Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 1 пятница

№ 77 (13677)

1925 чылдан үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ БОЛГАШ ПРОФОБЛЧӨВҮЛЕЛДЕ

ЧӨВҮЛЕЛДЕРНИ ШАҢНААН

Республиканың Министрлер Чөвүлели болгаш профоблчөвүлел 1987 чылда херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген. Эрткен чылын херээженнер чөвүлелдери херээженнерниң идей-политиктиг кижизидилгезин экижидериниң, оларның бүдүрүлгеге база хой-ниити амыдыралынга ролюн бедидеринче угланган тодаргай ажылдарны чорудганын хүлээп алган доктаалында айыткан. Социалистиг чарышка эки түңнелдерни Кызыл, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Улуг-Хем районнарның херээженнер чөвүлелдери чедип алган.

Херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарышты организастаарында шыңгыы четпестер ам-даа барын доктаалда демдеглээн. Херээженнерниң дамычы арга-шиңгээзин, инициативазын бедидеринче, чогаадыкчы идепкейин көдүреринче чогуур сагышты салбайн, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузарының айтырыгларын шиитпирлээрин дүргедедир херекке чөвүлелдер чайгылыыш чок турушту ээлеп турар. Херээженнер чөвүлелдери, профэвилел организациялары, бүдүрүлгелерниң болгаш совхозтарның удуртукчулары херээженнерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче, оларның кадыынга хоралыг ажылдардан хостаар хемчеглерни албайн келген.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш профоблчөвүлел республиканың херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарышка Кызыл районнуң херээженнер чөвүлелин тиилекчи деп санааш, Хүндүлел бижик болгаш 300 рубльдың акша шаңналын берген.

Ийиги шаңналга Барыын-Хемчик районнуң херээженнер чөвүлели төлептиг болган, аңаа Хүндүлел бижиктиг болгаш 200 рубльдың акша шаңналын тывыскан. Үшкү черни Мөңгүн-Тайга районнуң херээженнер чөвүлели ээлээш, 100 рубльдың акша шаңналын алган.

Республиканың бүдүрүлгелеринде, организацияларында, совхозтарында херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарышка Кызыл хоорайның ниитиниң чемненилге трезинде херээженнер чөвүлели бирги черни ээлээн. Коллективке 150 рубльдың болгаш турисчи путёвканы шаңналга берген.

Ийиги черни Бии-Хем районнуң Ээрбек суурда херээженнер чөвүлели ээлээш, 100 рубль болгаш турисчи путёвка-биле шаңнаткан. Социалистиг чарышка үшкү черни Каа-Хем районнуң Сүг-Бажы суурда херээженнер чөвүлели алган, аңаа 70 рубльдың акша шаңналын, турисчи путёвканы тывыскан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш профоблчөвүлелдиң хүлээп алган доктаалында херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарышты сайзырангайжыдар талазы-биле немелде хемчеглерни алырын, херээженнерниң күш-ажылчы болгаш хой-ниитичи ролюн бедидерин, аныяк салгакчыларны кижизидер, өг-бүлени быжыглаар херекке оларның ролюн көдүрери чугулалап айыткан.

ЧАА ТУУЙБУ ЗАВОДУН ЛЕСОСИБИРЬЖИЛЕР ТУДУП ТУРАР

Кызыл хоорайның барыын талазында девискээрин айыткан демдектиң даштында чыдар бо шөлге тудуг ажылдары эрткен чылдың март айда эгелээн. Ам мында «Красноярскглавстрой» кол тудуг эргелелиниң «Красноярсклеспромстрой» трезиниң № 59 тудуг эргелелиниң участогунуң тудугжулары чаа туузйбу заводунуң административтиг корпузунуң тудуун колдуунда доозуп, шеверлел ажылдарын хүлээдир чедип, кол бүдүрүлге болгаш дузалал корпустарының тавааны салырын шалыпкын калбартып турар.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин улам ыңай дүргедедир хемчеглер дугайында» 1975 чылдагы доктаалында айыттынганының ёзугаар РСФСР-ниң 15 автономнуг республикалары, крайлары, областары бистиң республикага шеф дузазы-биле элээн хой санныг бүдүрүлге, социал-культура тудугларын тудуп бээрин хүлээнген. Бистиң шуут кожавыс болур красноярскылар Кызылга 1500 ажыг өөреникчиге школаны, чылда 28 млн. туузйбу бээр төлевилел күчүлүг чаа туузйбу заводун, Ак-Довуракка база бир школаны, уруглар садын, ээртпес суксуннар заводун тудуп бээрин хүлээнген. Туузйбу заводунуң тудуун үстүнде адааныгыс трестиң Лесосибирскиде № 59 тудуг эргелелинге дааскан болгаш ооң тудугжулары эрткен чылдан ажылдап эгелээни ол.

Туузйбу бүдүрүлгезиниң бүгү кезектерин хаара тудуп турар, бедик механизастаан болгаш автоматчыткан болур бо чаа заводтуң ниити девискээри тос гектар черни ээлээрин биске тудугнуң прорабы, аныяк инженер Геннадий Васильевич Наумов чугаалады. Ол бүгү девискээрде ажылдар ам хайнышкынныг чоруп турар. Тудугжулар эрткен чылын заводтуң административтиг ийи каъттыг бажыңын, боттарынга чурттаар тудуштур этээр общежитиелерни тудуп келген болгаш ооң-биле чергелештир тудуг шөлдерни белеткээн. Ам дээрезинде 60 ажыг орунныг общежитие туттунганы-биле ынча хире кижи вахта аргазы-биле ажылдап турар. Лесосибирскиден келгеш, 15 хонук иштинде дыштаныр хүн чокка хонуктуң бүгү чырык үезин ажыглап ажылдаар тудугжуларның ажылы үре-түңнелдиг чоруп турар. Ол-ла трестиң № 9 тускай тудуг эргелелиниң автокраннары, экскаваторлары чер казар, көдүртүр ажылдарда мында ажыглаттынып келген.

Шеф дузазы

Валерий Феклистовтуң бригадазының март ортан үезинде келген тудугжулары ам чаныптар, оларның орнунга база-ла үжен кижи чартык ай ажылдаары-биле чедип келир. Бир 30 хире тудугжу эргелел-биле чарган керээ ёзугаар мында доктаамал ажылдап турар. Ниити тудугну эргелелдиң начальнигиниң оралакчызы Анатолий Алексеевич Репин удуртуп турарын алырга красноярскыларның шеф дузазынче, бо тудугже кайы хире кичээнгей салып, шудургу ажылдап турары илдең. Эрткен чылын тудуг-монтаж ажылдарының планы ажыр күүсеттингени дег, бо чылдың бирги кварталының планы март төнмээнде-ле күүсеттинген. Бо чылын үш миллион рубль түңнүг капитал салышкыннарын бо тудугга шиңгээдири көрдүнген, ону күүседири дээш красноярскылар ам база бир общежитиени немей тудуп, аңаа шеверлекчилер кээп чурттап, административтиг корпусту бо чылын холдан үндүрерин планнап турар. А шеверлекчилер бо айда-ла чедип кээп, ажылдап кирер.

—Тудугларның тавааны кылыры-биле узун дургаар хоошпалендыр каскан черлер шөйлүп чорутулаан, оларның дыка хойнунуң иштинде янзы-бүрү хевирлиг бетон чегыларны кудуп чоруткан, казарын каскан, хаарджактарын белеткээн, бетонну куткан, мурнунда-ла куттунган черлерде хаарджактарны адырган— чер болганда ажыл хайнышкынныг. Бир черде белен блоктардан эптээр бажың мырыңай шуут белен. Ам удавас ханалары бедип үнер тудугларга салдынар демир-бетон кылыглар эндере экиеп дүжүртүнген, эмге-сексенниг чыгдынган. Ниитизи-биле мында ажыл-ишти организастап билир, билдилиг, тудуп шыдаар кижилер ажылдап турары илдең.

М. СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: чаа туузйбу заводунуң тудуунда вахта аргазы-биле ажылдап турар бригаданың кежигүннери (солагай талазындан) каңнакчы Геннадий Ганеев; бетончу-бызаңчылар Герман Шияев биле Хамед Ахтадиев.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

◆ **ШУМАНАИ** (Каракалпак АССР). Шуманай районунуң хөвең өстүрер ажыл-агыйлары хөвең болбаазырадып кылыр тускай заводтуг болу бергеннер. Амгы үеде ында хөвең волокнозунуң баштайгы бөлүүн болбаазыраткан. Заводтуң цехтеринде тургускан амгы үениң дериг-херекселдери чыл санында-ла 30 муң тонна ажыг чиг хөвеңни болбаазырадыр аргалыг. Ол чорук автономнуг республиканың өске бүдүрүлгелериниң ажылын чиигедип турар. Бүдүрүлге корпустары-биле кады «Узгпромстрой» каттыжыышкынның тудугжулары чурттаарга сүүрүн тудуп турар. Ам ында инженер четкилерин, котельнаяны ажыглаарга киирген, баштайгы он коттеджилерни болгаш уруглар садын тударын доозуп турар.

◆ **КРАСНОДАР.** Каневский районда колхозтар кормандарның таралгазын кыска хуусаа иштинде дооскан. Аъш-чем үлетпүрүнге херек эфир үзүм алырынга урезиннерни ал турар сигенни барык-ла алды чүс гектар черге тарааи. Кориандрны бүдүрерин угаттырып турар ажыл-агыйларга комбикормнарны садарын, немелде төлевирлерни тургускан. Бо чылын краснодаржылар болбаазырадып кылыры-биле он муң тонна урезиннерни садарлар.

◆ **АЛИТУС** (Литва ССР). Чаа ассортиментиниң пөстерин аргыырынга херэглээр чиңге волокнолуг хөвеңден болгаш лавсандан кылган удазыннарның баштайгы тоннажын Алитустуң хөвең-саазын комбинадында бүдүрүп үндүрген. Ол удазынның баштайгы шенелде бөлүүн бүдүрүп үндүрери-биле бүдүрүлгениң техниктиг чөрүлгезин эгелээн, ону бүдүрүлгени доктаатпайн, боттандырып турар.

(СЭТА).

КОМИССИЯ ХУРАЛЫ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында чонунуң Бүгү-эвилел чизезинге дуза чедирер комиссиязының хуралы Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Парунниниң даргалаашкыны-биле болуп эрткен.

Чонунуң чизезиниң бирги үе-чадазында чоруткан хемчеглерниң күүселдезиниң болгаш ийиги үе-чадазында сорулгаларны күүседир талазы-биле Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң начальниги Г. М. Конев информация кылган.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың ноябрь 29-та болгаш 1988 чылдың февраль 11-де үндүрген доктаалдарынга үндезилээш, 1989 чылдың январь 12-ден 19-на чедир Бүгү-эвилелдиң чизезин эрттирер.

Чонунуң чизезин эрттирери-биле белеткел ажылдарын бедик деңнелге чорудар, чизениң ужур-утказын, ооң сорулгазын чон ортузунга массалыг тайылбырлаар ажылдарның бедик деңнелге эртерин хуралга демдеглээн. Күш-ажылчы коллективтерге, чонунуң чурттап турар черинин аайы-биле лекция пропагандазын калбартып, лекторларны, эртемденнерни, дээди, ортумак өөредилге черлериниң болгаш ортумак школаларның башкыларын ол ажылче хаара тудары «Билиг» ниитилелиниң организацияларынга хуралдан сүмелээн.

Хуралга чизе талазы-биле статистика эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы М. С. Ондар, Кызыл хоорайкүскомуунуң даргазының бирги оралакчызы В. И. Осипов, Кызыл районнуң статистика килдизиниң начальниги Т. И. Данилова болгаш өскелер-даа белеткел ажылының дугайында тодаргай саналдарны бергеннер.

Чизе чорударынга дуза чедирер комиссияның кежигүннери ажылының планын болгаш массалыг тайылбыр ажылдарын чорудар талазы-биле хемчеглерни бадылаан.

Чонунуң Бүгү-эвилелдиң чизезин эрттирер болгаш ооң белеткел ажылдарының талазы-биле комиссия кежигүннериниң болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң сорулгаларының дугайында В. А. Парунин делгеренгей чүве чугаалаан.

Кара-Сал БУДУК-ООЛ.

Субботниктиң кыйгызы

ШУПТУ КИРЖИР

Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботник хүнү —апрель 16-да ажылдың участок бүрүзүнге бедик бүдүрүкчүлүг ажылдааш, ол хүн ажылдаан акшазындан 410 рубльдың беш чылдың фондузунче шилчидер сорулганы Чадаананың ныш ажыл-агыйының ажыл-ишчилери салган. Субботник хүнүнге белеткел ажылдары бо хүннерде коллективте калбарган. Коммунистиг субботник эрттирер штабты тургускан. Ол хүн кылыр ажылдарны штаб тодарадып эгелээн.

Күш-ажыл байырлалының хүнүнде бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаары-биле 145 кижи ажылчын хептерин кетиеш, чаңгыс кижи дег ажылдап үнерин олар шиитпирлээн. Чамдык ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар болгаш албан-хаакчылар ажыл-агыйның дузалал ажыл-агыйынга ажылдап хүннээр болгаш өшкү кыргылдазынга киржир. Арга дамаандары чыжыргага тараан черге ажылдаар.

ЧАҢГЫС КИЖИ ДЕГ

Чадаанада орук, септелге-тудуг эргелелиниң коллективи «Кызыл субботa» хүнүнде эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар деп шиитпирлээн. В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюнга тураскааткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниин эрттирер дугайында Москваның күш-ажылчы коллективтериниң эгелекчи саналын орукчулар бир үн-биле деткээн. Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботнигинге шупту ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар, албан-хаакчылар киржир. Күш-ажыл байырлалының хүнүнде 12 кижи чаа асфальт-бетон заводунуң дериг-херекселдерин эдиптерерле. 11 кижи Чадаана —Ийме аразының оруунга ажылдаар. Ол хүн 8 муң хире рубльдың ажылдарын кылыр. 250 рубльды беш чылдың фондузунче шилчидер.

Бистиң корр.

АРТИСТ— ЖУРНАЛИСТЕРДЕ

Сураглыг кино артизи А. Б. Белявский-биле республика солунчуларының ажылдакчыларының ужуражылгазы март 31-де Парлаңга башкыынга болган. 70 ажыг кинофильмнерге ойнаан артистиң чугаазы солун болган.

Александр Борисович аңчыг металлургия институдун дооскаанының соонда Иркутск областа геология экспедициязынга ажылдап турган. Аңаа боттывыыгыр уран чүүл бөлгүмүнге киргени ооң артист болур оруун ажыткан. Кинодан аңгыда Бүгү-эвилел радиозунуң «Эртенгиниң мендизи-биле!» болгаш телевидениениң «13 стул кабачогу» программада киржип турар. Ол ам апрель 7-ден эгелеп «Штормовое предупреждение» деп кинога тырттырар.

МАЛЧЫН ӨӨРҮМ ЧҮҮ ДЭЭР ИРГИ?

Республиканың төп зоназында нургулайында красноярск уксааның нарын, чартык нарын дүктүг мериностары колдаан. Мен ындыг хойну ам 13 чыл малдап, төрүдүп, өстүрүп келдим. Бо чылдар иштинде 100 хойдан ортумаа-биле 80–102 хураганны ап келдивис.

Нарын дүктүг хойнуң ооллары черле ылбыргай, кошкак болур чорду. Олар дүккүр, бедүүн дүктүг хураганнарга черле четпес. Меринос хураганнар дек тура албас, туруп чадап чыткаш, соок харга дагатканындан иштинче соок кирип, өпкетээш туруп бээр. Оон кедерезе өкпезинге дораан дегдирер. Ындыг хураган дириг артса-даа шынар чок, катап-ла кадыннаар таварылгалар хөй. Ол-ла чыргазындан келир кыжын ээрааш, өлүр чорук база бар.

Чамдык малчыннар чүвениң кедизин бодавайн, дүгүнүң шынары багай, дүккүр «оор» кошкарларны эдештирилгеге салып турар. Мал ажылының тускай эртемниглеринден чажырып, бүдүү, артында-ла хойдан белен ылгалбас кошкарлар салып турары тускай уксаа үндүрер дээн ажылга улуг хораны чедирип, моондактап турар.

Хойнуң уксаазын экижидерде, малчыннар боттары кыспас болза черле хоржок. «Оор» кошкарлар салып, хөй хураган ап, сан сүрер болза, мал уксаазы кажан-даа экиживес. Бодум хуумда ынчаар бодап чоруур мен. Малчын кижи селекционер-зоотехниктиң айтыышкынын арыг сагып, меринос азы даг корридель-даа дижик, үндүрер дээш кызар, аңаа сонуургалдыг турда, чүгле ынчан арыг уксаа үнер деп бодалдыг мен.

«Үстүү черлерге ынаар алгыржып тургайлар-ла, а мен кодаңымга дүккүр кошкарларны бүдүү салып алгаш, хөй хураган ап, эки малчын болуйн»— дээн хөөннүг ажылдаарга, арыг уксаа кажан-даа үнмес. Ол болдунмас-даа.

Республиканың хой ажылының тускай эртемниглери ол хире шүүдеп, чер-черде хойну тарып боозадыр кылымал боозадылга пунктуларын тудуп, аңаа үрени хуннуң дажып, машина-техниканы мөөңнеп, өске-даа хой-ле чарыгдалдарны үндүрүп турар. Ол хирезинде чамдык совхозтарның мал ажылының тускай эртемниг специалистери хойжулар ортузунга хойнуң продуктулуг чоруун экижидерде үш-баш чок кошкарлар салыры хоралыг деп суртаал ажылын чорутпайн турары четпес. Өлче углуг чаңгыс-даа чүве чугаалаан зоотехник дыңналбас.

Хойжуга сөс

Мынча хөй чылдар иштинде хойнуң уксаазын экижидер дээш республикада демисел түңнел бербейн, аңаа-ла хойтпакталып турарының бир чылдагааны —малчыннар биле зоотехниктерниң багай харылзаазының уржуу. Зоотехник чеже-даа хуузунда дырбаннааза, малчын кыспас болза, дамей-ле эки түңнел үнмес. Зоотехниктиң харыысалгазын бедидер херек. Ол хой аразындан ыравайн, малчыннарге үргүлчү кээп, ажылдаар ужуругу. Канчаар хураган ажаап турарын, малдың деңгели кайы хире турарын, кандыг уксаа төрүттүнүп турар кодаңыл—бо бүгүнү сонуурган көөр-ле болгай. Ажыл ынчаар чорувайн турар-дыр. Чижээ: бистиң кодаңывыска зоотехник деп кижи бо кыжын чаңгыс-даа келбеди.

Меринос хураганны өстүрери берге чүве болганда, малчыннар меринос азы даг корридель дээн чижектиг күзенчиг уксаа дээш кыспас чүве төлээде, мынчалза чүл: кажан хураганнар үзүп турда деңзи-биле ээс, а уксаа аайы-биле үнелээзе чүл? Чижээлээрге, нарын дүктүг дээш 2 рубль, чартык нарын дүктүг дээш 1 рубль 50 көпеек дээн хевирлиг. Бедүүн дүктүг дээш чүнү-даа санаваза кандыгыл!

Оон ыңай кыргылда үезинде хой кыргыыр пунктуларга дүк класстакчызы ол коданның дүгүнүң ынчазы нарын, ынчазы чартык нарын, ынчазы бедүүн деп, түс-түс деңзилээш, малчыннарга чүгле ооң түңнели-биле квитанция бижип берзе кандыг чүвел! Шүүттүг дээр болза хойжу үрүг-дарыы-биле чүге дузалажып болбазыл! Чүге дээрге ажылдың түңнели, алыр орулгазы-даа ында ыыш-кажыл.

Мынчаар үнелеп үзер болза малчыннар ам-на «оор» кошкарларын узуткаар, арыг уксаажыдылга ажылы дээш кызар апаар. Ынчан харын меринос хойларны кадарыксаар хөөнү тыптып чадавас.

Шупту чүве мээңии-биле болзун, ынчалыңар-мынчалыңар дивейн, хойнуң уксаазын экижидер ажылга дуза кадыксаан хууда сүме-саналым-дыр. Мээң бодалдарымга хамаарыштыр өске малчыннарның санал-оналдары кандыг болур ирги!

Алексей ТАС-ООЛ, «Х Улуг хурал» совхозтуң хойжузу.

ӨӨРЕНИП, САНААШКЫННАРНЫ КЫЛЫП ТУРАР

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң директору Кара-оол Лаа-Сүрүңович ХЕРТЕК-биле «Шын» солунуң штаттан дашкаар корреспондентизи Иргит Седип-оол дараазында интервьюну кылган.

—Силерниң совхозта бригада, өг-бүле керээлери-биле ажылдаарын канчаар организастап турар ирги!

— Эрткен чылын совхозка мал чеми белеткээринге 3 звено бригада керээзи-биле ажылдап турган. Мал ажылында 11 өг-бүле звенолары хаара туттунган. Оларның чедиизи хой ажылында, дөртү— сарлыкта. Шак бо чаа аргаже киргени ооң-биле ажылдап турар кижилерниң боттарынга-даа, совхозтуң бүдүрүлгезинге-даа ажыктыг, орулгалыг болганын санаашкыннар тода көргүзүп турар. Бо чылын хову турлагларында ажылдап турарларның керээ ёзугаар кылыр чүүлдерин көвүдедирин дугурушкан. Амгы үеде № 1 хойжу бригаданың малчыннары өг-бүле керээзи-биле ажылдаарынче бүрүнү-биле кирген. Совхозтуң удуртукчулары, мал ажылының тускай эртемниглери, экономистер ол талазы-биле малчыннарны шуптузун таныштырган.

Малчыннарның экономиктиг өөредилгезинге өг-бүле керээзи-биле ажылдаарынга хамаарышкан темаларны өөредип турар. Ам совхозта өг-бүле керээлиг 28 малчын бар. Өшкү бригадазындан 10 малчын ол арга-биле ажыл-агыйын башкарып эгелээн. Ынчангаш ам шээр малдың болгаш сарлыктың бүгү коданнары бот-орулга-чарылгаже бүрүн киргеннери ол. Малчын өг-бүле бүрүзү кылза чогуур ажылдарын, үнер чарыгдалдарын шуптузун түңнел, санап кылгаш, совхоз-биле керээни чарган.

— Амгы үеде совхозта ниити малдың байдалы кандыгыл, хой оолдаашкыны кайы хире апарганыл, шалыпчылар кымнарыл?

— Бо чылын 10 муң шээр мал, 2600 бода мал, 500 хире чылгының ниити кыштаглаашкынының байдалы черле чүгээр. Кыжын эрткен шуурган, хат-могурум байдалывысты харын ээзэн нарыыдаткан. Ынчалза-даа малчыннарның кызымак чүткүлдүүнден, быжыг тура-соруктуундан малдың хорамчазы эвээш болуп турар. Бодүүн мал чеминиң хемчээлин тодараткаш, кыштаглаашкынны эрттиреринге четчир кылдыр санап көрген. Ам бар мал чеминиң камналгазынче онза кичээнгейни салып турар. Холувуста турар арга-курлавырларны долузу-биле ажыглаар хемчеглерни ап турар.

Суурнуң агиткварталарын, түс-түс коллективтерни кодан бүрүзүнде быжыглаан. Специалистерниң харыысалгазын бедиткен. Олар малчыннарның канчаар ажылдап, чурттап турарын, чедер-четпестерни доктаамал хайгаарап, чогуур дузазы чедирип келген.

Совхозта хой оолдаашкыны адакталып турар. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Хөймер Хертек, Михаил Шаңгыр, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Чүгдүр Намдараа, Адыг-оол Доңгак, Аңчы Куулар болгаш өскелер-даа чүс башка онаашпыр 90-дан 100 хуу чедир чаш мал төлүн камгалап ап, чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар.

— Совхозта малчыннарның социал амыдыралында чедир шиитпирлезе чогуур кандыг чугула айтырыглар тургустунуп келгенил?

— «Мурнакчыда» 35 кодан шээр малдың малчыннары бажыңнарда чурттап турар. Оларның 25-и электри чырыы-биле хандыртынган. Ылаңгыя Чаңгыс-Терек бригадазының хойжулары телевизордан ниити дугаар программаны көрүп, электри плиталарың хеп чүүр машиналарны ажыглап турар. Малчыннарда беш-ле чунар-бажың бар. Ол эвээш. Бо чылын аңаа немей 11 чунар-бажыңнарны тудары көрдүнген. Ол ышкаш чаңгыс аал иштичурттаар 4 бажыңны малчыннарга тудар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, малчыннарның амыдырал хандырылгазын экижидер дээш, оларның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш ажылдаар бис.

— Совхозтарда бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче шилчиишкин канчаар эгелээнил! Бо айтырыг канчаар шиитпирлеттинип турарыл, Кара-оол Лаа-Сүрүңович!

— Совхоз бүдүрүлгезинде кирип турар ажылчыннарга болгаш малчыннарга чаа байдалдарже шилчилгениң дугайын тайылбырлап дыңнаткан.

Бригада, өг-бүле керээзи

Ам ол талазы-биле кичээлдерни чер-черлерге эрттирип, канчаар ажылдаарын, чүнү кылыры чугула болуп турарын анализтеп чугаалажып турар. Чамдык билдинмес хире айтырыгларны специалистерниң долу киржилгези-биле неделяда бир катап сайгарып, өөренип турар бис. Күрүне санажылгазы-биле ажылдаар бригадалар, звенолар чыл эгезинде-ле боттарының кылыр ажылдарын, бүдүрер продукциязын үндүрер чарыгдалдарын санап алган. Чарыгдалдарны доктаамал учётка алыры-биле чөк системалыг ажыглап турар. Совхозта оон-биле ам үш дугаар чыл ажылдап турар. Ылаңгыя өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар малчыннар ол системаның ажыктыг талаларын эки билип турар.

Бот-акшаланыышкын үезинде бир кол чүүл алыр шалың акшаны төнчү продукция-биле санажыры болур. Бо чылдың февраль 1-ден эгелеп совхозтуң мал ажылының тускай эртемниглериниң айда алыр шалың төлевирин бүдүн айның дургузунда малды камгалаанын барымдаалап төлээр кылдыр доктааткан бис. Ону ынчаар чурумчудуп кылырын техчөвүлелге дугурушкан чүве. Амгы үеде специалистерниң бот-харыысалгазы мурнуку чылдардан көскүзү-биле бедип турар.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ — КИЖИ

ТЕЛЕФОН: 3-41-23

СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР КИЛДИЗИНИҢ ҮНДҮРҮЛГЕЗИ

ДЫҢНАДЫГЛАР, САНАЛДАР, АЙТЫРЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ХООРАЙДАН СҮТ НЕГЕВЕС

ЧЕРБИ суур Бии-Хемче кирр аккан хемнерниң баштайгызы — Дапсының ооруунда, тайга тырта черде чыдар. Ында үш чүс ѳреге чурттап турар, ыяш белеткээр пункт, лесничество, ийи школалыг.

Ук суурнуң чурттакчылары чимис ѳстүрер талазы-биле шыырак арга-дуржулгалыг. Ында чурттакчыларның ѳстүргени кадээ ажыл-агый продуктуларының артыкшылы-биле хоорайжылар хандыртынып, лесничествонуң садчыларының арга-дуржулгазы Кызылдың дача ээлеринге база багай эвес үжур-дузалыг болуп, харын-даа аңаа ѳстүрген чимистиң ээзүмнерин-даа садып ап турар. Агаар-бойдузунуң талазы-биле ногаа, чимис ѳстүреринге ындыг-ла таарымчалыг эвес ук черниң чурттакчыларының арга-дуржулгазын номчукчуларга кысказы-биле таныштырар сорулгалыг чеде бердим.

Чурттакчылыг черлерниң социал арының дугайын чугаалаарда ында, күрүне албан черлериниң каас, чараш тудуглары кайы хире бары база суур чаагайжыдылгазының чүү хире эки чоруп турары-биле түңнел үндүрүп чаңчыккан болгай бис. Черби суур хемниң ынды-бетинде оймактарда туттунган болгаш көрүжүн, кандыг байдалдыын чугаалаары берге. Ооң ыңай ында суурнуң арын-шырайын каастап турар улуг тудуглар-даа чок. Ынчалза-даа мында хууда чоннуң бажың-балгадының даштыкы байдалын, чайгаар үнген ыяш-даштың элбээн көргеш, ол чараш суур-дур деп бодал кижи сагыжынга дораан кирер. Шынап-ла, мында бажыңнарның даштын хаажылаан, херимнерин бѳзин кижи бүрүзү шыдаар шаа-биле каастап алган. Шак ындыг ажыл, амыдыралынга кызымак чурттакчылары хѳй кадээ черлерниң даштыкы көрүжү аянныг, чараш болуру маргыш чок.

Хаалыларын хаажылааш, сарыг дозу-биле чагган, хаалгазының кырын ярышалаан, даштыы черле онзагай көрүштүг бажыңдыва кире бердим. Ооң ээзи пенсионер Николай Филиппович Окладниковтуң күш-ажылчы намдары-биле таныжарга, солун кижи болду. Ангара ГЭС-тиң тудуунга комсомолчу путёвкалыг киржип чораан. Бии-Хемниң колхоз, совхозтарынга механизаторлап, тудугжулап дээш, кылбаан ажылы чок. Ѳѳнүң ээзи Фаина Ивановна-биле маңаа ам таптыг-ла 26 чыл чурттааннар.

— Кадээ черниң чурттакчылары-дыр силер. Артында пенсионерлер. Бодуңарның хуузунда ажыл-ижиңерни сонуургадып көрүңерем — деп, Николай Филипповичиден сонуургаан мен.

Ол боду пенсионер-даа болза, ниитиниң ажылынга база идепкейлиг киржип, хоорайда чурттап олурар уруг-дарыынга дузалажып, бодунуң дузалал ажыл-агыйын багай эвес тургускан. Шанактаар аъттыг, инектиг, үш ангор ѳшкүлүг, ийи хаванныг, 30 шаа дагаалыг. Медээжок, бажын ажырдаа эвес, ѳнүнде, амыдыралынга эргежок чугула малды тудуп олурар ышкажыл.

Окладниковтарның мал-маганын кышкы үеде таарыштыр тургузуп алганы бир онзы. Ѳшкүлерин, чаш бызаазын, дагааларын чаңгыс кажаада уустүктеп алган. Аъдын, инектерин кыжын тургузу азырап турар. Оларның азырап турар малының продукциязы чүгле ийи бодунга четчирден, харын-даа артар. Ынчангаш олар кадээ Советтиң шугуму-биле садыг черинге чылдың-на бир баш боданы, ийи хире хаванны садып турар. Чүгле мал бажы эвес, огород, сад ажылын база эки сайзыратканнар. Фаина Ивановна помидорну тарыырының баштайгы белеткел ажылдарын амдан эгелеп кыла берген. Мыжыраш-кат, инек-караа болгаш ѳске-даа каттардан кылган вареньезин каш-даа чыл болу бээр. Оон үнген артыкшылды садыг черлеринге база дужаар.

— Чогум магазинден кандыг чемнер садып ап турар силер, Фаина Ивановна? — деп, бажыңның херээжен ээзинден айтырдым.

— Чигир, макарон аймаа, хлеб. Ол-ла-дыр. Сметана, сүт, эът бодувустуу. Ону хоорайдан манавас бис. Чаңгыс инээвис хүнде он үш литр сүттү бээр. Ону машинага тырттырып, тыртан сүттү хаван чемгереринге ажыглап турар бис. Огород аймаа база боттарывысты. Харын-даа чамдыкта артыкшылын улгады бергилээр — деп, ол ѳг-бүле бюджедин канчаар чарыгдап, артыкшылдан чүү хире орулга ап турарын тодаргай тайылбырлады.

Окладниковтар чаңгыс инек тудуп турар. Ол хирезинде сүт, сметана, саржагны четчири-биле ап турар ышкажыл. Мону чүге чугаалап тур сен деп кайгап айтырарлар тыпты бээр чадавас. Бистиң республиканың кадээ районнарында беш-алды, чамдыкта оон-даа хѳй саар инектерни тудуп турарлар бар. Чайгы үеде тыртан сүттү канчаптарын аайын тыппайн, харын-даа черже «чалаптар» таварылгаларны бодум караам-биле көрдүм. Малчын кижи чайлаглап чорууру үезинде ийи-бир баш хаван оглун азырап болбас бе? Бир эвес хаван оглун боттары тып алыры дыка берге-даа болза, совхозтан садып ап, азы күске чедир оларны азырап бээр керээден чарза, хейле тѳктүп чыдар ак чемни-даа чоп ажыглаар, оон ыңай ажыл-агыйның экономиказынга бичии-даа бол немере болгу дег-дир. Ол дугайын чер-черлерге ѳѳренип көрзе деп бодал-биле чаңгыс ѳг-бүлениң дузалал ажыл-агыйының дуржулгазын маңаа киирип олурар ужурум-даа ындыг.

Кадээге социал айтырыгларны шиитпирлээринге хамаарыштыр материалдар чыып чорааш, хѳй-ле кижилер-биле чугаалажып, оларның байдалдарын ѳѳренип келдим. Ѳѳнүң эр ээзи чолаачы, боду бухгалтер аныяк уруг-биле чугааны сактып келдим.

«Чай чок. Бот үргүлчү ажылдаар, а ѳг ишти чолаачы — деп, ол чугаалады. Оларда чаңгыс хаван-даа чок. Садыгдан эът садып ап, колдуу-ла кыш, чай чок кара шай ижер. «Чай-ла чок» — деп ындыг кижилерниң чугаазы ол. Чербиге чоруп тургаш, ындыг ажылдыг ѳг-бүлени сонуургадым. Кадээ Советте кассир Марина, ыяш-ажыл-агый пунктузунда чолаачы Александр Сухановтарның бажыңынга чеде бердим. Ук ѳг-бүлениң бажыңының даштында дѳрбелчин хос чыдар метр-даа чер чок. Мал кажааларын кедергей уштуг-баштыг кылдыр таарыштырган. Инектиг, оозу молдурга, казыралыг, он ийи баш ангор ѳшкүлүг, ийи тѳрүүр хаванныг (олары оолдапкан), кыжын соп чиир кылдыр ээзн хѳй дагааларны азырап олурар. Олар хоорайдан эът эккээрин манаавастар.

— Чай чок ажылдап турар улус-тур силер. Малды азырарынга кандыг арга ажыглап турар силер? — деп, Марина Тарасовнадан айтырдым.

— Ажылымга эртен сес шакта ыяап барган турар мен. Ооң бетинде малга чем каап берип четтигиптер бис. Дүште база ажырбас-тыр. А кежээ улуг дизе ийи шакты аңаа чарыгдаар. Кижи ажылдаар шагын ыяап таарыштырып алырга, бергелер турбас — деп, ол харылады.

Оларга барып турумда чеди шак чеде берген чүве. Александр Александрович ажылындан чаа келгеш, кадайынга дузалажып, кылыр ужурлуг чүүлдерин бүдүрүп апты.

Сухановтар огород, сад ажылын база эки организастап алганнар. Оларда Тывага үнүп болур бүгү-ле үнүштер бар. Помидорну, огурецти плёнка адаанга ѳстүрүп, оларның дүжүдүн июнь айда-ла ап эгелей бээрлер.

Кассир кижиниң база бензин сѳѳртүр машина чолаачызының шалыңы чүү хирезин билир бис. Сухановтар боттарының дузалал ажыл-агыйын хѳгжүткеш, ѳг-бүле бюджединге багай эвес орулганы киирип ап турарлар. Ногаа, картофель, эътти, чуурганы садыгларга чылдың дужаар. Эң адак орулга 1200 рубль. Олар магазинден чүгле чигир, макарон аймаан ап турарлар.

Хоорай чоогунуң чурттакчы суурларынга дузалал ажыл-агыйлары эки хѳгжүлделигде, хоорайжыларга дыка дузалыын билир бис. Ынчаарга Черби Кызылдан шоолуг ырак эвес-даа болза, хем кежери берге болганындан, ооң чурттакчылары хоорайга боттарының бүдүрген продукциязын садыглаар аргазы чок. Мону Кызыл райпозунуң ажылдакчылары кичээнгейге ап, чурттакчыларның артыкшылдыг аъш-чемин хүлээп алырын ам-даа экижидери күзенчиг. Ылаңгыя эрткен чайын агаар-бойдус берге болганындан, картофельдиң дүжүдү чегей болганын билир бис. А Чербиниң чурттакчылары багай эвес дүжүттү алган. Чылыг-биле деңге олар картофелиниң артыкшылын хоорайжыларга садар ажылды организастаза эки.

Чербиде Окладниковтар, Сухановтар ышкаш дузалал ажыл-агыйын үлегерлиг тудуп турарлар долу. Чербижилерниң арга-дуржулгазы чер-черлерге тарааары дыка-ла күзенчиг. Ол социал ужур-утказыг ажыл дээрзин утпайн көрээлиңер.

Эдуард ДОНГАК.
[Бистиң тускай корр.]

Чеэн-Хемчик районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективинде мурнакчылар кымнарыл деп айтырар болза, шак септээр мастерлер Манчын-оол биле Наталья Сарыглардарны ыяап адаар. Аныяк ѳг-бүлениң кежигүннери боттарының ажылынга мергежээн, харыысалгалыг.

М. Сарыглар 1978 чылдан эгелеп ажылдаан. Шак септээр ажылга Натальяны ол ѳѳреткен. «Ѳг-бүле керээзи-биле ажылдап турар улус-тур ийиин» деп кады ажылдап турар эштери оларны баштактаныр. 1987 чылдың планын олар 105 хуу күүсеткеннер.

Борис КУЖУГЕТТИҢ фотозу.

АРГЫЖАРЫ ЭПТИГ АПААР

АРЖААН суурда чурттап турар болгаш район төвүнге кандыг-бир айтырыглыг бо-ла келир мен. Туран хоорай чылдан чылче каракка кѳзүлдүрле ѳзүп, сайзырап турар. Хоорайның амыдыралында сагышка четпес бир айтырыг бар. Автобус айтырыы. Хоорайның кудумчуларынга аргыжылга автобузун тургусса кандыг ирги деп санал кииринсеп турар мен. Кудумчу автобузун тургузуптар болза, кижилерниң аргыжарынга эптиг болуру чугаажок.

Районнуң суурларындан эмчилээр дээш келген кижилер автовокзалга дүшкеш, оон ыңай кылаштаар. Ол аразы ырак. Ылаңгыя бичии уруг эдерткен, назы-хары улгады берген кижилерге кыжын ол аразынга аргыжары берге.

Туран — хоорай болгай, ынчангаш адынга тѳлептиг кылдыр ооң кудумчуларынга аргыжар оода ийи-бир автобустан үндүрзе кандыгыл?

Дамба МОНГУШ.
Бии-Хем район.

ААЗААНЫН ҮШ ЧЫЛ...

Кызыл хоорайда ийи «Кадыкшыл» бѳлүү бар. Чылдың чылыг үелеринде паркка, а кыжын — «Херел» спорт залынга сула шимчээшкиннер кылып, янзы-бүрү спортчу оюннарны ойнап турар бис. Спорт залынга ойнааны, кадыкшылын быжыглааны дээш ай санында кижи бүрүзү 3 рубль тѳлээр. Неделяның үш хүнүнде эртен, кежээ ийи бѳлүк спорт залды доктаамал ажыглап турар, таарымчалыг.

Эртенги бѳлүктү республиканың Иштики херектер министерствозунуң ажылдакчызы Валентин Югай башкарып турар. Кежээкизин тренер башкы Виктор Волов удуртуп турар. Сула шимчээшкиннерниң нарын мергежилгелерин бѳлүктерге ѳѳредип, арыг агаарга шошкудуп, спортчу оюннарже хаара тудуп турар. Ритмиктиг гимнастиканы чылдың кандыг-даа үезинде кылып турар бис. Эрткен чайын В. Воловтуң удуртулгазы-биле чамдык эштер сугга эштип ѳѳренип алган. «Кадыкшыл» бѳлүүнге келгеннер бѳдүүн-даа, нарын-даа мергежилгелерин кылып ѳѳренип, хамага туттунуп, сѳѳк, чүстер, тыныш аарыгларынга профилактиктиг салдарлыг күш-дамыр мергежилгелерин кылып турар.

Кижилерниң кадыкшылын быжыглаары — буянныг херек. Республиканың Спорткүркомунуң ажылдакчылары спорт херекселдери-биле хандырар болгаш, сѳзүн ээлевээннер. Спорт херекселдерин боттарывыс садып ап турар бис. «Херел» спорт залы чамдыкта хирлиг, агаарлаттынмайн, хоорзалардан дамдылаан суг шала кырында хѳлбектели берген чыткылаар. Назы-хар аайы-биле ийи бѳлүктү тургузар, бѳлүк бүрүзүн эмчиниң хайгааралынга ап, спорт херекселдери-биле чедиштир хандырар деп чугаа үнгенден бээр 3 чыл четкен. Бижиткен аалгаларны салып алгаш сула шимчээшкиннерни, ритмиктиг гимнастикаларны кылып турза, солун-даа, таарымчалыг-даа болгу дег. «Кадыкшыл» бѳлүктеринче хѳй кижилерни хаара тудары күзенчиг.

Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди бо четпестерни дарый чайладыр, кадыкшыл бѳлүктеринче сагыш салыр боор деп идегеп турар бис.

Раиса ДОЛЗАТМАА.

КАНДЫГ ДЕП БОДААР СИЛЕР?

Чеэн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозта бѳлүк аныяк оолдарның хеп даараар кооператив тургузуп алганын, баштайгы продукциязын чонга садарга, ону дүргени-биле садып аппарганын сонуургадым. Ынчангаш аңаа үндезилээш, чамдык бодалдарымны маңаа илередир бодадым. Чоннуң хандырылгазын улам экижидер херекке кооперативтерниң үлүү биче эвес болур ужурлуг. Шимары эки, таарымчалыг кылдыр даараттынган, ѳртек-үнези дыка улуг эвес хептиң кым садып алыксавас боор. Ооң чижээн үстүнде чугаалааным кооперативтен көрүп болур-дур.

Бистиң районга кооперативтер чүге тургузуп болбазыл, ындыг арга бар. Эътке үндүрген база ѳлген-читкен малдарның кештериниң совхозтар складтарында чедир ажыглаттынмайн, аңаа, харын-даа үрелип чыткылаарын бола көрүп болур. Белеткел конторазынга дужааттынып турар чамдык кештерни дузаттынмаан дээш, херип-ажаааганы багай, дырышкак-тыр дээш аңаа хүлээп албайн баар ийикпе, азы кудуку сорттуу кылдыр хүлээп алыр таварылгалар хѳй. Ону белеткеп дужаап турар кижилерниң тускай эртемниглерниң харыысалгазының кошкаан ол көргүзүп турар.

Ынчангаш мен бодум хуумда солунга чүве бижип, арга-сүме кадып турар болганымда, совхоз удуртукчуларынга дараазында чүүлдү чугаалаксап турар мен. Ол чүл дээр болза, алгы-кешти чоп, ажыктыг ажыглаар сорулга-биле янзы-бүрү кылыгларны, хептерни оон кылза кандыгыл. Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче шилчип турар бо үеде ол черле артык эвес болур деп бодаар мен. Хол-биле тудуп кириптер болза, оон чоп чүве үнмес деп, чүгле боттуг ажыл херек-тир. Суурларда дээраныр дээш черле кандыг шевер кижилерни чок дээр. Сүмележип, чугаалажып тургаш, ол ажылче оларны чүге хаара тудуп болбазыл. Ылаңгыя улуг назылыг кижилерниң аразында алгы-кештен чараш, эптиг хеп даараар кижилер бар болгай. Шак ындыг арга-биле куртка тоннарны, тыва тоннарны дарааш, садып саарарының хемчеглерин алза кандыгыл? Ол ышкаш эр, херээжен улуска хураган кештеринден улуг-биче хемчээлдиг бѳрттерни чоп даарап болбас деп.

Хадың чок эвес, балды, масака база оон-даа ѳске ажыл-агый херекселдер сыптарын, шанактарны, ыяш хүүректерни база кылып болгай. Чүгле ол эвес, кылып алза черле артык болбас ѳске-даа херекселдер бар. Кылып үндүрүп турар чүве болза, кижилер ону чыттырбас, алыр апаар деп бодаар мен. Чугаалаксаан чүүлдерим бо. Кандыг-даа ажылды эгелээри белен эвес деп чүве билдингир. Ынчалзажок бар аргаларны ажыглап, тудуп кирипсе, чоп чүве үнмес деп.

Намажаан КУУЛАР.
Ажылчын.
Ѳвүр район.

КЫМ МАНААРЫЛ?

Мѳңгүн-Тайга районнуң тѳвү Мугур-Аксы суурдан бижип ор мен. Ийи чаш оолдуг бис. Ѳѳм ишти башкы кижи. Чурттап орар оран-сававыс мырыңай бичии — сес дѳрбелчин метр. Соңгалары хѳлеге талазынче көрүнген болгаш хүн херели черле көрбес-тир бис. Бажың чавыс — агаар чедишпес.

Ѳѳм ишти башкы кижи болганда, кичээл планы бижиир апаар. Бажыңда чаңгыс стол бар. Артык стол салыр чер чок. Ол-ла столга чемненир, хеп базар, кичээлге белеткенир мындыг бис. Кичээлдерге белеткенииринге башкы кижиге таарымчалыг байдал херек болгай. Чүгле оолдары удуп каарга, ол кичээлдеринге белеткенир аргалыг апаар. Чурттаалга шѳлүн улгаттырып бээрин чеже-даа катап дилээн бис. Харыысалгалыг дааргалар тоовас боор-дур. Райкүүскомнуң улус ѳѳредилге килдизи, Мугур-Аксы школазы бистиң байдалывысты билир-даа болза, дуза катпааннар.

Кызыы, ышкам бажыңга чурттап келгенивистиң-не хараазы боор, оолдарым үргүлчү аарыыр. Үш чыл дургузунда оолдарым-биле Кызыл эмчизинге чыдып келдим. Кедерээн бронхит, пневмония, рахиттен аарып турдулар. Ам-даа оларның кадыы кошкак.

Бодумнуң база кадыым багай. Эмчиге бо-ла чыттырып эмнедир ужурга таваржыр мен. Ол үелерде ѳѳм ишти оолдарым эдертип алгаш ажылдап турар. Садикте турар чер чок дээр. Мынчага дээр чедашкан бис. Районга чеже-даа катап барган бис. Сѳѳлгү айда садик ээлчээнде ада-иелерниң уругларының даңзызы читкен. Садиктерни харылап орар инспекторнуң ажылының түңнели бо фактыдан кѳстүп турар ышкажыл. Дѳрт чыл иштинде садик оочурлааш, ам кымга ынаныр ыл, кымдан дуза дилээр бис?

Башкы кижиниң ѳг-бүлезинге чурттаар оран-саваны бээрин, ооң чурттаалга шѳлүн экижидерин мурнай шиитпирлээр деп чамдык чугула документилерде айтып кааным дааргалар билбес эвес болгай. Райкүүском дааргазының оралакчызы Кара-оол Биче-оолович Донгак чурттап орар бажыңыңарны хынаар бис дээш, комиссия-даа чорутпаан. Чурттаалга шѳлүн алгыдар улустуң ээлчээнде дѳрт чыл туруп турар бис.

Бистиң районда бажың алырының ээлчээн барымдаалавас чорук илдең. Ѳске черлерден келген улус бир чыл ажылдаарга-ла, улуг бажыңны бериш каар. Кадыы багай деп шынзылгалыг ѳг-бүле кежигүннерлиг башкы кижиге бажың-даа, садик-даа айтырыы та чүге берге чүве?

Дачы ИРГИТ.

Бо чүүлдү ѳрүлгеже белеткеп турда, Мугур-Аксы суурда чурттап турар, бирги бѳлүктүң инвалиди Чечек Одай-оол редакцияже телефоннап келген. Бажың дилеп, айтырыгны райкүүскомга-даа ол тургускан, бисче база бижээн турган. Ол талазы-биле хемчег алырын К. Б. Донгактан дилээн бис. Ч. Одай-оолга ол аазап турган хирезинде, хуваалда болу бээрге, ооң ады кирбейн барган. Ол дугайын биске база хомудап телефоннап келгени ол. Бо айтырыгны база кичээнгейге алыр херек.

Айтырыңар, харыылап берээли

ЧЭЭЛИНИ КАНЧААР АЛЫРЫЛ?

Бистиң Тээли суурда ээзи хѳй кижи чээли алгаш бажың тудуп ап турар. Бо эки эгелээшкин. Ону кым-даа деткиир. Бодум бичии бажыңда чурттап орар мен. Чээли алгаш, бажың тудары-биле 6000 рубль дилеп, билдиришкин киирдим. Ынчаар чээли алгаш, бажың тудуп турар эжимден сүме айтырарымга, «3000 рубль бээрин дилээриңге. чүгле 1500 рубль берген. Ооң-биле улуг бажың тудуп алыры берге. Чүгле чүс кг хире цемент, 3 кубометр маңза садып алдым. Ам кырынга каш малым садып тургаш, тудуг материалдары садып алыр мен» диди. Мээң ол кижи дег садар малым бар эвес. Ынчангаш хѳңнүм баксырай берди. Чогум чээли алгаш бажың тудар күзелдиглер ам-даа бар. Чээлини кашты бээрил, ону канчаар алырыл! «Шын» солун дамчыштыр харыылап бээрин дилеедим.

Ким-оол ХОМУШКУ.
Бай-Тайга район.

Бо айтырыгга харыы кылдыр Эрзинде ажаалга банкызының дааргазы Я. Долумажаптың чүүлүн бѳгүн парладывыс.

АЖААЛГА БАНКЫЗЫНЫҢ ДУЗАЗЫ

Хамааттыларның хууда дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынга чээли акшаны ажаалга банкызын дамчыштыр бээрин бо чылдан эгелээн. Чээлини кандыг сорулгалыг боттандырарыл! Бирээде, хууда бажың тударынга чээлини 20 муң рубльге чедир бээр, тѳрүүр инек садып алырынга, кодан девискээринге тудуглаар кылырынга; ийиде, дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынга, бичии хемчээлдиг механизация дериг-херекселдерин садарынга, чурттаалга бажыңын сүт болгаш газ хоолайларын тудуштуруп, септээр чорудтарынга; үште, дача бажыңнары болгаш ооң чаагайжыдылгазынга, ортумак болгаш дээди ѳѳредилге черлерин дооскаш, албан черлеринге, бүдүрүлгелерге ажылдап келген тускай эртемниг аныяктарга дериг-херексел садып алырынга.

Тудуг кылырынга алган чээлини ийи чыл дургузунда шингээдир хуусаалыг. Кодан девискээрниң тудуунга чээлиниң хуусаазы алды ай. Бо хуусаа иштинде чээлиге алган акшаны шиңгээткеш, тус черде комиссияга хүлээдир чуруммуг. Инек садарынга чээли алган дижик. Садып алган инээн ийи ай иштинде кадээ Советке чиселеткен турар. Ону бодунуң кодазынга тудар, сүдүн саап ижер. Кажан чээли алгаш, ѳскээр чорууур ужурга таварышканда, чээли алган албан черинге ыяап-ла дыңнадыр. Чээли алгаш, сорулгазындан ѳскээр чарыгдаан болза, ооң ялазы аар болгаш шүүдү улуг.

Аныяк тускай эртемниглерге бээр чээли-биле холбаштыр, аныяк ѳг-бүлелерге бээр чээлини ажаалга банкызындан алыр бе деп айтырыглар тургустунуп турар. Ындыг чээлини ажаалга банкызы бербес. «Уругларлыг ѳг-бүлелерге күрүне дузаламчызын көргүзер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чѳвүлелиниң 1981 чылдың январьда үндүрген 235 дугаарлыг доктаалында мынча дээн: «Чаңгыс черге ийи чылдан эвээш эвес ажылдаан болгаш бодунуң ажылгырын бадыткап көргүскен, уругларлыг, 30 хар иштинде назылыг ѳг-бүлелерге ѳг-оранын экижидеринге азы мал-маган тударынга 1500 рубльдиң чээлизин сес чыл хуусаа иштинде хуу чокка эгидер кылдыр бээр».

Амгы бот-орулга-чарылга үезинде орулгалыг ажылдап турар бүдүрүлгелер бодунуң хѳгжүлдезинде, тудуг-чурттаалга фондуларында элбек хереңгилиг болу бээр. Ындыг коллективтер уругларлыг аныяк ѳг-бүлелерге дузаламчы көргүзүп, чээли бээр болза улам таарымчалыг. Оон ыңгыда, СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чѳвүлелиниң 1981 чылдың январьда үнген 27 дугаарлыг доктаалында колхоз, совхозтар девискээринге үр чылдарда ажылдап, чурттап келген башкылар, эмчилер, пенсионерлерге инек садып алган чээлизиниң 50 чедир хуузун колхоз, совхозтарның фондузундан дузаламчы кылдыр тѳлеп болурун база айыткан.

АЛЫРЫНЫҢ БОЛГАШ ЭГИДЕРИНИҢ ЧУРУМУ

ССРЭ-ниң ажаалга банкызының баштаар чериниң дааргазы А. С. Буркоевтуң «Шын» солунга бо чылдың январь 27-де үнген интервьюзунда мынчаар чугаалаан. Чижээлээрге, Тольятти хоорайда ажаалга банкызындан чээли алырда, чээли алыр акшазының 25 хуузу чээли алыкчызының ажаалга банкызында счёдунда бар турда чээлини бээрин айыткан. А ол бүгүнү бисте мынчаар кылып турар. Ажаалга банкызындан чээли алырының мурнунда, чээли алыкчызы кижи бодунуң ажылдап турар черинге билдиришкин киргеш, шалыңындан кезектеп азы шупту шалыңын ажаалга банкызынче шилчидип алгаш, бистен шалыңын алыр. Чээли бээрде чээли алыкчызының счёдунда акшазының хѳй, эвээжи биске чугула эвес. Биске кол чугула чүве — чоннуң шалың акшазының ажаалга банкызын дамчыштыр чоруп турары таарымчалыг.

Профэвилелдерниң область чѳвүлелиниң болгаш Тываның ажаалга банкызының эргелели эрткен чылдың декабрьда үндүрген доктаалында ажылчы чоннуң шалыңын ажаалга банкызын дамчыштыр шилчилге-биле тѳлээрин болгаш садыг база коммунал тѳлевирин ажаалга банкызын дамчыштыр ушта бижидилге-биле чорудары улам сайзыраңгайжыдарын айыткан. Бистиң районда шалыңындан кезектеп азы долузу-биле шилчиткеш, ажаалга банкызын дамчыштыр ап турар. Бажың хѳлезинин болгаш ѳске-даа тѳлевирин шилчилге-биле кылып алган ажылчыннар, пенсионерлер хѳй. Чээли алган улус бодунуң шалыңындан ай санында шилчидип турар тодаргай түңнү айыткан турар. Ынчангаш чээли алыкчызының ѳѳрези ооң киржилгези чокка тѳлеттине бээр. Шалыңын ажаалга банкызын дамчыштыр шилчилге-биле ап турар кижи черле когаравас. Харын-даа чылда турар акшазындан 2 хуу орулганы алыр.

Бир эвес онаашкынныг счёт ажыдып алган болза аңаа киржир. Ол чылда ийи катап болур. Счёдунда турар акшазының 25-200 хуузун ойнап ап болур. Ону ажаалга банкызының ажылдакчылары тираж үнерге, ойнаашкын болган счёттарга санаашкынны кыр бижип каар. Кижи боду база хынап болур. А-515 деп счёт 100 хуу ойнаан болза, дараазында муң бүрүзүндең ол-ла сан ойнааны ол. Чижээлээрге, А-1515, А-2515, А-3515 дээн хевирлиг. Ындыг ойнаашкындан чайлай берзе-даа, ѳг-бүле бюджединге ыяап-ла ажыктыг.

ЧЕК ДЕПТЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Бо чылдан эгелеп Россия Федерациязының иштинге санажылганың чек дептерин нептереткен. Чек дептерлерин ажаалга банкызында шыгжамырлыг улуска, оларның күсели-биле бижип бээр. Чек кижиниң хууда документизи болур. Ол дептер он ийи арынныг, ийи чыл хуусаалыг. Магазинге баргаш чекти долдургаш садыгжыга бергеш, алыксаан бараанын ап алыр. Идик даараткаш азы столоваяга чемненгеш, ол-ла чек-биле санажып алыр. Самолёт биледи садып алыр апарган дижик, чоок-кавыда ажаалга банкызының салбырынга барган азы агентствога хереглээн акшаларның түңүн айыткаш, чек-биле акшаны орнаштырып ап болур. Садыгларда бижип берипкен чек ажаалга банкызынга Агропромбанк дамчыштыр чедип кээрге, чүгле ынчан акша салыкчыларының счёдундан ол чарыгдаан акшаны ушта бижиир.

Чек дептери чаа-ла амыдыралче кирип турар болгаш улус алырындан дадагалзаар. Бистиң акы-дуңма чурттарывыста ол эң-не чугула чүүл апарган. Ынчангаш бис бо чаа чүүлдү дидими-биле ажылывыска нептередип көрээли. Таварылга болуп, хереглээн бараанывысты садыгга киирипкен дижик. Бажың ырак, ажаалга банкызы дүъштеки чапсарда. Чек дептери биле паспортун ап чораан кижи ынчан ол садып алыксаан бараанын дораан садып алыр.

БИЧИИ УРУГЛАР АДЫНГА...

Чаа тѳрүттүнген уругдан эгелээш, 16 харга чедир уругларның адынга акша салырын бо чылдан эгелээн. Бир дугаар салыышкынны улуг кижи боду ажаалга банкызынга келгеш, счётту бичии кижиниң адынга ажыткаш, ажаалга дептерин бижидип алыр. Дараазында киирер акшазын бодунуң киржилгези чокка пенсия, пособие азы шалыңындан шилчилге чуруму-биле чорудуп болур. Бичии кижиниң адынга шыгжаан акшаны уруг 16 хар четпээнде, чүгле ону салган кижи чыл санында немешкен хуузу-биле кады уштуп алыр, азы ѳске ажаалга банкызынче шилчидип алыр эргелиг. Бичии кижиниң адынга салган акша эвээш дизе-ле 10 чыл иштинде, уруг 16 хар четкиже чедир шыгжагга турар ужурлуг. Бо чурумну саган таварылгада, бичии кижиниң счёдунга чыл санында 4 хуу орулга киир санаттынып турар.

СЕРТИФИКАТ ДЕП ЧҮЛ?

Ол дээрге ССРЭ-ниң ажаалга банкызының ѳртектиг саазыннары-дыр. Оларны 250—500—1000 рубль ѳртектиг кылдыр үндүрүп, ажаалга банкызының салбырларынга, филиалдарынга чонга садып, ол-ла ѳртээ-биле чоннуң эгиткен сертификадын дедир хүлээп ап турар. Сертификатты 10 чыл иштинде садып алгаш, шыгжааны дээш дѳрт хуу орулганы ажаалга банкызы ооң эдилекчизинге бээр. Ажаалга банкызы чоннуң шыгжамырда акша-хереңгизин база ол ышкаш кымның каш акшага сертификат садып алганын хоойлу ёзугаар чажыт тургузар, кадагалаар хүлээлгелиг.

Ямаа ДОЛУМАЖАП.
Эрзинде ажаалга банкызының дааргазы.

КАНДЫГ ИРГИ?

МАЛЧЫННАР, бистер, ажыл, амыдыралывыстың аайы-биле совхоз тѳптеринден ырак коданнарда чурттап чорууур болгай бис. Чайгы үеде эки одарлыг черлер бодап, кѳжүп чорууур бис. Бо таварылгада биске эң-не кедилиг, таарымчалыг чүүл — ѳг. Ол ындыг-ла-дыр. Мындыг айтырыг бар. Ол дугайын бодап чорууур кижи мен. Бо-ла олчаан малчыннап-ла чорууур эвес бис. Кандыг-ла-бир чылдагаан-биле мал ажылынга ажылдаар арга-шинээн кижи чидирип болгай, азы ѳйү келирге, пенсияже үнер апаар. Ынчан малды ѳске кижиге дужаап бээр. А демги эрги малчын суурже кѳжүп кирер апаар. Суурда чурттаар бажыңы чок кижи болза, бо таварылгада канчаарыл? Малчыннап чорууур кижи бүрүзү-ле ында белен бажыңныг болур эвес.

Малчыннап кирген аайы-биле амыдырал-чурттаалгазын ѳгге эгелээн аныяктар бистиң совхозта безин эвээш эвес. Алызында барып канчаарыл? Чурттаалга шѳлү алыр оочур кайда-даа улуг, бистиң совхозувуста демей-ле база ындыг. Ээлчег чок кижилерге бажың бербес деп чүве билдингир. Он-он беш чыл малчыннааш, суурже кѳжүп кирер байдалга таварышкаш, чурттаалга шѳлү чок арткан таварылгалар бар, ону чамдык эш-ѳѳрүнүң амыдыралындан көрүп болур.

Хѳй чылдарда малчыннап ажылдаан улуска суурга чурттаалга шѳлүн, байдалды көрүп тургаш, ээлчег чок берзе кандыгыл деп бодаар мен.

Виктор ОНДАР.
«Ээрбек» совхозта малчын.

Юридиктиг бүгү-нийти өөредилге

Эрге-хоойлу хажыдыышкыннары болу бээр таварылгалар чер-черде бар. Ооң кол чылдагааны юридиктиг бүгү-нийти өөредилгениң тургустунмааанында. Бо талазы-биле өөредилге номнары, өөредилге пла нары болгаш программалары, мергежилгелер, тайылбырлар, юридиктиг бодалга оюннар, көргүзүг база техниктиг херекселдер чок болуп турар.

Ынчангаш «Шынныӊ» арнынга бот-оруга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн база чаа арга-биле ажылдаарынга белеткенип турар күш-ажылчы коллективтерниң кежигүннеринге дузаламчы кылдыр «Юридиктиг бүгү-нийти өөредилге» бүлүгүн ажыттывыс. Чаа бүлүгге состу административтиг органнарның ажылдакчыларынга бээр, хоойлу-дүрүм тайылбырларын чорудар, юридиктиг терминнерниң словарын азыдар.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН, ХООЙЛУ, БИСТЕР

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачев мынча деп демдеглээн: демократчыдылга чорудуу бистиң шиитпирлелге хоойлу-дүрүмнүң сагыырының дугайында айтырыгны чидиг-биле тургузуп турар. Эрге-хоойлуну херекке албас чоруктар дужаап чагырар аргаларның ажыглаттынып турганының байдалдарында дыка нептерээн турган. Төпте болгаш чер-черде бистиң бүгү кадрларывысты хаара тудуп турар чаңгыс аай комплекстиг нийти күрүне ужур-дузалыг программа болур юридиктиг бүгү-нийти өөредилгени организастаарының идеязы деткимчени алган.

Салдынган бо сорулганы тайылбырлап бээрин ССРЭ-ниң юстиция министри Б. В. КРАВЦОВТАН СЭТА-ның корреспондентизи дилээн.

— Бо айтырыгның эргежок чугулазы болгаш ужур-дузазы билдингир. Хоойлуну билбес, ону барымдаалавас болза, ёзулуг демократияның байдалдарынга чурттаары болгаш ажылдаары, ооң чаа арга-хевирлерин дилеп, ону бүгү талалыг хөгжүдери болдунмас. Кижи бүрүзүнге хоойлу-дүрүмнер билиглери чугула херек болуп турарын чуртта экономиканы эргелеп башкарарының үндезин реформазы, төп, республика база чер-чер органнарында эде тургустунуушкун боттуу-биле көргүскен. Каччырга-даа, удуртукчуларга болгаш специалистерге, албан-дужаалдыг кижилерге, күрүне аппаратының ажылдакчыларынга ол билиглер чүнүң-даа мурнунда эргежок чугула.

Ажыл-агый удуртукчуларының хоойлу-дүрүм культуразының чевизы, эрге-хүлээлгелерин херекке албазы, юридиктиг билиглер-биле чепсегленмээни эргелеп башкарылганың болгаш күштүг болуп турар хоойлу-дүрүмнүң чогумчалыг чорудуунга хөй санныг хажыдыышкыннарның чылдагааны болуп турар. Күрүне органнарының, хөй-нийти организацияларының, албан черлериниң хоойлуну барымдаалавайн барган чорудулгаларынга 248 муң хире удур хемчеглерни болгаш бижиглелдерни прокуратура органнары 1987 чылда чорудкан. Ооң иштинде эвилел болгаш республика органнары 161 хажыдыышкынны болдурганын илередип тыпкан. Область болгаш крайкүүскомнары, эргелеп башкарылганың хоорай болгаш район органнары, кедээ болгаш суур Советтериниң күүскомнары хоойлуну сагывайн хөй хажыдыышкыннарны кылып турар. Ажылдан шын эвес үндүргениниң дугайында хамаатыларның киирген билдириишкиннериниң барык чартык кезиин улус судтары боттуг кылдыр хандырып турар. Эрги ажылынга катап тургускан кижилерге чыл санында-ла каш миллион рубльди күрүне карманындан үндүрүп турар. Ол дээрге юридиктиг билиглер-биле чепсегленмээн удуртукчуларның күрүнеге чедирип турар каражазы-дыр.

Юридиктиг бүгү-нийти өөредилге чүгле удуртукчуларга эвес, кижи бүрүзүнге эргежок чугула. Ажылчы чоннуң амыдыралының чаагай чорууннуң өзүп турары бо айтырыг-биле тудуш харылзаалыг. Чуртталга-кооператив база хууда тудугнуң калбарганы, коллективтиг сад ажылының хөгжүлдези, дачаларны, гараажтарны болгаш автомобильдерни хууда ажыглаары, өнчү-хөреңгини садары, белекке бээри, солчуру эрге-хоойлуну эки билирин негеп турар. Чүге дээрге ниитилел харылзаалары хоойлу-дүрүмнү дамчыштыр болуп турар болгай.

Свердловск областа юридиктиг бүгү-нийти өөредилгениң дуржулгазын көрээли. Эрге-хоойлунуң бүгү-нийти өөредилгезиниң негелдезинге дүүштүр областа чурттакчы чоннуң бүгү категорияларының профессионал мергежилин, назы-харын болгаш социал өске-даа талаларын барымдаалап, планга үр үениң дургузунда чорудар ажылга үндезилеп, юридиктиг бүгү-нийти өөредилгени тургускан. Ылаңгыя ажыл-агый удуртукчуларының, күрүне аппаратының ажылдакчыларының, партия, профэвилел, комсомол активиниң, улус депутаттарының болгаш хөй-ниитиниң эрге-хоойлуну билир талазы-биле белеткелин бедидериниче онза кичээнгейни салып турар. Юридиктиг бүгү-нийти өөредилгени чорудуп турар үеде бижиг сагылга-чурум болгаш организастыг чорук, социалистиг хоойлу-дүрүм болгаш корум-чурум дээш демиселге чоннуң идепкейин көдүрер сорулганы салган. Юридиктиг бүгү-нийти өөредилгениң айтырыгларын шиитпирлээрин организастаарынга массалыг информацияның чепсектериниң аргаларын ажыктыг ажыглаарын көрген: парлалганың, радионуң, телевидениениң, күрүне органнарының болгаш хөй-нийти организацияларының ажыл-чорудулгазын дүүштүрерин күштелдирер, юридиктиг бүгү-нийти өөредилге талазы-биле дүүштүрүлге-методиктиг чөвүлелдериниң ужур-дузазын бедидер.

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарының, профэвилел, комсомол комитеттериниң болгаш эрге-хоойлу камгалалының органнарының дорт киржилгези-биле партия комитеттери юридиктиг бүгү-нийти өөредилгени удуртуп турар. СЭКП обкомунуң чанында дүүштүрүлге-методиктиг чөвүлел юридиктиг бүгү-нийти өөредилгени башкарып турар.

Свердловск областың хоорайларынга болгаш районнарынга өөредилге чылы доозулу билек, түңнел конференцияларны, беседалажыышкыннарны эрттирер, чамдык черлерге зачёттарны хүлээп алыры көрдүнген. Марий АССР-де, чижээ, партия обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң болгаш профоблчөвүлелдиң шиитпирин ёзугаар удуртукчу кадрларның, совет болгаш профэвилел ажылдакчыларының хоойлу-дүрүм талазы-биле тускай аттестациязын ийи чылда бир катап доктаамал эрттирип турар.

Маңаа миннири чугула, күрүне ужур-дузалыг улуг бо ажыл ниитизи-биле алырга оюк-делик, чуртта ниитизи-биле алырга, план-даа, акшаланыышкын-даа чок. Программа, өөредилге номнары, өөредилгениң техниктиг херекселдери чок болуп турар. Юридиктиг бүгү-нийти өөредилгениң башкыларының методиктиг өөредилгези чедир тургустунмаан, оларның күш-ажылының төлевириниң айтырыглары шиитпирлеттинмээн. Ынчангаш шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар — мурнувуста.

АМ-ДАА МАНАП ТУРАР БИС

Эде тургустунуушкунну ханыладырынга, күрүнениң болгаш тус-тус кижилерниң эрге-ажыктарын камгалаарынга бирги ээлчегде хоойлу-дүрүмнү билири, ону барымдаалап тургаш, ажыл-херектерни чорудары негеттинип турар.

Ылаңгыя чер-черде улус судтарының калбак активи юридиктиг бүгү-нийти өөредилгени эртери күзенчиг. Бир эвес олар хоойлу-дүрүмнерни билбес болза, улус судунуң ажылының деңнелин чогуур байдалга тудуп шыдавас. Бо таварылгада чүгле ат чалап, административтиг органнарның төлээлериниң белеткеп кааны шиитпирлер-биле чүгле чөпшээрежир байдалга таваржыр.

Районнуң улус судунуң ажылдакчылары ону эдер, боттарының активиниң юридиктиг өөредилгезин чорудуп эгелээри-биле район семинарын чоокта чаа эрттирген. Ооң ажылын улус судьязы Д. О. Оюн-Бартан башкарып эрттирген.

Кем-херек үүлгедир чоруктар кандыг чылдагаан-биле болуп турарын, албан-дужаалдыг кижилерниң талазындан хамаатыларның эрге-ажыын кызагдалга чедире бээр таварылгаларны аңаа өөренип көрген. Шиитпирлээр, кичээнгейге алыр ужурлуг айтырыглар район төвүнде, кедээ суурларда, күш-ажылчы коллективтерде эвээш эвес. Ооң чижээнге даянып алгаш, юридиктиг билиглерни өөрениириниң аргазын бо удаада шенээни ажыктыг болган. Ылаңгыя маңаа чижек кылдыр «Назы четпестер болгаш хоойлу-дүрүм» деп аас журналын «Чодураа» совхозтуң амыдыралында болуп турар чижектерни ажыглап тургаш эрттирген.

Аас журналынга чүгле улус судунуң активи эвес, суурнуң чурттакчы чону идепкейлиг-биле киришкен. Ол сөөлзүредир айтырыглар болгаш харыыларже шилчээн. Ынчангаш семинар ёзулуг юридиктиг бүгү-нийти өөредилгениң эгези болу берген. Юридиктиг литератураның делгелгезин база организастаан.

Моон соңгаар дараазында чүүлдерни чорударын планнап турар. Улус судунуң хөй-нийти активиниң район семинарын квартал санында эрттирер. Аңаа өөренип көөр айтырыгларны тус черниң амыдыралының чижектери-биле сырый холбаар, өөредилгениң солун арга-хевирлерин дилеп тывар. Улус төлээлериниң отчёттарын соңгукчуларның мурнунга бээрин практикалаар.

Семинарга билип алган чүүлдеривисти хөй-нийти ажылынга ажыглаар бис. Солун, ажыктыг семинарларны ам-даа манап турар бис.

Клара ЧИҢМИТ.
Улус төлээзи.

ТӨЛЭЭРИНИҢ ЧУРУМУ

Мөчээн кижиниң адының кырында арткан чээлини төлээриниң чурумунуң дугайында айтырыгны Кызыл хоорайның чурттакчызы Т. Ч. Анчымаа «Шын» солунну дамчыштыр харыылап бээрин дилээн. Бо талазы-биле тайылбырны бисте Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң улуг консультантызы Б. СВЕРДЮКОВ берген.

— Чээлиге бараннар алганда, садып алыкчы санажылганы садыглажып турар организациязы-биле чорудар. Бир эвес ол кижи өлген таварылгада салгал дамчыштыр шилчээн өнчү-хөреңгиниң херек кырында өртээн барымдаалап өрени төлээрин РСФСР-ниң негелде дүрүмүнүң 553-кү чүүлүнде көрген. Чээлиге алган бараннарының арткан өртээн садыглажып турар организация калган кижиниң салгал дамчыыр өнчү-хөреңгизин ажытканының хүнүнден бээр алды айларның дургузунда нотариалдыг контора, чок болза суд дамчыштыр салгакчыдан негээр эргелиг.

Бир эвес салгал дамчыыр өнчү-хөреңгини ажытканының сөөлүнде алды айлар эрткенде негелде чорутпас болза, ол албан черниң ооң сөөлүнде негелде кылыр эргези күш чок болу бээр.

МЕРГЕЖИЛИНГЕ БЕРДИНГЕН

Очаа Канчыыровна Донгак «Хемчик» совхозта ам 25 чыл дургузунда трактористеп келген. Ол Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору. Чүгле бодунуң ажылынга кызымак эвес харын аныяктарны мергежилинге өөредир дээш оралдажып чоруур. Хоочун механизаторнуң өөреникчизи Адира Хомушку ортумак школаны дооскаш ам трактористеп турар. Ол ВЛКСМ обкомунуң кежигүнү, республиканың аныяк механизаторларының чарыжының тиилекчизи. Ол дээрге аныяк кыстың дагдыныкчызын салгааның бадыткалы-дыр.

Бодунуң совхозунда шак ындыг шалыпчы аныяк кыс механизатор тыптып келгенинге Очаа Канчыыровна чоргаарланыр. Ынча чыл дургузунда оон ажылдап келгени аныяктарга үлегер болуп турары ол-дур.

Хоочун механизатор, төлептиг ие. Ол хөй-ниитиниң ажылынга база кызымак. Херээженнер чөвүлелиниң, профкомнуң кежигүнү. Даалгазын күүсетпейн барган таварылга турбаан. Хүн нормазын үргүлчү-ле 110-125, харын оон-даа хөй хуу кылдыр күүседип келген.

Удаавас часкы тарылга эгелээр. Ону О. Донгак четтикпейн манап турар.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

КОМСОМОЛДУҢ КҮЖҮ — ПАРТИЙЖИ УДУРТУЛГАДА

Өзүп орар салгакчыларны кижизидерин улам экижидерин партия эң чугула херээ кылдыр санап турар. Ол дээрге бистиң Төрээн чуртувустуң келир үезин идегелдиг хандыразының айтырыы дээрзини барымдаалап көрүп келгени-дир.

Ынчангаш «Комсомолга партийжи удуртулганы улам ыңай экижидер болгаш аныяктарның коммунистиг кижизидилгезинге ооң ролюн бедидер дугайында» докладды СЭКП Төп Комитеди хүлээп алган.

Комсомолга партийжи удуртулганы улам ыңай экижидер база аныяктарның коммунистиг кижизидилгезин, ооң ролюн бедидер дугайында айтырыгны СЭКП райкомунуң пленумунга чугаалашкаш, ажылды экижидериниң хемчеглерин айыткан докладды хүлээп алган. Ону амыдыралга боттандырар дээш партия райкому, партия комитеттери, партия эге организациялары ажылдап келген. Комсомолга партийжи удуртулганы улам ыңай экижидер сорулга-биле СЭКП райкому 1987 чылдың сентябрь айда VIII пленумунга «Барлык» совхозтуң парткомунуң СЭКП Төп Комитединиң «Комсомолга партийжи удуртулганы улам ыңай экижидер болгаш аныяктарның коммунистиг кижизидилгезинге ооң ролюн бедидер дугайында» доктаалды канчаар күүседип турарының дугайында совхозтуң партком секретары К. С. Монгуштуң информациязын чугаалажып көрген. Эрткен чылдың август айның бюрозунга ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң түңнелдерин чугаалашкаш, ооң сорулгаларынга дүүштүр чорудар хемчеглерниң планын ажылдап кылгаш, бадыладывыс.

Амгы үеде районнуң комсомол организациязында 35 нацияның 3748 комсомолчу оолдар, кыстары бактаап турар. Комсомол эге организацияларының секретарьларының 77,7 хуузу дээди болгаш ортумак тускай эртемниглер, оларның 70 ажыг хуузу аныяк уруглар. Комсомол эге организацияларының секретарынга партийжи өзек 1986 чылдың деңнелинден 2,7 хуу, цех организацияларынга 1,5 хуу өскен. Амгы үеде комсомол эге организацияларының секретарьларының 24 хуузу коммунистер бооп турар.

Комсомол партияның шынчы дузалакчызы болгаш курлавыры. Төлептиг, идепкейлиг, инициативалыг оолдар, кыстарны партияның хүрээлеңинге киирериниче чер-черлерде партия организациялары кичээнгейни салып турар. Эрткен чылдың дургузунда СЭКП кежигүнүнүң кандидадынга болгаш кежигүнүнге 19 аныяктар кирген. Оларның аразында «Хемчик» совхозтуң механизатору Адира Хомушку, «Барлык» совхозтуң хойжузу Юрий Хомушку, «Шеңпээр» совхозтуң чолаачызы Алексей Ооржак, «Хемчик» совхозтуң саанчызы Айлаңмаа Саая болгаш өскелер-даа бар.

Партия организациялары районнуң мурнунда салдынган ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлээриниче комсомолчуларны болгаш аныяктарны калбаа-биле киириштирип турар. Материалдыг бүдүрүлгеде 2 муң ажыг аныяк кижилер, 24 комсомолчу-аныяктар коллективтери хаара туттунган. Он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдазын 16 комсомолчу-аныяктар коллективи, 200 ажыг аныяк ажылчын социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткеннер. 1988 чылдың эгезинден бээр чарыштың мурнуку одуруунда Бижиктиг-Хая, Сүт-Кажаа сүт-бараан фермаларының, Кызыл-Мажалыкта универмагтың, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цегиниң № 2, № 4 ээлчеглериниң, № 471 кежүп чоруур механизастаттынган колоннаның, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң комсомолчу-аныяктар коллективтери планныг даалгаларын ажыр күүседип турарлар.

Мал ажылын хөгжүдеринге аныяктарның киирип турар салыышкыны эвээш эвес. Эрткен чылын мал ажылынга доктаамал ажылдаары-биле 32 аныяктарны комсомолчу путёвка-биле чоруткан. Кыштың эрткен айларында малдың массалыг оолдаашкынының үезинде 136 аныяк сакманчылар ажылдаан. Партия райкомунуң аппарадының харыысалгалыг ажылдакчыларының удуртулгазы-биле кедээде комсомол комитеттериниң кежигүннери кышкы үеде, ылаңгыя улуг күштүг шуурган үезинде коданнарны эргип, малчыннарның амыдырал-чуртталгазын, чаш малдың ажаалда-хайгааралын экижидер, мал чеминиң камгалалгазын, продукцияның шынарын хынаар рейдилерни фермаларга, хойжу коданнарга организастап келгеннер.

Республиканың аар үлетпүрүнүң баштайгызы — В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинадында 800 ажыг аныяктар ажылдап турар. Олар юбилейлиг чылдың планныг онаалдазын Улуг Октябрьның 70 чылының бүдүүзүнде күүсеткен. Социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге бедик көргүзүглери дээш Ак-Довурак хоорайны РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаан. 1987 чылдың планнарын күүседиринге бирги черни алганы дээш ССРЭ-ниң Түдүг материалдар министерствозунуң, ол адырның профэвилел ТК-зының шилчиир Кызыл тугун комбинатка тывыскан. Ында аныяктарның киирген салыышкыны аажок улуг.

Ак-Довурак хоорайның комсомол комитеди (секретары Т. Бас) эки чүүлдерниң эгелекчизи болуп, аныяктарның культурлуг дыштаныышкынын, күш-культура болгаш спорт ажылдарынга киржилгезин идепкейжидип, күш-ажылдың сагылга-чурумун экижидер, шынарлыг продукцияны бүдүрер хемчеглерни доктаамал ап турар.

Партия райкомунуң комсомолга партийжи удуртулганы экижидер дээш чорудуп турар ажылын СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге болгаш эде тургузуушкуннуң негелделеринге дүүштүр анализтеп көөрге ам-даа четпестер эвээш эвес. Аныяктарның хостуг үезин ажыктыг организастаарынче кичээнгей ам-даа кошкак. Культура бажыңнары, клубтар, стадионнар, спорт шөлдери, библиотекалар аныяктарның культурлуг дыштаныышкынын долузу-биле организастап шыдавайн турар. Аңаа комсомол комитеттериниң деткимчези, киржилгези шоолуг чок. Чамдык коллективтер удуртукчулары, ында партия эге организацияларының секретарьлары комсомол организацияларынга даанмайн, деткимче көргүспейн турарын айытса чогуур. Маңаа хлеб, сүт заводтарының директорлары Владимир Тян, Хаджимурат Ногеров, эът комбинадының районнуң хереглекчилер ниитилелиниң, туберкулёзка удур диспансериниң партия эге организацияларының секретарьлары Людмила Чамырыкпай, Екатерина Шойнуу, Серенмаа Кызыл-оол болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Районнуң 4 совхозунда ВЛКСМ комитеттериниң секретарьлары хостаткан, акша-шалыңны ап турза-даа, арга-дуржулгазы эвээш. Оларга партκомнарның талазындан деткимчени көргүзери, бир демниг ажылдаары негеттинип турар.

Комсомолга партийжи удуртулганы экижидер дээш партия райкому моон соңгаар тодаргай хемчеглерни алыр. ВЛКСМ обкому, ооң килдистери комсомол организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидеринге, ажыл-чорудулгазының стилин болгаш арга-хевирлерин сайзыраңгайжыдарынга практиктиг дуза чедирер дээш ап чорудуп турар хемчеглери эде тургустунуушкуннуң негелделеринге четпейн турар. ВЛКСМ райкому, ооң бирги секретары С. В. Бавуштуң ажылының стилинде четпестерни, ооң шупшазын партия райкомунуң пленумунга чөптүү-биле шүгүмчүлээн.

Байыр-оол НУРЗАТ.
СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары.

СТУДЕНТ БОЛУР ДИЗЕ

Дээди өөредилге черлеринге хүлээп алырының чаа чурумнары доктааттынган

1. ССРЭ-ниң дээди өөредилге черлеринге ортумак эртемниг ССРЭ хамаатыларын, ССРЭ-де чурттап турар даштыкы хамаатыларны хүлээп алыр: хүндүскү өөредилгеге 35 харга чедир хамаатыларны, бүдүрүлгеге ажылдавышаан өөренири-биле — назы-хар барымдаалавас (уран чүүл талазы-биле мергежилдерге харназы кызыгаарын өөредилге чери боду доктаадыр).

2. Өөредилгениң аңгы-аңгы хевирлери база тус-тус мергежилдер аайы-биле немелде негелделер база доктааттынган:

2. 1. Хүндүскү өөредилгеге: эмчилер белеткээр мергежилдерге бичии азы ортумак эмчи ажылдакчызынга ийи чылдан эвээш эвес ажылдааннарны (кирериниң үезинде ажылдаарын уламчылап турарларга стажты өөредилге чылының эгезинге чедир санаар); эмчи училищелериниң доозукчуларын; сөөлгү үш чылда курлавырже халашкан шериг албанныгларны; медицина база фармация дээди өөредилге черлериниң, ол ышкаш медицина угланыышкынныг эртем-шинчилел институттарының өөредилге-дузалал ажылчыннарын; медицина угланыышкынныг өөредилге-бүдүрүлге комбинадынга өөредилгениң бүрүн курузун дооскан болгаш «аарыг улус ажаар бичии эмчи сестразы» деп мергежилди чедип алган ортумак школа доозукчуларын;

ортумак өөредилге черлеринге, школа назыны четпээн база өске-даа өөредилге болгаш кижизидилге албан черлеринге ажылдаар башкылар, кижизидикчилер белеткээр мергежилдерге педагогика институттарынга болгаш университеттерге уруглар-биле ажылдаарынга сонуургалдыгларны школаларның, ортумак профтехучилищелериниң, тускай ортумак өөредилге черлериниң, улус өөредилге органнарының, күш-ажылчы коллективтериниң комсомолдуң район, хоорай комитеттериниң сүмелээнин ёзугаар хүлээп алыр, ол ышкаш сөөлгү үш чылда курлавырже халашкан шериг албанныгларны база хүлээп алыр.

Тайылбыр: Дээди өөредилге черлериниң хүлээп алыр комиссиялары планның 30 хуузунга үстүнде айыттынган медицина мергежилдеринге практиктиг ажыл стажы чок кижилерни, ортумак школа доозукчуларын хүлээп ап болур эргелиг.

2. 2. Өөредилгениң хевири хамаарылга чокка:

«Профессионал өөредилге болгаш техниктиг эртемнер» деп мергежилге белеткелиниң талазы-биле ажылчын профессиялыг, разряд тывыскан квалификациялыг кижилерни хүлээп алыр.

2. 3. Ажылдавышаан өөрениринге «Математика», «Философия», «Эртемниг коммунизм», «Политиктиг экономия», «СЭКП төөгүзү», «Төөгү», «Правоведение», «Литература ажылы», «Орус дыл болгаш литература», «Орус дыл болгаш литература национал школага», «Даштыкы дылдар болгаш литература», «Филология», «Музыка», «Черчение болгаш чурулга уран чүүлү», «Театроведение», «Музыковедение», «Киноведение», «Искусствоведение» деп мергежилдерден аңгыда шилип алган мергежилиниң аайы-биле ажылдап турарларны хүлээп алыр, үстүнде санааныыс мергежилдерге ажылының үр-шии хамаарылга чокка хүлээп алыр.

3. Дээди өөредилге черинче өөренип кирер дугайында билдириишкининге ортумак эртемниң дугайында документизин (бодун), сөөлгү ажылдап, өөренип турган черинден характеристиканы, (рекомендацияны), № 086-у маыыктың эмчи шынзылгазын, күш-ажыл дептеринден ушта бижилгени (ажыл стажтыглар), 3х4 хемчээлдиг 6 фото-чурукту кожар), паспортун база шериг хүлээлгезинге хамаарышкан документизин база эккээр.

Бот-өөредилге-биле өөренирлер (уран чүүл талазы-биле дээди өөредилге черлеринден аңгыда) шилип алган мергежилиниң аайы-биле чурттап турар чериниң чоогунда дээди өөредилге черинче билдириишкинни киирер.

4. Өөредилгениң хүндүскү хевиринге билдириишкиннерни июнь 25-тен июль 15-ке чедир хүлээп алыр, экзаменнер июль 16-да эгелээр. Институтка киир санаары август 5-ке чедир.

Уран чүүл талазы-биле мергежилдерге, ол ышкаш ажылдавышаан өөренирлерге хүлээп алыр экзаменнер хуусаазын өөредилге чери боду тодарадыр.

5. Өөредилге черинче киир санаарда, кирериниң экзаменнеринге алган демдектерин ёзугаар балл санап хүлээп алыр.

Кирериниң экзаменнеринге эки демдектерлиг болган, курлавырже үнген шериг албанныглар база чазактың доктааттынган чиигелделерин ажыглап турарлар, өскүс уруглар база ада-иезиниң хайгааралы чок артканнарны конкурс чокка хүлээп алыр.

Белеткел салбырларының доозукчулары дээди өөредилге черинче кирериниң экзаменнерин дужаавайн кирер.

6. Кирериниң 3-5 экзаменин дээди өөредилге чери доктаадып тургузар, оларның бирээзи — орус дылга (дээди өөредилге чериниң турар девискээриниң национал дылынга) база литератураға. Дээди өөредилге черлериниң хүлээп алыр комиссиялары экзаменнериниң чамдызын профиль аайы-биле (конкурс аайы-биле) кылып болур, ынчангаш чүгле бо экзаменнерге алган баллдарын барымдаалап киирип ап болур. Ол экзаменнерни бижимел-биле чорудар.

7. Ортумак школаны алдын (мөңгүн) медаль-биле дооскаңнар, тускай ортумак өөредилге черин азы профтехучилищени кончуг эки диплом-биле дооскаңнар хүлээп алыр комиссияның доктаатканы ёзугаар чаңгыс экзамен дужаар. «Беш» демдек алган таварылгада, олар арткан экзаменнерни дужаавас. «Үш» азы «дөрт» демдек алыр болза, шупту экзаменнерни дужаарлар.

Онза ховар мергежилдерге четчелээшкин кылып тура, дээди өөредилге черлериниң хүлээп алыр комиссиялары экзаменнерни беседалажыышкын-биле солуп болур.

Ортумак өөредилге баазазынга профессионал-техниктиг училищени кончуг эки диплом-биле дооскаңнар чедип алган профессиязының аайы-биле мергежил шилип алган болза, беседалажыышкын-биле кызыгаарланып болур.

8. Кирериниң бүгү экзаменнери (уран чүүл болгаш күш-дамыр кижизидилгезиниң дээди өөредилге черлеринге мергежилиниң аайы-биле экзаменнерден аңгыда) ниити билиглиг ортумак школазының өөредилге программаларынга дүүштүр тургускан программалар ёзугаар эртер.

9. Чурттуң бүгү дээди өөредилге черлеринге кирип турарлар экзаменнерни орус дылга азы дээди өөредилге чериниң хамааржып турары республиказының дылынга дужаап болур.

10. Расписаниеде айыткан хуусаада экзаменге келбээн база багай демдек алганнар дараазында экзаменнерни дужаар эргези чок.

11. Ажылдавышаан бот-өөредилге-биле өөренирлерни киир санаарда, баштай шилип алган мергежилиниң аайы-биле бир чылдан эвээш эвес ажылдап турарларны, сөөлгү үш чылда курлавырже үнген шериг албанныгларны, төрелдешкек мергежил аайы-биле кирип турар тускай ортумак болгаш профессионал-техниктиг өөредилге черлериниң доозукчуларын конкурска киириштирер. Оларның аразынга конкурс чок болганда, арткан олуттарже өскелерни база киириштирер.

Тайылбыр: Дээди өөредилге черлериниң хүлээп алыр комиссиялары беседалажыышкын эрттиргеш, кирериниң экзаменнерин чорутпайн хүлээп ап болур. Аңаа бир чылдан эвээш эвес хуусаада ол мергежил аайы-биле ажыл стажтыглар болгаш шилип алган мергежил аайы-биле ортумак болгаш тускай ортумак эртемниглер хамааржыр.

12. Конкурс баллы дөмейлежи берген таварылгада, сөөлгү үш чылда халашкан шериг албанныгларны, шилип алган мергежилинге онзагай сонуургалдыын илереткеннерни, ийи чылдан эвээш эвес ажыл стажтыгларны бирги ээлчегде хүлээп алыр.

13. Кедээде чурттап турарларга болгаш кедээниң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге хамаарышкан мергежилдер шилип алганнарга тускай хүлээп алыышкыннар 1988—1990 чылдарда хевээр артар (кедээ ажыл-агый, ыяш ажыл-агыйы, медицина, педагогика дээш өске-даа мергежилдер).

14. Моон адаанда айыттынган категорияның кижилери кирериниң экзаменнерин чедиишкинниг дужааган-даа болза, конкурс ёзугаар хүндүскү өөредилгеже эртпээн таварылгада дээди өөредилге черлериниң белеткел салбырларынче бирги ээлчегде киир санадыр эргелиг:

— бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлериниң кереэ үндезининге тускай белеткээри-биле чоруткан улузу;

— сөөлгү үш чылда халашкан шериг албанныглар;

— эмчи күш-ажыл хыналда комиссияларының түңнелин ёзугаар дээди өөредилге черинге өөренири шаптык болбас болгаш кичээлдел чоруп болур I база II бөлүктүң инвалидтери.

15. Дээди өөредилге черинге хүлээп алыышкын-биле холбашкан бүгү айтырыгларны хүлээп алыр комиссиялар шиитпирлээр.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **БУХАРЕСТ.** «Конфекс», «Ростарт» болгаш «Ромарта» маркалыг румын белен хептиделегейниң 50 ажыг чурттарынче үндүр садып турар. Ону Бухарестиде, Сибиуда, Бакэуда болгаш Румынияның өске-даа хоорайларында даштыкы садыг бүдүрүлгелери үндүрүп турар. Хевеңден, дүктен, торгудан, хендирден кылган кылыгларны Совет Эвилелинде улуг күзелдиг-биле садып ап турар.

Даштыкыже белен румын хепти садып саарарынга Бухарестиде шимчилел болгаш хеп телевилээриниң төвү дузалап турар. Ол чогаадыкчы коллективтерни таарыштыр тургузуп, чурттуң бүгү даарамылга фабрикаларынче боттарының төлээлекчилерин чорудуп, чаа модельдерни ажылдап кылырынга дузалап турар. Даараныглга бүдүрүлгелери чыл санында-ла бүдүрүлгениң барык-ла чүс хуу чаартылгазын боттандырып чорудуп турар. Чүгле чагыкчыларның кандыг-бир күзели-биле «эрги» модельди бүдүрүп турар. «Конфекс» маркалыг кылыгларны даштыкыже үндүр садары сөөлгү чылдарда үш катап өскен болгаш ам-даа өзүп турар.

◆ **БУДАПЕШТ.** Социалистиг чурттарның чогаалчылар эвилелдериниң төлээлекчилериниң ужуражылгашкыны аңаа доозулган. Ужуражылгашкынга Болгарияның, Венгрияның, Вьетнамның, ГДР-ниң, Кубаның, Моолдуң, Польшаның, Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның чогаалчылар организацияларының төлээлекчилери киришкен.

Ужуражылгашкынга социалистиг чурттарның чогаалчылар эвилелдериниң удуртукчуларының ээлчеглиг чөвүлел хуралын 1988 чылдың ноябрь 21-25-те Будапештиге чыылдырарын шиитпирлээн.

(СЭТА).

КАБИНЕТ ЧААРТЫНГАН

ДАККА. (СЭТА). Бангладеш Улус Республиканың президентизи Хоссейн Мохаммед Эршад министрлер чөвүлелиниң чаа составын чарлаан. Март 3-те болган парламент соңгулдаларынга президентиниң удуртканы чуртту баштап турар Национал партия бадылаашкынның хөй кезиин алган. Соңгулдалар соонда президент чурттуң чаа чазаның кежигүннерин четчелээн.

Бангладештиң телевидениезиниң дамчытканындан алырга, чурттуң премьер-министри Моудуд Ахмед болган. Ол ооң мурнунда чазак даргазының оралакчызы турган. Иштики херектер министринге премьер-министрниң оралакчызы Абдул Матин томуйлаткан. Даштыкы херектер министринге Хумаюн Рашид Чоудхури хевээр арткан. Камгалал министриниң эрге-дужаалын президент бодунга алган.

ДЕЛЕГЕЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

КАБУЛ. (СЭТА). «Регионалдыг чөрүлдээлерни шиитпирлээринге хөй-ниитиниң ролю» деп делегей конференциязы афган найысылалда ажыттынган. Азия болгаш Африка улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының организациязының (ОСНАА-ның) болгаш Афганистанның тайбың эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш найырал организациязының эгелекчи саналы-биле чорудуп турар ол конференцияга барык 50 чурттарның делегей болгаш регионалдыг шимчээшкиннериниң төлээлекчилери планетаның янзы-бүрү черлеринде регионалдыг месилдежиишкиннерни соксадыр оруктү тывар талазы-биле амгы үеде делегейниң эң чугула чидиг айтырыгларының бирээзин чугаалажып көөрлер.

Шуулганны ажыдып турда Афганистан Республиканың премьер-министри Султан али Кештманд чүве чугаалаан. Боттарының эрге-ажыктарынга айыылды билип каан санында-ла империализмниң болгаш реакцияның күштери дайынны кыпсып үндүрүп турарын төөгүнүң кичээндириглери өөредип турар. Ындыг чөптүг эвес дайын бистиң черивисте ам тос чыл уламчылап турар.

Национал эптежилгеже стратегтиг угланыышкынны чарлааш, ону чедип алырынче бис ак сеткилдиг-биле чүткүп, боттарывыстың бүгү күженишкиннеривисти улустуң хайыралыг күзелдерин боттандырып чорударынче угландырып турар бис. Национал эптежилге политиказының үндезининде политиктиг чаа угаап бодаашкын туруп турар.

ОСНАА-ның президентизиниң хүлээлгезин күүседип турар Мурад Галеб конференцияга чүве чугаалааш, национал эптежилгеже Афганистанда чорудуп турар угланыышкынның улуг ужур-дузазын болгаш регионалдыг месилдежиишкиннерни политиктиг таарыштыр шиитпирлээриниң чугулазын демдеглээн. Сөөлгү үеде делегейниң хөй-ниитизи ол угланыышкында тодаргай өскерлиишкиннериниң херечизи болуп турар. Ынчалза-даа империализмниң күштери ол чорудулгага шаптыктаарын оралдажып турар. Ооң чижээ Афганистанда, Чоокку Чөөн чүкте, Мурнуу Африкада бар-дыр.

Хуралга Индияның, ССРЭ-ниң, АКШ-тың, Танзанияның, Сирияның, Никарагуаның, Палестинаны хостаарының организациязының төлээлекчилери санал бергеннер.

Ада-иеге, өөренирин күзээннерге

ЧАА БӨЛҮК АЖЫТТЫНАР

Бо чылдан эгелээш «Физика болгаш информатика» деп тускай эртемниг башкыларны белеткеп үндүрер ийи бөлүктү (50 кижи) хүлээп алырын Кызылдың педагогика институдунуң физика-математика салбырынга дааскан. Ооң мурнунда «Математика болгаш физика» деп тускай мергежилге дөрт бөлүктү хүлээп ап турган болгай.

Хөй черге ол ыыре харыысалгалыг шиитпирни хүлээп елбезы билдингир. Сөөлгү ийи (1987—88, 1988—89 өөредилге чылдарында) республиканың Чырыдылышкын министерствозу школаларга 82 физика башкылары херек деп мегыг берген. Моон ынгаш кээрге, физика башкыларының чедишпези илдек-дир. Оон аңгыда, хууда хайгаарап ёзугаар безин алырга, бистиң чамдык кедээ школаларывыста физика кабинеттериниң дериг-херексели чедишпес, бар херекселдерни ажыглап чок чыттырып турар. Ындыг школаларда ёзулуг физика башкызы чок.

Моон соңгаар бүгү чонну электрониуг саналга техниказы-биле хандырар болгаш ону ажыглаарынга кижи бүрүзүн өөредир сорулгага дүүштүр ол ийи бөлүкке хүлээп алган студентилерге информатиканы хөнызы-биле өөредир. Ынчап кээрде, физикага салымчаланныг, башкы болур күзелдиг аныяктарга (ылаңгыя оолдарга) бо үстүнде айыткан тускай эртем дыка солун. Школаны бо чылын доозар ийикпе, азы моон мурнунда-даа дооскан аныяк-өскенге бо тускай мергежилди чедип алыр арганың Кызылдың педагогика институдунуң физика-математика факультединде тургустунганын тайылбырлап, олче ылап-ла физика, информатика башкылап болур мезуушынарлыг аныяктарны чорударын улус өөредилгезиниң ажылдакчыларындан, башкылардан, ада-иелерден улуу-биле дилеп тур мен.

«Физика болгаш информатика» деп тускай мергежилге экзамен дужаап кирериниң чуруму кандыгыл? Кандыг чаа чүүлдер барыл?

Дээди өөредилге черлеринче кирериниң чаа чурумнарын тускай комиссия чогаадып кылган, солуннарга парлаан болгай. Дээди өөредилге черлеринге шилип алырының кол негелдези быжыг билиг болур деп, улус өөредилгезиниң талазы-биле ССРЭ-ниң Күрүне комитединиң даргазы Г. Ягодин демдеглээн. Башкылар белеткээр институттарже тускай эртемниң талазы-биле эң шыырак билиглиг, башкы ажылынга салым-чаяанныг аныяк-өскенни школаларның башкылар чөвүлели, районо ажылдакчылары шилип чорударын албан. Кедээ черлерден тускай шынзылга-биле чорүткан доозукчуларны конкурс чокка хүлээп алырын ам-даа үш чыл иштинде хевээр арттырган.

Кирериниң экзаменнериниң саны, кандыг экзаменни кол деп санаарын институттар боттары тодарадыр. «Физика болгаш информатика» деп тускай мергежилге кол экзамен физика болур. Ынчалза-даа математиканы эки билири кончуг чугула. Ынчангаш математика, орус дыл болгаш литература база экзаменнер дужаар. Чурттуң бүгү институттарынче кирериниң экзаменнерни чаңгыс үеде чорударын көрдүнген: чеди айның 16-дан эгелээр.

Өөренирин күзээннер, бөш удур тускай мергежилди шилип ап, амдан эгелээш белеткелди эгелээриңерни күзедим.

«Физика болгаш информатика» деп тускай мергежилди шилип алыр күзелдиг аныяктар Кызылда педагогика институдунуң физика кафедразынче чагаа бижип, билдинмес айтырыгларны тодарадып, сүме айтырып болур. Чагаакчыларның харыызынга чүгле ажыктыг сүмеден аңгыда, кирериниң экзаменнеринге белеткениринге дузалаар онаалгаларны, консультацияларны база бээр.

Хеймер-оол СААЯ,
институтта физика кафедразының эргелекчизи.

АЖЫКТЫГ СЕМИНАР

Барыын-Хемчик районнуң бүгү школаларының узаткан хүн бөлүктериниң кижизидикчи башкыларының арга-дуржулга солчулгазының семинары Аянгаты ортумак школазының базазынга болуп эрткен. Семинарны районда узаткан хүн бөлүүнүң кижизидикчи башкыларының методиктиг каттыжыышкынының удуртукчузу Тамара Кылын-ооловна Ондар организастап эрттирген. Семинарның киржикчилери ол школада ажылдап турар кижизидикчи башкыларның кичээлдеринге олуржуп, боттарының арга-дуржулгазының талазы-биле ажык чугаа кылып, ында узаткан хүн бөлүктериниң өөреникчилериниң канчаар өөренип турары-биле таныжканнар.

Барган башкылар 3-кү классчыларның бөлүүнүң кижизидикчи башкызы Елена Седеновна Салчактың уругларның тыва дылда онаалгаларын канчаар организастап, кичээл эрттирип турарын көргеш, эки деп үнелелди бергеннер. Ол ышкаш Тамара Кылын-ооловна Ондарның «Делегейге мөңге тайбың» деп темага эрттирген кичээл-концертин эки деп мактааннар. Бо кичээлдерге башкылар боттарынга ажыктыг болгаш өөредиглиг чүүлдерни билип алганнар.

Т. К. Ондар ол школага эге класстарга үр чылдарда ажылдап чораан болгаш пенсияже үнген соонда, узаткан хүн бөлүүнүң башкыларының ажылын удуртуп, бодунуң байлак арга-дуржулгазын күзелдиг-биле өскелерге дамчыдып берип чоруур дагдыныкчыларның бирээзи.

Аянгатының уруглар садында 6 харлыгларның канчаар өөренип, чурттап турарын сонуургаваан, ында кижизидикчи башкы Мария Арзылановна Монгуштуң ажылы-биле башкылар таныжканнар.

Долар-оол ХОМУШКУ.
Бижиктиг-Хая 8 чыл школазының башкызы.

ЧЕТТИРДИВИС

Бо чагааны ырак Өвүрден бижип ор бис. Бистиң уруувус Сенда Ховалыг 1987 чылдың ноябрьда аварияга таварышкаш, аар кемдээн. Уруувустуң кадыын катап эгидип, сегидип эмнеп кааны дээш республика эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи Виктор Александрович Верещагинге өөрүп четтирдивис.

Ажыл-херээ бүдер, аас-кежиктиг болзун.

Данзын-оол ХОВАЛЫГ.
Шивит КАРА-КЫС.
Малчын өг бүле.

Культура-спорт комплекизи

ХЕМЧЕГЛЕРНИ НЕМЕЙ АЛЫР

Кедээниң чурттакчы чонунуң культура хандырылгазын улам экижидер, культура-спорт тудугларын чеп ажыглаарын хандырар дуганында СЭКП ТК-ның доктаалдарын амыдыралга боттандырар сорулга-биле Сүт-Хөл районда культура-спорт комплекизи тургустунган болгаш чамдык ажылдарны чорудуп турар.

Районда 7 Культура бажыңы болгаш 2 клуб бар. Оларга янзы-бүрү темалыг лекциялар, беседалар, темалыг кежээлер болгаш диспуттар эртип турар.

1987 чылда 326 дыштанылга кежээлери, танцылар, уран чүүлдүң бот-тывынгыр артистериниң 93 концерттери болгулаан. Аңаа дыка хөй көрүкчүлерни болгаш киржикчилерни хаара тудкан. Бора-Тайганың, Иймениң культура бажыңнары элээн ажылдарны организастаан. Баян-Таланың, Бора-Тайганың, Иймениң культура-спорт комплекстериниң чөвүлелдери хүн бүрүнүң ажылдарын тодаргай организастап келген, чөвүлелдиң кежигүн бүрүзү тускай даалгаларлыг.

Баян-Таланың Культура бажыңында уран чүүлдүң 12 болгаш сонуургактарның янзы-бүрү бөлгүмнери ажылдап, 188 кижини хаара тудкан. Ооң иштинде 6 бөлгүм уруглар ортузунда тургустунган, ында 88 бичии уруглар кирген. «Алдан-Маадыр» совхозтуң партия комитеди, дирекциязы, кедээ Совет күүскому, культура-спорт комплекизиниң ажылын удуртуп, чонунуң культурлуг дыштанылгазын организастап эрттиреринге киржилгези эки.

Иймеге «Мээң суурум — мээң чоргаарлалым» Кара-Чыраага «Авам, ачам база мен—спортчу өг-бүле бис», «Үлегерлиг өг-бүле» диспут, Алдан-Маадырга «Кижи болгаш хоойлу», «Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан» деп номчулга конференциялары, Ак-Дашка «Ногаан чылаң», «Элээр-элээр — экизин аа» — деп темалыг кежээлер эрткилээн. Районнуң Культура бажыңында Валентина Кертик-ооловна Опуйлаага удурткан 34 бичии уругларны хаара туткан танцы бөлгүмү эки ажылдап турар.

Хостуг хүреш, тыва хүреш, волейбол болгаш шыдыраа оюннары, мачилиг хоккей болгаш спорттуң өске-даа хевирлери массалыг боор бар чыдар.

Чоокта чаа районга Семис-оол Сарыглар аттыг кубок дээш болган маргылдаа эң-не массалыг боор эрткен. Аңаа 32 шыырак мөгелер хүрешкен. Түңнелинде районнуң чолаачызы Николай Сынан-оол шүүлген, каңнакчы Сергей Күжүгет үжүүрлешкен. Чон хөй чыылган.

Районга культура-спорт баазазын экижидер талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Бора-Тайга суурга 200 олуттуг Культура бажыңын ажыглалга кирген. Ишкин суурда 300 олуттуг, спортзалдыг клубту тудуп турар. Район төвүнде спортзалды улусчу арга-биле 1987 чылда туткан, ында спорт школазы ажыттынган. Ол Совет эрге-чагыргазының 70 чыл оюнда аныяктарга улуг белек болган.

Ынчалза-даа культура-спорт комплекизиниң ажылында четпестер хөй. Культура албан черлериниң дериг-херекселдери чедишпес, каастангазы бегай. Кызыл-Тайганың, Ишкинниң культура бажыңнарының эргелекчилериниң үргүлчү солчуп турганындан ында ажыл чогуур деңнелинге чедир чорувайн келген.

Районнуң культура килдизи агиткультбригадаларның ажылын чогуур негелдеге чедир организастап шыдавайн турар. Хөй-ниити организациялары-биле кошкак харылзаалыг ажылдап, малчын коданнарда, хову-шөлде ажылдап турарларның хөвээр аалчылары болуп турар. Культура килдизи кедээ клубтарга методиктиг дузаны кошкак чедирип келген.

Районнуң спорт комитеди, профэвилелдериниң районда күш-культура болгаш спорт ниитилели спорттуң кышкы хевирлери — хаактаашкынче, дошка массалыг конькилээринче чонну эвилелдээр талазы-биле эң-не кошкак ажылдап турган. Ылаңгыя аныяктарны күш-культура болгаш спортче эвилелдээр талазы-биле комсомол райкому (бирги секретары Юрий Опуйлаа) кескү ажыл кылбайн келген. Чон чыылган черге кээп, аңаа боттуг дузаны чедирбес. Бистиң район арга ишпес зонага хамааржыр. Ынчалза-да хөй-ниити черлеринге «аскүлең» кижилер бо-ла таваржыр. Аңаа удур хемчеглерни алыр болгаш культура-спорт комплекизиниң ажылын эде тургузуп, ону эки удурттуру менден база дорт хамааржыр.

Соскур-оол ОНДАР.
Сүт-Хөл район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы, районда культура-спорт комплекизиниң даргазы.

ЭВИЛЕЛДЭЭРИНДЕН ХАМААРЖЫР

Сүт-Хөл районда культура-спорт комплекизи тургустунгандан бээр ийи чыл ажып турар. Ооң кежигүннери 17 кижи. Олар шупту партия, совет, культура болгаш спорт ажылдакчылары. Кижи бүрүзү бижиглаттынган черлиг. Районда ниитизи-биле 69 бөлгүмнерде 1375 кижи хаара туттунган.

Февраль айның ортан үезинде район төвү Сүт-Хөл суурнуң чанында Даг-Ужунга культура-спорт комплекизиниң программазын ёзугаар дыштанылга хүнүн эрттиргени солун болган. Баштайгы хүнде чер-черде кедээ культура бажыңнарынга чонга Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хуралдарны кылгаш, аңаа концерттерни көргүзүп, танцы болгаш оюн-тоглаа-биле дооскан. Эртенинде Алдан-Маадыр, Ак-Даш, Бора-Тайга, Сүт-Хөл таварты хаакчыларны ДОСААФ райкомунуң даргазы А. М. Серен-Доржу баштап алгаш Даг-Ужунга келген.

Ишкин, Кызыл-Тайга, Ийме, Баян-Тала, Кара-Чыраа ның хаакчыларын Семён Даваевич Бай-Кара удуртуп алгаш база Даг-Ужунга келген. Ынчап кээрде чурттакчы суур бүрүзүндең командалар бар. Аңаа культура-спорт комплекизиниң чогаадып тургусканы программа ёзугаар эстафетаны эрттирген. Бир команда 9 кижи киржикчилиг. Баштайгы кижи даг-дан шанактыг баткаш, эстафетаны ыяш даваң-даяк-биле кылаштаар кижиге тутсур. Оозу программада көрдүнген хемчээл ёзугаар кылаштааш, ушку кижиге дамчыдып бээр. Эстафета тоску этапка чедир уламчылаар.

Организация бүрүзү чем делгелгезин база организастаан. Аңаа жюри кежигүннери боттарының эки деп демдеглээн чүүлдерин, комиссия кежигүннеринге эккеп бээр турган.

Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдааның түңнелинде бирги черни райпо, шаңналдыг черлерни район Совединиң күүсекчи комитединиң болгаш төп эмнелге коллективтери алган. Ол хүн малаа кырган-даа, аныяк-даа кижилер хөй болган. Моон алгаш көөрге, чонну культурлуг дыштанылгаже эвилелдээриниң аргалары бар. Аңаа чүгле чогаадыкчы чорук, организакчы ажыл херек.

Эрткен чылын суурга спорт залдыг спорт школаны ажыткан. Эртенгиниң чеди шактан, кежээкиниң 10 шакка чедир хол бөмбүү ойнаар залдан аныяктар үзүлбес. Коллективтер айы-биле тускай расписаниени тургускан.

Спорт школаның бодунда хостуг хүреш болгаш хол бөмбүү секцияларда 414 кижи хаара туттунган. Ону хостуг хүрештиң 3, хол бөмбүүнүң 3 тренерлер удуртуп турар. Оларның аразында Ким Кочин бирги категорияның тренери. Өскелери боттары өөренген.

Дзю до секциязында 18 уруг, бокста 22 оол хаара туттунган. Оларны база-ла тренерлер удуртуп турар. Боттары спорттуң ол хевирлеринге бирги разрядчылар-даа болза секцияны эки удуртуп турар, өөреникчилери республика чергелиг маргылдааларга киржип, шаңналдыг черлерни ап турар. Чижээлээрге, Ким Кочинниң бир өөреникчизи Уран-оол Ондар хостуг хүрешке бодунуң деңзизинге республика чемпиону.

Районда РСФСР-ниң национал спорт хевирлеринге 10 кижи, хостуг хүрешке ССРЭ-спорт мастери 2 кижи. Хостуг хүреш районда сайзырап эгелээн. Сүт-Хөл суурга спортзалды эрткен күзүн ажыглалга кирген. Хүрешке чүткүлдүг аныяктар хөй.

Ынчалза-даа культура-спорт комплекизи хоңга ап, ону дорту-биле удуртур ажыл ам-даа кошкак. Бо хүннерге чедир курбанкыда агар сан ажыттынмаан. Культура-спорт комплекизиниң каттышкан планы тургустунмаан. Спорт комитеттиң болгаш районда профэвилелдиң эки тура спорт ниитилелиниң база культура килдизиниң календарьлыг пландары тургустунган. Ону чаңгыс черге чыып, мөөңнеп кылбаан. Бир эвес бо ажылды чаңгыс аай кылып алыр болза, дыштанылга хүннеринде культура-спорт комплекизиниң ёзулуг ажылын организастап болур ийик.

Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

КАТТЫРБАЙН ЧҮНҮ ЧАҢНААР...

Михаил ЗОЩЕНКО

ХОЛ ҮЖҮҮ

Чоокта чаа бир-ле элдептиг таварылга болган-дыр эвеспе. Мында таарыштыр чогааткан чүве чогундан, ооң амыдыралга чамдыкта таваржы бээринден ол солун болуп турар. Ол таварылганың ынакшыл-биле холбашканы, бо чүүлге херекке ооң кандыг ужурга таваржы бээри база солун болуп турар.

Ийет, ийи чыл бурунгаар Саратов хоорайга мындыг чүве болган. Бир сиилеңээмээр Серёжа Хренов деп оол, а ол албан-хаакчы кижи-дир, бир-ле албан черинде хүлээп алыкчы болуп ажылдап турар, бир-ле аныяк кыска ынакшый берген. Азы ол кыс аңаа ынакшый берген чүве бе, арай билдинмейн турар. Факт чүл дээрге, олар келээ четтинчипкеш Саратовтуң кудумчуларынга кады селгүүстеп чоргулаарлар. Ол селгүүстеп чораш, бот-боттарынга ынакшылдың сөстерин сөглежип чораамы-ла шын.

Хүлээп алыкчы Серёжа бир хүн бодунуң ынакшааны херээженинге мынча деп-тир:

— Эргим хамааты Анна Лыткина. Бис ам ынакшыжып, кады селгүүстеп чор бис, моон соонда чүү болу бээри билдинмес хире-дир. Ынчангаш бир эвес, кандыг-бир хай-бачыт болуп, чаш кижи төрүттүнүп келзе, Серёжа Хреновка хомудалым чок деп бижиктеп берип көрүңер. Ындыг бижиин кармактап алгаш силерге ынакшыырым дамбаар эвеспе. А бербес болзуңарза, ынакшылды-даа тоовас мен, базып чоруптар мен.

Та кыстың ол чегенчиг эрге күштүг-биле ынакшааны ол, та янзы-бүрү сөстер-биле ооң мээзин төөредип каапканы ол, Анна Лыткина кандыг-даа маргылдаа үндүрбейн, негээни хол үжүүн бижий шаап берген. «Хай-бачыт» болза акша-көпеек негевес мен деп бижип каап-тыр. Ынчалза-даа мындыг сөстерни ол чугаалаан:

— Силерниң талаңардан элдептиг негелде-дир. Мурнунда мен кымга-даа ындыг хол үжүү бербейн чораан мен. Силерниң ынакшылыңарның оон улам кыптыгарын элдепсиниp тур мен, ынчалза-даа хол үжүүн бижип берип тур мен.

Ол хол үжүүн сиилең оол алгаш, бажыңнар эргелелинге барып, таңма бастырып, улам быжыглап алгаш, улам ырадыр, чүрээниң дужунче шыгжап алган-дыр оо.

Ооң соонда, бүдүн чартык чыл эрткенде, олар улус судьязының мурнунда туруп алган, болган херек дугайын илеткеп турганнар. Аныяк кыс Анна Лыткина ак платье кедип алган, чөргекте чаш уруг чайгап турган.

— Мелегейим-биле бир-ле саазын аңаа бижип берген кижи мен. А бо уруг төрүттүнүп келди, ынчангаш адазы болур бо кижи азырашкай аан, ажыл-агыйым безин чок кижиге меңээ берге апаар— деп, ол чугаалап турган.

Ол сөстерни дыңнааш, аныяк ада чүгле кыжыраан аянныг хүлүмзүрүп турган. Ооң хүлүмзүрүү чүү болуп турар чүвел, меңээ кандыг хамаарылгалыг чүвел? дээн уткалыг болган.

Кажан аңаа чүвениң ужурун база катап тайылбырлап бээрге, ол пиджагының өөгүн тевээр чешкеш, карманын ужениp-уженип, ыдыктыг саазынын камныы аажок ужулгаш, судьяның столунуң кырынга таваар салып каан. Оон сеткил хамып каттырган.

Улус судьязы ол саазынны номчааш, таңмазын көргеш, база каттырган.

— Долдургунганы шын документ-тир —дээн.

Хүлээп алыкчы улам соруктуг кирген.

— Ийет, ийет, шын документ. Оон шын документ турбас. Кижи чигзинер чүү боорул аан. Шупту чүвени барымдаалап тургаш кылган, шорлупку дег чүве чок...

Улус судьязы ону үзе кирген.

— Документиниң шынныында маргышпайн тур мен. А совет хоойлу чаш кижиниң талазында. Ооң эрге-ажыын камгалап турар. Бо таварылгада чаш кижиниң буруузу чүдел, ол аажок кажар, оптуг адазы дээш харыылавас болгай. Ону азыраары — силерниң хүлээлгеңер. Ынчангаш бо таварылгада ук хол үжүү күш чок-тур ийин. Ол саазыныңарны дедир ап алгаш, тураскаал кылдыр шыгжап алыңар. А чаш кижини азыраары-биле акшаны төлээр силер.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ол кажарлаар дээн ада ам алиментизин чартык чыл хире төлеп чоруур эвеспе.

— Ой, халак, бөгүн база чайгы шаанче чылдырарын уттан-дыр мен!

Ян ЧОЛДАКТЫҢ чуруу.

«ТААКПЫЛААР ЭВЕС МЕН»

Бажыңымдан үнгеш ажылдаар черимге чедир кылаштаарымга, үр болбас, он-на минута. А мен шала эртежик үнгеш, тозан харлыг кырган ирей дег калгып орар мен. Арыг агаар тынып, ажылдаар бетинде селгүүстеп алырым ол. Ынчаар чорууурга бүдүрүкчүлүг-даа ажылдаар чүве.

А чогум кежээликтей далажыр мен. Ол хемчээлди беш минута дургузунда эртер мен. Чүге дээрге, мени таакпычылар үргүлчү дозар. Шала азыг черге келиримге-ле үш аныяк эр ыяап-ла уткужуп кээр. Айтырар чүвези-ле ол.

— Таакпың каам.

— Тыртар эвес мен — деп алыс шынны чугаалаар мен. Ынчан-на оларым хорадап эгелээр.

— Харамыңыны аа — дишкеш, чамдыктары хыйыртаар, өскелери дап бергилээр. Чүгле таваңгайларым караш дээр.

Бир-ле таварылга эвес болза та чүү хире ынчаар хинчектенип кээр кижи мен. Ол дугайын дес-дараалай чугаалап керейн.

База-ла ол азыг черге үскүлежип келген бис.

— Таакпың бар бе?

— Тыртар эвес мен.

Ол таакпычылар мээң дезиптерим билгеш, оруумну дуй турупканнар. Хорадай бердим. Черле бирээзин ойтур үстүрүптейн деп бодааш, шаштым-на. Чандыр барган, ооң орнунга бодум черге кээп дүштүм. А олар мени кочулап-кочулап чоруй барганнар. Хол безин дегбээн.

Дараазында ээрик чорда оларга таваржы берген мен. Олар мээң хөрээмден тудуп алгаш, «Ам айтырар болзувусса таакпыдан берип чор, оон башка акыларың алагадаптар. тыртпас кижи болзуңза садып алгаш чор» деп сагындырдылар. Шынап-ла, меңээ элээн аар чудурук дээп болур хире.

Ынчан-на хүреш аргазын меңээ өөредир, бокска чаңчыктырар деп турган эжим Шүглүр-оолду сактып келдим. Чүге-ле ооң аайынга кирбээн кижи ийик мен. Үргүлчү чай чогумга чылдагааннап турган болгай мен. А ам...

— Мени өөредип көр, эш— деп ужуражып келгеш-ле Шүглүр-оолдан диледим.

— Шагда-ла ынчаар турган-дыр сен, Арган, ынчалза-даа ам-даа орай эвес—дээш, ол мени эдерткеш, спортзалынче базыпкан.

Үш ай өөренип келген мен. Моортай ышкаш шурап, сарбашкын ышкаш ийи холга кылаштап, бажым кырынга туруп пат болган мен. Бокска, хүрешке белеткел-даа дыка берге чораан. Ынчалза-даа шыдажып-ла турган мен. Ол мээң күженишкиним халас барбаан, шыңганнар-даа көстүп келген, аваангырым шору барган. Маңаа шынап-ла, таакпы тыртпас чоруум улуг ужур-дузалыг болган. «Ёзулуг спортчу болган сен» деп башкым Шүглүр-оол мактап турган. Чогум кандыг сорулгага белеткенип турганымны ол кайын билир ийик аан. Шынап-ла, хой чарнын безин чара согуптар болган мен.

Бир кежээ кылаштап ор мен.

— Таакпың садып алдың бе, оол! —дээн шириин үн мени доктаадыпты. Туруп алдым. Ол-ла үш кижи. Чоокшулап келдилер. Бирээзи, хартаачызы боор, холун сунуп кел чор.

— Тыртар эвес мен—дидим.

— Садып ал дидим чоп.

— Тыртпас кижи ону чоор мен.

— Ындыг бе! Адыр...

Халчып келдилер. Хартаачыының хөрээн орта үстүрдүм, ол долу саваң урган шоодай дег, пет кээп дүшту. Ийигизин катай каккаш дүжүрдүм. Үшкүзү дезипти. Соондан сүргеш четпээн мен. Кашпагайы кончуг болду.

Ам кежээ чанарда база далашпас апарган мен. Арыг агаар тынып, дөөртагы маргылдаага белеткел дугайын бодап чоруур мен. Чамдыкта ол үш кижи уткужуп кээр. Бирээзи «Таакпың...» деп чыдырда-ла өскези эжин чедип аппаар. Билир апарган. А спорттуң меңээ ындыг ажыктыг болганын олар кайын билирлер. Билип алзын дээш мону бижип ор мен. Апрель 1-ниң баштаа деп бодааңнар, амыдыралдың шын чүве. Спорт кадыкшылга ажыктыг, а таакпы хоралыг.

Вячеслав САЯН.

ИНЕКТЕР ХОМУДАЛЫ

— Кажаа-хораа сеттеттинмээн,
Кара доңат шагда дүшкен.
Дарга дирткен кижилер чоп
Даамчырап орар дээр сен!
— Олар дээрге, бистер ышкаш,
Ойбак, дыдык кажаада эвес.
Чылыг, чырык бажыңында
Чырган орар болбазыкпе.
Кажан эът, сүт үсту бээрге,
Кандыг ийик, кулак уюк.
Чүгле бисти буруудадып,
Чүү дижип хуралдаар ийик!
— Элбек чемни бербес болза,
Эътти, сүттү канчап бээр бис!
Чылыг кажаа тутпас болза
Чылды канчап ажар деп бис!

Лидия ИРГИТ.

КЫСКА ШООДУГЛАР

Башкы. XVIII чүс чылдың сураглыг эртемденнериниң дугайында чүнү чугаалап болур силер?

Студент. Олар шупту мөчүп калган.

• • •

Башкы. Чартык ортулук деп чүл, тайылбырлап көрем.

Өөреникчи. Чартык ортулук бе? Ийи чара кезип каан ортулук-тур.

• • •

Игорь. Боря, сээң аваң башкы кижи-дир, а сен чүге номчуп билбес сен?

Борис. А сээң ачаң диш эмчизи болгай, ол хиреңде чоп курзук сен?

КАЖАН, КАЯА ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ
Апрель 2-де. Сцена хоочуннарының концерти 17 болгаш 19 шактарда.
Апрель 3-те. Бот-тывынгыр уран чүүл хоочуннарының концерти 15 болгаш 19 шактарда.
Апрель 1-де. АТБ-3 клубка шоодуг болгаш каткы кежээзи 19.30 шакта.
Апрель 2-3-те. Дыштанылга кежээлери 19 шакта.

«КОЛОС» КБ
Апрель 2-3-те. Дыштанылга кежээлери 19 шактарда.
Апрель 3-те Дыштаныр хүн клуву: «Бисте чаа ном келди» 12 шакта.

«ТЫВА ТУДУГ» трестиң общежитиези
Апрель 2-де. Бот-тывынгыр уран чүүлдүң концерти 19 шакта.

Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРККА
Апрель 2-3-те. Автоматтар, теннис, бильярд залдары 10 шактан ажылдаар. Дыштанылга кежээзи 19 шакта.

«ТАЙГА» хаак баазазы
Апрель 3-те. Хаакка кышкы спорт сезонун хаары 11 шакта.

ШЫДЫРАА клуву
Апрель 2-3-те. Кызыл—Красноярск хоорайларның шыдыраачыларының ужурашкышкыны 10 болгаш 15 шактарда.

АВТООРУК техникуму
Апрель 2-де. Баскетболга хоорай маргылдаазы 16 шакта.
Апрель 3-те. Баскетболга маргылдаа 11 шакта.

«НАЙЫРАЛ» кинотеатр
Апрель 3-те. «Похищение в Тютюрлистане» деп кино 12.30 шакта.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Республиканың булуттап, аязыр, чамдык черлерге биче хар чаар. Дүне 7—12, хүндүс 5—10 градус соор.

Кызылга булуттап, аязыр. Чагбас. Дүне 14—16, хүндүс 7—9 градус соор.

Кино

АПРЕЛЬ 1-ДЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Загадочный наследник» 9.30, 12.30, 16.10, 18.20, 20.50, Бичии залга: «Старик Хоттабыч» 9.40, «Вождь Белое Перо» 13.30, 15.10, 16.50, 18.20, 20.10 шактарда.

Кызыл райкүүскомунуң ИХК-ның участок инспектору, СЭКП кежигүнү, милицияның лейтенантызы
Сергей Чамзырынович ООРЖАКТЫҢ
албан-хүлээлгезин күүседип чорааш өлгенин Тыва АССР-ның Иштики херектер министерствозу дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге хөңнү хажыдалын илергейлеп тур.

Телевидение

АПРЕЛЬ 1-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары. 9.50 — Уругларның база аныяктарның бүгү-эвилел музыка неделязынга. Композитор Е. Крылатов-биле ужуражылышкын. 10.50 — Медээлер. 11.00—11.35 — «Киржикчилер». «Мак ээреми». 15.30 —Медээлер. 15.40— Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Үе-чергениң портреди». 16.35 — «Чүүден болгаш чүге». 17.05 — Белорус телевидение программазы. 18.20 — «Ералаш». Уругларның баштактамыглыг киножурналы. 18.30 — «Баштактанып база алыс шын-биле». 19.30—Бөгүн делегейде. 19.50— «Детектив болуп ойнаары» Телешиниин баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 23.00—00.15 — «Бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — «Интенсификация болгаш шынар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. Совет чонунуң улуг тиилелгези. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Л. Н. Толстой. «Дайын болгаш тайбың». Романны чогаатканының төөгүзү. 10.35; 11.35 — География. 5 класс. Биосфера. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — «Дугуржулга». Уран-чечен фильм. 13.30 — «Үндезиннер». 13.50 — Медээлер. 14.00 — 15.10 —«Кезер эмчи Мишкиниң хүннери». 3-кү сериязы. 18.05—Медээлер. 18.15 — «Аян-чорукчулар клуву».

КЫЗЫЛДАН

19.15 — «Аян төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Апрель 3—Геологтар хүнү». «Кышкы спортчу кадыкшыл сезонунуң түңнелдеринге». 19.45— Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Аалчылар бажыңнарында хандырылганы экижидер дугайында. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Владимир хоорайда самчылар байырлалы. 22.50—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 23.15—00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» —ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15—«Аян-чорукчулар клуву». 19.15 —Камерлыг ансамбльдиң концерти. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2790. ТС—00725.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 2 суббота № 78 (13678)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 кепеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

ТК-ның Политбюрозунуң март 31-де болган хуралынга колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизиниң түңнелдерин чугаалажып көрген. Съезд болза совет ниитилелдиң амыдыралынга ниитилел-политиктиг улуг болуушкун болганын, кооператив шимчээшкиннин улам ыңай хөгжүдериниң стратегиязын ажылдап кылырынга улуг салыышкынны кииргенин демдеглээн.

Эде тургустунуушкунче СЭКП-ның угланыышкынын чаңгыс үн-биле деткиваашаан, колхозчу тараачыннарның ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын боттандырып чорударынга күженишкиннерин улгаттырып турарын, чурттуң агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-чорудулгазынга үндезин чаартылгаларны боттандырар, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг механизмин сайзырангайжыдар, амыдыралга идепкейлиг социал политиканы чорудар талазы-биле ажылда киржип турарын съезд көргүскен.

Кедээ ажыл-агыйга эде тургустунуушкунуң баштайгы дуржулгазын түңнеп көргеш, колхозтарга хамаарыштыр чагырып дужаарының болгаш командылаарының артыышкыннарын чок кылыры дээш демиселди кызымаа-биле чорударының эргежок чугулазын съезд бадыткаан. Ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа аргаларын — долу бот-орулга-чарылганы, хөлези бээрин, ооң иштинде өг-бүле кэрээзин, кооперативтиг эгелээшкиннерни бүгү-ле черлерге нептередиринче, экономиктиг идиг бээриниң өйү келген айтырыгларын шиитпирлээриниң болгаш кедээге амыдыралдың социал байдалдарын экижидериниң чугулазынче делегаттар улуг кичээнгейни угландырган.

Эде тургустунуушкунну боттандырып чорударынга, кооператив шимчээшкининиң үндезин ленинчи принциптерин бадыткап тургузарынга кооперацияның улуг аргаларын ажыглаарынга съездиниң материалдары болгаш документилери принципиалдыг ужур-дузалыг. Съездиниң чүүлдүгзүнгени «ССРЭ-ге кооперация дугайында» ССРЭ хоойлузунуң төлевилели болгаш Колхозтуң чижек уставы чурттуң улус ажыл-агыйының чаңгыс ааи комплекизиниң эске адырлары-биле экономиканың кооператив секторун дең эргелиг байдалга тургузуп, өзулуг демократияны нередиринге, колхозчуларның эргелерин болгаш эрге ажыктарын камгалаарынга эрге талазы-биле үндезиннерни тургузуп турар.

Аъш-чем болгаш кедээ ажыл-агый чиг эдин бүдүрерин эңне дүргени-биле өстүреринге тургустунуп келген экономиктиг күчүнү чөп ажыглаарынче кедээниң ажыл-ишчилериниң чүткүлдүүн илереткен делегаттарның саналдарын ТК-ның Политбюрозу деткээн. Съездиге чугаалажып көрген айтырыглар талазы-биле план болгаш ажыл-агый органнарынга чогуур даалгаларны берген.

Чурттуң тудуг материалдарының үлетпүрүн эгелеп башкарарын сайзырангайжыдар талазы-биле чазактың саналын Политбюро чүүлдүгзүнген. Эгелеп башкарылганың дээштиин бедидер, а ол ышкаш эвилелдешкен республикаларның болгаш чер-чер органнарының бот-тускайлаң чоруун калбартыры, девискээрлерни хөгжүдериниң айтырыгларын комплекстиг шиитпирлээри дээш оларның ролюн база харыысалгазын бедидер сорулга-биле ССРЭ-ниң Тудуг материалдар үлетпүрүнүң эвилел-республика министерствозун нииги-эвилел министерствозу кылдыр эде тургузарын эргежок чугула деп санаан. Тудуг материалдарының республика үлетпүрүн удуртурун эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан.

Хуралга кооператив чуртталга тудуун хөгжүдерин дүргедедир дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Ону бүгү хемчеглер-биле калбартып чорудары совет өг-бүле бүрүзүн 2000 чылга чедир тускай квартира азы хууда бажың-биле хандырар дээн партияның салган сорулгазын күүседиринге чугула ужур-дузалыг болурун ону чугаалажып көрүп тургаш, демдеглээн. Ооң-биле кады чуртталга тудуунуң кооперациязын хөгжүдериниң чуртта тургустунуп келген байдалы чурттакчы чоннуң өзүп келген херегледиинге дүүшпейн турар.

Чурттакчы чоннуң чуртталга тудуунга хереглелин хандырарынга кооперативтиг принциптерни болгаш хевирлерни сайзырангайжыдар талазы-биле организастыг, саң-экономиктиг болгаш социал эрге талазы-биле хемчеглерниң калбак комплекизин тодараткан СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын Политбюро чүүлдүгзүнген. Чуртталга-тудуг кооперативтерин улам ыңай хөгжүдери-биле черглештир кооперацияның чаа хевирин — бүдүрүлгелерниң болгаш чер-чер органнарның тутканы чуртталга бажыңнарын садып алырынга база оон ыңай ажыглаарынга оларны эки тура-биле организастап турар хамаатыларның чуртталга-тудуг кооперативтерин тургузары баш удур көрдүнген. Кооператив бажыңнарын тударынга бүдүрүлгелерниң, тудуг организацияларының, чер-чер органнарының экономиктиг сонуургалдыын бедидери, ол кооперативтерге чээли бээриниң чиигелделиг байдалдарын тургузары көрдүнген.

1988—1995 чылдарда Москва областың социал талаларын хөгжүдер талазы-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажылдап кылган хемчеглерин СЭКП ТК-ның Политбюрозу деткээн. Москва хоорай-биле кады улус ажыл-агыйының чаңгыс ааи комплекизин тургузуп турар областың чурттакчы чонунуң амыдырал байдалын экижидер сорулга-биле чуртталга-коммунал болгаш культура амыдырал тудуунуң темпилерин үндезинни-биле дүргедедири, бүдүрүлге болгаш социал инфраструктураны хөгжүдеринге тургустунуп келген диспропорцияны чайладыры баш удур көрдүнген. Он ийиги беш чылга деңнээрге, он үшкү беш чылда чурттаарга бажыңнарын ажыглаалга киирерин 1,4 катап улгаттырары көрдүнүп турар. Уруглар албан черлериниң, поликлиникаларның, эмнелгелерниң, клубтарның болгаш социал-культураның эске-даа объектилериниң тудуунуң хемчээлдерин база калбартыр.

ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунуң системезинге политиктиг органнарның дугайында дүрүмнү бадылааш, ол органнарның организастыг чаңгыс ааи структуразын тургузары-биле болгаш оларның ажылын улам ыңай сайзырангайжыдары-биле холбашкан хемчеглерни Политбюро хүлээп алган. Социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну быжыглаар, хамаатыларның эргелерин болгаш хоойлу ёзугаар эрге ажыктарын камгалаарын күштелдирер сорулга-биле иштики херектер органнарының ажыл-чорудулгазынга партийжи-политиктиг салдарны күштелдирерин ге ол айыттынган хемчеглер идигни бээр деп демдеглээн.

Хуралга М. С. Горбачевтуң Итали компартияның Чиңгиме секретары А. Натта-биле ужуражыышкынының дугайында дыңнадыгны чугаалашкан. Ийи партияның аразында чугаалажыышкынның чогумчалыг болуп, улам хаңылап база ооң ужур-утказының байлакшып турары сеткил ханыышкын-биле демдеглеттинген. Бүгү Европага хамаарыштыр тайбыңны, айыыл чок чорукту болгаш бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы хандырар сорулга-биле ниити-европа чугаалажыышкыннарга чаа идиги бээр дээш коммунистиг партиялар-биле, а ол ышкаш Европада бүгү чеен үзелдиг күштер-биле харылзааларны моон соңгаар-даа хөгжүдер деп СЭКП санап турар.

Март 21—23-те Вашингтонга болган АКШ-тың президентизи Р. Рейган-биле беседаларының база күрүне секретары Дж. Шульц-биле чугаалажыышкыннарының дугайында Э. А. Шеварднадзениң информациязын дыңнаан. Ийи чурттуң аразында делегейниң айыыл чок чоруунуң кол айтырыгларының, тус-тус девискээрлерде чидиг чөрүлдээлерни чогумчалыг таарыштыр шиитпирлээр айтырыгларның, гуманитарлыг кады ажылдажылганың болгаш ийи таланың харылзааларының айтырыгларының талазы-биле боол турар политиктиг чугаалажыышкыннарны хөгжүдеринге америк удуртулга-биле бо ужуражыышкын чаа үе-чада болган. Чугаалажып турган айтырыгларның төвүнге ракетага удур камгалал талазы-биле Кэрээни 1972 чылда ат салдынганын ёзугаар бүрүн барымдаалап көөрүнүң байдалдарында стратегтиг шаап халдакчы чепсекти бежен хуу чедир кызырарының дугайында Кэрээни белеткээринге хамаарышкан айтырыг турган.

Бо чылдың май 29-тан июнь 2-ге чедир дээди деңнелге болур совет-америк ужуражыышкынның үезинде ат салырынга белен болдурары-биле ортумак болгаш оон биче ыраккылдыг ракеталар талазы-биле документилерниң комплекизин ажылдап кылырын дүргедедиринче угланган ажылды совет таланың чүткүлдүү-биле уламчылаары бадыткаттынган. Америк тала база ындыг янзылыг хөделген турар дээрзи билдингир.

Афганистанда болуушкуннарны Женевага чедип алдынган дугуржулгага үндезилей политиктиг арга-биле чогумчалыг кылдыр таарыштыр шиитпирлээринге киржиринге белениниң дугайында моон мурнунда илереткен туружундан америк таланың херек кырында ойталай бергени чугаалажыышкыннар үезинде илерээни демдеглеттинген. Ону барымдаалап көргеш, бо айтырыг талазы-биле бистиң моон соңгаар кылыр базымнарывысты чугаалажып көрген.

Варшава Кэрээзиниң киржикчилери күрүнелерниң даштыкы херектер министрлериниң Софияга болган ээлчеглиг хуралының түңнелдерин Политбюро чугаалажып көрген. Боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр, ону космоска үндүрерин болдурбас, чепсегленишкинни дужурер талазы-биле эгелей берген чорудулгаларны дедир эгитпес болгаш улам бүрүнгээрладыр, делегей байдалының хөгжүлдезинде экижил орар боттуг угланыышкыннарны улам ханыладыр сорулга-биле эвилелчи күрүнелерниң моон соңгааргы күженишкиннерин боттандырар талазы-биле чедип алган дугуржулгаларын чүүлдүг деп санаан.

Совет Эвилелинге ажылчын аян-чорук кылып чораан Вьетнамның Коммунистиг партиязының ТК-зының Политбюрозунуң кежигүнү, ТК-ның секретары До Мыой-биле Н. Н. Слюньковтуң, Ю. Д. Маслюковтуң, В. М. Каменцевтиң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин чүүлдүг деп көрген. Совет-вьетнам экономиктиг кады ажылдажылганың ажыктыын улам ыңай хөгжүдер талазы-биле хемчеглерни айыткан.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айыткан экономиктиг болгаш социал политиканы боттандырарының эске-даа чамдык айтырыгларын чугаалашкан.

НАЙЫРАЛЧЫ ХАРЫЛЗААЛАР

МАР-ның кызыгаар чоогунда аймактары-биле бистиң республикавыстың чаңчыл болган найыралдыг харылзаалары чыл келген тудум калбарып база быжыгып турар. Завхан, Убса-Нур болгаш Баян-Ульгий аймактарның ажылчы чоннары Тывада төрелдешкек бүдүрүлгелер-биле дөрт кады ажылдажылганы, харылзааларны тургузуп алган. Оларның ажылчыны кады ажылдажылгазы каңызынга-даа ажыктыг болзун, акы-дуңмалышкы улустарның найыралы өссүн база быжыксын дээш партия обкому кичээнгейни болгаш сагыш сеткилиышкынны олче угландырып турар.

Апрель 1-де Кызылга СЭКП область комитединге МАРН-ның Завхан аймакомунуң партийжи организастыг ажыл талазы-биле секретары Ламжавын Дугерсуренге баштаткан делегациязының СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин-биле ужуражыышкыны болган. 1988 — 1989 чылдарда Тыва АССР-ниң болгаш МАР-ның Завхан аймаамының аразында найыралдыг харылзааларның планын бүгү тала-биле чугаалажып көрген болгаш аңаа ат салган. Кол кичээнгейни бүдүрүлгелер, совхозтар, кедээ ажыл-агый каттыжыышкыннарының, школаларның болгаш өөредилге черлериниң аразынга дөрт харылзааларны быжыглаарынче угландырган. Партия, күрүне, профэвилел организацияларында организас-массалыг ажылдарны тургусканын, ында эде тургустунуушкунуң чоруп турарын, бот-акшаланыышкынче болгаш карылгазын орулгазы-биле дуглаарынче бүдүрүлгелерниң болгаш совхозтарның шилчип турарын моол өңнүктер аажок сонуургаан. Дөрт харылзааларның планнарын чугаалажып көрүп тургаш, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында мурнакчы дуржулганы нептередиринче, бүдүрүлгени улам ыңай хөгжүдеринче, продукцияның шынарын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче, ажылдаар черлеринге специалистерниң ажылын организастаарынче кичээнгейни угландырганын демдеглээн. Моол өңнүктер-биле кады ажылдажылганың планын боттандырып чорударда ажылчы чонну интернационалчы найыралдың ёзузунга кижизидеринче, культура, литература болгаш уран чүүл талазы-биле харылзааларны калбартырынче кичээнгейни угландырары чугулазы демдеглеттинген.

ИНЖЕНЕР АЛБАНЫН САЙЗЫРАДЫР

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүрүкомунуң организастааны совхозтарның, районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының инженерлериниң семинары бөгүн Кызылга доостур.

Бот-орулга-чарылга база бот-акшаланыышкын үезинде инженер албанын канчаар организастаарының, ажыл төлевириниң база часкы тарылгага белеткелдиң болгаш эске-даа айтырыгларның дугайында лекцияларны семинарның киржикчилеринге Агроүлетпүркүрүкомунуң специалистери номчаан.

Дүүн семинарның киржикчилери СЭКП Тыва обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Ажыл-агыйны башкарарының демократтыг принциптеринге алыс түңнели дээш инженер-техниктиг ажылдакчыларның харыысалгазынга база республиканың кедээ ажыл-агыйында механизацияның нииги байдалынга ол тодаргай доктааган.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ТӨЛЕПТИГ САЛЫЫШКЫН

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыры-биле Тураннын ыяш ажыл-агыйының коллективи хүлээлгелерни алгаш, ону боттандырары-биле бир демниг, шалыпчы ажылдап турар. Ыяш белеткекчилери бирги кварталда 2700 кубсметр ыяшты белеткээр тургаш, 400 кубометрни ажыр белеткээн. Ыяш белеткекчилери А. Маады, Г. Марков Ю. Илюшин эки көргүзүглерни чедип алган.

Пилорама ажылчыннары А. Баныр, А. Кочкин, А. Липовцев, Н. Самороков шалыпчы ажылдаан түңнелинде 900 кубометр ажыг диилген материалдарны белеткээн, ол болза квартал планындан ажып турар. Чолаачылар, трактористер бердинген онаалдаларын доктаамал күүседип, коллективтиң планныг онаалдаларын ажыр боттандырарынга төлептиг салыышкынын киирген нер.

Коллектив кежигүннери коммунистиг субботник хүнүнде шалыпчы ажылдаарын шиитпирлээш, аңаа белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Василий ШЫҢГЫЫ.
Бии-Хем район.

Эде тургустунуушкун:
бодалдар, саналдар

ХҮН, КЫШ ЧАҢГЫС ЭВЕС

«Шекпээр» совхоз ниитиниң малының чем курлавырлалын сөөлгү чылдарда күүседип чадашкан. Ооң чылдагааны болза, чүгле оът-сигенниң үнмээнинде эвес, а ажылды организастап шыдавааны турарывыста.

Сигенни четчир кылдыр белеткээриниң аргазы эрткен чылын турган болдур эвеспе. Совхозтуң удуртукчулары чүгле машина-техника дузазы-биле сиген белеткээр дээр «хоочулуг» апарган. Ынчангаш оңгарлар, арык-буга уннары, шыктарда, арыгда хол кадыыры-биле кезер сиген артып каап турар. Улусту эвилелдеп тургаш, бо кыжын совхоз девискээриндэн 80 хире тонна сигенни белеткеди. Кыжын безин ынчаар белеткеп апканда, чайын, күзүн кайы хире арга турган деп бодаар силер?

Амгы үеде бистиң совхозта мал кыштаглаашкыны аажок берге байдалда эртип тур. Улуг-Хемде «УТКА 25 чылы» совхозтан 200 тонна саваң бөлүп, прессээр кылдыр дугуржуп алгаш, хову бригадири Валерий Сааяны баштады ынаар чоруткан. Олар 100 тонналы январьда белеткеп алган турда, оон ыңай бербейн барган. Ук ажыл-агыйның бодунга херек апарган. Оон ам канчаар, бистиң кожавыс Хакас областың Таштып районундан база 200 тонна саваң белеткээр кылдыр дугурушкан. Ону март 5-те бүрүн белеткеп алгаш, совхозка эккелген. Улаштыр ол-ла районидан ам-даа 200 тонналы белеткээрин дугурушкан.

Мал-маганны чемгерери-биле бистиң совхоз 60 ажыг тонна шивө будуу, хараган, хаак бажы белеткеп, чүнү кылбады дээр. Ырак-узак черлерден саваң белеткээринге, ону сөөртүрүнге та кайы хире чарыгдал үнген чүве. Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын үезинде берге-ле боор ийин оң.

Каш чыл улаштыр мындыг частырыгларны кылып келдивис. Та чүге өөренмес, түңнел үндүрбес улус бис. Хүн-даа, кыш-даа чаңгыс эвес болганда бо кичээндирилгни черле бодазы эки боор.

Дондуп ООРЖАК.
Барыын-Хемчик район.

КАТАП АЖЫГЛАЗА

Бистиң «Кара-Хаак» совхоз Хавырга ховузунга чылдың-на тараа тарааш, дүжүт хамаанчок, үрезинниң орнун безин дедир ажаап ап шыдавас-тыр. Аңаа кайы хире күш, чарыгдал үнүп турарыл! Ону чүге санап көрбезил!

Шаанда Чербиге бичии колхоз турду, чүгле сугаттыг черге тараа тарыыр. Чербиниң чоогунда үш буга бар, оон-биле 400 гектар шөлду суггарып турган чүве. Ол үеде сугаттыг черлерден кызыл-тастың 18-26 центнер дүжүдүн, а үрезин участогундан 30 центнер чедир ап турдувус. Оон ангыда, Ак-Булуң ховузунда 100 ажыг гектар шөл бар. База сугаттыг.

Хавырга ховузу дээрге, суг-суггат-даа чок, оон аңгыда хөрзүнү багай, даштыг чер. Улуг чарыгдал үндүрүп турарының орнунга ам Чербиниң чүгле чаңгыс эрги бугазын катап аштап, арыглааш, орта 300 гектар тарааны тарыыр болза. Хавыргада 1000 гектар чыргаг ховунуң дүжүдүнге бодаарга, черле чааган дүжүтү оон ап болур. Араттарның дуржулгазы ол дугайын бадыткап болур.

База бир чижек: 1950 чылдар үезинде Оңгар ховузу деп черге база-ла араттар, колхозчулар буга казып үндүргеш, аңаа кукуруза тарып өстүрүп турган. Ооң дүжүдү шуут кайгамчык, аъттыг кижи козулбес апаар. Силос фермага четчир турду.

Амгы үеде совхозтар бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче киргенде, черле курлавырларны бүрүн ажыглаар херек. Суггат чок шөлден хөй дүжүт кордаан херекчок. А арык-буганың эрги орну-сомазы бар. Техника хөй, сайзырангай үеде буга казары белен, аңаа улуг шүүдел-даа үнмес.

Ынчангаш «Кара-Хаак» совхозтуң удуртукчулары бо саналды өөренип көрзе кандыг ирги деп дилеглиг мен.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Черби суур.

Үндезин реформаның оруу-биле

КОЛЛЕКТИВ КЕРЭЭЗИ — ДЕМНИГ АЖЫЛ

Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң Кара-Талда № 1 хойжу бригаданың малчыннары чарыгдалдарын санаарынга чем системазын калбаа-биле ажыглап, ооң уламындан дирекция-биле дугуржулганы чарып, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң депшилгелиг аргазы коллективтиг кэрээже шилчээн.

Бригаданы 3 звенога чарган. Оларның аразында социалистиг чарышты организастаан. Күш-ажылчы маргылдаага Даш-оол Кыргыска баштаткан № 1 звено 1987 чылдың түңнелдери-биле тиилекчи боол үнген. Звенонуң составында малчыннар Алдын-Херел Санча, Отчет Кыргыс, Наксыл Кыргыс, Экер-оол Доңгак кирген. Звенонуң кежигүннери коллективтиг кэрээге ажылдаарының дугайында дугуржулганы «Торгалыг» совхозтуң дирекциязы-биле аңгы чарган. Малчыннарның бүдүрер продукциязының хемчээли, соң шынары, пландан ажыр бүдүрген продукциязы, дөрт чарыгдалдарны эвээжеткени дээш шаңнал төлевирлер оларның сонуургалын, кылган ажылынга харыысалгазын шыңгыыраткан.

Чартык нарын база бөдүүн дүктүг 1850 хойну звенонуң малчыннарынга быжыглаан. Кадарган хоюндан хөй продукцияны алыр дээш звенонуң кежигүннери бот-башкарлып ажылдаан. Ооң түңнелинде кэрээде айыттынган боттарының хүлээлгелерин планнаттынганындан ажыр күүсеткен. Төрүүр 100 хойдан 83 хураганны алыр тургаш, 88 хураганны алган. А бир эвес звенонуң мурнакчы малчыннарының көргүзүүн аңгы алыр болза, төрүүр 100 хойдан Алдын-Херел 101, Даш-оол Кыргыс—100, Наксыл Кыргыс—100 хураганны өстүрген. Звенонуң малчыннары ниитизи-биле 1496 хураганны онча-менди доруктурган. Хураган бүрүзүнүң диирг деңзизи 26-30 килограмм турда, совхозка хүлээдип берген. Ол болза 400 центнер ажыг эътти бүдүреринге деп 31,83 центнер дүк кыргыыр тургаш, 33,83 центнерни бүдүрген. Звенонуң бүдүрген продукциязының хемчээлин, ооң шынарын, продукция бүдүреринге планнаттынган дөрт чарыгдалдарны эвээжеткенин, кэрээде айыттынган боттарының хүлээлгелерин канчаар күүседип турганын барымдаалап, ажыл төлевирин санап берген. Ажыл төлевириниң чээлизинге 51 муң рубльди совхоз малчыннарга 1987 чылда төлээн. Чарыгдалдарны эвээжедип, продукция бүдүрерин көвүдеткени дээш 21 муң рубльди шаңнал ажыл төлевири кылдыр немей берген.

Коллективтиг кэрээ-биле ажылдаарының ажыын биле берген малчыннар амгы кыштаглаашкынга база хынамчалыг белеткенгеннер. Звенонуң кежигүннери боттарының кужу-биле хой кажааларын база чуртталга бажыңнарын септээн. Малчын бүрүзү сиген кезер шөлдерни кажаалааш, суггарган. Аңаа үнген багай эвес дүжүттү демнежип кескеш, 70 тонна эки шынарлыг сигенни белеткеп алганнар.

Эрткен чылын төрүүр хойнуң массалыг оолдаашкынын март айда эрттирген. Чылыг үеде чаш хураганнарның доругары эки болган. Хойну орай төрүткеш, мал чемин элээн камнап алыр аргалыг болганнар. Боос база хураганнапкан хойларның азыралынче кичээнгейни малчыннар салган. Камнап алганы сиген-ширбииже дыка ажыктыг болган. Хойнуң төрүүрүнге чедир 2 ай артканда, минералдыг болгаш витаминниг чүүлдерни эске чемнерге немей берип турган. Ынчаар чемгербеске, төрүүр хойнуң ара садыр чоруу тыптып болур. Эки ажаалданың түңнелинде хойнуң оолдаашкыны менди эрткен. Деңгели кошкак, азы кандыг-бир чылдагаан-биле өзүлдези саадаан хураганнарны аңгы үскеш, эки чемгерип, боткур кылдыр азыраан. Хураганнар чемге долузу-биле кире бээрге, хойлардан үскен. Улгады берген хураганнарны нелери-биле кады тударга, аргызы когжап каап тар. Бо хемчеглерни алганының түңнелинде хойларның база хураганнарның-даа деңгели шыырак болган.

Чарыгдалдарны эвээжедир дээш машина-техника ажыглаарын шегледип, аъттарны шанактап, тергелеп, чылгы малды колдадаы ажыглап эгелээн.

Сөөлгү үеде малчыннар өг-бүле кэрээзинче калбаа-биле кирип турар. Звенонуң удуртукчузу Даш-оол Кыргыстың өг-бүле кэрээзинге шилчиириинге таарымчалыг байдал бар. Ооң уруу Чочагай ачазында дузалакчы кадарчылап берген. Мал ажылынга бичиизинден тура өөренген, эрес-кежээ кижи. Малчынның көргүзүглери эки, арга-дуржулгазы, күш-ажылчы тура-соруу бар. Ону бодааш, «Өг-бүле кэрээзинче чүге кирбес силер?» — деп, айтырарымга: «Келир чылын коор бис. Ам дээрезинде звенода шупту малчыннар тергиин ажылдап турар деп болбас. Чамдыктарывыстың көргүзүглери мурнакчы малчыннарның чедиишкиннеринден чавыс. Кижи бүрүзү бодунуң хуузунда думчуун бодаан херээ чок. Оларга дузалажыр, деткимчени көргүзер апаар бис. Ынчангаш бо чылын база шуптувус коллективтиг кэрээ-биле хевээр ажылдап тур бис. Ол арга-биле ажылдаарынга демнивис дыңзып, арга-дуржулгавыс база өзүп орар» — деп, Даш-оол Сундуевич харыылады.

Ол шын. Коллективтиг кэрээ — демниг ажыл-дыр.

Доңгак СЮНДЮП.

ЧЫЛ ПЛАНЫНДАН АЖЫР

«Тудуг кезектери» комбинаттың ыяш белеткээр заводу холдуу дыттан продукция бүдүрүп турар. Хандырыкчылар —Улуг-Хемниң, Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйлары хадыны эвээшти берип турар: чүгле 20 хуу хирези чымчак ыяш. Ол ыяштан кылган эжик, соңга блоктары хажыыр, чыырлы бээр, ынчангаш тудуг организацияларындан чемелел дыңнаар ужурга таваржып турар. Ыяш дүжүрээринге херек кран чыл чедир ажылдаваан.

Чаа аргаже шилчилге берге байдалда туруп турарын өөренип көргеш, күш-ажылчы коллектив чөвүлели ажылды механизастаарының хемчеглерин апырын чугула деп көрген. Цех иштиниң бот-орулга-чарылгаже шилчилгезин шенеп эгелээн. Курлавырларны чөп ажыглап тургаш, чыл планындан ажыр 500 дөрбелчин метр материалдарны кылырын коллектив даанып алган.

Турумчуп ажылдай берген мергежилдиг кадрлар заводта бар. Оларның идепкейлиинге дааңгаш, хожудаашкындан уштунуп, депшилгелиг аргаже шуудап шилчиир сорулга туруп турар. Бедик разрядтыг чазаныкчылар Михаил Иванович Фадеев, аныяк ажылчын Петр Сагалаков күш-ажылга кызымак чоруктуң эки үлегерин көргүзүп турарлар.

Социал айтырыгларны шиитпирлевейн чыткаш, бедик бүдүрүкчү көргүзүглерни чедип алыры болдунмас дээрзин удуртукчулар утпайн турар. Столоваяны, магазинни ажыткан. Чурттаарга тудуунга завод киржип эгелээн.

Л. БОСЕНКО.

ЧУРУКТА: ажылчыннар Мария Копанева, Чечекмаа Хертек, Евдокия Розниченко.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

НАЙЫРАЛДА КЫЗЫГААР ЧОК

Моол дугайында өөрлеш шүлүктер кыдыраажындан

ҮСТҮҮРТЕН ХАЙГААРАЛ

Найысылал Москвадан дыңгаар эртен
Найыралдыг Моолдуве үнүпкен бис.
Күчүлүг ТУ талыгырже көдүрүлгеш,
Хүнге удур Чөөн чүкче кылыйтыпкан.
Удавааңда адаавыста аажок тода
Узун сынның бизеңнери көстүп келди.
Урал даглар — ийи диптиң кызыгаары
Ужун эртип чыдарывыс угаап кагдым.
Октаргай дег, төнчүзү чок делгем Сибирь
Оргу, дески шөйлү берген чоргаар чыдыр.
Оккур дүрген ужар-хеме барык чыйбас
Орук ара доктаап туруп алган-даа дег.
Хоорай, суурда хоолайлар шупту бурулаан.
Хову, шөлде комбайннар коъжу шуушкан.
Сорук киирген совет улус маадыр ижи
Соксаш дивейн черде, дээрде хайнып тур.
Чиргилчиниг Енисейде кайгамчык ГЭС
Чигирден ак, харгылаштыр чайынналы-дыр.
Тыным ышкаш хайыралыг, деңдии чок
Тыва черим, төрээн чонум сактып келдим.
Байлак бойдус хүүлгаазын эртинези —
Байкал хөлү бырлаңайндыр чалгып чыдар.
Ша-даа четпээн. «Кызыгаарның кыры-дыр» — деп.
Сарыг баштыг шилиидек кыс чарлай каапты.
Чурумалдар, чериң кыры өскерилген.
Чүүрга дег, аккыр өглер, бүүрелчиннер.
Хөлдер, хемнер, арга-арыг, ногаан шыктар
Хөнчок ховар — ында-мында көзүлгүлээр.
Көнчангаш-ла база катап куду көрдүм.
Кажаралыр улуг хоорай мыя чыдыр.
Уран-шевер ажылчын хол тудуп, каастаан
Улан-Батор! Амыр-менди, сайн байну!

ХАМЫК БАЙЛАК ДЭЭЖИЗИ

«Байлак Моолум» дээн домак
Базым саны дыңналыр де.
Ындыг сестер бактаап кирбээн
Ыры безин барык чок боор.
Катап-катап бодап көөрге,
Ханы утка мында бар де.
Маадыр иште чоннуң чурту
Байлак болбас аргазы чок.
Хоорай, суурда бүдүрүлге,
Хову, шөлде чалгаан тараа.
Ажылчын хол кылып тудкан
Ада-чурттуң байлаа болбайн.
Арга адаа чайлагларда
Дорт, чиге ужуп ор бис.
Аал малы, ашы-меңи
Катчып алган, эттиг сүргей
Кады, коже оъттап чорууур.
Хову ээзи чээрениер
Хойгаш ыңай боор — дирит
хорум.

Мукур семис тарбаганнар
Мукга чыттас, түмен, саа.
Хөлдеринде, хемнеринде
Көвей балыы шаар кара.
Шокар мыйыт, кадыргы, бел,
Шортаан, мезил — кандылзы
чок.
Чүзүн-бααзын саа санныг
Чүгүрт куштар ужуп эртер.
Каам дээрде кезек бүлүт
Харап үнүп келген дег боор.
Чиңгир ногаан аваактарда
Чимис, кады таан элбек.
Чиңге бүдүк бүрүзүнде
Чиннчилер дег дистиннчипкен.
Моолдуң байлаа эгээртиимес.
Бодап четпес, көрүп ханмас.
Хамык байлак дээжизи —
Алышкы чон найыралы.

ҮДЕКЧИ КЫС

Булуттуг дээр адаа-биле,
Бүүрүң дагнар кыры-биле,
Дорнот аймак кайы сен дээш
Дорт, чиге ужуп ор бис.
Олуттарда кижи-ле хөй.
Орус, болгар, моол, тыва.
Чазык, топтуг шевергин кыс
Сагыш салган, бараан боол
чор.
Соуун, сеткүүл, даалы эккээр.
Шокар дашкаа суксуун кудар.
Кичээнгейлиин, ээлдек, чымчаан

Кижи шуут-ла кайгап ханмас.
«Шала муңгак шиичи бар-дыр,
Чаныксаның идеңдир» —
дээш.
Чаным орта ора душкеш,
Чазык-чаагай хүлүмзүрдү.
Чаагай сеткил дузаарган хөөн
Сагыжымның эрнин доңган.
Мөгаг билбес, орлан, шовааа
Моол кызы чараш-ла-дыр.

Кара-оол САРЫГБАЙ.

Чээрби анды чыл бурунгаар бистиң республика-биле кызыгаарлашкан Убса-Нур аймаааның Давс сумузунуң эмнелгеге ажылдакчызы аныяк уруг Сэрэнжавын Нансал (ол бодун акаа Жавын деп адаарын диләэн) айыыл-халапка таварышкаш, Кызыл эмнелгезинге кээп сегээн. Ол чоокта чаа Тывага аалдап чораан. Солунга берген интервьюзунга ол хамык кежин берген донорларга өөрүп четтиргенин илередип, олар-биле ужуражыксап, харылзаа тудуксап турарын илереткен. Кеш бергеннерниң бирээзи ынчан эмчи училищезиниң сургуулу турган Валентина Самдан бир дугаарында чагаа бижээн. Чагаалар моон-даа соңгаар кээрн чугаажок. Солунга үнген материалдарны Нансалче чорудуп бээр. Ооң адрези: МАР, Эрдэнэт хоорай, хоорай эмнелгези, Сэрэнжавын Нансал. Баштайгы чагааны моон адаанда парладывыс.

Дружба. Найырал. Найрамдал.

УГБАЛЫШКЫ ДЕГ БИС

Эргим редакция, силерниң солунга март 20-де парлаттынган «Ада-ием дег апарган» деп материалды сеткил дойлуушкун-биле номчудум. Кареамга ол үениң болуушкуннары олчаан көстүп келди. Ажыл-биле чугаалаарга, кеш бергенимни ындыг кончуг черлаксавайн чораан мен. Шынап-ла, бистиң-биле кожа-хөлбээ, эп-найыралдыг чурттан келген моол өңнүктеривиске дуза кадарындан кым-даа ойталаваан. Аныяктар, бистер, ханывысты, кежививсти үежививске берип, дузалаан бис.

Ынчан 1962 чылдың та кайы айы турган, эки сагынмас-тыр мен. Бистиң эмчи училищевистиң сургуулдары ол айыылга таварышкан чалыы кыстың салым-чолун сеткилге чоок хүлээп ап, аажок сагыш аарып турган. Хирургия башкызы Владимир Федорович Башкиров биске эртенги шакта чедип келгеш, Моол Арат Республикадан бергедеп турар кижи эккелген, дарый бирги бөлүктүң ханы, кежи негеттинип турарын дүвүрел-биле дыңнаткан. Келир үениң эмчилери кижиниң амы-тынын камгалаарын ыдыктыг хүлээлгези кылдыр көрүп, демиин көргүскен. Аарыг кижиге ханын бээр күзелин олар чаңгыс кижи дег шуптузу илереткен, кым-даа чажам диваан.

Байдал дүрген шиитпирни хүлээп алырын негеп келген. Училищениң сургуулдарының ханының бөлүүн ол-ла черге дораан тодарадыпкан. Халдаавырлыг аарыгдан аарывайн турарывысты хынап, анализтерни дужааганывыс соонда, дөртен беш эвес, оон-даа хөй кижи күзелин илередип бижиткен. Оочурга турганнарның аразында Кара-Сал Чылбак азы Елена Төмүрнүң та кайызы ийик, кешти ам албас дээрге безин чорбайн олуруп тургаш, албан-биле дужааган. Мен бодум база сээлүнде мээңиин база ап көрүңер деп дилеп тургаш, кежим бердим. Донорлар оон-даа хөй турган. Нансал мээң кежимни эдилеп чоруур, оон-биле хамывыс чаңгыс угбалышкы дег бис.

Училищеге өөренип тургаш, моол аалчылар-биле ужуражып, совет-моол найырал кежээлерин эрттирип турганывысты сактыр-дыр мен. Доозупкаш-даа МАР-биле найыралчы харылзааларны бистиң эштеривис үспейн келген. Чүгле моол уругга эвес, донорлар өске-даа национальдың улустарынга эгидилге чок дузаны көргүзүп турган. Олар та каш кижиниң чурттаалгазын эгидип, аас-кежиин шаңнааннар. Кешти кайызын кезип алырын донор кижи боду айтып бээр чораан. Бисте артып калган им-демдек чаагай чоруктуң, найыралдың херечизи болуп чоруур. Уругларывыска-даа ол дугайын чагып, сургап чорууур-дур бис. Кижи кижиге мынчаар дузалаар чоор деп чугаалап чоруур мен.

Моол өңнүүвүстүң кадыкчаагай, он уруглерлыг, аас-кежиктиг чурттап чорууруң солундан номчааш, ооң хүлүмзүрүг бүргээн арнын көргеш, өөрүвес аргам чок болду. Ол хире үр үе эрткенде, солун дамчыштыр-даа ужуражыры солун-дур. Дузавыс халас болбаанынга бис база өөрүп турар бис. Уруунуң, бодунуң эмнелгеде ажылдап турары база эки-дир. Мен эмчи сестразының чымыштыг ижинге үр чыл ажылдаан болгаш, оларның чонунга кайы хире бараан болуп чорууруң эки билир мен, чаагай сеткилдииниге бүзүрээр мен.

Бисти утпайн, четтиргенин илередип, сактып чорууру дээш бүгү донорларның мурнундан өөрүп четтиргеним илередип көрейн. Найыралдың күжү ол хире-дир.

Валентина (Самдан) ДАНДАР, Тес-Хемниң район эмнелгезинде кол эмчи сестразы.

Э. ОЮУН, моол чогаалчы.

ИЕНИҢ ӨӨРҮШКҮЗҮ

Чечен чугаа

Кезиишкин ийи шак ажыр үргүлчүлээн... Наркозтан амдаа одунмаан улуг назылыг орус херээженниң бажының дүгүн эде суйбавышаан, медсестра Бурмаа чугааланган: «Бүгү чүве эки-ле болган боор...»

Тус черниң бир куражылагыйында специалист оглу Григорийге ыраккы Мурманскиден келген Ольга Ивановна Павлова дээрзи ол болган. Ие кижи төлүм дээр. «ССРЭ-ниң соңгу-барыын чүгүнден Моолдуң соңгу-чөөн чүгүнче кежилдир узун орук эртери сезен харлыг херээжен кижиге кайы хире берге болбазыл? Мээң меним кор, ханының базывышкыны улуг, чеден хар чедир назы дөгүй берген хирезинде база-ла мени дээш мында чедип келген. Кижи ааңынга кирер ийикпе, төрээн черим көөр дээш келдим, сени карактаар шаам кайдал — дээр болгай» — деп, хезер эмчи Монхор боданган. Кум кынны бергенин боду билбээн. Агарты суттээш, алдынналдыр саржаглап каан изиг шай, манчы эккелген авазы ону оттуруп каан.

— Чүге чем эккелдиңер, аваай! Бисте столовая бар.

— Кезиишкин аар болганын дыңнадым, олуруп чадааш, чүгүрүп келдим. Чемнен, чемнен. Могапканың хөлчок-тур. Аарыг кижи кандыг чыдыр?

Медсестра Бурмаа келгеш, аарыг кижиниң оглу, ооң даргазы база бичии моол оол келгенин эмчиге дыңнаткан.

— Кирип келзиңер, чугаалажып көрейн — деп, Монхор чөпшээрээн.

Аарыг кижиге келгеннер кирип келген. Оларның бирээзи — мөгелерзиг, делгем эгиннерлиг, улуг-шыырак мага-боттуг, хүлүмзүрүгден чайнаан оттуг карактарлыг аныяк эр аарыг кырганның оглу хире. Ооң чанында куу хептиг, улгады берген кижи база эмнелгениң ак халадын кеткен оол турган. Карак чылчырыктап турар арыг, кылаң-тас эмнелгеде ажылчын хептерлиг кирип келгениинден эпчоксунганы илдең эр кижилер бот-боттарынче көрүшкен. Оол орус дылга арыг чугаалаан:

— Мөгүдевеңер. Докторнуң хүлүмзүрүүн көрбейн тур силер бе. Анеа, анеа Гриша, Саша акый.

Шупту каттыржыпканнар. Оглундан чөпшээрел чокка-ла Ольга Ивановнага дарый кезиишкин кылыры эргежок апарганын, ооң байдалының ам чүгээрин, ынчалза-даа ону дүвүредип болбазы-биле ынаар кирерин чөпшээревейн турарын Монхор дыңнаткан. Улаштыр ол мынча дээн:

— Мээң авам-биле таныжыңар. Норжмаа дээр. Кезиишкин кыла бээрин хоюзеп, дүвүрел-ле үнер кижи боор. Ам база бо-дур, изиг чемин белеткеп алган келген.

Ольга Ивановнага сагыш човап, ону айыылдан чайлатканы дээш докторга өөрүп четтиргениң Григорий Павлов илереткеш, Монхорнуң авазынче:

— Мээң авам база ындыг. Соок хүннерде чылыг хепти, изиг чемин тудуп алган, ажылымга турумда бо-ла кээр. Ие дээрге ие-ле болгай.

— Ындыг, харын. Даарта кежээ 7—8 шак үезинде чедип келиңер. Ольга Ивановна ынчан шымбай апаар боор — деп, Монхор харыылаан.

Ынчалза-даа байдал эмчиниң бодааны дег чогуп бербээн. Кезиишкин үезинде хөй хан чидирген кырганның байдалы дорайтаан, чыргалыг чүректиң ажылдаары аайлашпастаан. Эмчилер бар-ла аргаларны ажыглаан. Өске аарыг кижилер хайгааралынга база үе херек. Кызыгаар үрекчизинге аар балыглаткан кызыгаарж ының амы-тынын дээш база демисежир апарган. Ынчан Монхор авазын Ольга Ивановнаның чанынга арттырып каан. Норжмаа 1939 чылда Халхин-Голга госпитальга санитаркалап, 1945 чылда япон милитаристер-биле дайын үезинде медсестралап ажылдап турган. «Балыглатканнарны камгалааны дээш» деп медаль-биле шаңнаткан. Норжмаа орус херээженни топтап орган: «Каяа көрген кижи боор мен!» Оглунуң эккелгени киш-кулаа хандызы куткан шил саваже аарыг кижи айыткан. Норжмаа шопулактап аксынче бичиини дамдылаткан. Дөмей-ле көргени кижи. Норжмаа алгырыптар часкан: «Ольга Ивановна ышкажыл сен?» Караанга дөртен беш чыл чуруттунуп келген. Ооң Намжилин ынчан рота политругу турган. Боду госпитальга медсестра. Оларның чоогунга совет харылзаачыларның блиндажы турган. Эм чорутсун деп Баантумэнче долгаар дээш ынаар хүннүң маңнаар мен. Эрес, кара карактарлыг, хүндүлээчел орус кыс меңээ дыка дузалажып турган. Оля моолдап шору билир турган. Кажан элээн таныжа бергеш, боду чеже-даа шилгедек чараш болза, ооң хырнының билдирти бергенин эскерип каан мен. Ооң саатлыг болганы бисти доңнаштырган...

Аарыг кижи ону үндүрбээн. Кошкак үнү-биле кый дээн: «Бээр олур. Үнме. Суксаарымны». Аксынче ханды дамдыладырга оожургааш, ол удуй берген. Норжмаа катап-ла сактыышкынче дүлүү берген: «Япон милитаристерниң дужуп бергенинге, ынчан, 1945 чылдың сентябрь 2-де, орус, моол ылгал чокка кайы хире өөрүп туржук бис... Бир кежээ ийи орус дайынчы үе-човууурлуг орус уруг көдүржүп эккелген. Оляны таныып каан мен. «Үнүкерз» деп хол чаңгылырга-даа, демгилер аазадыпкан турдулар. «Божуурум ол-дур. Далашаң» — деп сымыранырга, ам кээп чүвениң ужурун билчик мен.

Норжмаа ынчан 27 харлыг турган. Өгленге-ле 8 чыл эртсе-даа, Намжил-биле олар төл көрбээннер. Ынчангаш-ла боор ол, чаа төрүттүнген чаш-биле Оляны ийи дакпыр өөрүшкү, хүндүткел-биле ажаап турган... Совет шериглер чуртунче чанып турар деп чар дыңнааш, Оля өөрүп, төрээн Москвазының дугайын чугаалап чыткан. Норжмаа ашаа-биле Оляны «Оглуң каавыт» деп чаңгыс эвес удаа ээрежип келген. А Оля бараан сөөртүр вагонга чеди муң ажыг километрни ай ажыг үеде эртер болгай. Аш, соок үе... Бирде карактарының чажын төп, бирде каттырып, бир катап хондур чугаалашкан. Оглун эмзирер дээн. Оляның сүдү келбээн. Чаштың хырны сарган, сүт чок эмиг сорган, чаш төл улам бырыжар болган. Норжмааның эккелгени сүттү чылыткаш эмискиктээн...

Оля оглун арттырып каар деп чөпшээрежипкен: «Оглумну чедирип шыдавазым билдингир-дир. Ашаам база Барыын фронт госпиталында инвалид арткан. Бисти фронтудан дорт бээр октапкан. Безин Москвага доктаатпаан. Саттыымның дугайын төрелдеримге дыңнадыр чай албааным ол. Кижи кылдыр өстүрүп аар боор деп силерге идегээр мен...» Шыдаар ирги мен бе деп дадагалзаза-даа, аңаа эң эргим апарган төлдү арттырып кааңынга Норжмаа кызыгаар чок өөрээн. Оолду Монхор деп адап алган. Уйгу, дыш чок хөй-ле дүннер, хүннерни Норжмаа чүктеп эрткен. Оол өскен. Ортумак школаны доозупкаш, Монхор Москваже өөренип чоруур деп турда, ада-иези Ольга Ивановна Павлованың адрезин берип каан. Дайын үезинде-ле квартиразын солуп каапканындан, Монхор ону тыппаан... Он хире чыл эрткен. Монхор өгленип алган. Ада болган. А Норжмаа бодуу үжен ажыг чыл медсестралап ажылдааш, пенсияже үнген. Оглунуң оолдарын өстүрүшкен. Бо чылын та дайынчы аныяк шааның оруктарын кетеп эргиксээни ол, та эндевээни ол, оглунда келген.

Бо бүгүнү ам Ольгага чугаалап болбас. Ол хөлчок кошкак. «Аарыг кижиниң байдалы экижип тур, мен харын баксырап тур мени деп оглунга чугаалааш, чана берген. Ол хүннүң-не Ольга Ивановнага эң амдан-сүүзүннүг чемнерни белеткээш, медсестралардан чорудуп турган. Аарыг кижи сегээн. Үндүр бижиир үе келген. Григорий Павлов аныяк өңнүү Цогоо-биле авазын алыр дээш чедип келген. Норжмаа база келген. Ольга Ивановна Норжмааны топтап туруп-туруп, алгырыпкан:

— Орта чоор бе! Норжмаа сен бе?

— Оглувус бо-дур — дээш, Норжмаа Монхорже айыткаш, орус херээженни куспактапкан.

— Чудурук дег хензиг, ырбыска чүве кайы хире улгаткан-дыр?...

Чыылганнар — медсестралар, санитаркалар, аарыг кижилер бирде Григорийже, бирде Монхорже көрүп, оларның дөмейин ам кээп эскергеннер.

Григорий авазын куспактааш «Шын кылган-дыр силер. Моол эжишерге мениң аас-кежиин шаңнааныңар эки болган-дыр. Акым бар болганынга өөрүп, чоргаарланып тур мен» — дээн.

Монхор Норжмааны эргелдир куспактаан.

«Новости Монголии» солуундан.

Найыралдың ОРУУ-БИЛЕ

1. Оруктуң эгези

— Орук-суур менди-чаагай чораш келиңер, чорук-херээңер бүдүнгүр болзун — деп, сестер-биле улус депутаттарының Эрзин район Совединиң күүскомунуң даргазы Н. В. Чындыгыр бисти кабинединден үдеп кагды. Эртенгиниң 9 шак чошшупал турда, Эрзин суурдан үнгеш, кызыгаарже углапкан бис.

Совет Эвилелиниң кызыгаар заставазының кызыгааржылары бистиң документилеривисти ыннап, боттарының ол талазы-биле ажылдарын кылгаш, акыдуңма Моол Арат Республиказже бисти чылыы-биле үдеп каан. Найыралдың оруу — совет-моол найыралдың оруу-биле чоруткан бис. Экии, акыдуңма Моол!

— Моон эгелээш-ле акыдуңма Моолдуң девискээри болдур ийин. Солун-на болгай, ол-бо талаларже көрүп, хайгаарап көрүңер даан — дээш, бистиң делегацияның удуртукчузу, Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күркомитеттиң даргазы Тавалай Чылбакович Салчак эптешкир олуруп аалбышаан чугаалады.

— Бистиң аравыстан Завхан аймакка моон мурнунда чораан кижи чок болду, ынчангаш шуптувуска солун болуру чугаажок — деп, СЭКП обкомунуң инструкторуу Маргарита Сергеевна Малецкая чугааны уламчылады. Аңаа республика типографиязының линотипизи Вера Доржу база каттышты.

Элээн каш километр эрткенивис соонда Моолдуң кызыгаар заставазы көстүп келди. Чугаалыр, шору оруустаар-даа кызыгаарны бистиң документилеривисти ыннап көргеш, төрээн черин кысказы-биле танылбырааш, чоокку сумуга чедир оруктуң чижек картазын безин чуруп бергеш, эки орукту күзеп кагды.

Кызыгаар заставазындан каш-ла километр эртип чорувуста, чолаачывыс чугаалай-дыр:

— Орук дыка багай-дыр, мурнувуста артты көрүп чор силер бе? Мындыг берге оруктар-биле бо артты канчап ажар улус боор бис?

— Чоннуң чоруп, аргыжып турары чоон оруу ышкажыл, ооң чоп сестир сен, Середар Дөвөөвич, арга-дуржулгаң-даа улуг, кажараан чолаачы-ла болгай сен, машинаң база шыырак болгай, сен шыдаваска кым шыдаар боор — деп, чолаачыдан чугаа эреп, ооң туре-соруун улам көдүрерин оралдаштым. Орук, шынап-ла, бөлен эвес — хар база чаапкан, ооң соонда хат хадаан — хөртүктеп каапкан. Ынчалза-даа дуржулгалыг чолаачывыс «УАЗ»-ыгын хөртүктерден ол-бо талаже дестире эгбишаан, чугаалажып эгеледи.

— Он чыл мурнунда бо-ла орук-биле Завхан аймакче бир чораан мен. Ынчан магалыг чүве-ле болгай — чайын чүве болбазыыпе. Мурнуже чиге көрбүшаан, чугаа «базып» бир чүве болгай — дээш, каттырыпкылай-дыр.

— Тес чурттуг мен дижир болгай силер, а Тес деп хемниңер Моолдуң хеми чүве-дир ийин моң. Ам үр эвес халыыкаш-ла, Баян-Тес сумузунга чеде бээр бис. Мурнувуста көстүп чыдар хем — Тес бо-ла болгай — деп, мендеп чугаа эреэшаан, чолаачывыс хүлүмзүрүп чугаалай-дыр. Ынчап чугаалажып, моол кызыгаарж ының чуруп бергени оруктарын топтап көрбүшаан, чоруп орувуста оруу Тести өру шөйлүп чоруткан болду.

— Хемче кирген оң талакы орукче черле кирип болбас — мында чайындылаан дээн болгай, силер база көрүп чорупкөрүңер, чаңгыс баш эки-даа болза, беш баш оон эки болгай — деп, бештактанмышаан, чолаачывыс бисти сагындырып чор. Ынчалза-даа бис шоолугла үндаравалан бис — силерни мурнуңарда утпуп турар эвесле деп кызыгаарга ужурашканывыс моол өңнүктерниң сөзү бисти сорук киирип чораан. Тести өру маңнадып орувуста ийи машина көстүп келди. Бисти уткуп келген моол эштер ол болду. Баян-Тес сумузунуң даргазы болгаш ында партия комитединиң секретары Ц. Гецен-пилжээ болгаш кожазы Баян-Хайрхан сумуда партия эге организациязының секретары Н. Дашдаржаа олар оруксуур кандыг келгенивисти айтырып, амыр-мендизин айтырышканывыс соонда моол кызыгаарж ының оң талакы орукче кирбеңер деп турганы оруунче эдерткеш кириптилер. Мурнувуста чоруп орар машиналарның соонче көргеш, «ам кава-ла чыдып аарлар иргив» кылдыр бодап ыыт чок олур бис: орук шупту чайындылаан, дугуйлар колдуунда-ла чайындыже шымнып кире бергилээн. Ынчалза-даа кайы-даа машина «тепкиленмейн», чайындылыг хемни эки кешип келдивис. Хемни кежерге-ле, Баян-Тес сумузунуң төвү көстүп келир.

2. Секретарь-биле чугаа

Аалчылар бажыңынга бисти киирип дыштандыргаш, аъшкарып-чемгерген соонда, кожа сумунуң парторугу биске келгеш чугаалады:

— Ам бир-ийи шак хире болгаш-ла Эрзин районнуң совхозтар директорлары, партия комитеттериниң секретарлары маңаа келир чүве. Олар-биле каттышкып алгаш, кожавыс Нөмрөг сумуга барып хонар силер, ам дыштанып алыңар.

Биске бергени хостуг үени ажыглап алгаш, секретарь-биле кыска чугаа кылырын дугуржуп алдым.

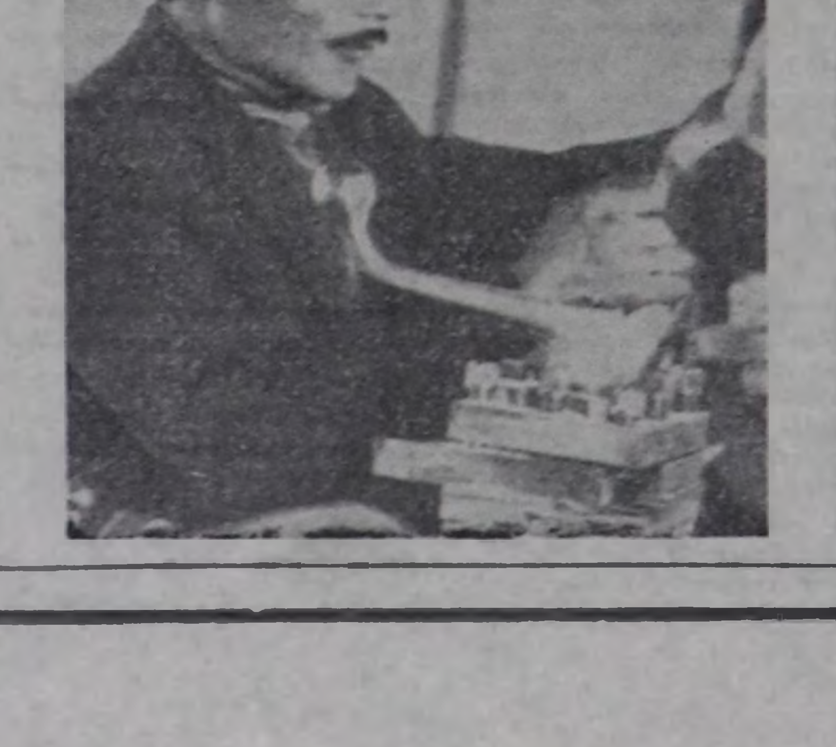

— Бо чылын бистиң республика 20 муң ажыг чаш малды камгалап алыр сорулгалыг. Аймактың 23 сумузунуң ийизинде малдың чаш төлү ам чидириг чок болуп турар. Чоннуң ажыл-ишчи туре-соруктуу аажок. Бо чылын малның аймак комитединиң XXII конференциязы болур чүве. Аңаа күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыры-биле чарыш калбарган. Ынчангаш бистиң сорулгавыс мындыг — конференцияга чедиишкиннерлиг ужуражыры, мал бажын хорамча чокка камгалап алыры.

— Эш Дашдаржаа, эде тургустунуушкун талазы-биле сумуңарда кандыг чаа ажылдар кылдынып турарыл?

— Эде тургустунуушкун Совет Эвилелинге эгелээн, ам социалистиг чурттарда база чоруп турар болгай. Моол улус эде тургустунуушкунну сеткил-ханызындан хүлээп алган болгаш ону амыдыралда чедиишкиннииг боттандырып турар. Кол-ла чүүл — күш-ажылдың сагылга-чурумунче утланган. Бир эвес сагылга-чурум баксыраар болза, эки түңнел дугайында чугаа хоозун болуру билдингир. А чурум дугайында чугаа тургустунуп келирге, арагалаашкынның хоразының дугайында чугаа чайгаар-ла үнүп кээр. Бир эвес арагалаашкынга удур демиселди шыңгыы чорутпас болза, чурум дугайында айтырыг ийиги чергении апаар. Ону болдурбас херек. Бистиң сумуларның ажыл-ишчилери 3 чыл дургузунда арага ишпес деп хүлээлгени алган. Оон-даа соңгаар ону уламчылаар апаар.

— Тыва АССР-биле кызыгаарлажып турар болгай силер, найыралчы харылзаа улам-на быжыгып турар дээрзин база чугаалаңар. Ол найыралчы харылзааларны моон соңгаар улам сайзырадыры-биле бодалдарыңар кандыгыл, эш Дашдаржаа!

— Найыралчы харылзааларывыстың быжыгып турарынга дыка өөрүп турар бис. А ону ам-даа делгемчидери чугула деп бодум хуумда күзеп чоруур кижи мен. Бодап көрүңер даан. Совет Эвилелинде эде тургустунуушкунуң айтырыглары, бот-орулга-чарылганың бот-акшаланыышкынның айтырыглары бисти дыка сонуургадып турар. Бис ол аргаларже база кирип эгелээн болган бис. Ол бүгүнү кожавыс Тыва АССР-ден арга-дуржулга солчуп, көрүп, билип ап болур бис. А харылзаажырда чамдык бергелер бар-дыр, ону бөдүүнчүдүп болур аргалар бар боор деп бодаар мен. Чижээлээрге, бистиң сумулар кожавыс Эрзинниң ажыл-агыйлары-биле харылзаалыг болгай. Бир-ле чугула айтырыг ужун мен Эрзинниң ажыл-агыйларынче телефоннаар, оон арга-суме-даа айтырып алырын бодаар мен, а ол болдунмас-тыр. Кызылга-даа чеде бергеш, дыка хөй чүүлдерни бодум барып көрүксээр, билип алыксаар мен, дыңнаксаар мен, а пленда кирбээн черлерже база чоруттпас-тыр. Бо хире найыралдыг, акы-дуңмалышкы ийи чурттуң кызыгаарлажып турар найыралдыг сумуларының, районнарының аразынга харылзааны ам-даа бөдүүнчүдери, аргыжылгада амгы чамдык шаптыктарны эде көөрү күзенчиг деп бодум хуумда ындыг дилеглиг кижи мен.

(Уланчылыг).

Маадыр-оол КАЛЧАН.

ЧУРУКТАРДА: автосептелге мастерскаязында мурнакчы токарь коммунист, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының депутады В. Мурээжав; профтехучилищеде механик-башкы, чаартыкчы Ш. Церендорж; Улиастай хоорайның кудумчуларының бирээзи. Авторнуң фотолары.

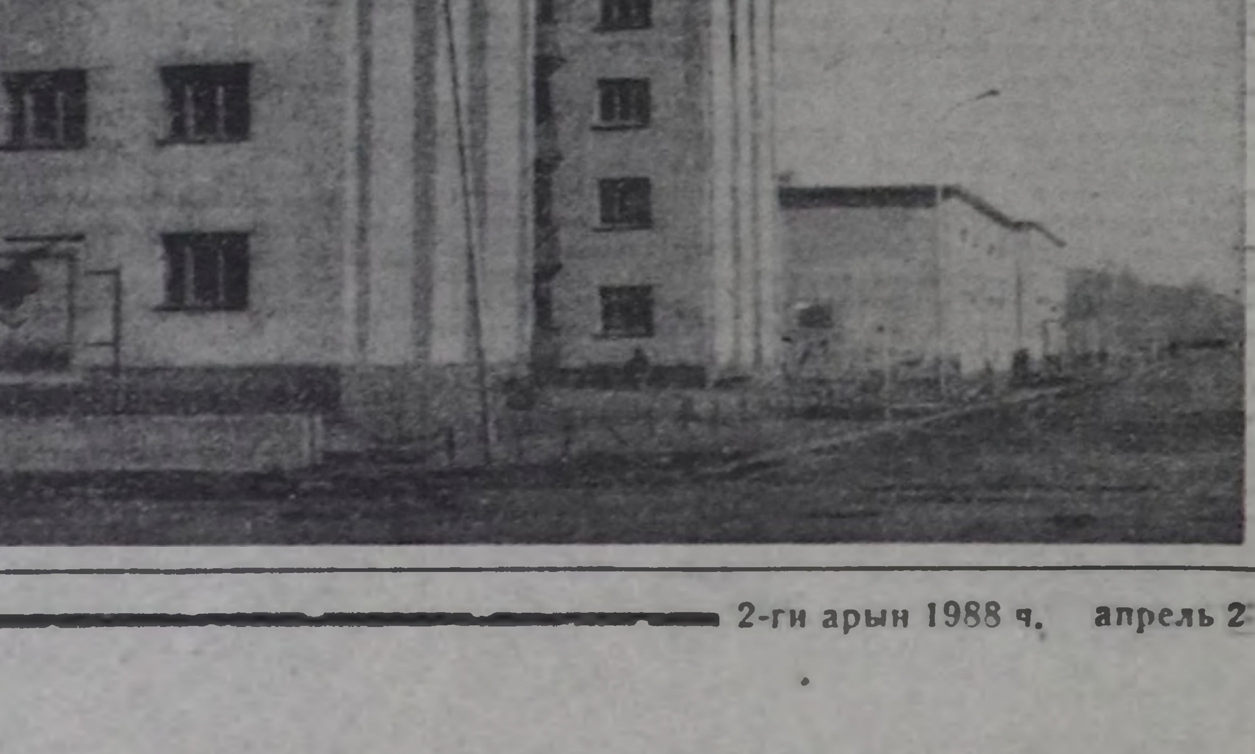

ЧҮГЕ ТӨНҮП ТУРАРЫЛ?

Барыын-Хемчик районнуң девискээринде Барлык, Хемчик, Ак, Алаш хемнерден аңгыда улуг, биче хол-дер, хемнер хөй. Шаанда бо хемнер, холдерге кадыргы, шокар, бел дээш кандыг балыктар турбаан дээр. Сөөлгү үеде район девискээринде хемнер, холдерде хөй балык ам төнүп эгелээзин кижилерни дүвүредип, сагыш-сеткилин хайныктырып турар апарган. Ам бир 10-15 чыл болур болза, бо хемнерге балык чок болур чыгыы апарган. Ооң чылдагааны чүдел! Балык-байлаңы өстүрүп, көвүдедири-биле чүнү кылзывысса экил! Бо дугайында чамдык эш-өөрнүң санал-оналын дыңнап, бодумнуң бодалдарымны солун дамчыштыр илередикседим.

● Бойдуска боттарывыс хора чедирип турар бис.

● Район-заповедник кылдыр чарлаза чүл?

● Шиви кезерин шуут соксадыр херек.

Каш чылдар мурнунда Час-Адырның бичии хемнер хоолбектеринге турган балык суглаан кижиниң демир-хуумунга кирип кээр турган. Хөөредип-даа эвес, ону караам-биле көрген, холум-биле тудуп чип-даа турган мен. Час-Адырже чүгле чайын аалдар чайлаглап чедер, ырак тайгада каас-чурумалдыг буяң. Ажыл-херек ужун чайын Час-Адырга аалдарга чоруп тургаш, шаандакы хөй балыкты бодап, хем кыдыы кирип, балык көрзүндүм, чүү-даа көзүлбес. Сыырткыыш октадым, ийи-чаңгыс биче кадыргылар эрик адаандан ушта халып келгеш, кижини көрүп кааш, дедир чаштып кире бээр болдулар.

— Балык төнген, ам ийи-чаңгыс чүвелер арткан, мынчаар көстүп алгаш, сыырткыыштаарга хоржок, чаштып олуруп алгаш октап көрем—деп, суглап чораан хойжу О. Саая чугаалай-дыр. Аң-меңни чаштып, кедеп чорааш аңнаар боор, ам балыктарны база ынчаар сыырткыыштаар болган-дыр.

— Шаандакы хөй балыывыс канчап барган, чер адаанче кирген бе, бойдуска хай-халап болуп, кырлып калган бе, хойжу?— деп оон удур айтырдым.

— Кайнаар-даа барбаан, бойдуска чүү-даа болбаан, боттарывыс-ла ону чок кылып алган бис. Шаанда болза балыкты чүгле өйлеп өлүрер турган болгай. Ам дээрге ийи-чаңгыс төтчеглекчилер келгеш, ону кам-хайыра чок өлүрүп алгаш баар-дыр. Четкилээр, хоран будүмел-биле тепсирге чүү артар боор. Каш арткан балык ол-дур, эл адаанда хоруй берген турар—деп, хойжу чугаалай-дыр.

Хойжунуң чугаазы-ла шын. Ол черде кыш, чай чок чурттап турар сарлык кадарчылары база ынчаар чугаалаар чорду. Малчыннар балык-байлаңга дегбес, ону Ак-Довурактан, Кызыл-Мажалыктан, Чадаанадан, Тээлиден келген машина-балгаттыг төтчеглекчилер балыктың чыглыр үезинде чеде бергештиң чок кылгылаан. Оларның чамдыктары ам-даа ынаар барып, арткан балык-байлаңны өлүрүп алыр дээш чоруп турар болду. Чүгле балык эвес, аң-мең дээш олар «ийи койгун» адар соруглалыг чоруп турарлар.

Улуг-Аянгатының суунга хөй балык ам шуут төнген, оон улус балыктавастаан. Хөнделеңниң бичии суунда балыкты ам төндүрер чоокшулаан, база-ла хая-даш адаанда чаштынып чыдар каш балык арткан. Ак хемге кадыргы, шокар, бел дээш балык элбек-ле турган. Ам база-ла ол балык төнген дизе частырыг болбас. Бел шуут көзүлбестээн. Хемниң кол уну Ак-Довурак — Абаза орукчунуң асфальтылыг оруунуң чоогунда болгаш хемден балыктаан улус үзүлбес. Мунгаш-Актың суунга турган хөй балык база төнүп бар чыдар. Борта балыктаан балыкчылар барык дүн, хүн чок турар. Бир эвес балыктаарының чурумун сагып, балыктап чоруур болза ажырбас, а чамдыктары дүне када четкилер салып, ээремнерже балык өлүрер будүмелдер октап турары кончуг хоралыг. Мунгаш-Акта-даа, черле ниитизи-биле хемнерде балыктың ховартап турарын ооң хоочун чурттакчызы, сарлык кадарчызы, коммунист Домбуу Дадар-оол мынчаар чугаалай-дыр:

— Актың балыының ховартап турарының чылдагааны ам улус ооң баштарында хемнер, холдерге барып чедип, ону чок кылып турарында болур. Чаңгыс чижек. Машина-балгат чедип шыдавас, бистиң сарлык чайладып турарывыс Сай-Хонашта Хоолааш деп Мунгаш-Ак бажында хемде хөй балыкты улус ам шагда-ла билип алган, олче аъттыг, чадаг барып, ону өлүргеш, бадырып турар-дыр. Ында балык база төнүп эгелээн—деп, ол сеткили хомудаан чугаалап олур.

Хоолааш. Орта база чораан мен. Мунгаш-Актың эгелеп баткан чери-ле ол. Ында таскыл тайга баарында улуг холден адырык суг баткаш, өг дүңдүүнден бедик хаядан ажыр шурап чыдар, чараш чурумалдыг чер чораан. Ону Кызыл чурттуг эшке көргүзер дээш каш чыл бурунгаар чораамым ол. Хоолаашка четпейн чорувуста биске уткуштур үш чорумал кылаштажып олурлар. Чүгүнүң аары-ла холчок, холунда туткан чүвелери база бар. «Туристер-дир» деп бодал-биле мендилежип эрткен бис. Сарлык, чылгы кадарчыларының чурттап турган бажыңынга чедип келдивис. Бажыңның ишти, даштында ова-ова балык ишти-хырны. Ынчан ол черниң суу чааптап, доштанып эгелээн чораан.

— Кончуг төтчеглекчилерни, хамык балыкты чок кылып каан-дыр —деп, эжим хорадап, балык ишти-хырнын бажындан ындыр октап, чугаалаанган тур.

Шынап-ла, эртенинде суг кыдыынга баарывыска, чыглып турган балыкты доозазын шүүреп алгаш барган болду, каш-ла чүве дезип халчып турар. Орта ийи хонук дыштангаш, дедир бадып олурувуста ужурашканывыс үш кижи бо кылаштажып үнүп олурлар. Оларны тудуп, байысаар эрге бисте бар эвес, анаа аас-биле хөй балык өлүрүп турар силер деп, хорадаан сеткиливис илередиривиске, олар тоовайн чоруй бардылар. Ам база балык чыглы берген, өлүрүп алыры ол.

Оон баткаш Мунгаш-Актың Дунчу баарында аалга кээривиске демги үш кижиниң хөлгези —үш мотоциклди бир өг чанында илчирбелерде кожуп, шоочалап каан турлар. «Чүү улустарыл, кайыын келгеннерил?» деп айтырарывыска кым-даа тодаргай харыы бербеди. Оон чоруп олурувуста үш аът мунган орус эштер база-ла Хоолаашче баар соруглалыг чоруй бардылар. Хамык төтчеглекчи балыкчыларны Мунгаш-Акта ийи-чаңгыс бойдус камгалалын билбес, ону хумагалаар тудум, харын оон-моон келген улуска айтып бээр, оларны аъткарар улус бар-дыр дээрзин ынчан билген бис. Ол улустар Кызыл-Мажалыктан, Ак-Довурактан барып турарлар. Олар баарда бир-ийи шил арагалыг барган, аът-хөлүн ачылап мунуп турар дээрзи билдиңгир. Ынчан чамдык ындыг улустарны хемчег алыры-биле коргудуп, сургаан-даа улус бис, олар ам оозун соксаткан чадавас. Чүге дээрге Хоолааш баар дээш чамдык балыкчылар ам Баян-Колдан аъттанып турар болду.

Эрткен чылдың август төнчүзүнде Баян-Колда аалдарга чоруп турган, бир өг даштында брезент-биле шып каан чиик машинаны сонуургай бердим. «ЛИАЗ-969» маркалыг, даштында «технологическое» деп бижиктиг, 32-02 дугаарлыг машина болду. Кадарчының хуузунда машиназы эвес дээрзи билдиңгир. «Үрелген бе, ээлери кайдал?» деп айтырыымга, кым-даа дорт харыы бербеди. Улаштыр Баян-Кол бажында аалдарга чеде бээривиске, ол аалдардан үш аъттыг кижи тайгаже углай чортуп үне бердилер.

— Кыммарыл ол, кайнаар баары ол? —деп айтырдым.

— Сай-Хонаш, Хоолааш баар дээн балыкчылар-дыр — деп, бир аныяк оол меңээ бүдүү сымыранып чугаалады. Машиназын адаанда ол аалга тургузуп кааш, аалдардан аът мунгаш, олче чоруптканы ол болду.

Баян-Колдан Хоолаашка чедир барык хүн чартыында чоруп кээр, тайга-таскыл, арт-сыын ажар, ырак-ла чер дээрзин билир мен. Ынчалза-даа балык дээш олче ону-даа тоовайн чоруп турары ол.

Төрээн черивистиң бойдузун ийи-чаңгыс мындыг төтчеглекчилерге төндүртүп алгаш канчаар бис? Келир үеде ажы-төлүвүс балык-байлаң таныывас болур бе? Мындыг айтырыгны чүгле Актың малчыннарындан эвес, өске-даа черлерде малчаар хөлге берип турар кижилерден салган мен.

«Бойдус байлаа төнмес» дижирлер. Ол шын эвес. Ону камгалаары-биле кижи бүрүзү демисежир ужурлуг.

Район девискээринде балыктың ховартап турар бир чылдагааны хемнерни хирлендирип, бохталдырып турарывыста болур. Улуг-Аянгатыда хөй чуур, кыргыыр пункт хөл ыдыында турар, ынчангаш ооң балыы төнген чадавас. Шекпээрниң Биче-Тейде хамык чемишчидилге склады база-ла хем чоогунда туруп турар болгаш өл-чаъстан ооң ээндилери хемче кирип турар. Кызыл-Мажалыктың эът комбинатындан үнген хамык артынчылар хемче кирип чыдар болгай. Барлыктың суггарылга системазының бажында балык эртпес четки моондакты багай кылганындан балыктар бугасумун сугларынга кээп турган таварылгалар бар.

Мооң мурнунда районга балык камгалаар талазы-биле тускай штаттыг кижи чурттап, ажылдап турган. Ам ол кижи чоруткан. Ооң орнунда кижи бары, чогу билдинмес. Ынчангаш балыкчылар сөөлгү үеде көвүдеп, балыктаарының чурумун каржызы-биле хажыдып турар апарганы ол. Бойдус байлаан камгалаар талазы-биле тус-тус кедээ Советтер херекке албастаан, ону хурал-суглаага чугаалажып турганы билдинмес, хөй-ниитичи бойдус камгалакчылары тургуспайн турар. Ынчангаш бо бүгүже кичээнгей салыры — хүнүнүң чугула айтырыы. Дескиндир турар бойдусту камгалаары — бүгү-ниитиниң херээ, ооң төтчеглекчилеринге удур шыңгыы демиселди чорударын хамаарышкан организациялардан үе негеп келген.

Хоюг-оол МОНГУШ.

ҮЛЕГЕРИН АЛЗЫВЫССА...

Үндезиниттинге-ле 60-гы чылынче уткуштур бар чоруур, Сибирьде эң чараш, көрүштүг черлерниң бирээзи- —кожавыс Даг-Алтайда күрүне заповедниги 1 млн. га хире шөлдүг девискээрни ээлеп турар. Ол ховар дээн үнүш, дириг амытаннарлыг, хандыдыкчы бойдус чурумалдыг заповедниктерниң бирээзи. Аңгы-аңгы үелерде ону таварты́р П. Паллас, А. Гумбольт, А. Брем, П. Козлов, П. Чихачёв, П. Семёнов-Тянь-Шанский, В. Обручев ышкаш, бүгү делегейге алдар-сураглыг, могаг билбес аян-чорукчулар шинчилел ажылдарын боттандырып, чаагай изин арттырган.

Бо хүннерде ында үнүш, дириг амытаннар талазы-биле тускай эртем-мергежилдиг 140 хире ажылдакчы шинчилел, хайгаарал ажылдарын кылып чорудуп турар. Оларның сорулгазы Сибирь пөжүн баштадыр чугула арга-эзимнер делгемнерин, эм-таң шынарлыг үнүш, дириг амытаннар аймаан, бойдустуң боду бүткен каас-чараш чурумалын кижи төрелгетенге камгалап арттыры.

Алтайның күрүне заповедниинде хан-чулуктуг 70 хире улуг-биче аң-мең, 300 хире куш, 1500 хире оът-сиген хевирлери санаттынып турар. Бо-ла бүгү солун медээ, чурагайларны ук заповедниктиң эртем ажылдакчызы, орнитолог Н. А. Малешин Мугур-Аксы суурнуң чурттакчыларынга таныштырып, дыңнаткаш, өңнүг, өң чок ийи фильмни база көргүскен.

Ук кино-чуруктар Шапшаал сыннарының эдектеринден биске таныш Чүглүг-Хөл, Хиндиктиг-Хөл эриктерин, Мөген-Бүренде Таскыл сыннарының девискээрин таварты Бай-Тайгада, Мөңгүн-Тайгада Алдын-Хөл деп ат-биле сураглыг Делег-Хөлдүң даг-сыын, арга-ыяш, хем-аяңнарынга чедир үнүш, дириг амытаннар байлаан шинчилеп, хайгаарап турарын тодаргай көргүзүп турар болду. Кышка удур сыын-мыйгак, буур-булан, элик, тооргу чижектиг дүктүг аң-меңге немелде чемни арга-ыяш, аң-мең хайгааракчылары кезип, белеткеп, часкы, чайгы, күскү үелерде өртке удур хайгааралды вертолёттан боттандырып, берүден адыгга чедир араатан аңнарны безин кижилер азыралга ижиктирип, камгалал-хайгааралга ап турарын көөрге, кожавыстың бойдуска хумагалыын кижи магадаар чорду.

— Заповедникке коже-хелбээ алтай, тыва колхоз, совхозтарның мал-маганы туржук, кижилери-биле сүржүп, сайгаржыр чорук биске чаңгыс эвес удаа таваржып турган— деп, ол ужуражылгага эртемденниң элдээрти чугаалааны бистиң Мөңгүн-Тайга районнуң арга-арыг, аң-мең, балык-байлаң талазы-биле инспекторларынга база-ла чеме, хомудал янзылыг дыңналган. Оон-биле кады ол ужуражылга кежээзиниң киржикчилеринге бойдус байлаан бир демниг камгалаарынче кыйгырыг болганын кижи бүрүзү билип орган боор деп бодаар мен.

Алтайдан келген аалчыны дыңнап ора, Мөңгүн-Тайганың аргар-кошкарын, те-чуңмазын, аганак-уларын, өрге-тарбаганын, балык-байлаңын, черлик согунназын бир шаанда С. К. Тока, С. Б. Бюрбю, С. А. Сарыг-оол, О. К. Саган-оол, сөөлзүредир С. Сүрүң-оол, О. Сувакпит, Ю. Кюнзегеш, К.Э. Кудажы ышкаш чогаалчыларывыс магадап, сонуургал-биле бижип тургулааның ынчан сактып-даа ордум. Оон-биле кады, бистиң районнуң девискээри шагдан бээр бо хүннерге чедир бойдус, байлаа шинчилекчилериниң, аян-чорукчуларның, альпинистерниң, туристерниң кокпа оруу болу берген.

Ындыг болганда, келген аалчыларывыска, келир салгалга сонуургадып көргүзер хире чүвүс барыл деп чүвени база бодап олурдум. Үстүнде адааным дүктүг ховар аң-мең аймаандан ам барык чүү-даа артпааның чугаалаваска безин, чорбас чери чок майтак койгун, маны, дилги, бора торлаа болгаш өске-даа чижик амытаннар ховартап бар чыдар ийикле азы шуут көзүлбестеп бар чыдар.

Мөңгүн-Тайгада улуг-биче аң-мең, куш аймаа ам-даа бар деп сагыш чазай чугаалап азы оларның төнүп бар чыдарын билзе-даа, билбээчеңнеп чоруур кижилер бар-ла харын. Ол хиреде, оюн-баштаа-даа билдинмес: «Оранның аң-меңин ончалап, даңзылап каан эвес, адып чип чораан кижиниң мөрүзү» деп чугааны ам-даа дыңнагылаар бис. Тарбаганны «Кызыл дептерже» кирер бижээн бе? деп айтырыг ол кежээ база үнүп турду. Бир эвес ол айтырыг амдызында элбек тарбаганны камгалаарынче угланган болза, аңаа чүгле байыр чедирер апаар.

Өске бир айтырыг. Ийи чыл мурнунда ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының эртемденнери Каргы-Аксының Чеди-Тейде делегейде ховар черлик даг казының турумчааның тодараткаш, аңаа чоруткан хайгааралдың түңнелин кинога тырттырып, Мугур-Аксының чонунга херек кырында бүзүредип көргүскен. Черлик касты, ооң оолдарының камгалакчызы — кара дээлдигенни оларның турумчаан чери-биле катай-хаара камгалалга алырын улус депутаттарының Каргы кедээ Советиниң күскомундан албан өзүзү-биле эртемденнер диңнер-даа кылган. Даг казының, кара дээлдигенниң дугайында чугаа-соот кезек када чурттакчыларның аксындан дүшпейн, харын-даа республика парлалгазынга чептерей берген турду. Ынчалза-даа ол девискээрде ам мал-маган, кижилер, машина-техника аргыжылгазы кажангызындан-даа хайым апарганы салдарлыг. Ынчангаш бо девискээрге даг казының, кара дээлдигенниң катап көстүп кээп, турумчууру чигзиниг. Мөңгүн-Тайганы бүрүнү-биле бойдус камгалалдыг район-заповедник азы камгалалдыг чер кылдыр чарлаза.

Салчак МОЛДУРГА.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

МИНИСТРЛЕР УЖУРАШКАН

СОФИЯ. (СЭТА). Варшава Керээзиниң киржикчилери чурттарның даштыкы херектер министрлериниң ээлчеглиг хуралы болуп эрткен.

ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе бо чылдың март 21-23 хүннеринде Вашингтонга АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц-биле чугаалажыышкыннарының болгаш президент Рейган-биле беседазының дугайында тодаргай дыңнадыгны кылган.

Эвилел республикаларның министрлери совет таланың АКШ-тың күрүне удуртукчулары-биле кылган ажылын бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп көргенин илереткен. СЭКП ТК-ның Чиргине секретары М. С. Горбачев биле АКШ-тың президентизиниң удавас Москвага болур дээди деңнелге ужуражылгазының белеткелинге бурунгаар базымның кылдынганы демдеглеттинген.

Ракетага удур камгалал талазы-биле 1972 чылда ат салдынган Керээни бүрүн сагывышаан, стратегтиг шеп-холдекчи чепсекти кызырар база кызыгаарлаар дугайында керээни ажылдап кылырын кыска хуусаада доозар дээш Совет Эвилелиниң кылып турар күжениишкиннерин хуралдан чүүлдүгзүнүп деткээн.

Химиктиг чепсекти бүрүн хоруурунуң болгаш узуткаарының дугайында конвенцияга ажыктыг контрольду ажылдап кылырының чугулазы демдеглеттинген.

Европада чепсектиг күштерни болгаш аңаа боо-чепсекти кызырарының бирги чергелиг ужур-дузалыын демдеглээн-шаан, олар Варшава Керээзиниң киржикчилери чурттарның ол талазы-биле санал-онал солчулгазын эгелээринге белени медеглээн.

Чепсегленишкинни дүжүрер, чүнүң-даа мурнунда ядролуг чепсекти хоруур, делегейге айыыл чок чорукту быжыглаар база күрүнелер аразынга бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы хөгжүдер сорулга-биле совет-америк чугаалажыышкыннарны улам хемыладырының эргежок чугулазы демдеглеттинген.

АФГАН УЛУСКА КЫЙГЫРЫГ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республиканың Президентизи Наджибулла чурттуң Национал Чөвүлелинге болур соңгулдаларга холбаштыр бүгү афган улуска кыйгырыгны кылган.

Афганистан чугула политиктиг болуушкунуң бүдүүзүнде туруп турар деп, ол чугаалаан. Бо чылдың чазының магалыг эки хүннеринде афган улус бодунуң төөгүзүнде эң баштай чурттуң дээди эрге-чагырга органы болур Национал Чөвүлелге өзүлүг демократчы соңгулдаларны чорудар. Бо соңгулдалар дээрге национал эптежилге политиказының, политиктиг чаа угланыышкынның үре-түңнели. Афган ниитилелдиң бүгү кезектериниң болгаш бөлүктериниң эрге-ажыынга дүгжүп турар хөй партиялыг болгаш каолистиг системаның принциптериниң боттанып эгелээнин ол соңгулдалар бадыткаар.

Соңгулдаларга идепкейлиг киржиринче болгаш Төрээн чуртунуң херээ дээш бадылаашкынын бээринче Президент бүгү афган чонну кыйгырган.

Президент оппозицияның удуртукчуларынга база кыйгырыгны кылган. Силерни кыйгырып тур бис. Төс чыл дургузунда чаа-дайынның өлүм-чидиминге таваржып келген Афганистанның дугайын бодап көрүңер. Силерниң сорулганар болза, чуртту эргелеп башкарарынга киржиринер болур. Бистиң улусчу чазаавыс силерге министр болурун болгаш өске-даа улуг эрге-дужаалдыг черлерге удуртукчу ажылданы боон ажылдаарын саналдаан болгай деп, ол оппозицияның удуртукчуларын кыйгырган.

Чазак национал эптежилгениң идеязын кызымаккай боттандырарын болгаш бүгү улустуң негелдезинге дүүштүр тайбыңны чогумчудуп тургузарын, экономиканы хөгжүдерин бодунга хүлээнген. Каолистиг чазакты тургузарынга шуут белеин Наджибулла база катап бадыткаан.

АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУК ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Бөлүк араб күрүнелерниң дилээ өзүгаар КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлели Израильдиң эжелеп алганы араб девискээрлерде байдалдың дугайында айтырыгны чугаалажып эгелээн.

Алжирниң даштыкы херектер министри Ахмед Талеб Чөвүлелдиң хуралын ажыдып тура, Чоокку Чөөн чүкке тайбыңны доктаадып тургузары аңаа сонуургалдыг бүгү күрүнелерниң, оларның аразынга Палестинаны хостаары организацияны киириштирбишаан, делегей конференциязын КНО-нуң эргелелиниң адаа-биле эрттирерин негеп турар деп демдеглээн.

Палестин улустуң дүрүм өзүгаар эргезинге дүүштүр Чоокку Чөөн чүк айтырыын шиитпирлээринге хамаарыштыр дээштиг болгаш магадылалдыг хемчеглерни алырынче Айыыл чок чорук чөвүлелин ол кыйгырган.

КОМИССИЯ ЧҮҮЛДҮГЗҮНГЕН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың даштыкы херектер министерствозунуң сенат комиссиязы ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-мерик Керээни чүүлдүг деп санааш, ону бадылаарын конгресстиң сенадынга саналдап киирген. Керээни күштүг болдурары дээш 17 кижи бадылаан, ийи кижи удурланган.

Комитеттиң ол саналын сенат кежигүннери бүрүну-биле чугаалажып көөр.

ЛИВАН. Палестинада Сабра болгаш Шатила лагерьлер араб улустарның сагыш-сеткилинге израиль дээрбечилерниң кадыг дошкун үүлгедиишкиннериниң тураскаалы боор артып калыр. Израиль шериглер ол лагерьлерде хоругдап алганы назылап кырааннарны, херээженнерни болгаш чаш ажы-төлдү хилинчектеп, өлүрүп, хыдып турар.

ЧУРУКТА: Шатила лагерьде хоругдаттырганнар.

АДН—СЭТА-ның фотозу.

Солундан номчааш...

«Шын» солуннуң арынларында бойдус камгалалынга хамаарышкан номчукчулар чагааларын сонуургап номчудум. Бо чугула херекке кижи бүрүзүнүң киржилгези албан. Бис боттарывыс ону камгалавас болзувусса, кым камгалаарыл?

Шивини кеспес дээш демисел чорутканы хилис барбаан. Ногаан ыяшты кеспейн, чүгле будуун алыр дээни кончуг чептүг-дүр. Чүгле кыш чоокшулаарга, бо айтырыгны катап контрольга алыр болза эки боор.

БУДУКТАРНЫ ОКТАВАС

Бажың бүрүзүнге чараш шивин кезип эккелгеш, бир-ийи хонгаш, ону үндүр октаптарга, кымга ол ажыктыгыл? Эде тургустунуушкун үезинде камналга чок канчап ажылдаарыл? Ыяшты ужургаш, ооң чүгле чоон унун ап турар. Чиңге бажы, будуу октаттынар. Кажаа, херим кылырынга, оттуларынга ону ажыглап турар болгай бис. Ыяш белеткекчилери мону кичээнгейге алыр болза эки. Будукту мал чеминге-даа ажыглаай.

Арганы камныг ажыглаар дизе, чаңгыс-даа будук анаа бок болуп чытпас кылдыр, ынчаар ажылды организастаза эки. Бүдүрүлгелер чүгле боттарының сонуургалынга чагыртпайн, өске организациялар-биле демниг ажылдаарын чедип алза.

Амгы үеде ыяштаарда машина, трактор-биле ыяштаар апарган. Херзүннү үревези-биле, ыяштарны камнап аары-биле, ылаңгыя суурларның чурттакчылары аъттыг, шанак, тергелиг ыяштаарынче кирзе. Ону база чурумчутса кандыгыл? Чамдыкта суур чоогунуң ыяжын кезип турар. Ол шын эвес. Арга-ыяш ажыл-агыйлары ону болдурбас болза эки боор.

Калдар-оол ХОМУШКУ.

Силерниң солуннарга парлаттынган бойдус камгалалынга хамаарышкан материалдарны номчааш, бо чагааны бижип ор мен. Улус шын саналдар киирип турар-дыр.

Бир катап ойнаарактар садып алыр дээш магазинге кире бердим. Оочурда улус шиви садып ап турган. Угбам кежээ ажылдан кээрге, ону

КЭЭРГЕЛ ЧОК ЧОРУК

чугааладым. Бажыңга олурган таныывазым оол дүште чок чугаалай-дыр: «Ону канчаар боор, хейде-ле акша үндүрүп турбайн, аргадан кезип-ле алгай».

Магазинге безин ону кезип садыглаарын хоруп турда, арганың хайыраан ыяжын камнавайн кезип турарга, чүү артар боор. Чүгле шиви эвес, чараш хадыңны, пөштү, чойганны, чодурааны, чадаң үнүштерни хайыра чок кезип, будуун сып турарывыс бойдусту төтчеглеп турарывыс ол-дур.

Кижи — бойдустуң төлү. Ол бойдусту камгалавас болза, кым камгалаар. Ийи-чаңгыс төтчеглекчи кижилер-биле демисежир ужурлуг бис. Каза-даа арга-арыгны, дириг амытаннарны камгалап чоруурунар. Ол —бистиң хүлээлгевис.

Зоя АДЫГБАЙ.

САЛГАЛЫВЫСКА ЧҮНҮ АРТТЫРАР БИС

Мөңгүн берттүг Мөңгүн-Тайгадан эгелээш, тоолчургу Тожуга чедир Тыва чуртун үзүн дургаар, доора-хээре дыка-ла тооргуп келдим. Тыва чурту элегер көк эзим-аргаларлыг, дээринде шаштыккан бедик дагларлыг, аржаан шынарлыг кылаң суглуг хемнер, хөлдерлиг, караң четпес калбак делгем хову-шөлдерлиг чараш оран болгай.

Шаанда бир чорумал кадагааты кижи Тыва чуртун кош кавайга дөмейлээн дээр чүве: Улуг-Хем уну—улуг кавай, Хемчик уну—биче кавай ышкаш-тыр дээн. Хажыызындан харап көөр болза, аяк хээлиг ак-көк торгу дег көстүр—агаар-бойдузунуң арыг-чаагайы ол. Черниң херзүну база кара—маңаа кандыг-даа үнүштү өстүрүп, оон элбек дүжүттү ап болур.

Бо болза бистиң ада-өгбелеривистиң биске арттырып бергени аажок буян-кежиктиг, улуг эртине-байлаа-дыр. Ол дээш өгбелеривистиң мурнунга мөгеер ужурлуг бис.

Ам бистиң мурнувуста мындыг айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир-дир. Ынчаарга бис, амгы шагның кижилери, чээрби бирги чүс чылда чурттаар, келир салгалывыска чүнү арттырып бээр бис? Кижи төрелгетенниң бодарап турун келгениниден эгелээш, ооң бодунуң салгалынга арттырып бээр өртээ турбас эртинези—орай-чурту ол болуп келген. Ам-даа ындыг.

Бодунуң ажы-төлүнүң, өрт чонунуң хуу-салымын, оларның чаагай келир үезин бодавайн чоруур кижи кайда боор. Ынчангаш келир салгалывыс биске база мөгеер кылдыр, нечеривисти оларга арыг агаарлыг, аржаан сугларлыг, аң-меңниг болгаш арбай-тараалыг кылдыр арттырып бээр хүлээлгелиг бис. Мооң ужурунда бистер, амгы шагның кижилери, төрээн бойдузувусту карак огу дег камгалап-хайыралаар ооң байлаан улам өстүрер апаар бис. Ыяштың чаңгыс будуун-даа сый соп каарга, өскүс байлаң-даа өлүрүп кагза, бойдустуң каас чаражын үреп, ооң эртине-байлаан чемирип-чирип турарывыс ол дээрзин ам кижи бүрүзү медереп билген турар ужурлуг.

Мен бодаарымга, бистиң республикада бойдус камгалалы дыка куду деңнелде ышкаш. Оларның шуптузун-даа санап, коптарып канчаар, а чүгле Чаа чылда чүну түлгедип турарывысты көрээлиңер.

Бистиң республикада Чаа чыл санында-ла арга-ыяштың аян киирикчизи, чиңгир-ногаан муң-муң чараш шивижигештерни кам-хайыра чокка кезип октагылап турар. Мырынай амыдырал-биле холбашкан, кижилер оон хөй ажык-олча ап турар чүве болза, чүү дээрил аан, а кымга, чүге-даа өскүс кепеек ажык чок, черлик үрегдээшкин-дир ийин. Бажынга 2-3 хондургаш, бокче үндүр октаптар, ол-ла. Хандыр бодаар чүве болза, берге-ле херек бо!

Чылдың-на он-он муң чаш шивилерни кыргып, узуткап турары Тываның агаар-бойдузунга багай салдарлыг болуп турары маргылдаа чок. Чүгле дамырактар-даа эвес, а хемнер-хөлдерниң чоорту сыыгап, харын-даа кургадыр кадып каап, делгем, чаагай одар-белчиирлерниң сиген-шивизи тазарып, коргунчуг кааң халылыннарның удаа-дараа дүжүп турарының бир чылдагааны мында дизе частырыг деп бе?

Ынчангаш мен Чаа чылда арга-арыгның чаш шивижигештерин узуткаар чорукка удурланып келген-даа мен, а ам-даа шуут удур мен. Бо бужар херекти соксадыр дугайында айтырыгны хөй чылдар улаштыр кедүрүп, солун-парлалгага бижип-даа келдим.

Ынчалза-даа мээң тургускан айтырыгларым кандыг-даа түңнел чок болгулаан. Республиканың Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу 1988 чылда Чербиде ыяш ажыл-агый черинге 1500 шиви кезер план берген. Ону ажыр күүсеткен бис деп ында бригадир Надя Медведева чугаалады. Черби ыяш-ажыл-агый чериниң начальниги Виктор Александрович Исаев-даа, ында арга даамалы Сергей Александрович Никитин-даа чаш шиви кезериинден шагда-ла ойталап чадашканын чугаалады-лар. Республиканың Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу чылдың-на Чаа чыл каастаар шиви кезер планны кыр-кырынга берип-ле турар, шивилер эзээжеп-ле орар.

Келир үе, тодаргайлаарга, бистиң чаш ажы-төлүвүстүң байлак, чаагай амыдыралдыг болуру, чамдык кижилерниң бодап турары ышкаш, эртем-техникалыг депшилгеден-даа эвес, а бөгүнгү кижилерниң амгы бойдусту хоозуратпайн бүдүн-бүрүнү-биле арттырарындан база хамааржыр дээрзи билдиңгир. Ынчангаш бойдус камгалалы кандыг-бир чаңгыс чурттуң-даа эвес, а бүгү делегейде эң чиңиг айтырыг болуп турарының ужуру-даа бо. Түңнелинде Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу номчукчуларны маматпайн, мындыг айтырыгларны харыылап бээрин дилээр-дир мен:

Бирээде. Чаа чылда аргадан шиви кезерин моон соңгаар кажан-бир хоруп болур бе, азы шиви шеттерни тенгуже уламчылап кезер бе? Уламчылаар болза, 1989 Чаа чылда чеже шиви кезерин планнап турарыл?

Ийиде. моон канчап-даа дора эвес үрегдээшкиннер база бар. Чылдың-на, чазын болгаш күзүн хоорайлар, суурлар чаагайжыдар дээш дыка хөй ыяштарны дазылдары-биле кады арга-арыгдан туруп эккелгеш, кудумчуларга, школа албан черлерниң чанынга олуртку-лап каар. Ооң соонда ол ыяштарже чогуур кичээнгей салбааны-биле оларның хөй кезии кадып, курган калгылаар. Мындыг таварылгада буруулуг кижилерни канчаар көөрул?

Адак сөөлүнде бойдуска ленинчи хамаарылганы хандыр өөренип, ону амыдыралга ам-даа долузу-биле боттандырза кандыгыл? В. И. Ленин бажы парк турган чаңгыс ыяшты ужуруп каан ажыл-агый эргелекчизиниң дугайында айтырыгны кайы хире шыңгыызы-биле кедүрүп туржук.

Моңгуш ЭРГЕП.

М. ГОРЬКИЙ.

ГАРИБАЛЬДИ ДУГАЙЫНДА БИР ДУГААР ДЫҢНААНЫМ

Бо өндүр улуг болгаш чырыткылыг атты мен бир-ле дугаарында он үш харлыг тургаш дыңнаан мен.

Ынчан мен пассажир пароходунга кухнага ходел оол боол, ары-сарыг хүнку бадыр сава чуп турган мен. Машинаның дааш-шимээнинге кулак уюк, өртекзиг үс чыдынга, изигге бузурнуккан, тенек аарыыр чыгыы чүве.

Бичии-ле хостуг үе тывтырга, үстүкү палубаның соңгу кезээнге—ютка баар мен.

Алаа үшкү класстың пассажирлери: тараачыннар болгаш ажылчыннар чыглыр турган.

Бир-ле катап ында чыылганнар бектерлежип алган бир пассажирниң мээжым, топтуг чугаазын дыңнаан турдулар.

Мен база дыңнааш турруптум.

— Ону Джузеппе дээр, бистиң-биле болза, Осип хевирлиг, а фамилиязын Гарибальди дээр, ол боду бодуун балыкчы кижи чүве-дир. Ооң сагыш-сеткили кайгамчык ак, ажык кижи дээр, ол дайзыннарга базындырган бодунуң чонунуң ажыг-шужүглүг амыдыралын көрүп келген. Ынчангаш ол бүгү чуртунга: «Ха-дуңма, хосталга амыдыралдан артык өндүр бедик болгаш чырык, чаагай! Дайзын-биле демиселче шупту кедурлуп туруңар, тиилеп үнгүжеввисче чедир сокчуулуңар!» деп кыйгырып салган. Ол дүжүп бээрииниң оруунга чеже-даа катап өлүр деп чүвени көргеш, дайзын-биле демиселче бүгү чон кедурлуп үнген. Шуптузу ону эдерип демисешкеш, тиилеп алган.

Кежээ дүжүп, хүн Волга ындынче ажыт кирип бар чыткан.

Ак-кызыл апарган чайгыглар бот-боттары ошкашкан дег шуужуп, ол олчаан чидип турган.

«Шак-ла ындыг кыйгырыг биске октаптар ындыг кижи тывылган болза!» деп, бир-ле кижиниң оожум сымыранганы дыңналды. Мени кыйгыра берген, хостелганың маадырының чырыткылыг, өндүр овур-хевирин херээмге шыгжаабышаан чорупкан мен.

Гарибальди дугайында, Италияның күчүтен маадырларының дугайында мен ооң соонда дыка хей-ну номчаан мен, ынчалзажок ол таныывазым кижиниң кыска чугаазы мээң чүрээмге чеже-даа номнардан артык хамыг исти арттырган...

Бодунуң чонунуң аас-кежии дээш бүгү чүрээнден, сагыш-сеткилинден бараан болган чаагай бүгү кижилерге мөңгеде өөрүшкүлүг, чырык тураскаал.

Амыдыралдың өөрүшкүзүн, каас чаражын, хосталганы тывылдырып турар хүн херели дег, оларның аттары бистиң-биле кезээ-мөңгеде кады чорзун.

Капри, 1907 ч.
февраль 8.

ЧУРУКТА: чогаалчы М. С. Шагинян.

СЭТА-ның фотохроникаазы.

Төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга

МАРИЭТТА ШАГИНЯН: АНАА ЭВЕС АМЫДЫРАЛ, КАЙГАМЧЫК АЖЫДЫЫШКЫННАР

Чээрбиги чүс чылдың эгезинде, 15 харлыында Мариэтта Шагинян литература ажылын эгелээн. Сөөлгү чүүлдү ол 94 харлыында бижээн. Ооң амыдыралында (1888—1982) бүгү-ле чүүлдер— чогаадыкчы ажылының үр хуусаалыы-даа, сонуургалының аңгы-аңгы талаларлыг болганы-даа, таланнызының байлаа-даа анаа эвес турган. Бодунуң амыдыралының дургузунда ол хөй чүүлдү кылган.

Энциклопедияларда болгаш демдеглелдерде ооң кыска биографиязының дугайында «бирги», «баштайгыларының бирээзи» деп сөстер колдай кирген.

Шагинян социалистиг тургузуушкун дугайында «Гидроцентраль» деп романны совет литературага бир дугаарында бижээн. Совет ужуралдар номнарының бирээзи —«Месс-Менд» база-ла Шагинянга хамаарышкыр. Ол номну кинофильм кылдыр тургускан болгаш хөй-хөй дылдарже очулдурган.

Ленинградтың, Прагавың, Римниң, Миланның, Венецияның, Парижтиң архивтеринге чорутпан шинчилел ажылдарының түңнелинде Шагиняның «Өлгештиң катап дирилгени» деп тоожузу төрүттүнген.

Мариэтта Сергеевна музыканы үнелеп, ону эки билир чораан. Ооң ийи бадыткалы бодур: «Амдан эгелээш, бодумнуң дугайын чугаалап тура, Силерге дидими-биле бүзүреп болур мен. Силерниң улуг хүнддүткелдиниер кандыг-даа дадагалзаашкынны болдурбастыр». Бо дээрге Шагинянга Сергей Рахманиновтуң чагаазындан одуруглар-дыр. «Бир эвес Силер мээң дугайымда кандыг-бир чүүлдү бижип каар болзуңарза, ол меңээ улуг белек болур ийин... Катаптап тур мен: Силерниң демир-үжүүлер-биле бижиттинген бүгү-ле чүүлдер меңээ улуг алдар болур». Дмитрий Шостакович анаа ынчаар бижээн.

Ооң хамы билиглиг специалистерни кайгаткан. Шагинян чүгле кайгамчык литератор болгаш журналист эвес болдур ийин. Ол —философия доктору. Политэкономияны дыка эки билир турган. Ол Европаның ээзэн каш дылдарын өөренип алган. 30 чылдарда эстетика, хой ажылының, харын-даа аргылга херээниң талазы-биле лекцияларны номчуп чораан.

Ону Троцкий көөр хөңнү чок чораан. Ынчангаш чүве ийикпе Сталин аңаа дегбээн. Хрущев-биле чөпшээрешпейн баар таварылгалар аңаа турган. Дүжүметтер болгаш бюрократтар оон от дег коргар турган: оларның-биле чугаалажып тургаш, ол сөстүң багын шиңип алыр чораан.

Чогаалчының «Вариант шимигези» деп чүүлү ам-даа уттундурбаан. Мурнуу-Сибирь магистралының участоктарының бирээзинде телевилелин бадылап каапканы орукту орулгалыг эвес кылдыр санааш, Шагинян ону шыңгыы шүгүмчүлээн. Күчү-күштүг ведомстволар-биле ол ээзэн каш айлар дургузунда тутчуп келгеш, тиилеп үнген. Шиштирни эде көрген. Шүгүмчүлелди шын дээн. Ол 1947 чылда болганын сагындырып каалы. Академик Владимир Образцов мынчаар бижээн: «Бир эвес чогаалчы кижи бодунуң кабинединиң соңгаларындан хөйгаарал кылырым оралдажып орбайн, амыдыралче идепкейлиг шымнып кирер болза, ол чүнү кылып каарын могаг-шылаг билбес М. С. Шагинянның дуржулгазы көргүзүп турар». Шагинян— Иоганн Вольфганг Гёте, Тарас Шевченко, Иван Крылов, Низами Гянджеви, Ян Коменский, Ярослав Гашек, Александр Ширванзаде, Микаэл Налбандян... болгаш өскелерниң-даа дугайында монографияларның автору.

Ленинчи тема Шагиняның бүгү чогаадыкчы ажылын дамчыдып эрткен. Ооң ленинианазы дөрт кезектен тургустунган. Ол «Ульяновтарның өг-бүлези» болгаш «Бирги бүгү-россия» деп ийи романны, «Төөгүнүң биледи» деп романның бир дезевилелин болгаш «Ленинден билип алганым дөрт өөредиг» деп Лениниң хуу амыдыралынга болгаш чогаалдарынга хамаарышкан философчу бодалдар номнарын чогааткан. 1937 чылдан бээр 1969 чылга чедир бижээни ол дөрт чогаалдары дээш аңаа Ленинчи шаңналды тывыскан. Бо чогаалдар — амыдыралдың, ажылдың, бодалдың ленинчи стилин уран-чечен шинчилел аргазы-биле хамы көргениниң чижээ болур.

Өлүрүнүн мурнуу чарыында, бериик мырыңай чүве көрбестей берген хирезинде, ол «Кижи болгаш Үе» деп бодунуң солун сактыышкыннарын доозуп аптар аргалыг болган. Ол номну ооң үежилери номчуп турар, ону бистиң салгакчыларывыс номчуурлар.

Гавриил ПЕТРОСЯН.
(ПМА).

ТУДУГЖУ МЕН

Чемгир хөрзүн чуруун амзааш,
Четчип үнген чечектер дег,
Төккен дерим, кылган ижим
Төрээн черим арнын каастаан—
Чаагай кежик дарганнашкан
Шалып ишта тудугжу мен.
Түүйбу, бетон, шилден бүткен
Тудуг-суруум улам хөгжүп,
Аткан дамче уткуй бедиир.
Аксым-кежиим соңнеп келир—
Арат-чонга бараан болган
Алдын холдуг тудугжу мен.
Өлүм-чидим, хоозуралды
Өртемчей-ле көрбезин дээш,
Тайбың диген чонум деткип,
Талыгырже кыйгым салдым —
Хонум дыңзыг, соруун күштүг
Коммунизм тутчуп тур мен.

Танов МОНГУШ.

ЧЕЧЕН ИРЕЙ 75-ТИГ

Ол кижи иидирге тавaар үнүп келгеш, хөрээ хозадыр чедүргүлей-дир. Зал долдур көрүкчүлер ол кижи чүнү-ле чугаалаар ирги дээнзиг, ылымчылым олурлар.

Ынчалза-даа ол кижи, санал берген кижилер кандыг ийик, ол ышкаш чаңгыс аай сөстер чугаалавады. Ыры-биле эгеледи:

Делегейин деспи туткан
Тендиш дивес ядыы арат.
Тергиин күштүг каргыстарны
Демисешкеш тиилээн арат.
Кадагааты каргыстарга
Качыгдадып чораан арат.
Капиталист каргыстарга
Кадыг согуг берген арат.

Ооң ол ырызын залда олурган чон өөрүшкү болгаш хөгжүг адыш часкаашкыннары-биле уткуду. Оон ол кижи чоннуң аас чогаалының янзы-бүрү хевирлеринден чижектерни көргүзүп, амгы салгалдың кижилериниң дыңнап көрбээни ырларны, кожамыктарны күүседип, оларны кажан, кандыг үелерде ырлаарын, кожаңнажырын кончуг солун кылдыр тайылбырлап турду.

Ужуражылга кежээзи доозулган. Бистер, «Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжыышкынының киржикчилери, шак ол солун болгаш хөглүг кижи-биле таныжып алдывыс. Ол «Кара-Хөл» совхозта хүндүлүг кижилерниң бирээзи, күш-ажылдың хоочуну, улусчу урен-шевер, төрүмелинден салым-чаяанныг хөгжүмчү болгаш улустуң хөгжүм херекселдериниң кылыкчызы, пенсионер, ам 75 харлыг Кужугет Ленчаевич Балган болд .

Кужугет Ленчаевичиниң бажыңы Таспы Хемниң Алашче киргеи белдиринде, өске бажыңнардан бичии озалааш, хемниң шуут эриинде кезек-кезек чоон дыттар чанында турар. Ооң кажаа, херимниң иштинде кургадып каан хадың, шиви, шарлан дээш ыяштар-ла хөй. Ол дээрге хоочун, алызындан черле ыяштан янзы-бүрү эт-херекселдер кылып чораан бо кижиниң кылыр ажылдарының материалдарыдыр деп кижи дораан эскерип каар. Ыт-кады, шеңне-биле хайындырган чиң сарыг шайын аартап ора, хоочунның допчу чамдарыбиле таныштым.

Ол 1931—32 чылдарда Элегес күрэкономунга ажылдап турган. 1933 чылдан эгелээш 1973 чылда пенсиялап үнгүже арбан даргалап, суму секретарьлап, белеткел конторазынга агентилеп, 1950 чылда «Кара-Хөл» колхоз тургустунарга тудуг бригадирлеп чораан, ажылбиле чугаалаарга, «кедүрбээн хемээ чок» ирей болду. Ооң кандыг-даа ажылга кызымак, ак сеткилдиг ажылдап чораанын хөй санныг шаңналдар, мактал бижиктер херечилеп турар. 1966 чылда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиибиле шаңнаткан. Тыва респотребсоюз системазының эң эки белеткекчизи деп хүндүлүг атты 1968 чылда алган. Чүге дээрге ол амыдыралының чээрби үш чылдарын, 1946 чылдан бээр 1973 чылга чедир дерги садыы эргелекчилеп, «Кара-Хөл» совхозка белеткекчилеп эрттирген. Үстүнде шаңналдардан аңгыда «Ленинчи юбилей» медалы, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, Министрлер Чөвүлелиниң болгаш партия райкомунуң, районнуң күүсекчи комитединиң хүндүлел бижиктери дээш өске-даа дипломнар, шаңналдар хөй. 1977 чылдың ноябрь 6-да улус ажыл-агыйынга, экономика болгаш культура хөгжүлдезинге киирген улуг-хуузу дээш районнуң Хүндүлел дептеринче киир бижиттирген.

Кужугет Ленчаевичиниң амгы үеде кол сорулгазы — тыва национал хөгжүм херекселдериниң бүгү хевирлериң, колдуунда уттундуруп, чидип бар чыдар кулузун-хомус (шелерхомус), шоор дээн ышкаш херекселдерни моон соңгаар чонга бараан болдурарының оруун дилеп тывар дээш ажылдаары, оларны кылыр аныяк кижилерни өөредири. Сөөлгү үеде тыва национал хөгжүм херекселдерин сайзырадыр болгаш оларны нептередир дугайында санал-оналдарның аңаа-ла кулак дашты-биле эртип турарынга хомудап, «Шынның» арнынга кедүрген айтырыгны кончуг чүүлдүгзүнүп, деткип олурарын ол чугаалады.

Ол боду бо хүннерде тыва хөгжүм херекселдериниң бүгү хевирлерин кылып турар. Ооң бажыңында белен кылып каан игилдер, бызаанчылар, шаңгыргелер, дүңгүрлер болгаш демир-хомустар, кулузун-хомустар бар. Меңээ ол үжен ажыг кулузуң, чээрби хире демир хомусту көргүзүп, боду ойнап берди.

Кужугет Ленчаевич хөгжүм херекселдерин чонга пропагандалаар талазы-биле улуг ажылды кылып келген. Чон эээшбиче даа болза, ооң кылган хөгжүм херекселдерин садып ап турар. Ынчалза-даа чамдык таварылгаларда ооң кылган хөгжүм херекселдерин садарын садып алгаш, чамдык кижилер ойнавас, харын-даа кайы-хамааннок октагылаптар. Чамдыкта оларның үрелип калган сеги кудумчуга чытырлаарга, шынап, кижиниң ыглаксаазы келир. Ынчангаш аныяк-өскенге күш-ажыл деп чогум чүл дээрзин тайылбырлап, культура болгаш чонның эртинези —чараш чүүлдерни,— чурулганы, музыканы болгаш чонның шаанда эдилеп чораан эт-севин үнелеп билиринге өөредип, кижизидилге ажылын доктаамал чорудуп келген.

Кужугет Ленчаевич чүгле музыка херекселдерни кылыры-биле кызытаарлаттынмайн турар. Боду улустуң аас-чогаалын бижип ап, эргиниң эт-севин база чыып турар. ТДЛТЭШИ-ниң шыгжамырында чыгдынган ажылдарда Кужугет Ленчаевичиниң киирген улуг-хуузу база бар. Ол ышкаш ооң чыгган коллекцияларының чамдызы ССРЭ-ниң Улустарының Ленинградта этнография музейинде шыгжаттынган.

Кужугет Ленчаевичиниң назыны улгатса-даа, районнуң болгаш совхозунуң хөй-ниити ажылдарындан ол чыда калбас. Ол совхозта улусчу контроль комитединиң кежигүну. Совхозта хөй-нииты организациялары-биле доктаамал харылзаалыг. Школачылар болгаш аныяктар-биле ужуражылгаларны кылып турар. Оларга бодунуң арга-дуржулгазын дамчыдар дээш хөгжүм херекселдерни таныштырып, боду ырлап, тоолдарны ыдып бербишаан, чурумнуг болуруң, шаандакының эки чаңчылдарыч сагыырым болгаш бойдуска база төөгүнүң тураскаалдарынга хумагалыг болурун чагып, сурган чорууп.

Базыр-оол ЧҮЛДҮМ-СҮРҮҢ.

сонуургактарга

КЫМ БУРУУЛУГУЛ?

Өг-бүлеге алгыш-кырыштың эгелекчизи — ашаа азы кадайы бе деп мөңге айтырыгны бурунгу мерген угаангыр кижилер безин херек кырында шиитпирлеттиммес айтырыг кылдыр санап чорааннар. Ынчалза-даа Лондонда парлап турар «Вуменс уорлдь» журнал номчукчуларынга ындыг айтырыгны салгаш шиитпирлээрин оралдашкан. Оон илереп келгени-биле алырга, хөй таварылгада буруулуг кижи... херээженнер болган. Оларның хөй кезии ону чажырбайн турар болгаш харын даа чоргаарланыр болган.

«Хөй кезии» — ол болза айтырыгга харыылааннарның 60 хуузу, олар өг-бүлеге алгыш-кырышты эгелээр бис деп турза-даа, эптежилге чорудулгазынга боттарын «идепкейлиг тала» кылдыр санап турарлар. Британияның мурнуу чүгүнге эптежилге ээзэн чиик болуп турар: эр улустуң бадыткап турары-биле алырга, херээженнер боттарының эңне дээштиг өчепсээни— карак чажы бүлдеңейни берген соонда өг-бүлеге тайбың доп-дораан тургустуна бээр. Соңгу Ирландияда оларны кээргедиптери арай берге, нарын: соңгу ирланд эр кижилерниң чүгле 32 хуузу ындыг таварылгада дүжүп берип турар, а оларның чамдызы боттары ыглаптар чүүлдер бар. Шотландияның херээженнери эңне берге байдалда, ында «күштүг таланың» талалакчыларының чартыындан хөйүн өг-бүлеге алгыш-кырыштың эгелекчилери кылдыр санап турарлар.

Ынчалмыже «Вуменс уорлдын» шинчилелдери Гурунгу тывызыкты тыварынче чоокшулаттайн турар. Чижээлээрге, Британияның сурагтыг комедия артизи Фэйт Браун мынча дээн: «Өг-бүлеге бактажыышкын болдура бээр кижилер херээженнер болбайн аан, чүге дээрге өг-бүлеге байдалды чүгле эр улус кезээде чидиглендирип турарлар». Ооң эжи, сурагтыг артист Боб Монкхауз мынча деп чугаалап турар: «Мен 14 чыл иштинде кадайлыг чурттап келдим, өг-бүлеге алгыш-кырыш ниитизи-биле... 14 чыл иштинде үргүлчүлеп келген.

КАЖАН ЧУРТТАП ЭГЕЛЭЭНИЛ?

Америка диңке кижи барыла 30 муң чыл бурунгаар чурттап эгелээн деп, Кентукки университединиң археологтары бадыткап турар. ЮПИ агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, ындыг түңнелди олар Чилиниң мурнуу районнарынга тып алганы ээзэн каш чүүлдерни сайгарып турган үндүргеннер. Университеттиң археология экспедициязы ам ында он ажыг чыл иштинде ажылдап турар. Ийи метр ажыг хамы черден эртемденнер 26 бөдүүн даш чепсек-херекселди тып алган. Оларны бурунгу кижилер ажыглап турган деп, олар санап турар. Тып алган чүүлдериниң арозында —даш балдылар болгаш алгы болбаазырадын кылырынга херек чепсек-херекселдер бар болган.

Ол районга ооң мурнунда тып алган чүүлдерни ол диңке кижи 12 муң чыл бурунгаар чурттап эгелээнин херечилеп турган. Ынчалза-даа ынчан казылыышкыннарны хамы эвес чорудуп турган. Амгы үеде специалистер ол черни улус ынчан чүге каапкаш, ооң соонда он сес муң чыл эрткенде катап чурттай бергенин тайылбырлап шыдавайн турар. Ол черге ынчан агаар-бойдус дыка өскерлип турганы чадап чок деп тайылбырлап турар.

(СЭТА).

КРОССВОРД

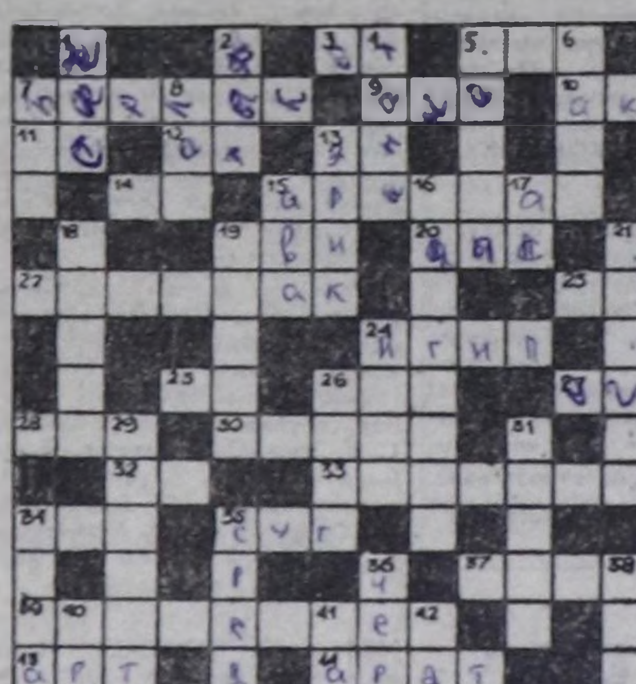

Доора дургаар: 3. Оттан үнер чүүл. 5. Ыяштан ылгалыр суук бүдүмел. 7. Дээр бүдүмели. 9. Мал чүзүнү. 10. Өң. 11. Киргизиде хоорай. 12. Шоле. 13. Кадыр чер. 14. Өңнүк, тала. 15. Тыва ат. 19. Бода мал. 20. Чүгээ органы. 22. Чемненирде ажыглаар херексел. 24. Тыва хөгжүм херексели. 25. Кыс мал. 26. Насеком. 27. Тыва улустуң оран-савазы. 28. Хову, шол. 30. Оът. 32. Шакпас чылан. 33. Кижиниң сеткил-сагыжының илерели. 34. Сан. 35. Суук чүүл. 37. Херээжен орус ат. 39. О. Сагаан-оолдуң чогаалы. 43. Оруктуг сын кыры. 44. Тыва тараачын, малчын. 45. Өг-бүлениң баштыңы. 47. Кырында шывыглыг чер. 50. Куш. 52. Черниң эдеринчизи. 53. Араатан аң. 54. Совет самолёт марказы. 55. Сан. 56. Физикада эге хемчээл. 57. Сугнуң бир байдалы. 58. Азырал амытан.

Узун дургаар: 1. Чылдың үези. 2. Ыяш. 4. Бажың кезээ. 5. Айбычы, хелезилеңкичи. 6. Өң. 7. Хойзур медээ. 8. Бойдуста боду бүткен чүүл. 13. Хем кыдыы. 15. Ие. 16. Тыва улустуң уран чүүл хевири. 17. Аңчыгаш. 18. Куш. 19. Сөөлэ, шиш. 21. Солункчу, сурукчу. 24. Чооккy-Чеон чүкте чурт. 26. Араатан аң. 29. Аан-чорукчу. 31. Тывада чер, суур ады. 34. Мал чүзүнүнүң ылгавыры. 35. Неделяның бир хүну. 36. Бөмбүрзек 38. Тараа. 40. Хээкчи амытан. 41. Ыяш. 42. Шериг чепсээ. 46. Частыр бүдүмел. 47. Домак кезээ. 48. Мурнуу чүкке үнер тараалыг үнүш. 49. Шажын-чүдүлге кижизи. 51. Хеп аймаа. 53. Францияда хоорай.

Юрий ОНДАР тургускан.

Улусчу чогаадылганың болгаш культура-чырыдылыышкын ажылының эртем-методиктиг республика төвү бот-тывынгыр уран чүүл хоочуннарының концертиниң соңгаарлаттынганын дыңнадып тур. Концерттиң кажан болурун чарлаптар.

УЗУН-САРЫГ

Тоолчургу чугаа

Эки шагның эгезинде, бак шагның бажында азыраан ажы-төлү-даа чок, аәска ой кеш мал-маганныг ирей, кадай чурттап чорупт-тур. Мал-маганын азырап, тайга-таңдызындан аңын-мецин тудуп, боттарының дужунда чурттап орган иргин.

Кадайы кат-чимис чыыр, идик-хеп даарар, алгы-кеш эттээр, черле шору —кылынмас-ла чүвези чок чүвел иргин. Ашаа ең-дузак салып, аң-мең, балык-байлаң тудар мындыг ажылдыг чүве-дир.

Бир-ле күзүн ирей, кадай аразында дугурушкаш, кыштап чиир үүже кылып, кеш малындан бир кара-ой серге дөгерип ап-тырлар зээспе. Сергениң эъдин бузуп догергеш, мочу-мочүзү-биле хана бажынга кевир азып каап-тырлар.

Өгнүң эр ээзи кадайынга курдулдай тудускаш, чугаалап-тыр:

—Эки, чагныг кылдыр аңдарып кылгаш, шыгжап көр, кадай, кажан узун-сарыг кээрге дүлүп чиир бис—деп-тыр.

Кадай-даа чүү бооp, ашааның чугаазын эзугаар курдулдайны аңдарып, иштинге эът суккаш, шыгжап каан.

Кыштың айы эртип чорда ирей, кадайның аалынга холчок узун, сарыг кижи чортуп келген. Ол үеде ирей аалга чок, аң-мең көрүп, тайга кезип чорупкан чүве-дир.

Кадай-даа узун, сарыг кижини көргеш, холчок өөрүп, өрү олуртуп, хүндүлеп-тир зээспе. Ол , ынчап дүвүрел тургаш, ирейниң чугаазын сактып келгеш, ашактың чугаалап турганы Узун-Сарыг деп кижизи бо-ла-дыр деп билгеш, дөмги кургулдайын дүлүп берген, ашкарып-чемгерип хүндүлээн чүве-дир. Ол узун, сарыг кижи-даа мага хандыр эъттеп, шейлап алгаш, өөрүп четтиргенин илереткеш, узун оруун уламчылап чорупт каан.

Частың чылыг хүннери эгелеп, ажык черлерде мээстерде хар чиңиргиннеп эрип эгелээн, ындазында хүн дургузунуң узуну кедергей апарып-тыр. Кежээ ирей-даа чүү боор, каш малын кажаалап каааш, өөнге келгеш, кадайынга чугаалап-тыр:

— «Узун-Сарыг»-даа келгендир, күскү кургулдайны дүлүп чиир ойу келген зээспе — деп айтырган.

Кадай олура, дүште-даа чок, харыылап-тыр:

— Эмир кыжын өгге Узун-Сарыг келирге дүлүп берип-кен мен.

Ам канчаар боор, күжүр ирей келир чылга чедир база катап узун-сарыгның кээрин манап, шейын аартап, бодамып олуруп-тур оо.

Кадай иштинде «Узун-Сарыг» дээрге ол келген узун, сарыг кижини ашааның өңнүү деп бодааш, частың узун сарыг хүнүн уттупкан боол-тур оо.

Сактып бижээн
Май-оол ИРГИТ.

МАРТ 19-ТА ҮНГЕН «ШЫНДА» ПАРЛАТТЫНГАН КРОССВОРДТУҢ ХАРЫЫЛАРЫ

ДООРА ДУРГААР: 1. Барлык 3. Чоткан. 7. Бөлгүм. 10. Ноган. 11. Бодаган. 12. Эдерги. 14. Адагаш. 16. Балет. 19. Печора. 20. Гродно. 21. «Черника». 22. «Бирюса». 25. Адонис. 28. Декан. 29. Беляев. 31. Саваты. 32. Онаалга. 33. Эгелел. 34. Диирен. 35. Багана. 36. Согаажа.

УЗУН ДУРГААР: 2. Лимби. 4. Тонна. 5. Менделе. 6. Магадан. 8. Адаан. 9. Өгдешки. 13. Революция. 15. Агрономия. 17. Дагаа. 18. Угеан. 22. Реферат. 24. Истелге. 26. Илеткел. 27. Даалы. 30. «Волга». 31. Садыг.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Республикага бөгүн бүргеп, аязып турар хүн болур. Агаарның температуразы хүндүс 0—5 градус, дүне —7—12 градус соор. Хаттың күжү улгатканда секундада 5—12 метр чедер. Кызылга аяс хүн болур, агаарның температуразы хүндүс 0—3 градус, дүне 7—10 градус соор.

Кино

АПРЕЛЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Загадочный наследник» 9.30, 14.20, 17.10, 20.00, «Старик Хоттабыч» 12.30, бичии залга: «Вождь Белое Перо» 10.30, 12.10, 13.50, 17.30, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мио, мой Мио» 11.00, 14.50, «Тайна старого чердака» 9.20, 13.10, «Загон» 16.50, 18.50, 20.50 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Неизвестная женщина» 13.00, 15.00, 17.00, 19.20 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к-б: «Выбор» 17.30, 20.00 шактарда.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 2-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.30—«Чүүден болгаш чүге». 9.00—«Булактар». 9.30 — «Луначарский. Улус комиссары». «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 10.25—Телеальманах. 11.30 — «ССРЭ-де Индияның фестивалы». 11.50 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Чугула айтырыгларже көрнүр». «ССРЭ-де Кооперация хоойлузунуң телевилелиин сайгарып турары. 12.35—«Социализм чурттарында». 13.05—К. Воробьев. «Салым-чолу, номнары». 14.30 — Бөгүн делегейде. 14.40—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Бодунуң туружунда кижи». Уран чечен фильм. 16.20—«Бузуренчиг-даа болза, элдептиг». 17.20 — Мультфильм. 17.40— Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «Европа—бистиң нити бажыңывыс». (ССРЭ болгаш ГФР-ниң аразында партнержу харылзаалар дугайында). «Панаманың берге хүннери». Телеочерк. 18.40 — Өг-бүле экраны. «Мээн эжим, Колька». Уран-чечен фильм. 20.10—Москва хоорайның автобудуруулгелериниң каттышкан үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Суббота кежээзинде. «Ойнаарактар театрының оранны». 22.35 — Медээлер. 22.45—23.50 — Телетаныжылга. Алла Пугачева.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур. «Курантылар». 9.00 — Музыка хүну. С. В. Рахманинов. 10.00 — Чыынды. «Бистиң-биле кезээде кады үе». А. М. Коллонтай дугайында док. фильм. 10.35 — «Кадыкшыл». 11.25 — Төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. Всеволод Гаршин дугайында сактыышкыннар. 12.25 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 13.15 — «Эрудит». «Менделеевтиң сактыышкыннары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.15 —Философия дугайында беседалар. Кижи. 15.00 — Илбичи. Бүгү-эвилел болгаш делегей конкурстарының лауреады илбичи В. Рудневтиң чогаадыкчы ажылының дугайында фильм-концерт. 15.35—«Часкы аялгалар». Мультфильмнер. 16.05 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Ересько ойнаар. 16.40—С. В. Рахманиновтуң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 17.25 — «Хатты диле». Уран-чечен фильм. 18.40—С. В. Рахманиновтуң музыказының хүну. Уран чүүл мастерлериниң концерти. 19.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20—«Ырак—чоок». 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.30— ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының экономика институдунуң директору Л. И. Абалкин-биле ужуражылыышкын.

Адреживис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн баргенда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аннаазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 2790. ТС—00728.

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 3 воскресенье № 79 (13679)

1925 чылда үнделеттинген. Өртээ 3 копеек.

ПАРЛАП ҮНДҮРГЕН

«Кооперацияның арга-күчүзүн — эде тургустунуушкунуң херээнге» деп номну парлап үндүрген. Ында 1988 чылдың март 23-те колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизинге М. С. Горбачевтуң чугаазын парлаан.

Политиктиг литератураның ном үндүрер чери ону парлап үндүрген.

(СЭТА).

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

КОММУНИСТИҢ ҮЛЕГЕРИ

Чүрүмалдыг Мөген-Бүрен хемниң унунда Баастыг-Хады деп черде кыштаг турар. Ол болза Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Чүглүр-оол Иргитович Тарын-Базырның аалы. Оон эртип келген оруу солун. Чээрби сес чыл дургузунда баштай колхозка, оон соонда совхозка бригадирлеп база өске-даа удуртур ажылдарга ажылдап келген. Ам хой кадарга-ла барык сес чыл чедип турар. Харысаалгалыындан үүлези бүдүнгүр кижи. Өг-бүлениң — Чүглүр-оол Иргитович биле Териш Саяна-Доржуевнаның ажыл-ижи ындыг. Болар малчыннарының дан бээр 100 хойдан-на 90-дан хой хураганы доктаамал ап келгеннер. Эрткен чылын чүстен хары 104 хураганы ап, районнуң чемпиону болганнар. Ынчангаш Чүглүр-оол Тарын-Базырның ады эрткен чылдың түңнели-биле Россия Федерациязының агроүлетпүр ажылдакчыларының социалистиг чарыжының тиилекчилериниң аразында кирген. Ол дээрге өг-бүле кежээзи-биле ажылдаанының база атызы болган.

Совхозтуң девискээринде чаңгыс лаа агаар-бойдустуг, оът-сигени, суг-суггады база дөмей черлерде чурттап, ажылдап турар малчыннарның көргүзүглери чүге аңгы-аңгы болурун Чүглүр-оол Иргитовичиден сонуургаарга.

— Бир-ле дугаарында малчының бодундан кол хамааржыр. Чейин малды эки семиртиринден кыштагаашкынында малды хур-мендн ажыраары бүрүн хамааржыр. Ылангыя малга четчир чем херек — деп, ол тайылбырлаар. Мал чемин белеткээр талазы-биле бо хойжунун кызымаа аажок. Херек таварылгада Барыын-Хемчиктен, Улуг-Хемден-даа барып белеткээр-ле. Черниң ырава, оруктуң узуну дивес. Амгы үеде оларның коданында хөй барык шуту оолданкан. Хураганнары мендн дорутуп турар Чүглүр-оол Иргитович биле Териш Саяна-Доржуевнаның коданында шаадыла кара баштыг ак шыырак хураганнар кушкааректе дешкилежип, омак-сергек ойнап турарын көөрге, магалыг-ла чорду. Ындыг ажыл-ишчи ээзерлиг, эки ажаалдакайгааралдыг хураганнар частың кодурумундан кайы тоор деп. Териш Саяна-Доржуевна 1987 чылдың түңнели-биле республиканың мурнакчылар аллеязынга кирген.

Өг-бүле кежээзи-биле ажылдаан бо малчыннарның дуржулгазы улам улгаткан. Планнан ажыр хөй продукцияны алганы дээш олар 1000 рубль немелде телевирни чыл түңнелинде алган. Бо чылын оон-даа артык көргүзүглүг болур дээш ажылдап турар. Моон мурнунда чылдарда мал чеми, суг, эм-дом база машина-техниканың чарыгдалы дээш хамык чүүлдерин ай санында санап турбаан. Ам чүгле чек-биле ажылдаар. Кол-ла сорулга мал чемин, сугну, дусту, эм-домну чарыгдаарын эвээжедир, ону камнаар, ынчангаш бүгү-ле аргаларны ажыглап тургаш, хөй продукция алыр, ажыл телевири оон хамааржыр. Бо талазы-биле совхозтуң дирекциязы-биле чарган керээде айыткан.

Чүглүр-оол Тарын-Базыр № 1 бригадада партия организациязының секретары. Коммунист кижи болганда, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур социалистиг хүлээлгелерин алган. Эң ылангыя 100 хойдан 90 хураганны доруктуруп, камгалаар, тыва уксаалыг бир хойдан 1,8 килограмм дүкту кыргыыр, боттарының күжү-биле 10 тонна сигенни белеткээр, 8 тонна өдекти белер, одаар өдек-көрженни казып алыр сорулганы салган. Бо хүннерде оларның коданында ниити байдалды көөрге, берген сөзүнге ээ болурунуң бүгү аргалары бар. Чурттуң хөгжүлдезинге хамааржыкан эң чугула айтырыгларны ук конференцияга чугаалажыр. Ынчангаш ону төлептиг уткуур херек деп, Чүглүр-оол Тарын-Базыр өөрүн эвилелдеп турар.

Хурал ЧУЛДУМ.
Мөңгүн-Тайга район.

Бөгүн — Геологтуң хүнү

ЧУРУКТА: Моңгуш Шыырапович Хеймер-оол Тываның геология-шинчилел экспедициязында хөй чылдар дургузунда ажылдаан хоочун ажылчын, тракторну болгаш өске-даа техниканы башкарып, казар байлакты тып, ону тодарадырынга дузалажып турар.

Саян сыннарында геология экспедициязынга ол он чыл ажыг болган. Чер өрүмнээр техниканы база башкарып турган. Бедик шынарлыг даг-дүгүнүң чыдар черлерин ол ажыдышкан. Ооң механизатор мергежили геологияның чер ажылдарын дүрген чорударынга улуг идиглиг болуп келген.

Ажыл-ншке ынак, төлептиг, бедүүн ажылчынны Совет чазак Улустарның найыралы орден-биле шаңнаан. Хавывалыг механизатор бо хүннерде Тандының делгемнеринде хөмүрдаштың чыдыңын тодарадырынга киржип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Субботниктиң кыйгызы

БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ АЖЫЛДААРЛАР

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга турасхаткан коммунистиг субботник хүнүнде эң-не бүдүрүкчүлүг ажылдаарын Кызылдың үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуг организацияларының коллективтери хүлээнгеш, орта белеткеч ажылдарын чорудуп турарлар.

⊙ Кызылдың дааранылга фабриказының ажылчыннары күш-ажылдың бойырлалынга чылдың-на идепкейлиг киржип келгеннер. Бо чылын болур субботник хүнүнде бүдүрүкчүлүг ажылдаарын шиитпирлээн. Бирги кварталдың планныг онаалдаларын апрель 16-га чедир күүседирин хүлээнгеш, шалыпчы ажылдап турарлар.

Баш бурунгаар кылган санаашкын езугаар алырга, ол хүн 360 даараныкчы, быжыкчы ажылче үнер. Олар херээженнер болгаш уруглар платьелерин болгаш өске-даа хеп аймаан даараар. Ниитизи-биле 20 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның бир кезии продукцияны бүдүрериңге киржир, чамдыктары фабриканың девискээрин чаагайжыдарынга ажылдаар.

Фабриканың коллективи беш чылдың фондузунче бир муң рубльди шилчидер.

⊙ Коммунистиг субботник хүнүнде «Кызыл тудуг» эргелелиниң тудугжулары бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хүлээнгеш, кылыр ажылының хемчээлин тодарадып турар. Баштайгы санаашкын-биле алырга, эргелелдиң тудугжу бригадалары 27 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Коммунист Валентина Дубининаның удуртканы дашчылар бригадазы камнап алган түүй-бузу-биле ажылдап хүнээш, анаа ажыл хүннеринден хөй хемчээлдиг ажылдарны кылырын шиитпирлээн. Ол ышкаш чаа туткан бажыңнарның девискээрлерин чаагайжыдып, биче эвес хемчээлдиг ажылдарны кылыр. Орта хоорайның өске коллективтеринден келген 160 ажыг кижи дузаламыр.

Эргелелдиң тудугжулары болгаш албан-хаакчылары беш чылдың фондузунче 800-тен эвээш эвес рубльди шилчидер.

ДУРЖУЛГА СОЛЧУЛГАЗЫ

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң секретарьлары, килдис эргелекчилери болгаш аппараттың өске-даа ажылдакчылары партия ажылының арга-дуржулгазын солчуп, Улуг-Хем районга чораан.

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң үлетпүр комбинадында, райкүүскомунуң ниитиниң херектер килдизинде, «Улуг-Хем» солунуң редакциязында болгаш өске-даа коллективтерде партия организацияларының партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир, партия ажылының стилин, арга-методтарын эде тургузар, чаартыр дээш ап чорудуп турар ажыл-чорудулгазы-биле аалчылар таныжып, арга-дуржулгазын солушкан.

СЭКП райкомнарының ажылдакчылары арга-дуржулга солчулгазының түңнелин үндүрген. Партия Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржак биле СЭКП Улуг-Хем райкомунуң ийиги секретары К. Д. Биче-оол аңаа чүве чугаалааннар.

Кодур-оол ОЮН.

ХООЧУННАРЖЕ КЫМНАР КӨРНҮР УЖУРЛУГУЛ?

Бистиң республикада 50.249 кижи бо хүннерде пенсия болгаш пособие ап турар. Оларның иштинде назылап кыраан 25.2 муң кижи бар.

Чонунга, күрүнезинге ажыктыг ажылды кылып чораан бодунуң үезин шудургу күш-ажылга эрттирген, ол ышкаш аныяк назынындан-даа халалка туттурган пенсионерлерге, инвалидтерге күрүнениң талазындан көргүзүп турар буяны улуг дээрзи маргылдаа чок. Ынчалза-даа оларның амыдырап-чурттаарынга таарымчалыг бүгү байдалдарны тургузуп турар бис бе! Эрткен неделяның төнчүзүнде Кызылга болган чөвүлел хуралга киришкеннер ол талазы-биле допчу сайгарылганы кылган. Аңаа республиканың министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчуларындан аңгыда, районнар Советтериниң күүскомнарының даргаларының оралакчылары, хоочуннар чөвүлелдериниң ажылдакчылары база киришкен.

— ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Кадык камгалал болгаш социал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиязының чоокта чаа болган хуралынга пенсионерлерже сагыш салыышкынының кайы хире боттанып турарын сайгарган —деп, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады **Г. Ч. Ширшин** чөвүлел хуралды ажыдып тура чугаалаан. — Инвалидтерниң болгаш назылап кырааннарның хандырылгазының айтырыгларын чогумчалыг шиитпирлээр талазы-биле чер-черлерде ээзэш эвес дуржулга мөөңнеттинген. Оларны өөренип билип алгаш, бо талазы-биле ажылды чогуур деңнелге тургузуп болурунуң аргалары бар. Ынчангаш бөгүнгү чөвүлел хуралга пенсионерлерже сагыш салыышкынның оруктарын чугаалажыр ужурлуг бис.

Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри **С. Д. Кирее** бир дугаарында сөс алгаш, райкүүскомнар, оларның социал хандырылга килдистери пенсионерлерниң чурттаалга байдалын экижидер талазы-биле кандыг хемчеглер ап турарынга доктааган. Эрткен чылдың ийиги чартыында социал хандырылга ажылдакчылары кадык камгалал, садыг, амыдырал хандырылга, чурттаалга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары-биле демнежип алгаш, дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының чурттап турар черлеринге барып, оларның амыдыралы-биле таныжкан. Олар-биле кады хөй-нийти организацияларының төлээлекчилери база чораан.

Шак ынчаар олар назылап кыраан болгаш чаңгыс бот чурттап турар 620 пенсионерге чедип, өске кижиниң дузазы негеттинип турар хоочуннарны илередип тыпкан. Олардан 80 кижиге бажыңынга доктаамал дуза көргүзериниң хемчээн алган, 20 ажыг кижини интернат-бажыңнарже чоруткан, а артканнарын хоорайның, районнарның социал хандырылга килдистериниң хайгааралынга тургускан, оларга шеф дузазын көргүзериниң аргаларын ажылдап кылган.

Мындыг ажылды Барыын-Хемчик, Таңды, Бии-Хем районнарда болгаш Кызыл хоорайда идепкейлиг чорудуп турар дээрзин министр демдеглээн.

Тыва АССР-ниң кадык камгалал министри **Н. В. Сизых** пенсионерлерниң медицина хандырылгазының айтырыгларынга доктааган. Бо дээрге эмчилерниң кол сагыш салыр ужурлуг чугула айтырыы. Пенсионерлерниң медицина хандырылгазын экижидер талазы-биле чамдык хемчеглерни алган бис деп, ол уламчылаан. Республика поликлиниказында оларны бүрүткээр тускай кижини олурткан. Кылаштай албас пенсионерлерни медицина ажылдакчылары эргип, кезип турар.

Республиканың эмнелге-профилактика албан черлери Ада-чурттуң Улуг дайынының 3439 киржикчизин, дайындан ээп келбээн дайынчыларның өг-бүлелериниң 324 кежигүннерин, бирги болгаш ийиги бөлүктүң 3096 инвалидтерин, назылап кыраан 216 хоочунну боттарының хайгааралынга алган. Ол ышкаш медицина училищезиниң дыка хөй сурагуулдары пенсионерлерниң бажыңынга барып, боттарының дузазын көргүзүп турар.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, ажылдаар аргазын оскунган пенсионерлерге кандыг дуза көргүзүп турарын база моон соңгаар ону экижидер талазы-биле чүнү кылыр деп турарын Тыва респотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазы **Х. Д. Моңгуш**, харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальниги **В. Г. Левченко**, Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылга министри **С. К. Буянды** болгаш өске-даа удуртукчулар чугаалааннар.

Кодээде чурттап, дузалал ажыл-агыйы кылып турар хоочуннарга комбикормну доктаамал садарын, амыдырал хандырылганың ачы-дузазын оларның бажыңнарынга көргүзер талазы-биле хемчеглерни алырын, Кызыл Крест ниитилелиниң ажылын идепкейжидерин, хоочуннар чөвүлелдериниң бүрүн эргелерин улгаттырарын, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, пенсионерлер хандырылгазын экижидериниң бүгү-ле аргаларын ажыглаарын чугаалааннар демдеглеп турганнар.

Г. Ч. Ширшин бо ээзэш үе дургузунда кылган чугаавыс ажыктыг болган дээрзин демдеглээн. Чүгле ону амыдыралга херек кырында боттандырар херек. Бо апрель айның дургузунда хемчеглерни ажылдап кылыры негеттинип турар. Райкүүскомнар, социал хандырылга килдистери, хөй-нийти организациялары хемчеглерни ажылдап кылгаш, оларны республиканың Министрлер Чөвүлелинче чорудар. Ол бүгүнү өөренип көргеш, Министрлер Чөвүлели биле профэвилелдерниң Тыва областы чөвүлели доктаал хүлээп алыр.

Ажылдап кылыр хемчеглерге назылап кыраан хамаатыларга болгаш ажыл кылыр аргазын оскунганнарга дуза чедириниң айтырыгларынче кол кичээнгейни салыр херек. Бо айтырыгларже мурнунда Министрлер Чөвүлели-даа, профобкомчөвүлел-даа чогуур кичээнгейни салбайн келген. Ону холга алыр үе келген.

Хамыктың мурнунда район бүрүзүнге чаңгыс бот болгаш ажылдаар аргазын оскунган хамаатыларга бараан болурунуң комплекстиг программазын ажылдап кылыры эргежок чугула. Пенсия назыны чоокшулап орар хамаатыларның херектериниң талазы-биле комиссияны тургузар херек. Бүгү айтырыгларны олар шиитпирлээр. Пенсионерлерниң, ылаңгыя чаңгыс бот кижилерниң чурттап орар оран-савазынче кичээнгей салыр. Ылаңгыя районнар Советтериниң күүскомнарының даргаларының оралакчылары моон баргаш-ла, бүгү пенсионерлерниң херектерин ажыдып, кижи бүрүзүнүң байдалы-биле таныжар ужурлуг.

Пенсионерлерниң медицина хандырылгазынче кичээнгей салыры чугула. Мааңа Кызыл Крест ниитилелиниң эге организацияларының ролю улуг. Олар профэвилел комитеттери-биле кады дугуржуп тургаш, пенсионерлерге бараан болурунуң бүгү структуразын тургузар ужурлуг. Бо ажылга күжениишкиннерни каттыштырарга түңнели эки болур. «Буянныг сестралар» бөлүктерин чүге организастап болбазыл. Хөй-нийти эгелээшкини езугаар ындыг бөлүктерни тургузуп, шынап-ла, пенсионерлерге буян көргүзер кижилерни оон шилип ап болгай. Ол ышкаш поликлиникаларның ажылынче кичээнгей салыр болза эки. Оларга пенсионерлер хүлээп алыр кабинеттерни тускайлаар эмчилерни тургузар хүлээп алыр хүннерни тодарадыр.

Чер-черлерге социал дуза ээрээлдерин тургузуп болурунуң аргалары бар деп, Г. Ч. Ширшин уламчылаан. Оларны хоочуннар болгаш инвалидтер-биле ажыл чорудар кылдыр дерип алыр. Ону хоочуннар чөвүлелдериниң эргезинге бээр.

Назылап кыраан кижилерни шимчиириин массалыг болдурарын үе негеп турар. Шимчилгени доктаамал чорудар херек. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, кымга чүү негеттинип турарын билир херек. Ол ышкаш интернат-бажыңнарда хандырылганы база экижидери чугула.

Пенсионерлерже болгаш инвалидтерже кичээнгей салыр, оларга бараан болур ажылче комсомолчуларны болгаш аныяктарны хаара тудары чугула дээрзин Г. Ч. Ширшин демдеглээн. Аныяк тимуржулар кайда барганыл! Тимуржу шимчээшкинин катбартыры чугула. Школа назылыг чаштарны бо херекке хаара тудары ажыктыг.

Чамдык кижилер, оларның арызында харыысалгалыг ажылдакчылар безин, боттарының назылап кыраан адазынче кичээнгей салбас чоруктар бар. Ындыг фактыларны сойгалаар херек.

Бо ажылдарга профэвилел комитеттериниң ролю улуг. Бүдүрүлгеге, организацияга, албан черинге даңзы тургускаш, ол черге ажылдап чораан хоочуннарның аттарын аңаа киирер, ол хоочуннарны кажан-даа утпас, херек апарганда боттуг дузаны көргүзер ужурлуг. Кайы-бир бүдүрүлге черинге ажылдап турган болгаш төрээн чуртун камгалаары-биле чоруткаш, дайын шөлүнден ээп келбээн дайынчының бүдүрүлгезиниң ажылдакчылары ол кижиниң орнунга ажылдааш, ук акшаны оон өг-бүлезинге эккеп берзе кандыгыл! Ол эң буянныг сеткил эвеспе. Чүгле Ада-чурттуң дайынынче эвес, Афганистанче интернационалчы хүлээлгезин күүседип чорааш, ээп келбээннер база бар болгай. Ындыг дайынчыларның коллективтери чүге ынчаар кылып болбазыл?

Социал хандырылга албан черлериниң материал-техниктиг баазазын хөгжүдеринче кичээнгей салыры чугула деп, Г. Ч. Ширшин уламчылаан. Кызылда Хоочуннар бажыңын ам-даа алгыдар херек.

Ажылдаар аргалыг хоочуннарның күш-ажылын ажыглаарының чугулазынга ол чугаазының түңнелинде доктааган. Хууда күш-ажылды кылып болур пенсионерлер ам-даа хөй болгай, оларның ол идепкейинге бүгү талалыг дузаны көргүзер, деткиир херек.

Даңгыт ЧЫДЫМ.

Шынар — ажылдың көрүнчүү

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШПЕЙН ТУРАР

Продукцияның күрүне хүлээп алыышкыны — ажыл-агыйның чаа механизмизиниң кол өзээ, шынар бедидериниң чугула фактору болгаш үрей кылыр чорукка өзулуг моондак болган турар ужурлуг. Ынчангаш күрүне хүлээп алыышкыны дээрге-ле белен продукция хүлээп алыр дээни ол эвес, харын шынар чок продукция бүдүрүп турарының чылдагааннарын тодарадыр дээни ол.

Бо чылдың январь бирден эгелеп тудуг материалдарынга, чурттаалга тудуунга болгаш социал-культура объектилериниң тудуунга күрүне хүлээп алыышкынын чорудар дугайында шиитпир хүлээп алдынган. Тываның чамдык бүдүрүлгелеринге тудуг материалдарын күрүне хүлээп алыышкыны-биле чоруда бээр чадавас. Тудуг материалдары белеткеп турар бүдүрүлгелер бисте хөй. Арга-ыяш ажыл-агый, Чурт үлетпүр министерстволарының, Агроүлетпүркүрүмнүң, «Тыва хамаатыы тудуг» трестиң бүдүрүлгелери тудуг материалдарын бүдүрүп турар. Оларның бүдүрүп турар продукциязы — дилиг материалдары, узун, кыска манзалар, чаазан кылыглар.

Ниитизи-биле алыр болза, республикада бүдүрүп турар дилиг материалдарының шынары амгы үениң негелделеринге дүүшпейн турар. Ылангыя соңга болгаш эжик блоктарының шынары коннуг кулу. Курхайгаарал лабораториязының чорукткан хыналдаларындан алгаш көөрге, үрей кылыр чорук чамыкта 100 хуу чедип турар. Үрей кылыр чоруктар колдуунда чүден боор турары? Кылып турар соңгаларның хевирин үреп, ыяш дилиг материалдарының өл-шыгының улуу, кезектерин шын эвес эптеп турары, хоогдап кылганының шынар чогу четпе эвези.

Көзүлдүр-ле шынары багай кылыгларны чамдык бүдүрүлгелериниң бүдүрүп үндүрүп турары хараадангыг. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның Туранда ыяш белеткээр пунктузу, оон Деңдиг-Аксынада участогу, ол-ла каттыжышкынның демир-бетон кылыглар заводунуң ыяш болбаазырадыр кылыыр цеги. Иштики херектер министерствозунуң бүдүрүлгези, Каа-Хемниң болгаш Балгазынның ыяш ажыл-агыйлары мааңа хамааржыр.

Продукцияның шынарын экижидер талазы-биле «Тудуг кезектери» комбинат чамдык хемчеглерни чорудуп турар. Ынчалза-даа үрей кылыр чоруктар ам-даа бар болуп артпышаан. «Тыва хамаатыы тудуг» трестиң тудуг кезектери болгаш конструкциялар заводу шынар айтырыынче сөөлгү үеде кол кичээнгейни салып турар болу берген.

Ыяш болбаазырадып кылыр чамдык бүдүрүлгелер шынар бедидериниң айтырыгларынче чогуур кичээнгейни салбайн, чаңгыс черге талтаашкындан уштунуп чадап турар. Моон алгаш көөрге, ук бүдүрүлгелерниң специалистери эрги езу-биле ажылдап, ажылды экижидерин бодавайн турар.

Плинтустарны, соңга чааттарын, шывыг болгаш шала кылыр манзаларны белеткеп турарының шынары багай. Стандарттарның негелдезин езугаар бо бүтү кезектерни кургаг, өл-шыгы 15 хуу хире ыяштан кылыр ужурлуг. Кылдынган кылыгларны чаъс-бораандан, өл-шыктан камгалаар хемчеглерни ап чорудары эргежок чугула. Херек кырында бо негелделерни сагывайн турар.

Шынар — ажылдың көрүнчүү деп чүвени кижи бүрүзү эки билир. Ынчалза-даа ону биле тура херекке албайн бээр чоруктуң ам-даа бар боор турары хараадангыг. Чамдык бүдүрүлгелерде кургадыр камералар, бүдүк оруун дүй кылыр база хоюглаар станок чокта канчап шынарлыг чүве бүдүрер деп? Чамдык бүдүрүлгелерде станок бар-даа болза, ону ажык черде тургузуп каан тургулаар. Шак мындыг байдалда технологияны канчап сагыырыл? Янзы-бүрү хемчээлдиг дилиг материалдары бүдүрери ажыктыг, ону сайгаргаш, 30—50 хуу арыг орулганы алыры бүдүрүлгеге ажыы улуг деп чамдык бүдүрүлгелерниң удуртукчулары шын эвес билип турар. Моон түңнелинде шынар чок продукцияны бүдүрүп турары чажыт эвес.

Стандарттарга дүүшпес, шынар чок продукция бүдүргеш Тураннын, Шуурмактың ыяш белеткээр пунктуларының, Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйы, Тураннын, Шагаан-Арыгның райүлетпүр комбинаттарының, тудуг кезектери болгаш конструкциялар заводунуң база «Тудуг кезектери» комбинаттың продукциязы сайгарбас дугайында айтыышкынны берген турган. Ынчалза-даа үстүнде адааным бүдүрүлгелерден «Тудуг кезектери» комбинат, Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйы болгаш тудуг кезектери база конструкциялар заводу шынарлыг продукция бүдүрүп турар болу берген.

Ыяш дилдирер бүдүрүлгелерниң ажылы чүгээртеп орар. Ынчалзажок дилиг материалдарын шын эвес сорттаар бээр чорук ам-даа бар боор турарындан дилиг материалдарының шынары куду болуп артпышаан. Ол чүл дээрге, херегелекчиниң мегелээни ол боор турар. Дилдирген материалдарда будуктар орну хөй, дилиг материалдарының хемчээлдери база янзы-бүрү, ыргак-дагыр манзалар безин хөй боор турары хыналдалар уезинде илерептиикин турар. Дилиг материалдарының хемчээлинге немей бижиилгелер кылдыр бээр чоруктар база бар. 2,5 кубометр мааңа дилдиргеш, аңаа чартык кубометр немей бижиилгени кылыптар таварылгалар база бар. Бо бүтүнүң түңнелинде белеткекчи планның ажыр күүсеткен аттыг боор алгаш, халас акша ап турары база бар.

Бо хажыдыышкыннарның ушун турар чылдагааны чүдел? Мааңа мындыг харыыны берип болур. Бүдүрүлгениң технологиязын чаартпайн, хыналданы четпес организастап, техниктиг нормативтер документилери-биле, хемчээр херекселдер-биле хандырбайн турарында. Шак мындыг эргежок чугула чүүлдер чокта стандарттарның негелдезин күүседири берге болбайн канаар.

Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунуң бүдүрүлгелериниң чижекке кирип көрейн. Бо бүдүрүлгелерде документилер ажылдап кылырын херекке албайн турар. Чаңгыс-даа ыяш ажыл-агыйында технологтуг карталар чок боор турар. Чүрүм езугаар ыяш кезериниң үе-шагын болгаш канчаар кезериниң чүрүмүн, материалдарның чарыгдалын, ыяш кезип турар үеде оолдак болдурбайының чүрүмүн ол карталарга айтып каан турар ужурлуг.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның бүдүрүлгелери кандыг-даа документилер-биле хандыртынмаан. Каттыжышкынның бүдүрүлгелери чүгле стандарттар талазы-биле документилер-биле хандыртынган, ынчалза-даа ону ажылынга нептеретпейн турар.

Экономиктиг көргүзүглерниң анализин шынар чок чорудуп турар. Бүдүрген продукция бүрүзү чеже рубльдиң арыг орулгазын берип турарын чамдык бүдүрүлгелерниң удуртукчулары эки-ле билбес боор турар. Ай дургузунда, кварталда, чылда ассортимент аайы-биле чеже кубометр, кандыг сорттуң дилиг материалын бүдүрүп үндүргенин билбейн чыткаш, планнааткын чорудар арга турар бе, ынчаш? Чок. Продукцияның бот-үнезин чиигедир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер сорулга-биле техниктиг чорудулга бүрүзүнүң күүселдезин бүдүрүлгелерниң экономистери анализтеп көрбейн турар. Оларның кижи бүрүзү боттарының бүдүрүлгелериниң «кошкак черлерин» билип турза-даа, ону эдип алырын оралдашпайн турар.

Шынарны бедидеринге техниктиг контрольду организастаары кол черни ээлээр ужурлуг. Ынчалза-даа чамдык удуртукчулар техниктиг контроль килдизиниң ажылының ужур-утказын эки-ле билбес боор турар. Ыяш ажыл-агыйларында техниктиг контроль чорудар ажылдакчылар чок. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның бүдүрүлгелеринде шынар талазы-биле инженер албан-дужаалдарда билиг-мергежил чок кижилер ажылдап турар.

Бүдүрүлгелерде ажыглап турар дериг-херекселдерин ап көрээл. Эргижирээн дериг-херекселдерни, чамдыкта харын-даа үндүр бижип каапкан дериг-херекселдерин ажыглап турар. Ыяш дилдирер черлер дилиг материалдарын хол-биле өлчээр, эргижирээн Р-65 маркалыг пилорамазын ам-даа ажыглавышаан.

Бо бүгүден алгаш көөрге, бодунуң-на бүдүрүлгезинге, бодунуң-на ажылдап турар черинге эде тургустунуушкунну канчаар боттандырып чорутса эки дээрзин удуртукчу бүрүзү, ажылчын бүрүзү бодаза чогуур. Ынчангаш ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарында экономиктиг реформазының оруу-биле бужыт баар херек.

Татьяна ГОРБУНОВА,
Курхайгаарал лабораториязының күрүне инспекторү.

АЖЫГЛААР ҮЕЗИ АЛБАН КЕЛИР

Төп-Тыва геология-шинчилел бөлүүнүң кол геологу Владимир Иванович Шибанов бодунуң тайылбырын дыка ырактан эгеледи:

— Бистиң чуртувустуң кол хемүр-даш тывыштыг черлери болур Донбасс, Кузбасс, Воркута, өске-даа бассейннерден ап турар хемүр-дажы сөөлгү үеде дыка улуг хулдуг апарып турар. Чижээ, кокстаар хемүр-дажтың хулдуу 80 чылдарның эгезинде 22,4 хуу турган болза, амгы үеде 24,8 хуу кылдыр өзүп келген. Бо чорук каң эзилдирер үлетпүрге улуг салдарын чедирип, каңның шынарын баксырадып турар. Ниити чурт хемчээли-биле алырга, бистиңиден өске хемүр-даш тывыштыг черлерде каң бүдүрүлгезинге ажыглаары-биле кокс алыр ындыг хемүр-даш чок чыгыы. Ынчангаш бистиң бөлүктүң ажылы шынап-ла эвилел ужур-дузалыг дизе частырыг чок. Баш удур үнелелден алгаш көөрге, Кызылдың үстүү талазындан эгелээш Улуг-Хем районче шөйлүп чоруткан улуг девискээрде шынап-ла тергиин эки шынарлыг хемүр-дажтың 19-20 миллиард тонна курлавыры шыгжаттынып чыдар.

Бистиң бөлүктүң сөөлгү чылдарда ажылы бо девискээрниң курлавырларын, хемүр-даштың кайы хире ханыда, кандыг кылыннарыг, байдалдарлыг чыдып чыдарын тодарадыры бооп келген. Баштайгы чылдарда Элегес хемниң девискээринге ажылдап турган болзувусса, ам дуу Дус-Хөл девискээринче углуг, ында өрүмнээшкин, штольня казар ажылдарны чорудуп турар бис.

Ам адап турары-биле бо Улуг-Хем бассейнниниң хемүр-дажының шынарын хелчок эки дидивис. Ону кокстаар хемүр-дашка 25-40 хуу чедир немээр болза, кокстаар хемүр-даштың хулдуу 22,4 хуу кылдыр катап кудулаар. Оон аңгыда мында сера, фосфор ышкаш хоралыг бүдүмелдерниң холуксаазы дыка эвээш, хемүр-даштың эстип, тутчуру эки.

А ынчаарга бо тывыштыг черниң байлаан ажыглаарынга шаптараазыннарны тургузуп турар чүүлдер ооң ажыглап эгелээрин узамдыктырып турар. Хемүр-дашты шахта аргазы-биле казып тывааарынга таарзыр 250—300 метр ханыда чыдар черлер хөй, ооң-биле кады барыын талазында ол мыраңай 800 метр чедир ханыда бар. Ынчаарга ындыг ханы черлерден хемүр-даш алыры ам дээрезинде кончуг нарын айтырыг. А кол-ла шаптараазын чүл дээрге демир-орук харылзаазының чогу болуп турар. Ынчангаш Улуг-Хемниң хемүр-даш тывыжының ажыглалы демир-орук тудуу-биле дорт холбашкан.

А ынчаарга бис бо чылын тывыштыг черниң техника-экономиктиг үндезилелин ССРЭ-ниң Геология министерствозунга бадыладыры-биле киирер ужурлуг бис. Эрткен чылын 800 муң тонна тывыштыг черниң шинчилелдерин кылыр тургаш, бир миллиард тонна хемүр-даш бээр черлерниң шинчилелдерин кылдывыс. Геология ажылдары черле ындыг — ол бөгүнүң негелде-херээлелдеринче эвес, а келир үениң херээлелинче угланган болур. Бистиң шинчилелдеривис Тываның келир үеде чурттуң хөгжүлдезинге салышкынынче, ооң дараазындагы он чылдарда депшилгезинче угланган...

Төп-Тываның геология-шинчилел бөлүүнүң коллективи бо чылдың бирги квартал планын хуусаадан эрте күүседип, 8,5 муң метр черни өрүмнээриниң орнунга 9 муң 755 метрни өрүмнеп шинчилээн. Эң эки көргүзүглерни мастер Виктор Михайлович Михайловтуң бригадазы чедип алган. Ол бригадада Сергей Гайдуков, Николай Рейсмар болгаш өскелер-даа бедик бүдүрүкчүлүг ажылдың үлегерин көргүзүп турар. Эң депшилгелиг техниканы ажыглап турар алды бригада Ниитизи-биле эң депшилгелиг техниканы ажыглап турар алды бригада шинчилел ажылдарын шалыпкын чорударынга магадылалды тургузуп берип турар.

М. СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: чер өрүмнээр станоктарга ажыглаар суг дашыкчызы машинаның чолаачызы Виталий Блинов (үстүнде чурукта). өрүмнээр ажылдарының геологтуг хандырылгазының инженер-геологу Ярослав Оленек (адаанда солагай талазында); геология-шинчилел бөлүүнүң кол геологу Владимир Шибанов.

Б. ШАЙФУЛИННИҢ болгаш О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Геолог-шинчилел ажылдарының ажыктыын болгаш шынарын бедидери, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин улам-на долузу-биле ажыглаары — совет геологтарның мурнунга бөгүн туруп турар сорулга ындыг. Ооң күүселдезинден чурттуң материал чиг эт баазазының быжыгары хамааржып турар. Ол дугайын Москвага апрель 1-де Геолог хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралга чугаалаан. Президиумга — ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Б. Е. Щербина, СЭКП ТК-ның килдис эргелекчизи И. П. Ястребов, элээн каш министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, эртемденнер, найысылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери олурушкан.

Илеткелди ССРЭ-ниң геология министри Е. А. Козловский кылган.

(СЭТА).

СУДАЛЫН ТУТКАН

Геолог кижи тайга-даксылга, хову-шөлге чоруур. Бойдустуң кандыг-даа аагын ол шыдажып эртер. Анаа-ла чер кезип агаарлааны эвес, угаан ажылы биле күш-ажылдың холбашкаа, белен эвес мергежилдерниң бирээзи. Каракка көзүлбес чүүлдерни тып алыры эртем өзүгаар чоруткан ажылдарның, чогаадыкчы дилээшкиннериниң, тода санаашкыннарының түңнелинде чедип алдынар.

Ол — геология-шинчилел ажылдарынга геологтарның ажылы. Оон аңгыда рудник геологиязы база нарын талаларлыг. Ол дугайын «Тыва кобальт» комбинаттың рудникте геология-шинчилел участогунуң улуг геологу Владимир Евгеньевич Алцибеев демдегледи. Ол бүдүрүлгениң өске специалистери дег, Красноярскиниң өңнүг металлургия институдун дооскан. Бодунуң мергежилиниң аайы-биле он чыл ажылдаан.

Тывыштың чыдар чери, курлавыры тодараттынганда, ооң ажыглалынга рудник геологтары киржир. Олар тывышты улам хандыр шинчилеп, тодарадыр.

— Бистиң кол сорулгавыс — комбинаттың минерал-чиг эт баазазын быжыглаары. Казып ап турар руданың шынары база чугула айтырыг. Геологтар чер иштиниң байлактарын хумагалаар дээрзи чугаажок. Бойдустан чүгле алырын бодаар болза коржок. Казып тыптынган руданы шенеп тургаш, тывыштың математиктиг моделин тургузар, кайда, чүү барын тодарадып каанда, катап база хынап, шенеп көргеш, ам каап ажыглап эгелээр. Тывыш нарын талазы-биле делегейде чок дээн тывыш. Ону казып тывааарынга бедик мергежил, дуржулга херек. Бистиң чепсек-херекселивис бөдүүн: даг компазы, геолог масказы. Эндевес чазандан аңгы баш кол дузалакчы болур — деп, он дөрт чыл ажылдап турар дуржулгалыг геолог чугаалады.

Баштайгы үеде тывыштың нарынын барымдаалавайн, курлавырларны өстүр санап турган. Улуг геологтуң чугаазы-биле алырга, эвээш курлавырлыг черлерден ойталаан херээ чок. Хөйнү алырын бодавайн, моон соңгаар черниң ниити тургузуунуң өскерилгелерин өөренип көрүп, чер иштиниң байлактарын камгалаар хоойлуну шыңгырадып, суг арыглаар черни катап ажыглалга киирер хемчеглерни ап чорудары дээш хөй ажылдарны кылып чорудары чугула деп көрүп турар.

Владимир Евгеньевичиниң ажылчын столунуң кырында казымал байлактарны чыскаай салып каан. Оозун ол чоргаарал-биле көргүзүп орду. Черниң та кайы каъдындан тывылган, ону казып алыр дээш чеже күш үнмээнил, санаары берге.

Деминг ажыл-ишке геологтарның отряды каңналып бышкан. «Чер иштиниң байлактарының тергиин шинчилекчизи» деп херек демдээ-биле үш кижи — комбинаттың кол геологу кылдыр өскен А. В. Меньшиков, улуг геологтар адааныывыс В. Е. Алцибеев биле А. А. Козловский олар шаңнаткан.

Геологтар Анатолий Михайлович Евсеев, Галина Васильевна Гладкая, техник-геолог Александр Михайлович Меркулов, техник-картограф Людмила Федоровна Сутыркина байлак дуржулгазын аныяктарга дамчыдып турарлар. Владимир Евгеньевич геолог кижи бичиин доктаамал бедиптес болза, чедимчелиг ажылдап шыдавас деп санап турар. Ол чаа үнген номнарны номчуп, эртемниң сөөлгү ажыдыышкыннарын сонуургап турар. Ол ышкаш аныяк кадрлар белеткелинче кичээнгейни кошкадып болбас дээрзин эки билир. Идегелди берип турар аныяк геолог Игорь Кабалевскийни билиг бедидериниң курстарынче чоруткан. Барык геолог бүрүзү семинарларга доктаамал киржип келген. Чаңгыс черге чүү-даа турбас. Ынчангаш дилээшкин, бот-белеткел албан херек.

Тывыштың нарынын Владимир Евгеньевич катап-катап шиңип орду. Рудник коллективи иштики бот-орулга-чарылгаже шилчиириңге бодамчалыг белеткенип келген. Ийи ай бурунгаар чаа арга-биле ажылдап эгелээн-даа болза, чамдык экижиишкиннер көстүп келген. Аштагла ажылдарының онаалдазы чедиишкинниг күүсеттинген. Депшилгелиг арга-биле ажылдап турар үеде чамдык бергедээшкиннер илерэп келгенин геологтар демдеглеп, ону эдип алырының хемчеглерин сүмележип турар. Хууда болгаш коллективтиг харысалга өскен. Геологтар чаңгыс аай нарад-биле ажылдап турар.

Тывышты дөрт өрүмнеп тургаш казып тывааарынга немелде ажылчын күш негеттинип турар. Металлургтар суурунда өрүмнекчилерге ниити чурттаалга бажыңын тудуп эгелээн. Өске-даа социал айтырыгларны шиитпирлээринче кичээнгейни угландырар.

Бүдүрүлгениң чаа арга-биле турумчуп ажылдаарынга экономистерниң, специалистерниң ролю база улуг. «Шупту чүве дээш мен харыылаар апаар мен» дээн Алцибеевтиң сөстеринде харысалганың күштүүн билип турары, экономиктиг чаартылгаларга бодунуң күжүн, энергиязын харам чок бээр дээн изиг чүткүлү илерэп келир. Мен-не билбес, мен-не харыылавас мен дээр хөөннүг былдамыш кижилерге ол дөмейлешпес болду.

Хадың, дыт бүргээн элегер арга даглар эдээн куржалдыр ынаар чаттылып чоруткан. Чери-биле чугаалажып, ооң судалын тудуп билир, ооң кежиин, хайыразын хумагалыг ажыглаар дээрзинге быжыг бүзүрелдиг болгаш туруштуг, бойдуска сеткилинден ынак, мергежилинге бердинген Владимир Евгеньевич Алцибеев ышкаш чүс-чүс бөдүүн ишчилер, амыдыралдың каастакчыларынга чоргаарланыр-даа бис.

Амгы салган черниң кежиин өйлеп алыр апаар, келир салган куруг артпас ужурлуг. Иечерниң хевирин, ооң чараш, чаагайын үревейн, бойдуска хора чедирбейн ажылдаары геологтарның чугула сорулгаларының бирээзи дээрзин чугаа бадыткаан.

Ортумак сынныг, сиирешмага-боттуг, арнында хүлүмзүрүү кажан-даа өшпес, карактарының оду хып турар кижиниң тура-сорүктүүн, эрезин магададым.

Артын ХОВАЛЫГ.

БҮДҮРҮЛГЕ ЧОРУДУЛГАЗЫНЧЕ УЛАМ ХАНЫЛАП КИРЕР

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң пленумундан

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң ээлчеглиг пленумунга «Бүдүрүлгелерниң, организацияларның долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиишкининге идеологтуг хандырылга болгаш хөй-нинти амыдыралын демократчыдарын ханыладыр талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Илеткелди партия райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат кылган.

Амыдыралда күштүг болуп кирген Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хоойлунуң негелделеринге, СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачевтуң чугаазынга дүүштүр чорудуп турар ажылдарга ол доктааган. Күш-ажылчы коллективтерге демократчыдылганы ханыладыр, ажыл-агыйны организастаарының чаа депшилгелиг арга-хевирлеринче шилчиишкиниң идеологтуг хандырылгазының айтырыгларын бюроларга, партия, хөй-нинти организацияларның, күш-ажылчы коллективтерниң хуралдарынга, хоорай, суур, кодээ Советтерниң сессияларынга чугаалашкаш, амыдыралга боттандыры-биле практиктиг хемчеглерни ажылдап кылган.

Күш-ажылчы коллективтерде демократчыдылганы калбартырының баштайгы базымнары кылдынган. Районнуң улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларында 100 коллектив чөвүлелдери тургустунган. Ооң составында ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар, партия организацияларының, администрацияның төлээлери кирген. Ажыл-агыйның удуртукчуларын коллектив кежигүннери боттары шилип, соңгуп алыры эрткен чылын эгелээн. Бо хүннерде соңгуткан удуртукчуларның саны 31 кижи четкен.

Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлуда администрацияның төлээлекчилери күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң кежигүннериниң ниити санының дөрттүң бирги кезиинден ашпас болурун айыткан. Соңгулдалар үезинде чамдык хажыдыышкыннарны болдурган. «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң, арыглал фабриказының, комбинаттың төп бүдүрүлге лабораториязының чөвүлелдериниң составында удуртукчулар колдай кирген. «Барлык» совхозтуң болгаш оон Бижиктиг-Хая салбырының чөвүлелиниң даргазынга хойжу Б. А. Оюн-оолду соңгаан турганын партия комитеди (секретары К. С. Монгуш) чогуур үезинде эскербээн. Шак ындыг дакпыр дааланы чаңгыс кижи күүседип шыдавазы билдингир.

Ак-Довуракта автотранспорт бүдүрүлгези, «Тыва даг-дүгү» комбинаттан аңгыда өске коллектив чөвүлелдериниң планнары чок, хуралдарынга үүрмек айтырыглар шиитпирлээринге өйлешкен. Бүдүрүлгениң хөгжүлдерин, кадрлар айтырыын, акша-херекти чарыгдалын, камналга, социал айтырыгларны шиитпирлээри, коллективтиң удуртукчуларын хуралга дыңнаары чижектиг кол эргелеринче болгаш хүлээлгелеринче ханылавайн келген.

Калбак демократияның үезинде ажылдың эргижирээн стилинден болгаш методтарындан уштунмаан, чоннуң үнүн дыңнавас, хөй-нинти организацияларга дээмес, эрге-дужаалын ажыглап, кабинеттен команда бээр, чагыргазында турар кижилерге каржы-хажагай, эки чүүлдерни эскербес, деткивес удуртукчулар ам-даа бар. Аңаа тодаргай чижек кылдыр пленумга чамдык коммунистерниң берген саналдарындан кыска одуругларны киирип болур.

А. С. Мөөктээр, «Барлык» совхозта профком даргазы:

— Саадак-Терек суурда уруглар садының коллективи чылыглаш, эргелекчизин соңгуп алырын дугурушкан. Кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы Е. Т. Сарыглар оларның саналынга удурланып, соңгуп алыр дээн кижизин бадылсар арга бербээн. Совхоз директору Д. С. Саая Аксы-Барлык салбырының эргелекчизиниң, 15 ажылчынның, ооң иштинде Бижиктиг-Хая фермазының 4 саанчызының штадын профком, коллектив чөвүлели-биле сүме чокка кызырган. Ону чоорту күш чок болдурар ужурга таварышкан. Эрткен чылын бот-орулга-чарылгалыг звенонуң ажылдап турганы сиген шөлүн үстүкү органнарның командазы-биле өске совхозка берипкен.

М. Ч. Саая, «Хемчик» совхозта хову ажылчыны:

— Совхозтуң чамдык кол туслай эртемниглери ажылынга ээ харыысалга чок, каржы-хажагай. Кол бухгалтер Т. Ч. Түмен-Байыр совхозтуң удуртукчуларының айтыышкын, сүмезин тооп көрбес, бөдүүн кижилерге ээлдек эвес. Мээн ажылдап турар звеном эрткен чылын бригада кержээзи-биле ажылдааш, пландан ажыр 267 тонна тарааны ап, кижи санынга онаашты 9119 рубльдиң продукциязын бүдүрген. Биске деткимче эвээш болган. Бот-орулга-чарылга дугайында айтырыгны парткомга мынчага чедир чаңгыс-даа чугаалашпаан. Экономиктиг өөредилге эреңгей. Чек системазын ажыглаарын, эң бөдүүн экономиктиг санаашкыннарны чамдык звено, бригада удуртукчулары тайылбырлап билбес боор-дур.

Б. С. Дойбаа, Ак-Довуракта орук-септелге-тудуг эргелелиниң ажылчыны:

— Чаа чүүлдер бисте амдаа көзүлбес. Соцчарышты эреңгей организастаан. Чартык чыл иштинде удуртукчу чок ажылдап келдивис. Бригада, участок удуртукчуларын соңгуур эргевис чок, республиканың автоорук эргелелиниң дужаалдарын манаар-дыр бис.

В. З. Харченко, «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде партбюро секретары:

— Квартал планы бүгү көргүзүглер талазы-биле күүсеттинмээн. Кол-ла чылдагааны удуртулгада. «Шагаан-Арыг тудуг» трест кичээнгей салбас, материал-биле хандырбас. Начальнигивис Е. Э. Пацук болгаш өске-даа удуртукчулар тудугларга ховар баар, ажылчыннарның негелдезин, амыдырал-чуртталгазын сонуургавас. Коллектив чөвүлели чыл эгезинден бээр ажылдаваан, кадрлар-биле хандырылга, сагылга-чурум багай.

Эде тургустунуушкуннуң амгы үе-чадазында хамыкты мурнай партийжи иштики демократияны ханыладыры болгаш сайзыраңгайжыдары негеттинер. Эге организацияларның, парткомнарның хуралдарынга, райкомнуң эрткен чылдың ноябрь 19-та эрткен пленумунга, эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле бюроларның отчеттарынга бо дугайында принципиалдыг шыңгыы анализтер бердинген. Ооң соонда чамдык партия организацияларының ажылын элээн экижиткенин илеткелчи демдеглээн. Арыглал фабриказында, АТБ-де, районнуң иштики херектер килдизинде, Кызыл-Мажалыктың № 2, Ак-Довурактың № 2 школаларында партия организацияларында коммунистерниң идепкейи бедээн.

Демократчыдылганың болгаш ажык-чарлыг чоруктуң чорудулгаларын улам калбартырынга партийжи пропаганда болгаш агитация, массалыг информацияның чепсектери улуг рольдуг. Маңаа хамаарыштыр чүнү чугаалаар болурул! СЭКП райкомунуң чанында болуушкуннарны чоокта дарый дыңнадыр информастыг төптү тургускан. Эрге-хоойлу, медицина, педагогика болгаш экономика темаларынга ажылдар чорудар хүннерни планнаан. Чаңгыс аай политхүннерни эрттирерин ге идеология активиниң күжүн мөөңнээн. Кызыл-Мажалыктың сесерлиинде районнуң мурнакчыларының аллеязын, хүндүлел, көргүзүг самбыраларын көрүштүг кылдыр дерип кылган. Райком бажыңының эжиниң аксы коридорда мурнакчы дуржулганы көргүскен самбыра бар. «Хемчиктиң сылдызы» солуннуң ажылынга кол угланыышкынны, практиктиг деткимчени көргүзүп турар. Демократияны болгаш ажыкчарлыг чорукту калбартыр дугайында редактор В. У. Хомушкунуң отчёдун райком бюрозунга дыңнааш, ажыктыг сүмелерни берген. Февраль, март айларда чоннуң чыыштарынга идеология ажылының удуртукчулары, райкүүском кежигүннери олуржуп, чугаалашкан.

Ынчалза-даа чамдык партия эге организациялары эреңгей ажылдап, демократчыдылгага болгаш партийжи политиктиг ажылга кошкак киржип, коммунистерниң авангардчы ролюн кедүрүп шыдавайн турар. Оларга ышкаш ажыл-агыйында С. Д. Саая, эът комбинадында Л. Чамырыкпай, харылзаа белдиринде Г. А. Кунгаалай, саң-хөө органнарында М. Ч. Намнан секретарьлаан парторганизацияларны хамаарыштырып болур. РАҮК-түң септелге-техниктиг бүдүрүлгезинде, № 3 орук-тудуг эргелелинде, № 1 КМК-да, Барлыктың суггарылга системазының эргелелинде, Аксы-Барлык, Аянгаты, Дөң-Терезин школаларында партия организацияларының партия хуралдары эреңгей эртип, коммунистер ажылды экижидеринге, сайзыраңгайжыдарынга хамаарышкан тодаргай санал-оналын киирбейн турар. Районнуң херектекчилер ниитилелинде парторганизация (секретары Е. С. Шойнуу) удуртукчуларның отчёттарын дыңнаарынче, кадрлар-биле ажылче кичээнгейни кошкаткан. Демократия чок, даргазының дужаалынга чагырар чорук-биле этлежип келген.

Коммунистерниң аразында сагылга-чурум, корум-чурум үрээрлер ам-даа бар. Сөөлгү үеде 3 коммунистиң херээн райком бюрозунга сайгаргаш, 2-зин СЭКП кежигүнүнден үндүрген, 3 ай иштинде 9 коммунист ээрикктер сергедир черге хонган. Административтиг органнарның ажылы негелдеге дүүшпес. Кем-херек үүлгедиишкиннери эрткен чылдың бо үезинден көвүдээн. Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселди чедир чорутпайн турар. Район прокурору В. И. Орлова, иштики херектер килдизиниң начальниги Д. К. Куулар, суд даргазы Д. К. Күжүгет удуртуп турар ажылдакчылары-биле кады чонʼ ортузунга профилактиктиг хемчеглерни, эргей-хоойлу пропагандазын багай организастап келгенин пленумга шыңгыы шүгүмчүлээн.

Эде тургустунуушкуннуң амгы үе-чадазында демократчыдылганы улам ханыладырынче, идеология ажылын экижидеринче, партийжи удуртулганы сайзырадырынче угланган доктаалды пленум хүлээп алган.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЧЕҒ ИШТИНИҢ ШИНЧИЛЕКЧИЛЕРИ

Хову-Аксының № 18 геология-шинчилел бөлүүнүң коллективи бирги кварталдың планын март ортан үезинде-ле күүседипкен. Шинчилел ажылдары ынаныштыг түңнелдерни берген. Сорулгалар улуг: геологтар апрель 1-ден эгелеп бот-орулга-чарылгалыг аргаже шилчээн. Начальник А. Ф. КАРПОВТАН чаа аргаже шилчиилгениң белеткелин сонуургадым. Ол мынчаар харыылаан:

Бот-орулгаже шилчиилге — харыысалгалыг айтырыг. Ынчангаш чыл түңнелин анализтеп, кайда, чүнү чедир кылбайн бергенивисте сайгарып, чарыгдалдардан кемчел чейлаарын сүмележип, коллектив кежигүннериниң, салбырларның дужаалга албаннарының, өрүмнээр участоктуң хандырылганың түлээлгелерин тодарадып алгаш хуралга ону чугаалажып чөп дивис. Ол ышкаш саң-хөө байдалын сүмележивис. Ажылчыннар хөй айтырыгларын салган чамдыы үнелиг саналдарны киирген.

Иштики бот-орулга-чарылгаже киреринге белен бис бе дээрзин баштай хандыр өөренип көргеш, чугула базымны кылдывыс. Чаа арга-биле ажылдап эгелээрде, салбырларның аразында харылзааларны канчаар тургузарын база шиитпирлээр апаар. Шалыңны ай санында аванс кылдыр бээр саналжылганы квартал түңнели-биле кижи бүрүзүнүң киириштирген үлүүн барымдаалап санаар. Бир эвес орулга ап турар болза, 20 хуу немелде төлевир алыр, карылгалыг болза, ол түңну курлавырже киирер. Кварталда эки көргүзүглер чедип алдынар болза, курлавырдан ону дедир эгидер. Хожудап турар звеноларның ажылын анализтеп, баштайгы үеде дузаны көргүзер деп турар бис.

Шагыңны баштай цехтерниң бригада чөвүлелдери күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизин барымдаалап тодарадыр. Ол шиитпирни партияның күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң хуралынга администрацияның, профэвилел комитединиң киржилгези-биле бадылааш, күш-ажыл болгаш шалың килдизинче киирер.

Эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, орулгалыг канчаар ажылдаар болурул? Тургустунуп каап турар бүгү-ле айтырыгларны шиитпирлээринге күш-ажылчы коллектив чөвүлели бодунуң үнүн кадып, саналдарын киирип турар. Ооң даргазы Ильдар Айламович Зайнуллин экономиктиг идиг бериишкиниң аргаларын чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаарынче кичээнгей салып эгелээн. Чөвүлелде дөрт ажылчын, шупту салбырларның төлээлери технологтар, нормировщиктер кирип турар. Чөвүлелге бот-орулга-чарылга комиссиязын бадылаан. Комиссия корум-чурум айтырыының талазы-биле хуралды эрттирген.

Белеткел айларының үезинде-ле, ажылчыннар долу күш-биле ажылдавас болза хоржок дээрзин биле берген. Январьда 807 погон метр чер өрүмнеттинген болза, февральда ол сан 1425 погон метр четкен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскен.

Бөгүн, бистиң профессионал байырлалывыс хүнүнде, мурнакчыларның адын күзелдиим-биле адаар-дыр мен. Өрүмнээр мастерлер В. В. Жуковтуң, В. А. Смольскийниң удурткан бригадалары социалистиг чарышты баштап турарлар. Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергезиниң эдилекчизи өрүмнекчи А. М. Мазоля, «Мергежилиниң тергиини» деп атты чаалап алган. А. П. Курочкин, геология-шинчилел экспедициязының дээре дээн ажылчыннарының бирээзи, чарыштың тиилекчизи Г. М. Мусин, токарь Е. И. Самсонов, электрик Н. С. Зазулин, каңнакчы П. П. Юшкевич болгаш өскелерни-даа демдеглеп болур. Геологтар эки дыштанып, эки ажылдап-даа билирлер. Коллектив спортчу маргылдааларга шаңналдыг черлерни ап келген. Уран чүүл бөлгүмү доктаамал ажылдап турар.

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хоойлуга дүүштүр ажыл-херекти анализтеп көөрге, бистиң совхозта четпестер хөй. Чонга эңы-дуза чедирери, транспорт, аъш-чем, туслай хептер-биле ажылчыннарны хандырары, социалистиг чарышты организастап, мурнакчыларны шаңнап-мактаары, өг-бүле болгаш коллективтиг көрээлерин, экономиктиг өөредилгени организастаары ышкаш ажылдарны четпес шиитпирлеп келген бис. Кижилер-биле кижизидилге ажылы экономиктиг өөредилге база кошкак тургустунган. Ажыл-агыйжы эвес чоруувустуң түңнелинде совхоз эрткен чылын күрүнеге дүк садар планын күүсетсе-даа, сүт, эът планнарын чедир күүсетпээн. Мал чеми белеткээриниң планын чүгле 77 хуу күүсеткен. Социал айтырыгларда шиитпирлеттинмейн турар чүүлдер хөй. 50 орунниг уругл ер садын бир аал иштин чурттаар бажыңның ажыглаалга киирери боттанмаан.

Ол четпестерден түңнел үндүрүп турар бис. Совхозта партия комитеди дирекцияның, профэвилел комитединиң отчёттарын хуралга дыңнаан, хүн бүрүнүң дузазын чедирип турар. Совхозтуң тус-тус адырларында коллективтер чөвүлелдерин ажылчы чон тургузуп, бадылап алган, совхоз бот-акшаланыышкынче кирген. Малчыннар бригадаларында бүгү коданнар өг-бүле керээзинче кирип, экономиктиг өөредилгени ай санында эрттирерин чурумчуткан. Совхозта харыысалгалыг ажылдакчылар айтыышкын манаар хөөнден уштунуп, бот-тускайлаң, план ёзугаар ажылдап эгелээн.

Ол ышкаш чаа хүлээн алдынган хоойлуну удуртулга болдурганш, совхозтуң экономиказынга карылга чедирги дег артык штаттарны профэвилел комитединиң чөпшээрели-биле кызырып эгелээн.

Совхозта профэвилел комитединиң ажылында мактаныр чүве чок. Социалистиг чарышты кошкак организастап, ооң дээштиг арга-хевирлерин четпес нептередип келген бис. Ыламгыя чурттаалга бажыңнарының хуваалдазын, садикке бичии уруглар тургузарының оочурун чамдыкта чөптүг эвес шиитпирлеп келген. Бо бүгүнү катаптавас дээш хемчеглерни боттандырып турар. Профэвилел комитединиң составы чаартынган, чылдың, кварталдың планнарын, бо чылдың социалистиг хүлээлгелерин ажылдап кылып, ажылчы чоннарның хуралынга бадылаан.

Профэвилел комитединиң эде тургустунуушкун үезинде кичээнгей салза чогуур айтырыглары хөй. Бүгү-ле ажыл-херек совхозтуң тус-тус адырларында профэвилел организацияларындан эгелээр. Профэвилелиниң хөй талалыг ажылын эде тургузар, кижилер-биле ажылды экижидер дээш инициативалыг, негелделиг ажылдаар бис.

Маадыр-оол ТЮЛЮШ,
«О. Шынаа» совхозта профэвилел комитединиң даргазы. Тес-Хем район.

БАШТАЙГЫ ШКОЛА

САВАҢ ЧАДЫРГА

1938 чылдың күзүнүнде араттарның ааска өйлеп тарып алган тереазы кедергей-даа чааскай үнген. Шынап-ла, саваазыраан.

Биче-Ак унунга Чаңгыс-Дыт дээр улуг дыт бар чүве. Чаңгыс-Дыттың дугайында ол үениң улуг улузу: «Шаанда маңаа шагаа хүнүнде баг хап ойнап турган ол мергеден үнүп келген дыт дээни кайа дижирлер. Ол дыттың артыы талазында деӊ черге Сүрүң-Дузулакчы дээр бай чагырыкчының кыштаар бажыңы турган.

Революция тиилээн соонда ону хавыргаш, Улаан-Булуң деп адап алгаш, аңаа оюн-тоглаалар эрттирип, бижик өөредир чер кылдыр ажыглаан.

Кара-Хөлчүк бажында Чаңгыс-Дыттың адаа талазында булуңга Оннар Чанчып дээр араттың тараа бастырар шаңы турган. Мен аңаа тараа бастырган шарылар бажы мунуп, дузалажып турган мен. Шарылар тараа чиверзин дээш аастарын бурундуктары-биле тек шарыгылап алгаш, оларның өдектерин хайгаараары-биле хинизин дөзүнге шарының кырынга дедир көрүндүр олуруп алгаш, холда кымчыны сыладыр чайып, долгандыр сүрүп турар чүве-ле болгай.

Бир-ле хүн дүъш үезинде шарыларымны шаң долгандыр сүрүп чоруп турумда, Улаан-Булуң үүндан саак дорүг аъттыг, хүрең торгу тоннуг, шляпалыг, кылаң кара сапыктарлыг, ак шырайлыг аныяк эр хап келгеш:

— Шаң долуп, саваазырап турзун! —деп, менди мендиледи.

— Ындыг-ла болзунам, чорук чогузун! —деп, шаң ээзи база аяныг харыылады.

Бастырып турган тарааны саваңнаар өйү чедип келген, шарыларны шаңдан үндүргеш, аастарында шарыгларын чешкилээш, хөлегеге [illegible] кагдым.

Бичии кижилер улуг улус чугаазынга кирипшес дээр болгай, шала озалааш дыңнап олур мен. Чугаа школа дугайында дээрзин мүн-не эндээртн билип алдым.

Тараавыс саваңнап турувуста, шаң ээзи мынчаар чугаалады:

— Ол чораан кижи Онамчал деп башкы-дыр. Дуу ол Улаан-Булуңга школа ажыдар, сургуулдар өөредир, амдызында ол бажыңны септеп турар, ону доозарынга ам-даа элээн хонуктар херек. Өөренир хүүсаа келген, ынчангаш баштайгы үеде түр када маңаа, бо саваң чадырга кичээлдеп эгелээр кылдыр дугурушту(в)ус, даартадан эгелеп өөренир херекселдерин маңаа эккээр болду — дээш, бодангазыг элээн соксай берди, а мээң өөреникээн күзелим кыптыга-ла берди.

Оон улаштыр мынча диди:

— Эртем деп чүвениң магалыын көрбес бе, ол оолду таныыр кижи мен. Монгуш Чадамбаның оглу болгай, сен база сургуулга кирип алгаш өөрен, ол башкы ышкаш башкы-даа болу бээриң чадавас —диди. Кандыг кончуг эки угаанныг кижи боор деп бодап, бодумдан удур айтырдым:

— Ол Улаан-Булуң деп чер бай феодалдар чурту ээленген, дүнелерде аза-күш эдер, от хып турар, бичии улус ынаар чоокшулаар болза сүнезинин айзыптар деп чүзул, аным — деп шын-на сеткилим-биле сезиктиг айтырдым.

Кижим менче көрүп, каттыргаш:

— Ол-даа мегe чугаа-дыр. Ындыг чүве чок чоор. Өөрен харым, соң даарта маңаа, кымга-даа ажыктыг апаарың чадавас. Ол башкыга чугаалааш киирип каар мен —диди.

Башкыга өөренир кылдыр бижидип алдым, ам сагыш ажаан. Ынчалдыр 1938 чылдың тос айның биэзэде саваң чадырга өөренип эгеледивис.

Талда азып каан чуга демир самбырага башкывыс чугай-биле бижип турда, ол самбыраның кыңгырткайнып турган даажы-биле кады эң баштайгы ноңга үнү—Сүт-Хөлде Кызыл-Тайга школазының эң-не баштайгы ажыдыышкынының эгези ол чүве.

Саваң чадырга каш-ла хонуктар иштинде чыскаалырын, самажырын, эргилер, дээскинерин, тепсээрин, марштаарын; ырларны болгаш харын-даа ол үеде көрүп, дыңнап көрбээнивис ногаалар аймаан-даа ынчаарда бистиң адап билир аайывыс-биле картышка, өгүрээс, хапуус, маркооп дээш, оон-даа хөй чүвелерни билип алдывыс.

УЛААН-БУЛУҢГА

Удаваанда сентябрьге доозулган. Улаан-Булуңче көже бердивис. Дөрт өрээл, крыша-даа чок бажың. Чаңгыс класс бар, артында ийи өрээлде наралар кылып каан, удуур чериивис ол. Кымда кандыг деже бар болдур оозун деженгеш, тоннарывыс шуглангаш удуп турдувус. Уруглар өрээлинде нара адаанда хос чер чок сугар складывыс ол чүве.

Эң мурнуку, кирер эжикте өрээлге Кунар Ыдымай чем хайындырып берип турган. Ол-ла өрээлге чемненир. Башкывыс бисти А, В, С, Ч бөлүктерге үш чарып алгаш өөредип, Ч-дан В-же, В-ден А-же чоорту шилчидип турган, чазын шуптувусту бир дөмей кылдыр өөредип алган.

А бөлүкке номчуп, бижиптер, В-ге шокарлап билир, Ч-ге шуут билбес улустар турган чүве. Ол үеде кыдыраашка демдектерни эки, кончуг эки, ортумак, адак деп бижип каар турган. Баштайгы үеде адак, ортумак демдектер колдап турган, чоорту эки(ле)р, кончуг эки(ле)р көвүдей берген.

Күзүн диииӊчилер тайгаларже аъттанып чоруп турар үеде, кедергей-даа чараш чиик-кара чычааннаг улус келди. Чычаан деп чүвени бир дугаар көрүп, дыка-ла магадап турдувус. Бичии черге долгандыр алдыг, бистерни олурту-даа, келген улус биске концерт көргүскен. Оларның танцылаарын магадап, ол Чадаана школазының өөреникчилериниң идик-хевиниң чараш, магалыын, ол школага өөренген болза деп адаарган-даа турар бис.

Бистер чоонган бис, башкывыс «Кавказ» танцыны өөредип каан, харын мырымай «Орлан хаан», «Башкы», «Падарчы лама» деп шиилерге ойнап, ырлап, танцылап, концертти чонга көргүзе бердивис.

Даарта Май бир болур деп турда, башкывыс өөредилге чылының доозулганын чарлааш, эки өөренгеннерни шаңнагылады.

Өөредилге чылы доозулганы-биле биске чайгы онаалгаларны берип, бижидип кагды:

1. Бодунуң аалдарында улуг, биче кижилерни бижикке өөредир.
2. Келир чылын школага өөренир уругларны өөренирииче эзлеледээр.
3. Кижи бүрүзү 40-ден эвээш эвес өрге өлүрер.
4. Тараа, сиген, мал ажылынга эки ажылдап, ада-иезинге дузалажыр. Чайгы онаалганың түңнелин чайын хынаар, а күзүн түңнеп үндүрер болган.

1939 чылдың май 1-де өөредилге доозулган, шуптувус 2-ги классче шилчидивис.

ЧАА ШКОЛА

Чаа школа тудар дугайында айтырыг шиитпирлеттинген, тудугга херээлээр чудуктарны арбаннар аайы-биле өреге бүрүзүнге шыдаар шаа-биле хуваапкан. 1938 чылдың күскээр кыжын хар чаап, шанак оруу үне бээри билек Улаан-Булуңнуң алдыы талазында беш километр хире черде Дең-Сайга чаа школа тудар чудуктарны бүгү чон дүн, хүн, кыш, соок дивейн сөөртүп, дужуруп эгелээн. Кышкы дыштанылга үезинде бистиң аалга онаап каан чудуктарны тайгадан сөөртүжүп турдум. Чүгле мен эвес, аът мунуптар оолдар шупту киришкен.

1939 чылдың кыжынында оруун үзүлбээнде-ле чудуктар бүрүн сөөртүнген, сумунуң шевер дээн-не кижилерин шуптузун чыггаш, тудугда ажылдадып каан: чудук чонган, манза диилген, кадаг соккан ажылдар хайнышкынныг чоруп, школаның таваан салып эгелей берген.

Чай ортузунда чаа школаның крышазын кыла берген, бызаңчылар эртен чер чырыыры билек ажылдап эгелээш, кежээки имирге чедир ажылдаар, чогум дүъште, изиг холунде чемненгеш, элээн үр дөвээлеп, дыштанып турганнар.

Ол чапсар үезинде ынчан үнген ном «Тамаа-Херел» деп тоолду келген башкы Долаан Самбуу хүннүң-не номчуп берип турар чүве.

Август оогаа үезинде школаның тудуу доозулган, комиссияга хүлээдипкен. 1939-40 өөредилге чылдарында чаа школага өөредилге эгелээн, сургуул саны көвүдээн, башкылар база немешкен.

Улаан-Булуңга деңнээрге, хөй өрээлдерлиг, кудумчулуг, чырык, делгем —даг дег школалыг апарган бис. Топчан дээр тус-тус ыяш оруннарлыг, сиген-биле долдуруп каан матрас, сыртыктарлыг дазылгаларга чурттап, стол, сандайларлыг класстарга өөренип эгелээн бис. Башкыларывыс чайгы онаалганың түңнелин үндүрүп, кижи бүрүзү кызымаккай эки ажылдаан, ажыл түңнелдиг болган деп демдегледи. Столовавыс бичии, эрги терек бажың чүве, поварывыс Оңдар Шыдыраа акый чеми болу бээрге туңу-биле медээлептер —чемненип алыр бис.

Чаа школавыс культураның өзүлүг-ла одаа болган, сумунуң аныяктары башкылар-биле демнежип алгаш, школаның одаар ыяжын белеткеп оюн, концертти чонга көргүзүп турап апарган.

Сургуулдар аразындан талантылыглар база ылгалып үнүп келгилээн. Оолдар бызаанчыга ойнап, харын-даа бызаанчы үнү-биле аразында чугаалажып турарлар. Дамбуу деп оол ийи холу-биле кылаштап, өрээлдер аразынга ыңай-бээр чоруп турганнар чүве.

Үш дугаар класска өөренип турувуста, Монгуш Хүрештиг-бей, Кырынчык Кызыл-оол деп чаа башкылар келген, ам школа деот башкылыг болган. 1940-41 өөредилге чылын чедиишкинниг дооскаш, 1941 чылдың чайынында чурумнуг, эки өөренгени база школаның хөй-нийти ажылынга идепкейлиг киришкени дээш элээн каш өөреникчилерни Чадаанада Тока лагеринче чоруткан.

Лагерьге турувуста, бир эртен сес шакта хенертен шугум чыскаалы болган, оота фашистиг Германия ССРЭ-же оор өзү-биле халдаан, улуг дайын эгелээнин дыңнатты. Сөөлзүредир бир-ле хүн митинг хурал кылгаш, вожатыйывыс Эмер-Сарыг башкы араатанзаан фашистиг аг-шеригни дүрген чылча шаап тиилезин дээш, Тываның арат чону улуг Кызыл Шеригге дузаламчы чылып, чорудуп турарын дыңнатты. Бистер чоонган бис, акшадан эгелээш аът, шарыга чедир бижиткиледивис. Мен бир серге бижиттим. Аазаан болганда, күүседир болгай, чаныл келгеш, белек комиссиязынга хүлээдип бердим.

1941-42 өөредилге чылында караавыс чырыдып каан башкыларывыс болгаш школавыс-биле байырлашкаш, шаанда чычаан көрүп турар үевисте көрүксеп, барыксап турганывыс Чадааның долу эвес ортумак школазынче хаптывыс, ынчан 4 класска база экзамен дужаап турган үе болгай.

Серен МОНГУШ.
Улус өөредилгезиниң хоочуну.
Сесерлиг ортумак школазы.

ЭКИ АЖЫЛ ЭЛЕП ЧИТПЕС

Чылдар болгаш кижилер

Ооң херээнде «СЭКП-ге 50 чыл» деп демдекти көрүп каааш, ындыг кижилер кончуг ховар боорга, дораан-на чугаалажы бердим.

— Тываның Араттың революстуг намының кежигүнүнге 1938 чылда Москвага кирдим — деп, бежен чыл мурнундагы үени сактып ор. —Ынчан Москваның өөредилге черлериниң чүгле Чөөн чүктүң ажылчы чоннарының Коммунистиг университединге нам организациязы турган. А мен Ветеринария академиязынга өөренип турдум. Чээрби хар эки четпээн студент оолакка ТАРН кежигүнү болур улуг идегелди өөрүмнүң көргүскенинге ам-даа өөрүп, ол идегелди ажыл-херек-биле шынзыдар дээш кызып чор мен.

Ол үеде Тыва Арат Республика тургустунгандан бээр он чеди чыл болган. Үжүк-бижик тывылганының баштайгы чылдары. Араттар хуу амыдыралдан уштунмаан, ынчалзажок белекке ССРЭ-ден келген баштайгы машиналар Кызылга, тракторлар күрэкономнарга кестүп келген. Чооду Кидиспей ПО-2 самолёт-биле Тываже агаар оруун ажыткан. Школаның онгу клазын баштайгы онгу классчылар доозупкан. Чаа амыдырал дээш демисел чер болганга калбарган. Уран-театр ажыттынган...

1918 чылда Улуг-Хемниң Кожайга төрүттүнген бичии Илья орус үжүктү он бир харлыында көрген. Шагаан-Арыг школазынга 1929 чылда кирген. Тыва бижиктиң соргаа безин чок турган. Дөрт чыл өөренген соонда, ону ССРЭ-же, Даг-Алтайның Ойрот-Тураның кодээ ажыл-агый техникумунче чорудупкан. Ук техникумну 1937 чылда кызыл дипломнуг доозарга, ол-ла чылын Москваже өөредип чоруткан. Спортчу, хөгжүмчү, ыраажы — черле хөй-нийти ажылынга өөрүнден ылгалдыг ареазчиге нам кежигүнүнге кирер рекомендацияны ТАРЭ Төп Комитеди болгаш ТАР-ның ССРЭ-де элчин чери берген.

Ветеринария академиязының доозукчулары күрүне шылгалдазы дужаап турда, Москваны немец самолёттар бомбалап турган. Бүгү амыдырал шериг байдалче шилчээн. Студентилер хүндүс өөренип, дүне ээлчеглиг хайгааралче үнүп, бажыңнар кырынга дүшкүлээн кывыскылыг бомбаларны өжүрүп турганнар. Күрүне шылгалдазын кыска хуусаада дужааткаш, доозукчуларны барык чүктем мал сүрерин организастаарынче мобилизастапкан. Мал чүдүрер машиналарны, демир-оруктарны дезинфекциялаар, малдарны чуур, арган, семис болгаш ээрыг малдарны ылгаар, чамдыызын чөөн чүкче, чамдыызын шеригже чорудар, арткаларын чок кылыр—ажыл хөй. Тывадан эң баштай дээди эртемниг мал эмчизи болган Илья Кызыл-оол август, сентябрь айларны дайынның тылуктеп турганы Брянск, Орел областардан мал сүреринге эрттирген.

— Кээргээн малды ниитиниң-даа, хуу кижиниң-даа дивес, шуптузун холуштуруп турган. Хуу мал колдуунда ээ чок арткан турган, оларны кажааларден боттарывыс үндүрүп, одарлардан тыпкылап ап турдувус —деп, Илья Төнгүр-оолович чугаалап ор.

Хамык малды чоруткан соонда, Илья Кызыл-оол Москвага чедип келген. Октябрьда ТАР-ның элчин чери Куйбышев хоорайже көшкен, аңаа база дузалашкан. Чаа черге кээрге, демир-орук станцияларында хөй мал мөөңнеттинген, оларны ыңай-бээр сүрерге, кыштаг болгаш кажаа-хоразын дезинфекциялаарынга киржип турда, декабрь үнүп келген. Ам-на Тываже хапкан. Маңаа кээрге, ССРЭ-ниң Ада-чурт дайынының тынныжы мында база илдең, чон дуаламчы чыгган, чамдык бүдүрүлгелер шериг хеп, хаак кылырынче шилчээн болган. Совет Эвилелинге дужулга апкан чээрби харлыг дээди эртемниг мал эмчизин Тываның Араттың Революстуг шериниң шериг-ветеринар албаның начальниги томуйлаан.

— Фронтуже эң-не эки шынарлыг эътти, кежи болгаш малды чорудуп турдувус. Оон-биле чергелештир чуртта малды кадык тургузар талазы-биле хемчеглерни шыңгыыраткан бис. А мал аарыглары ол үеде кончуг хөй, мал эмчилери-даа, эм-таң даа барык чок турган. Хамык мал хуу, кыштаг-хонаш тоо бидаргай —өреге бүрүзүнге чедип, мал эмнээри, өске-даа ажылдар чорудары дыка берге турду — деп, хоочун мал эмчизи тайылбырлады. — Дайын үези боорга, чурттуң бүгү малын харыылап турган бис.

ТАР-ның ССРЭ-ге каттышканы мал аарыглары-биле демисел чорударынга таарымчалыг байдалды тургускан: мал эми элбээн, тускай эртемниглер көвүдээн. Тывага баштай келген орус эмчилер чүгле мал аарыгларын чок кылырынга эвес, чоннуң амыдыралын экижидеринге улуг дузаны көргүскен. Найыралдың үлегерин база олардан көрген бис. Чижээлээрге, Тес-Хемге келген Григорий Захаров тыва дылды дораан өөренип алган, өглерге удуп, ак чем чип, кодээ чонну аяк-шынак, хеп чуурунга болгаш чунарынга безин өөредип турган. Ам ооң «Чодураа» совхозта үш оглу үжелээн тыва кадейларлыг, үжелээн өглерде чурттап, малчыннап чоруур.

Илья Кызыл-оол 1948 чылга чедир Тыва автономнуг областың Кодээ ажыл-агый министерствозунуң ветеринария эргелелиниң начальниинге ажылдап турган. Оон Москваның Ветеринария академиязының аспирантуразынга өөренип кирген. Ол 1952 чылдың май 9-та, 34 харлыында ветеринария эртемнериниң кандидадды атты камгалап, эң баштайгы тыва эртемден болган. Оон бээр Тываның кодээ ажыл-агый дуржулга станциязын директорлап, областың кодээ ажыл-агый эргелелиниң начальнигиниң оралакчызынга болгаш ТДЛТЭШИ-ниң экономика секторунуң эргелекчизинге, он ийи чыл дургузунда Кызылдың башкы институдунуң биология факультединиң кафедра эргелекчизинге, Кодээ ажыл-агый министерствозунга, сээлгү чылдарны Красноярскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң Тыва салбырынга ажылдап келген-даа болза, эртем ажылындан бичии када-даа чарылбаан.

Тываның мал ажылын хөгжүдеринге ооң киирген үлүү улуг. Ылаңгыя хой ажылының талазы-биле хөй ажылдап келген, маңаа ооң-биле маргылдажыр кижи чок. Ооң бижээн номнары, сүмелери болгаш солуннарда чүүлдери малчыннарга, мал ажылының тускай эртемниглеринге, кодээ ажыл-агыйның удуртукчуларынга удуртулга болуп турар. Ол словарьлар тургузарынга киржип келген. Чиңгине тыва дылды эки билир болганындан, берге болгаш нерин очулгалар кылырда, оон сүмени бо-ла айтыре бээр бис. Чижээлээрге, бир удуртукчунуң мөчээниниң соонда эмчи түңнелдерин очулдурарда, дүнениниң үш шакта ооң бажыңынга чеде бээр мен. Чүректи чураш, хан-дамырны шыйып, каш катап тайылбырлап бергеш, аарыгларның аттарын очулдуруп берди — солун чогуур үезинде номчукчуларга четкен. Төрээн дылын, черле дылды, ылап билииниң чугулазын ынчан көрдүм. Төрээн дылын билбес кижи чонунуң культуразын үнелеп, амыдыралды хөгжүдеринге бодунуң үлүүн долу киирип шыдавас дээрзин ажылы-биле чугаалаар херек.

Илья Төңгүр-оолович бо чылын 70 харлаар. Ооң өөредилге черлеринге өөренип чораан-биле катай ниити стажы— 55 чыл. Чүгле мал эмчилээни безин 47 чыл. Ам-даа ажылдавышаан. Ооң малчыннар аалдары кезип, мал-маген шинчип, лекция номчуп чорууруе республиканың кайы-даа булуңунга көрүп болур. Ол, шынап-ла, малчын бүрүзүнүң кузенчиг аалчызы. Ол кым деп малчынның кыштааның кайда турарындан эгелээш, ол черниң агаар-бойдузун, ында кандыг оът-сигенниң үнүп турарын безин билир. Чугаакыр, ынчалза-даа артык сөс чок, өчүткан хоб тургуспас, чыраа бажы сый беспес кижилерниң бирээзи чүве. Ындыг чаңы-биле коммунистиң бедик адын чартык чүс чыл дургузунда төлептиг эдилеп келген.

«Эки кылган ажыл элеп читпес алдар». Тыва чон ону шын-на сеглээн. Илья Төңгүр-ооловичиниң ол хире үе дургузунда кылып келген ажылы, шынап-ла, алдар-биле шыптынган. Ооң Тываның баштайгы эртемдени болганы база алдар. ТАР-ның Күш-ажыл ордени болгаш Күш-ажылдың Кызыл Туг ордени —ооң амыдыш чок ажылының үнелели, «Германияны тиилээни дээш», «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» деп дайынчы медальдар болгаш шеригниң юбилей медальдары база «Күш-ажылдың хоочуну» медаль ооң кавадаа мурнуку одуругга чоргаарын херечилеп турар. А «СЭКП-50 чыл» херек демдээ? Ону ол «мээң чоргаарамым» деп чугаалап орар. Ук медальды Илья Төңгүр-оолович каш хонук мурнунда алган —1938 чылдың март төнчүзүнде Москвага партия кежигүнү болганындан бээр чартык чүс чылдың эрткени ол.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.
Журналист.

МУРНАКЧЫ ДУРЖУЛГАНЫ КЫЗЫМАК НЕПТЕРЕДИР

Чоокта чаа Кызылга агроүлетпүр ажылдакчыларының 1987 чылда социалистиг чарыжының тиилекчилери — адырлар аайы-биле чемпионнар база кээрээлиг коллективтерниң удуртукчуларының чөвүлел хурал-семинары болуп эрткен. Аңаа дуржулга солчуп, бо чылын канчаар ажылдаза чогуурул дээрзин чугаалашкан.

Амгы үе-чада бисте эң-не харыысалгалыг. 1988 чылдың эгезинде республиканың совхозтары долу бот-орулга-чарылгаже кирген. Бо дээрге экономиканы башкарарының эң дeпшилгелиг аргазы. Бир-тээ ындыг болганда, адыр бүрүзүнде мурнакчы дуржулганы өөренип ап, ону ажыглавас болза, бедик түңнелдерни чедип ап шыдавас, ынчангаш бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын дугайында чугаа-даа түрбес ужурлуг.

Эки көргүзүглерни чедип алырының бир эң-не эптиг болгаш ылаптыг аргазы —мурнакчы дуржулга. Эрткен чылын бедик түңнелдер чедип алган малчыннарның, тараажыларның, механизаторларның дуржулгазындан алырга, бисте дыка улуг курлаавырлар бар. Шынап-ла, оларның чедиишкиннери нийти совхозтарның нийти база экономиктиг көргүзүглеринден 2-3, харын чамдыктарының 4-5-даа катап хөй болуп турар. Ону чүнүң ачызы-биле олар чедип алганыл? Коллектив база өг-бүле кээрээзин бүдүрүлгениң дeпшилгелиг аргалары-биле холбааныңдан, ол ышкаш ындыг коллективтерниң ажылмашчыларының могаг-шылаг чок ажылдааныңда-дыр.

Чижээлээрге, республиканың кайы-даа районунда кээрээлиг коллективтер болгаш өг-бүлелер агаар-бойдустуң таарымча чок байдалы турза-даа, нийти совхозтуң база районнуң-даа көргүзүглеринден эки түңнелдерни чедип алган. Кээрээ аргазынче шилчирде база үени барымдаалап көөр херек. «Өөк» совхозка 1987 чылда чер ажылынга үш звено кээрээлиг ажылдап турган. Олардан Анатолий Иванович Калагинниң звенозу 1986 чылда-ла чаа аргаже киргеш, хамык техниканы болгаш черни ей-шаанда белеткеп апкан турган. А Василий Чалзай биле Дмитрий Сацуктуң звенолары чүгле эрткен чылдың кыжынында ындыг аргаже шилчээн, ынчангаш техниканы часкы тарылгага орайтап белеткеп эгелээн. А херзүннү өске улус белеткээн турган. Ынчангаш ам звеноларның түңнели аңгы-аңгы болган. Ооң бадыткалы мындыг: А. Калагинниң звенозу нийти совхозтуң ортумак дүжүдүнден 11,4 центнер тарааны хөйнү алган, а күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 3,5 катап бедик, тарааның бот-үнези 2 катап эвээш болган. Василий Байкараевич Чалзайның звенозу тарылга мурнунда херзүнүү дыка-ла болбаазыраткан, улуг күшту үндүрген. Ол хиреде дүжүдү совхозтуундан гектардан чүгле 4,7 центнер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 78 хуу, тарааның бот-үнези совхозтуң ортумак көргүзүүнден чүгле 5-ле рубль чиик болган. А Д. И. Сацуктуң удурткан коллективтиң көргүзүглери оон-даа куду болган.

Кызыл, Таңды, Каа-Хем, Улуг-Хем районнарда база-ла ынчалдыр орай тургускан коллективтерниң көргүзүглери пат. Ынчангаш ам кээрээлиг звеноларны болгаш бригадаларны эрте тургускулааш, оларга техниканы, черни бүрүн быжыглаар херек. Чүгле кээрээлиг арга-биле ажылдап эгелээрге, бедик дүжүттү алыр дээр болза шын эвес, ол арга-биле тараа өстүрерде интенсивтиг технологияны база картофель болгаш ногаа тарыыр, ажаарда индустриалдыг технологияны ажыглаар херек.

Каа-Хем районда «Ленинчи оруук» совхозта Петр Изосимов биле Сергей Килинниң удурткан звено 100 гектарга картофельди чалдарга тарып олурткааш, ооң бир гектарындан 120 центнер дүжүттү алган, ооң бир центнериниң бот-үнези 9 руб. 25 көпеек болган. Ол ышкаш «Барлык» совхозта Федора Саввының кээрээлиг звенозу картофельди Заворовск аргазы-биле (чалдар аайы-биле) тарып олурткааш, 35 гектар шөлдүн бир гектарынга оңаашт(ы)р 204 центнер дүжүттү өстүрген, бир центнериниң бот-үнези 10 руб. 93 көпеек болган.

«Кара-Хаак» совхозтуң ногаажылары капустаны Астрахань технологиязы-биле тарып өстүргеш, 483 центнерни бир гектарга оңаштыр алган. Оларның дуржулгазынын дугайын солунга мурнунда бижээн.

Тес-Хем районнуң девискээринге ногаа-картофель өстүрери берге деп, бистер болганчок-ла ынча дээр бис. Ынчалза-даа оон чаагай дүжүттү өстүрүп ап болурун Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта Розалия Кууларның өг-бүле звенозу көргүскен. Чаа технологияны ажыглаваза-даа, карак кызыл ажылдап турагаш, агротехниканың чурумнарын барымдаалааш, он гектар шөлден картофельди бир гага оңаашт(ы)р 73 центнерни, 4 га ногааның бир гектарындан 134 центнерни, ооң иштинде 120 центнер огурецти ажаап алган. Бо дээрге, республиканың алганы ортумак дүжүдүнден дыка бедик. Бо үстүнде каш чижектен безин алырга, аргалар черле бар. Ынчалза-даа нийти республикада дүжүт бисте мырыңай чегенчиг деп болур. 1986 чылда бир гектардан 13 центнер тарааны алган болзувусса, эрткен чылын чүгле 9 центнерни, картофельди мурнукузундан 30, ногааны 8 центнерни эвээшти алган бис. Мооң уламындан тараа, картофель, ногаа база мал чеми культураларны тарып өстүрериниң планын күүсетпээн бис. Күрүнеге тараа садарының планын боттандырган болза-даа, 1986 чылдың деңнелиинден 24 муң тоннаны эвээшти саткан бис. Амгы үеде кыштаглаашкын бисте важок нарын байдалда эртип турар. Ооң бир чылдагааны болза, барык 27 муң тонна тарааны мал чемин-ге чедир уруп ап шыдаваан бис.

Бис бурунгаар көөр ужурлуг бис. Шак мындыг тапталган байдалдан уштунарда ам канчаарыл? Кол-ла чүве көрүп, өөренип турагаш, чер ажылының культуразын бедидер херек. Ол талазы-биле дуржулгавыс бар. Алыс түңнел дээш ажылды күштелдирер херек. Ол чүл дээрге ажыл төлевирин нийти оруулгадан доктаадыр. Бо таваарышкада механизаторлар, тараажылар бедик харыысалгалыг болур. Ынчан олар черниң өзүлүг-ле ээлери апаар. Ынчангаш ам чоокку үеде республикада тараа культураларының үштүң бир кезээн интенсивтиг технология өзүгаар тарып өстүрер. Бо чылын ындыг арга-биле ажылдаар коллективтерниң тараа шөлүнүң 95 хуузун районнуткан сооттар-биле тарып чашар.

Кээрээлиг база интенсивтиг технология-биле ажылдап турар коллективтерниң удуртукчулары арга-дуржулгазын солушкан.

Николай ВАНЬКОВ.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **БУДАПЕШТ.** Венгрияда тургустунуп келген чаңчыл езугаар чыл бүрүзүнде чуртту фашистиг эжелекчилерден хосталганының оюнуң бүдүүзүнде венгр-совет найырал ниитилелиниң коллективтиг кежигүннериниң саны немежип турар. Ону апрель 4-те демдеглеп эрттирип турар.

Бо хүннерде кодээ ажыл-агый кооперативтериниң, бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң күш-ажылчы ээзэн каш коллективтери ниитилелдиң бүрүн эргелиг кежигүннери болу бергеннер. Оларның хөй кезии база ындыг совет бүдүрүлгелер-биле дорт харылзажып, кады ажылдажылганы чорудуп турар.

Ниитилелдиң ат-сураа улам өзүп турар. Бо чылын ооң коллективтиг кежигүннериниң саны 2 муң ажа бээр.

◆ **ПРАГА.** Бо чылдың апрель 16-дан 21-ге чедир Чехословакияда Брно хоорайга болур калбак хереглел бараанарының делегей ярмарказынга 42 чурттан барык-ла 900 фирмалар киржир. Ярмарканың кол специализациязы —пестер, бөлен идик-хеп. Ярмарка үезинде «Интермоданың» делегей шелүлдези база эртер, аңаа делегейниң янзы-бүрү чурттарының сурагжаан модельерлери база киржир.

◆ **БЕЛГРАД.** Адриатика делайның Черногория эриинде сылык черлеринге нефтинин болгаш газтың комплекстиг шинчилелин югослав нефтичилер эгелээрлер. Ук ажылды югослав специалистериниң телевилели-биле тургускан эрүмнээр платформадан чорудар. Ында тургускан дериг-херекселдер беш айларның иштинде телевилеттинген алды муң метр хаяы черге чедир өрүмнеп болур деп планнап турар.

(СЭТА).

ХУРАЛ ДООЗУЛГАН

СОФИЯ. Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң даштыкы херектер министрлериниң комитединиң хуралы доозулган. Хурал найыралдың болгаш эш хүүнүн кады ажылдажылгазының байдалынга эрткен. Боо-чепсекти эдерe бүдүрерин соксадыры болгаш чепсегленииышкинни дужурери дээш демисел-биле кады Европада болгаш ниитизи-биле делегейде байдал-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көрген. Атлантикадан Уралга чедир Европага чепсектиг күштерни болгаш аңаа боо-чепсекти кызырарының дугайында чугаалажыышкыннарны дүрген эгелээрин, шериг талазы-биле душкүүрлүг чорукту чавырылдырарын, диптиң янзы-бүрү районнарынга тайбыңның болгаш кады ажылдажылганың харылзааларын тургузарын, ниити европейжи чорудулганы улам ыңай калбартыры болгаш хамыладырын. Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың киржикчилери күрүнелерниң Вена ужуражыышкынының Хельсинкиниң Түңнел актызының бүгү кезектеринге улуг үре-түңнелдиг кылдыр доозарын министрлер саналдаан.

Кады кылган коммюникени болгаш НАТО кежигүну күрүнелерге, Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың киржикчилери чурттарга кыйгырыгны хүлээп алган, ону тускай парлап үндүрер.

Март 30-де БКП ТК-ның Чиңгине секретары, БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң даштыкы херектер министрлери-биле ужурашкан.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң даштыкы херектер министрлериниң комитединиң хуралының киржикчилеринге алдар болдуруп эртенги шайлалга эрттирген.

* * *

Ол-ла хүн СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүну, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе Софиядан Москваже чорупкан.

(СЭТА).

Агитквартираларда

ДЕЛГЕЛГЕЛЕР, ОЮННАР

Чоннуң дыштаныылгазын чөп организастаары Биче-Тей суурда херээженнер чөвүлелиниң болгаш хөй-нийти организацияларының кады шиитпирлеп турар бир кол ажылы.

Чоокта чаа Сайзырал, Хову кудумчуларының чурттакчыларының ортузунга спортчу оюннар, янзы-бүрү аъш-чем кылыгларының делгелгезин эрттирген. Аңаа чон идепкейлиг киржип, боттарының арга-дуржулгазын солушканнар.

Суурда көрүштүг кылдыр дериттинген бедүүн спорт шөлүнге ол кудумчуларның чурттакчылары шанактарлыг, хаактарлыг, чиик спортчу хептерлиг чыглып келгеннер. Агитквартиралар аайы-биле тускай командаларны үскен. Бег кагарынга маргыжылга солун эрткен. Бо кудумчуларда чурттап турар өөреникчилер болгаш улуг улустар хаак оруунче маңнажып үнген. Алды харлыг бичиилерден эгелээш алдан харлыг кырганнарга чедир хендир тыртарынга киришкен. Аңаа «Хаяа» агитквартира тиилекчи болуп, хүндүлел бижик-биле шаңнаткан.

Өске-даа янзы-бүрү оюннарны организастаан. Шоодай кедип алгаш маңнаарынга улуг назылыг Д. Монгуш башкылар А. Ооржак, Ч. Онмжаева тиилекчилер диртип, шаңнаткан. Бег хап ойнаарынга «Хаяа» агитквартираның эр улус командазы тиилээн. Хаак маргылдаазынга үстүкү класстардан тоску классчы А. Намчыл-оол бирги, М. Достан-оол ийиги, дөртку классчы А. Сегбелдей үшкү черни тус-тус ап, шаңнатканнар. Шашкиге бирги классчы Б. Сарыглар кымга-даа аштырбаан.

Спортчу оюннарны организастап эрттирерин(ге) депутаттар А. Куулар, С. Сарыглар, С. Сегбелдей, М. Чыртак, башкылар А. Ооржак, Ч. Онмжаева болгаш кудумчуларның хоочун чурттакчылары идепкейлиг киришкеннер.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ ОДУРУУНДА

Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазының мурнакчы хоочун саанчызы Махова Сереновна Монгуш шилип алган мергежилинге бердингеш, ак сеткилдиг, кызымаккай кижилерниң бирээзи.

Төрээн совхозунга 20 ажыг чыл иштинде саанчылап, ай, квартал, чыл планнарын үргүлчү ажыр күүседип келген. Кады ажылдап турар улуг, биче эш-өөр-биле эп-найыралдыг, бодунуң арга-сүмезин аныяктарга кузелдии-биле дамчыдып берип чоруур.

Махова Сереновна эрткен чылын саар бир инекке оңаштыр 2244 килограмм сүт саар деп социалистиг хүлээлге алгаш, ону 3054 килограмм кылдыр күүсеткен. Ынчангаш Бүгү-российжи социалистиг чарыжының мурнакчыларының одуруунда ол кирген.

Мурнакчы саанчы бо чылдың эрткен айларының планныг онаалдаларын база чедиишкинниг күүседип, темпини кудулатпайн, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуурунга белеткенип, эки ажылдавышаан, хөй-нийтиниң ажылынга база идепкейлиг киржип турар.

Хеймер-оол ОНДАР.
Кызыл хоорай.

КИЧЭЭНГЕЙНИ—ЧАШТАРЖЕ

Оларны бүгү тала-биле сайзыраңгай өстүрерин СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга айыткан

Кижи бурузунуң чаш назыны аас-кежиктиг болур ужурлуг. Коммунистиг партия болгаш Совет чазак ол дээш туржуп келген, туржуп турар болгаш ургулчу туржур. Улус Комиссарларының Чөвүлели 1919 чылда-ла бодунуң Декреди-биле Уруглар камгалалының чөвүлелин тургускан. Оон бээр Октябрь чуртунуң уругларын өстүрериниң, өөредирииниң, дыштандырарының, эмнээриниң болгаш кижизидериниң талазы-биле хөй доктаалдар хүлээп алдынган болгаш боттанган.

В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузун тургусканы — куруненин ада сагыш салыышкынының база бир херелиизи. Эрткен чылдың октябрь 14-те ук организацияның тургустунганынга байыр чедиргеш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев мынча деп чугаалаан: «Бистиң чуртувуска уруглар фондузун тургусканы — ниитилелдиң амы-тын дээш сагыш салыышкынының чаа илерээшкиннери».

Совет уруглар фондузу боду Уставтыг, бодунуң органы болур «Семья» («Өг-бүле») деп солуннуг. Ол боду башкартылар хөй-нити организациязы ажылын ССРЭ Конституциязы, ССР Эвилелиниң хоойлуларын өзугаар чорудар. Ооң кол сорулгазы — өскүс, ада-иезиниң азыралында эвес болгаш инвалид уругларга база хөй уруглар өг-бүлелерге дузаламчы көргүзери. Ындыг дузаламчыны совет кижилер, күш-ажылчы коллективтер уругларга шагдан бээр көргүзүп келгеннер. Ооң чижектерин чер болгандан көргүзүп болур.

Черкасск областың Чернобаев районда Ленин аттыг колхоз бар. Ол ажыл-агыйның баштаар чери колхозчу өг-бүлеге үшкү уруг төрүттүнерге —500 рубльди, дөрткүзүнге—600 рубльди, бешкизинге — 800 рубльди, алдыгызынга — 1000 рубльди, чедигизинге — 1500 рубльди, сескизинден эгелээш — 2000 рубльди берип турар. Ында «Радянска Украина» колхозта база ындыг. Оон ыңай колхозтуң күзели-биле эңгы бажың тудуп бээриндеп эгелээш, бараанны бажыңга эккеп бээринге чедир хемчеглерни ап турар.

Казань хоорайда Асгат Галимзянович Галимзянсе деп кижи чурттап турар. Ол сөөлгү чылдарда 40000 (дөртен муң) рубльди Казаньның уруглар бажыңынга шилчидип берген. Чаа «Нива» садып алгаш, чаңгыс-даа мунмайн, база-ла ол уруглар бажыңынга берген. Галимзянсе беш муң рубльди Ивановонуң интернационалчы уруглар бажыңынче шилчиткен. Он муң рубльди Чернобыльче чорутткан. Грузияның бойдус халавынга таварышкан улузунче база акша шилчиткен. Уруглар бажыңының башкызынга чуртта бир дугаар турасказы Галимзяновтуң хереңгизи-биле туткан.

Асгат Галимзянович — чүък сөөртүкчүзү, бодунуң баштактаныг турары-биле алырга, «эът чолаачызы». Төрээниг эът-биле бажыңнардан чем артыы сөөртүп, инек азырап турар. Ооң эъдин дужаагаш, акшазын холга албайн, уруглар бажыңынче шилчидип турар. Чогум бодунуң шалыңы — 110 рубль, а кадайы — бирги бөлүктүң инвалиди. Өг-бүле от салыр бичии бажыңныг. Арын-нүүрнүң күштүү ол хире болган-дыр. А академик Р. З. Сагдеевти билбес кижи барык чок. Ол Американдан эртем талазы-биле алган шаңналы-биле ээзи каш компьютер садып алгаш, оларын Москваның Пионерлер болгаш школачылар ордузунда аныяк космонавтылар клувунга белекке берген. Мындыг чижектерни хөйну көргүзүп болур.

Хөй уруглар болгаш телептиг өг-бүлелерни деткиири чеп. Ленинградта он уруглуг Людмила Сергеевна биле Михаил Михайлович Иорданнар уруглар бажыңынга кады өскеннер. Маадыр ие ам В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң баштаар черинниң кежигүнү. Өске чижек. Латвия ССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму чүгле эрткен беш чылда хөй уруглуг 406 ававга, арагага сундулуу дээш шаңнал тыпсырындан ойталаан. Ада-иелерниң чарылганының түңнелинде чуртта чылдың-на 700000 (чеди чүс муң) уруг чартык өскүс артып турар. Чаш уругларның 60 хуузу, ада-иелиг тургаш-ла, оларның кичээнгей болгаш майырал чогундан, херек кырында өскүс болуп турар. Арага, наркомания, өске-даа халап чиппейн турар.

Дайынның бир инвалиди хүннүң-не өлүп турар, а ооң оргун төрүмелинден инвалид чаш ээлеп турар. Уруглар бажыңнарында байдал база ындыг. Чаш уругларның хораммазы бисте Американдан 2,5 катап, Швециядан 4 катап, Япониядан 5 катап хөй. Оон ыңай эрткен чылын РСФСР-ге уруглар бажыңнарының экзамен туткан 397 кижизитрикчизиниң чүгле 50-и өөредиилге черлеринче кирип шыдаан. Бо бүгүнү болдурбас дээш В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузу бүгү күштү мөөңнээр.

Бистиң республикада уруглар интернадының саны он ажыг. Оларда өскүстер эвээш. Чыжээлээрге, Кызылдың школа назыны четпестерниң уруглар бажыңында 109 чаштың чүгле 11-и өскүс. А назы четпестер комиссиязының деңзызында киргеннерниң саны 1549 четкен. Уруглар бажыңнарындан болгаш интернаттардан уруг азыраар өг-бүлелер эвээш. Азыраар таварылгада чүгле бешки уруг кылдыр, эрте пенсиялаар ажык тыртып, чамдыктары дузалакчы күш кылдыр ап турар. Кызыл хоорайда чурттап турар С. М. Хураган-оол бир уругну Улуг-Хем районда азыраан документилиг, чогум ооң азыралынга кирипшээн хирезинде ол чаш төлдүң ийи муң рубль пенсиязын ап четтигипкен. Мындыг байдалдыг таварылгалар, черле чаш уругларга кээргел чок кижилер, бисте эвээш эвес. Тандының Сосновкада Алексей Шариковту ада-иези эттээр, илчирбе-биле өрттеп каар турган.

Интернаттарның болгаш уруглар бажыңнарының байдалы база экн эвес. Кызылдың школа - интернадында бир өрээлде 15—20 уруг чурттап турар. Дулей уруглар школа-интернадында база ындыг. Кызыл-Арыг дузалал школа-интернадында аъш-чем хандырылгазы негелдеге четпес. Уруглар черлериниң транспорт хандырылгазы база сула.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

ХӨЙ МЕРГЕЖИЛДИГ, САЛЫМ-ЧАЯАННЫГ КИЖИ

Ооң ат-фамилиязын документ өзугаар Дуктуг-Кулак Мертукеевич Монгуш дээр. Ырак, чоокта ооң аралажып чоруур чону ону колдуунда-ла Кулак дарган дээр. «Дарганның оглу дарган болур» деп, улустуң чугаалап кааны анаа эвес. Дуктуг-Кулак адазы дарган Мертукейниң херүүн базып, кыскажын тудуп берип чораш, дарган ажылынга өөренген. Ооң соккан дагалары, кыскаштары, инбектери, куткан чулар-чүген белдирлери, ээр базыткыыштары та чежe.

Чүгле дарган ажылы-биле кызыгаарланмаан. Амыдырал, ажыл-иште тыптып кээп турар мергежилдерни шиңгээдип ап эгелээн. 1938 чылда Ийме школазының тудуунге 17 харлыг оол тургаш киришкен. Колхоз тургузуушкунунуң үезинде ооң тудушкан бажыңнары эндерик. Тутканы бедүүн-даа бол, олар кижилерниң чылыг оран-савазы боол турар. Ынчангаш ону улус тудугжу Кулак деп адаар апарган.

Амыдырал чаңгыс черге турар эвес, ол хөгжүлделиг. Сууржуң амыдыралче шинчээзи соонда, Иймеге органистатынган Ленин аттыг колхозка машина, трактор ийи-чаңгыстап кээп эгелээн. Алызындан барып сонуургак Дуктуг-Кулак Монгуш техникага хандыгып эгелээн. Машина, тракторну мунуп өөренип, оларны септээринге киржип эгелээн. Черле ынчаш шевер дарган кижи болгаш чамдык артык кезектерин демирден соп аар.

Ол кандыг-бир чаа чүүлдү көрүп каанда, ону шимчилээр эртемниг кижилерден салдынмайн айтыртынып тургаш, ооң чажыттарын билип албаан шаанда амыравас. Ол боду класс дооспаан-даа болза, бот-өөредиилге-биле ортумак школаның физика программазының механика кезээн долузу-биле өөренип алган. Сөөлүнде ол электрокандыкчының мергежилин шиңгээдип алган. Дарганнаар, техника талазы-биле мергежээн чаңгыс чер-чурттуун иймежилер инженер Кулак деп адап турары анаа эвес.

Дарган, тудугжу, инженер деп адаттырып чоруур шеверниң база бир ады бар. Чоннуң урен чүүлүнге хандыкшылдыг, хөөмейлээр, сыгыртыр, каргыраалаар, игил, бызаанчыны боду кылгаш, ойнаар боорга, чаңгыс чер-чурттуглары ону артист Кулак деп база адаар. Концерттерден, фестивальдардан ол чыда калбас, ыяап-ла киржир. Бот-тывынгыр артист болурундан аңгыда Дуктуг-Кулак Мертукеевич тыва улустуң аас чогаалының идепкейлиг чыыкчызы, нептередикчизи. 1954 чылдан эгелээш ТДЛТЭШИ-ниң улустуң аас чогаал талазы-биле чыыштарының доктаамал киржикчизи. Каш чыл бурунгаар ук институттуң организастап эрттирген аас чогаал хевирлериниң күүседиикчилериниң конкурзунга киришкеш, шаңналдыг черни алган.

Төрүмелинден салым-чаянныг, шевер бот-тывынгыр артист Дуктуг-Кулак Мертукеевич Монгуштуң эдилеп чоруур аттарының төөгүзү мындыг-дыр. Алдан чеди харлап чоруур-даа болза, совхозунуң, чонунуң ажылын кылчып берип, ниитиниң ажылынга ол үлүүн киирип чоруур.

Алдын-оол ХОВАЛЫГ.
Сүт-Хөл район.

СҮМЕЛЕШКЕН

«Тываның аныяктары» солуннуң ажылдакчылары Сүт-Хөлдүң Культура бажыңынга номчукчулары-биле ужуражылганы эрттирген.

Солуннуң редактору С. С. Монгуш коллективтиң ажыл-чорудулгазы-биле таныштыргаш, моон соңгаар редакцияның болгаш кодээ бижикчилерниң номчукчуларының мурнунда кандыг сорулгалар туруп турарын чугаалаан. Журналистер Иван Херлин, Карыма Түлүш, Артур Хертек боттарының килдистериниң ажылын чугаалап берген.

Ужуражылганың киржикчилеринден партия ажылдакчызы Сечикмаа Куулар, комсомол райкомунуң бирги секретары Юрий Опуйлаа, башкылар Чаң-оол Ондар, Любовь Ооржак, спортчу Сергей Ак-Тарак чүве чугаалааш, солуннуң ажылын үнелеп көрүп, ажыктыг саналдарын киирген.

Солуннуң идепкейлиг бижикчилери Аяна Куударга, Чойганмаа Түлүшке хүндүлел бижиктерин тывыскан.

Редакцияның чаңында «Дамырак» чечен чогаал каттыжышкынының киржикчилери чыылганнарга боттарының бижээн шүлүктерин номчуп бергеннер.

Солун номчукчулары-биле ужуражылгалар Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Кызыл-Тайга, Ишкин суурларга база эрткен.

Бораш ОНДАР.

Тываның хөгжүм-шии театрының апрельде РЕПЕРТУАРЫ

03. 04. 88 ч. А. Пушкин «Пушкинниң тоолдары» (Балыкчы болгаш балык, Лама болгаш ооң ажылдакчызы Балда дугайында тоолдар). Эгелээри 12 шакта.
05. 04. 88 ч. А. Гельман. «Узун сандай» Эгелээри 19 шакта.
06. 04. 88 ч. О. Фельдман, Ю. Хмельницкий «Донна Люция азы Чарлаа угбай» Эгелээри 19 шакта.
06. 04. 88 ч. Ч. Ондар. «Чарба, шляпа болгаш ынакшыл» Эгелээри 19 шакта.
09. 04. 88 ч. М. Горький. «Ирей» Эгелээри 19 шакта.
10. 04. 88 ч. Э. Колмановский. «Ак харжыгаш». Эгелээри 12 шакта.
10. 04. 88 ч. О. Фельдман, Ю. Хмельницкий. «Донна Люция азы Чарлаа угбай» Эгелээри 19 шакта.
14. 04. 88 ч. А. Кудрявцев. «Иван болгаш Мадонна» Эгелээри 19 шакта.
16. 04. 88 ч. В. Вербин, М. Мишин. «Капитан Блад» Эгелээри 19 шакта.
17. 04. 88 ч. А. Борисевич, И. Карнаухова. «Ак-кызыл чечекчигеш» Эгелээри 12 шакта.
17. 04. 88 ч. В. Вербин, М. Мишин «Капитан Блад» Эгелээри 19 шакта.
21. 04. 88 ч. А. Гельман. «Узун сандай». Эгелээри 19 шакта.
23. 04. 88 ч. В. Белов. «Чырык суг кырында» Эгелээри 19 шакта.
24. 04. 88 ч. А. Пушкин. «Пушкинниң тоолдары» (Балыкчы болгаш балык, Лама болгаш ооң ажылдакчызы Балда дугайында тоолдар). Эгелээри 12 шакта.
24. 04. 88 ч. В. Вербин, М. Мишин. «Капитан Блад» Эгелээри 19 шакта.

Коллективтиг чагыгларны хүлээп ап турар. Телефоннары —2-35-88, 2-25-49.

Кежээки шиилерге 14 хар чедир чаш уругларны киирбес.

НАЙЫРАЛДЫҢ ХЕМЧИГЕЖИ

Сөзү Николай ООРЖАКТЫЫ.
Аялгазы Владимир СЕРЕННИНИ.

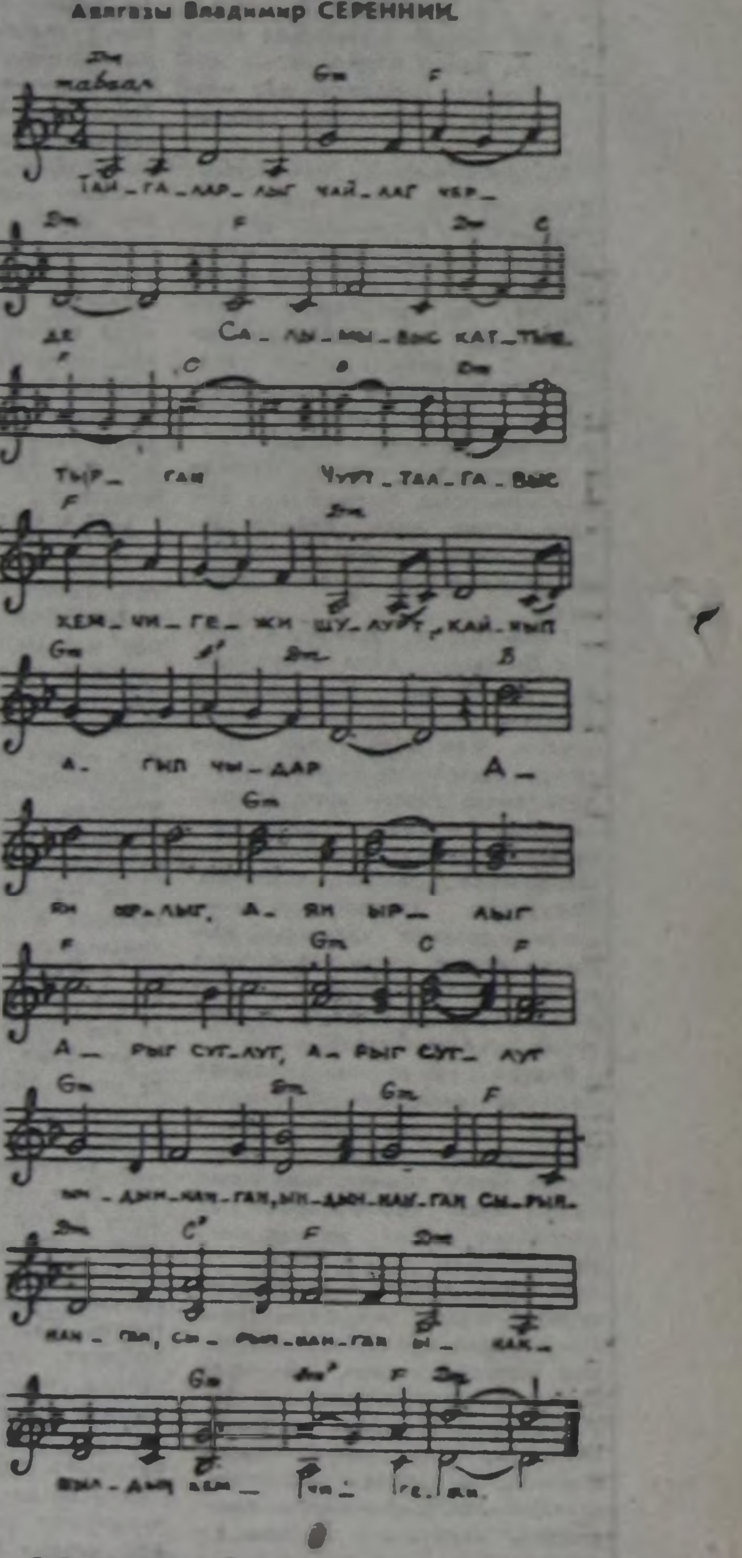

Тайгаларның чайлаг черде
Салымывыс каттыштырган,
Чурттаавыс хемчигежи
Шулурткайнып агып чыдыр.
Аян ырлыг, аян ырлыг,
Арыг суглуг, арыг суглуг,
Ындыннанган, ындыннанган,
Сырыннанган, сырыннанган,
Ынакшылдың хемчигежи.
Ховаганныг аңгынга
Холдарывыс четтиннипкеш,
Хойларывыс бажын дозуп,
Кожамыктап өстүвүс чоп.
Аян ырлыг, аян ырлыг,
Арыг суглуг, арыг суглуг,
Сайзанактаар, сайзанактаар,
Чараш даштыг, чараш даштыг,
Чаавы шаавыс хемчигежи.

ТЕВЕНИҢ ЧАСТЫРЫЫ

I

Шаанда тевениң чаражы өске хамык амытаннарга адаарганчыг турган. Теве дээрге шаштыгар четкен чараш мыйыстарлыг, черге дежелип турар чечгей кудуруктуг турган чүвең иргин. Ынчангаш теве «мени ажер чараш амытан делегейде чок» деп мактаныр турган чүвеңдир.

Бир-ле катап тевениң угааның арай чегейин билип алгаш, сыын биле аът тевеге келгеш диленгеннер. Сыын бичии када теве акызының мыйызын ачылаан, а аът кудуруун ачылаан. Дораан эккеп бээр бис деп акызынга чалынганнар. Теве акый кезек боданып чыткаш чугаалаан:

— Че, эртен эккеп бээр силер — дээш, теве акый мыйызын сыынга, кудурууң аътка ачыладыпкан чүвең иргин.

Сыын чүү боор теве акыйның мыйызын кедей сал-ла теве четпес тайгаже халып үне берген. Аът чүү боор теве акыйның кудурууң ал сал-ла теве акыйдан чаштынып чорун берген. Ынчангаш аъттың теве көргенде баш сугар чер тыппас коргар, беглээштен чүлар дынын үзе соккаш, уш-баш чок салып бээр чүвези ол.

Теве акый мынчага чедир мыйыстары биле кудурууң менал, ыглап чоруур.

II

Хамык амытаннар он ийи чылдарның аттарын кыйнарның аттары-биле адаарын дугуржуп хүрээлдеп турган. Эге чылдың адын, чүү-даа болза, улуг амытанның — теве акыйның ады-биле адаар дээш, дүрген чедип кел деп теве акыйже сөс чорутткан. Теве акый ону дыңнааш, «чыл эгезиниң ады менден чайлап кай баар ол!» дээш, далаш чок оъттап чораан.

Амытаннарның баштай кым келгенин барымдаалааш, оларның аттары-биле он ийи чылдың адын адап эгелээн: амдызында келбээн-даа болза, эге чылдың адын теве дээн, ийиги чылды инек, үшкүзүн — пар, дөрткүзүн — тоолай, бешкизин— улу, алдыгызын — чылан, чедигизин — аът, сескизин — хой, тоскузун — сарбашкын, онгузун — дагаа, он биргизин — ыт, он ийигизин — хаван кылдыр он ийи чылдарның аттарын адаан.

Күске бодунуң ады-биле чыл адаар дээш ээрежип турган. Бичии амытан дээш ооң ады-биле чыл адаар хээн чок турган, күске баштай-даа келген болза.

Амытаннар теве акызын орай кежээге чедир манаарга — сураг. Чежe манаар, пат могап, шылап келгеш, чыл эгезин күскениң ады-биле адааш, бедылапкан турда, теве акый бо шошпуртуп чедип келген.

Теве акый чыл эгези ыяап-ла мен болур мен дээш турупкан.

Ам канчаар, теве акый биле күске маргыжар болган. Маргылдаага тииңээни чыл эгези болур. Хүн кайы чүктен үнерин маргылдажып эгелээн. Теве акый хүннү чөөн чүктен үнер дээн, а күске барыын чүктен үнер дээн. Баштай хүнну көрген амытан алгырар болган.

Баян-тала ховузунга теве акый чөөн чүкче баштангаш, Ыдык-Тайганың бажынче көргеш чыдыпкан, а күске теве акыйның соңгу мегениниң кырынга чыдып алгаш барыын чүкче Кызыл-Тайганың бажынче көргеш чыдыпкан.

— Хүн үнүп келди! —дээш, күске теве акыйның мегенинден дүже халаан.

Теве бузуревейн тура халааш, барыын чүкче көрүптер дээрге, Кызыл-Тайга бажында хүн херели шона берген турган. Теве акый хорадааш күскени чүүре тептер дээрге оозу үңгүр иштинче кире халааш, алдырбайн барган.

Аамайы биле теве акый ынчап чылга ады кирбейн барган. А күске амытан он ийи чылдың эгези боол меңгези-биле амыраан чүве-дир оо.

Ондар СЕГЛЕҢМЕЙ.

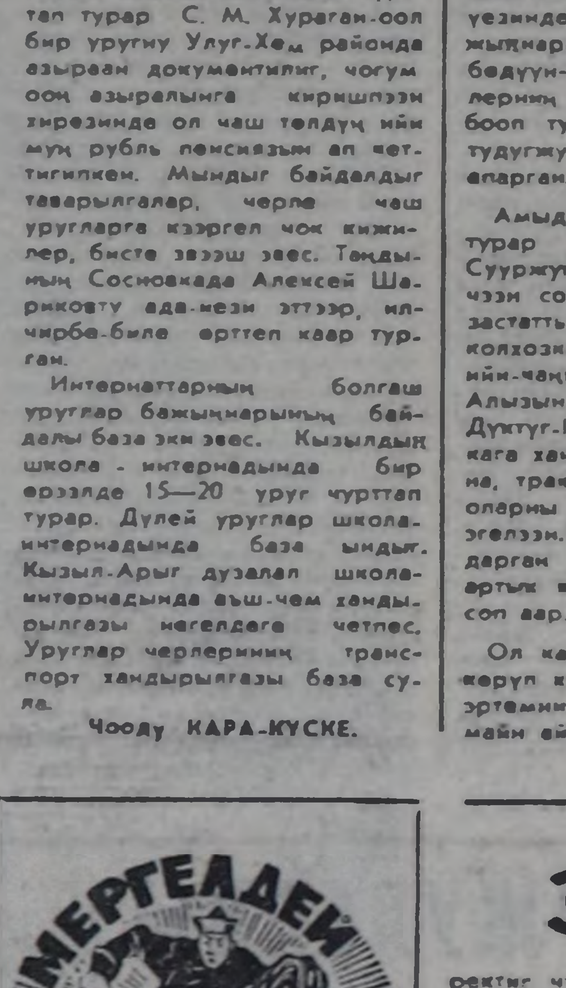

ЭЭЗИ АМ-ДАА ЧОК

1987 чылдың сентябрь 27-де «Шынга» Барыын-Хемчиктен Х. Монгуштуң «Парктың ээзи кымыл?» деп шугумчулелдиг материалы үнген. Каш чыл мурнунда кызыл-мажалыкчылар Хемчик хемниң чоогунда ортулукту аштап, орта культураның, садыгның, дыштанылганың чамдык херектиг чүүлдерин кылгылааш, ону дыштанылганың болгаш культураның паркы кылып алганнар. Парктың кымга хемаарыжырын, ында кылган эт-сел кымныыл, ооң кол ээзи кымыл деп айтырыг дорт шиитпирлеттинмээнин автор бижээн. Ээзи чок парктың эт-херексели үрелип эгелээнин, оларны септеп, дериир, чаартыр ажылдарны кым-даа кылбайн турарын ол шугумчулээн. Чагаа парлаттынгандан бээр хөй үе эрткен. Улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы С. Ильенковтан харыы-даа келбеди.

Ол дугайында райкүүскомнуң чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң начальниги Р. Я. Миллерниң чугаалааны болза:

— Ады-ла парк, анаа дыштанылга девискээри-дир ийин. Ында ногаан театрны, садыг болгаш спорт шөлдерин бистиң эргелелдиң күзели-биле туткан. Эргелел чүгле аңаа таңнылыг тургузуп болур. Таңнылдаар кижи тывылбастыр. Оюн-тоглаа, концерт, кино организастаар культура ажылдакчылары бисте чок. Олар чүгле райкүүскомнуң культура килдизинде бар. Парктың ээлери олар болур ужурлуг.

Райкүүскомнуң культура килдизиниң эргелекчизи В. Д. Монгуш:

— Парк эвес, дыштанылга девискээри болганда, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң балансызынга турар ужурлуг. Культура килдизи бюджеттиг организация. Штатта бодум, үш бухгалтерим бар, ол-ла. Культура бажыңының ажылдакчылары, паркка ажылдавас, боттарының ажылын кылыр ужурлуг.

Даргалар бот-боттарынче чүүй каггып турары билдине берди. Мынчап бээрге айтырыг шиитпирлеттинмес-ле болгай. Райкүүском даргазы С. И. Ильенковтан айтырарымга, бо айтырыгны дораан шиитпирлээр бис, харыызын «Шынче» дарый чорударын аазаан. Шугумчулелдиг чагаага харыыны үезинде бербээни дээш, бодум барган сагындырарымга-даа бо хүннерге чедир эш Ильенковтан харыы келбеди.

Парктың өзулуг ээзин тып, ону дыштанылганың төву боодурары-биле СЭКП райкому, райкүүском боттуг хемчеглерни алыр ужурлуг. Журналист Х. Монгуштуң ол шугумчулелдиг чүүлүн чамдык даргаларның номчуваны эндеп. Парктың ээлерин тыварының дугайында автор саналдарын ында бижээн болгай.

Амдызында байырлыг! Харыы манап артым.

Сиңериң МЕРГЕЛДЕЙ.

ЭРГИЖИРЭЭН-ДИР

Чоокта чаа, өскен, төрээн Нарыныма аалчы болуп чеде бердим. Кожазында «Мерен» совхозта ажылдап чоруур болганымда ында, Нарында чаа, солун чүүлдерни сонуургавас өргам чок.

Совхоз конторазының чанында хүндүлел самбыразы, күш-ажылдың алдар тугу болгаш көргүзүглер, плакаттар бар боорга оларны көре бердим.

Күш-ажылдың алдар тугун кайы коллективке, кымга алдаржыдып кедүргенин таныжып, номчудум. Ында айытканым өзугаар сөс-даа, ужук-даа каггбайн маңаа бижип таныштырайн: «1987 чылдың бирги чартында 100 баш хойга онаавтыр 89,2 хуу хураганны ап, хойдан-на 1 кг 890 грамм дүкту кырган № 4 хойжу бригаданың хойжузу Серен Эрес-оолга алдар кылдыр бо тукту кедүрген».

Ону номчааш, аңаа бузуревейн, караам шилин чодуп, аштап алгаш, база катап номчудум. Шынап-ла ынчаар бижээн болду. Чаа солун чүве көөр дээш келгеш, ону көргеш, сеткилим хомудап, харааадым. Ону аскандындан бээр удавас бир чыл болур чыгай берген. Улуг Октябрьның 70 чылының байырлалын демдеглээн, 1987 чыл доозулган, ынчан социалистиг чарыштың түңнелин үндүрүп, ооң тиилекчилерин илеретпээни ол чүве ирги бе! Ону тодарадырын эргим Мергелдейден диледим.

Хүндүлел самбыразында мурнакчыларны көрдүм, мээң таныырым эштер чорду. «Нарын» совхозтан чорааш, «Меренге» барганымдан бээр дөрт чыл чедип чор мен. Маңаа, Нарынга ажылдап турар үеде-ле хүндүлел самбыразынга чуруктарым астырган мурнакчылар ол-ла хевээр солуттунмаан, азы өске телептиг ишчилер чок болган ирги бе? Ону эндепсинип көрдүм.

Оон соонда Культура ордузунга баргаш, мурнакчыларга турескааткан стендини сонуургадым, ында дамги-ле хүндүлел самбыразында эштерниң чуруктарын азып каан чорду.

«Нарын» совхозтуң партия, профэвилел комитеттери (секретары Ш. Д. Ооржак, даргазы К. К. Ижы) эде тургустунуушкуннуң үезинде социалистиг чарыштың түңнелдерин чогуур үезинде үндүрери, мурнакчыларны илередири, кеску агитацияның бүгү хевирлерин көрүштүг кылдыр чаартыры оларның хүлээлгези, кылыр чугула ажылы-дыр. Бо үдуртукчуларга чогуур арга-сүмелерни кадарын, шыңгыы айтырарын Мергелдейден дилеп тур мен.

Доржу ЧЫРГАЛ-ООЛ.

АНЫЯКТАР МАРГЫШКАН

Шыдыраа талазы-биле Тыва АССР-ниң хууда бирги чери дээш аныяктар ортузунга маргылдаа болуп эрткен. Долгандыр ойнаар системага уруглардан 11 кижи киришкен. Аңаа Улуг-Хем райондан өөреникчи Марина Николаева биле Эрзин районнуң төлээзи Людмила Ендан бузуреддиг ойнаан. Хууда ужуражылгага М. Николаева үткан. Ынчангаш ол 1988 чылдың республика чемпиону болган. Үшкү черни Барыын-Хемчик районнуң төлээзи Шончалай Куулар алган.

Эң-не чидиг демисел солдар аразынга болган. Ол маргылдаага он ийи аныяк шыдыраачылар күжүн шенешкен. Бирги оондан эгелээш Кызылдың № 1 школазының өөреникчизи Александр Алыктын өскелерин мурнай берген. Беш дугаар салыгда ол № 15 школаның өөреникчизи Юрий Минцевке уттурза-даа, бирги черни алган. Ол алдыдан беш санныг болган. И. Шелудько биле Ю. Минцевтиң саны деп апарган. Коэффициент өзугаар санаарга № 1 школаның өөреникчизи И. Шелудькону хөй болган. Ынчангаш ол ийи дугаар черни алган. Ю. Минцев үшкү черде.

Июль айның эгезинде республика чемпионнары А. Алыктын, М. Николаева болгаш Л. Балдан Абакан хоорайга болур РСФСР-ниң зона маргылдаазынга киржирлер.

Николай ШИШИГИН.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Бөгүн республикага бүрген агаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 5—10 метр.

Дүне соок 9—14 градус, чамдык черлерге 18—23 градус болур. Хүндүс 4 градус сооктан 1 градус чедир чылыыр.

Кызылга чагбас. Соңгу-барыын чүктем хаттың дүргени секундада 3—8 метр.

Дүне 9—11 градус, хүндүс 0—2 градус соок болур.

Автоорукатарга чагбас. Көстүрү эки. Тайгакталыр.

Кино

АПРЕЛЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Загадочный наследник» 9.30, 15.10, 18.00, 20.50 К-клуб «Отдохнём от телевизора» «Похищение в Тюрлистане» 12.30, бичии залга: «Вождь Белое Перо» 10.30, 12.10, 13.50, 15.30, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мио, мой Мио» 9.20, 13.00, «Тайна старого чердака» 11.20, 15.00, «Загон» 16.40, 18.40, 20.40 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Неизвестная женщина» 13.00, 15.00, 17.00, 19.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник № 164» 10.00, «Семь самураев» 11.10, 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» К-б: «С чертями не шутят» 13.00, «Этот безумный, безумный, безумный мир» 14.40, 17.30 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Золотая цепь» 16.00 шакта.

Телевидение

АПРЕЛЬ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — Бут бөмбүүнүң доңчулалы. 9.05 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 10.15 — Мульт-фильмнер. 11.00—11.10 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —Сенегалдың национал ансамбылының концерти. 16.10 —Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 16.35 — «Спортландия». Минскиниң трактор заводунуң уруглар албан черлеринге күш-культураны хөгжүдери. 17.20 — Венгрияның национал байырлалынга — Хосталга хүнүнге. Венгр телевидение программазы. 18.15 —Поэзия минуталары. 18.20 —«Үениң судалы». Ада-чурт шайының шынарының дугайында 18.50 — Бут бөмбүүнүң доңчулалы. 19.20 — М. Мусоргский. «Борис Годунов». Шии. 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—М. Мусоргский. «Борис Годунов». Шииниң уланчызы. 23.05—23.20 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 —9.35 — Физика. 9 класс. Электролиз. 9.05—11.05 —Италия дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш санаалга техниканың үндезиннери. Школа компьютери. 10.35—11.35 — Төөгү. 5 класс. Спартактың тура халыышкыны. 12.05 — «Даштыкы фильм экраны» «Күш — чаңгыс эптиинде» (ВУР). 13.10 —«Спорт аренаазы». Док фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 13.40—Медээлер. 13.50— —15.10 — «Ынакшылдың өрези». Уран-чечен фильм. 18.05—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.45 —«Ажык чагаа». Телекөрүкчүлерниң чагаалары өзугаар дамчыдыышка. 19.15 — «Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Мурнуку планда—кижи» 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удумар, чештар!». 20.15 —Гандбол. Кубок эдилекчилериниң кубогу. Эр кижилер. СКА (Минск) — «Медвешчак» (Югославия). 20.50 —Улус аялгалары. 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Бир эвес бажыңың сеңээ эргим болза». Док. публицистиг фильм. 23.15—00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Рига)—ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05—Медээлер. 18.15 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 19.15 —С. Сартаков. Чогаадыкчы ажылының арынары. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удумар, чештар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай. Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. солун келбейн баргенда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 7 парлалга ажазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2791. ТС—00731.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 5
вторник
№ 80 (13680)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

Төрээн чуртувуста

УССУРИЙСК. Чурттуң Европа кезээниң совхозтарынга часкы тарылганың бүдүүзүнде огурецтиң дөрт чүс центнер үрезиннерин «Сортсемовощ» каттыжыышкынның ажылдакчылары чорудуп берген. Ыракты Чөөн чүктүң сорттарынга херегледин өскенин барымдаалап, үрезиннерни РСФСР-ниң барык-ла бүгү чүкте ужен областарының чер ажылдакчыларынче чорудуп берген. Чурттуң ногаа өстүрүкчүлеринче Приморьениң «Красный великан» сорттуң редискаларының болгаш помидорларының үрезиннерин база хөйну чорудуп берген.

БЕЛГОРОД. Белгород областың эң-не мурнуу чүгүнде төп кара хөрзүннүг черлериниң механизаторлары кедээ ажыл-агый техниказын часкы тарылганың мурнуку одуругларынче үндүрүп эгелээн. Терез шөлдериниң кыдыынга техниканың болгаш кижилерниң часкы тарылгага белениин база катап хынап, часкы тарылганың тактиказын ажылдап кылып турар. Областың колхозтарында болгаш совхозтарында амгы үеде тургускан 1000 ажыг нарад чок звенолар тарааа болгаш техниктиг культураларны болбаазырадып кылырының бүгү ажылдарын херек кырынга боттарынга алганнар.

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң ээлчеглиг хуралынга бодунуң ажылын эде тургузар талазы-биле «Бай-Тал» совхозтуң парткомунуң отчёдун чугаалажып көрген. Бодунуң ажылының стилин болгаш методтарын эде тургузар талазы-биле чамдык хемчеглерни совхозтуң партия комитеди ап чорудуп, ону коммунистерни ажылчы чонну партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның оон соондагы Пленумнарының шиитпирлерин күүсединче мөөңнеп турарын демдеглээн.

Оон ажылында ажыл-агыйжы чорук, практиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге чаа аргаларны дилеп тывар чорук бар, партийжи иштики демократия болгаш ажык-чарлыг чорук хөгжүп турар. Партия хуралдарынга болгаш парткомнуң хуралдарынга удуртукчуларның база коммунистерниң отчёттарын дыңнаарын, оларның-биле беседаларны чорударын, оларга характеристикалар бадылаарын практикалап турар.

Партия хүрээлениң бижыглаар, ажыл-агыйжы-политиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге цех партия организацияларының болгаш партбөлүктерниң ролюн бедидер талазы-биле ажылды партком доктаамал чорудуп, партийжи күштерни таарыштыр шын тургузар дугайында сагыш салып турар.

Партия хуралдарының ролю өскен, оларга партийжи иштики амыдыралдың, идеологтуг ажылдың айтырыгларын, бүдүрүлгениң эң чугула айтырыгларын элээн тодаргай чугаалажып көрүп турар болу берген.

Ажылчы чоннуң идей-политиктиг кижизидилге талазы-биле ажылын партия организациязы элээн идепкейжиткен.

Масса-политиктиг болгаш пропагандисчи ажылга удуртукчулар болгаш специалистер идепкейлиг-биле киржип турар болу берген.

Парткомнуң чорудуп турары организакчы болгаш кижизидикчи ажылы совхозтуң ажыл-чорудулгазының түңнелдеринге эки салдарны чедирип турар. Күрүнеге мал ажылының продукциязын садар талазы-биле ийи чылдың планын ол күүсеткен. Кедээниң социал-культура эде тургустунуушкунунуң талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп турар.

Оон-биле кады СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр совхозтуң парткому бодунуң ажылын ам-даа оожум эде тургузуп, партийжи удуртулганың стилин болгаш методтарын четпес сайзыраңгайжыдып турарын онзалап демдеглээн. Ажыл-агыйның хөгжүдериниң перспективтиг айтырыгларынче ээзэш кичээнгей салып, бар четпестерге болгаш чедир кылбаан чүүлдерге чогуур үезинде чидиг үнелээшкинни чамдыкта бербейн турар. Ажыл-агыйның бүдүрүлге ажыл-чорудулгазынга ханы анализти бербейн турар, продукцияның бот-үнези бедик болуп артпышаан. Хөй күш үнер ажылдарны механизастаарын болгаш мал кажааларын чаартырын оожум боттандырып турар.

Бо болгаш өске-даа четпестер совхозтуң администрациязының ажыл-чорудулгазынга контроль тургузар эргезин партком кошкак боттандырып, дааскан ажыл-херек дээш удуртукчуларның база специалистерниң харыысалгазын кошкак бедидип турары-биле хөй талада тайылбырлаттынар.

Партком чүгле хүлээлгелер хүлээп алырын болгаш түңнелдер үндүрери-биле кызыгаарланып, социалистиг чарышты удуртурунда өзү барымдаалаар чорукту оожум ажып эртип, бүдүрүлгеге коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер талазы-биле шудургу ажылды чорутпайн турар.

Социал адырда ам-даа хөй айтырыглар бар. Чоннуң херектеп барааннары-биле, аъш-чем продуктулары-биле чурттакчы чону кошкак хандырып турары дээш, ажылчы чоннуң бүдүрүлге болгаш амыдырал байдалын экижидери дээш совет, ажыл-агый ажылдакчыларынга негелдени партком четпес тургузуп турар. Кедээ Советтиң күүскому суур чаагайжыдылгазының, орук тудуунуң, септээриниң болгаш ажарының, кооперативтер тургузарының айтырыгларын кошкак шиитпирлеп турар.

Партком цех парторганизацияларынга болгаш партбөлүктерге кошкак дээнип, оларга практиктиг дузаны ээзэш көргүзүп турар. Ында ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел четпес хөгжүп, партия хуралдарын эрттирериниң хүүсаазын үзүп, мурнунда хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезиниң чорун турарының дугайын коммунистерге хоочур дыңнадып турар.

Идеологтуг, масса-политиктиг ажылды кижизидерин бар аргаларны партком долузу-биле ажыглаваан турар, кижилер-биле кижизидикчи ажылда турушттуг болгаш эчис сорулгалыг чорук чок. Лекция пропагандазы, кеску агитация амгы үениң негелдезинге дүүшпейн турар.

Ажылчы чоннуң анывактарның идей-политиктиг, мөзү-шынар кижизидилгезиниң талазы-биле ажылды организастап чорударында чаа чүүлдер, ханы анализ болгаш ыяк бодамчалыг көөр чорук четпейн турар. Чурттакчы чоннуң аразында кем-херек үүлгедиишкини ээзжевейн турар, арагалаашкынны, күш-ажылчы сагылга-чурум үрээшкиннерин ажып эртер талазы-биле ажылдың дээштии куду. Кижилерниң хостуг үезин организастап чорударынче ээзэш кичээнгей салып турар.

Партком ажыл-агый, социал-культура хөгжүлдезиниң болгаш чурттакчы чоннуң кижизидилгезиниң айтырыгларын шиитпирлээринге кедээ Совет күүскомунуң, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-нитти организацияларының ажылының долу дүүштүрүлгезин ам-даа чедип ап шыдаваан.

СЭКП обкомунуң бюрозу бар четпестерни эдер талазы-биле боттуг хемчеглерни алырын, бодунуң ажылын улам шиитпирлиг болгаш шалыпкын эде тургузарын, оон бүгү угланыышкыннарынга боттуг өскерилгелерни чедип алырын, экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге чаа аргаларны бадыткап тургузарын «Бай-Тал» совхозтуң парткомунга (Ю. Ш. Салчак) дааскан.

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдерин дүргедедириниң айтырыын шиитпирлээринге партийжи салдар чедирерин күштелдирер, совхозтуң бүгү кезектерин бригада болгаш ег-бүле керээзинче шилчидер талазы-биле ажылды шудургу чорудар. Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле планнарның хажык чок күүселдезин хандырар.

Партком цех партия организацияларының болгаш партбөлүктерниң дайынчы аргашинээзин шудургу бедидер, партийжи иштики демократияны чайгылыш чок хөгжүдерин хандырар, ажык-чарлыг чоруктуң, шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң, партияның күрүнениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумунуң янзы-бүрү хажыдыышкыннарынга эптеш чок чоруктуң калбак хөгжүлдезинге эргежок чугула байдалдарны тургузар ужурлуг. Партия хуралдарының белеткелиниң практиказын доктаамал сайзыраңгайжыдар, коммунистерниң, ажылчы чоннуң саналы-оналын калбаа-биле өөренип көөр, оларның шүгүмчүлелдерин болгаш саналдарын шалыпкын сайгарар. Организакчы болгаш политиктиг ажылды бүдүрүлге участоктарынче дорт шилчидер, бригадалар болгаш фермалар коллективтеринге партийжи салдарны күштелдирер.

Партком, цех партия организациялары кадрлар-биле ажылды эде тургузарын хандырар, удуртукчуларга болгаш специалистерге чаа өзү-биле углап бодаашкынны шудургу хевирлеп тургузар, оларга ажыл-херектиң байдалын ханы анализтээр, шүгүмчүлекчи өзү биле үнелеп көөр негелдени, калбарып турар демократияның байдалдарында ажылдап билирин хөгжүдер. Кадрлар-биле ажылга удуртукчуларның соңгулдалыы, албан-хүлээлгеге кижилер шилип алырының конкурс системазы, аттестация, беседалажыышкын, отчёт бээри, характеристиказын чугаалажып көөрү болгаш бадылаары ышкаш демократтыг хевирлерни болгаш аргаларын практикага калбаа-биле ажыглап кирер.

Партком, цех партия организациялары СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң эде тургустунуушкунунуң идеологтуг хандырылгазының, масса-политиктиг, пропагандисчи ажылды сайзыраңгайжыдарының, оон түңнелдиин бедидериниң талазы-биле айтыышкыннарын боттандырар дээш немелде хемчеглерни боттандырып чорудар ужурлуг.

Идеологтуг ажылды кижилериниң политиктиг, социал болгаш күш-ажылчы идепкейиин көдүрериниче угландырар. Идеологтуг ажылдың совхоз коллективиниң херек кырында ажыл-ижи-биле сырый холбаалыын шудургу чедип алыр, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң түңнелдиин дыка бедидер, хереэжениң чөвүлелиниң, агитквартирларның, Культура бажыңының, библиотеканың, школаның башкылар коллективиниң, хөй-ниитичи янзы-бүрү каттыжыышкыннарның ажылын идепкейжидер. Ажылчы чоннуң, ылаңгыя анывактарның патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгезиниң талазы-биле ажылды тодаргайжыдар, оон хевирлерин болгаш утказын байлакшыдар.

Улус депутаттарының кедээ Совединиң күүскомунуң, совхозтуң профэвилел болгаш комсомол организацияларының, улусчу контроль бөлүктериниң болгаш постуларының ажылын эде тургузарын хандырар талазы-биле боттуг хемчеглерни ап чорударын, оларны баштап турар удуртукчуларга негелдени күштелдирерин парткомга дааскан.

СЭКП обкомунуң бюрозунуң хуралынга өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалажып көрген болгаш оларның талазы-биле чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

Субботник кыйгызы

БЕЛЕТКЕЛ АЖЫЛДАРЫ

В. И. Ленинниң төрүттунган хүнүнден бээр 118 чылынга турасказтткан коммунистиг субботникке республиканың үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуг, транспорт, садыг организацияларының, совхозтарның болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының ажыл-ишчилери белеткел ажылдарын чорудуп турар.

● **КЫЗЫЛ.** Күш-ажылдың байырлалының хүнүнде Улуг-Хем үлетпүр ыяш ажыл-агыйының коллективиниң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары эң-не бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хүлээнген. Орта ниитизи-биле 260 кижи киржир. Оларның кылыр ажылдарын тодарадып, белеткелди бо хүннерде чорудуп турар. Чербиниң ыяш белеткээр пунктузунуң ишчилери анаа ажыл хүннеринден бүдүрүкчүлүг ажылдаарын шиитпирлээн. Олар тудуг ыяштарын сөөртүр, кезер. Белеткээрлер ниитизи-биле 200 кубометр ыяшты белеткээри көрдүнген. Пилорама ажылчыннары 130 кубометр ыяш материалдарын дилдирер, ол планның онаалдадан ажып турар. Үлетпүр ыяш ажыл-агый чериниң коллективи субботник хүнүнде он муң ажыг рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрер.

Он ийиги беш чылдың фондузунче сес чүстен ээзэш эвес рубльди шилчидерлер.

■ 14 дугаар механизация эргелелиниң коллективи апрель 16-да болур коммунистиг субботник хүнүнде бир демниг ажылдап үнерлер. Бүгү-ле чер казар машиналарның, суургалыг крааннарның болгаш өске-даа техникаларның башкарыкчылары ол хүн нормазын ажыр күүседирин аазаан. Чер казар машиналар суг даммыдар хоолайлар салыр оңгарларның 3900 кубометр довураан казар, ол болза эрткен чылдың субботник хүнүнде кылганындан хөй. Суургалыг крааннарның машинистери Кызылдың, Шагаан-Арыгның чаа тудугларынга үзүктелиишкин чок ажылды хандырарын хүлээнген. Механизация эргелелинден 238 кижи күш-ажылдың байырлалынга киржир, оларның иштинден 204 кижи боттарының объектилеринге ажылдап, планныг онаалдаларын күүседир.

Эргелелдиң ишчилери он үш муң ажыг рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Беш чылдың фондузунче 690 рубльди шилчидер.

Т. ХЕРТЕК.

Шеф дузазы-биле Кызылда чылда 28 муң түүйбү бүдүрер чаа заводту тудуп турар «Красноярсклеспромстрой» трестиң № 59 тудуг эргелелиниң тудугжулары бо чылдың бирги кварталының планының даалгаларын ажыр күүседип, кол керээлиг ажылдар өзүгаар 459 муң ажыг рубльдың тудуг-монтаж ажылдарын кылган. Бо ажылдарны күүсединге ээлчег аргазы-биле ажылдап турар Валерий Феклистовтуң комплекстиг бригадазы улуг үлүүн киирген. Бригаданың бызаңчы-бетончулары, кацакчылары чаа заводтуң бүдүрүлге корпустарының тавааи салып, фундаментилерге болгаш дериг-херекселдер тургузарынга ажыглаттынар монолит демир-бетон чагыларны кудуп келген.

Заводтуң ийи каьт административтиг корпузунуң кол тудуг ажылдары доозулган, аңаа ам каш хонгаш база-ла Лесосибирскиден шевергеенчилер кээп ажылдап кириптер. Бо чылын көрдүнгени өзүгаар завод тудуунга 2 миллион рубльдиң капитал салыышкыннары шиңгээттинер. Кол тудуг ажылдары-биле чергелештир тудугжулар тудуштур эптеп кылыр общежитие бажыңнарын база тудуп турар. Эрткен чылгы дужааттынгаи 50 оруннуг бир общежитиеге немей база бирээни туткан болгаш ону бо айның төнчүзүнге чедир ажыглаатга кирер.

Чаа түүйбү заводунуң тудугжулары партияның XIX Бүгүдээлел конференциязынга уткуштур бедиткен хүлээзгелерни алган болгаш оон ажыттынар хүнүнге чедир чартык чылдың тудуг-монтаж ажылдарының планын күүседири дээш шудургу ажылдап турар. Чартык чыл планын хүусаадан эрте доозарының магадылалы тудугжуларда бар. Тудуг ажылдарынга ажыглаттынар материалдар, дериг-херекселдер чогуур үезинде чедирттинип кээп турар, ээлчег аргазы-биле ажылдап, 15 хонуктап соячуп турар тудугжулар амгы үзүн хүн дургузуң бүгү чырык үезин ажыглап ажылдап турар.

ЧУРУКТАРДА: бызаңчы-бетончу Геннадий Лущенок; тудугжулар Александр Шуи биле Александр Качан бетон кудуп тур.

Ондар **ОХЕМЧИКТИҢ** фотолары.

ДААМАЙ ХӨӨНДЕН, ОЛУТПАЙ ЧОРУКТАН УШТУНАР

Каттышкан рейд

Районнуң тараалаң кол хову турлагларының девискээрлери Улуг-Ажык, Бичии-Ажык, Саргал, Хайырлыг, Чиңге-Даг ынчаар кышкы кылын хар эрип чадааш чыдып берген. Чогум үези келирге, чоога куду билдиртпес-даа, шиг дээр. Үр манаан час-даа дужер. Чымыштыг үүле-херек хаймыгар.

Часкы тарылга —дүжүт өстүрерниң баштайгы шыңгалдазы. Аңаа хынамчалыг белеткелден ажылдың төнчү түңнели илерел келир. Бот-оруяга-чарылга, бот-акшаланыышкынның чаа байдалдарында Каа-Хемниң совхозтары долузу-биле шуудап кирбейн, материалдыг баазаны ам-даа чедир бижыглаваан, кезээже кирген хову бригадаларының ажылында эреңгейлээшкинни болдуруп турар. Ажыл-агыйларның чамдызы частың эге хүннерин даамай хөөннүг уткуп, тодаргай сорулга салбайн, куженнишкин үндүрбейн, белеткел кошкак ажылдап турарын рейд бригадазының кежигүннери илереткен.

«КЫЗЫЛ ТУК» СОВХОЗ. Харын байдал мында тургустунган. Тракторларны септелгеге тургусаан. Механизаторлар чедишпес. Септекчилер бригадазы тургустунмаан. 8 трактор Өвүр Улуг-Хем районнарда кыыргыыш, саваң сөөртүрүнде хаара туттунган. 492 тонна үрезинниң 450-ни үрүп алза-даа, оон чартык кезии үшку класстың чавыс шынарлыг үрезини кыпдыр сачаттырып турар. Бирги класстың үрезинни шуут удуунмаан. Үрезин хоранннаашкыны эгелевээн. 2993 гектар тарылга шөлүнүн ийи муң хирезин удур чарар. Эрткен күстүң түңнелдерин херекке албаан. Улуг-Ажыкка ажаап четтикпээни хар алдынче кирген дыка хөй девискээрниң тараазын совхозтуң чылгызы саста сузуп, базып каан.

Часкы тарылгага киржир кижилер четчелеттинмээн. Хову турлаан кым-даа барып сонуурган көрбээн, өлче оруу изеттинмээн. Оон девискээриниң хары аштаттынмаан. Бичии-Ажыкта механизаторлар чурттаар бажыңның одалга хову ажылдаавас, ону кузун-не донурун каапкан. Оон кадында кол агроном Е. Е. Грауфергер аараш, ай ашкан. Мал чеминиң белеткелиниң талазы-биле харыылап турар агроном А. Н. Петров ол хүлээзгени холга тур када алза-даа, ажылчын план чогааттынмаан. Шимчеп турар трактор бурузун септелгени бурун эрткен кыдыр бүрүткеп, медээге киирип турар. Кедээ ажыл-агыйның кожүг машиналарынга хол безин дегбээн.

«БҮРЕН» СОВХОЗ. Дугуйлуг ничирбелиг 36 тракторнуң 16-зын мал чеми белеткээринге ажыглаар. Септелгени шериг баар деп турар оолдарга идегээн. Шимчедикчилерин чазып каан 3-4-даа тракторнуң чанынга бардывыс. Оларны хол тудуп септеп турар кижи-даа чок. Септелгеде киржип турар оолдары-ла ол турган боор, 5-6 хире кижи МТМ иштинде, үрелик тракторлар чанында боттарының мотоциклдерин кылган турар болду. Ында бо чылгы дүжүттүң салым-чолу дээш дүвүрээзини көзүлбейн турар. Артык кезектери тывылбайн турар, анаа-ла чазып каан тракторлар эндерик. МТМ бажыңын немей тудуп, оон шелүн делгемчитсе-даа, совхозтуң механизаторлары ала-чайгаарлаашкынның агымынга алзып, тодаргай удуртулга чок ажылдап турар.

Шала септеттинген үрелик тракторларның улуунге 1600 гектар тарылга шөлү онаажыр. 3510 гектар девискээрниң 1300 газынга интенсивтиг технология ажыглаар. Аңаа чажар 65 тонна бирги класстың кызылтас үрезини белеткеп алза-даа, ниити үрезинниң чартык кезии эмизинге чедир арыглаттынмаан. Хову турлаанче кежеринге бо хүннерде белеткенип, аңза херектиг чүүлдерни ам кээп четчелеп эгелээн. МТМ эжиниң аксында озаңналы берген чыдар хөй демир аймаан дүрген дужаагаш, арткан бокту үндүр сөөртүп кааптарын МТМ эргелекчизи Иван Корвенге сүмелээривиске, ол ону херекке шоолуг алыксавас хөөнүн көргүсту. Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуктары девискээрниң аян-шинчизин үреп турар.

«УЛУГ ОКТЯБРЬ» СОВХОЗ. Кол агроном Я. В. Цыба ажылчын план тургустунмаанын Кызылга семинар чорааш, чай чок болганы-биле тайылбырлаарын оралдашты. Чүгле тракторларның сени 44. Септеттинмээн машина-техника мастерская долган. МТМ-ниң ажылын хоочун механизатор Фатей Долганов удуртуп турар. Ам-даа 8 трактор тарылгага белен эвес. Септелгениң хүусаазында доозулбайн барганын кол агроном Яков Цыба кол инженер Александр Уткинче чүүй каар, а ол бодунуң ээлчээнде МТМ эргелекчизинче чаа тудар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, удуртулганың кошкаандан, хыналда чогундан часкы тарылганы чогуур үелеринде туруушкун чок эрттирериниң магадылалы тургустунмаан. Тараажыларның хову турлаа Саргал суур хову Кок-Хаактан 27 километр черде турар. Бригаданың бодунга гараж тудуп, МТМ-ниң үзээр дужаавылаар дээн ышкаш цехтеринден кижилерни аңаа тургузуп, ында кедээ ажыл-агый машиналарын, комбайннарны септээрин чамдык механизаторлар саналдап-даа турган. Саргалда ындыг байдал чогундан чаңгыс бичии ээрлил-даа чондурарда ыяап-ла совхоз төвүнче кирип, хөй үе-шакты чидирип турар. Ол айтырыгны өөренип көөрүн механизаторлар негеп турар.

СЭКП-НИҢ XXV СЪЕЗДИЗИ АТТЫГ СОВХОЗ. Районнуң өске совхозтары эң дээре тракторларын ырак черлерден сиген, саваң сөөртүрүнге ажыглап, септелгениң графигин хажыдып келген. Ильинкада ындыг эвес. Мал чеми четчир. Харын-даа артыкшылдыг мал чемин кожаларынга садып, кыштаглаашкын эки эртсин дээш дузалажып турар. Техника септелгезиниң дугайында айтырыгны каш удаа чугаалажып, хайгааралга ап, сайгарылганы кылып турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Георгий Викторович Новиковка баштаткан улусчу контролёрлар бөлүү септелгеден үнген машина-техниканың шынарын көрүп, ханап, чогуур үнелелди берип, аңаа хыналданы күстен тура күштелдирген.

Часкы тарылганы чорударының планын партияның ажык хуралынга чугаалажыры-биле бөгүн, дээрта кирер. Септелгеде арткан 3 трактор доостурунуң кырында келген. Механизаторлар чурттаар турлагга бажыңнарны чугайлап, өрээлдерни одап, орун-дөжекти салып, аъш-чемни үндүрүп, поварны тускайлаан. Интенсивтиг технологияны шиңгээдип ажылдаар 6 кижи составтыг звенону тургускан. Ону Сергей Самбу удуртур. Звено кежигүннери чоокта чаа «Өөк» совхозтуң механизатору А. Калягинниң арга-дуржулгазын көрүп, Аржаан суурга аалдап чораан. Бо чылын К-700 тракторлар ийи ээлчег-биле ажылдаар. Кывар-чаар материалдарны хову турлаанче сөөртүрүн ам-даа уламчылап турар. Үрезин чүс хүу урдунган, сорттар, белүктер аайы-биле аңгылаттынган.

«ЛЕНИНЧИ ОРУК» СОВХОЗ. Мал-оол Дапыян удурткан бот-орулга-чарылгалыг бригада кежигүннери хову турлаанда үнүп келген, кедээ ажыл-агый машиналарының септелгезин доозуп турар. 25 сеялка, 5 «КПЭ-3,8» 5 агрегат илиирлер, 9 трактор белениниң шүгүмүнда тургустунган. Кол агроном Геннадий Задбоев-биле база хову турлаанга ужурашпывыс.

— Часка белеткелди чүгээр деп демдеглеп болур —дээш, Геннадий Гамбажапович чугаазын уламчылай-дыр: —Ам кол сорулга шык базырыышкынын, тарылганы, чаштырылганы чогуур хүусаазарында доозары болгай. Үрезин хораннаар мешийавыс үреликсей берген. Ам ону кылып алгаш, ол ажылче демниг-биле кирилтер бис. Кывар-чаар материалдарның хөй кезии турлагда сөөртүп чедиртинген.

«БУРУНГААР» СОВХОЗ. 760 тонна үрезинни белеткеп алган. Оон 93 хуузу чогуур негелдезинге дүгжүп турар. Хайырлыгның тараажылар бригедазынга 9 трактор ажылдаар. Механизаторлар Хайырлыгда хонуп, дүжүп, илиирлер, андезиннар септеп, турумчуп ажылдай берген.

Ында ажылдап турар механизаторлар аъш-чем-биле хандырылгазынга эрай таарзынмайн турар хомудалын биске илереткен. Сүт планы күүсеттинмейн турар дээш сметана, сүт-биле хандырарын совхоз директору чепшээревейн турар.

«Бурунгаар» совхозтуң ногаажылары чыл санында багай эвес дүжүттү өстүрүп, арга-дуржулганы мөөңнеп орар. 1200 дөрбелчин метр шөлдүг 2 теплицалыг. Ногаа аймаан 53 гектарга тарып өстүрер. Амгы үеде теплицалар, парниктер иштин аштап арыглап каан. Огород үрезини чедишпейн турар. Капустаның 10, согунаның 75, морковьтуң 38 килограмм үрезинниң тыптыыып алырын кол агроном В. Д. Артына ам чаа миннип келген чүве дег, сеткилинде хензиг-даа дувүрээзин чок чугаалап олурар.

Районнуң «Совет Тыва», «Енисей» совхозтары часкы тарылгаже эрткен чылдарга деңнээрге, белеткелди элээн күштелдирип, белениниң шүгүмунче бар техниканы колдуунда чыскаап тургускан. Тракторларны механизаторлар боттары септеп алгылаан. Маңаа кол рольду депшилгелиг чаа арга керээ-биле ажылдаары ойнаан. Ажылдың участок бүрүзүнде бот-харыысалга бедээн.

Часкы хүн чылды чемгерер. Азы өскээр чугаалаарга, тарылгага белеткел кандыг болдур, күзүн ажаап алыр дүжүдүвүс база ындыг болур. Ол хирезинде районнуң совхозтерының хөй кезиинде часкы хову ажылдарының ажылчын планы мынчага тургустунмаан.

Ажаап алыышкын доозулгандан бээр алды ай чедип турар. Ындыг турбуже, чер-черде септелгениң графиги сагыттынмаан. Ону доозарынга үе чедишпээн.

Он-он тракторлар хову-шөлдерже үнеринге белен эвес. Хөй-хөй кедээ ажыл-агый машиналары холдан үндүр септеттинмээн. Маажым хөөннерден, олутпай чоруктан уштуунар. Үе ынчаар негеп турар.

Климентий **ОЧУР-ООЛ.**
Каа-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

Виктор **ДОЛГАНОВ.**
ВЛКСМ Каа-Хем райкомунуң бирги секретары.

Данзы **САЛЧАК.**
[«Шынның» корр.]

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: эге организация, ооң ажыл-херээ

ОТЧЁТТАРЫН БЕРИП ТУРАР

Партияның хурээлеңинге турары кандыг-даа артык эргелер бербес, а харын чуртта боол турар бүгү-ле чүүлдер дээш, коммунистиг тургузуушкунуң, ниитилел депшилгезиниң салым-чолу дээш улам бедик харысалгалыг болур дээни ол деп СЭКП Программазында айтып турар. Коммунист бүрүзү күш-ажылга база сагылга-чурумга, хой-ниитиниң база хууда амыдыралынга үлегер-чижек болур ужурлуг. Ынчангаш партия коммунист кижи бүрүзүнден ажылынга хамаарылга дээш харысалгазы күштелдирип турарын билир бис.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге партия хуралдарынга коммунистерниң болгаш партия кежигүнүнге кандидаттарның отчёттарын ап, оларның характеристикаларын бадылап турар дыка хой партия организацияларының дуржулгазын деткээн. Шак ындыг отчёттарны чорудар дугайында чурумну партия Уставында база киирген.

«Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжышкынының Тываның автосепелге заводунда партия эге организациязының учёдунда 16 коммунист, партия кежигүнүнге 2 кандидат бактаап турар. Олар шупту партийжи даалгалыг. Коммунистерниң отчёттарын үе-үелеп хуралдарга дыңнап турарын чурумчуткан бис.

Эрткен чылдың январь 28-те болган партия организациязының ажык хуралынга коммунистер кол инженер В. Г. Фроленко, бүдүрүлге албанының начальниги А. Е. Ишутин оларның отчёттарын дыңнаан. Ол хуралга В. Фроленкога хамаарыштыр коммунист А. И. Томилин мынча дээн: «Кол инженер директорнуң мурнунга принципиалдыг эвес. Бодунуң бодалы дээш туржуп шыдавас, ооң аайындан эртпейн турар. Ажылында чаңгыс аай угланыышкын чок. Кылыр херектерниң дөгерезин сегирип аар. Түңнелинде эчизинге чедир кылыпканы эвээш болур. Ооң харылаан турары кол механика килдизин ап көрээлиңер. Үрелген кезектер, механизмнер чуур тургузуг ажылдавайн турар». Шак мындыг кожык, дорт шүгүмчүлел кандыг-даа кижиниң сеткил-хөңнүнге дээр болгай. Саналдаан эштер ажылда четпестерни эдеринче угланган сүмелерни бергеннер. Хурал соонда кол инженер ажылының стилин өскерткен. Ажылчыннар аразынче хой кирип, оларның-биле сүмележир, хой-ниити ажылынга киржилгезин экижиткен. Тускай септекчилер бригадазын тургускаш, үрелген кезектер, механизмнер чуур тургузугну септээшкин ол ам доктаамал ажылдап турар.

— Коллективтиң хой-ниити ажылынга киржилгем хире-диг. Эгелээн херээмни төнчүзүнге чедирбейн баарым база бар. Эртем-билиим бедиттейн турар мен. Дүргедээшкин үезинде билиглер меңээ чугула херек апарганын миннип тур мен — деп, А. Ишутин бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле отчёдун төндүрген. Ону база-ла коммунистер, хуралга олурушкан партия кежигүнү эвестер биргизинден дудак чок шүгүмчүлээн. Аныяк коммунист А. Ишутин сөөлгү үеде хой-ниити ажылынга сундулуун, активчизин көргүскен. Заводтуң профэвилел комитединиң даргазынга ол соңгуткан. Ол дээрге коллективтиң улуг бүзүрели, бодунга оңаашкан бедик харысалга-дыр деп, А. Ишутин медерел билип турар. Бо өөредилге чылында ол Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының автотранспорт факультединиң кежээки салбырында өөренип кирип алган. Хуралга ийи коммунистиң характеристикаларын база бадылаан.

Коммунист А. Ф. Прилепинниң шимчедикчилер септээр участокта продукцияның шынарын экижидер дээш ажылының дугайында отчёдун дыңнадывыс. Ол үк участоктуң мастери боол ажылдап турар.

— Шимчедикчилер септээр участокте ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар чедир тургустунмаан. Соок, дааш-шимээниг. Артык кезектер чедишпес деп, бо-ла бүгү четпестерни А. Прилепин бодунуң отчёдунга адаан. Ол четпестерни кым болдурганыл? Участок мастери бо-дур. Коммунистер аңаа принципиалдыг үнелелди берип, четпес эде тургустунуп турарын айыткан. Ажылдың шынарын экижидер дээш сула ажылдап турарын хуралдар демдеглээн болгаш шынар дээш ажылды көскүзү-биле экижидерин аңаа дааскан.

Завод директорунуң саарылга талазы-биле оралакчызы, коммунист Л. В. Маландинниң характеристиказын хуралга бадылаан. Кажан бо айтырыгны чугаалажып турувуста, коммунистер ол удуртукчунуң эки болгаш четпес талаларын айтып, ажылын экижидеринге ажыктыг сүмелерни бергеннер.

Удуртукчу-даа, бодуун ажылчын-даа коммунистерниң отчёттарын доктаамал дыңнап турар. Коммунистиң отчёдун дыңнаарда, белеткел ажылын беш бурунгаар чорудары чугула деп бистиң дугуржулгавыс бадыткаан. Ооң ажылын, сагылга-чурумун хайгаарап көөр, амыдырал-чурттаалгазында байдалын сонуургаары база артык эвес. Чүге дизе, коммунист кижи бүгү талазы-биле үлегерлиг болур деп негелде ындыг.

Отчётту чугаалажып тургаш, коммунистиң ажылында четпестерниң тывылган келгеннин чылдагааннарын анализтээри ажыктыг. Ажык болгаш принципиалдыг, эш-өөрүнүң шүгүмчүлели кижи бүрүзүнге бодун кыдыындан көрүп шыдаңнеринге, бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле ажылын бодун ап чорууруп үнелээринге дузалыг. Ол дугайын отчёттарын дыңнаанывыс коммунистер боттары-ла чугаалап турарлар.

Коммунистерниң авангардчы чорудундан күш-ажылчы коллективтиң ажыл-херээниң түңнелдери база хамааржыр. Бистиң автосепелге заводу эрткен февраль айның планнарын ырткта ажыр күүсетсе-даа, январь айда болдунган чыдып калышкындан уштунуп чадап каан бис. Завод бирги кварталдың планын күүсеткен, март айда шалыпкын ажылдаан.

Бүдүрүлге айтырыгларын шиитпирлээринге партия организациязының салдары эвээш боол турар. Коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер дугайында айтырыгны февраль айда эрткен хуралга чугаалашкывыс. 1988 чылдың дүргүзүнде партия кежигүннериниң ниитилел-политиктиг аттестациязын чорударын хуралга шиитпирлээн. Бо база-ла партия кежигүнү кижиниң отчёду, шылгалдазы-дыр.

Екатерина БАЛАБАНОВА,
Тываның автосепелге заводунда партия организациязының секретары.

ЭКОНОМИКТИГ БИЛИГ ЭРГЕЖОК ЧУГУЛА

Кедээ ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларында ажылдап турар кижи бүрүзүнге экономиктиг билиг эргежок чугула. Ону шиңгээдип алыры кымга-даа күзенчиг.

Сүт-Хөл районда «Сүт-Хөл» совхозтуң төпте профэвилел комитединиң даргазы Аргар-оол Ондар, кол экономист Барыыймаа Монгуш оларның пропагандистээни школаларда экономиктиг өөредилге тургустунган программа ёзугаар болуп эртип турар.

Совхозтуң ажыл-агый адырларының орулгазы кайын кирерил! Артык чарыгдалдар канчап болу бээрил дээн ышкаш чугула темаларга кичээлдерни эрттиргилээн. Продукция бүдүрерниң талазы-биле бот-үнени улгаттырбазы дээш чүнү кылза чугулаал дээн чижектиг кол айтырыгларга санаашкыннарны кижи бүрүзү санап билир кылдыр өөредир сорулганы пропагандистер сагып турар. Чижээлээрге, хову, мал ажылдыгларының бригадаларының ишчилерин, сүт-бараан фермаларында саанчыларны, кадарчыларны, автопаркының, МТМ-ниң механизаторларын, чолаачыларын боттарының бүдүрген продукциязының өртек-үнезин салаа базып санап билир кылдыр өөредири негеттинип турар. Ынчангаш экономиктиг өөредилгеде кол тускай эртемниглер, бухгалтерлер болгаш өске-даа адырларының ажылдакчылары шупту мында киржип турар.

Тус-тус бригадаларга, звеноларга экономиктиг өөредилгениң ээлчег ёзугаар эрттирери эргежок чугула апарган. Чоокта чаа санажылга бухгалтери Хензиг Сат Алаак сүт-бараан фермазынга ындыг кичээлдин организастап эрттирген. Совхозтуң ажыл-агыйының амгы үеде байдалын негелдеге дүүштүрүп тургаш тайылбырлаан ол кичээлден ферма ажылчыннары билбейн чораан айтырыгларынга чогуур харыызы алганнар.

Совхозтуң хову ажылдыглары эрткен чылын-на бот-орулга-чарыылгаже кирген. Ынчаарга шээр малда ажылдап турар малчыннарны, хойжу бригадаларны бо чылдан эгелеп өг-бүле керээзинче киирген, бот-акшаланыышкынче шилчиткен болгай. Чыл төнчүзүнде ооң ажык-дузазы билдинер, өөредилгениң түңнелдии көстүр.

Совхозта экономиктиг өөредилге деңнедески эвес чорупн турар. Автопарк, тудуг бригадазы дээн ышкаш коллективтерде өөредилгени негелдеге дүүштүр организастап шыдавайн турар. Ниитизи-биле экономиктиг өөредилгениң шынарын ам-даа экижидери негеттинип турар.

Ондар БОРАШ.

Кызыл районнуң Шамбалыг суурда ортумак школада башкы Сара Дандаровна Монгуш хой-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржип турар. Ол совхоз конторазының чанында тургустунган аныяктар ортузунда политиктиг өөредилге школазының ажылын удуртуп, лекциялар номчуп, аныяктарның политиктиг билиин бедидеринге чогаадыкчы үлүүн киирип турар. Пропагандист башкы политиктиг өөредилгеге аныяктарның сонуургалын хайныктырып, чамдык кичээлдерни беседа аргазы-биле эрттирип турар. Ооң ужурундан дыңнакчылар кичээлдерге шупту конспектилиг кээп, долу харыыларны бээринге сонуургалдыг болу бергеннер.

Идепкейлиг дыңнакчылар Чечена Түлүш, Юрий Сереэ, Урана Ондар болгаш оон-даа өскелер политиктиг өөредилгениң чүгле ажылдаарынга эвес, ооң амыдыралга ажыктыын билип, өөредилгеже хаара туттунмайн турар аныяктарга үлегерин көргүзүп, «чаңгыс-даа аныяк кижи өөредилгеден дашкаар артпазын» дээш деп агитация ажылынга күзелдиг-биле киржип турар.

ЧУРУКТА: пропагандист С. Д. Монгуш.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БЕШ МУҢ ТИРАЖТЫГ

Күрүне бүдүрүлгезиниң [каттыжыышкынының] дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң хоойлузун Тываның ном үндүрер чери тыва дылда дептерлерге кылдыр үндүрген. Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлудан аңгыда, ол хоойлуну күштүг болдуруп киирериниң чурумунуң дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң доктаалын мында парлаан. Дептержигешти беш муң тиражтыг кылдыр үндүрген, оларны ном магазиннеринде садып турар.

Сандан САНДЮ.

БИР КИЧЭЭЛДЕН ЧИЖЕК

Өвүр районнуң Торгалыг кодээ Совединиң чанында партия эге организациязының коммунистериниң болгаш аңаа хамааржыр албан черлериниң, организацияларының удуртукчуларының айда ийи катап болур политиктиг өөредилгезиниң ээлчеглиг бир кичээли чоокта чаа болуп эрткен.

Кичээлди пропагандист башкы Вера Тюлюшовна Ажы-оол организастыг болгаш солун кылдыр эрттирген. Кичээлдиң темазы: «Кижиниң бүгү талазы-биле сайзыралы болгаш социалистиг экономиканы интенсификастаары». Теманы тус черниң амыдыралы-биле холбаштырып, тодаргай, шупту кижиге билдингир чижектер-биле байыткан. Тайылбыр үезинде кижи факторунга хамааржыр доктаап, аңаа чижектерни районун, ажыл-агый иштинден шилип алганы чедимчелиг болган.

Дараазында болур кичээлди семинар-өөредилге деңнелинге ажыл-херекчи оюн хевирлиг кылдыр эрттирер деп пропагандист ол кичээлге дыңнакчылары-биле дугуржушкаш, чижек планын-даа чугаалаан. Кичээлди эрттирип, ооң дээштинниң талазы-биле янзы-бүрү арга-методтар ажыглаттынып турзажок, өөредилгени организастап турарывыста четпестерни бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле оваарып көрбезивистиң аргазы чок. Дыңнакчыларның кичээлге чүс хуу келген турары ам-даа чедип алдынмайн турар. Чүге! Амыдыралында бо айтырыгга дорт харыы тыппазывыстың чылдагаанын өөредилгени шын организастап шыдавайн турарывыс-биле тайылбырлаар апаар. Сорулга чүү дизе, четпестерни болдурбас дээш үениң негелдезинге дүүштүр ажылдап, дыңнакчы бүрүзү-биле тус-тузунда ижин-кара чок чугаалажып, оларның ажыл-ижи, амыдырал-чуртталгазы-биле чоок таныжып, беседалажыры чугула.

Биче МОНГУШ.

ШЫҢГЫЫ НЕГЕЛДЕЛИИ-БИЛЕ

СЭКП-ниң хурээлеңинге кирерлерге шынарлыг шилип алышкынны чорудар, партия Уставының негелделерин сагыыр дээш коммунистерниң харысалгазын бедидер, партия кежигүннериниң персоналдыг херектерин боттуу биле көөр, кадрларның ажылынга контрольду боттандырар, партияның, күрүнениң сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле чамдык ажылдарны партия райкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязы кылган. Ол ышкаш партияның болгаш чазактың шиитпирлериниң күүселдезин хынаарын экижидеринче, демократиязын калбартып, ханыладырынче, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче кичээнгейни салган.

Эрткен чылын партийжи комиссия партия кежигүнүнге болгаш партия кежигүнүнүң кандидадынга кирер дээн 20 кижиниң херээн көргеш, партия эге организацияларының шиитпирлерин бадылаарын саналдаан.

Партияның, күрүнениң сагылга-чурумун үрээн, арагалаан коммунистерге партийжи шыңгыы хемчеглерни хүлээдип турар. 1987 чылда 31 коммунистиң персоналдыг херээн көрген, оларның иштинден 7 кижини СЭКП-ниң хурээлеңинден үндүрген, чээрби кижиге партийжи хемчеглерни хүлээткен. Милиционер И. Н. Кузнецовтуң оңаашкан ажылынга ээ-харысалга чок болуп, арагалап турганының түңнелинде аар кем-херек үүлгедишкинни болган ону барымдаалааш, коммунисти шыңгыы доңгуткаш, хуу херээнге киир бижээн. «Тоора-Хем» совхозтуң бухгалтери Н. Х. Ак эрткен чылдың төнчүзүнде арагалап тургаш, ажыл шагы үзүп, прогулдаан, партийжи, күш-ажылчы сагылга-чурумну каржызы-биле хажыдып тургаш, шыңгыы доңгуттургаш, хуу херээнде киир бижиткен.

Партия райкомунуң чанында партийжи комиссия эрткен чылын он дөрт хурал эрттирген. Партияга хүлээп алышкын болгаш персоналдыг херектерден аңгыда, элээн хой айтырыгларны чугаалашкан. Райкүүском даргазының оралакчызы В. М. Михайловтуң назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссияның ажыл-чорудулгазын удуртуп келгенинин, Тожунуң ыяш ажыл-агыйының директору В. П. Новиковтуң, райкүүскомнуң иштики херектер килдизинде партия эге организациязының секретары В. Х. Сарыг-оолдуң СЭКП райкомунуң бюрозунуң доктаалдарын күүседип турарының, районнуң удуртукчулары-биле ажылчы чоннуң ужуражылгазының үезинде кирген шүгүмчүлелдиг саналдарны эдер талазы-биле хемчеглерниң күүселдезиниң дугайында В. Б. Магда, М. В. Лысенко, А. П. Чернявский оларның отчёттарын дыңнап, чугаалашкан.

Партийжи комиссияга кирген билдиришкиннерни, чагааларны чогуур үезинде сайгарып, ээлеринге харыыларны берген. Ол ышкаш коммунистер-биле хуу беседалажып турар. Партия райкомунуң бюрозунга чугаалажыр айтырыгларны белеткээринге киржип келген.

Партия райкомунуң чанында партийжи комиссияның ажылында четпестерни чок деп болбас. Партия эге организацияларындан негелдени күштелдирер, партия хурээлеңиниң арыг болурун хандырар ажылды доктаамал чорудар, ажыл-агыйжы эвес, арагалаар, сагылга-чурум үрээр, кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демиселди улам шыңгыыладыр хемчеглерни ап турар.

Дадар-оол МЫЛДЫК.
СЭКП Тожу райкомунуң чанында партийжи комиссияның даргазы.

АЖЫЛ-ИШЧИ ЧУГАА

Таңдыда Тока аттыг совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазы-биле Дуржулга станциязының Хадың-Аксы сүт-бараан фермазының ишчилери аразында харылзаалыг, бот-боттарының дуржулгазын солужары-биле ужуражылгаларны эрттирип турар.

Бо удаада Хадың-Аксы фермазынга Кулузун фермазының төлээлери аалдап келгеш, саанчыларның амыдыралы, ажыл-ижи-биле танышкан. Партия эге организациязының секретары саанчы Бичен Оюн коммунистерниң, коллективтиң ажыл-ижин, күш-ажылды организастап турары-биле таныштырган. Фермада болгаш ажыл-агыйда зоотехниктиг ажылдың байдалын Дуржулга станциязының кол зоотехниги В. П. Меркулов оларга чугаалап берген. Кулузун сүт-бараан фермазында партия эге организациязының секретары Окумаа Монгуш харыы сөс алгаш, бодунуң коллективиниң ишчилери сүт саалдазын көвүдедир, продукцияның шынарын экижидер дээш канчаар ажылдап турарын чугаалаан.

Хадың-Аксы сүт-бараан фермазында социал айтырыгларны кайы хире шиитпирлеп турарын кулузунчулар сонуургаан. Бо талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп турар. Фермада чурттаалга бажыңнарының шуптузун төп одалга системазында кошканы ажыл-ишчилерге элээн таарымчалыг байдалды тургускан. Аалчылар уруглар садының, магазинниң болгаш өске-даа коллективтерниң ажылы, амыдыралы-биле танышкаш, малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш Дуржулга станциязының удуртулгазы сагыш салып турарын демдеглээн.

Чарыштыгларның аразынга ажыл-ишчи чугаа ужуражылга үезинде болган, боттарының дуржулгазын солушкан. Хадың-Аксының коллективиниң бот-тывынгыр артистери концерт көргүскен.

Виктор МАРТЫЙ-ООЛ.
Дуржулга станциязында партком секретары.

ХҮР-МЕНДИ

«Ак-Чыраа» совхозтуң Чалааты бригадазында хой оол-даашкыны адакталып турар. Ында малдың ниити байдалы эки. Хоочун малчын Бюро Базыр-оолдуң кодамында 321 хоюю шупту оолдапкан. Хураганнары менди доругуп турар. Ында сакманчылар Вера Алдай-оол, Сарыг-кыс Бичет, Оксана Анай-оол тус-тузунда 85 — 125 хураганнарны ажаап хайгаарап турар.

Соңам Дамчаан, Түлүш Чыңдың оларның кодаңнарында мал хүр-менди. Комсомолчу сакманчылар Мария Дорбуй, Орланмаа Тумат, Минчмир Күулар, Оксана Шанаа олар хураганнарны ажаап азыраарынга дыка мергежээн.

Чалааты бригадазының хойжулары СЭКП-ниң XIX Бүгүэвилел конференциязын чедиишкинниг ужуражыр дээш чарышта киржип турарлар.

АДАКТАЛГАН

«Кызыл тук» совхоз төрүүр 11951 хойлуг. Ында хой оол даашкыны адакталыр чоокшулаан. Бо ажылче совхозтуң дирекциязы улуг кичээнгейни салган. Сакманчылар четчир. Төрүүр малдың кодаңнарынга сиген, саваң, чарба, суда болгаш өске-даа хоолулуг чемнерни, сугну доктаамал чедирип турар. Маадыр-оол Домбур-оолдуң автомагазини малчыннарга доктаамал чеде бээр, оларның херегледерин хандырып берип турар. Мал база кижи эмчилери малчыннарга доктаамал аалчылар. Бо чылын ажыл-агыйның хойжуларының кол муруузунда электрини киирген.

Кадарчылардан Ооржак Чамбылдай, Дамдың Мөнге, Доңгак Шаалы, Монгуш Халбан, Саая Девер-оол оларның кодаңнарында хой хураганнар немешкен.

КЫШТАГДА ЧЫМЫШ

Өвүрде «Кызыл тук» совхозтуң Саглы-Бажы бригадазында 30 чыл хойжулаан малчын Чамбылдай Кылын-оолович Ооржак Арга-Чарык деп черде кыштаглап турар. Ажылышке кызымак кижиниң хонаш-турлаа безин арыг-силиг дээри-ле шын. Ында хамык чүве эдме-сескелиг: суг кудар оңгачаларның дожун хоора шапкылааш, мал туружундан ырады бөлүп каан. Мал чылгаар дусту база бичии хоошпаларда чыскаай салгылаан.

Амгы үеде Ч. Ооржактың кодаңында 300 хураган тодуг-догаа доругуп турар. Ам-даа 80 хой төрүүр. Ол бо чылын социалистиг хүлээлгезин күүседиринге бүзүреңдиг. Малчынның кадайы Анчымаа Оолаковна чаш хураганнарны ыдып тударынга кызымак, оларны эмнеп билир.

Найгын-оол ДАМДЫҢ.
Өвүр район.

ӨӨРҮШКҮМНҮ ИЛЕРЕДИЙН

Мен «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы фермазында мал тарып боозадыр техник болуп ажылдап тур мен. Уруум Саяна Чыдым-оол Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң ветеринария салбырының 4-кү курузунда өөренип турар кижи. Чоокта чаа ол практиказын «Тиилелге» совхозтуң № 1 хойжу бригадазында Дукур-Кара биле Севилбаа Монгуштарның кодаңынга чедиишкинниг эрттирген. Ажыл-ижи эки, ал боттатары кызымак, хүндүлээчел болгаш уруумга дыка хой чүүлдерни айтып берип дузалашкан болдулар. Ёзулуг кижилер ындыг болур ужурлуг. Уруум чүгле практиказынга хой чүүлдү билип алган эвес, а ук кадарчылар топтуг чажы-чаны, кижизиг мөзү-бүдүлге уруумга үлегер болганнар-дыр. Ол ышкаш совхозтуң удуртукчулары база улуг дузазын көргүскен.

Ынчангаш мээң уруумну эки хүлээп ап, бүдүрүлге практиказын эрттиреринге улуг дузаны чедирип, өөреткени дээш «Тиилелге» совхозтуң дирекциязынга, парткомунга база профэвилел комитединге, эң ылангыя Дукур-Кара биле Севилбаа Монгуштарга «Шын» солунну дамчыштыр өөрүп четтиргенимни илереттим. Ындыг эки ажыл-агыйга, ындыг хүндүлээчел, кижизиг малчыннарга практика эрттиргенинге уруум аажок-ла өөрүп чор.

Тамара ЧЫДЫМ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ЫЯШ БЕЛЕТКЕЛИНДЕ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Красный Ооржактың удуртканы ыяш белеткекчилериниң звенозу Хөндергейниң Шивилигде ажылдап турар. К. Ооржак боду ДТ-75 тракторну башкарып, кестинген ыяшты ак черже сөөртүп эккеп турар.

Звено ай санында 200 кубометр ыяшты белеткеп, планын 110 хуу күүседип келген. Ыяш кезикчизи Очур-оол Күулар, чолаачы Виктор Монгуш оваангай ажылынга кызымаан көргүзүп, хүн нормазын долузу-биле күүседип турарлар.

Бистиң корр.

АҢГЫ СТАНДАРТ ХЕРЕК

• Агроүлетпүркүркомнуң кичээнгейинге •

Агроүлетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелери долу бот-орулге-чарылгаже база бот-акшаланыышкынче шилчип киргенде, совхоз бүрүзү эвээш чарыгдалдарны үндүргеш, эң шынарлыг хой продукцияны бүдүрээш, ону садып саргерарындан хой орулганы киирери экономиктиг арганың бир кол негелдези. Ынчангаш удуртукчулардан, специалистерден эгелээш, бодуун ажылчыннарга чедир үнген чарыгдалдарны, кирген орулгаларны санап, түңнеп, экономиктиг чаа бодаашкынныг харже ханылап турары үениң негелдези апарган.

Чоокта чаа «Кызыл тук» совхозтуң Саглы-Бажында бода мал бригадазының малчыннары-биле чугаалажып турумда, олар менден мындыг айтырыг салды:

— Бистиң бригада сарлыкты өстүрүп турар, а кол-ла продукциявыс — эът. Сарлыкты канчаар-даа семирткеш дужаарга, оон хой кезии ортумактан куду болгаш арган күштүг кылдыр хүлээп алыр-дыр. Ону инек-биле деңнелеп оон стандарты-биле хүлээп алыр. Ол шын бе?

Шынап-ла, сарлыктарны эът комбинадынга дужаарга, ооң эъди дээш аңгы стандарт-чижек чок. 300 килограмм дириг деңзилиг инектиң база шарыларын деңге согар болза, сарлыктың ооң эъди инектииндее хой болур. Чүге дизе сарлыктың иштн-хырны инектииндее бичии. А оларның кайызының-даа күш-деңгели төргиин семис болурга-даа, сарлыктың чаа эвээш болур. Ынчангаш сарлыктың күш-деңгелиниң кудулай бээр чылдагааны ында хире.

Инек эъдинге деңнээрге, сарлыктың аңзыг өңнүг, а амдан талазы-биле алырга, сарлык эъди аажок амданныг, чемгир, иштиниңден безин артык. Үргүлчү сарлык эъди чиир кижилер оон ылгалбыын дооен-на эскерип каар. А ам эъдин хүлээп алырда доктаат кан аңгы стандарт бар ыйнаан. Ынчангаш сарлыктыында чүге стандарт чогул? Ону инек эъди-биле деңнейлеп хүлээп ап турарындан сарлыктыг ажыл-агыйлар хой түңнүг орулганы чедир кииреп албайн турар.

Борта чижек кылдыр Өвүр районнуң «Кызыл тук» совхозун ап көрээлиңер: чыл эгезинде бо ажыл-агыйга мыйыстыг 3385 бода мал турган. Оон чүгле 766-зы инек, арткаы сарлык. Бо ажыл-агый эрткен ийи чылда күрүнеге 889 сарлыкты дужааган, квитанция ёзугаар алырга, оларның 7,8 хуузу азы чедени эң төргиин семис, 31,9 хуузу ортумак, 52,3 хуузу ортумактан куду деңгилделиг, 7,2 хуузу арган болган. Барык алдан хуузу ортумактан куду деңзилиг сарлык дужааганындан совхоз дыка хой орулганы чедир албайн барган. Сарлык эъдин хүлээп алыр чаңгыс аай стандарт республикада чок болуп турарының уржуу бо-дур. «Кызыл тук» совхоз арган сарлыктарын чазын азы кыжын дужаап турган чадавас деп айтырыг турп келир чадавас. Чигзиниг турбас кылдыр мал эң-не семис турар үеде — 1987 чылдың сентябрь 7-де Кызыл-Мажалыктың эът комбинадынга дужааган сарлыктарының документилерин көрээлиңер. Олчун 188 сарлыкты дужааган, күш-деңгели мындыг болган: дээди күштүг 17 азы 9 хуу, ортумак күштүг 86—45,7 хуу, ортумактан куду кылдыр хүлээп алганы 85—45,3 хуу, арган болган мал чок.

Бистиң республикада сарлык өзүп көвүдеп турар. Ону мурнунда сарлык азыравайн турган ажыл-агыйлар безин садып ап турар апарган. Ынчангаш ону күрүнеге садары база улам көвүдээр апаар. Ындыг болганда, чаңгыс аай стандарт чок болза, сарлык дужаар совхозтар каражадаар апаары чугаажок. Оларның материалдыг сонуургалы са бастынар.

Совхозтарга эвээш чарыгдалдарны үндүргеш, хой орулга киирип алырынга эң-не эптиг болгаш ажыктыг малдарның бирээзи — сарлык болур ужурлуг. Шынап-ла, ол дээрге аңаа инекке бодаарга, хой чем херегледеес, капитал кажаа-хораа херек чок мал-дыр.

Черле ынчаш бо малды ажаап өстүрерде кадарарының норма-чижээниң база ону ажаап-азырап турар малчыннарның ажыл төлевириниң-даа талазы-биле шиитпирлезе чогуур айтырыглар чок эвес. Ынчангаш сарлыктыг ажыл-агыйларның зооветспециалистери, ол ышкаш республиканың Агроүлетпүркүркомунуң чогуур килдистериниң ажылдакчылары чүү деп бодап турарыл, оларның санал-оналы чүл! Моон черле бир шиии тып, шиитпирлевес болза хоржок ийин.

Танов МОНГУШ.
СЭКП Өвүр райкомунуң кодээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи.

Эртем-практиктиг конференцияга уткуштур

ЭРТЕЗИ АЗЫ ОРАЙЫ ДЭЭРЕ БЕ?

Амгы үеде республиканың барык кайы-даа совхозтарында зооветспециалистер хой ооладаашкынын эрте — январь, февраль айларда, харын марттың эгезинге чедир чорутса эки деп санап турар. Бистер «Искра» совхозтуң малчыннары бо айтырыгны хурал-суглаага бо-ла чугаалажы бээр бис.

Чамдыктарның, эң ылангыя хоочун малчыннарның саналын ап көөрге, хойну ноябрьның сөөлгү чартыындан декабрь, январьның баштайгы чартыынга чедир оолдадыры таарымчалыг деп санап турар. Ындыг дуржулга шаанда биске черле турган. Ол үеде, шынап-ла хой семис, шыырак, күштүг болур, ынчангаш хураганнары база эъткир, шыырак. Хойнуң судуу элбек, төлү дүрген доругуучал. Ол үеде төрүттүнген хураганнар часкаар чайынна хунан хойлар-биле барык деңнежи бээр. Бир эптиг чүүл болза, хойну эрте төрүдээс үеде хар чуга, оът-сиген база четчир турар. Улуг, шыырак хураганнарны күзүн күрүне планынга киириштирип, оон аңгыда агарлап кыргып болур. Ындыг дуржулга бистиң «Искра» колхозка турду. Шаанда тыва улус хураганны, хойну агарлап кыргааш, ооң дугуйунден эжиктер, кидис кылып ап турган болгай. Ам чүү болганыл!

А чамдык эштер хойну чазын март-апрель айларда оолададыры чугула деп база санап турар-дыр. Мен-не бодаарымга ол үе таарымча чок. Хой арган, оът, мал чеми төнүп турар үе ышкажыл. Арган-доорган хойлар ара салыр, хураганын тоттурбас, ындыг болганда төлү база бичии, ыслыгыр, ооң уламындан өлүп хораар. Хойну черле эрте оолададырга ажыктыг дээрзин дуржулгалар бадыткап турар. Төрээн хойларны баштайгы удаада немелде чем-биле чедип он хонук хире азырап чоруй, оларга тускайлап каан чүм оъттуг черге аңгы кадарары база дыка эки.

Хураганнарны кажан аңгылаарыл деп айтырыгны база-ла чугаалажып турар бис. Оларны үзерде кезиниң сүдүнден база хамааржырын көөр херек. Чүге дээрге эрте төрээн хойларның оолдары доруккан тудум, оларның судуу чоорту боду-ла, чаваның чүве, соглуп каар ышкажыгай. Бисте кандыгыл дээрге, хойнуң судуу соолбаанда, хураганны аңгылап үзер-дир, оон чүү болурул? Хойнуң эмии саамчыыр, ырыгар, оон аарыыр. Тывалар болза шаанда хураганы кандыг-бир чылдагаандан өлген хойну өске хураганга чагыштырар азы судун саар турду. Ам ындыг арга чок-тур. Хураганны электенне судунден чарарга, ол хеекүй аарыыр, өзүлдези саадаар, ырбыска болур, шаандагы тывалар ындыг хураганны кадаңнаан дээрлер. Ынчангаш бо айтырыгны тоомчага албас болза черле хоржок.

Хураган дээш төлевир дугайында Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң специалистериниң чоокта чаа «Шын» солунга бижээн чүүлүн аажок-ла сонуурган, ону ёзулуг чептүг херек деп, бистиң «Искра» совхозтуң хойжулары санап турар бис.

Лопсан КЕЧИЛ-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларында

СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГЫГЛАРЫН КҮҮСЕДИР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Тудуг талазы-биле доктаамал комиссиязынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң, РСФСР-Дээди Совединиң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарынга берген чагыгларны Автоорукчарны тударының болгаш ажыглаарының будуруулге эргелелиниң база «Тыва тудуг» трестиң кайы хире күүседип турарының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чорутканын доктаамал комиссия демдеглээн.

«Тыва автоорук» каттыжыышкыны, «Тыва тудуг» трест 28 чагыгны күүседир турган, чүгле сезин күүсеткен, 12 — күүседириниң кырында келген. Депутаттарның чагыгларын ёзугаар уруглар эмнелгезин Кызылда туткан, оруктуң септелге-тудуг участогун Шагаан-Арыгда тургускан, уруглар садын Балгазында туткан.

Ынчалза-даа соңгукчуларның чагыгларының күүселдезиниң чорудуп турары хүнүң негелделеринге ам-даа дүүшпейн турарын республиканың Дээди Совединиң Тудуг талазы-биле доктаамал комиссиязы демдеглээн. Сес чагыг бо беш чылда күүсеттинмейн артып турар. Күүсеттинмейн турарының чылдагааны болза, кылып чорударынга херек чепсек-херекселдерниң чогу, он ийиги беш чылдың планынче чагыгларны кирбээни. Чагыгларны күүседир талазы-биле организастыг ажылче чогуур кичээнгейни «Тыва автоорук» каттыжыышкыны болгаш «Тыва тудуг» трест салбайн турар.

Тудуг объектилериниң керээлиг ажылдары лимиттер-биле хандыртынмааны, ажылчын кадрларның чедишпези, тускай техниканың кончуг эзээш болуп турары соңгукчуларның чагыгларының күүселдезин саададып турар.

Керээлиг ажылдар лимит-биле хандыртынмаанындан ажыглалга 1987 чылда кирер кылдыр планнаттынган. Курбанк конторазының бажыңы барык чыл чедир саадай берген, ажылчын кадрлар-биле четчелеттинмээнинден суднолар септелгезиниң мастерскаялары көрдүнген хуусаазында ажыглалга кирбээн. Бай-Хаак — Элегес оруун асфальтылаарының төлевилел-смета документациязы бар-даа болза, ооң тудуу чүгле 1989 чылда эгелээр. «Тыва автоорук» каттыжыышкынының болгаш «Тыва тудуг» трестиң ажылында ол четпестер дээрге чагыглар күүседир талазы-биле айтырыглары ук организацияларның удуртукчулары ханы көрбейн, ол чугула ажылды чедир үнелевейн турары.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Тудуг талазы-биле комиссиязы хүлээп алган.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргениниң демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Байыр Анай-оол Монгушевич — башкылар билиин бедидер институттуң физика кабинединиң эргелекчизи.

Воронин Анатолий Петрович — «Тыва суг тудуг» трестиң КМК 5-тиң столяр-станочниги.

Звальзина Мария Ивановна — хепти эштээрының болгаш будуурунуң талазы-биле фабриканың ажылчыны.

Катцына Анна Варфоломеевна — республика эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Климов Василий Трофимович — Респотребсоюзтуң автотранспорт конторазының чолаачызы.

Козлова Анна Васильевна — губеркулёзка удур диспансерниң эмчи сестразы.

Маркин Сергей Артемьевич —«Тыва суг тудуг» трестиң КМК-5-тиң шеверлекчизи.

Ооржак Сенмит Тамба-Сюрюновна— башкылар билиин бедидер институттуң директору.

Охемчик Ондар Дукурович— — «Шын» солун редакциязының фотокорреспондентизи.

Подлипаянна Светлана Андреевна — республика эмнелгезиниң диагностика салбырының эргелекчизи.

Полякова Галина Ефимовна — «Кызыл-1» тускайжыткан КМК-ның ажылчыны.

Попов Николай Васильевич— «Тыва коммунэнерго» будурулгениң слесары.

Савыр Барчин Салчакович— кооперацияның ПТУ-нуң башкызы.

Салчак Алдын-кыс Чүглуровна—«Шын» солун редакциязының машинакчызы.

Севостьянова Надежда Алексеевна— Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң төлевилел-смета бюрозунуң улуг инженери.

Скрипник Нина Фёдоровна— «Кызыл» эът комбинадының ажылчыны.

Тамбучик Владимир Михайлович — «Тыва коммунэнерго» будурулгениң электромонтёру.

Федосенко Клара Степановна— республика эмнелгезиниң кол эмчизиниң оралакчызы.

Филатов Николай Иванович —«Тыва суг тудуг» трестиң КМК-5-тиң столяр-станочниги.

Чооду Сиримаа Саяновна — «Шын» солун редакциязының корреспондентизи.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Конгар Валентина Хүргүловна— райпонуң хлеб бышырыкчызы.

Отук-оол Анис Аракчааевна — райпо магазининиң садыгжызы.

Салчак Анита Саны-Шириевна — райпо столоваязының поварының дузалакчызы.

Сонам Тана Иргитовна — Курстрах инспекциязының агентизи.

Чамбый-оол Мария Салчаковна — Күрстрах инспекциязының кол бухгалтери.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Монгуш Эртине Дамдынчаповна — Карл Маркс аттыг совхозтуң хаван ажаакчызы.

Ондар Дамба-Доржу Мениг-оолович — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң чылгычызы.

Ондар Монгуш Санчай-ооловна — Кара-Чыраа суурда медпунктунуң санитарказы.

Ооржак Дарый Эдер-ооловна— Хөр-Тайга ортумак школазының башкызы.

Сат Серен Дамбаевна — —«Октябрь 30 чылы» совхозтуң кассир-санакчызы.

Түлүш Хамаан Осур-ооловна — Хөр-Тайга ортумак школазының техажылчыны.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Адаев Николай Иванович — Сосновка ортумак школазында будурулге өөредилгезиниң мастери.

Бочкарева Глафира Яковлевна — Хову-Аксының № 1 ортумак школазының башкызы.

Кимова Донгурак Аранчиновна— Хову-Аксының № 1 ортумак школазының башкызы.

Оюн Нина Андреевна — Элегес ортумак школазының башкызы.

Сат Өлеймаа Докан-ооловна Элегес ортумак школазының техажылчыны.

Ситникова Алевтина Романовна —Хову-Аксының № 1 ортумак школазының башкызы.

Спирина Зинаида Васильевна — Хову-Аксының № 2 ортумак школазының башкызы.

Филимонов Николай Алексеевич — Хову-Аксы ортумак школазының башкызы.

Ымбын Тамара Данзыновна— Элегес ортумак школазының херек эргелекчизи.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Антохин Александр Михайлович— Шагаан-Арыг АТБ-зиниң чолаачызы.

Байкалова Клавдия Васильевна — районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының ажылчыны.

Сапаров Алексей Андреевич —Шагаан-Арыгның нефтебаазазының ажылчыны.

Ципулина Валентина Петровна —Шагаан-Арыгның № 1 ясли-садының ажылчыны.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Амырбит Соян Төмүрович — чоннуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң диспетчери.

Аракчаа Ермолай Нанчытович —чоннуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң идик дааракчызы.

Баадыр Балчыт Сагаановна— Ленин аттыг совхозтуң диспетчери.

Бадарчы Ягаан Менмеровна— «Мерен» совхозтуң саанчызы.

Бегзэ Маама Тере-Бижиевна — «Мерен» совхозтуң ажылчыны.

Бичелей Кур-Аракчаа Бээжеевич —Ленин аттыг совхозтуң малчыны.

Дирчин Дермин Сояновна— «Мерен» совхозтуң ажылчыны.

Додум Соян Доластайович— «Мерен» совхозтуң малчыны.

Допума Кокуу Сан-Хөөевич — «Мерен» совхозтуң малчыны.

Доржу Кыргыс Ензакович — «Мерен» совхозтуң директорунуң оралакчызы.

Дүгер Даш-оол Дукууевич — Ленин аттыг совхозтуң малчыны.

Дүлгу Түмен-Байыр Дагбаевна —Ленин аттыг совхозтуң № 2 хойжу бригадазының бригадири.

Идам Күнзенмаа Назын-Картаановна —чоннуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң даараныкчызы.

Кенден Серэнмаа Маа-Хөөевна — чоннуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң склад эргелекчизи.

Манчы Белекей Калбаавна — «Мерен» совхозтуң ажылчыны.

Минчэ Ямаачыгай Кыргысовна —Ленин аттыг совхозтуң ажылчыны.

Моо-Хөө Далай Эресович — —Ленин аттыг совхозтуң ажылчыны.

Назын Сүге Чүлчеевич — Ленин аттыг совхозтуң малчыны.

Өлзей Назылмаа Бирилловна— чоннуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң бухгалтери.

Саая Үнчер-оол Чүдек-оолович — РАҮК-туң юрисконсультантызы.

Санчий Иван Дашович —Ленин аттыг совхозтуң чолаачызы.

Седен Сүрүн Тере-Бижиевна — «Мерен» совхозтуң ажылчыны.

Тангыт Делгер-оол Серен-Хөөевич — «Мерен» совхозтуң таңнылы.

Хөөмейлээр Үүргэти Чылбакович — «Мерен» совхозтуң малчыны.

Хорлу Херелмаа Янчыловна — РАҮК-туң санакчы-бухгалтери.

Хүдер Саяна Кыргысовна — улус депутаттарының Мерен кожуун Совединиң күүскомунуң секретары.

Чүрүк Улзэй Серенович — чоннуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниң ажылчыны.

Эрендей Ырбый Дожулдеевич — «Мерен» совхозтуң малчыны.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Ч.-Д. ОНДАР.**
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **В. КАЖИН-ООЛ.**

Кызыл хоорай,
1988 чылдың март 28.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ДУЗАЛАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫН ХӨГЖҮДЕР

Республикада хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад база огород өстүрерин хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглерниң дугайында айтырыгны Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң хуралынга чугаалажып көрген.

Эрткен он чылдың дургузунда мыйыстыг бода малдың бажы 29, хой болгаш өшкүнүң— 66, хаванның бажы 2.8 катап хууда дузалал ажыл-агыйда өскенин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиум хуралынга демдеглээн. Мал тутпайн турган өрегелерниң саны үжендем 18.2 хуу чедир кызырылган. Хууда дузалал ажыл-агыйлыг чүс өрегеге мыйыстыг 209 бода мал, 82 хаван, 511 хой болгаш өшкү онаажып турар. 1986 чылда республиканың кедээ бир чурттакчызынга онаажтыр ортумаа-биле хууда дузалал ажыл-агыйларынга 45 килограмм эътти, 210 килограмм сүттү бүдүрген. 1975 чыл-биле деңнээрге, ол болза тус-тус аайы-биле 5 база 45 килограмм өзүлделиг болуп турар.

Ынчалза-даа хамаатыларның дузалал ажыл-агыйларын аъш-чем продуктуларын көвүдедиринче угландырар кичээнгейни чер-чер Советтериниң күүскомнары, республиканың Агроүлетпүркүркому болгаш ооң чер-черде органнары, совхозтар чогуур деңнелде тургузуп албаан. Барык беш өрегениң бирээзи-ле мал тутпайн турар, ылаңгыя бо талазы-биле Бай-Дал Тожу, Тес-Хем болгаш Өвүр районнарда эң таарымча чок. Ооң-биле кады кедээниң чамдык чурттакчыларының мыйыстыг бода малы 15—20, шээр малы 100—150 баш чедип турар. Хууда малды ниитиниң малы-биле кады тудуп турар чоруктар бар, мал чемин, одарны чептүг, шын ажыглаарынга ол шаптыктыг, учёт болгаш отчётту ылавылалдыг тургузарынга хажыдыышкынны болдуруп турар.

Кедээ черлерниң чурттаалга бажыңнарының чанында шөлдерни кончуг багай ажыглап турар. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Эрзин болгаш Сүт-Хөл районнарда ооң чүгле 20-ден 50 чедир хуузун ажыглап турар. Улус депутаттарының Кызыл хоорай, Улуг-Хем болгаш Барыын-Хемчик район Советтериниң күүскомнары сад өстүреринге сонуургалдыгларның негелде-херегледерин чогуур кичээнгейге албайн турар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиуму 1988 — 1990 чылдарда хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдериниң программазын бадылаан. Керээлиг байдалдарга, коллективтиг болгаш өг-бүле керээлеринге ниитиниң бүдүрүлге чорудулгазынга чурттакчы чоннуң хууда дузалал ажыл-агый кооперациязын хөгжүдеринче кичээнгейни угларын чугула.

Чурттакчы чонга садар аныяк малды болгаш кушту өстүрерин Агроүлетпүркүркому, чер-чер Советтериниң күүскомнары, совхозтар хандырар ужурлуг. Чурттакчы чоннуң кылып бүдүрген кедээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадып белеткээр талазы-биле белеткел будурулге каттыжыышкыннарын Респотребсоюз органнарыстаар хүлээлгелиг. Тарып олуртур чимис болгаш кат аймаан чонга сайгарарын көвүдедирин республиканың Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунга, «Сосновское» дурзулга-бүдүрүлге ажыл-агыйынга саналдаан.

Сад ажылының эштежилгелериниң чагыглары болгаш дорт керээлери-биле суг болгаш электри хандырылгазының, телефончудулганың, оруктуң айтырыгларын керээлиг, планныг ажылдарга киирип, бо талазы-биле ажылды республиканың Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң, «Сельэлектрострой» тудуг-монтаж эргелелиниң, Тыва электри четкилериниң, Харылзааның· будурулге-техниктиг эргелелиниң будурулгелери болгаш организациялары чорудар ужурлуг.

Сад эштежилгелериниң транспорт хандырылгазын «Тыва автотранс» каттыжыышкыны экижидип, эштежилгелерниң шиңгээдип ап турар участоктарынче чаа маршруттарның шимчээшкинин ажыдары чугула.

Хууда дузалал ажыл-агыйлыг чурттакчы чонга ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээлдерин болгаш хевирлерин улус депутаттарының районнар Советтериниң күүскомнары калбартыр ужурлуг. Ынчангаш малды кадарары, чер участоктарын болбаазырадыры, ажыл-агыйларның аңгы-аңгы тудугларын тударының болгаш септээри дээн ышкаш ачы-дуза чедирилгелериниң өске-даа хевирлерин районнар төптеринге ажыдар. Коллективтиг болгаш өг-бүле принцивин ёзугаар тудугжу бригаданы азы звенону чурттакчы чонга хөлезилиг ачы-дуза чедирери-биле бо чылдың дургузунда совхоз бүрүзүнге тургузар.

Бо чылдан эгелээш республиканың Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозу газпыталарын тургузар болгаш баллоннарны газ-биле долдурар талазы-биле ачы-дузаны калбартыр. Биче механизацияның чепсектериниң болгаш сад-огород херекселдериниң хөлезилел пунктуларын Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу ажыдар.

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйларынга мал бажын тударының нормаларын совхозтарның ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының ниитиниң бүдүрүлгезинге киржилгезин барымдаалап тургузарын улус депутаттарының кедээ болгаш суур Советтеринге дааскан.

25 ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА

Чээрби беш чыл дургузунда барып-барып Мөңгүн-Тайгага хойжулап деп чүве ындыг белен бе. Шыдамыктар-ла шыдаар. «Мөген-Бүрен» совхозтуң малчыны Маадыр-оол Иргитович Намзынның дугайын бижип олурарым бо. Чоокта чаа ооң аалынга чордум. Кыштагда улус шупту-ла хой аразында чай-шелээн чок ажылдаан турлар. Улуг хойжу боду коданын долгандыр бок-сүрээзин бөлген, кадайы Кара-кыс хураганнар эмискиктээн, а сакманчы уруу Жанна тоттур ээп алгылаан хураганнарын туткулааш, клеткаларынче киирип салып чору тур. А хойжунуң кат-иези, пенсионер Бак-Кара Салчак ажылдаан улузунга чем кылган, хойну үндүрер үе келди деп девидээн, далашкан тур.

Кажаада хойнуң күш-деңгелин көрүп турарымга, хөөредигдаа чок, ам бир кышты ажып болур чыгы. Иелерин тоттур ээп алгылаан хураганнар чадагай кажаа иштинде ойнап, дешкилежип турда, көөрге чаражын чүү дээр. Шуптузу-ла кара баштыг ак-ак. Малчыннарның ажылы адакталы бээр аразында Маадыр-оол Иргитович-биле ам-на чугаалаштым.

— Чайын, күзүн хойну семиртип алырга, бажыг болур чүве ийин бо —деп, ол тайылбырлады. Чээрби беш чыл дургузунда ажылдап келгеш, мал хоратпан, мал чудатпан, чидирген деп чеме-сес-даа дыңнавааннар. Харын үргүлчү шаңнадып-мактадып келген. Намзыннарның ээлеп, чурттап чоруур чери мал-маганга-даа магалыг-ла оран. Кыштаа Мугур-Шегетей деп хемчигештиң дал ортузунда, чазаа ооң чоогунда, а чайлаа хемниң шуут чис бажы —Даъс-Уялыг деп черде. Оъг-сигенниг, кара сугларлыг, артыш-шааннактыг. Чайлагның оъду куурарып чорда күзээнге — Мугур-Шегетейниң аксынга кирип кээр. Оон кыштаанче көжеринче далашпас. Күзегге-ле хой дурнуктур семирнир. Ооң дуржулгазы кандыгыл! Чүгле төрүптен хойларынга немелде чем бээр, хураганнарны белеткеп алганы сигени-биле чемгерер. Шагжалар, оңгачалар, суг кудар дескилери четчир. Аажок камналгалыг.

Бо хүннерде ооң 344 хоюнуң чүгле чээрбизи төрүүру арткан чорду. Өскелери шупту оолдапкан. Ара салган, өлүг терээн чүве чок, магалыг-ла менди мандып турар хой ол. Эрткен чылдың түңнели-биле 100 хойдан 100 хураганны совхозунга үзүп берген. Чылдыңне кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенип алыр кижи.

Бо чылын Маадыр-оол Намзынның өг-бүлези керээ-биле ажылдап турар. Чүс хойдан 90 хураганны алыр, бир тыва уксаалыг хойдан 1,5 килограмм дүкту кыргыыр, 10 тонна кургаг өдекти бөлүп алыр, 5 тонна көк сигенни иштики девискээринден белеткээр хүлээлгелиг.

Ажылдың чаа аргазынче киргенин ол аажок сонуургаар. Черле дыка дегүм болур хевирлиг деп билип олурар кижи чорду. Районнуң сургаалыг хойжузунуң аал-коданынга барып, ооң ажыл-кижи-биле таныжкаш, ол бо чылын баазала план-хүлээлгезин чайлыт шыдаар-дыр деп бүзүрээн мен.

Иргит УСПУН-ДОРЖУ.
Мөңгүн-Тайга район.

БЕЛЕТКЕЛДИ ЧУРУМЧУДАР

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң курстар комбинады республиканың агроүлетпүр комплексинге ажылдаар массалыг профессияның ажылчыннарын 1982 чылдан бээр белеткеп, мергежилин бедидип келген. Чүгле 1987 чылда 289 кижи машина-трактор парктарынга ажылдаар эдикчи-мастерниң, автотранспорт чолаачызының, электромонтёрнуң, кедээ ажыл-агый машиналары септээр слесарьның, машинаның саалда операторунуң, трактористиң, кладовщиктиң мергежилдерин шиңгээдип алгылаан. Ылаңгыя ажылчын кадрларны белеткээринге Улуг-Хемниң «Найырал» совхозта кичээнгейни күштелдирген. Ында өөредилге курузунуң комбинадындан бир класс ээзэн кош чылдарның дургузунда ажылдап турар. Аңаа эрткен чылын 83 специалисти ажыл-агыйга белеткеп берген. Хомуданчыг болуп, бо хевирлиг чижектерни республиканың өске булуңнарындан тывары берге. Ажылчын кадрларның өөредилгезин организастап турарында четпестерни хойту-биле санап болур. Бай-Тайга районда эрткен чылын чүгле 6 кижини өөреткен. Оларның дөрту «Бай-Тал» совхозундан, Өвүрнүң «Коммунизмче орук» совхозтан чаңгыс, Сүт-Хөл районнуң ажыл-агыйларындан 14 кижини өөредип чорудкан.

Кедээге ажылчын кадрларның херегцелин хандырарының талазы-биле айтырыг болур-чогуур-биле ам-даа боттуг шиитпирлеттинмээн. Өөредилге курузунуң комбинадынга карбюраторщиктерни, газ-электрокаңнакчыларны, фермаларның дериг-херекселдерин кылыр мастер-эдилекчилерни, соодукчуларның гидросистемазын тургузар ажылчыннарны немей өөредиринге чагыгларны киирип турар. Бөгүнгү амыдырал ындыг негелделерни идип үндүргенин таварылга эвес. Чүге дээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү амгы үениң нарын техниказын билдилиг ажыглаанының түңнелинде бедиир. Маңаа чижек кылдыр механизаторнуң ажылын киирип болур. Ол мал, чер ажылдарынга чүгле кол үндезиннерни билиринден аңгыда, холушкак мергежилдерни чедип алган турар ужурлуг. Ол сорулганы чедиишкинниг күүседир дээш өөредилге комбинады чаа негелделерге дүүштүр өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарны планнап турар.

Ол айтырыгны эрткен чылдың төнчүзүнде автономнуг республикаларның, крайларның, областарның Орёл хоорайга болган бүгү-эвилел семинар-чөвүлел хуралынга чугаалажып көрген чамдык хемчеглерни ажылдап кылган. Ам ажыл-агый бүрүзүнге өөредилге клазын ажыдарын көрүп турар. Тус черлерге өөредилге курстарының бир комбинадын төп баазазы кылдыр тургузарын чуулдуг деп санаан.

Ажылчыннарны өөредириниң депшилгелиг аргазы камналгалыг эки талаларын көргүзер. Бодунуң совхозунга өөренип алырга профтехөөредилге черлеринге үнер чарыгдалдардан элээн чиигелделиг болур.

Өөредилге курузунуң комбинады долу бот-оруга-чарылганың үндезиннери-биле ажылдап турар. Ол Агроүлетпүркүркомнуң будурулгелери-биле керээни, дугуржулгаларны чарып алыр. Өөредилге чылының эгезинде массалыг мергежилдиң кадрларын белеткээринге, өөредиринге керээлер ёзугаар дугуруушкулаан. Кайы-даа талалар боттарынга хүлээлгелерни алыр. Ол чорук өөредилгениң организастыг талазын чурумчудуп турар. Будурулгелерниң долу бот-оруга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээнин-биле холбаштыр керээниң ролю улам өзер. Будурулгелер боттарынга алган хүлээлгелерин моон мурнунда чылдарда ышкаш ужур эдертип, чүгле саазын кырынга арттырып каар эвес, а ооң шын күүселдези дээш туржур апаар. Ол бүгүнүң түңнелинде кадрлар өөредилгези чурумчуур.

Өөредилге курузунуң комбинадының сорулгалары ам долузу-биле тодараттынган. Ынчалза-даа оларны чедиишкинниг шиитпирлээринге баазаның хандырылгазы ам-даа чедишпес. Шаптыктап турар чамдык чүүлдер база бар. Красноярскиниң кедээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалы комбинаттың хөй өрээлдерин ээлеп алган. Комбинат чүгле теоретиктиг кичээлдер эрттирер чаңгыс кабинеттиг. Практиктиг кичээлдерге ажыглаар үш лабораториялыг, ниити чурттаалга бажыңындан чүгле 40 олут алган. Оон арткан бүгү өөредилге шөлү болгаш ниити чурттаалга бажыңының дөрт каъды шуптузу филиалдың эргезинде болуп турар.

Кадрлар өөредилгезиниң айтырыы, ылаңгыя кажан будурулгелер бот-оруга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчиириниң үезинде чугула черни ээлеп турар. Ол ындыг болурдаа ужурлуг, чүге дээрге удуртукчу бүрүзүнге бүгү талазы-биле эки белеткелдиг, шыырак билиглиг кадрлар ажыл-агыйны хөгжүдеринге улуг дузаны чедирер апаар.

Алексей ДЫРТЫЙ-ООЛ.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

КҮШТЕЛДИРГЕНИ КОНЧУГ ШЫН

Арага ижеринге сундугар чорук аяызында барып. эки түңнелдерге чедирбес деп чүвени бо-ла чугаалажып турар бис. Айтырыг —шын. Ооң чижектерин амыдыралдан билир бис. Чугааны сөс кырынга арттырбазы-биле ооң бадыткалы кылдыр мындыг чижекти маңаа киирейн. Улуг аныяк болур кижи араганы хөлүн эрттир ишкеш, сугга дүшкеш, амы-тынындан чарылган. Малчынна турган дуңмам аъдындан чайлыгаш, кыштың соогунда чер-черинге ийи будун доңуруп алгаш, кестирген болгай. Эгиттинмес карамжа-когарал-дыр ол. Мындыг таварылгалар кайы көвей болгай. Ол бүгү — араганы хөлүн эрттир ишкениниң уржуу-дур ол. Бо таварылгаларны бодап келгеш, республиканы арага ишпес зона кылдыр чарлаза черле ажырбас боор деп кирип турар саналдарны деткип турар мен. Ону деткиир кижилер хөй болур боор деп бодаар мен.

Ээзиртир суксуннарны боттары кылыр чоруктар-биле демисел чорудуп турары кончуг шын. Брага аймаан кылырын хорул турары черле чептүг. Ол талазы-биле тодаргай хемчеглер алдынып турзадаа, чамдык кижилер хажыдыышкыннарны кылып турар-дыр. Ындыг болганда, ээзиртир суксун белеткеп турган, туттурган кижилерни хоойлуда көрдүнген негелде ёзугаар шыңгыызы-биле торгаар апаар.

Дрожжини чамдык кижилер ээзиртир суксун кылырынга ажыглап турар деп чугаа бар. Шын болуп чадавас. Садыг-магазиннерде кезүлбестей берген чүве ол. Ооң чылдагааны черле чүдел! Далгандан визы-бүрү чем кылырынга көрдүнген ажыктыг чемдир ол. Ону чамдык кижилер соора ажыглап турар болза, таарымча чок-тур. Аъш-чемге ону ажыглап өөрени берген өг-бүлелер кедээде безин бар болгай. Оларда ам ындыг арга чок болган-дыр. Ооң уламындан, олар хлеб аймаан боттары бышырып чивестээн, чүгле суурже көрүп алгаш олурар апарганнар. Чаагай ол чаңчыл чидип бар чыдар-дыр. Дрожжи-биле чем кылырыбиле ону чонга сатса. Бо-ла чүүлдер-биле дараазында бодалды маңаа чугаалаксап турар мен: ээзиртпес суксун бүдүрүп үндүрер заводтуң продукциязын ам-даа элбедир болза.

Дадар-оол ООРЖАК.
Чөөн-Хемчик район.

Айтырыңар, харыылап берээли

КООПЕРАТИВ ТУРГУСССУМЗА...

— Бир эвес мен кооператив тургузуп, өшкү биле чылгы малды өстүрер дээр болзумза, чээлини кайы хире хемчээлге база хуусаалыг берип болурул! Мал садып алырынга база кажаа-хораа, бажың (кыштаар черинге) кылырынга чээли бээр бе! Акшаландырыышкынны Курбанк, Сбербанк, сан-хөө кидизиниң кайызы бээрил! Ол ышкаш бүдүрген продукцияны каяа дужаар, кайы албан чери-биле керээ чарарыл! Бо талазы-биле тайылбырны силерниң солун дамчыштыр бээриңерни диледим.

Шак мындыг айтырыгны биске Эрзин районда Бай-Даг суурнуң чурттакчызы Виктор Балдирович Чопуй чорудкан.

Бо айтырыгга Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң юридиктиг айтырыглар талазы-биле кидис эргелекчизи Александр Санчааевич Ооржактың харыызы мындыг:

1987 чылдың май 1-де хамаатыларның күш-ажылчы ажыл-чорудулгазының дугайында ССРЭ хоойлузу күштүг болуп эгелээн. Ук Хоойлуда мал азыраар талазы-биле кооператив дугазыда кирбээн, а чүгле улустуң хууда малын амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң шугуму-биле кадарып болурун айыткан. Кооперативтер ниитиниң херегцел бараанннарын бүдүрер, аъш-чем хандырылгазының талазы-биле тургустунуп турар. Чижээ, хеп аргып, даараары, амыдыралга херегцээр техниканы — телевизорларны, радиоприемниктерни септээр база дагын ажыглаар чиг эт материалдарын болбаазырадыр талазы-биле кооперативтерни тургузарын чөпшээрээн, ындыг кооперативтер ажылдап турар. Оларга ийи чыл хуусаалыг чээлини Курүне банкызынга чөпшээрээн.

Мал азыраар кооператив дугайында айтыышкын, хоойлу бисте чок. Ниитиниң малын өг-бүле, коллектив керээзи-биле азырап турар.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СЭТА-НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

Апрель 3-те Москваның-биле 5 шак 35 минутада турда Совет Эвилелинге Семипалатинск чоогунда полигонга чер адаанга ядролуг чазылдырыышкынны чорудкан. Ооң күчүзү 20-ден 150 килотонн чедир болган.

Айыткан шенелдени шериг техниказын сайзырангайжыдар сорулга-биле чорудкан.

К Е Р Э Э

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Ядролуг болгаш космос чепсектериниң талазы-биле совет-америк чугаалажыышкыннарга АКШ-тың делегациязының баштыңы М. Кампельман АКШ-тың Конгрезиниң сенаады ортумак болгаш оон биче ыраккшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк керээни күштүг болдуруп, бадылаарынга чөпшээрежиптер деп бодунуң бодалын илереткен.

Даштыкы херектер талазы-биле Төлээлекчилер палатазының комитединге боо-чепсекке контроль талазы-биле саналонал солчулгазынга чүве чугаалап тура, М. Кампельман ооң бодалы керээни сенаторларның «хөй кезиниң деткимчезин» ап турарынга үндезилеттинген деп демдеглээн.

Ортумак болгаш оон биче ыраккшылдыг ракеталар талазы-биле керээниң удурланыкчылары элээн каш хоойлу үндүрукчулериниң негелдези-биле сенат чажыт хурал чорудкан. Аңаа эм-не барыын үзелдиглерниң ССРЭ Каттышкан Штаттарга бодунуң ортумак болгаш оон биче ыраккшылдыг ракеталарының санының дугайында ээзэжеткен сан-түңну берген деп бадыткаашкынын чугаалажып көрген. «Бо бүгү барымдааларны бис дыңнап келген болгаш ону хүлээп албаан бис. Мен оон чаа чүве дыңнаарын манаавайн турар мен» деп, демократ сенатор П. Лихи медеглээн, тускай республиканчы У. Коэн хоозун чүүл болур деп адаан.

Х У Р А Л

ДЕЛИ. (СЭТА). ССРЭ биле Индияның аразында эртемтехниктиг кады ажылдажылганың үр хуусаалыг программазы боттанып турарының дугайында айтырыгны ийи чурттуң эртемденнери ээлчеглиг хуралынга чугаалашкан. Ол айтырыг талазы-биле ат салдынган документиде найыралдыг чурттарның аразында эртем болгаш техника талазы-биле кады ажылдажылганың үре-түңнелдиг боор турары демдеглеттинген. Ол талага кады ажылдажылганың келир үедеги перспективазы база тодараттынган.

Ниитизи-биле 70 хире улуг ажылдарны ийи чурттуң он-он будурулгелериниң боттандырары планда көрдүнген. Совет делегацияның удуртукчузу, ССРЭ-ниң ЭА-зының президентизи Г. И. Марчук Совет Эвилели эртем талазы-биле кады ажылдажылганы Индия-биле ышкаш улуг хемчээлдиг-биле өске кайы-даа чурт-биле боттандырбайн турар деп СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

Иордан хемниң Барыын эриинде болгаш Газ секторда палестин дескенерниң лагерьлеринде байдал сөөлгү үеде кончуг чидигленип берген. Дээрбечилерниң лагерьлерин долгандыр кылып каан сывырган-демир моондактарын үрэп үнгеш, палестиннер массалыг чыскаалдарны кылып эгелээн. Удурланыышкын чыскаалдарының киржикчилеринге удур израиль шериглер боо-чепсекти ажыглап турар. Чыскаалдың киржикчилери холдарынга даш, ыяш тудуп алгаш, эжелекчилер-биле демисежип турар. Чыскаалдың киржикчилерин тудуп хоругдап турар.

ЧУРУКТА: палестин аныяк оолду тудуп ап турары.

Рейтер —СЭТА-ның фотозу.

Культура амыдыралы

Уран чүүл көрүлдезинден

СЦЕНАДА—БАШКЫЛАР

Марттың сөөлгү хүннеринде Шагаан-Арыгның Совет Тываның 40 чылы аттыг кинотеатрынга Улуг-Хем районда ниити билигниң ортумак база сес чыл школаларының башкылар коллективтериниң СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга, ленинчи комсомолдуң 70 чылынга база башкылар съездизинге турасказтаан уран чүүл көрүлдези болуп эрткен. Районнуң он ийи ортумак, үш сес чыл школаларының башкылар коллективтери көрүлдеге техниктиг ажылчыннарны база киириштирип, көрүлдениң негелделеринге хамыдыышкын болдурбайн, политиктиг кижизидилгеже угландырган байлак күүселделерни көрүкчүлерге бараалгаткан.

Дөрт чыл бурунгаар организастап эрттирген көрүлде-биле деңнээрге, башкыларның боттуывынгыр уран чүүл коллективтериниң бо көрүлдеге киржилгезиниң организастыын, массалыын, номер бүрүзүнүң күүселдезиниң шыырлыын, күүседикчилерниң сцена культуразын сагып билирин, жанрларның хөйүн жюри кежигүннери, көрүкчүлер үнелеп турар. «Ол ышкаш хөйге көскү, көрүкчүлерниң эң үнелээри — хеп-сын, сцена шимелдези болгаш хөгжүм кавсталгазы мурнуку чылдар-биле деңнээр ужур чок бедээнин демдеглээри өөрүнчүг-дүр» — деп, жюри кежигүннери, районнуң улус өөредилге килдизиниң ажылдакчылары Д. С. Ондар, Т. Т. Калбак олар сеткил ханып, өөрүп чугааладылар.

Коллективтерниң жанрлар аайы-биле тус-тус номерлерни белеткээнин, ниити ырдан эгелээш, бот-тывынгыр артист бүрүзүнүң күүседикчи, чогаадыкчы, артисчи уран мергежилдиин тодарадырынга көрүлдениң түңнээрде баллдыг системаны ажыглааны чептиг болган.

Школалар көрүлдеге чергелэжи белеткенген. Бирги, ииги черлерни ийи коллективтерге тыпсырып дээн айтырыг маргылдаалыг болу бээрге, ол черлерни ийи-ийи школаларга, баллын санап тыпсыр ужурга таварышкан. Эң хөй баллды (үжен ажыг) алган Шагаан-Арыгның № 2 ортумак школазының база Шагаан-Арыг (амгы чаа хоорайда) школазының коллективтери үлешкен. № 2 школадан хоочуннар ансамблиниң «Ыржым хоорайымда» деп ырыны күүсеткени, пенсияже үнзе-даа, чоннуң ажы-төлүн эртем-билиг-биле чепсеглээр башкының бүвүнүг ижинден ам-даа салдынмаан, школада шеригниң эге өөредилгезин удуртуп турар хоочун В. Т. Бахтиниң ырлаары, көрүлдениң эң анык киржикчилери, ол-ла школада лаборант Игорь Белган биле улуг пионер вожатый Айлана Бичиш оларның (гитара-биле үделгеде Игорь боду) «Дуруяалар» деп ырыны күүсеткени көрүкчүлерниң уран чүүлге сонуургалын улам хайныктырган.

Көрүлдениң бир онзагай болган талазын —оон интернационалчызын демдеглээри чугула. Чижээлээрге, Шагаан-Арыг ортумак школазының коллективи концертин ажыткан ийи ниити ырызының бирээзи «Аъдым» деп ырыны тыва дылга ырлашканы демдеглекседиг болган. Шагаан-Арыгның тудугларында, хоорайның социал амыдыралында четпестерни шүгүмчүлекчи өзү-биле сойгалап илереткен кожамыктарны школада класстан дашкаар ажылдар организакчызы Я. А. Гличевскаяның тывызын күүсеткени өзүлүг дээштиг, ажык шүгүмчүлел болган.

Танцы жанрының талазы-биле Шагаан-Арыг, Хайыракан, Чаа-Хөл, Ак-Туруг школаларының танцы бөлүктериниң эки ойнааны көрүкчүлер мактап турар.

Чаа-Хөл биле Хайыракан ортумак школалары ийиги черни ээлээн. Үшкүзүн —Ийи-Тал сес чыл школазының башкылар коллективи алган. Эң эки деп үнелеткен бо коллективтер тус-тузунда өртектиг белектер-биле шаңнаткылаан. Ийи-чаңгыстың күүселделери-биле эки деп мактаткаш шаңнатканнар бежен ажыг кижи болган. Бо чүнү көргүзүп турарыл дээрге, башкыларның чүгле эртем-билигге уругларны өөредип билирин эвес, а оларны уран чүүлге ынак болур чорукка өөредип билирин бадыткап турар. Башкы дээрге-ле артист-тир деп үнелеп турарының херечизи ол.

— Маңааныыс дег идегелди шыызытпаан, көрүлдеге кошкак белеткенип, бар аргаларны четче ажыглап шыдаваан — деп, Ак-Туруг, Бүлүң-Терек, Торгалыг школаларының башкылар коллективтеринге жюри кежигүннери хомудап турар болду.

Районнуң культура килдизинден тускай эртемниглер Елена Кудина, Светлана Ооржак, Анна Мохова, Надежда Барнакова олар школаларга дузалажып, көрүлдениң чедимчелиг эртениинге улуг үлүүн киирген.

Ийи хүн үргүлчүлээн көрүлдени Шагаан-Арыгның чурттакчылары, өөреникчилер сонуургап көрүп, көрүлде сорулгазын чедип алган деп үнелеңди берген.

Валентина САТ.

ЧУРУКТАРДА: көрүлде үезинде.

Матвей **БЕЛЕКЧИНИҢ** фотолары.

МАССАЛЫГ ЭВЕС

Өвүр районнуң культура ажылдакчыларында эки эгелээшкиннер бар, ынчалза-даа ол ниити агымга дээп турар. Районнуң төпчүткен библиотека системазы республикада дээрэ деп демдеглеттинген. Кино четкизи кварталда, чыл планын күүседип келген. Саглы, Солчур, Торгалыг культура одагларында материалдыг баазе бар. Ында культура ажылдакчылары чонга чаа чүүлдерни сурталдап турар. Хандагайтының Культура бажыңында ажыктарның «Сыдыс» база «Чадаган» агитбригадаларының ийи концерт бөлүү үнүүшкүннерни чорудуп турар.

Амгы культура ажылдакчыларындан кол негелде —чонга партияның сорулгаларын пропагандалаары, чаа чүүлдерни сурталдап нептередири, ол бүгүнү уран чүүлге көргүзери. Массалыг агитацияның чепсээн долу ажыглаары, хүн бүрүнүң сеткүүлдерин, журналдарын ажыглап өөренири болур. Культура ажылдакчылары хүннүң негелделеринге дүүштүр ажылдаар дээш чүнү кылза эки!

Эрги репертуарлар чоннуң хөннүнге дээпкен. Культура-спорт комплекизи культура бажыңнарынга массалыг оюннарны сула организастап, олче чонну массалыг эвилелдевейн турар. Чаа дериг-херекселдерни чедир ажыглавайн турар-дыр бис. Аар өртектиг кино, фотоаппараттар анаа чыдып берген, ону агитбригадага ажыглаза эки. Культура бажыңнарынга магнитофоннар херек. Республикадан-даа, районнардан-даа келген оюн, көргүзүглерни бижидип алгаш, агитбригадаларга, малчыннарга, тараажыларга барып ырладып берзе, олар чүгле четтирдивис дээр.

Кудумчу байырлалдарынга, куда шейлалгаларынга, хоочуннар, мурнакчылар-биле ужурашкыларга кежээлеринге, аныяксенге кижизидилге темазынга чаа сценарийлер херек, ол база чок. Шагда-ла дөгейленген эрги чүүлдер кижилерниң сонуургалын хайныктырбас апарган. А СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму «Организацияларның, албан черлериниң ролюн бедиткен түдүм партияның идей-кижизидилгелиг ажылы улам чедимчелиг болур» деп айыткан болгай. Ындыг роль бисте чок. Улусчу театрдан утка-шынарлыг улуг шиилерни манап турар. Үениң негелдезинге дүүшкен сценажыткан кыска көргүзүглер бар-даа болза, ону чүгле суурлар төптеринге көргүзүп турар.

Күш-ажылчы организациялар, микрорайоннар-биле харылзааны тудуп, дыштанылга кежээлерин чогум-не ол черлерге эрттирзе кандыгыл! Культура ажылдакчыларын чайгы, кускү үелерде кедээ ажыл-агый ажылдарынче чорудуп турар. Үргүлчү шеф ажылы кылып кээрге, ой палиңары үстүң, септелге ажылдары уламдынып турар. Чайгы септелгени күскү соок үеде чорудуп, ону эчизинге чедирбес-тир бис.

Чон чүге клуб кирбезил деп айтырыг бар. Бир чылдаганы — боттарывыстың чондан чыдып каан турарывыста. Культура ажылдакчылары чоннуң мурнунга суртаалы болуп, үени мурнап чоруур херек. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, хөйнүң өөскүдүкчүзү, хөгжүмнүң эгелекчизи болур. Чоннуң эскербээн, билбээн, дыңнаваан чүүлдерни культура ажылдакчызы бир дугаарында билген көрген, дыңнаан чорууру чугула.

Николай ООРЖАК.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

5. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—Казах ССР-ниң профэвилелдериниң Культура бажыңының «Жас шебер» ансамблиниң концерти. 8.55 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 4-5 сериялары. 11.05 —Медээлер. 11.15—12.00 — «Спортландия». 15.25 —Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — «Агроүлетпүрнүң ажыл-херээ болгаш сагыш салыышкыннары» 16.25—«Эжим, музыка!». 17.10 —«Эфиопия бөгүн». Киноочерк. 17.30—«Бистиң садывыс». 18.00 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Демократияга өөренип тур бис». Партия Искитим хоорай комитединде партийжи ажылдың эде тургустунуушкунунуң дугайында (Новосибирск область) 18.30 — Пензаның профэвилелдер ниити ыр коллективтериниң концерти. 19.10 —Бөгүн делегейде. 19.30 —Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Силерниң тускай корреспондентиңер» 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 22.55 —Бөгүн делегейде. 23.05—23.55 — «Киржикчилер». Экологияның нарын айтырыглары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 —География. 7 класс. ССРЭ-ниң далайлары. 9.05 —Француз дыл. 10.05—Док. фильмнер. 10.35; 11.35 — Биология. 5 класс. Үрезинден дүжүтке чедир. 10.55 —«Бурунгаар... Дөш чүс чылче». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05—Француз дыл. 11.55 —«Сампо». Уран-чечен фильм. 13.30 —«Свердловск. Ажыл хүннери болгаш байырлалдар». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.00— Медээлер. 14.10—15.15 — «Ажыктыг кержээ». 4 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 17.50 —Медээлер. 18.00—Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур: «9-ку студия».

КЫЗЫЛДАН

19.00 —Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Медээлер. «Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге». «Аъш-чем программазы — боттаныышкында». 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —Док. фильм. экраны. 23.15 — 23.50 —«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.50 —Медээлер. 18.00 —Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур: «9-ку студия». 19.00—Ритмиг гимнастика. 19.30 —Озал-ондак чок шимчээшкин. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

6. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Зураб Нижарадзе». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Грузин ССР-ниң улустуң чурукчузунуң дугайында. 9.00 — М. Мусоргский. «Борис Годунов». Шии. 12.00 — 12.10 —Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Үе-чергежиниң портреди». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.10 —«Тундраның ак мөөзи». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.20 — «Найыралдың адрестери». Киноочерк. Финляндия. 17.45 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Экономиктиг билиглерниң үндезини». Журнал «Телеэко». 18.15 —Бөгүн делегейде. 18.35 —Москваның Моссовет аттыг үлегерлиг театрының «Буруулуглар» деп фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. Автор —А. Арбузов. 21.00—«Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 —«Бисте Останкинода». 23.20 — 23.35 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35—Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. Херек эргелээри болгаш ЭСМ. 9.05 — Немец дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Хүн. 10.35; 11.35 —Төөгү. 9 класс. ССРЭ-ниң тургустунганы. 11.05—Немец дыл. 12.05 —«Силерниң тускай корреспондентиңер». Уран-чечен фильм. 13.35 — «Ырак—чоок». Док. фильмнериниң баштайгы көргүзүү. 14.10 — Медээлер. 14.20 —15.25 —«Ажыктыг кержээ». 2-ги сериязы. 18.05—Медээлер. 18.15—Мультфильм. «Ногаан чылан».

КЫЗЫЛДАН

18.30 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның 1-ги класс өөреникчилеринге телешкола. 18.50 — Уругларга фильм. 19.15 —«Азия товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Соңгукчу. Депутат. Чагыг». «Апрель 7 —Делегейниң кадыкшыл хүнү». 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «ССРЭ-де кооперация дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң телевилелин чугаалажып турары. 21.00—«Үе». 21.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Совет-финн кады ажылдажылга дугайында. 22.30—23.25—Джазты ырлап тур бис.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 —«Ногаан чылан». Улуг кижилерге мультфильм. 18.30 —«Кедээниң шагы». 19.30 —Музыкалыг киоск». 20.00—20.15—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

7. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 —Бут бөмбүү. Олимпиадага шилилгелиг маргылдаа. ССРЭ биле Турцияның шилиндек командалары. 9.20 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 5-6 сериялары. 11.30—11.40 — Медээлер. 15.20 —Медээлер. 15.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.40—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.20 —«Эстония» деп театрда. 17.05 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.50 —«Кижи болгаш хоойлу». «ССРЭ-де кооперация дугайында». ССРЭ-ниң Хоойлузунуң телевилелин сайгарып чугаалажып тур. 18.20 — Музыка шыгжамыры. Ф. Шопен. Концерт. 18.55—Бөгүн делегейде. 19.10 — Бут бөмбүү. Олимпиада турнириниң шилилгелиг маргылдаазы. ССРЭ биле Турцияның шилиндек командалары. 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 22.50—Бөгүн делегейде. 23.00—00.00 —Пласидо Доминго ырлаар. Уэмбли стадионда концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Салгалдың хенертен өскерлириниң дугайында, азы Чүге дииктер аңгы-аңгы болурул. 9.05 —Испан дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Хөгжүп орар чурттар амгы үеде. 10.35; 11.35 —А. Н. Толстой. «Орус аажы-чаң». 6 класс. 11.05—Испан дыл. 12.05 —А. Арбузов. «Буруулуглар». Фильм-шии. 14.30 —Медээлер. 14.40—Делегейниң кадыкшыл хүнүнге. Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 15.10—16.15 —«Ажыктыг кержээ». 3-кү сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Тыва черде». Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннары». 18.35 —Медээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — «ХТК-88». Ленинградтың бир дугаар эмчи институдунуң база Новосибирскиниң күрүне университединиң командаларының студентилерниң ужуражыышкыны. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —Адыгейниң Күрүнениң танцы ансамблиниң концерти. 22.30 —00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо». (Москва)—ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмиг гимнастика. 18.45 —21.00 — «ХТК-88». Ленинградтың бир дугаар эмчи институдунуң база Новосибирскиниң күрүне университединиң командаларының ужуражыышкыны. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

8. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Кижи болгаш хоойлу». «ССРЭ-де кооперация дугайында». ССРЭ-ниң Хоойлузунуң телевилелин чугаалажып тур. 9.05 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 10.10 — «Киржикчилер». Экологияның нарын айтырыглары 10.55 —11.05 —Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Беш чыл: ажыл-херектер болгаш кижилер». 16.15 —«Чүүден болгаш чүге». 16.45 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 17.30—«Хендир». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 17.40 — Философия дугайында беседалар. «Кижи». «Кижиниң комплекстиг шинчилээри» деп Бүгү-эвилел конференциязындан материалдар. 18.25 —Бөгүн делегейде. 18.45 —Эргидеги болгаш амгы ырлар. 19.20 — «Резонанс». «Европа бажыңынга —тайбыны. —Политиктиг тайылбырлакчы Б. Калягин чорудар. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00—«Үе». 21.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 22.40—00.10 — «Үзел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Экии, час! 8.55 — «Карактыг бактериялар». 9.05—Англи дыл. 9.55 —«Бистиң бичии кенгурулары». 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Л. Н. Толстой. «Тайбың болгаш дайын» 10.35; 11.35 — Төөгү. 7 класс. Емельян Пугачевтуң удурталгазы-биле тараачыннар дайыны. 11.05 —Англи дыл. 12.05 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 12.35 — Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Ийи кижи...» 13.05 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 13.45 — Медээлер. 13.55 —15.00—«Ажыктыг кержээ». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.30 — «Уруглар бажыңы — энерелдиг бажың». Кызылдың уруглар бажыңындан дамчыдылга. Бүгү-эвилелдиг В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң республика салбырының кежигүнү Г. К. Бөөү дамчыдылгага киржир. 19.00 — «Азия товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». 19.30 — Медээлер. 19.40 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.00 — «Сценада — хоочуннар». Көрүкчүлерниң дилээ-биле — Апрель 2-де хөгжүм шии театрынга болган Тыва АССР-ниң уран чүүл мастерлериниң концертиниң көргүзүү.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «В. Канделаки силерни чалап тур». 23.00 — Улустуң «Вильнюс» деп кедээ капеллазының концерти. 23.15—00.45 —Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» — «Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.25 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Э. Быстрицкая. 19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 — 21.00 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. РСФСР-ниң алдарлыг артизи Г. Соколов.

9. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Таджик ССР-ниң Күртелерадиозунуң «Гульшан» деп эстрадалыг ансамблиниң концерти. 9.10 — «Чүүден болгаш чүге». 9.40 — «Орус дыл кичээлдери». Совет-сирия кады ажылдажылга дугайында. 10.30—«Бонч-Бруевич алышкылары». «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 10.50 — ССРЭ-ниң күрүнениң камерлиг оркестриниң концерти. 11.30 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Ригада кооперация хөгжүлдезиниң дугайында. 12.00 — «Делегейге чугаалап тур мен». П. Робсоннуң төрүттүнгенинден бээр 90 чыл болганынга. 12.50 — Бөгүн делегейде. 13.10 — «Бажың туттунуп турар». Уран-чечен телефильм. 14.15 —«Ийээ канчаар кады чогаадып турар бис». Композиторлар Н. Богословский, М. Филиппенко. Жерарның чогаадыкчы кады ажылдажылгазының дугайында. 15.20—Күрүнениң Шостакович аттыг квартеди ойнаар. 15.30 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Эде тургустунуушкун болгаш культура. Үндүрүкчүлер болгаш номчукчулар. 16.30 —«Социализм чурттарында». 17.00 — Скульптор Анна Голубкина. 18.00 — Мультфильм. 18.15 — «Ойна, гармонь». 19.45 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 1987 чылдың декабрьда Вашингтонга бедик деңнелге ужуражыышкын дугайында. 20.45 —Чалыы назын танцылап, ырлап тур. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Ойнаарактар театрының оранлы. 22.35 —01.00—«Дүшкен корабльдар ортулуу». Музыкалыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. Чапсарда (23.40)—Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Теледопчулал. ГДР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программазы. 9.05 — «Кадыкшыл». 9.50 «Дириг амытаннар дугайында». 10.55—Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.10 — «Чурукчу Борис Щербаков». 11.35 — «Бүзүренчиг-даа болза, элдептиг». 12.35— Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Төөгүнүң арыннары. Социалистиг демократияның ленинчи принциптери. 13.05 — «Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда». Информация-музыкалыг программа. 14.50 — «Чажыт фарватер». 4 сериялыг уран-чечен телефильм. 1—2 сериялары. 17.00 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Херээженнер. Бирги чер дээш маргылдаа. 18.25 — Берлинниң аалчылары. К. Сен-Санс. Концерт. 18.50—«Эстафета» Күш-культура-спорт программазы. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.35 —«Чөөн Сибирь». 20.50 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Үе». 21.30 — К. Ваншенкин. «Бодум тывары». 23.00—23.55 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Шахтер».

10. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — Киножурнал. «Ыракты Чөөн чүк». 9.15—«Спортлото» тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен!». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30—«Аңчы-чорукчулар клуву» 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00—«Кедээниң шагы». 14.00 — «Кадыкшыл». 14.45—Телевизурту «Москва —Бостон». 16.05—Көрүкчүлерниң дилээ-биле. Эртем-тайылбырлыг фильм. «Черде амыдырал». 6-гы сериязы —«Курган черже халдаашкын». 17.00 — Агаардан халдаашкынга удур камгалал шериглериниң кол командылакчызы, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры армия генералы И. М. Третьяктың чугаазы. 17.15 — Агаардан халдаашкынга удур камгалалдың Москва округунуң ыр болгаш танцы ансамблиниң концерти. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Мультфильмнер. 19.15 —3 сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Аас-кежиктиг улчумал херээжен». С. Лорениң (Италия) киржилгези-биле. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35—«Аас-кежиктиг улчумал херээжен». 2-ги сериязы. 23.00—Медээлер. 23.05—23.25—Г. Беседина ырлаар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Совет поэзия. Д. Самойлов. 9.05 — «Эрудит». Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 9.55 — Портреттер. Ф. И. Тютчев дугайында этюд. 10.40—Док. фильм. 11.30 — «Аңчы-чорукчулар клуву». 12.30 —Эртем: теория, шенелде, практика. 13.00 —«Бир эвес силерге...» Чогаалчылар Д. Гранин, В. Токарева киржир. 13.45 — Чурттуң театрлары көргүзүп тур. «Дүнелерде удуттунмас». Калинин хоорайның күрүнениң шии театрының фильм-шиизи. Авторлар А. Овсянников, М. Михайлов. 15.40 — «Чажыт фарватер». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары. 15.00 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.30 — Музыкалыг телеабонемент. Г. Г. Нейгауз болгаш оон сурукчулары. 19.30 — Фехтование. Делегей маргылдаалары. Белорус ССР-ниң кубогу. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Кирерни чөпшээрекер. «Кадайланырым аазаан...» 21.00 — «Үе». 21.35 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 22.00 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Жальгирис» —«Динамо» (Москва). 22.45 — 23.15 —Мотобол. ССРЭ кубогу. Түңнел.

«ЧЕДЕР», «ҮШ-БЕЛДИР» КУРОРТТАРГА кадыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официантылар, кухня ажылдакчылары херек.

Айтырыгны даразында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок № 7.

Дыштанылганың болгаш культураның Гастелло аттыг парыгы амгы үениң спортчу танцыларын өөренип алыксанчыр оолдар, кыстарны чалап тур. Өөренирин күзээннер танцы залынга вторник санында 17 шактан эгелеп, суббота, воскресенье хүннеринде 16 шак 30 минутадан эгелеп бижидер.

Айтырыгны 3-47-32 телефондан билип ап болур.

Хоорайның эрги хөөрүнде чоок кижилерин орнукшуткан хамаатылар хөөрнү апрель айның 10-га чедир арыглап, аштаан турарын тускайжыттынган ачы-дуза чедирер бюро дыңнадып турар. Хөөрге боксак өртедип болбас.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ.**

Кино

АПРЕЛЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Везучая» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 19.40, 20.30, Бичии залга: **«Акселератка»** 11.50, 13.40, 15.30, 17.20, 19.10, 20.50, **Мультсборник** 10.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Киносборник № 4»** 9.40, **«Волшебное наследство»** 11.00, 13.10, 15.00, **«Загадочный наследник»** 17.20, 20.00 шактарда.

агаар

Бөгүн республикага бүргек аязыр. Дүне чамдык районнарга бичии хар чаар. Хүндүс чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 9—14 метр.

Дүне соок 5—10, чамдык черлерге 14—19 градус болур. Хүндүс 3 градус сооктан 2 градус чедир чылыыр.

Кызылга бүргеп, аязыр. Дүне соок 5—7, хүндүс 1—3 градус чылыыр.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. солун келбейн барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2792. ТС — 00558.

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бугү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 6 среда
№ 81 (13681)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

Хой ажылының талазы-биле эртем-практиктиг конференцияга уткуштур

МЭЭҢ ЧАМДЫК БОДАЛДАРЫМ

Бо чылдың февраль 27-де үнген «Шын» солунга «Кадарарда хоюм чараш» деп эгениң өрмында малчыннарның, зоотехниктерниң бодалдарын, саналдарын номчуп танышкаш, дыка чүүлдүгзүнүп, сеткил ханган, мен база демир-үжүктү сегирип алдым.

Бо чылдың апрельде хой ажылының талазы-биле эртем-практиктиг конференция эрттирер деп турары кончуг чүүлдүг хемчег-дир. Орта бейыр чедирер апаар.

Мен бодум Ак-Довурак хоорайда чурттап олур мен. Бистиң хоорайның чурттакчылары, бугү совет улус ышкаш, эът, сүт, далган-тараа-биле база чемненип, дуктен, алгыдан кылган идик-хеп кедип турар бис.

Тываның чеди чүзүн малында хой шаандан тура-ла эң кол черни ээлеп келген. «Хойлуг кижи каас...» дижири черле утказыг. Мен амывамда хой кадарып өстүм. Тыва хой кайгамчык шыдамык, өзүүчел мал. Кыжын соокта-ла ол хойлар оъттап чораан черинге төрүп, оглунуң шаразын кургады чылгап алыр, хурагазы элең-тендиң турргаш-ла иезин ээп алыр. Оон иезин-биле кады элең-тендиң кылаштап чорааш, аалга чедип келир. Чамдыкта кыжын черге-даа хонар-ла, эртенинде чеде бээрге, кулаанның бажы доңуп калган, оон ындыг, докпак кулактыг хурагаңнарла аалга ховар эвес боор чүве ийин. Бичии улус хой кадарлгаш, төрээн хойларын чадажып каар, чамдыкта көрбейн-даа баар чүве. Ол ышкаш бичии кадарчылар хурагаңнарын инчеекке сугарга-даа сыгмас, үгбас-даа боор, ынчангаш хураган иези-биле черге болганчок-ла кады хонгулаар турду.

Черби суурда Роман Очур-оол тыва хой биске база херек деп шынын-на бижип турар-дыр. Мен бодум 1954 — 1959 чылдарда Бай-Тайганың Кызыл-Дагга «Тиилелге» колхозка даргалап турдум. Ынчан аңаа каракуль хойлар колдаан турган чүве. Малды бактаан херекчок, харын оон уксаазын, агаар-бойдуска таарыжып-таарышпазын эки өөренип көрбейн, частырыг кылган эртемденнерни, зоотехниктерни амгы үеде бисте бар ажок хээрек, соок шыдавас, чөргек-тээр чыгыы хурагаңнар дээш оларны — кижилерни буруудадыр херек. Мен бодум хууда каракуль хойну Тывага таарыжыр мал-дыр деп көрген мен. Борта мындыг чижек киирикседим. Шаанда колхозтар, барыын талакы районнар малды Кежээ баазазынга дужаап турдулар. Орта Хакасияның эът комбинадының төлээзи Петров дээр, бакка-соккка тывалаар кижи турган чүве. А Тываның төлээзи Зубарев «Алдын-Диштиг» деп шолалыг, тывалап арыг чугаалаар ирей турду. 1958 чылда Кежээ баазазынга дужаар дээш «Тиилелге» колхозтан (Бай-Тайгадан) 1000 хире кара каракуль иттерни ийи коммунист ашак баштадыр кадарчыларга дужаагаш, чоруткан бис. Олар баазада чеде берген деп сес дыңнааш, колхоз даргазы кижи болгаш бодум барып дужаажыры-биле чеде берген мен. Иттеривистиң семирээни-даа ажок болган.

Дужаар ээлчээвис кээрге, Петровка көргүскен бис, кижиң кара шору, ортумак семис дээш хүлээп алыр мен дээш туруп берген. Бис эш Зубарев-биле кады оон семис иттер дээш турупкан бис. Ам канчаар, маргыжып туруп-туруп, Петровка бүзүредири-биле бир иттиг өзээр үжүрге таварыштывыс. Ону Петров боду шилээн кижи, бир-тээ ындыг болганда, ол черле хоомайлап-ла турган шилээн болдур эвеспе. Ынчалза-даа ол иртти өзээривиске семизи аңаа ак хар-ла. Петров бистиң-биле чөпшээрешкен. Ынчангаш колхозувус семис ирт дужааган дээш артык орулгазы алган. Каракуль уксаалыг хой семиринчел, эъди база аар-дыр деп чүвени ынчан бодум бүзүреп көрген мен. Төлү база белен хоравас, дүгү дыгый, узун, семдер, деңзизи аар чоржук. Бистиң ынчан Кежээге барып дужааган иттеривистиң бирээзиниң-не ортумак деңзизи 54 килограмм болган ийин.

Бодүүн дуктүг хойларны өстүрер дээр болза барыын зона херек, аңаа селекция ажылын шинчилээр шыырак специалистерни мөөңнеп чоокшулатса, эки түңнелдиг болур боор деп бодаар мен.

Шаанда Моолдуң биске чоок кызыгаарлашкак аймактарындан кара баштыг, улуг кудуруктуг, дуккур, ак хойларны улус тараа-биле орнап эккеп турдулар. Шыырак-ла боор чүве чораан, ындыг кошкарларның хаймактарын амгы Сүт-Хөл районга көрүп келдим.

Моол специалистер боттарының шириин агаар-бойдузунга таарыжыр хойларның уксаазын экижидер талазы-биле улуг ажылды кылып, эң ылаңгыя баят дээр уксаалыг хойларның эки талазын «Монголия» деп журналда ажок бижип турар-дыр.

Тес-Хем районда зоотехник Буду-Санаа хойнуң уксаазын экижидер талазы-биле Тываның кедээ ажыл-агый дуржулга станциязының черле четпес ажылдап турарын чөптүг шүгүмчүлээн-дир. Шынап-ла, оларның ажылының түңнели кайыл ам, олар республиканың совхозтарынга хой ажылының талазы-биле чүнү сүмелеп, дуза кадыпканыл? Ол станцияның ады безин «дуржулга станциязы». Ында эштерден айтырар, негээр үе келген-дир.

Хой ажылында база бир «каарышкылыг» айтырыг — одарларны үреп турарывыста. Чаашкынныг чылдарда кыштаглар чоогундан бичии дүжүт алкаш, амдажааш, аңаа, ол ышкаш одар хову-шөлдерни аңдарып каапкан бис. Борта мен Тес-Хемниң Агар ховузун чижекке алыйн. Ында ам «аза огу», «аза бөргү» дээр бок үнүштер үнген. Эң ылаңгыя «аза огу» малга дыка багай, хойнуң эът-кежинче кадалып кире бээр, кежин соярЫ безин берге боор чүве. Ол хамаанчок «аза огу» хой кадалырга, мал өлүп болур. Бойдус-биле оваарымча чок бержирге ындыг. Мындыг таварылга кайы-даа районнуң девискээринде бар. Барыын-Хемчиктиң бо «Шекпээр» совхозунуң төвү — Биче-Тей суурнуң кедээ талазы ховуларны база көрүңер даан. Суггат чок курган ховуларны аңдарарга, оон бок үнүштер үнериниден аңгыда, хөрзүннү хатка сугга алзып, үрелир-дир.

Мынчангаш хой ажылының талазы-биле эртем-практиктиг конференцияга мал (хой) одарының айтырыы база кол черни ээлээр ужурлуг. Чем, одар чокта кандыг-даа малга өзулут чүт болур.

Даир ОДАҢ-ООЛ.
Ак-Довурак хоорай.

БИР БРИГАДАНЫҢ КИЖИЛЕРИ

Кызыл хоорайның төп кудумчуларының белдиринде беш каът тудуг бедип үнген. Амыдырал хандырылга бажыңының ол тудуун аныяк тудугжу А. Аскаровтуң комплекстиг бригадазы кылып турар. Ол бригада ону кылып тургаш, «Тудуг хезектери» комбинаттың тудугларын кылыры-биле чоруткаш, ам катап ажылдап эгелээн.

Эш Аскаровтуң бригадазы бетондан хаңааларны эттеп, монтажтап, чамдык өрээлдерни түүйбулардан кылып турар. Бригада чылдың бирги кварталының тудуг-монтаж ажылдарының планын күүседипкен. Олар ийи дугаар кварталда тос муң ажыг рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылырлар.

Бригаданың чээрби ажыг дашчылары, монтажчылары аразында чарыштыг. Ол чарыжын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга тураскаатканнар. Чээрби ажыг ажылчын бедик мергежилдиг. Ажылдан хожудаарлар, чурум үрээрлер чок деп, бригадир чугаалап турар.

ЧУРУКТАРДА: аныяк дашчы Сергей Дамба биле монтажчы Александр Зырьянов.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ХАРЫЛЗААЛАР БЫЖЫГЫП ТУРАР

Апрель 5-те СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин болгаш МАРН ТК-ның кежигүнүнге кандидат, МАРН-ның Убсанур аймак комитединиң бирги секретары Ц. Энхтор 1988—1989 чылдарда Тыва АССР-ниң болгаш МАРН-ның Убсанур аймаының аразында найыралдыг харылзаалар дугайында планны бугү талалыг чугаалажып көрген болгаш аңаа ат салганнар. Оларны боттандырып чорударының утказы, хевирлери болгаш методтары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш МАРН-ның XIX съездизиниң, акы-дуңмалышкы партияларның ТК-ларының пленумнарының шиитпирлери-биле тодаргайлаттынган.

Моол эңнүктер-биле найыралдыг харылзаалар чаңчыл болган акы-дуңмалышкы найыралды улам ыңай хөгжүдеринге болгаш кады ажылдажылганы ханыладырынга, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга дуржулга солчурунуң ажыктыын бадыдар, күштелдирер. Кол кээзгейиниң партнер коллективтер-биле дорт харылзааларны тургузарынга, күш-ажылды болгаш бүдүрүлгени организастап чорударының, технологиязы сайзыраңгайжыдарының мурнакчы аргаларын шиңгээдип алырынга дуржулга солчурунга моондаттынган. Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының болгаш Убсанур аймактың моол-совет найырал ниитилелиниң чөвүлелиниң демниг ажыл-чорудулгазының дугайында номну парлап үндүрерин, партияның область болгаш аймак комитеттериниң идеологтуг, кижизидилге, политика-массалыг ажылга оларның ажылының эң-не дээштиг хевирлерин болгаш методтарын өөренирин түңнээрин болгаш практикага нептередирин планнаан.

Найыралдыг харылзаалар планын чугааланжыырынга СЭКП Тыва обкомунуң бюро кежигүннери киришкен.

КАЖАН ТУДУП БЭЭРИЛ?

Мөңгүн-Тайга районда ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң № 2 хойжу бригадазында үш чыл ажыг үеде төрүүр хой кадарып келдивис. Кыштаавыс Кара-Ховунуң Алдын-Кодургай деп черде.

Малды кыштаг хүр-менди ажырар дээш кызымак ажылдап тур бис. Өг-бүле керээзинче бо чылдан эгелеп кирген бис.

Бо хүннерде 355 хоюустан 315 хураганны доруктуруп алдывыс. Четпес чүүл чүл дээрге, бажың айтырыы. Чаш ажылдакчыг улуска хат-шуурганныг үеде өгге кыштаары дыка-ла берге-дир. Бажың тудуп бээриниң дугайында партком база дирекция-биле чылдың-на чугаалажыр, хурал-суглаага-даа дилеп-ле келдивис. Мынчага чедир түңнел чок. «Бо чылын-на ирги бе, бо чылын ама тудуп бээр боор» деп бодувусту часкарып, бодап олурар-дыр бис. Бажың тудуп бээрин манааш, шылай бердивис. Ынчангаш бистиң бо айтырывысты дарый шиитпирлеп бээрин совхозтуң дирекциязындан солун дамчыштыр дилеп-дивис.

Ажыл солун-дур. Сеткиливиске таарыжыр. Чүгле бажың херек.

Зинаида ХЕРТЕК.
Каргы кедээ Совединиң депутады.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязының ажыттынарының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы 1988 чылдың апрель 9-та 9 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга ажыттынар.

* * *

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының кичээнгейинге

Дээди Советтиң сески сессиязынга келген Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының бүрүткелин 1988 чылдың апрель 7-де 9 шактан 20 шакка чедир Советтер бажыңынга, 1 каътта 107 дугаар кабинетке чорудар. Телефону—2-55-42. 1988 чылдың апрель 8-те 16.00 шакта Советтер бажыңынга доктаамал комиссияларның хуралдары, 17.00 шакта Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының хуралы болур.

ХӨЙНҮ-ЛЕ КӨРДҮМ

Бо чылдың апрель айда болур хойжуларның эртем-техниктиг конференциязынга бодумнуң сумемни киирерин оралдажып көрейн. Мээң малга ынак чоруум болгаш эде тургустуушкунунуң бөгүнгү ниитизи мени бо саналды бижиинче албадаан чүве.

1964 чылда шериглен халажып келгеш, малчыннай бердим. Оон бээр ажылдап келген үемде кончуг багай болган түңнелим: төрүүр чүс хойдан 20 хураган алганым болур. Ажылга мергежип чоорту келир чорду. 1974 чылда эң дээре көргүзүглүг болган чылым ол. 100-тен 110 хураганны онча-менди азырап, доруктурган мен. Ол чылын хар чуга, оон кадында 20 тонна сигенни белеткеп ап шыдадым. Бир эвес хар эрткен 1987 чыл ышкаш улуг хөртүктүг турган болза, шаңнал алыр туржук, өрегедаа дүжер турдум ыйнаан.

Чамдык малчыннар агаар-бойдузу эки чылга таварышкаш, солун, сеткүүлге, радио, телевидениеге мактанып-ла эгелээр. Харын мырыңай бажы дескинги дег.

Мен ону дыңнаар-даа хөңнүм чок ийин. 24 чыл малчыннап келгеш, хөйнү-ле көрдүм. Мындыг-даа таварылга турар чорду. Өлген, соккан малды отчёттап кылгаш, совхозтуң мал отчёдун хынап олурар удуртукчу көргеш, ам-на: «Эрткен чылдың бо үеде турганы-биле деңнээрге хөлүн эрттир көвүдей берген-дир. Мен бо отчётту хүлээп албас мен. Буруулуг малчыннарның кырынга барып сал, дедир баргаш, хемчег ап сайгарыңар» дээр.

Оон ол удуртукчу техчөвүлел чыггаш, буруулуг малчыннарга өлген малдың түңүн салып, чартыын үндүрүп кээрге, ам-даа эрткен чылгы деңнелден куду хевээр болур. Арткан малды кызып-ла ажылдап турган кижилерге тодаргай чылдагааның илеретпейн, төлээр кылдыр салгылап каар. Чогум-на бо чоруктуң ужурунда малчыннар тывылбас. Чамдыктары ажылын каап, суурже көжүп-даа турарлары бар. Шак бо ажык-чарлыг үеде кижилер аттары киирбейн, ниити түңнел үндүрүп турарым шын эвес болбаан аан. Ынчалза-даа амыдыралга көрген билгенимни бижээним шынныг.

Бистиң совхозта бир коданда ортумаа-биле 350 хой турар. Мээң санап турарым-биле алырга, ол хире коданга 50 тонна сиген, 10 тонна көк-сула турар болза, ынчан кандыг-даа кыш коргунчуг эвес деп бодаар мен. Хой аштап өлүр деп чүве турбас.

Чамдык кижилер хой чудап тур дээрге, мал кыжын черле чудаар дээр хөөн бар. Ол шын эвес. Ол дээрге бистер мал чемин чедир кылып ап шыдавайн, оларны аштадып, ооң түңнелинде чидириге таварыжып турарывыс ол-дур. Мал чемин чедир кылып албас болза, кандыг-даа уксаадан орулга ап шыдавас бис.

Энер-оол ХОВАЛЫГ.
«Большевик» совхозтуң хойжузу.

Апрель 16 — коммунистиг субботник хүнү

БИР ДЕМНИГ АЖЫЛДААР

В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнге тураскаатган коммунистиг субботник хүнүнде чаңгыс кижи дег, бир демниг үнгеш, бүдүрүкчүлүг ажылдаарын, камнап алган чиг эди, одаар чүүлдери, электри энергиязы, кывар-чаар материалдары-биле продукцияларны бүдүрерин республиканың дыка хой күш-ажылчы коллективтери хүлээнип турар.

● «Тыва суг тудугу» трестиң демир-бетон кылыр заводунуң бригадалары апрель 16-да ийи ээлчег-биле ажылдаар. Коллективтен 150 кижи күш-ажылдың байырлалынче үнер. Олар 70 кубометр хемчээлдиг демир-бетон кылыгларын бүдүрер. Ниитизи-биле 8700 рубльдиң продукциязын кылыр.

Заводтуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары, албан-хаакчылары ажылдаан акшазы-дан 600 рубльди он ийиги беш чылдың фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

● Респотребсоюзтуң автотранспорт конторазының чус хире чолаачызы коллективте тургускан субботник штавының даалгазы ёзугаар районнарже рейстерни кылырлар. Чамдык чолаачылар үлетпүр болгаш аъш-чемниң бараанарын сөөртүп эгелээн. Олар Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Эрзин, Өвүр, Барыын-Хемчик, Тес-Хем болгаш өске-даа районнарже кедээниң ишчилеринге эргежок чугула бараанарны сөөртүр. Баштайгы санаашкын ёзугаар алырга 240 тонна чүкту районнарга чедирер. Септекчилер сес машинаның техниктиг ажаалдазын кылыр. АТК-ның коллективи беш чылдың фондузунче 460 рубльди шилчидер.

ЧОННУҢ ХЕРЕГЛЕЛИН ӨӨРЕНИР

Хереглел бараанары-биле хандырылгада четпестерин илереткен чагаалар редакцияга бо-ла кээп турар. Чоннуң хүн бүрү өзүп орар хереглелин республиканың чурт үлетпүрү хандырып шыдавайн турар. Хеп чуур кидирээш, балды сывы, ширбиил, бажың чугайлаар кисточка садыгларга ховар кестүр. Харын-даа бо бараанарны чамдыкта садып алыкчылар шуут көрбейн баар. Бо бараанар садыгларга чаңгыс кестүп келгенде, ону садып алыр дээш оочурлаан кижилер мырыңай эндерик болур. Ховар кестүп келир ол бараанарның шынары чамдыкта мырыңай арга-жок болгулаар.

Херектиң ужуру чүдел? Чамдык министерстволар болгаш ведомстволар чоннуң хереглелин тодарадыр талазы-биле чедир ажылдавайн турарында. Чоннуң хереглелин өөренип көрбээн шаанда садып алыкчыларның негелдезин хандыраары берге. Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрер, аңаа хереглелди бүрүн хандырар деп бодаар болза, министерство болгаш ведомство чоннуң хереглелин өөренир апаар.

Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрүп, ону сайгарып турарынга хамаарыштыр Чадаанада районнуң үлетпүр комбинадын болгаш ыяш ажыл-агыйын маңаа чижекке киирип, бо бүдүрүлгелерниң бүдүрүп турары хереглел бараанарынга доктаап көрээл. Үлетпүр комбинады моон мурнунда чылдарда чыл санында-ла 120 өгну кылгаш, Бай-Тайга, Өвүр, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды, Каа-Хем районнарның ажыл-агыйларынга садып, сайгарып турганын билир бис. Бо үстүнде адаанывыс районнардан аңгыда Эрзин, Тестиң, Мөңгүн-Тайганың совхозтары, харын-даа кожавыста Хакас автономнуг областың, Бурят АССР-ниң ажыл-агыйлары безин моон өглерни садып ап, малчыннарын хандырып турган. Өг чазап, ону сайгарып эгелээн соонда республиканың ажыл-агыйларындан чагыглар хөй кээп турар.

Комбинаттың ус-шевер чазаныкчылары ай санында 10 өгну чазап, бүрүн дерзээш, хереглекчилерге садып келген. Бүрүн дерип кылган өгнүң өртээ 4 муң 300 рубль. Эрткен чылын 136 өгну чагыг ёзугаар кылган. Оон 10 өгну Бурят АССР-ниң, 9 өгну Хакас автономнуг областың ажыл-агыйларының чагыы-биле саткан. Он ийиги беш чылдың эрткен ийи чылында 256 өгнү чазааш, садып сайгарган.

— Бо чылын чагаан өглерниң саны дыка эвээш болду. Чурт үлетпүр министерствозу биске 50 өг кылыр онаалда берген. Арбын орулга киирип ап турган кылыывыс болур өг саның бүдүрерин эвээжеткени биске таарымча чок. Ажыл-агыйлардан чагыглар база эвээш болган. Республиканың Агроүлетпүркүркому совхозтарга өг садып алыр акша-хереңгиден арбынны берген турган болза, чагыглар хөй болур турган ийик — деп, Чадаанада райүлетпүр комбинадының директору Идам Докур-оолович Ооржак хомудаан сеткилин илередип-даа орду.

Бүдүрүлгениң удуртукчузунуң ол хомудалы чөптүг-даа боол болур-ла ыйнаан. Ынчалза-даа ажыл-агыйлар долу бот-орулга-чарылгаже база бот-акшаланыышкынче шилчээн соонда күш-ажылчы көпеек бүрүзүн санаар, бодунуң «балдырын» шугдунуп көөр апаар. Каа-Хемниң «Ленинчи орук», Таңдының «Коммунизмниң херели», Улуг-Хемниң «Ак-Туруг» совхозтардан бо чылын 23 өгге чагыг кирген. Бо чагыглар күүсеттинер. Ажыл-агыйларның кирген чагыгларын чогуур өй-шаанда күүседир дээш өг кылыр цехтиң чазаныкчылары болгаш даараныкчылары кызымак ажылдап турар.

Чоннуң хереглел бараанарынга хамааржыр чүүлдер-ле хөй. Өгге чагыг чылдың-на эвээжеп орарын өөренип көргеш, комбинаттың удуртулгазы дилиг материалдарының артынчыларындан штакетниктер, дранкалар, 3 метр хемчээлдиг чолдак манзалар бүдүрерин көвүдедирин шиитпирлээн. Ус-шевер чазаныкчылар беш чүүл мебель аймаан — аптара, үлгүүр, комод, бичежек стол, сандайларны бүдүргеш, чоннга садып турар. Айда-ла бир муң рубльдиң кылыгларын дилиг материалдарының артынчыларындан кылып турар. Айда 300 кубометр дилиг материалдарын, 13 муң рубльдиң мебель аймаан бүдүрер сорулга комбинаттың ишчилериниң мурнунда салдынган.

Районнуң совхозтары болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының хереглелинге ажыглаар кылдыр түүйбу бүдүрерин база организастаан. Түүйбу цегиниң айда бүдүрүкчүлүү 100 муң түүйбу. Бо цехтиң сезонда бүдүрүп турар түүйбузунуң саны 300 муң санныг. Түүйбу кылыкчыларының ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээринче бүдүрүлгениң удуртулгазы, профэвилел комитеди чогуур кичээнгейни салып турар болу берген. Беш чылдың эрткен ийи чылында мында эмнелге пунктузун, садыгны ажыдып, ийи аал ишти чурттаар 3 чуртталга бажыңын ажыглалга киирген.

Чыл эгезинде үлетпүр комбинады Тыва респотребсоюз-биле керээ чарган. Ол керээни ёзугаар 98 муң рубльдиң мебель аймаан респотребсоюзтуң садыг четкилеринче чудүрүп чорудар. Чырыдыышкын, кадык камгалал, культура, коммунал ажыл-агыйының албан черлери-биле дилиг материалдары белеткеп бээр керээ чарган. 2400 кубометр дилиг материалдарын белеткеп бээри керээде көрдүнген. Чардынган керээниң негелделерин күүсетпейн баар чоруктар чагыкчыларның талазында бар боор турар. Үлетпүр комбинады бо чылдың эрткен үш айларында керээ ёзугаар 27 муң рубльдиң мебель аймаан, 390 кубометр дилиг материалдарын хереглекчилерже чудүрүп чоруткан.

Үлетпүр комбинады-биле керээлиг Өвүр районнуң культура килдизи бо чылдың бирги кварталында 15 кубометр, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели 10 кубометр, Сүт-Хөл районнуң улус өөредилге килдизи 19, культура килдизи 20 кубометр манзаны мынчага чедир сөөртүп албаан. Белен дилиг материалдары кандыг-даа шимчээшкин чок, чер ээлеп чыдып турар. Ону хереглеп турар бүдүрүлге, албан черлери хөй-даа болза, ону оларга садыптар дээрге, керээ чурумунга таарышпас. Белен продукцияны чагыкчы албайн туруп бээрге, план күүсеттинмейн баар чорукка чедирип турар. Садып алыкчылар чок боол турарындан 7 өг бо хүннерде кандыг-даа шимчээшкин, саарылга чок чыдып турар.

Эрткен чылын согааш, бала, деспи кылырын база оралдашкан. Бо бараанарны бүдүрерин декабрь айда шенеп көрген. Ол айның дүргүзүнда 37 согааш, баланы, 30 хире деспини кылгаш, саткан. Чон ону дораан садып алгаш барган. Шак мындыг эт-херекселди түүйбу кылыр цехтиң девискээринде чурттап турар күш-ажылдың хоочуннары, пенсионерлер кылган. Хоочуннар бо чылын база-ла буянныг ижин уламчылап, 50 согааш, баланы, 50 деспини кылыр бодап турар.

Чадааның ыяш ажыл-агыйының коллективи чунар-бажыңнаарда ажыглаар ширбиилдерни, түжүүрлерни, чем белеткээрде хереглээр калбак ыяштарны, дилиг материалдарының артынчыларындан токпак ыяшты белеткээш, чонга садып турар. Бо чылдың бирги кварталында 9 муң рубльдиң хереглел бараанарын бүдүрүп, сайгарар планын ажыр боттандырган. Ынчалза-даа чазаныгга кылыгларын ассортимент аайы-биле бүдүрер даалгазын күүсетпейн барган. Эът бузар калбак ыяштарны бо чылын план ёзугаар 800-түг кылыры көрдүнген. Ону ам-даа кылып эгелевээн. Ону кылыр станоктар чок боол турар.

Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрүп, ону сайгарары-биле ыяш ажыл-агыйы Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр районнары „«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга килдизи-биле керээни бо чылын чарган.

Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрүп турар бо ийи бүдүрүлгениң ажылында чамдык чедер, четпес чүүлдерни көргүзерге мындыг-дыр.

Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрерин хөгжүдер талазы-биле улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскому чамдык ажылдарны чорудуп келген. Хереглел бараанарын бүдүрерин улгаттырар, ооң ассортиментизин калбартыр, ону кылыр шынарын экижидер, бүдүрүлгe күчүлерин шиңгээдип алыр, чиг эътти чеп ажыглаар талазы-биле айтырыгларны күүском хуралдарынга чеже-даа катап чугаалашкан.

Районнуң үлетпүр комбинадының бүдүрүп турар продукциязы аптараны Чадаана хоорайда «Мебель» садыы база садып турар. Эрткен чылдың августа 14 аптара магазинге кирген. Ооң 6-зы саттынган, 8-и ам-даа саарылга чок чыттышаан. Ооң чылдагааны — өртээ улуг. Бир аптараның өртээ 96 рубль. Моон мурнунда чылдарда шак-ла ындыг аптараны шокарлап бүдүвээн турда, өртээ чиик, 28 рубль турган. Ынчан садып алыкчылар дораан-на садып алгаш баар турганын садыгжы Лидия Куулар сактып чугаалап турду. Бичии хемчээлдиг стол, сандайларны чон садып ап турза-даа, ооң хемчээлин бичии улгаттыр кылырын база күзеп турарлар. Согааш, баланы арбыдадыр бүдүргеш, «Мебель» садыынга чүге садып болбазыл?

Маңай-оол ОЮН.
«Шынның» корр.

Коммунист дугайында чугаа

СОЛДАТ КЕЗЭЭДЕ СОЛДАТ

Бо чылдың эгезинде чүве. Бригада төвүнүң кызыл-булунунга хурал болган. «Дең-Терезин» совхозтуң сарлык кадарчылары шупту чыылган. Партия райкомунуң, райкүскомунуң, РАУК-туң төлээлекчилери база чедип келген.

Бригадир Кара-оол Ооржак аңаа эрткен чылдың түңнелдерин таныштырып тура, социалистиг чарыштың тиилекчизи Алексей Комбуевич Ооржактың ажыл-ишкин демдеглээн. Кадарган 297 сарлыындан чаңгыс-даа башты хоратпаан, төрүүр чүс сарлыкка онаалтыр 85 бызааны менди ап, доруктурген.

Сарлык кадарчызы Алексей Ооржактың амыдыралында, ажыл-ишкинде эске эш-өөрүнден онзаланыр чүве чок. Ортумак школаны дооскан, шериг албанын эки эрттирген. Ыдыктыг хүлээлгезин эрттирип тура, танк башкарып, солдат амыдыралга күш-дамыр, мөзү-шынар талазы-биле улам дадыккан. Халажыр үези моокшулап орган. Орус дылды эки билир, политиктиг болгаш дайынчы белеткелдиң тергиини солдат оолду кезектиң командири келдирткеш, комсомолчу путёвка-биле БАМ-ның тудуунга барып ажылдаарын сүмелээн.

Алексей үр-даа боданмайн харыылаан:

— Аалымче чангаш, сарлык кадарарын шагда-ла шиитпирлеп алган болгай мен.

Күзел күштүг. Халешкен солдат шериг хевин безин ужулбайн комсомол райкомунга барган. Путёвканы алган. Совхозтуң дирекциязы чөпшээрешкен. Бай-Тайгадан эккелген 200 хуннан сарлыкты аңаа хүлээдип берген. Оон бээр алды чыл ашкан.

Сарлыкты чылдың дөрт ээлчээнде бедик тайга-таскылга одарладыр, кадыр-бертиг торулбас, черүү, дошкун, онзагай мал. Кижи болган аңаа бырешпес. Могаг-дыш дивес, эрес-тиг кижилер ону кадарар. Хайгааралды кошкадыр болза, ырап, тайгалар, бедик дагларны кезип чидип болур. Мурнуку чылдарда чамдык чалгаа кижилер сарлыктың барган уун чидиригеш, каш-даа хондур диләп, Хакасияның тайгаларындан барып, тып ап турган таварылгалар бар. Сарлыктар үсту бээрге тыппайн барып, ону эгидери-биле өртээн төлеп чоруур кижилер безин бар.

Мал мал-ла болгай. Адыг, бөрү, ирбиш хелдеп, соок үелерде төрүттүнген чаш бызаалар доңуп өлүп-даа болур болгай. Оът-сигенниг черлерни баш удур планнап албаска мал чудаар. Ынчан оларны сегиди азырваары берык-ла болдунмас. Бугалар кыжын өөртүнден аңгы чорууруң оралдажыр.

Ындыг онзагай малдың ээжы-чаңын Алексей Ооржак бичиизинден тура эки билир. Ооң адазы Комбу Дамдыңович пенсияже үнгүже чедир сарлык кадарып турган.

Алексей-биле өгленип тура, Вера Отук-ооловна Ак-Довуракта бажыңынга кады чурттап, аңаа ажылдаарын сүмелеп чадашкан. Уруглары Айдың, Артыш, Айлана төрүттүнүп, өзүп, кедейы Ак-Довуракка дааранып чылап ажылдап келзе-даа, Алексей ынак ажылын кагбаан. Кады төрээн дуңмазы Виктор-биле мелээн он хонгеш-ла, солчур ээлчег ёзугаар сарлыын кадарып турарлар.

Чоокта чаа «Дең-Терезин» совхозтуң конторазынга оол-биле ужуражы бердим. Партия райкомунуң ээлчеглиг бюрозунга кээп, партия кежигүнүнүң кандидадынга кирген болгаш документизин алганын ол чугаалай-дыр.

— Көргүзүглеримни кудулатпазын хүлээндим. Күтсе-диптер арга барда, кызар апаар. Кадарчы Борис Ооржакты чарышка база кыйгырган мен— деп, Алексей Ооржак чугаалады.

— Силерниң ында бөрү сол-ла боор але!—деп, оон айтырдым.

— Оон хөй чүве чок. 5—10-у-биле бөлүглежип алган чоруур бөрүлерни безин көрдүм. Ынчангаш мал дүн-хүн чокка хайгааралды негээр-дир — диди.

Мунгаш-Актың бажында, Үстүү-Кара-Суг тайгазында дузалакчы кадарчызы Викторну барып солууру-биле чоруурунга малчын белеткени берди. Ышташ үнер деп турган машинаның кырынче чиик, шалыпкыны-биле үне халааш, чагызын кеткеш олурупту. Бо эрес-кежээ, ажылынга бердинген кижини эскергеним бо чүүлду бижиирибче мени албадапты. Солдат кезээде солдат диширивис-ле чөп-тур.

Александр ХЕРТЕК.
«Шынның» корреспондентизи.

ТУДУГГА ТӨЛЕПТИГ ҮЛҮГ

Сүт-Хөл районнуң төвү—Суг-Аксы суурда чурттакга бажыңнары чыл санында-ла хөйү-биле немежип турар. Ол чаагай херекке септелге-тудуг участогунуң ажылчыннары төлептиг үлүүн киирип келген. Бо коллективте дагдыныкчы Маков Бак-кысович Монгуштуң удурткан бригада чарыштың тиилекчилери болуп турар. Бо хүннерде олар ийи аал чурттаар бир бажыңны апрель 15-те доозар дээш кыженнишкинниг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: бригадир М. Б. Монгуш өөрүнге ажылдың түңнелин чугаалап берип турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Тес-Хем районда Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң хоочун чолаачыларының бирээзи —Патрикеев Санчат. Машина-техникага ажылдаандан бээр 27 чыл болган. Ол үениң иштинде арга-дуржулгалыг апарып, техниканың тургузуун үндезини-биле билип алган. Сөөлгү чылдарда мотор септекчизи боор машина-трактор мастерскаязында ажылдап турар. Патрикеев Санчатовичиниң септээн моторлары эки шынарлыг. Ол дээш кады ажылдап турар эштери ооң бедик мергежилин үнелээр. Бодунга алган планныг онаалдаларын чедимишкинниг күүседип турар.

ЧУРУКТА: мотор септекчизи Патрикеев Санчат.

Шаңгыр-оол СУВАҢНЫҢ фотозу.

Социал айтырыг

ХАЙЫРАКАНДА МЫНДЫГ

Каш чыл бурунгаар коммунист Хүлер-оол Салчакович Дамба-Даржаа Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозту удуртуп чедип келгеш, көрүп, бодап турарга, ажыл-агыйның девискээри кызыы, мал, чер, тудуг адырларын башкарары белен, улуг совхозтарның сайзырай берген салбырлары-даа сагышка кирген. Ынчалза-даа чамдык ажылчыннарының чурттап орар оран-савалары амгы үениң чаагайжыттынган делгем, чырык тудугларының негелдезинге ырак-та дүүшпес турган.

Чүгле чурттаалга бажыңы дээш совхозтуң дирекциязынга билдириишкин кирген ажылчыннарның саны безин 50 ажып турганын Хүлер-оол Салчакович сактып чугаалап орар. Оон бээр 11 чыл эрткен. Ол дээрге совхозтуң социал айтырыгларын долузу-биле шиитпирлээринге четпес үе-дир. Ынчалза-даа Хайыраканда байдал ам ынчангызындан ырак бурунгаарлаан. Тодаргайлаарга, бо чылдарның иштинде ниитиниң малынга чаа хевирниң хойга 7 кажаалары, малчыннарга экижиткен делгем, чырык 16 бажың, хураганга 8 кажаа, бир делгем, чылыг, чырык автогараж, бирээзинге-ле ийи аал чурттаар 11 бажың болгаш культура, албан черлерин туткан. Эде септеп, алгыдар, чартыр ажылдарны хөйну кылган, чаңгыс аал чурттаар бичежек бажыңнарның тудуу 19 хире немешкен.

Ам хайыраканчыларда чурттаалга шөлү дээш дүвүреп турар кижилер чок, харын кижи бүрүзү чаагайжыттынган оран-савага олуруксаар апарган, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Чадаана хоорайда ажылдап турар улус безин Хайыракан суурдан бажыңнарны хөлезилеп олуруп алган турар. Ам ында чурттаалга шөлу дээш хөлзеп турар өг-бүле чогун бо чижектер бадыткап турар-дыр.

Каш чыл бурунгаар суурнуң кудумчуларынга ында-мында бичии тар, чавыс, ийленчек, ирик казанактарның ам сомазы-даа чок, Хайыракан школазында делгем, чылыг спортзалды ажыглаарда киирген. Аңаа харын район чергелиг безин спортчу маргылдааларны организастап эрттирип турары солун болгаш чаңчыл апар чыдар.

Хайыракан суурнуң төвү тенниг кызыл-хараганныг шыкка туттунган болгаш ынир чылга чедир-ле чаъстыг чайларда суурнуң ол-бо кудумчуларынга янзы-бүрү маркалыг автомашиналар, тракторлар малгашка дүже берген чытканын бола көрүп болур турган.

Уйгу-дыш чок, ажыл-ишчи директор Хүлер-оол Салчакович кудумчуларны дескилеп, сайлап, асфальтылаар ажылды эрткен чылын май айда эгелээн. Директор кожээ Советтиң сессиязынга ол айтырыгны көдүргенин депутаттар деткээнинден районнуң орук-септелге участогу биле совхоз керээ чарглаш ону кылган. Ам Хайыракан суурнуң кудумчуларында 4 километр хемчээлдиг орукту сайлап дескилээн, аңаа ажыл-агыйдан ниитизи-биле 336 муң рубльди чарыгдаан.

Колхоз үезиниң кудумчуда электри чагыларын бурун солуп дооскан, аңаа 52 муң рубльди совхоз үндүрген. Бо ажылды шынарлыг кылып, сывырындак демирлерни шээринге районнуң харылзаа белдиринде септекчи монтёр Сергей Сат бөлүк аныяк электриктерни организастап алгаш кызымак киришкен. Ам дүне, хүндүс-даа Хайыракан суурга күштүг хат-шуурган сывырындан кожуглар чуъкчээн чагыларны шенээн дег сирлеңнедир чайгагылаарга-даа делгем, чырык бажыңнарда өөреникчилер онаалгазын кылып, мелери шайын хайындырып, чуңун ээрип орар.

Моон мурнунда чылдарда Чадаанадан Хайыракан суурже пассажирлер аргыштырар автобустарның чолаачылары чаъстыг хүннерде ынаар баарындан ойталаар, автобус малгашка дүже бээрге рейстер үстүр турган. Ам ындыг эвес, кудумчу автобустары директорнуң ачызы-биле харын Дөргүн фермазынга чедир маңнап турар апарганынга хайыраканчылар: «Четтирдивис, Хүлер-оол Салчакович» деп, өөрүшкүзүн илередип турарлар.

— Бо кудумчуларны Чадааның Ленин кудумчузунга тудуштур ам чылый бээрге-ле, асфальтылаарын планда киирген бис —деп, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң кол экономизи, ажыл-агыйда улусчу контроль бөлүүнүң удуртукчузу Долунчаа Маадыевна Монгуш чугаалап турар.

Совхозтуң Дөргүн СБФ-ге бо чылдың бирги чартыында 200 инек кирер чаагайжыттынган хевирниң кажаазының тудуу дооступ, ажылгалга кирер, оон улаштыр июнь 1-де суурга 350 олуттуг Культура бажыңының тудуу план ёзугаар эгелээр, төлевилел-смета документизин бадылап каан.

— Кудумчуларны херимнеп, чугайлаан, дыт, пөш, терек, тал база янзы-бүрү чадаң үнүштерни тарып олурткан, ынаар аккан хар суу ам безин арыкчыгаштарда шулурадыр ырлажып чыдар апарган. Культура, албан черлеринде болгаш чурттакчы бажыңнар чанында 1000 ажыг дес ыяшты тарып, мурнунда чылдарда ажаап өстүрген бис. Бо чазын өреге бүрүзү 10-дан эвээш эвес дес ыяштарны болгаш чадаң үнүштерни ыяап-ла тарып алган турзун дээш херээженнер чөвүлелин, агиткварталдарны дамчыштыр ажыл планын чогаадып тургускан бис—деп, Х. С. Дамба-Даржаа чугаалаар болду.

Планны тургускаш, чоннуң эжилелдээнде, ажыл бүтпейн канчаар. Хайыраканчылар демниг улус. Хайыракан суурнуң хөгжүлдезинге хамаарышкан социал айтырыгларны демниг шиитпирлээринге медпункт эргелекчизи, ажыл-агыйда херээженнер чөвүлелиниң даргазы Л. И. Дамба-Даржааның киирип турар улуг-хуузу база эвээш эвес.

Ие кижи ажы-төлүм дээр, уйгу-дыш чок удуртукчу — ажылчыннарым дээр. Бышыг социалистиг совет өг-бүлени тудуп чоруур Хүлер-оол Салчакович биле Лима Игорьевна Дамба-Даржаалар совхозта парткомнуң, улус депутаттарының Хайыракан кожээ Советиниң деткимчезинге даянып алгаш, суурнуң, совхозтуң төөгүзүнге балалбас эки чүүлду бүдүрүп, адын арттырар. Оларның күзел-соруу боттанып дээрзин суурнуң чечектелип, сайзырап орар өвүр-хевири, чурттакчы чоннуң күш-ажылга чаңгыс кижи дег тура-соруктуу, бышыг туружу бадыткап турар, ол ындыг болур-даа.

Аранчаа ОНДАР.
Чадаана хоорай.

САКМАНЧЫДАН ЭГЕЛЭЭР

Аныяктарны мал ажылынга хаара тудары чер-черде комсомол организацияларының чугула херектериниң бирээзи. Тес-Хем районда О. Шынаа совхозтуң комсомол комитеди бо ажылче кичээнгейни салган.

Ооң түңнелинде аныяк малчыннарның, сакманчыларның саны чылдың-на көвүдеп турар.

Чүргүй-оол, Людмила Бады Байыр оларның аныяк өг-бүлези эрткен күзүн төрүүр 369 хойну хүлээп алган. Бо хүннерге чедир оларның 310 хою төрээн. Бо коданда сакманчы комсомолчу кыс Байлак Бады-Байыр хураганнарын менди доруктургаш, совхозтуң сакманчылар аразында чарыжының мурнуку одуруунда чоруп турар.

Совхозта ниитизи-биле 30 хире аныяктар малчын коданнарда сакманчылап ажылдап турар. Келир үениң малчыннары оларның аразындан үнер деп бүзүреп болур. Үстүнде адааныыс аныяк малчыннар баштай сакманчылап эгелээн.

Сергей АРТЫНА.
«О-Шынаа» суур.

Теория айтырыглары

ДЕМОКРАТИЯНЫ ДОЛУЗУ-БИЛЕ ХӨГЖҮДЕРИ

Демократия деп билиг «демос» — улус, «кратос» — эрге-чагырга деп грек сөстерден тывылган болгаш улустуң эрге-чагыргазын илередип турар. Социалистиг демократия — ол дээрге ниитилелдиң күрүне-политиктиг тургузуунуң хевири-дир, ол чүгле улусту эрге-чагырганың үнер дөзү кылдыр көрүп, дең эргениң болгаш хостаганың принциптеринге үндезилеттинип турар эвес, харын хоойлу мурнунга эргени бүгү хамаатыларга кандырып, ону магадылап турар.

Марксизм-ленинизм демократияның алыс утказын амыдыралдың материалдыг байдалдары, ниитилелдиң аңгылыг структуразы-биле чарылбас харылзаа кылдыр көрүп турар. Кандыг-даа аңгылыг ниитилелге демократия тергиидекчи аңгының диктатуразының илерээшкини болур. Меңчүкчү тургузуглар — күл эдилелдиг, феодалдыг, буржуаз тургузуглар солушканының аайы-биле демократияның институттары күл эдилекчилеринге, феодалдарга болгаш буржуазияга, тодаргайлаарга, бүдүрүлгениң чепсек-херекселдери биле политиктиг эрге-чагырга боттарының холунда турар аңгыларга туштузунда бараан болур. Ынчангаш, кижи төрелгетенниң бүгү төөгүлүг хөгжүлдезиниң дургузунда «долу» азы «арыг» демократия дугайын чугаалавайн турар. В. И. Ленин «Күрүне болгаш революция» деп ажылынга мынча деп онзалап демдеглээн: «Демократия дээрге, күрүнениң хевири-дир, оон янзы-бүрү хевирлериниң бирээзи-дир. Ынчангаш ол, кандыг-даа күрүне ышкаш, кижилерге күчүлээшкинниң организастыг үргүлчү ажыглаары болур. Бир талазында, ол-дур. Ынчаарга, өске талазында, ол хамаатыларның аразында дең эргезин, күрүне тургузуун болгаш ону эргелеп башкарарын тодарадырынга дең эргелиин эрээгей хүлээп көргенин илередип турар.

Буржуаз ниитилелге демократия, бир талазында, эвээш кижилерге — буржуазияга бараан болуп, өске талазында, эмгежок хөй ажылчы чонга диктатура болуп турар. В. И. Ленин мынча деп демдеглеп чораан: «Хензиг эвээш кижилерге демократия, байларга демократия — капиталистиг ниитилелдиң демократизми ол-дур. Бир эвес капиталистиг демократияның механизмин чоогундан топтап көөр болза, кайа-даа соңгулда эргезиниң «түрмек», түрмек дээр янзылыг, тодаргай чүүлдерин (сууржуң болурунуң кызыгаарлалы, херээженнерни киириштирбези болгаш оон-даа өске), соңгулдалыг албан черлериниң ораларын, хуралдарының эргезинге херек кырында шаптыктарны (хөй-нииты баштыннары «адыылларга» эвес!), хүн бүрүнүң парлалгазын арыг капиталистиг ёзу-биле организастаарын болгаш демократизмниң оон-даа ындай дыка хөй кызыгаарлаашкыннарын көрүп каар бис».

Демократияның ужур-утказы бүдүрүлгениң чепсек-херекселдери кымнарның холунда турар болдур, олардан дорт хамааржыр, тодаргайлаарга, бүдүрүлге азы экономика харылзааларының үндезинин тургузуп турар өнчүнүң хевиринден хамааржыр.

Буржуаз демократияның мегезин болгаш аңгы талазы-биле кыдырызын билдилиг таныып билип алыры чугула дээрзин амгы делегейде идеологтуг демиселдиң практиказы херечилеп турар. Капиталистиг делегейниң чөрүлдээлериниң диалектиказы капиталдың күштүг мөөңнээшкининде болгаш ооң-биле чергелештир массаларның пролетаржылгазында болуп турар. АКШ-та эң-не бай өг-бүлелерниң 1 хуузунуң байлаа херекги талазы-биле кудуку кезекте турар өг-бүлениң 80 хуузунуң нииты каттышкан байлаандан барык-ла бир бүдүн чартык каттап хөй дээрзин СЭКП-ниң XXVII съездизинге политиктиг илеткелде айыткан.

Социализм үезинде демократияның аңгы-аңгы хевирлери калбаа-биле хөгжүүр, олар хөй-нииты организацияларының ажыл-чорудулгазынга, улусчу контрольдуң системазынга, эң чугула хоойлулар төлевилелдериниң чугаалажып көөрүнге болгаш оон-даа өске чүүлдерге илереп келир.

Социалистиг демократияның доктаамал хөгжүлдези болгаш сайзыралы чокка социализмниң болдунмазы ышкаш, социализм чокка ёзулуг демократия база болдунмас дээрзин социализмниң делегей системазының дуржулгазы шынзыткан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негээни демократияның чаа деңнели хамыктың мурнунда улустуң бот-эргелелин улам хандыладырында болуп турар. Ол база таварылга эвес. М. С. Горбачевтуң «Октябрь болгаш эде тургустунуушкун: революция уламчылап турар» деп илеткелинде эде тургустунуушкунуң, тодаргайлаарга, ниитилелдиң революстуг чаартылгазының салым-чолун ниитилел амыдыралын демократчылары биле үндезин экономиктиг реформа деп ийи кол айтырыг тодарадыр деп айыткан. Амгы үе-чадада чугула сорулга болза, кандыг-даа хемчээлдиг бүдүрүлге болгаш хөй-нииты ажыл-херектерин көөрде, боду баш миннир болгаш харысалгалыг болур чорукка кижилерни чаңчыктырары, улустуң эрге-ажыктарынга дүүштүр чоннуң боттарының боттандырып турары улустуң эрге-чагыргазы болур бот-эргелелди хөгжүдери болур. Ам «Социалистиг демократизмниң культуразы» деп чаа термин тыптып келген. Чогум-на ооң четпези багай чүүлдерге, дүжүметсиг, албан-дужаалын соора ажыглаар, ажыл-агыйжы эвес, харысалга чок чорукчарга, а ол ышкаш командылаар стильге, ажыл-херектерни хоозун чугаалар-биле солуурунга чедирген. Бо талазы-биле хөй-нииттиниң санал-оналының хөй янзы болуру угаан-бодал амыдыралының байлаа болурунуң дугайында, социализм — ол дээрге кижилерниң санал-оналдарында, бот-боттарының аразында харылзааларында, ажыл-чорудулгазында өзүп турар хөй янзы чүүлдерниң ниитилели-дир дээрзиниң дугайында, угаан ажылының, эртемниң, техниканың болгаш ниитилелдиң бот-боттарының аразында харылзаазының, эртемниң болгаш эртем-техниктиг депшилгениң кижиге ынакшылдыг, мөзү-шынар-этика талазы-биле угланыышкынныг болурунуң өзүп турар ужур-дузазының дугайында эң чугула чаа чүүлдер онза рольду ойнаар ужурлуг.

Ынчаарга, чуртта амыдыралдың бүгү талаларын демократчыдарының, эргежок чугулазының дугайын чугаалаарывыска, ол социализм демократизмниң дээди хевирин берген дээрзинге удурланышкак апарбас бе? Ындыг айтырыгга диалектиктиг харыы негеттинер. Шынап-ла, бир талазында, удурланышкак чөрүлдээ барын демдеглеп болур, ынчалза-даа, өске талазында, социалистиг демократияны демократияның дээди хевири кылдыр үнелээриниң дугайында түңнел күштүг болуп хевээр артар. Социалистиг демократияны янзы-бүрү хевириниң багай чүүлдеринден, ылаңгыя, үжен болгаш чеден чылдарның багай чүүлдеринден арыглаары, таптаашкын болуушкуннарын ажып эртери, социалистиг демократизмниң принциптерин, ооң нормаларын бистиң тургузуувустуң негелделеринге, совет ниитилелдиң бүгү адырларынга эде тургустунуушкунну боттандырарының эргежок чугулазынга дүүштүр чайгылыш чок ажыглаары негеттинип турар.

Бежен чылдарның ортан үезинден эгелээш-ле, социалистиг ниитилел бодунуң үндезиннеринге оон ындай хөгжүүрүнге белен турган болгай. Ынчалза-даа аажок өскен административиг эргелел аппаратты ниити чоннуң эрге-ажыктарындан болгаш тус-тус кижилерден, коллективтерден хоорлу берген. Ынчалза-даа ол кол чүүл ында эвес. Шиитпирлеттинмээн айтырыглар, бергелер, ам бистиң ажып эртип турар бүгү чүүлдеривис социалистиг ниитилелдиң четче эвес ажыглаттынган азы барык-ла ажыглаттынмаан болгаш ажыттынмаан аргаларындан үндезилеттинип тывылган.

Бистиң идеология талазы-биле дайзыннарывыс бистиң чуртувуста демократчыдылгазы чүгле «сталинизмниң» артыышкыннарының хогун үзери кылдыр көргүзерин оралдажып турар. Оон-биле чөпшээрежип болбас. Демократияның хамыдылашкыннарын чайладырынга, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң ээзи каш шиитпирлери четчир болган. Ынчангаш амгы үеде сорулга колдуунда социалистиг демократияның хөгжүлдезиниң түңнелинде тыптып келген чөрүлдээлерни ажып эртери болур.

Бо угланыышкын талазы-биле дыка хөй чүүлдерни Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынның) дугайында ССРЭ-ниң хоойлузу шиитпирлээр, ону ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязы 1987 чылдың июнь 30-де хүлээп алган болгаш ол 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг апарган. Ол хоойлунуң кол идеязы болза, чаа ажыл-агый механизми бүдүрүлгелер кол сорулгазын күүседир —продукцияның бүгү хевирлеринге улус ажыл-агыйының болгаш чоннуң херегцелдерин хандырар, эң эвээш чарыгдалдар үндүрүп турган, ону бедик шынарлыг болдурар кылдыр хөгжүлдениң шак ындыг байдалдарын, идиг берииишкиннерин тургузары болур. Ол хоойлунуң чогум-на алыс ужур-утказы ындыг. Шаптыктаашкынның механизми, ылаңгыя удуртулганың административиг командылал методтары социалистиг бүдүрүлгениң системазында бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның чаа туружунуң, чаа эргелериниң болгаш чаа хүлээлгелериниң ачызында чайлаттынар. Бот-орулга-чарылганың орулгазы деп экономиктиг чаа категорияны киирген, долу бот-орулга-чарылга боттуг чүүл апарган, а ол ышкаш нормативтиг экономиктиг метод коллективтиң орулгазының болгаш фондуларының хемчээлдерин ооң ажыл-чорудулгазының түңнелдери-биле шуут дорт холбаштырып турар, бүдүрүлгелерге күрүне чагыгларын, ооң иштинде конкурска үндезилээн чагыгларны тургускан. Бо бүгү чүүлдер ам үлетпүрүнүң 800 миллиард рубль ажып турар бүдүрүлге фондуларын ажыктыг кылдыр ажыглаарын негеп турар. Улуг өртек-үнелиг дериг-херекселдерни чөп ажыглаары-биле ажылдың 2 ээлчегниг, харын-даа 3-4 ээлчеглиг режимниче шилчииришиниң дугайында негелделерни хоойлу-дүрүм ёзугаар быжыглаан. Хүлээп алдынган ол хоойлу ёзугаар бот-эргелел болза шиитпирлерни хүлээп алырынга болгаш боттандырарынга коллективтиң идепкейлиг киржилгези, бригадирден чиңгине директорга чедир удуртукчуларның соңгулдалыг болуру, бүдүрүлгени чаңгыс кижи эргелеп башкарар чорукту демократтыг үндезинге быжыглаары деп үш тургустунган кезектиң чарылбас чаңгыс эви болур.

Ынчалза-даа ук хоойлуну боттандырып эгелээниниң баштайгы үе-чадазында эвээш эвес айтырыгларны шиитпирлээр апаар. Бо ажыл чамдык черлерде шоолуг эвес боттанып турар дээрзин республиканың бүдүрүлге черлериниң күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдерин тургузарының баштайгы дуржулгазы көргүскен. Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели хүлээп алдынган шиитпирлерниң күүселдезин дээш контрольду боттандырар, администрацияның ажылын дыңнаар, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга херек хемчеглерни төлевилээр, өске организациялар-биле кады социалистиг чарыштың негелделерин бадылаар, эргелеп башкарылганы сайзыраңгайжыдарының айтырыгларын шиитпирлээр, ажылдакчының кылган ажылының төлевирин хандырар, бүдүрүлгениң фондуларын ажыглаарының дугайында шиитпирлер хүлээп алыр, кадр айтырыгларын шиитпирлээр, янзы-бүрү чиигелделер берип турарын контрольдаар, салбырлар коллективтериниң төлээлекчилерин дыңнаар, бүдүрүлге салбырларында коллективтерниң чөвүлелдерин соңгуурунуң, бүдүрүлгениң болгаш социал хөгжүлдениң айтырыгларын шиитпирлээр, администрация-биле, партия, профэвилел, комсомол болгаш оон-даа өске хөй-нииты организациялары-биле сырый харылзаалыг ажылдаар ужурлуг.

Чамдык кижилер демократчыдылганың күжүн коллективте ажыл-херектерниң байдалы дээш харысалганы бодунга хамаарыштырбайн, чүгле шүгүмчүлээр эргеде деп билип турар. Шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң бедик культуразының, коллективтиг шиитпирлер хүлээп алырынга өөренип алыры негеттинип келген.

Совет демократияның үндезини — массаларга, оларның-биле сырый харылзаага даянырын, массалыг ажылдарның демократизмин хөгжүдери болур. Ынчалза-даа бо айтырыг талазы-биле социализмниң ниити салдарынга ынаныры-биле кызыгаарлаттынып болбас. Ынчангаш «демократияга өөренир» деп үениң негелдези бот-эргелел эгелерин ниптередиринге улуг делгемнерни ажыдып турар. Мыңаа чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле хөй-ниитичи идепкейи онза рольду ойнаар.

Демократчыдылга айтырыгларынга ажык-чарлыг чорук— теория эвес, харын хүн бүрүнүң практиказы болур. Демократчыдылга, ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел, шын угаап бодаашкыннар, харысалгалыг дискуссиялар — бо бүгү чүүлдер ниитилелдиң доңуннап турарының нормазы болур ужурлуг. Ажык-чарлыг чоруктуң дээштии дээш демисел — партияның ниити эң чугула херээ. Ынчалза-даа ооң ажыктыын чугаалашкан чүүлдерниң саны-биле хемчээвес. База ол ышкаш шүгүмчүлел биле ажык-чарлыг чоруктуң аразынга деңнел демдээ салып болбас. Ажык-чарлыг чорук — ол дээрге чүгле шүгүмчүлел эвес, харын колдуунда бүгү чүүлдер дугайында дыңнадыг-дыр. Ол шүгүмчүлелди шын хүлээп алырынче углаар, боттуг чүүлден боттуг үзелди тывылдырар. Ажык-чарлыг чорук—ол дээрге — хөй-ниитиниң ажыл-херектериниң ажыы-биле бүгүдеге билдингир кылдыр чорудары-дыр. Бир эвес эргелел аппарады кандыг-бир фактыларны чажырыптар болза, ол дээрге ажык-чарлыг чорукту чүгле кызыгаарлааны эвес, харын демократияны шуут үрээни болур.

Демократияны хөгжүдери күрүне болгаш хөй-нииты организацияларының ажылының ажыктыын бедидериниң кол негелдези болур. Демократияның сайзыраңгайжыдарының, социалистиг бот-эргелелдиң хөгжүдериниң кол күжү болгаш магадылалы Коммунистиг партия болуп турар. СЭКП совет ниитилелдиң политиктиг системазының өзээ, ол бодунче күрүне болгаш хөй-нииты организацияларын шуптузун хаара тудуп турар. СЭКП-ниң боттандырып турары политиктиг удуртулганың ажыл-чорудулгазы нииты чоннуң болгаш демократтыг утказы. Коммунистиг партия хөгжүлдениң нииты перспективазын тодарадыр, политиканы ажылдап кылыр, чоннуң үндезин эрге-ажыктарын илередир. СЭКП бодунуң шапкын хөгжүлдезиниң ачызында авторитарлыг консервативтиг авангардизмге удур шиитпирлиг демиселди чогуур үезинде илереткеш, чарлап шыдаан. Эде тургустунуушкунну чон эвес, тус-тус удуртукчулар баштап турар черлерге авторитаризм тыптып келир, а авангардизм — ол дээрге боттуг чүүлдерни барымдаалавайн, ийи-бир шураашкын-биле сорулганы чедип алыр дээш оралдажышкын-дыр.

Эргелел башкарылгага чоннуң херек кырында калбак киржилгезин чоннуң социалистиг бот-эргелелиниң кол звенозу болур улус депутаттарының Советтери хандырар. Депутаттар — чоннуң ёзулуг соңгуттурганнары ол болур. Ол дугайын чер-чер Советтеринге сөөлгү соңгулдалар тодаргай көргүскен.

Бистиң политиктиг системазының эге звенолары күш-ажылчы коллективтер болур. Чогум-на аңаа профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазы эгелээр, аңаа ниитиниң өнчүзүнге хамаарылга тыптыр. Ол бүдүрүлге харылзааларын сайзыраңгайжыдары, социалистиг бот-эргелелди болгаш ажылдакчы бүрүзүн сайзыраңгайжыдары-биле чедип алыр. Орта күш-ажылчы коллективтиң бүрүн эргелери биле профэвилел организациязының ажыл-чорудулгазы улам сырый холбаалыг апаар.

Кижилерниң үре-түңнелдиг чогаадыкчы ажыл-чорудулгазынга эргежок чугула материалдыг болгаш организастыг таарымчалыг байдалдарны янзы-бүрү хөй-нииты организациялары тургузар. Бот-тывынгыр, бот-эргелел эгелээшкиннериниң хөгжүлдезиниң үезинде ол организацияларга совет кижилер хөй-ниитиниң ажыл-херектерин эргелеп башкарарының школазын эртер, ажыл-херекти күрүнениң кылдыр көөрүнге өөренип алыр. Хөй-ниитиниң ажыл-херээзиниң дугайында улуг сагыш човаашкын кижилерге шак ынчаар тыптыр.

Эргелерниң болгаш хосталгаларның демократизми ол бүгү хамаатыларга бир дөмей болуру-биле илереттинер, ону ССРЭ-ниң Конституциязы — Үндезин хоойлу магадылап турар. Шак ындыг байдал ажылчы чоннуң политиктиг медерелиниң өзүлдезинге, оларны күрүне болгаш ниитилел амыдыралының айтырыгларын шиитпирлээринге идепкейлиг киириштирерингe кол чүүл болур.

Н. В. МИГУЩЕНКО,
төөгү эртемнериниң кандидады.

НАЙЫРАЛДА КЫЗЫГААР ЧОК

ХАЛХИН-ГОЛ

I

Ынак чуртум —Тыва черден
Ыдык оран—Халхин-Голга
Албан-ажып ааңы-биле
Аалчы боол чеде бердим.
Кашпал даглар тапылгырда
Кара-бөзүр, сүүр-бизең.
Халхин-Гол оон ужук истээш,
Калбак хем боол хууле берген.
Хараганныг, бүүрелчиниг
Карак четпес делгем хову.
Шапкын агым ону кежир
Чара чүткүп бадып чыдар.
Халхин-Голдуң унун каастаан
Хадың, терек, чокпак талдар,
Суук хаактар, тереӊ сиген
Чурукта дег өңгүр чараш.
Арат кижи Халхин-Голга
Амызындан артык ынак.
Ыдык, төрээн не чери
Ындыг болбас аргазы чок.
Хөрзүн, довурак, угаан ышкаш,
Хөйнү кижээ сагындырар.
Халхин-Голдуң сорбулары
Катап ону бадыткаан де.
Бомба изи—кевей оңгар,
Моондак шөйген сывыргаш-
демир.
Кызыл, дыйлап, эрги оңгу.
Кызыгаар чок хову санай.

II

Частың айы. Үжен тос чыл.
Чаа-дайын одун кыпсып
Ядаргай бук, хүгбай дайзын —
Япон-маньчжур халдап келген.
Ада-чурттуң хостуг чоруу
Амы-тынындан артык болгай.
Дадай чокка бүгү моол чон
Дайылдажып кирипткен.
Чаңгыс илиг төрээн чер дээш
Чазый-чинби дайзын-биле
Арат шериг эрес, маадыр
Ачыр-дачыр туячуп турган.
Кады өскен дуңмазы боор —
Хайыралдыг эргим Моолду
Ачы-күштүг совет чурту
Айыылга каар ужуру чок.
Кызыл Шериг дайынчызы
Хыдыкчылыг, танкылыг,
Арат кижээ холун сунуп
Ачы-дуза кадып келген.
Маадыр моол чон күзээн
өңнүүн
Мага ханып уткуп алган.
Демин каткаш, дайынчылар
Демиселче шаап кирген.
Яковлевтиң* танкистери
Японнарны ырбадыпкан.
Орус чепсек күчүзүнден
Олар оң чок коргуп сүртээн.
Өрү көөрге дээр-кудай
Өрттенген дег кызыл хава.
Демдээ япон самолёттар
Дескиндир хып, бадып турган.
Чажырт-чыжырт, дарс-дирс
дээр
Чаңнык, шуурган ында калыр.
Аткан ок шуут чаъс-долу
Агым ышкаш соксаары чок.
Ындыг күштүг ыйыышкындан
Ырма сынгаш, дайзын дескен.
Ийи шериг кезектери
Истеп четкеш, чылча шапкан.
Халхин-Голга тиилелге —
Каттыжылга үре-түңү.
Найыр, чыргал үнер дөзү —
Найыралда өртек турбас.

*Яковлев М. П. —Халхин-Голга совет танк бригадазының командири.

УЖУРАЖЫЛГА

Моол өңнүк улуг-хүнде
Моорлап кел-ле, мени чалаан.
Аалчылар бажыңындан
Арай далаш үнүптүвүс.
Улан-Батор төвүнде бо
Улуг, бедик музей-орду.
Эртенги хүн херелинде
Эрээн-шокар чайынналган тур.
Угулзалыг кылын эжик
Уткаан-даа дег ажыттынды.
Хүргүл баштыг аныяк уруг
Хүлүмзүрүп үнүп келди.
Эмишкеек салааларын
Ээрек-баарак суйбай туттум.
Каяа-ла чоор, көрген-дир мен,
Кажангызын уткан болдум.
Хевири ча кирбиктери.
Херелденген карактары,
Кызыл, чуга эриннери.
Кырлаң думчуу, сегели-даа.
Черле ынчаш бүдүш-сыны
Сеткилимде ора-сома.
Сагыжымны доюлдур-ла
Сактып, бодап пат-ла тур мен.
Орус сөстер адаары-даа.
Омак-хөглүү база-ла ол.
«Орта чоор бе, сүлде-ле бо.
Окта уттур, чоонган чоор!»
Сыртылаажын көре каапкаш,
Чык-ла диген, сактып келдим.
Ажыл-ишчи Кызылымга
Аалдап чораан дуңмам-ла-дыр.
Хоорайга ынчан болган
Кожа чурттуң делгелгези
Каш чылдар эрткен-даа бол,
Караамга бо көстүп келди.
«Оюун сен бе!» —«Ийе —
депкеш,
Октадыр-ла хөме келди.
Чаагындыва ошкай каапкаш,
Шала пөрүк куспактаптым.
«Моолдуң төп музейниче
Моорлап кирип көрүңер» —
дээш,
Хөңү сынын чыидыңнадыр
Хөлчок аян кылаштапты.

Кара-оол САРЫГБАЙ.

(Уланчызы. Эгези № 78 «Шында»).

Найыралдың ОРУУ-БИЛЕ

(Уланчызы. Эгези № 73 «Шында»).

— Айтырыгларывыска харыылап бергеникер дээш улуу-биле четтирдивис. Кандыг-даа айтырыгга торулбас, орустап харыылаар-дыр силер, орус дылды кава өөренип алган силер!

— Ортумак школага орус дыл өөренген мен. Ооң соонда МАРН ТК-ның чанында Партияның дээди школазын 1982 чылда доостум. Ынчангаш «шала-була орустагылаар» кижи мен ийин.

Ийи хире шак дыштанып, эш-өөр-биле чугаалашканывыс соонда эрзинчилер-даа келдилер. Оларның кезек дыштанганының соонда, Нөмрег сумузу кайы сен дээш халдып үнүпкен бис.

База-ла хөртүктеп каапкан оруктап бир шак хире «чүткүдүп» эрткенивис соонда, орукта машиналар бистиң доктаалтарывысты дилеп, сигналдаан турлар. Машиналардан дүжүп, чугаалажып келириивиске, намның аймак комитединиң органы «Туяа» солуннуң редакторы, Тывага чаңгыс эвес удаа чорул, бистер-биле каш удаа ужуражып каапкан хоочун өңнүүвүс эш Түдэв бисти уткуп алыры-биле машина чорудупкан болду. Улан-Баторнуң күрүне университединиң доозукчузу аныяк журналист Н. Лутбаяр-биле журналисчи ажыл-херектеривис дугайын чугаалажып чорувуста, орук берге-даа болза, шоолуг-ла эскертиммейн эрте берди. Дүнекиниң 3 шак чоокшулап турда, Нөмрег сумузунуң төвүнге кээп хондувус.

— Орук-суур ырак, мурнувуста ам-даа 200 километр бар, хар база чаап хонган-дыр, орук берге хире. Эки шейлеп алыңар, дораан халдып орар бис—деп, Н. Лутбаяр чугаалады. Чолаачылар С. Монгуш биле Асгат машиналарын изиди ажылдадып алгаш, аалчылар бажыңының чанынга кээп тургузуптулар. Шупту чүве белен.

3. АЙМАК ТӨВҮНЧЕ ОРУКТАП

Оруктуң байдалы улам баксырап орар болду. Эрткен дүне база хат хадаан, харны хөртүктеп каапкан. А бо эртен ол оруктап чаңгыс-даа машина эртпээн. Орукту эки билир өңнүктеривис хөртүктү чара чүткүдүп-ле чорлар. Чолаачывыс Середа Даваасевич чеже-даа хоочун арга-дуржулгалыг болза, мындыг оруктап чорбааны билдингир. Ынчангаш хөртүкче кирип, «тепкиленип» каап, чамдыкта ийи машина хөртүкке кадалып, бот-боттарын ушта тырттыжып-даа чордулар. Орук чеже-даа узун, шаптараазыннарлыг болза, бистиң сонуургалывыс аймак төвүнче чоокшулаан тудум улам көдүрлүп, ол-бо талаларындан даглар бүргээн чавызаштап чоруп ор бис. Орукту дургаар мал-ла мал. Кодан-кодан хойлар машина оруунда чаптыла берген оъттап чоруур. Оларның семис, сергек деп чүвези магалыг. Көл чыткан машинаже хереп алган көрүп туруп-туруп, ыңай болгулаар. А кудуруктары дээрге, хөөрем чокка—калбак десили-ле. Олар-биле кожа — кодан-кодан сарлыктар, инектер. Орук чоогунга тургулаан сарлыктар кудуруктарын өрү көдүргеш ыңай болгулаар, а сарлык бугалары чидиг мыйыстарын өрү көдүрүп алган, «че, кайы хире-дир мен» дээнзиг, карактарын чидиди көрүпкен тургулаарлар. Ол хире делгем, оъттуг, улуг хат соонда оъду көстүп чыдар мээстерде оъттап чоруур малдар тодуг, сергек болуру чугаажок дээрзин чугаалажып. Оларны магадап чордувус.

Машинавыстың дүргени чоорту-ла оожумнап, бедикче көдүрлүп орарывыс билдинип келди. Аймак төвүнче баар орукта эң улуг арт — Загастайже чоокшулап органывыс ол. Арттың бетинде-даа машиналар чыскаалдыр туруп-кан, ол-бо чүүлдерин хынаан, эрткен, артче үнеринге белеткенген турлар. Ээр-дагыр оруктарлыг, үнери белен эвес арттың ортаа үезинге чорувуста, «тепкиленген» машинавар оруувуска кестүп келирге, орук кыдыынче үнгеш, оларның арт кырынче сөөртүнчүп үне бээрин манадывыс. Арт кыры. Бистиң арттарывыс ышкаш, ооң кырында база-ла даштар чыып каан, берге орукту эрткен кижилер аңаа дыштаныр. Ам орук шуудаан, аймак төвүнче углаан чазаглыг орук-биле тутсуп ор бис.

4. УЛИАСТАЙ ХООРАЙ

Хавак кырынга маңнадып келиривиске, «Улиастай хоорай» деп бижик бисти уткуп алды. Дораан-на хоорайның кыдыынга келдивис. Кайгамчык чараш, көрүштүг — өг хоорай бистиң мурнувуска чаптыла берген. Ол аймак төвүнүң бетинде сууржугаш болду. Чогум хоорайның иштинче ам кирип, асфальтылыг кудумчу биле чоруп ор бис. Мурнунда машинавыс ийи каът бажыңның чанынга тура душту. Эжик ажыттынза-ла, «Туяа» солуннуң редактору эш Түдэв бо үнүп келди. Амыр-мендиниң сөстери, бот-боттарынга эки күзээшкиннер орус, моол дылдарга үзүк чокка дыңналып турду. Өңнүктерниң, хоочун өңнүктерниң ужуражыышкыннары кайы хире солун болур ийик!

Өңнүктерниң кичээнгейи, аалчылар хүлээп алырынга хүндүткели дораан-на бисти бүргей берген. Аалчылар бажыңынга таарыштыр чыттырып, аъшкарып-чемгергениниң соонда бичии дыштандырргаш, ам бир шак хире болгаш намның аймак комитединге барып, аңаа ужуражыр бис дээрзин эш Түдэв чугаалады.

5. БАШТАЙГЫ УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

— Эки, өңнүктер, орук-суур менди-чаагай келдиңер бе? — деп, сөстер-биле намның аймак комитединиң ийиги секретары Д. Түмэн-Өлзий кабинединге бисти уткуп алды. Аңаа намның аймак комитединиң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи С. Товуудорж, аймкомнуң килдистер эргелекчилери база киришти.

— Тываның журналистер делегациязының бистиң аймакта келгенинге аажок өөрүп, байыр чедирип тур бис. Силерден чаа чүүлдерни дыңнап, билип алыр бис дээрзинге идегеливис улуг — деп, эш Д. Түмэн-Өлзий чугаалааш, Завхан аймактың ажыл-ишчилериниң мурнунда турар сорулгаларга, чамдык айтырыгларга доктаады.

Аймак 80 ажыг муң чурттакчылыг. Ооң чурттакчыларының 70 хире хуузу — 28 хар чедир назылыг аныяктар. Аймак ийи хоорайлыг болгаш 23 сумулуг. Аймак төвү Улиастай хоорайда 18 муң кижи чурттап турар. Экономиканың кол адыры — мал ажылы. Малдың ниити баш санының-даа, шээр малдың баш санының-даа талазы-биле (бир миллион 300 муң баш хой) республикада бирги черде турар бис дээрзин ийиги секретарь чугаалады.

— Кол чүүл —мал чеминиң белеткелинче улуг кичээнгейни угландырып турар бис. Тестиң мал чеми белеткээр бүдүрүлгези чылда 10 муң тонна мал чемин белеткеп турар. А аймактың 6 сумузунда чем фондузу бар. Фонд бүрүзүнде ийи муң тонна комбикорм бар. Амгы кыш берге байдалда эртип турар, мал чеми эээжээзн, ам 7 муң тонна-ла хире комбикорм арткан — деп, ол чугаалады.

Совет Тываның ажыл-ишчилериниң акы-дуңма Моолга, ылаңгыя кожа аймактарга көргүзүп турары улуг дузазының дугайын ийиги секретарь сеткил ханыышкын-биле чугаалады. Малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни-даа чорудуп турарын, кожа-хелбээ Тыва АССР-ден кандыг арга-дуржулга ап турарын-даа МАРН ТК-га чылдың-на илеткеп турар бис дээрзин эш Д. Түмэн-Өлзий чугаалады.

— Эде тургустунуушкун, демократизация, бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын — бо бүгү айтырыглар хүннүң кол айтырыглары болуп турар. Бүгү-ле чүвелер белен деп чугаалаары берге. Чамдык бергелерни ажып эртип турар бис. Чоокта чаа Улиастай хоорайның Революстуг аныяктар Эвилелиниң секретарынга депшиттирер ужурлуг 3 кандидатураны ажык хуралга киирргеш, бадыладылар. Демократияны улам хөгжүдүп, цехтер, бригадалар, каттыжыышкыннар удуртукчуларының отчёттарын коллективтерниң мурнунга дыңнап турар бис — деп, ол чугаалады.

Аймак бүгү ажылдар талазы-биле мурнакчыларның одуруунда туруп турар болгаш МАРН ТК-ның аймактар аразында шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан болду.

(Уланчылыг).

Маадыр-оол КАЛЧАН.

Аймактың хөгжүм-шии театрының артистери концерт үезинде.

Авторнуң фотолары.

Делегейниң кадыкшылга хүнүнге

ТААКПЫЛААР ЧОРУККА УДУР

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди калбартыр талазы-биле хүлээп алган доктаалдарында амыдыралдың кадык—чаагай хевирин быжыглаар талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган. Ук хемчеглерниң бирээзи —таакпылаар чорукка удур демисел. Таакпы кижиниң кадыкшылынга база эң хорагыг чүүлдерниң бирээзи дээрзин амыдырал бадыткаан. Делегейниң кадык камгалал ассамблеязының 40-гы сессиязынга Кадык камгалалдың бүгү-делегей организациязының кежигүннери чурттарга үндүрген кыйгырыында 1988 чылдың апрель 7-ниң хүнүн таакпылаашкынга удур демисел хүнү кылдыр чарлаарын кыйгырган. Маңаа бар арга-курлавырларны, херек болза хоойлу-дүрүмнерни-даа ажыглаарын айыткан.

Арага ишпес чорук дээш демисел ниитилелиниң бүгү-эвилел төп чөвүлели ук эгелээшкинни деткээн. Ук ниитилелдиң Тыва республика чөвүлели аңаа каттыжып, таакпылаар чорукка удур демиселди күштелдиреринге ниитилелдиң эге организацияларын, хоорайлар болгаш районнар Советтерин кыйгырган.

Ол ажылды көскү, дээштиг болдурары-биле дараазында чүүлдерни боттандырарын партия, совет болгаш профэвилел организацияларынга саналдаан: 1988 чылдың апрель 7-де таакпы аймаан каяа-даа сатпас, ол хүн чер-чер солуннарынга таакпының хоразының дугайында чүүлдерни парлаар, кинофильмнерге болгаш киножурналдарга көргүзер, таакпының хоразының дугайында лекцияларны бүдүрүлгелер, организацияларга болгаш өөредилге черлеринге номчуур.

Сергей КИРОВ.

Арага ишпес чорук дээш демисел ниитилелиниң Тыва республика чөвүлелиниң даргазы.

КҮЗЭЭР БОЛЗУҢАРЗА...

Бо чылын Кадыкшылдың делегей хүнү «Таакпы тыртпазының бирги хүнү» деп кыйгырыгның адаа-биле эртер. Таакпы-биле демиселдиң айтырыгларынче амгы үеде Бүгү делегейде чүге ындыг кичээнгей салдынып турары? ССРЭ-ниң Медицина эртемнериниң академиязының оралакчы президентизи А. Чучалин ол дугайында СЭТА-ның корреспондентизинге мынчаар харыылаан.

Таакпы тыртарының хөй-хөй аарыглар-биле холбаазы сөөлгү шинчилелдерниң түңнелинде аңгы-аңгы чурттарда дыка-ла билдингир апарган. Ынчангаш медицина литературазында таакпы тыртарының аарыглары дээр тускай термин тыптып келген деп, академик чугаалаан. Оларның аразында бирги черде чүректиң ишемия аарыы, дамырлар аарыглары, өкпениң боостааның база чем хайылдырар органның рак аарыы туруп турар. Бо «боодалда» өске аарыглар база кирип турар. Ол дээрге бронхит, дегдиришкин база өкпениң эмфизема аарыы болгаш оон-даа өске аарыглар-дыр. Олардан эмнемиринин кара чаңгыс кол оруу—сигареталар тыртарындан ойталап кааптары. Ол чүл дээрге хөй-хөй муң кижилерниң кадыкшылы оларның боттарындан хамааржырын көргүзүп турары ол ышкажыл.

Таакпылаар орукту угаан-медерелдиг кижиниң аваа-ла амыдыралы-биле дүүшпес чүүл кылдыр санаар шак ындыг ниитилел байдалын хевирлээри-биле, ооң-биле демиселди бодунуң хууда үлегер-чижээ кылдыр көөр орукту идепкейжидери-биле бистиң чуртувустуң көскү эртемден эмчилериниң бөлүү Кадыкшылдың делегей хүнү-биле холбаштыр совет кижилерге кыйгырыгны үндүрген.

Херек кырында амыдыралдың бүгү адырларын хаара тудуп турар бистиң чуртувуста боттандырып чорудуп турарывыс эде тургустунуушкун күштүг, кызымак күш-ажылчы чорукту долузу-биле бээрин кижи бүрүзүнден негеп турар. А ол чүл дээрге ону чединишкинниг боттандырып чорударынга ниитилелдиң кежигүн бүрүзүнүң кадыкшылының деңнелин хевээр арттырары эвээш эвес ужур-дузалыг боол турар. Чогум-на ынчангаш таакпылаар чорук-биле демиселди Совет Эвилелинде кадыкшылды камгалаарының чарылбас кезээ кылдыр көрүп, олче улуг кичээнгейни салып турар. Таакпылаар чорукту ажып эртер талазы-биле күрүне программазын 1988 чылда ажылдап кылырының дугайында шиитпирни партия болгаш чазак хүлээп алган.

Сагылга-чурумнуң хүлээлдынган норма-чижектери дораан-на боттанып, солужа бербези билдингир. Ынчалза-даа даштыкы чурттарда таакпылаар чорук-биле демиселге мөөңнеттине берген арга-дуржулгадан алгаш көөрге, бо чүгула херекче специалистерниң болгаш хөй-ниитиниң — эмчилерниң база психологтерниң, башкыларның болгаш эртемденнерниң, культура ажылдакчыларының база кижизидикчилериниң калбаа кезиин хаара тудары чугула болуп турар. Массалыг информацияның чепсектериниң, ылаңгыя телевидениениң, кинонуң, театрның, реклама талазы-биле специалистерниң идепкейлиг деткимчези эргежок чугула. Чогум-на бо чепсек-херекселдер барыын чүктүң чамдык чурттарынга никотинге удур демисел чорударынга салдар чедиреринге шиитпирлиг рольдуг болган. Чижээ, хөй-ниитиниң, информация чепсектериниң болгаш рекламаның каттыштырган күжениишкиннери АКШ-ка дыка үре-түңнелдиг болган. Сөөлгү ийи-үш чылда американнарның үш кижиниң бирээзи-ле сигарета тыртарындан ойталап каапкан. Олардан ийи кижиниң бирээзи-ле аныяк оол, азы уруг болуп турар.

Апрель 7-ниң хүнүн таакпылаар чорук-биле демиселдиң бүгү делегей хүнү кылдыр демдеглээр деп шиитпир хүлээп алган Кадык камгалалының делегей организациязы 40 чыл оюн ынчан демдеглеп эрттирер. Амыдыралга таакпылаавас чорук дээш калбарып эгелей берген шимчээшкинге хамааты кижи бүрүзүнүң киржилгезиниң бадыткалы кылдыр, силерниң бирги улууңар, бирги базымыңар кылдыр ол хүн таакпы тыртарын соксадырынче кыйгырып тур бис деп бистиң чуртувустуң эмчилериниң кыйгырыында чугаалап турар. А бир эвес силер таакпы тыртарын боттарыңар кааптарын, бодуңарны долгандыр турар кижилерге угаан-сарыылдыг кижи кылдыр көстүрүн, бодуңарның хүндүткелиңерни көдүрерин күзээр болзуңарза, улаштыр таакпы тыртпайн барып болур силер.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПЕКИН. Космоска башкарттынып чоруур ужудуушкунну боттандырып чорударынга белеткелди Кыдат үргүлчүлеп турар. «Бэйцзин жибао» солун космос медицинаазының кыдат төвүнүң ажылының дугайында материалды парлап үндүрген. Төптүң специалистери тускай барокамераларны, биологтуг болгаш медицина шинчилелдерин чорударынга чер кырынга ажыглаар янзы-бүрү модульдарны ажылдап кылганнар. Радиациядан камгалалды, деңзи чок чоруктуң кижиниң организминге багай салдарын чайладыр талазы-биле дуржулгаларны чорудуп турар. «Бэйцзин жибаонуң» үнелеп турары-биле алырга, амгы үеге чедир кыдат онзагай чүүлдүг космос медицинаазының бүдүн системазы тургустунган.

Космос медицинаазының төвүн тургусканының чээрби чыл оюбиле холбаштыр сурагтыг кыдат ажылдакчылар маршал Не Жун-чжень, КУР-нуң Кур-чөвүлелиниң кежигүнү Фан И, КУР-нуң камгалал министри Чжан Айпин кыдат космонавтиканың «эки перспективаларын» демдеглээн байыр чедирген телеграммаларны чорутканнар деп, солун бодунуң чүүлүнде айтып турар.

ГАВАНА. Чыл келген тудумна хөй-хөй даштыкы туристер Кубага кээп турар. Оларны тропика климады, чымчак, чиңгир көк далай, тергиин эки эштир черлер болгаш кончуг эки ачы-дуза чедирилгези ынаар барыксадып турар.

Бо чылын Туризмниң национал институдунуң (Интур) үнелеп турары-биле алырга, республиканың курорттары 240 муңдан эвээш эвес даштыкы кижилерни, ооң иштинде социалистиг чурттардан 30 муң ажыг туристерни хүлээп алыр.

Кончуг эки тургускан «туризм индустриязы» валютага эвээш эвес ниити орулганы киирип турары билдингир. Ол акша-хереңгиниң чамдызын курорттарга ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдеринге, эштир черлерни чаагайжыдарынга болгаш аалчылар бажыын тударынга чарыгдап турар. Бүгү делегейде сурагжаан Варадеро деп курортка чоокку үш чылда 20 аалчылар бажыңы туттунар.

(СЭТА).

СЕМИНАР ДООЗУЛГАН

ПАРИЖ. (СЭТА). «Совет Эвилелинге хамаарылга. Политика, экономика, культура» — Француз найысылалга доозулган хөй кижи киржикчилиг эртем семинарының темазы ындыг болган. Ону «Франция — ССРЭ» ниитилелдиң инициативазы-биле организастап чоруткан. Чурттуң янзы-бүрү хоорайларындан болгаш департаментилеринден келген ооң киржикчилери ол ниитилелдиң активчилери, француз болгаш совет сураглыг эртемденнер болгаш экономистер ССРЭ-де чоруп турар эде тургустунуушкунуң янзы-бүрү талаларын чугаалажып көрүп, боттарының бодалдарын беш хүн иштинде солушканнар.

Ниитилелдиң эң баштай организастап чоруткан ол хөй кижилиг шуулганы ССРЭ-де болуп турар өскерлиишкиннерниң алыс утказын болгаш шимчээн эки билип алырынга французтарга арганы бээр, бистиң улустарывыстың бот-боттарын билчип алырын улам ханыладырынга дузалаар.

УДУРЛАНГАН

МАНИЛА. (СЭТА). Хөй-ниитиниң 100 ажыг организацияларын болгаш бөлүктерин каттыштырып турар «Тускай догуннаан Филиппины дээш» деп ниити национал шимчээшкинниң төлээлекчилери чурттуң девискээринден америк баазаларны болгаш шериг кезектерин үндүрери дээш демисежиг турар. Элээн каш хүннер эрткенде Манилага ажыттынар Пентагонның баазаларының эргезиниң дугайында филиппины-америк чугаалажыышкыннар АКШ-тың шериг күштерин чуртка тургузарын соксадырынга ажыглаттынар ужурлуун оларның кады үндүрген медегелинде айтып турар.

Ол документиге ат салган организацияларның удуртукчулары Филиппинының конституциязының ядролуг чепсек чок болур принцивин херек кырында дол-дораан болгаш чугаа чокка боттандырып чорударынче чазакты кыйгырып, АКШ-биле баазалар дугайында чугаалажыышкыннарны өртек төлевирлерин улгаттырар дугайында айтырыг-биле кызыгаарланыр дээн чазакта чамдык бөлүктерниң оралдажыышкынын шүгүмчүлээн.

Шимчээшкинниң удуртукчулары америк баазаларга удур калбак кампанияны эгелээриниң дугайын чарлааннар. Ооң үезинде массалыг митингилер болгаш чыскаалдар болур болгаш конференцияларны, симпозиумнарны чорудар.

Бөмбүрзектиң судалы

ДАМЧЫДЫП БЕРГЕН

МАПУТУ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Буяновтуң дамчытканы болза: Мозамбиктиң найысылалынга даштыкы чурттар-биле найырал болгаш культура харылзааларының совет ниитилелдериниң акша-хереңгизи-биле туткан кино болгаш делгелге залдарын ажыдарының байырлалдыг ёзулалы болган. Оларны даштыкы чурттарның улустары-биле найыралдың болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының мозамбик ассоциациязынга ССРЭ болгаш МУР-нуң аразында найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында керээге ат салганының 11 чыл оюнга таварыштыр белек кылдыр дамчыдып берген.

Мозамбик улус чурттуң национал хамаарышпас чоруу болгаш тускай догуннаан чоруу дээш демиселге дузаламчызы дээш ССРЭ-ге ханызы-биле өөрүп четтирип турар деп, байырлал ёзулалынга даштыкы чурттарның улустары-биле найыралдың болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының ассоциациязының чиигине секретары Абнер Мутемба медеглээн. Ийи чурттуң улустарының аразында найыралды улам ыңай быжыглаарын ол саналдаан.

ЧЫЛЧА ШАПКАН

МАПУТУ. (СЭТА). Мозамбиктиң хостаарының улусчу күштериниң кезектери (ФПЛМ-ниң) зимбабве шериглерниң дузазы-биле Мозамбиктиң мурнуу чүгүнде Газа провинциязынга «Мозамбик национал удурланыышкыны» (МНУ) деп адаар дээрбечилерниң үш улуг баазазын чылча шапкан. ФПЛМ-ниң Кол штавының дыңнадып турары-биле алырга, март айның ийиги чартыында чоруткан ол каттышкан операцияның үезинде 260 ажыг террористерни узуткаан.

Мозамбиктиң мурнуу чүгүнге МНУ-нуң дээрбечилери-биле демиселге зимбабве шериглерниң киржип турарының дугайын эң-не баштай дыңнадып турар. Бо хүннерге чедир олар колдуунда-ла Маника болгаш Софала деп төп провинцияларга хөделип турганнар. Оларны дамчыштыр чуртту океан-биле харылзаштырып турар. Зимбабвениң кол транспорт оруктары эрткен. Газаны таварты Зимбабведен Мапутунуң портун тавараан демир-орук база эрткен.

КОНГРЕСС ЧҮҮЛДҮГЗҮНГЕН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Никарагуа контраска дузаламчыны катап эгелээр дугайында хоойлу төлевилелин АКШ-тың Конгрезиниң сенады 88 кижиниң чедизи удурланып турда чүүлдүгзүнүп бадылаан. Ооң мурнуу чарыында конгресстиң төлээлекчилер палатазы 345 кижиниң 70-и удурланып турда бадылап, хүлээп алган. Контраска шериг дузаламчызын көргүзерин баш удур көрүп турган хоойлу төлевилелинге президент Рейган озалдатпайн ат салыптар дээрзин Ак бажың дыңнаткан.

Ук документ контраска «гуманитарлыг дузаламчы» дээр, ниитизи-биле 48 млн долларны үндүрүп бээрин баш удур көрүп турар. Ынчалза-даа хоойлу үндүрүкчүлериниң чамдызы ол акша Никарагуа национал эптежилге чорудулгазынга дузалаар дээрзинге чигзинип турар.

Ослога эң баштай чедип келген кижиниң баштай эскерип каар чүүлү хоорайның кудумчуларында хөй санныг тоянчы музыкантыларның бары. Ол болза сурагжаан норвег «А-ха» эстрада бөлүүнүң адаанажыкчылары эвес, а колдуунда-ла аңаа-ла ажыл чок аныяк кижилер-дир. Ажылдап алган кроннар аъш-чемге баар, а кудумчуга хөй улус аразынга чорууру оларны сагыш-сеткил талазы-биле чааскаанзыраатпайн турар.

С. БАЖЕНОВТУҢ фотозу. (СЭТА).

Школа амыдыралы

ШЫЛГАЛДАНЫ ШЫҢГЫЫРАДЫР

Башкының саналы

Сөөлгү үеде «чүс хуу өөредилгениг» класстарның, школаларның саны көвүдээн. Өөредилгениң шынары экижээни ол бе? Ындыг эвес. Хамык ужур отчет дужаап өөрени бергенивисте. Шаптараазынныг ужуралдар кымга солун боор, отчетту дүрген-не дужаар, дүрген-не оон адырлыр дээш демдектерни бедидир салыр турган-не болгай.

Амгы үеде башкылар эде тургустунарын дыка күзеп турарлар. Ынчаарга канчаарыл? Хамык өөреникчилеривиске эндере бағай демдектерден салып, класстарга катап олуртуп-ла эгелээр бис бе? Ол кынчап-даа таарышпас. Хеп-хенертен өөреникчилеривистиң билииниң шынарын бедидиптээли деп мегелеп шыдавас бис. Чүге дээрге бистиң өөреникчилеривистиң билииниң куду шынарлыы эге класстардан эгелээн болгай.

Сөөлгү чылдарда школаларда экзамен дужаалдазы дыка эреңгейжээн. Өөреникчилерниң дыка хөйүнүң билииниң деңнели негелдеге четпес болганда, ынчамайн канчаар. Башкылар база ол эреңгей хөөнге чайгаар алзыпкан.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 чыл) Пленумунга чугаазынга М. С. Горбачев «Пленумга өөредилге системазын чаартырының бүгү-ле тодаргай оруктарын айтыр дээр болза шын эвес боор. Бо нарын херек. Маңаа шиитпирлиг сөстү башкылар, эртемденнер, тускай эртемниглер сөглээр ужурлуг» дээн болгай. Ынчангаш партия болза улус өөредилгезинге эде тургустунуушкунуң шимчедикчилери бистер, башкылар болзун деп турар ышкажыл. Ынчаарга мээң саналым мындыг. Билиг шынарын экижидерде болгаш өөреникчилерниң билиин үнелээрде өзу барымдаалаар чорукту чок кылыр, ону чүнүдег мурнай эге класстардан эгелээр.

Бо чылын эге школадан үнүп, дөрткү классче шилчип турар өөреникчилерниң билиин ылап-ла дөрткү класска өөренип болур деп бүзүрээш шилчидери чугула. Ол билиг хыналдазын чорударда, эрги-жирээн эрги экзамен системазын ажыглаан херээ чок. Борта долу эргени школаның методкаттыжыышкынынга бээр болза эки. Чүге дээрге дөрткү класстан эгелеп, 10-гу класска доскуже чедир оларның биле 7 чыл ажылдаар кижилер школада методкаттыжыышкын башкылары болгай. Олар 4-кү класска кошкак билиглиг өөреникчилер шилчидип алыр болза, боттарынга-ла берге.

Директорнуң дужаалы-биле 3-кү классчыларны 4-кү классче шилчидерниң комиссияларын тургузар. Ол комиссияларга математиканың, орус дылдың болгаш тыва дылдың методкаттыжыышкын кежигүннери шупту кирер ужурлуг. Комиссия хыналданы май айның ийиги чартыында школа администрациязының айыткан хүнүнде чорудар. Комиссияге тергиин өөреникчилерни киирбейн барып болур. Ол комиссияге башкылар өөреникчилерни хуваажып алгаш, эң-не ханы билиг хыналдазын чорудар. Чижээ, математикага өөреникчиге эге школаның билииниң деңнели-биле хөй оранныг саннарның үлелге, көвүдедилгези кирип турар янзы-бүрү чижектерден бергеш, башкының хайгааралы-биле ону бодадыр. Бир эвес борта өөреникчи көвүдедилгениң таблицазын билбезин көргүзүптер болза, ону 4-кү класстың программазын шиңгээдип шыдавас деп түңнээр. Оон соонда аңаа хөй кылдыныглыг чижектерден болгаш сөстүг бодалгадан бодадыр. Хынап турар башкы 4-кү классче шилчидип болур деп түңнел үндүрер болза, өөреникчи ол эртемге шылгалданы дужаагаш ол болур. 4-кү класстың программазын шиңгээдип шыдавас деп башкы түңнел үндүрер болза, ол өөреникчиге катап бүгү комиссия кежигүннериниң мурнунга шылгалданы дужаадып болур. Тыва болгаш орус дылдарда номчулга техниказын күүсетпээн өөреникчини дөрткү классче шилчитпес, оон соонда оларга чурум ёзугаар диктантыдан бижидип болур. 2 азы 1 эртемге комиссия эртип шыдаваан болгаш башкылап турган башкызы ылап бүзүреп турар өөреникчилер болза, оларны күскү шылгалдага арттырар. 3-кү класска башкылап турган башкызы өөреникчини чайгы үеде күскү шылгалдага белеткээр болгаш күскү комиссияга катап киирер эргелиг болгаш хүлээлгелиг. Комиссияның түңнел шиитпири-биле өөреникчи дөрткү класстың программазын шиңгээд и п шыдавас деп санаттырар болза, ол өөреникчини үшкү класска школа баштаар чериниң болгаш методкаттыжыышкынның шыңгыы хайгааралы-биле катап өөредир. Хандыр бодап көөр болза, бо арга бүгү кижилерге ажыктыг дээрден башка кым-даа когаравас.

Өөреникчиге 6 —7 чыл иштинде өөрүнден сөөртүнүп, чүнү-даа шиңгээдип албайн, анаа-ла чоруп орарының орнунга үшкү класска бир артык чыл өөренипкеш, оон ыңай чедиишкинниг өөренирин уламчылаар болза, когарал ыракта эвээш болур. Оон ыңай улуг класстарга катап өөренириниң орнунга үшкү класска катап өөренири чер-ле чүгээр. Үшкү класстың программазын шиңгээдип албаан өөреникчиге дөрткү класстың программазын шиңгээдип алыры болдунмас болбайн канчаар. Ол ышкаш ооң дараазында класстарга база-ла ындыг. Борта хуу сүрер чорукту сомазы-даа турбас болза эки.

Эгезинде өөреникчилеривистиң 60—70 хуузу дөрткү классче шилчип болгай-ла. Ынчалза-даа шилчий берген өөреникчилеривис ёзулуг бүзүрелдиг билиглиг кижилер болур. Ам бо чылын ынчаар эгелеп алыр болзувусса, оон соонда чылдарда байдал көзүлдүр экижиир ужурлуг. Чүге дизе, ада-ие болгаш башкылар харысалгазын улам күштелдиргей, өөреникчи-даа ону медереп билгей. Борта чамдык улус чаартыкчы-чогаадыкчы Шаталов, Ильин дээн чижектиг башкыларның дуржулгазын чугаалап, өөреникчи бүрүзүнге быжыг билиг берип болур турда, ындыг дүжүп беришкинниң херээ чүл дээн хөөннер илередип магаттыр. Бис ындыг «бедик» сорулганы мурнувуска салып турдувус. оон чүгле буураашкындан өске чүве көрбедивис, чүгле когаралга четкен бис. Чаартыкчы башкылар бары кончуг эки-дир, ынчалза-даа миллион-миллион бедүүн башкылар бар болгай. Олар шупту дораан чаартыкчылар дег ажылдай бээр дээрзинге бүзүрээри берге. Кедизи барып, башкы бүрүзү ынчаар ажылдаар апаар дээрзинге чигзиниг турбас.

Мээң саналымга «Чүге ынап-ла 3-кү класстан эгелээр ужурлуг чүвел, оон эрте эгелээзе» деп айтырыг-биле удурланып болур. 3-кү класска чедир өөреникчини чаңгыс башкы башкылаар болгай. Ооң биче класстарга бағай өөредип алган өөреникчизи үшкү класска келгеш, дөмей-ле «сывырлып» чыдып каар ужурлуг.

Дөрткү класска чүгле шыдаар өөреникчи өөрензин! Өөреникчилеривисти, боттарывысты моон соңгаар шыңгыырадыылы база совет школаның ат-алдарын бужартатпаалы. Бо дээрге кылып болур чүүлдүң чижек-хевири-дир. Оон-даа экижидип ап болгай.

Бистиң школавыстың математика методкаттыжыышкынының башкылары мээң бо саналымны деткээн болгаш бо чылын хыналданы ынчаар чорудар деп бодап турар. Ук санал чогум 4 чылдыг эге школа апарган таварылгада чугаа 4-тен 5 классче шилчилге дугайында апаар дээрзин номчукчу эскерди ыйнаан. Бир эвес бо саналды боттандырар болзувусса, эге класс башкыларының харысалгазы аажок улгадыр дээрзи билдингир.

Бо эде тургустунуушкун болгаш дүргедээшкин чоруп турар үеде бағай чүвени эки кылдыр кылырда, дүрген-не хеделир болза эки деп мээң саналым мындыг. Аргалыг болза «амдыы чылын» деп соңгаарладыышкынның ажыы шуут чок.

Санчай ООРЖАК.
Чыраа-Бажы ортумак школазының башкызы.

БИБЛИОТЕКАРЬ КЛАРА СҮГЕЖИК

Улуг-Хемде Ак-Туруг суурнуң кодээ Культура бажыңының бир өрээлинде библиотеканы Клара Сүгежик эргелекчилеп турар. Ында номнар, солуннар, журналдар хөй. Чаа номнар база кээп турар.

Ол библиотеканың ажылдакчызы кыштагларга чедип, малчыннарга солун номнарны чедирип берип, оларның номчаан чогаалдарын дедир чыып ап турар. Степан Сарыг-оолдуң болгаш оон өске-даа тыва чогаалчыларның номнарынга номчукчу конференцияларын эрттиргилээн.

«Самбукайның чугааларынга» хамаарыштыр номчукчуларның конференциязын база кылыр деп турар. Суурга комсомолчу кудалдарны эрттиреринге дузалажып, чечен чогаалдарны, ырыларны, үлегер домактарны шилип бээринге библиотека ажылдакчызы дузалап турар.

Суурдан ырак эвесте Чаш-Тал сүт-бараан фермазының саанчылары, кадарчылары, ында садыгның ажылдакчылары солун номнарны бижидип ап, номчуурунга ынак-тар. Библиотекарь аңаа база барып, культура-массалыг ажылдарны эрттирерингe киржип турар.

ЧУРУКТА: Ак-Туруг суурда кодээ библиотеканың эргелекчизи (солагай талазында) Клара Сүгежик номчукчулар-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

НАЙЫРАЛДЫҢ АЧЫЗЫ

«Арат чон бижик чок чорза-даа, утка талазы-биле кончуг ханы, сөс талазы-биле кончуг чечен ырларга бодунуң човулаңын, аар-берге чуртталгазын, муңчулганын ырлап каан:

Ырлап чоруур апарган мен.
Ындыннаалы берген боор мен.
Ырлап берейн, ырлап берейн
Дыңнап олур, кээргеп олур.
Хомду болган кужур сыным
Кандыг черге чыдар ирги!
Хомус болган мээң үнүм
Кандыг хүндүс үстүр ирги!

Арат чон аар-берге дарлалга (парлааның ёзугаар арттырдым —С. Б.) ырмазырап, човулаңныг чуртталгадан хөңнү калып, түреп, муңгарап чорза-даа, бодунуң өжээнниг дайзынын билип, ол дайзын-биле тулчуп, оон бодунуң өжээнин негеп алырын изиг-биле күзеп чораан...»

«Арат чоннуң эрги, ынак ырларындан аңгыда, аныяк чогаалчыларның хөгжүмчүлерниң, чижээлээрге, Эштер Карастың, Көк-оолдуң болгаш оон-даа өскелерниң чогааткан чаа ырлары чурттуң бүгү булуңнарынга чедип, оларны арат чон ырлап, сонуурган турар...»

«Ам бо чайын болур деп турар республиканың уран чүүл олимпиадазы болза, арат чоннуң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң өзүлдезин көргүспушаан, оларның иштинден салым-чаяанныг чаа-чаа кижилерни илередиринге боттуг дуза болур...»

Үстүнде бо одуругларны 1941 чылдың майда парлаттынып үнген «Революстуң херели» деп латин үжүктерлиг сеткүүлде кирген «Массаның бот-тывынгыр уран чүүлүн калбартыылы» деп делгерэңгей чүүлден ушта бижидим.

Ук чүүлдүң автору — ынчан ССРЭ-ден чалаттырып келген совет режиссер Иван Яковлевич Исполнев болду. Ол дээрге сураглыг совет режиссер Мейерхольдтуң өөреникчилериниң бирээзи. Бо талазы-биле тыва театрның баштайгы базымнары онзагай, чогаадыкчы удуртукчуга таварышканын Клара Сагдының тыва театрның төөгүзүнге хамаарышкан номунда бижээн болгай. Шынап-ла, Тываның бөгүнгү улусчу, алдарлыг артистериниң салым-чаяанын ажыдарынга И. Я. Исполнев улуг рольду ойнаан.

Ол парлаттынган чүүлден түңнеп олурарга, Тывага чаа-ла келген хирезинде, аныяк режиссер уе чоннуң төөгүзүн сонуургап, чоннуң чогаалын, дылын өөренип, хөй-ниити ажылга, олимпиадаларга (ол үениң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлделери) идепкейлиг киржип, организастажып желээн. Ёзулуг интернационалчы чоруун, боттуг дузаны көргүскени илдең.

Чаа медерелче кирип орган араттарның бот-тывынгыр уран чүүлүн удуртуп баштаарынга, ооң чедиишкинниг болурунга кожууннарның болгаш сумуларның комиссияларының, кызыл булуңнарының, кызыл-өглерниң шимчээшкинниг шын боттандырарынга И. Я. Исполневтиң киирген салгалын кижи магадаар.

Х. А. Анчимаа-Тока, А. С. Танов, М. А. Рамазанова болгаш өскелерниң-даа сактыышкыннарын номчуп көөрге, ол үеде бөлгүмнер ажылы сөөзыраңгай турган. Кадыг дошкун дайын үезинде безин бо ажыл ара соксаваан, бот-тывынгыр уран чүүлдүң репертуары улам байып, совет ырларны очулдургаш, чон ортузунга тарадып турганы биске ам-даа өөредиглиг. Ол тыва дылга ырлажып чорааны бис совет ырлар кежээзин эрттирер болзувусса, дыка-ла солун деп бодаар мен.

Ол үеде чогаадыкчы кижилер шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартып, сөгүп турганы биске өөредиглиг.

«Ындыг-даа болза, улустуң аас чогаалын (ырларын, тоолдарын) чыып, болбаазырадып турар талазы-биле чорудуп турар ажыл кончуг четпес, бо ажылды дарый диргизип чорударын менеп турар ээлчеглиг чугула сорулга боор турар».

«Национал ыр болгаш танцының ансамбли дыка үр үе иштинде органзас талазы-биле быжыгып чадап, киржикчилери үнүп-кирип, ажылы чорувайн келген».

«Кызылдың ам бар клубтарының ажылын диргизип сегиндери-биле черелештир, Профэвилелдиң төп Культура ордузун тургузар дугайында айтырыгны амдыгаштан эгелеп өөренип көрзе чогуур».

Дөртен чылдар бурунгаар көдүртүнүп турган айтырыгларның бо хүннерде база чидиг-биле өөскүп турарын билир бис. Профэвилелдерниң Культура ордузунуң төлевилели бо чылын бадылаттынган, келир беш чылда туттунуп эгелей бээр.

Дайын чылдарында, кадыг-дошкун тулчуушкуннар болуп турбуже, Тываның культуразынга болгаш бот-тывынгыр уран чүүлүнге боттуг дузаны чедирип чораан совет специалистер — А. Аксенов, Р. Миронович, А. Шатин, С. Булатов, В. Демин болгаш өскелерниң-даа ады-сывы, ажыл-херээ ам-даа уттундурбаан.

50 чылдарның ортаа үезинге чедир тыва клубтарның сценаларынга совет чогаалчыларның чаңгыс кежегелиг шиилерин көргүзери чаңчыл турган. Бо хүннерде чаңгыс кежегелиг шиилер салыр чорук көзүлбестээн, деткимче база албас апарганын эскерип турар бис.

Интернационалчы кижизидилгеге шии бөлгүмнери, уран номчулга улуг ужур-дузалыг (өске үш-үдүрүм эстрада ырларынга бодаарга), оранчок дээштиг, чедингир дээрзин өөарбайн турарывысты миннир апаар бис. Ук жанрларның Ада-чурттуң дайынының үезинде дайынчы шимчилиг, күчүлүг, идеологтуг чепсек болуп турганын утпаалы. Ыдыктыг найыралдың ачызы ол.

Сергей БАИР.

МЕТОДИСТЕРНИҢ ДУЗАЗЫ ЧУГУЛА

Улус өөредилгезин эргелеп башкарарының амгы демократтыг структуразын амыдыралга боттандырып чорудары —школа реформазының кол негелделериниң бирээзи. «Башкы — ол дээрге эде тургустунуушкунуң эң чугула киржикчизи-дир» деп, М. С. Горбачевтуң СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга чугаалааны билир бис. Ынчангаш башкыларның чогаадыкчы күш-ажылынга чогумчалыг материалдыг байдалдарны тургузары үе негеп келген.

Школаларда башкы бүрүзүнге методиктиг дузаны чедирери берге болгаш нарын херек. Бистиң Барыын-Хемчик районнуң школаларында башкыларга аңгы-аңгы эртемнер аайы-биле методиктиг дузалажылганы удуртурун районо бодунуң инспекторларынга, методистеринге тус-тузунда даасқан. Бо эң харысалгалыг ажылдакчыларның ажылының стилинде онзагай өскерилгелер чок, ажыл маажым чоруп турар болгаш олар чүгле школаларже айтыышкыннар берип, сем-медээлер четчелээри-биле кызыгаарлаттынып турар. Аргалыг болза, инспекторлар, методистер база методкабинет эргелекчизи школаларга доктаамал барып, башкыларның кичээлдеринге олуружуп, ооң сайгарылгазын кылып, башкы бүрүзүнге чогуур методиктиг дузаны чедирип турары кончуг күзенчиг.

Мурнакчы арга-дуржулганы нептередир сорулга-биле, хөй чылдарда ажылдаан дуржулгалыг башкыларның «эң эки» дээн көргүзүглүг кичээлдерин алгаш, оларны улам хамыладады чаартып сайзыраткаш, машинага чара парлааш, школаларже чүге тарадып болбас деп? Ылаңгыя пединститутту, педучилищени чаа дооскаш, школага ажылдап келген башкыларга дуза болур. Чаа башкыларга бергедээшкиннер бола таварышкылаар. Чүге дээрге аныяк башкылар школаның өөредилге программалары-биле шоолуг таныш эвес болгаш программаларда чамдык өскерилгелерни, ...елделерни эки билбес болгулаар. Ынчангаш чаа ажылдап келгеннерге инспекторларның, методистерниң практиктиг дузазы чугула.

Бижиктиг-Хая школазы бо чылын чаа 8 чыл школазы кылдыр чаарттынган болгаш школаның ажыл-чорудулгазында бергедээшкиннер бар. Бир талазында, школавыс өөредилге номнары-биле, кичээлдерге ажыглаар чугула көргүзүг материалдары-биле чедир хандыртынмаан, күш-ажыл кичээлдеринге ажыглаар дериг-херекселдер шуут чок, алдынмаан хевээр. Ийи талазында, чаа школавыстың спортзалы ам-даа ажыглалда кирбээн, күш-культура кичээлдеринге ажыглаар херекселдер эвээш.

Бо өөредилге чылында районнуң төлээлери школага ийи, үш-даа удаа хыналданы кылып чордулар. Ынчалза-даа олар далаш-биле 2-1 хүн келгеш, башкыларның ажыл пландарын хынап, кичээлдерге олурушкулааш, ооңар-мооңар четпес-тир, четпестерни дарый чайладыңар дээш, элээн хөй даалгаларны бергеш, чоруй баргылаар. А херек кырында башкылаашкынга хамаарыштыр методиктиг дуза берип турары кончуг эвээш боор турар. Мооң-биле чергелештир республиканың башкылар билиин бедидер институдунуң методистери комплекстиг үнүүшкүнүн келир чылын бистиң районнуң школаларынга кылып, башкыларга башкылаашкынның чаа-чаа арга-дуржулгазын дамчыдып, боттарының ажыктыг арга-сүмелерин бээр боор дээрзинге идегээр мен.

Допар-оол ХОМУШКУ.
Бижиктиг-Хая 8 чыл школазының башкызы.

АМЫР ЭВЕС

Сүт-Хөл районнуң Ийме ортумак школазында 1 «а» класстың башкызы Барыңмаа Амырбитовна Монгуш Кызылдың башкы училищезин доскааш, 17 чыл дургузунда бичии чаштарны өөредип, кижизидип келген. Бо өөредилге чылында ол чаа программа-биле өөренип турар алды харлыглар клазын алган, ында 19 өөреникчи өөренип турар.

Бичиилерни бижип, номчуп, санап өөредири амыр эвес, башкы кижиден хөй арга-дуржулганы б о л г а ш күштү негээр. Класстың бир өөреникчизи шүлүк номчуй берген болза, ону өөреникчилер кичээнгейлиг дыңнааш, номчааны кошкак азы эки, ол сөстү бағай азы эки номчаан, борта доңгааш кыннаан дээш, элээн хөй эдилгени бээрлер.

Ол класста чоруткан хыналда ажылдарны тыва дылга, математикага Б. А. Монгуштуң өөреникчилериниң хөй кезии «4-5» демдектерге күүсеткен.

Б. А. Монгуш хөй-ниити ажылын база ак сеткилдиг-биле күүседип турар. Ооң агитаторлап турары № 6 агитквартиразында политкичээл бедик деңнелге эртип турар. Ында чурттап турар өөреникчилерниң янзы-бүрү незыхарлыг отрядын тургускаш, башкы оларның-биле ажылдаарының мурнакчы дуржулгазын чедип алган. Ол кварталдың өөреникчилериниң чуруму болгаш өөредилгези экижээн. Ол дээрге ында ажылдап турар ада-иелерниң, башкының, активтиң деммиг ажылының түңнели болур.

Башкы боду школада эге класстар башкыларының методиктиг секциязын ийи чыл улештир удуртуп турар. Ол үениң дургузунда башкы кичээл бүрүзүн ажык кылдыр чарлаан. Олар боттары чогаадыкчы ажылдаарын хүлээнгеннер.

Алдын-оол ОНДАР.
Ийме ортумак школада башкы.

БАШКЫ СЕРЕНМАА ОНДАР

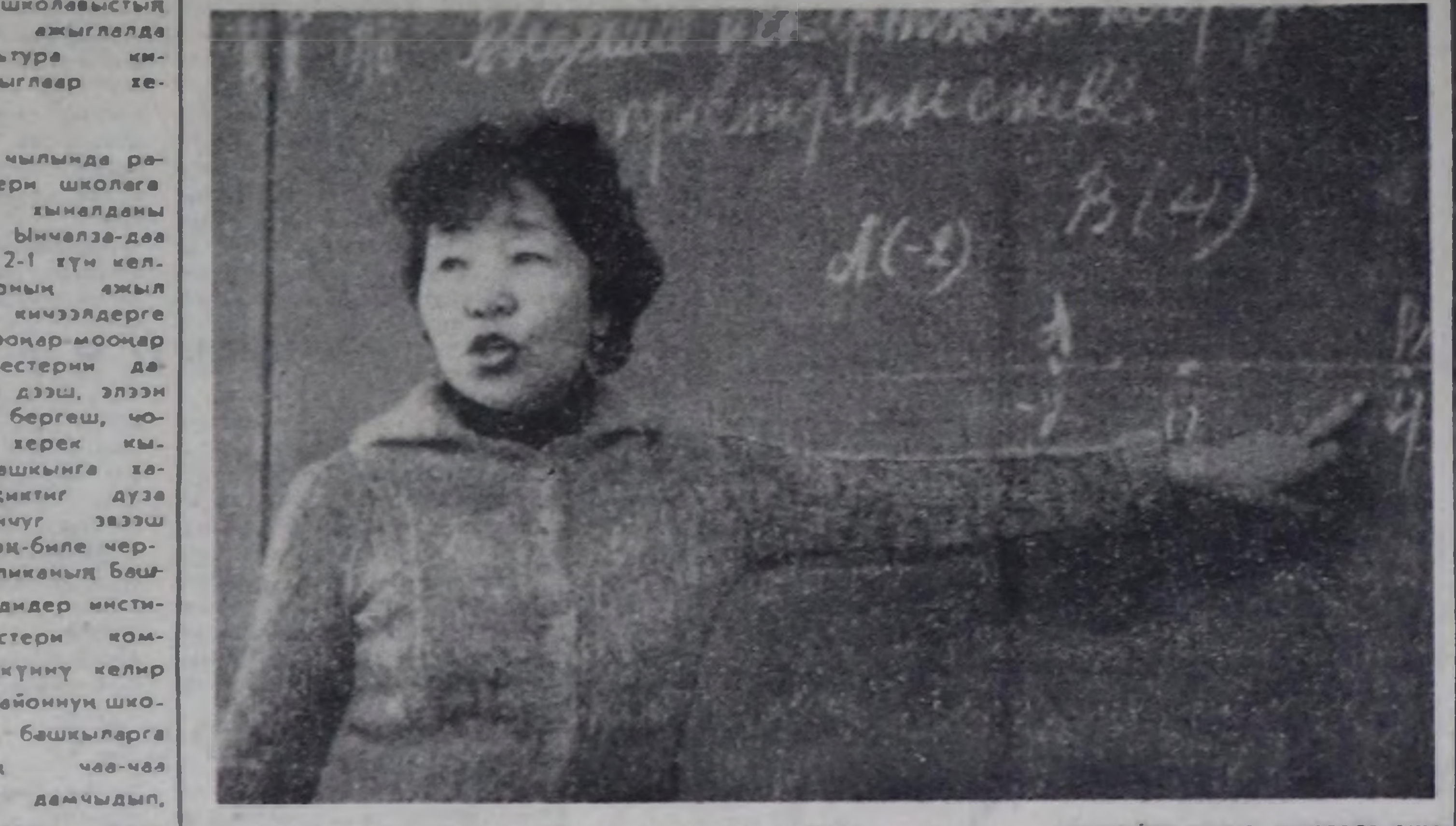

ЧУРУКТА: Улуг-Хемниң Шагаан-Арыг ортумак школазында дуржулгалыг башкы Серенмаа Сайгуевна Ондар өөреникчи бүрүзүнге математикага быжыг билиглерни бээр дээш ажылынга чаа арга-методтарны ажыглап турар.

Ол башкы бо чылдың февральда болуп эрткен СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдарын таныжып, ында салган сорулгаларны ажылышке боттандырарынче кичээнгейни углап, школада аныяк башкыларга бодунуң байлак дуржулгазын дамчыдып бээри-биле методиктиг сүмелерни берип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ШЫДЫРААГА МАРГЫШКАН

Кызыл районнуң башкыларының аразынга хууда болгаш команда аайы-биле бирги чер дээш, хол-шыдыраа маргылдаазы ийи хүн иштинде боол эрткен. Ниитизи-биле 6 школадан 18 эр, херээжен башкылар киришкен. Маргылдааның команда аайы-биле 1-ги черни Кур-Чер ортумак школазы ээлээн.

Херээжен башкылар аразынга бирги черни Черби дузалал школазының аныяк башкызы Марина Мижит-оол алган.

Эр улус аразынга Кызыл районозунуң төлээзи Какпаак Монгуш эки ойнааш, бирги черни алган.

Блицтурнирни база органзастап эрттирген. Маргылдааның бо хевиринге Чербиниң дузалал школазының төлээзи Юрий Монгуш кымга-даа уттурбайн, тиилекчи болган.

Эренсаң ТЕЖИТ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 6-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Зураб Нижарадзе». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Грузин ССР-ниң улустуң чурукчузунуң дугайында. 9.00 — М. Мусоргский». «Борис Годунов». Шии. 12.00 — 12.10 —Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Үе-чергежиниң портреди». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.10 —«Тундраның ак ивизи». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.20 — «Найыралдың адрестери». Киноочерк. Финляндия. 17.45 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Экономиктиг билиглерниң үндезини». Журнал «Телеэко». 18.15 —Бөгүн делегейде. 18.35 —Москваның Моссовет аттыг үлегерлиг театрының «Буруулуглар» деп фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. Автор —А. Арбузов. 21.00—«Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 —«Бисте Останкинода». 23.20 — 23.35 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35—Информатиканың болгаш санал-га техниказының үндезиннери. Херек эргелээри болгаш ЭСМ. 9.05 — Немец дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Хүн. 10.35; 11.35 —Төөгү. 9 класс. ССРЭ-ниң тургустунганы. 11.05—Немец дыл. 12.05 —«Силерниң тускай корреспондентинер». Уран-чечен фильм. 13.35 — «Ырак—чоок». Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 14.10 — Медээлер. 14.20 —15.25 —«Ажыктыг керээ». 2-ги сериязы. 18.05—Медээлер. 18.15—Мультфильм. «Ногаан чылан».

КЫЗЫЛДАН

18.30 —«Орус дылды өөренип турбис». Национал школаларның 1-ги класс өөреникчилеринге телешкола. 18.50 — Уругларга фильм. 19.15 —«Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Соңгукчу. Депутат. Чагыг». «Апрель 7 —Делегейниң кадыкшыл хүнү». 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «ССРЭ-де кооперация дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин чугаалажып турары. 21.00—«Үе». 21.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Совет-финн кады ажылдажылга дугайында. 22.30—23.25—Джазты ырлап тур бис.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — «Ногаан чылан». Улуг кижилерге мультфильм. 18.30 —«Кедээниң шагы». 19.30 —Музыкалыг киоск». 20.00—20.15—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди болгаш Кызыл хооркүүскомнуң күш-ажыл талазы-биле килдизи «Тыва тудуг» трестиң салбырларынга ажылдаарын күзээн кижилерниң органзастыг чыылдазын чорудуп турар.

Органзастыг чыылда ёзугаар келген кижилерни ажылдадып тура, янзы-бүрү мергежилдерге өөредир. Чыылда-биле келген кижиге бүдүрүлге 200 рубльдиң, ооң ег-бүлезиниң кежигүнү бүрүзүнге 50 р... дузаламчызын төлеп бээр.

Бот кижилерни общежитиеге хүлээп алыр.

Ажылдаарын күзээннер паспортун, күш-ажыл дептерин, шериг биледин ап алгеш келир.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: **Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 34, квартира 4. (Л. В. Никифорова хүлээп алыр). Советтер бажыңы, кабинет № 113.**

«ЧЕДЕР». «ҮШ-БЕЛДИР» КУРОРТТАРГА кадыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официантылар, кухня ажылдакчылары херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок № 7.

Хоорайның эрги хөөрүнде чоок кижилерин орнукшуткан хамаатылар хөөрнү апрель айның 10-га чедир арыглап-аштаан турарын тускайжыттынган ачы-дуза чедирер бюро дыңнадып турар. Хөөрге боксак өрттедип болбас.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Бөгүн республикага кежүп турар булуттаар, чамдык черлерге хар чаар. Соңгу-барыын чүкче угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 0—5 градус чылыыр, чамдык черлерге 2—7 градус соор.

Кызылга онзагай өскерлиишкин болбас, хат кошкак. Агаар дүне 5—7 градус соор, хүндүс 3—5 градус чылыыр.

Кино

АПРЕЛЬ 6-ДА
«НАЙЫРАЛ»: «Везучая» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50. Клуб друзей кино: «Кордебалет» 18.40, бичии залга: «Мультсборник» 10.00, 16.00, «Аксяператка» 11.50, 13.40, 17.20, 19.10, 20.50 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Киносборник № 4» 9.40, «Волшебное наследство» 11.00, 13.10, 15.00, «Загадочный наследник» 17.20, 20.00 шактарда.

Театр

«Донна Люция азы ужуралга угбаа».

Эгелээри 19 шакта.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжы амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41.16, социал айтырыглар килдизиниң 3.41-23. корректорларның 3.37-11. бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арказы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2792. ТС—00561.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 7 четверг № 82 (13682)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Субботник кыйгызы

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ФОНДУЗУНЧЕ

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл болур оюн алдаржыдып бүгү чуртка эрттирер коммунистиг субботник хүнүнде бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга республиканың күш-ажылчы коллективтери белеткенип турар.

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. РАУК-туң «Агроүлетпүрэнергозуну» коллективи коммунистиг субботник хүнүнде «Хемчик» совхозтуң кыштагларынга электри шугумун шээр болгаш ажыглалга кирер. Коллективтиң эске ажылчыннери суур чээгейжыдыышказынга киржир, 60 дес чедир ышты олуртурлар. Күш-ажылдың ол байырлалының хүнүнде ажылдап алыр түңден ийи чүс рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Райкүускомнуң иштики херектер килдизиниң техниктиг салбырындан 180 кижи субботникче үнеринге белеткенип турар. Ол хүн кызыр ажылдарны тодарадып, чепсек херекселдерин база белеткеп турар. Субботникке киришкеш, ажылдап алыр акшазының чартык кезиин беш чылдың фондузунче олар шилчидер.

Бай-Кара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

БЕШ ЧҮСТҮ ШИЛЧИДЕР

КЫЗЫЛ. Республика типографиязының бүгү бригадалары болгаш цехтери ленинчи коммунистиг субботник хүнүнде бир дем-биле, эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хүлээнген. Апрель 16-да ук бүдүрүлгениң 159 ажылчыны, инженер-техниктиг ажылдакчызы, албан-хаакчызы күш-ажылдың байырлалынче үнер. Оларның хөй кезии —110 кижи боттарының цехтеринге ажылдаарлар. А чамдык ажылчыннарның күжүн ажыглалга кирер объектилерже мөөңнээр. В. И. Долгова олар удурткан парлаар, өрүүр болгаш дептерлээр цехтериниң ажылчыннери субботникке бүгү талалыг белеткенип турар. Типографияның коллективи коммунистиг күш-ажылдың байырлалының хүнүнде 2,4 муң рубльдиң продукциязын, оон иштинде 0,1 муң рубльдиң чоннуң херегледел бараан-нарын бүдүрүп үндүрер. Полиграфистер беш чылдың фондузунче 500 рубльди шилчидер деп шиитпирлээннер.

Л. И. Сидиеева, А. К. Хертек,

ЭҢ ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИР

Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геология-шинчилел экспедициязының хөй кижилиг коллективи В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга тураскааткан Бүгү-эвилелдиң апрель 16-да эртер коммунистиг субботниинге эң идепкейлиг киржирин шиитпирлээн. Ол хүн республика найысылалындан эгелээш, Тываның ол-бо кыдыг-кызыгаарларында шинчилел ажылдарында чоруп турар геология бөлүктеринге чедир экспедицияның коллективтеринден ажызыл субботага 800 ажыг кижи ажылдап үнер. Олардан 780 хире кижи боттарының ажылдаар черлеринге дөрт бүдүрүлге ажыл-херектери-биле холбашкан ажылдарга ажылдаар.

Ол хүн экспедицияның коллективи 12,4 муң рубльдиң ажылдарын кылырын болгаш ажылдап алганы акшазындан 1300 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

Сергей КЫЗЫЛ-ООЛ.

МАЛЧЫН КОДАННАРЖЕ

ТУРАН. «Ээрбек» совхозунда коммунистиг субботник хүнүнде кандыг ажылдарны кылырын партком секретары У. Д. Байкара баштаан штаб кежигүннери ажылдап кылган. Ильичиниң лампочкаларын четпээн хойжу коданнарже электри шугумун шөйүп, ону ажыглалга кирерин көрдүнген.

Апрель 16-да контора ажылдакчылары, эр малчыннар Сейыр-Аксы, Ээрбек үнү, Сүглүг-Хем дургаар чагылар тургузар оңгарлар казарынга киржир.

Ээрбекчилер «Кызыл субботада» суур чеагайжыдылгазынче чаңгыс кижи дег үнер.

Данзы САЛЧАК.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ЭГЕЛЭЭШКИННИ ДЕТКЭЭН

Партияның болгаш бистиң чуртувустуң амыдыралында политиктиг улуг болуушкун—партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш күш-ажылчы коллективтер, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының мурнакчылары бедиткен социалистиг хүлээлгелерин ап турарлар.

Кызыл хоорайда «Тыва тудуг» трестиң тудуг эргелелдерин болгаш организацияларын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир 236 өг-бүле чурттаар бажыңның ийи блогун хүүсаа бетинде ажыглалга кирерин шиитпирлээн.

Кызылдың үлетпүр бараан-нар садыының коллективи херегленкчилерниң негелделерин хандырар, садыглаашкынның культуразын бедидер хемчеглерни ап турган, чылдың бирги чартыының үүрмектел садар бараан саарылгазының планын бо чылдың июнь 29-та күүседирин хүлээнген.

Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң он чолаачызы конференцияның ажыттынар хүнүнге чедир он ийиги беш чылдың баштайгы үш чылының чүък сөөртүр планын күүседирин хүлээнген.

Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының ишчилери июнь 28-ке чедир чартык чыл планын күүсеткеш, оналдадан ажыр 30 муң рубльдиң продукциязын немей бүдүрерин хүлээнген.

«Тыва тудуг» трестиң, Кызылдың үлетпүр барааннар садыының, Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының коллективтериниң, бүдүрүлгениң мурнакчыларының СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткууру-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган инициативазын партия Кызыл хооркомунуң бюрозу деткээн.

Партия конференциязынга чедиишкиннерлиг ужуражыр дээн күш-ажылчы коллективтериң патриотчу эгелээшкининиң мөптередири-биле организакчы болгаш агитас-массалыг ажылды калбартырын база бүдүрүлгелерниң алган социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге бүгү талалыг дуза чедирерин парткомнарга, партия эге организацияларынга, профэвилел комитеттеринге, ажыл-агый удуртукчуларынга, ВЛКСМ хооркомунга даскалын бюронуң хүлээп алган доктаалында айыткан.

ХҮЛЭЭЛГЕ—КЫЗЫГААР ОЛ ЭВЕС

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарыш республикада калбарган. Бии-Хемде Ленин орденниг «Кызыл тараачын» совхозтуң хойжузу, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, коммунист Оолак Григорьевич Кечил-оол партияның болгаш чурттуң амыдыралында улуг болуушкун — конференцияга төлептиг ужуражыры-биле хүлээлгелерин алган. Кадарып турар кодан хоюн кыштан эр ажырар, төрүүр чүс баш хойга онаашкаш 90 хураганны менди доруктурар, бир баштан-на 3 килограммдан эвээш эвес дүктү кыргып алыр, хойларының чайгы, күскү кадарыын, суггадын шын организастап тургаш эки семиртир, кыштаглаашкынга частан эгелеп белеткенирин ол хүлээнген.

Хоочун хойжунуң сөглээн сөзү ажыл-херектери-биле карышпайн турар. Төрүүр хойларны эки ажаап, чемгерге-ниниң ачызында, хүр кыш ашкан. Коданда 428 хой бар, оларның төрүүрү колдуунда доозулган азы 402 хураган менди доругуп турар. Төрүүр чүс баш хойга онаашкыр 96 хураганны алдызында алган, бо сан оон-даа көвүдээр.

Чаш хурагаңнарны ажаап, өстүрер херекке хойжунуң кадайы коммунист Кара-кыс Андреевна мергежилдиг кижилерниң бирээзи. Хурагаңнарны сакман аргазы-биле доруктуруп, өстүрүп, ажаап турар. Малдың чаш төлүн зооветеринарлыг негелделер ёзугаар ажаап, өстүрүп турарындан чылдың-на оларның малының чеду менди алдынып келген. Бо чылын база-ла ындыг болган.

Хой массалыы-биле төрүп эгелээнинден бээр оларны одарже үндүрүп көрбээн. Хойларны хураганнары-биле кады ажаап, чемгерип, суггарып турар. Дөрт чүс ажыг хойну дөрт бөлүкте үскен.

— Алган хүлээлгевисти ажыр күүсеткен бис. Ол дээрге күш-ажылчы чедиишкинни чедип алырының кызыгаары эвес болгай. Бистер чүгле хүлээлгевисти күүседир дээш ажылдап турар эвес. Төрээн чуртка хөй-ле продукцияны бүдүрүп бээр сорулганы салган ажылдап турар бис— деп, Оолак Григорьевич чугаалап турар.

Малчынның чугаазынга кымдаа каттыжар. Ажылды эчизинге чедир кылыры-биле хүлээп алган чүве болганда бүгү күжүн, арга-мергежилин, билиин үндүрери албан, ылаңгыя коммунист кижиниң бедик хүлээлгези болур. Кечил-оолдар ону ынчаар кылып-даа турарлар, ону күш-ажылдың эки түңнелдери боттары чугаалап турар.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Бии-Хем район.

ЧАС—МАЛЧЫНГА ШЫЛГАЛДА

«Тээли» совхоз —хой ажылдыг. Ниитизи-биле совхозта 8111 хой бар, оларның иштинде төрүүрү 4355.

Чаа эрткен кыш—Бай-Тайганың малчыннарынга берге болган. Чамдык чылдарда кара кыштаар районнуң девискээринге бо кыжын улуг хар чагган. Мал чемнери база кызы белеткеттинген. Ынчангаш кыштаглаашкынны организастыг эрттирери малчыннардан база мал ажылының специалистеринден шудургу ажылдаарын негээн. Кыштаглаашкында кол сорулга — малдың чаш төлүн менди алыры болгай. Ол сорулганы боттандырары-биле совхозтуң дирекциязы элээн организастыг ажылдарны кыш эгезинде кылган. 40 ажыг кижиниң малчын коданнарже сакманчыладып чорудкан. Мал чемниниң хуваалдазынга шыңгыы контрольду тургусқан. Тускай эртемниг специалистер кыштагларга хонуп, практиктиг дузаны чедирип турган.

Хой оолдаашкыны декабрь ай төнүп турда эгеледи. Февраль айның ортан үезинге чедир 70 хууэу оолдапкан. Март эгезинде хой оолдаашкыны доозулган. Ниитизи-биле бо чугула кампанияны чүгээр эрттирдивис. Малчыннар Холак Хертек, Мукулай Салчак, Куусаал Опакай малдың чаш төлүн менди камгалап алганнар. Кызымак ажылдаан сакманчылар бар. Комсомолчулар Валентина Хомушку, Анюта Опакай, Надежда Хөктүг-оол кижи бүрүзү 120 чедир хураганнарны доруктурган. Долаана Херел, Светлана Чылбак-оол 100-100 ажыг хураганнарны менди доруктургаш, малчыннарга хүлээткен. Март ортан үезинде ошку оолдаашкыны эгелээн. Амдызында байдал чүгээр.

Час келген. Эгиннерде чылыг хүн дээпкен дээш оожургаар болза, берге байдалга таваржыр апаар. Чазын малдың ажаалдазынче, чемгерилгезинче сагыш салыры чугула.

Иван МОНГУШ.
«Тээли» совхозтуң кол зоотехниги.

Чөөн-Хемчиктиң амыдырал хандырылга Судуруяге эргелелинде дааранылга цеги бирги кварталда планын чедиишкиниг боттандырган. Ол цехте Сиримаа Тасовна Бйкарага удурткан даштыкы хеп дааараар бригада шалыпкын ажылдаан.

Ында дөрткү разрядтың дааранықчылары Чойган Ондар, Намчал Ондар, Анай Монгуш олар түс-туста планныг даалгазын хүүсаадан эрте күүсеткеннер.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) Ч. Ондар, Н. Ондар, А. Монгуш дааранны костюмун хемчээп көрүп турлар.

Вячеслав МОНГУШТУҢ фотозу.

АЖЫР КҮҮСЕТТИНГЕН

Өвүрнүң белеткел конторазы бо чылдың бирги кварталының планын 110 хуу күүсеткен. Районнуң белеткел конторазы ылаңгыя чоннуң артыкшылдыг продукциязындан эъттн 20 тонныны азы пландан ажыр 3 тонныны саткан. Бистиң бо чедиишкиннеривистиң чажыды райпо баштаар чери, оон удуртулгазы аңаа келген ховар барааннарны керээ ёзугаар чоннуң артыкшылдыг продукциязынга кирииштир садып турарында, райпо белеткел конторазы-биле быжыг харылзаалыг.

Белеткел конторазында амгы негелделерге дүүштүр ажылдап, план күүселдезин эки хандырып турарлар база хөй. Белеткелчи Сергей Ооржак, Торгалыгда Дадар Сандып, ажылчын Тимур Монгуш эки ажылдап турарлар. Тимур Монгуш мында он чыл ажыр ажылдаан, совхозтардан болгаш чондан кирген улуг-биче алгы-кештиң бирги ажаалдазын кылгаш, чогуур черлеринче чорударынга белеткеп турар.

Николай ООРЖАК,
товаровед.

КВАРТАЛ ТҮҢНЕЛИ КАНДЫГЫЛ?

1988 чылдың бирги кварталы доозулган. Күрүнеге эът, сүт база дагаа чуургазы садарының планнары канчаар күүсеттингенил!

Республиканың бүгү-ле ажыл-агыйлары үш айлар дургузунда 36000 центнер эът дужаар турган, херек кырында 40984 центнерни саткаш, планы 113,8 хуу боттандырган. Чүгле Бай-Тайга районнда өскелери бо талазы-биле даалгаларын чедиишкининг боттандырбылаан.

Түс-түс ажыл-агыйлардан «Ээрбек» биле «Енисей» совхозтар эң-не шылгарап, планын 2—2,1 катап ажыр күүсеткеннер. А Бай-Тайганың бүгү ажыл-агыйлары, ол ышкаш Чөөн-Хемчикте «Тыва», Сүт-Хөлде «Октябрь 30 чылы», Каа-Хемде «Красное знамя», Эрзинде «Чаа орук», Кызыл районда «Кара-Хаак», «Х Улуг хурал», «Тере-Хөл» совхозтар хожудап турар. «Мурнакчы» совхоз кварталда 500 центнер эът садар турган, чүгле 62 центнерни дужааган, ол дээрге республикада эң кудуку көргүзүг.

Аъш-чем программазын боттандырарынга эң чугула чүүл—сүт бүдүрерин база ону садарын көвүдедири болур. Бо талазы-биле республиканың ажыл-агыйлары бирги кварталда илдең-не багай ажылдаан. 69900 центнер сүт садар турган, 255 центнерни чедир дужаавааан. Бо талазы-биле Каа-Хем биле Кызыл районнарның ажыл-агыйлары хожудаан. А Моңгун-Тайга районнуң совхозтары бирги кварталда сүт садар планын 3,6 катап ажыр күүсеткен. Эрткен чылдың бо үезинге бодаарга Бай-Тайга, Моңгун-Тайга, Өвүр, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды районнар сүт садарын көвүдеткен. Өске районнарда ол көргүзүг куду болган.

Күрүнеге сүт садарының квартал планын күүседир талазы-биле «Бай-Тал», «Кара-Хөл», «Мурнакчы», ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг, «Коммунизмче орук», Карл Маркс аттыг, «Мөрен», «Торгалыг» база Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтар шалыпчылар болганнар. А Кызыл районда «Тере-Хөл», Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтарның удуртукчулары болгаш зооветспециалистери малчыннарны план күүселдезинче организастап чадап турар. Каа-Хем районда СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң сүт-бараан фермазы күрүнеге 2500 центнер сүт садар планын 64,8 хуу кылдыр боттандырган, тодаргайлаарга, 880 центнерни чедир дужаавааан. Ук районда 8 ажыл-агыйның чүгле ийизи планын күүсеткен.

Үшку көргүзүг —чуурга садар талазы-биле республика планын 103,3 хуу боттандырган. Ол дээрге эрткен чылдың бо үезинде турганындан хөй.

Оон аңгыда бирги чартык чылдың планынга кирииштир республиканың хуу ажыл-агыйларындан күрүнеге дук садары эгелээн. Олар чылдың бирги чартыында 705 центнерни дужаар даалгалыг, ам бирги кварталда 28 центнерни саткан.

Бирги кварталда республиканың ажыл-агыйлары канчаар ажылдааныындан чогуур түңнелди үндүрүп, планныг сорулгаларны ыяап-ла күүседир дээш бүгү-ле арга-курлавырларны долу ажыглаар херек. Эде тургустунуушкуннуң негелдези ындыг.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязының ажыттынарының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы 1988 чылдың апрель 9-та 9 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга ажыттынар.

* * *

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының кичээнгейинге

Дээди Советтиң сески сессиязынга келген Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының бүрүткелин 1988 чылдың апрель 7-де 9 шактан 20 шакка чедир Советтер бажыңынга, 1 каътта 107 дугаар кабинетке чорудар. Телефону—2-55-42. 1988 чылдың апрель 8-те 16.00 шакта Советтер бажыңынга доктаамал комиссияларның хуралдары, 17.00 шакта Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының хуралы болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралы 1988 чылдың апрель 9-та эртенгиниң 8 шак 30 минутта турда СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга болур.

САДИКЧЕ ШУУШКАН КамАЗ-тар

База катап ол айтырыг дугайында

Апрель 1-ниң эртени. Садикче, школаже далашкан уруглар, оларны удээн ада-иелер. Кызыл хоорайның О. Лопсанчап кудумчузун ол-бо кежилдир шуушкан кижилерниң шимчээшкинин машиналар үзе кирип турган. Оруктун ол-бо талаларынга улус бөмпелешти чыглы каап турган. Машиналарның чоруунуң далаштыы лажок, ынчанмайн канчаар — ажылдан озалдап болур.

Автобустар, КамАЗ-тар, чиик машиналар чаңгыс аай эгымбиле шуужуп турган болза чүү дээр. Оларның хөй кезии чээрби дөрт болгаш чээрби ийи дугаар бажыңнарның аразынче-ле углап турган.

Улуг машина ээр аргажок чиигге черде үш машина чыскаалыпкан турган. Оларның бирээзи 61-15 ТВЗ марканың КамАЗы уруглар ойнаар элезин төккен хаалжакчыгашты таварааш, ында олуртуп каан үш ыяшты сый бастырып каан болду. Хөй машина чоруп турганындан ында шуут оруу изели берген, ыяштар кырында орук. Оон чоогунда 31-16 ТВЛ марканың ЗИЛи турупкан. Чолаачы А. В. Черняев бир шак машинаны ажыглап болур дээн квитанция бижиктиг. Чогум садикче уруг аажыырынга кайын бир шак ап чыдар. Кеш шактан кеш шакка чедир даараан айытпаан.

Бо ийи машина «Тыва сүт тудуг» трестиң автобазазынга хамааржыр. Ол-ла автобазаның 47-87 ТБЛ марказыг машиназы ол хүн ийи удаа — эртен, кежээ садик даштынга келген. Чолаачы В. П. Воронов орук ара келдим деп тайылбырлаан. 31-14 ТВЛ база ол бүдүрүлгеден. 67-01 ТВЗ марканың машиназы база оон. «Ам канчаар мен, гаражка машинам тургускаш, хүү машинам алгаш кээр мен бе» деп элдепсинип айтырарлар база бар болган. Садикче эртен кежээ баарда, кээрде та кайы

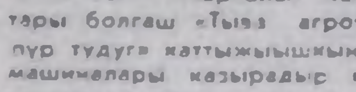

хире кургуне бензинни үнүп турар!

«Агроүлетпүртранс-1» автобүдүрүлгезиниң 34-63 ТВЛ, 47-61 ТБЛ марказыг КамАЗтары болгаш «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының машиналары казырадыр кирр халдып кээрге, бичии уруглар мак-биле дезип турдулар. Хемертен чиик машина бо чылбыртып келди. Ол Садыг министерствозунуң АТБ-зинге хамааржыр. Н. Г. Беленков кажан уруг алыр кижи мен деп удур айтырыг салып болган. Беш шак чаа ажып турган. Садик сес шакка чедер. Ажыл шагының соонда, машиназын тургускаш-даа уругун ап болур арга бар. Кадык камгалал министерствозунга хамааржыр 80-79 ТВЕ, 28-04 ТБЛ «уазиктер» чажыт маршрутту кылырындан чалданмааннар.

«Тыва газ» эргелелиниң радиотеледамчыдылга төвүнүң 95-06 ТВЗ, 95-44 ТВЗ машиналары садикче эртенги, кежээки рейстерни кылырын кем чок деп санап турарлар болган. Кежээ дөрт шак бежен минута турда, бажың даштынга беш-алды машина турган. Кожуглуг чүък машиналары база бар.

Бир КамАЗ-ты бир шак чедир ажылдадып кааның ол бажыңнарның чурттакчыларының бирээзи Елена Мамаева чугаалады. Дузалап көрүңер, машина ыжындан ат болдувус, шуут машина доктаар чер болган деп, бистиң рейд эрттирип турарывысты дыңнап каащ, ында чурттакчы Полина Александровна Гумен демдегледи. Назының улгатканы, дүрген кылаштап албас болгаш азыгдан үне халаан машина адаанче кирер бер часканын Евдокия Аристова дыңнадып, чугаага киржи берди. Бо чосктуң чону кээп турар машиналарның дугаарларын моон мурнунда база бижээш берген.

Рейд кежигүннери, чурттакчылар көрүп турда-даа, элээн машиналар өөренген аайы-биле бажың баарынче кирип хилдып турлулар. Кежээзи хыналдада он ажыг албан, чеди хуу машина борта келген. Ыштарны чүге сый бастырганын олар харылап шыдаваан. Чамдык чолаачылар бир дугаар кээп тур бис деп агартынган. Өскелерн хууда машинам-дыр, дуу ол чүък машиналарын хыналар дээр болган. Бээр кирр халдып турарының бир чылдагааны —машина кирбес деп демдек чогу-дур дээр. Ында бажыңда чурттап турар чолаачылар дуъштээрде, борта машиналарын тургузар. Дзержинская кудумчузунда садиктиң хериминиң аксы-даа бар, ол кудумчулап чоруп-даа болур.

Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул! Бирээде, транспорт организацияларының удуртукчулары машина-техниканың чөп ажыглалын чедип алыр дээш контрольду күштелдирер апаар. Ийиде, чурттакчы бажыңнар девискээринче чүък машиналарының кирериниң чурумун тайылбырлаарын калбартыр, КАИ ажылдакчыларындан аңгы, машина ажыглалын, орук чурумун шын сагып турарын контрольдаарынга чурттакчылар, хөй-нииити идепкейлиг киржирн күзенчиг.

Александр ЗОРИН,
ИХМ-ниң КАИ салбырының тускай ротазының орун-патруль албанының улуг инспектору.

Александр ТОПОЕВ,
Ол-ла албанының инспектору.
Артык ХОВАЛЫГ.

● **ТОКИО.** Полиция биле студентилерниң аразында каржы-дошкун мөсилдежиишкин Сеулга болган. Хоорайның элээн каш дээди өөредилге черлериниң сургуулдары Енсай университеттиң девискээринге митинг чорудкан. Олар мурнуу корей ажылчыннарның ажыл төлевирин улгаттырар болгаш профэвилелдерге хамааржышкас чорукту тыпсырының дугайында негелделерин митингиге деткээн.

● **БУЭНОС-АЙРЕС.** Пиночеттиң бүү-чурумунуң үүлгедип турар аралтанзыг чоруунга удурланган массалыг чыскаалды тараады ойладырынга карабинерлерниң кежээтерни моннарны болгаш водомёттарны ажыглааннар. Ол чыскаал Чилиниң найысылалының төвүнге болган. Чээрби хире чыскаалганнарны, оларның аразында колдуунда-ла херээженнерни тудуп хоругдаан. Чыскаалды политиктиг хоругдаттырганнарның, а ол шыкаш шагдаа черниң шажылакчыларынга өлүрткеннерниң ады диктатура үезинде ис чок «читкеннерниң» өнчүктериниң болгаш төрелдериниң хыйгыры-биле чорудкан.

ГАВАНА. Социалистиг Куба совет специалистерниң дузазы-биле ядролуг шинчилелдер төвүн тургузуп эгелээн. Сьенфуэгос провинциязында тудуп турар «Хурагуа» дээр баштайгы атомнуг электростанция-биле кады ол төп тайбың сорулгаларга ядролуг энергияны ажыглаарының национал программазының аайы-биле тудуп турар кол объектилерниң бирээзи болур. Апрель эгезинде тудугну эгелээрниң ёзулалы болган. Төптүң баштайгы ээлчээн эртемденнерге 1991 чылда дамчыдып бээрин пландап турар. Оон соонда тудугжулар 10 мегаватт күчүлүг шинчилел реакторун тудуп эгелээрлер. Ол төпке үндезин болгаш эртем-шинчилел ажылдарын, чижээлээрге, ядролуг ядронуң физиказын өөренир талазы-биле ажылдарны, медицинаны болгаш кедээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге шенелделерни боттандырып чорудар.

● **ПАРИЖ.** Ла-Маншты кежир паром харылзаазын хандырып турган ажыл соксаткан француз далайжылар судно ээлери болгаш профэвилелдерниң аразында чарган дугуржулганы чүүлдүгзүнген болгаш ажыл соксадыышкынын соксадыр дея доктаалды хүлээп алганнар. Ажыл соксадыышкыны далайжыларга ажылдаар эргеге магадылалды болгаш түр када ажылдап турарларының күш-ажылының байдалын дугуржуп алырынга арганы берген. 17 хонуктуң иштинде Франция болгаш Великобританияның аразында харылзаа үзүлген турган. Чүгле чаңгыс Калеге паромнар малап 120 ажыг чүък сөөртүр машиналар мөөңнели берген турган.

БУЭНОС-АЙРЕС. Мальвин (Фолкленд) ортулуктарының кымның девискээри болуп турары дээш англи-аргентина боо-чепсектиг мөсилдежиишкинниң оюн Аргентинаның улузу массалыг чыскаалдар-биле демдеглеп эрттирген. Алды чыл бурунгаар Мурнуу Атлантикага боо-чепсектиг мөсилдежиишкин кыптыгып үнген, оон үезинде Англия Аргентинаны тиилеп алган. Бүгү чуртта эртип турар массалыг хуралдарга болгаш чыскаалдарга аргентиннер КНО-нуң резолюцияларынга дүүштүр мергылдаалыг ортулуктарның келир үезиниң дугайында Аргентина-биле тайбың чугаалажыышкыннарны эгелээринче Англияны кыйгырып, ортулуктарда тургускан шериг баазаларын бузуп каапкарын, Мурнуу Атлантикадан англи чепсектиг күштерни үндүрерин негеп турарлар. Олар ол районну делегейниң дүжүүрлүг чоруунуң одаа болдурупкан АКШ-тың хеделиишкиннерин буруу шапкан.

● **ЛУАНДА.** Анголаның Даштыкы харылзаалар министерствозу ында нептереткен медегелелинде расистиг Мурнуу Африка Республиканың дайынзырактарының Ботсвананың найысылалы Габоронче халдаанын буруу шапкан. Тайбың чурттакчыларның өлүрүнге чедирген ол агрессия хедеелиишкин апартеидтиң ёзу-чуруму Африканың мурнуу чүгүнде айыылдыг байдалдың кол үнер дөзү болуп артып турарын база катап бадыткап турар деп, документиде айтып турар.

(СЭТА).

КОЛ ЗВЕНО — КҮШ-АЖЫЛЧЫ КОЛЛЕКТИВ

Эде тургустунуушкун профэвилел организацияларының бүгү талаларын хавра тудуп турар. Ооң төп звенозу— күш-ажылчы коллективтер. Аңаа профэвилелдери бодунуң күчү-күжүн ажыдар, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир, бүгү улустуң херээнге салыышкынын киирер аргаларын болгаш эргелерин чаа өзү-биле ундаттырар.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизинге М. С. Горбачев чувве чугаалап турган, партияның экономиктиг болгаш социал политиказын амыдыралга боттандырар дээш профэвилелдериниң харыысалгазы соксаал чокка улам өзерин демдеглээн.

Тываның профэвилел организациязында 1353 профком, 1677 профбөлүк бар, олар чүс чээрби дөрт муң хире ажылдап турар профэвилел кежигүннерин каттыштырып турар. Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир, ажылчы чоннарның кижизидилгезин экижидер талазы-биле салган харыысалгалыг сорулгаларны чедиишкинниг күүседиринче ажылчыннарны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны, албан-хаакчыларны мобилизастаары бүгү профэвилел комитеттериниң, организацияларының ажылын эде тургузарындан, идепкейлиг ажыл-чорудулгазындан улуу-биле хамааржыр. Ону барымдаалааш, профоблчөвүлел эде тургустунуушкунунуң үезинде профэвилел организациязы база профэвилел бөлүг бүрүзүнүң кылыр ажылын, чедип алыр төнчү түңнелдерин тодараткан, ооң-биле оларның ажыл-чорудулгазының ажыктыын үнелеп көөр. Кадрларга, актив практиктиг дуза чедирер, ажылдың эрги ажык чок хевирлеринден чайлаары-биле удуртулганың стилин, арга-методтарын, хевирлерин сайзыраңгайжыдар дээш ажылдап турар бис. Ол чорук чер-черде ажыл-иштиң чаа, эки талаларын, четпестерин үнелеп көөрүнге, профкомнарның ажыл-чорудулгазының дайынчы арга-шинээзин бедидеринге салдарны чедирген.

Профэвилелдериниң удурткучу кадрларынга, активчилерге дузалажырын кол сорулгавыс кылдыр санап турар бис, ылаңгыя хөй-нити эгелээшкин-биле ажылдап турарларга ажылчы чоннуң ортузунга кижизидилге ажылынга салдар чедирер организакчы ажылдың теоретиктиг билиглерин чедип алган турарынче сагыышты салган. Ол болза партияның салган сорулгаларының негелделерин улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга боттандырар дээш чаа чогаадыкчы өзү-биле шалыпчы ажылдаары-дыр. Бо айтырыгны шиитпирлээрде чүнү кылырын профоблчөвүлелдиң II пленумунга чугаалашкаш, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң шиитпирлериниң негелделеринге дүүштүр Тываның профэвилел организацияларының ажылын эде тургузарының сорулгаларын тодараткан. Кадрларны болгаш профэвилел активчилерин өөредириниң утка-шынарын экижидериниң хевирлерин янзы-бүрү болдурарынче улуг кичээнгейни салып турар. 1987 чылдың дургузунда чүгле профэвилелдериниң курстарынга 4217 кижи өөредилгени эрткен, оларның иштинде профкомнарның 868 даргазы бар.

Боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны күүседир, эки төнчү түңнелдерни чедип алыры-биле ажылын эде тургузар, ооң стилин, арга-методтарын сайзыраңгайжыдар дээш демисежип турар профэвилел комитеттери республикада эвээш эвес. Ол профкомнар коллективтерниң администрациялары-биле кады социал-экономиктиг хөгжүлдениң темпилерин дүргедедири-биле ажылдаар, чер бүрүзүнге күш-ажылдың бүдүрүлгениң сагылга-чурумун быжыглаар дээштиг хемчеглерни ап, чаңгыс ажылчынның күш-ажылдың сагылга-чурумун үрептери нити продукцияны бүдүреринге, коллектив кежигүннериниң акша ажылдап алырынга багай салдарны чедирерин кижи бүрүзүнге билиндирери ажыктыг. Мону амыдыралга боттандырары-биле чамдык коллективтерде «Күш-ажылдың сагылга-чурумунга коллективтиң магадылалын тургузар» деп шимчээшкин эгелээн. Бүдүн күш-ажылчы коллективтиң азы салбырның, бригаданың ээлчегниң ажылынга коллективтиг, моральдыг, материалдыг харыысалганың принциптерин ында хавра тудкан.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың төп бүдүрүлге лабораториязының профкомунуң (даргазы А. Ч. Сенгелова) ажылы экижип орар, олар «Күш-ажылдың сагылга-чурумунга коллективтиң магадылалын тургузар» деп шимчээшкинниң комбинатта эгелекчизи болган. Профком кежигүннери ажылчыннар-биле кижизидилге ажылын доктаамал чорудуп, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр чаңгыс факт-даа илерээр болза, ону анаа эрттирбес. Ооң уламындан бүдүрүлгечи эки көргүзүглерни чедип ап, ажылчыннарның дыштанылгазын чептиг организастап турар. «Тыва хамааты тудуг» трестиң тудуг хээектер болгаш конструкциялар заводунда профком (даргазы Я. К. Коломысова) администрация-биле кады ишчилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче сагышты салып келгениңден ай санында планныг онаалдаларын күүседип келген.

Профоблчөвүлелдиң эрткен чылдың декабрьда болган ээлчеглиг пленумунга профоблчөвүлел, адырлар аайы-биле обкомнар, райкомнар, хоорлкомнар улуг профэвилелдер комитеттери-биле харылзаалыг ажылдап турар-даа болза, кежигүннери эвээш организацияларга ховар баар, оларның ажыл-чорудулгазынче ханылап кирбес, ооң уламындан дайынчы арга-шинээзи кошкак,

Профэвилел организацияларында

планныг онаалдаларны күүсетпес, кижизидилге ажылында четпестер бар болуп турарын шүгүмчүлээн. Ол четпестерни эдер хемчеглерин боттандырып турар. Комплекстиг бригадаларны республиканың районнарынче үндүрүп, профкомнарның ажылынга практиктиг дузаны чедирип, профэвилел активчилерин өөредип, хуу айтырыглыг хамаатыларны хүлээп алырын организастап турар. Ол ышкаш профоблчөвүлелдиң, адырлар аайы-биле обкомнарның президиумунуң үнүүшкүннүг хуралдарын эрттирип эгелээн. Эрткен чылдың ноябрьда профоблчөвүлелдиң президиумунуң үнүүшкүннүг хуралы Таңдыда Тока аттыг совхозка болуп эрткен. Коллективке күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун быжыглаарының, күш-ажылдың хоойлузун сагыырының дугайында айтырыгны орта чугаалашкан.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң чаа уставында хуралдарны эрттиририниң улуг рольдуун айыткан. Ынчангаш бо чугула херекти экижидеринче кичээнгейни профкомнар сөөлгү үеде салган. Чоокка чедир-ле профэвилел организацияларының хуралдары чалгааранчыг, дээштиг чавыс эртип турган. Санал бергеннер ажыл-херекче ханылап кирбес, эрееңгей, нити чугаа кылыр. Хүлээп алган шиитпирлери тодаргай эвес болур. Шак ындыг байдал хөй эвес кежигүннерлиг организацияларга турган. Ооң хараазы-биле күш-ажылчы коллективтер негелдеге чедир ажылдавайн келген. ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар хуралдарның ролюн бедидеринче профэвилел комитеттери кичээнгей салып турар. 1987 чылдың төнчүзүнде коллективтерге эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралдар чогуур деңнелге эрткен. Профэвилел кежигүннери профкомнарның ажыл-чорудулгазын принципиалдыы, негелделиг-биле үнелээн. Профкомнарның, профбөлүктерниң составын соңгуурун шыңгыы чорутканындан ында ак сеткилдиг, негелделиг, принципиалдыг, чоннуң эрге-ажыы, кадыы дээш сагыш човап чоруур эштер соңгуткан. Профкомнар, цехкомнар даргаларын коллективтерниң нити хуралдарынга ажык бадылааш кын-биле соңгуп алганнар.

Профэвилелдериниң область чөвүлели профкомнарны дамчыштыр социалистиг чарышты организастаарынче улуг кичээнгей салып турар. Бүдүрүлгеде ажылдап турар 105 муң хире кижи чарышта хаара туттунган, оларның иштинден 90 муң хирези тус-тузунда болгаш бригада аайы-биле чарыжып турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгүнүң өзүлдези, продукцияның шынары, материал болгаш күш-ажыл курлавырларының камналгазы, социал-амыдырал болгаш оон-даа өске айтырыгларны шиитпирлеп турары күш-ажылчы чарыштың түңнелдерин үндүрерде кол көргүзүглер болур. Январь-февраль айларының дургузунда чер-черде бүгү коллективтерге социалистиг хүлээлгелерниң коллективтиг керээлерниң күүселдезин түңнээш, 1988 чылда чаа керээлерни, хүлээлгелерни алган. Чарыштың ролюн үнелээрде профкомнар чүгле бүдүрүлге көргүзүглерин эвес, харын ооң социал болгаш кижизидикчи түңнелдерин, тодаргайлаарга, ажылчы чоннуң культура-техниктиг деңнелиниң өзүлдезин, күш-ажыл болгаш бүдүрүлге сагылга-чурумун, ажылчы чоннуң хандырылгазының деңнелин, коллективтиг керээ ёзугаар хүлээлгелерниң болгаш «Кадыкшыл», «Чуртталга» программаларының күүселдезин база барымдаалап турар апарган.

Автотранспорт бүдүрүлгелериниң аразында чарыштың түңнелдерин ёзугаар хоорайның үшкү автотранспорт бүдүрүлгези (директору А. М. Самойленко, профком даргазы, чолаачылар бригадири В. В. Сипкин) тиилекчи болган. Коллективте 375 кижи ажылдап турар. 1987 чылдың планын бүдүрүлге бүгү техника-экономиктиг көргүзүглер талазы-биле күүсеткен. Ол көргүзүглерни чедип алыры-биле септекчилерниң 2 ээлчеглиг ажылын, чолаачыларның бир машинага эжеш кылдыр ажылдаарын нептереткен. Профком даргазы ажылды эки билир болгаш ажылчыннарның, чолаачыларның инициативазын деткип турар. Коллективте экономиктиг өөредилге таарымчалыг кылдыр организастаттынган. Чолаачыларның амыдыралын экижидер дээш дыка хөй чүүлдерни кылып турар. Ээзэш кижилиг өг-бүлелиглерге бажың тудуп бээринге белен, дыштанылга өрээли, чунар-бажың-сауна, диета столдарлыг столовая, дузалап ажыл-агый тургустунган. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга чедир 10 чолаачы (Н. В. Березин, Н. Д. Орлов, В. М. Кузьмин болгаш оон-даа өскелер) беш чылдың үш чылының планын күүседир деп хүлээлге алган.

Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң болгаш садарының талазы-биле күрүне планнарын күүседириниң талазы-биле «Тиилелге» совхозтуң профкому биле администрациязы СБФ, МТМ, хойжу болгаш хову бригадаларынга социалистиг чарышты организастаарынче шыңгыы кичээнгей салып турар. Бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилге-биле холбаштыр социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрерде, ажылга сөөлгү түңнелдерни чедип алырынче угландырып келген. СБФ моон мурнунда түңнелдерни хуу барымдаалап үндүрүп турган, ам бир инектен херек кырында саап алган сүдүн барымдаалап турар апарган.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш чурттуң күш-ажылчы коллективтериниң инициативазын республиканың дыка хөй коллективтери деткээн: «Тыва даг-дүгү» комбинат, «Востоксантехмонтаж» КМК, «Кызыл тудуг» тудуг эргелели, «Березка» ателье, Тувакоммунэнерго болгаш оон-даа өскелер.

Ынчалза-даа дыка хөй ажыл-херектерге чамдык профкомнарның ажылының деңнели болгаш стили эрги хевээр арткан. Оларга Бии-Хемниң тудуг-септелге эргелели, хлеб заводу, Таңдының культура килдизи, Өвүрнүң орук септелге-тудуг участогу болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Элээн хөй профкомнар ажылдакчыларының бүдүрүлге-амыдырал байдалдарынче, күш-ажыл камгалалының болгаш ажылдың айыыл чок чоруунуң айтырыгларынче ханылап кирбейн турар (Чадаана, Шагаан-Арыг АТБ-лери, Каа-Хем районнуң «Улуг Октябрь», Бии-Хем районнуң ««Өөк», Эрзин районнуң «Нарын» совхозтары болгаш оон-даа өскелер).

350 ажыг бүдүрүлгелерниң болгаш ажыл-агыйларының ажыл-агый чорударының чаа хевирлеринче шилчээни-биле холбаштыр профкомнарга улуг харыысалга онаажып турар.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң уставында профкомнар бодунуң ажыл-чорудулгазының ажык-чарлыг чоруун хандырар, а оларның кежигүннери боттарының хөй-нити ажылының дугайында профхуралдарга, конференцияларга отчёттарын бээр ужурлуг деп айыткан.

Ажылдың бо бүгү болгаш оон-даа өске хевирлери база методтары ажылчы чон-биле профэвилел комитеттериниң сырый харылзаазын хандырар, ол чорук профэвилелдерниң кандыг-даа ажыл-чорудулгазының эң-не чугула, эң-не кол негелдези болур деп, В. И. Ленин айыткан.

Шаңгыр КУУЛАР.
Профэвилелдериниң Тыва область чөвүлелиниң даргазы.

ЧУРУКТА: ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Успенка СБФ-зының мурнакчылары (солагай талазындан) саанчы Т. О. Эник, бригадир ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Ф. А. Родионова, саанчылар Н. С. Монгуш, Н. К. Саая, В. М. Дамбый.

Анатолий ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

МАЛЧЫННАРГА

Ыраккы Өвүрнүң Саглыда «Кызыл тук» совхозтуң тудугжу бригадазы бригада керээзи-биле ийи дугаар чыл ажылдап турар. Эрткен чылын бо бригаданың тудугжулары Саглы суурга бирээзинге-ле ийи аал ишти чурттаар үш бажыңны, а малчыннарга үш чурттаңга бажыңын, алды чунар-бажыңны, бирээзинге-ле 350 хой кирер ийи кажааны туткан. Ниитизи-биле 375 муң рубль түңнүг тудуг ажылын кылып чорутканы ол.

Бо чылдың тудуг ажылын шалыпкын чорудар сорулга-биле Чыргакы тайгазындан 1400 кубометр тудуг ыяжын бирги кварталда белеткээш, ооң хөй кезиин тудуг шөлдеринде чедирген. Амгы үеде бригаданың ийи звенозу Күзүгенде болгаш Сарыг-Тейде малчыннар бажыңнарын тудуп турар. Спий-оол Монгуштуң удуртканы № 1 звено Сарыг-Тейде кыштагда чурттаңга бажыңын доозуп турар.

Ким-оол ХЕРТЕК.

ЧЕДИИШКИННЕРНИ БЫЖЫГЛААР

Даглыг черге чымчак, ак шаң болуп туманналып, хаарып келир доңат-соок ховар болур. Ынчалза-даа Меңгүн-Тайга чамдыкта өзү кара: кылан аас хүннеп турган, даглар баштары, Меңгүн-Тайга, Ак-Баштыг, Сүвүр-Тайга булут тыртып, чер-дээр кезүлбейн баар, шуурганнай бээр. Ындыг шуурганнар бо чылын болгулаан. Малчыннар сорук-куштуун, маадырлыг чорууну көргүскеннер. Кара-Хөвүнүң (шаанда, кызыгаар тургустунмаанда, тывалар моолдар-биле кады-кожа чурттап турда Кевей-Өдек деп адап турган) малчыннары серт-даа дивээн, бойдустуң айыылдыг халаазын эрестиг ажып эрткеннер. Ооң түңнелинде Кара-Хөвүнүң № 2 хойжу бригадазы хой төрүүрүнүң эң-не харыысалгалыг, берге, амыр-дыш чок үезинде өске бригадалардан эки үре-түңнелдиг көргүзүглер-биле шүглүп үнген. Эрткен чылын төрүүр 5865 хойнуң 4951-и төрээн, 100 хойдан 76 хураганы алган. Борарган Кан-оол 100 хойдан 98, Кан-оол Аңчы-оол 92, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Салчак Тас 92 хураганы камгалап алганнар. Блак Аңгыр-оолдуң кодандан 100 хураган, 25 хой, Владимир Комбуй-оолдуң —117 хураган, 42 хой өлген. Бо ийи кадарчының болгаш өскелерниң харыысалга чок ажылы бригадага, совхозка улуг когаралды чедирген. 1987-1988 чылдың кыжынында амгы байдал-биле алырга байдал экижээн, төнчү көргүзүглер дээш шудургу ажылдың түңнели адышта көстүп келген: төрүүр 4220 хойнуң 3803-у төрээн, 3695 хураганы алган, мынчага чедир өлген хураган чок, 33 хой ара салган. Аныяк малчын Созур-оол Аңчымаа төрүүр 335 хоюндан 330 хураганы менди ап, ажыл-ишчи бүдүжүн көргүзүп, мурнакчы болуп шүглүп үнген. Борарган Кан-оол, Кан-оол Аңчы-оол, Пётр Довукай, Үстүң Көгел, Салчак Тас болгаш өскелер-даа карак кызыл ажылдап, эки түңнелдерни чедип ап турар. Александр Довукайның кадарып турар иртинден 55 хой өлген. Ооң харыысалга чок ажылының түңнели ындыг куду, улуг когаралдыг болуп турар.

Хой чүге ара салып, өлүг төрүп, өлүп турарыл? Бригадада, совхозта, районда хойнуң үксаазын экижидер ажылдар кошкак, кудуку деңнелде тургустунган. Кошкарларның семиртилгези кошкак, тарып боозадыр ажылдар организастаттынмайн турар. Ооң түңнелинде кошкарлар биле хойнуң ханы төрелдежип турар —ара салыр, өлүг төрүүр чоруктар ооң чылдагааны-биле болуп турар. Ниитизи-биле совхозта 500 ажыг хой өлүг төрээн, 100 ажыы ара салган. Селекционер, мал эмчилериниң ажылының багай түңнели деп дорту-биле чугаалап болур.

Кара-Хөвүда кудук — № 2 бригаданың төвү. Ында малчыннарның клувун эки дерээн. Малчын бүрүзүнүң социалистиг хүлээлгелери, бригаданың планы, хойнуң төрүп, хураганы камгалап ап турарының дугайында экран, стол, сандай бүрүн четчир. Чылыг, чырык, арыг-силиг, көрүштүг. Малчыннар клувунга хуралдаар, өөренир, лекция дыңнаар, концерт, кино көөр. Бо удаада клубке бригада чөвүлели малчыннарны чоокта чаа чыгган, ленинчи субботник хүнүнде хой кыргыыр пунктуну септеп кылырының планын, чазаглаашкынның болгаш чайлаглаашкын айтырыын чугаалажып, кадарчыларга дыңнадып, бадыладып алган. Чаңгыс хүннүң эвес перспективтиг ажылдарны шиитпирлеп турары эде тургустунуушкунунуң негелдезинге дүгжүп турар. Малчын бүрүзү өг-бүле керээзин чарган болгаш харыысалгазын, улуг күженишкинниг ажылдаарын амгы үе негеп турар. Боду акшаланыр, боду башкарнып, ажылдаар болганда малчын бүрүзү бедик харыысалгалыг болбаска хоржок. Экономиканы үндезини-биле эде тургузарынче олар кирген болгаш келир үе — түңнел көргүзүглер дээш карак кызыл ажылдаар ужурлуг.

Саая МАЙНАК.
Меңгүн-Тайга район.

ХООРАЙЫВЫС АЯН-ШИНЧИЗИ

Бистиң Кызыл хоорай Тыва АССР-ниң найысылалы. Ындыг болганда ооң шевергин аян-шинчизи ажылчы чоннуң болгаш аалчыларның сеткилинге аажылыг кестүр, чоннуң херечилелин чер болганге чогумчалыг организастаар турар ужурлуг.

Ынчангаш кижи сеткилинге таарышпас чамдык чогумча чок чүүлдерниң дугайында бодумнуң бодалымны илередип, санал-оналымны солун дамчыштыр улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүсекомунга киирер бодадым.

Хоорайның төп кудумчузу — Кочетов кудумчуда уругларга бараанннар садар магазинниң бажында хлеб садар магазинниң эжиинге базаар садыын организастаар тудуглар еппарып тургузуп кааны найысылал хоорайның төп кудумчузунуң архитектуралыг аян-шинчизин кезээдүр-ле үрээр турар. Ону оон чайладыры чечтиг деп санап турар мен.

Оон аңгыда, сан-чурагай чедишпес чүве эвес, хоорайның чамдык кудумчуларында хөй санныг бажыңнарга чаңгыс дугаар бергеш, ужуктер-биле аңгылап каан болур. Чижээ, Кечил-оол 7, а, б, в, г... дээш чижектиг. 1989 чылдың январьда болур чоннуң бүгү-эвилел чизе-бүрүткелин эрттиреринге белеткел ажылдар дугайында негелделерге дүүштүр ындыг ужуктер «ушкарган» чаңгыс аай дугаарларны эдери чугула.

Чылыг сезоннарда хоорайга кылаштап чораан кижилер ийи өштадып алыр черлерни база тыппас болгай. Бо дээрге үүрмек айтырыг кылдыр сагыңдырар, а херек кырында чонга ачы-дуза чедириринң база бир чугула хевири, кижилерни бичии чажындан эгелээш культурлуг өзүге чаңчыктырарының база бир эге хевири болур дээрзин амыдырал хандырылга албан черлериниң удуртукчулары билири чугула болгу дег.

Даразында бодалым — сураглыг кижилерниң ады-биле кудумчуларны адааны биске өөрүнчүг. Кудумчуларга адын тывыскан ол кижилер дээрге, чер-чуртувустуң чаагай келир үезин дээш эрес-маадырлыы-биле демисежип, ажылдап чораан кижилер болгай. Ындыг болганда оларның адын эдилээн кудумчуларның аттарын шын, бүгүдеге билдингир кылдыр бижиири күзенчиг. Чижээ: Михаил Бухтуев, капитан Кечил-оол, профессор Пальмбах... дээр чижектиг. Ындыг сураглыг кижилерниң адын берген (тывыскан) кудумчуларны чүнүң-даа мурнунда чаагайжыдыр кылыр болза, ол кижилерге чогумне төлептиг турасаал болур. Анаа-ла амгы турары ышкаш Бухтуев, Кечил-оол, Пальмбах деп бижип каары, онзаланып эскертинмейн турар.

Хоорайда коммунал хөй каът бажыңнарның девискээриниң арыг-шевер байдалынче хамаарышкан албан черлери та чүге кичээнгей салбас чүвел! Кечил-оол кудумчуда автоорук техникумунуң нити чурттаңга бажыңының артыы талазын дургаар бохтарны чурттакчылар соңгаарандан үндүр октап турар боор-дур.

Адактың сөөлүнде хойну дүвүредип турар айтырыг улуг, хөй чурттакчылыг бажыңнар аразында кодан-девискээриниң дугайын бижип көрейн. Кечил-оол кудумчуда № 50 аъш-чем болгаш оон чанында үлетпүр бараанннарының магазиннериниң артыы талазында, Ооржак Лопсанчап кудумчунуң №№ 13, 15 болгаш Калинин кудумчунуң № 28 бажыңнарының аразында кодан-девискээрни көрүп көрүңер даан: ортузунда бичии уруглар чуңгузу, оларның уругчу ойнаар чери, агытшелчүгеш, газ резервуарлары. Ол кезек девискээриниң ол-бо талаларындан ыңай-бээр маңнашкан янзы-бүрү марканың автомашиналары кайы хамаанчок, туралаан-на черлеринге маңнап, доктаап турарындан ойнап турар уругларга онза айыылдыг болгаш даштыгаа агаарлап үнген кырганнарның дыжынга хоралыг боор турарын ол чооктуң чурттакчылары шупту чугаалажыр болгай.

Чүге дээрге эрткен-дүшкен автомашиналарның даажы, доозурак-доозуну эмин эрттир хөй. «Кыжын ажыг ыш тынып, чылыг үелерде ээр-кара доозуракка бастырып олурар дыр бис» — деп ол бажыңнарның кырганнарының химиренчирлери-ле чеп. Ол участокту КАИ ажылдакчылары шагдан тура билирлер. Ынчалза-даа, машиналар шимчээшкинин чурумчудар айтырыгны кым-даа шиитпирлевейн турар. Бо айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээр деп бодаар болза, ол девискээрниң ужу-бажынга машина турар черлерни—асфальтылыг шөлдү тургузары эргежок чугула. Ук бажыңнар чанында чылыг үеде даштыгаа чуглан хеп кургадыр черлер чок. Чайын ол бажыңнарның чурттакчылары хостуг шактарында даштыгаа олурупкаш, агаарлап, шыдыраа, даалы ойнаар улус болгай, а ында стол, сандайлар чедишпес. Ол дугайында бажыңнар эргелелиниң ажылдакчылары билир, негелделерни дыңнап келген, боттары ол бажыңнарда чурттап, ол четпестерни көрүп турарлар болгай. Хоорай чурттакчыларының дыштаныр шагынче кичээнгейни салыры амгы үениң негелдези эвес-пе?

Григорий САНЧАА.

Өг-бүле керээзи

АМ-ДАА ТОДАРАДЫР, ӨӨРЕНИР

Шынап-ла, чүү дээр боор: өг-бүле керээзин, ооң хамыыла документилерин машинкага парлааш, хойжу биле директор ат салган, таңма-биле күштелдирип бадылаан, шупту шын-дыр. Ол-ла бүгү документилерде совхозтуң хойжуларының база бригадаларының 1988 чылда социалистиг чарыжының негелделерин ваажок билдингир, тода кылдыр бижээш база кошкан. Хойжулар ол-ла бүгүнү ногаан кылагар папкада камныы ваажок шыгжап, кадагалап олурар.

«Сүт-Хөл» совхозтуң Чечектиг хойжу бригадазында Сөкен-оол Серенович Ондарның өг-бүлезиниң дугайын бижип олурарым бо. Ол дээрге хөй чылдарда хойжулап келген арга-дуржулгалыг кызымак малчын болгай. Керээ чокта-ла ол планныг сорулгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин доктаамал ажыр күүседип келген. А ам керээ-биле ажылдаарга ылгалы чүл? Хамык-ла чүвени —өг-бүле чеже орулганы алырын, чежени чарыгдаарыл дээрзин тода айтып каан. Бир-тээ керээлиг болганда, ооң кандыг-бир негелдезин бир тала күүсетпейн барган болза, кедерезе судтажып-даа болур. Ынчанмайн канчаар: керээ дээрге юридиктиг документ-тир.

Керээ малчынны бухгалтер, экономист кылдыр өөредир. Оон башка ооң негелделерин канчап күүседирил, ону канчап санап-түңнээрил. Өг-бүле керээзи малчынны ёзулуг-ла ажыл-ишчи кылдыр өөредип, чаңчыктырар. Ажыы-биле чугаалаарга, Сөкен-оол Ондар хөй чыл дургузунда малчыннап келгеш, чеже хойну совхозунга өстүрүп бергенин безин дорт билбес, ону түңнеп, санап турган эвес, ам ол хамык көргүзүглер, керээлиг ажылдап, ында шуптузун демдеглеп каан болганда, архивке артып каар, кижиниң назында кылган ажылы билдингир, ол түңнүг болганда, ажы-төлүнге-даа эки, солун болгай.

Ам Сүт-Хөлдүң алдарлыг малчыннарының бирээзи С. С. Ондарның керээзинден одуруглар — көргүзүглер-биле таныжаалы: ниитизи-биле 16.135 рубль түңнүг орулганы киирер. 100 хойдан 85, а төрүүр нити 337 хоюндан 287 хураганы дужаар, бир хураганы үзериинге чедир хонукта 150 грамм немелде деңзилиг кылдыр азыраш дужаар, оларның нити деңзизи 6314 килограмм болур, бир хойдан 1,6 килограмм азы нити 541 килограмм дүктү дужаар. 257 хураганы дужаарга, ооң өртек-төлезини 1450 руб —бирээзинин 5 рубль 05 кепеек, хойжу 541 килограмм дүк дээш 1450 рубль алыр. Бедүүн дүктүг хойнуң 1 килограмм дүгүнүң өртээ 2 рубль 68 кепеек.

Бо бүгү чүүлдерни бүдүреринге чарыгдалдарны база санап каан. Чүгле бирги кварталда безин 2956 рубль. Нити чарыгдалдарда автотранспорт биле трактор төлезини эң хөй, а мал чеминиң өртээ 860 рубль. Сугнуң, электри күжүнүң, эмдомнуң, үүрмек чарыгдалдарның түңүн шуптузун санап каан болганда, кайызын камнаар камнап ап болурун дээрзин хойжу кижи бодап олурар. Ол талазы-биле Сөкен-оол Сереновичиден айтырарымга:

— Хамыктың мурнунда бо суг доскаарында кран агып тур. Хонукта та чеже литр агып, төктүп турар чүве. Ону канчап эдип алыр чүвел —деп, сеткили дүвүреп харыылады. Чогум кажан ынчалдыр сыргалып төктүп турар апарганын соңуургаавадым-даа. Мурнунда болза олче кайын сагыш салыр деп, сугну ол садып ап турган эвес, ам олче безин сагыш салыр апарганын бодаарга, хойжунуң сагыш-сеткили база бир янзы апарган — камналга дугайын бодап олуруры совхозунга эки ышкажыл. Камналга дамдыдан-даа эгелээй-ле. Далайга дамды дуза деп чугаа бар. Бо өг-бүле суг дээш чылда 205 рубльди чарыгдаары көрдүнген. Ынчангаш ону камнавас болза хоржок. Өштүг ышкаш, С. С. Ондарның кыштаавың баарында Чечектиг деп хемчигештиң доңмас кара суун бо чылын булун аппарган, оон башка элээн сугну камнап ап болур аргалыг турган. Одаар чүүл-дүр: хөмүр-дашты чүгле соок үеде одааш, чылыг апарганда көрженни одаар. Арга бе? Арга. Камналга ол-дур. Оон аңгыда чолаачыларның эккелгени суланы, пресстээн сигенни, чарбаны база-ла көөр, хемнээр, тодарадыр. Оон башка оларның кожазында аалга канчап чолаачы чээрби беш пресстен чедир эккелбейн, малчыннарга ат салдырып алыр деп оралдажып турган болган.

Өг-бүле керээзинде көөрүмге, ол аалга транспорт чарыгдалы 2200 ажыг рубль, а нити чарыгдал 9663 рубль турда, бодап көөрге, ол хөй хевирлиг.

Чарыгдалдарны эвээжедип болурунуң бир аргазы малчын кижи хойну боду тарып боозадыр кылдыр өөренип алза кандыг ирг? Бисте ындыг чижектер бар болгай. Бо таварылгада чүгле чарыгдал эвээжээр эвес, а ажыл шынарлыг болур.

Сөкен-оол Серенович керээ аргазынга өөренип, чарыгдалдарын чүгле чекте эвес, а тускай кыдыраашта база демдеглеп ап олурар болду. Ол эки херек. Ону «Шын» солунда бижээни тайылбырдан көрүп алган.

С. С. Ондарның аалынга ынчан Чечектиг хем бажында совхозтуң чылгычылары келген. Камналга дугайында чугаага олар база киришти лер. Машина-трактор орнунга терге-шанак ажыглаары дыка ажыктыг болгу дег, ол хиреде оларны кижи чырык хүндүс безин от кыпсып алгаш тыппас. Совхозка оода-ла шанакты чазап кылыр болза эки, ону чазап билир улустар амдыызында бар, үе чаңгыс черге турар эвес. Шанакты чазап билир кижилер чоорту чидер, ынчангаш олар аныяктарны өөредир ужурлуг дээрзин малчыннар чугаалажып олурдулар.

1988 чылда малга чеже сигенни хойжу боду белеткеп алырын керээде айыткан: 30 тонна сиген дээн чорду. А Сөкен-оол Серенович бодунуң дуржулгазындан билир, керээн: ооң кодамында 337 хойга 40 тонна сиген, 7-8 тонна суда херек дээрзин хойжу боду чугаалап олурду.

Оон кодамында 337 хой бар дээн мен. Керээниң негелдезинден ол эвээш. Черле ынчаш чүгле Чечектиг бригадазында эвес, а дыка хөй районнарда малчын өг-бүлелерде хойнуң саны эвээш болуп турар-дыр бо. Ужуру болза бир өг-бүлениң ийи кижизи бедүүн дүктүг 460 хойну ажаап кадарар, өг-бүлениң ээлери иелээн кадарчы болур ужурлуг. А ынчап аарда Сөкен-оол Ондарның кодамында 123 хой четпес ышкажыл. Бригаданың өске коданнарында база ындыг.

Бөгүн бистер хойжулар чедишпес, пенсиялааннарны солуур кижи чок, өре-ширелиг улус малчыннап турар дижир бис, а бир коданда хойнуң саның негелде-норма ёзугаар тудар болза, хойжуларның саны кызырлы бербес бе? Артык кыштаглар база үнүп келгей.

Хой төрүп турда, өгнүң херээжен ээзи мал кадарар харык бар эвес, ынчангаш ыяп ла сакманчылаар апаар, ооң уламындан ол үеде чамдык хойжуларга дузалакчы кадарчы херек. Ону, ол артык ажылчынны, керээде база кербээн. Ындыг болганда, ооң шалыңын хойжу боду кармандан төлээр апарбас бе?

Оон аңгыда Чечектиг бригадазында чылдың-на 90-100, харын оон-даа хөй хураганнарны камгалап ап турарлар бар. Өске-даа черлерде ындыг болгай. Ол хиреде 100-тен 90 хураган алыр дээн, керээде айыткан ындыг көргүзүглүг хойжу чок хевирлиг. Моон алгаш көөрге, ол талазы-биле совхозтарда ол айтырыгны ам-даа эки тодаратпааны илден. 90 азы оон-даа хөй хураган алтарга, ооң төлевири натура база акша-биле-даа кевүдей бээр болгай.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, өг-бүле керээзинде ам-даа шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар бар. Бир өг-бүлеге хойнуң чижек-нормазының дугайында 1979 чылдың октябрь 3-те кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң президиуму биле Тыва АССР-ниң Кедээ ажыл-агый министерствозунуң коллегиязының кады үндүрген доктаалын удуртулга болдурар херек.

Сүт-Хөлдүң сураглыг хойжузу С. С. Ондарның кодамында мал-маган хүр-менди турар чорду. Ынчан ол төрээн хойларындан 303 хураганы апкан турду, а керээде айыткан 287 болгай. Пландан хөй.

— Керээге өөренип тур бис —деп, Сөкен-оол Серенович чугаалаар. Шын харын, чаа чүүлге өөренир, ону шиңгээдир херек. Керээниң ажыктыы чүл, утказы кандыгыл дээрзин хандыр билип алза, кижиниң сеткили улам хайныгар, көргүзүү улам бедиир.

Чечектиг бригадазының кежигүннери боттары хуузунда мал-маганныг. Мурнунда болза оларны аңгылаар, өртек-төлезини тыртар дээш-ле чугаалар хөй турду. Ам харын сөөлгү үеде ол талазы-биле таарымчалыг кылдыр удуртур баштаар черлер чогумчалыг кере бергени эки. Бо бригаданың улузу бодунуң хууда малындан чежени совхозунга дужаарын база дугуржуп алган, ол эки чорду. Өске ажыл-агыйларга база ынчалза кандыг деп?

Седен ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Бөгүн — Делегейниң кадыкшыл хүнү

И Е - Ч А Ш Т Ы Ң КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ

● Хөр-Тайганың участок эмнелгези ● Үш чылда бир таварылга ● Школада сандружина ● Эмнелгеге эккээрин манавас

Чоннуң кадык камгалалын үндезини-биле эде тургузар, ында бар четпестерни чайладыр, бар күчүнү чоп ажыглаарын хандырар, медицина дузазының шынарын көскүзү-биле бедидер сорулга-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хүлээп алганы «Кадыкшыл программазын» бистиң республикада амыдыралда боттандырып эгелээн. Көдээде чурттап турар чоннуң эмчи хандырылгазын улам экижидериниң, район болгаш участок эмнелге черлериниң баазазын быжыглап, оларның самын кеевүдедириниң тодаргай планын ажылдап кылган.

Сүт-Хөл районда Хөр-Тайганың участок эмнелгезиниң коллективиниң, ылаңгыя иелериниң болгаш чаш уругларның кадыының камгалалының талазы-биле дуржулгазын солчуп өөренир сорулга-биле Чөөн-Хемчикте төп район эмнелгезиниң болгаш Чыраа-Бажында участок эмнелгезиниң бөлүк эмчилери чоокта чаа аңаа барып чораан нар.

Бо участок эмнелгези чүгле Сүт-Хөл районда эвес, республикада база бир эки ажылдыг эмнелге кылдыр санадып турар. Ынчангаш оларның дуржулгазын өөренирин Чадаана эмчилеринге сүмелээн турган.

Чадаана район эмнелгезиниң төлээзи, уруглар эмнелгезиниң консультант-фельдшери Валентина Байыр-ооловна Монгуш чыылганнар-биле чугаазын эгеледи:

— Барык 30 чыл мурнунда маңаа кээп, чаа ажыттынган участок эмнелгезинге ажылдаар аас-кежик меңээ таварышкан чүве. Бо эмнелгениң тудуун Тываның 15 чыл оюн байырлап турар үеде ажыглалга киирген. Сүт-Хөлдүң хоочун эмчизи чораан, Октябрь революциязы орденниң эдилекчизи Николай Баянтаевич Очур-оол байырлыг митингиге чүве чугаалааш кожааны кескен чүве.

А район эмнелгезиниң кол эмчизи Оюн-оол Шурженович Ондар 1965 чылда Красноярскиниң эмчи институдун доосказ, өг-бүлези Кара-Кат Сандууевна-биле баштай-ла Хөр-Тайга эмнелгезинге ажылдап чедип келгеш, хөй эки чүүлдерни кылганнар.

Кадыр-берт дагларлыг, ырак-узак малчыннар чурттап турар девискээрлиг, кыдыг суурда эмнелге участогунга дүрген дуза чедирер машинаны база берген. Эмнелгеге одалга системазын кылган. Эмчилерге 2 аал ниити чурттаар бажыңны туттурган. Херээженнер божуур, ниити аарыглар салбырлы болгаш чаш уругларны эмнээр палаталарлыг, ниитизи-биле 15 оруннуг эмнелгеге аарыг кижилер чүгле Ишкиннерден, Кызыл-Тайгадан эвес, Иймеден, Баян-Таладан келгилээр апарган.

Эмнелге коллектив-биле болгаш участок эмнелгезиниң кыска-даа бол солун төөгүзү-биле таныжып чугаалашкан соонда келген аалчылар баштай палаталарны көрүп, ниити ажыл-биле таныжканнар. Участок эмнелгезиниң эргелекчизи Лариса Дамдыновна Сат харыылап турар участогунуң дугайында чугаалаан.

Өшкү ажылдыг «Ишкин» совхозтуң төп салбырында 876 чурттакчы бар. Оларның 365-и 14 хар чедир уруглар. Суурда 264 өөреникчилиг ортумак школа, 50 уруглар турар ясли-сад бар, 78 малчын аалдарда 35 школа назыны четпээн чаштар эмчилерниң хайгааралында турар. Участок эмнелгези 16 кижилиг коллектив: 5 эмчи, 3 фельдшер, 2 медсестра болгаш санитаркалар, ажылчыннар.

Эмнелге бнезги хевээр 15 оруннуг. Чаа совхоз тургустунганы-биле холбаштыр келир үеде немелде тудуглар, чаартылгалар болуру чугаажок. 1988-1989 чылдарда төлевилел-смета документациязы белен болур. Маңаа рентген, физиокабинеттер, уругларның сүт кухнязы ажыттынар. Аарыг улус чыттырар оруннар немежир.

Хөр-Тайга эмнелгезинге сөөлгү 3 чылда иелерден хорамча болбаан, чүгле чаңгыс уруг район эмнелгезинге аппарганда шыдашпайн барган. Үш чыл иштинде чаңгыс ол таварылга безин бисче улуг кеземче болган. Сеткил-сагыжывыс хомудап артып калган деп, Лариса Дамдыновна чугаалап турар. Чаш уругларның кадыын хайгаарараарының хүннүң кылыр ажыл планын тургускан. Ай планы база аңгы. Бир ай чедир чаш уругларга неделяда бир катап албан баар. Шинчиир, иези-биле чугаалажыр. Чаш уруглуг иелерниң бажыңынга баарга, орнунуң бажында «Иениң булуңу» бар. Чаш уругларны бир харга чедир азыраарының, чемгерериниң чурумнарын ында бижээн. Ол ёзугаар олардан негеп турар. Уруун ынча айлыг апарган-дыр. канчаар чемгерер, азыраар сен дээрзин шылгалда хевирлиг кылдыр айтырып турар. Бо чылдың баштайгы айларында грипптээн уруглар эвээш болганы, эмчилерниң болгаш иелерниң чаш уругларның кадыкшылы дээш эки ажылының херечизи болбайн канчаар.

Эмнелгеде акушерка Мария Ламажаповна Ондарның ажылын база сонуурган, дыңнаан. Ишкинде 222 херээженнерниң 105-и божуур назылыг, 39 кыстар бар, ындыг назылыг 32 аныяк не мал ажылында хаара туттунган. Арай оваарымчалыг, күштүг хайгаарал-хыналдага тургускан херээженнерниң бөлүү база бар. Мария Ламажаповна 3 хар чедир уругларны харылаар. Божаан соонда дораан регистрация дептеринге бижиир, чаш уруга херечилел чокка эмчиден үндүр биживес. Санитар-чырыдыышкын ажылы чугула черни ээлеп турар. Иелерниң өөредилгезин бажыңнарынга барып эрттирип турар. «Божуур болгаш ие херээженнерниң школазы», «Аныяк иениң школазы» доктаамал чорупт, херээженнерге ай санында бир лекцияны албан чорудар, санбюллетеньни үндүрер.

Келген аалчылар малчыннарны харылап турар фельдшер Константин Дамчат-оолович Ондарның ажылын дыка сонуурган. Константин Ондар малчын өг-бүлелерниң картотеказын тургускаш, айда ийи катап аал бүрүзүнге чедип, эмчи дузазын көргүзүп, консультацияларны берип, санитар-чырыдыышкын ажылын доктаамал чорудуп турар. Машина оруу чок Ишкиннер бежы, Шом-Шумда малчыннарже аъттыг аргыжып, харылзаазын үспейн турар. Аныяк эмчи школада «Аныяк медик» деп сандружина отрядының ажылын бодунуң удуртулгазынга алган. Ында озал-ондакка таварышкан улуска дүрген дуза чедирериниң, бажыңнарда чаш уруглар хайгаараарының, аарыг болгаш кырган улуска дуза чедирериниң аңгы-аңгы отрядтары ажылдап турар. Сандружина кежигүннериниң дадывыр төлелгези эки, редколлегия ажылдап турар.

Школада санпост ажылы шыңгыы. Класс бүрүзүнде термометр, чунар-демир, арыг аржыыл, саваң бар. Уруглар Кызыл Крест болгаш донор ажылын кончуг эки билирлер. Амгы үеде 7-9 класстарның 25 өөреникчизи 18 шакка планнаттынган санитарлар белеткелиниң курузун доозар деп турар. Апрель 10-да сөөлгү киччээл. Ооң соонда экзаменнер эгелээр. Аңаа чүгле участок эмнелгези, школадан аңгыда, район эмнелгезиниң төлээлери киржип, өөреникчилерниң билиин хынап хүлээп алыр.

Өөреникчилерниң сандружиназының ажылы чүгле школага эвес, суурнуң чурттакчыларының бажыңнарынга, хөй-ниити черлеринге эки салдарны чедирип турар. Уруглар бажыңнарны кезип, чаш уругларны ажаап, азырап турарын көрүп, арыг-шевериинче улуг кичээнгейни кылып, демдеглелдерге бижип турар. Кызыл Крестиниң санактивчилери суурда 7 агитквартала чорудуп турар ажылының талазы-биле чарыжып эрткен чылдың декабрьда түңнээн. Айтырыглар, харыылар кежээлерин, конкурстарны база эрттирип келген. Эмчиниң бүзээлиг мергежилин чедип алыр күзелдиг оолдар уругларга Хөр-Тайга школазында бо ажыл эки салдарны чедирер дээрзи чугаажок.

Чөөн-Хемчиктен келген эмчилер Сүт-Хөл район эмнелгезиниң педиатры Кара-Кат Сандууевна Ондарның ажылының дуржулгазы-биле база таныжкан.

К.-К. Ондар неделяның понедельникте районнуң уруглар эмнелгезинге ажылдап, ында эмнедип турар уругларны шинчиир. Арткан хүннерде көдээ эмнелге пунктуларынга ажылдаар. Ынчалза-даа чамдыкта арай салга аарыг уруглар бар таварылгада, дыштаныр үе-шак дивейн ажылдаар апаары билдинигир.

Кара-Кат Сандууеваның ажылының кол угланыышкыны —профилактика. Эмнелге, медпункт бүрүзүнде тургускан чурум ону бадыткап турар. «1988 чылда төрүттүнген уругларның хайгааралы» деп графикти көрээл. Ында суурнуң кудумчу, бажың бүрүзүнде чаш уруглуг иелер билдинигир, көскү. Профилактиктиг тарылга, бажыңынга барып дуза көргүзерин 1-2 хар, 3-7 хар болгаш 15 хар чедир назылыг уругларның адын бижээш, көргүзүп каан. «Кадыкшылга бөлүү», «Бир хар чедир уругларны чемгерери», «Кадыы кошкак уругларның хайгааралы» деп графиктер айның календарлыг хүн аайы-биле кайы эмчиниң каяа барып, кымга хайгаарал кылганын айтып турар. Мооң уламындан патронаж эмчилерниң, сестраларның харыысалгазы, негелдези бедээн. Хөр-Тайга эмнелгезинде бо ажыл чогуур деңнелде тургустунган. Кара-Кат Сандууевна ооң мурнунда чылдарда үстүнде айыттынган чүүлдерни боду планнап, чурудуп берип турган болза, бо чылын суур бүрүзүнде фельдшерлер ону боттары-ла кылып, ол ёзугаар ажылдап өөрени бергеннер. Бо кылып чорудуп турар ажылдарны кайда-даа чурумчудуп, дүрүм ёзугаар көрдүнмээн. Республика эмнелгезинден хынап чораан эмчилер-даа ол дугайын билген. Ынчаарга ажылдың үре-түңнели амыдыралдан көстүп турар. Ие болгаш чаштың кадыының хайгааралы хүндүлүг, харыысалгалыг сорулга.

— Теория-даа, практика-даа талазы-биле өөредиглиг, ажыктыг, барык семинар-биле дөмей, солун ужуражылга, арга-дуржулга солчулгазы болду. Бо хире ырак черге, орукка машинавыс бичии үрелип, оруктан азып чораш, чедип келгенивис-даа хомудал чок болду — деп, Чыраа-Бажының участок эмнелгезиниң улуг эмчизи Николай Шүүлейович Куулар сеткил ханып чугаалаан. Ажыктыг, солун чүүлдер хөй болганын В. Б. Монгуш база түңнеп чугаалаан.

Хөр-Тайганың эмнелгезиниң ажылы-биле дуржулга солчулгазы ынчаар ажыктыг, солун эрткен.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТА: Хөр-Тайга участок эмнелгезиниң эмчи сестразы комсомолчу Елена Ондар ажыл үезинде.

Авторнуң фотозу.

БАЗА КАТАП ТААКПЫ ДУГАЙЫНДА

Апрель 7-ни Делегейниң кадыкшыл хүнү бо чылын тургустунуп келген шыңгыы айтырыг таакпылаар чорук-биле демиселге турескаадып турар.

Амгы делегейде таакпы ажыглаавайн турар чурт чок болу берген. Аңаа өзүп олурар херегленди хандырары-биле таакпы үлетпүрү темпизин улам-на өстүрүп келген. Амгы үеде делегейде чылдың-на 5,5 млн. тонна таакпыны бүдүрүп турар.

Таакпылаар чорук амгы чүс чылдың шыңгыы эпидемиязы апарган болгаш кижилерниң кадыынга хоралыг-биле (аңзы-бүрү аарыг тывылдырары, назынын кыскаладыры) багай салдары улам улгадып турары илдең. Таакпының хоралыг салдарындан электе, назыны кырываанда чок болганнарның саны автотранспортка озал-ондактан хораан кижилерниң санындан ажып турар.

Делегейде эр кижилерниң 50 хуузу таакпылаар деп санаттынып турар. Таакпылаарынга сундулуугларның саны сайзыраңгай чурттарда, ылаңгыя Европада болгаш Америкада эң хөй. Англияда эрлерниң 75 хуузу, херээженнерниң 50 хире хуузу, а АКШ-та эр кижилерниң 40 хуузу база херээженнерниң 30 хуузу таакпылаар. ССРЭ-де эр кижилерниң 60 хуудан эвээш эвээзи, херээженнерниң 30 хуузу ол багай чаңчылга сундулуг. 60 чылдар-биле деңнээрге таакпылаар херээженнерниң саны барык 2 катап өскен. Ынчангаш делегейде таакпылаар кижилерниң саны колдуунда ындыг херээженнерниң немежип келгени-биле өзүлделиг.

Эң-не айыылдыг чүве, таакпылаар чоруктуң чалыыткап кел чорууру болур. Таакпылаарларның аразында аныяк оолдар, кыстарның саны өзүп турар. Оон туржук таакпылаарынга элээди уруглар, оолдар хандыкшып турар апарган.

Дыка хөй чурттарның кадык камгалал ажылдакчыларының санап турары-биле алырга, ырак эвес келир үеде таакпылаар кижилерниң ортузунга аарыг чорук өзер. Таакпылаар кижиниң назыны, чижээлээрге, 10 чыл хире кызырлыр деп санап турар. Шак ол багай чаңчыл кижиниң ажылдаар шинээзин кудуладыр, электен-не кадыын баксырадыр.

Кадык камгалалының Бүгү делегей организациязының санап турары-биле, таакпының хоразы-биле холбашкан аарыглардан чыл санында-ла (элекке, кырывайн чораш) 2,5 млн. кижи өлүп турар. Ол дээрге муңгаранчыг саннар-дыр. Улуг эртемден, терапевт С. П. Боткинниң сөстери ёзулуг шын: «Бодумга ол хоранның салдарын көргеш, чамдык пациентилеримниң аарыын өске чылдагаанга шамнап тургаснымны билдим. Бир эвес оларның таакпызын ынчан-на уштуп октаан болзумза, олар дириг турар ужурлуг».

Никотин — кончуг күштүг хоран. Ол кижиниң нерв системазынга чем хуулдурарынга, тыныш база чүрек-дамыр органнарынга багай дээштиг.

Таакпының хоразы чүгле никотин-биле кызыгаарлаттынмас. Таакпылап турда организмче синильдиг кислота, углерод окизи, аммиак, метил спирт болгаш өске-даа хоралыг бүдүмелдер ыш-биле кады кирип турар.

Таакпылаар чоруктуң коргунчуг уржуктарының бирээзи — өкпе рагы. Ол аарыгдан аараннарның 90 хуузу таакпылаар кижилер болуп турар. Ол ышкаш таакпылаар чорук кызыл-өөшке, майлаа бестеринге болгаш сыңыйга рак тывылдырарынга салдарлыг. Таакпылаашкынның уржуундан улуг-хырынга рак аарыы база тыптып болур. Таакпылаар кижи чараазын ажыртынгаш оон-биле кады таакпының хуюкталган хоралыг продуктуларын ажырып турар...

Таакпылаар чорук амгы үеде — кижи төрелгетенниң бүгү-ниити хамчыы апарган. Херээженнерниң ортузунда таакпылаар чорук нептерээн. Дыка хөй чурттарда херээжен кижиниң таакпылаарын аңаа бир чүве кылдыр санаар болган. XIX чүс чылда таакпылаар херээженнер дугайында биживейн турган, чүге дээрге ынчан ол ындыг берге айтырыг эвес турган. XX чүс чылдың ортаа үезинде таакпылаар херээженнерниң саны дыка өзе берген, а амгы үеде таакпылаарының «хостуг эргези» калбарган. Херээженнер, ылаңгыя аныяк, чалыы үезинде багай салдарга чинги-биле алзыптып болур. Таакпылаар херээженнер чажыт өөрлериниң улугзуг кылдыр көстүр, арнынга сыгыглар эрте-ле тыптып келир, арнының өңү сарыгзымаар болу бээр. Таакпылаар кижилер хорадаачал, болганчок-ла кылыктанып, шыжыгар.

Херээжен кижи бүрүзү кадык уругну божуп, өстүрүп алырын күзеп чоруур. Бир эвес амыдыралдың кадык-чаагай хевири-биле чурттап чоруур, эмчиниң сүмелерин сагыыр болза, ие болур күзел боттанмайн канчаар. Таакпылаар чаңчылдан үезинде чарлып шыдаваан болгаш хүнде 10 сигаретадан хөй эвести безин ажыглаар болза, ындыг херээженнерниң өлүг уруг божууру, таакпылавас улустан 4—6 катап хөй таварыжар. Таакпылаар херээженнер дыка хөй таварылгада уруг дүжүрер азы божаан чаш уруу баштайгы хүннеринде хораар чоруктар эвээш эвес.

Чурттакчы чоннуң хөй кезии таакпының хоразының дугайында эки билир. Таакпы ыштыг, агаарлатпаан өрээлге азы таакпылаар кижи чанында турар кижилерниң бажы аарыыр, бөш дээскинер, чүрек дүргедээр, шаг-шинек төнер чоруктар тыптып келир. Ынчангаш хөй-ниити черлеринге таакпылаарынга удур шиитпирлиг болгаш дээштиг хемчеглерни чорудары чугула.

Амгы үеде бистиң чуртувуста таакпылаар чорукка удур шимчээшкин калбарган. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күш-культура болгаш спорт талазы-биле комитеттиң коллегиязы «Күш-культурчулар ортузунга таакпылаар чорукка удур демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды 1977 чылда хүлээп алган. Спорт таакпы-биле канчап-даа эптешпес. Дыка хөй спорт ордуларынга, спортзалдарга, бассейннерге, тирлерге таакпылаарын хораан.

Школаларга, өөредилге черлеринге таакпылаарын шуут хораан. Эмнелге-профилактика черлеринге таакпылаары база хоруглуг. Таакпылаарындан ойталаарынга медицина ажылдакчылары үлегерин көргүзер ужурлуг. 1970 чылда Делегейниң XXIII кадык камгалал ассамблеязынга айытканы — таакпылаар чорукка удур демиселди дээштиг болдурары-биле медицина ажылдакчылары боттары таакпылавазын болгаш аарыг кижилерге база оларның өг-бүлелериниң кежигүннеринге таакпыдан ойталаарын угаадырын сүмелээн.

Транспорттуң кандыг-даа хевирлеринге, столоваяларга, кафелерге болгаш өске-даа хөй-ниити черлеринге таакпылаарын хорааны эвээш-биче-даа бол чедимишкин болур-дур.

Таакпылаарын кижи бүрүзү кааптып болур, чүгле ону кончуг күзээр херек. Таакпының каар дээнде баштайгы хүннерде белен эвес — сагыш саргыыр, чүрек шаптыланыр, сеткил-хөөн бадар. Ынчалза-даа кижи бодунуң кадыы дээш сагышка анчыг каш хүннерни шыдажып эртер ужурлуг, таакпылаарын соксатканда чоортула чедул чиде бээр, хан базыышкыны нормазында апаар.

Таакпылаарын каар дээнде эмчилерге-даа барып, чогуур эмнээшкинни, сүмелерни ап болур.

Делегейниң хөй-ниитизин шак ол хоралыг чаңчыл сагыш-сырадып турар. Таакпылаашкын чүгле амгы салгалга эвес, а келир үеде бистиң салгалдарывыска хоралыын утпас ужурлуг бис.

Л. КОМЛЕВА.
Санитар-чырыдыышкын бажыңының эмчизи.

Найыралдың ОРУУ-БИЛЕ

6. СОВЕТ СПЕЦИАЛИСТЕР ЫНДА АЖЫЛДАП ТУРАР

Улиастайның тудугжулар белеткээр профтехучилищезинге барганывыс бисге дыка өөрүнчүг сактыышкыннарны арттырган. Ол училище өөредилге комбинадының баазазынга 1946 чылда тургустунган. Ынчаан ол 16 башкылыг, 200 сургуулдуг турган. Ам ол МАР-ның барык талакы беш аймактарының тудуг талазы-биле тускай мергежилдиг кадрларын белеткээр төвү болу берген.

— Училищевис эрткен чылдарда улус ажыл-агыйынга бедик мергежилдиг 5 муң ажыг кадрларны белеткеп берген. Оларны өөредири-биле 20 ажыг башкы, бүдүрүлге өөредилгезиниң 20 мастери ажылдап турар. Сургуулдар шупту күрүнениң долу хандырылгазында. Орус дылды база өөренип турар. Бистиң училищениң чуруму дыка шыырак, бээр чүгле конкурс-биле кирер — деп, училищениң директору Д. Ламжав болгаш ында партия эге организациязының секретары Ж. Сухбат олар чугаалады.

Башкыларның чалааны ёзугаар бис өөредилге класстарынга кирип, сургуулдар-биле чугаалашкан бис. Оларның чурттап турары интернаттарынга-даа кирип, практика кырынга ажылдап турарын-даа көрдүвүс.

Кызылдың № 4 ПТУ-зу-биле харылзаалыг бис. Совет өнүктеривис-биле найыралчы харылзааларывыска аажок чоргаарланыр бис деп, олар чугаалаар болдулар.

— Экии, чаңгыс чер-чурттуувус!— деп, мендилээривиске, ол профтехучилищениң өөредилге-бүдүрүлге кезээниң консультантызы Борис Алексеевич Рубченко чай-кызыг чок ажылын сала тыртып кааш, бисче эргилип келгеш, арнында өөрүшкү чайнай берди.— Па, кайыын кестүп келдилер? — деп, харып бистен удур айтырар-даа.

— ПТУ системазында 23 чыл ажылдап тур мен. Моон мурнунда Улан-Баторга база ажылдап турдум. Моол оолдар, кыстарга быжыг билиглерни бээр дээш мында ажылдап турар совет специалистер бүвү кужувусту. мергежиливисти киирип турар бис. Газ-биле кашнакчы Николай Петрович Митякин база мында ажылдап турар кижи, амдызында командировкада-дыр — деп, коммунист, Харьков чурттуг Б. А. Рубченко чугаалааш, акы-дунма чуртка ажылдаарының харыысалгалыын, чаа бодунуң төлептиг үлүүн киирер дээш кызымак ажылдап турарын чугаалады.

7. АНЫЯК ДИРЕКТОР-БИЛЕ ЧУГАА

— Улиастай хоорайның автосептелге мастерскаязынга баарывыс бо. Аймактың бүгү машиналарының «тынын ап» турар кол бүдүрүлгевис ол болгай. Оон удуртукчузу база солун кижи болдур ийин — деп, редактор Түдэв чугаалаан чүве. Автосептелге мастерскаязының чоогунга бисти оон төлээлери уткуп алды.

Мастерскаяның коридорунга элээн каш кижи бисти уткуп алган болганда, оларның чогум кайызы директор чүве ирги дээрзин ынчан билбээн бис. Кажан столдарга бисти олурарынче чалаан соонда, дөр бажында талазында столга аныяк херээжен олурупту. «Бо коллектив дээрге, ажыы-биле чугаалаарга, эр улустуң ажылын кылыр коллектив-ле-дир, а ооң директору мындыг аныяк херээжен болур чүве-дир аа, азы орлакчызы, азы инженери чүве ирги бе?» деп боданып олурдум.

— Мээң адымны Нацагмаа дээр. директору мен — деп чугаалаарга, ам-на кээп бүзүрээн бис.

— Бистиң бо бүдүрүлгевис 1967 чылда Совет Эвилелиниң дузазы-биле тургустунган. ГАЗ, ЗИЛ, УАЗ марканың машиналарын септеп турар бис. коллектив 120 ажыг кежигүннуг. Бот-орулга-чарылгада ажылдап турар бис. эрткен чылын планывысты 7 миллион тугрикке күүсеттивис — деп, А. Нацагмаа чугаалады.

Тываның автосептелге заводу-биле аразында, харылзаазынга аныяк директор-даа, ооң коллективиниң кежигүннери-даа аажок чоргаарланыр болдулар. Ол коллектив ажылчыннарның амыдырал байдалын улам экижидер, оларга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш сөөлгү чылдарда улуг кичээнгейни угландырып турарын директор чугаалады. Ажылчыннар чемненир столоваяны туткан, заводта күш-ажылдың сагылга-чуруму бедик, ам улавас уруглар садын ажыглалга киирери-биле ажылдап турар. Директор бодун Тываның автосептелге заводунга ийи удаа чораан болгаш совет өнүктериниң дузазын сеткил ханышкын-биле чугаалаар болду.

— Бергелер бисте чок деп болбас. Оларның чамдыктарын ажып эртеринге совет өнүктеривис дузалап турар. Кызылдың автосептелге заводунуң директору В. А. Паламарчук-биле быжыг харылзаалыг бис. Ужуражы берзиңерзе, бистиң байырывысты дамчыдып көрүңер — деп, чугаазының түңнелинде эш А. Нацагмаа диледи.

— Бодунарның дугайында каш сөстен чугаалап көрүңерем — деп дилээвиске, аныяк директор мынча диди:

— Улан-Баторнуң күрүне университедин доозуп, инженер-механиктиң дипломун холга алгаш, ажылдап эгелээн мен. Бо заводта үш чыл ажылдап тур мен. Өөм ээзи мында чолаачылап ажылдап турар. Беш уруглуг бис.

8. ЧУРТУВУСЧЕ ЭЭП ОРА

Аймактың Нөмрөг сумузунда «Их Эхлелт» каттыжыышкынның хойжузу М. Буянбаттың аалынга баар дугайында чугаа моон аймак төвүнче бар чорувуста-ла эгелээн чүве. А кажан аймак төвүнден чанары-биле орук ара чоруп оргаш, ол сумуга келиривиске, сумунуң нам организациязының секретары Ж. Даваасамбуу бисти маңаан тур. Кежээ дүжүп келзе-даа, малчынның аалынче углапкан бис. Аңаа хүн ажа дүжүп чорда четтивис.

Малчынның аалынга келгеш, ооң малын сонуурган көрдүвүс, кажаа-хораазының иштин-лаштын-даа, ында ажылдап турарларның чымыжын-даа көрдүвүс. Малчын өг-бүле хураганнарын үзүп кажаалаан турда, аңаа келген бис. Улуг кажааның иштин клеткаларга үскүлээн, ында хураганнар сергээ кончуг дешкилежип маңнажып турар болду.

МАРН-ның кежигүнү хойжу М. Буянбат, ооң өөнүң ээзи Б. Церенжаб — Завхан аймактың мурнакчы хойжуларының бирээзи. Олар чаш төл камгалап алырының талазы-биле аймакка ийи удаа рекордту тургусканнар. Хой ажылынга 18 чыл ажылдап келгениниң дургузунда доктаамал бедик көргүзүглерни чедип ап келгеннер. Оларның коданында ам төрүүр 572 хой, 50 өшкү бар. Ол бүгү малды чугаар неләэ — кол малчын биле дузалакчы кадарчы малдап турар. Моолдун 8 чыл школаларының өөреникчилери ам аалдарында практика эрттирип, малчын ада-иелеринге бир ай дургузунда дузалажыры-биле четкилеп келген. Ынчангаш бо малчынның аалында дузалакчылар-ла хөй болду.

— Ниитиниң малының баш санын чидириг чокка камгалап алыр дээш бүгү кужувусту, арга-дуржулгавысты салып турар бис. Оон-биле чергелештир Тыва АССР-ниң Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң хойжузу Бумба Чалчык-биле аравыста чарыштыг улус болгай бис. 1985 чылда оларнынга чораан мен, ол оңар-ла ужурашпаан бис ийин. Ол-даа малчынга, меңээ-даа көргүзүглеривис солун болуру чугаажок. ол күш-ажылчы маргылдааны өжүрбейн, улам хөрлээледири чугула деп санап турар кижи мен. Ону чогуур черлер өөренип көөрү күзенчиг-дир. Мээң байырымны Бумба Чалчыкка дамчыдып көрүңер. Мен эрткен чылын төрүүр чүс хойга оңлаштыр 103 хураганны камгалап алдым, бо чылгы хүлээлгем — 101 болгай. Ам төрээн 200 хоюмдан 222 хураганны камгалап алдым, 15 тонна сигенни кезип алган мен. Тыва малчынга мээң чагаамны дамчыдар силер — дээш, боттарының ажылының дугайында дыка хөй чүүлдерни ол чугаалап берди.

Моол хойжу тыва өнүгүнүң чедимишкиннерин аажок сонуурган, күш-ажылчы маргылдааны уламчылаарын күзеп олурар болду.

Малчынның хүндүткелдиг өг-бүлези-биле байырлажып, аңаа ажыл-ишчи чедиишкиннерни, аас-кежикти күзээш, катап-ла найыралдың оруу-биле Төрээн чуртувусче ээпкен бис. Байырлыг, акы-дунма Моол!

Маадыр-оол КАЛЧАН.
(«Шынның» тускай корр.)

Кызыл—Улиастай —Кызыл.

Чуруктарда: аймактың рекордчузу хойжу М. Буянбаттың өг-бүлези; аймак төвүнче мал чеминиң сөөртүлгезинде ажылдап турар чолаачылар.

Авторнуң фотолары.

БРИГАДА ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ДАРГАЗЫ

Кимма Седиева он алды чыл бурунгаар «Тыва кобальт» комбинаттың мурнундан Свердловскиниң даг-металлургия техникумунче өөренип чоруткан. Кады чорутканы беш оол аразында чаңгыс кыс кижи ол болган. Олардан бир электрик дооскан, артканнары ара каапкан. Бодунуң кызымаа-биле бергелерни ажып эрткеш, химик-аналитик мергежилдиг ээп чанып келген. Оон бээр-ле комбинатта ажылдап турар.

Шил савалар туткан ажылчыннар эмчилер сагындырар. Аарыгны тодарадыры-биле демей ол хире харысалгалыг ажылды — породада кобальтының болгаш никельдиң кайы хире колдап турарын олар санап, тып турар. Ол санаашкын чиге болур ужурлуг.

Атом-абсорбциялыг анализаторларның бижиин шын сканап кылырын өске салбырларга ажылдап каапкан мергежилдиг ажылчыннарга бүзүреп турар. Кимма Балдановна ЦЛАИК-тиң экспресс салбырынга ажылдап кирген. Орта беш чыл ажылдаан соонда, ону спектралдыг салбырже шилчиткен. Ажылынга харысаалгалыг, эш-өөрүнден, бодундан негелделиг талалары илерей келгенде, бригадир кылдыр соңгаан. Ол ам он ажыг чыл коллективти удуртуп турар.

Хүнде алдан-чеден чедир анализтерни бригаданың сес ажылчыны кылып четтигиптер. Ооң түңнелдери долузу-биле дугжуп турарын чедип алыр дээш олар туржуп турар. Чылда бир-ийи хире частырыглар туруп болур. Ону болдурбайн баары — соругла. Бир талазында машиналарның ажыглалы он чыл ажып турар. Үре-ли бергенде, дөк кылдынмас турган. Сөөлгү үеде оларның ажыглалы экижээн. Инженер-электронник Владимир Юшкевич дораан кыла шаaптар. Порода үзүктери бээри эвээжээн, ынчалза-даа ам-даа таваржып турар.

Бо чылын составы хуу-биле санап үндүрер чаа машиныны тургускан. Цинк, алдын, натрий, магний кайы хирезин ол тодарадыр. Коңдуу тускай өөредилге черинге белеткел алган, беш-дөрт разрядтыг ажылчыннар орта ажылдаарынга белеткелдиглер. Эштериниң дугайында бригадир чылыг сөстерни чугаалады. Он ажыг чыл стажтыг Людмила Дурнайкина, Надежда Корикова, барык чээрби чыл чедип турар Серафима Оюн шаңнал-макталдыг ажылдап келгеннер.

Комбинаттың цехтери бот-орулга-чарылгаже шилчип эгелээн. Чаа арга-биле ажылдап эгелээнден бээр немелде төлевир, шаңнал акша элээн өскен. Ол көргүзүглерден хамааржыр. Март айда шаңнал ийи катап өзер. Шынар дээш ындыг беримшикин аргаларын чаарткан.

— Эде тургустунуушкунну биске кым-даа кылып бербес. Ону кижи бүрүзү ак сеткилдиг ажылы-биле, хууда идепкейлиг киржилгези-биле боттандырар. Сөөлгү чылдарда экижиишкиннер илдең. Кержээлиг арга үүрмек айтырыгларны боттары шиитпирлеп ап, бот-тускайлаң ажылдаар арганы берип турар. Ажылчыннар четпестерни дидими-биле чугаалап турар апарган. Оларның идепкейи өскен. Ниити көргүзүглерге төлептиг үлүүн киирер дээш кижи бүрүзү кызымак ажылдап турар—деп, бригада чөвүлелиниң даргазы, ЦЛАИК-те партия организациязының секретарының оралакчызы Кимма Балдановна Седиева чугаалады.

Бригада химиктер аразында дөрт бөлүкке бир-ийиги черден чыда келбейн келген. Чарыштың негелделерин чаарты кылган. Күш-ажылдың сагыл-чуруму экижээн. Коллектив кежигүннериниң төрүттүнген хүнүнде хана солуннарны үндүрүп, уруглар 1 харлаанда белекти садып берип турары база бот-боттарынга кичээнгейлиг чорукту хевээредип турар.

Бригадирниң сеткилин дүвүредип турар бир айтырыг — бойдус камгалалы. «Мен борта ажылдап кээп турумда, комбинат чоогу чазын даглар хүрең-кызыл оң-биле шиптинып турган, ам мыйгак-хараган чедег кижи чедер черде чок. Комбинат девискээри база ногаанчыттынмаан. Бүдүрүлгениң хоразы-биле-даа эвес, ажаа боттарывыстың кам чок чоруувус-биле чараш бойдусту ол хевээр камгалап арттырып шыдаваанывыс ол» деп ооң хомудал оралары үндезиниг.

Кимма Балдановна—үш уругнуң иези. Улуу Алдынай сес класста өөренип турар. Омак он харлыг. Эң бичези Эрес садик чорупп турар. Өөнүң ээзи Сергей даг цегинде бызыглакчы. Оларның өг-бүлези —металлургтар сууруунда үлегерлиг өг-бүлелерниң бирээзи. Кедергээн ажылчын, хой-ниитичи, удуртукчу, ие коллективинде эде тургустунуушкунга кижи бүрүзүнүң киржилгезин чедип алыр дээш чогаадыкчы өзү-биле ажылдап турар. Институт дооскан аныяк специалист начальник Людмила Лихачева-биле кады мораль-психологтуг байдалды экижидер, ажылга чогаадыкчы, негелделиг чорукту тургузарынче кичээнгей салып турарлар. Бригадада ийи кижиден аңгызы шөлү чедишпес азы чаагайжыттынмаан бажыңнарда чуртталыр болганда, социал айтырыгларны шиитпирлээри бирги ээлчегнии болуп артып турар.

Шупту цехтерниң ажылын дүүштүрүп, төнчү продукцияның шынарын тодарадып турар лабораторияның салбырларының ажылчыннары кол цехтериниден ылгал чок болур турда, чамдыкта дузалал цехтер дээш бөлүм-балгатты хээшти берип турары шын эвес дээрзин олар шүгүмчүледи.

Таңды-Уула бажыныы мөңгүн мөңгизи хүн чырыынга чылчырыктап чыткан. Хар шыыладыэрээн. Арга талазында куштарның мыжырашкан үнү дыңналып каап турган. Частың баштайгы чазылган чечээн экертинмес мергежилдиг ажылчыннарга сунуксадым. Оларның эң хүндүлүг, идепкейлии Кимма Балдановнага база.

Артык ХОВАЛЫГ.

ШЕВЕР КЫС

ИЙИС КЫСТАР

Иезиниң адазының
Идегели, ынакшылы,
Ие черде хинин тудуш
Ийис кыстар төрүттүнген.
Каттырымзаан характеры,
Кара хилиң кирбиктери
Кандыг кончуг дөмей чүве
Хамык улус кайгап ханмас.
Дааны ла кожа чурттаан.

Дааны чиңни боду безин
Тода ылгап шыдавас дээр:
«Долаана бе, Саяна бе!..»
Ийи дөмей чинчилер дег,
Ийис кыстар дуңмаларым
Хүрең арнын таныып чадааш,
Кудээлер-ле бергедээр боор...

Сарыг-оол САЛЧАК.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Клара ДОНЧИ-ООЛГА

САЛЫМНЫГ ДЕП ҮНЕЛЕТКЕН

Саян сынның сиртин кырлап,
Самнап ойнаан чуңмаларзыг,
Ээлгир, эрес, кашпагайы,
Ээлдек чаңы кайгамчыктыг —Тыва кызы.
Дыва уян даглар ырын,
Дыңгылдайны дыңнап өскен,
Бодуңун не өстүргенин
Бөгүн келгеш чонун өөрткен—Тыва кызы.
Ак-көк хемниг, аржаан суглуг
Ава черин алдаржыткан.
Салымныг деп үнелеткен,
Чараш чүүлдүң сонуекчизи —Тыва кызы.

Вероника ЧООДУ,
Артист.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Тамара Ондар «Донна Люция азы Ужурлуг-ла угбаа» деп шииде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЯННЫГ, ЧАРАШТЫР ДААРААЛЫҢАР

Бо чылдың февраль 14-те үнген № 38 «Шында» «Идик бакта, эжик ырак» деп искусствоведение эртемнериниң кандидады З. Кыргыстың материалын сонуургал-биле номчудум. Ылаңгыя тыва национал хепче сагыш салыр үевис келген дугайында авторнуң бодалдарын деткип, бо удаада бодумнуң ол талазы-биле санал-оналымны бижикседим.

Чүргүвүстүң аңгы-аңгы булуңнарында курорттарга бо-ла дыштанып чеде бээр кижи мен. Төрээн чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан, хөй националдың кижилери эмненип, дыштанып келгеш, бот-боттарын айтыржып, чугаалажыр боор чүве.

— Кайыын келген силер? — деп, менден айтырарлар.

— Тывадан келген мен—дээримге, дыка сонуургаар. Ооң кайда турарын, чурттакчы чонунуң төөгүзүн болгаш оларның национал идик-хевиниң, чаңчылының дугайын-даа айтырарлар.

Ындыг таварылгаларда чонга сонуургадып, көргүзер национал хевивис чок боор улус-тур бис. «Идик бакта, эжик ырак» деп чүве ол-ла эвеспе. Тыва национал хеп дугайында сагыш салыр болза эки деп бодаар мен.

Кадыг идиктиг, содаатыг мегени көөрге, кайы хире чараш ийик. А торгу-биле додарлаан хураган кежи тон, күзүн, чазын кедер хевеңниг тон, чайгы тыва тон кайы хире чараш, аянныг ийик.

Үстүнде чугаалаавым национал хептерни даарап, нептередиринче республиканың Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу, ооң салбырлары, амгы үеде тургустунгулар турар кооперативтер чүге сагыш салып болбас деп? Ол ышкаш хоорай, суурларда херээженнер чевүлелдери янзы-бүрү делгелгелерни организастап турар болгай. Олар национал хептер даараарының конкурстарын болгаш делгелгелерни доктаамал организастаар болза эки хире.

Тоннардан, херектээштерден, халаттардан, хөрээн национал аянныг кылдыр каастааш, амгы үениң модазы-биле холуп тургаш платьелерден, хөйлеңнерден, хевеңниг болгаш шыва тоннардан даараарын шенеп көрзе ажырбас деп бодаар мен.

Тамара АРАКЧАА.
Кызыл хоорай.

Аныяк иелерге сүме

БАЖЫҢГА БАШТАЙГЫ ХҮННЕР

Чаа төрүттүнген чаштың божудуунга бажыыңыдан иезин-биле кады үнүп келирин уругнуң адазы, оларның чоок кижилери өөрүшкү-биле четтикпейн манаар болгай. Чаш кижини чүнүң-биле, канчаар утккуурун деп айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир. Медицина эртемнериниң доктору И. С. Цыбульскаяның «Здоровье» журналга бижээн чүүлү ол айтырыгга харылы болур. Оларның чамдыызы-биле «Шевер-кыс» булуңунуң бөгүнгү үндүрүлгезинге таныжып көрээлиңер.

ЭРГЕЛЕДИГ БОЛГАШ АРЫГ-ШЕВЕР

Чаш кижиге хамаарыштыр ада-иениң эргеледии деп чогум чүл ол? Ол — уругну чассыдып, ошкап-чыттаары, холга доктаамал ап, көдүрери эвес-ле болгай. Ол— чүнү-даа мурнай, чаш урууга кичээнгейлиг болуп, ооң херегледерин, онзагай байдалын билип алырынче, эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни аңаа кылып бээринче болгаш урууга хора болу бээр хире чүүлдерни болдурбазынче чүткүл болур.

Бажың иштн албан стерилизастаттынган болур ужурлуг бе? Чок, албан эвес, ындыг байдалды тургузуп алыры демей-ле херек кырында болдунмас-даа, а кол-ла чүве— ооң доктаамал аңаа арыг-шевер болурун чедип алыры. Харын иштики чуга хөйлеңнер, чөргектер (уругнуң амыдыралының баштайгы айында) шак ындыг болур ужурлуг. Ол чүүлдерни хайындырып турган, бичии уругларга көрдүнген саваң-биле чуур болгаш илиир-биле албан базар. А арткан хөйлеңнерни, чөргектерни аңаа чуп ап болур, бир эвес ону базар үе аргажок тывылбайн барза, бастынмаан-даа болза, ажыглап болур.

Хүн дургузунда ажыглаар шилдерни, эмискиктерни 5-7 минута иштинде эртенги шактарда сугга хайындырып чуп алыңар, ооң соонда херек апарган таварылгада, хайындырып каан суг-биле чуй тыртып алыр силер.

Уругну канчаар чуурул? Чаш уругну эжиндирер суг суг дамчыдар черден алдынмаан болза, ону албан хайындырып алыңар, уругнуң баштайгы айында ону чуурда, дезинфекция кылыр хөй эвес ээлдиригни чиг сугга немээр. Баш бурунгаар ээлдирип белеткеп каан марганцовканы ваннаже сугнуң өңү ак-кызыл апаргыже чедир холуй кудар. Ээлдирбээн марганцовканы ваннаже кажан-даа кагбаңар, ооң эстири оожум, чаш кижиниң кежин ол өрттендир чиптип болур.

Ванна чаа-даа болза, ону саваңнап чуурун утпаңар; ойнаарактарны, уругнуң орнун база-ла ол арга-биле чуур.

«Арыг-силиг чорук —кадыкшылдың үндезини» деп кыйгырыгны түңнелдиг болур кылдыр ажыглаңар.

Уруг чундурар өрээлди дыка изиткеңер: өрээл температуразынга —кадар 20-22 градуска ону чуп, солуй хепкерерин сүмелеп турар бис.

Баштайгы хүннерде уругну аазы 10-15 минута иштинде холга тудуп агаарладыр, а ооң соонда колясканы хат, чаъстан ыжык черге тургузуп, балкон кырынга база агаарладып болур.

Чаш уругнуң ажаалдазын ажыктыг, шын чорудар болзуңарза, ол аар болур туржук, харын өөрүшкүнү силерге тургузар. А хүн чуруму организастаары—оон берге. Чаш кижиниң организминиң база харын-даа урууңарның онзагай талаларын барымдаалап тургузар апаар. Кымдан артык ону силер кончуг эки билир силер. Ие кижиниң сагыжы эндээр эвес! Дүрүмге хайгаарал маңаа база эргежок чугула.

КАШ ЧӨРГЕК ХЕРЕГИЛ?

14-16 чуга, дүктүг пөстен кылган 8-10 чөргек болза четчир, ажырбас. Салфеткаларны марлядан кылып алырын сүмелеп турар бис, ооң саны—чээбиден эвээш эвес болур болза эки. Магазиннерде садып турар саваызындан кылган салфеткаларны садып ап, ажыглаңар. Уруг ийи-үш айлыг турда, ону ажыглап эгелээр болзуңарза, чуур чүүлдериңерниң саны эвээжээр.

Чуга иштики хөйлеңнерни хүннүң-не солуурун сүмелеп турар, хирлени берген болза, ону дораан солуур апаар. Ынчангаш 6-8 хире чуга, ол-ла хире санныг дүктүг пөстен даараан чылыг хөйлеңнерлиг болур болза, четчир.

Чаш кижиге ийи чуга, ийи чылыг бөртчүгештерлиг болур болза ажырбас. Чундурган соонда база даштын соок уур эвес болза, бөрт иштинге агаарладырда ону кедирер, соок хүннерде бөрт иштинден чуга аржыылчыгаш-биле шаптыры ажыктыг. Ынчангаш ындыг 2-3 аржыылдыг болур болза эки.

МОНУ БАЗА АЖЫГЛАҢАР

Чылдың база бир эргилдези —час келген. Бойдуста бүгү-ле чүве чаартынып, серген тургаңзыг сагындырар. А бистер боттарывыс кандыг-дыр бис, көрүнчүкке көрдүнүп көрээлиңер. Кыш дургузунда элээн турупканывыс шуут-ла илдең. Эскерип көрүңер даан, арнывыстың өңү кандыг-дыр, чамдыктарывыстың арнында сыгыглар безин тыптып келген чадап чок. Бажывыстың дүгү курагг, харын-даа сыйлыычал апарган-даа ышкаш кылдыр сагындырар. Аңаа ундараан херек чок, күзел бар болза, ону эдип ап болур. Чараш эвес херээжен кижи чок, а харын бодун ажаап билбес кижилер туруп болур. Бажың ажылын шын организастап билир болзуңарза, арыын баш ажааарынга негеттинер шак-үени албан тып алыр силер.

Арынга дараазында косметиктиг масканы кылып ап болур силер. Курагг арыныг кижилерге мону сүмелеп болур: улуг шопулак иштн хендир үзүнге чүурганың сарыг кезээн холуштур былгааш, арынга чаггаш, ону 15-20 минута иштинде тудар. База бир рецепт: дус чокка хайындырып каан картофельди чуургаш, хөй эвес чаа сүттү азы сливкини аңаа холаап, ону база-ла арынга чээрби минута дургузунда чаап, тудар. Чугаалаавым сөөлгү бо маска арынны агартыр, сергедир, ынчангаш ол курагг, өңү ожуксеп бар чыдар арынга көрдүнген. Бир эвес арнынарның өңү оңуксай берген деп көөр болзуңарза, ону ажаарда, дараазында арганы ажыглап болур силер: чылыдып каан хендир үзүн ийикпе, азы дус чок ак үсту арынга дескиндир эки сиңир чаар болгаш чээрби минута эрткенде, чылыг сүт-биле ону чуп каантар. Ногаа аймаандан болгаш чимистерден кылган маскалар кандыг-даа кештиг арынга ажыктыг болур деп чүвени утпаңар.

Баш дүгүн канчаар ажаап болурул! Бажыңар дүгүн эртен азы удуур бетинде ол-бо тгланывышкынныг үжеңден эвээш эвес катап дырап көрүңер даан. Баш дүгү торгуланчак, чымчак болзун деп бодаар болзуңарза, чугган соонда, ону лимон согу-биле, ромашка суу-биле база катап чуур.

ДААРАНЫР МАШИНАҢАР ҮРЕЛИ БЕРЗЕ...

Даараныр машинаны үрелбезин дээш ону чылыдылга приборларындан ырады, курагг черге тургузар.

Удазыннар, инелер чоон, чиңге, аңгы-аңгы дугаарларлыг болгай. Кылын азы чуга пөстү даараарда кандыг ине, удазын ажыглаарын билзе эки.

Чуга (батист, шифон, крепдешин, өске-даа) хевең-саазындан кылган пөстү даараарынга № 100-80 удазын, № 90 ине; полотно, бязьты, химиктиг волокнолардан кылган пөстерни, штапельди— № 80-60 удазын, № 90 ине; дүктен кылган чуга пөстерни, химиктиг волокнолардан кылган пөстерни даараарынга № № 60-40 удазыннар, № 100 ине; дүктен кылган кылын пөстерни даараарынга— № 40 удазын, № 110 ине; кылым сукнону, бобрикти, шоодайны даараарынга № 30-10 удазыннар, № 120 ине херек.

Пөстүң өңүнге тааржыр чоон, чиңге удазын-даа, ине-даа тывылбас болгулаар. Бо таварылгада эң нептереңгей № 90 инени, № 40 удазынны ажыглаар, а «Веритас» машинага № 50 удазын тааржыр.

Дааранып эгелээр үеде сыптыг ине өру көдүрүлген турар. Пөстү даараары-биле салгаш кыстырар черин (лапка) куду бадырар, инени база куду бадырыптар, машинаның кудуруунда долгаар тырыкыны бодуңарже углай долгавышаан, инени 2-3 удаа чылдырып алыр.

Дааранып олура, пөстү хол-биле дыка чылзы итпес, чүге дизе, ине эглип, сынып болур, даараары база дески эвес апаар.

Дааранып доосказ, пөс кыстырар лапканы көдүргеш, пөстү аткаар, солагай талаже чылзы иткеш, удазын ужун 6-7 сантиметр үзер. Машина инезиниң адаанга бичежек пөстү кыстырар. Хол машиназының ременин уштур, а электриг машинаны розеткадан адырар.

Машина даараваастап, удазын үстүп, ораажып, дески эвес даарап турар апарза, ол ышкаш пөс чылбастай берзе, ооң чылдагааннарын тодараткаш, үрелик черин эдип алыр.

Машинаның үстүкү удазыны. Ооң үсту бээриниң чылдагааннары янзы-бүрү. Ине шын эвес (холүн эрттир бедик азы чавыс) тургустунганда, удазын биле иненин дугаарлары таарышпаанда, ине эмин эрттир шиш азы баш чок, эгли берген, удазын дүглү берген-даа болур. Удазын холүн эрттир дыңзыды тырта бергенде база болур.

Хеме удазыны. Ол дыңзыды тырта бергенде, хемени шын эвес суккан таварылгада, ооң тергези ыргак азы эрбеннелип бөзүрере бергенде, хемеге удазынны шын эвес долгап алганда, хеме корпузу хирлиг, ус чагбаан таварылгада, хеме хирленгенде, удазын үстүп болур.

Машинаның кырында удазын ораашпазын дээш ооң таарыштырыкчызын шын салыры чугула. Удазынның чылары дыка кошкак бергенде азы, ооң дугаары инеге таарышпас болза ол ораажыр.

Пөс чылбастап бээри. Машинаның диштери холүн эрттир кудулап азы көдүрлү бергенде, кыстырар лапка кошкаанда, ине пластинказының адаанга хөй доозун чыыгланда, пөс чылбастаар.

Хеме сугар черин эки дыңзыдыр ээрип албаска, ында үттер бокталганда, даараары дески эвес апаар.

Машинаның пөсту үттей, ораашаптер чоруунуң чылдагааннары хөй янзы. Холүн эрттир дыңзыды кыстырарга, чоон ине-биле даараныырга, ону шын эки бызыг тургузуп албаанда, ине эглип, шептыланы бергенде, удазынның дугаары иненин чоон, чиңгезинге таарышпаанда, материал холүн эрттир кылын таварылгада пөс орлуп, үттей даараттынып болур.

Машинаның узу эргижирей бергенде, ооң даараары чымчак эвес, дааш-шимээниг болур. Оон-даа өске үүрмек үрелишкиннерни кижи боду бажыңынга эдип ап болур.

КАИ экраны

БИРГИ КВАРТАЛДА

Бо чылдың январь—март айларда республиканың оруктарынга автотранспорттуң айыылы 43 удаа болган. Ол озал-ондактар уржуундан 10 кижи амызындан чарылган, 43 кижи кемдээшкинге таварышкан. Бо дээрге эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге, аварияның 4,5 хуу кызырылганы ол кемдээн кижилерниң саны база эвээш болган, а амызындан чарылганнар хөй.

Орукка озал-ондак болур чорукту Кызыл, Каа-Хем Бии-Хем, Тес-Хем, Эрзин болгаш Тожу районнар кызырган. А Таңды, Өвүр, Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик районнарда. Кызыл хоорайда ол өскен. Дыка хөй районнарда автомобиль озал-ондаандан аар кемдээшкинге таваржыр чорук кевудээн.

Республиканың министерстволарының болгаш ведомстволарының автобүдүрүлгелеринде айыыл-халап болдуруп турар чоруктарны сайгарып көөрге чамдык черлер, чижээ Агроүлетпүрткомнуң автобүдүрүлгелери озал-ондактың санын кызырган болуп турар. Ооң уламындан балыгланганнар, амызындан чарылган-даа кижилерниң саны эвээш. Ындыг түрбүже, «ҮТКА 25 чылы», «Ак-Туруг», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Искра», Жданов аттыг совхозтарның чолаачылары автоаварияны хөйну кылган. А «Тыва автотранс» каттыжыышкынның авария болдурар чоруу ол-ла деңнелде, ындыг-даа болза озал-ондактан кемдээннер ийи катап хөй болган. А Тыва респотребсоюз бо талазы-биле чогумчалыг эвес көргүзүүн улгаттырган.

Бирги кварталда хуу автомашина башкарган кижилерниң авария кылыр чоруу 3 катап кызырылганын демдеглээри чугула. Балыглаганнар база эвээш болган. Ол хирезинде чадаг кижилерниң машина-балгатка таваартыр чоруунуң өскени дүвүренчиг. Оларның буруузу-биле болган авария саны 5 катап улгаткан, амызындан чарылган болгаш кемдээшкинге таварышкан кижилер база бар.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирген соонда, машинаны ээзирик башкарар чорук ховартаан дээрзин база демдеглээр апаар. Ооң уламындан ээзирик чолаачыларның озал-ондак кылыр чоруу база кызырылган. Ындыг-даа болза, Кызыл, Таңды, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Өвүр районнарда байдал чогумчалыг эвес. Машинаны ээзирик башкарар чорук бо районнарда хөй болуп турар.

Бо чылдың эгезинден бээр Күрээтомиспекция килдизи оруктарга автотранспорттуң озал-ондаан болдурбас дээш бүдүрүлгелерде, ажыл-агыйларда күш-ажылчы коллективтер-биле ажылды демнежип кылырын идепкейжиткен. Ооң уламындан рейс мурнунда рульдан чайлаткан чолаачылар саны база эвээжеп турар апарган. Ол чүл дээрге профилактиктиг хемчегни баш бурунгаар ап турарының түңнели, ындыг ажыл чолаачылар эргезин казыдарларының санын база кызырарынга чедирген. А Таңды, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Бии-Хем, Тес-Хем районнарда, Кызыл хоорайда шынзылгазын хаарткан чолаачылар эвээш эвес. Бо районнарда профилактика ажылын кошкадып турарының бадыткалы бо.

Бирги кварталда машинаны ээзирик башкарып чораны дээш Чөөн-Хемчиктиң РАҮК-те чолаачы Дмитрий Ондар, «Кызыл тараачын» совхозта Сергей Овчаров, «Кызыгаар» совхозта Кадыр-оол Шыырап, Балгазын лесхозунда Иван Артепов, Барлыктың суггарылга системазында Хүлер-оол Сергиштей, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта Анатолий Кудрявцев болгаш өскелер-даа хемчег алысканнар.

Ам чылыг дүшкен, ооң-биле холбаштыр хуу машиналар кудумчуларда улам немежип турар. Бо үени орукка эң-не оваарымчалыг чоруур үе деп ханы медереп билип, кичээнгейни кошкатпас боор деп транспорт аймааның башкарыкчыларынга чагыыр бодадыр мен.

Виктор ОЩЕПКОВ.
Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң КАИ килдизиниң инспектору, милицияның майору.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 7-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 —Бут бөмбүү. Олимпиадага шилилгелиг маргылдаа. ССРЭ биле Турцияның шилиндек командалары. 9.20 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 5-6 сериялары. 11.30—11.40 — Медээлер. 15.20 —Медээлер 15.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.40—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.20 —«Эстония» деп театрда. 17.05 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.50 —«Кижи болгаш хоойлу». «ССРЭ-де кооперация дугайында». ССРЭ-ниң Хоойлузунуң төлевилелин сайгарып чугаалажып тур. 18.20 — Музыка шыгжамыры. Ф. Шопен. Концерт. 18.55—Бөгүн делегейде. 19.10 — Бут бөмбүү. Олимпиада турнириниң шилилгелиг маргылдаазы. ССРЭ биле Турцияның шилиндек командалары. 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 22.50—Бөгүн делегейде. 23.00—00.00 —Пласидо Доминго ырлаар. Уэмбли стадионда концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 —Ниити биология. 10 класс. Салгалдың хемертен өскерлириниң дугайында, азы Чүге дистер аңгы-аңгы болурул. 9.05 —Испан дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Хөгжүп орар чурттар амгы үеде. 10.35; 11.35 —А. Н. Толстой. «Орус аажы-чаң». 6 класс. 11.05—Испан дыл. 12.05 —А. Арбузов. «Бүрүүлүглер». Фильм-шии. 14.30 —Медээлер. 14.40—Делегейниң кадыкшыл хүнүнге. Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 15.10—16.15 —«Ажыктыг көрээ». 3-кү сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Тыва черде». Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннары». 18.35 —Медээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — «ХТК-88». Ленинградтың бир дугаар эмчи институдунуң база Новосибирскиниң күрүне университединиң командаларының студентилериниң ужуражыышкыны. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —Адыгейниң Күрүнениң танцы ансамблиниң концерти. 22.30 —00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва)—ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмиктиг гимнастика. 18.45 —21.00 — «ХТК-88». Ленинградтың бир дугаар эмчи институдунуң база Новосибирскиниң күрүне университединиң командаларының ужуражыышкыны. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

АПРЕЛЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Серебряная маска» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан). Бичии залга: «Мультсборник» 10.00, 11.30, «Непобедимый» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Волшебное наследство» 9.00, 13.10, Киноклуб «Орленок» 10.50, 15.00, «Везучая» 17.20, 19.00, 20.40 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Голова горгоны» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Выбор» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Семь самураев» 17.00, «Неизвестная женщина» 20.00 (узаткан) шактарда.

АГААР

Республикага бүрген, аязыр. Чөөн чуктон хаттыг, дүргени 5—10 метр. Дүне 4—9 градус, чамдык черлерге 13—18 градус соор. Хүндүс 2—7 градус чылыыр.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн баргаанда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аназы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2794. ТС—00564.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 83 (13683) | 1988 чылдың апрель 8, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

ХООЧУН — ХҮНДҮЛҮГ АТ

Оларже кичээнгейни күштелдирер

Партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр бистиң чуртувустуң ажылчы чонунуң социал хандырылгазын улам экижидер талазы-биле хемчеглер алдынып турар. Ооң бир көскү бадыткалы—СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң «Эвээш оруулгалыг пенсионерлерниң база оларның ог-бүлезиниң материалдыг чаагай чоруун улам ыңай экижидер, назылап кыраан чаңгыс бот хамаатылар дээш сагыш салыышкынны күштелдирер талазы-биле бирги чергениң сорулгаларының дугайында» доктаалы болур.

Ук доктаал ёзугаар дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, инвалидтерге, мөчээн дайынчыларның ог-бүлелеринге чиигелделерни көргүзүп, оларның пенсияларының хемчээлин немеп турар. Оларның чуртталга-амыдырал байдалын, медицина хандырылгазын экижидер.

Бистиң республикавыста 50.249 кижи пенсия болгаш пособие ап турар. Оларга эртген чылын 30,5 миллион рубльди төлээн. 822 кижи эвилел, республика болгаш тус чер чергелиг персоналдыг пенсионерлер. Ол дээрге ындыг эргеге төлептиг, хүндүткелдиг кижилер-дир. Оларның дыка хөй амгы үеде ниитилелге ажыктыг күш-ажылды кылып, төлептиг чоруктуң үлегерин аныяктарга көргүзүп турар.

Пенсионерлерже болгаш инвалидтерже сагыш салыышкынны күштелдирер талазы-биле чамдык хемчеглер бистиң республикада боттанып турар. Эртен чылын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели «Назылап кырааннарның болгаш инвалидтерниң хандырылгазын улам ыңай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган. Министерстволарның болгаш ведомстволарның, улус депутаттарының Советтериниң сорулгалары ында тодараткан. Ону боттандырары-биле чер-черде партия, совет органнар, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннар чөвүлелдери, социал хандырылга килдистери чамдык ажылдарны кылган. Кадык камгалал, садыг, амыдырал болгаш коммунал хандырылга черлери оларга немей дузаны көргүзүп турар апарган.

Ол ышкаш чоокта чаа Кызылга бо айтырыг-биле холбашкан чөвүлел хурал база болган. Пенсионерлерниң болгаш инвалидтерниң хандырылгазын улам экижидер талазы-биле дааңгаларны тус-тус министерстволарга база ведомстволарга, улус депутаттарының Советтеринге берген.

Республиканың районнарында пенсионерлер болгаш инвалидтер-биле ажылды идепкейжидип турар черлер эвээш эвес. Аңаа чижек кылдыр Бии-Хем райкүүскомунуң социал хандырылга килдизин (эргелекчизи Г. Т. Семёнова) көрээлиңер. Ук килдис кодээ Советтер, хөй-нийти организациялары-биле быжыг харылзаалыг ажылдап турар. Ниити пенсионерлерниң 46 хуузу, III бөлүктүң инвалидтериниң 94 хуузу. Ада-чурттуң Улуг дайынының дыка хөй киржикчилери болгаш инвалидтери доктаамал ажылдап турар. Социал хандырылга килдизинде пенсионерлерниң болгаш инвалидтерниң учёт карточкаларын долдурган, кымның канчаар чурттап орарын ында айыткан. Районнуң эмнелгелеринде, магазиннеринде, автовокзалда чергалдар дайын киржикчилериниң ээлчег манавазының дугайында тодаргай бижип каан. Дайын киржикчилеринге болгаш инвалидтерге тускай палатаны район эмнелгезинде тургускан, оларны поликлиниканың учёдунда киирген.

Ындыг-даа болза, пенсионерлерже кичээнгей чер-черде амдаа кошкак дээрзин сөөлгү үеде кылгылаан хыналдалар бадыткап көргүскен. Чамдык районнарның совхозтарында ажылчыннарның күш-ажыл дептери сандаргай байдалда. Эмгелеттинмээн. Ол чорук пенсия, пособие тыпсырынга шаптык болуп турар. Ооң уламындан дыка хөй ажылчыннар чогуур үезинде пенсияже үнмейн келген. Бо дээрге хамыктың мурнунда ажыл-агыйларда кадр килдистериниң ажылдакчыларының кошкак ажылының түңнели. Совхоз бүдүрүлгезинде хаара туттунган кижилерниң учёт-даңзызын бедик деңнелге тургузары—оларның хүлээлгези. А пенсиялап үнер кижи база аңаа орбас болза эки дээрзин маңаа чугаалаза артык эвес. Баш бүрүнгаар кадр килдизинге чедип, күш-ажыл дептерин канчаар долдурганын сонуургап, бо талазы-биле айтырыгны тургузар ужурлуг.

Назылап кырааннарже, хөй уруглуг иелерже болгаш инвалидтерже улуг сагыш салыышкынны чер-чер Советтериниң күүскомнары күштелдирерин амыдырал негеп кээрген. Ылаңгыя кодээ Советтериниң күүскомнары назылап кыраан хамаатыларның төрүттүнген ай, хүнүн хайгаарап, тыпсып турарын сонуургаар болза эки. Ол ышкаш документилер долдурууушкунун шын кылыры дээш кичээнгей салыр херек. Шын эвес долдурган чоруктуң уржуундан пенсияны арттыр төлээр азы чедир бербес фактылар тургулаан. Чижээ, Кызыл районда Шынаа кодээ Совединиң күүскому хөй уруглуг бир башкыга пенсия документизин долдургаш хажыдыышкын кылган, ооң түңнелинде 7 муң рубльди ажыр төлээн. Ындыг чорукту кажан-даа болдурбазы чугула.

Кырганнарга болгаш инвалидтерге эң чугула чүүл — эмчи хандырылгазы. Ооң буянынга олар идегеп, каны-даа үеде дуза дилеп болур. Ынчангаш медицина ажылдакчыларының талазындан эң кичээнгейлиг чорук негеттинип турар. Бо талазы-биле бистиң республикада кылдынып турар ажылдар бар: поликлиникаларда кабинеттерни оларга тускайлаан, эмчилери база бар. Ынчалза-даа пенсионерлерни болгаш инвалидтерни доктаамал шинчиир талазы-биле ажыл ам-даа хоюкпейн турар. Ылаңгыя кодээ черлерге бо ажылды идепкейжитсе чогуур.

Пенсионерлерниң болгаш инвалидтерниң садыг, амыдырал болгаш коммунал хандырылгазын экижидери чугула. Бо сорулгага элээн хөй хемчеглерниң комплекизин тургузар херек. Ылаңгыя кылаштай албас, чаңгыс бот чурттап турар кижилерни хайгаараар, эргежок чугула чүүлдерни бажыңга чедирип бээр ажылды чугулалап көөр херек. Маңаа студентилерни, сургуулдарны, школачыларны киириштирери, ындыг ог-бүлелерге оларның талазындан шеф дузазын көргүзери чугула. Ылаңгыя аныяк тимуржулар шимчээшкинин калбартыр херек. «Буянныг сеткилдиг сестралар» бөлүктерин организастаар үе келген. Ол дугайын чоокта чаа болган чөвүлел хуралга онзалап демдеглээн. Ону чер-черге боттандырары — партия, совет, ажыл-агый органнарының, хөй-нийти организацияларының хүлээлгези. Пенсионерниң азы инвалидтиң оттулар ыяжынга, бажыңының септелгезинге болгаш амыдыралдың өске-даа чүүлдеринге хамаарыштыр дилеглерин, хомудалдарны кичээнгейге ылап алыры чугула.

Амгы үеде тургустунган база бир чугула айтырыг — пенсионерлерниң хууда күш-ажыл чорудулгазы. Бо талазы-биле чамдык ажылдар кылдынып турар. Чижээ, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскому эртен чылын 42 кижиге хууда күш-ажыл кылыр чөпшээрелди берген. А Сүт-Хөл, Мөңгүн-Тайга, Улуг-Хем районнарда пенсионерлерни ажылга киирериниге сагыш салбайн келген. Ажылдап турар пенсионерлерниң учёду база бо черлерде кошкак тургустунган. Ук районнарның организацияларында болгаш бүдүрүлгелеринде пенсионерлер ажылдаар черлерин тускайлавайн турар.

Чөвүлел хуралга пенсионерлерже моральдыг сагыш салыышкын дугайын база чугаалаан. Кандыг-бир бүдүрүлгеге, албан черинге азы организацияга ажылдап турган, оон пенсияже үнген кижилерже кым-даа сагыш салбас, ында партия, профэвилел организациялары уттуптар чоруктар хаая эвес. Моон соңгаар пенсионерлерже ооң ажылдап турган коллективи сагыш салыр, канчаар чурттап турарын сонуургаар, чедер-четпес чүүлдерин кичээнгейге алыр. Дилег тургустунуп келзе, ону хандырарының хемчээн алыр дээрзин эргежок чугула деп көрген. Ону чедип алырда коллектив бүрүзүнде профэвилел комитеди пенсионерлерниң даңзызын тургузар, аңаа оларның кайда чурттап турарын бижиир ужурлуг. Ылаңгыя байырлал хүннеринде, юбилейлер келгенде оларга байыр чедирер, коллективке төөгүлүг болуушкун болурга оларны чалаар. Ындыг ажыл кижи дээш сагыш салыышкынның бир илерели.

Хоочун—хүндүлүг ат, ооң эдилекчилери бистиң чуртувустуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге төлептиг салыышкынын киирип келген кижилер деп чөптүг-биле демдеглеп турар. Ынчангаш оларже хүн бүрүнүң кичээнгейни салыр апаар.

Субботник кыйгызы

ТУС-ТУС ТУДУГЛАРЫНГА АЖЫЛДААР

«Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелелиниң бригадалары улуг баштыңчының төрүттүнген хүнүнге тураскаатккан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботник хүнүнде 40 кубометр туүйбу ханаларны салыр, 30 кубометр темир-бетонну кудар. Ол хүн тудугжу бригадалар боттарының тудуг объектилеринге эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылды чедип алыры-биле белеткел ажылдарын чер болгаанда чорудуп турар.

Андрей Деменковтуң удуртканы улуг панелдиг бажың тудуунуң бригадазының каңнакчылары камнап алган электродтары-биле монтаж ажылдарынга ажылдап хүнээр. Дашчылар бригадаларындан Валентина Дубининаның удурткан бригадазы чыл эгезинден камналгалыг ажылдап келгениниң түңнелинде, ол хүн камнап алганы туүйбу-биле ханаларны салыр.

Ниитизи-биле тудуг эргелелиниң коллективтери субботник хүнүнде 25 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр болгаш контора аппаратының ажылдакчылары база инженер-техниктиг ажылдакчылар кышкы үеде ажыглаарга киирген чуртталга бажыңнарының чаагайжыдылгазынга ажылдаар.

Коллектив ол хүн ажылдап алган акшазындан 800 рубльди беш чыл фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

Валентина ОВЧАРОВА,
«Кызыл тудуг» эргелелдиң күш-ажыл болгаш шалың килдизиниң инженери.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Москвадан чорупканы

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев апрель 6-да Москвадан Ташкентиже чорупкан.

(СЭТА).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Ташкентиде чеде бергени

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла-биле ужуражыышкын кылыры-биле ол-ла хүн Ташкентиде чеде берген.

Аэродромга ону Узбекистанның Компартиязының бирги секретары Р. Н. Нишанов, Узбек ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Х. Кадыров, Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бюро кежигүннери, өске-даа эштер уткаан.

* * *

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев-биле ужуражыышкын кылыры-биле Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла апрель 6-да Ташкентиде чедип келген.

Аэродромга ону Р. Н. Нишанов, Г. Х. Кадыров, албанның өске-даа кижилери уткаан.

* * *

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе Кабулдан Ташкентиде база чедип келген.

(СЭТА).

НАЙЫРАЛДЫ БЫЖЫГЛААР, КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫ ХӨГЖҮДЕР

ХЕЛЬСИНКИ, апрель 6. (СЭТА-ның тускай корр). Финляндия, ооң найысылалы байырлал шинчи кииp каастаттынган. Балтикадан кээп турар часкы салгын күрүне туктарын хөлбеңнеткен. Ол туктарны Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында совет-финлянд керээге ат салганының 40 чылынга тураскаадып көдүрген.

Ол төөгүлүг болуушкунну байырлаары-биле Совет Эвилелинден келген делегацияны баштап чоруур СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ТК-ның секретары, СЭКП Москва хоорайкомунуң бирги секретары Л. Н. Зайков биле Финляндия Республиканың президентизи М. Койвистонуң аразынга беседа бөгүн болган.

Президентиге совет удуртукчулардан найыралчы чылыг байырны делегацияның баштыңы дамчыткан болгаш М. Койвистонуң ол бедик албан-дужаалга база катап соңгуттканы-биле холбаштыр база байыр чедирерин. Бистиң чуртувус-биле кожа-хелбээ харылзааларны деткиири-биле болгаш хөгжүдери-биле холбашкан чугула черни ээлеп турар харысалгалыг күрүне ажыл-чорудулгазынга чедиишкиннерни күзээрин СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев дилээн дээрзин ол дыңнаткан.

Бистиң чурттарывыстың кады ажылдажылгазы бүгү талаларга — политиктиг, экономиктиг болгаш гуманитарлыг адырларга улам ыңайгы шаптык хөгжүлдеге улуг аргаларны берип турар деп демдеглеттинген.

2000 чылга чедир Мурманск областының экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле программаже финлянд таланың кичээнгейин угландырган. Программаның бир кол угланыышкыны болза делегейге улуг хемчээлдиг кады ажылдажылга. Кольск чартык ортулуктуң минералдыг курлавырларын шиңгээдип алырынга ол хамааржыр.

Космос делгемин тайбың сорулгалар-биле шинчилээриниң болгаш ажыглаарының темазынга база доктааган. Кады ажылдажылганы калбартыр, финн космонавт белеткээринге чедир финн таланың уткуштур саналын совет удуртулга чогумчалыг шиитпирлээринге белен деп, Л. Н. Зайков чугаалаан. Эртем-техниктиг кады ажылдажылганың талазы-биле перспективалыг өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

Амгы үеде кижи төрелгетенниң чурттап эртип турар үезиниң кол ужур-уткези келир үениң ядролуг чепсек чок делегейинче баштайгы базымны кылганы деп, ол демдеглээн. Ортумак болгаш бичии ыраакшылдыг ракета талазы-биле керээ амдызында совет болгаш америк хосилу ажылдакчыларының столдарында чыдып турар, ынчалза-даа кижилер ырманаан идегелин чедип алган. Ук керээ чүгле ийи чурттуң — ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразында чардынган-даа болза, ону делегейниң угаан-сарыылдыг бүгү кижилериниң коллективтиг эжели деп бүрүн эрге-биле санаар бис.

ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың стратегтиг шаап кагдаар чепсээниң чартыын дүжүрер дугайында дугуржулгага белеткел ажылдары ам кидин түлүк чоруп турар. Чоокку келир үеде боо-чепсектиң өске-даа хевирлериниң —химиктиг, аңаа хевирлериниң талазы-биле дугуржулга чедип алдынар чадавас деп бүзүрел-биле көрүп турар бис. Боо-чепсекти эндере бүдүрер чорукту доктаадыры-биле ам-даа харын бергелерни ажып эртер апаар бис. НАТО-нуң чамдык удуртукчулары ортумак, бичии ыраакшылдыг ракета талазы-биле керээде дугуржулганы боо-чепсектиң өске хевирлерин өстүрери-биле солуур деп негеп турары канчап-даа таарышпас, харындаа дүвүреңниг.

Айыыл чок чоруктуң болгаш Соңгу чүкке бүзүрежилгениң туруштуг аргаларын дилээринче шаптараазын чок кирер херек. М. С. Горбачевтуң Мурманскиге чүве чугаалап турганы удурттургени совет инициатива ылап-ла оңче угланган.

ССРЭ-де эде тургустунуушкунуң чоруп турарының дугайын совет делегацияның баштыңы президент М. Койвистога таныштырган.

Ооң соонда Совет Эвилелиниң делегациязынга алдар болдурган эстенги шайлалганы Финляндия Республиканың президентизиниң өмүнээзинден кылган.

ССРЭ-ниң болгаш совет улустуң адресинге хамаарыштыр эки сөстерни чугаалааны дээш Л. Н. Зайков Совет Эвилелиниң делегациязының өмүнээзинден четтиргенин илереткен.

* * *

Мугулдур эриинде ак мрамордан кылган «Финляндия» ордуну ССРЭ-ниң болгаш Финляндия Республиканың күрүне туктары-биле каастаан. Хельсинкиде эң улуг ол байшыңга Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында 1948 чылда чардынган совет-финлянд керээниң 40 чылынга тураскааткан байырлыг хурал болган. Аңаа Финляндия Республиканың президентизи М. Койвисто киришкен.

Финляндияның премьер-министри Х. Холкери биле Совет Эвилелиниң делегациязының баштыңы чүве чугаалааннар.

Совет-финлянд керээниң 40 чылының байырлалынга Совет Эвилелиниң делегациязын чалааны дээш ханы өөрүп четтиргенин бодунуң чугаазынга Л. Н. Зайков илергейлээн. Бо чугула болуушкунну Совет Эвилелинде совет-финлянд найыралдың эң улуг байырлалы кылдыр хүлээп ап турар деп, ол демдеглээн.

Ол кайгамчык юбилей-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң финн удуртулгага, байырлыг хуралдың киржикчилеринге, чурттуң күш-ажылга ынак болгаш салым-чаваанныг чонунга изиг байырны база чаагай күзээшкинни дамчыткан.

Совет-финлянд найыралды хөгжүдеринге салыышкынны киирип турар «Финляндия — Совет Эвилел» ниитилелдиң ажыл-чорудулгазын Л. Н. Зайков бедик-биле үнелээн.

Н. ГОРБУНОВ.
Б. ГРИЩЕНКО.

ССРЭ-ниң чурттакчы чонунга КЫЙГЫРЫГ

Эргим чаңгыс чурттугларывыс!

Амыдыралдың бүгү талаларын херек кырында хаара тудуп, бистиң чуртувуста боттандырып чорудуп турар эде тургустунуушкун бистиң чонувустуң амыдыралының чаагай чоруун бедидеринче угланган партия болгаш чазактың шиитпирлерин амыдыралга күүседир талазы-биле хамаатылар бүрүзүнден бүгү күштерни долузу-биле бээрин, маадырлыг күш-ажылды негеп турар.

Ниитилелдиң эң үнелиг байлаа кижиниң амыдыралы болгаш кадыкшылы болур.

Чоннуң кадыкшылын камгалаары — бистиң социалистиг күрүневистиң эң чугула сорулгаларының бирээзи.

ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның кадык камгалал дугайында хоойлужудулгазының үндезиннеринде ССРЭ-ниң хамаатылары боттарының кадыкшылын болгаш ниитилел кежигүннериниң кадыкшылын хумагалыг көөр ужурлуг деп доктааткан. Таакпылаары кадыкшылды хумагалыг көөрүнге дузалап турар деп чугаалап болур бе?

Чок болбайн канчаар.

Он-он миллион кижилер таакпы ыжы-биле бодун болгаш долгандыр турар кижилерни хүн бүрү хораннап турар, уруглар болгаш уруглар, эр болгаш херээжен улус таакпылап турар. Таакпы тыртар улустуң амыдыралы дыка кызырлыр дээрзин, өкпениң рактан аарый бээриниң айыылы 10 катап, чүрек-дамыр болгаш бронхи-өкпе аарыгларындан 4,5 катап аарый бээриниң айыылын биле тура таакпылап турар.

Саттыг херээжен кижиниң таакпылаары төрүттүнер чаш төлдү хөй санныг аарыгларга баш удур таварыштырып турар.

Кижиниң кадыкшылы дээш демиселдиң бир чугула кезээ болур таакпылаар чорук-биле демиселче Совет Эвилелинде улам-на улуг кичээнгейни угландырып турар. Таакпылаар чорукту узуткаар талазы-биле 1988 чылда күрүне программазын ажылдап кылыр шиитпирни партия болгаш чазак хүлээп алган.

Бодун ап чорууруунуң чаңчыл болу берген нормаларын ажып эртери дораан болдунмазы билдингир болбайн аан. Ынчалзажок, бир эвес таакпылаар чорукту хөй-нийти бүрүү шаавар болза, амыдыралга, бүдүрүлгеге, дыштанылгага үезинде ол хоралыг чаңчылдан адырлыр, харылзаа талазындан ону үндүрер болза, бис эң-не үнелиг чүүлдү — кадыкшылды камгалап алыр бис!

Таакпылаар чаңчыл биле демисел — ол дээрге амыдыралдың арага ишпес болгаш кадык хевири дээш демисел, ур чурттаарынче орук-тур.

Амгы үеде таакпылаар чорукче идепкейлиг шаап хелдээшкын делегейниң хөй-хөй чурттарында калбарган.

Ол айтырыгже улуг кичээнгейни делегей ареназында база угландырып турар.

Бо чылдың апрель 7-де Кадык камгалалының бүгү-делегей организациязының 40 чылы болур. Ол бодунуң резолюциязынга ук хүнүү таакпылаар чорук-биле демиселдиң бүгү делегей хүнү кылдыр демдеглээринче күрүнелерни кыйгырган.

Таакпылаар чорук-биле демиселди күштелдиреринче бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү хамаатыларын кыйгырып тур бис. Бодунуң кадыкшылын болгаш силерни долгандыр турар кижилерниң кадыкшылын медерелдиг ёзу-биле көөрүнче бүгү таакпычыларны кыйгырып тур бис.

Амыдыралдың кадык хевири дээш калбарып турар шимчээшкинге силерниң баштайгы салыышкыныңар, баштайгы базымыңар кылдыр апрель 7-де таакпылаарындан ойталаңар. А бир эвес силер бодуңарны бадыткап, долгандыр турарларның караанга сарыылдыг кижи болуп, бодуңарның ат-алдарыңарны бедидип алырын күзезиңерзе— ооң соонда-даа таакпылаваңар.

ССРЭ-ниң МЭА-ның президентизи **В. И. Покровский**, ССРЭ-ниң ЭА болгаш МЭА-ның академиги **Н. П. Бехтерева**, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги **Ф. И. Комаров**, ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги **В. А. Насонова**, ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги **Г. Н. Сердюковская**, ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги **А. Г. Чучалин**, ССРЭ-ниң МЭА-ның академиги **И. К. Шхвацабая**, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, УССР-ниң ЭА-ның академиги, ССРЭ-ниң МЭА-ның корреспондент-кежигүнү **Н. М. Амосов**, ССРЭ-ниң МЭА-ның корреспондент-кежигүнү **И. П. Анохина**, ССРЭ-ниң МЭА-ның корреспондент-кежигүнү **С. Я. Долецкий**, ССРЭ-ниң МЭА-ның корреспондент-кежигүнү **Г. И. Косицкий**, медицина эртемнериниң доктору, профессор **Ю. Н. Беленков**, медицина эртемнериниң доктору, профессор **Н. Н. Иванец**, медицина эртемнериниң доктору, профессор **Р. Г. Оганов**.

БИБЛИОТЕКА ЭРГЕЛЕКЧИЗИ ЕКАТЕРИНА ШАРАВИИ

Улуг-Хем районнуң Арыг-Үзүүнде кодээ Культура бажыңының ниити каъдында библиотеканың эргелекчизи Екатерина Кара-ооловна Шаравии номчукчулар ортузунга культура-массалыг ажылды план ёзугаар организастап турар. «Улуг Октябрь болгаш Совет Тыва» деп аас журналын эрттирген. Ном байырлалының хүннерин база чорутккан. Школачыларның библиотекага келгеш, чаа номнарны шилип алырынга база дузалажып турар.

Тываның чогаалчыларының номнарындан үзүндүлерни номчуткаш, болуушкуннарга хамаарыштыр бичии номчукчуларның конкурстарын эрттирер. Бирги класстарның өөреникчилери ада-иелери-биле кээп, «Ачам, авам болгаш мен—номчуур ог-бүле бис» деп конкурска база идепкейлиг киришкен.

Екатерина Шаравии Кызылдың уран чүүл училищезин доостан. Ам ол ажылдавышаан, Улан-Удэниң культура институдунуң үшкү курзунда бот-өөредилге-биле өөренип турар.

ЧУРУКТА: Арыг-Үзүүнде библиотека эргелекчизи Екатерина Шаравии.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязының ажыттынарының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы 1988 чылдың апрель 9-та 9 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга ажыттынар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының кичээнгейинге

Дээди Советтиң сески сессиязынга келген Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының бүрүткелин 1988 чылдың апрель 8-те 9 шактан 20 шакка чедир Советтер бажыңынга 1 каътка чорудар. Телефону —2-55-42. Апрель 9-та — СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга 8 шактан эгелеп бүрүткээр.

1988 чылдың апрель 8-те Советтер бажыңынга 16.00 шакта— доктаамал комиссияларның хуралдары, 17.00 шакта — Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының хуралы болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралы 1988 чылдың апрель 9-та эртенгиниң 8 шак 30 минутада СЭКП Тыва обкомунуң Политчырыдыышкын бажыңынга болур.

ЧАҢГЫС ХҮН ДУРГУЗУНДА

Тожуда «Май 1» совхозтуң ажыл-ишчилери одаар ыяш белеткелиниң талазы-биле шеф организастап эрттирген. Аңаа 112 кижи киришкен. Ол хүн шефке киришкен кижи бүрүзү 3 кубометр тоңпак ыяш белеткээр онаалдазын күүседип шыдаан. Шефчилер ниитизи-биле 336 кубометр тоңпак ыяшты белеткээш, үлээдип берген.

Улус депутаттарының Ий кодээ Совединиң күүскому, «Май 1» совхозтуң дирекциязы болгаш парткому шефчилерниң ажылын эки организастап эрттирген.

Василий ХУГБЕК.

Партийжи амыдырал

ШЫНЧЫ АРЫН-НҮҮР ДЭЭШ

Эде тургустунуушкуннуң үезинде СЭКП Уставын, партийжи амыдыралдың ленинчи нормаларын сагыыры дээш коммунистерден негелде дыка улгаткан.

«Ак-Туруг» совхозта партком болгаш партия эге организациялары бо талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп турар. Партия хуралдарынга, парткомга СЭКП кежигүннериниң, кежигүнге кандидаттарының ажылын, оларның кылган чурум үрээшкиннерин шыңгыы сайгарып, четпестерин чайладыр темчеглерни ап, коммунистерниң Устав негелделерин, партийжи даалгаларын, бүдүрүлге болгаш албан-хүлээлгелерин канчаар күүседип турарын дыңнап, оларның партийжи характеристикаларын бадылап турар апарган. Бо бүгү чүүлдер четпестерге болгаш сагылга-чурум хажыдыышкыннарынга удур багай эвес профилактиктиг хемчеглер болуп турар. Эрткен чылын парткомга 42 коммунист-биле беседаны кылган, партия хуралдарынга 19 коммунистиң отчёттарын дыңнаан, партийжи 12 характеристиканы бадылаан. Ол ышкаш кандидат стажын эрттирип турарының дугайында 4 кижиниң, рекомендацияны берген 2 коммунистиң отчёттарын дыңнап чугаалашкан. Аныяк коммунистер школазында 19 кижи өөренип турар, оон артканнары политчырыдышкынның болгаш экономиктиг өөредилгениң бөлгүмнеринде хаара туттунган.

Партия кежигүнүнге амгы үеде чугула негелде ооң эде тургустунуушкунга, шугумчулел болгаш бот-шугумчулелге демократтыг ханыладырынга практиктиг киржилгези болур билдингир болгай. Бо негелдени коммунистерниң хөй кезии төлептиг күүседип турар. Чаш-Таа сүт-бараан фермазының коллективи коммунистерниң авангардчы ролюнуң ачызында беш чылдың ийиги чылында болгаш бо чылдың бирги кварталында сүт бүдүрериниң база ону күрүнеге садарының пландарын ажыр күүсеткен. Саанчылар, бызаа азыраакчылары, инек кадарчылары болгаш оон-даа өске ында ажылдап турар кижилер эргежок чугула ясли-садик, буфет, столовая ышкаш чугула социал айтырыгларны боттары шиитпирлеп алган. Анаа коммунистерниң, парторганизация секретары Светлана Дарыйның киирген улуг-хуузу эвээш эвес. Хойжу коммунистер Ирина Данзырын, Роза Сайбуу өг-бүле кержээ-биле ажылдааш, оруулгалыг болуп, продукция бүдүреринге чорыгдалдарны дыка кызырган. Партийжи даалгаларын болгаш албан-хүлээлгелерин ак сеткилдиг күүседип турарлардан саанчы Светлана Кызыл-оолду, монтёр Болат-оол Конгарактың, садыгжылар Аталла Бадының, Татьяна Баыыр-оолду, улуг пионер вожатыйы Оргун-оол Ховалыгны, башкылар Дивлаадор Анайны, Хелчук Борбакты, зоотехник Владимир Дембирелди, экономист Наталья Маманны болгаш оон-даа өскелерни ажыл-агыйының адыр бүрүзүнден адап болур. Ынчангаш совхозта социал айтырыглар багай эвес шиитпирлеттинип, беш чылдың онаалдалары күүсеттинип турары таварылга эвес.

Ынчалза-даа коммунистиң арыг, шынчы, ак сеткилдиг болуру дээш демиселди, кижизидилге ажылын партком, партия эге организациялары ам-даа чедир чорутпайн турар. Соолгу ийи чыл дургузунда партия кежигүнүнден 3, кежигүнге кандидаттан 1 кижи үндүрткен, 23 коммунист партия талазы-биле хемчег алыскан, ооң иштинде 9 кижи учёт карточказынга киир бижидип доңгуттурган. Олар чүү дээш хемчег алысканыл? Арагалааны дээш 6, албан-хүлээлгезин харысалга чок күүсеткени дээш 6, хуралга келбээни дээш 4, кандидат стажын төлеп чок эрттиргени дээш 1-1 кижи хемчег хүлээр ужурга таварышкан. Моон алгаш көөрге, коммунистерни Устав ёзугаар боттарының эрге-хүлээлгелерин ажыл-херекке холбаштыр канчаар күүседиринге өөредир, оларның отчёттарын доктаамал дыңнаар, партия тургузуунуң үндезиннерин шиңгээдип алырынга дузалаар ажыл чедир чоруттунмайн, бүдүрүлге ажылының болгаш хөй-нитти даалгаларының күүселдезин чогуур үе шаанда контрольдавайн турары илдең-дир. Чамдык коммунистер партия Уставының негелделерин эки билбезинден, оларның ажылын доктаамал контрольдавайн турарындан инициатива, харысалга чок болу бээриниң чылдагааны ында деп бодаар мен. Чижээ, Кызыл-Даг салбырының бүгү коммунистериниң нити хуралынга ооң мурнунда эки суггатчы турган аныяк коммунист Валерий Чанчып ээрик чурум үрээни дээш учёт карточказынга киир бижидип, шыңгыы доңгуттурган. Төп салбырда комсомол комитединиң секретары Базыр Эртине, суггатчы Михаил Серж кежигүн дадывырын чогуур үезинде төлевээни дээш база хемчег алысканнар.

Партия хуралдарынга чидиг айтырыглар тургустуна бээрге, аңаа бодунуң идепкейин, тодаргай туружун илеретпес, кандыг-даа санал-онал бербес, ыыттавайн эрттирип каар азы «саналдарга каттыжар» деп каар бот-тускайлаң эвес чорук чамдык коммунистерде бары чажыт эвес-ле болгай. Ол дээрге эде тургустунуушкунну манаар-дыр, чүү болур эвес дээн хевирлиг бодал-дыр. Ынчангаш коммунистерниң аттестациязын эрттирип турарын чүүлдүг деп санаар мен. Ол ышкаш коммунистерни чүгле боттарының бактаап турары эге организацияның эвес, харын оон өске парторганизацияның чамдык хуралдарынга дуржулга солчуушкуну хевирлиг кылдыр олуруштуруп, санал-онал солчулгазын организастап көрзе кандыгыл! Ынчангаш коммунист бүрүзү бодунга ажыл-херек даандырган участогунга билдилиг дидим хөделзин, бедик харысалгадан кортпазын дээш партийжи ажылдың чаа арга-хевирлерин ажыглап турган, партия кежигүнү бүрүзүнүң идепкейин көдүрери эде тургустунуушкунунуң база бир чугула негелдези ында деп бодаар мен.

Роман ХУНАЙ-ООЛ.
«Ак-Туруг» совхозта партком кежигүнү.

Бүрүкей Дамбал-оолович Ооржак—Сүт-Хөлде 28 чыл иштинде чолаачылап келген хоочуннарның бирээзи. Баштай «Алдан-Маадыр» совхозка ажылдап чораш, соолгу он чылда «Сүт-Хөл» совхозта мал эмчилериниң машиназынга үзүктел чок ажылдап турган.

Улуг дуржулгалыг, мергежилдиг, бодунга быжыглаан техниказынга камныг, бирги класстыг чолаачызы мынча чылдар иштинде ажылдап келгеш, орукка озал-ондак кылып көрбээн. КАИ ажылдакчыларындан болгаш бодунуң организациязының мурнундан чаңгыс-даа сагындырыг ап көрбээн.

Амгы үеде хоочун чолаачы район эмнелгезиниң дүрген дуза машиназында ажылдап турар. Ооң оглу Виктор адазының оруун истеп, чолаачы мергежилди шилип алган. Бичиизинден тура-ла чолаачылаар күзелдиг чораан болгаш он классты доозуп тура, чолаачылаар эргени чедип алган. Шериг хүлээлгезинден халажып келген комсомолчу Виктор Ооржак адазы-биле кады чаңгыс коллективке ажылдап, бажыңга эмчи дузазы чедирер УАЗ-469-ту хүлээп алгаш, ам бир чыл ажыг ажылдап турар. Чолаачы адашкылар—район эмнелгезиниң идегелдиг ажылчыннары.

ЧУРУКТА: адашкылар Бүрүкей, Виктор Ооржактар.

Шаңгыр-оол КУУЛАРНЫҢ фотозу.

ОТЧЁДУН БЕРГЕН

Чон аразынга кирип ажылдаар негелдени кандыг-даа албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчуларындан салып турары черле чөптүг. Шынап-ла, чонуң сеткил-сагыжын дыңнап, оларның үнүн үнелээри ажыл-ишке дузалыг. Районнуң иштики херектер килдизиниң участок инспектору В. С. Ооржак он ийиги беш чылдың эрткен ийи чылында чоруткан ажылының отчёдун тус-тус коллективтерге берип келген. Оларның аразында Сүт-Хөл суурнуң чурттакчыларынга кылган отчёдун чон сонуургап дыңнаан болгаш боттарының ажыктыг саналдарын база берген.

Ооң харылап турар девискээри дыка делгем. Инспекторнуң хайгааралында тос чурттакчылыг суур бар. Оларның ужун ол дорт харылап турар. Ол бодунуң ажылдап келген үелеринде корум-чурум хажыдыкчылары-биле доктаамал демиселди кылып келген. Ол партия, совет органнарының деткимчезинге үргүлчү даянып, профилактиктиг ажылдарны дөрт удаа чоруткан. Ол ышкаш коллективтерге, школаларга 16 лекцияны кылбышаан хамаатыларның хууда билдиришкиннерин 42-ни сайгарып, тодаргай харыны берген. Орук шимчээшкининиң хажыдыышкынын кылган 22 чолаачының туткан болгаш оларга тускай бижикти тургускаш, КАИ черинче шилчиткен. Серемчилел чок өрт үндүрген 12 хамаатыны, паспорт чурумун хажыткан 23 кижини илереткеш, штрафты онааган.

Хөй-нитти черлеринге корум-чурумну хажыда бээр кескүлең ээрик чорууурлар-биле демиселди доктаамал чорудар. Хөй-нитти черлеринге кескүлең ээрик чораан 112 кижини милиция черинге эккелгеш, оларның-биле беседаны чорудуп, хамаарышкан организацияларынче дыңнаткан. Эрткен чылын ээриктер сергедир черге 90 кижи кирген. «Сүт-Хөл» совхозтан —10, кижи эмнелгезинден—6, херегленкчилер ниитилелинден —12, Кара-Чыраа суурдан —6, культура килдизинден—5 кижи милицияның ээриктер сергедир черинге кирген. Оларның иштинде ол черниң каш удаа «аалчылары» болганнар база бар.

Милицияның ээриктер сергедир черинге кирген хамаатыларны хемчээн алыры-биле тус-тус организацияларынче дыңнадып келзе-даа, канчаар хемчээн алганының дыңнадыг бижиини чорутпайн турар. Эрткен чылын чүгле ийи организацияның удуртукчузу хемчег алган дыңнадыг бижикти чоруткан. Мурнуку чылдарга бодаарга, кем-херек үүлгедиишкини 3 хуу кызырылза-даа, ниитиниң болгаш хамаатыларның хууда мал-маганын оорлаар таварылгалар кызырылбайн турар. Моон алгаш көөрге, чурттап турар черлериниң аайы-биле хөй-нитти активтерниң болгаш удуртукчуларның чон ортузунга чорудуп турар масса-политиктиг ажылы ам-даа сула. Улусчу дружиналарның, эш хуу судтарының ажылы кончуг кошкак. Моон соңгаар бо ажылды негелдезинге четкен турар кылдыр чорудары черле күзенчиг.

Соолгу үеде участок инспекторларының ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп, машина-техника болгаш харылзаа талазы-биле чедир хандырарынче кичээнгейни чугулалап көрүп турар болгай. Ынчалзажок инспектор В. С. Ооржактың автотранспорт болгаш харылзаа-биле хандырылгазы эреңгей байдалда турары четпес. Ооң моон соңгаар ажылдаарынга эптиг байдал тургустунар боор.

Бораш ОНДАР.

Хандырылгаңар кандыгыл?

КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЫР БООР

Ырак-узак малчын коданнарда чурттап, ажылдап турар малчыннарның садыг хандырылгазын экижидери чугула айтырыг. Кызыл районда «Тере-Хөл» совхозтуң Балыктыг бригадазының малчыннарының хандырылгазы кандыгыл, ол дугайын чугаалап көрейн. Бөгүнгү байдал-биле алыр болза, бригаданың ишчилериниң садыг хандырылгазын четпес деп болур. Бараан чүдүрген машина орук ара хертүкке душкеш, бригадага четпейн баар таварылгалар турду. Трактор чорударга безин чер четпейн баар. Каргы бригадазында бараан эккелгенин дыңнааш, садыг кылып алыр дээн малчыннар аът-биле боттары баар дээн турдулар.

Аъш-чем үсту бээрге, канчаар боор, көрүп олурар эвес. Садыглап алыр дээш малчыннар Күңгүртүгже алды-чеди хонук чораш келир болу берген. Ажыл-агыйлыг улус, ынча хонук чорун бээр деп чүве канчап таарыжыр. Ырак-узак орук-чирик аргыжылгага шаптараазынныг-даа болза, ында чурттап турар кодээ ишчилерниң хандырылгазын аргадан үнүп тургаш, экижидер хемчеглерни райпо баштаар чериниң талазындан алыр болза эки. Балыктыг иштиниң ларёктарының ажылын малчыннарга таарымчалыг кылдыр эде тургузары база күзенчиг.

Дыңнап олурарга, өске черлерниң малчыннарынга автомагазиннер доктаамал барып, бараанны садыглап, чагыг ёзугаар чедирип турар боор-дур. Бистиң Балыктыгда ындыг эвес-тир. Аъш-чемни төне бергеннери кожа малчындан далганны, чигирни чээп алыр ужурга таваржып турар.

Малчыннарның хандырылгазынче чогуур кичээнгей салыры, шынап-ла, чугула айтырыг. Ырак-узак черлерде ажылдап турар кижилер дээш сагыш човаашкынның база бир чугула хевири ол болгай. Балыктыгның малчыннарының садыг хандырылгазының амгы байдалы мындыг дээрзин Кызыл райпо баштаар черинге, Шынаа кодээ Совединиң күүскомунга дыңнадыр бодап турар мен.

Седен АК-ООЛ.

Удуртукчуга сөс

УЛАМ ЭКИЖИДЕРИ-БИЛЕ

Бай-Тайга райпозунуң баштаар чериниң база ында хөй-нитти организацияларының чонуң садыг хандырылгазын экижидер дээш канчаар ажылдап турарын мааа чугаалаксадым.

Эрткен чылда түрмектеп садар бараан саарылгазын (арага аймаа чокка) 100,8 хуу, хөй-ниитиниң чемненилгезин 109 хуу, ооң иштинде бодунуң бүдүрер продукциязын 107,1 хуу, хлеб быжыырын 121 хуу, хуучу кежигүннер киирип алырын болгаш дадывыр чыылдазын 108,7 хуу, ном садарын 100,8 хуу, нити орулганың планын 105,7 хуу кылдыр күүсеткен. Он ийиги беш чылдың ийиги чылында планнаанындан ажыр 51,8 муң рубльдиң бараанналын, 257,7 тонна хлеб кылыгларын садып сайгарган. Мурнуку чылга деңнээрге, бараан саарылгазы 6,8 хуу, хлеб кылыглары 5,6 хуу өскен. Эрткен юбилейлиг чылда пландаттынганындан артыкка 5 муң рубльдиң арыг орулгазын алдывыс.

Коллектив садыг хандырылгазын моон соңгаар-даа экижидер сорулганы салып, хемчеглерни ап турар. Хлеб быжырыкчылары Белекмаа Хертек, Валентина Конгар, поварлар Дарья Лама, Кок Ооржак, Алла Салчак олар Март 8 байырлалын эки ажылы-биле уткааннар. Ол ышкаш аныяктарның дагдынкычылары Бичии-Уруг Хертек, Зинаида Хертек, Севилбаа Очур, Эремаа Чамзан олар чаа ажылдап келгеннерни амыдыралга өөредир, ажыл-ишке чаңчыктырар айтырыгже сагыш салып турар. Оон аңгыда олар хожудап турарларны мурнакчыларның деңнелинге чедирер дээш тайылбыр ажылын кылып, үениң негелдези-биле ажылдаарының курлавырларын меңнээринче хемчеглерни ап турар.

Чоннуң негелде-херегелдери хүн бүрүде өзүп турар болганда, оларның чагыгларын, хомудалдарын өөренип көрүп, таарымчалыг байдалды тургузарының аргаларын кылып келдивис. Хлеб быжырар черден аңгыда, булочка болгаш кондитер кылыглары бүдүрер цектерни бо чылын ажыттывыс. Ам ында булочкаларны, сайкаларны, пряник, печенье, песочник аймаан болгаш торттарны быжырып турар. Январьда Бай-Тал суурда 150 дөрбелчин метр шөлдүг аъш-чем бараанннар магазинин ажыглалга киирген. Амгы үеде 360 дөрбелчин метр шөлдүг үлетпүр бараанннар магазини туттунуп турар. Ону сентябрь бетинде дужаар хүлээлгени тудугжулар дааннган. Ам ажыл кидин түлүк. Садыгжылар чурттаар ийи өг-бүле киирер бир бажыңның тудуун эгелээн. Ону бо чылын ажыглалга киирер.

Чоннуң негелдезин барымдаалап, район төвүнге база бир столоваяны немей тударын көрүп турар. Бо кышкы сезонда 50 ажыг тонна эътти белеткеп алган. Ол эътти Кызыл-Мажалыктың, Чадааның, Шагаан-Арыгның колбаса цехтеринге дужаар, орнунга колбаса кылыглары алыр керээ чардынган.

Киров ЧАМБЫЙ-ООЛ.
Бай-Тайга райпозунуң баштаар чериниң даргазы.

ОНУ БОДАП ЧОРУҢАР

Бистиң «Чыраа-Бажы» совхозтуң тарылга шөлү тес кажаалыг. Ынчанмас болза, тараа ,сигенни мал чаза базып, төтчеглеп каптар. Ол тестиң улуг оруктар талазында кезээнде аастар кылып каан. Оон башка чоннуң аргыжарынга бэрге апаар. Ыңай-бээр аргыышкан кижилер ону ажыткаш, катап хаап каар ужурлуг. Ак сеткилдиг кижилер бар. Ынчалза-даа ук тестиң аксы бо-ла ажык чыдарын чайын чеже-даа көрдүм, таварыштым.

Бистиң совхозтуң тарылга шөлүнде тестиң аксы ажык тургулаарындан мал-маган тараа, сигенче бо-ла кире бээр, ону хову бригадири Удуй-оол үндүр сывыртаан турарын көөр мен. Сактырга, оон өске кымга-даа херекчок ышкаш аан. Совхозу бай-шыдалдыг болурга, ажылчыннарның боттарынга ажыктыг. А ол хиреде чолаачы, тракторист азы өске-даа кижи тестиң аксын чүге ажык кааптарыл? Кижи бүрүзү адырык сеткилдиг, чаңгыс бодун бодаар болза, ажыл-агый бичии-даа өрү өндейбес, харын хөй-ниитиниң бүдүрүп каан ажылы куду бадар. Ындыг кижилер хора чедирип турары ол-дур. Оон башка чүү дээрил ам. Кижи бүрүзү ак сеткилдиг, кылган ажылынга кызымак болза, ниити ажыл-херээвис бүдүнгүр болур. Эде тургустунуушкун үезинде кижи бүрүзү медерелдиг, ниитиниң херээ дээш сагыш аарып чоруур, биче сеткилдиг болур херек. Чүгле чаңгыс бодун бодаар, хөйден оспаксыраар, улуг туралыг болза, болбаан херек. Бо дугайын бодап чоруулуңарам.

Бөлеш Монгуш.
Чөөн-Хемчик район.

БОДУМНУҢ АРГАЛАРЫМ-БИЛЕ

Хойжунуң дуржулгазы

Төрүүр хойдан-на чаш хураган камгалап алыр талазы-биле ол хойжу Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозунуң каш дакпыр чемпиону, республиканың шылырак хойжуларының бирээзи кижи. Бүгү-эвилел социалистиг чарыжынга киришкеш, бедик көргүзүглерни чедип ап, эрткен чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткени дээш Эрес-оол Шойгуевич Хертек РСФСР-ниң Агроүлетпүркүрүкомунуң болгаш агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларының профэвилел ТК-зының хүндүлел дипломун болгаш акша шаңналын алган. Мурнакчы хойжунуң бажыңының бир булуңунда ооң шаңналдары —хүндүлел бижиктер, дипломнар, чемпионнуң кызыл кожаалары ооң төлептиг, кызымаккай күш-ажылынга үнелелдиң херечизи.

Хойжунуң сөөлгү үш чылда чедиишкиннерин база ол булуңдан сонуургап көрүп болур. Ында мындыг көргүзүглер бар болду: хойжу төрүүр чүс хойга онаашпыр 1985 чылда—110, 1986 чылда—122, эрткен чылын—108 хураганны камгалап ап, өстүрген. Эрткен үш чылда төрүүр чүс хойдан-на ортумаа-биле 114 хураганны. Бир хойдан 2,3 кг дүкту кыргаан, хойнуң баш саны 98 хуу камгалап алгаш, совхозка 978 хураганны өстүрүп берген.

Кадарчының бодунуң кужу-биле тудуп алган чүүлдери —хураган кажаалары, хой чемгерер шөлүнде дериг-херекселдер, чунар-бажың, кодан чырыдар хөделдирикчиниң турар чери өске кадарчыларнындан онзагай ылгалдыг. Бо бүгүнү көөр, кадарчының дуржулгазы-биле таныжар дээш кожазында ажыл-агыйларның хойжулары, тускай эртемниглери оон аалынга үргүлчү келир. Чоокта чаа районнуң тускай эртемниглериниң хойжуларының семинары аңаа болуп эрткен.

Эрес-оол Хертек бо чылын өг-бүле кержээ-биле ажылдап эгелээн.

Бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис Хоюг-оол Монгуш дуржулгалыг хойжу-биле ужуражып, чаш хураган камгалап алыр талазы-биле бодунуң арга-дуржулгазындан чугаалап бээрин дилээн. Ооң чугаазын моон адаанда парладывыс.

— Төрүүр хой кадаргаш, ам сеск чылче кирдим. Чыл бүрүде хураган болгаш дүк алыр планнарымны ажыр күүседип келдим. Менде чаа ажыдыышкын-даа чок, чамдык чүүлдерни эртемге үндезилеп, өскелерни бодумнуң бар аргаларым-биле кылып турар мен.

Майның эгезинде частын байдалын көрүп тургаш, кыштагдан кожер мен. Кожерим мурнунда кыштаамга үүрмек, агар септелгени кылып, көжек коптарып, дериг-херекселдерни ыяк шыгжап, кадагалаарын чурумчудуп алдым.

Бирги кичээнгей салыр ажылым — **хойнуң семиртингезин.** Ону эртежик кыргыжып, чугдуруп алгаш, дораан-на тайгаже кожер. Чайлаам Улуг-Хөндэлең бажында Турада. Аңаа кодан солуп чайлаар. Хойнуң семириири чайгы кадаттан кол хамаарыжыр. Чайын малды кажаалап болбас. Оор-суктан, чайгы үеде бойдустуң халавындан кичээнип, хоюнуң дүгүн саргартыр кажаалап алыр чорук таарымча чок. Чайын хойну бодум кадарар мен. Бичии уруглорга ону кадартып болбас. Олар кат, тоорук дээш маңнажып, ойнап база туруп бээрлер. Хойну ыраадыр кадарып болбас. Чайын эртен, кежээ серинн шактарда ону кадарары чугула. Чаңгыс-ла черге олуруп база болбас, коданы солуп кожери албан. Кожерде мен машина-техника-даа хой ажыглавайн, харын аъттар-биле кожуп келдим. Чайлагдан далажып көшкен херээ чок, сентябрьга чедир аңаа турза эки.

Ийиги чугула ажыл —**хойнуң тарып боозадылгазы.** Ону чогуур өйүнде, шынарлыг чорудар болза, чаш хураганнар онча-менди алдынар. Тарып боозадылгага бодум ылап-ла киржип, ук ажылды контрольдаар мен. Шаанда кошкарларны хой чоогунга аңгы азырап тургаш, хойларны дораан тарып, боозадып турган. Бо ажыл ажыктыг, түңнелдерлиг, шынарлыг болуп турган болгай. Ам кошкар үрезин Чадаанадан сөөртүп эккеп, кошкарларга хой тыптырып алгаш, тарып турар чорук кончуг шынар чок ажыл-дыр. Сөөртүп эккелген үрезиннерниң хой кезии өлүг болур. Ону микроскоп-биле көрүп турдум-даа. Ынчангаш хойну тарып боозадып турда, ону бодум контрольдап, көөр ужурум ол. Черле ынчаш ырак черден үре сөөртүрүн соксатса кандыгыл деп бодалдыг мен. Ыракты Час-Адырже үш-дөрт хондур үрезин сөөртүр болгай бис. Ооң ажыы бар бе?

Күскү үеде **хойнуң семиртингезинче** кичээнгейни кошкатпаза эки. Хойнуң ёзулуг семирир үези ол.

Август, сентябрь айлар — малчын кижиге эң бачым, харысалгалыг үе. Хой тарып боозадырындан аңгыда, малга четчир чем-суурну белеткээр болгай. Бодум чылдың-на 15-20 тонна сигенни, 5-8 тонна көк-суланы кезип, кыштаамга чедирип алыр мен. Күзүн база бир кылыр ажылым —**кыштаглаашкынга белеткел.** Кажааларны, бажыңымны бодум септеп, кылып ап келдим. Ол-ла үеде мал чемин, одаар чүүлдү ыяк кылдыр кыштагга чедирип алыр.

Кыштагга келгеш, кыжын мал одарладыр чериниң одар-белчиирин кезип көрүп, тускай план тургузуп алыр мен. Оон база хой чүве камааржыр. Кыжын хой кадарар черни ай бүрүзүнге хуваап алгаш, ол ёзугаар кадарар. Хой төрүп турда, аал чоогу, кескү, ак черге кадарар.

Хой оолдаашкыны — эң харысалгалыг, бачым үе. Хой төрүп турда, маңаа кадарчының ажылы ёзулуг кол рольду ойнаар. Хой оолдаашкыны эгелээрге, кажаадан барык үнмес мен. Олар колдуунда дүнеки үеде хой төрүүр. Ынчангаш кежээден эртенге чедир бодум кажаа иштинге дежурныйлап, төрээн хойларны, хураганнарны ажаап тура хонар мен. Хой кажаазының иштинде он ажыг тускай клеткалар бар. Дүне төрээн хойларны хураганнары-биле орта киирип каар. Хой төрүптерге, баштай-ла хураганны мезинге эмзирер, оон аарыгларга удур дораан сыкыртып каар мен. Төрээн хойну, хураганны аңгы демдектээш, эртен сакманчыларга хүлээдип бээр. Хойну кажаалап кааш, удуп чыда хонарга хоржок. Төрүүр хой долгадып, баштай төрээн хойнуң кыдыынга баар, орта хураганны эмзирип база болур. А төрүвээн хойну чаш хураган эмгеш, агаар ээп, дүк чип болур. Чаш хураганны эмин эрттир эмзирип болбас. Шөйүнду иштинге хойнуң таагызы тырлып база болур. Ынчангаш дүне када хой кажаазынга турргаш, бо бүгүнү хайгаарап көрбес болза, үези эрте бээр. Чаш хураганнары төрээн соонда тарып, сыкыртып алырга олар белен аарывастар.

Хураган кажааларын ийи аңгы туткан мен. Ол кажааларның иштинде тускай клеткалар база бар. Бирги кажаага чаш хураганнар турар, өскезинге өзе берген хураганнарны кажаалаар. Кажаалар иштинде хураганнар чемгерер тускай дериг-херекселдер база бар. Хураган кажаазын хой кажаазындан аңгы температурага тудуп, чылыглаар. Хураган кажаазынга от салбас мен. Ооң кырын, кыдыгларын эки чылыглаар. Кажаа иштинде тускай температура хемчээр херексел турар. Хураган кажаазының иштиниң чылыыш 4.8 градуска тудуп келдивис. Кажааның дээвиринде ажыдып, каап турар агаар кирер тускай чер бар. Хураган кажаазының иштинде клеткаларга чаш хураганнарны төрүттүнген хүнүнүң аайы-биле суп турар бис.

Чаш хураганнарны эмзирип, өзүп киргеннерин чемгереринден база хой чүүлдер хамааржыр. Хураганнарга бээр сигенни аңгылап алыр. Амгы хүннерде хой чылдыг сиген шөлүнден ийиги удаа кескен сиген-биле чемгерерге эки. Ол чымчак болгаш хоолулуг. Чымчак сиген-биле чемгерерге хураганнарның аксы балыгланмас. Кадыг сиген-биле чемгерерге хураганнарның аксы балыгланып, аарып эгелээр чорук оон тыптыр. Бир эвес хураган кажаазы арай соок болза, төрээн хойларны олче кажаалаптар.

Бодумнуң хуумда малым ниитиниң хоюндан аңгы, дашты шеден кажаада туруп турар.

Төрүүр хойнуң кажаазының иштиннер эвес, шөлээн, хой хостуг турарга эки. Хойну январьда он хире хонукта төрүдүп алырга, ооң хураганнары семис, шыырак болур. Мээң коданымдан эрткен чылдарда үскен хураганнарны деңзилээрге, ортумаа-биле 22 кг болган.

Бо кыш берге байдалга эртип турар. Дүнгүш төрүүр 329 хойну кадарып турар мен. Коданывысте амгы байдал хурчаагай. Бир дугаар төрүп турар хойну оолдадып, чаш хураганын камгалап алыры берге ажыл дээрзин билир бис. Коданда хоювус дооза оолдапкан, чаш төл шупту онча-менди. Бо чылдан эгелеп өг-бүле кержээ-биле ажылдап кирдивис. Кадайым Анастасия, оглум Аяс, чуржум Чанда Саая олар өг-бүле кержээзинде кирип турарлар. Мал чеми кыш төнчүзүнге чедир четчир. Хураганнарны сиген делгамы, чарба, суланы хээндектээш, янзы-бүрү холуксааларны көрүп тургаш, чемгерип турар бис. Коданда азыралда турар хой 50-60 хире. Оларга база аңгы чемни берип, хайгаарап келдивис. Хойну, хураганнарны хүнде үш катап суггарар. Ылаңгыя өзе берген хураганнарга, арып баксыраан хойларга эртен көрешай, дуъште артыш, кежээ сүт ижиртип турза таарымчалыг.

Бо чылын төрүүр чүс хойга онаашпыр 90 хураганны менди алыр, бир хойдан 2 кг дүкту кыргыыр, 127 грамм немелде деңзини алыр деп кержээни совхоз-биле чардывыс. Ниитизи-биле чылда 15856 рубльге чарыгдалдар үнер деп лимитте көрдүнген.

Хой ажылынга чаа чүүлдерни дилээр, таптаашкындан уштунуп үнер ужурлуг бис. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, үениң негелдези-биле эде тургустунар, хой ажылын сайзырадырынга үлүүвүстү киирер ужурлуг бис.

Бистиң тайылбырывыс

ҮНДҮРҮГ ЧИИГЕДИРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Редакцияның чамдык авторларының дилээзи ёзугаар ажыл төлевиринниң үндүрүүнге хамаарыштыр чиигелделер дугайында тайылбыр бээрин Тыва АССР-ниң сан-хөө министриниң оралакчызы Василий Маркович ЛОМКОДАН дилээн бис. Ооң тайылбырын моон адаанда парладывыс.

ССРЭ-ниң Сан-хөө министерствозунуң 1983 чылдың декабрь 30-де үндүргени «Чурттакчы чоннуң үндүрүүнүң дугайында» инструкциязын ёзугаар ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның шалыңының база өске-даа төлевиринниң үндүрүүнге чамдык чиигелделерни киирген.

Ук инструкцияның 25 пунктузун ёзугаар, азыралында дөрттен хөй кижилиг ажылчыннардан болгаш албан-хаакчылардан ооң кол ажылдап турар черинге тыртар үндүрүгнүң 30 хуузун чиигедирни айыткан. Азырадыкчы дээрге уругларындан аңгыда ажылчынның азы албан-хаакчының азыралында турар боду тускай орулга чок, ооң-биле доргун-төрел ээзи хамаанчок кижилер болур. А стипендия азы пенсия ап, күрүнениң өске-даа азыралында турар кижилер азырадыкчыга санатпас.

Ол ышкаш профессионал-техниктиг училищелерниң сургуулдары болгаш күрүне азыралында турар өске-даа кижилер азырадыкчылар болбас. Уруглар бажыңнарында турар, тускай школаларда (чемгерип, хепкерип турар) болгаш ада-иезинден төлевир албайн турар черлерде база күрүнениң доңу хандырылгазында өөреникчилер, урут божааш, төлевирлиг шөлээ ап орар херээженнер, чөптүг чылдагаан чокка ажылдавайн турар куш-ажыл кылып шыдаар хамаатылар база азырадыкчыга кирбес.

Өг-бүлеге дөрттен өрү азырадыкчы бар болза, чиигелдени ада-иениң чүгле бирээзинге (ону боттары шилип алыр) көргүзер. А уруглары дөрт болгаш оон-даа хөй болза, чиигелдени ийилдирзинге көргүзер.

Ук чиигелдени чурттаалга-ажыглал конторазының [illegible], бажыңнар эргелелиниң азы улус депутаттарының кодээ (суур) Совединиң күүскомунуң азырадыкчыларының дугайында киирген документизин барымдаалап көргүзер. Шынзылганы чыл санында тыпсыр болгаш ук чылдың төнчүзүнге чедир ол күштүг болур.

Кижиниң кол ажылдап турар черинге шалыңы 70 рубль азы стипендиязы үстүнде түңнэн ашпайн турар болза, үндүрүг тыртпас. 71-ден 91 рубль чедир шалыңның үндүрүүн тускай таблица ёзугаар тыртар. Чижээ, 91 рубль шалыңныг болза оон 7 рубль 12 көпеек тыртар, а 92 рубльден 100 рубль чедир шалыңга 7 рубль 12 көпеек болгаш ооң кырынга 91 рубльден ажып турар түңнүң 12 хуузун немээш тыртар. 101 рубльден хөй боо болза, 8 рубль 20 көпеек болгаш 100 рубльден ашкан түңнүң 13 хуузун каткаш тыртар.

Советтер амыдыралы

ҮНҮҮШКҮННҮГ ХУРАЛ

Мөңгүн-Тайга район Советиниң күүсекчи комитединиң үнүүшкүннүг хуралын Мөген-Бүрен кодээ Советиниң Кызыл-Хая суурга барып эрттирген. Мөген—Бүрен кодээ Советиниң күүсекчи комитединиң хөй-нитти организацияларының ажылын удуртуп турар практиказының дугайында айтырыгны аңаа чугаалажып, кодээ Советтиң күүсекчи комитединиң даргазы В. С. Саяның илеткелин дыңнаан.

1987 чылда күүсекчи комитеттиң хуралдарынга херээженнер чөвүлелиниң болгаш административ комиссияның ажылын бир-бир удаа чугаалажып көрген. Хөй-нити организацияларының удуртукчуларының семинарын ийи катап эрттирген. Суурда 7 агиткварталдар даргалары-биле тускай хуралдарны эрттирип, оларның ажылынга хүн бүрүнүң удурткулгазын берип келген.

Суурда херээженнер чөвүлели агиткварталдар-биле болгаш хөй-нити организацияларының киржилгези-биле кодээ Культура бажыңынга дыштанылга кежээлерин, «Уран-шевер холдар» деп делгелгелерни организастап эрттирген. Кодээ Советте херээженнер чөвүлели эрткен үеде 4 удаа бүгү херээженнерниң хуралдарын эрттирип, аңаа совхозтуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле база совхозтуң бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче кирериниң дугайында, чоннуң өг-бүле культуразын бедидер болгаш школа-биле ада-иениң харылзаазының дугайында айтырыгларны чугаалашкан. 7 лекцияларны чүгле херээжен чонга тускайлап организастап эрттирген.

Херээженнер чөвүлелиниң составында 7 кижи ажылдап турар.

Ындыг болза-даа совхозта херээженнер чөвүлели сөөлгү үеде ажылын сулараткан. «Эң эки культурлуг өг-бүле» деп социалистиг чарыштың түңнелин үндүрбээн. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел талазы-биле ап чорудуп турар хемчеглери кошкак. Херээжен чоннуң иштинде бодун арага кылыр, хойтпак хайындырар чоруктар чайгы үелерде турган. Коммунистер Чычык Сат, Антонина Кара-Сал олар арагалап турган, партия талазы-биле шыңгыы хемчег алысканнар.

Советте административ комиссия даргазы М. Н. Хертек, оралакчызы Ө. С. Салчак олар четпес ажылдап турар. 1986 чылда 9 кижиниң хереэн көрген болза, 1987 чылда чүгле 5 кижиниң херээн көрген. Кодээ Советтиң девискээринде арага-дарыга сундулуг, хөй-ниттиниң корум-чурумун үрээр, брага хайындырар, хойтпак тигер чоруктар бар, ону сайгарып көрбейн турар. 1988 чылдың январь айда безин Василий Салчак, Каң-оол Иргек олар суурга ээрик чорупп турганы дээш оларның херектерин административ комиссияда киирип каан, ол херекти амдаа көрбээн.

Мөген-Бүрен кодээ Советиниң девискээринде күш-ажыл кылып шыдаар назылыг кижилерниң чүгле 32,2 хуузу арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура ниитилелиниң кежигүннери болуп хаара туттунган. Ол дээрге куду көргүзүг-дүр. Ниитилелдиң болгаш ооң эге организациялары амгы үениң негелдезинге дүүштүр чедир ажылдавайн турарын, моон соңгаар кескү ажылдарны кылып чорударын райкүүскомнуң хуралынга санал берген күүском кежигүннери чидии-биле болгаш чөптүг-биле шүгүмчүлээн.

Бо айтырыг талазы-биле чон ортузунга кижизидилге ажылын, араганың хоразының дугайында лекция, беседаларны четпес организастап чорудуп турарын илеткелчи болгаш санал бергеннер демдеглеп чугаалааннар.

Район, кодээ Советтерниң депутаттары тус-тус округтарынга соңгукчулары-биле ужуражыышкындан аңгыда, хоочуннар болгаш клуб чөвүлелдери, кодээ библиотека-биле тудуш харылзаалыг ажылдап турарлар. Хөй-нити организациялары чоннуң дыштанылгазын организастаары-биле чаа аргаларны ажыглап келген. Бо талазы-биле, ылаңгыя кодээ библиотеканың үлүү улуг.

Кодээ Культура бажыңы (эргелекчизи У. С. Донгак) янзы-бүрү темалыг кежээлерни организастап эрттирип турар. Эрткен чылын совхозтуң Культура бажыңынга, библиотеказынга септелгени эки шынарлыг чоруткан. Ынчалзажок Культура бажыңының одаар чүүлүн чогуур үезинде белеткеп албаанындан үзүктелдире бээр. Ооң уламындан соок болур таварылгалар хөй.

Кино үндүрүлгези ыракта четпес ажылдап, эрткен чылдың планын чүгле 94,1 хуу күүсеткен.

Чоннуң кадык чаагай амыдыралын хайгаараар кол черниң бирээзи участок эмнелгези. Ооң эргелекчизи Зоя Ичиновна Монгуш чоннуң кадыын камгалаар херекке шимченгир, сагыш човаңгыр чоруун көргүзүп турар. 1987 чылда участок эмнелгезин 10 орунга улгаттырган. Мөген-Бүрен бажыңда чурттап турар малчыннарны хандырары-биле кижи эмчизиниң пунктузун ажыткан. Ынчалзажок чон ортузунга масса-политиктиг ажылды чедир кылбайн турар. Янзы-бүрү аарыглар аайы-биле лекция, беседаны ээзэш кылган.

Хөй-ниттиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле улусчу дружинаның ажылы кодээ Советтиң девискээринде чүгээр. Мөген-Бүрен ортумак школаның башкылар болгаш Кызыл-Хая суурда участок эмнелгезиниң коллективтери дежурнайлаашкынче доктаамал үнүп турар. Кодээ Советтиң болгаш совхозта парткомнуң талазындан улусчу дружиналарның ажылынче доктаамал кичээнгей салбайн келгенинден совхозтуң конторазында, гаражта механизаторлар дружинниктеп үнмейн, график үзүптер таварылгалар бар. Бо айтырыг талазы-биле совхозтуң дружина командири У. Л. Иргит кошкак кичээнгей салып келгенин күүском хуралынга демдеглээн.

Эш хүү суду (даргазы Аңчы-оол Хомушку) 1987 чылда чаңгыс-даа суд кылбаан. Моон алгаш көөрге, эш хүү судунуң ажылын шимчедир талазы-биле кандыг-даа хемчегни кодээ Советтиң талазындан албаан.

Кодээ Советте дыштаныр хүн штавын 1985 чылда соңгуп тургускан, ооң даргазы Каң-оол Иргит кандыг-даа ажыл кылбаан, ооң ажыл-чорудулгазын кым-даа сонуургап көрбээн.

Кодээ Советтиң күүсекчи комитеди чон ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирип чорударынга болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглап, планныг онаалдаларны социалистиг хүлээлгелерни күүседиринче кижи бүрүзүн киириштирерин ге хөй-нити организацияларының бар аргаларын долузу-биле ажыглавайн, оларның ажылынга удурткулганы кошкадып, практиктиг дузаны ээзэш чедирип келгенин райкүүскомнуң хуралындан айыткан.

Хөй-нити организацияларының ролюн бедидери-биле оларның ажылының дугайында отчеттарын, информацияларын доктаамал дыңнап, хөй-нити организацияларының ажылын үндезини-биле экижиткен турарын кодээ Советтиң күүскомунга райкүүскомнуң хуралындан хүлээп алган шиитпиринде даасан.

Салчак ОЧУР.

Ажыглаңар — ажыктыг дуржулга

СҮТ ЫНДА ЧҮГЕ ХӨЙҮЛ?

Чоокта чаа бистиң республиканың төлээлекчилери—партия-совет база агроүлетпүр ажылдакчылары Томск областың агроүлетпүр комплекизиниң ажылының дуржулгазы-биле таныжып чорааш келген. Ол делегацияның составынга бистиң корреспондентивис база чораан. Ооң белеткээни материалды бо арында парлаадывыс.

Бистер Томскиге барганывыс кежээзинде-ле область дугайында үш киножурналды биске сонуургадып көргүскен. Агроүлетпүр талазы-биле дыка шыырак областың кодээ ажыл-агыйы-биле таныжылгавыс ынчалдыр эгелээн. Дараазында СЭКП обкомунуң ийиги секретары А. С. Зарембо бисти хүлээп алгаш, областың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң дугайын таныштырган.

Томскиниң малчыннары 1987 чылдың түңнели-биле бир инектен 3065 килограмм сүттү саггаш. Ол дээрге 1986 чылда тургаанындан 411 килограмм хөй. «Сүт» деп программа ёзугаар 1990 чылда бир инектен 3500 килограмм сүттү саар сорулганы салган улус болду.

Амгы үеде Томск областа саанчыларның «3200» база «3500» деп клубтары бар. А бисте бо чылын «3000» деп республика клувун организастап тургускан болгай. Бо черле эки херек. Нити сүт бүдүрүлгезин бедидер талазы-биле ооң ажык-дузазы улуг боор деп бодум хууда ынчаар бодап турар мен.

Бистиң чорааныывыс областың кодээ ажыл-агыйында бир эки чүүл болза, хожудап турар колхоз, совхозтарны өске мурнакчыларның шефтеп турары. Ооң ачызы-биле сүт саалдазы бедээн. Ол шефтиң уткасы чүл дээрге ажыл-агыйларның удуртукчулары ук совхозка, колхозка барган, ында күш-ажылды организастаанын чартык ай дургузунда таныжар, ооң чамдыктары кол экономист, зоотехник, механик, инженер-даа болуп алгаш, практиктиг дуза көргүзер. Ооң түңнелин үндүргеш, сүмелерни ажылдап кылыр. Келир чылын «3200» деп клуб турбас, «3500» деп клуб артар, а «4000» деп чаа клуб тыптып келир. Нити область бир инектен 3200 килограмм сүт саар деп сорулга салган болганда, ол чөптүг херек.

«Сүт» деп программада 5 кол чүүлче кичээнгей салган: мал чеми, ооң шынары: уксаажыдылга-селекция ажылы; кадрлар; социал айтырыг; болбаазырадылга үлетпүрү. Бо дээрге бистиң республиканың агроүлетпүр ажылдакчыларының база дорт харыылаар айтырыглары-дыр. Оларны чогумчалыг шиитпирлевейн тургаш, хөй сүт дугайында чугаалаан-даа херекчок.

Эрткен чылын Томск область бир чурттакчыга онааштыр 1 тонна мал чемин белеткээн. А областың чону бир миллион чедип турар. Бир инекке онааштыр 20 — 22 чем единицазы онаажыр. Чоокку чылдарда ол көргүзүгнү 25 килограмм чедирер сорулганы салган. А бисте эрткен чылын 1 инектен 1791 килограмм сүттү саггаш болгай. Чегенчиг аа! Ам республикада «Сүт» деп программаны ажылдап кылып турар. Томскиниң агаар-бойдузу, хөрзүнү бистиң Тываныындан ылгалдыг дээр чадавас. А мал чеми белеткээриниң технологиязы демей болгай.

Томск хоорайның чоогунда Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының сүт-бараан фермазында 1988 чылда ногаан конвейерниң схемазы мындыг: саар инектерни июнь 1-дээн сентябрь 31-ге чедир одарга кадарар, ол үеде 17 конвейерни эртер. Баштай-ла эрткен чайын тараан хөй чылдыг сиген шөлүнге, ооң соонда күзүн тараан көк-тараага, сулага, медеге, хонак биле клевер холумактыг шөлге, ооң соонда рапс тараан шөлге аңгы-аңгы хуусаада ээлчештир кадарар. Дараазында кукуруза, дазылында чемиштиг үнүштер тараан шөлдерге кадарар.

А нити облас а сүт бүдүрериниң үлетпүр технологиязының талазы-биле областың агроүлетпүр комитеди-биле кады үш эртем албан черлери сүмелерни ажылдап кылган. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, областың кодээ ажыл-агыйында эртемниң ролю улуг. Олла бүгү чүүлдер-биле кижи таныжкаш, бистиң республикада Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының ажылдап кылыпкан кандыг сүмелери барыл деп, болганчок-ла айтырыгны кижи бодунга сала бээр чорду. Бистиң Каа-Хем район кожалары — Кызыл, Таңды, Бии-Хем районнардан сүт саалдазының талазы-биле чүге хожудап турарыл? Чөөн-Хемчик районда безин «3000» клубтуң кежигүну бар, а Каа-Хемде чүге чогул? Бисте дуржулга станциязы оода чоок ол районга барып, сүт саалдазын көвүдедир талазы-биле практиктиг дузадан чүге чедирбезил?

Томск областың мал чеминде кол черни рапс, меде, чочак-тараа, дазылында чемиштиг үнүштер ээлеп турар. Кышкы үеде бир саар инекке хүнде 1 килограмм чочак-тараа далганы, 4—5 килограмм чочак-тараа холумаа бээри чугула деп, ында специалистер санап турар. Ол ышкаш 1 тонна сүтке дазылында чемиштиг 1 тонна үнүштерни чарыгдаары чугула деп санааш, ындыг культураларны тарыырынче улуг кичээнгейни салган.

«Сүт» программаның ийиги кол угланыышкыны малдың уксаазы дээн бис. «Томский» совхозтуң директору П. П. Кошель биске чүве чугаалап тургаш, инектиң уксаазы ыяап-ла ынча сүттү бээр ужурлуг, бир эвес ол хире сүттү чедир албайн турар болза, ооң ажаалда-хайгааралы кошкак болуп турары ол дээрзин демдегледи. Шынап-ла, ындыг болур ужурлуг. «Чернореченский» совхозта сүт комплекизинге баарывыска, ында зоотехниктиң өрээлинде янзы-бүрү журналдарда саар инек бүрүзүнүң хамык-ла шынарларын шуптузун бижип каан. Ёзулуг учёт деп чүве ол. А бисте ындыг эвес. «Кара-Хаак» биле «Х Улуг хурал» совхозтарда база өске-даа чамдык ажыл-агыйларда симменталь уксаалыг инектер ам холушкан. Ындыг болганда, хөй сүттү ам канчап саап алыр бис?

Томск областа бир эки чүүл — хунажыннар 400 килограмм четпээнде оларны тарып боозатпас. Ооң аңгыда, 1978 чылдан эгелээш, кара-шокар инектерни голштиннер-биле хайнактап эгелээн, амгы үеде ындыг хайнактар саар инектерниң 80 хуузу чеде берген, оларның бирээзиниң-не дириг деңзизи 400—600 килограмм чедип турар. Ындыг улуг инектер сүткүр болуру билдингир.

«Сүт» программаның үшкү кол кезээ — кадрлар-биле ажыл.

— Мурнунда бистер бир инектен-не сүт саалдазын 20 — 50 килограмм чедир көвүдедир дээннерни эки деп санап турган бис, ам болза 140 —180 килограмм көвүдедир дээннерни мактап тур бис—деп, обкомнуң ийиги секретары А. И. Зарембо биске дыңнатты.

Томск областа кодээ 17 район бар. Оларның ажыл-агыйлары 228 сүт-бараан фермалыг. 1985 чылда оларның 28-и бир инектен-не 2000 килограммдан ээзэш сүттү саггаш турган. Ооң чылдагааны чүдел дээш сайгара бээрге, кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспаан болган. Садик, чурттаалга бажыңнары чедишпезинден кижилерниң ажылдаар күзел-соруу чавыс, ынчангаш инектерин дүвү дажаш-биле саап каапкаш, чанарын бодаар. Областың партия-совет база ажыл-агый органнары бо айтырыгны шиитпирлээри-биле дээштиг хемчеглерни алган. Ооң түңнелинде хожудап турган фермалар 1986 чылда бир инектен 2000 ажыг килограмм, а 1987 чылда 2300 килограмм сүттү саггаш. Амгы үеде областа 228 ферманың 115-и бир инектен-не 3000, а 15-и 4000 ажыг килограмм сүттү ап турар.

Бо областа фермаларда вторник самында-ла малчын хүнүн эрттирери чаңчыл болган. Аңаа бир ажыл — саанчы кижи бодунуң неделя дургузунда отчёдун бээр. Ол хүн областың девискээринге кедээге өске ажылдар болбас. Отчёдун берип тура, саанчы кижи чүнү кылганын, четпези чүү болганын тайылбырлап бээр, четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылгаш, ону боттандырып турар.

Бистиң районнарывыстың чамдык ажыл-агыйларында малчыннарже комплексилиг үнүүшкүннер болуп-ла турар харын. Ынчалза-даа ооң дээштии чамдыкта ындыг-ла чогумчалыг эвес. Томск областың үлегери ёзугаар хамыктың мурнунда хожудап турар ажыл-агыйларже база тус-тус ажыл-ишчилерже аңаа комплексилиг үнүүшкүннерде сагыш салыр болза эки.

Областың фермаларында столоваялар, магазиннер, душтар, ол хамаанчок, чунар-бажыңнар (сауннар), эмнелге пунктулары безин бар.

«Сүт» программаның сөөлгү кезээ продукцияны болбаазырадыры. Сөөлгү ийи чылда областың агроүлетпүр комплекизиниң болбаазырадылга бүдүрүлгелерин тударынга, эде дерииринге 32 млн. рубльди чарыгдаан. Аъш-чемниң хөй-хөй чаа немелде хевирлерин кылып үндүрүп турар апарган. 1987 чылда ногаа садарының 8 магазинин ажыткан. Чамдык совхозтарның боттарында безин аъш-чем болбаазырадыр цехтер бар.

Хөй сүт дээш чарыышты СЭКП обкомунуң база улус депутаттарының область Совединиң органы — «Красное знамя» солун районнар аайы-биле хоюкта бир инектен сааганы, эрткен чылдаазы-биле деңнели— мындыг ийи кезеңекке доктаамал чырыдып турар, а биске ону оода ай санында республика солуннарынга ынчалдыр чырыдып турар болза эки деп бот-хуумда ынчаар бодаар мен.

Үстүнде киирген чамдык чижектерден алырга, сүт бүдүрүлгезин көвүдедир, ол чугула продуктуну болбаазырадыр талазы-биле Томск областа дуржулга улуг. Ону биске ажыглаарының чамдык аргалары бар. Бир-тээ СЭКП райкомнарының бирги секретарьлары, чамдык райкүүскомнарның даргалары, Агроүлетпүркомнуң төлээлери ону көрүп, билип алган болганда, ол дуржулганы шиңгээдип эгелээр боор деп идегел улуг.

Эң ылаңгыя сүт бүдүрер талазы-биле бир совхозтуң дуржулгазын база чемишчидиигени ажыглап турары, кодээ ажыл-агыйга эртемниң ролю — бо айтырыгларны солунга дараазында чырыдар бис.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЯСЛИ БИЛЕ БАЖЫҢ БОЛЗА

Амгы үеде кижи дугайында сагыш салыышкын — чугула черде. Кижи чок болза, кандыг-даа ажыл шимчевес. Ынчангаш кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды чогумчалыг болдурары — кол негелде. Оларның амыдыралы экижир болза, хамаарышкан ажылдакнинге күзел-соруу улам күштелир.

Бистиң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде ниитизи-биле 40 ажыг ажылчын бар. Олар ай, квартал санында планныг даалгаларын багай эвес күүседип турар. Чонга 15 хевириниң ачы-дузазын чедирип келген. Ынчалзажок ажылчыннарның аразында ажы-төлү ясли-садка тургустунмаан улус бар. Оон аңгыда беш специалистиң чурттаар бажыңы чок. Оларның иштинде ийи бот не бар.

Бир эвес үстүнде айытканым ажылчыннарга ясли-сад берип, бажың-биле хандырыптар болза, оларның бүдүрүкчүлүг, сеткил-сагыжы дыш ажылдаарынга дыка-ла дузалаар ийик. Чамдык ажылчыннар тускай мергежилдиг-даа болза, ажы-төлү ясли-сад чогундан, бажың-баарат-биле хандырбазындан ажылдан үнүп чоруур ужурга таваржып турар. Бүдүрүлгеде профэвилел комитеди, администрация бо талазы-биле хемчеглерни алырынче оралдажыышкыннарны кылып келдивис. Харын улус депутаттарының Эрзин район Совединиң күүскому, кодээ Советтиң күүскому база херээженнер ортузунга ажылдар чорудар кылдистиң эргелекчизи бүдүрүлгениң ажылчыннарынче сагыш салып, ясли-сад болгаш бажың-биле хандырарының хемчеглерин алыр боор деп күзеп тур бис.

Зоя НОРЛААЖАП.
Профком даргазы.

Бөмбүрзектиң судалы

● Үндезин чаартылгаларны улуг сонуургал-биле хайгаарап турар.
● Аян-чоруктуң сорулгазы — үрегдээшкиннерни болдурбазы, халдаашкыннарны өйтүр шаварынга дузалаары.
● Өлүм чок романда чуруктарның ачызы.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. 1945 чылдың эчис сорулгалары совет-венгр найыралды доктаамал быжыглаарында, социалистиг тургузуушкунуң болгаш делегей политиказының бүгү-ле айтырыгларынга СЭКП-ниң болгаш ВСАП-тың үзел-бодалдарының чаңгыс аайлыында илереттинген. Ол дугайын фашистиг эжелекчилерден чурттуң хостааның 43 чыл оюнга турасктаткан Венгр-совет найырал ниитилелиниң баштаар чериниң байырлыг хуралынга демдеглеп чугаалаан.

Венгрияны хостаары дээш амы-тынын берген совет улустуң алдарлыг оолдарының дугайында тураскаалды венгр улус хайыралыы-биле камнап турар деп, хуралдың киржикчилеринге чүве чугаалап тура, Ниитилелдиң баштаар чериниң кежигүну Янош Годош демдеглээн. Совет-венгр найырал болгаш кады ажылдажылга доктаамал хөгжүп, чаа хевирлер-биле байлакшып турар. Ооң херечизи — каттышкан бүдүрүлгелерни, күш-ажылчы коллективтерниң аразында дорт харылзааларны тургузуп турары. Венгр улус эде тургустунуушкун чорудулгазын, аңы-дуңмалышкы чурттуң амыдыралының бүгү талаларын хаара тудкан үндезин чаартылгаларны улуг сонуургал-биле хайгаарап турар.

ПРАГА. Сураглыг чехословак чурукчу, ЧССР-ниң улустуң чурукчузу Йозеф Ладаның чогаадыкчы оруунуң дугайын Острава хоорайда соңгу-моравия галлереязының залдарынга тургускан делгелге көргүзүп турар. Ында барык-ла 300 ажыг чогаалдар — чуруктар, графика, ном каасталгаларын делгээн.

Бийирниң ол сураглыг мастерниң чогаадыкчы ажылы Ярослав Гашектиң «Дидим солдат Швейктиң ужуралдары» деп өлүм чок романынга чуруктарының ачызында Чехословакиядан дашкаар сураглыг берген. Бичии уругларга тураскааткан чурукчунуң чогаалдары оон ээзэш эвес сураглыг непгерээн. Чүс-чүс муң чехословак бичии чаштар Й. Ладаның тургусканы «Мээң үжүглелим» деп чараш номчугажының ачызында номчулганың баштайгы чаңчылдарын алганнар.

БУХАРЕСТ. «Бүдүрүлгелерге болгаш албан черлеринге ном айы» Румынияда эгелээн. Ону чорудары чаңчыл болу берген болгаш республикада ам 13 катап ол эртип турар. Ооң девизи — «Ном — социалистиг медерелди хөгжүдериниң, Румынияга социализмниң болгаш коммунизмниң медерелдиг тургузукчузу чаа кижини кижизидериниң кол фактору». Ай иштинде бүгү чуртта литературлуг кежээлерни, симпозиумнарны, уран чогаал, ниитилел-политиктиг болгаш эртем-техниктиг литератураның делгелгелерни, чогаалчылар, шүлүкчүлер, ном үндүрүкчүлери-биле ужуражыышкыннар болур. Күш-ажылчы коллективтерниң аалчылары болуп ном магазиннери келир, олар номчукчуларга румын болгаш дашкы литератураның чаа номнарын саналдаарлар.

(СЭТА).

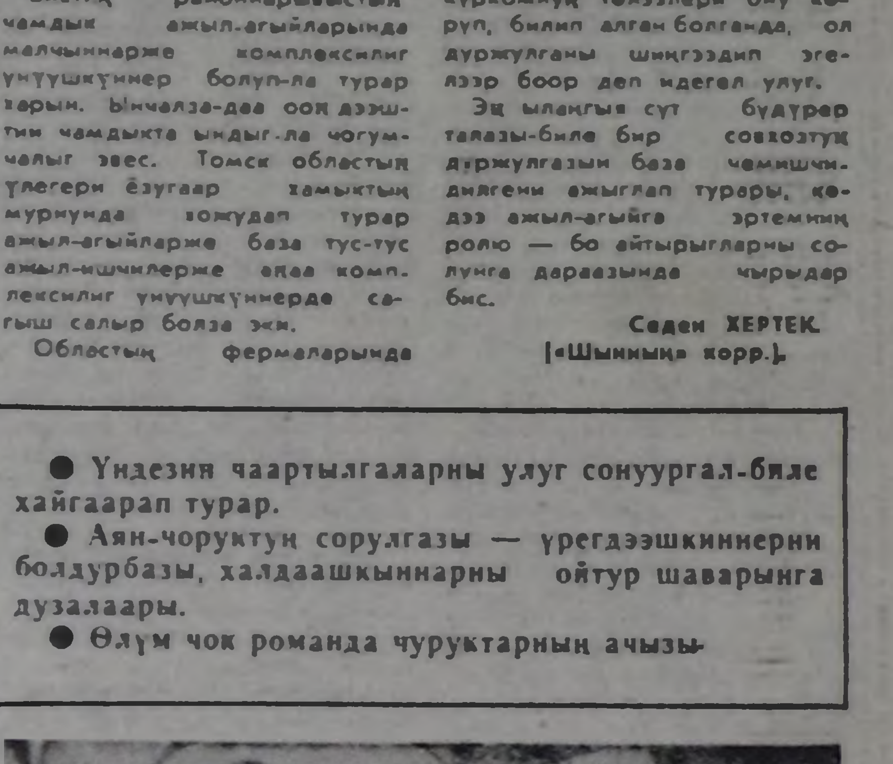

НИКАРАГУА. Никарагуа контраска АКШ-тың деткимчезинге удурланып Конкордта (Калифорния штат) АКШ-тың шериг-далай күштериниң баазазының чанынга болган удурланыышкын чыскаалының үезинде шериг поездизинге бастыргаш, ийи будун чидирген, дайынга удур демиселдиң активчизи Брайан Уиллсон ам тайбыңның америк талалакчыларының бөлүү-биле кады Никарагуада чоруп турар. Ол аян-чоруктуң сорулгазы—ол чурттуң улузунга сомосожуларның үрегдеп кааны экономиктиг объектилерин, чурттаалга бажыңнарын, школаларны болгаш эмнелгелерни катап тургузары, контрреволюсчуларның халдаашкыннарын өйтүр шаварынга дузалаары.

Контрастың халдаашкынының үезинде балыгланган кижилерниң моральдыг сагыш-сеткилин көдүрери-биле эмнелгелерге Уиллсон баар деп турар.

ЧУРУКТА: Брайан Уиллсон Сапога болган парлалга конференциязының үезинде.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

АКШ: соңгулда мурнунуң кампаниязы

Телевидениениң чаа сюжеттери — соңгулда мурнунуң кампаниязы күштелип келчидарының шынчы илерелидир.

Эрткен чүс чыл дургузунда АКШ-та хөй чүүлдер өскерилген, ынчалзажок соңгулда мурнунуң демиселиниң стили болгаш методтары биежки хевээр арткан. Кампаниядан кампания чедир чүгле хевир байдалы өскерлип турар: ол элээн хөй-аът кирипшкиниг азы чигзиниишкиннерлиг-даа болган туруп болур. А бо чылдың хөй-аът кирипшкинниг кылдыр санап болбас, эрткен чылдың октябрь 19-та Нью-Йорк биржазынга «кара понедельниктеп» кол-кол корпорацияларның акцияларының өртек-үнезиниң кедергей кудулаашкыны болгаш «иранкейт» дээр алгыш-кырыш американнарның бүзүрелин бойлаткан.

Ынчалзажок ол-даа чүүлдер ийи партиядан кандидаттар болуксап турарларны шыңгыы национал айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле соңгулда мурнунуң делгереңгей программаларын ажылдап кылырынче дүргөн кириптер кылдыр албадап шыдаваан. Оларның аразында демисел амдыызында шуут-ла хууда үндезиннге месилдежиишкиннер янзылыг болуп, соңгулда мурнунуң эге үе-чадазында партия активчилериниң хуралдарынга — эге соңгулдаларга бадылаашкыннар санаар оюннар шимчилиг чоруттунуп турар. Оларны чорударының чурумун нарын болгаш өжегерээн будулгаазынныг болдурган. Ол чорук бүгү-ле болдунар аргалыг кажарлаашкыннарга болгаш соора ажыглаашкыннарга таарышкан.

Айова штатка февраль 8-те партиялар активчилериниң хуралдары болгаш Нью-Гэмпшир штатка февраль 16-да эге соңгулдалар янзы-бүрү бодалдыг түңнелдерни берген. Чаржалажыкчыларның чаңгызынга-даа олар кымның кол кордакчы болуруун хандырбаан. Кудуруунда болу бергеннерни демиселди уламчылаарындан ойталаар кылдыр албадааш, байдалды харын бөдүүнчүткен. Рейганчы администрацияга күрүне секретары турган Александр Хейг, Аризон штаттың губернатору чораан Пьер Дюпон демиселден чайлаан.

Айовага бадылаашкыннарның түңнелдерин ёзугаар алырга, республиканчыларның аразынга сенатор Роберт Доул, а демократтарның аразынга АКШ-тың төлээлекчилер палатазының кежигүну Ричард Гепхардт тиилээн. Нью-Гэмпширге бирги черже оралакчы президент Буш биле Массачусет штаттың губернатору Майкл Дукакис олар үнгеннер. Ынчалзажок ийи штаттың кайызынга-даа президент болуксап турарларның кол киржикчилериниң аразынга карышкак шиитпирлиг болбаан, ынчангаш соңгулда мурнунуң ам болур маргылдааларынга аштырыышкыннардан кым-даа магадылаттынмаан.

Америк парлалганың үнелээшкиннери-биле алырга, Нью-Гэмпширге Дукакистиң чедиишкиниг болганы колдуунда-ла ооң кожазында штаттың губернатору албан-дужаалды ээлеп турары-биле тайылбырлаттынар, а Айовага Гепхардтка болгаш Нью-Гэмпширге — Бушка тиилелгени халас транспорт-биле болгаш өске-даа ачы-дуза чедириишкиннери-биле соңгукчуларны хандырган оларның талалакчыларының идепкейлиг күжениишкиннери, а ол ышкаш телевиденниеге боттарын көргеттиниип суртаалдаарынга хөй чарыгдалдарны үндүргени хандырып берген. Чижээ, телевиденниеге бодун Айовага мактап чарлаарынга Гепхардт 400 муң долларны чарыгдаан.

Америкада соңгулдалар хамаатыларның шуут-ла идепкей чок чоруу-биле ылгалып турарында кижи кайгаар чүве чок. АКШ-тың конгрезиниң шиичилел албан чериниң эрткен чылдың декабрьда белеткээн илеткелинде соңгукчуларының идепкейиниң талазы-биле Каттышкан Штаттар Барыын чүктүң 28 чурттарының аразында сөөлгү черни ээлеп турар деп чугаалаан. 1969 чылдан 1986 чылдарга чедир үеде бадылаар эргезин американнарның деңкезиинден чүгле бичии-ле хөй нуруузу ажыглаан деп ол документиде айыткан.

А төөгүнүң херечилеп турары-биле көөрге, Американың политиктиг ажылдакчыларының салым-хуузунга хөзуңнарга болгаш аазаашкыннарга бодаарга, акша-мөңгүн оранчок улуг рольдуг. Соңгулда мурнунуң демиселиниң өртек-үнези кампаниядан кампания чедир чайгылыш чок өзүп орар, ол 1980 чылда бир миллиард, дөрт чыл эрткенде барык ийи миллиард доллар ашкан, а ам специалистерниң баш удур бодап турары-биле алырга, улуг үлетпүр болгаш садыг корпорацияларының, банкыларының болгаш страхование компанияларының салдарлыг бөлүгленишкиннерниң болгаш АКШ-та «акша шоодайлары» деп атты алган организацияларның деткимчезинге кордаан чүгле ындыг кандидат чедиишкинниг болуруңга идегеп болур. Каттышкан Штаттарның ээлчеглиг президентизи кым болурунуң дугайында айтырыгны херек кырында олар шиитпирлеп турар, чүге дээрге соңгулда мурнунуң аар өртек-үнелиг кампаниязын чүгле олар чорудуп болурлар болгай. Массалыг информация чепсектеринге чарлал-мактадлар төлээринге бирги ээлчегде долларлар херек, ынчангаш президентиге кандидаттарның чыгган түңнериниң ортумаа-биле 60 хуузу аңаа барып турар.

Соңгулда мурнунуң кампаниязының үезинде бүгү кандидаттар политиктиг платформазын чогаадып тургузарындан эвес, харын соңгулда мурнунуң фондуларынга акша-херекгилер чыырындан, соңгукчулар эзедип алырындан эгелээр. Акшалар чыырының хевирлери болгаш аргалары — эң-не янзы-бүрү. Ынчаарга парлалганың сан-медээлери-биле алырга, аңаа бодуун хамаатыларадан дедывырлар политиктиг демисел чорударынга нити чарыгдалдарының беш хуузу болуп турар. Акша-херекгилериниң кол үнер дөзү улуг бажаттарның эрге-ажыктарын төлээлээн политиктиг хөделиишкиннерниң комитеттери дээрлер болур.

Ынчалзажок ноябрьда болур шиитпирлиг сегиржип алыышкынның мурнунда ап чорудар хемчеглерниң узун дээзызында баштайгылар болуп кирген. Айова биле Гэмпшир кампаниязының моон соңгаар кандыг янзылыг чоруттунарынга улуг салдарны чедирер арга-шинектиг. Президентиге кандидат болуксап турарлардан Нью-Гэмпширге аштырыышкынга таварышкан кижи Ак бажыңга бажын суп шыдавас дээрзин сөөлгү чээрби чылдың фактылары тодаргай чугаалап турар. Ынчаарга тиилелге чедип алыр болза, кандыг-бир черге нин чедиишкини болуруң харын аазап турар. 1960 чылда Канада-биле кызыгаарда ол улуг эвес штатка Джон Кеннеди, 1968 чылда—Ричард Никсон, 1976 чылда—Джон Картер болгаш 1980 чылда — Рональд Рейган тиилелгени чедип алганнар. «Нью-Гэмпширге тиилээн кижи — телевидение дамчыыштыр аар өртек-үнелиг мактал чарлалдарны төлеп бээринге болгаш соңгулда мурнунуң кампаниязын чорударынга мырыңай эргежок чугула өске-даа чарыгдалдарны дугаарынга акшаларны чыыр талазы-биле күжениишкиннерниң чедиишкиниг болурунга кордаан салып болур, а аштырыышкынга таварышкан кижи акша-хоюшуу чок артып калып болур» деп, АП агентилел чери айтып турар.

Юрий УСТИМЕНКО.
(СЭТА).

ЭЭНЗИРЭЭН ӨРТЭЭЛ

Үстүү, Алдыы Балыктыгның мал оъттаар черлери. «Тере-Хөл» совхозтуң малчыннары ында чурттап орар, ол чериниң аразы оранчок хаайы. Ырак-узак черде өг-бүлелерниң амыдырал-чурттаалгазынга кандыг херекселдер турбас боор. Ынчан ол аразы бир хонуп чедер болгаш, чер ортузунга өртээл-бажың тударын шагда-ла сүмелешкен. 1953 чылдың февральда колхозтуң отчёт-соңгулдалыг хуралынга малчыннар ол саналын киирген. Оларның бот-идепкейлиг саналын чыылганнар үнелеп, олче өртээл-бажың тудары-биле Бегзи Дамы, Дерма Доржу баштаткан бөлүк кижилерни чорударын шиитпирлээн.

Ук шиитпирни олар чепсүнүп хүлээп алгаш, аът-биле чүдүк сөөртүп тургаш, бажыңны туткан. Ол бажың ырак-узак чорук кылып эртер кижилерге дыка таарымчалыг турду. Амгы үеде ол өртээл-бажың кандыг байдалдыгыл? Олче сагыш салыр кижи бар бе? Чок. Шынап-ла, кижиниң амыдырал-чурттаалгазынче эки сагыш салыр болза, олардан ажыл-иш дээш негелде кылырда безин белен болбас бе. Ам ол үнелиг өртээл-бажың чорук-херек кылган кижилерниң доктаар чери болур хамаанчок, ээнзирээн. Иштн-дашты соок дош-биле демей. Соңга, хаалгалары хажып калган. Чылдан чылче септелге чок артып келген.

Бо өртээл-бажыңны Санаа Кыргыс ээлеп турган. Ол ам пенсионер, Балыктыгда чурттап орар. Ынчан эрткен-дүшкен кижилерниң аъттарын сиген нелдир черни тускайлап каан. Өрээлдерге чырыдар лампалыг турду. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, нэигге, соокка моорап-шылаан кижилерниң дыштанып доктаарынга эптиг кылдынган өртээл чүве. Ылаңгыя чаш уруглар малчыннар бо черни совхоз дирекциязы, кодээ Совет күүскому, партком болгаш профэвилел комитеттери катап эде кылдырын, септеп-селип бээрин күзеп орар. Шагдагы үеге бодаарга, ам хаалга, соңга рамалары, шил, кадаг дээш, херек өске-даа тудуг материалдарын тып алыр арга бар. Бир эвес Балыктыгның малчыннарын тудуг материалдары-биле хандырыгаш, боттарыңар септеп кылып алыңар дээр болза, дораан шимчеп үнер.

Амгы үеде кижилерден негелде кылырда, баштай амыдыралын, чурттап орарын сонуурган, хандырылга четчир бе азы кандыгыл деп көрзе эки. Балыктыгның малчыннары чүгле өртээл-бажың дүвүредип турар эвес. Ниитизи-биле амыдырал-чурттаалгазын база сонуурган кээп көөрүн база күзеп орар.

Ак-оол СЕДЕН.
Балыктыгда аныяктарның даргалыкчызы.
Кызыл район.

Төрээн дылың өөрен

ХАНЫ ӨӨРЕДИР, ШИҢГЭЭДИР, АЖЫГЛААР

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң кескү ажылдакчызы, Бүгү-российжаның старостазы М. И. Калинин Ада-чурттуң Улуг дайынының мурнунда-ла Москва школаларының үстүкү класстарының өөреникчилери-биле Кремльдиң Улуг ордузунга ужурашкан. Төрээн чурттуң идегелдиг, кадык-шыырак камгалакчылары, долу үнелиг хамаатылары болур тедээде, дараазында алды эртемнерни: бирээде, марксизм-ленинизмниң үндезиннерин, ийиде, төрээн дылды, үште, математиканы, дөртте, физиканы, беште, химияны, алдыда, күш-культураны хандызы-биле шиңгээдип алыр ужурлуг силер деп, ол чагаан. Педагогиканың нарын айтырыгларын хандызы-биле сайгарып чораан М. И. Калининниң школачыларга бо чагыы амгы үеде, эде тургузуушкунуң — совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларының революстуг чаартылгазының шиитпирлиг үе-чадазында база чугула ужур-дузалыг деп бодаар мен.

«Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының база ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» СЭКП Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунуң докладында мынча деп айыткан: «Национал-орус ийи дылды билир чорукту идепкейлиг хөгжүдери, ССРЭ-ниң улустарының дылдарын, националдар аразының харылзажырының чепсээ кылдыр совет кижилерниң эки тура-биле хүлээп алганы орус дылды өөренирин база башкылаарын үндезини-биле экижидери, орус болгаш төрээн дылдарның кырынга кады өөрениириниң практиказын школаларга калбартыры чугула. Түс черниң национал дылын эске националдарның аныяктарының өөренирин магат деткиир. Кандыг дылга өөренир дугайында айтырыгга артык эргелиг болур чорукту азы кызыгаарлаашкыннарны, чагырып албадаашкынны кандыг-даа болдуруп болбас».

СЭКП ТК-ның Пленумунуң бо айтыышкынын хажык чокка удуртулга болдурары, амыдыралга боттандырары — бүгү кижилерниң, бистерниң шуптувустуң чугула хүлээлгевистир. Дыл — хамыктың мурнунда кижилерниң харылзажырының, бот-боттарын билчиришиниң чепсээ болганда, дылдарны билири, чугаа культуразын шиңгээдип алыры, кандыг-даа дылдың дүрүмнерин сагыыры — бүгү-ниитиниң чугула херээ деп бодаар мен.

Эрзин районда тыва дыл, литература башкыларының методиктиг каттыжыышкынның удуртукчузу Валентина Моңгуштуң «Төрээн дылын өөрен» деп кыйгырыг-биле 1988 чылдың март 4-те № 54 «Шынга» парлаттынган «Башкының хүлээлгези» деп чүүлүн улуг сонуургал-биле номчааш, ооң кедүрген айтырыгларын, сүмелерин, саналдарын деткивишаан, мен бодум номчукчу, журналист, очулдурукчу кижи болганымда, башкының ол саналдарынга уламчып, чамдык байдалдарымны илергейлеп бижиир бодай-дыр мен.

«Эрзин — республиканың эске районнарынга бодаарга, онзагай чер» деп, авторнуң бижээни шын. Ол районнуң чурттакчыларының элээн кезии ены-дүкке моол улустуң дылын билир, аныяктарының аразында эвээш эвес кижилер үш дылдың: тыва, орус, моол дылдарның кырынга чугаалажып турар. Эрзин, Тере-Хөл чурттуг эш-өөрүмнүң үш дылды билирин аныямде-ла магадап чордум. Кандыг-даа чоннуң дылы — ол дээрге ооң национал байлаа болгай. Эрзин чурттуг, амгы үеде Кызыл хоорайда чурттап, ажылдап чоруур С. Ш. Баян-биле кады Моол Арат Республиканың Саглы суурунга 1973 чылдың чайынында албан-ажыл айыы-биле чеде берген мен. МАРН-ның Саглы комитединиң секретары-биле эш Баян моол дыл кырынга чугаалажааш, орус, тыва дылдарже саат чокка очулдуруп турганын ынчаарда база дыка магадаан мен.

«Башкының хүлээлгези» деп чүүлде кедүрген чугула айтырыглар чүгле Эрзинге эвес, харын-даа Тываның бүгү районнарынге бүрүн хамааржыр деп санаар мен. 1983 чылдың март 26-да СЭКП Тыва обкомунуң IX пленуму ажылчы чоннуң, аныяктарның патриоттуг болгаш интернационалдыг кижизидилгезин улам-на күштелдирер дугайында чугула айтырыгны чугаалажып көргеш, дыл, чугаа культуразынче, орус, тыва дылдарны школаларга башкылаарын, өөренирин үндезини-биле экижидеринче улуг кичээнгейни угландырган.

СЭКП обкомунуң пленумунуң сөөлүнде чоннуң, ылангыя аныяктарның ортузунга тайылбыр ажылын чоруткан түңнелинде тыва дылдың чугаа культуразында хажыдыышкыннар чоорту барык читкен. Ынчалзажок «Райком комсомолдан телефонпап турду», «Бөгүн сөөлгү урок болбады», «Мен Новый Шагонар баар» деп чугаалар Улуг-Хем районнуң чамдык тыва аныяктарының аразында сөөлгү үеде база кетап дыңналып турар апарганы хомуданчыг-дыр.

Харын-даа радионуң, телевидениениң дамчыдылгаларынга, хуралдарга харыысалгалыг чамдык ажылдакчылар безин боттарының чугаазының культуразын хайгааравас, орус, тыва состерни хамаанчокка холуй ажыглаар, дыл дүрүмнерин, литературалыг негелделерин сагывас таварылгалар база бар. Аныяк тыва кижилерниң чугаа культуразын сайзырадырынга ындыг таварылгалар идигни бербейн, харын-даа багай салдарлыг болуп турар деп бодаар мен.

Орус, тыва дыл өөредилгезинге хамаарыштыр база бир мындыг бодалды илергейлээр бодаан мен. Националдар аразының харылзажырының чепсээ кылдыр совет кижилерниң эки тура-биле хүлээп алганы орус дылды — улуг орус улустуң байлак дылын тыва аныяктарның дыка сонуургалдыг, сундулуг өөренип, шиңгээдип ап турарынга сеткил өөрүвейн, аңаа чоргааранмайн барып болбас. Марксизм-ленинизмниң номнарын, эртемнерниң үндезиннерин тывалар, бистиң Төрээн чуртувустуң эске националдарының төлээлекчилери-биле бир демей, кезээде шиңгээдип ап келген болгаш шиңгээдип ап даа турар. Ынчангаш орус дыл — эртем-билигни чедип алырывыстың дүлгүүрү-дүр. Ооң-биле чергелештир, чамдык тыва аныяктар, ылангыя хоорайлар чурттуг аныяк кижилер төрээн дылын билбес болуп турар. Ындыг байдалды таарымчалыг деп санап болур бе? Национал-орус ийи дылды билир чорукту идепкейлиг хөгжүдериниң чугулазын СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң докладында айытканы менээ холбаштыр онзалап демдеглээр бодайдыр мен.

Тывада ажылдап, чурттап чоруур орус, украин, белорус, бурят, хакас хөй-хөй эштерниң тыва дылды билири, чугаалаары амгы үениң чамдык тыва аныяк кижилерниң төрээн дылынга чугаалаарындан артык болгаш культурлуг деп бадыткап болур мен. Чижээ, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну чогаалчы М. И. Пахомов Кызыл хоорайда чурттап олурар. Ол кажан тыва дылга илеткел кылып, лекция номчуй бээрге, дыка сонуургап дыңнаар чордум. Чоокта чаа Кызылдың Ленин кудумчузунга Михаил Иванович-биле ужуражы бергеш, ооң-биле мендилешкеш, кадыкшыл байдалын орустап айтырдым. Ол хөглүг аажок каттыргаш, тывалап харыылады:

— О, тергиин, тергиин оол!

Күш-ажылдың хоочуну Н. Г. Уколов ырей база Кызыл хоорайда чурттап олурар. Тыва дыл кырынга ооң илдик чокка шын чугаалаарын, тыва аянын, аялгазын пат-ла магадаар мен. Ол хөй чылдарда чолаачылап келген кижи. Кажан кодээге тыва өңнүктеринге ол чеде бээрге, малчыннар, механизаторлар ону кедергей хүндүлээр, оларның эп-найыралдыг хөөрежип, баштактанып, каттыржып турганын база магадап чордум.

Орус дылдан тыва дылче очулгада өөренип көрзе, шиитпирлезе чогуур эвээш эвес айтырыглар база бар. Чижээ, очулдурары барык болдунмас, нарын сөстер болганчок-ла таваржыр. Профориентация, филиал, аттестация, прицеп дээн ышкаш, ындыг сөстерни тыва дылче канчаар очулдурза, азы ол хевээр канчаар ажыглаза чогуурул деп айтырыгга хамаарыштыр тыва дыл, литература башкыларының санал-оналын очулдурукчулар манап турар.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалы деп бижип, чугаалап турар. Ынчаарга филиал — салбыр дээн латин сөстү «Кызылда салбыры» деп бижип, азы чугаалаар болза, ажырбас болгаш массалыг номчукчуларга утказы билдингир-даа болгу дег. «Улус ажыл-агыйының удуртукчу ажылдакчыларының болгаш специалистерниң мергежилин база билиин бедидерниң системазын эде тургузарының дугайында» СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын бо чылдың февральдың төнчүзүнде очулдуруп турган, «стажировка на предприятиях» деп домакка таварышкан бис. «Бүдүрүлгелерге стажировкалаары» деп баштай очулдуруп алган бис. Ындыг очулганың тыва дылга дыңналыры чиктиг, чаңчыкпаан болгаш стажировка деп сөстүң утказын колдуунда чолаачылар эки билир, ону канчаарыл деп айтырыг тургустунуп келген. Ынчангаш стажировка деп сөстү ооң утказының аайы-биле мырыңай дөрт сөстү ажыглап, мынчаар эде очулдурган бис: «Бүдүрүлгелерге херек кырынга өөренип ажылдаары». Ындыг сөстерниң очулгазынга хамаарыштыр номчукчуларның бодалын, сүмезин, күзелин очулдурукчулар база манап турар. Чечен, шын, чедимчелиг очулгалар тыва дылдың чугаа культуразынга, хөгжүлдезинге база чугула ужур-дузалыг деп бодаар мен.

Алексей ДҮГЕРЖАА.
ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү.

СПОРТ — СПОРТ — СПОРТ — СПОРТ — СПОРТ

БОТТУГ ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРЗЕ ЧОГУУР

Маргылдаа соонда бодал

Кызыл хоорайга хол бөмбүүнге школачыларның маргылдаазы болуп эрткен. Красноярскиниң кедээ ажыл-агыйы институдунуң Кызылда салбырының күш-культура башкызы Григорий Дүрбүүевич Сарыглар ону судьялап эрттирген. Ук маргылдааның эрткениниң дугайында чугаалап бээрин бистиң корреспондентивис ону дилээн.

— Бо маргылдаага оолдарның он бир, уругларның он ийи командазы киришкен. Олар кайызы-даа ийи бөлүкке үстүп алгаш ойнааннар. Ийи спорт залга көрүкчүлер хөй болган. Оюннар шыңгыыг эрткен. Ылаңгыя Тожуну уруглар командазының составы эки болган. Олар бирги черни бүзүрелдиг-биле алганы өөрүнчүг. Мөңгүн-Тайганың болгаш Бай-Тайганың уруглар командаларының составы база шыырак болгаш, ийиги, үшкү черлерни үлешкеннер. Оолдардан Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем районнарының шыырак болган. Чидиг демиселдиң түңнелинде Чөөн-Хемчик районнуң школачылары бирги черни алган. Кайы-даа командаларның аразындан шыырак ойнаар оолдар бар. Ам каш чыл болза, оларның ады-сураа үнүп келир боор.

— Бо маргылдаага Кызыл хоорайның школачыларының чедиишкини чок ойнааның чылдагааны чүде деп бодаар силер?

— Кызылдан ийи дугаар школаның бөөзазынга школа-интернат катчып алгаш, чаңгыс команда боол ойнадылар. Олар чер албаан. Ооң бир чылдагааны — хоорайның школачыларының аразынга белеткел маргылдааны эрттирбээни. Бо талазы-биле хоорайның спорт комитеди база профэвилелдериниң хоорайда эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилели аразында удур-дедир чүүй чайжып тургаш, маргылдааларны эрттирбээн. Ол ышкаш хоорайга кандыг-бир школаның бөөзазынга республиканың спорт школазының хол бөмбүүнүң секциязын тургускаш, тренер кижини бышкылдаарының аргазы бар. Бо талазы-биле Чырыдыышкын министерствозу болгаш республиканың уругларның спорт школазының дирекциязы тускай школаны ажылдар дугайында дарый хемчегни алыр боор дээрзинге идегел бар.

— Тренерлер болгаш судьялар дугайында чүнү чугаалап болур силер!

— Болуп эрткен маргылдааларга келген тренерлер боттарының командаларын белеткээр талазы-биле хөй үени үндүрген дээр болза частырыг болбас ийик. Ылаңгыя Тожу районнуң школачыларын ап көрээлиңер. Мооң мурнунда улуг-даа улус аразынга ол районда келген спортчулар хол бөмбүүнге бир дугаар чер кажан-даа ап көрбээн. Бо удаада школачы уруглар бирги черни алган. Бо дээрге үре-түңнелдиг белеткелдиң херечизи-дир. Аңаа кол рольду тренер кижи ойнаан. Тоора-Хем ортумак школада күш-культура башкызы Михаил Кол кыштадыр өөреникчилер аразынга маргылдааларны эрттирип келген. Ол боду судьялавышаан, ойнаарының чараш аргаларынга уругларны өөредип келген. Ооң түңнели — бирги черни алганы.

Ынчаарга судьялар талазы-биле чүнү чугаалаар силер дээр болза, сөөлгү үеде өзүп олурар аныяк судьяларның саны эвээш. Бо маргылдаага безин өөреникчилерниң аразындан судьяларны белеткеп ап болур турган. Оларны амдыгаавштан эгелеп белеткеп албайн турарывыстан, аныяк судьяларның чок болуп турары хомуданчыг. Районнардан келген улусту судьяладыр дээрге, оларның формазы (судьялап кедер тускай хеви) чок болур. Чамдык судьялар оюнунуң дүрүмнерин база билбес болгулаар. Республиканың хол бөмбүүнүң талазы-биле федерациязы школаларга судьялар белеткээр талазы-биле боттуг дузаны оларга көргүспейн келген. Республикада уругларның спорт школазы-биле оларның аразында харылзаа чок. Семинар безин кады эрттирип көрбээн. Ооң түңнелинде аныяк судьяларның белеткели багай. Ажыы-биле чугаалаарга, улуг-даа судьяларның билии кошкак. Республика чергелиг семинарлардан эрттирери күзенчиг.

Шынап-ла, сөөлгү үеде хол бөмбүү шоолуг сайзыраваан турар. Ол талазы-биле доктаамал секцияларны органиэаставайн турар. Түс черлерде профэвилел болгаш комсомол организациялары спорттуң бо хевиринче кошкак кичээнгей салып турар. Маргылдааларны таварылга боол эрттирип турар черлер хөй. Моон черле боттуг түңнел үндүрзе чогуур.

Интервьюну Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ кылган.

ЧУРУКТА: тиилекчи команда. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ШАМБАЛЫГНЫҢ» ШАҢНАЛЫ

Тыва хүрешке болгаш хол бөмбүүнге «Шамбалыг» совхозтуң шаңналы дээш үш чыл улаштыр маргылдаа база болуп эрткен. Аңаа Каа-Хем, Тес-Хем, Таңды болгаш Кызыл районнардан шупту 180 ажыг спортчулар киришкен.

Маргылдаа ийи хүн уламчылаан. Хол бөмбүү Шамбалыг школазының спорт залынга болган. Эр улустуң тос, херээженнерниң чеди командазы киришкен. Кайы-даа команданың иштинде шыырак ойнакчылар бар. Ынчангаш оюн чидиг, спортчу демиселге эрткен.

Эр улустуң түңнел оюнунга шамбалыгжылар Балгазынның чыынды командазын чүгле үшкү партияда удуп алган. Көрүкчүлер кайы-даа командага «аарып» турганнар. Үшкү черни Каа-Хем суурнуң ногаа өстүрер комбинадының спортчулары алган.

Херээжен хол бөмбүкчүлеринден Чербиниң чыынды командазы эки белеткелдиин көргүзүп, чаңгыс-даа командага уттурбаан. Түңнел оюнда шамбалыгжыларны уткаш, бирги черни алган. Шамбалыг ортумак школазының уруглар командазы үшкү черге төлептиг болган. Шаңналдыг черлер алган командаларга шаңналдарны тывыскан. Судья коллегиязы тускай шаңналдарны база доктааткан. Каа-Хем суурнуң ногаа өстүрер комбинадының ойнакчызы Евгений Куулар, «Шамбалыг» совхозтуң херээжен ойнакчызы Саяна Моңгуш «эң эки холдакчы», Балгазын суурнуң төлээзи Мерген Куулар, Черби школазының башкызы Оксана Белекпен «эң эки камгалакчы» деп шаңналдарга төлептиг болганнар.

«Шамбалыг» совхозта культура-спорт комплексизиниң ажылдап кылган программазын ёзугаар Культура бажыңынга школаның өөреникчилери спортчу оюннарны көргүскен. Акробаттыг аянзы-бүрү мергежилгелерин, хөй-хөй танцыларны база уран чүүлдүң хөй-аянзылыг жанрларын чыылган чонга бараалгатканнар. Келген аалчыларны болгаш чалаттырган эштерни хүндүлээри-биле суурнуң агытбажыңнары боттарының кылган аъш-чемин делгеп салган. Хоолуут аянзы-бүрү чемнер делгеттинген турган. Хөй-ниити организацияларының кылып чоруткан хемчеглериниң соонда 32 шиминдек мөгениң хүрежи болган.

Тыва хүрешке келгеннерниң аразында РСФСР-ниң национал хевирлеринге үш спорт мастери база хүрешкен. Шыырак дээн мөгелер боттарының оналгарын чиңги-биле октап, салыгдан салыгже тиилелгени чедип ап турган. Дөртүгү салыгда дөрт мөге арткан. Кымнарыл ол? Шамбалыгның мөгелери Владимир Моңгуш, Андрей Ондар, Тес-Хемден спортчулар Максим Дажываа биле Анатолий Удел-оол олар-дыр.

Кымның-биле кым хүрежирин көрүкчүлер четтикпейн манап орган. Жеребьёвка тырткан соонда, Владимир Моңгуш Максим Дажываа-биле хүрешкеш, октаан. Андрей Ондар Анатолий Удел-оолду каткан. Шамбалыгның ийи мөгези бот-боттарын билчир болгаш сөөлгү салыгда диттип чадап шаг болган. Ынчалза-даа хоочун мөге В. Моңгуш күштүг арганы ажыглааш, октап алгаш, шүүлген.

Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдааның түңнелинде кубок шамбалыгжыларда арткан. Ийигизин Балгазын, үшкүзүн Каа-Хем суурнуң ногаа өстүрер комбинадының спортчулары алган.

Маргылдаа бедик деңнелге эрткен. Ырак черден келген аалчыларны удуур-чыдар черби-биле болгаш аъш-чем-биле хандырганы эки болган.

Ынчалзажок спортту сайзырадырынче, ону массалыг болдурарынче, маргылдааларны организастыг эрттирериннче кичээнгейниң ам-даа кошкаан маңаа айтып каары артык эвес. Кара-Хаак болгаш Черби суурларының спортчулары чорумал машиналар дозуп, хөлезиннеп келгеннер. А Каа-Хем районнуң Бүрен-Аксының спортчулары «Шамбалыг» совхозка чедир чадаг кылаштажып келгеннер. Бо чүнү көргүзүп турарыл! Ук суурларда хөй-ниити организациялары спорт ажылынче багай сагыш салып, хостуг үени чөп ажыглаары-биле чон ортузунга культура-спорт комплексизи чөп ажыглавайн турарының бир херечизи-дир. Түс-түс черлерниң удуртукчулары мону шыңгыызы-биле чугаалажып, тодаргай хемчеглерни алыр апаар.

Николай ООРЖАК.
Маргылдааның кол секретары.

«БАМ-НЫҢ ХЕВИЗИ»

Благовещенск хоорайга хостуг хүрешке «БАМ-ның хевизи» дээш Бүгү-эвилел маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа үжен команда киришкен. Бистиң республикадан беш мөге хүрешкен. 52 килограмм деңзиге он сес мөге хүрешкен. Аңаа бистиң чаңгыс чер чурттуувус Профэвилелдерниң Бүгү-эвилел эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Хайыраканда уругларның спорт школазының тренери Кызыл-оол Сагаан хүрешкеш, ийи дугаар черни алган. Ол ССРЭ-ниң спорт мастериниң нормативин күүсеткен.

Кызылдың башкы институдунуң студентизи Александр Чадамба 62 килограмм деңзиге 24 хүрешкен кижиниң аразындан беш дугаар черни алган.

Вячеслав ПАВУ.

КИРГИЗИЯГА ТИИЛЕКЧИ БОЛГАННАР

Кыргыс ССР-де Токмак хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң шаңналы дээш хостуг хүреш талазы-биле Бүгү-эвилел маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа ниитизи-биле 180 ажыг мөгелер хүрешкен. 43 кг чедир деңзиге ийи дугаар черни профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң уругларның спорт школазының кижизидикчилери Буян Биче-оол, 37 кг чедир деңзиге Маадыр Оюн үшкү черни алганнар.

«Эки техниктиг белеткели дээш» тускай шаңналды Маадыр Оюнга, «Тиилелгеже чүткүл дээш» шаңналды Буян Биче-оолга тывыскан.

Маадыр БИЧЕ-ООЛ.
Тренер.

УДУК НЕГЕТТИНГЕН

Кызыл хоорайның Шыдыраа клувунга Красноярск хоорайның чемпиону «Красноярскэнерго» командазы-биле Кызыл хоорайның командазы алды хелге (5 эр, 1 херээжен) ойнаан. Мооң мурнунда ужуражылгага Красноярскиниң командазы 2:3 санга кызылчыларны уткан.

Харыы ужуражылга канчаар төнгенил? Баштайгы ийи хелге Ч. Оюн —А. Ефимов, Н. Гордиенко — Н. Шишигин оларның оюну шөлүлгүн доозулган. Бирги хелге спорт мастеринге кандидат А. Ефимов удурланыкчызының эге кошкерге багай эгелээнин ажыглааш, Ч. Оюнну уткан. Н. Шишигин дүрген шаап хадааашкынны кылгааш, Н. Гордиенкону удуп алган. Сан ур үе иштинде 1:1 болуп, деңг турган. Ооң соонда Кызылдың шыдыраачылары М. Доңгак, М. Адыг-оол, А. Борзенко олар О. Абаеваны, С. Зильберманны, В. Шевчукту дараалаштыр утканнар. Сөөлгү салыгда Красноярскиниң шыдыраачызы Е. Поляков, О. Моңгушту уткан. Түңнел сан 4:2 болуп, кызылчыларның тиилелгези-биле доозулган. Эрткен чылгы удук негеттинген.

Николай СУХОВ.

ШИИТПИРЛЕП ТУРЗА-ДАА

Ыраккы «Кара-Хөл» совхозта күш-культура болгаш спортту сайзырадыр талазы-биле ында хөй-ниити организациялары тускай хемчеглерни ажылдап кылган. План ёзугаар маргылдааларны школаның спорт залынга Александр Эгелович Иргит биле күш-культура башкызы Алиман Мангаолович Күдерек удуртуп турар.

Ийи-үш хонук бүрүнгээр чарлап каарга, командалар-даа, көрүкчүлер-даа хөй болуру өөрүнчүг. Ылаңгыя дыштанылга хүннеринде янзы-бүрү конкурстар, межээлер болгаш хол бөмбүүнге, шыдыраага маргылдаалар бо-ла болу берген турар.

Кажан маргылдаа болуп турар үеде чамдык командалар «шокар» хептерлиг үнүп кээрге, ол чараш эвес болур чорду. Спортчу хептер болгаш ойнаар херекселдер бистиң ыраккы Кара-Хөлге шоолуг келбес. Ооң ужурундан ырак черлер чоруп, хеп садып алыры болдунмас. Бистиң садыгжыларывыс бар шаа-биле экеп турда-ла, чедишпес. Ынчалза-даа совхозта профком ол айтырыгларны бодунуң шаа-биле шиитпирлеп турар.

Бичииммаа ХЕРТЕК.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 8-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Кижи болгаш хоойлу». «ССРЭ-де кооперация дугайында». ССРЭ-ниң Хоойлузунуң телевизилиг чугаалажып тур. 9.05 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 10.10 — «Киржикчилер». Экологияның нарын айтырыглары. 10.55—11.05— Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 15.50 — «Беш чыл: ажыл-херектер болгаш кижилер». 16.15 —«Чүүден болгаш чүге». 16.45 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 17.30—«Хендир». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 17.40 — Философия дугайында беседалар. «Кижи». «Кижиниң комплекстиг шинчилээни» деп бүгү-эвилел конференциязындан материалдар. 18.25 —Бөгүн делегейде. 18.45 —Эргидеги болгаш амгы ырлар. 19.20 —«Резонанс». «Европа бажыңынга —тайбыңны». Политиктиг тайылбырлакчы Б. Кальгин чорудар. 20.50 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.00—«Үе». 21.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 22.40—00.10 — «Үзел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Экии, чеc! 8.55 — «Каралтыг бактериялар». 9.05— Англи дыл. 9.55 —«Бистиң бичии кенгурулапывыс». 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Л. Н. Толстой. «Тайбың болгаш дайын» 10.35; 11.35 — Төөгү. 7 класс. Емельян Пугачевтуң удуртулгазы-биле тараачыннар дайыны. 11.05 —Англи дыл. 12.05 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 12.35 — Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Ийи кижи...» 13.05 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 13.45 — Медээлер. 13.55 —15.00— «Ажыктыг керээ». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.30 — «Уруглар бажыны — энерелдиг бажың». Кызылдың уруглар бажыңындан дамчыдылга. Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң республика салбырының кежигүнү Г. К. Баву дамчыдылгага киржир. 19.00 — «Азия төөү». Үндүрүгеде: Медээлер. «Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». 19.30 — Медээлер. 19.40 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чештер!».

КЫЗЫЛДАН

20.00 — «Сценада — хоочуннар». Көрүкчүлерниң дилээ-биле апрель 2-де хөгжүм-шии театрынга болган Тыва АССР-ниң уран чүүл мастерлериниң концертиниң көргүзүү.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — «В. Канделаки сигерни челеп тур». 23.00 — Улустуң «Вильния» деп кедээ капеллазының концерти. 23.15—00.45 —Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» — «Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.25 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Э. Быстрицкая. 19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чештер!». 20.00 — 21.00 — П. И. Чайковскийниң аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. РСФСР-ниң алдарлыг артизи Г. Соколов.

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

9-та. М. Горький. «ИРЕЙ». Эгелээри 19.00 шакта.

10.-да О. Фельцман, Ю. Хмельницкий. «ДОННА ЛЮЦИЯ АЗЫ УЖУРЛУГ-ЛА УГБАЯ». Комедия. Эгелээри 19.00 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

9-10-да. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

9-10-да. Дыштанылга кежээзи. 19.00 шакта эгелээр.

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ ОБЩЕЖИТИЕЗИ
(Чехов кудумчузу, 8)

9-та. «Надя Рушева — Тываның комсомол шаңналының лауреады» деп чуруктар делгелгези. 19.00 шактан ажылдап эгелээр.

Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРК

Дыштаныр хүннерде ойнаар автоматтар, теннис болгаш бильярд залдары 10.00 шактан эгелеп ажылдаар. Дыштанылга кежээлери 19.00 шактан эгелээр.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛЫ

9-10-да. Спорт тудугларының каттыжыышкынының шаңналы дээш эки тура спортчу ниитилелдерниң командаларының аразынга хол бөмбүүнге маргылдаалар 10.00 шакта эгелээр.

10-да. Пушкин кудумчузунда автобус доктаар черниң чоогунга өөреникчилер аразынга чиик атлетикага хоорайның бирги чери дээш маргылдаа 11.00 шакта эгелээр.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ

9-та. Ыры болгаш ниити ыры коллективтериниң көрүлдези. Бүдүрүлгелерниң организацияларының болгаш албан черлериниң коллективтериниң концерти 10.00 шакта эгелээр. Дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң концерти 14.00 шакта эгелээр.

10-да. Хоорай школаларының ыры болгаш ниити ыры коллективтериниң көрүлдези 10.00 шакта эгелээр.

КИНО

АПРЕЛЬ 8-ТЕ.

«НАЙЫРАЛ»: «Серебряная маска» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан). Бичии залга: «Мультсборник» 9.30, «Непобедимый» 11.10, 12.50, 14.30, 16.10, 17.50, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Волшебное наследство» 9.10, 13.10, «Тайна жителей Луны» 11.00, «Золотая цепь» 15.00, 18.40, «Везуча» 17.00, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Голова Горгоны» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мио, мой Мио» 15.00, «Загон» 13.00, 17.00, 19.20 (узаткан) шактарда.

АГААР

Республикага хар чагбас. Хат кошкак. Дүне 4—9, чамдык районнарга 13—18 градус соор. Хүндүс 7—12 градус чылыг. Чамдык девискээрлерге 2 градус соор.

Кызылга чагбас. Дүне 4—6 градус соор, хүндүс 9—11 градус чылыг болур. Хаттың күжү секундада 7—12 метр.

ТЕАТР

Бөгүн Ч. Ондарның «ЧАРБА, ШЛЯПА, ЫНАКШЫЛ» деп комедиязы болур. Эгелээри 19.00 шакта.

«Школа реформазын ёзугаар специалистер белеткээринге өг-бүлениң ролю» деп темага апрель 9-та Кызылдың уран чүүл училищезинге ада-ие хуралы болур. Бүгү салбырларның сургуулдарының ада-иелерин чалап тур. Хурал 14.00 шакта эгелээр.

Адревивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегтур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн бергенде 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектеринге талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2794. ТС—00567.

БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 84 (13684) | 1988 чылдың апрель 9, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ БОДААР, КҮЖЕНИИШКИННИГ АЖЫЛДААР

М. С. Горбачевтуң Узбекистанның ажылчы чону-биле ужуражыышкыны

Эде тургустунуушкун уламна калбарып турар. Революстуг чаартылганың херээ дээш, чурттуң келир үези дээш, социализмниң салым-чолу дээш харысалганың сагыш-сеткили совет кижилерде күштелип турар. Партияның эгелээни угланыышкынның шыңнынга чоннуң бүзүрелиниң байдалы М. С. Горбачевтуң Узбек ССР-ниң ажылчы чону-биле апрель 7-де эгелээн ужуражыышкыннарының үезинде тодаргай илергейлеттинген.

Совет-афган чугаалажыышкыннар доозулган соонда СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Узбекистанның кедээ ажыл-ишчилеринче, колхозтарынче дораан чорупкан.

Ташкент районнуң К. Маркс аттыг колхозунга М. С. Горбачев чедип келгеш, ногаа шөлүнге доктааган. Колхозчулар-биле аңаа солун, ажык чугаа болган. Колхозчуларга чаа бажыңнар дугайында, чурттаалга бажыңнарының тудуун улам-на калбартыр, эки шынарлыг радиоаппаратураны, эт-херекселдерни, автомашиналарны магазиннерге арбыдадыр киирер дугайында чугаалашкан. Допчулап чугаалаарга, амыдыралдың шынарын бедидер дугайында ажыт-чажыт чок беседа болган.

М. С. Горбачев: Эки ажылдаар кижи эки чурттаар ужурлуг болгай. Узбекистанга байдал чоокка чедир-ле мырыңай өске турган. Силерни хомудатпазы-биле немеп каайн: чүгле Узбекистанга-даа эвес. А кым эки ажылдаар болдур, ол кижи эки чурттаар ужурлуг деп угланыышкынны ам быжыы-биле тудар херек. Күш-ажылчы кижи, күш-ажыл —ол моральдың үндезини-дир.

Чыылганнардан М. С. Горбачев мынча деп айтырган: эде тургустунуушкунуң политиказында бүгү чүүлдер билдингир-дир бе?

Колхоз даргазы **Р. Акбаров** мынча деп харыылаан: Ийе, билдингир. Эде тургустунуушкунуң политиказы дыка чугула политика болуп турар. Чижээ, моон мурнунда планны күүседип каан соонда бот-боттарынга байыр чедиржир, ынчангаш аңаа-ла олурар турдувус. Ам дээрге, кижилерни бүдүн чыл дургузунда ажылдаар-биле үзүктелиишкин чокка хандырар дугайында айтырыгны бирги ээлчегде бодап, шиитпирлеп турар бис.

М. С. Горбачев: Чугула темага хамаарыштыр чугаалап эгеледиңер: эде тургустунуушкунуң бүгү утказы —ол дээрге бүгү-ле чүвени кижиниң чаагай чоруу дээш кылырыдыр. Бүдүрүлгени кижиге бараан болдурар, продукцияны, бараанны база кижиге бараалгадыр болгай. Кижи дугайында сагыш салыышкын Советтерниң ажылынга кол черни ээлээр ужурлуг. Солуннар хамыктың мурнунда кижи дугайында, ооң канчаар чурттап турарының дугайында, ооң байдалы эки бе азы багай бе деп айтырыгга хамаарыштыр бижиир ужурлуг. Кижи дээрге эң-не кол сорулга-дыр.

Р. Акбаров: Колхозчулар съездизинге ол дугайында чугаа болган. Тодаргай, ажылчын чугаа болган.

М. С. Горбачев: Силер — съездиниң киржикчизи болгай силер — мээң чугаалаан бүгү чүүлдерим-биле чөпшээрежир силер бе?

Р. Акбаров: Чөпшээрешпес турган болзумза, бо ажылды эрткен чылын-на эгелевес турган ийик бис.

М. С. Горбачев: А өске эштер эде тургустунуушкун дугайында база ынчаар бодап турар бе?

Ногаа ажаакчызы **Х. Ахметов:** Ол дугайында бүгү кижилерниң бодалы чаңгыс аай: эде тургустунуушкун — бүгү кижилерге эргежок чугула херек, чүге дээрге ол бүгү кижилерге бараан болуп турар.

М. С. Горбачев: Даргаңар-биле харылзааңарның экизин көрүп тур мен. Ол дыка чугула. Бригадирниң болгаш бригаданың, колхоз, совхоз удуртулгазының болгаш ажылчы чоннуң аразынга карышкак чүүл тургустунуп каар болза, ажыл-херек бүтпес болгай.

Колхозчуларның айтырыгларынга харыылавышаан, **М. С. Горбачевтуң** чугаалааны болза: Афганистан Республиканың Президентизи, Афганистанның Улусчу-Демократтыг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла-биле бистиң ужуражыышкынывыс мырыңай чаа доозулду. Афганистанда байдалды политиктиг арга-биле таарыштыр шиитпирлээриниң чорудулгазы доостур чыгаан. Политиктиг таарыштырыышка талазы-биле дугуржулгага ат салдынар дээрзинге бүзүрел бар. Пакистан болгаш Афганистан черле дугуржуп алтар боор деп бодаар мен. Магадылал кылырынга хамаарыштыр американнар-биле дугуржуп алтар боор бис. Улуг херек кылдынган турар ужурлуг, ол чорудулгаазы төндүрер херек. Ол чорудулгаа узамдыгып келген. Ол чурт тайбыңны күзеп турар. Ынчангаш бистиң бөгүнгү чугаалажыышкынывыстың үезинде сеелгү айтырыгларны сайгарып көрдүвүс, шиидишкинни чежери эргежок чугула болган. Чугаа дыка чугула болгаш ажыктыг болган...

Чурттуң иштики байдалдары экижиирин, тайбыңның быжыгарын бистиң кижилеривистиң күзеп турарын Совет чазак билип турар. Ону барымдаалап турар бис. Бистиң иштики болгаш дашкыкы политикавысты хөй чурттарда бедик-биле үнелеп турар. Бедүүн кижилер, ажылчы чон, бүгү кижилер тайбың шөлээн чурттаарын күзеп турар. Аңаа хамаарыштыр бистер бир эп-сеткилдиг бис, кандыг-даа маргылдаа бисте чок.

Үннер: Кандыг-даа маргылдаа чок.

М. С. Горбачев: Чамдык үе-чадаларда Узбекистанның улуунге таварышкан халаптар дээш сагыш човаашкынны кады үлешкенивисти чүгле бодумнуң эвес, ТК-ның Политбюрозунуң, бистиң Совет чазаавыстың өмүнээзинден чугаалап тур мен. Узбек улус дээрге, эрте-бурунгу культуралыг чон хөй бергелерге таваржып турза-даа бо черни сайзырадыр, ону экижидер дээш хөй чүүлдерни кылган болгаш ону амгы үениң сайзыраңгай чурту болдурган чон-дур. Узбекистанны билир мен, ооң барык бүгү областарынга барып чордум. Ташкентиге, Бухарага, Самаркандыга, Навоиге, Зерафшанга, Наманганга, Ферганага, Андижанга барып чораан мен. Хөй чүүлдерни көрген мен, бүдүрүлгелерге, суурларга, хөй кижилер-биле, аныяктар-биле, аксакал кырганнар-биле ужурашкан мен. Күш-ажылга ынак, бедүүн, эвилең болгаш бодунуң черинге бердинген силерниң чонуңарның сагыш-сеткилин, психологиязын элээн билип алган мен. Ол Совет эрге-чагыргага бердинген, сактып келиңер даан, дайын үезинде узбек улус кайы хире интернационализмни илереткенин, кайы хире сагыш човаашкынын бодунга алганын. Ынчангаш мен дорту-биле чугаалаар мен: Москвага-даа, бистиң улувуска-даа Узбекистанга хамаарыштыр ооң берге үелеринде база хүндүткел чок чорук илеревейн турган. Чон буруулуг эвес деп чүвени билир бис. Эрткен чүве дээш кезек бөлүк кижилер буруулуг болган. Олар ол дээш харыылаар ужурлуглар.

Бөгүн кижилерде күш-ажыл кылыр, черни чаагайжыдар, чаа сорулгаларны шиитпирлээр дээн хөөннерниң бары эки. Силерниң республиканарның канчаар хөгжүп база өзүп турарын көрүңер даан. Чаа үндезинге, социалистиг чаа корум-чурумга узбек өг-бүлениң быжыгып турары эки-дир. Маңаа аныяктар бодунуң сөзүн чугаалаар ужурлуглар. Өг-бүле харылзааларында ам-даа эрткен үениң артыышкыннары бар, а ооң түңнелинде херээженнер качыгдап турар, өг-бүле-даа, ниитилел-даа качыгдап турар.

...Ынчангаш силер бөгүнде немей ажылдаар, ооң иштинде аныяктар улам немээр херек. Аныяктар баштай колхозту бодунуң холунга алыр, ооң соонда республиканы болгаш бүгү чуртту холунга алыр ужурлуг.

Колхозчуларга үдеткен М. С. Горбачев кожазында шөлге барган. Ол шөлдү дургаар пленка-биле шыпкан ногаа тараан грядкалар шөйлүп чоруткан. Ынчалза-даа чугаа хевең дугайында болган. Хевең харын бистиң байлаавыс болгай дижип, колхозчулар чугаалааннар, ынчалза-даа узбек чимис болгаш ногаа чүге аар ортектигил!

М. С. Горбачев: Узбекистанда черлерниң 85 хуузун хевең ээлеп турганын билир болгай силер, ынчангаш меде безин чок турду, ооң түңнелинде сүт дээн чергелиг продуктулар база ховартаан. Ооң кадында хевең тараан шөлдү солууру база негеттинер, а ону кылбаан. Ынчан-на дүжүт кудулап, волоконуң шынары баксырап эгелээн. Хөй-ле сандараашкын болган. Бир талазында ол-дур. А өске талазында, Узбекистанче аъш-чем продуктуларын, харын-даа кондитер кылыгларын безин өске черлерден сөөртүп турарын аваа чүве дээр бе деп силерниң айтырып турарыңар шын.

База бир айтырыг болгаш беседаның бир темазы—сад участоктары болган.

М. С. Горбачев: бир чылдала миллион чедир участокту улуска берип турар апарган бис. Сад өстүрерин күзээр кижи бүрүзүн хандырар деп оралдажып турар бис. Кымга-даа ойталавас ужурлуг бис. А силерде байдал аңгы-дыр: черни берип болур, а ында суг чок болур болза, чүнү кылырыл ынчаш? Ынчангаш черни суггарарының дугайында айтырыг тургустунуп турар. Ынчан кижилерге участоктар бээр арга тургустунар. Өске айтырыглар бар бе?

Үн: Арал далайның салым-хуузу кандыг ирги?

М. С. Горбачев: Ону канчаарын специалистер өөренип көрүп турар. Сугну чеп ажыглаар херек деп чүүлдү амдызында чугаалап болур мен. Сугну төтчеглээр чорук Узбекистанда-даа, өске-даа республикаларда хөй-дүр. Арал далайны катап тургузарының аңгы-аңгы варианттыларын ажылдап кылып турар деп, силерниң айтырыыңарга харыылавышаан, чугаалаар-дыр мен.

К. Маркс аттыг колхозтуң ховулары өске ажыл-агый — «Ленин юлы» («Ленинчи орук») колхозтуң виноград шөлдери-биле кожа чыдар. Маңаа база чугаа чер дугайында, ону чаартып, болбаазырадып турар ажылчын холдар дугайында эгелээн. Колхозтуң ногаажызы И. Исабаевтиң бажыңында ол күш-ажылчы холдар хөй. Ол дээрге районда сураглаан ногаажыларның өг-бүле кержээзи-дир.

Өг-бүлениң кежигүннери-биле, оларның амыдыралы-биле, колхозта күш-ажылдың социал байдалдары-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары таныжкан.

Колхозтуң теплица ажыл-агыйының ишчилери-биле ужуражылга үезинде өг-бүле кержээзиниң, ажыл-агыйны чорударының чаа дөпшилгелиг методтарының, коллективте бот-боттарынга хамаарылганың дугайында чугаа болган.

— Силерниң өг-бүлеңерде чеже кижи барыл? — деп М. С. Горбачев ажылчын М. Тургуновадан айтырган.

М. Тургунова: Алды кижи. Дөрт уруглуг мен.

М. С. Горбачев: Силерниң-биле кым кады ажылдап турарыл?

М. Тургунова: Уругларывыс дузалажып турар, ашаам тракторист.

М. С. Горбачев: А өг-бүлеңерниң чери кайы хире хемчээлдигил?

М. Тургунова: Он чүсчүк.

М. С. Горбачев: Бир дөрбелчин метр черден чеже хире дүжүт ап турар силер?

М. Тургунова: Планнаттынганы болза 12 килограмм чүве, бис чээрбини ап турар бис, а бо чылын 25-ти алыр деп бодап тур бис.

М. С. Горбачев: Өг-бүле кержээзиниң мээң сеткилимге тааржыр талазы чүл? Мында бүгү чүвениң каракка көстүп турарында-дыр ийин. Бүгү чүвени бухгалтер чокка-ла билип каар сен. Бир-ле кижи сээң соондан кылаштап, тайылбырлап, айтып турган херээ чок. Эки ажылдаарынга өг-бүле бодуу сонуургалдыг. Өг-бүле кержээзин агитастаар бодаан кижи мен, а ону шиңгээдип ап турар ышкажыңар чүл. Бүдүрүлге эки-ле-дир, а бодуңар кайы хире чурттап тур силер?

Үннер: Хоорайдан дээре ийин.

М. С. Горбачев: Силерниң сагыш-сеткилиңерниң эки хөөну мени өөртүп турарын чажырбас мен. Бисте шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар ам-даа бар. Олар даарта-даа турун кээр. Амыдырал ындыг. А кажан кижилерниң сагыш-сеткили эки болза, бүгү айтырыглар шиитпирлеттинер.

Үннер: Сеткил-хөөнүвүс шуптувустуң эки, дайынчы.

М. С. Горбачев: Эде тургустунуушкун сагыжыңарга тааржып турар бе?

Үннер: Ийе, ийе...

М. С. Горбачев: Агаар-бойдус таарымчалыг, үнүш-дүжүт байлак болурун күзедим. Кижиниң бүрүн аас-кежиин база силерге күзедим.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң дашкыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, Узбекистанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары Р. Н. Нишанов олар база чорааннар.

(СЭТА).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Наджибулла-биле ужуражыышкыны

ТАШКЕНТ. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң болгаш Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулланың ужуражыышкыны Ташкентиге апрель 7-де болган. Ужуражыышкын совет-афган харылзааларга чаа үе-чаданы ажыткан. Ол найыралдыг байдалга эрткен. Ооң түңнелинде каттышкан медеглелди хүлээп алган.

СОВЕТ-АФГАН КАДЫ КЫЛГАН МЕДЕГЛЕЛ

1988 чылдың апрель 7-де СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев болгаш Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла оларның ужуражыышкыны Ташкентиге болган. Аңаа СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң дашкыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, Узбекистанның КП ТК-зының бирги секретары Р. Н. Нишанов олар киришкеннер.

М. С. Горбачев болгаш Наджибулла делегей байдалының кол чүүлдериниң талазы-биле санал-онал солчуп, оларның чурттарының эрге-ажыктарынга дорт хамаарыжып турар эң чугула айтырыгларны делгереңгейи-биле чугаалажып көргеннер.

Афган удуртулганың чорудуп турары национал эптежилге политиказы, политиктиг таарыштыр шиитпирлээшкин талазы-биле айтырыгларга ооң чогаадыкчы туружу афган улустуң, ооң бүгү кожаларының, делегей ниитилежилгезиниң эрге-ажыктарынга дүгжүп турар кара чаңгыс шын туруш деп, олар демдеглээн.

ССРЭ болгаш Афганистанның аразында харылзааларны дең эргениң, бот-боттарын хүндүлээжириниң, кайызынга-даа ажыктыг чоруктуң, иштики херектеринге киришпезиниң принциптеринге дүүштүр тургузар чаңчылдарга шынчызын ийи тала бадыткаан. Ужуражыышкынның түңнелинде М. С. Горбачев болгаш Наджибулла дараазында чүүлдерге хамаарыштыр чаңгыс аай бодалдыг болганнар.

Бирээде. Совет Эвилели болгаш Афганистан Республиканың 1988 чылдың февральда парлап үндүрген медеглелдерге дүүштүр хеделир. Ол медеглелдер эң-не нарын девискээр месилдежиишкинниң политиктиг таарыштыр шиитпирлээриниң чорудулгазынга чаа идиг берген болгаш чугаалажыышкыннарның практиктиг шиитпирлээшкинче шилчидер арганы берген.

Ийиде. Таарыштыр шиитпирлээшкинге бүгү киржип турганнарның чогаадыкчы демниг хеделиишкининиң түңнелинде амгы үеде дугуржулгаларны чарып алырынга сөөлгү шаптараазын ажып эрттинген деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары болгаш АР-ның Президентизи санап турар болгаш оларга дөп-дораан ат салыры дээш туржуп турар.

Ооң-биле кады ийи тала КНО-нуң чиңгине секретарының болгаш ооң хууда төлээлекчизи Д. Кордовестиң ролюн болур-чогууру-биле үнелеп көрүп турар.

Женевага чедип алдынган дугуржулгаларның магадылакчылары болурунга ССРЭ болгаш АКШ-тың беленинге АР-ның Президентизи байыр чедирген.

Үште. Ук дугуржулгаларга эң кыска хуусаа иштинде ат салган таварылгада ол дугуржулгаларның доктааткаңы 1988 чылдың май 15-тен эгелеп хуусаа иштинде совет шериглерни үндүрген турарының дугайында Афганистанның болгаш Совет Эвилелиниң аразында чедип алдынган дугуржулга күштүг болуп артарын Совет Эвилели болгаш Афганистан бадыткап турар.

Дөртте. Национал эптежилгениң политиказы Афганистанга хамаарышкан байдалды таарыштыр шиитпирлээр, дайынны болгаш акы-дуңма өлүрүүшкүнүн соксадыр, чурттуң бүгү девискээринге тайбыңны тургузар, афган ниитилелди тургузуп турар, амгы үеде бот-боттарынга удур туржуп турар-даа күштерни каттыштыр каттышкан чазакты тургузар арганы бээр.

Беште. Өске күрүнелерниң аразынга бодунуң чуртунуң эргезин өске кым-даа эвес, чүгле афганнар боттары тодаргайлаар. Афганистан хамаарышпас, кава-даа каттышпаан, нейтралдыг күрүне болур дугайында Президент Наджибулланың медеглелин деткип турарын Совет Эвилели бадыткап турар. Ооң-биле кады ол чурттуң девискээрин азы ооң кандыг-бир кезээн Афганистанның оларга хамаарыштыр чаагай кожа-хелбээ догуннаашкынның болгаш кады ажылдажылганың политиказын чорудуп турары кожаларынга өжээнниг сорулгаларга кажан-даа ажыглавас болурун барымдаалап турар. Ол Совет Эвилелинге, Кыдат Улус Республикага, Индия Республикага, Пакистан Ислам Республикага, Иран Ислам Республикага деңге хамааржыр. Афганистанның иштики тургузуу политика талазы-биле хөй партиялыг болгаш экономикага хөй янзы укладтыг болурунга үндезилеттинген болур дугайында Афганистанның Президентизиниң медеглелин совет тала деткип турар.

Алдыда. Национал эптежилге политиказын амыдыралга боттандырып чорударынга Пакистанның болгаш өске-даа чурттарның девискээрлеринде түр када туруп турар афган дескеннерге дедир чанып келиринге таарымчалыг байдалды тургузары, чурттуң өске хамаатыларынга ышкаш ындыг эргелерни тыпсыры чугула ужур-дузалыг болур.

Чедиде. Чаңчыл болган бот-төөгүнүң найыралчы харылзааларынга даянып, Совет Эвилели экономиканы катап тургузарынга база Афганистан Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге дузалаары-биле бедик деңнелге Афганистан-биле кады ажылдажылганы чорударынга белеңин Совет Эвилели илергейлээн.

Сесте. Афганистанга тайбыңны болгаш национал эптежилгени тургузарынга дузалаарынче, Женева дугуржулгаларын күндүлеп көөрүнче өске күрүнелерни Чиңгине секретарь болгаш Президент кыйгырган. Ол чорук өске девискээр месилдежиишкиннерин шиитпирлээрге ынаныышкынны болдуруп турар бурунгу үлегер болур ийик.

• • •

М. С. Горбачев Наджибуллага алдар болдуруп эртенги шайлалга эрттирген, ол найыралдыг, эш хуузунуң байдалынга эрткен.

• • •

Ол-ла хүн Наджибулла Ташкентиден Кабулче чорупкан.

Аэродромга ону Э. А. Шеварднадзе, Р. Н. Нишанов, албанның өске-даа кижилери үдеп каан.

ДОКУМЕНТИЛЕР ЧЫЫНДЫЗЫ

«Югослав Социалистиг Федеративтиг Республикаже СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң айчорууу. 1988 чылдың март 14—18-те» деп чыындыны парлап үндүрген.

Ында Белградка, Любляннага, Дубровникке албанның дүштеки шайлалгаларынга, ЮСФР-ниң Скупщиназының удуртукчулары болгаш делегаттары-биле, машина тудуунуң Иво Лола Рибар аттыг каттыжыышкынының коллективиниң төлээлекчилери-биле ужуражыышкыннарга М. С. Горбачевтуң чугаалары кирген. Ында совет-югослав декларация, өске-даа документилер, албанның найыралдыг аян-чоруунуң материалдары база кирген.

Чыындыны Политиктиг ном үндүрер чер парлап үндүрген.

(СЭТА).

ӨВҮРГЕ УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

Апрель 7—8-те СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Г. Ч. Ширшин Өвүр районга чораан. «Коммунизмче орук» совхозтуң Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазынга база Улаатай биле Хамдыт хойжу бригадаларынга чораан, ында күш-ажылчы коллективтерниң ажылы-биле таныжкан.

Г. Ч. Ширшин кыштаглаашкынның эртип турарын, аъш-чем программазының боттанылгазын, малдың уксаазын экижидерниң база чоннуң социал хандырылгазының айтырыгларын сонуургаан.

Апрель 7-де Солчур суурнуң Культура бажыңынга совхозтуң ажыл-ишчилери-биле ужурашкан. Дараазында хүн Хандагайты суурда партия организацияларының секретарьлары база бүдүрүлгелерниң удуртукчулары-биле Г. Ч. Ширшин ужурашкан.

Чүлдүм ЧАП.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ЧУРТТАЛГА ТУДУУ—КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ

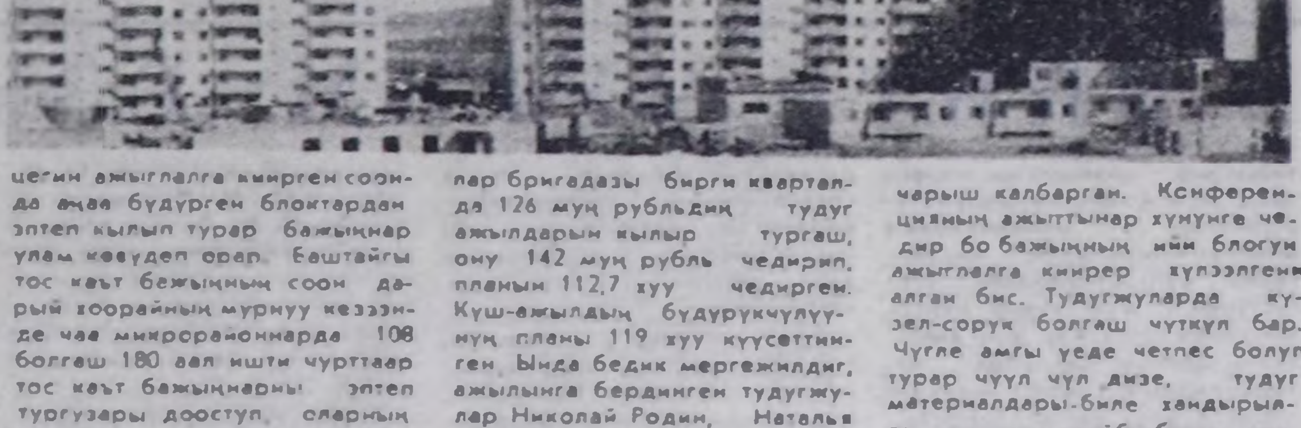

Бо чылын Кызылдың чурттаалга программазы улуг. Чыл иштинде 64,6 муң ажыг дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн тудуп, ажыглалга киирери көрдүнген. Ол дээрге, эрткен чылдыындан 17 хуу хөй чурттаалга бажыңнары ажыглалга киирерин төлевилээни ол. Бо чылдың чурттаалга программазының чартыындан хөй кезии —барык 35 муң дөрбелчин метрин «Тыва тудуг» трестиң тудуг организациялары тудуп, ажыглалга киирер.

Трестиң чурттаалга тудуун олдай кылып турар «Кызыл тудуг» эргелели бо чылын 24,5 муң дөрбелчин метр шөлдүг чурттаалга бажыңнарын тудар планныг. Эргелел бо чылдың эгезинде хоорайның төвүнде 135 серияның төс каът бажыңын, бирги кварталдың төнчүзүнде «Тудуг кезектери» комбинаттың 133 аал иштиг чурттаар бажыңының арткан подъездилерин дужаагаш, 4740 дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн ажыглалга киирген. «Тудуг кезектери» комбинаттың чаа цегин ажыглалга киирген соонда аңаа бүдүрген блоктардан эптеп кылып турар бажыңнар улам көвүдеп орар. Баштайгы төс каът бажыңның соон дарый хоорайның мурнуу кезээнде чаа микрорайоннарда 108 болгаш 180 аал иштиг чурттаар төс каът бажыңнарны эптеп тургузары дооступ, оларның шевергел ажылдары эгелээн.

«Кызыл тудугнуң» дашчылары болгаш монтажниктери чурттаалга бажыңнарының тудуун шалыпкын доозуп, шевергелекчилерге оларны хүлээдир дээш шудургу ажылдап турарының дугайын бирги кварталдың түңнелдери көргүзүп турар. Эргелел бодунуң күжү-биле тудуг-монтаж ажылдарының квартал планын 108,4 хуу күүседип, эрткен чылдың бо үезинден 16,3 хуу өзүлделиг ажылдаан. Түс-түс бригадаларның аразындан Валентина Дубининаның удуртканы дашчылар бригадазы бирги кварталда 126 муң рубльдың тудуг ажылдарын кылыр турган, ону 142 муң рубль чедирип, планын 112,7 хуу чедирген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы 119 хуу күүсеттинген. Ында бедик мергежилдиг, ажылынга бердинген тудугжулар Николай Родин, Наталья Михайлова, Виктор Сандакпан, Владимир Докмит болгаш өскелер-даа ажыл шагын чидириг чок долу ажыглап, ажылдың шынарын экижидип, камналга-хумагалал дээш доктаамал кичээңгей салып, үлегерлиг ажылдап турар.

— Бис ам база «Тудуг кезектери» комбинаттың 236 аал чурттаар бажыңының тудуунда өске бригадалар-биле кады ажылдап турар бис. Бистиң бригадаларның аразында партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг күш-ажыл-биле уткуур дээш социалистиг чарыш калбарган. Конференцияның ажыттынар хүнүнге чедир бо бажыңның ийи блогун ажыглалга киирер хүлээлгени алган бис. Тудугжуларда күзел-соруу болгаш чүткүл бар. Чүгле амгы үеде четпес болуп турар чүүл чүл дизе, тудуг материалдары-биле хандырылга, ылангыя түүйбу-биле хандырылга бисти тудуп турар. Кызылдың түүйбу заводунуң аңаа стандарт хемчээлдиг түүйбузу чедишпес боор турарындан Элегес-Аксының улуг хемчээлдиг түүйбузу-биле суг дашкыкы хаваларны салыр ужурга таваржып турар-дыр бис—деп, бригадир Валентина Дубинина дүвүрелин чугаалаарга, дашчылар база ону бадыткады.

Дмитрий Ворониниң, Кызыл-оол Биче-оолдуң болгаш өске-даа дашчылар бригадалары шак-ла ындыг бергелээшкинге таваржып турарын эргелелге база дыңнаан бис.

А улуг панельдиг бажың тудуунуң бригадазы чамдык үелерде ажылын ийи ээлчеглиг кылдыр организастаптар аргалыг апаар. Ынчалзажок база-ла панель чедишпейн баарындан доктаамал ынчаар ажылдаары бүтпейн турар.

Мижит-оол СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың чаа микрорайонунуң тудуг шөлдериниң ниити хевири; «Кызыл тудуг» эргелелиниң В. Дубининаның удуртканы бригадазының кежигүннери Михаил Кара-Монгуш, Владимир Докмит болгаш Наталья Михайлова биле Шывакпут Виктор.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

УЛАМ ТААРЫМЧАЛЫГ АПААР

• Репортаж •

«Тыва даг-дугу» комбинаттың септелге-механиктиг цеги. Эртенгиниң 7 шак. Даг-дугу арыглаар фабриканың артыы талазында хөй каът бажыңче ажылчын хептерлиг кижилер шуужуп эгеледи.

— Ажыл шагы эгелээринге чедир ам-даа бир шак бар. Бөгүн ээлчеглиг политинформация болур. Ынчангаш коллективтиң кежигүннери эрте кээп турары бо-дур —деп, ында партия бөлүүнүң организакчызы Алексей Николаевич Кирчанов чугаалай-дыр. Коңга эдипти. Ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар ийиги каътта делгем өрээлди долдур ээлепти.

Экономист Ольга Николаевна Истратый чугаазын мынчаар эгеледи:

— Эрткен политинформацияда СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң материалдары-биле таныштывыс. М. С. Горбачевтуң Күрүнениң Бирги подшипник заводунуң коллективи-биле ужурашканын допчузу-биле таныштырайн...

Москваның хоочун, мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзи болур бо бүдүрүлгениң

ажылчыннарының эде тургустунуушкунну, демократчыдылганы болгаш экономиктиг чаартылганы ханыладыр дугайында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары-биле сүмелешкен чугаалары септелге-механиктиг цехтиң коллективинге чоок болгаш билдингир. Чүге дээрге, чуртта экономиктиг чаартылганы, Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында күштүг болуп эгелээн Хоойлунуң негелделерин кады шиитпирлээр. Политинформация түңнүнде болган кыска чугаазын экономист О. Н. Истратыйның бодунуң коллективиниң бөгүнгү амыдыралы-биле холбааның ужуру-даа ында.

Цех начальниги Владимир Андреевич Зинов-биле ужурашкаш, коллективтиң ажыл-ижин сонуургап айтырдывыс.

— Ажылывыс берге болгаш харысалгалыг. Комбинаттың бүгү цехтерин, бүдүрүлгелерин артык кезектер-биле хандырар, үрелген кезектерин септээр. Кол ажылывыстан хостуг үелерин ажыглап турган, районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының автобүдүрүлгезиниң, орук-тудуг эргелелиниң, эът, сүт комбинаттарының чагыгларын кылып бээр ажылдар-ла хөй. Бистиң ышкаш ындыг цех Кызылдан өске черлерде чок— деп, В. А. Зинов тайылбырлай-дыр.

Бо чылдың планныг онаалдаларын декабрь 23-ке чедир күүседир. Чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр 12 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 1,5 хуу бедидер, продукцияның бот-үнезин 0,5 хуу чиигедир, 8 тонна кара, 20 килограмм өңнүг болгаш үнелиг металдарны камнап алыр хүлээлгени коллективтиң ажыл-ишчилери алган.

Цехтиң ажыл-ишчилери чылда 620 муң рубльдиң септелге ажылдарын кылыр планныг. Эрткен ийи айларда 104 муң рубльдиң ажылдарын кылыр турган, херек кырында ону 107 муң рубльге боттандырган. Коллектив эрткен чылдың октябрь айдан эгелээш долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн. Аңаа белеткелди баш удур тыынамчалыг чоруткан. Баштай-ла ажылдаар черлерниң аттестациязын эрттирген. Дыка хөй кижи өөредилге комбинадынга болгаш чурттуң өске-даа хоорайларында тереңдешкек бүдүрүлгелерге билиг бедидер курстарга өөренген.

Үениң негелдезинге дүүштүр депшилгелиг арга-биле ажылдаарда кижи бүрүзү кылган ажылын санап билир ужурлуг. Ынчангаш экономиктиг билиглер-биле чепсеглениири чугула. Коллективтиң кежигүн бүрүзү экономиктиг өөредилгеде хаара туттунган. Цех начальниги, экономист, бухгалтер кичээлдерни эрттирип турар. Үүрмек бригадаларны комплекстиг кылдыр улгаттыр каттыштырган. Ол бригадаларны ийи ээлчеглиг ажылдаар кылдыр шилчиткен.

Кыйган ажылдың алыс түңнели дээш ажылдаар болганда кижилерниң материалдыг сонуургалы, ажылга хамаарылгазы, харысалгазы бедээн. Он үшкү шалыңны санаваска, ажылчын кижиниң айда ортумак шалыңы 374 рубль четкен —деп, бухгалтер Людмила Ивановна Зайцева чугаалап олурду.

Бажыңның адаккы каъдынга демир чондурар, хоюглаар станоктарны ажылдадыпкан турда бардывыс. Ында ажылдап турарларның бирээзи-биле ужуражып, таныжарывыска:

— Мени Тасхира Хадиевна Шакирова дээр. Уралдан комсомолчу путёвка-биле маңаа кээп ажылдаа-ла тос чыл болдум. Бисте ажылдап турар 56 кижиниң аразында орус, тыва, башкир, белорус, еврей дээш өске-даа нацияның төлээлери найыралдыг, чаңгыс демниг ажылдап турар бис. Мен бодум татар кижи мен—дээш, ол дерин чодуп, өржыылының адаандан ушгуңгулап келген бажының кара-сарыг дүктерин киир сүйбагылап, хүлүмзүрүп кагды.

Ажылынга бердингени, планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип чоруур мурнакчылар коллективте хөй. Аныяктарның дагдыныкчызы, бедик мергежилдиг ажылчын Александр Григорьевич Лимонов, Виктор Коновалов, Анатолий Веденин, Ким-оол Ооржак, Николай Аладин, Борис Зайцев болгаш өскелер-даа ындыгларга хамааржыр.

Кижилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары амгы үеде кол сорулгаларының бирээзи. Септелге-механиктиг цехтиң бажыңын тудуп бээр 25 чыл четкен. Ынчангаш ооң иштин бо чылын чаартып, септээр дугайында айтырыгны комбинаттың дирекциязынга, профэвилел комитединге тургускан. Ол саналды чүүлдүгзүнгеш, септелгеге херегләәр хөй материалды болгаш акша-хөреңгини тускайлап берген. Ам мында ажыл шуудаан. Бажыңның коридорун, өрээлдериниң шалаларын мрамор, ханаларын болгаш дээвирлерин чараш чуруктар ойган гипс-биле шып турар. Эштир бассейн база бар. Дыштаныр өрээл-биле кызыл-булуң ийи делгем өрээлди ээлээр.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: токарьлар Ким-оол Ооржак, Анатолий Веденин, каңнакчы Николай Аладин.

Чыйбан-оол КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: коммунистиң арыг, шынчы мөзү-шынары

МЭЭҢ АЖЫЛЫМ—АРЫН-НҮҮРҮМ

Бо чылдың февраль айда эрткен партия ТК-ның ээлчеглиг Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң — «Чаартылганың идеологиязын — революсчу эде тургустунуушкунга» деп чугаазын үвүг сонуургап-биле номчудум. Бистиң ниитилелде эде тургустунуушкуннуң амгы үе-чадазының ханы анализин берген, идеология ажылын эде тургустунуушкунга канчаар киириштирерин тайылбырлап турар чугаа-дыр деп ынчаар билдим. Эде тургустунуушкунның кол сорулгаларын боттандырарда партия организацияларының бүгү идеологтуг ажыл-чорудулгазын кижилерже углаар ужурлуг. Өзүп орар салгалды болгаш ажылчы чонну өөредир, кижизидер, чаа херектерже мобилизастаар ажылга коммунист кижи бүрүзү киржир.

Бистиң Каа-Хем районнуң чурттаалга-коммунал ажыл-агый эргелелинде партия эге организациязының учёдунда 8 коммунист бактаап турар. Кижи саны-биле алыр болза, бичии организация. Ынчалза-даа чурттаалга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң база «Тыва коммунэнергонуң» Сарыг-Сеп участогунуң ажыл-агыйы, сагылга-чурум болгаш өске-даа чугула айтырыглары партия организациязының кичээнгейиниң төвүнде турар. Партия эге организациязы коммунист бүрүзүнден эде тургустунуушкунну херээнге кайы хире үлүүн киирип турарын шыңгыы айтырып, отчёттарын хуралдарга дыңнап турар. Партия организациязынга хамааржып турар үстүнде адааным ийи күш-ажылчы коллективтер эрткен чылдың база бо чылдың бирги кварталдың планнарын ажыр күүсеткен. Ажыл-агыйны башкарарының чаа экономиктиг аргазынче чыл эгезинде шилчээн бис. Чаа байдал кижи бүрүзүнүң ажылынга харысалгалыг чорууну бедиткен. Бисте эде тургустунуушкунга эге базымнары ол боор деп бодаар мен.

Эде тургустунуушкунга коммунист кижи бүрүзү эгелекчи ролюн көргүзер ужурлуг. Күш-ажылга, хөй-ниитиниң база хууда амыдыралынга үлегер-чижек болурун бистерден партия негеп турар. Бо талазы-биле партия Уставының негелделерин күүседип турар бис бе! Мындыг айтырыгны боттарывыска салып, шугдүнер ужурлуг бис. Бүдүрүлге планы күүсетпес, күш-ажылдың сагылга-чуруму үрээр болгаш өске-даа ындыг чүүлдерни кылган коммунистерниң хууда херээн көрүп турар. Партийжиниң адын баксыраткан кижилерниң хууда херээн шыңгыы көөрү чугула. Ындыгларның бажын сүйбаар үе эрткен болгай.

Коммунист кижиниң арыг арын-нүүрү деп чүл? Ол дээрге хөй талалыг айтырыгларны хаара тудуп турар деп бодаар мен. Ак сеткилдиг, ажыл, шынчы чорук, партийжи принципиалдыг болуру кол чүүл. Тодаргайлаарга, СЭКП-ниң Уставының негелделерин хажык чокка күүседири-дир. Коллективтиң эрге-ажыы бир дугаарында турар ужурлуг. Ону ынчаар кылып турар мен. Бодунуң хууда эрге-ажыын бодаар чорук партийжи эвес үзел-дир. Партияның хүрээлеңинге турары кандыг-даа артык эргелер бербес, херин бедик харысалганы онаап турар болгай. Ындыг болганда эки ажылдаары, сагылга-чурумну быжыглаары хүлээлгевис-тир.

«Тыва коммунэнергонуң» Сарыг-Сеп участогунда 1981 чылдан бээр ажылдап тур мен. Бистиң кол ажылывыс —кышкы үеде район төвүнүң бүдүрүлге, албан черлериниң объектилерин чылыг энергиязы-биле доктаамал хандырары. Бо кыжын Сарыг-Сепке улуг соок болбады. Ынчалза-даа кыш кыш-ла болгай, чымыштыг ишти негээр. Бистиң ээлчегниң одакчылары Александр Лубошников, Карпей Голубцов, Николай Херел-оол эки ажылдадылар. Бодум слесарь-каңнакчы кижи болгаш чылыг энергиязының шугумунга үрелиишкиннер болдурбас дээш ажылдап турдум. Үрелиишкиннер болу бээрге, дыштаныр хүн-даа дивес, сени кыйгыртыр, дүн ортузунда-даа ажылче чорупорар сен. Бодумнуң дыжым бодап, кажан-даа ажылымдан ойталап көрбээн мен. Чүге дизе, мен—коммунист кижи-дир мен. Мээң ажылым— арын-нүүрүм, ат-алдарым-дыр.

Сергей ГОЛУБЦОВ.
«Тыва коммунэнергонуң» Сарыг-Сеп участогунуң слесарь-каңнакчызы.

Пропагандистиң дуржулгазындан

ҮРГҮЛЧҮ ӨӨРЕНИП ЧОРААШ...

Пропагандист. Ооң ажылы харысалгалыг, берге, ынчалза-жок ажыктыг. Ол марксизм-ленинизмниң идеяларын, партияның иштики, даштыкы политиказын кижилерге чедирип, оларның чүректеринге чогаадыкчы хей-аъттың одун кыпсыр. Ындыг кижилерниң бирээзинге ужуражып, ооң пропагандисчи ажыл-ижин сонуургаан мен. Ол—Барыын-Хемчик районнуң Аксы-Барлык ортумак школазының башкызы Шаңчы Сагаанович Сат-тыр. Ол агитатор, пропагандист эге базымын 27 чыл мурнунда Сүт-Хөл районнуң комсомол райкомунга ажылдап турган эгелээн.

Аныяктар удуртуп, школа директорлап, башкылап келген бо бүгү чылдарында Шаңчы Сагаанович идеология ажылындан салдынмаан. Политиктиг, экономиктиг өөредилгениң системазын эрткен үелерде эде чаартып келгениниң айы-биле партия, комсомол чырыдыышкынының бүгү хевирлеринге пропагандистеп келген. Хоочун коммунист Шаңчы Сагаанович сөөлгү 13 чылдарның дургузунда «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының тускай эртемниглериниң, удуртукчуларының, активчилерниң ортузунга партийжи даалгазын мактаалдыг күүседип чоруур.

— Бо хире хөй чылдарда ажылдаан дуржулгаңардан чүнү чугаалап болур силер!—деп, ооң баштай сонуургаан мен.

— Кижилерниң политиктиг билии бедээн тудум, оларның ажылга хамаарылгазы экижиир. Кичээл бүрүзүнүң дыңнакчыга чедингир, сонуургаңчыг болуру пропагандистиң баш удур белеткелинден, янзы-бүрү аргаларны, методтарны тывынгыр, чогаадыкчы ёзу-биле ажыглап билиринден кол хамааржыр— деп, ол кыска харыылааш, улаштыр бодунуң байлак дуржулгазын чугаалады.

—Ажылчы чоннуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң системазын эде тургузарының кол угланыышкыннарының дугайында СЭКП ТК-ның доктаалынга дүүштүр пропагандистерниң харысалгазы ам улгаткан. Бо чылгы өөредилгениң кол курузу — «Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири — СЭКП-ниң стратегтиг угланыышкыны» деп тема болур. Политөөредилгениң кол өзээ бо курсче угланган болганда, пропагандист кижи баштай боду эде тургустунуп, политика-даа, экономика-даа талазы-биле быжыг билигни үргүлчү шиңгээдип, ооң амыдырал-биле холбаазын өөренип ап чоруур эргежок чугула— деп, Шаңчы Сагаанович чугаалады.

Пропагандист үк курсту өөредирде, дыңнакчыларның ажыл-ижин, оларның политиктиг болгаш ниити белеткелин барымдаалап көрүп турар. Үндезин айтырыг — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң стратегиязын өөредирде, «экономиктиг стратегия», «экстенсивтиг», «интенсивтиг», «эртем-техниктиг депшилге», «кижи фактору», «ажыл-агый механизми», «экономиктиг быра», «кол фондулар», «бот-орулга-чарылга» болгаш өске-даа ниити-политиктиг эргежок чугула терминнерниң алыс утказын эге баштай дыңнакчыларга билиндирип ап турар. Ук терминнерни коскү, тодаргай кылдыр бижээш, политиктиг чырыдыышкын булуңунга, библиотекага, агиткварталар болгаш хойжу бригадаларының телтериңге астырып турар. Кичээлдерниң темазын быжыг ханы шиңгээдип алырынга, дараазында кичээлдер эрттиреринге пропагандиске ол ажыктыг болуп турар.

Өөредилгени амыдырал-биле холбаарынче кол кичээнгейни салып, дыңнакчыларының бот-идепкейин оттуруп шыдаар чаа аргаларны, хевирлерни ол шилип ап турар. Чижээ, дүргедээшкинниң кол факторларын билип алырынга дараазында айтырыгны оларга онаалга кылдыр берип, олардан харыыны негеп турар. «Эртем-техниктиг депшилгениң дүргедээшкини —партияның экономиктиг стратегиязының үндезин айтырыы», «Ажыл-агый механизмин эде тургузарының кол-кол угланыышкыннары», «Кижи факторун идепкейжидери — экономиктиг депшилгениң чугула айтырыы» дээш өске-даа.

Күш-ажылдың хоочуну, трактор-хову бригадазының бригадири, коммунист Ким Мөөктээр «Черниң үнүш-дүжүткүрүн болгаш малдың продуктулуун бедидери» деп айтырыгны ажыл-агыйның амыдыралы-биле холбап тургаш солун, дээштиг кылдыр белеткээш чугаалап берген. А салбыр эргелекчизи Попун-оол Хомушкунуң «Эртем-техниктиг депшилге болгаш кодээ ажыл-агыйга ооң онзагай чүүлдери», кодээ Советтиң күүскомунуң секретары Тамара Хертектиң «Кижи факторун идепкейжидери экономиктиг депшилгениң чугула айтырыы» деп рефераттарын сайгарып чугаалашкан. Оларны семинарга база ажыглаан.

Бо өөредилге чылының баштайгы кичээли «Эде тургустунуушкунну практиктиг ажыл-херектер-биле ханылаар» деп тема-биле эгелээн. Ооң онзагай талазы—дыңнакчыларның ажылдап турары бригаданың, ферманың хойжу бригаданың болгаш салбырның база дыңнакчыларның боттарының ажыл-херектери-биле холбаалыы болган. Кичээл эгелээриниң мурнунда ийи неделя бурунгаар дыңнакчыларга дараазында айтырыгларны кичээлге белеткеп эккээрин-биле берген: «Эде тургустунуушкун деп чүл? Бистиң салбырывыстың ажылын эде тургузарынга кандыг айтырыглар шиитпирлеттинген турупболурул? Бүдүрүлге социал-культура амыдырал талазы-биле кандыг айтырыглар шиитпирлээрил? Ону чүүден эгелеп болурул? Хойжу бригадага, хову ажылынга эде тургустунуушкунну чүүден эгелезе эки деп бодаар силер? Силерниң коллективтериңерниң эде тургустунарынга чүү чүве шаптыктап турарыл?».

— Шак ындыг болгаш оон-даа өске практиктиг айтырыглар эде тургустунуушкунуң алыс утказын амгы үе-чадада ооң сорулгаларын ханы тодарадып алырынга дузалаар, коллективтиң ажылын боттуг, ажыл-агыйжы ёзу-биле чугаалажыр дээш дыңнакчыларның идепкейин кичээлге бедидер —деп, Шаңчы Сагаанович чугаалады.

Кичээлдиң дыңнакчыларының хөй кезии коммунистер. Олар суурнуң агиткварталаларында, малчыннар ортузунда агитаторлар, политинформаторлар. Зооветеринарлыг болгаш экономиктиг өөредилгени эрттирип турарлар база бар. Хойжулар ортузунга масса-политиктиг ажылды күштелдиргениниң түңнелинде, бригадада байдал экижээн, көргүзүг бедээн. Ногаажылар бедик дүжүттү чедип алган. Ниитизи-биле салбырның ажыл-ишчилери планныг даалгаларын ажыр күүседип турар.

Кичээлдерге үргүлчү белеткелдиг кээп, өөренип турар материалдарны сайгарарынга идепкейлиг киржил, теориктиг билиин практикага ажыглап турар механизаторлар Кызыл-оол Монгуш, Владимир Санаа, Михаил Мөөктээр, Анатолий Хомушку, чолаачы Булур-оол Монгуш оларны пропагандизи мактаар. Олар шуптузу совхозтуң мурнакчылары.

Бодунуң теоретиктиг билиин болгаш пропагандист мергежилин доктаамал бедидип, Кызылга, район төвүнге-даа болгулаар семинарлардан чыда калбас. Ооң хууда библиотеказында К. Маркстың, Ф. Энгельстиң, В. И. Ленинниң чогаалдары, словарьлар, янзы-бүрү политиктиг номнар, журналдар долдунган, партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның сөөлгү Пленумнарының материалдарын, партия болгаш чазактың эң чугула документилерин түс-түс папкаларда чыып, кактап суп алган.

Шаңчы Сат хөй чылдарда мынчаар пропагандистеп келгеш мактадып, хүндүлел бижиктер-биле шаңнадып келген.

Чымыштыг ажыл хүнү доозур, кежээки ээлчеглиг дүн созуур. Алдын-Булак суур ыржымга алзыр, чурттакчылары удуй бээр. Суурнуң чоон таланы кудумчузунуң ортузунда бир бажыңның сайгылгаазы орай дүнеге чедир өшпес. Оон ээзи —Шаңчы Сагаанович Сат узун, делгем столунуң кырында солуннарын, журналдарын, номнарын чада салып алган, ээлчеглиг кичээлге, чон ортузунга барып номчуур лекция, беседага белеткенип, шыйдынып, бижиттинип, бодалып орар.

Хоюг-оол МОНГУШ.
Барыын-Хемчик район.

УЛАМ ХӨГЖҮДЕР

Бии-Хемде Хадың кодээ Советтиң күүскому чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле чамдык хемчеглерни ап келген. Кодээ Советтиң девискээринде 252 өг-бүле бар. Оларның дузалал ажыл-агыйында мыйыстыг 522 бода мал, ооң иштинде саар 205 инек, 1100 шээр мал, 680 хаван, 19 аът бар. Мал-маган азыраваан турар өг-бүлелер колдуунда-ла инвалидтер болгаш кырганнар.

Бисте бир өөрүнчүг чүүл болза, барык өг-бүле бүрүзү ногаа, картофельди тарып турар. Эрткен чылын чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйындан 47 тонна эъти күрүнеге дужааган. Ол болза, «Хадың» совхозтуң дирекциязы ажылчыннарның хууда дузалал ажыл-агыйынга чамдык дузаны чедирип турар. Ылаңгыя совхозтан үнүс сиген, саванны садып алыр арганыг. Ынчалза-даа чарба садып алыры дыка берге. Бо талазы-биле күүском база дирекция-даа чонга дузалаар хемчеглерни алыры чугула болуп турар.

Степан ДАҢГАА.
Бии-Хем район.

ШУПТУ МЕНДИ

Күш-ажылдың Кызыл Туг орденниг малчын Сүрүң-оол Даржаевич Монгуш «Сүт-Хөл» совхозтуң Чечектиг бригадазында ажылдап турар. С. Д. Монгуш 100 хойдан 85 хураганы, бир хойдан 2 килограмм дүктү кыргып сорулганы салган.

Ол амгы үеде Кош-Терек деп черде кыштаглап турар. Мал-маганы хүр. Өг-бүлениң херээжен ээзи Хажыт Саарбановна чаш хураганнарны ажаап доруктурарының ёзулуг мастери. Ол 140 хураганны ыдып, тудуп турар. Ол ышкаш 63 харлыг сакманчы Чолдай Анай-ооловна Монгуш чаңгыс-даа хураган хоратпаан.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.
Сүт-Хөл район.

АШТАП ЧААРТКАШ АЖЫГЛАЗА

Таңды-Уланың дээ ортузунда Чеди-Хөл тайгазының бедиктеринден шурап баткаш, хөй кемчигештерни бодунга каттыштырып алган дааш-шимээнниг агып чыдар Элегес хем Таңды эдээн шаг-үеден бээр тараалаң, үнүш-дүжүткүр, байлакшылдыг чер болдурган. Элегес хем орта-даа доктаавайн, элбек суун эрик дургаар хайырлавышаан, шапкын терең кужу-биле улам бурунгаарлавышаан. Межегейниң оожум агымын оң талазынга чедипкеш, күчүлүг Улуг-Хемниң өскелерин мурнай үткүп алган. Ындыг хемниң уну тараа-биле байлак, а ооң эриин дургаар чурттаан чону тараажылар-даа болбайн канчаар. Шынап-ла, таңдыжылар тараажының бедик адын шагдан тура бедик тудуп келген.

Таңдым турда хертеш-ле мен.
Тараам турда тодуг-ла мен —
дээр ыыткыткай.

Ам сөөлгү үеде ында суггат бугаларының хөй кезии ажыглалдан үнүп, чамдыктары шуут октаттынган-дыр. Чаңгыс чижек. Төөгүлүг болгаш суггаалыг Көк-Хаак бугазын көрүп көрээл. Ол Чал-Кежигниң мурнундан эгелээш, Суг-Бажының үстүү талазында хаактарны ашкаш, ооң кедээзинде ховунуң эдээн суггарып, хөй тараа шөлдерин эргилдир бадып чыткан болгай. Мурнуку чылдарда тараажылар буганың дөзүнденне ийи чүкче адырыктар үндүрүп, сугну четчири-биле ажыглап турган. Бир талазы ховуже агып кирер. Суг-Бажынче аңгылаңы бергенни Көк-Хаак белдири деп чон ам-даа алдаржыдып адаар. Ам ооң чокпак бедик хаактары кезек черде честуп арткан. Ылаңгыя чайын хөлбеңнедир чайгангылаан. Суг-Бажы биле Чал-Кежиг аразынга машина-балгаттыг эрткен-дүшкен кижилер-биле байырлажып турганзыг-даа. Ам ол буганың уну бүдер четкен. Бир эвес ону аштап чаарткаш, «Коммунизмниң херели» биле Тока аттыг совхозтар ажыглалга киирер чүве болза чечекчимнис, ногаа аймаа сагланайнып үнер. Бот-орулга-чарылганың, бот-акшаланыышкынның амгы чаа байдалдарында ол буга суун долу шиңгээдип алыр болза капуста, картофель дээш янзы-бүрү ногааларны өстүрерингe аажок-ла ажыктыг.

Тока аттыг совхозтуң үнүг бугазының иштин довурак, элезин, хая-даш, таа, хараган, ылаңгыя үстүү кезээнде, орту киир дола берген. Буга уну дең-дески эвес болганындан суг кайы хамаанчок агып баткаш, хөй тараа, сиген девискээрин үреп турар. Буганың иштин дургаар аштаар машина амдыызында көзүлбейн турар. Ындыг болганда маңаа хол-биле ажылдаарын организастаары негеттинип турар. Ону кылыптар аныяктар, школачылар черле чайлыг тыпты бээр. Ол чаагай үүле-херекти соңгаарлаткан херээ чок деп бодаар мен.

Оюн ТОВУУ.
Кызыл хоорай.

КВАРТАЛ ТҮҢНЕЛИ

«О. Шынаа» совхозтуң малчыннарының бирги кварталда социалистиг чарыжының түңнелин парткомну, профкомну, дирекция күш-ажылчы коллектив чөвүлели кады үндүрген. «Төрүүр хой бүрүзүнден хураган алыр» деп кыйгы-биле ажылдааш, хойжулар чамдык эки көргүзүглерни чедип алган. Ооң түңнелинде 100 хойга онаашпыр 80 хураганны камгалап алган. Ниитизи-биле 10400 хойдан 8257 хураганны доруктурган. Мурнукузунга бодаарга, хойну эрте төрүткениниң, чеш малдың хораар чорууу эвээшээн.

Чарыштың негелделерин ёзугаар Деспен бригадазы 100 хойдан барык 89 хураганны алган. Ында кыштаглаашкынның байдалы эки. Ооң улажындан бирги черни ээлээн. Түс-түс малчыннардан Мөге-оол Шиичик, Дудаа Кылаң-оол, Лариса Комбу, Вера Осур-оол, Ойдуп-оол Седен, Александр Музан, Лаак-оол Седен, Николай Агбаан, Василий Арапчаа, Бүрүн-оол Шиичик, Дыимаа Элбек олар чарышка мурнакчылар болган.

Малды кыштан хүр-менди ажырер, чеш хураганнарны камгалаар талазы-биле суурнуң бүгү организациялары демниг киришкенин демдеглээр херек. Сакманчылар Майя Агбаан, Урен Шой, Анфиса Арапчаа, Херелмаа Эренчин олар чарышка шылгараан, Москваже баар туристиг путёвкалар-биле шаңнаткылаан. Ниитизи-биле 59 сакманчы шаңнадып мактаткан. Элээн кош кижиге Моол баар путёвкаларны тывыскылаан.

Бирги кварталда «О. Шынаа» совхоз эът садарының планын 110, сүттүүн 108 . хуу күүсеткен. Амгы үеде ажыл-ишчилер чедиишкиннерин улам быжыглап, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын бедик көргүзүглер-биле ужуражыр дээш улам күженишкинниг ажылдап турар.

Сарыг-оол АРТЫНА.
Тес-Хем район.

ДУЗАЛААН

Часты түүкүр малдың кажаа-хоразының иштин-даштын арыглап-аштап, кержекин хоорар, арыг-шевер ажылдарының үези. Бо ажыл Кызыл районнуң «Х Ууг хурал» совхозунда хайныышкынныг чоруп турар. Ону кылырынга Баян-Кол суурнуң чурттакчылары малчыннарга чылдың-на дузалажып келгеннер. Бо чазын база дузалажып келгеннер.

Дарган-Хааның Берт-Дагда кыштаглыг кадарчы Владимир Мекпер-оолдуң хоюнуң кажаазының кержекин шефчилер хонтарып берген. 40 дөрбелчин метр шөлдүг кажааның адаан арыглаан. Тудугчулар Опанас Бүрүнмаа, Хүнө Түлүш школачылар Мерген Монгуш, Аксен Доржу, тракторист Игорь Сарыг-Хуна, Марат Байкара кызымаккай ажылдап, эш-өөрүнге мактатканнар.

Кызыл-оол САГААН-ООЛ,
малчын.

Специалистиң харызы

НИИТИ ЧУРУМ ЁЗУГААР

Малчыннарның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны чедир тургуспайн турарының, акша-төлеврин чүү дээш төлеп турарының дугайында, билдинмес болгаш чедир кылдынмаан ажылдар дугайында хомудалдыг чагаалар республиканың чамдык совхозтарының мал ажылдакчыларындан сөөлгү үеде кээп турар апарган. Бо талазы-биле бир дугаарында чүнү демдеглезе чугулал дээрге, хомудалдыг чагаалар кээп турар совхозтарның тускай эртемниг специалистери профкомнуң удуртукчулары малчыннар ортузунга чогуур бүдүрүлге-экономиктиг, зооветеринарлыг өөредилгелерин, тайылбыр ажылдарын чоруттпайн, азы кошкак чорудуп турарындан, малчыннарның ажыл-амыдыралынче кичээнгейни сулараткандындан тургустунуп кээп турар дээрзи билдинип кээр. Азы мал ажылдакчыларының билдинмес айтырыгларынга, чөптүг негелделеринге дорт харыы бербейн, кулак дашты-биле дыңнап эрттирип каар чоруктар удуртукчуларының талазындан тургузааны чадавас, чүге дээрге дыка хөй айтырыгларны ажыл-агыйларның тускай эртемниглери чурттап турар черлериниң ээйи-биле тайылбырлап шиитпирлеп, харыылап бериp болур турган. Ийнде, малчыннарда чедир хандыртынмаан чүүлдер дугайында, ажыл-төлевиринде билдинмес айтырыглар талазы-биле чүүлдерин бир дугаарында ажылдап турар совхозтарының специалистеринден азы профкомдан айтырып, чогуур харыыларны алыр ужурлуг. Хомудалдар айтырыглар тургузарының чурумун сагыыр болза эки. Кажан совхозтуң удуртукчулары тодаргай харыы бербээнде азы харыы бээринден ойталаанда, хомудалды үстүкү органнарже киирер чурумнуг, бо удаада районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынынче бижиир.

Мындыг янзылыг хомудалды чагаалап Чөөн-Хемчик район «Чыраа-Бажы» совхозтуң хоочун малчыны Кочаа Монгуштан келген. Ону бистер солун таварыштыр харыылаг берген бис.

Тес-Хем районда «О. Шынаа» совхозтуң №2 хойжу бригадазының бөлүк малчыннары С. Х. Балчир, О. М. Донмит, К. М. Донмит, А. Б. Куулар, С. М. Эртине олардан ажыл телевириниң хуу өөчү ажыглаарының хөмүрнү, ыяштың кым хандырарының дугайында айтырыгларны тайылбырлап бээрин солун дамчыштыр диләэн.

Сүт доскаарын одааны дээш немелде төлевир санавас болгаш чылыг суг-биле хойларны суггарары малчын кижиниң хөй, эки шынарлыг продукция алырының бир хемчээ, хүлээлгези болур. Аът-биле совхоз хандырар.

Хуу аъды-биле мал кадарып турар болза, ооң хөлезин совхозтуң администрациязы-биле дугуржулга ёзугаар төледип ап болур. Дугуржулга кылырда, хуу аъткa чидирткен мал чемин болгаш өске-даа чарыгдалдарын кичээнгейге алган турар ужурлуг. Ол ышкаш суг доскаарын, теплек печкаларын одаарынга херегләэн хөмүрнү, ыяшты совхозтуң администрациязы малчынга дужүрүп бээр. Ол дээш малчындан акша тыртпас. Малчын бодунуң чурттаалга бажыңын, чунар-бажыңын одаарынга хөмүрнү, ыяшты ниити чурум ёзугаар бухгалтерия дамчыштыр садып алыр.

Малчыннарны совхоз чурттаалга бажыңы-биле, ооң иштинде өглер-биле долузу-биле хандырар хүлээлгелиг. Бир эвес малчын бодунуң хуу өөнге чурттап, ажылдап чоруур болза, совхоз септелгеге херегләэр материалдар-биле халас хандырар.

Александр КААДЫР-ООЛ.
Агроүлетпүркүрүмнүң улуг экономизи.

«Шынга» харыылар

ЧАА АРГАЛАРЖЕ ШИЛЧИИР

Бо чылдың февраль 23-те «Шын» солунга «Чылдагааны чүдел!» деп материал үнген. Аңаа Ак-Довурактың хлеб заводунуң ажылын шүгүмчүлеп бижээн. Ук материалды республиканың хлеб пекарня болгаш макарон үлетпүр эргелелиниң чөвүлелинге чугаалажып көргенин ук эргелелдиң начальниги А. А. Рудольф редакцияга дыңнаткан.

Бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынарын экижидер база ажылчыннарның мергежилин бедидер талазы-биле заводтуң директору В. А. Тян база специалистер четпес ажылдап турары шын деп көрген. Бүдүрүлгени 1989 чылда долу бот-орулга-чарылгаже база бот-акшаланыышкынче киирер.

Ону барымдаалааш, эргелел тускай дужаал үндүрген турган. Ынчалза-даа бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени организастаар дугайында айтырыышкынны күүсетпээн. Ук өөредилгени бо айда эгелээрин заводтуң директору В. Тян хүлээнген.

Бо чылын заводка чаа электри суугуну эптеп тургузар, оон түңнелинде 2 хонукта 2 тонна продукцияны немей кылыр апаар. Эрги дериг-херекселдерни чоорту солуур.

Социал айтырыгларны шиитпирлээри-биле чамдык хемчеглерни база ап турар. Чыл санында ийи квартиралыг бажыңнарны тудуп турар.

Продукцияның шынарын база ассортиментизин экижидери-биле күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели администрация-биле кады эргежок чугула хемчеглерни ап турарын харыыда айыткан.

Харыыдан көөрге...

«Ийи-ле кыштагдан илдең база «Кыш келген. Ону канчаар уткааныл!» деп материалдарга «Шын» солун Барыын-Хемчиктиң «Хемчик» совхозтуң кыштаглаашкынга белеткелинде дүвүренчиг байдалды шүгүмчүлээн турган. Оларның изи-биле совхозтуң парткому ажыл-агыйның бүгү-ле специалистерни чыггаш, хемчеглерни ажылдап кылгаш, чогуур хемчеглерни алганын РАУК-түң даргазы М. Б. Кара-Сал мырыңай чаа дыңнаткан.

Чүлерни канчангамыл ынчаш? Кодээ Совет күүскомунуң кежигүнү Калдар-оол Хомушкуга удурткан бригада тургускаш, кыштагларның үүрмек септелгезин каш хонукта дооскан. Ийиде, кыштагларже мал чеми чедирер тускай звенону коммунистер Чүңней Кара-Сал биле Кош-оол Саая удуртуп турган. Малчыннарга одаар чүүлдер чедирер ийи автомашинаны, ийи тракторну быжыглаан. Кыштаглаашкын үезинде дуза чедирери-биле ийи хойжу бригадага агитбажыңнарны быжыглаан.

Сүт-бараан фермазын школа коллективинге быжыглаан, ынчангаш неделя санында олар фермага барып, боттуг дузаны чедирип турар. Ол ышкаш суурда партия эге организациязы ук коллективти шефке алган.

Ниитизи-биле совхозта кыштаглаашкын берге байдалдыг болуп турар, ынчангаш өске черлерден мал чемин белеткеп турар, ол ышкаш совхозтуң девискээринден бир звено будук-бүрүнү белеткеп турар.

Ам-даа хөй

Барыын-Хемчикте «Дөн-Терезин» совхозта кыштаглаашкынга белеткелде улуг четпестер барын эрткен чылдың октябрь 24-те «Шын» солунга «Шүгүмчүлел соонда чүну кылганыл?» деп эге-биле парлаан турган. Ында айыткан фактылар бүрүнү-биле бадыткаттынганын РАУК даргазының оралакчызы Г. А. Силкин биске бижип дыңнаткан. Материалда айыткан четпестерни талазы-биле РАУК-түң техниктиг чөвүлелинге чугаалашкан. Совхоз директору Д. Н.-С. Сааяны шыңгыы доңгуткан, кол зоотехник С. К. Ооржакты сагындырган.

Малчын Александр Ооржактың чурттаар бажыңын совхоз доосказ ажыглалга киирген. Сергей Ооржактың, Октээ Хомушкунуң кыштагларында кажааларны септеп берген. Ол ышкаш фермада кажааларны септээн. Чылдыылга системазын өй-шаанда ажылдаткан. Инекке сиген каап бээр, агаарладыр шөлдү херимнээн. Сүт-бараан фермазы бригада чергээзи-биле ажылдап турар. Ол чорук ниити ажылды экижидеринге дузалыг болуп турар. Хойжулар, сарлыкчылар өг-бүле кержээнинче кирген.

Оон-биле чергелештир ам-дала кылдынмаан ажылдарның барын Г. А. Силкин харыызында бижип турар. Совхозтуң проравы К. Х. Ооржак кыштагларда чурттаглга бажыңнарын база «кызыл-булуңну ажыглалга киирер талазы-биле дыка кошкак ажылдап келген. Фермада инек төрүүр тускай өрээл ам-даа чок, ону келир чайын тудар. Хаван фермазының байдалы амдыгаа чедир берге. Ында хаван кажаазын туткан-даа болза, «Тыва суг тудуг» трестиң кежүп чоруур механизастаттынган колонназының (начальниги эш Бессмертных) ажылчыннары өрүмнеп казар кудукту төнчүзүнге чедир кылбаанындан кажаа ажыглал чок турар.

Шүгүмчүлелдиг материалда кирген арткан четпестерни кыска хуусаада долузу-биле чайладырын РАУК чөвүлели «Дөн-Терезин» совхозтуң директору Д. Н-С. Саяага хүлээткен.

Ам-на сегиир боор

Кызыл-Мажалыкта эът комбинадының ажылында улуг четпестер барын «Экижидилгелер эзээш, ужуру чүдел?» деп материалга эрткен чылдың октябрь 30-де солунга парлаан турган. Ында бижээн чүүлдер колдуунда бадыткаттынганын Барыын-Хемчик РАУК-түң даргазының оралакчызы Г. А. Силкин бижип чоруткан. Эң ылаңгыя чамдык специалистерни ажылындан хостаан. Комбинаттың кол инженеринге Москваның технологтуг институдунуң доозукчузу Вячеслав Дүктен-оолду томуйлаан. Кол механик Иван Кызылчаковту коллективтиң ниити хуралынга бадылаан.

Бүдүрүлгеде арыг-шевериниң дүрүмнерин сагыыр талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Комбинаттың девискээринге кирлиг сугну, оон аңгыда канализация хоорзазындан сугну сордурган.

Ийи-чаңгыс кижилерниң цехтерден эът болгаш өске-даа продуктулар оорлаар чоруун болдурбазы-биле комбинаттың таңныыл албанын дужүргеш, райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң Ак-Довуракта таңныыл черинге 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп хүлээдип бергеш, таңныылдарның ажылын күштелдирген.

Солунга парлаттынган материалды коллективтиң хуралынга база чугаалажып көрген. Комбинаттың дирекциязы ажылчыннарга таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле хемчегни ап турар.

РЕДАКЦИЯДАН: Эде тургустунуушкун үезинде четпестерни илереткеш, ону чайладырынга парлалга улуг черни ээлеп турар. Ынчангаш шүгүмчүлелдиг материалдар парлаттынарга-ла, хамаарышкан коллективтерниң удуртукчулары ону чугаалажып көргеш, хемчеглерни ап турар.

Солунга үнген шүгүмчүлелдиң харыызы өй-шаанда, тода болгаш ылап шын болур ужурлуг. Чүгле ат чодар дээш харыылавас. Бис бо удаада элээн харыыларны бо хүнгү солунда парладывыс. Ында кым, кажан харыылааны илдең.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ КИЛДИЗИ.

А БИСТИИНДЕ МЫНДЫГ

Ындыг эге-биле Сүт-Хөл суурнуң чурттакчызы Галина Очур-оолдуң чүүлү «Саар инектиг болза...» деп чуганы уламчылап тур бис» деп рубриканың адаанга парлаттынган. Хууда малдыг кижилерге сиген шөлүн тускайлап бербезин, мал чемин сөөртүрүнде транспорт талазы-биле бергедээшкиннер барын, хууда малдың кададын багай организастааны, херевлекчилер ниитилелиниң шүгүму-биле мал чемин садып алырының бергезин, чонга сүт садарында четпестер барын, январь 11-де чолаачы Н. Монгуштуң сүттү ээрик сөөртүп келгенин автор февраль 16-да «Шын» солунга шүгүмчүлеп бижээн.

Шүгүмчүлелдиг чүүлге харыыны Сүт-Хөл районнуң херевлекчилер ниитилелиниң баштаар чериниң даргазы Брат-оол Ховалыг чоруткан. Удуртукчунуң харыызын парладывыс.

Шүгүмчүлелдиг материалды коллективтиң ниити хуралынга сайгарып чугаалашкаш, озалдадып-даа бол, харыыны чоруттувус.

Хууда малдыг кижилерге тараамы күзүн совхозтар садып турган. 1988 чылдың бирги кварталында, эң ылаңгыя февраль айда 36 тонна чарбаны районнуң 5 совхозунга, Сүт-Хөл суурга база херевлекчилер ниитилели саткан. Тараа аймааның артыкшылын Сүт-Хөл суурга күзүн 2-3 удаа кээп саткан. Албаска, дедир аппарып-даа турган. Чонну сүт-биле хандырарын экижидер дээш бүгү хемчеглерни херевлекчилер ниитилелиниң баштаар чери ап чорудуп келген. Мурнуку чылдарга деңнээрге, сүттү садарында үзүктелиишкин чок деп болур. Чүгле дээрге, Чадаанада сүт заводу-биле дугуржулга ёзугаар хүннүң-не сөөртүп садыглап турар бис. Чүгле район төвүнге эвес, харын Бора-Тайга, Ийме, Баян-Талага сүттү совхозтуң машиналары-биле Чадаанадан сөөртүп, чонга садып турар апарган.

Сүт-Хөл кодээ Совединиң шиитпирин ёзугаар, чондан кирип турар дилеглерни барымдаалааш, сүттү 5 шактан эгелеп садарын организастаан. Ындыг турбуже, суурнуң чурттакчылары мурнун былаажып, садыгжыны эки-бак сөглеп, ажыл-даа кылдырттпайн, сүт оочурлап тур бис деп, чылдагаан-биле магазинге туре хүнзээр. Ол кижилерниң ажылдап турар организацияларының удуртукчулары та чүну көрүп турар чүве.

Сүттү Чадаанада сүт заводундан алыр чуруму мындыг. Чадаана хоорайда магазиннерге, эмнелге, ясли-садик дээш өске-даа черлерге баштай бергеш, ийиги ээлчегде суурларже үндүрер. Совхозтар эээш сүт дужаап турганы-биле суурларга сүт бербейн баар таварылгалар турган.

Галина Кежегеевна Очур-оол солунга чолаачы Н. Монгуш январь 11-де ээрик деп бижээн. Н. Монгуш ол хүн арага-даа ишпээн. Херек ужуру-биле Чадаанада иштики херектер килдизинге орайтаан болган. А сүттү 4-5 шак үезинде ийиги ээлчегде алганы шын. Иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары чолаачыны 8 шак үезинде чоруткан болган. Чолаачының тайылбырын алгаш, бо чүүлдү тодараткан бис. Январь 13-те бистиң чолаачывыс заводка озалдап-даа барбаан, совхозтар эээш сүт дужааган, ол чүгле Чадаана хоорайга өй болган, а суурларга бербээн. Январь 27-де база үстүнде адааным чылдагаан-биле сүт бербээн. «А бистиинде мындыг» деп чүүлдү бижиириниң мурнунда, чылдагааннарын билип алыры-биле, херевлекчилер баштаар черинге автор келген болза эки.

Бистиң районнуң чурттакчылары хөй нуруузунда хууда малдыг. А ону малчыннарга азырадып турар. Боттарының чалгаа, шүшпек чоруу-биле сиген-ширбиниш белеткеп албайн турар деп билир мен.

Сүттү магазинге 3 шакте эккелгеш, 5 шакта садар дээрге, солунче бижиир, улусчу контрольче баар бис дээр хөөннер көвүдеп турар апарган. Ажык-чарлыг чорукту соора ажыглап, хажыда бээр чүүлдерни болдурбазын дыка-ла дилээр-дир мен.

РЕДАКЦИЯДАН: Удуртукчунуң харыызындан алырга, Сүт-Хөл суурнуң чонун сүт-биле херевлекчилер ниитилелиниң шүгүму-биле хандырылга эрткен чылдарга бодаарга экижээн. Чадаанадан сүт сөөртүлгезинде үзүктелиишкиннерде херевлекчилер ниитилелиниң талазындан буруу чок, чолаачы Н. Монгуш арага ишпээн, Галина Очур-оолдуң солунга бижээн чамдык чүүлдери бадыткаттынмаан болуп турар. Ук автор актыг кижини арага ишип турар деп шын эвес бижээни ол бе? Бир эвес ылап ындыг болза, ол дээш харыылаар апаар. Ажык-чарлыг чорук шынныг, харыысалгалыг боорун негеп турар. Удуртукчунуң харыызынга бижикчи Галина Очур-оолдуң хамаарылгазы кандыгыл? Ону редакция билип алыксап турар.

Чер-черлерге хууда ажыл-агыйны сайзырадырынга кол организастыг рольду күүсекчи комитеттер ээлеп турар. «А бистиинде мындыг» деп шүгүмчүлелдиг чүүлге ында ады кирген Сүт-Хөл кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы Дамба-Доржу Монгуш амга чедир редакцияга харылаваан.

КЫЛЫП БЭЭР

Тес-Хем районнуң Самагалдай эмнелгезиниң ажылчыны дөрт уругнуг ие Ч. Шактар чурттап орар бажыңының байдалының дугайында, бажыңны долгандыр чурттакчыларның херим ажыр октаан богу-биле үнер-кирер чер чок кылдыр оваалаттынга бергенин редакцияже чоруткан чагаазында айыткан.

Ажылчын Ч. Шактарның чагаазын сайгарып көөрү-биле Тес-Хем райкүүскомунче «Шын» солун редакциязы чоруткан.

Райкүүском даргазының оралакчызы А. Ондарның адын салган харыыны редакция оон алган.

Самагалдай кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы Ч. Б. Даңгыт, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң начальниги Д. К. Кырлыг-Кара болгаш А. Ондар ук бажыңны барып көрүп чораан, ол бажың шагда-ла кандыг-даа план-төлевилел чокка, дужа келбиже бажыңнар аразында туттунганын айтып турар. Оон ыңай харыы бижикте мынча дээн: «...Мурнунда турар 2 бажыңның херимнериниң азыгларын чиргеш, улуг херим эжик кылыр деп шиитпирлээн бис. Амгы үеде эжик кылып бээр дээрге, эжик кылыр черде бокту тейлендир төп, бөле үстүрүп каан. Чазын чер чылып, эрий бээрге, бокту үндүрүп чүдүрбүшаан, эжикти кылып бээр».

Ук өг-бүлениң чуртталга байдалын таарымчалыг болдурары-биле Самагалдай кодээ Совет күүскому болгаш коммунал ажыл-агый эргелели аазаанын дарый күүседир ужурлуг.

БАДЫТКАТТЫНГАН

Бо чылдың январь 5-те үнген «Шын» солунга Улуг-Хем районнуң Хайыракан суурнуң чурттакчыларының болгаш башкыларның ат салганы [чагаага шупту 18 кижи ат салган] шүгүмчүлелдиг чагаа парлаттынган. «Шагаан-Арыг хоорай биле Хайыракан аразынга чоруп турган автобузувус сөөлгү үеде шуут маңнавастай берген. Автобус билединиң өртээ 45 көпеек турда, автобус чолаачылары бистерден 47 көпеекти ап турза-даа, автобус хальвайн баарындан корткаш, 2 көпеекти артыкка төлеп турдувус.

Бистиң суурда автобус доктаар черин база тургуспаан» деп авторлар хомудап бижээн.

Бо шүгүмчүлелдиг чагааны хынап, хемчег алыры-биле улус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүскомунче редакция чоруткан. Оон келген харыы бо.

Солунга парлаан шүгүмчүлелдер чөптүг-дүр. Автобустарның техниктиг байдалы багай боор турганындан рейстер үстү бээр турган. Билеттерни 47 көпеекке садып турган фактылар тургулааны бадыткаттынган. Амгы үеде билеттерни 45 көпеекке садарын чурумчуткан.

Автобус доктаар черни тургускан. Ам уруглар садының болгаш школа аразында черде автобус доктаар чер кылып каан.

В. АНТОНЕНКО,
улус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы.

ЧУРУМЧУТКАН

[Телефон-биле]. «Мерен» совхозтуң Сыын-Мыйыс сүт-бараан фермазында ажылдап турар өг-бүлелерге почта чедирилгезин организастааны багай дугайында «Келбес почтачы» деп эге-биле шүгүмчүлелдиг материал март 13-те «Шын» солунга парлаттынган.

Аңаа харыыны «Мерен» совхозтуң директору Алдын-оол Дамдын телефон дамчыштыр редакцияга берген.

Солунга парлаттынган чүүлдү совхозтуң активиниң уралынга сайгарып, чугаалашкан. Почтаны даргаларга берип каар деп чүве бадыткаттынмаан. Фермада өг-бүлелерге чагыткан солун, сеткүүлдеры чамдыкта четче чедиртинмейн баары база ындыг турар таварылгалар тургулааның директор дыңнаткан.

Ажылын кошкаткан дээш почтачы Галина Седенни доңгуткан болгаш почта чедирилгезин чурумчуткан.

КОЛЛЕКТИВКЕ САЙГАРГАН

Редакция Барыын-Хемчик районнуң Хөнделең 8 чыл школазының интернадынга аштакчылап ажылдап турган Л. К. Стал-оолдан ол школаның директору О. М. Соянның шүгүмчүлеп бижээн чагааны алган. Чагааны солуннуң корреспондентизи А. Хертек районнуң улус өөредилге килдизи-биле кады сайгарып көрген.

Ында бижиттинген шүгүмчүлелдерге районо эргелекчизи Ч. Б. Ондар дараазында харыыны берген.

«Интернатка келген картофельди болгаш капустаны шын эвес чарыгдап, шыгжаар чер чок дээш башкыларга, техажылчыннарга 454 рубль түңге сатканы дээш школаның директору О. М. Соянга районону дужаалы-биле шыңгыы хемчег хүлээткен болгаш ол акшаны оон тырткан.

Чагаада бижиттинген чамдык фактылар бадыткаттынмаан. Школаның бүгү башкылары болгаш техниктиг ажылчыннары ону бадыткап турар. Чагааны оларның кижи бүрүзү-биле чугаалашкан болгаш коллективтиң ниити хуралынга сайгарып көрген. Ол хуралга 14 кижи чүве чугаалаан. Олар шупту чагааның автору Л. К. Стал-оол ажыл хүннерин үзер, ажылга бола озалдап келир, ажылга ээрик келир таварылгалар турган деп чугаалап турганнар. Школаның администрациязының болгаш профкомнуң каттышкан хуралынга оон күш-ажылчы сагылга-чурумун хажыдып турарын чугаалажып турган. Школаның директору ол хуралдың шиитпиринге үндезилээш, Л. К. Стал-оолду ажылдан үндүрер дугайында дужаалды бижээни шын.

Коллективтиң хуралынга 19 кижи олурушкан. Олардан 17 кижи, оон иштинде профкомнуң бүгү кежигүннери Л. К. Стал-оолду ажылдан үндүргенин шын деп бадылааннар.

«ТЕРЕ-ХӨЛГЕ» ДУЗА ХЕРЕК

Эрткен чылдың дөртку кварталында «Шын» солунга «Санал кевей, кым кылырыл!» деп үш бөлүк материалдар үнген. Аңаа «Тере-Хөл» совхозтуң ажылында шыңгыы четпестер дугайында ук ажыл-агыйда чолаачы Ф. О. Сендиниң редакцияже чоруткан чагаазының кол-биле бистиң корреспондентивис Күңгүртүгга чораш, көрген, билген чүүлдерин бижээн.

Ук материалдарны совхозтуң партком хуралынга сайгарып, чугаалажып көргеш ажыл-агыйда тургустунуп келген четпестерге хамаарыштыр райком кежигүнү Ф. Сендиниң сагыш-сеткилин дүвүредип чоруур саналдарын чүүлдүг, шын деп көргеш, ону эдер талазы-биле чогуур хемчеглерни ажылдап кылганын СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол биске дыңнаткан.

Сөөлгү үеде совхозтуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган болгаш кылдынып-даа турар. Ыраккы малчыннар биле совхоз төвүнүң аразында рация харылзаазы тургустунган. Амгы үеде Балыктыг биле Күңгүртүг хемнерин каттыштырган, суг-биле ажылдаар электри станциязы тударының телевизилелин Москваның гидротелевизилел институдунуң Красноярск салбыры доозуп турар. Чоокку үеде Тере-Хөлге тудар уруглар садының, школаның телевизилел документилерин чагыткан. Ол ышкаш түүйбү база чугай кылып болурунуң шинчилел ажылдары доозулган. Участок эмнелгезиниң, ында садыг салбырының ажылын экижидер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылгаш, ону боттандырып турар.

Оон-биле кады партком, кодээ Советтиң күүскому база дирекция ук девискээрде ажылды болур-чогуур-биле ам-даа удуртуп шыдавайн турар. Эрткен чылын арглар турда-ла, мал чеми белеткээриниң планын күүсетпээн. Кызыл — Күңгүртүг аразынга чүък сөөртүр 6 автомашинаны совхозка карыылгалыг дээш районнуң автобаазазынче эрткен чылын берипкен. Ынчангаш чамдык четпестер, бергелер тыптып келген. Кыштадыр солярка чогу-биле Күңгүртүг суурда электри станциязы орта ажылдаваан. Амгы үеде ук автомашиналарны ажыл-агыйга катап эгидер талазы-биле айтырыгны чугаалажып турар.

«Тере-Хөл» совхозтуң парткому эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының талазы-биле оон отчёдунга удуртукчулар бот-боттары аразында харылзаа чок, совхозтуң ажыл-агыйынче партком холгаарлап турарын, эрги арга-методтар-биле ажылдап келгенин, чамдыкта ажылчыннар-биле боттарын билишпейн баарындан черулдээлер үнүп кээрин коммунистер шыңгыы шүгүмчүлээн. Ол ышкаш шүгүмчүлел тоовас, «улус балдырлаар» чоруктар ажылга шаптык болуп келгенин парткомнуң отчёттуг хуралынга коммунистер тодаргай чижектер-биле чугаалаан.

Совхозта эде тургустунуушкунну удуртуп шыдавааны дээш партком секретары С. Г. Чигжитти ажылындан хостаан, парткомнуң составын чаартыкан. Ол ышкаш эде тургустунуушкунну кошкак удуртуп, бодунуң ажылының стиль база методун өскертип шыдавайн турары дээш партком кежигүнү, кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы Б. И. Эрексенни шыңгыы доңгуткан.

«БАГАЙ» ДЕП ҮНЕЛЭЭН. ЧҮГЕ?

Тыва АССР-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң отчёт-соңгуулдалыг конференциязынга, оон даргазы К. О. Сагдының илеткелинде шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел хөй болган. Чижээ, оон илеткелинден мындыг чугааны ап көрээлиңер: «Хөгжүм-шии театры чаа орап-саваже көжүп киргеш, он чыл болган. Ол үениң иштинде театрывыс удуртур органнарның «шиичилел төвү» болуп келди. Он чыл иштинде 5 директор халашкан. Башкы, сантехник, актёр, режиссёр кижилерниң уран чүүл коллективин удуртур ажылга «шенеп» келди. Оон ам-даа топтуг түңнел үнмээн, харын-даа сөөлгү чылдарда кол режиссёрларның «шенелде» ажылы эгелээн...».

Илеткелчи оон ыңай театрда амгы байдалды анализтээн. «Ырак-узак черден чаладып келген кол режиссёр Николай Ефремович Логачев ийи чыл ажылдааш, хүндүлүг дыштаныылгаже үнген. Коллективте үш труппаны чаңгыс ол удуртуп, бо чылгы сезоннуң репертуарын үскен. Режиссёр чедишпезинден шиилерни тургузарын директор хүлээнип алыр. Оон урнуундан өске ажылдар үттүндурар. А кол режиссёр тыва авторларның материалдарынга үндезилеп, балет болгаш операны тургузарын шенеп турар. Опера ыраажызы, балет артизи бар эвес, шак ындыг төнчү чок «шенелделерден» ырмавыс сынган, хоңнувус калган» — деп, ол уламчылаан.

Шынап-ла, сөөлгү чылдарда кырынениң хөгжүм-шии театрының ажылынга хамаарыштыр шүгүмчүлелдер, саналдар хөй удаа болган. Ам театрже үзүн чок барып турар көрүкчүлерниң саны дыка кызырылган. Ол дугайын илеткелчи, санал бергеннер улуг дүвүрээзин-биле чугаалааннар. Республикада көрүкчүлерниң хүндүткелин чаалап алган, талантылыг артист Хертек Ширин-оол саналынга мынча диген:

— Бодумнуң саналымга кым-бир кижини карартыр деп бодавайн тур мен. Илеткелде четпес ажылывысты шүгүмчүлеп турары шын-дыр. Ынчаарга чаа-даа шииниң баштайгы үндүрүлгези болурга, залывыс чүге куруг турарының дугайында маңаа ханы сайгарылганы илеткелге кылыр турган. Ол дугайын дыңналбайн бардым. Театр ажылдакчыларының сорулгазы, ону канчаар күүседип турары чогум-на ынчан көступ келир ийик.

Бистиң театрның техника хандырылгазы кандыг-даа төп черлериниңден дудан чок. Ынчалза-даа ону чөп ажыглап шыдавайн турар бис. Театрның чогаадыкчы удуртулгазы чогум кандыг ажыл кылып турары көзүлбес. Шүгүмчүлелдерни хөй удаа кылдывыс. Принципиалдыг шүгүмчүлелден чүге чогумчалыг түңнел чогул! Чүү шаптыктап турарыл! Харын-даа чамдык таварылгаларда шынын сөглээн кижилерге хөөн чок чорук тыптып келир-дир. Эде тургустунуушкун үезинде мынчаар амыдырап шыдаар бис бе! Коллективтиң санал-оналын дыңнаар үе келген боор.

Шынап-ла, кымны-даа «балдырлаар» дээн хөөн чок, ёзулуг эш хүү шүгүмчүлекчи санал-дыр. Бодунуң коллективиниң салым-чолу дээш сагыш аарып чоруур шак ындыгларының үнү кая-даа үнелиг.

Бистиң сураглыг хоочуннарывыс: Максим Мунзук, Николай Өлзей-оол, аныяктар Галина Мунзук, Ольга Кузина, театровед Айлаң Кужугет, республиканың Чогаалчылар эвилелиниң харыысалгалыг секретары Александр Даржай, драматург Владимир Серен-оол болгаш өске-даа эштер боттарының санал-оналдарын берген.

Эвилелдиң даргазы турган К. Сагды бодунуң илеткелинге парлалга органнарының театрны чонга пропагандалаарынга хээш улуг-хуузун киирип турарын, тыва драматургия чогаалының чогун шүгүмчүлээн. Аңаа харыыны театровед А. Кужугет, чогаалчы А. Даржай мынчаар бергеннер:

— Тыва драматургтар-биле театрның чогаадыкчы чөвүлелиниң харылзаазы барык чок. Чогум-на оон үржүүндан чон мурнунга, мактапкы дег, таптыг салып алган шиилер чок болгай. Эки шии чокта критиктер чүү деп чугаалаарыл!

— Шии чогаалдары чок дээр-дир силер. Шүлүкчү Куулар Черлиг-оол сезен чылдар эгезинде «Шалбаа кудук» деп шиини бижээн. Ол парлалгага безин үнген. Автор ук чогаалын багай эвес бижээн деп, бодум хуумда санап турар мен. Үениң чугула айтырыын кодуруп турар ук шиини Абаканга болган зона семинарынга эки деп мактаан. Ынчалза-даа ук ажыл сценаже үнмээн. Ол ышкаш Екатерина Тановаың, Анатолий Емельяновтуң, Кызыл-Эник Кудажының түс черини амыдыралынга бижээн шиилери кандыг-даа харыы чок чыдар-дыр.

Чогаалчылар эвилели биле театрның чогаадыкчы чөвүлелиниң аразында харылзаа шуут үзүлген. Эрткен чылын бир аныяк авторнуң шиизин хүлээп ап турда, чогаалчылар аңаа киржип, оон чогаадыкчы уран-мергениниң талазы-биле санал киирерге, театрның директору хүлээп албаан. Драма — чечен чогаалдың база бир жанры болганда, аңаа бүгү негелдени ылап күүседир херек. Уран-чечени, дыл-домаа, идейлиг уткасы барымдаа чок, чүгле спектакль херек дээр хөөннер шын эвес. Мынчап кээрде, тыва театрның национал арны канчап көступ боор — деп, А. Даржай чугаалаан.

Театр ажылдакчыларының эвилелиниң тургузукчу конференциязы бистиң республикада ажыттынып турары бо. Оон эрге-хүлээлгези мурнунда турганы организациядан дыка улгаткан. Ол театрның чогаадыкчы ажылын углап-баштаар, кадр айтырыгларын шиитпирлээринге база киржир эргелиг. Ук эвилел бодунуң ажылын ийи чыл бурунгаар эгелезе-даа, амга чедир көскү кылыпкан ажылы чок. Он чыл бурунгаар Щукин аттыг театр училищезин дооскан бөлүк бо чылын коллективтен үнүп, аңгы шенелде театрын тургускан. Оларның театрдан үнген чылдагааны чаңгыс: кол режиссёр база директорнуң ажыл-чорудулгазы-биле чөпшээрежип чадашканнар. Шак ындыг чылдагаан-биле орус бөлүктүң алды актёрлары база ажылындан үнген.

Театрда шак ындыг байдал шагда тургустунган турда-ла, эвилел ону көрбээчеңнеп эртирипкен. Кылдынган ажылдарның сан-түңү эдере адаттынза-даа, конференцияның делегаттары оон отчёттуг үе дургузунда кылып чорутткан ажылын «багай» деп шын үнелээн. Тыва АССР-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң чеди кижилиг чаа составы [оон даргазынга РСФСР-ниң алдарлыг артизи Люндуп Солун-оол соңгуткан] ажылын айыттынган четпестерже углаары күзенчиг.

Эдуард ДОНГАК.
[Бистиң корр.].

Делегей медээлери

КӨВҮДЕТКЕН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Пакистанда хоргадап турар афган оппозицияның бөлүктеринге эң чаа боо-чепсекти бээрин Каттышкан Штаттар көвүдеткен. «Вашингтон пост» солуннуң сан-түңү-биле алырга, оппозицияның тепалакчыларын боо-чепсек-биле хандырарының программазын боттандырып чорудуп тура боо-чепсек бээриниң ол чокка-ла хөй санныг дандызын калбартып турар.

Бо чылын афган бөлүктерге боо-чепсек бээри 300 миллион доллар чедип турар. Оон сорулгаларын база чажырбайн турар. Таарыштыр шиитпирлелтериниң перспективазы элээн боттуг болу берген таварылгада боо-чепсектиг оппозицияның хөделиишкиннерин идепкейжидери, афган чазактың чорудуп турары национал эптежилгениң политиказын амыдыралга боттандырып чорударынга шаптыктаары кол сорулга болуп турар.

ТУРАСКААТКАН

ПРАГА. (СЭТА). Аңаа ажыттынган делегейниң эртем симпозиумун «Интеркосмос» программазының 20 чылынга тураскааткан. Болгария, ГДР, Польша, ССРЭ болгаш ЧССР-ден келген эртемденнер күрүнелерниң кады ажылдажылгазының түңнелин үндүрүп турар бежен хире илеткелдерни киирерлер.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ ЧАГААЗЫ

КАБУЛ. [СЭТА]. Афганистан Республиканың президентизи Наджибулла КНО-нуң дескеннер херектериниң талазы-биле Дээди комиссарының эргелелинге чагаа чоруткан.

Национал эптежилге политиказын чыл иштинде чорудуп келгениниң үезинде афган улустуң чаңгыс эвин быжыглаарынче, нарын афган айтырыгны тайбың шиитпирлээринче угланган хөй санныг чугула базымнарны кылган деп ол документиде айтып турар. Афганистанга чораан КНО-нуң Дээди комиссарының эргелелиниң бурун эргелиг төлээлекчилери дескеннерниң дедир ээп келиринге, оларның күрүнени эргелеп башкарарынга деңг эргелиг киржирин республиканың конституциязының магадылап турарынга бүзүрээни билдингир болгай.

Чуртта республиканың Национал чөвүлелинче соңгулдалар эгелээн. Ону КНО-нуң Уставынга, кижиниң эргелериниң бүгү-ниити декларациязынга болгаш делегей эргелериниң нормаларынга дүүштүр чорудар. Соңгулдаларның кол сорулгазы афган улустуң национал чаңгыс эвин хандырары болгаш бот-боттарын билчириниң байдалынга нарын айтырыгларны шиитпирлээри болур.

Оон-биле холбаштыр дескеннерниң херектериниң талазы-биле КНО-нуң Дээди комиссарының эргелели даштыкыда турар афган хамаатыларга соңгулдалар болурунуң дугайын дыңнадырынга болгаш оларның төрээн чуртунче ээп келиринге шаптыктааашкыннарны чайладырынга дуза көргүзеринге ыяңдыышкынны президент илереткен. Афган чазак чаңгыс чурттугларын хүлээп алырынга болгаш оларның соңгулдаларга киржиринге таарымчалыг байдалды тургузарынга дескеннерниң элээн каш бөлүктериниң дедир ээп келиринге шаптыктаашкын болган таварылгада парламентиниң ийи палаталарынга эргежок чугула санныг черни арттырып каарынга афган чазак белен деп, документиде айтып турар.

СОҢГААРЛАДЫП ТУРАР

МАНАГУА. (СЭТА). Никарагуаның чазаа болгаш контрастың аразынга Сапоага атгылажыышкынны тур када соксадыр дугайында дугуржулганы күүседиринге никарагуа контрреволюцияның баштыңнары соңгаарладыышкынны чорудуп турары ук дугуржулганың күүселдезин болдурбазының айыылынга чедирип турар. «Никарагуа демократтыг удурланыышкыны» деп адаар бөлүктүң удуртулгазының дилээ-биле апрель 6-да Манагуага чазак-биле ээлчеглиг чугаалажыышкыннарны болдурбайн барган.

Никарагуаның чазаа болгаш контрастың удуртулгазы дөрт чугаалажыышкыннарының ээлчеглиг болурун апрель 6-да, апрель 12-ден 15-ке чедир Манагуага чорударын дугуржуп алган турган.

ХОВАР КЕЖИИН...

Чырык черге чаңгыс удаа төрүттүнер.
Чылдар маңы.
эрге дег, санап чой баар.
Үе-шагның камналга чок халас баары —
Үүлгедиг-дир. Дагын эглип төлеттинмес.
Салым-чаяан база ховар кежик дээр бис.
Саныыт, эвээш кижилерге бердинген боор.
Ону төптүг хумагалап шыдаваза —
Ондагайлыг, чуга шия дег, буступ-хээрээр.
Арай деп-ле, ындыг улуг чаяаганың
Ажык-дужууну нептереди чурттагы дег.
Шоруягак чок, човалга чок үүле кайдал!
Соонга калыр адын-сывын бодагы дег.
Херээн шаңчып, көөргеттинип чорза-чорза.
Кеңгүс куруг —шаарланып каар улус бар-дыр.
«Хамыраан-на талантыны, эртемни!» деп,
Хараададыл, кээргедирге чуңуң экил!!
Ылмы чок ындыгларны чеже сургаар.
Ажыглаваан чаалгазын казы-шээр чок
Адыра сол өскелерге, үлеп бергеш
Ялазын-даа хүлээр болза, ажырбас дег!

Монгуш ӨЛЧЕЙ-ООЛ.

ЧЕРНИҢ АДЫНДА УЖУР-ЛА БАР

Бичии чораан чылдарымда, чайгы дүне аътка шаптан аңнактерның кожамыктап ырлашканындан, болганчок-ла отту хона бээр чораан мен.

Алгый-Хөлдүң эртинези
Аңгыр кушту хоюспаңар.
Ал-ла боттуң хеңнуи чазаан
Акай-карам ажымаңар.
Дүстүг-Хөлдүң эртинези
Дуруяа кушту ужутпаңар.
Турган боттуң хеңнуи чазаан
Дуңма-карам ажымаңар.

Сагыш-сеткил хөлзеп, көвүдеп, каракка Кезк-Хөл, Дус-Хөл, Алгый-Хөл алдыннагып, чайыннагып кестүп келгилээр. Бичиимден-не хөлдер көөрүнге кончуг ынак чораан мен. Мээн ындыымдан чүве ийикпе, кырган-ачам чаңгыс хоор аъдынга мени ушкарып алгаш, хөлдерни көргүскүлеп чорупкар турган. Алгый-Хөл мээң сагыжымдан каяан-даа ыравас. Хөлдүң мурнуу талазында Адыр-Тей дээр чараш тей бар. Ооң кырындан хараарыңга Межегейниң бүгү девискээри көстүп кээр.

Хөл эриин дургаар, ында үнген кезек-кезек хөлбең дески бедик хыыргыыштар аразындан хөлдүң ортузунга чедир бөлүк-бөлүү-биле, эң-чузунуң аайы-биле салдай эштип чоруур түмен хөвей аңгыр, казыным, ак-куусун, өдүректериниң болгаш эвээш-даа болза, онза чараш ак хар дег, улуг куу куштарның алгы-кышкызы янзы-бүрү үннерге холужуп кээр, диңмиттиг-ле турган. Хөл кыдыының кезек-кезек хыыргыыштары бичии-ле салгын хадыырга, хөлбеңейнип, сымыранчып дагжай бээр. Хөл кырынга бырлаңнааш чалгыглар шуушуп чаржып, дагжап кээр. Эриике хөл суунуң ажыгзымаар чыды чыттаныр. Ооң-биле кады хөлду долгандыр одарларда каш чүзүн мал кодан-коданы-биле чаптыла берген оъттап чоруур. Ынчан кижиниң сеткил-чүрээ чымырткайны бээр. Терээн черинге ынакшыл деп чүве ол-дур ийин.

Алгый-Хөл Таңды девискээринде хөлдерниң эң улуу. Бир кузун эжим Александр Балчырович Белекма-биле Таңды сыныкның кырынче үне бергеш, куску эткен сыыннарның үн алчып, эдерин дыңнап чордувус. Даң хаяазы көстүп кел чорда, эжим шай хайындырып ора:

— Кужур Алгыйымны аар, алдын күзүңгү-ле болдур ийин —деп, чугааланы бээрге, ынаар дөвүн куду хову ортузунче кере кааптым. Алгый дээрге даң хаяазында хову ортузунда салып каан аажок улуг көрүнчүк дег чайыннанып чыдыр. Шынап-ла, алдын хөл. Даң хаяазында дээрниң болгаш черниң бүгү-ле өңнери ында каттышкан, эң-не өңгүр болгаш саарлып чыдар өңнер ында. Сын кырында эткен сыыннарның үннери ынаар ыракта хөлдерниң кырында чаңгыланы берген ышкаш болду. Бүгү-ле чалыы назынын Алгый-Хөлдүң эриинге чай, кыш чокка мал ажылынга эрттирип келген эжимниң хөңнү-хөрээ көвүдеп келгенин бүдүү эскерип олурдум.

Бир катап аныяк кижиге орукка таварышкаш айтырдым:

— Алгый-Хөл кыдыында аалдар бар-дыр бе, дуңмам?

— Ол чүү дээриңер ол? Алгый-Хөл деп чер билбес мен, ол кайда хөл боор акым! Азы, чүя, Сватиковону ынча дээриңер ол бе?

— Чок, чок, бурууңуг болдум. Өскээр адапкан-дыр мен. Ол хөлду Хадың дээр болбазыкпе.

—О-о, бир-ле дугаар дыңнап тур мен. Хадың хөлду Алгый-Хөл дээр турган чүве-дир аа.

— Чоокка чедир-ле бо черниң чону ада-өгбелериниң адап чорааны-биле Алгый-Хөлду Алгый дээр чүве болгай. Хадың деп чогум кымның, чүге ынчаар адап, Алгый дээр атка таарышпайн барганын билбес кижи-дир мен. Хадың дээрге хадың ыяш-ла-дыр. Хөлдүң мурнуу талазында кезек хадыңнар бар. Ону шаанда Хадың Аксы дижир боор чүве— деп харыыладым.

— Алгый деп чүү дээни ол? —деп, аныяк эр адырлыр хире эвес, сонуургай берди.

— Кандыг-даа чер-чурт шагдан бээр тускай аттыг болгулаар. Ол атты аваа-ла тыпсып кагбаан, төөгүге, аваа чурттап чораан кижилерниң амыдырал төөгүзүнге хамаарышкан аттар-биле адаан чүве ыйнаан, дуңмам —деп кагдым.

—Ынчаарга чер-чурттуң төөгүзүнге хамаарышкан бир черниң адының дугайында бир-ле чүведен чугаалап көрүнерем— деп, дилей-дир.

Кандыг-даа дылга адап каан-даа болза, чер-чурт аттарын ол-ла хевээр арттырарының магадылалы кылдыр демги аныяк кижиге мындыг тоолчургу чугаа ыдып бердим.

МООРТАЙ-ДАРГАН

Шаг-шаанда Таңдының Межегейге алдын, мөңгүн болгаш демирден чүве кылыр кайгамчык уран-шевер Моортай-Дарган деп кижи чурттап чораан чүве-дир. Ону Үстүү орандан чоруткан кижи, өске кижилерге дөмейлешпес кижи деп турган.

Моортай-Дарган кижилерге чүве кылып берзин, ооң биле амыдыразын дээш аңаа Үстүү орандан алдын, мөңгүнну болгаш демир кылыр даштарны Таңды сыннарынче бадырып бээр, оон ол эртине байлакты өске кижилерге оларның кайда чыдарын көргүзүп болбас, бир эвес өскээртен келгеннер оларны билип, көрүп каапса, эртине байлакты былаажып, аразында өш-өжээн үндүрүп, бот-боттарын өлүржүп, чаа-дайын үндүрүп, кыржып каар. Ынчангаш ону өске кижилерге көргүспес чүве-дир — деп, Моортай өскелерни сургаар чораан дээр.

Моортайның кылганы алдын бумба Элегес, Межегейге аалдар аразынга чорупп турган деп бурунгу ашактарның чугаазындан эрткен үениң кырганнары чугаалажып турган. Моортай-Дарганның уран-шевеpинге деңнешки дег кижи аңаа кижилер аразынга турбаан чүве-дир. Ынчангаш соң атсураа алгып, ооң эртине даштардан, алдын, мөңгүнден чүве кылып турары, кара демирни боду даштан эргизип ап турары билдине бээрге, Моортай-Дарганны Үстүү оранче катап алгаш барган.

Моортай Дарган боду аажок ядыы кижи турган-дыр. Бир хүн дээрниң хиндиинде хир чок каан хүндүс бодунуң самдар өөнге Моортай-Дарган чүве кылып, узаныл олурда, тенертен дээр кызаш дээш, чыжырт кындыр диммирээн соонда, Моортай-Дарган ис чок чиде берген. Дарганның орун баарынга дээрленип олурган кадайы, ооң ийи буду ышбус аразындан өг дундуунче үнүп бар чораанын көрүп чыдып калган. Моортай-Дарганның чурттап чораан черинде амдызаа чедир борбак шойлар чыдар. Ол черни Шойлуг-Алаак дээр. Шойлуг-Алаакка аалдар хонмас турган.

Бо тоолчургу чугаа-дыр. Тоол тоол болур, ынчалза-даа бир-ле үктүг. Шойлуг-Алаак Межегейниң Улуг-Арыг деп черниң арыг иштинде Кара-Булуң азы Успенка чанында чер чүве. Бо тоолчургу чугааның ээлеп турар чери Шойлуг-Алаактың адының мынчаге чедир хевээр артканы бисче үнелиг болур ужурлуг. Ол келир үеде эртемденнерниң шинчилел ажылынга дузалыг апаар чадавас. Шойлуг-Алаактың ады шуут чидериниң кырында келген. Бир эвес бис Шойлуг-Алаактың адындан «Шойлуг» деп чаңгыс сөстү ап каапта-рывыска аңаа-ла «Алаак» деп чаа чер ады тыптып кээр. Шойлуг деп сөс-биле кады Моортай-Дарган дугайында ындында-ла уттундурган тоол шуут чидер болгаш Шойлуг-Алаактың төөгүзүнге эгиттинмес чидириг болу бээр.

Ынчангаш Алгый-Хөлдүң адын чылдагаан чок черге Хадың деп адай бергени ук хөлдүң төөгүзүнге чидириг эвес-пе! Мээң бодалым-биле алырга, бичии-даа болза, чер-чурттуң аттарын сонуурунга кончуг оваарымчалыг болурун күзээр мен.

Алексей АРАПЧОР.

ЧАШТАЙ БЕРЗЕ БАЗА КОНЧУГ

Эвээн өрү дептиш берген
Эжим эриң дугайында
Улуг чугаа тарай берген
Ужуруң тып чадап ор мен.
Чамдыктары: «эмни эрткен
Чалар от дег кээзи эш-тир.
Көөр-даа бис, дегүй албас.
Көзү ажуп, соол каары-даа дээр.
Кырган кижи ону дыңнааш:
«Хып дээн шаанда хайны-даа бээр.
Дешшидиирге ондагайлыг
Деңзи караан часкан боор»
дээр.
Санал-сүме дыңнаксавас,
Чаңгыс бодун көргүзүксээр,
Чайжок када үну бедиир.
Чазыпкаштың эттиммес» дээр.
Чажывыстан ойнап өскен
Чаңгыс классчы эжим чүве.
Чониуң ындыг сөзүн дыңнааш
Човаарым-даа аажок ийин.
«Бодум кандыг кижи мен» деп
Бодаш бээр апардым-даа:
Сырын чокка сиген бажы
Сылыравас чүве ыйнаан.
Демократия күштүг болгай:
Дерин-бузун шааладыптар.
Сандайындан хажыызынче
Чаштай берзе база кончуг.

Биче-оол ДОЮНДУП.

Чеден ажыг кинофильмнерге ойнаан, сураглыг кино артизи Александр Борисович Белявский Тываның маңысылалының ажыл-ишчилери, аныяктары, өөреникчилери-биле ужурашкан.

Александр Борисович бо хүннерде «Штормовое предупреждение» деп кинофильмде рольду ойнаары-биле чорупкан.

ЧУРУКТА: А. Б. Белявский Кызылга ужуражылга үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БОО ЧҮКТЭЭН СЫЫН

• Болган таварылга •

Аңчы кижиге кандыг-кандыг ужуралдар таварышпас дээр: хөктүг, каттырынчыг, чаптанчыг, хомуданчыг, кударанчыг...

Казарбай ашак — аныяандан тура-ла аңчы. Олчалыг келзе, ооң эъдин чугле боттары чивес, кожа өглеринге өкпе-дарыш чок үлеп бээр чаңчылдыг. Аңнаанда кырып туруп бербес, чаңгысты-ла ужургаш соксап каар. «Өөрлештир өзүп-төрүп чорааймыр аан»—дээр. Ооң аңчы амыдыралының сөөлгү чылдарында эң ховар кударанчыг таварылга болган чүве-дир. Олар ынчан Ак-Хемниң Адар-Тош аксынга чурттап турган.

Ырак-чоокче аңаа чоруп кылып үнүптерде безин бодубиле кады кыраан дүүргезин ол эгинден черле дүжүрбес. Оозунга камныы аажок: аштап-чүлгүп, тудуп суйбап, чаш уругтулаштыр ажаап, карактаар. Боозун чүктеп алгаш, терээн черниң арга-эзимин эргип-кезип, сөлгүүстеп кылаштаарынга дыка ынак. Ол Адар-Төште Пештүг, Адыг-Маңнаар дээш, ооң соңгу болгаш мурнуу чүгүнче улажып чоруткан Остуг-Өзен, Хеямечи, Инек-Чугаур, Хаяатыг-Ажык болгаш Чаа-Хөл бажының арга-эзим шыпкан тайга-сыннарын, улуг бичи дагларын, арттарын кезип, хонуп-дүжүп шаг болган.

Чай адакталып турда, бир-ле каан хүндүс орлан-шовaa ортун кызын ушкарган, каттап, тооруктап алыр дээш Адар-Төштүң иштин өрү чортуп үнүп каан. Дүүргезин база-ла эгин ажыр чүктепкен чораан. Дөңгеликтер аразы-биле, ушкан ыяш ос-хорумунуң адаабиле ынаар-ла, тамы дүвүнде чүве дег, дыңналыр-дыңналбас шулурткайнып агып чыдар кара сугаур өзен иштин өрү чорткаш, бичии деспек кырынга үнүп келгеннер. Хүн дал дүъш апарган, изин-даа кончуг. Аңаа бичии дыштанып дээш аъттан дүшкеннер. Оъттап алзын дээш Чоржаң-Доруун кестеп салыпкан.

Ашак боозун эгинден дүжүргеш, дытка чөлендир туругузуп кааш, оюнг хөлелер сугар дайзазын чанынга салгаш, кезек ийленип чыткан.

— Ой, ачай, дөө ол хорумда адыр мыйыстыг чүве шимчеп тур, чүя ол?—деп, уруу сымыраны аарак айтырган.

— Ойт, сыын-дыр. уруум —дээш, холу дегийт-ле боозунда барган. Дайзазының аксын аже тыртып кээрге, өштүг чүве дег, чүгле чаңгыс борбак октуг чеңгыс-ла хоза чораан.

— Часса, часпаза-даа ол-ла, хамаан— дээш, ашак чааскаан чоокшуладыр кедеп чорупкан. Уруу ийи кулаан дүй тудуп алгаш, демги шимчеп турар адыр мыйыстарлыг чүведен карак албайн олурган. Аңчы Казарбай чиге шыгаап-шыгаап коң-не кылган. Араан-шораан адыр мыйыстыг сыын хая-дажын каңгырадыр кээп дүшкен. Уруугче хол булгаарга, оозу маңнап чорупорган.

— Ол-дур, уруум, ужуруп кагдым, ачам чезар эвес. Ам ооң эът кежин изигде канчап сөөп-бузуп алыр чоор. Каттап-даа канчаар бис, мынча улуг олчалыг болган улус. Чоржаң-Доруувуска чүдүргеш, боттарывыс чадаг кылаштажыр болгандыр бис— дээш, боо чаза туткан черинге-ле даңза, хавын ужуулгаш, тевээр таакпылай берген.

Кезек олургаш, адашкылар олчазынче базып чорупканнар. Чеде бээрге, коммуг-даа улуг сыын өлүг-дирригиниң аразында бичии шимчеп каап, турарын оралдажып чыткан. Кызы коргуп, кээрген бергеш, чоон дыт артынга барып чаштып турупкан. Ашак дүву-далаш-биле боозунуң демир үнүнүң бажындан тудуп алгаш, ооң ужазы-биле мыйыс дөзүнче углай дүжүрүп чорда, чаван боол, сыын бажын бир ийинче шимчеш кылган. Боонуң ужазы чанында улуг дашка барып чык дээн соонда, ашактың холу өөрый бээр орте, оозун салыпкан. Боонуң чүктээр мунгаш баа сыынның адыр мыйызынче кедирли берген боол-тур. Оон сыын туп-тура халааш, арга-дажын казырадыр маңнап чорүй барган. Адыр-адыр мыйыстарында боо халаңнадып алган сыынның соондан адашкылар ыыт чок көрүп туруп калганнар.

Ок мыйыс дөзүн кыйзы дээрге, кезек моорап чыткан сыын боол-тур. А ооң кадында мырыңай кулак адаанда улуг дашка бир чүве чык дээрге, девидей бербейн канчаар! Тын—алдын!..

Хоочун аңчы барык бүгү назынында эдилеп келген камныг эдин сыынга ынчаар шаңнап азындырып каан.

—О-ох, уруум, хайыраан боом сагыжымдан ыравайн-дыр— дивишаан, кат чыып элейтип турган.

Оон бээр үр үе эрткен. Адар-Төштүң болгаш ооң чоок-кавызында арга-эзимнерде боо чүктээн сыын ам те бар, те чок?! Бир эвес ол чоок-кавыда сыын мыйызында боо көрзүңерзе-ле, хоочун аңчы Казарбайның дүүргезилир деп билип алыр силер, эргим аңчылар болгаш эрткен-дүшкен чорумалдар.

Куулар ДҮГЕРБЕН.

ШАҢНАЛЫ — КУЛУН

Оренбург областың Тюльган районда Крупская аттыг колхозка кышты онза солун үдээн. Байырлалды эрттирер талазы-биле бир онзагай шаңналдарны колхоз баштаар черн. профэвилел комитеди киирген. Лотерея ёзугаар ол шаңналдарга чээрби хаван оглун, алды бызавы, ийи хойну, бир кулунну киириштирген.

Б. КАЛМАНТАЕВ.
Оренбург область.

АЛАШ ХЕМНИҢ АКСЫ. ЧАС. Ужар-оол МОНГУШ чураан.

КРОССВОРДКА ХАРЫЫ

Доора дургаар: 3. Ыш. 5. Чук. 7. Сылдыс. 9. Ала. 10. Ак. 11. Ош. 12. Ат. 13. Эл. 14. Эш. 15. Аранчаа. 19. Ион. 20. Аас. 22. Шопулак. 24. Игил. 25. Бе. 26. Ары. 27. Өг. 28. Шаг. 30. Кадар. 32. Уж. 34. Бир. 35. Суг. 37. Мира. 39. Доспестер. 43. Арт. 44. Арат. 45. Ада.

Узун дургаар: 1. Кыш. 2. Дыт. 4. Шала. 5. Чалча. 6. Кара. 7. Сок. 8. Даш. 13. Эрик. 15. Ава. 16. Каргыраа. 17. Ас. 18. Торга. 19. Илбек. 21. Салгал. 24. Иран. 26. Адыг. 29. Турист. 31. Ишкин. 34. Бода. 35. Среда. 36. Чер. 38. Арбан. 40. Өрге. 41. Тал. 42. Ракета. 46. Дары. 47. Сес. 48. Рис. 49. Хам. 51. Кур. 53. По.

Кроссвордту тыпкаш, харыыларын чоруткан хөй-хөй номчукчуларга редакция өөрүп четтиргенин илергейлеп тур.

Сонуургактарга

ОЪТ-СИГЕН-БИЛЕ ЭМНЕНИР

Буруң шагдан бээр черлик база азырал-даа дириг амытаннар балыгланганда азы аарый бергенде чамдыктары оът-сигенниң дазылын, өскелери бүрүзүн чиир-дир деп чүвени улус билир турган.

Чөөн Сибирьде, Ортаакы Азияның Чөөн чүктүң чамдык районнарында левзея дээр үнүш бар. Сибирь улузу ону «амыдыралдың дөзү», моолдар «бухү», очулдурарга «чалыы» деп адаар. А бистиң тыва улус ону «улуг оът», «сыын оъду» дээр болгай. Ону эм оът кылдыр санай бергениниң төөгүзү солун: туруп, моган шылаан ивилер ол үнүштүң бүрүлерин, чамдыкта харын дазылы-биле кады тура тырткаш, чиирин аңчылар шагдан бээр эскерген. «Сыын оъду» дээр чыдагааны болза, чазын сыыннар арган-дорган турган, ооң дазывын казып чиир.

Левзея-биле 14 хире аарыгны эмнеп болур деп специалистер санап турар. Профессор Носков тайгага экспедицияга чоруп турган, аар чүък чүдүрген аъттар ол үнүштү аажок чиирин эскерген. Ук эртемденниң хайгаарап көргени-биле алырга, моган-шылаан аъттар «сыын оъдунуң» бүрүлерин база улуг унун чиген соонда, 30 хире минута болганда, олар күш кирип келир.

Сөөлгү үеде ол оътту медицинада хөңү-биле ажыглап турар апарган. Оон кылган эмнер-биле нерв аарыгларын эмнээр.

Тевелер иштин куртүн бергенде, чашпан чиир. Эник-хүлбүс, ниилер иштин куртуп аарый бээрге, ховуларга кирип кээп, янзы-бүрү чашпаннар дилеп, ону чиир. Хаваннар база-ла иштин курттапы бергенде, тыквааны үрезини-биле кады чиир.

Ыттар биле моортайлар ижин-шөйүнду аарыын янзы-бүрү оът-сиген чип турган оожургадып алыр. Дилги биле киш киш-кулаанга ынак. Сарбашкыннар балыгланы бергеш, ыяштың калбак бүрүзү-биле балыгны дүй тудуп алыр.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 9-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Таджик ССР-ниң Күртелерадиозунуң «Гульшан» деп эстрадалыг ансамблиниң концерти. 9.10 — «Чүүден болгаш чүге». 9.40 — «Орус дыл кичээлдери». Совет-сирия кады ажылдажылга дугайында. 10.30— «Бонч-Бруевич алышкылар». «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 10.50 — ССРЭ-ниң күрүнениң камерлиг оркестриниң концерти. 11.30 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Ригада кооперация хөгжүлдезиниң дугайында. 12.00 — «Делегейге чугаалап тур мен». П. Робсонның төрүттүнгенинден бээр 90 чыл болганынга. 12.50 — Бөгүн делегейде. 13.10 — «Бажың туттунуп турар». Уран-чечен телефильм. 14.15 —«Иелээ кончаар кады чогаадып турар бис». Композиторлар Н. Богословский, М. Филиппенко чогаадыкчы кады ажылдажылгазының дугайында. 15.20—Күрүнениң Шостакович аттыг квартеди ойнаар. 15.30 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Эде тургустунуушкун болгаш культура. Үндүрүкчүлер болгаш номчукчулар. 16.30 —«Социализм чурттарында». 17.00 — Скульптор Анна Голубкина. 18.00 — — Мультфильм. 18.15 — «Ойна, гармонь». 19.45 — Док. фильминиң баштайгы көргүзүү. 1987 чылдың декабрьда Вашингтонга бедик деңнелге ужуражылышкын дугайында. 20.45 —Чалыы назын танцылап, ырлап тур. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — Ойнаарактер театрының ораны. 22.35 —01.00—«Дүшкен корабльдер ортулуу». Музыкалыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. Чапсарда (23.40)—Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Теледопчулал. ГДР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программазы. 9.05 — «Кадыкшыл». 9.50 «Дириг амытаннар дугайында». 10.55— Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.10 — «Чурукчу Борис Щербаков». 11.35 — «Бүзүреничиг-даа болза, эдептиг». 12.35— Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Төөгүнүң арыннары. Социалистиг демократияның ленинчи принциптери. 13.05 — «Дүн ортузунга чедир болгаш ооң соонда». Информация-музыкалыг программа. 14.50 — «Чажыт фарватер». 4 сериялыг уран-чечен телефильм. 1—2 серияларны. 17.00 — Баскетбол. ССРЭ чемпионаты. Херээженнер. Бирги чер дээш маргылдаа. 18.25 — Берлинниң өалчылары. К. Сен-Санс. Концерт. 18.50—«Эстафета» Күш-культура-спорт программазы. 20.00 — «Тамчыктыг удуқар, чаштар!». 20.35 —«Чөөн Сибирь». 20.50 —Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.00 — «Үе». 21.30 — К. Ваншенкин. «Бодун тывары». 23.00—23.55 — Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионаты. «Спартак» — «Шахтер».

КИНО

АПРЕЛЬ 9-та

«НАЙЫРАЛ»: «Серебряная маска» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.20. **Бичии залга: «Непобедимый»** (видеофильм) 10.00, 11.40, 13.30, 15.20, 17.00, 18.40, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Волшебное наследство» 8.40, 12.10, **«Золотая цепь»** 10.20, 13.50, **«Цветок в пыли»** 15.40, 18.40, 21.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Неизвестная женщина» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Везучая» 15.00, **«Загон»** 13.00, 17.00, 19.00 (узатқан) шактарда.

1988 чылдың апрель 10-да 14.00 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга «ССРЭ-ниң делегей байдалының дугайында» лекция болур.

Лекцияны РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелиниң баштаар черниң Новосибирск хоорайда лектору Н. С. Соболев номчуур.

Абонементилер-биле кирер. Билеттерни садып турар. Бүгү кузээн кижилерни чалап тур.

Дыштаныышкынның болгаш культураның Гастелло аттыг паркы амгы үениң спорттуг танцыларын өөренип алырынче оолдар, кыстарны чалап тур. Өөренирин күзээннер танцы залынга вторник сеныңда 17 шактан эгелеп, суббота, воскресенье хүннеринде 16 шак 30 минутадан эгелеп бижидер.

Айтырыгны 3-47-32 телефондан билип ап болур.

«Чедер», «Үш-Бельдир» курорттарга кадыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официантылар, кухня ажылдакчылары херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок, № 7.

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди болгаш Кызыл хоорккустомнуң күш-ажыл талазы-биле килдизи «Тыва тудуг» трестиң салбырларынга ажылдаарын кузээн кижилерниң органистаг чыылдазын чорудуп турар.

Органистаг чыылда ёзугаар келген кижилерни ажылдадып тура, янзы-бүрү мергежилдерге өөредир. Чыылда-биле келген кижиге бүдүрүлге 200 рубльдың дузаламчызын төлеп бээр.

Бот кижилерни общежитиеге хүлээп алыр.

Ажылдаарын күзээннер паспортун, күш-ажыл дептерин, шериг биледин ап алгаш келир.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 34, квартира 4. (Л. В. Никифорова хүлээп алыр). Советтер бажыңы, кабинет № 113.

Чөөн Сибирьниң күрүнениң культура институдунуң библиотека болгаш культура-чырыдыышкын ажылы факультеттеринге хүндүскү болгаш бот-өөредилгелиг салбырларынга кирерин күзээннер-биле беседаны Тыва АССР-ниң Культура министерствозу чорудар.

Беседаны уран чүүл училищезинге **1988 чылдың апрель 20-22-де 10 шактан эгелеп чорудар.** Училищениң адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 2.

КЫЗЫЛДЫҢ ДААРАНЫЛГА КОМБИНАДЫ пөс быжыңдыларын организацияларга болгаш чурттакчы чонга туда база акша шилчидер хевир-биле садып турар.

10 см чедир хемчээлдиг бир килограмм быжыңдының өртээ — 42 кеп, 10-дан 20 см чедир — 1 рубль 50 кеп, 21-ден 40 см чедир — 2 рубль 40 копеек. Үүрмек быжыңдыларның бир килограммы 42 копеек. Кара, ак болгаш янзы-бүрү өңнерлиг «Экстра» дээр 50 дугаарлыг өзектиг хендирлерни база садып турар. Полиэтилен хапчыгаштың өртээ 2 копеек. Оон аңгыда, ажылчын чуурлерге илер өөктерни, демир ыпталарны, синтетикадан кылган ак аргыгларны, хеп кнопкаларын, даараныр машиналарның артык херекселдерин, лекаларны, кухнага ажыглаар туткуштарны база садып турар.

Горная кудумчузунда 104 дугаарлыг бажыңга даараныл-га фабриказынга ол чүүлдерни пятница сонында 14 шактан 17 шакка чедир садар.

Айтырыгны 4-14-66 дугаарлыг телефондан билип ап болур.

ДИРЕКЦИЯ.

агаар

Республиказа шокар булуттаар, чагбас. Хаттың күжү секундада 9—14 метр чедер.

Агаарның температуразы дүне 2—7, чамдык черлерге 8—14 градус соор. Хүндүс 10—15, чамдык черлерге 1—6 градус чылыыр.

Кызылга биче булуттаар, чагбас. Агаарның температуразы дүне 4—6 градус соор. Хүндүс 13—15 градус чылыыр.

Автооруктарга кестуру эки.

Хоорайның эрги хөөрүнде чоок кижилерин оруукшуткан хамаатылар хөөрнү апрель айның 10-га чедир арыглап-өштээн турарын тускайжыттынган ачы-дуза чедирер бюро дыңнадып тур.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегтүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солуңу келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аммазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 2795. ТС—00570.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 85 (13685) | 1988 чылдың апрель 10, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 кап.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы

Эргелеп башкарылга структуразын сайзыраңгайжыдар

Дүүн Кызылга, СЭКП обкомунуң Политтиктиг чырыдылгазының бажыңынга, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы болуп эрткен.

Сессияны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы депутат **Ю. Л. Аракчаа** ажыткан.

Оон соонда депутаттар сессияның чугаалажыр айтырыгларын болгаш хүн чурумун бадылаан.

Сессияга дараазында айтырыгны чугаалашкан:

1. Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдарының дугайында.

2. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыктарын бадылаар дугайында.

Сессия хүн айтырыгларын чугаалажырынче кирген.

«Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының структуразын сайзыраңгайжыдар дугайында» илеткелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат **В. Е. Серяков** кылган.

Бо талазы-биле улус депутаттарының Сүт-Хөл район Совединиң күүскомунуң даргазы депутат **Ч. Б. Монгуш**, Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия база ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **М. М. Сүге-Маадыр**, Кызылда № 1 АТБ-ниң автомобиль чолаачызы депутат **В. И. Баев**, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүрүкомунуң даргазының бирги оралакчызы депутат **И. М. Суванди**, Тыва АССР-ниң Кинофикация талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **К. К. Саая**, Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылга министри депутат **С. К. Буянды**, Тыва АССР-ниң Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **Я. В. Сарбаа**, «Тыва даг-дугу» комбинаттың директору депутат **Ю. Т. Комаров**, Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң хоюжузу депутат **К. Н. Монгуш**, Тываның кодээ ажыл-агыйы дуржулга станциязының директору депутат **В. А. Барышников**, Тыва АССР-ниң юстиция министри **Ю. П. Слободчиков**, «Тыва кобальт» комбинаттың аппаратчиги депутат **Е. В. Романенко**, улус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазы **Д. Х. Ооржак** олар санал берген.

Оон соонда илеткелчи — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат **В. Е. Серяков** түңнел сөс чугаалаан.

Бирги айтырыг талазы-биле доктаалды сессия чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Үгүн чурумунуң ийиги айтырыы — Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыктарын бадылаар талазы-биле доктаалды депутаттар чаңгыс үн-биле бадылаан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы бодуунуң ажылын оон-биле дооскан.

(Сессияның ажылының дугайында отчёт дараазында номерге парлаттынар).

КИЖИНИҢ ХЕРЕГЛЕЛИ БОЛГАШ АҢАА САГЫШ САЛЫЫШКЫН ДЭЭШ ЧУРТТААР

ТАШКЕНТ. (СЭТА-ның тускай корр). Апрель 8-те М. С. Горбачевтуң Узбекистанга ажылчын программазы В. И. Ленинге тураскаалга чечектер салырының ёзулалы-биле эгелээн. Оон СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының маршруду хоорайның ажылчын районунче чоруткан. Эвээш-ле дизе, ийи шак хире үени «Алгоритм» каттыжыышкынның бүдүрүлгезин делгереңгейи-биле таныжарынга, оон ажылчынчылары-биле беседага үндүрген.

Специалистер-биле ужурашкыышкыннарның бирээзиниң үезинде Чиңгине секретарь ада-чурттуң саналга техниказын хөгжүдери улус ажыл-агыйының бүгү комплексинге эң-не чугула сорулга болур деп онзалап демдеглээн. 2000 чылга чедир үеде бис электрониктиг техниканы бүдүрерин 10 катап улгаттырар ужурлуг бис деп, ол демдеглээн. Планнар кончуг улуг, ынчалза-даа эртемге үндезилеттинген болганда ол боттуг. Амгы үеде күчүлер, кадрлар херек. Машина тудуушкунуң, өске-даа адырлар электроникчилерден чаа техниканы негеп, оларга дыш бербейн турары өөрүнчүг. Ындыг болганда ниитилелге ол адырның хөгжүдериниң холчок эргежок чугулазын биле берген-дир. Ол эң чугула херекке силерге, эштер, чедиишкиннерни күзедим.

Цеттен үнүп бар чыда, М. С. Горбачев-биле аныяк ажылчыннарның, инженерлерниң улуг белүү ужурашкан.

Силерде улуг келир үе бар, деп, оларга Чиңгине секретарь чугаалаан. Бирээде, чүге дээрге силер аныяк-тыр силер, менээ дыңнатканы-биле алырга, бүдүрүлгениң ажылдакчыларының ортумак назыны 28 хар-дыр. Ийиде, силер амгы үеде саналга техниказының ээлеп турар үлетпүрүнүң мурнуку одуруунда ажылдап турар-дыр силер. Ол солун ажыл болбайн аан. Ылаңгыя аныяктарга. Мээң эскерип кааным, заводка ажылдаары-биле узбек кыстарның чедип келгени кончуг эки-дир. А мырыңай чоокка чедир-ле олар ындыг ажылды ындыг-ла кончуг сонуургавайн чораан болгай. Силерниң араңарда орустарны-даа, украиннерни-даа көрүп тур мен.

Үн: Бисте ажылдап турарларның 40 хуузу орустар, 35 хуузу — узбектер, 15 хуузу — украиннер, дөртен националдарның болгаш биче улустарның төлээлекчилери бар.

М. С. Горбачев: Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, долу интернационал бар-дыр. Ол экидир. Бистиң чуртувуста бүгү кижилер бот-боттары-биле бышкыг холбаалыг. Чижээлээрге, Узбекистанны ап көрээли. Бүгү чуртка продукцияны ол берип турар болгаш боду бүгү-ле черлерден база ап турар, харын-даа өскелерге берип турарындан хөйнү ап турар.

Үн: Бисте күш-ажылчы ээс орулга-биле чурттап турар кижилер бар, бедүүнү-биле чугаалаарга — чиижең садыкчылар, аан.

М. С. Горбачев: Ындыг кижилер кандыг-бир чүве чедишпес азы ховартай бээрге, «ээлээр» кылдыр бодун бодай бээрлер. Амгы үеде эде тургустунуушкун үезинде бис чоннуң калбак хереглединиң бараанарын бүдүрерин улгаттырар талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар бис, кадык камгаланды, өөредилгени, чиик үлетпүрнү хөгжүдүп турар бис. Силер ону бодуңар билип тур боор силер деп бодай-дыр мен.

Ажыгче кижи эки хөөннүг келирин күзеп турар бис. А амыдырал айтырыгларын экономиканың өзүлдезиниң хереглезин-биле шиитпирлээр. Эде тургустунуушкун, бүгү экономиканың чаа оруктарже, ажыл-агыйның чорудуларының чаа методтарынче, чаа техникаже шилчилгези элээн үени негээри чугаажок. А бүгү-ле чүүлдер элбек, амыдырал улам-на эки болзун дээш эде тургустунуушкунну ам-даа күштүг-биле калбартып чорудар херек. Ол бүгүнүң дезүнде, эштер, кижи, ажыл-херекке оон харысаалгыг хамаарылгазы, оон талантызы турар турар. Ынчангаш, аныяк кижилер, чүткүлдүг, болуңар, силер республиканы, бүгү чуртту эктиңер кырынге кедүрер ужурлуг силер. А улуг салгал силерге кажан-даа дузалаар. Силерге эң эки чүүлдерни күзедим.

М. С. Горбачев-биле чеди СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Р. Н. Нишанов чораннар.

• • •

Заводка чорааның соонда Узбекистанның Компартиязының ТК-зынга республиканың удуртукчу ажылдакчылары-биле М. С. Горбачевтуң беседазы болган.

• • •

Хүннүң ийиги чартыында М. С. Горбачев Ташкенттиден Москваже чорупкан.

Аэропортка ону Р. Н. Нишанов, Узбек ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Х. Кадыров, Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бюро кежигүннери, өске-даа эштер үдээн.

• • •

Ол-ла хүн СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Москваже ээп келген. Оон-биле кады Э. А. Шеварднадзе база чедип келген.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму ССРЭ-ниң Тудуг материалдар үлетпүрүнүң эвилел-республика министерствозун ССРЭ-ниң Тудуг материалдар үлетпүрүнүң ниити-эвилел министерствозу кылдыр чаартып тургускан.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ҮЕНИҢ МАҢЫ-БИЛЕ

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар болдуруп алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг боттандырып, ай, квартал планнарын хуусаа бетинде күүседип турар мурнакчы бүдүрүлгелер найысылал Кызылда хөй. Үениң маңы-биле деңге базып, чыл эгезинден планныг онаалдаларын чедиишкинниг боттандырып турар бүдүрүлгелерге Кызылдың 2 дугаар автобүдүрүлгези хамааржыр. Ук бүдүрүлгеже эрткен айларда чүък сөөртүр онаалдазын ажыр күүсеткен.

Кылган ажылының шынарының барымдаалаар, эдилээн эдинге камныг, кывар-чаар материалдарны камнап ап турар ак сеткилдиг чолаачылар хөй. Бүдүрүлгениң хоочуннарының бирээзи Альберт Карпович Мартынов ындыгларының бирээзи. Ол чээрби чыл дургузунда онзалып ал-ган мергежили-биле ажылдап, арга-дуржулгазын аныяктарга дамчыдып берип келген. Ол аныяктарның дагдынынкчызы.

А. К. Мартынов хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип турар. Ол коллективте күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң кежигүнү, агитатор. Кызымак ажыл-ижи дээш хүндүлел бижиктер-биле каш удаа шаңнаткан. Оон кады ажылдап турар өөру Николай Смирнов, Владимир Карди, Валерий Мясников башкарган техниказынга камныг, кывар-чаар чүүлдерни хөйү-биле камнап ап турар.

— Кол-ла чүве, бот-боттарың деткижери. Ол чокка хожудаашкынга кым-даа таваржып болур. Ынчангаш хөйү чаңгызы, чаңгызы хөйү дээш ажылдап чаңчыга берген бис — деп, база бир мурнакчы чолаачы Виталий Леликов өөрүнүң мурнундан чугаалайдыр. Ол чөп. Чайның изиг-хапыынында, кыштың соок чыварында чүү-даа таваржып болур. Ынчангаш бот-боттарынга деткимче эң чугула.

Сандан САНДЮ.

СӨСТҮ ЭЭЛЭЭР ДЭЭШ

Чоннуң садыг хандырылгазын экижидер талазы-биле партияның болгаш чазактың салган сорулгаларын «Тыва тудуг» тресттиң ажылчын хандырылга килдизи эки медерел билип турар. Оон коллективи эрткен чылын планныг онаалдазын оранчок ажыр күүсеткен. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур ук килдистиң ажылдакчылары бараанны планнаттынганындан 10 хуу хөйнү садар деп хүлээлгени алган.

— Бистиң ажылдакчыларывыс алган сөзүнге ээ болурунга бүзүрээр мен — деп, ажылчын хандырылга килдизиниң директору Галина Фёдоровна Занькова бистиң корреспондентивиске чугаалаан. — Оон бадыткалы бо: бо чылдың эрткен үш айының планын 104,3 хуу күүсеткен. Ол дээрге эрткен чылдаазындан 6,5 хуу хөй болуп турар. Ниитизиниң чемненилге бүдүрүлгезин 29 муң рубльдың продукциязын сайгарган.

Ажылчын хандырылга килдизиниң магазиннери республиканың аңгы-аңгы булуңнарында. Олар чоннуң хүн бүрү негелдезин хандырар дээш кужениишкинниг ажылдап турар. Партия конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир бараан саарылгазының талазы-биле чартык чыл планын күүседир сорулганы олар салганнар.

Коллективте социалистиг чарыштың мурнуку одуруун Галина Попсуйко, Галина Жернова болгаш Зинаида Попова олар баштаан № 1, 4 болгаш 7 магазиннер ээлеп турарлар.

[БИСТИҢ КОРР].

Беш чылдың кижилери

Александр Сат Улуг-Хемде Шагаан-Арыг хоорайның беш каът бажыңнарының чанында ортумак школа тудуунда ажылдап турар. Шериг албанындан халажып келген аныяктар бригадазының ажылын удуртупшаан, хүнде кыдыр үлүүн ажыр күүседип келген.

Чаа школаны келир өөредилге чылында ажыглалга киирер сорулганы оон бригадазы салган. Тудуг материалдары-биле доктаамал хандырарын Александр Сат чедип ап турар.

Бо аныяктар бригадазы аразында чарыштыг. Оларның ажылы бүдүрүкчүлүг. Кожазында өске бригададан хожудап болбас. Ийи ээлчегге ажылдап турган, тудуг-монтаж ажылдарының планын ажыр күүседиринге оон бригадазы бүзүреңдиг. Александр — профессионал-техниктиг училищениң доозукчузу.

ЧУРУКТА: А. Сат (солагай талазында) тудугжу эжи-биле.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайда одаар чүүл сайгарар конторазының хоочун ажылчыны Юрий Александрович Крикунов техника септелгезинге кызымак үлүүн киирип турар.

Тракторлар болгаш оон өскедаа дериглелер септээрринге ол дузалажып, электри кужу-биле каңнаашкын кылырын база ол боттандырып турар.

Одаар чүүл сайгарар конторазының бежен ажыг ажылчыннар аразында эгелээн СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуурунуң социалистиг чарыжынга электри каңнакчызы Юрий Александрович киржип, хожудаашкын чокка ажылдаар дээн эгелекчилериниң бирээзи болган.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Субботник кыйгызы

КЫЛЫР АЖЫЛ ХӨЙ

«Тээли» совхозтуң ажылчынчылары коммунистиг субботникке хынамчалыг белеткенип турар. Ол хүн кылыр ажылды штаб тодараткан. Ниитизи-биле 878 рубль түңнүг ажылды кылгаш, беш чылдың фондузунче 300 рубльди шилчидер. Апрель 16-да 1970 метр узун дурттуг дес кажааны тудуп кылыр, аңаа совхозтуң специалистери болгаш контора ажылдакчылары киржир. Ол сес малчын ийи кыштагны септээр. База ол хире кижи тейгага тудуг материалдары, одаар ыяш белеткээр. Субботникке 16 трактор, 18 автомашина ажылдаар.

Амгы үеде ол хүн кылыр ажылга херек чүүлдерни белеткеп ап турар. Субботниктиң планын бадылаан. Кым чүнү кылырын билир.

Адыг-оол СЮРЮН. Совхозтуң профком даргазы.

ОРГАНИЗАСТЫГ ҮНЕР

Ак-Довуракта орук-септелге тудуг эргелелиниң коллективинден апрель 16-да коммунистиг субботникче 124 кижи организастыы-биле үнер.

Эргелелдиң 4 бригадазы Ак-Довурак—Кызыл аразының база Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарының иштинде чурттакчылыг суурларже автоорукларының агар септелгезинге ажылдаар.

Асфальт-бетон заводунга, гараж тудуунга аңгы бригаданы база тургузарын субботник штабы шиитпирлээн.

Мастерлер Анатолий Разогинге, Николай Изотовка баштаткан звенолар Ак-Довурак—Абакан аразының 97—104 километринге Барыын Саянның үнүг артын ажар оруктуң аштаалгазынга ажылдаар. Аңаа хар аштаар механизмни, бульдозерни, автогрейдерни, күчүлүг тракторну ажыглаар.

Орук-септелге тудуг эргелелиниң коллективи ол хүн ажылдап алган акшазының 30 хуузун беш чыл фондузунче шилчидер.

А. ХЕРТЕК.

ШАЛЫПЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ

Ак-Довурак хоорайда коммунистиг субботник штабын хоорккүскомунуң даргазы Олег Солун-оолович Саая баштадыр тургускан. Үлетпүр бүдүрүлгелерде, организацияларда кылыр ажылдарның хемчээлин тодараткан.

АТБ-ниң коллективинден субботникче 480 кижи үнер. Олардан 452 кижи боттарының ажылчын туруштарынга ажылдап хүнээр, оон иштинде 11 чолаачы камнап алганы кывар-чаар материалдары-биле ажылдаар. Ырак-чоок рейстерже пассажирлерни аргыштырар, улус ажыл-агыйының 5200 тонна чүъктерин сөөртүрү көрдүнген. Бүдүрүлгениң дуржулгалыг чолаачылары Кызыл-Мажалыктың, Тээлиниң, Чадааның нефтебаазаларынче кывар-чаар чүүлдер, ажыл-агыйларның чагыын ёзугаар хөмүр-даш, Абазаже даг-дугу сөөртүр ажылдарга шалыпчы ёзу-биле киржир.

Автопарктың мастерскаязынга 12 автомашинаның техниктиг ажаалдазын кылыры, 2 агрегатты септээри база көрдүнген.

Демир-дес чыылдазын, девискээр аштаалгазын, чугаалаашкынны база организастаар.

[БИСТИҢ КОРР.].

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫНГА БЕЛЕН

Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң механизаторлары часкы хову ажылдарынче киреринге белен. Эрткен күзүн дүжүт ажаалдазы доостуру билек, техника септээр 2 звенону аңгы тургускан. Бо чугула ажылды звенонуң кежигүннери кожуг машиналарының септелгезинден эгелээн. 6 андазынны, 27 сеялканы, 9 культиваторну, 20 илиирни септээш, белениниң шугумунда тургускан. Оон аңгыда 4 грабльдн, картофель олуртур 4 машинаны, 2 сиген пресстекчизи дээш өске-даа техника аймаан септээн.

Токарь Дадар-оол Ооржак, каңнакчы Маадыр Ооржак, септекчилер Василий Хомушку, Оолак Хомушку, Седип-оол Доңгак, Олег Саая дээш өскелер-даа кызымаккай ажылдаан. Хову ажылдары техниканың үрелиишкин чогундан кончуг хамаарылгалыг. Ынчангаш техника септелгезиниң шынарынче улуг кичээңгейни салган. Шынар — септекчилериниң ажылынга кол негелде болган.

Совхозтуң механизаторлары часкы хову ажылдарынге ам-даа хынамчалыг белеткенип турар.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.

ХОМУДАЛДАР ЧӨПТҮГ

«Шынга» хары

Бо чылдың февраль 13-те «Шын» солунга парлаттынган «Харылзаа кажан экижирил!» деп эгелиг материалга харыны Сүт-Хөл районнуң харылзаа белдириниң начальниги **Л. Ш. ООРЖАК**, ында партия организациязының секретары **К. С. ОНДАР** редакцияже чорутткан. Ону моон адаанда парладывыс:

«Район төвүнде харылзааның бажыңын, 300 номерлиг АТС-ти ажыглалга киирген соонда, Сүт-Хөл суурда телефон харылзаазы болгаш радиодамчыдылга четкизиниң ажылдаары мурнукузундан экижээн. Кызыл-Тайга, Ак-Даш, Бора-Тайга, Кара-Чыраа болгаш Хөр-Тайга суурларда тускай телефон станциялары чок, район төвү-биле чаңгыс шугумда 3-4 номерлерни кошкан. Оон хойну кожары болдунмайн турар. Ынчангаш эмнелге пункттуларында телефон киирттинмейн турар.

Ол ышкаш Хөр-Тайганың участок эмнелгезинде база ындыг. Суурга автоматтыг телефон станциязын тударын районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынын киирииштирип турганш шиитпирлээри чугула. Суур биле район төвүнүң аразында телефон шугумун чаарты кылырын планнаар болза эки.

Манчүрек, Кожээ, Үстүү-Ишкин, Алдыы-Ишкин, Шом-Шумда чурттап турар малчыннарны рация харылзаазы-биле хандырары чугула деп материалда бижээни чөптүг. Ону республиканың Агроүлетпүр комитеди, харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелели шиитпирлеп болур.

Сүт-Хөл — Кызыл аразында телефон харылзаазы чонну, албан, организация черлерин, бүдүрүлгелерни чогуур негелдезинге дүүштүр хандырып шыдавайн турары шын. Хоорайлар аразында каналдарны көвүдедип, ону автоматчыдар талазы-биле немелде дериг-херекселдерни тургузарын 1987 чылда-ла аазаан хиреде-ле, бо хүннерге чедир кылдынмаан. Ол ышкаш Кызыл хоорайның хоорайлар аразында телефон станциязының телефонистери ой-шаанда харыылавайн турарындан чөптүг хомудалдар үнүп турар.

Ниитизи-биле телефон харылзаазы мурнуку чылдарныныындан экижээн, радио үзүктелиишкин чок ажылдап турар апарган. Харылзаа белдириниң удуртулгазы, партия, профэвилел организациялары, ниити коллектив ажылда бар четпестерни чайладыр, харылзаа ачы-дузазын экижидер дээш боттарындан хамааржыр хемчеглерни алыр».

Үндезин реформаның оруу-биле

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ЧӨП АЖЫГЛААР

Бистиң Өвүрде «Коммунизмче оруқ» совхозтуң Бора-Шай бригадазының девискээри делгем одар-белчиирлиг, кара суглаарлыг, сиген кезер шөлдерлиг, оът-сигенниң ботаниктиг составы байлак болгаш малга дыка таарымчалыг.

Амгы үеде совхоз бот-орулгага-чарылгаже, бот-ашкаланыышкынче, а малчыннар өг-бүле керээзинче шилчээн болганда, эвээш чарыгдал үндүргеш, хөй орулга алырының бир этиг аргазы бар курлавырларны долузу-биле ажыглаары болур. Ол чүл дээрге Бора-Шайның девискээринде Улуг-Белдир, Биче-Белдир, Артыштыг-Хем Артылыг-Ажык, Кызыл-Даг бо черлерни чежын эки-ле ажыглавайн турар. Оон аңгыда совхоз сигенни чылдың-на өске районнуң девискээринден барып белеткеп турар. Чижээ, 1986 чылда Тандыдан 500 тонна, а эрткен чылын Улуг-Хем девискээринден 450 тонна сигенни белеткээш, сөөртүп алды. Ырак черлерден сиген кезерге чарыгдал улуг, шүүттүг болур дээрзи кымга-даа билдингир. А ол хире сигенни Бора-Шай девискээринден белеткеп алырының бүгү-ле аргалары бар. Кандыгыл ынчаш? Ол чоок-кавыдан чүгле бригаданың малчыннары сигеннээр, чүгле деңдески черлерниң сигенин кезип белер, талдар аразы, арыг иштиниң, оймактарның сигенинче кым-даа сагыш салбас, ол бай-лак ынчалдыр -ла артып каап турар. Совхозтуң өске бригадаларын олче чүге киирбейн турарыл, хол кадыыры-биле сигеннээр звеноларны тургус-пас-тыр. Совхозтуң механизастаттынган звенолары Улуг-Хем, Таңды, Ак-Чыраа, Сарыг-Хөлден сигеннеп турда, Бора-Шайның сигенниг шөлдерин мал-маган чип, сааза базып, оът-сигени анаа-ла куурертир кадып турда, малга четчир сенниг чемни канчап белеткеп ап шыдавазыл?

Бора-Шайның сиген шөлдерин шаанда хуу араттар хөр суу-биле суггарып, оон аңгыда хемчигештерден арык-буга казып үндүргеш, черни суггарган, күзүн арбын дүжүттү ап турганын уттпаан бис. Эң ылаңгыя Арыг-Баары деп черниң мурнуу арызында улуг шык бар, оон артыы-иштин талаларында суггарылга бугаларын ам чүге ажыглавазыл? Улустуң холу орта чүге дегбес апарганыл? Ак-Хөжыг, Оорааш, Дөргүн бо черлерниң арыкбугаларлыг сиген шөлдери анаа-ла чыдып берди. Моолдуг-Хем биле Чыраа-Кыдыынын каскан бугалар-биле Чераш-Дыт деп черниң ховузунга арбай, суланы тарып өстүрүп, сигенни кезип ап турду. Аңаа медени чүге тарып өстүрүп болбазыл? Черле тывынгыр арга-биле ажылдаар деп чүве билбес-тир. Шаанда бедүүн арга-биле кылган суггарылга системалары даш, довурак-биле дуглаптан, ону катап чаартырын бодавайн турар. Техникага идегээш, иштики курлавырларны ажыглаары уттундурган. Оон аңгыда даглар эдектери, өзеннерниң сигенин кезип, чамдызын долгааш, дыттарга азып кургадып ап турду. Ам ол черлерге шуут дегбестээн.

Ам биске чүнү кылза эки? Бирээде, Бора-Шайда бүде берген бугаларны, арыктарны катап аштап арыглаар, ону ажыглаар, күзүн база булуктадыр арганы көөр. Ийиде, суггаттыг шөлдерге чемишчидилгени ажыглаар херек. Үште, сигеннээрде бештай тайгада өзеннерниң, хем уннарының, эрээктериниң дүжүдүн алыр. Дөртте, бо-ла бүгү ажылдарга, өтты, хол кадырым хөй-биле ажыглаар. Ынчангаш орте чогуур техниканы тывар. Бешке, Бора-Шай девискээринче чайын Хам-Дыт, Улаатай бригадаларының малчыннарын база кожурер.

Чүгле Бора-Шайда байдал ындыг эвес, а совхоз төвүнден 3,5 километр Хандагайты арыының сиген шөлдерин база-ла ажыглавайн турар.

Бистиң совхозувус иштики аргаларны ажыглавайн келгени, оон экономиказынга улуг каражаны чедирип турар. Ынчангаш дирекция база районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны иштики курлавырларны ханызы-биле өөренип көөр, бо талазы-биле сүмележир, ёзулуг практиктиг хемчеглерни алза эки.

Мижит-Доржу МОНГУШ. Солчур школазының башкызы.

САААЗЫН КЫРЫНДА ШИИТПИРЛЕР

Партийжи амыдырал: күүселде хыналдазы

Күүседикчи сагылга-чурумнуң, хүлээп алган доктаалдарның күүселдезин организастаарының болгаш хыналдаларының ужур-дузазын коммунист бүрүзү, удуртукчу бүрүзү хандыр билип, ону амыдыралга боттандырар дээш партия комитеттери, организациялары сөөлгү үеде элээн аажылды чорудуп турар. Чүге дээрге хыналда, күүселде сагылга-чуруму —эде тургустунуушкунунуң чугула звенозу.

Тожуда «Тоора-Хем» совхозтуң парткому күүселде хыналдазын канчаар организастап турарын таныжып көрээлиңер.

Совхозтуң коммунистериниң, парткомунуң хуралдары чогуур үезинде эртип, ажыл-агыйның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды экижидеринге хамаарышкан айтырыгларны чугаалашкаш, хуралдарга илереттинген четпестерни чайладырының, эде тургустунуушкунунуң чаа сорулгаларынга дүүштүр доктаалдарны хүлээп ап турар. Оларның хөй муруузунда боттандырар хемчеглерни, оларны харыылаар кижилерни, күүседир хуусаазын тодаргай айыткан.

Партия комитеди күүселде сагылга-чурумун сагыырынче, хүлээп алган доктаалдарының күүселдезин организастаарынче болгаш хынаарынче сөөлгү үеде кичээнгейни салып турары тодаргай. Күүселде хыналдазының дээштиг хевири партия эге организацияларының секретарьларының, совет, профэвилел, ажыл-агый органнарының удуртукчуларының, специалистерниң, бригадирлерниң, коммунистерниң хүлээп алган шиитпирлерни күүседип турарының дугайында отчёттарын дыңнаарын мурнукузунден көвүдеткен. Мал болгаш чер ажылын хөгжүдер дээш совхозтуң дирекциязының ажыл-чорудулгазының дугайында директорнуң, кыштаглаашкынга белеткелдиң чорул турарының талазы-биле кол зоотехник Х. М. Чигжиттиң, мал фермазында партбөлүктүң организакчызы М. Ч. Барааннын, малчыннарда база МТМ-де партия эге организацияларының секретарьлары Л. К. Булатованың, А. Ш. Колдуң ажылын эде тургузуп турарының дугайында болгаш өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш партия комитеди (секретары А. В. Семис-Кок) чамдык ажылдарны чорудкан. Ылаңгыя партия ажылын эде тургузарын, ооң стилин, арга-методтарын сайзырандырарының, совхозтуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң планныг онаалдаларын күүседирин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидерин кичээнгейге алган. Бирги ээлчегде ажыл-агыйда 6 партия эге организациязының, 3 партбөлүктүң ажылын эде тургузарынче, дайынчы арга-шиңгээзин, үчётта 92 коммунистиң бот-идепкейин бедидеринче угланган партийжи органнастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды экижидер хемчеглерни алган. Ол чорук парткомнуң, партия эге организацияларының, совхозтуң дирекциязының ажыл-чорудулгазын идепкейжидеринге салдарны чедирген. Совхозтуң күш-ажылчы көргүзүглери эрткен чылын чамдык багай эвес түңнелдерлиг болган. Күрүнеге мал ажылының продуктуларын садарының планныг онаалдаларын ажыр боттандырган. Чурттаалга бажыңнарын тударын көвүдээн. Ажыл-агый 1987 чылда ээзэш-даа болза орулгалыг ажылдаан. Демократтыг, ажык-чарлыг чорукту калбартырынче партком, партия эге организациялары сагышты салып турар. Совхозтуң директорун, кол специалистерин, бригадирлерин ажылчыннар боттары шилээш, соңгуп алырын эгелээн.

Партияның эде тургустунуушкун талазы-биле негелделеринге дүүштүр күүселде хыналдазын анализтеп көөрге, партком чедир ажылдавайн турар. Партия эге организацияларының дайынчы арга-шиңгээзин, коммунистерниң бот-идепкейин бедидер, кадрлар-биле ажылды экижидер, мал болгаш чер ажылын ажыктыг болдурар дугайында айтырыгларны хуралдарга хөй удаа чугаалашкан болгаш хөй ама саазын доктаалдарны бижээн. Хуралдарның материалдары-биле таныжып тургаш, ону эскерип көрдүм.

Эде тургустунуушкунуң кол звенозу —партия эге организациялары ажылын оожум эде тургузуп турарындан оларның ажыл-чорудулгазы негелдеге четпес. Партия хуралдарын эрттиреринге белеткелди кошкак чорудуп турарындан чугаалажыр айтырыгны ханы анализтевейн, четпестерни түлүнге чедир илеретпейн турар. Ынчангаш хүлээп ап турар шиитпирлер эреңгей болуп келген, оларның күүселдезинче сагыш салбас. Кок-Чар сүт-бараан фермазында, МТМ-де, малчыннарда партия эге организацияларының ажылында ындыг четпестер бар. Совхоз сүттен орулга албайн турар, эрткен чылын чеди муң рубль карыкгалыг болган. Ооң чылдагааны ажылды эки органнизаставанындан, ажыл-агыйжы эвес чоруктан болган деп түңнелди үндүрер апаар. Кок-Чар сүт-бараан фермазында электри-биле инек саар аппаратты тургузарын дооскан, ону ажыглаарга кииреры чүгле совхозтан (директору С. Д. Дугур) хамааржыр. Сүт бүдүрүлгезиниң кудулааны мал чемнериниң четпезинден болган деп тайылбырны берип турар. Ону кым белеткеп бээрил? Боттарының кылыр ажылы-дыр. МТМ-де механизаторларның ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунмаан, малчыннарның ортузунда экономиктиг, зооветеринарлыг өөредилгелерни четпес организастаан, оларның классын бедитпейн турар. Ивижилерниң чурттаарынга, ажылдаарынга эки байдалдарны тургузары чедип алдынмаан. Малдарның баш саны көвүдедир, уксаазын экижидер, продуктуулуун бедидер, чер ажылын хөгжүдер, мал чемнерин белеткээрин көвүдедир дугайында хуралдарга ээзэш эвес чугаалашкан. Бо талазы-биле чүү кылдынганыл? Ажыы-биле шоолуг эвес деп айтып апаар. Моон алырга доктаалдар күүсеттинмээн, чүгле саазын кырында арткан-дыр.

Эде тургустунуушкун партия эге организацияларындан эгелээр турда, оларның секретарьларын өөредир, практиктиг дуза чедирер ажылды партия комитеди четпес чорудуп турар. СЭКП Тожу райкомунуң оргкилдизи (эргелекчизи О. А. Одумчи) бо айтырыгны кичээнгейге алыры күзенчиг.

Партком (секретары А. В. Семис-Кок) күүседикчи сагылга-чурумну экижидер ажылын оожум эде тургузуп турар. Ылаңгыя хүлээп алган доктаалдарының күүселдезиниң дугайында тускай айтырыгны хуралдарга чугаалашпаан. Коммунистерниң отчёдун ээзэш дыңнап, олардан үндүрген шиитпирлерниң күүселдезин дээш шыңгыы айтырбайн, хууда харыысалгазын бедитпейн турар. Ооң уламындан хуралдарга хүлээп алган доктаалдарда айыткан хемчеглерни күүседиринче партия эге организацияларының секретарьлары, совхозтуң директору, специалистери, бригадирлери сагыш салбайн келген, ынчангаш четпестер уламчылап турар.

Совхоз бүдүрүлгезиниң кайы-даа адырының ажылының чедиишкинниг болуру кадрлардан улуу-биле хамааржыр, ону барымдаалааш, оларны шилип алырынче, ажылга таарыштыр тургузарынче, өөредип кижизидеринче партком кичээнгейни салып турза-даа, үениң негелдезинге четпейн турар. Сөөлгү чылдарда совхозтуң беш директору, дөрт кол зоотехниги, алды кол инженери, үш улуг мал эмчизи болгаш өске-даа кадрлар солушкан. Шак ындыг чорук совхозтуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин экижидер херекке кандыг-даа эки салдарын чедирбээн. Кадрлар-биле ажылды үндезининг-биле экижидериниң бүгү-ле хемчеглерин алыры кол айтырыгның бирээзи болуп турар.

Совхозтуң парткому эде тургустунуушкунуң чугула звенозунуң бирээзи күүселдениң хыналдазын боттандырарынче хүн бүрү кичээнгейни салыры, коммунистерден негелдени күштелдирери чугула болуп келген.

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Аб 45 *школа болгаш амыдырал*

ХАНЫ БИЛИГ ХЕРЕК

1988 чылдың февраль ай партияның болгаш совет кыруунениң төөгүзүнге эде тургустунуушкунну херек кырынга боттандырып чорударынга база бир улуг базымны кылган үе болуп кирер. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чорул турарының база ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Ол бистиң социалистиг ниитилелиивистиң шынар талазы-биле чаартылгаларының айтырыгларының чугула кезээдир. Улус өөредилгезиниң бүгү системаларынга шиитпирлиг чаартылгалар чокка, ында үези келген айтырыгларже бүгү ниитилелдиң кичээнгейи чокка эде тургустунуушкунуң айтырыглары шиитпирлеттинмес. Чурттуң иштинде амгы үеде чорудул турар чаартылгалар бедик темпилиг боттанмас дээрзин Пленум айыткан.

Дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге башкылаашкынның шынарын бедидер, бодунуң социалистиг Төрээн чуртунга болгаш партияның херээнге бердинген бызыг туруштуг, бедик мергежилдиг кадрларны белеткээри —совет школаның мурнунда эң кол сорулга. Бодумнуң бо кыска чүүлүмге школаларда төөгү башкылаашкынының дугайында чамдык бодалдарымны номчукчулар-биле сумележирин оралдаштым.

СЭКП ТК-ның февраль Пленумунга «Обществоведение эртемнериниң аразындан төөгүнү онзалап көөру эргежок чугула. Ону үндезини-биле угаазылалдыг өөренип көөрүнде кончуг улуг кижизидикчи күш бар. Ылаңгыя бистиң Төрээн чуртувустуң революстуг эрткен үезиниң дугайында, ооң социалистиг тургузуушкунуңга чедиишкиннериниң дугайында билиглер аңаа хамаарышыр» — деп, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачевтуң илеткелинде айыткан.

Республиканың школаларының эң ылаңгыя Кызылдың, Ак-Довурактың, Шагаан-Арыгның, а кадээ ортумак школалардан Солчурнуң, Хандагайтының, Суг-Бажының школаларын дооскан өөреникчилерниң билии, оларның аттестаттарында демдектери-биле дүгжүп, багай эвес түңнелдерни көргүзүп турар. Ниитизи-биле ортумак школаларда төөгү башкылаашкынының деңнели өске эртемнерден дыка куду. Ооң барымдаазын дараазында чижектерден көрүп болур. Бо 1987-1988 өөредилге чылында Кызылдың педагогика институдунуң филология болгаш эге өөредилге факультеттеринге кирериниң ССРЭ төөгүзүнге экзаменны 150 өөреникчи дужааган. Оларның эң хөй 92 кижи эге өөредилге факультединге кирип турган. Оларның иштинден беш демдекке чүгле 5 кижи, дөрт демдекке — 20, үшке—41, а артканнары —ийи демдектерге дужааган. ССРЭ төөгүзүнге кирериниң экзаменин хүлээп ап турган комиссияның үндүрген бир түңнели болза, ССРЭ төөгүзүнүң болгаш обществоведениениң аттестаттарда демдектери дүүшпейн турар. Ийи болгаш үш алган өөреникчилерниң аттестаттарында ССРЭ төөгүзүнде демдектери колдуунда-ла «4»-«5». Мындыг чижектерни чыл санында көрүп болур.

Төөгү башкылаашкынының куду деңнелдиг, өөреникчилерниң кошкак билиглиг болуп турарының чылдагааным тодарадып алыр сорулга-биле пединститутттуң партия төөгүзүнүң кафедразының башкылары элээн каш ортумак школаларга чораан. Башкылар билии бедидер институт-биле кафедраның харылзаазы багай эвес. Төөгү башкылаашкынында бир четпес чүүл—школаларда тускай эртемниг төөгү башкылары чедишпейн турарындан өөреникчилерниң билии кошкак болуп турары.

Кызылдың башкы институду барык 20 чыл бурунгаар, 1968 чылда кирип өөренирнге, 1970 чылда бот-өөредилгеге төөгү болгаш филология деп тускай эртемниг башкыларны доостурган. Ооң бээр төөгү эртеминге башкылар белеткевейн келген. Ынчан дооскан башкыларның чамдык кезии партия, совет ажылдарынче дешпиттиргеннер, а артканнары ам пенсияже үнеринге белеткени бергеннер. Тыва АССР-ниң Чырыдылгаы министерствозунуң медээзи өзугаар көөрге, чыл санында-ла 60 ажыг башкы негеттинип турар. Келир 1988-1989 өөредилге чылында 67 башкы четпес. Тургустуна берген чаңчыл өзугаар сентябрь 1-де төөгү шактарын школа директорлары, районо эргелекчилери, литература, география, биология, математика эртемниг башкыларынга берип, а чамдык таварылгаларда, күш-культура, күш-ажыл башкылары-биле солуур ужурга таваржып турар. Ол хамаанчок чамдык башкыларның боттарының тускай эртеминге шак четпейн баарга, төөгү шактарын оларга немей берип турар.

Төөгү эртемин мынчаар чиик көөр, аңаа улуг деткимче бербейн турарының түңнелинде ол эртемниң башкылаашкынынга догматиктиг чоруктар колдап, ооң идей-деңнели кудулап, ону медерелдиг өзу-биле өөреникчилер билип албайн, шээжилеп турар апарган. Сөөлгү үеде кадээ ортумак школа дооскан өөреникчилерниң төөгү талазы-биле билии чүгле чылдар доктаадып, төөгүнүң чамдык болуушкуннарын аңаа шээжилеп алганы-биле кызыгаарлаттынган болур-дур. Төөгү эртем боду тускай дүрүмнерлиг, аңаа хамаарышкан категорияларлыг болур. Школа дооскан ортумак эртемниг

Төөгү башкылаашкыны

өөреникчилер революция, нация, национал орулга, амгы, социал-бөлүктер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү дээш өске-даа ниитилел-политиктиг болгаш төөгү талазы-биле билишкиннерниң утказын билбес болур-дур.

Өөреникчилерниң төөгү болгаш обществоведение эртемнерин хандыр билбейн шээжилеп ап турарынга хамаарыштыр методиктиг чаңчыл апарган бир мындыг арга бар. Башкы төөгүге азы обществоведениеге чаа материалды өөретпеш, дараазында кичээлге онаалга берип тургаш, «Мындыг эгениң мынча дугаар параграфын өөренип алгаш келиңер» дээр. Өөреникчилер төөгү кичээлинге белеткел үезинде башкының берген онаалгазын шээжилээр ужурга таваржып турар.

Төөгү дээрге бистиң чуртувустуң, чонувустуң эрткен, эртип турар оруу, төөгү—бистиң келир үевис-тир. Эрткен төөгүден шын түңнелдерни кылыр, ону медерел билип алырынче, келир үеже шын көрүүшкүннерни башкы кижи углаар ужурлуг. Өөредилге дээрге билиглерни дамчыдып бээри эвес, а угаан-медерелди хевирлээри болур. Ол дугайын эрте-бурунгу философ Аристотельден эгелээш бижип келген.

Ортумак болгаш дээди школаларының эде тургузуушкунунда кол чүүл өөредилгениң шынарын бедидери болур. Өөредилгени билиглер дамчыдып бээр дээр билиишкинден шуут ойталаар ужурлуг.

Төөгү эртемин шээжилеп доктаатпайн, ону медерелдиг-биле шиңгээдип алырынга бир кол орук —ону амыдырал-биле ханы холбаалыг башкылап, аныяк кижилерге амгы үениң диалектиктиг угаап бодаашкынын, амгы талазы-биле турушталн ниитилел болуушкуннарын үнелеп көөрүн, билирин кижизидери болур деп, февраль Пленуму айыткан.

Төөгүнү амыдырал-биле ханы холбаалыг өөредири методикада чаа айтырыг эвес болгай, ол шагдан бээр туруп келген. Ынчалзажок школа дооскан аныяктарның иштинден «Тывага улустуң революциязы качан тиилээнил?» «Оюн Курседи деп кымыл?», «Кызылдың бир кудумчузун чүге О. Курсединиң ады-биле адааныл?» дээш өске-даа Тываның төөгүзүнге холбашкан айтырыгларга дорт харыы бериптер өөреникчилер ховар болур-дур.

Амыдырал хөй талалыг. Сөөлгү чылдарда, барык 80 чылдарның ортаа үезинге чедир үнгүлээн төөгү талазы-биле өөредилге номнарында, солун, сеткүүлдерде парлаттынган чүүлдерде база улуг монографияларда социализм дээш демиселге чоннуң эрткен оруун чаңгыс талалап, ниитилел хөгжүлдезинде бар чөрүлдээлиг айтырыгларны оюп эртип, ону чедир көргүспейн келгени төөгү эртемнериниң сайзыралынга-даа, аныяктар-биле кижизидилге ажылынга-даа улуг моондакты ужуражтырып келген.

Башкылаашкында чаңчыл апарган эрги чүүлдерден дораан ойталааш, чаа чүүлдерни ажыглап, ону шиңгээдип алыры чаңгыс хүннүң айтырыы эвес болгай. Хамыктың мурнунда шээжилээшкинден уштунар, амыдыралды шын көргүзерин чедип алыр херек. Сөөлгү үеде төөгүлүг шын дугайында хөй чугаалар үнүп, тел солуннарның-даа, сеткүүлдерниң-даа арыннарында тускай төөгү эртеми чок чамдык чогаалчыларның чогаалдарын, улгады берген улустарның сактыышкыннарын, янзы-янзы чүүлдерни нептереңгейн-биле парлап турар апарган. Амыдыралдың оруктарын эртпээн, школа болгаш өөредилге черлеринге төөгүнү чаңгыс талалап шээжилеп алган аныяк кижилерге ол материалдар бир янзы дээштиг болуп турар. Оларның аразындан чоннуң он-он чылдарның дургузунда эрткен оруун меге, хоозун, чүге-даа чедирбес орук кылдыр чарлап, социализмниң үнелиг чүүлдерин, ооң артык күштүүн шугумчулээр хөөннер тургустунуп келген. Бо бүгү төөгү башкыларындан улуг белеткелди, харыысалганы, чаа салгалдарга долу, канчаар-даа кызырбаан ылап шынны эмин эрттир карартпайн-даа, кааставайн-даа чедирерин негеп турар.

Амгы үе-чадада төөгү башкылаашкынынга кол-ла, чүвемагадап ханмас чүүлдер сурүп, ооң-биле аныяктарны төөреттейн, ону чогууру-биле тайылбырлап, өзүп олурар салгалды эде тургузуушкунуң эң активтиг киржикчилери кылдыр кижизидери.

Республиканың школаларында бо чылын тускай төөгү эртемниг 60 ажыг башкы негеттинип турар. Школаларны дораан-на тускай эртемниг башкылар-биле хандырыптар сорулга болдунмас. Ынчангаш төөгү башкыларын гуманитар, эртемниг, топтуг, амыдыралды билир, партия кежигүну башкыларга дагзып болур. Ону школа директорлары, партия организациялары холга алыр ужурлуг. Төөгү болгаш обществоведение башкыларынга башкылар билии бедидер институттуң чорудуп турар курстарының нииті деңнелин бедидер. Чаа төөгү болгаш ССРЭ төөгүзүнүң чамдык чидиг айтырыгларын чырыдарда бистиң кожаларывыс Красноярскиниң, Новосибирскиниң болгаш өске-даа бир дугаар категорияның институттарында төөгү факультеттеринден башкыларны чалап, оларга лекция номчудары чугула.

Социализмни моон соңгаар улам сайзырадыр дээш чурттап чорул турар эде тургустунуушкунга ортумак болгаш дээди школаның ролю улуг. Бистиң сорулгавыс чүгле бодунуң тускай эртеминге бедик мергежилдиг кадрлар белеткээри эвес, бүгү талазы-биле сайзыраңгай, Төрээн чуртунга бердинген, интернационалчы патриоттарны белеткээри. Ол сорулганы амыдыралга боттандырып чорударынга төөгү эртеми кескү черни ээлээр.

Василий БИЧЕ-ООЛ.

Кызылдың педагогика институдунда доцент, төөгү эртемнериниң кандидады.

САГЫШ САЛЫП ЧОРУУР

Бобукай Мартаң-ооловна Монгуш ниитиниң малын малдап чоруур. Он сес чыл дургузунда өскен-төрээн чери Кара-Чыраага чеже хой кадарып, чеже хураган ап, чеже тонна дүкту күрүнеге дужааваан дээр. Ажылынга кызымак кижи ол хире үениң иштинде малчыннап шыдаар-даа.

Кыштың соогунда малды хур кыш ажырарын, чайның изиинде кышка белеткелди баш удур чорударын ол планнап олурар. Ооң-биле сүмени өгнүң эр ээзи Самбуу Шавыраевич Монгуш кады кылыр. Чайгы үеде хой одар солуурга-ла мал семирир деп чүвени кончуг эки билир болгаш Бобукай Мартаң-ооловна «көжер» деп сөстү черле аксындан дүжүрбес. Ооң ол чугаазы ажыл-херээ-биле карышпас. Малды семиртиринге улуг салдарны чедирип чоруур. Ооң өгкүт чугаазы, сагынгыр угааны, кээг чүрээ, тудунгур холу бүгү-ле ажылды хаара туткан.

Амгы үеде малчын Кызыл-Тайганың ээзи Кара-Суг деп черде кыштап орар. Хой бүрүзүнден хураганнар мендн алдынган. Ынчалза-даа дагдан баткан кошкелер, дырбактыг деп аратан аң малчыныы дүвүредип, дүне-даа уйгу бербейн турарын сагышсырап чугаалап олурар. Мал бажы онча-менди-даа болза, кок үнүп келген үеде база берге дээрзин малчын пат билир. Ынчангаш чаш хураганнарны кажаадан үндүрүп, хүн караанга дөгелендирип, улуг-улуг хураганнарны өдек чоогунге одарладып, чер оъдунге чоорту чаңчыктырып эгелээн.

Эрткен юбилейлиг чылда Б. М. Монгуш чүс хойга онааштыр алган планын болгаш социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсеткеш, малчыннар хуралынга хураганнар болгаш эртектиг белек-биле шаңнаткан. Алган хураганын «Москвич» машиназынга «чүдүрүп» алгаш чанып келген. Ол шаңнал малчынны улам хей-ат кииргени. Бо чылын планныг онаалдаларын күүседир дээш бар аргаларны ажыглап, өг-бүле кэрээзин өзугаар ажылдап кирипкен.

— Кэрээ-биле ажылдаарга кандыг-дыр? —деп ооң айтырдым.

— Өг-бүле кэрээзи-биле ажылдаарга дыка-ла эки чүве-дир. Ажыглаар болгаш черыгдаар бүгү-ле чүвени ында бижип каан. Ам боттарывыс безин билир апарган бис. Бир водовоз суг каш хонарыл, сугнуң өртээ чежел дээрзин база сиген, дус болгаш холуксаалыг чемнерни чежени бээрин шээжилеп алган бис. Бүгү-ле чүве ажылды органнизастаарындан кончут хамааржыр —деп, Бобукай Мартаң-ооловна чугаалап олурду.

Малчын чүгле бодунге онаашкан мал ажылын ак сеткилдиг күүседип орар эвес, депутат кижи болгаш чоннуң чагыгларын күүседир талазы-биле база улуг-хуузун кирип турар. Бригада хуралдарынга кандыг-даа айтырыглар тургустунуп келир. Бо удаада ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегады Надежда Монгуштуң кыштаанче электри удазыннары шөйдүнген-даа болза, чырык коштунмаан. Ам ону дүрген кожуп бээри-биле суур кирип, совхоз директорунга айтырыгны тургускан.

Хоочун малчын тос уругнуң иези. Оларның улуглары эртем-сургуул чедип алгаш, ада-иезиниң ажылга кызымак чоруун дөзеп, боттарының мергежилиниң аайы-биле ажылдап, чурттап, өөренип чоруурлар. Ооң чижээ бо: өгнүң беш дугаар уруу Анчымаа ада-иезинге дузалажып, чаш хураганнарны азырап, сакманчы хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар. Ол бир хураганның деңзизин 23 килограмм чедирер хүлээлгени алган.

Бобукай Мартаң-ооловна Монгуш мал-даа, ажы-төл-даа талазы-биле бай малчыннарның бирээзи. Улуг уруу Галиназы—садыгжы, Николай —тудугжу, Урана—эмчи, Май-оол—солдат, Чечен, Чечек, Мерген, Таир олар школада өөреникчилер. Оларның амыдырал-чурттаалгазы дээш ие кижи үргүлчү сагыш човап, оларны хүндүлээчел, биче сеткилдиг, чепшиң, ажылгыр, бедүүн болурунга кижизиптишкен, ниитиниң малын малдап, арыг-силиг чурттап чоруур.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: хоочун малчын, хөй уругларның иези Б. М. Монгуш.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«АРГАЛАР БАР, ОНУ АЖЫГЛАЗА»

Бо чылдың февраль 13-те «Шынга» парлаттынган рейд соонда дагын хыналда

Бо чылдың февраль эгезинде профэвилелдиң, комсомол обкомунуң болгаш «Шын» солуннуң редакциязының рейд бригадазы Кызылдың чамдык өөредилге черлериниң общежитиелеринге барып, оларның материалдыг баазазын база сургуулдарның болгаш студентилерниң чурттаалга байдалын хынап көрген. Хыналданың түңнелин февраль 13-те № 37 «Шынга» парлаан, а март 3-те № 53 «Шынга» ол өөредилге черлериниң ийигизиниң удуртукчуларының рейд бригадазының шүгүмчүлелдиг материалынга харыыларын берген.

Профэвилелдериниң область чөвүлели болгаш солуннуң редакциязы ийи ай эрткенде ол общежитиелерге катап барып көрүп, оларда чүү кылдынганын дагын хынаан.

Кызылдың башкы училищезиниң болгаш Красноярскиниң кадээ ажыл-агый институдунуң Тывада филиалының удуртукчулары болгаш хөй-нити органнизациялары общежитиелерниң санитарлыг байдалын экижидер талазы-биле чамдык хемчеглерни алган. Чижээлээрге, училищениң школа салбырының 2-ги курузунуң сургуулу, училищениң комсомол комитединиң физкультура болгаш спорт талазы-биле кежигүну Степан Сыргашев өрээлдер аразынга шешки, шыдыраа маргылдааларын эрттирип турарын чугаалады. Ооң чаңгыс курсчузу, общежитие чөвүлелиниң өөредилге секторунуң даргазы Евгений Ыләндаан секторнуң кежигүннери сургуулдарның бот-кичээл кылып турарын хынап, багай демдектер алган сургуулдарны айда бир катап үнер «Тене хене» солунга сойгалап келгенин билип алдывыс. Дежурный сургуулдар-биле училищениң № 1 болгаш № 2 общежитиелерин кезип көрдүвүс. Общежитиелерниң өрээлдери-даа, коридорлары-даа бештай чоравыска бодаарга, арыг болду. Чунар черлеринде болгаш кухняларда электриглиг плиткаларны септеп каан, сургуулдарның дежурныйлаашкынын экижиткен, кызыл-булуңда общежитие чөвүлелиниң булуңун дерээн.

Кадээ ажыл-агый институдунуң филиалының общежитиезинде база-ла элээн экижиишкиннер бар. Рейд комиссиязының шүгүмчүлелдеринге хамаарыштыр ректоратының, парткомнуң болгаш профкомнуң каттышкан хуралын эрттирген. Студентилерниң вахтеге дежурныйлаашкынын күштелдирген, общежитиеге улуг аштап-арыглаашкынны чорудкан, каъттарның чамдык өрээлдеринде өрээл чечектерин кеступ келгилээн.

Общежитие чөвүлелиниң бүлүңүн чаарткан, ында чөвүлелдиң кежигүннериниң деңзызын, социалистиг хүлээлгелерин, ажыл планын, эки туре дружинаның каъттар старосталарының дежурныйлаашкын графигин, редколлегия кежигүннериниң аттарын, общежитие чурттакчыларының эргелерин болгаш хүлээлгелерин бижээш аскан. Ынчалза-даа общежитиениң амыдыралы-биле хандыр таныжып көөрге, ол булуңда бижиттинген чүүлдерниң канчаар күүсеттинип турары чигзиништиг болдурар. Ону каъттарда аскылаан санбюллетеньнер хүннүң долдуртувайн турарын көргеш-ле, эскердивис. Чижээлээрге, сөөлгү демдеглелдер чүгле марттың үш хүннеринде бар, ынчаарга санитар секторунуң үш кежигүну мартта чүгле ол хүннерде хыналданы кылган ышкажыл.

Общежитие чөвүлели, ооң ажыл-херээ, социалистиг хүлээлгелери ам-даа саазын кырында артпышаан. Ол дээрге филиалдың комсомол, профэвилел комитеттери болур чогууру-биле ажылдавайн турарын херечилеп турар. Общежитиеде чурттап турар студентилер (Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының-даа, башкы училищезиниң-даа) боттарын ниити бажыңының ээлери бис деп көрбейн турарлар. Булуңда деңзылар, планнар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүседир дээш эвес, а комиссияларга, өскелер көрзүн дээш бижип каан ышкаш боол турар. Кажан чамдык кижилерниң эккеп, чераштыр тургузуп каан чечектери аваа-ла чидип, азы үрелип турар, лампочкаларны үштэ ээрип аппаар, чунар черлерде, кухняларда чурум сагыттынмайн турар. Ол ышкаш студентилер боттарының эдилелдерин боор сандайларны, тон өскыыштарым, соңга көжегелерни азар гардиннерни, чечектер тарыыр, тургузар чүүлдерни боттарының идепкейи-биле кылып ап болур-ла болгай. Кадээ ажыл-агый институдунуң филиалының студентилери боттары чогаадыкчы чоруун көргүзүп, каъттарда хөй хос черлерни дыштанырынга таарымчалыг фойелер, телевизор көөр черлер, кызыл-булуң, бот-кичээл кылыр өрээлдер, стол оюннары ойнаар өрээлдер кылдыр дерип ап болгу дег.

Бо общежитиениң шиитпирлээрин негеп турар бир чугула айтырыы (ол дугайын бештайгы рейд материалынга база бижээн бис) студентилер чурттадырынга ооң тар боол турары. Кадээ ажыл-агыйның дээди эртемниг кадрларын белеткеп турар бо өөредилге черинче республиканың Агроүлетпүркүркомитеди кичээнгейни улгаттырары негеттинип турар.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалында кандыг-даа экижиишкиннер болбааны илереттинген. Бо өөредилге черниң удуртулгазы рейд комиссиязының шүгүмчүлелдиг материалынга чүгле харыылаваан эвес, харын бодунуң общежитие чөвүлелиниң ажылын экижидер талазы-биле чуну-даа кылбаан. Общежитиеде санбюллетеньнер долдуруммайн, санитарлыг чурум сагыттынмайн турар. Чамдык секцияларда тургустунган электриглиг плиталар ажылдавас хевээр, чунар черлер база-ла четче ажылдавайн турар. Чамдык чунар өрээлдерде, кухняларда, коридорларда лампочкалар чок. А лампочкаларлыг черлериниң, коридорларының лампочкалары хүндүс безин хып турар, чунар черлериниң краннарын хаап кагбаанындан суг үргүлчү тогтур. Туалеттерни ажыглаар туралы хирлиг, чамдык каъттарның туалеттериниң эжиин улуг кадаглар-биле дуй шаап каан. Хеп чуурунга таарымчалыг байдал тургустунмаан, душтар ажылдавас. Бо өөредилге черниң өг-бүлелиг студентилерин чурттаар чер-биле хандырар аргазы бар болгаш оларга өрээлдерни тускайлап берип турары эки. Ынчалзадаа общежитиеде үстүнде бижээнивис таарымча чок байдалдар, ылаңгыя чаш уругларлыг студентилерге берге байдалдарны тургузуп турар. Бо бүгү четпестер филиалдың удуртулгазының, ооң партия, профэвилел, комсомол организацияларының талазындан общежитиеже кичээнгейни кошкатканын көргүзүп турар.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының общежитиезиниң материал-техниктиг баазазы башкы училищезиниң болгаш кадээ ажыл-агый институдунуң филиалының общежитиелериниңинге деңнээрге оранчок эки.

«Аныяктар общежитиелериниң ийи чылы» деп көрүлдени эрттиреринин оргкомитеди, чырыдылгаыкым, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкому, агроүлетпүр комплекстиң ажылдакчыларының профэвилел обкому болгаш өске-даа хамааралгалыг органнар үстүнде өөредилге черлериниң студентилериниң база сургуулдарының социал-хандырылга байдалдарын экижидериниң дээштиг хемчеглерни алыр дээрзинге идегээр апаар.

Михаил ТАШТАНДИНОВ,
Профобчөвүлелдиң инструктору.
Лариса МОНГУШ,
(«Шынның» корр.).

СЕРЕМЧИЛЕЛ — ДЭЭДИ ХҮЛЭЭЛГЕВИС

Агаардан халдаашкынга удур камгалал (АХУК) шерииниң кол штавының начальниги авиацияның генерал-полковниги И. М. Мальцевтиң СЭТА-ның корреспондентизи М. Захарчуктуң айтырыгларынга харылары

— Игорь Михайлович, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң бо хевириниң төөгүзүнүң, АХУК шериниң хүнүнүң канчаар тургустунганының дугайын кыскажы-биле чугаалап көрүңерем.

— Бистиң шеригниң биографиязы Улуг Октябрь-биле тудуш холбашкан. Революсчу Питерни камгалаарының дугайын ажылчыннар-биле сүмележир дээш октябрь 29-че дүне Владимир Ильич Ленин Путилов заводунче чорупкан. Зениттиг пушкаларлыг тускай камгалал шөлдер тургузарының идеязы ынчан аңаа тывылган. Заводтуң ажылчыннары куяк ийи поездини кылгаш, оларга ажылчыннардан тургустунган команданы тургускан. Ол дайынчы чаа отрядты самолётка удур Путиловтуң артиллерийжи каң дивизиону деп адаан.

Ол үеден эгелээш партия болгаш чазак чурттуң агаардан халдаашкынга удур камгалалынче доктаамал кичээнгейни кошкаш кылбайн келген. Ооң түңнелинде Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээринге чедир АХУК шерии хууда составынга 182 муң кижилиг турган...

Чурттакчылыг черлерни камгалаарының шылгараңгай чижээ — Москваның агаардан халдаашкынга удур камгалалы болган. Найысылалдың объектилеринче шургуп кирерин оралдашкан дайзынның 9 муң хире самолёдундан оларның чүгле үш хире хуузу камгалалды эрткен. 1305 дайзын бодунуң өлүмүн хоорайже шургуп тура, оортан тыпкан. 1941 чылдың ноябрь 7-де, Кызыл шөлге шериг парады болуп турда, АХУК шерии мурнундагызы ышкаш, найысылалды идегелдиг камгалап турган. Оларның күштүг камгалалын чаңгыс-даа дайзын эртип шыдаваан. Ол хүн найысылалче чаза бүлгеп кирерин семээн дайзынның 34 самолёду дүжүр аттырган...

— Чоокта болган бир болуушкун дугайын айтырып көрейн: ССРЭ-ниң агаар девискээринче шургуп кирген таварылга бар бе! АХУК шерииниң дайынчы дежурныйлаашкынының үезинде илерээн четпестерге холбаштыр СЭКП ТК-ның Политбюрозу шеригниң белен туружун, сагылга-чурумун шиитпирлиг-биле бедидериниң эргежок чугулазын айыткан болгай. Бо талазы-биле чүнү чугаалап болур силер.

— Дайынчы дежурныйлаашкынче үнүп тура, АХУК шерии дужаал алыр: «Күрүне кызыгаарларын даштыкы күрүнелерниң агаар айыылындан камгалаар. Онзалап демдеглексээрим болза: дежурныйлаашкын база дужаал дайынчы сорулга болур. Оларның күүселдезиниң кошкаш кынны бээринге кандыг-даа чылдагаан турбас болгаш ол кажан-даа кошкаш дивес ужурлуг. Чоокта чаа агаардан халдаашкынга удур камгалалдың радиолокация херекселдери самолётту дораан эскерген, а совет хыдыкчы самолёттар ону ийи долгандыр ужуткан. Бистии-биле эң кол чүвеге доктаайн. Ол үеде харысалгалыг шиитпир хүлээп аптар, хажыдып болбас алыс шынны хандыр бодаптар ындыг командылакчының өтүвүлбеэни ол.

Болган чүүлден кичээндирип алгаш, командылал, кол штаб база АХУК шерииниң политуудуртулгазы комплекстиг хемчеглерни ажылдап кылгаш, ону кыска үеде боттандырып, илереттинген четпестерни үндезини-биле чайладырын хүлээнген.

Солдаттан генералга чедир эде тургустунуушкунга бодунуң туружун эде көөрүн шиитпирлээн бис. Дайынчы өөредилгеге оожум агым-биле чоруур чорукту болдурбас, техниканың байдалын онза хыналдага алыр, хөй-ле эки демдектер-биле бодун мегелевес кылдыр дайынчыларны чаңчыктырар.

— Ол улуг, хөй талалыг ажыл чүден эгелээнил!

— Чүнүң-даа мурнунда кижи факторун идепкейжиткениинден. Шелээнзирээр чоруктуң уржуунуң дугайын дайынчы бүрүзүнүң медерелинге кирип угааткан. ССРЭ-ниң агаар девискээриниң үрекчизинниң оруун дозарынга шиитпирлиг эвес болур чорук моон соңгаар катаптаттынмас ужурлуг. Дайынчы дежурныйлаашкында турар дайынчы бүрүзү чоннуң, партияның мурнунга бедик харысалгазын хажык чокка шынзыдыр хүлээлгелиг.

— АХУК шериинде эде тургустунуушкунга тодаргайы-биле доктаап көрүңерем.

— Бирээде, эшелоннарда башкарылга органнары кадрлар-биле быжыглаттынган. Шериг албанныгларга аттестацияны организастап эрттирип турар. Шериг албанынга бодун шынзыдып шыдавас кижи командылал пунктузунга туре бээр ындыг таварылга кажан-даа болбас.

Ийиде, дайынчы дежурныйлаашкын чурумун экижидериниң ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарларын камгалаарының хоойлузунуң күүселдези дээш бүгү специалистерниң харысалгазын бедидериниң талазы-биле шыңгыы хемчеглер алдынган.

Үште, дежурныйлаар күштерниң чепсек-херекселдерниң дайынчы белен туружу дээш хыналданы кээш дакпыр шыңгыыраткан.

Дөртте, шериг техниканы ажыглаарын, ооң-биле хандырылганы, дежурныйлаашкынны чепсеглээрин хыналдада тургускан.

Адак сөөлүнде чугаалаксаазым, дайынчы башкарылганың чорудуун автоматчыдарынче кичээнгей күштелген.

(СЭТА).

ЧАҢГЫС ИЕНИҢ ТӨЛДЕРИ ДЕГ

«Н» шериг кезээнден фоторепортаж

«Н» шериг кезээнде дайынчы болгаш политиктиг белеткелдиң тергииннери эвээш эвес. ВЛКСМ кежигүнү биче сержант Афанасий Никифоровту ап көрээлиңер. Ол бедик мергежилдиң специализи. Дайынчы техниканы тергиин эки билир, эштеринге билиин, дуржулгазын дамчыдып берип чоруур. Аңаа дайынчылар В. Павлов, С. Жигалов, С. Эргашев, В. Гелюс, В. Орлов — кезектиң мурнакчы дайынчылары.

Бистиң Төрээн чуртувустуң улустарының 20 ажыг нациязының төлээлекчилери бо кезекте шериг албаным эрттирип турар. Орус, украин, узбек, казах, армян, азербайджан, калмык, лезгин, кыргыс, бурят, чечен, татар, якут, табасаран дээш кымнарны чок дээр. Ёзулуг интернационалчы шериг кезээ.

Чаңгыс даалганы, чаңгыс херекти күүседип турар болгаш дайынчылар боттарын эки билчир, ёзулуг дайынчы найыралдыглар. Интернационалчы кижизидилгеже мында доктаамал сагыш салып турар. Политиктиг кичээлдер үезинде дайынчы бүрүзү бодунуң төрээн республика, край, облазының дугайын эштеринге чугаалап бээр. Чаңгыс иениң төлдери дег найыралдыг шериг албаным эрттирип турарлар.

Борис КУЖУГЕТ.

ЧУРУКТАРДА: аңаа дайынчы Шобхат Рискимухамбетов бодунуң төрээн чери Узбекистанны картадан көргүзүп, таныштырып тур. Политиктиг кичээл үезинде (ийиги чурукта).

В. КОЗЛОВТУҢ фотолары.

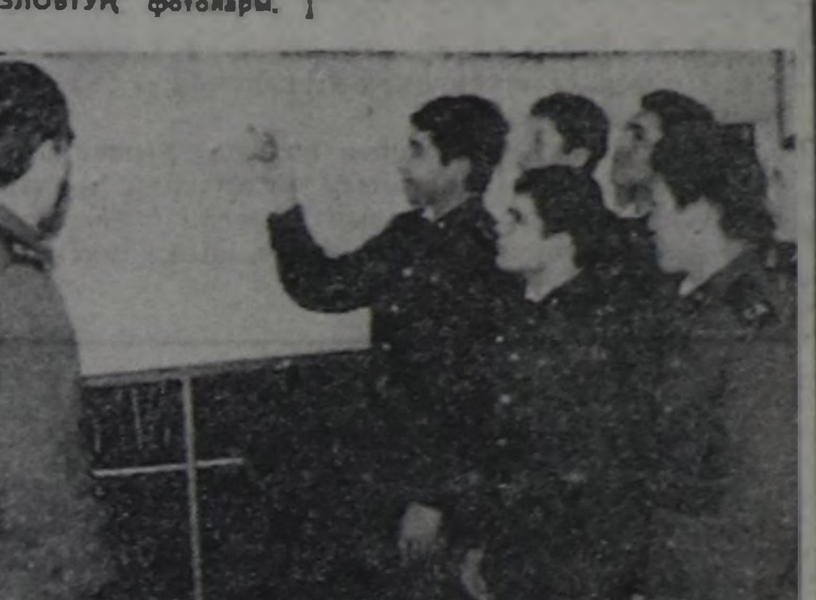

БӨГҮН — АГААРДАН ХАЛДААШКЫНГА УДУР КАМГАЛАЛ ШЕРИИНИҢ ХҮНҮ

САННАР, ФАКТЫЛАР

● ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1975 чылдың февраль 20-деги Чарлыын ёзугаар Агаардан халдаашкынга удур камгалал шериинин хүнүн доктаадып тургускан. Ону чыл бүрүде апрельдиң ийиги воскресеньезинде демдеглеп турар.

● Кызыл Армияның тургустунганының баштайгы хүннеринден эгелээш, Коммунистиг партия болгаш Совет чазак агаардан халдаашкынга удур камгалалды сайзыраңгайжыдарынче кичээнгейни салып келген. 1918 чылдың апрельге чедир Кызыл Армияга зениттиг 200 артиллерия батареялары болгаш хыдыкчы 12 авиаотряд саааттынып турган.

● Хамааты дайынның тулчуушкуннарынга АХУК шерии дыка хөй маадырлыг чоруктарны кылган. Чүс-чүс дайынчылар күрүне шаңналдарын алгылаан. Кызыл Сылдыс орден-биле ийи удаа шаңнаткан 16 ужудукчу-хыдыкчының арзында И. Павлов, С. Корф, А. Петренко болгаш оон-даа өскелер бар.

● Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээр мурнунда АХУК шерииңге ортумак болгаш биче калибрлиг 3600 ажыг зениттиг чепсек, 650 пулемет, 1500 прожектор, 850 камгалал аэростат, 45 радиолокация станциязы, 1500 хире самолеттуг 40 хыдыкчы авиаполк бар турган.

● Ада-чурттуң Улуг дайынының эгезинде Совет Эвилелиниң Маадыры атты алганнарның арызында АХУК-ның ужудукчу-хыдыкчылары С. Здоровцев, М. Жуков, П. Харитонов олар бар.

● Москваны камгалап тура, авиацияның төөгүзүнде бир дугаар дайынның бомбалакчы самолёду-биле дүнеки чуура үскүлежиишкинни ужудукчу биче лейтенант В. Талалихин, лейтенант А. Катрич олар кылган. Бедик мергежилдиг болгаш эрес-дидим чоруу дээш оларга база олардан өске 30 ужудукчу-хыдыкчыга Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан.

● Дайын чылдарында Москваны камгалап турган, АХУК шерии дайзынның 1305 самолёдун, 450 танкызын, 5 муң хире автомашиназын, хөй санныг техниказын, а ол ышкаш 50 муң ажыг солдаттарын болгаш офицерлерин узуткаан.

● Ленинградтың АХУК шерии дайзынның 1561 самолёдун, 99 танкызын, 183 артиллерийжи, 85 миномет батареяларын, 685 автомашиназын, үш полк ажыг чадаг шериин, хөй санныг дайынчы техниказын узуткаан. 22 ужудукчу Совет Эвилелиниң Маадыры болган, а ужудукчу А. Карпов ол атты ийи дакпыр алган.

● Дайынның бүгү дургузунда АХУК шерии дайзынның 7300 ажыг самолёдун, 1000 ажыг танкызын, 1500 хире чепсээн болгаш минометун, хөй санныг шериин узуткап чок кылган.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ТААРЫМЧАЛЫГ БОЛДУРАР ДЭЭШ

Кызыл районда «Тинлелге» совхозтуң ажылчын кооперациязының коллективи эрткен чылдың бараан саарылгазының планныг онаалдазын түс-түс адырлар аайы-биле эки боттандырып, чарыштың мурнакчылары болган. Бо чылды олар база багай эвес көргүзүглер-биле эгелээн.

Кур-Чер суурда ажылчын кооперациязынга он бир магазин хамаарыжыр. Совхозтуң ажыл-ишчилериниң негелде-херелгелдерин бар аргаларны ажыглап тургаш, хандырар сорулге оларның мурнунда салдынган. Оларның чамдыктарының ажылы-биле таныжып көрээлиңер. Дарья Айыр-Санааевна Ондарның эргелекчилээни аъш-чем бараннар магазининиң коллективи хүн бүрүнүң эргежок чугула бараннарын үзүктелдирбес, ону четчелээр дээш кызымак ажылдап турар. Ооң түңнелинде эрткен чылын ук коллектив район чемпиону болган. Үлетпүр бараннар база Оюмаа Ондар эргелекчилээн ажыл-агый бараннарының магазиннериниң садыгжылары боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны багай эвес боттандырып турар.

Кооператорларның ажылы ниитизи-биле эки дээрзин көрдүвүс. Аңаа чүү ндиглиг болуп турарыл? Ону тодарадыр сорулге-биле эде тургустунуушкун, чаартылга ында кандаар эгелээнил, ооң баштайгы түңнелдери кандыг болуп турарын ажылчын кооперациязында садыг килдизиниң эргелекчизи А. К. Амбардан сонуургап айтырдым:

— Ажылга сагылга-чурумну быжыглаарынче улуг кичээнгейни салган бис. Чүге дээрге сагылга-чурум эки болза, үүле-херек бүдүнгүр болур болгай. Ооң-биле кады кижилер ажылында эде тургустунуп турар. Ажыл-ишке хамаарылга ам моон мурнунда турганы ышкаш болдунмас дээрзин билип турар бис. Совхозтуң ишчилериниң садыг хандырылгазын экижидеринче углаанган хемчеглер база алдынып турар. Кондитер кылыглар цегин база ажыттывыс. Янзы-бүрү прянниктерни, торттарны, печеньени быжырып, ону доктаамал садар арга бисте тургустунган. Ол ышкаш пекарияда хлеб быжырарындан аңгыда, булочкаларны, сухарины кылып турар. Ол бүгү чүүлдер садып алыкчыларның негелдезин хандырып турары чугаажок. Ортумак школада столоваяны база ажыткан. Повар Эмма Монгуш өөреникчилерге амданныг чемни кылып берип, ажылын элээн шуудады берген.

Көдээниң чурттакчыларының садыг хандырылгазын экижидер чамдык чүүлдер ажылчын кооперациязында кылдынган-дыр. Малчыннарның хандырылгазын экижидер хемчеглер база алдынып турар. Ийи автомагазинни малчын коданнарда быжыглаан. Олар тускай график ёзугаар малчыннарга барып, чугула херегелдиң бараннарын оларга чедирип турар.

Баазадан бараан алырының чурумун тургусканы — кооператорларның ажылынга таарымчалыг болуп турарын мында демдеглээр болду. Мооң мурнунда чылдарда ышкаш таварышкан-на бараннарны оон албас болу берген. Ону ам чүгле садып алыкчыларның чагыгларынга дүүштүрерин чурумчуткан. Ол бараанның саарылгазы дээш ону хүлээп алган садыгжы харысалгалыг. Ынчангаш бараанны садып алыкчыларга садыгжы дүрген чедирип, саарар хемчеглерни ап турар. Совхозтуң ажылчын кооперациязының коллективи бо хүннерде мынчаар ажылдап турар.

Ким-оол ХЕРТЕК.

ХАЛАЛЫГ ЧУНАР-БАЖЫҢНАР

Кызыл хоорайның төвүнде «эң хоочун» № 2 чунар-бажың бар. Ооң ажык-дузазын чурттакчылар көрүп турар. Хаалыг турары ховар. Ол дээш четтиргенин-даа илередип болур.

Ынчалза-даа ооң ажыл хүнүн эрттирип турарын негелдеге четпес деп болур. Чүл дээрге чамдыкта чунар-бажың ажылдакчызы-даа чок болур, эр, херээжен улус чунар талаларының бүзү-даа «чиде» бергилээр. Бо четпестер келген кижилерге дыка элчок. Сагышка черле четпес-тир ийин. Ол ышкаш аңаа суксун садар болза эки-ле деп күзел бар. Ол дугайын мурнунда солуннарга бижип-даа келген. Түңнел чок, ылаңгыя ээзиртпес суксунну хөйнү садып турар үеде та чүге организаставас чүве. Алдан чылдарда ол-ла чунар-бажыңга буфет турган, аңаа газтыг сугну садып турду. Ынчан ооң хемчээли оон улуг турбаан болгай.

А ооң иштинге чунуп турган кижилерге база таарымча чок чүүлдер бар. Бирээде, черле арыг-силиг эвези, чударгайы аажок. Ылаңгыя бистиң республикавыска, хоорайывыска, өөлдеп келген кижилерниң мурнунга дыка эгениг. Ындыг улуска каш-даа таварышкан мен, дыка-ла чексиниип чунуп турар бооор чорааш.

Оон аңгыда суг аксыр краннарда айыыл-халап база чаштынып чыдар болгай. Ол чүл дээрге, чамдык изиг суглуг краннарны канчаар-даа оожум ажыдарга, сугнуң кеэртен аттыга бээри. Аңаа хол-будун өрттеткен кижилерни бо-ла көөр. Бодум-даа өрттедип турдум. Чунуп келген кижилер ооң кажан экижирин манап, хыйланып-ла тургулаар, түңнел чок. Ол дугайын чунар-бажың ажылдакчылары билир, та чүге боттарының удуртукчулары-биле чугаалашпас чүве. Бистиң республикада бүгү черлерде эде тургустунуушкун чоруп турар болгай. Коммунал ачы-дузазы чедирер черлер база бо талазы-биле боданганы ажыктыг боор.

Ирина БЮРБЮ.

* * *

Шуй суурга 1984 чылда чаа чунар-бажың ажыглалга кирген чүве. «Мурнакчының» ишчилериниң аңаа өөрээни-даа медээжок. Кедээ черде база бир социал айтырыгның чогумчалыг шиитпирлеттинип турарынга сеткил ханган шуйжулар аңаа улуг өөрүшку-биле чунуп турган.

Бир чыл эрткенде, тодаргайлаарга, эрткен чылын чунар-бажыңывыстың «чезн-холезы» кестүп келген. Кире берген кижини дээвиирден дамдылаан суг «уткуп» алыр. Ооң уламындан шала кыры кезээде шык чыдар, кидис идиктиг кижи кылаштаар аргажок. Чунар өрээлче кирер дээш ушту нуп орар аранда көгертир доңа бээр сен, чүге дээрге соогу дээрге. Диш шаккылаар. Ам артында ол өрээл база тар, арай боорда сыммарлажып органш чунар.

Бо дугайында болган хуралсуглаага чугаалажып-ла турар бис. Түңнел чок ийин. Чамдыкта бичии сеплелге кылырла, ынчалза-даа өөделевес.

Сергей ОНДАР.

«Мурнакчы» совхозта автомеханик.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БЕЛГРАД. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Югославияже аян-чоруу чедиишкинниг болгаш кайызынга-даа ажыктыг болган. Ооң түңнелдери ССРЭ болгаш ЮСФР-ниң, СЭКП болгаш ЮКЭ-ниң арзында харылзааларны дең эргениң, бот-боттарын хүндүлежиириниң болгаш иштики херектеринге холгаарлап киришпезиниң принциптеринге хөгжүдеринге эки үндезин болур. Ол дугайын ЮСФР-ниң Скупщиназының даштыкы политика талазы-биле комитединиң болгаш даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле комитединиң каттышкан хуралынга медеглээнин ТАНЮГ агентилели дыңнадып турар.

Хуралга чүве чугаалааш, даштыкы херектер талазы-биле эвилел секретары Б. Лончар М. С. Горбачевтуң аян-чоруу ийи чурттуң арзында харылзааларны хөгжүдеринге, а ол ышкаш делегей аренезынга улуг ужур-дузалыг болуп турарын онзалап демдеглээн. ЮСФР-ниң даштыкы политиказының үндезилеттинип турары төөгүлүг үнелиг чүүлдерин совет удуртукчунуң аян-чоруунуң түңнелдери бадыткаан деп, ол демдеглээн.

ПРАГА. Чурукчуларның чех эвилелиниң «Ателье» деп чаа журналының баштайгы номерин парлап үндүрген. Ооң арыннары чурулга уран чүүлүнүң чехословак мастерлеринге бир онзагай индир болу бээр. Олар ону дамчыштыр бодунуң дугайында ажылының дугайын чугаалап, дискуссияларны, маргылдаалары чорударлар. Чурулга уран чогаадылгазында амгы үениң чорулдаалыг чүүлдерин шугумчулекчи ёзу-биле сайгарылга кылырынга улуг кичээнгейни ооң арыннарынга угландырар. «Ателье» номчукчуларны чехословак болгаш даштыкы мастерлерниң ажылдары-биле таныштырарын планнап турар. Журнал делгелгелерге, уран чүүл салоннарынга болгаш музейлерге баарының тайылбырлакчызы болуп, эвилелдиң ажыл-чорудулгазының дугайын дыңнадып турар.

ХОШИМИН. Чурттуң биче улустарын сууржун байдалче шилчидериниң ниити национал программазын Вьетнамның чазааның хүлээп алган хүнүнден бээр 20 чыл болган. Республиканың ТСЭ-ниң сан түңү-биле алырга, ол үениң иштинде ыяшты кезип өрттедип турган, чер ажылы кылып чораан 1 млн. 300 муң дег чурттуг улустар күрүне ажыл-агыйларынга ажылдап, тудугжуларның болгаш ыяш кезикчилериниң мергежилдерин шиңгээдип алган. Аргыжары берге даглыг районнарга олар 130 гектар чаа черлерни шиңгээдип ап, 11 муң километр орукту тудуп алган. Дүмбей арга-арыглыг черлерде чаа общиналар өзүп турар. Мурнунда көшкүн чораан улустуң уруглары оларның ада-иелериниң туткан школаларда өөренип турар.

ПЕКИН. Индия-биле чаагай кожа-хөлбээ харылзааларны тургузуп алырынче Кыдат чүткүп турар деп, ИКП-ниң Национал Чөвүлелиниң чиңгине секретары Р. Раога баштаткан Индияның Компартиязының делегациязы-биле ужуражыышкын үезинде ККП ТК-ның чиңгине секретары Чжао Цзыян медеглээн. ККП болгаш ИКП-ниң арзында харылзааларны катап тургусканынга сеткил ханыышкынын илереткен.

Синьхуа агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, ийи чурттуң арзында кызыгаар айтырыгларынга хамаарыштыр чүве чугаалааш, Чжао Цзыян ол айтырыгны дүрген шиитпирлептеринге Кыдат ынанып турар деп демдеглээн. Ынчалза-даа ол чорук ийи таланың күжениишкиннеринден хамааржыр деп, ол чугаалаан.

(СЭТА)

Бөмбүрзектиң судалы

Химия адырының талазы-биле ЧССР болгаш ССРЭ-ниң арзында кады ажылдажылга калбарып турар. Чехословакия Совет Эвилелинден нефть, газ, фосфаттар, калийлиг дустар, чемишчидилгелер, синтетиктиг каучук ап турар. Бодунуң ээлчээнде ЧССР Совет Эвилелинге биче тонналыг химия деп адаар продукцияны — органиктиг будуктарны, эмнерни, арыг химикаттарны берип турар.

ЧУРУКТА: соңгу чех Литвинов хоорайда Чехословак-совет найырал аттыг химия комбинадының компрессор залында. Ындаар «Дружба» нефть дамчыдыкчызы-биле совет нефть чедип турар.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

ЧЫСКААЛ БОЛГАН

БОНН. СЭТА-ның корреспондентизи В. Серовтуң дамчытканы болза: Дортмундыга нацисчи дерзии чорукка таварышкаш, өлүрткеннерге тураскаадып хөй муң кижи киржикчилиг чыскаал болган. Чаңчыл болганы-биле аңаа Рур областың антифашистери, герман компартияның, Германияның социал-демократтыг партиязының, немец профэвилелдерниң каттыжыышкынының төлээлекчилери, хөй санныг даштыкы аалчылар киришкен.

«Үшку рейхтиң» буурап дүжериниң бүдүүзүнде, 1945 чылдың апрельде, эсэсчилер гестапонуң кара-бажыңнарындан 220 кижини үндүрүп алгаш, оларны хоорайның «Ромбергпарк» дээр черинге боолап каапнар.

Дайынның хоочуннарының совет комитединиң, өске чурттарның фашизмге удур организацияларының делегациялары шаажылал кылган черниң чанында тургускан тураскаалга чечектер салган. Тураскаалда «Өлүрүкчү чоруктуң ёзузу читпээн, ону катап тургузарының айыылы артып калган» деп сөстерни бижээн. Аңаа болган митингиниң киржикчилери ГФР-де туруп турар бүгү-ле неофашистиг организацияларны хоруурун эрге-чагыргалардан негээн болгаш чепсегленишкинни дужурерниң чорудулгазын уламчылаарынче кыйгырган.

СЕЙСМОЛОГТАР ШЕНЕЛДЕЗИ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Вашингтондан Невада штатче АКШ-тың девискээринге ядролуг шенелделерниң күчүзүн илередири-биле шыңгыы контрольду тургузар талазы-биле каттышкан шенелдени чорудары-биле совет болгаш американ эртемденнерниң улуг бөлүү чорупкан.

Ооң кол сорулгазы — ядролуг чазылдырыышкыннарны, ооң иштинде оларның эң-не бичии күчүлүгүнге чедир эки хемчээриниң сейсмиктиг аргалар болгаш чепсек-херекселдери ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың эртемденнеринде бар деп чүвени бузуредири. Ооң-биле домейлээшкек шенелделерни эрткен чылын Казахстанга, Семипалатинск районунга совет болгаш американ специалистер чоруткан. Оларны 1986 чылдың май болгаш 1987 чылдың июльда АКШ-тың бойдус курлавырларын камгалаарының национал чөвүлелиниң болгаш ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ат салганы дуржулга ёзугаар организастап чорудуп турар.

АКШ-тың Энергетика министерствозунуң чер адаанга ядролуг шенелделер кылыр полигоннары турар Невада штаттың ийи районнарынга амгы шенелделерниң үезинде апрель 29-та чер адаанга аңаа 10 тонна күчүлүг чазылдырыышкынны, апрель 30-да 15 тонна күчүлүг чазылдырыышкыннарны чорудар. Оларны 50 хире метр ханы черге чазылдырар. Эпицентрлерден янзы-бүрү ырак черге тургускан АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң сейсмографтары сейсмиктиг сигналдарның күжүн демдеглеп, октарның күчүзүн тодарадырлар.

Бо хүннерге чедир АКШ-тың курдепартаментизи совет эртемденнерге АКШ-че келирин болгаш каттышкан ажылдарны чорударынга чөпшээрел бээринден ойталап турган.

ХУРАЛ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Палестин улустуң үндезин эргелерин боттандырып чорудар талазы-биле КНО-нуң комитединиң хуралы делегей ниитилежилгезиниң Нью-Йоркта штаб-квартиразынга болган. Палестин улуска удур израиль эжелекчилерниң каржы-дошкун истеп сүрүүшкүннерни чорудуп турары эжелеттирген араб девискээрлерде амгы үеде тургустунуп келген дүшкүүрлүг байдалды чугаалашкан янзы-бүрү делегей конференцияларының болгаш семинарларының түңнелдерин хуралдың киржикчилери түңнеп көрген.

Хуралга чүве чугаалааш, КНО-нуң чанында Палестинаны хостаарының организациязының (ПХО-нуң) доктаамал төлээлекчизи Зухти Лабиб Терзи КНО-нуң чанында ПХО-нуң төлээ черин хаар дээн АКШ-тың дүрүмге удур шиитпириниң дугайында айтырыгны чугаалаан. Ук айтырыгны делегей судунга шиитпирлээр ужурлуг дээрзиниң дугайында КНО-нуң шиитпирин шуут тоовайн, американ эрге-чагыргалар ук айтырыгны чугаалажып көөрүн АКШ-тың федералдыг округ судунга дамчыдып берген.

● С. К. Лаңзы — төрээн черинин алгакчызы.
● Кооперасташкан цирк-аттракцион бөлүүнүң оюн көргүзүү эгелээн.
● Кызылда Культураның болгаш дыштаныыгаының Гастелло аттыг парыгын экижидерин, хоорайга пиво садарын чурумчударын Мергелдей негеп тур.
● Хөй чыл чурттаар дизинерзе, шын чемненилгениң чурумун сагынар.

Кижилер болгаш чылдар

ТӨРЭЭН ЧЕРИНИҢ АЛГАКЧЫЗЫ

РСФСР-ниң алдарлыг чурукчузу, Тыва АССР-ниң Күрүне шаңнаның лауреады С. К. Лаңзының чураан чуруктарын чон дыка сонуургаар. Ол чуруктардан Тываның эрткен аар-берге үези кижилерниң караангы чылдар эттүр тодазы-биле коступ кээр.

Алдан-маадырларның байысаалгазын көргүскен чуруктуң эскизин ап көрээли. Мында ийи бөлүктүң — хан-кызыл хептиг ноян болгаш дужуметтерниң база шаажылаар дээш эккелген маадырларның аразында психологтуг сегиржип алышкыны, төөгүлүг болуушкуннарның хей-халаптыын, чоннуң хостаргазы дээш демиселчилерниң турлуун көргүскен. Тырың мага-боттуг маадырларны, ак өгүү, өңгүр идик-хепти дүргектелген кара дээрниң бараанынга чурааны уран чуруктуң арга талазы-биле дыка чедимчелиин көргүскен.

«Алдан-маадырларның тура халыышкынының соонда» деп чуруктуң бир хевиринде чагы бажында астынган кижи бажын көргүскен. 1885 чылда тыва черге ол, шынап-ла, ындыг турган. Чаш уруг тудкан херээжен кижи ооң баарында дискек кырында олурар. Кижи бажы аскан чагылыг хая-турут чырык кылдыр чуруттунган. Лаңзы сөөлзүредир ол темага хамаарышкан чуруктарында дириктиг хөөннерни немээн.

Чурукчу Сергей Лаңзының төөгүге хамаарышкан уран чурулгазынга бойдустуң болуушкуннары шак ынчаар бодуктуң туружун ээлээн. «Хосталга дугайында ыр» деп чурукта оожум, шыпшың кежээни, чырык дээрни көргүскени чурукчунуң уран чуулге бижиир туружун ээлеп алганын херечилээн. Революцияның, хамааты болгаш Ада-чурттуң Улуг дайыннарының болуушкуннары чурукчунуң чогаалдарында база телептиг черни ээлээн.

Алдан чылдарның үезинде бижиттинген чуруктар чогуур үнелелди алган. «Тываның чалыы назылыы» деп чурук «Совет Тыва туттунуп тур», «Ак-Довурак — Абаза оруу» деп чуруктар-биле кады Улуг Октябрьның 50 чылынга тураскааткан конкурска республика шаңналынга төлептиг болган.

Сергей Лаңзы портреттер чуруурунга база салым-чаянныг. Эмчи Серекей, партизан Булчуң, хойжулар Лопсанчап, Уруле Кандан болгаш өскелерниң-даа портрет-чуруктары тыва чурулга уран чүүлүнүң дээжилериниң одуруунда турар.

Бо бүгү канчаар эгелээнил!

Төрээн черин алгап-йөрээп, мактап ырлаан чуруктарның автору Сергей Кончукович Лаңзы Тес-Хем кожуунуң Чеңгыс-Хадын деп черге төрүттүнген. Ол бистиң аравыска ам чораан болза, эрткен чылын 60 харлаппан турар ийик. Дайын үезинде Кызылдың ортумак школазынга өөренип турган, ол чурукчу Василий Федеевич Деминбиле таныжыкан. Ооң эгелеп чурулгага хандыкшаан. 1944 чылда ону Тыва Арат Республиканың мурнундан Свердловскиниң чурулга училищезинче өөредип чоруткан. Сөөлзүредир ол Казаньның ындыг училищезинче шилчиттирип алган. Ону 1949 чылда чедиишкиннүг дооскаш, тыва театрның кол чурукчузунга ажылдап эгелээн. Үш чыл эрткенде Күрүнениң Ленинградта И. Е. Репин аттыг чурулга институдунче кирген. Ынчан хостуг үезин Ленинградтың музейлеринге ол эрттирип турган. Институтка өөренип турган, совет уран чурулганың билдингир мастерлери Р. Френц, П. Иванов, П. Белоусов, Е. Моисеенко болгаш өскелерден-даа хөйнү билип ап, чуруурунуң уран аргаларын тыва берген. 1959 чылда ол дипломун «Партизаннарже» деп чурук-биле камгалап алгаш, төрээн Тывазынче чанып келген.

Профессионал чурукчу Кызылга келгеш, кеш чылдар дургузунда бодап чорааны чогаадылгы планнарын амыдыралга боттандырып эгелээн. 1959 чылдан эгелеп, Сергей Кончукович республика, зона болгаш Бүгү-россия делгелгелеринге киржип, оларның организакчыларының бирээзи апарган. Ооң ажылдарының «Социалистиг Сибирь», «Совет Россия» делгелгелерге киришкениниң соонда чурукчунуң ат-алдары Тывадан үнүп эгелээн. Ол чылдың-на он-он чаа чуруктарны чуруп, көрүкчүлерниң талантылыг ажылдары-биле өөртүп турган. 1969 чылга чедир ол кол чурукчу болуп ажылдап турганы Тыва театрның сценазынга 150 шииллерниң чурук каастаалгазын кылган. Ооң аңгыда, Лаңзы Тываның ном үндүрер чериниң дыка көвей номнарын чураан чуруктары-биле каастаан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады болуп, өске-даа үелерде Сергей Кончукович хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип чораан. Тываның Чурукчулар эвилелиниң баштаар черинин даргазы бол бушаан, ол «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга чурулга уран чүүлүнге хамаарыштыр дыка көвей чүүлдерни парлаткан.

Чурукчу Сергей Лаңзы жанр, сюжет, өң-чүзүн талазы-биле дыка көвей, янзы-бүрү чогаалдарны төрээн чонунга бараалгаткан. Чурттунга бүрүнү-биле бердинген кижи чураан деп дедагалзаш чокка чугаалап болур.

Иван САЛЧАК.

Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң харыысалгалыг секретары, Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу.

АЯН-ЧОРУКЧУ МЕН

Чаңын чер ане орбес, черлер кезип чоруп кээр мен: дыштаныр хүннерде-даа, шөлээм үезинде-даа. Ылаңгыя хөлдер, хемнер унмарынче аян-чорук кылырынга ынак мен. Хей-биле долдуруп каан «Катерамен» деп кожуунуг сеплым-даа бар. Ооң-биле бистиң Тывада четпээн черим хөвар. Республика девискээринден дашкаар суг спортунга ыниктарның чыыштарынга, семинарларынга болгаш мергилдээларынга база чорупадым.

«Демир-Сал» клубтуң үндезилекчилериниң бирээзи болуп келдим. Өөрүм-биле аян-чорук кылып чорааш, чүгле бойдустуң эвес, а кижилерниң кеэзин база көрдүм. Чижээлээрге, Каа-Хемниң бир адыры болур Кызыл-Хем бажында, тайганың тайгазында аан, тарав тыртар дээрбе бар. Ташкангының чүвези, ыштары ирип калган, ынчалза-даа ажылдап турар. Аңаа тарав тырттырып ап турар кижилер база бар хире, чанында чаа одаглар бар. Маңаа улус кыжын кээп турган магатчок, дээрбени туткан кара суг кыжын доңмас турган боор. Ында бир кайгамчык чүве — дус, шай, шудунзе болгаш өске-даа, чорук кижизинге чугула чүүлдер-биле кады радиоприемник эрттирип каан. Долгаптарывыс-ке дораан ырлай берди. Бис ооң батарейзының орнунге күштүг батарея суп каан бис.

ЧУРУКТА: Балыктыг-Хемниң ужарларының бирээзинде. Эң ындында Тимофей Шуров, ооң бетинде Ондар ОНДАР-ООЛ, Василий Семенкович, бетин кыдыында мен бодум.

Леонид НИКИТИН.
Чолаачы.

Кооперастаашкында — цирк

КИЖИ КАЙГАП-ЛА ХАНМАС

Тываның уран чүүл төөгүзүнде баштайгы өөреткен аң-меңг көргүзүглүг «Хайыракан» деп ат-шолалыг («Мажаалай» дээн болза, чиге болур ийик!) кооперасташкан цирк-аттракцион бөлүүнүң оюн көргүзүү эгеледи. Чаңгыс чер чурттуувус, дрессировщиктерниң бирээзи Борис Херлии хөрип каан чиңге демир кырынга үнүп келгеш, оңче улай-улай октаан дээрбектерни аваангыр сегирип ап, олуй-солуй ойнагылааш, ол-ла канадының кырынга сандай салгаш, агаарга естына берген дег, ора-ла шансыга боду үдеп албышаан, чоргаар хөөмейлеп, сыгыртып орду.

Жонглёр Алексей Ондар дыка берге көргүзүглерни мергежилдиг күүсеткилээн. Оларның эң нерыны узун демир бажынге быжыглаан дербелчин деспижигеш кырынга дөрт дашканы суун, кызыл будумея-биле ыштээш, ол-ла сывырындак демирни хаваанга үстүргеш, өрү аязы чедурбушаан улай-улай келгилээн дээрбектерни чыый тудуп, саарып ойнааш, демирни сельпкеш, деспиде дашкаларын чинде-даа кылбайн, ийи холдап сегирип алырга, кижи кайгап-ла ханмас!

Сураглыг цирк артизи Дмитрий Очур тывызык-солун илбишидизин көргүзүп, хомустап ырлап, каргыраа-хөөмейни бадырып турда, саат чок — хос коңгурган-ла чүве болду. Солун-оол Сорху «Шуюм оңдур», Саая Бүрбээ «Авамга чагаа» деп ырларны таалаңчыг күүсеттилер. «Кеша» дээр хөглүг, хектүг кижиниң көргүзүг шимчээшкиннери уругларга, улуугларга-даа бир дөмей каттырынчыг болган.

«Шортан балыктың дужааганы-биле, мээң кара ааным-биле» деп тоол чугаада ышкаш, дрессировщик эрлерниң айтыы-биле Тожу ээмниң эр, ыыс ийи адыг-хачырааны чиңге манза көвүрүг, дугуй, доскаар кырынга ийи буттап аймедир кулбуртуулап, бир мосиңдактан өкезинче кежир шурап, доора ыяш кырынга шепшаалдап, холдары руль башкарып, буттары педаль теп, чадаг-тергелеп, аратан аң биле кижи хөгжүм-музыка адаа-биле самнап, хүрежип, куспактажып турганнарын Мөңгүн-Тайганың улуг-биче чону маңаа эң-не баштай көрүп турганы бо.

Чылгы, сарлык, хой, өшкү биле халбактанчып өскен Борис Херлии биле Василий Саая азыг-диштиг, адыр дыргактыг адыг-мажаалайны аайга киирип ижиктирери богба-чаваа өөредип, бүгү-шары бурундуктап мунары дег, тенныш, айыыл чок эвес. Аңаа эрес-чүректиг, аваангыр-кашпагай, сагынгыр-тывынгыр, шыдамыккай, быжыг туре-сорук, диригамытанга ынакшыл, сонуургал, ажаалда-хайгаарал, кужениишкиннинг ажыл негеттингенни оолдар боттары минни чугаалап турар.

Василий биле Бориске бо бүгү мергежилдиң чүгле эгези, ёзулуг ажыл-херек мурнунда дээрзин олар билир. Аратан аң мен аймаа өөредип, чамыктырар талазы-биле тускай эртемниг кижилерге чогум ындыг боор чүве ийик, мен бодаарымга, ынчаш дрессировщиктер чонның сонуургал, хүндүткелин чаалап ап шыдааннар.

Сайчак МОЛДУРГА.
Мөңгүн-Тайга района.

«ЭХ, ЧООККА ЧОВАНЧЫГ ЭРЛЕРНИ ААР!»

Үш-ле хонук бурунгаар чүве ийин. Ар-сары хүнну бадыр ажылдааш, ужу-бажым сергедип алыр бодап, Кызылдың парыгынче аныл шагының сөөлүнде базып кагдым. Ол аразында өзүм база караңнаар. Ам канчаар, «Меңгүлек» аалчылар бажыңывыстың бир талазында столовайдан өс эдип алыр дээш кире бердим. Кайгааныммы канчаар силер, эжик аксында хөй-ле кезин спортчу берттерлиг, өгбегер баштыг, хирлиг, бастынмаан чүвүрлерлиг, каарганның дег казырыктыг кара холдарлыг, ужен хар четпээн назылыг анык эрлер таакпылаан, шалаже дукпурген, кижиже шала чеңгээлиг көргүлээр болдулар. Арага-дары ижерин хорулп каан үеде, кайын-чуден келген амытаннар бөөр кылдыр бодап, чемненир черге кирип келдим. Ында база идик-хевибиле хевээр, харын-даа чамдыктары дүште-даа чок бурулдадыр таакпылаан, анык кижилер долу.

Чем алыр ээлчегде кижи чок. Эртен база ажылдаар кижи, дүне тамчыктыг удуп хонар бодап, чиик чемнер чагыдып алдым. Ол аразында бир кижи быктымдыва иде каапкан. Хая көрген: хүлүмзүрүүн хүннээрэктэлдир сы базып алган эр аалыстыг кончуг кылдыр чаңнап тур-ла.

Ол кижини кава көргенимни сектып чадап пет-ле болдум. «Чээрби үш кепеектен авырылдай шаавыдам, эш» — деп, ол дилениргө, ам-на сектып келдим. Шаанда арага садыглар ының чаныныны стаканнылыг, көрген кижизинден диленген чоруур кижилерниң бирээзи бо ышкажыл. Чогум чүү болган чоор дээш столованың чем үлээр поварларынче көрдүм. «Пиво!». Чем чиир хеңкүннерни күштелдирип алыры биле бир дашкадан кудуптейн бе!» — деп, оларның бирээзи саналдады.

Хамык херектиң ужуру мында турган чүве ышкажыл. «Мөңгүлек» аалчылар бажыңының чанында столовайга ол хүн пиво саткан. Ынчангаш ээңгизи дыңзый бергилээн, эрткен-душкен кижилерже чеңгээленген, дукпуртүнгенкакпыртынган, таакпылаан анык эрлер мында ынчаар чыглы берген чүве-дир.

Хей-ниитиниң чемненилге черин инек кажаазы ышкаш кылдыр боктадырып, суксун кылдыр ажыглазын дээн чемни ижин-баары чарылгыже чедир куттунуп алган бо аныктарны көргеш, ырмам сыныы, чажым чанды. Таанда арагага ынаа ындыг кончуг күштүг бе? Кайда-ла пиво саткан болдур, ынаар чүктээн амытанны бола көөр кижи мен. Ону садып алырда, кочал-кочалы-биле аргылаар. Артында ажыы шагы болур чүве-дир. Чогум кайда ажылдап, чүнү кылып чоруур улус чүвел?

Мооң мурнунда Кызылдың чамдык черлеринге пивону кудуп садар турду. Арны-бажы, идик-хеви хирлиг, орта хеп безин кедип билбес кижилер ээлчег былаажып, алгыжып-кырыш үндүрүп турарын эскерер ышкажык бис. Ам пивону столовайга садар кылып каарга, дашказы чок арага-зырак чүвелер ында сырлы берген, пиво амзапкаш, ээңгизи дыңзый берген турарда-ры ол-дур.

Ам пиво садарын чурумчудар дугайында бодумнуң хуудаа саналымны киирип олур мен. Пивону кудуп садарга база багай-дыр. Дендыл-ла арагачылар аңаа чыглып, пиво садар черниң чоогунда чурттакчыларга оларның халазы кайы хире ийик. Столовайга садарга база мындыг болур ышкажыл. Пивону шилдеп сатса кандыгыл?

Пивону шилдеп садыглаар болза дамгы чүкгүүш баштыг, ержымда хирнинге күш четпес, чок караанга кескү кижилерниң ооде чадаарда культуразы-даа бедээй-ле. Оон ыңай ону кочал-кочалы-биле эндере садып алгаш, долдур куттунуптерлериниң саны база кызырылгай.

Мээң саналымны Садыг министерствозу, Кызылдың аъш-чем садыглыың ажылдакчылары өөренип көөр боор.

ДАЛАЖЫҢАР, ҮЕ КЕЛДИ

Эргим кызылчылар, келген аалчылар, силер хостуг үеңерде Кызылга келгеш, колдуунда хоорайда Культураның болгаш дыштаныыганың Гастелло аттыг парыгынга бо-ла барып сергүүстеп, дыштанып, музыкалыг аялгалар дыңнаар болгай силер. Ол чоруп тургаш, ооң чүгле чаражын, боду бүткенин магадаар силер. Ону долгандыр суг бүргээн, чазын чодурааллар чечектелип келирге, ооң чаагай чыдын херек долдур тынып аар бис. Ам ооң байдалы кандыгыл?

Көвүрүгнүң дозулары адыргып калган, куу хевээр. Ооң ыңай кылаштаарымга, уруглар хоорайжыгажы кеступ келди. «Уруглар хоорайжыгажы» деп бижип каан ийи чагы ирип эгелээн. Кандыг-даа оң чок, ангаа-ла куу чүвелер тур. Эжен-не бо! Ырланып чыдар ийи ыттың бирээзиниң дижин чаре шаап каан. Орта тудуп каан турган бажыңчыгаш чок. Ында аъттарның кулактары база чок. Уруглар серизиниң сандайларының чамдык ыштарын сый тепкилеп каан.

Хема станциязының чанында буфет турган черни көөрге, дыка-ла човаңчыг. Чеңгис-даа шил чок: оңгагар кара чүве. Шуптузун буза шаап каапкан. Ишти куску хевээр арыглаттынмаан. Эжин ажык. Фонтан болгаш ресторан чанында база «Хүреш» стадионнуң чанында ол буфеттерниң чогум ээзи кымыл деп айтырыга парктың директору С. Е. Лифанов ниитиниң чемненилге чериниң трезы (даргазы Г. С. Сухова) деп харылады. Эң ылаңгыя парктың Чөөн талазында анык техниктер станциязының чанында буфеттиң шилдери чок. Пластикаларын сый соккаш, чунгулап ойнаары-биле аппарган. Ооң ишти база хирлиг. Ол буфетти болгаш өске черлерде турар буфеттерни Кызылдың аъш-чем садыы (директору Н. М. Гуркова) харылап турар. Амдыгааштан эгелеп кылыр ажылдар ында хөй болду.

Парктың фонтан чанындан тура «Хүреш» стадионга чедир электри чагылары ирип калган. Ынаар чырык киирткимээн. Ону хоорайның септелге-тудуг участогу (даргазы А. Г. Метелкин) кылыр турган, кеш чыл улаштыр мегелеп келген. Чамдык аттракционнар турар черлерниң чырыктары чок, лампочкаларын уштуп апарган. Прожекторлары черде барып душкүлээн чыдар. Ол дугайында хемчег алыр үе келген.

«Хүреш» стадион база парк-та. Ону көрүштүг, чараш кылдыр дериирнге профобпчевүлел дорт хамаарылгалыг. Ол база паркка хамаарышпас. Ооң чанында спорт шөлү бар. Ону спорт дериг-херекселдер каттыжыышкыны (директору В. А. Андреев) харылаар. Ол девискээрни арыглап-аштап, мында спорттуң дериг-херекселдерин кылырынга ажылдар хөй.

Аттракционалдыг черлерни көрдүм. Шупту ойнаар чүүлдер хевир-дүрзүзүн оскунупкан, кыштадыр кара ышка очунупкыштаан. Чамдык аттракционнарның аттары чок. Херимнери ийленчек, олурар сандайлары үрелик. Чайганыр черлерниң хемелерин доктаадыр быраалары сыык. Шалалары ойбак.

Танцы шөлүнүң байдалы багай. Прожекторну үрээш октапкан. Урналарның майыктары одурлуп калган.

Паркка хамааржыр оон-даа өске чүүлдер-ле хөй. Шупту септеттинмээн. Ол дугайында парктың директору С. Е. Лифанов кандыг харыы бээр ирги?

Парктың ажылдакчыларынга чедир кеш хонуг эрткен. Аңаа хамаарылгалыг организациялар хоорайның септелгетудуг эргелели, чөгенжыдылге комбинады, ниитиниң чемненилге черлериниң трезы, Кызылдың аъш-чем садыы, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели моон чогуур түңнелди үндүрүп, септелгени амдыгааштан эгелеп чорудар.

Ылаңгыя анык өг-бүле аалазында тарып каан ыяштарның чамдыызы шуут үнмээн. Комсомол хоркому ол айтырыгны чүге холга албайн турарыл? Комсомолчу куданар чоруп турган үелерде аныктар ыяш олурткан соонда, олар боттары келгеш, суггарып турар кылдыр олурткан ыяжының чанынга фамилияларын бижээш, ыяшка кадааш чүге тургузуп болбас деп?! Септелгени амдыгааштан эгелеп чорударын моон-биле база катап сагындырып тур мен.

МЕРГЕЛДЕЙ.

Шын чемненилге айтырыглары

ЧЕМИҢ КЫЗЫР

«Бүгү чем будумелдери эминер чүүлдер, а эминер бүгү чүүлдер — чем будумелдери болур» — деп, Гиппократтың чугаалааны ёзугаар Загорскиде диетолог эмчи Валерий Сергеев ажылдап турар, ол бодунуң аарыг улузун эрги, ынчалза-даа боду бедыткап шынзыткан арга-биле — шын чемненилге-биле эмнеп турар.

Сергеевтиң ажылдап турары санаторийде эмнелге, шынап-ла, столдан эгелеп турар. Хлебтен эгелээр. Ооң даштындан көөрге, шоолуг эвес кадып келген, кара, ынчалза-даа ында эң үнелиг чем шишкиндизи кирген. Сергеев улуусту өштадып эмнээринче албадавайн, ээзэш чемненир хүннер доктаатпайн турар. Ол эът-биле-даа, ногаалар-биле-даа, ол ышкаш сүт оймаа-биле-даа чемгерип, янзы-бүрү составтыг (чимис аймаандан) чуулуктар-биле аарыг улусту эмнээр, ында өът-сиген холээн. Бо бүгүнү шуптузун ойтавында берип турар.

— Бис кайгамчык камданныг «чемнерин» дилеп турар бис — деп, ол чугаалап орар, ол-бо продуктунуң ажыктыг, ажык чогунуң дугайын база билбес бис. Ынчангаш аъш-чем продуктуларының даштында бижиктеринге кандыг аарыг улус оларны чип болбазын айтып каар болза-ла эки. Ынчан ам дыка хөй камданныг чемнерниң ховартаар чоруу болбас ийик. Бодунуң чемин шын тургузуп билири чугула. Бистиң кижи бүрүзүнге ол онза чугула.

Эмчилерниң санап турары-биле бисте кижилерниң 30 хуузу семис. Шоолуг шимчевгир эвес кижи бодунуң организминге хөй энергияны алгаш, хөөшти чарыгдап турар. Ооң түңнелинде семирип эгелээр. Холестерин чоорту кавудеп, хан дамырларынга атеросклероз тыптып эгелээр. Ооң түңнелинде чем будумелдери болгаш энергетика материалдары организмче шоолуг кирбестээр, ынчангаш стенокардия болгаш өске-даа аар аарыглар тыптыр. Чигир аарыы, гипертония, дус солчулгазының үрелиишкини — бо бүгү хөй чем чиир кижилерге айылдыг. Ам эмчилер чаңгыс кижиден безин элээн каш аарыгларны тып ап турар. Ындыг кижи күш-культура база кылып албазы билдингир. Аарыг кижи долгандыр турар чүүлдер-биле харылзажыр ерге чокталыр болгаш үтээн-бодалы кошкаар.

Иммунитет системазы база бергедээр. Ындыг кижи микроб болгаш вирус агентилериниң чиик олчазы апаар. Ооң түңнелинде будумелдер солчулгазын улам баксырадыр.

Чемнениринин бодуун чурумун бузин үрептерге (үр хуусаада чемненмези азы хөй чем чиири) — ол безин гастритке, иштин-шөйүнду аарыгларынга, колиттерге демек болур. Ындыг таварылгада эмчилер колдуунда чаа кылган чемнер чивейн, харын чүгле «бустаан» азы хайындырган чемнер чиирин сүмелээр. Иштин-шөйүндунуң чамдык аарыгларының үезинде ынчаар эмнээри чамдыкта хоралыг-даа болур. Үр үеде чүгле диета сагыырга, иштин-шөйүнду шугумунуң ниити кошкаашкынын болдурар, ол база бир аарыг.

Ынчангаш диетолог эмчини кухня кижизи деп санавас бис деп, Сергеев санап турар. Диетолог эмчи дээрге калбак профильдиг кижизи-дир. Ылаптыг түңнел үндүрер дээрде ол гастроэнтерология, эндекринология, биохимия талазы-биле база билиглиг болгушаан, кулинарияны, фитотерапияны база сайгарып шыдаар болур ужурлуг. Бо таварылгада үш мергежилдиң эмчилерин — психотерапевтерни, диетологтарны, эмнелге күш-культуразының эмчилериниң куженишкиннерин чаңгыс черже углаар апаар бис. Ынчан ам эм-биле эмнээр аргалардан чайлаар. Ындыг программаларны ажылдап кылырынга хоорайның азы районнуң диагностика комплекстери турар апаар, а эмчи-санитар кезектери шын чемнениринин талазы-биле профилактиктиг сумелерни бээр тускай филиалдар болур ийик. Маңаа дузаны кадык камгалал талазы-биле депутат комиссиялары база чедирип болур.

«Бир эвес кадык болукселынза база аарывас дизиңзе — чемче шымдылава. Арагамы шуут уттувут. Чем соонда чыдып албайн, сергелең болуруң утпа, хүндүс удува. Бо бүгүнү сагыыр болзуңза — үр чурттаар сен. Бир эвес эмчилер чедишпес болза, сээң эмчилериң — «Хеглүг аажы-чаң болгаш ой-тевында чемненилге!» деп кадыкшыл кодекизин амгы үеде утпаза чогуур.

В. ИТКИН,
СЭТА-ның корр.
Загорск хоорай.
Москва областы.

Телевидение

АПРЕЛЬ 11-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 7-ги сериязы. 10.00 —Медээлер. 10.10—13.10 —Үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Аас-кежиктиг улчумал херээжен» 1-2 сериялары. 15.30 —Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Фашист концлагерьлерге хоругдаттырганнарның хосталганының делегей хүнүнге. Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.20 —Москваның улустуң хөгжүм херекселдер оркестриниң концерти. 16.50 — «Объектив». 17.30 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Төөгүнүң арыннары. Социалистиг демократияның ленинчи принциптери. 18.00 — «Золотая шайба» клубтуң шеңналы дээш. 18.45— «ССРЭ-ге чогааттынган». «Импульс» деп бир дугаар бот-орулгечарылгалыг нептерединчи теп дугайында (Москва). 19.30 —Бут бөмбүүнүң допчулалы. 20.00 —«Театр кижизи» К. Станиславскийниң суркүчүзу, театр администратору Ф. Н. Михальский дугайында. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Аас-кежиктиг улчумал херээжен». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 23.15 —Бөгүн делегейде. 23.25—23.55 —М. Минцаев ырлаар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —«Сылдыстыгда дээрниң тывызыктары» деп бөлүктен эртем-тей фильмнер. 8.35 — 9.35—Н. В. Гоголь. «Өлүг сүнезиннер». 8 класс. 9.05—Орус чугаа. 10.05—ОПТУ суругуулдарынга. Информатиканың база саналга техниказының үндезиннери. Алгоритмнер кадар робот. 10.35—11.35 — Совет литературада В. И. Ленинниң овур-хевири. 10 класс. 11.05 —Бойдус дугайында чогаалдар чыындызы. 12.05 — Бут бөмбүүнүң допчулалы. 12.35 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 13.10 — Медээлер. 13.20 — 14.50 — «Ажыг чашпан». Уран-чечен фильм. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. «Кызыл телестудиязының почтазы». Хоочуннарның чогаалдарын ёзугаар демчыдылга. 19.15 — «Азия тееу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Кызылга хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын хөгжүдер дугайында». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаглар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чештер!». 20.20 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Херээженнер. «Динамо» (Новосибирск) — ЦСКА. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Тургустунуп келген байдалдарның аайы-биле». Элээдилер аразында кем-херек үүлгедиишкиннерин беш удур болдурбазының дугайында. 22.30 — 23.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен!». 19.15 — «Делегей панорамазы». 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чештер!».

Кино

АПРЕЛЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Серебряная маска» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (үзеткен), Бичии залга: «Мультсборник» 10.00, 11.30, «Непобедимый» 13.00, 14.50, 16.40, 18.30, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Волшебное наследство» 8.40, 10.20, 12.00, «Золотая цепь» 13.40, «Цветок в пыли» 15.30, 18.30, 21.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Лютра» 10.00, «Неизвестная женщина» 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мио, мой Мио» 11.00, «Везучая» 13.00, «Загон» 15.00, 17.00, 19.00 (үзеткен) шактарда.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ.**

агаар

Республикага булуттаар, аазыр. Дүне чагбас. Хүндүс чамдык районнарга шоолуг эвес хар чаар. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 0—5 градус соор. Чамдык районнарга соок 8—13 градус болур. Хүндүс 10—15, чамдык районнарга 0—5 градус чылыыр.

Кызылга база-ла булуттап, аазыр. Хар чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне 3—5 градус соор. Хүндүс чылыг 12—14 градус чеде бээр.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуу килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кадээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. Солун келбейн баргаңда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ааазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2795. ТС—00573.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 12 вторник № 86 (13686)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы

Эргелеп башкарылга структуразын сайзырангайжыдар

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат В. Е. СЕРЯКОВТУҢ илеткели

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга эде тургустунуушкунуң чаа үе-чадазының хемчээл анализин кылган, ооң идеологтуг чаартылгазының программазын ажылдап кылган деп, илеткелчи эгезинде демдеглээн. Ук Пленумга чүве чугаалап тургаш, эш М. С. Горбачев эде тургустунуушкун дээрге совет ниитилелдиң эргежок чугула үе-чадазы, ооң алыс утказы шынар талазы-биле чаа байдалче шилчилге деп демдеглээн.

Эде тургустунуушкунуң эң чугула углаашкыннарының бирээзи экономиктиг үндезин реформа, а ол сорулганы чедип алырының шиитпирлиг чепсээ — ниитилелди демократтаарын улам ыңай хөгжүдери болур.

Партияның XXVII съездизиниң, ТК-ның ооң дараазында-гы Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырары-биле бистиң республиканың улус депутаттар Советтери социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедиринге, эде тургустунуушкунуң херээнге телептиг салыышкынын киирип турар деп, илеткелчи уламчылаан. Ук хөгжүлде оларның организакчы ажылындан, республиканың экономиказында болгаш социал амыдыралында айтырыгларны кайы хире билдилиг шиитпирлеп турарындан дыка хамаарышкыр. Хамыктың мурнунда улус ажыл-агыйын удуртурунуң экономиктиг методтарын калбаа-биле шиңгээдири, министерстволарны, бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче, интенсивтиг технологияны шиңгээдириинче шилчидери болур.

Бүдүрүлгелерниң техниктиг эде дериниишкинин кылып чорудар, күш-ажылды организастаарының бот-орулга-чарылгалыг бригада хевирин шиңгээдир, күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылгазы чурумун бышкылаар талазы-биле кылдынып турар ажылдарның түңнелинде үлетпүр продукциязын бүдүрериниң хемчээли сээлгү ийи чылда 14,1 хуу өскен. 1987 чылда бараанныг продукцияның бүгү өзүлдезин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күзели-биле чедип алган.

1986—1987 чылдарда кедээ ажыл-агый продукциязының ниити бүдүрүлгезинге илеткелчи доктаарган. Он бирги беш чылдаазынга деңнээрге, ол 16,3 хуу өскен, фонд эгидилгези 9,4 хуу бедээн. Тарааны, картофельди, мал продуктуларын чылда ортумаа-биле бүдүрериниң деңнели өскен. Кедээ ажыл-агый продукциязының кол хевирлерин садып алыр талазы-биле ийи чылдың пландары ажыр күүсеттинген. Эът, сүт продуктулары-биле, ногаа-биле чонну хандырары элээн экижээн.

Ажыл-агый иштинде санаашкынны, коллективтиг болгаш ег-бүле кээржээни кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге шиңгээдип алыр талазы-биле ажылдар боттанып турар. Эрткен чылын коллективтиг кээрээ өзүгээр ажылдап турар бригадалар саар инектиң 55 хуузун, ангыр мыйыстыг бода малдың 45 хуузун, хойнуң болгаш өшкүнүң 33 хуузун ажаап, карактап турган. Кээрээлиг коллективтер 42,2 миллион рубльдиң ниити продукциязын бүдүрген. Бо коллективтерде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ийи катап улуг.

Ындыг-даа болза республиканың бүдүрүлге күчүзүн ажыглап турарында четпестер хөй деп, В. Е. Серяков уламчылаан. Бүдүрүлгелерни техниктиг эде дерип талазы-биле ажылды үлетпүр саадаткан, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпизи чавыс, бар аргалар чедир ажыглаттынмайн турар. План күүсетпейн турар черлер хөй. Капитал тудугда база чедиишкиннер эвээш. Экономиканы болгаш культураны хөгжүдери-биле тускайлаан акша-херекселди чедир шиңгээдип албайн турар.

Республиканың агроүлетпүр комплекизин хөгжүдеринге ук дезин өскерилгелер болбаан. Ооң уламындан дыка хөй совхозтарның экономиказы кошкак байдалда, продукция бүдүреринге хөй чарыгдалдарны олар кылып турар. Бир центнер картофельдиң бот үнези 1987 чылда пландаанындан 89 хуу, а ногаа—74 хуу, тараа—23 хуу хөй болган.

Мал продуктуларының бот-үнези аар болуп артпышаан. Бедик бот-үнениң кол чылдагааны малдың продуктулуг чоруунуң чавызы, мал чеминиң шынарының кудузу, шынар чок продуктуларны күргенге саткаанының база өске-даа чүүлдерниң уржуундан чидириглер болгулаан.

Эргелеп башкарылганы эде тургузары, ажыл-агый механизминиң үндезин реформазы ниити күрүне эрге-ажыктарының, күш-ажылчы коллективтерниң эрге-ажыы-биле дүүшкек болур дээрзин партия ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунга демдеглээн. Ынчангаш, бодунуң девискээринде чурттакчы чонну аъш-чем болгаш үлетпүр барааннары-биле, чуртталга бажыңы-биле, социал-культура болгаш амыдыралдың ачы-дузазы-биле хандырар сорулганы улус депутаттарының чер-чер Советтеринге онааган.

Экономиктиг механизмни сайзырангайжыдар, бүгү каттыжылыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылын экшидер талазы-биле комплекстиг хемчеглерни Советтер боттандырар ужурлуг. Ынчангаш түс чер бюджедин хуваарда каттыжылыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылының түңнелин барымдаалаар.

Республиканың улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының организастыг, структуразын сайгарып көөрге, чамдык черлерде дыка нарын, эргелеп башкарылга аппарады улуг, ооң уламындан улус ажыл-агыйын экономиктиг эрге-ажык барымдаалавайн, үүрмек хараганзаашкын-биле, янзы-бүрү айтыышкыннар-биле удуртуп турар апарган.

Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының тургустунган схемазы РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының схемазы-биле бир демей ажылдап турар. Ниити эвилелдиң азы эвилел-республика министерствозунуң болгаш ведомствозунуң 43 бүдүрүлгези болгаш организациязы Тыва АССР-да бар.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң амгы үе-чадада негелдезинге дүүштүр эргелеп башкарылганың деңнелин болгаш ажыктыын бедидер талазы-биле тодаргай хемчеглерни СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Республикаларның эргелеп башкарылга органнарының ажыл-чорудулгазын сайзырангайжыдар дугайында» доктаалында тодаргай киирген. Ук доктаалды күүседир сорулга-биле республикага улус ажыл-агыйының адырларын эргелеп башкарарының структуразын сайзырангайжыдар талазы-биле тускай комиссияны тургускан. Ук комиссия бот-боттарының ажылын дакпырлап кылып турар бүдүрүлгелерни, организацияларны дүжүрер, а ол ышкаш административтиг эргелел башкарылга ажылдакчыларының санын кызырар талазы-биле 60 ажыг саналдарны өөренип көрген.

Ол бүгү саналдарны өөренип көрген болгаш материалдарны РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге, СЭКП обкомунга, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының хуралдарынга чугаалашкан дээрзин В. Е. Серяков дыңнаткан. Кирген саналдарның хөй кезиин деткээн. Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының ажылдап кылдынган схемазында дөрт комплексти: үлетпүр-транспорт, агроүлетпүр, тудуг болгаш социал амыдырал комплекстерин киирген. Ук комплекстерни Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары удуртуп турар.

Республиканың девискээринге экономиктиг ажылды, санхөө, банк, статистика болгаш экономиктиг өске-даа органнарның ажылын дүүштүрер, республиканың экономиказының ажыктыын бедидер кол-кол оруктарны тодарадыр сорулга-биле Министрлер Чөвүлели экономиктиг чөвүлелди тургузар, ооң составынга чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның, ажыл-агый болгаш эртем организацияларының удуртукчулары кирер.

Республиканың улус ажыл-агыйының материал-техниктиг хандырылгазынга ССРЭ-ниң Курхандырылгазының материал-техниктиг хандырылгазының кол девискээр эргелелин тургузары көрдүнүп турар. Ооң составынга Тыва АССР-ниң Курхандырылгазы болгаш Продукция бээр талазы-биле Тыва эргелел кирер.

Материал-техниктиг хандырылганың кол девискээр эргелели долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның принциптеринге ажылдаар. Бо үдээде бот-орулга-чарылганың оругазы ооң бүдүрүлге болгаш социал хөгжүлдезиниң, күш-ажыл төлевириниң кол үндезини апаар.

Амгы үеде статистика органнарын эде тургускан деп, илеткелчи уламчылаан. Мурнунда турган Статистика эргелелиниң болгаш санаалга төвүнүң баазазынга Статистиканың Тыва республика эргелели тургустунган. Ооң салбырларының структуразын сайзырангайжыткаанының түңнелинде ук системада ажылдап турарларының санын 10 хуу кызырар. Статистика эргелелиниң ажыл-чорудулгазын бот-орулга-чарылганың үндезининге боттандырар, чамдык статистика материалдарын белеткээринге күрүне чагыын доктаадыр.

Бистиң республикада ССРЭ-ниң Курбаңкызының, ССРЭ-ниң Үлетпүр-тудуг банкызының, ССРЭ-ниң Агроүлетпүр банкызының, ССРЭ-ниң Чуртталга-коммунал ажыл-агый болгаш социал хөгжүлде банкызының, ССРЭ-ниң Күш-ажылчы акшаалга болгаш чонга чээли банкызының Тыва республика эргелелдери тургустунган. Банк албан черлери бүдүрүлгелер болгаш организациялар-биле чээли харылзааларын калбартып, чоннуң херегцел барааннарын бүдүрерин көвүдедиринге, улус ажыл-агыйында санаашкыннарны болгаш акша эргилдезин бышкылаарынга экономиктиг быраларны ажыглап турар. Капитал салыышкыннарны акшаландырары-биле долдуруп турар документилерни дыка кызырган. Ындыг-даа болза банк албан черлериниң структуразында таарымча чок чүүлдер Кызыл хоорайда бар деп, илеткелчи чугаалаан.

Санхөө системазын, эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын мурнунда чедир үнелеевейн, ажыл-агый чорудулгазы организастаарынга бот-орулга-чарылганы кошкаканы бүдүрүлгелерниң санхөө түңнелдеринге багай салдарны чедирген турган деп, В. Е. Серяков уламчылаан. Санхөө министерствозу, Өртек талазы-биле күрүне комитеди бодунуң ажылынга Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжылыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузунуң негелделерин удуртулга болдурар ужурлуг.

Ажылдап билир чорук дээрге күш-ажылды шын организастаары, бар бүдүрүлге күчүзүн ажыл-агыйжы өзү-биле ажыглаары, күрүнениң акша-херекселин чөп чарыгдаары дыр деп, илеткелчи уламчылап демдеглээн. Маңаа хамыктың мурнунда экономиктиг быжыг билиг херек, а ажыл-агыйн аппарадында ажылдап турар кижилерниң ол талазы-биле билии негелдеге четпес. Министерстволарның, комитеттерниң, эргелелдерниң удуртукчулары болгаш специалистери бүдүрүлгелерниң бүдүрүлгечи ажыл-чорудулгазындан хоорук болур таварылгалар бар.

Оларны эргелеп башкарылга системазын дамчыштыр бүдүрүлгеже чоокшуладыр дугайында айтырыг тургустунуп турар. Ындыг хевирлерниң бирээзи болза бүдүрүлге каттыжылыышкыннарын тургузары болур. Чурт үлетпүрүнүң министерствозунуң составында кирип турар бүдүрүлгелерниң баазазынга Тыва АССР-ниң чурт үлетпүрү бүдүрүлге каттыжылыышкынын башкарыкчы бүдүрүлге болур Кызылдың мебель фабриказынга тургузар деп саналды киирип турар. Ук каттыжылыышкын долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның принциптери-биле ажылдаар, ооң ажыл-чорудулгазынга Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжылыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузу хамаарышкыр. Эргелеп башкарылга аппарадын тудар чарыгдалды республика (АССР) бюджединден эвес, каттыжылыышкынның бүдүрүлге ажыл-чорудулгазындан боттандырар.

Бүдүрүлгени эргелеп башкарарын сайзырангайжыдар, ыяш белеткелин болгаш ыяш болбаазырадырын хамыладыр сорулга-биле Тыва АССР-ниң Одалга үлетпүрүнүң министерствозун Тыва АССР-ниң ыяш үлетпүрү болгаш одаар чүүл сайгарылга бүдүрүлге каттыжылыышкынын «Тыва ыяш одалга» кылдыр тургузарын саналдап турар, ооң составынга ыяшты белеткээр болгаш салдадыр Ырбанның ыяш ажыл-агый үлетпүрү, Кызылдың ыяш салдадыр, сээртүр болгаш болбаазырадыр бүдүрүлгези, республиканың одаар чүүл сайгарар конторазы, республиканың коммунал-амыдырал бүдүрүлгелери болгаш организациялары кирер.

Бо таварылгада «Тыва ыяш одалга» каттыжылыышкынынга Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжылыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузу база хамаарышкыр турар бүдүрүлгечи структуралыг албан чери болур, ооң административтиг эргелеп башкарылга ажылдакчыларынга чарыгдалды бүдүрүлге ажыл-чорудулгазы харылаар.

Эргелеп башкарылганың экономиктиг методтарын күштелдирери-биле база ажыл-агый механизминге салдар чедирери-биле Тыва АССР-ниң Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозун бүдүрүлге каттыжылыышкыны кылдыр эде тургузарын саналдап турар. Каттыжылыышкынга адырның единицалары — чылыг энергетика, газ, сүт, дамчыдар бүдүрүлгелери, Кызыл хоорайның чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге каттыжылыышкыны, республиканың «Түскей коммун-септелге тудуг» эргелели, техниктиг четчелээшкин бюрозу, тускайлаттынган АТБ, телевидел-смета бюрозу болгаш өске-даа черлер чагыртыр. Бот-тускайлаң «Шагаан-Арыг коммунэнерго», «Шагонарводоканал» салбырлар база Сарыг-Сеп, Кызыл-Мажалыкта, Бай-Хаакта райгаз бүдүрүлгелери бүдүрүлге участоктары апаар.

Кызыл хоорай күүскомунуң чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелели болгаш чуртталга ажыглал трези дүжер, оларның баазазынга Кызылдың бүдүрүлге каттыжылыышкыны тургустунар, аңаа чүнар-бажың хеп чуур черлер комбинады, чаагайжыдылга комбинады, чуртталга-ажыглал бүдүрүлге участоктары кирер. Районнарга чуртталга-коммунал ажыл-агыйның бүдүрүлге эргелелдери тургустунар.

Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң эргелеп башкарылга системазы районнардан хоорук апарган, ынчангаш эргелеп башкарылганың ийи чадалыг системазынче шилчиирин саналдап турар. Кызыл хоорайда «Тывафото», «Тывапарикмахерские», «Тываобувь», «Тывашвейбыт» бүдүрүлге каттыжылыышкыннарының баазазынга хоорайның чаңгыс бүдүрүлге каттыжылыышкыны тургустунар. «Рембыттехника» бүдүрүлгезиниң болгаш «Тывателерадиобыттехника» каттыжылыышкынының баазазынга «Тыварембыттехника» республика каттыжылыышкыны тургустунар. Техника-экономиктиг бюро бүдүрүлге-техниктиг комбинат кылдыр эде тургустунар. Районнарга чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге каттыжылыышкыннары тургустунар. Министерство системазының эргелел аппаратының ниити санындан 35 кижи кызырлыр.

Автомобиль транспортунуң Тыва девискээр каттыжылыышкыны «Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжылыышкынынче эде тургустунган. Ол чорук эргелеп башкарылга структуразын сайзырангайжыдарын боттандырар арганы берген. Каттыжылыышкынның составынга 18 бүдүрүлге кирген, олар бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның принциптери-биле ажылдап турар. Эде организастаашкын үезинде административтиг эргелел аппаратының 25 хуузу кызыртынар.

Автомобиль оруктарын тударының болгаш ажыглаарының Тыва бүдүрүлге эргелели Тываның «Тыва автоорук» телевидел-септелге тудуг каттыжылыышкыны кылдыр эде адаттынган. Орук ажыглал ажыл-агыйларының ажылын организастаарының үндезининде девискээр талазы-биле принциптер, азы административтиг район бүрүзүнде орук ажыл-агыйының организациялары кирген. Чаа байдалче шилчээн соонда административтиг эргелеп башкарылга аппарады ниитизи-биле 21 хуу кызырлыр.

Харылзааның бүдүрүлге техниктиг эргелелин (каттыжылыышкынын) эде тургусканында структуралыг 22 единица, оларның иштинде «Союзпечать» агентствозу бүдүрүлге эргелиг кирген. Структураны сайзырангайжытканындан 64 единица кызыртынган.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле бүдүрүлге каттыжылыышкынын тургузарын саналдап турар. Ооң составынга Тываның ном үндүрер чери, ном садыының Тыва республика конторазы бүдүрүлге эргелиг, а республиканың база районнарның дөрт типографиялары бүдүрүлге цехтери кылдыр кирер. Ук каттыжылыышкынның кол сорулгазы полиграфия продукциязын үндүреринге белеткээри, ону парлаары болгаш сайгарары болур. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжылыышкынының) дугайында Хоойлу аңаа күштүг болур, 1989 чылдан эгелээш ол долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарынга ажылдап эгелээр.

Каттыжылыышкыннарны эргелеп башкарарының структуразын сайзырангайжытканының бот-боттарын дагыннаар болгаш чергелешкек звеноларны дүжүргенниң күзели-биле эргелеп башкарылга аппарадының саны 28 хуу кызырлыр.

«Красноярскэнергонуң» Тывада энергия хайгаарал салбырын Тываның электри четкилеринге дорт чагыртыр кылдыр киирер деп санал кирип турар. Республиканың энергетика ажыл-агыйында эргелеп башкарылганы организастаарының схемазын эде көөрүн Тываның электри четкилеринге дааскан, маңаа районнарда салбырларын бышкылаарын кичээнгейге алыр.

Садыг болгаш бараан шынарының талазы-биле күрүне инспекция эргелелин дүжүргени-биле холбаштыр ооң кылыр хүлээлгезин болгаш ажылдакчыларының санын Стандарттар хайгааралының Тыва лабораториязынче болгаш республиканың Улусчу контроль комитединче дамчыдар.

Дараазында В. Е. Серяков республиканың агроүлетпүр комплекизиниң структуразынга доктааган. Районнарның агроүлетпүр каттыжылыышкыннарында чөвүлелдерни тургускан, оларның даргаларында совхозтарның директорлары соңгуткулаан. Ниитизи-биле РАҮК-тердеи чылда 340 муң рубль ажыл төлевириниг 93 кижини кызырган. Агроүлетпүркүркомнуң төп аппарадын 25 хуу чедир кызырарын көрүп турар.

РАҮК-терниң специалистери совхозтарда ажыл-агыйның эргелеп башкарарының чаа байдалында хамыктың мурнунда мурнакчы технологияны, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге ажыл-агыйны башкарарының экономиктиг аргаларын шиңгээдир талазы-биле организакчылар болур ужурлуг.

Амгы үеде ажыл-агыйның чаа механизмин шиңгээдир ажыл чорур турар. Бо чылдың январьда совхозтар болгаш агроүлетпүрнүң бүгү-ле салбырлары долу бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Ажыл-

(Уланчызы 2-ги арында).

Апрель 16—коммунистиг субботник хүнү

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИР

МӨҢГҮН-АКСЫ. (Радио-биле). В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге турескаатган күш-ажылдың байырлалынга Мөңгүн-Тайга районнуң ажыл-ишчилери идепкейлиг киржири-биле белеткел ажылдарын чорудуп турарлар. Баштайгы санаашкын езугаар алырга, бүдүрүлгелерге 680 кижи боттарының ажылдаар черинге продукция бүдүрер, суурлар чаагайжыдылгазынга 300 ажыг кижи киржир. Райондан ниитизи-биле 2500 ажыг кижи субботникке киржир, олар 14 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер.

«Мөген-Бүрен» совхозтуң ишчилери малчыннарга он беш бичии чуңар-бажыңны тудуп бээр. ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажыл-ишчилери рапс, люцерна тарыыр 200 га шөлдү кажаалаар, ийи чазаг тудар болгаш өске-даа ажылдарны кылырлар.

Мөңгүн-тайгажылар ажылдаан акшазындан беш муң рубльди он ииги беш чылдың фондузунче шилчидер.

Адыг-Тюлюш БЕГЗИ.

16 МУҢНУ ШИЛЧИДЕР

Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл болур оонга турескааткан коммунистиг субботникке белеткел ажылдарын республиканың автомобилистери бо хүннерде чорудуп эгелээн. Күш-ажыл байырлалының хүнүнде 3 муң 600 ажыг чолаачы, септекчи, тудугчу, инженер-техниктиг ажылдакчы бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар. 2 муң 870 кижи боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаар. 150 чолаачы боттарының каннап алганы кыдар-чаар материалдары-биле рейстерни кылыр. Пассажир АТБ-зиниң 100 чолаачызы ол хүн бодунуң каннап алган кыдар-чаар материалдары-биле хоорай иштинге пассажирлер оргуштур.

«Кызыл суббото» хүнүнде 27,8 муң тонна чүъкту, чүс-чүс пассажирлерни оргуштурары көрдүнген. «Тыва автотранс» каттыжылыышкынының бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының девискээрлерин чаагайжыдарынга болгаш ногаажыдарынга 690 кижи ажылдаар. Республиканың автотранспортчулары коммунистиг субботник хүнүнде 70 муң рубльдиң ажылын бүдүрер болгаш беш удур санаашкын-биле алырга, 16 муң рубльди беш чыл фондузунче шилчидер.

Николай ВАНЬКОВ.

Бөгүн—Космонавтика хүнү

КЕЛИР ҮЕНИҢ УЖУДУУШКУННАРЫНЧЕ

Кижиниң Марсче ужудуушкуну — ол хөөредиг бе азы бөгүнүнүң боттуг чүүлү апарган бе? Бо теманы амгы үеде эртемденнерниң, космонавтыларның болгаш астронавтыларның ужуражыышкыннарынга калбаа-биле чугаалажып турар. Марсче экспедицияның болур хуусааларының дугайында бодаалдар янзы-бүрү. Эң-не хөөнүүг кижилер ындыг ужудуушкунну бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир боттандырып болур деп санап турар, өскелери — ындыг ужудуушкунга чедир ам-даа он-он чылдар херек деп көрүп турар. Ынчалзажок оларның шуптузу маңаа кол-ла чүве кижиден хамаарышкыр деп санаан.

Космонавтика кайгамчык улуг базымнар-биле хөгжүп орар. Бөгүн бис космонавтыларның ажык космоска далаш чок, бүзүрелдиг ажылын көрүп орар бис. А ындыг коочуг ырак эвес чылдар мурнунда бис ындыг чүвени бодаар-даа хөөн чок турдувус. Чаңгыс болгаш хөй олуттуг корабльдерге ужудуушкуннар космоска кижи чүгле чурттаар эвес, а харын чедиишкинниг ажылдап болур деп чүвени бадыткаан. 120 хонуктан узун хуусаалыг ужудуушкуннарны чүгле бистиң чуртувуста боттандырып келген, оларның саны ам 11. Валерий Рюмин ийи ужудуушкунга катап 362 хонукту космоска эрттирген. Юрий Романенко үш ужудуушкунга 430 хонукту эрттирген, ооң узуктел чок эрттиргени — 326 хонук—рекорд болуп турар.

Деңзи чок байдалдың кижиге салдарларынга удур физиктиг болгаш техниктиг айтырыглары колдуунда шиитпирлеттинген. Романенко ужудуушкун үезинде чүгле 1,6 кг чидирген, а ооң бортинженери Александров космоска харылдаа семирий берген—2,3 кг немээн. Романенко күш-культура мергежилгелерин күүседиринге эң сундулуг болуп, ужудуушкун үезинде маңнаар орукка муң хире километрни «маңнап» эрткен.

«Ужудуушкундан ээп келген дораан Юрий Романенко шала-ла турупкан, турум эвес байдалы эскертиннип турду — деп, Эмчи-биология айтырыгларының институдунуң директору академик Олег Газенко тайылбырлаан. — Космодромга келгеш, Черниң байдалдарынга катап чаңчыгыышкынны таарымчалыг эрткен. Ийиги хонуунда-ла ол сегүүстеп, күш-культура мергежилгелерин кылып, кижиниишкиннерин чоорту улгаттырып эгелээн. Ол бүгүнү шыңгыы медицина контролюнуң байдалынга чорудуп турган. Мээң бодап турарым-биле кижи космоска бүдүн чартык, ийи чылда ажылдап болур, чүгле хөөнден, тургустунган таарымчалыг байдалдардан хамаарышкыр. Ындыг таварылгада физиологтуг болгаш биологтуг айтырыглардан социал болгаш психологтуг айтырыглар кол рольду ойнаар апаары чадавас» деп, академик түңнеп турар.

Эртемденниң бодап турары-биле, планеталар аразынга ужудуушкуннар база онзагай талаларлыг. Бирээде, хуусаазының узуну, чиңээ. Марсче черлиженерниң экспедициязы үш чыл хире хуусаалыг болур. Ооң аңгыда ужудуушкуннуң шуут бот-тускайлаңы ужудуушкун оруунда байдалдың тодаргай билдинмези, өскээртен кандыг-даа дузаа-деткимчениң келбези, ужудуушкунну кончап-даа эрте доозуп келтер арга чогу— бо бүгү чүүлдер онзагай талалары болуп, бергедээшкиннерни тургузар.

Планеталар аразынга ужудуушкунга кылымал аартаашкынны (деңзи байдалын) тургускан хэрээ бар бе? Бо айтырыгга харыы ам-даа чок. Бир эвес ону тургузар ужурлуг болза, деңзи тургузар дескинип турар ишти хос, төгерик корабль чогаадып, чылп эптээр апаар. Ооң-биле кады аңаа корабльдиң дескиннес кезээ база турар ужурлуг. Аңаа деңзи чок байдал кезээр артар. Ынчаарга кылымал деңзиден деңзи чок байдалче шилчилге база нарын айтырыг.

Кижиниң планеталар аразының оруунче үнген үезинде радиация камгалалының дугайында айтырыг чидии-биле тургустунар. Амгы үеде орбитте ужудуушкуннары черниң радиация чок куржагларында эртип турар болгай. Ынчангаш космос херелдериниң аар ядролары кижиниң мээзинге салдарын сүг шыңгыы шинчилеп, өөренири чугула. Черге ындыг дуржулганы долу хемнээлдиг кылыры болдуммас. Бо бир моондактыг айтырыг.

Эртемденнер амыдырал хандырылгазының өскээртен хамаарылга чок бот-тускайлаң системазын тургузарының айтырыын база шыңгыы нарын деп санап турар. Черден алган аъш-чем улуг хуусаада кадагалап чедишпес, ынчангаш суг, агаар, аъш-чем хандырылгазының айтырыы онзагай ужурдуглуг апаар.

«Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, өске планеталарже базымны кылырда Черге-даа, Чер оогунуң космос орбиталарынга-даа дыка хөй ажылдаар апаар» деп, академик О. Газенко түңнеп турар.

Ирина НИКОЛАЕВА. (ПМА).

ТЫВЫСКАН

ГАВАНА. (СЭТА). ССРЭ-ниң ужудукчу космонавтызы, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры Ю. В. Романенкону Кубаның «Карлос Х. Финлей» ордени-биле шаңнаан. Эртем талазы-биле шылгараңгай чедиишкиннерни демдеглээр ол шаңналды космос делгемин тайбың шиңгээдип алырынга ооң улуг ачы-хавыязы дээш шаңнаан. Аңаа болган байырлыг өзүлелге совет космонавтыга Кубаның орденин Кубаның компартиязының ТК-зының ийиги секретары, республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Рауль Кастро тывыскан.

Шаңнал өзүлелиниң үезинде чүве чугаалааш, Кубаның компартиязының ТК-зының Политбюро кежигүнүнге кандидат, республиканың Эртемнер академиязының президентизи Роса Элена Симеон Совет Эвилелиниң чорудуп турары космос шинчилелдери бүгү кижи төрелгетениниң эрге-ажыктарынга дугжур, тайбыңның херээнге берген болуп турар деп, онзагай демдеглээн.

ЭРГЕЛЕП БАШКАРЫЛГА СТРУКТУРАЗЫН САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАР

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

агый бүрүзүнүң ниити байдалын, материал-техниктиг баазазын, ажылчын күжүнүң талазы-биле хандырылгазын өөренип көргеш, хамык анализин кылган, ажыл-агый бүрүзү орулгалыг ажылдап болурунуң, бот-акшаланыышкын-биле амыдырап болурунуң база социал адырларны, бүдүрүлгениң хөгжүдеринге акша-хөреңгини тыптынып алырының аргаларын хандырары-биле продукция сайгарганы дээш немелде төлевирлерниң хемчээлин тодараткан. Совет, ажыл-агый органнары, агрокомитеттиң, РАУК-туң болгаш совхозтарның специалистери эргелелдиң экономиктиг башкарылгазының чаа арга-хевирлерин аажок шуушпаң шиңгээдип ап турарын илеткелчи шугумчулээн.

Ставрополь крайда «Кубань» агроүлетпүр комбинадының база Москва областының «Раменское» каттыжыышкынының, Чита областың Карым районунуң дуржулгазын шиңгээдип, бир районга ону дуржулгага кылдыр өөренип көөр болза кандыгыл дээрзин илеткелчи айыткан.

Колхозчуларның дөрткү съездизинге киирген саналдарны өзүгаар амгы үеде бисте совхозтар салбырларының баазаларынга кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер талазы-биле кодээ кооперативтерни организастаары эргежок чугула.

Агроүлетпүркүрүкомунуң ажыл-агыйларының ветеринар хандырылгазының ажыктыын бедидери-биле малдың аарыглары-биле демисежир станцияларның база республиканың ветеринария лабораториязының баазазынга республиканың ветеринария каттыжыышкынын организастаары чугула деп санап турар. Ындыг кирер бүдүрүлгелер ооң структуралыг салбырлары болур.

Совхозтарның база РАУК-туң өске-даа бүдүрүлгелериниң транспорт, септелге база энергетиктиг хандырылгазын экижидери-биле транспорт, септелге-техниктиг бүдүрүлгелериниң баазазынга, «Агроүлетпүрэнергомуң» ажыл-агыйлар база хандырылга баазаларынга хандырылга талазы-биле районнарның бүдүрүлге-кооператив каттыжыышкыннарын тургузар дугайында айтырыгны өөренип көрзе эки.

Моон соңгаар агроүлетпүр комплекизин улам хөгжүдеринге эртем улуг рольдуг болур. Эртем-техниктиг депшилгени шиңгээдир талазы-биле ажылды үндезини-биле экижидеринге бо чылын Агроүлетпүркүрүкомунуң системазынга агроүлетпүр комплекизиниң эртем хандырылгазының төвүн тургузарын бодап турар, аңаа агроүлетпүр бүдүрүлгезиниң шиитпирлээр айтырыгларын шиңгээдири-биле холбашкан республиканың быдаргай үүрмек эртем албан черлерин каттыштырар.

Төптүң составынга кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер болгаш ону болбаазырадыр талазы-биле эртем-бүдүрүлге база бүдүрүлге системазын ажылдап кылыр. Ооң күженишкинин хову-шөлдерниң дүжүткүрүн база мал ажылының продуктулуун бедидерин, бүдүрүлгениң организастаарының болгаш эргелеп башкарарының экономиктиг методтарынче шилчиирин хандырар, шак ындыг комплекстиг хемчеглерни ажылдап кылырынче угланган болур ужурлуг.

Республиканың ыяш ажыл-агый адырларынга Ыяш ажыл-агый министерствозунуң аппаратының күсели-биле Тываның ыяш ажыл-агый бүдүрүлге каттыжыышкынын тургузарын көрүп турар. Ооң хүлээлгези — арга-ыяшты болгаш тараан ыяш дилиндектерин камгалап өстүрери, улам тарыыры, тудугга херек ыяшты база ыяштан улустуң херелгел бараанныарын бүдүрери болур.

1988 чылда бот-орулга-чарылгаже база бот-акшаланыышкынче шилчээни-биле холбаштыр ажылының хемчээли улуг эвес лесхозтарны: Тес-Хем биле Таңдының Балгазын, Барыын-Хемчиктиң Чадаана лесхозтарга кадып быжыглаарын немей өөренип көөрү чугула. Районнарга лесхозтарның орнунга лесничестволар артып каар.

Бойдус курлавырларын бүрүн шиңгээдип ажыглаар, бүдүрүлге баазазын улам хөгжүдер, коллективтерниң экономиказын быжыглаар база социал байдалын хөгжүдер сорулга-биле Кызылда күрүнениң аңнаар-тывыш ажыл-агыйының баазазынга Тыва АССР-ниң Аңныыр-тывыш ажыл-агыйының бүдүрүлге каттыжыышкынын тургузар деп турар, аңаа республиканың бүгү-ле курамнаар-тывыш ажыл-агыйлары бактаап кирер ужурлуг. Бо каттыжыышкынны тургусканының түңнелинде эргелел аппарады 25 хуу кызырлыр.

Бойдус камгалалын улам күштелдирер, ооң курлавырын чогумчалыг ажыглаар сорулга-биле бойдус курлавырларын база долгандыр турар бойдусту камгалаар хүлээлгелиг министерстволарның болгаш ведомстволарның күсели-биле республикага Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитедин, а районнарга инспекцияларны тургусса деп саналды киирип турар.

Республиканың Аптека эргелелин «Фармация» бүдүрүлге эргелели кылдыр эде тургускаш, ону Кадык камгалал министерствозунга дорт чагыртыр кылдыр шилчидип бээрин, ол ышкаш министерствонуң составынга «Медтехника» эргелелин дамчыдып бээрин саналдап турар.

Ооң түңнелинде кадык камгалал албан черлерин болгаш республиканың чурттакчы чонун эм аймаа-биле хандырарынга, эмни шын хуваарынга, эмнелге албан черлериниң талазындан чагыглар ыяк чептиг болурунга дөгүм болур ужурлуг.

Тыва АССР-ниң Кинофикация талазы-биле күрүне комитединиң хүлээлгезин, кол хөреңгизин база курлавырларын Тыва АССР-ниң Культура министерствозунга дамчыдып бергеш, аңаа шуут кадар, оон аңгыда ук министерствога республиканың кинопрокат конторазын структура салбыры эргелиг кылдыр киирерин көрүп турар.

Ниити билиг база профессионал школаның реформазын боттандырарын дүргедедир, профтехучилищелерниң база ниити билиг школаларының материалдыг баазазын долу ажыглаар, өөреникчилерниң профессионалдыг белеткелин экижидер сорулга-биле Чырыдышкын министерствозу биле Профессионал-техниктиг өөредилгениң күрүне комитединиң баазазынга Улус өөредилге министерствозун тургузар деп саналдап турар.

Культура, Кадык камгалал министерстволарынга чамдык коллективтерни каттааныышкын, Улус өөредилге министерствозун тургусканының түңнелинде оларның аппараттарының ажылдакчыларының саны 30 хуу кызырлыр.

Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозу бодунуң төп аппарадын кызырып тургаш, республиканың кодээ база суур Совет бүрүзүнге участок милиционерлерин тургузар деп турар.

Эки тура ниитилелдерниң штадының санын 30 хуу чедир кызырар, ол ышкаш коллективтиң кежигүннерниң даадывырының база күрүне бюджединиң акша-хөреңгилери-биле штаттыг ажылдакчылары тудуп турар ниитилелдерни дүжүрер дугайында айтырыг тургустунуп келген.

В. Е. Серяков оон аңгыда республиканың тудуг комплекизин башкарарын экижидер талазы-биле саналдарга доктааган. Оларны «Чурттуң тудуг комплекизин эргелеп башкарарын улам сайзыраңгайжыдар дугайында» база «Тудугда ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарынга база ол ышкаш капитал тудуг талазы-биле дараазындагы шиитпирлерге үндезилеп ажылдап кылган. ССРЭ-ниң Урал-Сибирь тудуг министерствозунуң тудуг салбырларының кереэлиг ажылының хемчээлин улам күштелдирер, эң ылаңгыя Кызыл биле Шагаан-Арыг хоорайларда чуртталга бажыңнарының тудуун дүргедедир, «Тудуг хезектери» комбинаттың күчүзүн ажыглаарының коэффициентизин бедидер сорулга-биле ооң баазазынга бажың тудар комбинатты тургузары эргежок чугула болуп келген, ол комбинат панельден тудар бажыңнарының тудуун бүрүн хандырылгаар ужурлуг. «Тыва тудуг» трест түүйбудан чуртталга бажыңнары база социал адырның объектилерин болгаш бүдүрүлге күчүлерин тудар кылдыр специализастаттынар апаар.

Объектилерни эй-шаанда ажыглалга киирер, оларның архитектурлуг база техниктиг деңнелин бедидер, тудугга депшилгелиг методтарны ажыглаарын экижидип тургаш, ниити тудуг тресттериниң база төлевилел институттарының мастерскаяларының баазаларынга «Тыва агроүлетпүр төлевилел тудуг» төлевилел-тудуг каттыжыышкынын организастаар айтырыгны өөренип көөрү чугула.

Илеткелчи оон аңгыда социал хандырылганың бүдүрүлгелерин база организацияларын эргелеп башкарарынга улус депутаттарының чер-чер Советтериниң боттуг ролюн бедидер талазы-биле райкүүскомнарның чамдык даргаларының база оларның оралакчыларының саналдарын комиссия өөренип көргенин дыңнаткан. Чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле районнарга чаңгыс аай салбырларны, оруктуң септелге-ажыглал эргелелдерин (участоктарын), чуртталга-коммунал албаның организастаарын пландап турар. Кино четкизиниң районнарда дирекцияларын база аптека албан черлерин тус-тузунда райкүүскомнарның культура килдистеринге болгаш районнарның төп эмнелгелеринге шилчидип бээр апаар. Районнарның харылзаа белдирлери харылзааның бүгү-ле организацияларын база «Союзпечатьтыы» удуртур.

Бодунуң девискээринде 10 муң ажыг кижи чурттакчылыг хоорай, ооң иштинде район чагырыгалыг хоорай Советиниң күүскомунга оргинструктор килдизи, а 7,5 муңдан хөй чурттакчылыг хоорайга күүском даргазының оралакчызы штатты бээрин РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге комиссия саналдап киирген. Ол ышкаш район, хоорай Советтериниң күүскомнарының килдистериниң болгаш эргелелдериниң ат-даңзызынга чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдерин, районнарның (хоорайларның) харылзаа белдирлерин, районнарның орук-ажыглал ажыл-агыйларын, районнарның төп эмнелгелерин киирерин саналдаан.

Эргелел структуразын сайзыраңгайжыдар талазы-биле айыткан хемчеглерни боттандырганындан ооң аппарадында ажылдакчыларның саны улус ажыл-агыйында ажылдап турар 1000 кижиге оннаштыр 30,5-тен 23,4 кижи чедир кызырлыр. Улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының саналдап киирген структуразында 5 министерствону, Күрүнениң 3 комитедин, республиканың 6 эргелелин, 8 организацияны болгаш бүдүрүлгелерни эде тургузарын болгаш дүжүрерин көрүп турар.

Оларның баазазынга бот-орулга-чарылгалыг тос бүдүрүлге каттыжыышкыннарын,

Улус өөредилге министерствозун, Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитедин, ССРЭ-ниң Күрхандырылгазының материал-техниктиг хандырылгазының кол девискээр эргелелин тургузары көрдүнген.

Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының организастыг структуразын эде тургузар талазы-биле саналдарны боттандырганының түңнелинде күрүне база ажыл-агый органнарының аппаратындан чылда 2 млн. ажыг рубль шалыңныг ажылдакчыларны кызырар арганы бээр. Республиканың министерстволарының болгаш ведомстволарының төп аппарадын 30 хуу чедир кызырарын көрүп турар, кызырылган ажылдакчыларның чылда ажыл төлевири 500 муң ажыг рубль турган. Эргелел органнары аппараттың санын кызырарынга сонуургалын бедидери-биле кызырылгадан үнүп келген ажыл төлевир фондузунуң 70 хуузун бедик мергежилдиг ажылдакчыларның база албан-дужаалдыг кижилерниң шалыңын көвүдедиринге ажыглаарын чөпшээрээн.

Эргелел аппарадындан кызырылган специалистерни бодунуң адырларынга ийикпе азы аңаа дөмей бүдүрүлгелерге ажылга киирер ужурлуг. Ол чүге ындыгыл дээрге, улус ажыл-агыйының адырларында 2000 ажыг хостуг черлер бар. Тудуг организацияларында 1300 ажыг кижи чедишпес, оон аңгыда транспортта, харылзаада, садыгда болгаш хөй-ниити чемненилгезинде улус чедишпес.

Ооң-биле кады эң ылаңгыя совхозтарга немей бүдүрүлгелерни, кооперативтерни ажыдар айтырыгларны шиитпирлээр херек.

Бистиң республикада совет, ажыл-агый органнары база профэвилелдери күш-ажылчы курлавырларны чөптүг ажыглаарын чогумчалыг шиитпирлевейн турарын В. Е. Серяков шугумчулээн. 1987 чылда кызырылда-биле ажылдан үнген 1200 ажыг кижиниң үштүң бир кезээ ажылды боттары тып кирип алган.

Илеткелчи дараазында республиканың ажыл-ишчилериниң мурнунда план күүседириниң талазы-биле сорулгаларга доктааган. Ажыл-агыйны башкарарының чаа негелдези-биле, бот-орулга-чарылга-биле ажылдааш, республиканың бүдүрүлгелери мөөңнеп садар өртек-биле үлетпүр продукциязының хемчээлин эрткен чылдың деңнелинден 6,8 хуу көвүдедир, орулга алырының планы 132,4 хуу күүсеттинген. Ооң-биле чергелештир Кызыл хоорайның сүт заводу, Кызыл-Мажалыктың сүт заводу, Кызылдың хлеб комбинады, эът-соок далган заводу, дааранылга-трикотаж фабриказы болгаш ниити 8 бүдүрүлге кереэлиг хүлээлгелерин күүсетпээн.

Улустуң херелгел бараанын бүдүрериниң планнарын Агроүлетпүркүрүкомунуң бүдүрүлгелери, «Тудуг хезектери» комбинат, «Шагонартяжстрой» трест болгаш өскелер-даа боттандырбаан. Улустуң херелгел бараанын бүдүрериниң планын ыяап-ла күүседир турар ужурлуг дээрзин министерстволарның база ведомстволарның удуртукчулары ыяап-ла билген турзо.

Мал чеми чедишпес болганындан бо чылын мал кыштаглаашкыны берге байдалда эртип турар. Эрткен чылдың апрель 1-ге бодаарга, чыл эгезинден бээр малдың өлүп хораар чоруу 32 хуу көвүдээн. Эң ылаңгыя Каа-Хем, Тожу, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарда мал хорап турар. Эрткен чылга бодаарга бызаалар, хураганнар база анай алыры эвээжээн. Бирги кварталда күрүнеге сүт садарының планын Каа-Хем биле Кызыл районнар күүсетпээн.

Мал ажылында шак мындыг бергелер туруп келген болганда, Агроүлетпүркүрүкомунуң база РАУК-териниң специалистери, чер-чер Советтериниң күүскомнары мал кыштаглаашкынынга кичээнгейни бичии-даа кошкатпас, малдың өлүп хораар чоруун кызырар, сүт саалдазын көвүдедир дээш бүгү-ле хемчеглерни алыры эргежок чугула дээрзин илеткелчи айыткан.

Ооң соонда В. Е. Серяков республикада часкы тарылгага белеткелге доктааган. Часкы хову ажылдарынга чедир санныг хонуктар арткан. Ынчалза-даа республиканың ажыл-агыйларында амдыгаа чедир тракторларның 18 хуузу, сеялкаларның 20, чаштырып сугарар агрегаттарның 32 хуузу белен эвес. Эң ылаңгыя Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Бии-Хем, Эрзин районнарда байдал дүвүрээзиниг. Ниити республикада тараа культураларының 16 хуузу чогуур негелдеге чедир белеткеттинмээн. Хлеб продуктулар эргелелиниң бүдүрүлгелеринден ийи муң тонна үрезинни ажыл-агыйлар мынчага чедир солуп албаан. Картофель үрезининиң 47 хуузу — дөрт муң ажыг тонна үрезин четпес.

Республиканың ажыл-агыйлары минералдыг чемишчидилгелерни база хоран химикаттарны сөөртүп алыры-биле дээштиг хемчеглерни албайн турар. Чазын 80 муң гектар черни удур аңдарар, ынчангаш ажыл улуг.

Илеткелчи ооң соонда мал чеми белеткээр талазы-биле сорулгаларга тодаргай доктааган. Бо чылын бир чижек малга оннаштыр 18 центнер чем единицазын белеткеп алыр ужурлуг бис. Мал чемин белеткээрин көвүдедирде, бистер хамыктың мурнунда интенсификацияның ачызы-биле сиген шөлдерин база одарларны экижидип тургаш, тарылга шөлдериниң структуразын сайзыраңгайжыдып, рапс, дазылында чемиштиг үнүштерни, чочак-тараа, сула холумактарны база өске-даа культураларны тарыырын көвүдедип, чемишчидилгелерни хөй-биле ажыглап, мелиоративтиг ажылдарны чорудуп тургаш чедип алыр ужурлуг бис.

Чер-чер Советтериниң бир чугула ажылы болза, хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг-биле садты база огородту өстүрери болур. Бо талазы-биле бисте чамдык эки дуржулга барын В. Е. Серяков чугаалаан. Ынчалза-даа бо ажылда шыңгыы четпестер уламчылавышаан. Кедээде беш өг-бүлениң бирээзи-ле мал азыравайн турар. Тожу районда ындыг өг-бүлелер 43,1 хуу, Тес-Хемде — 38,7 хуу, Өвүрде — 29,6 хуу болуп турар.

Бажың чанының участоктарын эң ылаңгыя Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Эрзин, Сүт-Хөл районнарда чедир ажыглавайн келген.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели чоокта чаа «Республикада хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад ажылын база огород тарыырын хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган, чоокку үеде кылыр ажылдың тодаргай программазын бадылаан.

Илеткелчи дараазында социал-культура адырының материал-техниктиг баазазын хөгжүдериниң айтырыгларынга доктааган. 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира база хуузунда бажың-биле хандырары политиктиг болгаш социал ужур-дузалыг улуг айтырыг болуп турар. Ону шиитпирлээри-биле он үш чыл дургузунда ам бисте бары дег, ол хире чуртталга бажыңнарын тудар ужурлуг бис. Ооң-биле холбаштыр республиканың Күрпаны акшаландырыышкынының хамык-ла дөзүн барымдаалап тургаш, Кызылга база республиканың районнарынга чуртталга тудуунуң программазын ажылдап кылган.

Сөөлгү үеде бисте чуртталга фондузун септээр талазы-биле аажок шыңгыы айтырыглар тургустунуп келген. Кызыл хоорайда база район төптеринде-даа дыка хөй бажыңнарны капитал септелгеге киирер херек. «Тыва хамааты тудуг» трест чуртталга фондузун септээр ужурлуг. Ынчалза-даа трест ону чааскаан күш четпес. Ынчангаш чурттакчыларның боттарын аңаа киириштирер херек. Септелге-тудуг кооперативтерин организастаар талазы-биле улуг курлавырны ажыглавайн турар бис.

В. Е. Серяков бодунуң илеткелиниң төнчүзүнде эде тургустунуушкунунуң бүгү-ле участоктарынга улусчу эрге-чагыргаының органнарының дээштиг организакчы ажылы — партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның дараазындагы Пленумнарының шиитпирлерин, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планнарын, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни чедиишкинниг күүседиринге негелделерниң бирээзи болур деп айыткан.

ИЛЕТКЕЛ СООНДА САНАЛ-ОНАЛ ЭГЕЛЭЭН.

Улус депутаттарының Сүт-Хөл район Советиниң күүскомунуң даргазы депутат Чымба **МОНГУШ** улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын улам сайзыраңгайжыдарының талазы-биле бодунуң бодалдарын чугаалаан. Районнуң чурттаалга-коммунал ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазын, эргелерин чүгле район төвүнге эвес, харын кодээ черлерже улам калбартырын саналдаан. Оон ыңай районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының ажылдакчылары херек кырында ажыктыг ажылдарны кончуг эвээш кылып турар, оларның ажылының 70 хире хуузу материалдар белеткээри, янзы-бүрү сан-түңнер, медээлер чыыры, үстүкү органнарның болгаш статистиканың, райпланның ажылын дакпырлап, саазынга бижиир хөй ажылдарга чардыгары болу берген. Ынчангаш ол хөй артык медээлер чыырын соксадырын, РАУК-тен чамдык специалистерни хостаарын, экономисти райпланга бергеш, ону быжыглаарын, бухгалтериязын чок кылырын, ниитизи-биле 5 албан-дужаалды кызырарын сүмелээн. А райкүүском даргазының оралакчызынга РАУК даргазын арттырар дээрзин ол саналдаан.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **Моңгуш СҮГЕ-МААДЫР** бо айтырыгны өске областарда болгаш автономнуг республикаларда канчаар шиитпирлеп турарын өөренип көрбээнин, ук айтырыгны шиитпирлээринге коллективтерни киириштирбээнин, ону чүгле кабинеттерге шиитпирлеп турганын, ном садыының, ном үндүрер чериниң болгаш оон-даа өске коллективтериниң саналгаларын, барымдааларын база саналдарын кичээнгейге албааның чугаалаан. Полиграфия бүдүрүлгелериниң каттыжыышкынын, ном садыының каттыжыышкынын тургузарының дугайында бистиң саналывысты хүлээп албаан. Тываның ном үндүрер чериниң талазы-биле айтырыгны тургусканынга чөпшээрешпес бис. Ол идеологтуг организация эвес-тир, ол 58 чыл мурнунда-ла тургустунган. Россия Федерациязында ном үндүрер черлерни эде тургуспайн турар болгай, олар тускай хамаарышпас хевээр арткан. РСФСР-ге бистер чааскаан чүге ылгалдыг болур ужурлуг бис? 1989 чылдың январь 1-ден эгелеп ном үндүрер чер долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиир, 1990 чылда ол орулгалыг ажылдаар апаар. Район солуннарының редакциялары база боттарының тускай балансызынга ол хевээр артар ужурлуг.

№ 1 АТБ-ниң чолаачызы депутат **Виктор БАЕВ** үндезин реформа автомобилистерде канчаар боттанып турарын, бодунуң ажылдап турары автотранспорт бүдүрүлгезинде инженер-техниктиг ажылдакчыларны болгаш албан-хаакчыларны кызырып эгелээни бүдүрүлгениң ажылынга багай салдар чедирбээнин, харын ооң мурнундаазынга бодаарга, 72 муң тонна чүъкти хөйнү дажыглааны чугаалаан. Автотранспорттуң анаа турар чоруун болдурбазы, ону ажыктыг кылдыр ажыглаарын таарыштырарын экижидери чугула апарган. Моон мурнунда акша-кепеекти болур-чогууру-биле орта санап билбес турган-дыр бис. Эргелеп башкарылга аппарадында артыкшылдыг чүүлдерни моон соңгаар-даа кызырары черле чугула, эргелеп башкарылганың структуразын сайзыраңгайжыдары үениң негелдези апарган.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүрүкомунуң даргазының бирги оралакчызы депутат **Иван СУВАНДИИ** агроүлетпүрнүң башкарылгазы ийи чылда структураны өскертир талазы-биле кылып келген ажылдарын саналының эгезинде чугаалаан. АҮК-туң коллективтеринден ол үеде 250 кижини кызырган.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ хоойлузу-биле дүүштүр агроүлетпүрнүң чер-черде коллективтериниң инициативазын өзүтээр штатты база эде көрген. Специалистерни база ажылдакчыларны канчаар ажыглаарын ынамчалыг сайгарып, дүгүрүшканының түңнелинде совхозтарда чылда 1,3 млн. рубль шалыңныг 709 кижини база РАУК-терде 93 кижини кызыргаш, 340 муң рубльди камнап алган. Бо ажылды чорударда АҮК-туң комиссиязы ажылдап турган, эң ылаңгыя 38 бүдүрүлгеде штатты өөренип көрген.

Эргелел аппарадының структуразын өскертир талазы-биле АҮК-туң системазында ийиги үе-чаданың түңнелинде чылда 2 млн. рубль шалың фондулуг 991 кижини кызырган. Бо ажылды ам-даа уламчылаар апаарын И. М. Сувандии депутаттарга дыңнаткан.

Дараазында ол штат кызырылгазында таваржып турар бергелерге доктааган. Хосталган специалистерни ажылга киирген, чамдыктарын бүдүрүлгениң чаа хевирлерин ажыдарда ажыглаарын база ортумак звенога киирерин сүмелээн. Ажыл ынчаар чорууп турар. Эргелелдиң цех структуразының талазы-биле чүү кылдынып турарынга ол база доктааган. Агроүлетпүрнүң аңгы-аңгы бүдүрүлгелериниң аразында харылзаа ам-даа эки тодараттынмаан, чамдыктары эрги чаңчылындан уштунмаан боор турарлар. Ынчангаш амгы үеде «Агросервис» деп чаңгыс аай организацияны тургузарын АҮК өөренип көрүп турар. Ол ышкаш продукцияны болбаазырадыр бүдүрүлгелерниң үлетпүр-биле харылзаазының дугайында айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээри чугула. Кодээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадыр талазы-биле чамдык областарның, крайларның дуржулгазын өөренип көөр апаар.

Амгы үеде агроүлетпүрнү сайзыраңгайжыдарынга эртемниң ролю аажок улуг. Ынчангаш бистиң республикада амгы үеде ажылдап турар кодээ ажыл-агый угланыышкынныг 6 эртем албан черлериниң баазазынга эртем-шинчилел институдун ажыдары эргежок чугула дээн саналды ВАСХНИЛ-ге тургузар үези келген дээрзин депутат чугаалаан.

Сессияга болган илеткелде кыштаглаашкынның бойдалы база сүт садарының планы күүсеттинмээн дээш дүвүрээзин көрдүнгени черле шын. Ынчангаш АҮК-туң шугуму-биле ол четпестерни чайладыр дээш бүгү-ле хемчеглерни алырын И. М. Сувандии дыңнаткан.

Индирде — чоннуң амыдырал хандырылга министри депутат **Семен БУЯНДЫ**. Хандырылга албаннарының эде тургустунуушкуну, үениң негелдезинге дүүштүр чаартынып тургустунары эрткен чылын-на эгелээнин ол демдеглээш, эргелеп башкарылга аппарадын кызырарының талазы-биле боттарының саналдарын министерство Министрлер Чөвүлелинге киирген болгаш эргелеп башкарылга системазын улам ыңай кызырарының, сайзыраңгайжыдарының талазы-биле хемчеглерни ам-даа ханызы-биле өөренип көрүп турар деп айыткан.

Амыдырал хандырылгазының системазын чаартырының ийи модели тургустунган, илеткелде киргенин өзүгаар ажылдаар болза, ол бирги модель болур, ийиги модель болза, бот-боттарынга хамаарылга чок чыгыы каттыжыышкыннарның каттыжыышкынын тургузарынга чедирер. Амыдырал хандырылгазының адыры нарын болгаш хөй талалыг ажылдыг адыр. Ынчангаш адырның чер-черде дуржулгазын өөренип, парлалгадан дорт барып таныжылгадан эгелээш, бүгү аргаларны ажыглап турар бис деп, оратор демдеглээн. Бистиң республиканың солуннары, радио, телевидение бистиң адырда тыптып турар эвээш, бичии-даа болза дуржулганы ниитилештирер, чырыдар талазы-биле чүнү-даа кылбааны хараадангыг.

Амыдырал хандырылгазының адырынга кооперативтерниң ужур-дузазының дугайын санал берикчизи демдеглээш, амгы үеде республикада тургустунуп турар кооперативтер чүгле боттарынга орулга алырынче угланган, херек кырында чоннуң негелде-херелгелдеринче угланмаан боор турарын шугумчулээн.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму улус өөредилгезиниң талазы-биле чаңгыс аай политиканы тургузарының чугулазын демдеглээн деп, Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **Яков САРБАА** бодунуң саналынга айыткан. Амгы үеде республикада ниити билигниң 166 школазы, башкы институду, Красноярскиниң политехниктиг болгаш кодээ ажыл-агый институттарының филиалдары, 6 тускай ортумак өөредилге черлери, профтехөөредилгениң 11 училищелери ажылдап турар. Олар мынчага чедир аңгы-аңгы ведомстволарга, министерстволарга чагыртып, янзы-бүрү тус аайы-биле акшаландынып, тус аайы-биле үг-шиглиг боор келген. ТК-ның февраль Пленумунуң негелделеринге дүүштүр бо бүгү өөредилге черлери аныяк өскенниң кижизидериниң, өөредириниң, амыдыралга белеткээриниң талазы-биле чаңгыс улуг ажылдаар ужурлуг. Чогум-на ынчангаш улус өөредилгезиниң талазы-биле чаңгыс аай күрүне комитедин тургузарының талазы-биле хемчеглерни деткип турар бис.

Залда ажык микрофонда — В. И. Ленин аттыг «Тыва дагдугу» комбинаттың директору депутат **Юрий КОМАРОВ**. Ол Дээди Советтиң План-бюджет болгаш Тудуг талазы-биле доктаамал комиссияларының сессия бүдүүзүнде эрткен хуралынга кинопрокатты, ном садыын, ном үндүрер черни болгаш аптека эргелелин ооң мурнунда турган харылзааларындан үзүп, өске министерстволарга кадарының чамдык таарымча чок талаларын демдеглээн, ол албан черлерин бот-тускайлаң хевээр арттырарының аргазын көөрүн чугаалаан. «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези бот-орулга-чарылгазының болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарында, чаа эде тургузулганың үезинде хөмүр-даш алыкчылары улуг бүдүрүлгелер, организациялар-биле дорт харылзааларны тургузарының эргежок чугулазын барымдаалаар, бо дээш ажылдаар ужурлуг деп саналды ол киирген.

Ол ышкаш күрхандырылга системазының Красноярск эргелелинге чагырткан турарының чугулазын саналдаан. Амдаа күштүг боор турар харылзааларның ачызында мөөңнеп садар системаны Красноярск эргелели ажыглап киирерин аазаан турган. Тудуг комплекизин чаарты эде тургузары-биле чергелештир Ак-Довурак хоорайга туүйбу тудугларны тутпас, ниитизи-биле бүгү республикага дег, улуг блоктуг тудугже шилчиир дугайында төлевилелдерниң үнүп турарын биле Ю. Т. Комаров бодунуң санаашкыннарын көргүзүп тургаш, ам дээрезинде Ак-Довуракка блок бажыңнарны тударындан туүйбу тудуглар чиик өртек-үнелиг боор турарын бадыткаан.

Коммунал ажыл-агый министерствозун эде тургузары-биле холбаштыр чаа тургустунар каттыжыышкын Ак-Довурак хоорайны ооң мурнунда министерствозу ышкаш уттуп кааптас боор деп идегелин ол илергейлээн.

— Мен маңаа чүве чугаалаар-даа бодаваан кижи мен, ынчалза-даа тургустунуп келген байдал албадапты — деп, Тыва АССР-ниң Кинофикация талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **Каң-оол Саян** бодунуң саналын эгелээн. — Комиссия ажылдап турда, боттарывыстың санал-оналывысты киирген бис. Ону бистер РСФСР-ниң Күркино-биле дугурушкан бис.

Саналывыстың утказы мындыг чүве: бистиң комитетти кинопрокат-биле кадар. Культура министерствозундан аңгы турар. Бистиң ол бодалывысты комиссия чоп хүлээп алчык? Ам кээп бистиң комитетти дужургеш, Тыва АССР-ниң Культура министерствозунга кадар деп илеткей берди. ССРЭ-ниң Күркино биле Культура министерствозу каттыжа берген болза, ам бисти кадып болгай. Москвада РСФСР-ниң Күркинозун ССРЭ-ниң Күркинозунга кадып турары чөп-түр.

Культура-даа, кино-даа деңге кады хөгжүүр ужурлуг. Черле кандыг-бир чүүлдү кылырда, оваарымчалыг, кичээнгейлиг болур болза эки. Мурнунда бистер «Сылдысчыгаш» солунну — уруглар солунун дужуруп алгаш, ам чүнү чедип алган бис? Тыва уруглар боттарының дылында номчуур солуну чок-тур.

Кинопрокатты биске — кинофикация комитединге када-

(Төнчүзү 3-кү арында).

Бөлүк депутаттар чапсарда.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

ры чеп харым. Орта чепшээрежир бис, ол чүүлдүг херек. Шиитпир үндүрерде черле далаш болбас болза эки. Кижиниң культуразы кадары деп чүл ол черле? Түңнели чүү болурул? Бодаарганы херек.

Өвүр районда «Коммунизмче оруктуг» совхозтуң хойжузу депутат **Күнзеңмаа МОНГУШ** сөс алган:

— Бистиң районнуң кайы-даа ажыл-агыйы мал өстүрүп турар — деп, ол чугаалаан.— Ынчангаш ооң экономиказы мал ажылындан бызыгып турар. Сөөлгү үеде негелде өзүгаар штат кызырар ажыл кайы-даа совхозта чорупт турар. Шыңап-ла артык, бот-бодун дагыннап турар звеноларны ап каары чугула. Ынчалза-даа дээди эртеми чок-даа болза, бодунуң херээн эки билир, чон-биле ажылдап шыдаар чамдык кижилерниң штадын кызыргаш, дооскан эртемниг-даа болза ажыл билбес, чүгле саазын сүрер кижилерни арттырып ап турар чоруктар бар, ону шын эвес деп бодаар мен.

Бистиң районда малдың уксаажыдылгазынга база катап доктаар бодап турар мен. Тодаргай уксааның билдинмезинден малдың продуктуузу эвээжээн-дир. 1967—68 чылдарда Өвүрге чартык-марын дуктуг хой өстүрүп турду. Оон ук уксааны хөй янзы хайнакташтырып келгенинден алыр дүгүвүс бээзни бир хойдан 1,5 кг деңгүп чедер болган, ол бээзни берге. Ынчангаш уксаажыдылгаже кичээнгей салыр херек деп бодаар мен. Чогум тыва хойнуң ниистээри ховар-дыр. Уксааны шилиирде районнуң агаар-бойдузунга таарыштыр шилиир ужурлуг.

Бистиң районнуң специалистери сөөлгү үеде экономиктиг өөренип ажылын билбе берген дээрзин чугаалаар херек. Мурнунда чүгле машина дээр турган кижилер ам аалдарны аттыг кезип турар апарган. Ынчалза-даа малчыннарның амыдыралы дээш сагыш салыр чүүлдер ам-даа хөй, ылаңгыя садыг хандырылгазын экижидери чугула.

А бодум хойну эрте оолдадып турар мен, ол ажыктыг-дыр. Бо чылын төрүүр чүс хойга онаашпыр 100 хураганы алдым. Келир чылга белеткелдиң амдыгаштан эгелээн мен, 15 тонна өдек-даа белдүрген, кыжын чурттаар бажыңымны септеп, чугайлап алдым, чүгле малга чем белеткээри арткан.

— Бөгүн чугаалажып турар айтырыывысты бойдус камгалаар, Агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле доктаамал комиссияларның хуралдарынга чугаалашкан — деп, Таңдыда Дуржулга станциязының директору депутат **Владимир БАРЫШНИКОВ** чугаалаан.—Совун болгаш үнелиг саналдар үнүп турган. Ынчангаш бо айтырыгны ам-даа ханы чугаалажыр херек деп бодаар мен.

Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрери-биле холбашкан ажыл-агыйларның бөгүнгү айтырыгларынга оратор доктааган. Совхозтарда чаа негелде өзүгаар ажылдаар талазы-биле ажылдар ээзэш-биче-даа болза кылдынып турар, чамдык чаа чүүлдер-даа кестүп келгилээн. Чижээ, Дуржулга станциязында картофель өстүрер лаборатория тургустунган.

Амгы үеде бо бүгү ажыл-агыйны башкарар, арга-сүме кадар кидистерни РАҮК чөвүлелдеринге тургузар херек деп, ол уламчылаан. Ооң ажылдакчылары амгы үениң техниктиг херекселдери-биле чепсегленген, ханы билиглиг болур ужурлуг. А ындыг болзун дээш оларны өөредири чугула. Ол специалистер күш-ажылчы коллективтер-биле ажылдаар, эртем албан черлери-биле харылзажыр ужурлуг.

Үрезин ажылынга хамаарыштыр ол санал киирген. Станциядан үрезин алыры-биле кэрээде 17 ажыл-агый кирген. Оларның бергедеп турар айтырыы — дадывыр төлээр акша чогу. Ол ышкаш үрезин өстүрер материал-техниктиг баазаның чогунга олар чылдагааннап турар.

Индирде — Тыва АССР-ниң Юстиция министри **Юрий СЛОБОДЧИКОВ:**

— В. Е. Серяковтуң илеткелинде республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының структуразынга өскерилгелер дугайында тодаргай саналдарны киирип турар-дыр. Ол-ла бүгү чүүлдер хоойлуга үндезилеттинген бот-акшаланыышкын, бот-оруулга-чарылга артык звенону кызырарын негеп турар болгай.

Ынчаарга ам үлусту кызырарда оваарымчалыг болбас болза хоржок. Бо талазы-биле бисте дыка хөй билдириишкиннер кээп турар. Суд органнары оларны ылап-ла сайгарып көөр, чугаалажыр ужурлуг. 1987 чылда ындыг билдириишкиннерниң 85 хуузун хандырдывыс. Эң ылангыя Барыын-Хемчик, Тожу районнардан келген билдириишкиннерниң ээлерин ажылга катап тургузар ужурга таварыштывыс. Чүге дизе оларны шын эвес кызырган.

Конституция өзүгаар кижи бүрүзү ажылдаар эргелиг. Чоокта чаа бистер профэвилелдерниң область чөвүлели-биле кады профэвилелдер комитеттериниң даргаларының семинарын эрттирдивис. Профком ажылдакчылары хоойлуну билбес боор-дур. Ажылга кижини киирерде, ону үндүрерде азы хостаарда кандыг хоойлу-дүрүм барын активтер билбес.

Ынчангаш, мен бодап көөрүмге, бо сессияның доктаалынга, хоойлу-дүрүм өөренириин чугулазын айтып кагза эки боор. Бүгү-ниитиниң юридиктиг өөредилгезин организастаар херек. Бо талазы-биле СЭКП обкомунче үш катап санал киирген бис. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бо айтырыгже кичээнгей салыр ирги бе?

Амгы үеде бисте кооперация дугайында Хоойлу үнду. Ону өөренир херек. Оон башка ук ажылды канчап организастаарыл!

Маңаа бодунуң саналынга Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылгазы министри депутат С. К. Буяндү чугаалады: чамдык кооперативтер чуну канчап турар-дыр? Бистер кооперативтерниң ажылын каш-даа катап хынаар үлус-тур бис, чамдыкта бистен шуут бужургаңыр, хыйланыр боор-дур. Ынчангаш Советтер ону хынаар, холга алыр ужурлуг. Кооперативтерни тургузары, оларның ажылдаары үениң негелдези апарган. А ол дугайында хоойлуну, чижээ, Советтер ажылдакчылары билбес болза, оларны канчап удуртур, башкарар деп. Ынчангаш хоойлу-дүрүм дугайында черле өөренмес болза хоржок.

«Тыва кобальт» комбинаттың гидрометаллургия цехиниң аппаратчиги, депутат **Елена РОМАНЕНКО** мынча дээн:

— Бистер дүүн Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ниити комиссиязының кежигүннери кадык камгалалынга, культурага, спорт база улус өөредилгезинге хамаарышкан министерстволарның, ведомстволарның структуразынга өскерилгелер дугайында Тыва АССР-ниң Курплан даргазының оралакчызы М. С. Козловтуң илеткелин дыңнап чугаалаштывыс. Ынчангаш ол комиссияларның кежигүннери меңээ бо сессияга чүве чугаалаары-биле дааңга берген чүве.

Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, Аптека эргелели Кадык камгалал министерствозунга кадар дээн черле чеп, ону деткиир херек. Ол ышкаш Чырыдыышкын министерствозунга Профтехөөредилге эргелелин кадар дээни база чүүлдүг.

Ынчаарга республиканың девискээринде туралкаалдарны камгалаар талазы-биле Тыва АССР-ниң Культура министерствозу черле эки ажылдаар болза эки деп санал бар. Өске хоорайларже самолёт-биле ужарга кандыг ийик, кайы-бир хоорайга чоокшулап кээрге, үдекчи кыстар ол хоорайның туралкаалдыг черлериниң дугайында пассажирлерге допчузу-биле тайылбырлап бээр, а бисте ындыг эвес болгай.

— Район Совединиң күүскомунуң структуразының талазы-биле Сүт-Хөлден депутат Ч. Монгуштуң саналынга каттыжар-дыр мен—деп, улус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазы **Дандар-оол ООРЖАК** чугаалаан. — Күүском даргазының бирги оралакчызынга РАҮК чөвүлелиниң даргазын арттырар дээни шын. Ынчаарга бо удуртукчулар колдуунда ажыл-агый айтырыынче сагыш салыр, а Совет ажылынче кичээнгей салбас боор-дур. Ынчангаш Советтер ажылынче киириштирер болза эки.

Бистиң Улуг-Хем районнуң күүскомунда организастыг киидис бар. А ооң ажылы аажок улуг болгай, ынчалза-даа инструктор чок. Ооң штадын тускайлаары чугула деп саналдыг мен, оон башка чаңгыс кижи күш четпес-тир.

Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунга хамаарыштыр чеме бар. Ол чүл дээрге, амгы үеде штат кызырылгазының үезинде хосталып турар хөй кижилерни ажылга киирер талазы-биле юридиктиг дуза көргүспейн турары. Ол ажылды ук ведомство уттуп турар. Бистиң районнуң совхозтарында амгы үеде 106 кижи ажылындан хосталган, оларның иштинде 56 специалист. Оларны кааа ажылдадырыл? Бо айтырыгга Күш-ажыл талазы-биле күрком-даа оглулт харыы бербейн турар. Ооң уламындан ук черлерниң ажылы кезулбейн турар.

«Шынга» чагаалар: номчукчу эде тургустунуушкун дугайында

КВАРТАЛДЫҢ ПОЧТАЗЫ

- Бирги кварталда 2060 чагаа редакцияга келген.
- Солунга 443 чагаа парлаттынган.
- Солунга парлаттынган шүгүмчүлелдерге болгаш парлаттынмаан шилчиткен шүгүмчүлелдиг чагааларга 64 харыы алдынган.
- Мартта ниитизи-биле 769 чагаа келген.
- Авторларның парлаттынмаан чагааларынга 206 харыыны редакция берген.

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕРГЕ КАНЧААР ХАРЫЫЛАП ТУРАРЫЛ?

- Бирги кварталдың түңнели.
- Шүгүмчүлелге кичээнгей күштелип турар.
- Тоомча чок хөөннер ам-даа бар.

«Шынның» редакциязы бирги кварталда 2060 чагааны алган. Оларның 202-зи шүгүмчүлелдер. Чамдык шүгүмчүлелдерге хамаарыштыр авторларга харыыны дораан-на берип турар. Ат салбаан, адрес чок шүгүмчүлелдер база кээри уламчылавышаан, он ажыг ындыг чагааны архивтээн. Четпестерни ажип алыр дээш сагыжы аарып, сеткили хөлзеп орар кижи черле адын, адресин тода биживеске, канчап тааржырыл?

Солуннуң «Мергеллээ» булуунуң почтазы элбек, чер-черде четпестер, ажыл-херекке шаптараазынныр дугайын бижикчилер редакцияже чорудуп турарлар. Эде тургустунуушкунга чүү шаптык кадып турарын ам-даа тода, чиге, чидиг кылдыр бижиирин солуннуң бижикчилеринден дилеп турар бис.

Мооң мурнунда турганынга бодаарга, авторларның бижип турар шүгүмчүлелдериниң характери база өскерилген. Социал айтырыгларга хамаарышкан шүгүмчүлелдер хөй. Редакция бодунуң талазындан ону ханы кичээнгейге алган. Чурттаалга оран-бажың айтырыгларын шиитпирлээринге дузалаар хемчеглерни ап, бо талазы-биле чер-черден шүгүмчүлелдиг материалдарның изи-биле чоруп, ол ышкаш аңгы-аңгы черлердеи бөлүк материалдарны парлап турар. Оран-бажың айтырыын дүрген шиитпирлел, ооң түдүүн калбартырынга ол бүгү дуза-дөмек болуру чугаажок.

Эрге-хоойлу темазынга чагаалар база кээп турар. Оорлар-биле демиселди күштелдирерин, шак ындыг херектерниң сойгалап илереттинериниң, буруулугларны хоойлу мурнунга албан тургузарын чедип алыр дугайын авторлар редакцияже чагааларынга айтып турарлар. Оор херектерин дүрген илеп тыварының дугайын К. Оюннуң бижээн шүгүмчүлелдиг чүүлүн республиканың Иштики херектер министерствозунче чоокта чоруткан бис. Аңаа чогуур харыыны редакция манап турар.

Чер-черде медицина хандылгазының дугайында, ылангыя четпестерниң дугайын авторлар бо-ла бижий бээр апарган. Эде тургустунуушкун үезинде мооң мурнунда шүгүмчүлелге хаарлыг турган зоналың дугайында, ында четпестерни айтып турар апарганы черле чөптүг. Бо талазы-биле Тес-Хемден келген шүгүмчүлелдерге чогуур харыыларны райкүүском болгаш район эмнелгезиниң удуртулгазындан алган бис. Чадаана эмнелгезиниң ажылында четпестер дугайында бөлүк чагааларны СЭКП райкомунуң бирги секретарының адынга чорутканывыстан бээр ам бир ай ажа берген. Улуг-Хем райкүүскомче эмнелге ажылынга хамаарышкан бир шүгүмчүлелге, районнуң кол эмчизинче чоруткан база бир шүгүмчүлелге (чыл эгезинде-ле) мынчага дээр харыы келбээн. Улуг-Хем райкүүском (даргазы Д. Х.-К. Ооржак) харыылап, хемчег алыры-биле чоруткан шүгүмчүлелдерге ылангыя бо кварталда, тыртым харыылап турары черле таарымча чок. Тэнды райкүүскомче (дарганың оралакчызы эш Благининниң адынга), Таңды районже шилчиткен социал айтырыгларга хамаарышкан ийи шүгүмчүлелге харыы келбээн.

Бии-Хем, Сүт-Хөл райкүүскомнарже чоруткан шүгүмчүлелдиг материалдарга харыыларны чорудуп турза-даа, оларның шуптузунга дарый харыылаарын чугула деп санавайн турарын эскерип болур. Солуннуң шүгүмчүлелдеринге харыылар бээрин моон соңгаар кичээнгейге ап, чер-черде четпестерни эдеринге партия, совет органнарның боттуг дузазы негеттинип турар. Чылдың чүгле бирги квартал эртип турар, шүгүмчүлелдиг чагаа-бижиктер моон соңгаар-даа келири чугаажок.

Республиканың дыка хөй министерстволары, ведомстволары шүгүмчүлелдерге колдуунда элээн дыңнангыр апаргылаан. Автотранспорт, амыдырал хандырылга, орук, харылзаа, улус өөредилгези, культура айтырыглары дээш өске-даа шүгүмчүлелдерге чогуур харыыларны алган бис. Тус черниң курорттарынга хамаарышкан шүгүмчүлелдерге харыыны профоблчөвүлел берген. Бойдуска камныг, хумагалыг болур, ылангыя бар курорт баазаларын бызыглаар талазы-биле номчукчулар чугула айтырыгларны көдүрүп, санал-оналдарны киирткеннер.

Агроүлетпүркүркомче чамдык шүгүмчүлелдерни база адрестеп, чагаа-бижиктерни сайгарып, дузалаары-биле чорудуп турар бис. Бо үстүнде улуг организацияның чамдык ажылдакчылары солуннуң номчукчуларының дилег чагааларынга дыңнангыр болуп, арга-сүмени-даа бо-ла кадып турарлар. Оларга четтирдивис дээр бис. Ындыг-даа болза, кадр кидизинче чоруткан элээн каш шүгүмчүлел харыы чок арткан. Тоомча чок хөөннерден адырылгаш, ниити херээвисти кады бир дем-биле чорудар болзувусса, кайы-даа таланың ажыл-херээ бүдүнгүр болур ужурлуг.

Чагааның изи-биле

ХОМУДАЛ ЧӨПТҮГ БОЛГАН БЕ?

Барыын-Хемчик районда Хөнделең суурдан Маадыр ие Чечекмаа Канчыыровна Сарыглар редакцияга чагаа бижээн. Ооң кол утказы мындыг. Автор боду эмнелге пунктузунда, өг-бүлезиниң эр ээзи Чапаев Белек-Байырович магазин таңныылында ажылдап турар. Чурттаар бажың талазы-биле бергедеп турарын бижээн. Кедээ Советтиң күүскомунуң даргазы Шилов Чадамбаевич Ооржак билдириишкинни алгаш, бажыңны дарый бээрин аазаан. Ынчалза-даа ол бүтпээн. Чаа бажыңнар ажыглалга кирерге ында өске өг-бүлелерни киирген. Маадыр ие кижини бажың-биле бирги ээлчегде хандырар дугайында негелдени кедээ Совет күүскому хажытканын, Сарыгларның өг-бүлези чаңгыс өрээл бажыңда сыңмарлажып чурттап орарын айтып, редакциядан дуза дилээн.

Дүвүреңниг чагааның изи-биле хыналданы редакциядан кылган. Суурга четкеш, баштай-ла хомудал киирген кижиниң чурттаалга байдалы-биле таныштым. Районнуң херек-лекчилер ниитилелиниң таңныыл чурттадыр кылдыр шагда-ла садып алганы шөлү 20 дөрбелчин метрден ашпас чаңгыс өрээл бажыңда 10 кижи сыңмарлажып чурттап орар. Шалаларының адаккы ыяжы эргижиреп ирээн. Бот-ие уруу Екатеринаның уруглары Отчугаш биле 2 харлыг Даниилден аңгыда, 4 өөреникчи бар.

Соок үеде, кыжын бажыңның дөрт булуңу хыраалай берген турар, одап каанда безин чылыг хеп чок олуруп шыдавас. Дүне удуурда ынча кижи орунга сыңмас, шала кырынга чыскаалдыр чыткылаптар бис деп бажыңның ээлери тайылбырлаан.

Чечекмаа Канчыыровна биле Чапаев Белек-Байырович Сарыглар үр чылдар иштинде «Барлык» совхозка малчыннап чораан, өг-бүлениң эр ээзиниң салаалары доңганындан кестиргеш, малын дужаап, суурга келгениндан бээр элээн каш чылдар эрткен. Үшкү бөлүктүң инвалидиниң ээзэш пенсиязын ап, таңныылдап турар. Чурттаалга Хоойлузунда айытканын өзүгаар Маадыр ие, азы кады чурттап турар ийи уругнуг бот-ие база бар өг-бүле бажыңны оочур барымдаалаваайн алыр эргелиг.

Хөнделең — «Барлык» совхозтуң мал ажыл-агыйлыг салбырының төвү. Маңаа хөй чылдар дургузунда чурттаалга бажыңнары немешпээн. Ында чурттакчыларның негелдезин өзүгаар эрткен чылын бирээзинге-ле ийи аал ишти чурттаар 3 бажыңны тудуп, ажыглалга киирген. Аңаа чурттаксаан кижилерниң хөй болганын кедээ Советтиң папказында кеттеттинген билдириишкиннерден көрдүм. Ооң арзында Ч. К. Сарыгларның 1987 чылдың июнь 23-те бижээн дилээ база бар.

Алды өг-бүле тургунган чаа бажыңнарны ээлепкен. Ону кымнар, кажан, кала, кандыг документилерге үндезилээш, шиитпирлээнин сонуургадым. Бажың оочурун демдеглээн дептер, үлелге кылыр комиссия кежигүннериниң даңзызы, шиитпири кедээ Советте чок болду.

Ам канчаар боор. Чаа бажыңнарны кымнарга бергенин кедээ Совет даргазы Ш. Ч. Ооржак, секретары С. М. Кужугет мелээн салаа базып санап, кирген өг-бүлелерниң составында чеже кижи барын чугаалады лар. Ийи аал ишти чурттаар бир бажыңны школаның эргезинге башкылар чурттадыры-биле берипкен дишкен. Ону ол коллективтиң шиитпирлээнинде база чөптүг эвес чүүлдер бар. Улуг бажыңга орган Олег биле Ольга Монгуштарның өг-бүлезинге чаа бажың берген. Олар чаа бажыңче кежери билек, ол-ла дүне Өшку-Саар Салчактың өг-бүлези делгем бажыңын ээн каапкаш, кымның-даа чөпшээрели чокка ээлеп апкан. Өскелерин кымнар алганыл? Бирээзин эмнелгеден оочур чокка бажың алыр шынзылгалыг, аарааш пенсиялаан, өг-бүлезинде 7 кижилиг Хүрен Монгушка, өскезин 8 уруглуг совхоз чолаачызы Андрей Кужугетке берген. Арткан бажыңнарның квартираларын башкы Солуумаа Соян, салбыр эргелекчизи Шевер-оол Кужугет, кедээ Совет күүскомунуң даргазы Шилов Ооржак үлешкен. Бо ийи дарганың кадайлары база башкылар. Ынчангаш 4 башкының өг-бүлелери чаа бажың алганы ол. Олар шуптула тус черниң байдалы-биле багай эвес бажыңнарлыг өг-бүлезиниң кежигүннери ындыг-ла хөй эвес турган. Хуваалданы кылып тургаш, күүскомунуң талазындан ында чурттап турар карак кезулбестээниндан инвалид, хөй ажы-төлдүг Дук-Хап Хомушкунуң, өг-бүлезинде 10 кижилиг Алдынкыс Биче-оолдуң, Маадыр ие Чечекмаа Сарыгларның болгаш өске-даа кижилерниң өг-бүлелерин бодаваан. Ында профком кежигүннери хажызында арткан.

— Сөөлүнде туттунган бажыңны клубка болган хуралга суурнуң чурттакчылары кымга бээрин сүмележип бадылаан —деп, кедээ Совет күүскомунуң даргазы Ш. Ч. Ооржак чугаалаан. Ооң протоколун көргүзерин дилээримге тыппаан.

Моон алгаш көөрге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга бадылаан 1982 чылдың январь 1-де-ле күштүг болуп кирген чурттаалга Хоойлузун Хөнделең кедээ Соведи, «Барлык» совхозта профэвилел комитеди хажыдып, чурттаалга бажыңнарының хуваалдазын эреңгей шиитпирлеп турар.

Маадыр ие Ч. К. Сарыгларның чөптүг негелдезин канчаар шиитпирлээр деп турарын айтырарымга, бо чылын база бир чаа бажың туттунар, аңаа ылап-ла квартира бээрин кедээ Совет күүскомунуң даргазы аазаан. Ону бистиң редакция контрольга тургузар болгаш түңнелин база катап хынап көөр.

Александр ХЕРТЕК.
«Шынның» корреспондентизи.

«Моген-Бүрен» совхозта эң үндүткелдиг кижилерниң бирээзи Комбу Чыргалович Иргит. Ол 1953 чылдан бээр ниитиниң малын ажаап кадарып келген. Назы хары улгадып, пенсиялааш, сарлыын оглу Славага хүлээдип берген, ам оглунуң дузалакчызы, дагдыныкчызы болуп турар. Адаының салгалы аажок төлептиг. Вячеслав Иргит 1987 чылда ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады болган. Оглунуң өөрүшкүзүн адазы үлежип чоруур. Комбу Чыргалович Күш-ажылдың Кызыл Туг, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнер база медальдар-биле шаңнаткан.

ЧУРУКТА: К. Ч. ИРГИТ.
Успун-Доржу ИРГИТТИҢ фотозу.

Өг-бүле керээзи-биле

Сүт-Хөлдүң «Алдан-Маадыр» совхозтуң Оргу-Шөл хойжу бригадазының малчыннары Ирина Хөөкүй-ооловна биле Ыдын-оол Ак-кысович Монгуштар хойжулааш 27 чыл чедип турар. Олар бо чылгы кыштаглаашкынны организастыг эрттирген. Коданда мал чемниниң курлавыры четчир. Суг-биле хандырылга үзүктелиишкин чок.

Улуг кадарчы Ыдын-оол Ак-кысович эрткен чылдың түңнелдери-биле малчыннар ортузунга социалистиг чарыштың тиилекчилериниң бирээзи кылдыр санаттырып, СЭКП ТК-ның ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижии-биле, совхозтуң талазындан соодукчу-биле шаңнаткан.

Малчыннар бо чылын өг-бүле керээзинче шилчээн. Бо хүннерде төрүүр 302 хойнуң 271-и оолдапкан. Хурагаиннар онча мелди. Ирина Хөөкүй-ооловна чек системазы өзүгаар санаашкынны хүн бүрү кылып турар. Саанчының хүлээлгезин оларның уруу Ымыймаа Монгуш ак сеткилдиг күүседип, чаңгыс-даа хураган ходатпаан.

ЧУРУКТА: хоочун кадарчылар Ыдын-оол биле Ирина Монгуштар.

Вячеслав МОНГУШ.
АВТОРНУҢ фотозу.

Кооператорларда

МАРИЯ БИЛЕ ФРАНЧЕСКО

Бо эгеде кирген аттар —Самагалдайда чурттап турар ийи кешкиниң аттары-дыр. Мария Малчылаевна биле ооң уруу Франческо Оюновна Сеңгилер ук суурда үлетпүр бараннар магазининиң садыгжылары. Олар ук магазинни эрткен чылдың сөөлгү квартал эгезинде хүлээп алган. Бо кыска хуусаада чуну кылган эвес деп сонуургаарыңар чадавас. Ону допчузу-биле чугаалаарын оралдажып көрээли.

Ук магазин ол үеге чедир хожудаңгай ажылдыг, планныг онаалдазын орта күүсетпес бүдүрүлгелерниң бирээзи турган. Тес-Хем райпо баштаар чери ук магазинниң ажылын сегидери-биле дуржулгалыг садыгжы М. М. Сеңгини урууу-биле кады чоруткан. Мария Малчылаевна мактаалга, шынап-ла, төлептиг. Ол кооперация шугумунга 1969 чылдан бээр ажылдап келген. Баштайгы үеде бергелер черле кымга-даа таваржыр, күш-ажылчы базымын кады эгелеп турган чамдык өөрү садыгжының мергежилин каргаан-даа, а М. Сеңги ону кагбаан, ажып эрткен. Бодунуң шудургу күш-ажылы-биле дуржулганы мөөңнеп алган. Чымыштыг ол ишке мергежээн-даа.

Оон аңгыда, ол хөй-ле аныяктарны садыгжының мергежилинге өөреткен. Чажыттарны айтып берген, арга-сүмени кадып келген. Ооң хөй сагыыг өөреникчилериниң бирээзи — уруу Франческо ол. Франческо чүгле эки садыгжы эвес, ол идепкейлиг хөй-ниитичи. Райпо коллективи-даа, суурнуң аныяктары-даа уран чүүл көрүлдезин организастай бээрге ырлаан, теңцылаан кижилерниң бирээзи — Франческо. Комсомолчулар дыштаныыга кежээни эрттире бээрге бирги одуругда турар кижи —Франческо. Ол ВЛКСМ комитединиң кежигүнү. Райпонуң комсомолчуларынга арага садар талондан ойталаар-дыр деп эгелээшкинни үндүрген кижи база Франческо. Франческо —Абаканның садыг техникумунуң доозукчузу.

Бо каш айларда үлетпүр бараннар магазинни кандыг бүрунгаар базымны кылганыл?

Бо айтырыгны райпонуң кол экономизи С. В. Майдыр-биле кады салган бис. Магазин эргелекчизи М. М. Сеңги чазык хүлүмзүрээш:

— Онзагай чүве чок — диди, —ажылдап-ла турар бис. Хамыктың мурнунда чоннуң негелдезин ханы өөренип көөр херек. Чонга кандыг бараан херегин билип алгаш, товароведтерден негелдени тургузуп, шудургу ажылдаар болза эки. Бис ынчаар ажылдап турар бис. Оон аңгы база бир быра — ажыл шагын чеп ажыглаары. Магазинни чогуур үезинде ажыдар. хаар херек. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, садыглаашкынның культуразын сагыыры чугула.

Сеңгилерниң аалынга кирген мен, аяк шайын ишкен мен. Мария Малчылаевна биле чолаачы Оюн Иванович 7 уругну өстүрүп, кижизидип турар. Оларның бажыңы кезээде хөглүг, чаштарның каткы-шимээни кулакка тааланчыг дыңналыр. Ада-ие оларга чоргаарланыр. Ынчанмас арга чок. Омак — Омскиде, Ромело Кызылдың ПТУ-ларының бирээзинде өөренип турарлар. А Уфанья биле Радомир база аваазын болгаш угбазын дөзеп садыгжылаар күзелдиглер.

—Самагалдайның үлетпүр бараннар магазининде ажылчыгчи аваашкылар ажылдап турар. Олар чонга төлептиг беген болуп турар. Бо эде тургустунуушкунның болгаш дүргедээшкинниң үезинде ындыг ишчилерниң дуржулгазы өскелерге өөредиглиг.

Моторк ТИРЧИН.

Айтырыңар, харыылап берээли

НЕМЕЛДЕ ТӨЛЕВИР ТУРАР БЕ?

«Бистиң аваавыс, Салчак Чылбак Шымыраповна 1960 чылдан бээр-ле төрээн совхозу «Кара-Хөлге» бо хүнге чедир тудугжулап ажылдап келген. Амгы үеде херээжен звенозун удуртуп турар. Бо аразында кедээ Советтиң депутадынга ийи, район Соведиге бир удаа соңгуткан.

Аваавыстың стажы база звено удуртукчузу дээш төлевир турар бе! Тудугжу (шеверлекчи) кижиниң стажы кайы хире болуруп, стажы четкенде өске ажылче шилчип болур бе!»

Мындыг айтырыгларны биске Бай-Тайгада Дапсы-Аксы суурнуң чурттакчызы Татьяна Чадыр-оол чоруткан.

Оларга юрист Марат Шойдумович Чодуйнуң харыызын парладывыс.

Силерниң аваңарга күш-ажылдың хоойлузун барымдаалап, тудугга үр үеде ажылдааны дээш, немелде төлевир турбас ужурлуг. Аваңар 5 кижи составтыг звено удуртуп турар болза, ол дээш ай санында 10 рубльди немей алыр ужурлуг. А бир эвес ажылчыннарының саны 10 кижиден ажа бээр болза, 15 рубль. Звенонуң кежигүннери 25-тен ажа бээрге, ол дээш ай санында немелде төлевири (звено удуртукчузу дээш шалыңы) 25 рубльден эртпес болур.

Күш-ажыл хоойлузунда тудугжу (шеверлекчи) кижини тодаргай ынча чыл ажылдаар деп айытпаан болганда, бодунуң күзели-биле кажан-даа, кайы-даа үеде өске ажылче шилчип болур. Бо айтырыг талазы-биле 1986 чылдың сентябрь 17-де СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң доктаалында тайылбырлаан.

КАҢНАКЧЫ КАШ ХАРЛЫЫНДА ПЕНСИЯЛААРЫЛ?

«Тиилелге» совхозтан Анна Монгуштуң чагаазы:

«Мээң уруглварым адазы каңнакчы. Ындыг мергежил наракка, черле кадыкшылга хоралыг. Ынчангаш каңнакчылар каш чыл болгаш каш харлыында пенсиялаарыл!»

Харыы: «Күрүне пенсиязын тыпсыр болгаш төлеп бээриниң дугайында Дүрүмнүң № 16 чүүлүн барымдаалааш, эр кижилер-каңнакчылар пенсияже ол-ла ажылынга 25 чыл стажтыг апарганда база 55 харлыында пенсияже үнүп болур.

Шыдыраа

ЧЫРЫДЫЫШКЫН АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫ КИРИШКЕН

Дээди школаның болгаш чырыдыышкын ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң организастааны улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының аразынга республиканың бирги чери дээш шыдыраа маргылдаазы доозулган. Аңаа 36 эр улус швейцар системазы-биле, а 13 херээжен шыдыраачы долгандыр ойнаар чурум-биле маргышканнар.

Бо маргылдааның бир онзагай чүүлү болза, ооң массалыында, оон ыңай школага хөй чылдарда ажылдап келген хоочун Таңдының Чал-Кежиг школазындан Куштаараң Ондар, Чөөн-Хемчиктиң Чыраа-Бажы школазындан Алдын-оол Хавалыг, Бай-Тайганың Шуй школазындан Чамыш Чамыш-оол болгаш өскелериниң-даа киришкени болур.

Куженишкиниң, тиилелгеже изиг чүткүлдүг демиселдиң түңнелинде команда талазы-биле бирги черни ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизиниң командазы алган. Ийиги, үшкү черлерни Чырыдыышкын министерствозунуң Кызылдың башкы институдунуң командалары дараалаштыр үлешкеннер. Ынчаарга эр улустуң аразынга хуузунда бирги черни Тываның сүреглиг, хоочун шыдыраачыларының бирээзи Моңгуш Адыг-оол ээлээн. Ол кымга-даа уттурбайн, тос салыгдан сес чартык санны арыг ойнап алган.

Херээжен шыдыраачыларның аразынга маргылдаа база вежок чидиг байдалга болуп эрткенин демдеглээр апаар. Ооң түңнелинде, бирги, ийиги черлерни республика чемпиону Марта Доңгак биле Кызылдың башкы институдунуң физика-математика факультединиң дөрткү курузунуң студентказы Виктория Сарыглар олар аразында үлешкеннер. Каңызы-даа он чартык санны алганнар.

Тиилекчи болуп шылгараан командаларга, хуузунда эки түңнелдиг болган шыдыраачыларга шаңналдарны чырыдыышкын ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы Маңнай-оол Ооржак байырлыг байдалга тывыскан.

Алексей ДЫРТЫЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: маргылдаа үезинде.
Михаил СУНДУЙНУҢ фотозу.

ЭКИИ, МООЛ ЧЕР

«Иениң салым-хуузу» деп документалдыг тоожудан эгелер

— Ам база бичии када кестип келгеш, караш дээрикер ол ышкажыл — деп, уругларны Культура министерствозунуң даалгазы-биле аңы-дүкме Моол Арат Республиказынга ажылдаар апарганын дыңнааш, Николайның аазы хомудаан үн-биле чугаалаан. Коля биле Натешаның даштыкы паспорттарын ол ажып, кезек бодаарын орган. «Оглумнуң таланнызы кажа-даа херектиг болганы ол-дур. Чоңга эки чүвени кылып чоруур болза, оон артык чүү херек деп. Натешага база ажыл тыпты бээр. Белериннелер кажа-даа херектиг болгай»— деп, ава иштинде чоргаарланып олурган.

Коля биле Натешаның Моолче чоруур хүнү чедип келген. Рушеетерниң хөй-ле дергилтерелдери, эш-өөрү оларны демир-орук вокзалынга үдеп келген.

— Аас-кежиктиг чоруур силер. Ам келириңерде баш саныңар өзе берген болур ээсе— деп, Коляның адазы Константин Николаевич чагып турган.

Демир-орук аваар шимчеп үнүпкен. Үдекчилер холдарын чайып, кезек кылаштажып ора, көзүлбейн барганнар. Натешаның сагыжынга сарыннанчылы кончуг апарган. Те, чаа-ла хандыр таныжып, терезине бертен уяузундан катап чарлып чоруп турарында чүве ыйыкпе, азы таныывазы ырак черже бир-ле дугаарында бар чыдарындан чүве ыйыкпе, ооң сеткили сарыннналып чораан. Ол Коляның угбазының тутсуп берген чечектериниң халбаңнарын суйбап каап, каш чыл мурнунда терээн Тывазындан база шак-ла ындыг сеткил-биле чоруп турганын ол бодап орган. Коля үнгеш, бир-ле черден сугнуп шил эккелгеш, кадайының холундан чечектерни алгаш, аңаа тургузуп каан. Кезек када кайызы-даа ыыт чок органнар.

— Кандыгыл, Натеша, моол дыл биле тыва дылда улуг ылгал бар бе! — деп, ашаа айтырган.

Моол чон дугайын тываларзын билир, олар-биле кожазелбээ чурттап-даа чораан болза, Натеша ооң мурнунда моолдар-биле эрележип, танышып, чугаалажып чорбаан болгаш шоолуг билбес. Алтайлар, хакастарның дылы тыва дылга чоок болганда моол дыл база ындыг турар ужурлуг деп бодааш, ол харылаан:

— Улуг-ла ылгал бар деппе. Мен алтай, хакас кыстар-биле чугаалажырымга, билдингир кончуг-ла чүве чораан. Моол дыл база ындыг-ла ыйнаан — дээн.

— Ынчаарга-ла эки-дир. Сен мээн очулдурукчум болур сен. Даштыкы чуртка хууда очулдурукчулуг болурга эки-ле ыйнаан—дааш, Колязы каттырган.

Хуу очулдурукчу дугайы эрей бергедей берген дээрзин олар совет-моол кызыгаарны эртип турган билип каанмар. Натеша моол кызыгаар даамалдарының чугаазындан чаңгыс сөс даа билип ап чадаан. Аңаа очулдурукчулар чок турган болза, бергедээр турган хире.

— Чоп даштындан келгэ, тываларден кеңгүс ылгал чок улузул, ынчаш —деп, Москва—Улан-Батор деп каан поездиге олурупканда, Натеша эрей хомудап чугаалаан.

— Ам кончаар улус боор бис! Кайызыс-даа моолдан билбес—дизе-даа, кадайының мугуртап орарын эскерип кааш, Николай Константинович чазамыктаан.

— Ажырбас оң, Натеш. Баштай имнежип турган бис ваа. Оон чоорту ол дылды өөренип алгай бис. Кижиниң өөренмес чүвези бар ээс. Мен кенчап Тывага баштай баргенымда, кеңгүс тек ниин мен. Ам шору-ла болгай мен. Мээн тывалап чугаалаарымны херын сен-не каттырар болгай сен. Өске улус сонуургап, мээң-биле тывалажыр ышкажыгай. Бодуң кандыг ниин сен. Кижи чүве чугаалаарга, чугле каттырып каар ышкажыгай. Ам дээрге арыг орустаар апардың.

— Че, харын, бергедээр хире улус-ла-дыр бис.

— Ажырба-ас Натеш. Сээң Сазуу Галяң ышкаш очулдурукчу тыпты бээр ыйнаан — деп, Николай Константинович кадайын чазамыктаан.

Натеша сөзүм, топтуг, орустаар Галязын сактып, шынаппа, ол моол черде ындыг уругдар бар ирги бе деп бодап чораан. Ол вагон соңгазындан узун чок шоканаңайнып, солчуп чораан чурумалды карак албайн каигап, ону терээн черинин бойдузунга дөмейлеп, өскен-терээн черин сактып ында терелдерин, эш-өөрүн бодап чораан. Ынаар-ла кезек-кезек бүүрелчиннер ындында кара-кара шуушкан дагларны көөрге, кырган-авазының чурттап чораан кузегериниң чоогунда даглар даа сагындырар. Орук дургаар хоорада уээреннер-ле, чээреннер Бойдузу Тывадан шоолут ылгалбас хире.

Поезд Улан-Баторге даңгаар эртен чедип келген.

— Натеша, чедип келдивис, туре залы — деп, дужунда келзы-орунда чыткан ашаа оттура берген. Олар чүү-зөөзүн боле-хаара тутнулааш, уяринге белеткенип берреннер. Натешаның сеткилинге эрей дүвүреңни-ле сүргей. Таныывазы чер, таныш эвес кижилер. Канчап чаңчыгып алырыл деп бодап ооң бажындан үнмээн турган. Рушеетер вагон чадазындан дүжүп кээри билек, оларны кезек кижи дорааң бууээлей берген.

— Экии! Моол черге эки чаагай чедип келгениңер дээш байыр чедирип тур бис—деп, ынчан моол арыг орус дылга чугаалааш, хол тутчуп мендилежирге өскелери база доозо мендилежип турганнар. Уткуп келген улустуң аразында орус-даа кижилер бар.

— Па, бо силер силер бо— дизе-ле, Тывага ажылдап, чурттап турган режиссер Иван Яковлевич Исполнев бо-ла келген. Натешаның демги дүвүрен чорээн сеткилн ис чок читкен. Таныывазы өске черге таныш эртем кижиге ужуражы бергениңге Рушеетер дыка-ла өөрээннер.

Чаа келген специалистерни совет болгаш моол культура ажылдакчыларының башкарылгага чурттадып каанннар. Ында чурттап турар ынчан моол чурукчулар Намжил Серен, Махваа, Гава, архитектор Чимид, чогаалчы Ринчин, композитор Гончик-Сумла суглерның өг-бүлелери Рушеетерге дораан найыралдажы берген. Олар шупту-ла чаңгыс өг-бүлениң кежигүннеры дег апарганнар. Моолда чурттап, ажылдап турар совет специалистер база бо-ла оларге чыгып кээр. Чугаалыр, чурукчу Николай Константинович бир-ле сорунзалыг чүве дег, ол кажа-даа чоруурга эш-өөрү бо-ла сектуп кээр, кандыг-ле-бир билдинмес күш биле улустуң кичээнгейин хээре тыртыптарын Натеша эскерип каар апарган. Иван Яковлевич Исполнев бажынга келгенде, олар ам шупту тывалар апаар. Иван Яковлевич Тыва дугайын хөөрей бергенде, шуут салдынмас. Тыва театрының баштайгы артистериниң чаптанчыг ажы-чаңнарын, оларның мергежилге чүткүлүн бо-ла мактап чугаалаар. Олзей-оол, Хүргүлек, Норжунмаа, Дүгүр-оол суглерның аттары ооң аксындан душпес. Иван Яковлевич бажынга чедип келирге, Ажыкмаа бодун биеэ-ле Тывазында кылдыр сактыр. Өске черге мурнунда аңаа таныыр кижизи чоок терелдери-биле дөмей-ле апаар Ажыкмаа ынчан билген.

Моол өңнүктериниң ажы-чаңы даа, чурттангазы-даа тывалардан барык ылгал чок. Бичии ылгалды чүгле дыл сагындырып келир. Ынчалза-даа ол база-ла улуг шаптык болбаан. Рушеетер удаваан моол черге, ооң хундуткелдиг чаагай сеткилдиг кижилеринге өөрени бергеннер. Николай Константинович Улан-Баторнуң опера театрынга декоратор-чурукчу болуп ажылдаавышаан, ынчан чаа-ла ажыттынган театр училищезинге чурулга башкылап берген, а Наталья Дойдаловна ол-ла театрның балет болуунга репетитор башкы болуп ажылдаавышаан театр училищезинге башкылап эгелээн.

Екатерина ТАНОВА.
(Уланчылыг)

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

12. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 7-8 сериялары. 11.00—Медээлер. 11.10 — «Аас-кежиктиг уктуман херээжен». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 12.40—13.25 —«Золотая шайба» клубтуң шаңналы дээш. 15.30 —Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Москваның М. Г. Ломоносов аттыг күрүне университединиң пианистери ойнаар. 16.15 —Томск телестудиязының программазы. 16.50 —«Экии, музыка». 17.30 — «Мультипликацияда эндептиг чүүлдер». 18.10 —«Кижи. Чер. Октаргай». 19.10 — Бөгүн делегейде 19.30 —ТТ экранында эң баштай. «Өскээртен келгеннерниң кораблиз». Уран-чечен фильм. 21.00—«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 7-ги сериязы. 23.10 —Бөгүн делегейде. 23.20 —00.00— «Тываның ырлары». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — «Сылдыстыг дээрниң тывызыктары». Бөгүн эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35 —9.35 —География. 7 класс. ССРЭ-ниң делегейлери. 9.05—Француз дыл 10.05 — Бойдус мастерскаязы болгаш бистер. 10.35 —11.35 —Музыка. 1 класс. Симфониялыг оркестрниң хөгжүм херекселдери. 10.55 —«Чаа квартираның немдери» 11.05 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 —Француз дыл. 11.55 — Телефильмнер. 12.40—Туркмен ССР-ниң уран чүүл мастерлериниң киржилгези-биле фильм-концерт. 13.10 —Медээлер. 13.20 — 14.20 —Киноафиша. 18.05—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Шыланама». «Шыланаманың почтазы». «Чыл санаашкыының чүге дириг амытаннар ады-биле эгелээнил». Кыдат улустуң тоолу. 18.35 —«Культура болгаш амыдырал». Республиканың сонуургактар каттыжыышкыннарының көрүлде конкурузу. 19.15 —«Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ажыл-агый чорудулгазынга өөренир». «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези». 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Мурнуу Африка Республиканың коммунистери». Док. фильм. 20.50— З. Кодаи. Концерт. 21.00 —«Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 23.45 —«Авааның чүрээ». Солдат авалар следу.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмиг гимнастика. 18.45 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.30 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Ригада кооперацияның сайзырап турары. 20.00 —20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

13. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 8-9 сериялары. 10.45 —Медээлер. 10.55 — «Аан-чорукчулар клуву». 11.55 —12.35 —«Экии, музыка». 15.30— Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Үе-чергежиниң портреди». 16.40 —Эртем: теория, шенелде, практика. 17.00 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.55— Мультфильм. 18.20 — «Чырык даглар чанында бажың». 18.40 — «Бистиң хуулгаазыннарывыс». Дириг амытаннарга кижизиг хамаарылганы кижизидер дугайында. 19.10 — Бөгүн делегейде. 19.30 — Экран мастерлери. Клара Лучко. Монологтары. 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 8-ки сериязы. 22.50—23.05—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.34; 9.35— Обществоведение. 10 класс. Империализм болгаш ооң амгы үеде онзагай чүүлдери. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Өг-бүле тударынга белеткел. 10.35 — 11.35 —Төөгү. 9 класс. Индустриализацияже углаңныышкын. 11.05 —Немец дыл. 12.05 —«Беркуттуң сөөлгү чылы». Уран-чечен фильм. 13.30 —«Сээң сонуургалдарың». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.00 — Медээлер. 14.10—15.15 — «Ооң амыдыралының эриктери». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Уругларга фильм. 18.25 —Делегей байдалының дугайында беседа. 18.35 —«Үе чергежи». Комсомолдуң 70 чылынга. Комсомолчу аныяктар коллективтериниң удуртукчулары-биле ужуражылга». 19.15 — «Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин —амыдыралга». «Өрт камгалалынга — 70 чыл». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Музыкалыг киоск» 20.45 —«Кадык болуксазыңза». «Дадыгыышкын» 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Телефильм. 22.25 —00.25 —Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. «Торпедо» (Москва) —«Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — Г. Г. Нейгаузтуң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. Эвилелдер бажыңының Колонналыг залындан трансляция. Бойдустуң кежээзиниң дамчыдылгазы. 20.00 — 20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

14. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 9-10 сериялары. 10.45 — Медээлер. 10.55 —«Бузуреңчиг-даа болза, задептиг». 11.55—13.00 — Д. Шостакович. Симфония № 4. 15.25 —Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 —«Агроулетпурнуң ажыл-херээ болгаш сагыш салыышкыннары». 16.25 — Уругларга фильм. «Эзерге артарын кызыта». 17.30 — Музыка шыгжамыры. Г. Берлиоз. «Гарольд Италияда». Концерт. 18.20 —«Авам кымыл!». Москва чоогунуң Уруглар бажыңнарының кижизиттирикчилериниң база оларның кижизидикчилериниң дугайында телеочерк. 18.55 —Бөгүн делегейде. 19.15 —Силерниң дилээр езугаар ужуражылга. ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Светланов. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 9-кү сериязы. 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.00 —23.50 —«Киржикчилер». «РАФ чыл эртенде».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.45 — — А. А. Фадеев. «Аныяк гвардия». 7 класс. 9.05 —Испан дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Латин Америка амгы үеде. 10.35; 11.35 —Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Ие болуруңуң чамыттары. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Черге чедир мөгей». Уран-чечен фильм. 13.20 —Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.50 — Медээлер. 14.00 — О. Шаров ойнаар (аккордеон). 14.20—15.25—«Ооң амыдыралының эриктери». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 18.05—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Уругларга фильм. 18.25 —«Турасклалдарга — бүгүдениң кичээнгейи» Төөгүнүң база культураның турасклалдарын камгалаарының Бүгү-россия ниитилелиниң Тыва салбырының совединиң Президиум даргазы Ю. Л. Аранчынның чугаазы. 18.35 —«Реформа — бүгү чонуң херээ». Кызыл хоорай парторганизациязында СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралда боттандырып турары. Дамчыдылгага партия Кызыл хоорай комитединиң бирги секретары Б. П. Сенников киржир. 19.45— «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ажыл-агый чорудулгазынга өөренир». «Хөөмей болгаш хүлээлге». 19.45—Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Ритмиг гимнастика. 20.45—«Кадык болуксазыңза». «Дадыгыышкын». 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — РСФСР-ниң улустуң артизи Л. Лещенко ырлап тур. 23.00 — Док. фильм. 23.15 — 00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Москва).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Биешу. 19.00 — «Кедээниң шагы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

15. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 10-гу сериязы. 9.40 —Штраустарның өг-бүлезиниң музыказы. Концерт. 10.25 — Медээлер. 10.35—«Киржикчилер». «РАФ: чыл эртенде». 11.20 — 12.25 — Улуг Преснядан шулукчу. В. Маяковский. 15.25 —Медээлер. 15.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45—Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.15 —Пхеньянның «Мансудэ» уран чүүл ансамблиниң концерти. 16.50 — Новосибирск телестудиязының программазы. 17.35 — «Чүүден болгаш чүге». 18.05 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Теория айтырыглары. Төөгүнүг медерелди кижизидери. 18.35 — Мультфильмнер. 18.55 —Бөгүн делегейде. 19.15 —Эде тургустунуушкун: чугула айтырыглар болгаш шиитпирлер. «ССРЭ-де кооперация». ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин чугаалажып тур бис. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 10-гу сериязы. 22.50 —Бөгүн делегейде. 23.00 —23.45 —Эстрада программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 —9.35— М. М. Пришвин. «Хүн шыгжамыры». 5 класс. 9.05 — Англи дыл. 10.05 —Антарктиданың амгы үеде шинчилээшкиннери. 10.35 —11.35 — В. П. Катаев. «Полктуң оглу». 4 класс. 11.05 —Англи дыл. 12.05 — «Бистиң билиглер». Уран-чечен фильм. 13.30 — Шүлүкчү Г. Тукайның амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында телефильм. 14.15 — Медээлер. 14.25 —15.30 —«Ооң амыдыралының эриктери» Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 18.05 —Медээлер. 18.15 —Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 —«Сонуургактарга». С. Токаның «Араттың сөзү» деп романының дугайында. 19.05 —«Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Апрель 17—Совет эртем хүнү». 19.35 —Медээлер.

МОСКВАДАН

18.05—Медээлер.
18.15 — Телефильм. 18.30 — Уран чүүл мастерлериниң концерти. 19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 —«Аан-чорукчулар клуву». 21.00— «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —22.45 — Док. фильм экраны. Саратов областа Пугачев районнуң ажыл-агыйларында эде тургустунуушкун дугайында.

16. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.30 —Арменияның Күртелерадиозунуң камерлыг ниити ырының концерти. 8.55 — Н. П. Горбунов. Немдарындан үзүндүлер. «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 9.05 — «Чүүден болгаш чүге». 9.35 —В. Серов. «Хүнге чырыткан уруг». Бир чуруктуң төөгүзү. 10.15 — ССРЭ-де Индияның фестивалы. 10.55 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Воронежте бөгүүр бажыңнарының чугула айтырыглары. 11.25 — «Бистиң чежилервис». Уран-чечен фильм. «Мээң херээм» 1-2 сериялары. 13.40 —Бөгүн делегейде. 14.00 —«Дириг амытаннар дугайында». 15.00 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Алыс утка-биле чугаа. Норильск, Чита, Свердловск областарның өңнүг металлургия бүдүрүлгелеринде парткомнарның социал сагыш салыышкыннарының дугайында. 16.30 —Р. Шуман. Концерт. 17.05—Улуг кижилерге мультфильмнер. 17.10 —Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «Бистиң европейжи бажыңывыс». «Европаның соңгу чугунда. Норвег берымдаалары». «Айыыл чок чоругту бызыглаар, совет-норвег кады ажылдажылганы сайзыраңгайжыдар дугайында». «Гетто-газа». Док. фильм (Швеция). Палестин улустуң айтырыгларының дугайында. 18.20 — Субботниктиң хүн демдеглели. 18.30 —«Мультипликацияда эндептиг чүүлдер». 18.50 —Поэзия минуталары. 18.55 —А. Г. Новиковтуң чогаалдарының концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Суббота кежээзинде». «Ойнаарактар театрының оранга». 22.35 — 00.10—Кежээни информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Студия көргүзүп тур...» «Киноттуң Софиязы». 9.00 —«Чаңгыс үннешээ»: Марк Твен, И. Ильф, Е. Петров. 10.40—Онкологияның чугула айтырыгларынга трансляцтаан совет-америк телеконференция. 10.40 —11.40 —Компьютер-биле диалог. 12.30 —Сээң лениниң библиотекаң. В. И. Ленин. «Улуг эгелээшкин». 13.10—Чыл үелери. Апрель. 14.15 — «Кижи. Чер. Октаргай». 15.15 — «Аншлаг. Аншлаг». Тележурнал. 16.30 —«Олеся». Уран-чечен фильм. 17.50 — Музыкалыг портрет. Денеш Гуйаш (ВУР). 18.35 — «Дүгүрээзиниң воскресенье». Уран-чечен фильм. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Аът спорту. Делегей маргылдаалары. Англиядан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —К. Ваншенкин. «Бодум дилээрим». 22.45 —23.35 —Теледопуслап «Перспектива». ЧССР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программалары. Корреспондент В. Лабуда чорудар.

17. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Медээлер. 8.15 —Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Рөбинушка» ырлаар. 9.15 —«Спортлото тиражы». 9.30 —«Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 11.00 —Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 —Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 12.30 —«Музыкалыг киоск». 13.00— «Кедээниң шагы». 14.00—Онкологияның чугула айтырыгларынга трансляцтаан совет-америк телеконференция. 15.00 — «Ералаш». Уругларның баштактаныглыг тележурналы. 15.10 —Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 15.40 —Бөгүн —Совет эртемниң хүнү. 15.55— Күрүнениң үлегерлиг Улуг театрының ырыр хөгжүм оркестриниң концерти. 16.10 — Көрүкчүлериниң дилээ-биле. «Черде амыдырал». Эртем-тайылбырлыг телефильм. 7-ги фильм — «Курган черни чагырып алганы». 17.15 —«Делегей панорамазы». 18.00 —«Чугаалаксап тур мен». Үнү чок болгаш дүлей уругларны чугаалап өөредириниң аргалары. 18.35 — РСФСР-ниң күрүнениң М. Пятницкий аттыг орус улустуң ниити ырының концерти. 19.30— ТТ экранында эң баштай. «Эштичи». Уран-чечен фильм. 21.00—«Үе». 21.35 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 22.00 —23.50 —Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Днепр»—«Спартак».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Бөгүн-Совет эртемниң хүнү. 8.20 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 —Панорама». эртемниң чаа чүүлдери. 9.30—«Делегейни десиндир». Киноальманах. 10.30 —Панорама: эртемниң чаа чүүлдери. 10.50 —Кайгамчык кижилерниң амыдыралы: академик А. Н. Колмогоров. 11.20 —Панорама: эртемниң чаа чүүлдери. 11.40 — Инженерлер корпузу. Мергежил дугайында дискуссия. 13.25 — Эртем: теория, шенелде, практика. 14.00 — Чуруттуң театрлары көргүзүп тур. «Дугуй изи». Москва областың шии театрының фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. Автор — В. Арро. 15.50—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Спорттуң өрт-дузалал хевирлеринге аныяктарны белеткээриниң дугайында. 16.10—Реклама. 16.15 —«Амгы ритмнерде». Концерт. 16.45 — «Күрүне кызыгаары». «21 чылдың тайбың чайы». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 19.00— Музыкалыг телеабонемент. Г. Г. Нейгауз болгаш ооң өөреникчилери. 20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15—Спорт болгаш кижи. А. Медведь. 20.45—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00—«Үе». 21.35 —«Чогаалчының чогаадыкчы амыдыралының арыннары. Ю. Герман». 22.40 — 23.20 — И. Шварцтың романстары болгаш ырлары.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

АПРЕЛЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кордебалет» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10, (узаткан), Бичии залга: **«Мультсборник»** 10.00, **«Цветок в пыли»** 12.00, 15.00, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Коронный номер» 9.40, **«Неуловимые мстители»** 11.10, 15.00, **«Так начиналась легенда»** 13.20, **«Серебряная маска»** 16.40, 18.30, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Загон» 14.30, 16.30, 18.30, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Золотая цепь» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

агаар

Республиканга бүрүттээш, аазып каап турар агаар болур. Чамдык черлерге бызкан хар чаар. Соңгу-барыын чүк угтуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 5 градус чедир соор. Чамдык черлерге соок 7—12 градус чедер. Хүндүс агаарның температуразы 2 градус чылыгдан 3 градус соокка чедир өскерлир.

Кызылга хүндүс 8—12 градус чылыг, дүне 2—4 градус соок.

Автоорукгарга ол бызкан хар чаар.

КРАСНОЯРСКИНИҢ КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУНУҢ ТЫВАДА ӨӨРЕДИЛГЕ-КОНСУЛЬТАЦИЯ ПУНКТУЗУ 1988-1989 өөредилге чылында техникумнуң бот-өөредилгелиг салбырынга өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. **Аңаа дараазында түскай эртемнерге хүлээп алыр:** Үлетпур бараанзарның товароведениези», «аъш-чем барааннарының товароведениези», «хереглекчилер кооперациязынга бухгалтер учёду», «хереглекчилер кооперациязынга планнаашкын».

Хереглекчилер кооперациязында ажылдап турар болгаш 10 класс доосканн кижилерни хүлээп алыр. Өөренир хуусаазы 2 чыл.

Кирерин күзээннер дараазында документилерни дужаар:

Директорга (майык езугаар) билдириишкин, эртемниң дугайында аттестат (боду-биле), № 286 майык езугаар эмчи шынзылгазы, хереглекчилер ниитилелинден азы хереглекчилер эвилелиниң бодунуң бүдүрүлгезинден өөредирип-биле чоруткан бижик, күш-ажыл дептериниң хоолгазы (ону бүдүрүлге черниң таңмазы-биле бадыткаан болур), бүдүрүлге характеристиказы, бөрт чокке беш фото-чурук (хемчээли 3x4 см).

Бүгү-ле салбырларга **орус дылга болгаш литератураг**а чогаадыг азы диктант, товароведение салбырынга химияга (аас-биле), бухгалтер болгаш план салбырларынга математикага кирериниң шылгалдаларын дужаар.

Ээлеп турар албан-дужаалында 2 чылдан эвээш эвес үеде ажылдап келген болгаш амгы үеде хереглекчилер кооперациязының системазында ажылдап турар удуртукчу ажылдакчыларны болгаш специалистерни бүгү-ле салбырларга кирериниң шылгалдаларын чокка хүлээп алыр.

Документилерни техникумнуң өөредилге-консультация пунктузунга 1988 чылдың май 3-тен эгелеп хүлээп алыр. Адрези: **Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 38.** Почта дамчыдып документилерни дараазында адреске чорудар: 667000, Кызыл хоорай, Главпочтамт, абонемент хайыраа № 15, техникумнуң бот-өөредилге салбырының өөредилге-консультация пунктузу. Айтырыглары 2-55-58 телефон дамчыдып тодарадыр.

Белеткел курстары болгаш кирериниң шылгалдаларын июнь 1-ден 20-ге чедир Кызыл хоорайга Красноярскиниң кооператив техникумунуң Кызылда өөредилге-консультация пунктузунга чорудар.

КЫЗЫЛДЫҢ ДААРАНЫЛГА КОМБИНАДЫ пес бызындыларын организацияларга болгаш чурттакчы чонга туда база акша шилчидер хевир-биле садып турар.

10 см чедир хемчээлдиг бир килограмм бызындының өртээ — 42 кел, 10-дан 20 см чедир — 1 рубль 50 кел, 21-ден 40 см чедир — 2 рубль 40 копеек. Үүрмек бызындыларның бир килограммы — 42 копеек. Кара, ак болгаш вязы. бүрү өңнерлиг «Экстра» дээр 50 дугаарлыг өзектиг хендирлерни база садып турар. Полиэтилен хепчигештиң өртээ 2 копеек. Оон аңгыда, ажылчын чуүрлерге илер өөктерни, демир ылгаларны, синтетикадан кылган ак аргыгларны, хеп кнопкаларын, даараныр машиналарының артык херекселдерин, лекаларны, күзүнге ажыглаар туткуушларны база садып турар.

Горная кудумчузунда 104 дугаарлыг бажыңга даараныг фабриказынга ол чүүлдерни пятница санында 14 шактан 17 шакка чедир садар.

Айтырыгны 4-14-66 дугаарлыг телефондан билип ап болур.

ДИРЕКЦИЯ.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чогаал килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солуун келбейн баргенде 2-32-75-же долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2795. ТС—00488.

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 13
среда
№ 87 (13687)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЧЕДИИШКИНИ — ЧОННУҢ ХОЛУНДА

Узбекистанның КП ТК-зынга республиканың удуртукчу ажылдакчыларынга М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Силерниң-биле ужуражыр, кыска-даа үеде болза ажылчы чон-биле ужуражыр аргалыг болганымга сеткил ханыышкынымны илередириндеН эгелээйн, эштер. Чуртта чаны чаартылгалар болгаш өскерлиишкиннер болуп турар амгы үеде ол кезээде эргежок чугула. Болуп турар чорудулгалар дугайында ылаптыг информация алырынга Төп Комитет болгаш чазак сонуургалдыг. Холду судалга тудуп алыры дээр ийикпе.

Мында Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бюро кежигуннери, чазактың, республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң кежигуннери, обкомнарның бирги секретарьлары, күскомнар даргалары, министрлер, өске-даа удуртукчу ажылдакчылар олуржуп турар-дыр. Мында ниитизи-биле оларның күш-ажылындан республиканың амыдыралы, бүгү ажылды организастап чорудары, келир үеге перспективаларны ажылдап кылыры хөй-биле хамааржып турарлар чыглып келген-дир. Амгы үеде силерниң кол хүлээлгенер — деңдески чорукту, кижилерниң эки хөөнүн, бүгү республикага ажыл-херекчи хөөннү тургузарын хандырары, улам ыңаигы хөгжүлдениң перспективаларын амылчы чонга ажыдып бээри.

Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла-биле ужуражыр дугайында айтырыг туруп келгенде, менээ болгаш Политбюродан эштерге ону Ташкентиге чүге эрттирип болбазыл деп бодап тыптып келген. Байдал — бодумнуң чугаамы оон эгелээриндеН күзеп тур мен. Афганистанда таарыштыр шиитпирлээшкин чорудулгазы эң-не шиитпирлиг үе-чадазынче шилчий бергени ындыг ужуражыышкынны чорударын негей берген. Женевада амгы үеде бүгү чүве төнчүзүнде чедип келген, дугуржулгалар колдуунда белен, ынчалза-даа сөөлгү үе-чадада дугуржулгаларны болдурбайн барып болур бергедээшкиннер тургустунуп келген. Ындыг чорук немелде күженишкиннерни негей берген.

Нарын шаптараазыннарны болгаш эрге ажыктарны, бүгү-ле хамаарылгалыг чүүлдерни барымдаалап тургаш, бис Политбюрога тургустунуп келген байдалды чугаалажып көргеш, бистиң санал турарывыс-биле алырга, ол чорудулганы ам доозуптар арганы берип турар шиитпирни тып алган бис. Эң-не чоокку хүннерде дугуржулгага афган болгаш пакистан тала ат салып болур болгаш ооң-биле кады тодаргай документилерге магадылакчылар болуп, бис болгаш американнар ат салыптар кылдыр ону ынчаар доозар ужурлуг. Женева дугуржулгаларынга ат салыры Афганистанның иштики национал эптежилге айтырыын болгаш аңаа хамаарышкан политиктиг таарыштыр шиитпирлээшкинниң кылырынга эң-не чогумчалыг байдалды тургузар ийин. Чоокку хүннерде дугуржулгага ат салдынган турар деп бодаар мен.

Женева дугуржулгаларынга ат салыры Афганистанның бодунда болуушкуннарның хөгжүлдезинге болгаш ооң-биле кады совет-афган харылзааларга чаа үе-чаданы эгелээрин билип турар бис. Ол чаа үе-чадаже шилчип кирериниң дээгейге улуг ужур-дузалыг болурун база билип турар бис.

Бистиң кады кылган медегелдивисти силер номчаан азы радио дамчыштыр дыңнаан боор силер. Ында Совет Эвилелиниң кол түңнелдерин болгаш туружун база Афганистан-биле бистиң каттышкан туружувусту илереткен. Ол бүгү амгы үеде кончуг чугула. Ындыг ажылды кылып чоруткан болгаш ол дугайын силерге дыңнадырын эргежок чугула деп санап тур мен. Февраль 8-те ол дугайын медеглээни ышкаш, бо чылдың май 15-тен эгелеп совет шериглерни үндүрүп эгелээр деп турар бис.

Ам — бистиң иштики херектеривистиң дугайында. Эде тургустунуушкунну канчаар чорудуп турарывын, чуртта ол канчаар калбарып чорудуп турарының, ында кандыг айтырыглар туруп келгениниң дугайын. Катаптаашкын болу бээр чадавас боор. Ынчалза-даа маңаа, Узбекистанга, ону чиигн-биле хүлээп алыр боор, чүге дээрге мында «катаптаашкындан моргул үрелбес» деп чугаалап турар. (Каткы).

Шынап-ла, сөөлгү үеде партияның Төп Комитединден, чазактың талазындан чуртта байдалдың дугайын, эде тургустунуушкунуң чорудуп турарының дугайын хөй-ле эвес чугаалап келген болгай. Мен эде тургустунуушкун айтырыгларының талазы-биле удаа-дараа, ооң иштинде сөөлгү үеде хөй чугаалап келген мен. Ынчалзамыже чамдык бодалдарны болгаш саналдарны чугаалаксап тур мен. Мен ону чүнүң-даа мурнунда нийти байдал-биле, нийти эвилел сорулгалар болгаш айтырыглар-биле кады бүгү партияга, бистиң бүгү улузувуска чаа негелделерни тургузуп келген амгы үе-чаданың тускай байдалын кыска-даа болза, Узбекистанда байдалды үнелеп көөрү-биле мен ону кылыр ужурлуг мен.

Ниитизи-биле эде тургустунуушкунуң үе-чадаларының дугайын чугаалап тургаш, бис бирээзин өскезинден кылымал ёзу-биле ылгай көөрүн, бо баштайгы үе-чада эрте берген, арынны ажыптывыс, эге үениң сорулгаларын долузу-биле шиитпирлептивис, оон эрээн өске чүве эгелей берген деп чугаалаксавайн турар бис. Ындыг хүнден, айның ындыг хүнүндеН ам ийиги үе-чада эгелей берген деп аан. Ол кончуг бөдүүнчүткен билиишкин болур ийик. Херек кырында бис эге үе-чаданың азы ийиги чаданың дугайын чугаалап тура, бис оларның кайызында-даа оларны барымдаалап көөр ужурлуг онзагай чүүлдерлиг дээрзин аңаа-ла онзалап демдеглеп турар бис.

Эде тургустунуушкун чорудулгазын бис чүүден эгелээни бис? Ажыл-биле чугаалаарга, эң-не дорт идиг бериишкинниң бис экономикада, социал талада ажыл-херектерниң боттуг байдалындан алган болгай бис. Мораль-политиктиг болгаш угаан-бодал талазында база, бүгү ниитилелдиң болгаш өг-бүле бүрүзүнүң амыдыралын, күш-ажылчы коллектив бүрүзүн бергедедип келген боттуг айтырыглар бистиң сагыш човаашкынывысты болдуруп турган. Ол чорук бисти сагыш човадып турган. Чеченчиди чугаалаар болза, бүгү-ле эжиктерже болгаш соңгаларже соктап турган мөөңнели берген айтырыгларны шиитпирлээри. Биле бис баштай чурттап турар ниитилеливисти сайгарып көөр ужурлуг турган бис. Ону бүгү талалыг, харысалгалыг болгаш принципиалдыг ёзу-биле сайгарып көөр ужурлуг турган бис.

Ындыг сайгарылганы кылган, ооң-биле кады ону, мээн чугаалааным ышкаш, ону принципиалдыг туруштардан кылган. Эки-даа, таарымчалыг эвес чорудулгаларның чаны болгаш шын үнелээшкиниң түңнелинде бис боттуг байдалды билип алган бис. Ол чорук политикага-даа, практиктиг ажыл-чорудулгага-даа түңнелдерни үндүрүп алыр арганы биске берген. Кезик-чамдык шиитпирлер-биле, ийи-чаңгыс практиктиг хемчеглерни хүлээп алыры-биле, кандыг-бир кампанияны чорудары-биле кызыгаарлаттынмазы илдеН болу берген. Байдал чугуртү көргениндеН элээн шыңгыы болгаш чаны болган. Сорулга улуг хемчээлдиг болгаш үр хуусаалыг кылдыр кестүп үнүп келген. Бүгү ниитилелдиң үндезин эде тургустунуушкунун кылыр ужурлуг деп түңнелди бис үндүрүп алган бис.

Ылап-ла ындыг ажылдың болгаш ындыг түңнелдиң ачызында стратегтиг план үнүп келген деп мен чугаалаар ийик мен. Ында эде тургустунуушкунуң политиканы, экономиканы, культураны, бүгү угаан-бодал амыдыралын, амгы үе-чадада ниитилел харылзааларының нарын бүгү комплексин таара туткан кол угланыышкыннары тодарадып тургускан. Алыс утказы-биле алырга, бистиң күрүневистиң салым-чолунуң, социализмниң салым-чолунуң дугайында, бистиң улузувустуң келир үезиниң дугайында айтырыг туруп келген.

Социализмниң бүдүжүнде салдынган ооң күчүзүн ажыдарының оруктарынга ниитилелди үндезин чаартырындан өске орук шынап-ла чок дээрзинге бүзүрээн бис. Тодаргай байдалдар, ылаңгыя чаңгыс кижиге чүдүүр чоруктуң үезинде тургустунуп келген социализм дугайында билиишкиннерден хосталып алырда партия шудургу чорукту болгаш тура-сорукту үндүрери чугула деп чүвени биле берген бис, тургузуушкунуң методтарының дугайында эрги билиишкиннерден, ниитизи-биле чугаалаарга, социализмни хажыдып турган, улустуң чогаадыкчы аргаларынга шаптыктап турган бүгү-ле чүүлдерден хосталыр ужурлуг турган.

Политиканы хандыр бодап көөрү, ону тодарадыры болгаш ажылдап кылыры — баштайгы үе-чаданың утказы болган. Ынчалзажок ол дээрге бүгү-ле чүүлдерни сайгарып билгени эвес-тир. Чок, ниитилелдиң эртем, угаан-бодал күштерин киириштирбишаан, кайгамчык улуг теоретиктиг, политиктиг ажылды партия ам-даа кылыр апаар.

Теория болгаш политика талазы-биле бистиң күжениишкиннервис чүгле кошкавас ужурлуг эвес, а харын-даа улам-на калбарар болгаш эде тургустунуушкунуң чедип алдынган дуржулгазын барымдаалавышаан, чаа-чаа сорулгаларны тодаргайлап айтыр апаар, чүге дээрге, хөй чүүлдерни чаа ёзу-биле көөрүнге, эрткен үени шын үнелеп көөрүнге ол дуржулга дузалап турар. Партияның XIX конференциязынга белеткел-биле болгаш ону эрттирери-биле улуг идегелдерни маңаа хамаарыштыр холбаштырып турар бис. Конференция болза ындыг хөөрлүг ажыл-чорудулгага чаа идиг бээр ужурлуг. Ынчангаш бөгүнгү байдалды болгаш эрткен үени хамыызы-биле тодаргайлап көөр, кол чүүл — алдынган кичээндиригнерге болгаш боттуг билиишкиннерге үндезилээш, келир үени тургузар тепээде, партияның теоретиктиг, политиктиг ажылын ылавылдыг үргүлчүлээр херек.

Ниитизи-биле мынчаар чугаалап болур: эде тургустунуушкунуң хандыр бодап көрдүнген, эртемге үндезилеттинген, тодаргай туружун тып алганывыс — эде тургустунуушкунуң баштайгы үе-чадазының кол түңнели-дир. А амгы үе-чадада кол чүүл болза политиканы, шиитпирлерни — а бисте эң-не кол угланыышкыннар талазы-биле олар хүлээп алдынган — амыдыралга боттуг ажыл-херектер кылдыр боттандырары болур. Баштайгы үе-чадада бодап көрдүнген бүгү чүүлдерни: демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту дамчыштыр, экономиктиг үндезин реформаны дамчыштыр, социал политиканы чаа ёзу-биле көөрүн дамчыштыр, ниитилелдиң мөзү-шынар болгаш угаан-бодал талазы-биле кадыкшыырын дамчыштыр амыдыралга ам боттандырар херек.

Эде тургустунуушкун делгем орукче үнген. Ол амгы үеде бүгү ниитилелди бүрүңгээр шимчедип, кижилерниң бүгү массазын шимчээшкинче киирген.

Дүүн болгаш бөгүн элээн каш ужуражыышкыннарны кылдым. Кижилер ам чаартылып турар-дыр. Кол чүүл — социал тоомча чок байдалдан, болдунуп турар чүүлдерни херекке албас чоруктан кижилерниң уштунуп үнүп турары-дыр. Кижилер деамай эвес апарган, сагышсыраар чорук оларда тыптып келген. А ол дээрге харысалгалыг болур чорук-биле кезээде холбаалыг болгай, эштер.

Ону чүге ындыг болуп турарыл? Чүге дээрге, ниитилел дугайында, бодунуң республиказының дугайында, бөгүнгү болгаш даартагы хүнүнүң дугайында, келир үеде кылыр чүүлдериниң дугайында кижилер улам-на хөйнү билип ап турар апарган. Кижи ол бүгүнү билип алгаш, нийти чорудулгага киржип эгелеп турар-дыр. Бодунуң бодалын, саналын илергейлээрин кижи бүрүзүнден база дилеп турар бис. Ынчангаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгага кижилерни киириштиреринге үндезилеп, тиңген демократчыдылга чорудулгаларын дамчыштыр, үндезин реформаны дамчыштыр, бригадаларны, кэрээни бот-орулга-чарылганы болгаш оон-даа өске хөй-хөй чүүлдерни дамчыштыр, угаан-бодал байдалын кадыкшыдарын дамчыштыр — бо бүгү чүүлдерни дамчыштыр кижилер бодап эгелээн, оларның ажыл-чорудулгазы идепкейжээн. Ажыл-херектерге, эде тургустунуушкунга, бодунуң чуртунуң салым-чолунга кижилерниң сонуургалын оттурганы — ол дээрге амдызында бистиң кылып четтиккенивис кол чүүл болуп турар деп чугаалап болур.

Ынчаарга ол байдал ооң-биле чергелештир, партияның бодун, ооң бүгү звеноларын, бистиң бүгү кадрларывысты, ийе, ниитизи-биле күш-ажылчы бүгү коллективтерни чаа байдалдарга таварыштырган. Эде тургустунуушкунуң чедиишкини дээш демиселдиң шиитпирлиг үе-чадазы эгелээни деп чугаалаарының бүгү барымдаалары бисте бар. Эде тургустунуушкун болза бүгү ниитилелдиң, коллектив бүрүзүнүң, кижи бүрүзүнүң эрге-ажыктары-биле холбашкан амгы үеде эде тургустунуушкунуң алыс болгаш амгы сорулгаларының дугайында, ооң утказының дугайында санал-оналдарның солчуушкуннары улам-на калбарган. Чүү болуп турарын, удуртулганың чүнү бодап турарын билип алыр, хөй айтырыгларны салыр дээн кижилерниң сонуургалындан колдаан санал-оналдарның солчуушкуннары баштайгы үе-чадада болуп турганы магат-чок. А кажан кижи бүрүзүнге ам хамааржып келгенде, амыдырал боду хамаарылгалыг болу берген. Кижилер айтырыгларже дедир эглип, база катап салып турар апарган. Ынчаарга айтырыгларны улам тодаргай, улам сонуургалдыг чугаалажып көрүп турар апарган. Бүгү-ле чүүлдерни, эде тургустунуушкун чүнү саналдап, кижиден, бүгү ниитилелден ол чүнү негеп турарын үндезини-биле тодаргай билип алырын кижилер ам күзеп турар.

Ниитилелде санал-онал солчуушкуннары кайы хире болуп турарын, сонуургалдарының кайы хире хайныкканын бодап көрүңер даан. Чүү болуп турарын бодап көөрүн, бодунуң туружун тывары, бодунуң салыышкынын киирери азы кайы-бир чүүлдүң дугайында, чүнүң-биле чөпшээрешпезин медеглээрин кижи бүрүзү күзеп турар. Моон мурнунда — чөпшээрешпес-даа бол — ыттавас турган болгай. Ындыг байдал бачытты чажырарынга эптиг болуп, хөй кижилерге таарымчалыг болуп турган. Мынчаар чугаалажып турганнар: хурал эки эрткен — чаңгыс-даа айтырыг көдүрүлбээн, бөгөй чүве көзүлбээн. Ниитилелге, чуртка дыка хөй айтырыглар мөөңнелген байдалдарда безин ындыг турган-дыр! Кажан чаңгыс-даа айтырыг көдүрүлбээнде — хуралды эки, организастыг эрткен деп санап турган.

Хары угда ийи сорулганы, харын-даа ийи эвес, а ийи талалыг чаңгыс сорулганы шиитпирлээр херек деп чугаалаар бодаан мен. Хамыктың мурнунда бүгү угланыышкыннарга практиктиг сорулгаларны шиитпирлээрин дамчыштыр эде тургустунуушкунну бүрүңгээр шимчедир, ооң-биле чергелештир демократияга, политиктиг культурага өөренип алыр, бот-орулга-чарылганы болгаш ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын өөренип алыр херек. Партия органнарының, Советтерниң ажыл-чорудулгазынга чаа методтарны шиңгээдип алыр херек. Эде тургустунуушкун боттуг түңнелдерни ам безин бээр болгаш совет кижилерниң амыдыралының база күш-ажылының байдалдарынга эки талаже эргилиишкиннерни хандырар кылдыр ажыл-херекти шак ынчаар чорудар херек.

ТК-ның ажыл-чорудулгазында ындыг чүүлдү эскерген боор силер. Эде тургустунуушкун узун хуусаалыг үени черле ээлээр апаар. Ынчалзажок кичээнгейни угландырарын болгаш бөгүн шиитпирлээрин шыңгыы негеп турар айтырыглар база бар деп чугаалаар бодаан мен. Херек кырында өг-бүле бүрүзүнге, бүгү кижилерге сонуургалдыг чүүлдерни — кадык камгалалының болгаш өөредилгениң байдалын ооң-биле холбаштыр чугаалажып көрген бис. Оларны бирги ээлчегде чугаалажып көрген бис. Чүгле кадык камгалалынга безин алды миллиард ажыг рубльди тускайлаан. Ооң материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга, эмнер-биле хандырарынга, эмчилерниң, медицина ажылдакчыларының материалдыг сонуургалын бедидеринге акша-хөреңгилерни тыпкан бис.

Азы школадан дээди өөредилгеге черинге чедир — бистиң нийти билиг системазыстың реформазын ап көрээли.

Аъш-чем айтырыы-биле холбашкан хөй айтырыгларны шиитпирлээрин чугула дээрзин барымдаалап көрүп турар бис. Аграр секторунга идепкейлиг болгаш түңнелдиг болур чорукту көдүрер дээш аңаа улуг идиг бериишкиннерни кылган.

Азы амгы херекгелдер. Амгы негелделер ёзугаар бистерни амгы үеде хандырып шыдавайн турар барааннарны-даа ап көрээли.

Азы чурттаар бажыңнарының дугайы. Ол айтырыгны шиитпирлээр дээш ынаар немелде салыышкыннарны база киирген. Бүдүрүлге тудуунга көрдүнген капитал салыышкыннарының 10 хуузун чурттаар бажыңнарының тудуунче шилчиткен. Хуузунда тудуг кылырынга кызыгаарлаашкыннарны күш чок болдурган. Кооператив тудуунуң хемчээлдерин калбартырының айтырыгларын чоокта чаа чугаалажып көрдүвүс. Тудуг материалдарының баазазын хөгжүдер талазы-биле чугула шиитпирни хүлээп алган.

Үени негээр стратегтиг айтырыгларны шиитпирлээрин көрбүшаан, кижилерниң амыдыралын хемчидер ындыг хөй айтырыгларны ынчаар дүрген шиитпирлээрин күзеп турар бис.

Эштер! Эде тургустунуушкун апрель Пленумундан эгелээн: ам каш-ла хонгаш үш чыл болур. Эде тургустунуушкунда эң-не берге чүүл — ол дээрге бодаашкынның эде тургустунуушкуну дээрзин ол чылдар ылаптыг бадыткап көргүскен.

Ажык-чарлыг чорукка, демократияга, бот-орулга-чарылгага болгаш ажыл-агыйны чорударының чаа методтарынга, ылаңгыя кэрээ методунуң янзы-бүрү хевирлеринге, оларның аразында культура талазы-биле чорудулгаларга хамаарышкан бүгү чүүлдер чиигн-биле чедип алдынмайн турар болгай, эштер. Партияның бодунга, партийжи органнарга, партийжи кадрларга, Советтерге, хөй-нийти организацияларынга хөй негелделер. ...амыдыралдың кылганын эскербейн турар эвес-ле болгай бис. Чижээ, чоннуң кол бөлүктерин хаара туткан хөй-нийти организацияларының кедергей улуг четкизи бар турбуже, олардан өске каттыжыышкыннар болгаш организациялар хенертен тургустунуп эгелээн. Чүге? Чүге дээрге, бар организациялар бодунуң ажыл-чорудулгазы-биле, салдары болгаш методтары-биле кижилерни хандырып шыдавайн турар-дыр. Демги организацияларның немей тыптып келгени чогум-на ооң-биле холбашкан.

Мындыг чүүлдүң дугайында база чугаалаар ужурлуг мен. Эде тургустунуушкунуң чаа үе-чадазының бүгү угланыышкыннарында айтырыгларның улуг хемчээлдиин, чаазы, ажыы-биле чугаалаарга, чамдык кижилерни аңаа-ла коргудупкан. Ээзэш эвес кижилер шуут-ла деаидей берген. Бодалдарга будалыышкын илдеңне тыптып келген. «Ат болду!» деп, чамдык кижилер алгырыжы берген. А эде тургустунуушкунну соксадыр деп негээри сорган ырак эвес-ле болгай.

Ындыг байдалды, эде тургустунуушкунуң хөгжүлдезинге амгы үе-чаданың ындыг эң чугулазын Төп Комитет билгеш, эде тургустунуушкунуң идеологтуг хандырыышкыны ам эң-не чугула ужур-дузалыг сорулга болу берген деп түңнелди кылган.

Ынчангаш ол айтырыгны ТК-ның февраль Пленумунга чогум-на шиитпирлиг тургузары негеттинип келген. Колхозчуларның Бүгү-эвилел съездизинге ол айтырыгны база чугаалажып көрген бис. Ол айтырыгны чоокта чаа «Правданың» апрель 6-да чүүлүнге база чырыткан.

Кандыг-даа революция ышкаш, эде тургустунуушкун база медерелди, бодаашкынны шиитпирлиг, революстуг ёзу-биле эдерин негеп турар дээрзин силерге угаадып чугаалаар бодаан ийик мен, эштер. Ол чокка үндезин чаартылгаларны базиска-даа, политиктиг надстройкага-даа боттандырары болдунмас.

Амыдыралдың бодунуң кадурган айтырыгларынга харыыларны бистиң ниитилел болгаш политиктиг тургузуувустуң даштындан эвес, а социализмниң күчүзүн долу ажыдып ажыглаарының оруктарындан дилеп, тып ап турар бис.

Социалистиг үндезин чаартылгаларның эргежок чугулазын партия шагда-ла эскерип билген. 50, 60, 70 чылдарда чаңгыс эвес удаа оралдажыышкыннар кылдынган. Оларны бистер-даа, мында орар эштер-даа утпаан, чүгле дыка аныяк кижилер ону билбес боор. Ындыг оралдажыышкыннарның түңнелдери баштай боттуг, көскү турган. 1953 чылдың сентябрь Пленумун көрээлиңер. Кедээ ажыл-агыйның хөгжүдеринге ол кайы хире идиг бержик. Ынчалза-даа 1958 чылдан эгелеп байдал өскерлип эгелээн. 1965 чылдың март Пленумун көрээлиңер. Ол дээрге ниитилелди удуртурунуң, чүгле кедээ ажыл-агыйның экономиказынга эвес, нийти экономикага хамаарылганың чаа концепциязы болган ышкажыгай.

Ону эртемге үндезилээн турган. Ол сөски беш чыл турган болгай, чүгле кедээ ажыл-агыйга эвес, өске-даа чүүлдерге кайы хире көскү немей өзүлде ынчан болганы-дыр.

Оон алгаш көөрге оралдажыышкыннар, боттуг, шиитпирлиг оралдажыышкыннар турган-дыр ийин, чүгле олар тудуу, комплекстиг эвес, айтырыгның кайы-бир кезиин хаара туткан, холбаа чок, бир айтырыгны өскези-биле тулгаштырбаан турган-дыр. Хүлээп алдынган безин шиитпирлерни боттандырарынга турум эвес чорук салдар чедирип турган. Үндезин чаартылгалар кылыр дээн дыка хөй оралдажыышкыннар чедимче чок болган, чүге дээрге демократияның хөгжүлдези болгаш калбарыышкыны чер албайн турган. Бүгү-ле чүүлдерни кабинетке шиитпирлээр, а чонну шиитпирлер белеткээринге-даа, ону боттандырарынга-даа долузу-биле киириштирбейн турган. Ооң ындыг турган чылдарында, партия боду-даа, чурттуң ажылдакчы кадрлары-даа эрги чаңчылдан уштунмаан болгаш удуртулганың чагырып дужаар аргаларындан үнмейн турганы, ол чорук демократия-биле черүшкек. Социализмниң ол чокта сайзыраавазы, демократияның социализмни хөгжүдеринге шиитпирлиг ужур-дузазын чаны медереп билбейн турган.

Ол дугайын чүге чугаалап турар деп мен, эштер. Ол дээрге бөгүн чуртта калбарып турар чугаа-сооттуң болгаш дискуссияның кол пунктуларының бирээзи ышкажыл. Командылап чагырар системага хандыкшылдыг кижилер бодунуң туружун аңаа салбайн турар.

(Эгези. Төнчүзү 2-ги арында).

МОСКВАЖЕ АЯН-ЧОРУК

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чалалы-биле ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, Чехословак Социалистиг Республиканың Президентизи Г. Гусак албанның найыралдыг аян-чорууну кылып апрель 11-де Москвада чедип келген.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, албанның өске-даа кижилери уткуп алган.

• • •

Ол-ла хүн Кремльге А. А. Громыко болгаш Г. Гусак чугаалажыышкыннар чоруткан. Аңаа Э. А. Шеварднадзе, ЧССР-ниң даштыкы херектер министри Б. Хнеупек, албанның совет болгаш чехословак өске-даа кижилери киришкен.

ССРЭ-ниң болгаш ЧССР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче угланган СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш ЧКП-ның XVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырып чорудуп турарының дугайын ийи тала бот-боттарынга дыңнаткан.

Чуртта эде тургустунуушкуннуң калбарып чорудуп турарының, совет ниитилел амыдыралының бүгү талаларының демократчыдылгазының болгаш чаартылгазының дугайын А. А. Громыко чугаалап берген. Кижи факторунуң күчүлүг күжүн хөделдирип үндүрер ужурлуг элээн каш чугула хооййлуларны хүлээп алганы ниитилел амыдыралының бүгү талаларының шимар телазы-биле чаны чаартылгаларын боттандырарынга дузалаар.

ЧКП ТК-ның апрель (1988 ч.) Пленумунуң түңнелдериниң, Чехословакияда болуп турар өскерлиишкиннерниң алыс утказының, ниитилел амыдыралының бүгү талаларында экономиктиг үндезин реформазының болгаш демократчыдылганың дугайын Г. Гусак дыңнаткан.

Ийи чурттуң экономиктиг кады ажылдажылгазын чаартылгалар механизмин дээди деңнелге чедип алдынган принципиалдыг дугуржулгаларның ёзузу-биле сайзыраңгайжыдарының айтырыгларын чугаалажып көрген. Өөредилге болгаш культура талазы-биле харылзааларны улам ыңай хөгжүдерин, ажылчы чоннарның харылзааларын калбартырын А. А. Громыко болгаш Г. Гусак саналдааннар.

Делегей политиказының чугула айтырыгларын чугаалажып турар үеде Европада болгаш ниитизи-биле делегейде амгы байдалды үнелеп көөрүнде үзел-бодалдарының чаңгыс аайы бадыткаттынган. Бүгү-нийти тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң эргежок-ажыктарынга дүүштүр делегей ареназынга Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның демниг хөделиишкиннерин хамыладырынче быжыг шиитпирлиг чорук илергейлеттинген.

Чугаалажыышкыннар ийи чурттуң улустарының аъы-дүңмалыышкы харылзааларынга чаңчыл апарганы чылыг, эш хуузунуң байдалынга эрткен.

• • •

Кремльге совет-чехословак документилерге ат салыышкыны болган.

А. А. Громыко болгаш Г. Гусак Совет-чехословак кады кылган коммюникеге ат салганнар.

Э. А. Шеварднадзе болгаш Б. Хнеупек Совет Эвилелинге Чехословакияның культура-информация төвүн тургузарының болгаш ооң ажыл-чорудулгазының дугайында ССРЭ болгаш ЧССР-ниң чазактарының аразында Дугуржулгага, ийи чурттуң аразында культура, өөредилге болгаш эртем телазы-биле кады ажылдажылганың чазактар аразының комиссиязын тургузар дугайында Протоколга, ол ышкаш ССРЭ-ниң ДХМ болгаш ЧССР-ниң федералдыг ДХМ-ниң аразында кады ажылдажылга дугайында Протоколга ат салганнар.

Ат сальышкын үезинде чугаалажыышкыннарга киржип турган совет болгаш чехословак албанның кижилери киришкен.

• • •

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден ЧССР-ниң Президентизинге алдар болдуруп Кремльге дүштеки шайлалге эрттирген.

Аалчы-биле кады аян-чорук үезинде ону үдеп чораан албанның чехословак кижилери чораан.

Совет таладан эштер А. А. Громыко, В. И. Воротников, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. А. Медведев, А. И. Лукьянов, албанның өске-даа кижилери чораан.

Чылыг, найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлалге үезинде А. А. Громыко болгаш Г. Гусак чүве чугаалааннар, ук чугааларны адыш часкаашкыны-биле уткаан.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң кежигүнүнге эш А. Е. Федоровту соңгуур дугайында ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң кежигүнүнге эш Александр Ефимович **Федоровту** соңгуур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың апрель 12.

Кызыл хоорайның улус судунуң улус судьязының хүлээлгезинден эш А. Е. Федоровту хуусаа бетинде хостаарының дугайында ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

«РСФСР-ниң суд тургузуунуң дугайында» Хоойлузунуң 73 чүүлүнге үндезилээш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң кежигүнүнге соңгутканы-биле холбаштыр Кызыл хоорайның улус судунуң улус судьязының хүлээлгезинден эш Александр Ефимович **Федоровту** хуусаа бетинде хостаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1983 чылдың апрель 12.

ЧУРУКТА: аныяк дашчы Мерген Өдекпен Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда чурттаар бажыңның тудуунда ажылдап турар. Тес-Хем чурттуг бо аныяк ажылчын шериг албанындан халашкан соонда Тываның найысылалының тудугларынга ажылдап эгелээн. Эрткен үш чылдың дургузунда бо комсомолчу тудугжу элээн каш тудугларны ажыглалга киришкен.

Анатолий Моңгуш удурткан ооң бригадазы ол бажыңны дүрген доозар сорулга салгаш, ийи ээлчегниг ажылдап турар. Бригада тудуг ажылдарының планын бирги кварталда чедиишкинниг боттандырган.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЧЕДИИШКИНИ—ЧОННУҢ ХОЛУНДА

[Төнчүзү. Эгези 1-ги арында].

Амгы үеде демократчыдылга чорупт турар. Командылаар аргалар согутте таваржып турар. Ажык-чарлыг чорукту, демократтыны, бот-орулга-чарылганы, херээжен, бригада чөвүлелин, күш-ажылчы коллективтер чөвүлелин дамчыштыр кижилер ниити херекке киржип турар. Бо чорук чамдык кижилерниң сеткилинге кирбейн турар, чамдыктарга таарышпайн турар. Эрги үеде ышкаш командылааксаар чаңчыл ам-даа арткан. Заводту, кишлакты, суурну, колхозту, районну, хоорайны бодунуң ээзи чери ышкаш көөр кижилер ам-даа бар.

Ынчангаш бо талазы-биле чүгле дискуссия чорбайн турар. Бо чугула айтырыгны долгандыр партия болгаш совет органнарының, күш-ажылчы коллективтерниң, ниитилелдиң бүгү кезектериниң боттуг амыдыралында боттуг демисел калбарып турар. Бо чүүлдүң бистиң эде тургустунуушкунувустуң бо талазынга чорупт турары кайгамчык-тыр деп чугаалаар-дыр мен. Чон бодунуң күжүн немеп турары кайгамчык-тыр. Чон бажын көдүрүп келген, бодунуң эргелерин хаңы медерел биле берген. Совет эрге-чагырганың чылдарында ооң мөөңнеп алганы билиг-мергежили улуг болгай. Ынчангаш ол ниитилел амыдыралында болуп турар бүгү чорудулгаларга бедик медерелдиг киржип эгелээн.

Социалистиг демократтыныи артык күжүн ажыглавайн, социализмниң артык күжүн илередип, эде тургустунуушкунну чайгылыш чок кылып шыдавас бис, эштер, ынчан ооң сорулгалары чедип алдынмас, социализмниң ленинчи идеалдары чоннуу болуруң чедип ап шыдавас-даа бис.

Бо пунктуну чүге онзалап демдеглеп турар мен? Чүге дээрге ол эң чугула-дыр, эштер. Бо залда олурар кижилерни барымдаалап көөр болза, бо ажык, партийжи дылга болур ужурлуг чугааның темазы-дыр харын. Чамдыкта «Демократия деп чүвениң чедирген түңнели бо ышкажыл!», «Силерниң эде тургустунуушкунуңарның чедирген түңнели ол ышкажыл!» дээн состер дыңналгылаар болгай. Ол чугааларның артында чүү бар дээрзин бистер тодаргай көөр ужурлуг бис. Ооң артында чонга хүндүткел чок чорук коступ турар-дыр. Ону шуут ынча дээр мен. Ол дээрге чоннуң мерген угаанынга, патриотизминге, ооң угаансарылынга, ооң чогаадыкчы мергежилинге бүзүревес чорук-тур, ооң харысалгазынга болгаш социализмге бердингенинге бүзүревес чорук-тур.

Командылаар, бюрократчы аргаларның ажык чогун, ооң бистиң амгы сорулгаларывыстың бүдүжүнге дүүшпезин, а эң кол чүве — ооң эргижирээнин, совет улустуң культура болгаш политика талазы-биле деңнелинге дүүшпезин амыдырал эң-не тодаргайы-биле көргүскен.

Бөгүнгү айтырыывыстың өзээ бо-дур, эштер. Бо дугайын чугаалап тура, колхозчулар съездизин сактып тур мен. Аңаа киришкен эштер силерниң арааңарда база бар боор. Съездиниң бедик деңнели: киржикчилерниң калбарткан дискуссияларының деңнели-даа, айтырыгларының чидиг-даа, чурт дугайында хаңы сагыш салыышкыны-даа, Аъш-чем программазын шиитпирлээри дээш харысалганы медерел билип турары-даа Политбюрода бистерни дыка өөрткен. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, тараачыннар боттарының сорулгаларын күрүне тургузуундан көрүп турар-дыр.

Съездиниң киржикчилери ол туруушту эзлеп, кедээ ажыл-агыйда инициативаны хөгжүдеринге шаптыктап турар бүгү чүүлдерни чайладырын, чогаадыкчы, бот-тускайлаң тывынгыр чорукка оруукту ажыдарын шыңгыы негеп турганнар. Санал бергеннерниң барык 100 хуузу колхозтарны чагырып дужаар чорукту болдурбазын негеп-даа, дилеп-даа турганнар. Ол хиреде-ле чамдык кижилер ону билбейн турар болгаш чүъкту эрги, дегейленген оруук-биле сөөртүпшаал. Чүге четкен-дир бис, эштер! Чүү чүвеге четкен-дир бис!

Бо хүннерде Үзбекистанның ажылчы чону-биле элээн каш кыска ужуражылгаларын эрттирдим. Сагыш-сеткилимни чүү чүве аажок хөлзеткенил! Кижилерниң идепкейлиг чоруу, оларның ажылы, эң нарын айтырыгларны чугаалажыр күзели.

Колхозчулар съездизи биле бо ужуражылгаларым бистиң чонувустуң овур-хевирин бир янзы кылдыр көргүсту. Чон өске апарган-дыр. Ол чүүлду, эштер, эң хаңы бодал биле үнелеп көөр херек. Ону сайгарып билип алыр херек. Моон аажок шыңгыы, аажок шыңгыы түңнел үнүп турар-дыр. Бистиң чонувуста чугаалаар чүүл-даа, эде тургустунуушкун дээш демиселге үндүрер күш-даа бар. Ол бодунуң күчүзүн чүгле демократтыныг, калбак демократчыдылганың байдалдарында ажыглап шыдаар.

Бистиң кадрларывыс калбак демократтыныг байдалдарында ажылдаарының методтарын чүткүлдүг-биле шиңгээдип алыр ужурлуг. Ол дээрге нарын эртем болур. Бис ону Төп Комитетке чурттуң эң улуг айтырыгларын, бистиң ниитилеливисте маргылдаалыг айтырыгларны чугаалажып турар үеде билип турар бис. ТК-ның апрель Пленумунуң соонда эрткен үш чыл дургузунда ажылдап келген дуржулгавыстан мен-даа, мээң Политбюрода эштерим-даа — чүгле демократчылыг оруу-биле, демократчыдылга чорудулгазының аргазы-биле, чон-биле эң-не чоок харылзажылга-биле шын шиитпирни, бистиң ниитилеливистиң кандыг-даа айтырыывыны бүгү тала-биле бодап кылган шиитпирни үндүрүп болур деп бир вай түңнелге кээп турар бис. Эде тургустунуушкуннуң эчис сорулгаларын чедери дээш идепкейжиг демиселче чонну чүгле ынчан киириштирип болур. Чагырып дужаар, командылаар, кижилер хүндүлевес, оларның негелделерин болгаш хереглелдерин, саналдарын болгаш бодалдарын херекке албас чоруктан шиитпирлер-биле чайлаар деп шиитпирлиг дугуржуп ап көрээлиңер. Аңаа оларның талазындан харыы — өзүп орар социал идепкей, политиктиг идепкей болур деп бүзүредип тур мен.

База бир чүүл бар, эштер. Мурнунда бис дыка улуг айтырыгларны сегирип алыр, ону эчизинге чедирбес, көрдүнген чүүлдерни күүсетпес турган бис. Ооң уржуундан чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң пландарын күүсетпейн үзүп келген бис. Ол чорук чоннуң чаагай чорууунга, бистиң ниитилеливистиң хөгжүлдезинге багай салдарлыг болган.

Моортан чогуур түңнелдерни үндүрген ышкаш болган бис, ынчалзажок шуптузун өөренип көрбээн, түңнелдер чедир үндүртүнмээн хевирлиг. Ынчангаш беш чылдың эрткен ийи чылын үнелеп тура, сес биле ажыл-херек аразында карыштактыг боол турарын эскерип турар бис.

Эрги аарыг дыка хаңы, хоочу боол шилчээн деп болур. Эде тургустунуушкуннуң байдалдарында безин хүлээп алдынган эки шиитпирлер хөй эвес таварылгаларда долу хемчээлдии-биле күүсеттинмейн турар. Ындыг болганда, эрги-ле частырыглар катаптаттынып турар-дыр. Ажылдың эрги арга-хевирлери ам-даа күштүг боол турары-биле, күш-ажылчы коллективтер болгаш кадрлар ам-даа долузу-биле эде тургустунуп шыдаваан-биле ону база тайылбырлап болур-ла харын. Ооң-биле кады чаа механизмнер чер болганда ам-даа күштүг боол кирбээн. Ол ындыг болуру-даа шын. Ынчалзажок, эштер, моон хөйну кылып болур турган, кылдынганындан хөйну чедип ап болур турган.

Үзбекистанда ажыл-херектерниң байдалын партийжи ёзу-биле шыңгыы сайгарып көөрүңерни дилеп, кыйгырып тур мен. Бо дугайын ам чоп чугаалап турарым ол! Чүнүң-даа мурнунда сөөлгү чылдарда республиканың экономиказының хөгжүлдезиниң темпилери кудулаан. Тургустунуп келген байдалды сайгарып көрүңер. Республиканың ажылчы чону, бүгү чурт-даа, ап болур турганындан дыка хээзшти алган-дыр. Моортан карышкак чорук, ниити ритмниң хажыдыышкыны тыптып келген. Бисте бүгү республикалар бот-боттарының аразында сырый холбаа харылзаалыг. Херек кырында алыр болза, олар кайы-бирээзи чокка чурттап шыдавас. Ол дээрге чаңгыс вай комплекс, ниити-ээлел чергелиг чаңгыс вай организм-дир. Ынчангаш кайы-ла бир черге кандыг-бир чырга тыптырга, ол бүгү организмниң байдалынга салдарлыг апаар. Бистиң күрүневисте бүгү чүүлдер харылзаалыг.

Силерниң кичээнгейиңерни үлетпүр, тудуг, ылаңгыя кедээ ажыл-агый талазы-биле пландарны күүсетпейн турарыңарже угландырып тур мен. Чыл бүрүде чуртталга бажыңнарын чедир дужаавас-тыр силер. Силерде улуг панельдиг бажың тудуунуң күчүлери чүгле 68 хуу ажыглаттынып турар, туйбу, цемент болгаш өске-даа тудуг материалдары бүдүрер талазы-биле заводтарны калбартыры болгаш чаарты эдерини оожум боол келген. Мону чүү деп билирил!

Азы өске бир чижектен, республикага мырыңай кол боол турар чадавас көргүзүгден ап көрээлиңер. Мен мында суггаттыг черлерниң ажыглалын чугаалап турарым ол. Бо айтырыгны эш Нишанов ылаптыг шын тургускан болгаш мен ону деткип тур мен. Суггаттыг чер дээрге республиканың алдын фондузу-дур. Бүгү культураларның дүжүдү суггаттыг черниң арга-курлавырларынга дүүшпейн турар деп чугаалаары безин долу эвес ийин. Сөөлгү үеде суггаттыг черлерниң дүжүткүрү кудулап келген. Бо дээрге бисти шуптуувусту канчаар-даа аажок дүвүредир ужурлуг айтырыг-дыр. Үзбекистан — өске черлерге шуут үнмес шак ындыг дыка хөй культураларның бериичизи. А чуртка ындыг культуралар херек боол турар. Мындыг байдал дээрге шуут халап-тыр, эштер. Суггаттыг черлерниң чогуур дээштиг ажыглалы чокка республиканың амыдыралы канчап чогуур боор. Суггаттыг черлерниң барык чартыы кезин шыңгыы мелиорациялыг экижидилгени, ылаңгыя күжүрленганындан экижидилгени негеп турар байдалдыг турары канчап-даа таарышпас.

Ооң ыңай, Хоорайда-даа, кедээде-даа школа назыны четпээн уругларга албан черлер чедишпес. Ындыг байдал турда-ла, бо талазы-биле ажылдарның хемчээли дыка хээзш. Дүүн Ташкентиниң кыдыында чаа микрорайонга херээженнер мени үглеп келгеш, бир-ле дугаар чугаалаан чүүлдү мындыг болду: «Михаил Сергеевич, уруглар тургузар чер шуут чок-тур. Ажылдап чоруур дээрге, уругларны кава каартарыл». Чаңгыс-даа бүдүрүлге, чаңгыс-даа совхоз болгаш колхоз, чаңгыс-даа тудуг организациязы бо чугула херектиң кыдыынга артпас кылдыр шак ынчаар айтырыгны тургузар апаар. Бүгү республиканы уруглар садының айтырыын шиитпирлээринче кедүрер херек. Бо дээрге — кижиге хамаарылгалыг айтырыг-дыр! Бо дээрге бистиң байдалдарывыста — соңгаарладып болбас, мурнады шиитпирлээр кол сорулга-дыр.

Ооң ангыда, Республикада тургустунган күчү-шыдалдар чогуур беримчезин бербейн турары дээрге база-ла ажылдың четпези-дир. Үзбекистанның кедээ ажыл-агыйынга хөй акша-хереңгини үндүрген. Көрүп көрүңер даан: кедээ ажыл-агыйның фонд-биле чепсегленгени 1970 чылдан 1986 чылга чедир 4,1 катап өскен, а ниити продукциязы чүгле бүдүн чартык катап көвүдээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ол-ла деңнелинде арткан. 80 чылдарның эгезинден республиканың кедээ ажыл-агыйының продукциязының хемчээли өспестээн. Бо дээрге кончуг дүвүренчиг байдал-дыр.

Харысалгалыг сайгарылга херек, улуг хемчеглерни боттандырары, республиканың бүгү ажылчы чонун мобилизастаары чугула. Үзбекистанда бойдустуң болгаш күш-ажылдың улуг курлавырлары бар, материалдыг, техниктиг күчүлүг улуг бааза бар. Бистиң бөгүнгү чугаавысты кижи бүрүзү сактып алырын, кижи бүрүзүнүң шыңгыы бодамырын күзээр-дир мен. Ынчангаш Үзбекистанның экономиказын берге байдалдан уштуруунуң боттуг оруун тывар херек.

Мооң-биле холбаштыр силерге чүнү сүмелеп болурул? Бир эвес таарыжыр болза — боданып көрүңер. Ам дээрезинде чаа улуг бүдүрүлгелер тударынче сундукпас болза эки. Эргилерни чаарты эде дедир херек. Ынчангаш улуг бүдүрүлгелерниң үргүлчү ажыглаттынар фондуларын чаартырын дамчыштыр оларның аргаларын ажыдар херек. А ынчаарга бойдустуң болгаш ылаңгыя күш-ажылчы курлавырларны эң-не дүрген ажыглап кирер дизе, ортумак болгаш бичии бүдүрүлгелерни, заводтарның филиалдарын тударының үшин-биле хөделир херек.

Экономиктиг үндезин реформаның, бот-орулга-чарылгаже, ажыл-агый чорудулгазының чаа арга-хевирлеринче шилчилгениң ажыдып турар арга-курлавырларын калбаа-биле ажыглаар ужурлуг бис деп чүве черле маргыш чок. Кайда-ла оларны шиңгээдип алган болдур, мында беримче шуут бир өске-дир. Олар күш-ажылга хамаарылганы эскерпип турар болгаш ол чорук алыс бедик түңнел көргүзүглер боол илерел турар.

Силер аъш-чем болгаш ниити үлетпүрнү хөгжүдериниң күсели-биле хөйну кылып болур силер. Ол дээрге, мен бодап көөрүмге, силерниң «алдын ужуужар» мында ышкаш. Чоокку үеде Үзбекистан чүгле бодунуң хереглелдерин дүгээр эвес, а харын өске-даа республикаларның хереглелин хандырар хире ындыг деңнелге чедер боор деп бодай-дыр мен.

Кооперация болгаш ачы-дуза албаның хөгжүдери улуг аргаларны ажыдып турар. Бола бүгүнү, эштер, бодап кылыр, ажыл-херекчи ёзу-биле бодап тургаш кылыр херек, боттарының бүгү-ле —улуг-даа, бичии-даа аргаларын тывары дээш боданыр, хөделир херек.

Мен бодаарымга, бир эвес чонга эки программаны сүмелээр болза, ол улуг ажыл-херектерже кедүрлүр, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир шак ындыг хөөн республикада ам бар ышкаш. Бо дээрге, эштер, республиканың партия организациязының бүгү удуртукчу кадрларының эң-не чугула сорулгазы-дыр.

Бис бо чугааны эде тургустунуушкуннуң база ону боттандырарынга кижи бүрүзүнүң салыышкынының көрүжүнден кылып турар болганывыста, база бир мындыг чүүлдү чугаалаксай-дыр мен. Бис хөй националдыг чуртта чурттап турар бис. Ынчангаш ам бүгү ниитилелде улуг чаартылгаларны боттандырып турар болганывыста, бис оларның бистиң ниити ээлеливиске болгаш республика бүрүзүнге, националдар аразында харылзааларга салдарын кезээде өөренип көөр ужурлуг бис. Кандыг-даа социал болгаш экономиктиг айтырыгны, культураның, демократчыдылганың, ажык-чарлыг чоруктуң айтырыын шиитпирлээри кажан-даа чон бүрүзүнүң, нация бүрүзүнүң эрге-ажыктарынга кандыг-ла-бир янзылыг дээп турар. Ынчангаш оларны улустарның болгаш нацияларның бот-боттарының билчиглеринге база калды ажылдажылгазынга багай салдар чедирбес кылдыр албан ынчаар шиитпирлээр херек. Бистиң улустарывыстың найыралы улам быжыгып турар кылдыр чогум-на ынчаар шиитпирлээр херек. Ол дээрге —Октябрь революциязының болгаш социализмниң өндүр улуг чаалап алыышкыны-дыр. Айтырыгның эң чугула бир талазы мындыг-дыр.

Ооң өске талазы база бар: сөөлгү чылдарның боттуг амыдыралында, ленинчи национал политиканың кайгамчык улуг чедиишкиннери. Октябрьның соонда эрткен 70 чылдарның дургузунда бистиң мөөңнеп алганывыс, шынап-ла, хөвээр дээн дуржулгавыс бар-даа болза, бис хээзш эвес шыңгыы айтырыгларга таваржып турар бис — оларны кичээнгейлиг өөренип көөрү, топтуг үнелеп көөрү, бодамчалыг түңнелдерни үндүрери чугула, чогуур үезинде болгаш ылаптыг шиитпирлерин хүлээп алырын негеп турар айтырыглар-дыр. Бо темага хамаарыштыр мооң мурнунда база чугаалап турган мен. Бис бо-даа айтырыг талазы-биле эргижирээн, схемажыткан хамаарылгадан чайлаар ужурлуг бис. Бис боттарывыстың чедиишкиннеривисти чүгле демдеглээр чорук-биле кызыгаарлаттынмас ужурлуг бис.

Бистиң ниитилеливис хөгжүп турар. Ооң социал болгаш экономиктиг чорудулгалары улус бүрүзүнүң национал бот-угаан-медерелиниң өзүлдези-биле, оларның интеллектуалдыг күжүнүң, нация бүрүзүнүң мөзү-шынар байлакшылы-биле чергелештир хөгжүүрү билдингир. Бо бүгүнүң чаа-чаа айтырыгларны тургузуп кээри билдингир, ынчангаш оларны топтуг, бодалдыг анализке болгаш боттуг тодарадылгаларга үндезилээш шиитпирлээр херек.

Ол ышкаш бистер амыдыралче улам-на чаа-чаа салгалдарның эгелеп кирип турарын, интернационализмниң дуржулгазының ала-чайгаар-ла дамчыттынмазын база барымдаалап көөр ужурлуг бис. Салгал бүрүзү-ле боттарының интернационализм школазын эртер болгаш бистиң националдар аразында байлакшылывысты база мурнундагы салгалдарның ону быжыглаар дээш кылган чүүлдерин үнелеп көөрүнге өөренген турар ужурлуг. А кол-ла чүүл—улустарның найыралын, демниг ажыл-ижин болгаш бот-боттарынга чоокшулажырын быжыглаарынга боттарының үлүүн киириштирери боол турар.

Бо айтырыгның талазы-биле кандыг-даа маргыжылга, кандыг-даа санал-онал солчурунга барымдаа кылыр чүүлдерни бисте бар болгай, эштер. Ооң-биле кады өйү келген айтырыгларны шиитпирлээри негеттинип турар болгаш бистиң демократтывыстың ёзузу-биле, бот-боттарын хүндүткеп көөрүнүң, деңэргениң болгаш акы-дуңмалышкы ёзунуң принциптеринге дүүштүр шиитпирлеттинген туруп болур айтырыгларны шыңгыызы-биле, харысалгалыг чугаалажып көөр төлээде, ажык болур ужурлуг.

Сорулгаларның улуу, ажылдарның хемчээли партияны чаа негелде байдалче киирип турар.

Ниитилелдиң политиктиг авангарды болур ролюн СЭКП-ниң чогум канчаар күүседир апаарындан бистиң эчис сорулгаларывыстың чедип алдынары кажангызындан-даа артык хамааржып турар. СЭКП-ниң, партия Төп Комитединиң, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия комитеди бүрүзүнүң, партия организациязы бүрүзүнүң, коммунист бүрүзүнүң канчаар хөделип, ажылдаарындан эде тургустунуушкуннуң салым-чолу шиитпирлиг чергелиг хамааржыр апаар.

Чуртта эде тургустунуушкун канчаар-даа аажок улуг революстуг херек-тир. Партия ол чаартылганың хаңы чорудулгазының кол-кол угланыышкыннарын холунда доктаамал тудуп турар. Бо кыска үениң иштинде бистер хөй чүүлдерни кылыр аргалыг болган-даа бис. Партияның эде тургустунуушкуннуң бажында чорупт турары принципиалдыг ужур-дузалыг боол турар. Ынчалза-даа ынчаар көөр чорук чаа-чаа болуушкуннарны бодап көөрүнүң, ол ышкаш практиктиг ажылдың талазы-биле шиитпирлеттинмээн айтырыглар, чедир көрбээн чүүлдер, хожудаашкыннар партияда чок дээни ол эвес-тир. Ылаңгыя шиитпирлерни күүседиринге хамаарышкан чүүлдер талазы-биле.

СЭКП эде тургустунуушкуннуң идеяларының болгаш чаартылга политиказының чогаадыкчызы, оларны ниитилелдиң иштинге боттандырып чорударының организакчызы боол турар. Моон алгаш көөрге, ол чорук теоретиктиг ажыл-чорудулганың-даа, массаларны организастаарының чаа-чаа арга-методтарын ажыглап, шиңгээдириниң-даа, кадрлар-биле ажылдың-даа талазы-биле партиядан дыка хөй чүүлдерни негеп турар.

Ынчалза-даа кол чүүл — чуртта улам-на калбарып келчыдар эде тургустунуушкуннуң ажыл-чорудулгаларындан партияның хожудап чыдып каап болбазы-дыр. Эрткен үш чылдың өөредиглери бистерге мынчаар айтып турар: бир эвес партия кандыг-ла-бир участок талазы-биле хожудаар болза, ол бүгү ниитилелде байдалга, кижилерниң сагыш-сеткилинге, чаартылгаларның темпизинге болгаш хемчээлдеринге, хөй ниитиниң медерелин эде тургустунуушкуннуң ёзузунга хевирлеп тургузарынга салдарын чедире бээр.

Бир эвес партия удуртулганың политиктиг арга-методтарын кызымаккайы-биле өөренип алыр, бир эвес ол консерватизмни, эрги ёзу-биле бодаар чорукту долузу-биле чок кылыр болза, ол чаа-чаа сорулгаларны күүседип шыдаар. Бир-тээ бистер ол чүүлдерден ниитилелди уштур, ону бюрократчы хажыдыышкыннардан хостаар деп чугаалап турар болганывыста, ынчан партия хамыктың-на мурнунда боду бо херекке, бо канчаар-даа улуг болгаш эде тургустунуушкуннуң салым-хуузунга эң чугула херекке үлегер-чижээн көргүзер ужурлуг.

Ынчангаш чагырып дужаарының, кадрларны, күш-ажылчы коллективтерни командылаарының арга-методтарындан, күрүне, совет, ажыл-агый органнарын солуур чоруктан ойталаар херек. Бир эвес партия боду массаларның шуут ортузунга доктаамал кирип ажылдап тура, чогаадыкчы, чаартыкчы ёзу-биле, харысалгалыг хөделип, ажылдаар болза, бистиң ажыл-херээвис бүдер, эде тургустунуушкун, а ындыг болганда —бүгү ниитилел-даа хөгжүлдениң чаа-чаа бедиктерин чедип алыр.

Маңаа, бистиң бо ужуражылгывыска, мурнунда-ле чугаалаттынган чүүлдерни катаптаары таарымчалыг-даа боол база чадавас. Партияның улустуң мурнунга, төөгүнүң мурнунга канчаар-даа аажок улуг ачы-дузалыг боол турары чугаажок. Ол ажылчы чоннуң мурнунга хүндүткелдиг болгаш ат-алдарлыг-даа боол турар. Ынчалза-даа ол идепкейлиг политиктиг ажыл-чорудулга биле бодунуң ындыг байдалын доктаамал бадыткаар ужурлуг. Партияның ат-алдары дээрге кажан-кезээде берип каан чүве эвес-тир. Ол хүн бүрүнүң — кызымаккай болгаш харысалгалыг ажылы-биле ону бадыткаар ужурлуг.

База бир чүүл мындыг. Каттап чугаалаар-даа болзумза, партия улуска бараан боол турар деп сагындырып каксап тур мен. Кым-на ол дугайын уттуптар болдур, ындыг кижи, партия кежигүнү деп атка төлеп чок болур. Ындыг кижи күш-ажылчы коллективти, районну, областы баштап черле шыдавас.

Коммунистерниң идепкейлиг чоруунуң чер ле болганында улгадып турары эки-дир. Оларның ажыл-чорудулгазында принципиалдыг чорук күштелип, чурттуң, боттарының коллективтериниң салым-хуузу дээш харысалганы медерел билири бедип турар. Ону партия комитеттериниң эде тургустунуушкуннуң чорупт турарының дугайында отчеттары көргүскен. Соңгулдалыг органнарга боттарының партийжи удуртукчуларынга, эштеринге коммунистерниң негелдези күштелген. Бистер идепкейлиг коммунистерни бүгү талазы-биле деткиир. СЭКП-ниң амыдыралында кеп-кадык чүүлдерге ийи бээр ужурлуг бис. Бо талазы-биле партияның иштики демократиязын улам-на калбартыр, хөгжүдери болгаш соңгулдалыг органнарның ролюн бедидери, партийжи аппараттың ажыл-чорудулгазын шиитпирлиг экижидери кончуг чугула боол турар.

Эш хуузунуң ёзузун бир деңнелдерге партияга улам быжыглаар херек. Бүгү кижилер боттарын деңэргелиг кылдыр көөр ужурлуг. СЭКП-ниң хүрээлелинге кара чаңгыс бо тыпчы болур дээриниң хензиг-даа демдектери-биле безин бистер эптежип шыдавас бис. Партияга партийжи эш хуузунуң ёзузу быжыккан турар ужурлуг.

Партияның соңгулдалыг органнары долу хемчээлдиг амыдырал-биле чурттаар болгаш партийжи аппаратка ачы-дуза чедирикчизиниң байдалынга турбас ужурлуг. Чамдыкта аппараттың ажылдакчылары партия райкомнарының, хоорайкомнарының болгаш обкомнарының кежигүннерин айбылап дужаарынга безин чедип турар. Ынчангаш аппарат соңгулдалыг органга бараан болур болгаш ооң хүлээп ап турар шиитпирлерин күүседир ужурлуун бүгү кижилерге сагындырар херек, дедир кылбас аайы.

Эде тургустунуушкуннуң байдалдарында СЭКП-ниң ажыл-чорудулгазының бүгү-ле шиитпирлээр ужурлуг, калбак айтырыглары партияның XIX Бүгү эвилел конференциязының кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг. Ынчалза-даа партия организацияларының партконференцияның чүү дээрин манап олуруптас ужурлуг. Ам безин хөй чүүлдер чугаалаттынган болгай. Ынчангаш манавайн, хөделир херек. Манавас херек. Оларны боттандырып чорударының бүгү партийжи амыдыралды байлакшыдар ужурлуг идеяларны ажылдап кылырынга идепкейлиг киржир херек. Партия организациязы бүрүзү бодунуң ажылының боттуг байдалдарында эде тургустунуушкуннуң канчаар-даа аажок улуг сорулгаларын шиитпирлээринге бодунуң салыышкынын киирген турар ужурлуг. Үстүнден айтылышкыннарны манаап херээ чок деп база катап чугаалап тур мен. Алыс болгаш амгы сорулгалар тодараттынган. Политика ажылдап кылдынган. Эде тургустунуушкуннуң кол-кол угланыышкыннары тодаргай билдингир. Ынчангаш чүгле хөделип, ажылдаар херек, эштер.

Бодун боду кадыкталдыышкынга, арыглаттынганының түңнелинде улам быжыккан Үзбекистанның партия организациязы массаларның бажынга чорупт, республиканың ажылчы чонунуң Үзбекистанның моон-даа соңгаар чечектелири дээш, ниити эвилел сорулгаларын шиитпирлээринге республиканың салыышкынын улгаттырары дээш демиселинге политиктиг авангард болур сорулгазын күүседириниң талазы-биле бүгү аргалары бар деп бодап тур мен.

Партийжи амыдырал

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИН ЁЗУГААР

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь, июнь (1987 ч.), февраль (1988 ч.) Пленумнарының шиитпирлеринде коммунистерниң бүдүрүлгеге, экономиктиг реформаны боттандырарынга, партияның болгаш ниитилелдиң амыдыралын демократчыдарынга парторганизацияларның дайынчы арга-шиңгээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче чугула кыйгырыгны салган.

«Тыва дег-дугу» комбинаттың парткому, партия эге организациялары аңаа дүүштүр организастыг, идейлиг кижизидилге ажылдарын күштелдирер хемчеглерни боттандырып чорудуп турар. Учётта турар 630 коммунистиң 90 хуузу бүдүрүлгениң харысалгалыг участоктарында быжыглаттынган. Оларның 61 хуузу материалдыг кежикти бүдүрүп, үлетпүр бүдүрүлгениң хөгжүдеринге идепкейлиг киржип турар.

Комбинаттың парткому партия эге организацияларының дайынчы арга-шиңгээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринге боттуг дузаны чедирип келген. Парткомнуң харысалгалыг ажылдакчылары эге организацияларга доктаамал барып, партком хүннерин эрттирип, партияның иштики ажылындан эгелээш, ажыл-агый айтырыгларынга чедир тодаргай деткимчени көргүзүп, үениң негелдезинге дүүштүр чогуур хаңы анализтерни кылып турар. Партия организацияларының дайынчы арга-шиңгээзи ону кымнар удуртуп турарындан дыка хамааржыр. Хоорайда 30 партия эге организациязы бар. Оларны авторитеттиг, ажылды билир, идепкейлиг, инициативачы коммунистер удуртуп турар. Чүгле эрткен чылын партияның хүрээлелинче 29 кижи хүлээп алдынган.

Амгы үеде партком болгаш ооң эге организациялары эде тургустунуушкуннуң ёзулуг штабы болур дээш ажылдап турар. Эрткен чылдың октябрь—ноябрь айларда коммунистерниң хуралдарынга эде тургустунуушкунну партбюролар канчаар удуртуп турарын 13 партия эге организациязынга, хоорайның бүгү коммунистериниң ниити хуралынга чугаалашкан. Ол хуралдар партия организацияларының иштики ажылын экижидеринге, партком болгаш эге организацияларда партбюро кежигүннериниң бот-идепкейин бедидеринге, эде тургустунуушкунну хаңыладырынга идигни берген. Партком, партия эге организациялары партия хуралдарынга илеттинген четпестерин учётка ап, ону күүседириниң талазы-биле тускай хемчеглерни ажылдап кылгаш, оларны боттандырар дээш ажылдап турар.

Эде тургустунуушкунну удуртурунга инициативалыг, негелделиг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар партия организациялары бисте хээзш эвес. Оларга арыглаар фабриказының (секретары Н. Г. Панов), рудниктиң (секретары И. А. Устинов), Ак-Довурактың автотранспорт бүдүрүлгезиниң (секретары Ч. С. Монгуш), № 2 ортумак школаның (секретары К. К. Ак-кыс) болгаш өске-даа партия организацияларын хамаарыштырып болур. Ол коллективтер экономиканы эргелеп-башкарарының чаа системазынче шилчииринче, демократияны калбартырынче, кижизидилге ажылын идепкейжидеринче кол кужениишкинни угландырган, эрткен ажыл-агый чылында эки көргүзүглерни чедип алган.

«Тыва дег-дугу» комбинаттың арыглаар фабриказының партбюрозу эде тургустунуушкунну багай эвес удуртуп турар. Бо партия организациязында 105 коммунистиң 60 хуузу ажылчыннар, оон арткаңнары удуртукчулар болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар. Партия бюрозу бирги ээлчегде коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче кичээнгейни салып, планнаар ооваалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни, партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарының дугайында отчёттарны дыңнаарын көвүдеткен. Коммунистерниң отчёттарын дыңнап тургаш, оларга партийжи характеристиканы база бадылап турар. Бо хүннерге чедир 18 коммунист отчёдун берген.

Партияның хараазынга бердингени, ооң политиктиг угланыышкынының амыдыралга боттандырар дээш демиселдиң авангардында чорупт турар коммунистер хөй. Оларга ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады, слесарьлар бригадири А. А.-К. Хертек, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң делегады, дериглер тааржыштырыкчызы Ч. Х. Өлзей, механик А. М. Радноо, бедуун руда арыглаар цехте эге организация секретары, улуг технолог К. С. Монгуш, слесарь М. П. Панитидин, кемлекчылар бригадири В. Г. Монгуш болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Ук коллектив эрткен чылын дег-дугу бүдүрер планын 106,5% боттандырган. Бо чылдың бирги кварталының планын база хуусаа бетинде күүсеткен. Коммунистер Л. К. Очур-оол, С. М. Куулар, Е. И. Смирнова, Н. О. Сарыглар, Д. М. Д. Ондар, М. С. Агбаан удурткан ээлчеглер социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чорупт орарлар. Бот-орулга-чарылганы нептередир, күш-ажылдың сагылга-чурумун экижидер, организастыг чорукту быжыглаар талазы-биле хөй ажылдар кылдынган.

Эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле отчёттар болуп турар үеде дег-дугу рудниктиң партия бюрозунуң ажылын багай деп санаан. Ынчан коммунистер бюро кежигүннериниң хөй кезиин эде соңгаан. Ооң составынче идепкейлиг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар коммунистерни киирген. Коммунистер, ажылчыннар аразында авторитеттиг, хоочун коммунист И. А. Устинов партбюро секретарынга соңгуттурган. Оон бээр ол организацияның ажылы үндезини-биле экижээн. Организацияның дайынчы арга-шиңгээ, коммунистерниң авангардчы ролю бедээн. Партия учётунда турар 46 коммунистиң аразында планы күүсетпейн турар чаңгыс-даа кижи чок. Шуптузу партийжи даалганы күүседип, хөй кезиин өөректериниң дагдыныкчылары боол ажылдап турар. В. С. Стручков, К. Ч. Ооржак, С. О. Салчак, А. В. Оськин, В. А. Симаков ышкаш коммунистерге эге организация чоргаарланыр. Апрель айдан эгелээш коммунистер В. А. Симаковка, С. М. Туровецке удурткан чолаачылар бригадалары бот-орулга-чарылгаже шилчээн.

Хоорайның өске-даа бүдүрүлгелеринде коммунистерге удурткан мурнакчы коллективтер, цехтер, ээлчеглер, бригадалар эки түңнелдерни чедип ап турары удуртукчу коммунистерниң дээндирген ажыл-херээнге ээ-харысалгалыг херечилеп турар.

Хоорайның чамдык партия эге организациялары кошкак ажылдап, коммунистерниң бүдүрүлгеге авангардчы ролюн бедидер дээш организакчы ажылдарны четпес боттандырып турар. «Тыва дег-дугу» тудуг, № 3 орук-тудуг эргелелдеринде, комбинаттың ажылчын хандырылга кылдызында эде тургустунуушкун оожум чорупт турар. Бо коллективтер бирги кварталда багай ажылдап, бердинген планнарын үскен, 36 коммунистер хуусаада планнарын күүседип шыдаваан. Ында партия организациялары (секретарьлары В. З. Харченко, В. П. Грачев, Е. А. Тараканова) четпестерни эскерип турза-даа, чогуур түңнелдер үндүрбээн. Комбинаттың парткому ол бүдүрүлгелерни удуртуп турар коммунистерниң отчёттарын апрель айда дыңнап, шыңгыы айтырар, чогуур хемчеглерни алырын планнаан.

Шаңгыр-оол КЫРГЫС.
«Тыва дег-дугу» комбинаттың парткомунуң инструктору.

Субботник кыйгызы

УЧАСТОК БҮРҮЗҮНГЕ КИРЖИР

«X Улуг хурал» совхозтуң бүгү ажыл-ишчилери В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл болур оюнга турескаткан ленинчи коммунистиг субботникче бир демниг үнеринге белеткенип турар. Субботник хүнүнде кылыр ажылды совхозтуң дирекциязы, партком болгаш Баян-Кол кедээ Совет планнап алган.

Коммунистиг субботникке ниитизи-биле дөрт чүс ажыг кижи киржир. Ылаңгыя ферма коллективи субботникте 1400 кг сүттүг саар, ону шуптузун күрүнеге садар, инек кажаазының иштин, даштының аштаалгазын, септелгезин чорудар.

Совхозтуң механизаторлары ол хүн хову ажылын, суггарылганы эгелээр. Шык базырыышкынын чорудар, 50 гектар черни чардырар. Коммунистиг күш-ажылдың байырлалының хүнүнде совхозка ийи муң беш өшкү кыргыыр. Элээн хөй кижилер буга-сумун аштаалгазынга киржир, буга суун бадырар.

Баян-колчулар субботник хүнүнде бедик бүдүрүкчүлүг ажылдааш, 14 муң ажыг рубльдиң ажылын бүдүрер, беш чылдың фондузунче бир муң рубльди шилчидер.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Кызыл район.

«Тыва коммунэнергонуң» Сарыг-Сеп участогунуң төп котельназы район төвүнүң үлетпүр бүдүрүлгелер, албан черлерниң объектилерин база чурттаалга бажыңнарын чылыг-биле хандырып турар.

ЧУРУКТА: бус-биле ажылдаар котелдарның машинистери Николай Херел-оол, Карпов Голубцов, Александр Лубошников.

Борис КУЖУГЕТТИҢ фотозу.

Найыралда кызыгаар чок

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ ААЖЫ-ЧАҢНЫ ХЕВИРЛЭЭРИНИҢ ФАКТОРУ

Амгы үениң кургунелериниң экономиктиг болгаш культурлуг харылзааларының калбарыышкынының улам өзүп олурары-биле чергелештир националдар аразының харылзаалары дыка улуг ужур-дузалыг болуп турар.

Националдар аразының харылзааларының культуразын хөгжүдериниң эргежок чугулазы иштики болгаш даштыкы факторлардан хамааржыр.

Чурттуң иштинде амыдыралының эде тургустунуушкуну, эртем-техниктиг депшилгениң дүргедээшкини келир үениң салгакчыларының бедик мергежилдиг кадрларын шынар талазы-биле чаа байдалга белеткээриниң айтырыын чидиг-биле тургусканы. Социализмниң келир үези бо хүннердеги школачыларны болгаш аныяктарны идегелдиг белеткээринден база хамааржыр.

Кадрларның профессионал деңнели-биле чергелештир оларның мөзү-шынар бүдүжү, националдарның чогумчалыг кады чурттаары, келир үениң ажылчыннарының, тудугжуларының, өске-даа мергежилдиң кижилериниң националдар аразының харылзааларының культурлуг деңнели бичии эвес ужур-дузалыг болуп турар.

Моон-биле холбаштыр МАР-ның Эрдэнэт моол-совет бүдүрүлге чериниң «Горняк» Культура ордузунуң ажылының чамдык дуржулгазын, ында интернационалчы кижизидилгениң тодаргай угланыышкынныг чорударын чугаалаксадым. Ында чогум-на бот-тывынгыр урам чүүл хостуг үениң кижизидилгеге ажыглаарының чугула фактору болу берген.

Аңы-дүмме Моолдуң үлетпүрүнүң аныяк хоорайы Эрдэнэтти интернационалчы найыралдың боттуг үлегер-чижээ деп адаар болгай. Бистиң акы-дуңмалышкы ийи чурттарывыстың 90 ажыг националдарының төлээлекчилери ында бар. Олар ээн чыткан черге кыска үениң иштинде делегейде он улуг бүдүрүлгелерниң бирээзин — чес болгаш молибден казар даг-арыглаар комбинадын, хевис болгаш аъш-чем кылыгларының комбинаттарын, таарымчалыг чурттаалга комплекизин, бассейнниг Спорт болгаш Культура ордуларын, социал-культураның өске-даа объектилерин туткан. Ыяш болбаазырадыр комбинатты, идик фабриказын база тудуп турар. Эрдэнэт — экология талазы-биле арыг, амгы үениң өзүлүг найыралдың хоорайы.

Кижиниң бүдүрүлгеге ажыл-чорудулгазындан аңгыда, ал-боттуң амыдырал-чурттаалгазы, хостуг үези база турар болгай. Кижи кайы-бир бүдүрүлге коллективинге ажылдап тура, тус-тус кижилер-биле, коллективте партия болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының чорудуп турар ажылының шуптузу-биле харылзаалыг болур, ында тургустунган норма-чижектерни, негелделерни сагып чоруур-даа ужурлуг. А хостуг үелеринде ол янзы-бүрү айтырыышкыннардан, дааргалардан улуг дыка хамааржыр чок. Кижиниң овур-хевири, аажы-чаңы, сагылга-чуруму холбажып, харылзажып чоруур бөлүктеринде тургустунган янзы-бүрү норма-чижектерден, аажы-чаңдан кайы хире хамаарылгалыгын дээрзин билир болгай бис.

Кижиниң сагыш-сеткилинге сеңдер чедирер чаңчыл болган социал бырапарның бирээзи — бот-тывынгыр урам чүүл болур. Кижини кижизидериниң база бир дээштиг чепсээ ол. Интернационалчы кижизидилге дугайын чугаалавааска безин эстетиктиг кижизидилгеге оон бар аргалары бисте ыракта четпес ажыглаттынып турар. Бо талазы-биле эки дуржулга бистиң моол өңнүктеривисте бар.

Совет-моол каттышкан бүдүрүлгениң «Горняк» Культура ордузунга комбинаттың ажылчыннарының болгаш оларның өг-бүлелериниң интернационалчы кижизидилгезинче угланган ажылды ында тодаргай угланыышкынныг чорудуп турары солун. Интернационалчы кижизидилгени дараазында угланыышкыннар-биле чорудуп турар:

— каттышкан (совет азы моол) бот-тывынгыр коллективтерниң интернационалчы репертуарларын чонга көргүзери;

— тус-тус коллективтерниң каттышкан оюн көргүзүглери;

— «Пионер», «Найыралдың өөлгелары» ыры-хөгжүм ансамбльдери, дискоклуб ышкаш интернационалчы каттышкан коллективтерни (түр азы доктаамал) организастаары.

Чижээлээрге, В. Королева, А. Кириченко, А. Кузнецов, Н. Бызова, Л. Вдовина, В. Егоров, В. Колмогоров олар болгаш өске-даа совет специалистер моол ырларны болгаш танцыларны күүседип турганнар.

Урам чүүлдүң моол киржикчилериниң программаларында Моолдуң болгаш ССРЭ-ниң улустарының ырлары, танцылары бар. ССРЭ-ниң улустарының кайы-бир ырларын, танцыларын күүсетпейн турар ындыг бот-тывынгыр урам чүүл коллективтери Моолда, ылаңгыя Эрдэнэтте чок. Орус, украин, молдав танцылар, «Москва чоогунуң кежээлери», «Россия болгаш Моол», «Орустар дайын күзеп турар бе» дээн ышкаш ырлар бот-тывынгыр сценаның интернационалчы классиказы апарган.

Кады белеткээн концерттерниң киржикчилери найыралдажып, оларның эстетиктиг сонуургалдары улгадып турар. Бо бүгүге үндезилээш бүдүрүлгениң «Найрамдал-Дружба» бригадалары болгаш экипажтары чижектиг интернационалчы коллективтер, ансамбльдер тургустунгулаан. Ол дээрге: «Тулчуушкунга — бир экипажка кады», «Күш-ажылга — бир бригадага кады», «Дыштанылгага — бир коллективке кады» дижирлиг чалгынныг састерни уламчылап чугаалап турарывыс ышкаш бышыг найыралдың демдээ болу берген.

Албадаваан, а кижиниң ажыл-чорудулгазының мөзү-шынар негелделеринге үндезилеттинген эки тураның ажыл-чорудулгазы үстүнде чугаалаванывыс сеглу домакта илереттингени ол-дур. Интернационалчы бот-тывынгыр урам чүүлдүң кол өзээ-даа ында.

Байырлалдың улуг концерттерин белеткээрде коллективтер болгаш күүседикчилер каттыжып алгаш, интернационалчы номерлерни, ылаңгыя XII фестивальдың үезинде белеткеп турганы ышкаш «Фестиваль мозаиказын», ниити болгаш ансамбль ырларын орус, моол болгаш өске-даа дылдарга ырлажып турар. Урам чүүл киржикчилериниң ындыг бир демниг харылзаазының түңнелинде школачыларның «Пионер», ажылчыннарның «Найыралдың өөлгелары» ыры-хөгжүм ансамбльдери, дискоклуб, «Шулуглел кыдыраажы» литературлуг каттыжыышкын чергелиг интернационалчы каттышкан коллективтер Эрдэнэтте тургустунган.

Аныяктарның урам чүүлүнүң демократчы болгаш интернационалчы чаңы уткалыг хевирлери — рок-бөлүктер, диско болгаш брейк-танцы клубтары, ол ышкаш интеллигенцияның ортузунга сурагжаан «Шулуглел кыдыраажы» литературлуг каттыжыышкын ында көстүп келгилээн.

ССРЭ-ниң 60 чылынга, Тиилелгениң 40 чылынга, СЭКП-ниң XXVII болгаш МАРН-ның XIX съездилеринге, Улуг Октябрьның 70 чылынга, Эрдэнэт хоорайның тургустунганындан бээр он чылынга тураскааткан бот-тывынгыр урам чүүл фестивальдары, моол болгаш совет аныктарның VIII фестивалы ышкаш политиктиг база культура-массалыг хемчеглерге белеткелдерниң база ону эрттирериниң үезинде урам чүүл киржикчилериниң интернационалчы кижизидилгезиниң талазы-биле ажылды идепкейлиг чорутканы. Ол дээрге найырал кежээлери, лекция, беседалар, диспуттар, «Төгерик столдар», викториналар, чогаадыкчы ужуражыышкыннар-дыр. Ол ажылдарны хөй санныг репетициялар, концерттер-биле кады планнап алгаш, чорутулаан.

Бот-тывынгыр урам чүүлдүң байдалынга кижизидилгениң кескү ужур-дузазы янзы-бүрү деңнелде болгаш хемчээлде урам оюн көргүзүглеринге илереп үнгеш, кижизидилге ажылын үре-түңнелдиг болдурары чугаажок. Эрдэнэтте бот-тывынгыр урам чүүлдүң интернационалчы киржикчилери ажылчы чоннарның, аныктарның төлээлекчилериниң, төп аппараттарның харыысалгалыг ажылдакчыларының, дипломаттыг төлээлерниң-даа мурнунга хөй санныг көрүкчүлерге боттарының оюн, концерттерин организастыг, бедик деңнелге көргүзүп турарлар.

Ынчалзажок бот-тывынгыр урам чүүлдү, чоннуң урам чогаадылгаларын дамчыштыр националдар аразының харылзааларының культуразын улам ыңай сайзырадырынга интернационалчы кижизидилге талазы-биле эртем ажылдап кылыышкыннары, методология ам-даа чедишпейн турар. Бистиң чуртувустуң хөй националдыг байдалынга бо ажылды күштелдирери онзагай чугула айтырыг.

Бот-тывынгыр урам чүүлдүң националдар аразының харылзааларынга кижизидилге талазы-биле кайгамчык үнелиг, эки талаларын бистер ам-даа ыракта чедир өөренип көрбейн турар бис. Ооң амыдыралчы эки талалары эгээртинмес улуг. Урам чүүл — кижиниң сонуургалын хөйнүктүрүп, ооң угаан-бодал херегленин хандырар.

Орлан САРЫГЛАР,
ТДЛТЭШИ-ниң бичии эртем ажылдакчызы.

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

КОНЧУГ ЭВЭЭШ

Кызыл хоорай хүн келген тудум-на өзүп, сайзырап турарын кижи көргеш магадаар.

Чоокта чаа Тожу районнуң мен кадарчызы «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Точка Лопсан-Базырович Лопсан-Базыр-биле ужураштым.

Ооң чугаазы бо:

— Мен республика төвү Кызыл хоорайга чоокку каш чылдарда келбээн кижи мен. Ам көөрүмге 4, 5, 6 болгаш 9 каът чурттаалга бажыңнары, ясли-садиктер болгаш школаларны хөйнү тутканын магадаар-дыр мен. Ам-даа тавааны салгаш, тудуп турар тудугларны сонуургап, хоорайны кезип көрүп чордум. Ол чорук чорааш арыгланыр черлер кончуг эвээш болганын эскердим — деп, ол чугаалады.

Шынап-ла, бо малчынның чугаалааны чөптүг айтырыг. Хоорайда хөй чон чыглыр черлерде чүгле беш арыгланыр чер бар. Хоорайның төвүнде, төп рынокта, Тыва автотранспорт агентствозунда, автовокзал болгаш аэропортта. (Паркты санаваска).

Мен бодап көөрүмге кажан бүдүн кварталды тудуп турган, аңаа арыгланыр черлерни тударын планнаваан чорук ол хоорайның төлевилел организацияларының четпес ажылы деп санаар мен.

Моон соңгаар ону өөренип көөрүн күзээр-дир мен.

Александр ЧАДАМБА.
Кызыл хоорай.

ЧҮНҮ БОДАП ТУРАРЫЛ?

Ак-Туруг суурда чуңар-бежыкның ажылдап турары эки. Ынчалза-даа улустуң чуңган хирлиг суу, ооң чанында чоога иштинче хөөлбектели берген чыдар. Ам час келген. Ол хирлиг суг ээрээш, ол-ла чоога-биле агып баткаш, суурнуң алдыы талазында кылаң арыг кара сугда катчы берген.

Суурнуң алдыы талазында чурттакчылар ол кара сугдан суглап ижер. Ол хирлиг сугну чоогаже эвес, черже сиңип кирер кылдыр тускай хемчээн алырының талазы-биле совхозтуң удуртукчулары чүнү бодап турар ирги?

Кызыл-оол КОМБУ.
Улуг-Хем район.

ДЫШТАНЫР ХҮН ЧОК...

Барлык суурда харылзаа салбырында почтальоннап ажылдап турар мен. Почтальон кижиниң ажылы берге болгаш харысалгалыг. Суурда өг-бүлелерниң саны хөй. Амгы үеде өг-бүле бүрүзү солун, сеткүүлдерлиг. Мээң ажылым чүгле оларны бажыңнарга чедирип, тарадыры-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Кырганнарның пенсиязын бажыңнарынга чедирип бээр, чамдык кижилер радиозунуң холезинин чогуур үезинде төлевес, ону чыып ажылдар база бар.

Чоннуң чагыткан солун, сеткүүлдерин болгаш оларга келген чагаа-бижиктерни чогуур үезинде чедирбес болза, оларның талазындан хомудалдар база улуг болур.

Эртен даң бажындан эгелээш, орай дүнеге чедир кылаштап хүнзээр. Дыштаныр хүн-даа дивес ажылдаар. Дыштаныр хүннерде ажылдаан дээш мөңээ чүнү-даа төлевес.

Шак ынчаар хүнзедир кылаштап, почта чедирип чорааш дөрт катап ытка-даа ызыртып, идик-хевим ора соктуруп шаг болдум. Чамдык бажыңнар ызырар ыттарын баглавас боор-дур. Оларга школада башкы С. Х. Күчү, совхозта профэвилел комитединиң даргазы А. С. Мөөктээр, садик ажылдакчызы И. Сарыглар хамааржыр.

Суурувуста почта хааржаа чок бажыңнар хөй. Оларның чагылгаларын бажыңнарынга аппаргаш, херимниң иштинге салып каар-дыр мен. Оон чиде бээр, ону почтальондан негээр боор-дур.

Суурда ызырар ыттарын баглавас улустар дугайында, почта хааржаа чок бажыңнарны-даа кедээ Советке чугаалап турдум. Ол талазы-биле хемчээн алыр үези келген боор.

Зинаида ШЫЖАА.
Барлык-Хемчик район.

АЙТЫРЫГЛАР-ХАРЫЫЛАР ХҮНҮ

Берт-Даг суурга айтырыглар-харыылар хүнүнге район төвүнүң албан черлериниң, организацияларының, бүдүрүлгелерниң удуртукчулары киришкен. Ылаңгыя амыдырал хандырылгазы талазы-биле айтырыгларны аңаа хөй-биле тургускан.

Чамдык айтырыгларга харыылар долу эвес болганынга хомудаксап, бо медээни бижидим. Чижээ, магазинге бөре далганны 20 рубль 50 копеекке, дагааның бир чуургазын 15 копеекке чүге садып турарыл деп айтырыгга районнуң баштаар чериниң төлээзи чүгле ындыг болбас ужурлуг деп аңаа харыылаан. Оон тодаргай чүнү-даа билип алыры берге-дир. Мурнуку чылдарда «Чодураа» совхозтуң баазазынга чугайны өрттедип, тус чериниң ажыглалынга херегээр туйбуну бүдүрүп, Дус-Холден дусту шүүрел ап турган. Ам бөгүнде ону кылып чорударының аргаларын көдүрген айтырыг база тодаргай харыы чок арткан.

Бир эвес айтырыглар-харыылар хүнүнге белеткелди эки чорудкан, удуртукчулар аңаа эки белеткенип алган болза, ужуражыышкын оон-даа ажыктыг болур ийик.

Иван КОМБУ.
Күш-ажылдың хоочуну, 1939 чылдан бээр СЭКП кежигүнү.
Тес-Хем район.

Бистиң консультациявыс

ИЕ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ ПЕНСИЯ ЧИИГЕЛДЕЛЕРИ

ССРЭ-де ие херээжен хүндүткелдиг болгаш бүгү чонга ат-алдарлыг. Ие хүнээзинге эки хөй-ниити амыдыралы-биле, бүдүрүлгеге идепкейлиг киржилгези-биле холбаштырарынга эргежок чугула социал-амыдырал байдалдарны бистиң чуртувус херээжен кижилерге тургузуп турар.

Совет социал хандырылга эр болгаш херээжен улустуң бо адырга деңнелдиг эргелерин илередип көргүзеринден аңгыда, харын херээженнерге чамдык чиигелделерни берип турар. Ниити чурум ёзугаар херээжен кижилер эр улустан беш хар эрте, 55 харлыында, пенсияже үнер. Кырааны-биле пенсия алыр ужурлуг ажыл стажы херээжен кижиниң эр улустуунга деңнээрге, беш чыл эвээш болур, эр улуска 25 чыл негеттинер болза, херээженнерге — 20 чыл.

Хөй уругларлыг херээженнер уруглар кижизидилгезинге хөй үени үндүрүп турар болгай, ынчангаш чамдыкта ажылга харын үзүктелиишкиннерлиг-даа болгулаарлар, оларның пенсиязын тургузарынга чиигелделиг байдалдар тургустунган. Беш болгаш оон-даа хөй уругларны төрээш, оларны сес харлыынга чедир кижизиткен херээженнер кырааны-биле пенсияны он беш чылдан эвээш эвес күш-ажыл стажтыг тургаш, бежен харлыында алыр.

Чиигелделиг пенсия тургузар эрге тодарадырда, ук кижиниң чүгле бодунуң төрээн уругларын барымдаалаар апаар, ашааның эдертип келгени болгаш ол ооң адынга кирбээн уругларын бо таварылгада барымдаалавас. Хөй уругларлыг иелерге көрдүнген кырааны дээш алыр чиигелделиг ол пенсияны тургузарда, ук кижиниң азырап алганы уругларын төрээн уруглары-биле деңге көөр. Бо таварылгада, дараазында чүүлдерни удуртулга болдурар:

Бир эвес уругнуң төрүттүнгениниң дугайында херечилелде пенсия тургузуп бээри-биле дилег киирген херээжен ооң иези кылдыр санаттынып турар болза, уругну азырап алганының чажыдын ажыдыптып болур хире кандыг-бир чүүлдерни социал хандырылга органнары кылыр эрге чок (азырап алган уругларын илередир сорулга-биле, азырап алганының үезин тодарадыр немелде документилер дээн чижектиг).

Пенсия тургустурар деп турар херээжен кижи уругларының төрүттүнгениниң дугайында херечилелдерде оларның авазы кылдыр санаттынмайн турар, ынчалзажок уругларны азырап алганының дугайында документилерни ол эккелген дижик, бо таварылгада, оларны ооң тус-тусту сес хар четпээнде азырап алган, албанныг пенсия тургузуп турар үеде барымдаалап көөр.

Беш болгаш оон-даа хөй уругларны кижизиткен база чажындан инвалид болган уругларлыг иелерге кажан олар долу эвес күш-ажыл стажтыг турда, оларга кырааны дээш пенсия тургузарының чиигелделери база көрдүнген. Бир эвес ажылчын, албан-хаакчы-даа кижиниң кырааны дээш долу пенсия тургустуруп алырынга эргежок чугула күш-ажыл стажы чок болза, бо дөрт байдалды барымдаалап тургаш, долу эвес стаж-биле пенсия тургузуп болур. Кандыг байдалдары ол?

1. Пенсия назыны (эр кижи—60, херээженнер—55 харлыг) ажылдап турар үезинде четкен болза.
2. Пенсия тургузуп бээри-биле дилег киирген кижи (эр-даа, херээжен-даа улус) беш чылдан эвээш үеде ажылдаан болза;
3. Пенсия тургустурар мурнуу чарыында үш чылдан эвээш эвес үеде ажылдаан болза. Ол үш чылдың аразында ажылга үзүктелиишкин ниитизи-биле алды айдан ашпас болур ужурлуг;
4. Пенсия айтырыын ажылдап турган үезинде ийикле, азы ажылды соксатканы хүнден бээр бир ай ашпаанда тургусканда.

А беш азы оон-даа хөй урут кижизиткен, чажындан инвалид болган уругларлыг иелерге кырааны дээш пенсияны долу эвес күш-ажыл стажтыг турда тургузарда, чүгле дараазында ийи негелде херек:

1. Пенсия тургузары-биле дилег киирген хүнүнге чедир бежен беш харлапканы.
2. Ниитизи-биле беш чылдан эвээш эвес үе ажылдааны.

Хөй уругларлыг иелерге чиигелделиг пенсия тургузарда, сес харлыг, азы оон-даа улуг назылыг тургаш чок болганы уругун база санаар.

Кедээ ажыл-агыйда болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында тракторист-машинистеп турар херээжен механизаторларга база тудуг, орук, чүдүрүп-дүжүрер машиналарның машинизи болуп ажылдап турар херээженнерге база чиигелделиг пенсия көрдүнген. Кырааны дээш тургузар пенсияны оларга 50 хар чедерге, чээрби чылдан эвээш эвес, ооң иштинде ол профессияларга он беш чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг турда, тыпсыр.

Инвалид болганы дээш база азырадыкчызын чидирген таварылгада алыр пенсияны күш-ажыл стажын барымдаалап тургузар. Негеттинип турар ажыл стажын назы-харга дүүштүр тургузар. Назы-хар улгаткан тудум, пенсия тыпсырынга ажыл стажы хөй негеттинер.

Херээжен кижиге инвалид болганы дээш база чок апарган таварылгада ооң уругларынга пенсия тургузарынга, мениң күш-ажыл стажы ол-ла назы-харлыг эр кижиге пенсия тыпсырда негеттинер ужурлуг ажыл стажындан эвээш болур.

Үзүктел чок күш-ажыл стажы санаары не херээженнерге база улуг чиигелделиг. Үзүктел чок ажыл стажы санаарының Дүрүмнериниң 5-ки чүүлүн ёзугаар бир хар чартык четпээн назылыг уруглуг иелер, саттыг херээженнер база бөжүдүлге бажыңындан урут азырап алган херээженнер ажылдан бодунуң күзели-биле үнгеш, уруу бир хар чартык ашпаанда ажылче үнүп келир болза, ооң үзүктел чок ажыл стажы камгалаттынып артар. Уруг бир хар четпейн чок болган таварылгада, ооң чок болганы хүнүнден ай ашпаан хуусаа иштинде херээжен кижи ажылче үне бээр болза, күш-ажыл стажы база камгалаттынар.

Чаңгыс бүдүрүлгеге, албан черинге, организацияга үзүктел чок 25 чыл ажыл стажтыг эр улус болгаш уруг чок херээженнерге, 20 чыл үзүктел чок ажыл стажтыг уруглуг херээженнерге, эр кижи 35-тен эвээш эвес ниити ажыл стажтыг, херээжен кижи 30-дан эвээш эвес, а беш болгаш оон-даа хөй уруглуг иелер 25 чыл ниити стажтыг болза, оларның пенсиязынга чээрби хуууну немээр. Чээрби хуу немелде-биле кады пенсияның үстүкү хемчээли 132 рубльден улгатпас.

Уруг төрүттүнгеш, дораан чок-даа болган болза, херээжен кижи пенсияга чээрби хуу немелде алыр чиигелделиг (20 чыл үзүктел чок чаңгыс организацияга ажыл) эргелерин чидирбес. Херээжен кижиниң пенсия назыны четкиже ажылдаары албан эвес. Бир эвес ол эргежок чугула стажты ажылдап каан болза, күш-ажыл ажыл-чорудулгазын ол соксатказ, негеттинип турар назы-хар чедерге пенсия тургузар документилерни киирип болур.

Мария ДАРЖАЙ,
Социал хандырылга министерствозунуң пенсия килдизиниң начальниги.

БИЧИИ УРУУ ААРААНДА

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүсеттинишаан, уругларлыг өг-бүлелерге күрүне дузазын күштелдирер, ажылдап турар ие херээженнер уругларын азырап тургаш, күш-ажылга болгаш хөй-ниити ажылынга чедиишкинниг киржир кылдыр оларга улам таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш партияның болгаш чазактың төлевилээн хемчеглерни боттандырар сорулга-биле аарыг уруун ажааганы дээш төлеп бээриниң үезин 14 календарлыг хүнге чедир узадырының дугайында 1987 чылдың октябрь 20-де ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС доктаал хүлээп алган.

14 хар четпээн аарыг уруун ажааганы дээш акша дузаламчызын уругну ажаарынга негеттинип турган үезин барымдаалап бээр, ынчалза-даа ол үе 14 календарлыг хүнден ашпас болур ужурлуг.

14 хар четпээн аарыг уруун ажааганы дээш 8-тен 14 календарлыг хүнге чедир, а бот иелерге, ашаа (кадайы) мөчээн кижилерге, ашаандан (кадайындан) чарылган кижилерге болгаш хуусаалыг шериг албанныг кижилерниң кадайларынга — 11-ден 14 календарлыг хүнге чедир оларга үзүктел чок күш-ажыл стажындан база профэвилел кежигүнү болурундан хамаарылга чокка акша дузаламчызын ажыл төлевириниң 50 хуузу кылдыр төлеп бээр.

14 хар четпээн аарыг уруун ажааганы дээш эмнелге хуудузун уругну ажаарынга негеттинип турган үезин барымдаалап бээр, ынчалза-даа ол үе 14 календарлыг хүнден ашпас болур ужурлуг.

Эмнелге хуудустарын ёзугаар акша дузаламчызын чаа дүрүмнерге болгаш нормаларга дүүштүр аарыг уруун ажааган хүннери дээш 1987 чылдың ноябрь 1-ден эгелеп бээр.

ВЦСПС-тиң президиумунуң 1987 чылдың октябрь 28-тиң № 11-14 доктаалында бо бүгүнү айыткан.

Шактар БАКЧАП.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ЭГЕЛЭЭН

КАБУЛ (СЭТА). Афганистан Республиказа Национал чөвүлелче (парламент) соңгулдалар «Национал эптежилге политиказының өргазы-биле тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш» деп кыйгырыглыг эгелээн. Чурттуң хоойлу үндүрер дээди органы ийи палатадан тургустунар: волоси джирге — кудугу болгаш сенат — үстүкү деп. Дорт болгаш чажыт бадылаашкын-биле чорудуп турар соңгулдаларда эр-кызындан, национальындан, шажын-чүдүлгезинден, эт-хөреңгизинден хамаарылга чокка он сес хар четкен бүгү хамаатылар киржип турар.

Национал чөвүлелге соңгулдалар апрель 15-те дооступ.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Венгр өөреникчилерге чыл санында организастап чорудуп турары орус дылды эки билирлерниң чаңчыл болган конкурзу улуг чедиишкинниг болуп доозулган. Ооң киржикчилериниң кайызынга-даа ол чиик эвес болганы билдингир. Аңаа орус чугааны дыңнап, билип алыры, элээн нарын темага хостуг беседа чорудары шүлүк азы проза чогаалындан үзүндүнү номчууру негеттинип турган. Амгы конкурс провинциалар школаларының болгаш гимназиялар өөреникчилеринге онза чедиишкинниг болган. Оларның аразындан үш кижини тиилекчилер деп чарлаан.

БЕЛГРАД. Найысылалдың партия организациязының ажыл-чорудулгазының чугула айтырыгларын Белградтың коммунистер эвилелиниң хоорай комитединиң (КЭХК-ның) аңаа болган пленумунга чугаалажып көрген.

Хоорайның ийи чыл дургузунда ажылының дугайында илеткелди Белградтың КЭХК-ның президиумунуң секретары Б. Кузьманович медеглээн. Югослав найысылалдың партия организациязының ажыл-чорудулгазы үргүлчү-ле салдынган сорулгаларның деңнелинге түрбейн келген деп, ол чугаалаан. Чамдык айтырыгларны түүулунге чедир шиитпирлевээн. Чижээлээрге, отчёттуг үениң иштинде чамдык хемчеглерге үдурланган чигзиниглер тургулаан. Эки ажылдап шыдавас азы эки ажылдаарын күзевейн турар кижилер өске улуска, телевизилеттинген политиканы амыдыралга шиитпирлиг-биле болгаш дүргени-биле боттандырып шыдаар кижилерге орнун чайлап бээр ужурлуг.

УЛАН-БАТОР. МАР-ның тудугжулары чыл эгезинден бээр ажыл-агыйны эргелеп бешкарарының чаа байдалдарында ажылдап турарлар. Ам олар күш-ажылдың алыс түңнелдери дээш материалдыг сонуургалдыг болу берген. Соң очызында адырның ажыл-чорудулгазында чамдык бурунгаарлаашкыннар болган деп, «Үнэн» бижээн. Бирги кварталда республикага улус ажыл-агыйының 24 чугула объектизин ажыглалга киирген, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгү 8,5 хуу ажыр күүсеткен.

Ынчанмыже ол чугула адырның ажылының өске көргүзүглери амдызында хожудап турар. Объектилерни болгаш кол фондуларны ажыглалга киирериниң, тудуг-монтаж ажылдарын бүдүрериниң кварталда пламнары күүсеттинмээн. Оларның чамдызы эрткен чылын ажыглалга кире берген кылдыр санаттынып турган-даа болза, планнар күүсеттинмээн деп, солун бижип турар.

(СЭТА).

СОНУУРГАЛ

ВЕНА. СЭТА-ның корреспондентизи И. Ревякинниң дамчытканы болза: совет-австри каттышкан космос ужудуушкунун боттандырып чорудуп болурунуң дугайында ССРЭ-ниң саналы база орбитаның «Мир» станциязынга ужудуушкуннарның бирээзинге австри космонавтыны киириштирер дугайында Австрияның Министрлер чөвүлелиниң шиитпири ында улуг сонуургалды болдурган.

Австрияның радиозунуң бир дамчыдылгазы ол темага тураскааткан. Совет космос корабльнинге австри хамаатының космосче ужудар аргазы ында улуг сонуургалды болдурганының дугайын эртемденнерден, инженерлерден, ажылчыннардан, албан-хаакчылардан, бажың ээлеринден, пенсионерлерден алган интервью херечилеп турар.

ТҮҢНЕЛ ЧОК

ТОКИО. СЭТА-ның корреспондентизи Анатолий Красновтуң дамчытканы болза: япон-американ садыг чугаалажыышкыннары кандыг-даа түңнел чокка төнген. Япон рынокка Американ инек эъдин болгаш цитрус чимистерин садарынга улам-на таарымчалыг байдалды тургузарының дугайында айтырыгны аңаа чугаалажып көрген. Чугаалажыышкыннарга киржип турган Японияның чер, ыяш болгаш балык ажыл-агыйының министри Такаси Сато чурттуң кедээ ажыл-агый рыногун АКШ-ка ажыдып бээр дээн американ администрациязының негелделеринге дүжүп бербейн барган.

Аъш-чем бараанын киир садып алырын калбартыры япон фермерлерниң эргежыктарынга когарадыр чедирер деп, ол айыткан. Делегей садыының нормаларын Японияның үреп турарының талазы-биле хомудалды тарифтер болгаш садыг дугайында кол дугуржулга органнарынга киирер дээн Вашингтоннуң кыжаныышкыны база-ла кандыг-даа салдарлыг болбаан.

Чуртче киирип турар кедээ ажыл-агый продукциязынга садыг операцияларын бөдүүнчүдеринче болгаш каайлы телевирлерин чиигедиринче угланган хемчеглерниң планын Японияда АКШ база катап негээн. Ол негелделерни күүсетпейн барган таварылгада Вашингтон Японияда садып ап турар үлеттүр бараанннарынга тарифтерни улгаттырар деп кыжанган. Кедээ ажыл-агый продукциязының чамдык хевирлеринге садыглажыышкынны таарыштыр тургузар ужурлуг япон-американ дугуржулганы чарарын база катап соңгаарлаткан.

МУРНУУ АФРИКА РЕСПУБЛИКА. Расисчи чорум-чурумга удур демисежип турар «Нью нэйшн» дээр католик солунну хаар дугайында Преторияның эрге-чагыргаларының шиитпири Мурнуу Африкага хөй-ниитиниң килеңнээшкинин болдурган. Апартеидтиң системазын шүгүмчүлеп турар массалыг информацияның чепсектерин ыштатпас деп турар расисчи ёзу-чурумнуң оралдажыышкынынга удурланыышкын чыскаалын мурнуу африкан журналистер парлалгага дегбеңер деп лозуң-биле Йоханнесбургтуң төвүнге эрттиргеннер.

ЧУРУКТА: чыскаал үезинде.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

ТАНЦЫ БАШКЫЗЫ

• «Иенин салым-хуузу» деп документалдыг тоожудан эгелер •

[Уланчызы. Эгези № 86 «Шында»].

— Че, хүндүлүг балетмейстер, ам оруңга ынча дыка озаланып чыткан херээ бар бе, тура халааш кезек деваржыгдан кыла каавыт — деп, орай удуп чыдып алгаш, орундан ам-даа турбаан кадайын Николай Константинович кый дээн. Ол боду кандыг-даа орай удуп чыдып алза, ыяап-ла эрте турар шагында туруп кээр. Натаще орундан тура халаан. Чаңчыкканы-биле патефонга музыка сала тыртып алгаш, сула шимчээшкиннер кыла берген.

Театрның балет труппазы ССРЭ-ден келген, оларның боттары-биле демейи кончуг башкызын ажок сонуургаар болгаш хүндүлээр турганнар. Ооң мурнунда база оларны Совет Эвилелинден чаладып келген балетмейстер орус башкы башкылап турган. Дештыкыга ажылдаар хуусаазы төне бээрге, ол чуртунче чана берген чүве-дир. Ынчангаш артистер кезек када балетмейстер чок турганнар. Чаа башкы кээрге дораан-на сонуургай бергеннер.

— Сөлунун але, аныяк кара уруг биске башкылаар дээн-дир.

— Моолдап билбес дээрден башка эзулуг моол кижи чорбадыва.

— Ашаа орус кижи дээр чорду...

— Исполнев башкының таныштары дээр чорду. Ооң ашаы-биле чедип келген боор.

— Чок, биске ажылдаары-биле тускай чаладып келген улус-тур...

Кайы-даа театрларга ышкаш, артистер сонуургаачал, олар-биле кымның канчаар ажылдап турарын, оларның ажыл-чолун база дораан билип алтар. Артистер чаа келген башкызынга таарзы бергеннер. Орустап билбес-даа болза, башкызының чугаалаан чүвезин сагыжы-биле билип алтар. Тайылбыр арай берге апаарга, Наталья Дойдалова кимнеп турган, шимчээшкинни боду кылып, көргүзе бээр. Концерттерге боду солистеп киришкен-даа турган.

Балетмейстерниң ажылында белен чүве кайда боор. Борта эзулуг улуг дуржулгалыг Шатин ышкаш башкы херек. Ынчалза-даа Шатинниң өөредиикчизи адын сыкпазын кызып турган. Классиктиг орус балеттерден танцыларга бергедевейн турган. Ажыкмаа эзээш-биче-даа бол, Душанбениң опера болгаш балет театрының школазын эртип алган. Моол сценага П. И. Чайковскийниң «Куулуг хөл» деп балединден «Бичии куулар танцызын» эң-не чараш салганынга боду безин өөрүп турган. Ол ооң балетмейстер ажылынга улуг чедиишкин болган. Чүгле моол национал опералярга танцы салырынга арай бергедеп турган. Черле ынчаш опера болгаш балет ынчан Моолга чаа-ла сайзырап органы ол. Борта чоннуң амыдыралын, ооң уран чүүлүн хандыр билири чүгүле дээрзин ол билип турган. Операның либреттозу моол дыл кырында бижиттингенде, ону номчууру база берге. Наталья Дойдалова хостуг үелеринде шору орустаар моол эштери-биле либреттону тыткаш олуруптарлар. Уран чүүлдү хандыр өөренири моолдап билбес кижиге бергези-ле кончуг. Ынчалза-даа уран чүүл кижизи болгаш болуушкунну дораан-на сеткип билип. Моолдуң кататтаттынмас чараш музыказын дыңнап оларга, ооң караанга бо черниң карак четпес делгемнери кстүп, ында оъттаан мал-сүрүгнүң маалаан-чиилээн шимээни безин дыңналып кээр. Кадыгбертке дадыккан хүрең-хүрең шырайлыг кижилер чыкпак аъттарының кырында шала хыйыштыр олуруп, узун ырыны быжыгаар суңупкан кылыйтып-даа турганзыг апаар. Ол бүгү болуушкунну танцы шимчээшкини-биле тола илередир апаар. Шатин башкы Тывага ажылдап турган, артистер-биле ургулчу кожууннар униң, тыва чоннуң амыдыралын, аажы-чаңын хандыр өөренип ап чораанын ол билир. Кедээ чораан саныңда-ла башкы ыяап-ла национал танцы элементизин чогаадып алган болур. Ажыкмаа башкызының үлегерин эдерип, моол чоннуң амыдыралын, ооң уран чүүлүнүң үндезиннерин хамы өөренип эгелээн. Борта моол эштери улуг дузазы чедирген.

Наталья Дойдаловнаның бичии-даа хостуг үе-шагы чок. Эртенги шакта театрга, дүъш соонда училищеге, кежээлерде азы дыштаныр хүннерде Николай Константинович-биле кады моол уран чүүл дугайында литература колдурар. Ынчанмас болза хоржок. Олар моол өңнүктеринге дузалаар дээш келген-не болган.

Училищеге ажылдаары Натальяа Дойдаловнага берге эвес болган. Борта Шатин башкының школазы садарлыг болганы ол.

Чаа-ла ажыттынган училищеде танцылап кедер деп кайда боор. Уругларга хитон дээр юбкалар, оолдарга майка болгаш ырыктааштар, буттарынга носкилер херек. Борта база-ла Наталья Дойдаловна Шатин башкының дуржулгазын ажыглаан. Уруглар боттары башкызының удуртулгазы-биле танцылап кедер хевин даарап эгелээннер. Ол хептеринге камныы-даа кончуг, эртенниң-не чуп, базып алган кээр. Носкилер оларда барык чок. Ынчангаш кол-дуунда кызыл-даван танцылаар. Сургуулдар танцы шимчээшкиннерин шору өөренип, элементилерни шиңгээдип алганда, оларга танцылап кедер идиктер — пуантылар херек апарган. А ынчан ол пуантыларның Моолга сураа безин чок. Борта база-ла башкы бодунуң эрткен дуржулгазын ажыглаан. Шатин башкының кедайы хөлчок чараш балерина Елизавета Чарова эң баштай театрга ындыг пуантыларны эккелген. Оларны арта-ла кылагар ак торгудан кылып каан болган. Уруглар ону аажок сонуургап, тудуп, суйбай бээрге, Елизавета Николаевна оларга сүмелээн:

— Мында берге чүве чок. Даарта кылын чымчак пөстен эккелиңер. Канчаар даараарын айтып бээр мен, уруглар — дээн.

Даартазында Ажыкмаа, Сеинбаа, Кыдай, Харлыг суглар балет бөлүүнге пуантылар даарап хүнзээннер. Оларны канчаар хере тыртып кедерин, ооң баглаарын тыл-чодага канчаар быжыглап баглап алырын Елизавета Николаевна уругларга өөредип каан. Ону сактып келгеш, Наталья Дойдаловна база-ла уругларга ынчаар сүмелээн. Ооң сургуулдары эртенинде херектиг материалдарын, дааранып херекселдерин эккелгеннер. Башкызының дузазы-биле олар танцы идиин даарап кедипкеннер.

Орус классиктиг музыкадан П. И. Чайковскийниң ноктюрни деп чогаалының пластинказы Рушеевтерге чораамы дыка-ла ажыктыг болган. Ол музыкадан адаа-биле тыва балет бөлүүнүң артистери баштайгы базымын хелээн чүве-дир. Ол музыкага Ажыкмаа дыка ынак турган. Кадайының оозун билгеш, Николай Константинович ооң төрүттүнген хүнүнде ол музыканы бижээн пластинканы белекке берген. Оон бээрле ол музыка эртенниң-не Рушеевтерниң өг-бүлезинге чаңгыланып турган. Наташа оон адаа-биле сула шимчээшкиннер, танцы элементилери кылып чаңчыккан. Музыка биле танцы кезээде тудуш. Музыка чок болза танцы болдунмас. Училищеге ынчан оркестр чок. Танцы өөредиринге таарышкан ноталар безин чогей. Наталья Дойдаловнаның патефону пластинказы-биле кады ам училищениң танцы залынче кожуп келген. Наталья Дойдаловна баштай музыканы кичээнгейлиг дыңнап алзынар дээш, ийи-үш катап салып бээр. Ооң соонда такт деп чүүл дээрзин тайылбырлап, ону янзы-бүрү базымнар-биле көргүзүп тургаш айтып берип турган.

Чайковскийниң ноктюрнунуң баштайгы аккордтары-биле балет станогунуң чанында уругларның шимчээшкинни дирлип эгелээр. Бүттүң беш позицияларын, дурт-сынны, башты, эгиннерни, холдарны канчаар тударын чеже-даа катап катаптаар. Уруглар танцы шимчээшкининиң элементилерин чиңгидип шиңгээдип апканнар. Бичии моол танцычылар база-ла тыва танцы бөлүүнүң уруглары дег, позицияларны болгаш элементилерни шиңгээдип ап-ла, эзулуг танцыны өөренип кириптерин күзеп турганнар.

— Кажан эзулуг танцыны ойнаар бис, башкы? — деп, чиңгежек шоваа уруг Цэцэг бо-ла четтикпейн айтыра бээр. Уругларның сал күзели Натальяа Дойдаловнага таныш. Олар база-ла дүрген-не сценаже үнүксеп турганнар. Ындыг үе чедип келген. Оларга ам танцыны салып болур. Харын чүүден эгелээрил! Моол танцыны башкы билбес. Кандыг танцы салырыл? «Ээлдек шыңгыраашкын» деп тыва танцы салыр дээрге, ооң музыказы чок. Нотазы турган болза Москвадан чагадып келген аныяк пианист Григорий Нефтиков ону ойнап болур. Наталья Дойдаловна-биле Григорий Нефтиковтуң чедимшиннинг дилээшкиннериниң түңнелинде элээн каш танцылар ноталарын тып алганнар.

Башкының баштайгы салган танцызы «Поляночканы» бичии танцычылар улуг сонуургал-биле дораан өөренип алганнар. Ооң соонда украин «Гопак», белорус «Бульба», молдав «Юла» дээш, улаштыр-улаштыр немежип-ле турган. Олар шупту-ла чедимчелиг салдынган. Ам оода чаңгыс-ла моол танцы болза? Ону канчаар тургузарыл? Танцыларынга таарымчалыг моол музыка база эвээш эвес. Чүгле кандыг танцыны тургузуп болурул, ооң мурнунда танцы чогаадып чораан эвес. «Думчукка тулганда бызаа сугжур» дээн ышкаш, башкы шиитпирлиг боданы берген. Азия улустарының уран чүүлүнде улуг ылгал чок болганда, Шатин башкының Тывага салып турганы «Ээлдек шыңгыраашкын», «Декей-оо», «Чалыы назын» деп танцыларының элементилерин ажыглап турган, чаа моол танцыны чогаадып алган. Ооң адын «Аныяктар» деп адап алган. Ону база-ла сургуулдар улуг күзел-биле дээрээн өөрени шаап алганнар. Оларның ам чүгле сценаже үнери арткан.

Училищениң танцы бөлүүнүң чогаадыкчы отчёдун хүлээп алыры-биле Моолдуң уран чүүл ажылдакчылары база даргалар четкилеп келгилээн. Көрүкчүлер база залды долдур олуруп апканнар. Башкыга девиденчиң-ле сүргей. Борта чүгле танцы бөлүүнүң сургуулдары эвес, оларның башкызының бүдүн чыл дургузунда амыр-дыш чок ажылының үре-түңнелин көөр, балетмейстер Ажыкмаа-Рушеева база шылгалда эртер ужурлуг. Комиссия канчаар-ла хүлээп алыр ирги деп бодап ооң сагыжындан ырааван. Танцыларының идик-хевин катап-катап хынап, девидеп, сүрээдевезин чагып турган.

Сцена кырындан моол, орус, украин, белорус, молдав музыкалар чаңгыланып, бичии танцычыларның ээлгир чараш оюну көрүкчүлерге чүгле эстетиктиг таалалды эвес интернационалчы найыралдың үрезинин чажып турган. Училищениң чогаадыкчы отчёду найырал кежээзинче шилчий берген. Башкының танцычылары-биле кады сцена кырынче катап-катап көрүкчүлер чалап үндүрүп турганнар.

Екатерина ТАНОВА.

[Уланчылыг].

Аныяктарның шенелде театры

СЕТКИЛ СЕРГЕК

Эрткен чылын Тываның күрүнениң «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрының ажылында эде тургустунуушкун кошкак чоруп турарын ында партия организациязының ажык хуралынга онзалап демдеглээнин билир мен. Удаваанда Б. В. Щукин аттыг дээди театр училищезиниң бөлүк доозукчулары театрдан үнүп чорутккан деп сураг дыңналган.

Театрның кол режиссеру, РСФСР-ниң болгаш Бурят АССР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Николай Ефремович Логачевтан:

— Дээди эртемниг бөлүк артистер театрдан чүге чорупту? — деп, чөптүг айтырыгны салган мен.

— Мен бодаарымга, олар театрның ажылынга таарышпаан хевирлиг. Чорутканының чылдагааны ында — деп, Николай Ефремович чугаалааш, мынчаар уламчылады. — Бо талазы-биле мээң хууда бодалым мындыг: щукинчилерниң театрдан үнүп алгаш, кооператив тургузуп, шенелде театр организастааны — дептиң шилгелииг болуушкун. Олар боттарының аныяк күжүн, чогаадыкчы аргаларын долузу-биле шенеп көөрүн шиитпирлээннер-дир. Ында, кижи бодаарга, багай чүве чок.

Кол режиссер-биле чугаа соонда, он чыл бурунгаар болган болуушкунну сактып келдим. 1978 чылда Москваның Вахтангов аттыг үлегерлиг театрының чанында Б. В. Щукин аттыг театр училищезин бистиң республикадан 18 оолдар, кыстар доозуп келген. Ол Тыва АССР-ниң культура амыдыралынга чугула болуушкун болган. Өөредилгезиниң сөөлгү ийи чылының иштинде тыва студияның башкылары Т. К. Коптева, профессор В. Г. Кольцов, профессор В. Г. Шлезингер, Л. А. Пашкова олар Ф. Шиллерниң «Ханы ынакшыл болгаш кара сагыш», Э. Лебиштиң «Тереззин шляпа», М. Тикамацунуң «Ынакшааннарның амы-тынынга четтингени», М. Каримниң «Ай туттурган дүне» деп шиилерин студентилерниң дипломнуг ажылы кылдыр тыва дылга тургускан. Бо шиилер хөгжүм-шии театрының репертуарынга бызыы-биле кирген, оларны көрүкчүлер чылыы-биле хүлээп алган. Шиилерде ойнап турар аныяк артистерни «щукинчилер» деп чон чаптап адай берген.

Оон бээр ам удавас он чылдың иштү болур. Үениң маңы ол хире дүрген-дир. Щукинчилерниң он бири тускай эртеминге шынчы болуп театрга артып калган, а өскелери кандыг-бир чылдагааннар-биле өскээр ажылдап чоруй барган.

Бистиң чуртувуста хайнылыышкынныг уламчылап турар эде тургустунуушкун театрның артистерниң сагыш-сеткилин доюлдурган. Чаңгыс черге тептаашкын, чогаадыкчы ажыл талазы-биле четпестер, артистерни шын эвес ажыглаар чоруук театрның ажылында хоочурай берген. Чамдык артистер кандыг-даа шиитге ойнаваайн турарының чылдагаанындан, театрга хоступ кааш-ла, шалың ап турган. Ленинградка азы Москвага театр талазы-биле дээди эртем чедип алган артистерден безин чамдык кижилер он-он чылдарның дургузунда чүгле массалыг сценаларга киржип, боттарының талантызын, чогаадыкчы аргаларын долузу-биле көргүзүп шыдаваан.

Үстүнде чугаалааным болгаш өске-даа чылдагааннар щукинчилерниң дидим базымын кылып, чогаадыкчы күжүн шенеп көөрү-биле Кызылдың автоорук техникумунуң залынга кооператив тургузуп, шенелде театрны ажылдарынга чедирген.

— Бисти хөгжүм-шии театры-биле чиңгир дээш кооперативга тургускан дээр болза шын эвес — деп, бөлүктүң режиссеру Алексей Ооржак тайылбырлады. Бис тос чыл ажыг үениң иштинде театрга ажылдааш, сеткилиивис ханмады, ынчангаш өөренип алган эртемисти, талантывысты, бар аргаларывысты долузу-биле чонувуска бараалгадыр дээш бо театрны организастаан бис. Автоорук техникумунуң директорзы бисти чылыы-биле хүлээп алган. Хоорайның күүсекчи комитеди, культура килдизи биске улуг дузаны чедирип турар. Чогаадыкчы интеллигенцияның иштинден бисти деткип турарлар эвес эвес. Сеткиливис сергек, соруувус быжыг ажылдап эгелээн бис.

Аныяк артистер күрүнеден чээли алгаш, херектиг аппаратураны, костюмнерни, декорацияны садып, залдың сценазын эде тудуп. Ийи ай иштинде дүн-хүн чок ажылдап тургаш, чаа концерт программазын белеткээн.

Щукинчилерниң шенелде театрының баштайгы концерти эрткен дыштаныр хүнде болган. Адыш часкаашкынны хөй удаа диңмиттелип турган бо концерттиң дугайында чүнү чугаалап болурул? Ф. Шиллерниң «Мария Стюарт» деп шиизинден сценаны бедик деңнелге тургусканын чугуң-даа мурнунда демдеглээр апаар. Аңаа Марияны —Галина Доржу, Елизаветаны —Зоя Байыр-оол, Азырекчыны — Валентина Намчан-оол ойнаан. Оон аңгыда Владимир Серен-оолдуң «Чүс үгааннег Дилгижек-оол» деп тоол шиизинден үзүндү база солун болган. Аңчы Күдерин — Борис Монгуш, Амырга-Моосту — Алексей Ооржак бүзүренчиг кылдыр ойнаан. Исидор Шток биле Ян Дрданың «Азаларлыг дээрбе» деп шиизинден сцена база солун болган. Сольферностуң оөр-хевирин Сергей Ооржак тургускан, Вельзевулду Алексей Ооржак ойнаан. Аңаа театрның бүгү артистери киришкен.

Концертке кирген танцыларны, уран номчулгаларны, шиилерден үзүндүлерни белеткээринге театрның балетмейстери Вячеслав Донгак болгаш шенелде театрның артистери, оларның эш-өөрлери киришкен, улуг дузаны чедирген.

Щукинчилерниң баштайгы концерти чедишкинниг эрткен, көрүкчүлерниң сонуургалын хайындырган.

Алексей ЧАРАШ-ООЛ.

ЧУРУКТА: уруглар бөлүү «Вдох» деп танцыны күүседип тур.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ШИИТПИРЛЕП ЧАДАШТЫВЫС

Библиотекага хостуг үе-шагында номнар бижидип ап, номчуттунуп турарлар эвээш эвес. Номчукчуларга хөр-назы, эртем-билииниң аайы-биле номнарны шилип, сүмелеп турар бис. Эң кол кичээнгейни бир-ле дугаар номчуп турарларже угландырып турар. Чүге дизе ол бичии номчукчу бодунга таарышпас номну ап алганындан ооң номга сонуургалы чидип болур.

Библиотеканың актив-биле культура-массалыг ажылдарны база чорудуп турар. С. С. Сурун-оолдуң «Ногаан ортулук», Э. Л. Донгактың «Сыын чадыы» деп номнарынга номчулга конференцияларын эрттирдивис. Чоокку үеде «Самбуканның чугаазы» деп номга сайгарылганы чон ортузунга чорудары планнаттынган. Аңаа шаандакы куда болгаш кудалаашкынчар база амгы куда дугайында чугааны кылыр бис.

Ырак-чоок малчыннарже үнүүшкүннерни кылып тургаш, олардан хомудалдарны чаңгыс эвес удаа дыңнаар-дыр бис. Малчыннар «Чаа тыва номнар ховар, ылаңгыя кодээ ажылдыг тыва номнар шуут чок. Үениң байдалы-биле чаа номнардан тыва дылга үндүрзе. Амгы үеде бистер өг-бүле кереэзин, бот-орулгачарылганы өөренип турар-дыр бис. Ындыг хевирлиг айтырыгларга тыва номнардан чүге үндүрбезил!» деп негеп турарлар.

Библиотекавыстың шиитпирлеттинмейн турар айтырыы — ном фондузу өзүп, көвүдеп турда, библиотекавыстың тар хевээр артып турары. Бисте номчулга залы чок. Ийи бичии столга дөрт номчукчу олурар-ла сыңышпастап каар. Чамдык номнарывысты шуут-ла шала кырында чыып турар бис. Бо айтырыг дугайында чыыңнадыгны отчеттарга, хуралдарга чугаалап келдивис, ынчалза-даа кандыг-даа түңнел чок боор-дур.

К. СҮГЕЖИК.

Ак-Туруг суурда библиотекарь.

АЖЫЛ-ИШЧИ ИЕ

Куш-ажыл кижини каастаар. Раиса Шаалыевна Дартай-оол Ийи-Тал суурда «Хамнаарак» ясли-садында ажылдаа-ла он беш чыл ажып чоруур. Ол ында кыдыкы үеде одакчы, чайын таңмыыл хүлээлгени күүседип турар. Раиса Шаалыевна беш уругнуң иези. Уругларының улуу онгу класста өөренип турар, ортуну Кызылдың № 4 ХПТУ-зунда маляр-штукатур, мергежилинде өөренип турар. Арткаңнары школада эки өөредилгелиг, сагылга-чурумнуг өөренип турарлар. Уругларының ачазы Кызыл-оол Ховалыгович Дартай-оол хоочун механизатор. Олар аразында эп-найыралдыг. Суурда үлегерлиг өг-бүлелерниң бирээзинге санаттырып чоруурлар.

Одакчы ажыл кижи бодаарга херээжен кижиге таарышпас хире. Ооң негелдези улуг, ажылы берге. Ынчалза-даа Раиса Шаалыевна бо берге ажылга чаңчыккан болгаш ооң чажыттарын биле берген. Кандыг-даа ажылга бот-харылысалга, негелде херек. Ажылдың улуу-даа, бичези-даа шупту чаңгыс сорулгалыг. Ол чүл дээрге ак сеткил, бердингиишкин-дир.

Раиса Шаалыевна хөй удаа суурда херээженнер чөвүлелиниң кежигүнүнге база Элезин аттыг агитквартираның даргазынга соңгуттуруп келген. Ооң даргалаан агитквартиразы кудумчулар аразынга концерттерге үргүлчү бирги черни чаалап ап, совхозтан өртектиг бараннар-биле шаңнадып келген.

Ирина БЮРБЮ.

Эмчиниң сүмези

КЕШ ААРЫГЛАРЫН БОЛДУРБАС

Халдавырлыг кеш аарыглары-биле чоннуң ортузунда аарый бээр таварылгалар бо хүннерде республикада элээн нептереңгей болуп турар. Чүгле Кызыл хоорайны безин алырга бо чылдың дургузунда дөстен ажыг таварылга (бир өг-бүледен чеди кижи аараан таварылга безин бар) болган. Өске кеш аарыгларындан аараан таварылга база чүс бежен ажыг. Кодур аарыг-биле аарып турар таварылга хөй. Ол бүгү кеш аарыглары дерматозоннарга хамааржыр. Ол дээрге кижилерде болгаш дириг амытаннарда чамдык паразиттерниң (клоптар, сыгылар, быттар, ырген сээктер) кижиниң эъдинче киргеш ону хоралаары, кешти үрегдээри болур. Кеш аарыгларының аразында эң-не нептереңгейи кодур аарыы болур.

Кодур — халдавырлыг кеш аарыы, ону кодурнуң саргылары (оларның хензиг чүургалары) тывылдырар. Оон улуг улус-даа, уруглар-даа аарыыр. Кадык кижи аарыг кижиниң эт-херекселдеринге, хеп-сынынга, аржыылынга, баш дыраар дыргаанга дэггенде, оларны ажыглаанда аарыыр.

Бичии уруглар болза ойнап тургаш, хол-будун туттуп турган кеш аарыылар. Эъ-кешти арыг-шевер эвес ап чоруур, дериддер чорук база кодур аарыының тыптырынга деткен болуп турар. Кодурнуң саргызы кешче кирбейн туре бештен он беш хонук чедир дириг чоруур. Саргының чүургалары кешче кирген соонда кодур аарыы эгелээринге чедир 3-тен 12 хонук харын-даа 1 — 1,5 ай безин чеде бээр.

Кодурнуң саргызы ээремчик хевирлиг, хевири эзыты-мелегей ышкаш (микроскоп-биле көөрге). Саргы кешче киргеш, кырында каъткa туруптар. Ооң кирген черинге суглаңгылыг чер тыптыл кээр. Оон чоорту-ла 2—3 мм, оон харын 1 см чедир кеш адаанга кодур оруун үттеп алырлар. Олар аңаа 6—8 неделя дургузунда 50 чедир чүургаларны төгер. Чүургалардан 3—6 хонгаш личинкалар частыр. Ооң соонда 14—15 хонук эрткенде улуг саргылар тыптып, олар 1,5 —2 ай-даа чедир дириг турар.

Кодурлаан таварылгада эът кижинир, мырыңай шыдажыр аргажок болур. Ылаңгыя дүне када кижи чылыг шуглакка чыдып аарга, ам кижидип эгелээр. Саргының чүургалары дүне хөделир, кодур оруктарын кеш адаанга үттээр.

Эъттиң кижинири кижи бүрүзүнге аңгы-аңгы-даа болур, колдуунда нерв системазындан хамааржыр. Чамдык улус дүне шуут карак шиммес. Өскелериниң ындыг эвес-даа болгулаар. Кодурлаанда салаалар аразы, херек ижин талазы колдуг кодурлаар.

Бир эвес бичии уруңар кодур аарыглыг ада-иези, төрелдери, таныыр кижилери-биле холбашкан таварылгада чамдык ада-иелер кодурну аллергия деп бодап эрттирип каар.

Кодурну эмнетпес болза, ол үр үеде уламчылаар. Кешке эмнер чаап эмнээр. Ооң түңнелинде кеш карталгаш дүжер, ынчан саргылар, оларның чүургалары өлүр. Ону канчаар эмнээрин чүгле эмчи доктаадып тургузар. Эмчиниң сүмезин сагыыры чугула. Ону тарадып, нептеретпезиниң хемчеглерин алыры албан. Эки эмненир апаар. Хеп-сынны дезинфекциялаар, аак-саваны, өске-даа чүүлдерни арыглаар. Өг-бүледен бир кижи аараан болза, өске кижилерни шуптузун хынаар. Бичии уругларны база-ла ындыг.

Аарыг билдинип келген таварылгада, аарыг кижини дораан тускайлаар, эмнеп эгелээр. Эки эмненир, эмчиниң сүмезин дыңнаар болза, ол аарыг дораан экирир. Аарып эрткен соонда эмчиниң хайгаралынга турар.

Зайнап МАТРАКШИНА.

Эпидемиолог эмчи.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

КРАСНОЯРСКИНИҢ КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУНУҢ ТЫВАДА ӨӨРЕДИЛГЕ-КОНСУЛЬТАЦИЯ ПУНКТУЗУ 1988-1989 өөредилге чылында техникумнуң бот-өөредилгелиг салбырынга өөренникчилер хүлээп алырын чарлап тур. **Аңаа дараазында тускай эртемнерге хүлээп алыр:** «Үлетпүр бараанарының товароведениези», «аъш-чем бараанарының товароведениези», «херегленикчилер кооперациязынга бухгалтер үчёду», «херегленикчилер кооперациязынга планнаашкын».

Херегленикчилер кооперациязында ажылдап турар болгаш 10 класс доосткан кижилерни хүлээп алыр. Өөренир хуусаазы 2 чыл.

Кирерин күзээннер дараазында документилерни дужаар:

Директорга (майык эзугаар) билдириишкин, эртемниң дугайында аттестат (боду-биле), № 286 майык эзугаар эмчи шынзылгазы, херегленикчилер ниитилелинден азы херегленикчилер эвилелиниң бодунуң бүдүрүлгезинден өөредири-биле чорутккан бижик, күш-ажыл дептерниң хоолгазы (ону бүдүрүлге чериниң таңмазы-биле бүзүретпен болур), бүдүрүлге характеристиказы, бөрт чокка беш фото-чурук (хемчээли 3х4 см).

Бүгү-ле салбырларга **орус дылга болгаш литературага** чогаадыг азы эдертиг, ол ышкаш товароведение салбырынга **химияга** (аас-биле), бухгалтер болгаш планнаашкын салбырларынга **математикага** кирериниң шылгалдаларын дужаар.

Ээлеп турар албан-дужаалында 2 чылдан эвээш эвес үеде ажылдап келген болгаш амгы үеде херегленикчилер кооперациязының системазында ажылдап турар удуртукчу ажылдакчылары болгаш специалистери бүгү-ле салбырларга кирериниң шылгалдалары чокка хүлээп алыр.

Документилерни техникумнуң өөредилге-консультация пунктузунга 1988 чылдың май 3-тен эгелеп хүлээп алыр. Адрези: **Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 38.** Почта дамчыштыр документилерни дараазында адресче чорудар. 667000. Кызыл хоорай, Главпочтамт, абонемент хаарцаа № 15, техникумнуң бот-өөредилге салбырының өөредилге-консультация пунктузу. Айтырыгларны 2-55-58 телефон дамчыштыр тодарадыр.

Белеткел курстары болгаш кирериниң шылгалдалары июнь 1-ден 20-ге чедир Кызыл хоорайга Красноярскиниң кооператив техникумунуң Кызылда өөредилге-консультация пунктузунга эртер.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

АПРЕЛЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кордебалет» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10 (узаткан), Бичии залга: «Мультсборник» 10.00, «Цветок в пыли» 12.00, 15.00, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Коронный номер» 9.40, «Неуловимые мстители» 11.10, 13.20, Киноклуб «Подружка» 15.00, «Серебряная маска» 17.20, 19.10, 21.00, шактарда.

«ВОСТОК»: «Загон» 15.00, 18.30, 20.30 (узаткан), «Везучая» 16.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Загадочный наследник» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

агаар

Республикага чагбас. Хаттың күжү секундада 8—13 метр. Дүне 3 градус чылыгдан 2 градус чедир соор. Хүндүс 10—15 градус чылыыр.

Кызылга бүлүттүг, аазыр. Чагбас. Дүне 1—3 градус соор, хүндүс 13—15 градус чылыг болур.

Телевидение

АПРЕЛЬ 13-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 8-9 сериялары. 10.45 —Медээлер. 10.55 — «Аян-чорукчулар клуву». 11.55 —12.35 —«Эмин, музыка». 15.30—Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Үе-чергежиниң портреди». 16.40 —Эртем: теория, шенелде, практика. 17.00 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.55—Мультфильм. 18.20 — «Чырык деглар чанында бажың». 18.40 — «Бистиң хүлээлгелеривис». Дириг амытаннарга кижиниң хамаарылганы кижизидер дугайында. 19.10 — Бөгүн делегейде. 19.30 — Экран мастерлери. Клара Лучко. Монологтары. 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 8-ки сериязы. 22.50—23.05—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.34; 9.35—Обществоведение. 10 класс. Империализм болгаш ооң амгы үеде онзагай чүүлдери. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Өг-бүле тударынга белеткел. 10.35 — 11.35 —Төөгү. 9 класс. Индустриализацияже угланыышкын. 11.05 —Немец дыл. 12.05 —«Бергуттуң сөөлгү чылы». Уран-чечен фильм. 13.30 —«Сээң сонуургалдарың». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.00 — Медээлер. 14.10—15.15 — «Ооң амыдыралының эриктери». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Уругларга фильм. 18.25 —Делегей байдалының дугайында беседа. 18.35 — «Үе-чергежи». Комсомолдуң 70 чылынга. Комсомолчу аныяктар коллективтериниң удуртукчулары-биле ужурашкыышкын. 19.15 — «Азия товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин —амыдыралга». «Өрт камгалалынга — 70 чыл». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Музыкалыг киоск». 20.45 —«Кадыг болуксазыңза». «Дадыгышкын» 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Телефильм. 22.25 —00.25 —Бут бөмбүг. ССРЭ кубогу. «Торпедо» (Москва) —«Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — Г. Г. Нейгаузтуң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. Эвилелдер бажыңының Колонналыг залындан байырлыг кежээниң дамчыдылгазы. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адреживис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжы амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23. корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арыг. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыы № 1

Чагыг № 2796. ТС—00491

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 88 (13688) | 1988 чылдың апрель 14, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

Чуртта кем-херек үүлгедир чорукка удур демиселдиң байдалының болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарны болдурбас талазы-биле немелде хемчеглер дугайында

СЭКП Төп Комитеди 1988 чылдың апрель 2-де «Чуртта кем-херек үүлгедир чорукка удур демиселдиң байдалының болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарны болдурбас талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаал хүлээп алган. Бистиң ниитилелиңистиң амыдыралының бүгү талаларында эде тургустунуушкун, экономиктиг үндезин реформа, чайгылыш чок демократчыдылга болгаш ажык-чарлыг чорук социалистиг сагылга-чурумну болгаш хоойлу-дүрүмнү быжыглаары-биле чаңы тудуш холбашкан база совет корум-чурумну хажыдар кандыг-даа чүүлдерге удур шыңгыы хемчегни алырын негеп турар деп ында демдеглээн. Хоойлу-дүрүм сагывас болгаш бюрократсыг, чоннуң өнчү-хөреңгизинче, күш-ажылчы коллективтерниң хоойлу ёзугаар эрге-ажыктарынче, кижилерниң ат-алдарынче болгаш мөзү-шынарынче халдаашкын кылыр чоруктарны эде тургустунуушкун үезинде ажылчы чон чөптүг-биле буруу шаап турар.

Бо бүгү болза хоойлу-дүрүм үрээр болгаш кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демиселдиң чаа деңнелче кедүрерин, бистиң ниитилелиңистиң амыдыралының социалистиг үндезиннерин улам ыңай быжыглаар талазы-биле партия болгаш күрүне органнарының ажыл-чорудулгазын, совет кижилерниң коллективтиг база хуу эрге-ажыктарын камгалаарын идепкейжидерин негеп турар. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда бо талазы-биле ажылды калбартканының түңнелинде чуртка сагылга-чурум, хөй-ниитиниң корум-чуруму болгаш хоойлу-дүрүм элээн быжыккан. Хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарны болдурбас, социалистиг өнчү-хөреңгиниң бүдүн-бүрүн чоруун хандырар, арагалаашкынны болгаш наркоманияны узуткаар талазы-биле партия, күрүне, хөй-нииты организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң ажылы күштелген. Кем-херек үүлгедир чорукту чоорту кызырарының чорудулгазы 1985 чылдан эгелээн. Эрткен чылын кем-херек үүлгедир чоруктарның ниити саны 9,5 хуу, ооң иштинде аар кем-херек үүлгедир чорук 14 хуу кызырылган. Чоннуң өнчү-хөреңгизин оорлаар, чиижек садыг кылыр, транспортка хоойлу-дүрүм хажыдар чоруктарга удур демисел идепкейлиг чоруп келген, бойдус камгалаар дугайында хоойлулар күүселдези эки хандыртынып келген.

Ооң-биле чергелештир корум-чурум үрээр болгаш кем-херек үүлгедир чоруктарга удур демиселде чогумчалыг эвес чүүлдерниң сөөлгү үеде тыптып келгени партияның болгаш ниитилелдиң дүвүрелин болдурган. Күрүнениң, хөй-ниитиниң болгаш хуунуң өнчү-хөреңгизин оорлаар, хээлилээр чоруктар, чамдык черлерге болгулаан күш дегээриниң фактылары, назы четпестерниң, кем-херекти дагын үүлгедип турарларының, а ол ышкаш ниитилелге удур, мөңгүстелчек амыдыралдыг кижилерниң талазындан болуп турар кем-херек үүлгедиишкиннери онза дүвүреңди болдуруп турар. Кем-херек үүлгедиишкиннериниң хөй кезии мурнуку ышкаш арагалаашкын-биле, самогон хайындырар чорук-биле, наркомания-биле, күш-ажылчы эвес орулга тывар чоруктар-биле холбашкан.

Дыка хөй партия, күрүне болгаш хөй-нииты организациялары кем-херек үүлгедир чорукка удур демиселде ниити эки чүүлдерге боттарын оожургатпышаан, сөөлгү үеде күш-ажылчы коллективтерге болгаш хамаатыларның чурттап турар черлеринге кижизидилге, профилактика ажылынче кичээнгейни кошкаткан, ниитиниң корум-чуруму камгалаарынга ажылчы чоннуң күжениишкинин идепкейжидерин хандырбайн турар. Иштики херектер, прокуратура, юстиция болгаш суд органнары боттарының ажыл-чорудулгазын ам-даа оожум эде тургузуп, кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур демисел талазы-биле оларга даандырган хүлээлгени долузу-биле боттандырбайн, ажылчы чоннуң, калбак совет хөй-ниитиниң дузазынга кошкак даянып турар. Милицияның истелге органнарының багай ажылының, совет кижилерниң хуу болгаш эт-севин камгалаар эргелерин болурчогууру-биле камгалавайн турарының дугайында чагаалар төп партия болгаш күрүне органнарынга хөйү-биле кээп турар.

Тургустунуп турар байдал партия, совет, ажыл-агый, хоойлу-дүрүм камгалаар болгаш хөй-нииты организацияларының талазындан дээштиг немелде болгаш тодаргай хемчеглерни ап чорударын негеп турарын онзалап демдеглээш, кем-херек үүлгедиишкиннери-биле херектиң байдалын үнелеп көөрде, сагыш амыр база тоомча чок чорукту болдурбазынче эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының, обкомнарының, округкомнарының, хоорккомнарының, райкомнарының кичээнгейин СЭКП ТК угландырган. Партия комитеттериниң ажылдакчылары болгаш хөй-нииты актив ниитизи-биле кем-херек үүлгедиишкиннериниң деңнелиниң ам-даа бедик болуп артпышаанын барымдаалап көөр ужурлуг. Колдуунда-ла корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну быжыглаар талазы-биле, арагалаашкын-биле демисел талазы-биле ажылдың күштелгени-биле болдунган таарымчалыг өскерлиишкиннери кем-херек, ылаңгыя бүдүрүлгеде болгаш амыдыралда, аныяктар болгаш элээдилерниң аразында кем-херек үүлгедиишкиннерин болдуруп турар чылдагааннарны база байдалдарны чайладырының херээнге үндезин өскерилгелерни ам-даа хандырбайн турар.

Тургустунуп келген байдалды барымдаалап, хоойлу-дүрүм үрээр чоруктуң байдалын ханызы-биле сайгарып көөр болгаш хоойлу-дүрүмнү улам ыңай быжыглаарынче угланган эргежок чугула бүгү хемчеглерни ажылдап кылырын болгаш чайгылыш чокка боттандырып чорударын партия комитеди бүрүзүнге даасҡан. СЭКП ТК-ның февраль (1988 чыл) Пленумунуң айтыышкыннарынга дүүштүр хоорай болгаш район бүрүзүнге, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге корум-чурумну быжыглаар, чурттакчы чоннуң юридиктиг бүгү-нииты өөредилгезин боттандырып чорудар, совет хоойлулар болгаш социалистиг моральдың негелделерин үреп турарларга хууда салдар чедирерин хандырар талазы-биле органнзакчы болгаш политика-кижизидилге ажылын калбартып чорудкан турар дугайында партийжи органнар доктаамал сагыш салыр хүлээлгелиг. Ол херекке ылаңгыя партия, профэвилел болгаш комсомол эге организацияларының ролюн бедидери эргежок чугула. Коллектив бүрүзүнге принципиалдыг, негелделиг, кандыг-даа сандарагай, сагылга-чурум чок, хоойлу-дүрүм үрээр чорукту болдурбас байдалды тургузары дээш демиселге коммунистер болгаш комсомолчулар бирги одуругга турар ужурлуг. Кеземче херээниң аайы-биле шииттирер херек үүлгедиишкиннерин кылган коммунистерни партияның хүрээлеңинден үндүрер дугайында СЭКП-ниң Уставының негелделери чайгылыш чок сагыттынган турар ужурлуг.

Ук областарга 1987 чылда корум-чурумну камгалаары болгаш социалистиг хоойлу-дүрүмнү сагыыр талазы-биле таарымчалыг эвес байдалдың тургустунганын барымдаалааш, партия Джамбул (эш А. К. Жакупов), Запорожье (эш А. П. Сазонов), Марый (эш Ч. Гелженов) обкомнарының бюроларының болгаш хууда бирги секретарьларының кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур демисел талазы-биле шыңгыы четпестерин партия Төп Комитеди айыткан.

Бүгү-ле күш-ажылчы коллективтерге болгаш хамаатыларның чурттап турар чериниң аайы-биле социалистиг өнчүнү болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар дугайында хоойлуларның күүселдезиниң талазы-биле органнзакчы ажылды күштелдирерин эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының край, область, округ, хоорай, район Советтериниң күүскомнарынга сүмелээн. Өзүп орар салгалды кижизидерин үндезини-биле экижидеринге, назы четпээннерниң аразынга хоойлу-дүрүм үрээрин баш удур болдурбазынга чуртта улус өөредилгезинде боттандырып турар эде тургустунуушкунуң аргаларын долузу-биле ажыглаары эргежок чугула. Чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларының, назы четпээннерниң херектериниң талазы-биле инспекцияларының, өөредилге черлериниң болгаш хөй-ниитиниң бот-идепкейлиг органнарының чорудуп турары уругларның хайгаарал чок артып калбазын болдурбас талазы-биле ажылын экижидер дээш негелдени бедидер херек. Ол ышкаш хөй-ниитиге удур чурум үрээрин болдуруп турар элээди уругларның кижи бүрүзү-биле хууда кижизидилге ажылын чорудары дээш чогуур органнарның болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң харыысалгазын күштелдирер.

Сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарының херээнге ажылчы чонну хаара тударының ажыл-чорудулгазы холбашкан хөй-нииты черлеринче чамдык черлерде кичээнгейни үндезин чок кошкатканын партия Төп Комитеди демдеглээн. Ооң-биле холбаштыр партия, совет, профэвилел болгаш комсомол органнары эки турачы улусчу дружиналарның, эш хуу судтарының, корум-чурум камгалалының хөй-нииты пунктулар чөвүлелдериниң, чурттакчы чоннуң хөй-нииты бот-идепкейлиг органнарының бүгү системазының ажылын шиитпирлиг-биле идепкейжидер дээш эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг деп доктаалда демдеглээн.

Кылган үүлгедиглери дээш хосталгазын казыдып шииттирер кижилерниң саныныӊ доктаамал кызырлыышкынының байдалдарында күш-ажылчы коллективтерниң, күрүне болгаш хөй-нииты органнарының корум-чурум үрээшкиннерин баш удур болдурбазы дээш база хоойлуга удур хеделишкиннер кылган кижилерни эде кижизидери дээш харыысалгазы каш катап улгадыр деп, СЭКП ТК санап турар. Ынчан онзагай кичээнгейни кем-херек дээш кеземче эрттирген, ниитилелге ажыктыг күш-ажылдан оспаксырап чоруур хамаатыларның, а ол ышкаш ажылдавайн турар өске-даа хамаатыларның күш-ажылга хаара туттунганын хандырарының дугайында күштүг боор турар хоойлужудулганың негелделериниң шыңгыы күүселдезинче угландырар апаар.

ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунга, ССРЭ-ниң Прокуратуразынга, ССРЭ-ниң Юстиция министерствозунга болгаш ССРЭ-ниң Дээди судунга кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур демисел талазы-биле оларның ажыл-чорудулгазында четпестерни узуткаарынче угланган эргежок чугула бүгү хемчеглерни алырын сүмелээн. Онзагай кичээнгейни эң-не таарымча чок участоктарны чогуур үезинде илередиринге, корум-чурум камгалалының байдалында бак салдарлыг угланыышкыннарны шиитпирлиг-биле ажып эртеринге хоойлу-дүрүм камгалаар болгаш өске-даа күрүне органнарының база хөй-нииты организацияларының күжениишкиннерин мөөңнээринге арганы берип турар ханы сайгарылгалыг ажылды организастаарынче угландырар.

Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның ажылдакчы бүрүзү совет хоойлуларны эң шыңгыы сагыырының, корум-чурум быжыглаары дээш бедик харыысалганың, кижилерниң негелде-хереглелдеринге дыңнангыр болгаш кичээнгейлиг болур чоруктуң үлегерин көргүзер хүлээлгелиг деп чүвени партия барымдаалап турар.

Ажылдакчыларның профессионал белеткелиниң деңнелин, албан ёзугаар хүлээлгезин күүседип турары дээш, оларның хоойлу-дүрүм хажыдыышкыннарын баш удур болдурбазы, кем-херектерни, ылаңгыя аар кем-херектерни чогуур үезинде илередири, социалистиг хоойлу-дүрүмнү шыңгыы сагыырының үндезининге кем-херек үүлгедикчилериниң чайлаш чок кеземчеге онаашкан болурун хандыраары-биле холбашкан ажыл-чорудулгазының тодаргай түңнелдери дээш инициативазын болгаш харыысалгазын шудургу бедидерин хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның удуртукчуларынга база партия организацияларынга, ССРЭ-ниң ИХМ-ниң системазында политорганнарга дааскан. Арагалаашкынның уржуунден кем-херек үүлгедир чоруктар-биле, самогон хайындырары, наркомания-биле, хөй-ниитиниң сагылга-чурумун болгаш корум-чурумун үрээр чоруктар-биле элтеш чок демиселди чорудар.

Прокуратура органнары болгаш судтар партия комитеттеринге хоойлужудулганы быжыглаарының айтырыгларының дугайында удаа-дараа информациялап турарының, эргедужаалдыг кижилерниң болгаш күрүне органнарының адрезинге хамаарыштыр тускай тодарадыгларны болгаш сагындырыгларны үндүрериниң эргезин улам долу ажыглаарының, кем-херек үүлгедиишкиннери кылырынга салдар чедирип турар чылдагааннарны болгаш байдалдарны партия болгаш совет органнар-биле кады хажык чок чайладырын чедип алырының эргежок чугулазы демдеглеттинген.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Албанның найыралдыг аян-чоруун кылып, Совет Эвилелинде келген ЧКП ТК-ның Президиум кежигүну, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак-биле М. С. Горбачев апрель 12-де ужурашкан.

Болган беседага кол черни Совет Эвилелинде болгаш Чехословакияда чорудуп турар эде тургустунуушкун, социалистиг ниитилелди демократчыдарының дугайында информация солчулгазы ээлээн.

Улус төлээлекчилериниң органнарының кады ажылдажылгазын ханыладырының болгаш оларның ажыл-чорудулгазының дуржулгазын солчуп болурунуң күзенчииниң дугайында ниити бодалды илереткен. Оларда кайызынга-даа ажыктыг экономиктиг солчулганы хөгжүдеринге, бүдүрүлгелер аразында дорт харылзаалары, культура адырынга, кижилер аразынга харылзаалар тургузарынга хээш эвес аргалар бар.

Делегей байдалың, тайбыңның болгаш айыыл чок чорукту улам ыңай быжыглаарының оруктарын үнелеп көөрүнге беседаның киржикчилери чаңгыс аай болган.

Ужуражыышкын чүректиң ханызындан болгаш бот-боттарын долу билчириниң байдалынга эрткен. Ужуражыышкынга ЧКП ТК-ның кежигүну, ЧССР-ниң дашты херектер министри Б. Хнеупек; совет талаадан — СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, албанның совет болгаш чехословак өске-даа кижилери киришкен.

• • •

Ол-ла хүн Кремльге А. А. Громыко Г. Гусакка Ленин орденин тывыскан, ооң-биле Чехословакияның болгаш Совет Эвилелиниң улустарының аразынга ак-дуңмалышкы найыралдыг болгаш кады ажылдажылганы хөгжүдеринге улуг өчү-хавыязын, тайбыңны болгаш социализмни быжыглаарының херээнге ооң хууда киирген улуг салыышкынын демдеглээн.

Шаңналды тыпсып турда, эштер П. Н. Демичев, Г. П. Разумовский, В. А. Медведев, Б. Хнеупек, ооң мурнунда болган совет-чехословак чугаалажыышкыннарының киржикчилери, албанның өске-даа кижилери киришкен.

Шаңнал тыпсып турар үезин А. А. Громыконуң болгаш Г. Гусактың чугаалары адыш часкаашкыннары-биле үткээн.

• • •

ЧССР-ниң Президентизи В. И. Ленинниң мавзолейинге болгаш Кремльдиң ханазының чанында Билдиимес солдаттың хөөрүнге чечектер салган.

• • •

Хүннүң ийиги чартыында Г. Гусак Москвадан Ташкентиже чорупкан.

Аэродромга ону А. А. Громыко, Э. А. Шеварднадзе, албанның өске-даа кижилери удээн.

• • •

Ол-ла хүн аалчы Ташкентиге чеде берген.

(СЭТА).

Субботник кыйгызы

БИР ДЕМНИГ КИРЖИР

Бай-Тайга районнуң бүгү чону күш-ажылдың байырлалы—ленинчи коммунистиг субботникке бир демниг киржир. Бо хүннерде Кадыг-оол Иргитович Седипке баштаткан район штавы хуралын эрттирип, тудуг транспорт, амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң, садыг организацияларының, совхозтарның болгаш школа, культура албан черлериниң коллективтериниң киирип келген планнарынга үндезилээш, кылыр ажылдарның хемчээлин тодараткан. Парторганизацияларның удуртулгазы-биле район төвүнүң, өске-даа чурттакчылыг черлериниң кудумчуларында кижилерни хөй-өңү кыйгыр лозуңнар, плакаттарны аскан. Ол хүн субботникче районда 5281 кижи үнер. Ооң иштинден боттарының ажылчын турушттарынга 1310 кижи ажылдаар. Кедээ ажыл-агыйның янзы-бүрү участоктарынга 1715, суурлар чаагайжыдылгазынга 1200 кижини киириштирер. Он-он чолаачылар, механизаторлар боттарының камнап алганы кывар-чаар чүүлдери-биле ажылдаар. Хүнде киирип алыры 14000 рубльден 4200-ту беш чылдың фондузунче шилчидер.

«Бай-Таа» совхозтуң ажыл-ишчилери тайгага 72 кубометр ыяшты белеткээрин, 15 кубометр тудуг материалдарын дилдирерин, автопаркты долгандыр херим хээрин, 3 хевүрүгну кылырын, 24 га черге минералдыг чемишкиндилгелерни чаштырып, 10 га черже сугну бадырарын хүлээнген. Ол хүннүң ажыгынче 23 автомашина, 13 трактор үнер. Беш чылдың фондузунче 850 рубльди киирер.

Ажыл-агыйлар аразында кежүп чоруур механизастаттынган колоннадан 105 кижи чурталга тудугларынга, Бай-Талда 784 олуттуг школаның тудуг-монтаж ажылдарынга, Шуйда түүйбү заводунуң септелгезинге киржир. Ажылдап алганы 4600 акшазының 505 рубльн беш чыл фондузунче шилчидер.

Александр ХЕРТЕК.

ЭРТКЕН ЧЫЛДААЗЫНДАН ХӨЙНҮ

Кызылдың үлетпүр барааннар садыгының магазиннериниң ишчилери эрткен неделядан бээр коммунистиг субботник үлүүнге киириштир ажылдап келген. Хоорайның бүдүрүлгелеринче үнүүшкүннүг садыг кылырындан аңгыда, Кур-Чер, Сукпак суурларже, херын-даа Шагаан-Арыг хоорайже база барып, чоннуң хереглел барааннарын садып келген. Бо хүнге чедир 17 муң рубльдиң барааның субботникке киириштир саткан, ол дээш санаттынган шалың төлевирин беш чыл фондузунче шилчидер.

Бо чылын үлетпүр барааннар садыгының коллективи эрткен чылдаазындан эки ажылдаарын, беш чыл фондузунче 1,5 муң рубльден хөөзу эвес түңну шилчидерин планнаан.

Валентина САПЕЛКИНА.
Ук садыгның директору.

МАССАЛЫЫ-БИЛЕ ҮНЕР

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң ажыл-ишчилери, күш-ажылдың байырлалы болур коммунистиг субботникче чылдың-на массалыы-биле үнүп, хөй-хөй ажылдарны кылып бүдүрери чаңчылчаан. Ол хүн пенсионерлерден эгелээш эге класстар өөреникчилеринге чедир субботникче массалыг үнер. Кылыр ажылдарны тодараткан.

Штаб кежигүннерин 7 кижи составтыг кылдыр бадылаан. Чамдык ажылдарны субботник бетинде эгелей бээр, ынчан хөй машина-техника негеттинер. Тодаргайлаарга, ол хүн суггатчылар 20 га шөлдү суггарар, 15 га шөлдүң дажын аштаар, суггарылга бугазының аштталгазын 2000 метр хире кезиинге чорудар. Тудугжулар 2 кодургуның септелгезин кылыр, 400-400 өшкү, хой кирер 2 кажааны аңгыдыр тудар. Чаңгыс-Терекке малчыннар 1200 тонна сиген кирер кажааны септеп чаартыр, 120 малчын ажылчын турушттарынга хевээр ажылдаар.

Субботникте оон-даа өске үүрмек ажылдарны бүдүрер. Ховунуң ажыл-ишчилери ол хүн чер ажылынга бүрүнү-биле хаара туттунар.

Пенсионерлер болгаш уруглуг келер, эге класс өөреникчилери суур чаагайжыдылгазынга киржир. Ол хүн күш-ажыл кылып шыдаар 370 кижи суурдан дашкаар ажылдаар. Совхозтуң коллективи 350 акшаны беш чыл фондузунче шилчидер.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.

Часкы тарылгага белеткел

ЧАҢГЫС-ХАДЫҢ БРИГАДАЗЫНДА

«Искра» совхозтуң Чаңгыс-Хадының бот-орулга-чарылгалыг трактор-хову бригадазының төвүнге чедип кээривиске, комбайннарны, часкы тарылгага херечлээр тракторларны болгаш кожуг машиналарын чурум-чыскаалдыг тургускулап каан. Ол дээрге ында ажылдап турар кижилерниң күш-ажылга, корум-чурумга хамаарылгазын, ооң органзастыын көргүзүп турар.

Механизаторларның чурттаар оран-савазы чугайлаттынган, орун-дөжек херекселдери салдынган, ишти арыг-силиг. Чугнар-бажың септеттинген. Ынчангаш оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдал тургустунган. Ам чүгле оларның бедик бүдүрүкчүлүг ажыл-ижинден бүгү чүве хамааржыр.

Бот-орулга-чарылгалыг бригада 15 кижиден тургустунган. Олар шупту механизаторлар. Часкы тарылгага херечлээр тракторларны болгаш кожуг машиналарының септелгезин дооскан. Ийи чаңгыс сеялкаларның чамдык кезектери чок болганындан ында механизаторлар боттарының чогаадыкчы аргаларын ажыглап, каңнап, дуңзаалап, чамдык сеялкаларның дугуйларының камераларын хырбалап, боттарының ам эгелээр чымыштыг ажылдарынга хынамчалыг белеткенип турар.

Бригаданың кереэ ёзугаар кылыр ужурлуг ажылдары хөй. Тараа культураларын 3 муң ажыг гектарга тарыыр. Оон аңгыда мал чеминге хөй болгаш чаңгыс чылдыг сигеннерни тарыыр, ажаар база часкы, күскү чер аңдарылгазын чорударын кереэде айыттынган. Ол черлерден чеже-чеже центнер дүжүт алыры шупту ында бижиттинген.

Бригаданы хоочун, дуржулгалыг механизатор Очур Доржуевич Саая удуртуп турар. Механизаторларның аразында Виктор Чолыйлаң чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап, чамдык тывылбас кезектер орнунга чаа чүүлдерни бо-ла бодап тыпкан турарын ооң өөру мактап чугааладылар. Ол ышкаш район Совединиң депутаты, Афганистанга интернационалчы албан-хүлээлгезин күүседип чораан келген Май-оол Оржактың күш-ажылга ынаан, кижизиин олар база мактадылар.

— Тарылга эгелээже чедир ам-даа элээн үе бар. Аңаа ам-даа хынамчалыг белеткенмес болза хоржок. Бистиң кылып турар ажылывыстың түңнели чок. Ону чүгле чылдың төнчүзүнде түңнеп үндүрер болгай. Шак оон-на эки, багай ажылдаанывыс көстүр —деп, учетчик Юрий Оржак чугаалайдыр.

Ол бригадазын аңгыда ында ег-бүле звенозу-биле ажылдаары-биле Эрес-оол, Валерий, Виктор Ховалыг алышкылар болгаш оларның кудазы Декаа Ооржак олар 4 кижи составтыг ажылдаарын дугурушканнар. Олар база-ла боттарынга быжыглаттынган техниказының септелгезин дооскан.

Олар кереэ чарарын чугаалажып алган-даа болза, кереэге ат салып, холга албааның звенонуң удуртукчузу, алышкыларының улуу Эрес-оол Баяуевич чугаалай-дыр.

— Ындыг-даа болза, кылыр ужурлуг ажылдарывысты дугурушкан, шупту тодараттынган чүве. Ам чүгле ат салгаш алыр ужурлуг улус бис—деп немеп кагды.

Звено 1300 ажыг гектар черге тараа культураларын, хөй, чаңгыс чылдыг сигеннерни тарыыр. Мал чеминге сенаж салыр, сиген кезип белеткээр ажылдарны кылыры ында көрдүнген болду.

Ынчангаш Чаңгыс-Хадының бот-орулга-чарылгалыг трактор-хову бригадазы болгаш ында ег-бүле звенозу он ийиги беш чылдың үшкү чылында бедик дүжүттү өстүрерине белеткел ажылын доозуп, тарылгаже кириптеринге белен.

Николай ДАЖИНМАА.

ЧУРУКТА: ег-бүле звенозунуң кежигүннери алышкылар Эрес-оол, Виктор, Валерий Ховалыглар.

Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

ЭРТЕМНИҢ БОЛГАШ КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Космонавтика хүнү бистиң амыдыралывыска эртемниң болгаш күш-ажылдың улуг байырлалы болуп кирген. Өске чурттарда миллион-миллион кижилерге ол Черниң тайбың келир үези дээш чаагай ынаныышкынының демдээ болуп турар. Совет Эвилели космоска шиңгээдип алырының чүгле эгелекчизи болган эвес, харын октаргай делгемнеринге чүгле тайбың соруглалыг ажылдаарын өске күрүнелерге бир дугаарында саналдаан.

Эртемденнер болгаш конструкторлар, бүдүрүлгелерниң болгаш космодромнарның ажыл-ишчилери, космонавтылар белеткээр болгаш ужудуушкун башкарар төптүң специалистери, ССРЭ-ниң ужудукчу космонавтылары, хөй-ниитиниң төлээлекчилери апрель 12-де Совет Армияның Үлегерлиг төп театрынга Космонавтика хүнүнге тураскаатккан байырлыг хуралга чыглып келген.

Президиумда— СЭКП ТК-ның секретары О. Д. Бакланов, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының удуртукчулары, партия, совет болгаш хөй-нииты организацияларының төлээлекчилери.

Хуралды СЭКП МХК-ның секретары О. А. Королев ажыткан.

Илеткелди Г. Н. Бабакин аттыг эртем-шинчилел төвүнүң эртем талазы-биле удуртукчузу ССРЭ-ниң ЭА-ның корреспондент кежигүну В. М. Ковтуненко кылган. Ооң баштайгы состери ол хүн космоста ээлчег эрттирип турар Владимир Титов биле Муса Манаровтуң дугайында болган. Байырлал хүнүнде бөгүн орбита комплекизиниң экипажы улуг ажылды кылган. Экипажтың ажылының хөй кезии Черни ырактан шинчилээриниң программазы-биле холбашкан. Космос информациязының бо хевириниң хереглекчилериниң аразында геологтардан агрономнарга чедир чүс-чүс организациялар кирип турар.

Эрткен чыл, Улуг Октябрьның чеден чылы, ада-чурт космонавтиказын хөгжүдеринге улуг болуушкун болган. «Энергия» деп күчүлүг ракета чедирикчини салып үндүрген. Ужудуп үндүрүп турда, 2000 тонна деңзилиг ол ракета-чедирикчи орбитаже 100 тонна ажыг ажыктыг чүъкү, космосче хөй удаа ажыглаар корабльдерни, улуг хемчээлдиг космос аппараттарын болгаш өске-даа чүүлдерни чедирип шыдаар аргалыг.

Бодунуң туруп келген улуг эвес үезиниң иштинде космонавтика делегейниң эртемин үндезин ажыдыышкыннар-биле болгаш Черде база Чер чоогунуң делгеминде болуп турар болуушкуннарның дугайында чаа билиглер-биле байлакшыткан.

Космоска улустар аразының чедиишкиннииг кады ажылдажылгазы саналга техниказын болгаш информацияны ажылдап кылыр херекселдерни хөгжүдеринге, хөй санныг информацияны ырак черлерже дамчыдарынга, медицинаның чаа дериг-херекселдерин тургузарынга эки салдарны көргүскен деп, оратор демдеглээн.

(СЭТА).

БИЧИИЗИНДЕН ӨӨРЕДИР

Күш-ажылга кижизидилге

Малга ынак улустуң уруглары чажындан-на ынай, хураганны азы чаш мал төлүн аажок сонуургаар, оларның-биле ойнаксаар. А хоорайда чурттап турарларның ажы-төлү кедээ аалдарга барганда бызаа, молдургаже чагдаар турзук, олардан харын коргар, сестир, чанынче чагдаарындан оспаксыраар. Малдың амыдыралга ажык-дузазын-даа эки билбестер «Саар инээм чүге чогул» деп чүүлде чамдыкы авторларның бодалы ышкаш. Чүге-даа хамаарылгалыг чажындан өөрезе эки дээн бодал-биле мону бижээн ужурум ол.

Мээң чурттап турарым Баян-Кол суурда инек тутпайн турар ог-бүлелер эндерик. Оларның ийи-чаңгыс инээ бар-даа болза, малчын төрелдеринде аппаргылап каан болгулаар. Чаа туттунган чурттапга бажыңнарында инек кажааларын белен кылып каан турбуже, мындыг болгулаардыр. Мээ бодап турарым-биле алырга, олар сиген кезип, өдек белуп, инектериниң өдээн аштаарындан, оларны өру-куду сүреринден, хевирандан түвексинеринде чадавас. Ынчаш кээрде ындыг ог-бүлелерниң уруглары мал-маган-биле чажындан тура таныш эвес, ооң-биле амыдыралын холбаштырбаан болур ышкажыл.

Кедээ суурга олуруп алгаш, шуут инек чок чурттап олурар ог-бүлелер база бар. Хуузунда бай-шыдалдыг чурттазын дээш күрүне чээлини-даа берип турар ышкажыл.

Ооң-биле кады огород ажыл агыйынче сагыш салбас боор-дур. Ногаа тарып өстүрбейн турар. Мурнуку чылдарда дужуткур ногаа унуп турган бажыңнар чаңын ам көөр болзувусса, кижиден бедик, сарыг чашпан бедий берген турары чаржынчыг. Ооң чаны-биле кедээ Совет ажылдакчылары хүннүң чыгыы анаа келип эртип тургулаар.

Ооң мурнунда чылдарда Баян-Кол суур ногаачыдылга, чаагайжыдылга талазы-биле эки-ле турду. Өөр-өөр семис кас, өдүректер чаңнашкан, өскыр-дагаалар ында-мында ун алчып ырлашкан турар ийик чоп. Ужен чыл бурунгаар школачы чылдарымны сактып олурарым ол.

Мал-маган-даа өстүреринге, ногаа-огород-даа сайзырадырынга чаштарны бичиизинден өөредир, эки үлегерни улуг улус, бистер көргүзер апаар бис. Кижилерниң күш-ажылын хенче чажындан хүндүлээр кылдыр чаштарны өөредир херек.

Алексей ТАС-ООЛ.
Малчын.

ЭКИ ЧУРТТААР ДИЗЕ, ЭКИ АЖЫЛДААР

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң, «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарының ажылдакчыларының «Төгерик столундан»

ЧУРУКТАРДА: «Төгерик столдуң» киржикчилери—(солагай таладан) —улус депутаттарының Баян-Кол кодээ Советиниң күүскомунуң даргазы **Т. А. САНДАКОВА**, Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы **Д. К. ООРЖАК**, республиканың Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы **И. М. СУВАНДИИ**, Кызыл хоорайда мал азыракчылар эштежилгезиниң эргелел даргазы **А. И. КАМЗАЛАКОВ**, улус депутаттарының Эрзин район Советиниң күүскомунуң даргазы **Н. В. ЧЫНДЫГЫР**, «Мурнакчы» совхозтуң директору **К. Л.-С. ХЕРТЕК**, Сукпак суурда хуу улус малының кадарчызы **В. И. БУЛАТОВ**, Бай-Тайга районда улусчу контроль комитединиң даргазы **О. К. ХОВАЛЫГ**, ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының Тыва республика эргелелиниң начальниги **С. Д. ХОВАЛЫГ**, Тыва респотребсоюз баштаар чериниң даргазының оралакчызы **А. А. МАГЕРЯ**, Ишкин кодээ Советиниң күүскомунуң даргазы **Д. С. ТЮЛЮШ**.

Хамаатыларның дузалал ажыл-агыйы — Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырар, чурттакчы чонну чем продуктулары-биле бүрүн хандырар талазы-биле ажылга шоку бир. Ынчангаш хуунуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче партия болгаш чазак сөөлгү үеде улуг кичээнгейни угландырып келген.

Чоокта чаа республиканың Улусчу контроль комитединиң, «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарының ажылдакчылары Агроүлетпүркүркомунуң, Респотребсоюзтуң, чамдык совхозтарның, чер-чер Советтериниң удуртукчуларының, банк албан чериниң ажылдакчыларының киржилгезин-биле «Төгерик стол» эрттирген. Чуганың кол темазы —СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1987 чылдың сентябрьда хүлээп алганы «Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалын күүседир талазы-биле айтырыглар болган.

— Партияның болгаш чазактың үндүрген шиитпирин боттандырар сорулга-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели тускай хемчеглерни ажылдап кылган — деп, республиканың Улусчу контроль комитединиң даргазы **Дандар-оол Кок-Хунаевич ООРЖАК** демдеглээн. — Ук шиитпир өзугаар мал кадарар чөөлерни тускайлаарын, мал азыравайн турар өг-бүлелерге малды, кушту, ол ышкаш хууда дузалал ажыл-агыйын кылырынга тудуг материалдарын садарын, зооветеринарлыг хандырылганы чорударын агроүлетпүр ажылдакчыларынга, чер-чер Советтеринге, кооператорларга болгаш өске-даа министерстволарга, ведомстволарга даараан. Малды, кушту садып алырының, сүттү, картофельди болгаш ноганы бүдүрериниң хемчээлдери тодараттынган. Коллективтиг сад болгаш огород тарыырының, мал ажылының эштежилгелерин тургузарының, кооперативтерни организастаарының талазы-биле хемчеглер ында ажылдап кылдынган. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Бо талазы-биле чер-черде партия, совет органнар, Агроүлетпүркүрком, совхозтар удуртукчулары, херелекчилер кооперациязы ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдерин чедип алыр дээш моон соңгаар янзы-бүрү дузаны көргүзер ужурлуг.

Сөөлгү үеде Улусчу контроль органнарының ажылдакчылары кодээ, суур Советтериниң активтери-биле кады хыналдаларны кылып келген. Ол хыналдалар эът, сүт болгаш кодээ ажыл-агыйының өске-даа продукциязын бүдүрерин көвүдедип, чоннуң хуу малының баш санының немежип турарын көргүскен. Бо чылдың январь 1-де байдалды эрткен чылдаазы-биле деңнээрге, мындыг: ниити мыйыстыг бода мал — 8 хуу, инек—11 хуу, хаван — 12 хуу, шээр мал—42 хуу өскен. Ол дээрге 100 өрегеге хамаарыштыр амгы үеде 209 баш мыйыстыг бода мал, 82 хаван, 511 баш хой болгаш өшкү онаажып турар.

Хамаатыларның хуу дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле эки дуржулганы кайы-даа районнарда, бо хөй-хөй ажылчыннарда, албан-хаакчыларда өг-бүлелеринде бар. Бөгүн бо чугаага мурнакчы дуржулга дугайын чугаалавышаан, мал туппас, огород тарывас чорукчуларның чылдагаанын сайгарып көөр ужурлуг бис. Ынчангаш келген эштер ол дугайын чугаалап, боттарының арга-дуржулгазын тамыладып бээр. Маңаа көдүрер айтырыывыстың шиитпирин күүседир болза, эът, сүт, картофель болгаш нога бүдүрери моон соңгаар-даа хөгжүүр ужурлуг.

Кызыл районда Баян-Кол кодээ Советиниң күүскомунуң даргазы Татьяна САНДАКОВА:

— Бистиң Советтиң девискээринде 489 өреге бар, оларның 458-и боттары хуузунда дузалал ажыл-агыйлыг. Чонда шупту 1169 мыйыстыг бода мал, 2174 шээр мал бар. Оон аңгыда 419 хаван, 43 чылгы, 23 тоолай, 290 ажыг дагаалыг бис. Кандыг-даа мал азыравайн турар өг-бүлелер 31, ол дээрге бүгү өрегелериниң 8,2 хуузу-дур.

Эрткен чылын суурда 276 өрегениң ужу огород шөлүн шуут ажыглавайн барган. Мал тутпайн, огороду чок өрегелер-биле депутаттар база хөрээженнер чөвүлелиниң кежигүннери ажылды чорудуп турар. Округтар арасында чорлаан чорыштың негелделериниң бирээзи — өг-бүле бүрүзүнүң ногаалыг, картофельдиг турарын чедип алыры.

Сөөлгү үш чылда 6—7 өг-бүле мал садып алыры-биле күрүнеден чээли алган. Олар ам шупту саар инектерлиг. Ол ышкаш бажың чанынга немелде тудуглар кылып алыр, мал-маган садып алыр күзелдиг хамаатылар ам-даа хөй, оларга чээли акшазы херек. Малы хөй улуска ону садарын база сүмелеп турар бис.

Улустуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге дирекцияның база күүскомнуң талазындан дузазы багай эвес. Чижээ, эрткен чылын шээр малдың бир коданын аңгыладывывыс. Бөгүн ында 382 мал бар, совхоз кыштаг кылырынга машина-техниканы болгаш янзы-бүрү материалдарны берген. Хуу малды эмнээринге база мал эмчилеринге база дааарга берген бис. Чайгы үеде суурда инектерниң ийи үзүп аңгылап алган, оларны дерт кижи кадарып турар, кадарчыларга мунар аъттарны берген бис.

Мында бергедеп турар чүүлүвүс — суурнуң хамык малы хөй, ынчангаш бо чылдан эгелээш сагбастарын аңгылааш, ону чайын тайгаладыр бис.

Чурттакчыларның нога, картофель тарып алырынга база дузалажып тур бис. Чазын огород шөлүн черарда бир тракторну быжыглап бээр, чамдыкта мйнни-даа совхоз бээр.

Малга чем белеткелиниң талазы-биле кандыгыл дээрге, совхоз сигениниң 60—70 хуузун белеткеп алырга, оон хуузунда сиген белеткээрин чөпшээрээр. Арга-аллактардан, арык-буга уннарындан сигенни ап турарлар. Сиген, саваң сөөртүрү-биле транспортту совхоз улуска берип турар.

Бисте бир эки чүүл болза, суурнуң чону картофельди четчир кылдыр тарып ап келгени, 29 тонназы харын комбикорм-биле орнааннар.

Айтырыг: Совхозтуң удуртукчулары, специалистери болгаш черле активчилер шупту малдыг бе, кандыгыл?

Харыы: Шээр малы шуптузунда бар, а инек чамдыктарда чок ийин. Ам бо хүннерде 2 тонна картофельди улус мал чеми-биле орнап алган.

Бистиң кодээ Советтиң девискээринде чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринде четпестер чок деп болбас. Огурец, помидор, согуна, капуста, морковь бо чүүлдерни эвээш тарып турар. Ол ышкаш ону кыжын чиир кылдыр болбаазырадып билбес бис. Оларга моон соңгаар кичээнгей салып, улусту өөредир деп турар бис. Оон аңгыда суурга кат-чимистиг ыяштарны тарыыры эвээш, ынчангаш Кызылда сад болгаш огород ниитилелдери-биле күүском дугуржуп турар.

Хууда дузалал ажыл-агыйны сайзырадыры уруг-дарыгның кижизидилгезинге база эки салдарлыг деп бодаар мен. Ол бүгү ажылга олар киржир, хөй чүвени өөренип билип алыр.

Мал өстүреринге бир берге айтырыг — инектерни эдеришкиннери, тарып боозадыры. Ынчангаш кодээ Советтиң мурнундан республиканың үксажыдылга каттыжыышкынын дамчыштыр ону дугуржуп тур бис. Хаванга чем тып алыры черле берге-дир бо. Ол талазы-биле чон айтырыгны көдүрүп турар. Бир айтырыывыс — моон соңгаар кодээге тудар бажыңнарның төлевилелин черле хууда дузалал ажыл-агыйны хөгжүдеринге эптиг кылдыр кылза эки деп саналдыг мен.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы Иван СУВАНДИИ:

— Хууда дузалал ажыл-агыйны канчаар хөгжүдериниң дугайында бисте документилер, инструкциялар бүрүн бар. Чүгле ол ажылды херек кырында шиитпирлээри эргежок чугула болуп турар. Агроүлетпүрнуң талазындан ам чүну кылып турар бис? Ажыл-агыйларда улустуң хууда мал өстүрерин дузалаар тускай зоотехниктерни штат өзугаар үндүрүп берген.

Борта эштерниң чугаалап турарындан алырга, ол черле билдингир харын, чоннуң хууда малын тарып боозадырын, эдеришкиннерин бир шиитпирлеттинмес айтырыг ол болгай. Бисте үксажыдылга каттыжыышкыны бар. Ону ажыглаар херек. Районнар төптеринде тускай организация — мал аарыглары-биле демисежир станциялар бар. Ооң чанынга улустуң хуузунда малын тарып боозадыр пунктуларны чер-чер Советтериниң күүскомнерының шугуму-биле шиитпирлээр херек. Мал эмнелгелери бар болгай. Кодээ азы суур Советтериниң күүскомунуң шугуму-биле малды тарып боозадыр техникти база тудуп тургузар, ол дээрге кезек када кылыр ажыл-ла болгай. Советтиң күүскомунга хамаатылар ол талазы-биле чагыг кирер, чеже малды тарып боозадырын кесту бээр.

База бир айтырыг: улустуң хууда малын янзы-бүрү аарыглардан камгалаар талазы-биле ажылды мал эмнелгезиниң ажылдакчылары халас кылып бээр, а эмнээри — өртектиг, ону малдың ээзи төлээр. Ону Советтер база кодээ ажыл-агый органнары ерезында дугуржуп алыр херек.

А совхозтар ажылчыннары улустуң мал-маганын ол ажыл-агыйның мал эмчилери харылаар.

Үш дугаар айтырыг: мал чеми. Кайызын сиген белеткээрин, хууда малды кажа кадарарыл, ону совхозтарның директорлары, чер-чер Советтери боттары арасында таарыштыр, чүвениң байдалын өөренип көрүп тургаш шиитпирлээй-ле. Чоннуң хуузунда малы кыштаар, чайлаглаар, чазаглаар, күзеглээр доктаамал одарларлыг, хонаштарлыг болур ужурлуг.

Дөртте, улустуң хууда мал-маганын ажаап азыраар талазы-биле кооперативтерни болгаш эштежилгелерни тургузары чугула деп санап турар мен. Ол черле аажок эптиг болур ужурлуг, бир бөлүк улус мал-маганга кажаа-хораа тудар, өскези мал чеми белеткээр, бир бөлүк малды кадарар.

Беште, улустуң хууда малын кадарар улустуң стажы, ажыл төлевири кандыг болурул, кым төлээрил? Бо айтырыглар мурнунда бисте тургустунмаан. Ону, мен бодаарымга, юристер өөренип көргеш, ооң соонда харылап бээр ужурлуг-дур.

Ынчангаш борта тургустунган айтырыг болза аажок солун, моон соңгаар республикага хууда дузалал ажыл-агыйны хөгжүдеринге ооң дегүм болуру чугаажок деп билип тур мен.

Бай-Тайгада «Мурнакчы» совхозтуң директору Кара-оол ХЕРТЕК:

— Улустуң хууда мал-маганын аңгылаар, ооң кададын организастаар талазы-биле ажылды 1986 чылда эгелээн бис. Баштайгы-ла малчыннарның база пенсионерлерниң хуралын чыггаш, ол дугайын чугаалашкывыс. Хемыктың мурнунда малчыннарның боттарының коданнарында мал-маганын чүгле нормага дугжуруп арттыргаш, өскелерни аңгылаар деп шиитпирлээн. Ынчангаш улустуң хууда малы турар кыштагларны база дирекция тодарадып айтып берген. Оон аңгыда пенсионерлерниң малының кыжын, чайын турар черлерин база айтып тодараткан.

Бир эки чүүл — улустуң хууда малын кадарар кижилерни малчыннарның боттарының шилип алганы. Бир-ле дугаарында, совхозтуң специалистери, черле контора ажылдакчылары боттарывыс улуска үлегер-чижээзин көргүзүп, хууда мал-маганывысты шуптузун аңгылааш, коданнааш, ону бир кадарчы тыпкаш, тургузуп алдывыс. Амгы үеде совхоз чоннуң хууда малынга тос кыштагны аңгылап берген. Совхозтуң ажылчыннары болбайн турарларның мал-маганын кодээ Советтиң күүскомунуң шугуму-биле чыггаш, кадарчыны күүскомнуң ажылчыны кылдыр хүлээп алган.

Ол улустуң стажы, бюллетени бар болгай. Совхоз ажылчыннарының малын кадарып турарларга стажты совхозтуң ажылчыны кылдыр санаар, ооң бюллетенин база бистер төлээр, шөлээзин совхоз бээр, а өске бөлүк мал-маганның кадарчыларын күүском стаж санаар, шалыңын төлээр, бюллетенин база төлээр, шөлээледир. Мурнунда улустуң хуу мал кадарар кижизин малдың ээлери боттары тып, дугуржуп алыр. Шалың төлээрде берге — ол кижи боду бажыңнар кезип чорааш чыыр, херек кырында «дилениир» турган. Ынчан чамдык улус бээр, өскелери бербес болгулаар. Ооң уламындан мал кадарар кижи тывылбас турган. Ам болза, малдың ээлери, бир улуг шээр мал дээш 0,60, анай-курагган дээш 0,50 копеекти айда төлээр, ону совхозтуң кассазынга дужаар. А кадарчының шалыңын совхозтуң кассазындан, ажылчыннарның айда шалыңындан тырткаш, ведомость өзугаар бээр. А совхозка хамаарышпас улустуң малы дээш кодээ Советтиң күүскому база ынчаар тырткаш, кадарчыга төлеп бээр. Мынчаар организастаарга хола чок.

Айтырыг: Улустуң хууда мал-маганынга сиген белеткээр черни совхоз берип турар бе?

Харыы: Совхозтуң сиген планы 80 хуу чедир бээрге, хуу малга сиген белеткээрин чөпшээреп турар бис. Ынчан арык-буга ыдыы, арыгларда, черле ындыг янзы шөлдерден белеткеп алыры-биле улуска айтып бээр бис. Совхозтуң сиген шөлүнге хамаарышпас черлерни быжыглап берген бис.

Айтырыг: Шээр мал талазы-биле ындыг-дыр, а мыйыстыг бода малды канчаар аңгылап, кадарып турарыл?

Харыы: Бистиң суурнуң адаа талазында хөй чылдыг сиген база өске-даа культураларны тарып турар. Ынчангаш суурнуң инектерин кадарбас болза черле хоржок. Частан эгелээш, кышка чедир оларны бөлүп алган, ийи кадарчы кадарып турар. Бо чылын апрель бирээден ийи кадарчы суурнуң инектерин кадарып эгелей берди.

Кадарчылар тургускуже чедир суурнуң кудумчулары, кварталдарының аайы-биле улус боттары дугуржуп алгаш, инектерин ээлчежип кадарып турар. Чайгы үеде суурга чүгле саар инектер артар. Аныяк база төрүвес малды тайгаже үндүрүптер. Ол ажылды кодээ Советтиң күүскому углап башкарып турар. А күзүн тайгадан киирип кээрге, чамдык улус ап алыр, а чамдыктары кадарчыга артып калыр, ындыг-ла.

Айтырыг: Хуу малдың ниити совхозка ажык-дузазы кандыг болуп турарыл, Кара-оол Лаа-Сүрүңович?

Харыы: Биске ажыктыг. Хуузунда малдыг улус-биле совхоз керээ чарып турар. Херек таварылгада олар эътти база дүкту совхозунга садар. Эрткен чылын барык 40 тонна хире эътти совхоз база район садып алган. Ол ышкаш барык 3 тонна дүкту совхозка дужааган. Ынчангаш ам чоннуң хууда мал-маганы совхозка база улуг ажык-дузалыг болуп турар.

«Сукпак» совхозтуң инек кадарчызы Виктор БУЛАТОВ:

— Кыжын совхозка ажылдап турар мен. Частан эгелээш күске чедир улустуң хууда малын кадарарынче мени «Сукпак» совхозтуң дирекциязы дужаал-биле шилчидип каар. Улустуң хууда малын каш чыл улаштыр кадарып келдим. Мал-маганныг кижилер мени-даа, мен оларны-даа эки таныыр апарган. Сукпак суурнуң мал-маганныг чурттакчыларының ниити хуралын чыылдырыптарга, аңаа инектерни кадарарының чурумуң, хөлезизиниң хемчээлиниң дугайында чугаалажып, тодарадып, доктаадып, хүлээп алдынган шиитпирни бадылап алыр-дыр бис. Ооң түңнели-биле кадарчы хуу малдыг кижилер-биле дугуржулганы тургузуп алыр. Ооң негелдези чылдың-на колдуунда чаңгыс аай. Инектерни эртенгиниң 7 шактан кежээкиниң 8 шакка чедир кадарар. Эртен эрте инектерни ээлериндэн хүлээп ап, кежээ дужаап берип турар мен. Ол айда инектерни кажаалаар хажаны таарымчалыг черде туткан. Хууда инектерни кадарганы дээш хөлезини мындыг: улуг инекти 1 айда кадарарга, хөлезини 6 руб, а аңыяк мыйыстыг бода малды — 3 рубль. Бир эвес мен улустуң хуу инээн кадарар дээш хүлээп алгаш чидириптер болзумза, 1 инек дээш 600 рубльди, аныяк бода мал, молдурга, шары дээш 400 рубльди ээлеринге төлеп берип, когаралды дуглаар апаар мен. Ынчангаш харыысалга улуг. Хуу инекти кадарганының хөлезинин малдың ээлери эштежилгениң баштаар черин дамчыштыр меңээ төлеп бээр.

Хууда малдыг кижилерге сиген-шырбыныш аймаан, холумактыг чемни «Сукпак» совхоз шыдаар шаа-биле үндүрүп берип келген. Мал чеми чегей чылдарда безин аргазын көрүп, үндүрүп берип-ле турар. Хомудаар арга чок. «Сукпак» совхозта семиртир азырап турар малга бээр безин чемниң эвээжин чон билир. Чайгы үеде улустуң хууда малын аңгылап кадарып турары база таарымчалыг. Бо бүгү, эвээш-биче-даа бол, мал-маганны тудар арганы кижилерге берип турар. Ынчалза-даа сиген-шырбыныш талазы-биле дыка берге. Суурнуң чурттакчыларының чамдыызы мал тутпастаан. Ооң чылдагааны — мал чемиинң чедишпези. Үргүлчү совхозтан садып ап турарга, ооң өртек-үнези база улуг. А Сукпак чоогунда сиген кезип алыр чер чок. Кончуг кызымак кижилер дагларның чоогаларындан сигенни дамдыктай кезип ап турар-ла харын. Кандаашкынныг чылдарда сиген кезер чер шуут чок боор-дур. Ынчангаш кижилер, эң ылангыя сөөлгү чылдарда хууда малын садар ужурга таваржып турар.

Улустуң хууда малын кадарып туре, чайладып болур хире бергедээшкиннерге, шиитпирлеп болур хире айтырыгларга база таваржы бээр-дир бис. Мурнуку чылдарда совхоз биске аъттыачыладып турган. Чаңгыс аъттыбир хүн ажыглааны дээш 2 рубль 40 копеекти совхозка төлеп турдум. Хөлезини аар хире боорга, бо чылын аът садып алдым. А кодээ Совет ону тударын меңээ чөпшээревейн турар. Пенсионер эвес сен, хоржок дээр-дир. Ужуру билдинмес. База бир будулгаазынныг чүүл — шөлээ акшазы база бюллетень төлевири. Улустуң хууда малын кадарып тургаш, аарый бээр болзувусса, бюллетеньни кайы организация төлеп бээрил? Ол билдинмес. А шөлээ акшазын чүгле совхозка ажылдап турган ажыл хүннери дээш төлеп бээр-дир. Хууда мал кадарып турган хүннеривис дээш санап бербес. Канчаар төлеп бээр ужурлуг чүвел? Ону билип алыксап турар бис.

Хууда ажыл-агыйны сайзырадыр дээш практиктиг хемчеглерни ап эгелей бергени эки-дир. Ол дээрге Аъш-чем программазының чугула кезээдир.

Сүт-Хөл районда Ишкин кодээ Советиниң күүскомунуң даргазы Докур-оол ТЮЛЮШ:

1987 чылдың эгезинде бистиң кодээ Советтиң девискээринге 180 өрегениң дузалал ажыл-агыйында мыйыстыг бода мал 692, шээр мал 3562, а хаван 38, аът 32 турган. Ол дээрге ортумаа-биле бир өг-бүлеге 4 бода мал, 19 хой, өшкү онаажып турар.

Байдал деңнеси эвес, кодээ Советтиң девискээринде бүгү өг-бүлелерниң 0,6 хуузу шуут кандыг-даа мал чок, 1,5 хуузу саар инээ безин чок. Ам бо чылдың январь 1-де байдалывыс мындыг: бир өрегеге 21 шээр мал онаажы берген, мал бичии өскен. Өг-бүлелерниң 0,2 хуузу мал азыравайн турар. Бо көргүзүг мурнуку чылдаазындан кызырылган.

Улустуң хууда малының одар-белчирин, кададының талазы-биле байдал кандыгыл? Бода мал 2, а шээр мал 6 кезек черде. Суурнуң улузунуң малы колдуунда кыш-чай чок боттарында туруп турар. Ынчангаш суурнуң чону шээр малын 6 кезек кылдыр үскеш, ээлчежип кадарып турар. Мыйыстыг бода малды апрель 20-ден октябрь 1-ге чедир аңгылап кадарып турар бис. База-ла ийи аңгы бөлүк. Ону чурттакчылар боттары ээлчежип кадарар. Ол дугайын чонунуң ниити хуралынга дугуржуп алган.

1987 чылда суурда 128 өрегеден нога, картофельди 106-зы тараан. А 52 малчын өг-бүлениң чүгле 7-зи ол культураларны тарып турар. Хөр-Тайгада 111 өреге картофельдиг, 62-зи ногааларны тарып турар. Картофель үрезини боттарында бар, а немей тарыыр дээн күзелдиг улуска ону берип турар бис. Нога хары эвээш.

Эрткен чылын бистиң кодээ Советтиң чурттакчылары дүк садар планын 129 хуу күүседип, совхозка 992 килограммы саткан база 22 тонна эътти совхозка, 9 тонна кон эътти белеткел конторазынга дужааган.

Суурда эът, сүт хандырылгазы багай эвес. Улустуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге, оон үвэдүн тургузарынга кодээ Советтиң депутаттары, контроль бөлүүнүң кежигүннери улуг дузаны көргүзүп турар.

Кандыг бергелер барыл? Мурнунда чылдарда хууда малга кадарчы тывары берге турду. Чүге дизе ажыл стажы билдинмес, ол ышкаш бюллетень төлеттинмес, шөлээ база чок болур. Ам канчаар: Карл Маркс аттыг совхозтуң дирекциязының үлегери-биле бо чылын хуу мал кадарчыларын совхозтуң ажылчыннары кылгаш, стажын улаштыр санаар, шөлээзин бээр, бюллетенин база төлээр кылдыр дугуржуп тувус.

Оон хуу мал-маганны эмнээри бергедеп турар, бо айтырыгны черле бир шиин тып шиитпирлээри чугула апарган. Улус хуузунда мал садып алырынга чээли бербейн турар-дыр бо. 1988 чылда чүгле 5000 рубль берген, ону районнуң 8 кодээ Советинге үлээрге чүү болурул!

Бо чылын улустуң хууда малынга — хой, өшкүге 2, бодага — 1 кыштагны совхоз үндүрүп бээр болган. Ол ышкаш хамаатыларга сиген шөлүн шуут-ла аңгылап бээр бис, мурнунда ындыг чүве турбаан. Бистиң депутаттарывыс соңгукчулары-биле ажылдап, өг-бүле бүрүзү бүдүн чыл дургузунда нога, картофель-биле хандыртынган турарын чедип алыр сорулганы салган. Шөлү чок улуска шөлдү, үрезини чок улуска үрезинни бээр бис.

Депутаттарның активчилериниң дузазы-биле бо чылын апрельде улустуң бажыңнарында картофель, нога шыгжаар подвалдарның байдалын хынап көрдүвүс. Ынчангаш бичиилерин, тарларын алгыдар, улгаттырар дугайында оларга сүмелээн бис.

Улус депутаттарының Эрзин район Советиниң күүскомунуң даргазы Николай ЧЫНДЫГЫР:

— Бистиң районда хуу улустуң 5616 мыйыстыг бода малы, 16.208 шээр малы бар, ол ышкаш 1153 аът база хуу улустуу. Ынчалза-даа районда мал-маган тутпайн, огород тарывайн турар өг-бүлелер база бар. 772 өг-бүле картофель тарып турар.

Хуу мал ниитиниң малындан аңгылаттынмаан. Ону бо частан эгелеп кылыр деп бодап турар бис. Бо берге айтырыг. Ону кадарар эки малчын тывылбас, оларны кыштадыр кажаа-хораа база херек. Ынчалза-даа шиитпирлээр апаар. А чурттакчылыг суурларга хуузунда малдыгларның эштежилгезин организастаары көрдүнген, белеткел ажылдары эгелээн.

Хуу дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дээш кужениишкинниг ажылдап турар пенсионерлер бар, маңаа демдеглээри күзенчиг. Район төвүнүң чурттакчызы, фронтучу Даниил Чамзырынович Дежимба, пенсионер башкы Алексей Ойдупович Дамдын олар район төвүнден кодээже коже берген, уругларының, боттарының хуу малын азырап турарлар. Олар чурттаар бажыңнарны база боттары тудуп алган. Оларның дуржулгазын нептеретсе эки деп бодаар мен.

Амгы үеде бистиң районда пенсионерлерден 140 өреге хуу мал мал-маган азырап турар. Оларны чер-чер Советтериниң күүскомнары деткип турар. Бо ажылды моон соңгаар-даа идепкейжидип, маңаа болган чугаадан дуржулганы алыр бис.

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының Тыва республика эргелелиниң начальниги Сарыг-оол ХОВАЛЫГ:

— Хуунуң дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынче партия болгаш чазак улуг кичээнгейни угландырып турар дээрзин демдеглээр апаар. Ооң чижээ—хуу чуртталга бажыңын тударынга, ооң кодан-девискээрин кылып алырынга болгаш черле ынчаш хууда дузалал ажыл-агый тудугларын кылырынга чээлини 20 муң рубль чедир бээрин көргени. Мурнуку үелерде ол тудугларга чээли бербейн турган болгай. Бо чылдың июль 1-ге чедир ук негелдени долу хандырар дааланы бистиң банкыга берген.

Чээлини доктааттынган хуусаалыг кылдыр бээр. Ону алган соонда үш чыл эрткенде тыртып эгелээр. Инек садып алыр дээн кижиге чээлини 1 муң рубль чедир бээр, молдурга садып алыр дээн болза, ол 500 рубль чедир ап болур. Дача участоктарын тударынга 5 муң рубль чедир бээр.

Бажың тудуп алыр дээн кижилерге чээлини чүгле банк чери эвес, ажыл-агыйлар база берип болур. Чижээ, совхоз чуртталга бажыңы тудар материал-биле хандырыгаш, ооң өртээн берген чээлизинден тыртып ап болур.

Тыва респотребсоюз баштаар чериниң даргазының оралакчызы Александр МАГЕРЯ:

— Концентраттыг мал чемин херелекчилер кооперациязы керээ өзугаар ап турар. Ооң болгаш өске-даа мал чеминиң 20 хуузун кодээ ажыл-агый продуктуларын садканнарга, пенсионерлерге болгаш инвалидтерге сатпышаан, оларга ындыг бээри-биле ховар барааннарны база садып турар бис. Черле ынчаш кээп турар бүгү ховар барааның 80 хуузун продукция саткан кижилерге садып турар. Ол ышкаш нога аймаан дузап, кат-чимисти вареньелеп турар бис.

Кодээ ажыл-агый продуктуларын белеткээр ажылга материал-техниктиг баазазы чугула болгай. Амдызында комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузу 6 черде ажылдап турар, үш модуль тургускан, чамдык районнарга колбаса цехтери ажыттынар. Мал продуктуларын болбаазырадыр 8 цех база ажылдай берген. Ол бүгүнүң түңнелинде кооператорлар чылда үш муң тонна эътти болбаазырадып болур.

Айтырыг: Садып турар комбикорм эвээш. Ону республиканың Курпланы, та чүге чүве, шын эвес хуваап турар. Көрүңер даан: чылда көрдүнген фондунуң 1200 тонназын биске берген, Садыг министерствозунуң аъш-чем барааннар садыынга 2250 тонназын берип турар. Хоорайда ону хостуг садып ап турар кижи бар бе! Чок. Чүгле ийи-чаңгыс садар. Арткан чемни дузалал ажыл-агыйынче чорудуп турар деп каразыг бар. А бис ол бичии комбикормну он ажыг районче хувааржывыска техзит чүве болур. Хомудалдың тыптыры чеп.

КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЗА ЧОГУУР ТҮҢНЕЛДЕР

Бистиң республикада суурларның туруп турар байдалдары аңгы-аңгы: Баян-Кол, Ишкин, Шуй-даа туруш байдалы, оларның девискээри домей эвес. Арыг-Үзүү, Сарыг-Сеп суурларны алыр болза, оларны долгандыр тарылга, сиген шөлдери бар, а Ишкинни долгандыр шупту одар-белчир. Мал кадарар шөл чок черлерге, чижээлээрге, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң төвүнде хамаатыларның хуузунда малынга, бызааларга культурлуг одар шөлүн тургузарын бодап көрзе. Кызыл-Мажалыктың чурттакчыларының хууда малын кыш-чай чок 4 кижи ээлчежип кадарып турар. Эрзин суурда малды кадарбас.

Борта эштерниң саналдарындан, чер-черде чамдык дуржулгадан алгаш көөрге, чайгы үеде сагбас малды—мыйыстыг бода малды тайгалатса эки. Чижээ, «Тиилелге» совхозтуң улузунуң малын бо Кара-Хаак. Тожу девискээринче чүге дугуржушкаш үндүрүп болбазыл! Кур-Чер суурну долгандыр шупту тараа болгаш одар чедишпес болгай.

Оон аңгыда хууда мал кадарчыларының шалың төлевирин база малды кадарган дээш хөлезиниң дугайын борта чижек-биле санап көөрү чугула. Улустуң хууда малын кадарып турар кижиниң шалың төлевири совхоз малын кадарып турарларынындан хөй-дүр. Ынчанмас болза, орта ажылдаар кижи тывылбас апаар. Ынчангаш эштерниң бо талазы-биле дугуржуп алгаш, ажыглап турар системазы шын-дыр. Бир эвес 10 баш мыйыстыг бода малдыг кижи ону кадарганы дээш 72 рубль төлээр апаар-дыр. Ийи аңгор өшкүлүг болза, оларның дүгүн кыргааш садыптарга, малын кадартканының чыл дургузунда хөлезини төлеп кааптар, ол-ла. Ынчангаш хууда малды кадартканы дээш ооң хөлезиниң хемчээлин чер-чер Советтери, совхозтар дирекциялары ам-даа хандыр өөренип көөр-ле харын.

Респотребсоюз баштаар чериниң даргазының оралакчызы Александр Андреевич Магеряның чугаазы-биле алырга, комбикормну хуваап турары шын эвес. Бодап көрүңер даан: Таңды болза тараалаң район-дур. Эрткен чылын Таңдыга 500 тоннаны берген, а Мөңгүн-Тайга тараа тарывайн турар, ол хиреде чүгле 15 тонна бүдүн чыл дургузунда берген. Ол ышкаш тараалаң эвес, өске-даа районнарны көрээлиңер: Өвүрге 50, Тожуга 15 тоннаны үндүрүп берген. Моон соңгаар бо чүүлдү черле эки өөренип көөр херек. Ону ужуражылгаларының киржикчилери холга алыр, хайгаараар болза чогуур.

База бир санал бар. Чүл дээрге мал-маган садар талазы-биле делгелге-ярмаркаларда организастап көрзүвүссе. Чон бодунуң хуузунда мал-маганын сатсын. Чер-черге, районнар төптеринге. Хууда малды ажаап азыраар талазы-биле черле эштежилгелер организастаар болза чогумчалыг. Ындыг дуржулга бисте бар. Кызыл хоорайның мал ажылының эштежилгезиниң дуржулгазы бар болгай.

Оон аңгыда респотребсоюз шугуму-биле район бүрүзүнге кыры дуглаглыг бичии рыноктардан тутса. Орта улус боттарының хууда мал-маганындан алган продукциязын саткай. Бисте бир мындыг багай чаңчыл бар. Эрткен чылын Мугур-Аксы суурнуң чурттакчызы кижи бодунуң хууда инектеринден саған сүдү-биле кылган хойтпаан кудумчуга чамдыкта кээп сада бээрге, улус ону кыжырып, ыыттырып, пат-ла болган. Ында багай чүү боор. Хойтпактың бичии уругларга ажык-дузазы дыка улуг ышкажыгай.

Дузалал ажыл-агыйны хөгжүдери дээрге кадрларны быжыглаарынга база чугула чүүлдүң бирээзи дээрзин билдингир. Шынап-ла, мал-маганныг кижи ыңай-бээр көжерин бодавас, ол турумчуй берген болур.

«Төгерик столдан» материалдарны «Шынның» корреспондентилери Дангыт ЧЫДЫМ. Седен ХЕРТЕК. Шаңгыр-оол СУВАҢ. Ондар ОХЕМЧИК (фотолары) белеткээн.

Партийжи амыдырал: эге организация, ооң ажыл-херээ

ОТЧЁДУН ДЫҢНАП ЧУГААЛАШКАН

«Торгалыг» совхозтуң төвүнде партия эге организациязының хуралынга ук ажыл-агыйның экономиказын бызыглаарынга ооң улуг бухгалтери коммунист Д. О. Дамбааның чогаадыкчы ажылының дугайында илеткелин дыңнап чугаалашкан.

Он ийиги беш чылдың планының онаалдаларын күүседир сорулга-биле совхоз бүдүрүлгезиниң бүгү адырларынга учёт-отчётту чурумчудуп, орулгалыг кылдыр ажылдаарынга белеткелдерни кылганының түңнелинде ажыл-агый 1985 чылда чек системазынче, 1988 чылда бот-орулга-чарылгаже шилчээн ажылдап турар. Эде тургустунуушкуннуң негелделеринге дүүштүр сан-хөөну быжыглаары-биле бухгалтерия аппарадының специалистериниң болгаш малчыннарының ажылын эде тургузуп, оларны өөредип, олардан негелделерни күштелдирип турганының ачызында совхоз эрткен чылдарда орулгалыг ажылдап келген деп, илеткелчи тодаргай сан-фактыларны сдап чугаалаан.

Эрткен чылын ажыл-агый малдың баш санын өстүрериниң планын—инектиин 95, хой. өшкүнүүн 102, чылгынының 105 хуу күүсеткен. Курунеге мал продуктулары садарының планын ажыр күүсеткен. Ниитизи-биле совхоз 1987 чылда орулгалыг ажылдаан. Коллективтиг кэрээ-биле ажылдаар мурнакчы депшилгелиг арганы совхоз бүдүрүлгезиниң адырларында нептередип эгелээн.

Донгак Ойдупович колхоз болгаш совхоз организастаттының тургустунганындан эгелээш, амгы эде тургустунуушкуннуң үезинге чедир бодунуң билиин, мергежилин үргүлчү бедидип, чогаадыкчы чаа аргаларны тып, идепкейлиг ажылдап чоруур. Назы-хары улгаткан тудум, улам кызып ажылдап, кады ажылдап турар эш-өөрүн, специалистерни болгаш бригадирлерни учёт-отчёт кылырынга өөредип, малчыннарга боду барып чедип, оларның-биле чугаалажып турар. «Торгалыг» совхозка мурнуу зонаның ажыл-агыйларының специалистериниң семинарларын эрттирери, олардан чамдыкта арга-дуржулга солчуру-биле бухгалтерлер, экономистер Д. О. Дамбаага бо-ла аалдап келири чаңчыл апарган.

Чедип алдынган чүүлдер-биле чергелештир чедир кылдынмаан ажылдарны, оларның чылдагааннарын база ол тодаргай чугаалаан. Совхоз мал продуктуларын бүдүрериниң планын—эъттиин—79, сүттүүн—69,5, дүктүүн — 95 хуу күүсеткен. Эрткен чылын 4479 баш мал янзы-бүрү чылдагааннардан өлүп хораан, оон ажыл-агый 125000 рубль каражалыг болган. Төрүүр 100 баш малга онаштыр инектен 59,7, хойдан 68,2, өшкүден 37,3 мал төлү алганы дыка четпес боор турар. Курунеге дужааган малдарның ортумак деңзизи хойнуң 39 кг, өшкүнүң 30 кг, инектиң 280 кг болгаш оларның хой нуруузунуң деңнелдези ортумактан куду болган. Мал продуктуларының бот-үнези улуг болуп артпышаан, бир центнер хой эъдиниң бот-үнези планда 201 рубль турда 224 рубль, хой дүгүнүң — 700 рубль турда 1061 рубль сүттүң — 58 рубль турда 59,5 рубль болган. Бо четпестерниң болуп турар чылдагааны малдың семиртилгезин организаставас, тайгаларже чайлаглавас апарганында, тайгаларже үнген малчыннар, эки дээрге-ле 7—15 хонгаш, күзеглерже кежүп кээр. Оларның ажыл төлевиринге дөрт ай дургузунда 40 хуунү немеп турары канчап-даа таарышпас дээрзин илеткелчи болгаш санал бергеннер шыңгыы шүгүмчүлээн.

Совхозтуң сүт-бараан фермазында инектерниң уксаазы экижиттинмээн, саар инектер чер оъттап, оларның бирээзинге чүгле 400 ажыг литр сүт берип турар, фермада силос безин чок, ооң ужурундан эрткен чылын курунеге 30 тонна сүт орнунга хуу кижилерден саржаг садып дужааган. Малдың кызыраар чоруу ам-даа хевээр, хой биле инекти тарып боозатпайн турар.

Эрткен чылын ажыл-агый сиген белеткээриниң планын күүсетсе-даа, ооң шынары багай болган, пресстээн бир боодал сигенни 20 кг деп санап турган, херек кырында ону деңзилээрге, ортумаа-биле 13 кг болганын хыналда илереткен. Ол айтырыгны кедуруп кээрге, сиген медээзин шагдала чорудупкан, ажылчыннарга төлевирин база берипкен болган. Ол дугайын СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. Д. Монгуш хуралга саналынга шүгүмчүлеп чугаалааш, ёзулуг-ла курунеге мегелээн-дир силер деп түңнел кылган. Совхозта деңзи чок боop турар. Бо чылын Торгалыгга 30 тоннаның, Чаа-Суурга 10 тоннаның деңзилерин тургузарын шиитпирлээн. Ол деңзилерни экелгеш, ийи чыл дургузунда ажыглалга киирбээнин санал берген коммунистер шыңгыы шүгүмчүлээннер.

Совхоз курунеге эът, дүк болгаш сүт садарының планын хуу чоннуң малының күселибиле күүседип турар. Чыл бүрүде чондан 200 тонна хире эътти, 2 тонна ажыг дүктү болгаш 20—30 тонна сүттү садып ап келген. Ажыл-агый курунеден немелде дотация албаан болза, эрткен чылын ол 105 муң рубль каражалыг ажылдаан болур турган.

Үстүнде айыттынган четпестерни эдип алырының талазы-биле моон соңгаар чорудар ажылдарның дугайында коммунистерниң берген тодаргай саналдарын, сүмелерин барымдаалап, партийжи ёзу-биле ажылдап, он ийиги беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседип тургаш, орулгалыг ажылдаарын хандырар чогуур хемчеглерни ажылдап кылгаш, партия хуралынга хүлээп алган.

Василий БЮРБЮ.

АЖЫГЛАЛДА КИРГЕН

«Тыва хамааты тудуг» трестиң Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксында бот-орулга-чарылгалыг сетелге-тудуг участогунда хоочун тудугжу, коммунист Чүлдүм Болдаевич Донгак удурткан тудугжулар бригадазының тудугжулары ажаалга банкызының чаа бажыңын эки шынарлыг тудуп дооскаш, ажыглалга киирген.

Ажаалга банкызының ажылдакчылары март төнчүзүнде хөй өрээлдерлиг, делгем, чырык бажыңче көжүп кирген. Олар тудугжуларга өөрүп четтиргенин илергейлеп турар. Чаа бажыңны чогуур хуусаазында ажыглалга киирерингe хоочун тудугжу Тырыш Мөңгениң, комсомолчу Эрес Хертектиң киирген улуг-хуузу улуг.

Хурал ЧҮЛЬДҮМ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

ЧОГУУР ДЕҢНЕЛДЕ ТУРГУСТУНМААН

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр улус депутаттарының Эрзин район Совединиң болгаш ооң эрге-чагыргазында органнарның бодунуң ажыл-чорудулгазынга ажык-чарлыг чорукту калбартыры-биле холбаштыр даалга берген доктаалды 1987 чылдың март 4-те Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму хүлээп алган. Ооң күүселдезиниң кайы хире чоруп турарының дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга чугаалажып көрген.

Ук доктаалды күүседири-биле чамдык ажылдарны кылып чорутканын аңаа демдеглээн. Күш-ажылчы коллективтерге база хамаатыларның чурттап турар чериниң аайы-биле Советтерниң болгаш ооң күүскомнарының хүлээп алыр шиитпирлериниң төлевилелдерин чугаалажып көөрү, Советтерниң күүсекчи комитеттериниң удуртукчуларының, райкүүскомнуң килдистериниң болгаш эргелелдериниң отчёттарын дыңнаары, тус черниң амыдыралының чугула айтырыгларын чугаалажып көөрү-биле кожер сессияларны, Советтерниң күүскомнарының болгаш доктаамал комиссияларының хуралдарын чер-черге барып эрттирери ажылдың практиказынче кирип турар. Соңгукчуларның болгаш депутаттарның санал-оналдарын, чагыгларын боттандырар талазы-биле хемчеглерни ап турар. Күш-ажылчы коллективтерниң болгаш чурттакчы чоннуң хөй-ниити органнарының төлээлери Советтерниң сессияларының ажылынга киржип турар апарган.

Соңгукчулар болгаш күш-ажылчы коллективтер-биле сырый харылзааны депутаттар тудуп, оларның мурнунга отчёдун доктаамал берип турар. Хамаатыларның хөй-хөй херегелдерин болгаш негелделерин депутаттарның киржилгези-биле чептиг кылдыр шиитпирлеп келген. Бүдүрүлгени эргелел башкарарынга демократчыдылга болгаш ажык-чарлыг чорук калбарып турар.

Ынчалза-даа районда чер-чер Советтериниң ажылында эде тургустунуушкун оожум чоруп турар. Оларның ажыл-чорудулгазында демократтыг принциптер болгаш калбан ажык-чарлыг чорук чогуур деңнелде тургустунмаан. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарын күүседиинче районнуң ажылчы чонун мобилизастаарынга ол бүгү дээштиг чепсек болу бербээн. Сессияларга, күүскомнар хуралдарынга хүлээп ап турар шиитпирлерниң күүселдезин организастаарынга улус депутаттарының район болгаш кедээ Советтери, ооң күүсекчи комитеттери шыңгыы четпестерни болдуруп турар. Депутаттарны, доктаамал комиссияларны болгаш чурттакчы чоннуң бот-идепкейлиг хөй-ниити органнарын олче хаара туттпайн турар.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни кого-биле үзер талазы-биле демиселге ажык-чарлыг чорукту долу ажыглавайн келген. Арагага сундугарларның саны кызырылбайн турар. Райкүүскомнуң чанында тургустунган арагалаашкын болгаш алкоголизмниң талазы-биле демисел чорудар комиссия (даргазы райкүүскомнуң даргазының оралакчызы З. К. Банзай) эки ажылдавайн турар. кожер хуралдарны чорутпаан. Райкүүском даргазының бирги оралакчызы Д. С. Хорлуу баштаан административтиг комиссия идепкей чок. Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму хүлээп алган.

ҮЕНИҢ ЧИДИРИИ ХӨЙ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Садыг, чоннуң хереглел бараанныры болгаш амыдырал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиязы 1987 чылдың май 28-те Кызыл хоорайның тудугжуларын изиг чем-биле хандырарын экижидериниң дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ооң күүселдезиниң чоруп турарының дугайын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга дыңнаан.

Доктаамал комиссияга дыңнаанының сөөлүнде, чартык чыл четкелекте хынап көөрге, тудугжуларны изиг чем-биле хандырып турарының байдалы кончуг багай болганы илерээн. Бөгүнде база экижиишкин көзүлбээн болган. Аңгы-аңгы объектилерде хаара туттунган бригадаларга дүштеки изиг чемни чедирериниң графигин тургузарын, кожер буфеттер дээн чижектиг хандырылганың аргаларын ажыглаарын доктаамал комиссия сүмелээн турган. Ынчалза-даа тудуг организацияларының удуртукчулары депутаттарның сүмелерин херекке албайн барган. Садыг ажылдакчылары тудуг объектилеринге чем чедирер автомашиналар-биле хандырылгазын үзүктелдирип турар.

Дүштеки чемни организастаарында четпестерден хөй үе-шакты чемненилге черлериниң ээлчеглеринге тудугжулар чидирип турар. Хоорай Совединиң күүскому байдал ол хире таарымча чок турда-ла чогуур хемчеглерни албаан, контроль болгаш хыналданы чорутпаан. Хоорайның тудугжуларын изиг чем-биле хандырарын экижидерин хоорккүүскомга, Садыг министерствозунга, тудуг организацияларынга Президиум дааскан болгаш бо талазы-биле тускай доктаалды хүлээп алган.

АМ-ДАА ШЫҢГЫЫРАДЫР

Улус депутаттарының Советтериниң болгаш хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының 1988 чылдың бирги кварталда арагалаашкын болгаш алкоголизмге удур демиселиниң түңнелдериниң дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Бо талазы-биле республикада байдалды Тыва АССР-ниң иштики херектер министриниң оралакчызы В. И. Лукашов дыңнаткан.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур чамдык хемчеглерни чорутканындан бир кезек районнарда байдал чугээртеп турар. Ылаңгыя Каа-Хем районда кедээ Советтерниң күүскомнары, ооң чагыргазында албан черлери, организациялар болгаш бүдүрүлгелер арагалаашкын-биле демиселдиң боттуг аргаларын, хевирлерин тып турар. Хөй-ниитиниң күжүн олче мөөңнээн.

Ынчалза-даа Тожу, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл болгаш өске-даа районнарда арагалаар, ооң түңнелинде кем-херек үүлгедир чорукттарга удур демиселди ам-даа шыңгыыратпаан. Сөөлгү үеде чамдык бажыңнар ээлери ээртир суксуннарны чажырып кылырын уламчылавышаан. Чемге херегээри-биле чонга садып турар чигир аймааның хөй нуруузун ээртир суксуннар кылырынче үндүрүп турарлар-биле демиселди кончуг багай чорудуп турар.

Спирт аймаан, спирт холумактыг продуктуларны бүдүрүлгелеринге ажыглап турар албан черлери, организациялар болгаш бүдүрүлгелер боттарының продуктуларының учёдун, хууаалдаларын шыңгы контрольга алыр, ооланып кавырактанырларга бичии-даа ажык орукту бербес ужурлуг.

Арагалаар, наркотиктер хереглээр болгаш таарымча чок өске-даа чоруктар-биле демиселге эш хуу судтарының, административтиг комиссияларның, депутаттарның, калбак хөй-ниитиниң күжүн мөөңнээрин бөгүнгү байдал негеп турар. Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму хүлээп алган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

КАТТЫЖАР МЕН

Бо чылдың январь 30-де «Шын» солунга Д. Карыманың «Бодалымны илередийн» деп эгелиг материалынга каттыжып, бодум база малчын кижи болгаш ол чүүлге хамаарыштыр хууда бодалым бижип олур мен.

Бистер, өөм ээзи-биле, 1959 чылдан бээр малчыннап келдивис. 1969 чылдан бээр совхоз ажылчыннары апардывыс. Бо үениң дургузунда кандыг бергелерге таварышпадывыс дээр. Малчын кижиде чылдың дөрт эргилдезинде дыштаныр хүн-даа чок, суббота, воскресенье, байырлалдар хүннеринде-даа ажылдап-ла турар. Чыл шөлээзинде малды түр кадартып каар кижи тывылбас боорга, улаштыр-ла ажылдаар сен. Чыл-чылы-биле мынчалдыр чыглып кээрге, ол малчын чеже хүнну артыкка ажылдаар-дыр!

Үргүлчү ынчалдыр ажылдап кээрге, кижиниң кадыы илдеңне баксыраар-дыр. Эмчиге безин баар чай чок боор, аарыгны ынчап-мынчап чорааш, бут кырынга-ла эрттирер-дир бис. Сөөлзүреди назын улгады бээрге, шуут-ла бергедей бээр, ынчангаш бо чылдың январьда уругларым иези район эмнелгезинге бир ай хире эмнетти.

Ынчангаш ам мен Д. Карыманың саналынга каттыжып, шынап-ла, 30-35 чыл дургузунда үзүк-соксаал чокка малчыннап келгеннерни эрте пенсияладып үндүрзе кандыгыл? Пенсия дугайын харыылап турар албан черлери бар-ла болгай. Ону дораан шиитпирлеп шыдавас-даа болза, бистиң республиканың бойдус байдалын өөренип көргеш, чогуур органнар төп черже саналдан киирзе кандыгыл?

Бистиң ажылывыс берге болгаш олче аныяктар эвээш барып турар.

Чаңгыс коллективке 20 чыл ажылдапкан улустуң алыр шалыңын безин улгаттырып турар болгай. Кабинетте безин ажылдап турарларның аан.

Мен бодаарымга, солунга бижээн санал-оналда шупту харыылыг болур ужурлуг. Чогум бистиң бо малчыннарны ындыг айтырыг —эрте-ле пенсияладып болурунуң аргазы кандыгыл дээр дугайында саналды деткип, Мөңгүн-Тайгадан база бир малчын материал бижээн иййк. Харыы амдыызында сураг-ла-дыр.

Далайга дамды дуза деп бодал-биле бодум дугайты бо айтырыгны бижип олурарым бо.

Седип-оол САМБУУ.
Тожу район.

АРГА ТУРДА, АРТЫК ЭВЕС

Чыраа-Бажы суурда тургустунган кооперативтиң ажылының дугайын номчааш, кедээ суурларга ооң дуржулгазын эдерип болур чүве-дир деп билдим. Ындыг болганда, ажылдың ол хевирин база ажыглап болур чүве-дир.

Алгы-кештен даараан тоннарны кижилер күзелдии-биле кедер болгай. Ону даараптар шевер кижилер суурдан албан тыпты бээр. Материал айтырыы бергедевес чүве болза, унтылар даараза, садып алыр күзелдиг кижилер чугаажок хөй болур. Чагыглер ёзугаар-даа даараза кандыг деп.

Бистиң «Ак-Туруг» совхозтуң төвүнге шак ол хептерни даараар черден ажытса кандыгыл деп бодап чоруур мен. Чаңгыс чер чурттугларывыстың аразында идик, тон даарап болур шевер кижилер бар. Орта хереглээр алгы-кешти боттары белеткеп алыр кылдыр база организастап болур-дур, алгы эттээр бедүүн станокту канчаар-даа кылып болур шевер кижилер бисте бар. Мындыг аргаларны ажыглап тургаш, чонга ачы-дуза чедирилгезин экижидериниң бо хевирин сайзырадыры артык эвес деп бодаар мен.

Моңгуш ДАНЗЫРЫН.
Улуг-Хем район.

Амыдыралдың совет хевири

УЛУГ НАЗЫЛЫГЛАР: айтырыглар болгаш оларны шиитпирлээри

— Экономика талазы-биле сайзыраңгай бүгү-ле чурттарда ышкаш, бистиң чуртувуста чоннуң демография талазы-биле кырыыр чоруунуң чорудулгазы болуп турар. ССРЭ-де пенсия назылыг 56 ажыг миллион кижи бар, оларның аразында херээженнер эр улустан хөй: 62 хуу. Ооң чылдагааны — дайынның удаажырап читпес уржуктарында, херээжен улустуң назынының ортумаа-биле улуг болуп турарында. ССРЭ-ниң Күш-ажыл болгаш социал айтырыглар талазы-биле курунне комитединиң социал хандырылга эргелелиниң начальниги Нина Викторовна КУЗНЕЦОВА ПМА-ның корреспондентизи-биле беседазының эгезинде ынчаар чугаалаан.

— Ындыг болганда чурттакчы чоннуң улуг назылыгларының дугайында айтырыг — ол дээрге колдуунда-ла улуг назылыг херээженнер дугайында айтырыг ышкажыл деп бадыткап болур-дур. Оларның амыдыралының байдалы кандыгыл!

— Хамыктың мурнунда чүгле 55 харлыг эвес, оон-даа элээн улгады берген хөй-хөй херээженнер боттарын назы-хар талазы-биле улгады берген бис деп санавайн, кадыкшылы эки болуп, ажылындан чарлырын күзевейн турар: пенсия назылыг 6,4 миллион херээженнер ажылдаавышаан. Ол дээрге ажылдап турар бүгү пенсионерлерниң 56 хуузу-дур эвес-пе.

— Социал хөй-хөй айтырыгларны, ылаңгыя ажылчын күш чедишпейн баар чорукту чайладырын шиитпирлээринге ажылдап турар пенсионерлер дузалаар деп чоокка чедир санап турган. Ынчалзажок байдал өскерилген: экономиктиг реформа боттанып, бүдүрүлгелер чарыгдалдарын боттары дуглаарынче болгаш бот-акшаланывышкынче шилчип, оларның техника талазы-биле дериишкинин бедип турар. Бо таварылгада хамыктың мурнунда пенсионерлерниң кезик-чамдыы ажылдан кызырлывышкынга таваржып турары чажыт эвес болгай.

— Ийе, ол чажыт эвес. Улуг назылыгларның ажылы куду бүдүрүкчүлүг, мергежили чавыс, шимченгир эвес деп чүве билдингир. Ооң-биле кады бола аарый берген болур. Ынчалзажок маңаа кол-ла чүве—оларның боттарының ажылдаары азы ажылдаавазы. А олар бажыңының чоогунга, кандыг-бир чиик ажылга тургустунуп алырын бодаарлар. Ол дугайын социологтуг шинчилелдер көргүскен.

Ынчангаш оларны ажыл-биле хандырарының тускай хевирлерин тып хөгжүдери ам чугула угланыышкын болуп турар. Кооперативтиг болгаш хууда күш-ажылчы чорудулганы хөгжүдери бо талазынга чаа арганы берип турар.

— Дыка хөй пенсионерлер элээн берге байдалда чурттап турар деп дорту-биле чугаалап каалы: пенсиязын ап турган шалыңы-биле деңнеп көөрге, үштүң бири болуп турар. Пенсияже үнерге, кижиниң бараан садып алыр шинээ үш катап кудулаар...

— Ындыг харын. «Курунне пенсияларының дугайында» ССРЭ-ниң амгы үеде күштүг болуп турар хоойлузу 1956 чылда хүлээп алдынган дээрзин сагындырып каайн. Кижилерниң амыдыралчы чугула хереглелдеринге ынчан ол долу чергези-биле дүгжүп турган. Ооң-биле чергелештир аңаа эдилгелерни киирип келген: чижээлээрге, эң биче хемчээлдиг пенсияларны чаңгыс эвес удаа өстүрген. Ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга он чыл мурнунда доктааткан пенсияларның хемчээлин эрткен чылын улгаттырган. Ол ышкаш күштүг болуп турар хоойлунуң хөй-хөй чүүлдери үениң негелделеринге дүүшпестей берген. Чижээлээрге ажыл төлевири биле пенсияларның хемчээлиниң аразында ылгалды ап көрээли. 1956 чылдан эгелээш ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак шалыңы ийи чартык катап өскен, а пенсияның эң улуг хемчээли хөй кезиинге өскерилге чок арткан.

Мындыг фактыны ап көрээли: пенсия дугайында күштүг болуп турар хоойлужудулга ажылдың үр стажын шоолуг барымдаалавайн турар — 25 чыл болгаш 40 чыл дургузунда ажылдап келгеннерниң пенсияларының хемчээли дыка хөй таварылгаларда бир дөмей болуп артпышаан. Хоойлужудулгага чогуур өскерилгелерни киирерин кижилер чөптүү-биле негеп турар.

Амгы үеде ССРЭ-ниң Күш-ажыл талазы-биле курунне комитеди өске-даа чамдык ведомстволар-биле кады ажылчы чоннуң пенсия хандырылгазының дугайында ССРЭ-ниң чаа хоойлузунуң төлевилелин ажылдап кылып турар.

Ооң-биле кады ажылчыннарга, албан-хаакчыларга болгаш колхозчуларга немелде пенсияны эки тура-биле камгаладып ап болур дугайында чурумну бо чылдың январь 1-ден эгелеп киирген болгай. Ынчалзажок курунениң социал хандырылга системазынга ол хамаарышпас болбайн аан. Кижи бүрүзү күзээр болза, келир үеде немелде пенсияны алыр кылдыр ону баш удур кылдыртып ап болур дугайында ында чугаа чоруп турар. Ол чүл дизе пенсия камгаладылгазының дугайында керээ ёзугаар бодунуң шалыңындан дадывырны доктаамал ол шилчиттирер. Кажан пенсиялап бергеш, страхование кылдырткан ол кижи акшазын ап эгелээр аан.

— Пенсия дээрге — назылап кырааны дээш материалдыг аңаа-ла хандырылга эвес болгай. Оон ыңай ол хостуг үе-дир. Ону кижи бүрүзү канчаарын боду билир. Бодунуу-биле көөр болбайн аан. Чечектер өстүрүп-даа, балыктап-даа чоруурлар, библиотека, кинотеатр-даа баарынга ынактар бар. Көрүп чоруурга, чамдыктар уругларының уругларын кижизидеринге өг-бүлелеринге дузалажып, буянныг херекти кылып чоруурлар-дыр...

— Ындыг, ындыг. Ол черле эки деткимче, шынап-ла, буянныг херек. Ада-иелерниң эки ажылдаарынга, өөренирингe деткимче-дир. Ол черле эки чаңчыл. Сайзыратса чогуур. Амгы үеде бо талазы-биле социалистиг чамдык чурттарның дуржулгазын өөренип турар бис. Ында болза, бир эвес чогуур үе иштинде ажылдаар боол дүгүржүп алган болза, чаш уруунуң азыраары дээш бээр ужурлуг төлевирлиг шөлээниң акшазын чаш уругнуң аваызының орнунга алыр эргени уруунуң оглун азы уруун ажаап турар кырган-аваларга берип каан. Ол чорук өг-бүлеге-даа, курунеге-даа ажыктыг, ие-херээженнер мергежилин-даа чидирбес, бичии уруглар-лыг өг-бүлелерниң материалдыг байдалы бедиир, а ооң-биле кады өг-бүлелерге кырган-аваларның ат-алдары база алгыыр аан.

— Назылап келгеш, уругларынга болгаш оларның уругларынга дузалыг болуп чурттаары дыка эки болбайн аан. Ынчалзажок назылап кырып келгеш, шуут чаңгыс бот болу бээрлер база эвээш эвес болгай...

— Ындыг харын. Ол айтырыгның чидиг болуп турарын көргүзер төлээде, мындыг чүүлдү чугаалап каайн: амгы үеде ССРЭ-де чаңгыс бот улуг назылыгларның 91 хуузу — херээженнер. Оларның аразындан үш чүс муң хирези кадыының байдалының талазы-биле доктаамал хайгааралды негеп турар. Ындыг кижилер берге байдалга таварышпазын дээш курунне хөйнү кылып турар. Назылап кырааннарга интернат-бажыңнарны тудуп берип турар. Социал хандырылганың өске-даа хевирлери моон соңгаар-даа улам сайзыраңгайжыыр. Назылап кырааннарже кичээнгей улгадыр олар кажан-даа чааскаанзыравас ужурлуг.

Беседаны Елена КОТЛЯРСКАЯ чорудкан.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПЕКИН. Чаңчыл болган кыдат медицинаның рецептилери-биле КУР-нуң фармацевтери 4 муң ажыг хевирниң эмнерин бүдүрүп үндүрүп турар. Оларның ажыл-чорудулгазының хемчээлиниң дугайын мындыг факт херечилеп турар: черлик үнүштерден, мал ажылының болгаш далай тывыжының продуктуларындан химиктиг немелделер чокка бүдүрүп үндүрген эмнерниң хемчээли 200 муң тонна болган.

Амгы үеде 6 муң курунне болгаш коллективтиг фермалар, а ол ышкаш 240 муң хуу тараачыннарның өг-бүлези кэрээ ёзугаар тускай сигеннерни болгаш чадаң ыштарны өстүрүп, черлик ыштарның чиммистерин чыып турар болгаш ооң соонда оларны чурттуң фармацевтика бүдүрүлгелеринче чорудуп турар.

Чаңчыл болган кыдат медицинаның эмнерин мурнукузу ышкаш Кыдаттың бодунда-даа, даштыкыда-даа күзелдии-биле садып ап турар. Чижээлээрге, эрткен чылын оларны даштыкаар үндүр сатканындан КУР-нуң курунне бюджеди 300 млн долларга улгаткан деп, «Чайна дейли» солун дыңнадып турар.

ХАНОЙ. Идеологтуг ажылды сайзыраңгайжыдары — партияның чүгле амгы үе-чадада эвес харын-даа үр хуусаалыг, келир үеде эң чугула сорулгаларының бирээзи болур. Ону боттандырып чорударынга «Тапти конгшан» журнал ойнаар ужурлуг. Вьетнам коммунистерниң партиязының Төп Комитединиң теоретиктиг болгаш политиктиг органы болур ол журналдың ажылының дугайында ВКП ТК-ның Секретариадының ында парлап үндүрген доктаалында онзалап айтып турар.

Журналдың арыннарынга социал-экономиктиг хөгжүлдениң янзы-бүрү талаларынга хамаарыштыр ВКП-ниң VI съездизиниң айтыышкыннарын болгаш түңнелдерин бүзүрелдии-биле күүсеттинип турары илереттинген турар ужурлуг деп документиде айтып турар. Революсчу чаартылгаларның чорудулгазының үезинде тургустунуп келир чаа айтырыгларның ёзулуг эртемге үндезилеттинген марксисчи-ленинчи анализи эргежок чугула.

«Тапти конгшан» партия шуулганының шиитпирлерин ёзугаар чаа угаап бодаашкын дээш демиселдиң мурнуку одуруунга, консерватизмниң болгаш эрги схемаларга бердинген чоруктуң кандыг-даа илерээшкиннинге удур туржур ужурлуг. Журналдың эң чугула темалары организастыг болгаш кадр ажылын сайзыраңгайжыдары, партийжи тургузуушкунун ажылының айтырыглары, экономиканы эргелеп башкарарының механизмин эде тургузарының чоруп турары, ниитилел амыдыралының демократчыдылгазының чорудулгазы болур ужурлуг деп документиде айыткан.

(СЭТА).

ОНЗА БАЙДАЛ

ГАВАНА. (СЭТА). Гондурастың президентизи чурттуң найысылалы Тегусигальпеге болгаш Сан-Педро-Сула хоорайга онза байдалды тургузарын чарлаан. Ол базымның чылдагааны болза, чазактың американчыткан политиказынга удур чурттакчы чоннуң массалыг удурланыышкынының үргүлчүлеп турары болган. Онза байдал дугайында хоойлу ёзугаар полиция болгаш аайыл чок чорук күштери эрге-чагыргаларның чөпшээрели чокка тудуп хоругдаашкыннар чорудар эргени алганнар, хуралдар чорударын хораан, массалыг информацияның чепсектери шыңгыы хыналдага таваржып турар.

Тегусигальпениң төп кезээн автоматчыткан ланчыылар-биле чепсегленген тускай шериг кезектери бүзээлеп алган. Кудумчуларже куяктыг машиналарны киирген. Хоорай кырын да шериг вертолёттар доктаамал ужуп турар болгаш олар найысылалдың янзы-бүрү районнарында ала чайгаар үнүг кээп турар чыскаалдарны болгаш митингилерни базар талазы-биле полицияның болгаш солдаттарның хөделиишкиннерин дүүштүрүп башкарып турар. Массалыг тудуп хоругдаашкыннарны чорудуп турар.

АТ САЛЫР

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Афганистан айтырыын политиктиг таарыштыр шиитпирлээр дугайында дүгүржүлгеларга апрель 14-те Женевага ат салыр. КНО-нуң албан аайы-биле төлээлекчизиниң дыңнатканы-биле алырга, ат салырының ёзулалынга Каттышкан Нациялар Организациязының чиңгине секретары Х. Перес де Куэльяр киржир. Ооң эгелекчи саналы-биле 1982 чылда ооң хууда төлээлекчизи Диего Кордовести дамчыштыр афган-пакистан чугаалажыышкыннар эгелээн турган. Ат салырының ёзулалынга ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе болгаш АКШ-тың курунне секретары Дж. Шульц база киржир. Совет Эвилели болгаш АКШ Женевага чедип алдынган дүгүржүлгеларның делегей магадылакчылары болур.

ФОБОСЧЕ УЖУДУУШКУН ДУГАЙЫНДА

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Аэронавтика болгаш космос делгемин шинчилээриниң талазы-биле национал эргелел (НАСА) Марстың эдеринчизи Фобосче башкартынып чоруур ужудуушкунну боттандырып чорудуп болурунуң аргаларын өөренип көрүп турар. Ол дугайын Хьюстонда Линдон Джонсон аттыг космосче ужудуушкуннар төвүнүң удуртукчузу Марк Крейгтиң медеглелин барымдаалап, «Вашингтон пост» солун дыңнадып турар. Ооң чугаазы-биле алырга, Фобосче башкартынып чоруур ужудуушкунга алды астронавтылар киржип болур болгаш ону беш-чеди чыл болганда чорудуп болур.

«Фобосче ужудуушкун кылырынга Марска чедип хонарын боттандырып чорударындан ийи катап эвээш одаар чүүл болгаш дериг-херекселдер негеттинер» деп, «Вашингтон пост» демдеглеп турар. Фобоска турарының үезинде астронавтылар Марстың кырынче автоматчыткан станцияларны шинчилелдер кылыры-биле болгаш ооң херзүнүнүң хевирлерин алыры-биле чорудуп болур. Фобосту өөренип көөрү база улуг сонуургалды болдуруп турар. Баш удур даап бодап турары-биле алырга, ында элээн хөй санныг суг бар. Фобостан суг ап болурунуң талазы-биле даап бодаашкыннарны эртемденнер кылып, оон ракетага хереглээринге ажыглаары-биле кислородту болгаш водородту аңгылап ап болурун айтып турарлар. НАСА Фобосту космосче ужудуушкуннар боттандырып чорударынга бир хевирниң «одаар чүүл немеп алыр станциязы» болдуруптарының идеязын өөренип көрүп турар.

КҮШТЕЛДИРГЕН

ВАШИНГТОН. СЭТА). Панама-биле харылзааларга «онза байдалды» тургузарының дугайын АКШ-тың президентизи Рейган чарлаан болгаш Төп Америкада ол республиканың чазаанга «экономиктиг кызамдаашкынны күштелдирер» талазы-биле чаа хемчеглерни баш удур көрүп турар чарлыкка ат салган. Президентиниң шиитпири-биле Каттышкан Штаттарда Панаманың эрге-чагыргазының бүгү хереңгизин тудуп, АКШ-та болгаш Панамада америк хамаатыларының организацияларының болгаш корпорацияларының талазындан бүгү акша төлевирин чорударын хораан. Амгы үеден эгелээш олар Панаманың чазаанга төлээр ужурлуг акшаларын мурнунда Панаманың президентизи чораан Дельвальениң адының кырынга Нью-Йорктуң банкызынга ажыткан тускай санче шилчидер ужурлуг.

Рейганның дыштаныылгада турар турары Санта-Барбарега (Калифорния штат) администрациязының улуг дужаалдыг төлээлекчилери АКШ мурнукузу ышкаш Панама курунениң мурнунда турган баштыңын ол чурттуң хоойлу ёзугаар президентизи кылдыр санап, аңаа деткимчени көргүзүп турар деп медеглээннер.

Парлалга-биле харылзаа талазы-биле АКШ-тың президентизиниң дузалакчызы М. Фицуотерниң Санта-Барбарага кылган медеглелинде чаа хемчеглер «доп-дораан күштүг болур ужурлуг» деп онзалап демдеглеп турар.

Бот-тывынгыр артистер

Сүт-Хөл районуңу Бора-Тайга сүурда чаа Культура бажыңын түдүп дооскаш, ажылдалда киирген. Анда культура ажылдакчылары сорук кирип, чон оргүзүнге культура-массалыг ажылдарны улам ыяш организовстаарынче сагыш салып тураалар.

Бора-Тайга сүурүңу бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң киржикчилери чогаалчы Кызыл-Эниях Кудажының «Дээрде кыс» деп шимээн белеткеп, сценага тургускан. Оон даравазында ол-ла чогаалчының «Дүүзаа» деп шимээн эрткен чылдың төнчүзүнде тургускаш, Кызылга онналаш, мактатканнар.

ЧУРУКТА: Бора-Тайганың аныяктарының ол шинде ролдарны ойнап турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Орус дыл башкылаашкынынга хамаарыштыр

ЭҢ КОЛ ДЫЛ

Шак мындыг темага хамаарышкан чүүлдерни «Шын», «Тываның аныяктары» солунгарының ярынгарындан хөйүү номчаан мен. Маңаа хамаарыштыр бодумнуң бодалымны бижикседим, эргим редакция.

Орус дыл, төрээн дылывыс шыкаш, биске — эң кол дыл. Ону ыяап-ла билири чугула. Орус дылды билбеске, өскеринге-дээ, ажылдаарга-дээ шаптыыктыг, ылаңгыя хоорай черлерге. Чамдык көдээ сумуларда шын эвес санап турарлар база бар: «Орус дылды өөренмейн-даа эки ажылдап, чүрттаа чорүүр мен» деп. Ол шүүт шын эвес. Кижиге кандыг-даа тавариларга тургай, мындыг үелерде сес билбес кижи бодунуң бодалын, сеткил-сагыжын, ажылынын-даа дугайын илередип шыдаавайн баар. Бо көдээ суурдан хоорайга келген кижи бүрүзүнге хамаарышкан болур.

Шын эвес-даа билип турарым магаттык, ынчалза-даа бодум база суурдан келгеш, Кызылга чүрттээш, хоорайның бир организациязында ажылдап кирип алдым. Бистө Тываның кажы-даа булуңнарындан келген аныяк-даа, улуг-даа кижилер бар. Мен бодумну орус дылды шүүт белбес мен дивес мен. Ынчалза-даа мен хуралсутлаа үезинде бөттарыбыстың бодалыбысты илередип шыдаавас-тыр бис дээн билдим. Анаа бодаарга, хоорай чүрттуг азы төрээн-даа болза, орус чүрттээчы чонуг сурулгадан келгенкер дораан илгалы бээр-дир.

Бо бүгү шын боор. Чүге дизе бистиң Тываның кыдыкы районнарында орус чүрттакчылар барык чок.

Аныяк-өскен, өөреникчилер школага орус дыл кичээлинге орус дылды өөренип турардыр. Ынчалза-даа оларны тыва башкылар башкылап турар болганда, чедимче шоолуг чок. Көдээ школаларда чамдык орус дыл башкыларын, өске-даа башкыларны чегеп орустаар дээр болза, хомуданыр эвес боор. Башкылар орус дылдың грамматиказын өөредип турар. Чүгле кичээлден дашкаар бо бүгүнү ажыглаар чергер көдээ суурда эвээш, харын-даа чок. Школада шүүтү тыва башкылар, ынчангаш өөренип алган чүүлдерин дораан үттунгдуруп каар. Онгу классты доосканда, шүүт орустан билбестер безин бар болгай. Оолдар харын шеригг күлээлгезин эрттирип чорааш, өөренип бергеи келирлер.

Кижилерим орус дылда ном номчуваас, кино, радио, телевизор көрбес, дыңнавас, ынчангаш орус дыл кырынга чугаалап билбес дээрге, меге апаар. Мен бодум орус дылда номнар номчуурунга хамдыкшылдыг мен. Үткааш чактыгыг чок очулдуруулар дээрдеа болза ажыгбас. Чүгле чугаалаары берге болуп турар. Оон чылдагааны —чугаага орус дылды эвээш ажылгап тургелиимда. Орустап чугаалажыр кижилер долгандыр чокта чугаалап өөренири берге. Дээдеи өөредилге черлеринче өөренирде шаптык база ында. Школаны бүлүн бедик, өөренимиш, ашаанын эктинге чедениң аарак кылаштап орда, демги ярай бергеден тургаи байдалы ис чок эрте берген.

— Шынап-ла, турупкан боор мен. Энир база ынчап барган кижи мен. Ынчаш үе болбаан эрте берген чүве. Бөгүн пирүзтти (чаңгыс черге элээн каш катап долу долганыры) эки көргүзүп бээр дээш эмин эрттирипкен боор мен. Арта-ла кузар честым. Ам шүүт эрте берди ышкамзын — дээш, Наташа аттарыны үлаан хандыр, хөрөк долдур тыңгылаан.

Эртеннинде чаңчыккээны ёзүүлгар Наталья Дойдаловна эртенги чем белеткей кавпкан.

Ол оск мурнунда сцена кырынга танцылап турар үезинде чикир чеми санныг, түскай рационнуг турган. Оны сагыыас болза белеринга кижиниң үзүвир-сынны өскерлип болур. Ам башкылаар бергеш, чүнү-даа белеткей тырткаш, чип ап болур апаргаи. Ол эртен оок чемге хиреликн кончуг болган. Хаарган балык-ка дегбээн. Оон чыды безин анаа таварымча чок болгаи. Ол харын дустуг турган болза, амырап чикир хире. Аяк шай-биле кескинди хлеб чип алган.

Хүннер эрткен түүнү, Наташаның кадышкың байдалы улам-на өскерлип турарын ол боду өскерип турган. Оок чылдагаавын будүү биизе-даа, ол дугайын ашаанга ыыттаваан. Та чүү үүле, кым билир оны. Ындыг байдалга таварыжып чораи эвес. Таныжып алган чоок эштериңге чугаалаарын-дан база эгчокпаган. Чүгле эң чоок эки Гончик-Сумлаа композиторүүк кадайы Женяга чугаалаан. Оозу эжикинге чугаазын топтап дыңнап олура, ажок-ла каттырган.

«Эң, Наташа, Наташа, ам-даа чүве билбес бичии кызыжык эвес сен бе. Өглүүт-башкыг, ашаатыг кижи, балериина-даа болза, аңы-тоа төрүүр чүве ыйнаан. Ам дыка дөмпп, шүүр-ге турба, камнаи —дээн.

Наташаның чаагы долбаанаашып, өөрүшкү оны чайгаар-ла бүргей алы берген. Ол аңыында саадай берген ашаан четтикпейн маңаа орган. Аңаа чугаалаар бе, азы чугаалаавас бе. Коля дыка үргүлээра ыяап, үргүлээр-биле бодүн ойнай берген түрар, үргүзүнүп чорүүру илдең кижи-ле болгай. Ынчалза-даа оозун Наташага чугаалаавайн чораан. Үези келир ыйнаан деп бодап чораны-ла ол боор. Наташаның чаа байдалы аңаа өөрүнүүг-даа, дүвүреннүг-даа апарган. Ол аң састыыра чүрттаглаже чаа карактар-биле көрүп эгелээн ышкаш болган.

Николай Константинович орай чаныл келген. Оок ярым-шыраңында түрупкан, шагзыраванындан аңгыда бирле төнәрымча чок байдал боларын Наташа эскерип каан. Ажылына таварымча чок чүве-ле турган боор. Наташа оон үүг болганын-даа айтыр-баан. Ол аштаңга оожум чеде бергеш, оон кусталганыкан.

Келир үедүзи төлү дээш ядаңгы сагыш-човаашыны эгелээнин билип, Наташаның чүрээн не болур аас-кежиктиң чөлбыыкы ынчулукын дег, оок сөткилинге чоргаралдың оду кыва берген. Ол база чаа зарыыслаганы минилп эгелээн. Оон соонда көзек ажылдап чоруй, шелээлеп алган. Николай бичии-ле хостуг үе тыпты берзе, бажыңынче маңнаптер. Кадайынга бамың ажыыны ыяртпаан. Үргүлеу амыр-дыш чок дырбакпайнын чоргаи кижиге анаа олурары чүдеп-даа берге, оон кайында үе-шээ-тың үр, үзүлү-даа кончуг салгындыраар. Күзүн өөредилге үелей бээрге, хүннүүн-не үлгадыл олурар иштиңнеи эгчоксунза-даа, училищеге бо-ла чеде бээр. Боду шимнээшкин-нер кылбаза-даа, аксы-биле айтып берип, репетицияны эрттирип турган. Сүргүүлдер аныяк бажыңынын байдалын билгеш, оок кэргээнүн көрүүжүктеп, үолүүнү үүндээнче чүнү кажыыдан билип ап, кызымак аңыдап турганнар. Башкызы шүүт ажылдаавын баарга, олар оон бажыңынга үргүлүү кээп, бижың аңыылына дүзелажырын оралдажып турганнар. Ынчалза-даа бажында хөй чүнү кылыр боор, ачаа-ла шагга дээр көөреник олүргүлеарлар.

Чыигээр айы үнүп келген не бүрүнгү тывааларның үргүү хыры ыштынге чорда, аңаа идик-хем баш удур белеткөвес деп чанчылы бар-даа болза, чаа шагны барымдаалап, бичии хейленчигештер, чергектер, чоорганнер дээрээ белеткеп алган.

Кыштың ортаа үезинде Русшеватөрнің ат-бүлөзинге олаарның үнү чедип конгуур немешкинин чөрүй бергеп.

— Моол черним хайырзы, бистиң үгүвустуң сайгалы, идегелинсти Надя деп адап алыр бис. Надя-Надежда —ол дээрге, Идегел дээни ол. Идегелдиг болурга эки-ле—деп, чергекте хензиг чүвезин өрү кедүрбүшкеп, аас-кежиктен арны чакыннаны берген Николай Константинович оңмуктеприге чарлаан.

— Надя дээрге Найдан дээн моол аттка чүүлдеш-тир. Бо моол черге төрүттүнгеи кижиник Найдан дээр болза, дыка-ла тавржыр хире-дир. Найдан дээрге тибеттен «Мөңге дириг» дээн сөс-тур — деп, чогаалчы Эренчин чугаалаарга, шүүлү, оон-биле чөлүүзөөшкеннер.

— «Мөңге дириг Идегел». Дадайым ай, кандыг кончуг ыыткыр ат боор. Бир эвес кыргаи-даавы турган болза, ол чөлүүзөөвес-даа чыгыын боор. Ыыткыр ат-биле уруг адыг аас-жүүдел, долуунуң үүндээнче чүнү кажыыдан билип ап, кызымак аңыдап турганнар. Башкызы шүүт ажылдаавын баарга, олар оон бажыңынга үргүлүү кээп, бижың аңыылына дүзелажырын оралдажып турганнар. Ынчалза-даа бажында хөй чүнү кылыр боор, ачаа-ла шагга дээр көөреник олүргүлеарлар.

Чыигээр айы үнүп келген не бүрүнгү тывааларның үргүү хыры ыштынге чорда, аңаа идик-хем баш удур белеткөвес деп чанчылы бар-даа болза, чаа шагны барымдаалап, бичии хейленчигештер, чергектер, чоорганнер дээрээ белеткеп алган.

Кыштың ортаа үезинде Русшеватөрнің ат-бүлөзинге олаарның үнү чедип конгуур немешкинин чөрүй бергеп.

— Моол черним хайырзы, бистиң үгүвустуң сайгалы, идегелинсти Надя деп адап алыр бис. Надя-Надежда —ол дээрге, Идегел дээни ол. Идегелдиг болурга эки-ле—деп, чергекте хензиг үезинде өрү кедүрбүшкеп, аас-кежиктен арны чакыннаны берген Николай Константинович оңмуктеприге чарлаан.

— Надя дээрге Найдан дээн моол аттка чүүлдеш-тир. Бо моол черге төрүттүнгеи кижиник Найдан дээр болза, дыка-ла тавржыр хире-дир. Найдан дээрге тибеттен «Мөңге дириг» дээн сөс-тур — деп, чогаалчы Эренчин чугаалаарга, шүүлү, оон-биле чөлүүзөөшкеннер.

— «Мөңге дириг Идегел». Дадайым ай, кандыг кончуг ыыткыр ат боор. Бир эвес кыргаи-даавы турган болза, ол чөлүүзөөвес-даа чыгыын боор. Ыыткыр ат-биле уруг адыг аас-жүүдел, долуунуң үүндээнче чүнү кажыыдан билип ап, кызымак аңыдап турганнар. Башкызы шүүт ажылдаавын баарга, олар оон бажыңынга үргүлүү кээп, бижың аңыылына дүзелажырын оралдажып турганнар. Ынчалза-даа бажында хөй чүнү кылыр боор, ачаа-ла шагга дээр көөреник олүргүлеарлар.

МӨҢГЕ ДИРИГ ИДЕГЕЛ

• «Иениң салым-хуузу» деп документалдыг тоожудан эгелер •

Театр училищезинниң танцы бөлүүнүң сургуулдары сумкаларын болгаш өске-даа боргбак-сарбаан тутқулап алган чаның чорүп турганнар. Бөгүн репетициязын эрте доозутканнар-дыр. Наташа ам хосталы берген боор, оок-биле кады чанар-дыр дээн бодалыбыле Николай Константинович танцы классын бакылай берген. Наташазы ында балет станогундан тутпуунуң алгап тургаи.

— Бөгүн эрте доозуптуң бе харын, чанаалы че— деп, Николай Константинович кадайын кыйгырган.

— Иже, ам чанар бис—дээш, Наташазы турза-ла турар. Николай Константинович оок чанында чеде берген.

— Ханы бодаанче дүнүү берген дег. Улуг-ла чогаадыкчы план бадыт тергүтүнүп турер хире-дир ам, Наташ—деп, ол бадыткатканган.

— Бажым дескинип турду. Кускум-даа кээр. Ам эртип бар чор, үргүлеары эрте тарадыптым.

Николай Константинович кадайының чонаада-ла чуга ак арны улам егара бергенин эскерип каваш, оок бажын тутнаан.

— Чеибине берген ирги сен бе, чогум бажың изиг эвес-ле хире-дир. Могал турупкан боор сен. Бичии-даа дыш чок кижи ышкажыл сен. Ындыг улуг куш үндүрерге ынчанмайн канчаар. Ажылдаар шагыңны үргүлүү эрттир ажылдаар кижи-дир сен. Кең дүмир машина эвес, кижи кадының бодаар-ла болгай—деп, ол кедейиин чемелевишаан, чедип алгаш дашкаар үнгүлеен. Серинн аграрны хандыр тын-

[Улаҥчызы. Эгези № № 86, 87 «Шынга»).

ӨӨРЕНИП АЛЗЫМЗА

Солунче чагаа-даа бижип чорбаан мен. Ынчалза-даа бирле бадаа чорүүр бодалым бар, анаа мээң үе-чергем, өскелер-даа сумелеп дузалаар боор дээш бижидим. Чүү дизе, мен бо-ла чораан оруг дылды черле өөренип чадап кагдым. Бодум 8 класс доосхан мен. Мээң эштерим оолдар шергг чораан келгеш, шүүт-ла орус дылды ыяк билир апарган боор чорду. А мен оода шергг база барбаан мен: кадыым багай. Ам 24 харлыг мен. Кандыг-бир черге өөреннр деп бодааш-даа, орус дылды ыяк билбес болгаш-ла соксап каар-дыр мен. Орус дылды өөренип алза! Канчалзымза ыяк иргн!

Өзүп орар өөреникчи дуңмаларга бичиизинден орус дыл кичээлинге кызымак өөренирни чагзыыр-дыр мен. Дыл билнр болза, кижи кава-даа торулбас, чүнү-даа билир боор дээрзинге бүзүредим.

Николай САТ.
Чөөн-Хемчик район. Чадазна хоорай.

Эрткен амыдыралымдан

САДЫГЖЫ ДАМБА

Ачам Шөңчүде шыырак бир кижиден ийи төөе садып алгаи. Ол төөлерин-биле Чадаевнаден чиң сөөртүр. Чижде кеңдыг-даа баранныр бар. Ол бараанларны Шөңчүдә Дамба садыгжының өөнге чедирер. Дамба садыгжы чедиргеш, ижер-ижерин дөңгүн алыр. Даалымба, сүүлүмбу, шай, таакпы, шөвжөң аяктар, үзүм чигир, даш, ак чигирлер-даа эккелгилээр. Хамык бараанларны садыгжының өөнүң дештынга оваалап каан чыткын көөр мен, орта кым-даа дегбее. Аыттыг-хөлдүг кижилер кээп садып алыр. Дамба садыгжы дерги салынын база организастап турган.

КОЛХОЗКА КИРГЕНИМ

1949 чылда Иймеге Ленин аттыг колхозту тургускан. Бөштай колхозташкан 40 өрегеннң бирээзи бистиң аныяк өг-бүлеавс. Колхозувус дергазы Дудерел Лопсенович Ондар. (Партиянын болгаш куш-ажылдың хоочуну Д. Л. Ондарның дугайында очеркти чыл эгезинде «Шынга» парлады).

Дем катчып, никти ажылагыйның хөгжүлдези дээш ажылдарары солун-даа, будунгур-даа чораан. Колхозтуң төп сүүрүн тудуп алыры-биле өрөдан ыяшты аъттар-биле сөөртүп турду. Кара эртем үнгеш, хонгүүда келир мыңдыг. Ыяш сөөртүр аъттарның ажыкчызы Сөөбүя Ондар турду.

«Эң, Наташа, Наташа, ам-даа чүве билбес бичии кызыжык эвес сен бе. Өглүүт-башкыг, ашаатыг кижи, балериина-даа болза, аңы-тоа төрүүр чүве ыйнаан. Ам дыка дөмпп, шүүр-ге турба, камнаи —дээн.

Наташаның чаагы долбаанаашып, өөрүшкү оны чайгаар-ла бүргей алы берген. Ол аңыында саадай берген ашаан четтикпейн маңаа орган. Аңаа чугаалаар бе, азы чугаалаавас бе. Коля дыка үргүлээра ыяап, үргүлээр-биле бодүн ойнай берген түрар, үргүзүнүп чорүүру илдең кижи-ле болгай. Ынчалза-даа оозун Наташага чугаалаавайн чораан. Үези келир ыйнаан деп бодап чораны-ла ол боор. Наташаның чаа байдалы аңаа өөрүнүүг-даа, дүвүреннүг-даа апарган. Ол аң састыыра чүрттаглаже чаа карактар-биле көрүп эгелээн ышкаш болган.

Николай Константинович орай чаныл келген. Оок ярым-шыраңында түрупкан, шагзыраванындан аңгыда бирле төнәрымча чок байдал боларын Наташа эскерип каан. Ажылына таварымча чок чүве-ле турган боор. Наташа оон үүг болганын-даа айтыр-баан. Ол аштаңга оожум чеде бергеш, оон кусталганыкан.

Келир үедүзи төлү дээш ядаңгы сагыш-човаашыны эгелээнин билип, Наташаның чүрээн не болур аас-кежиктиң чөлбыыкы ынчулукын дег, оок сөткилинге чоргаралдың оду кыва берген. Ол база чаа зарыыслаганы минилп эгелээн. Оон соонда көзек ажылдап чоруй, шелээлеп алган. Николай бичии-ле хостуг үе тыпты берзе, бажыңынче маңнаптер. Кадайынга бамың ажыыны ыяртпаан. Үргүлеу амыр-дыш чок дырбакпайнын чоргаи кижиге анаа олурары чүдеп-даа берге, оон кайында үе-шээ-тың үр, үзүлү-даа кончуг салгындыраар. Күзүн өөредилге үелей бээрге, хүннүүн-не үлгадыл олурар иштиңнеи эгчоксунза-даа, училищеге бо-ла чеде бээр. Боду шимнээшкин-нер кылбаза-даа, аксы-биле айтып берип, репетицияны эрттирип турган. Сүргүүлдер аныяк бажыңынын байдалын билгеш, оок кэргээнүн көрүүжүктеп, үолүүнү үүндээнче чүнү кажыыдан билип ап, кызымак аңыдап турганнар. Башкызы шүүт ажылдаавын баарга, олар оон бажыңынга үргүлүү кээп, бижың аңыылына дүзелажырын оралдажып турганнар. Ынчалза-даа бажында хөй чүнү кылыр боор, ачаа-ла шагга дээр көөреник олүргүлеарлар.

КОЛХОЗ ЯСЛИЗИ

Тудугга сес чыл ажылдаш, үргүлер ясизинге ажылдап эгеледим. Ясли үргүларын сонтаан тараа долганы, тараа, ёреме, эт, сүт-биле чемгерер. Колхозчулар ол чеммерни бөлеткеп экизэр. Ясликн сүт-биле бир кодан өшкүүң кедәрчызы Содунам Ондар хондырып турган. Улус ажылдаар дээш бичии алды айлыг үргүларын ясизинге экжеп кээр. Оларны эмискиктеп-даа турар бис.

САКМАНЧЫЛАП ТУРГАНЫМ

Кыш келирге-ле, малчыннарга сакмаанчылаар бис. 60—70 чыл-дар үезинде Дадар-оол Монгуш дээр малчынга сакманчылап ажыладдым. 100 хойдан 108 чедир хураганы ап турдувус. Дарын-оол Дулуштуң аалынга мён кыжын хураган ыттым. Чүстен 111 хураган чедир ап турду. Ынчан хой бригадирлери, мал эмчилери, зоотехниктер малчыннарны ыыттап кезип, боттары хураганнарны ыттып, хойну кадаржын турдулар. Хой бригадири Опал-оол Хөөвалыг боду хой кадарып, одар-белчиирин ко-руп аар турду. Бо үеде ынчаар ажылдап турар специалистер бар дег чүгле-даа дың навес-тыр мен. Машина чок болза малчыннар кезивес. Ажылче хамылап кирбээн, азырадыкчы эвонүүг мал ажылынын специалистери чок эвес. Олар боттарын мал ажылын хол-биле тудуп, хайгаралды куштелдирер болза, чоп эки түүнелдер үнмес деп.

Хорлуу ОНДАР,
Куш-ажылдың хоочуну.
Чөөн-Хемчик район.
Иймс суур.

ЧАРЛАЛДАР

КРАСНОЯРСКИНИҢ КООПЕРАТИВ ТЕХНИКУМУНУҢ ТЫВА-ДА ӨӨРЕДИЛГЕ-КОНСУЛЬТАЦИЯ ПУНКТИЗУ 1988-1989 өөредилге чылы-да техникумуңу бот-өөредилгелиг салбырыгга өөренирикчилер черүзүн алырын чарлап тур. **Анаа дараазында түүкай эртемнерге түүзүн алыр:** «Үлеглуг бараанарының товароведениезин», «хереглекчилер кооперациязының буктакчы үүредү», «хереглекчилер кооперациязына планнавшызын».

Хереглекчилер кооперациязында ажылдап турар болгаш 10 класс дооскан кижилерни түүзүн алыр. Өөренир хууседзи 2 чыл.

Кирерни күзээшнер дараазында-да документилерни дүзээр:

Директорга (майын азаттаар) биндирингшинн, эртемнинң дугайында аттестат (боду-биле), № 286 майык азаттаар эмчи шыныылгазы, хереглекчилер кинитилелиндеп азы хереглекчилер эвилелиниң бодунуң будурулгезинден өөредирн-биле чоруткан бижик, куш-ажыл депгерижинң хоолгазы (ону будурулге чергинин таныазы-биле бүзүретпес болур), будурулге характеристиказы, берт чокка бөш фото-чурук (хемчээли 3х4 см).

Бүгү-ле салбырларга орус дылга болгаш литературага чогеадыг азы эдертиг, ол шыкаш товароведение салбырына химияга (аас-биле), бухгалтер болгаш планнавшын салбырларына математиканга кирерин шыгжалдаларын дүжаар.

Эдилеп турар албан-дужаанында 2 чылдаи эвээш эвээш үеде ажылдап келген болгаш амгы үеде хереглекчилер кооперациязының системазында ажылдап турар удуртукчу ажылдакчыларны болгаш специлистерни бүгү-ле салбырларге киреринин шыгжалдаларды чокка хүлээп алыр.

Документилерни техникумуңу өөредилге-консультация пунктузунга 1988 чылдың май 3-тен эгелеп хүлээп алыр.

Адреси: **Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 38.** Почта дамчыштыр документилерни дараазында адресче чорудар. 667000. Кызыл хоорай, Главпочтамт, абонемент хааржаа № 15, техникумуңу бот-өөредилге салбырының өөредилге-консультация пунктузу. Айтырыгларны 2-55-58 телефон дамчыштыр тодарадыр.

Белеткел курстары болгаш киреринин шыгжалдаларны июнь 1-ден 20-ге чедир Кызыл хоорайга Красноярскиниң кооператив техникумунуң Кызылда өөредилге-консультация пунктузунга эртеер.

Тыва АССР-ниң Куш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди болгаш Кызыл хоорайкомкомуң куш-ажыл талазы-биле киидзин «Тыва тудуг трестиң салбырларынга ажыл-дарын кызаан кижилерни организастыр чыыдазын чорудуп турар.

Организастыр чыылда ёзүүлгер келген кижилерни ажылдадып тура, янзы-бүрү мергежилдерге өөредир. Чыылда-биле келген кижиге будурул-

Чөөн Сибирьның күрүнеңң культура институдуңуң библиотека болгаш культура-чыдыышкынын ажылы факультединиң хүндүсү болгаш бот-өөредилгелиг салбырларынга киреринн күзээшнер-биле беседаны Тыва АССР-ниң Культура министерствозу чорудар.

Беседаны уран чүүл училищезинге **1988 чылдың апрель 20-22-де 10 шактан эгелеп** чорудар. Училищениң адресэ: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 2,

Дыштанныганың болгаш культуразың Гастелло аттыг парыгты амгы үениң спорлуг танцылырын өөренип алырынче оолдар, кыстарны чалап тур. Өөренирин күзээшнер танцы залынга вторник са-

ынаа 17 шактан эгелеп, суббота, воскресенье түнненде 16 шаг 30 минуттадан эгелеп бижидер.

Айтырыгны **3-47-32** телефондан билип ап болур.

1981 чылдың март 7-де Кызылдың аныяк-колаашынын Дадар-оол Доржуевич Сетка тывысканы II класстың чоланачызының шынзылгазының читкинни барымдаалаваш, ону куш чок деп санаар.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Телевидение

АПРЕЛЬ 14-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 9-10 сериялары. 10.45 — Медээлер. 10.55 —«Бүзүренниг-даа болза, элдептиг». 11.55—13.00 — Д. Шостакович. Симфония № 4. 15.25 —Медээлер. 15.35 — Эдө тургустунуушкун прожектору. 15.45 —«Агропүүлетпүнүң ажыл-херээ болгаш сагыш салыышкынгарын». 16.25 — Үргүлерга фильм. «Эзөерге артарын кызыт», 17.30 — Музыка шыгжамыры. Г. Берлиоз. «Гарольд Италиядэ». Концерт. 18.20 —«Авам кымыл?». Москва чоогунуң Үргүлер бажыңарының кижизиттиркикчилериниң база оларның кижизидикчилериниң дугайында телеочерк. 18.55 —Бөгүн делегейде. 19.15 —Силерниң дилээнер ёзүүлгер үжүрмышкышкын. ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Светланов. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эдө тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 9-ку сериязы. 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.00 —23.50 —«Киржикчилер». «РАФ: чыл эрткендө».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-таныылбышыг фильм. 8.35; 9.45 — А. А. Фадеев. «Аныяк гвардия». 7 класс. 9.05 —«Испан дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Төөгүү. Латин Америкке амгы үеде. 10.35; 11.35 «Өг-бүле амырынын этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Ие болурунуң чажыттары. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Черге чедир мегей». Уран-чечен фильм. 13.20 —Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.50 — Медээлер. 14.00 — О. Шаров ойнаар (аккордеон). 14.20—15.25—«Оок амыдыралының эриктерии. Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 18.05—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Үргүлерга фильм. 18.25 —«Тураскаалдарга — бүгүдениң кичээнгейин» Төөгүнүң база культуразының тураскаалдарын камгалаарының бүгү-россия ниитилелиниң Тыва салбырының совединиң Президиум дараазы Ю. Л. Аранчиннің чугаазы. 18.35 —«Реформа — бүгү чонуң херээ». Кызыл хоорай партияңизациязында СЭКП ТК-ниң февраль Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралда боттандырып турары, Дамчыдылгага партия Кызыл хооркомунуң биргү секретары Б. П. Свинцов киржир. 19.45—«Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ажыл-агый чорудулгазынга өөренир». «Хоойлу бөлүк хүлээлге». 19.45—Медээлер. 19.55 — Чөрөлдер.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг үдүлар, чаштар!». 20.15 — Ритмнит гимнастика. 20.45—«Кадык болукхезынга». «Дадыгғышшкын». 21.00 —«Үе». 21.35 —Эдө тургустунуушкун прожектору. 21.45 — РСФСР-ниң улустуң артизи Л. Лещенко чалап тур. 23.00 — Док. фильм. 23.15 — 00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпиондары. «Спартак» — «Динамо». (Москва).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Биешу. 19.00 — «Көдээниң шагы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг үдүлар, чаштар!».

Кино

АПРЕЛЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ганг, твои воды замутились» 9.30, 13.10, 16.50, 19.30, бичии залга: **«Мультсборник»** 10.10, 11.30, 16.00, **«Цветок в пыли»** 13.10, 19.40, **«Курьер»** 17.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Коронный номер» 9.40, 13.20, **«Неуловимые мстители»** 11.10, 15.00, **«Серебряная маска»** 16.40, **«Кордебалет»** 18.30, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Везучая» 15.00, 16.40, 18.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Загадочный наследник» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К/б: «Золотая цепь 18.00, 20.00 шактарда.

агаар

Республиканың чаңгыс. Хат кужу чорту секундада 18—23 метр чедер. Дүне 4 градус соор. Хүндүс 11—16, чамдык районнарга 1—6 градус чылыыр.

Кызылга дүүш соонда хадыыр. Хүндүс 14—15 градус чылыыр, дүне 0 градус болур.

Адрезнвис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская куучумоолу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизинниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуун белбеи барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 перлелга амазэ. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индексизи 54241.

Тыва АССР-ниң Нам үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыынын керектериниң талазы-биле күртне комитединиң типографизы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2796. ТС—00494.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

ДААРТА—ШУПТУ СУББОТНИКЧЕ!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 89 (13689) | 1988 чылдың апрель 15, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Ленинчи коммунистиг субботниктер совет улустуң амыдыралыг чаңчылы апарып, эки турачың күш-ажыл байырлалы болу берген. Оларның кыйгызы чаңчыл ёзугаар апрельдиң часкы хүннеринде чаңгыланыр. Кудумчулар, скверлер арыг-тас апаар. Заводтарның, фабрикаларның, тудугларның, совхозтарның ажыл-ишчилери ол хүн төлевир чок күш-ажылы-биле Төрээн чурттуңнуң экономиктиг күчүзүн улам улгаттырарлар. Субботник бүрүзү — чурттуң болгаш чоннуң тооргүзүнге тураскаалдыг чада, бурунгаар база бир бүзүрелдиг базым болур. Субботниктер амгы болгаш келир үелерде чеже-даа катап болур боп, сөөлүнде барып «Улуг» деп адаан кайгамчык күш-ажылчы эгелээшкинниң тергүттүнген үезин өөрүп четтиринишкин-биле чоргаарал-биле сактыр бис.

Москва — Казань демир-оруунуң ажылчыннарының 1919 чылдың апрель 12-де пролетарыы энтузиазм-биле ажыл хүнүнүң сөөлүнде, немелде үш паровозту халаска септээри-биле мастерскаязынга артып калган... В. И. Ленин күш-ажылга чаа, коммунистиг хамаарылганың өзүмүн оон эскерген. Ээзэн каш ажылчын коммунистерниң ол эгелээшкини, күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүлүүнче, социалистиг ажыл-агыйның ындыг чорудуунче чаа, медерелдиг шилчилгени «коммунизмниң баарымдаалыг эгези» деп адаан.

1920 чылдың майда РКП(б) ТК-зы коммунистиг субботниктер дугайында дүрүмнү ажылдап кылган. В. И. Ленин ооң төлевилелинге элээн каш боттуг немелделерни киирген. Хостаткан күш-ажыл байырлалдарының организакчыларының билип алза чогуур чугула мындыг чүүлдерже ол кичээнгей салган: «субботниктер ажылчын аңгының бот-организакчы чоруунуң идеяларын пропагандалаарының бир хевири». Олар «коммунистиг күш-ажылдың хевирлериниң лабораториязы» болур. Субботниктерге «ажылдап кылышкын кордүнген нормадан ээзэш эвес болур, ынчалза-даа субботниктерниң киржикчилери ол норманы ажыр күүседир дээш чүткүүр ужурлуг».

Владимир Ильич Лениннің тергүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга алдар болдурган коммунистиг субботникти апрель 16-да эрттирер дугайында москвачыларның эгелээшкинин бистиң республикадан мурнай деткээннерниң бирээзи № 48 тудуг эргелелиниң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары болган. Оларның инициативазын «Тыва тудуг» тресттиң оон-даа өске тудуг коллективтери чүүлдүгзүнүп деткээн. Пассажирлер аргыштырар автотранспорт бүдүрүлгезиниң ажылчыннары, албан-хаакчылары субботник хүнүнде эң-не идепкейлиг ажылдаар ы и, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң дагжылары күш-ажылдың байырлалының хүнүнде каш дакпыр күжениишкинниг ажылдаарын Москваның мурнакчы бүдүрүлгелериниң эгелээшкинин деткээн митингилер үезинде дугурушканнар.

Субботник хүнүнде ажылдап алган акшазын он ниңги беш чылдың фондузунче шилчидер. Ол ышкаш ону коллективтерниң ишчилериниң ажылдаар байдалын база амыдырал хандырылгазын экижидерниге ажыглаар.

Даарта — коммунистиг күш-ажылдың байырлалы. Совет Тываның ажылчы чону болгаш найысылал Кызыл хоорайның ажыл-ишчилери, бүгү совет кижилер-биле бир демей, коммунистиг субботникче бир демниг үнуптер. Ажылчыннар эртен эрте-ле боттарының ажылдаар туруштарын ээлептер. Баштыңчызының болгаш башкызының тергүттүнген хүнүн боттарының бүдүрүкчүлүг күш-ажылы-биле демдеглеп, Төрээн чуртка ээзэш эвес немелде продукцияны олар бүдүрүп бээр.

Бо чылгы коммунистиг субботниктиң база бир онзагай талазы — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң болгаш эде тургустунуушкунуң стратегтиг угланыышкынын, бистиң каш-каш чыл бурунгаар базымывысты, шынар талазы-биле шимчээшкининистиң бүдүжүн болгаш темпизин тодарадып турар СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин Советтер чурттунуң ажылчы чонунуң амыдыралда күүседип турарының, СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелдер ажылының кидин түлүк үезинде болуп эртер.

«Кызыл суббота» хүнүнүң күш-ажылчы байырлалынга школачылардан эгелээш пенсионерлерге чедир бүгү чон чааганжыдылга ажылдарынга, хову-шөлдерге, чер суггарылгазынга хире-шаа-биле киржип, социалистиг Төрээн чурттунуң чечектелиишкинин дээш эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар. Ол хүн пионерлер хөй тонна демир ыскиндизин, макулатураны чыыр.

Бистиң республикага коммунистиг субботниктер, бүгү чурттаазы-биле бир демей, ажылчы чоннуң бедик кодурлуушкунунуң байдалынга эртип турар. Эрткен чылын болуп эрткен коммунистиг субботникке 155 муң кижи киришкен болгаш олар беш чылдың фондузунче 219 муң рубльди шилчиткен.

Боттарының ажылдаар черлеринге 52,5 муң кижи ажылдаан, олар 286 муң рубльдиң үлетпүр продукциязын, ооң иштинде 82 муң рубльдиң чоннуң херегле барааннарын бүдүрген. 372,2 муң рубльдиң керээзиг ажылдары кылдынган, автомашиналар-биле 38 муң тонна улус ажыл-агый чүъктерин сөөртген.

Ниити муң хире кижи боттарының камнап алган электроэнергиязы, кывар-чаар материалдары, чиг эди-биле ажылдаан.

Республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери субботник хүнүнде 2263 тонна хөмүр-дашты казып тыпкан, 284 кубометр чыып эптээр демир-бетон нэзектери болгаш конструкциялары, 491 кубометр диниг материалдарын кылган. Ажылдап кылышкынның нормада кордүнген ортээ-биле алырга, 4,9 муң рубльдиң дааргаан кылыгларын, 4,3 муң рубльдиң мебелин бүдүрген. 1122 кубометр тудуг ыяжын сөөртген...

Коммунистиг субботник болза курлавырларны илередириниң, ажылдың ажыктыг бедидериниң, продукцияның шынарын экижидериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, камналганың болгаш хугаалгаданың корүндезин болгай. Ынчангаш коллектив база кижи бүрүзү ол негелделерни күүседиринче партия, совет, профэвилел, ажыл-агыйы органнары кичээнгей салыр ужурлуг. Чүге дээрге эде тургустунуушкунуң негелдези ындыг.

ШУПТУ — КОММУНИСТИГ СУББОТНИККЕ!

ЧААРТЫКЧЫЛАРНЫҢ ЧОГААДЫЛГАЗЫ— ДҮРГЕДЭЭШКИННИҢ МАГАДЫЛАЛЫ

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң VII съездизи

Ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринге кескү салыышкынны чурттуң чогаадыкчыларының болгаш чаартыкчыларының хөй миллион кижилиг отряды киирип турар. Оларның чогаадылгаларын болгаш чаартыкчы саналдарын чылда улус ажыл-агыйынга камналга барын 18 хуу өскен болгаш 39 миллиард хире рубль болган. Ынчалзажок ол хөй-ниитичи организацияның бертимчези үениң негелделеринге долу хемчээлдиг-биле дүүшпейн турар. Апрель 14-те Москвада, Кремльдиң Улуг ордузунда ажыттынган Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң VII съездизиниң кичээнгейиниң төвүнде чурттуң экономиказынга оон салыышкынын көвүдедириниң оруктарының дугайында айтырыг туруп турар.

Президиумда — эштер В. И. Долгих, Н. В. Талызин, О. Д. Бакланов. База-ла ында—ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. С. Силаев, ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненко, СЭКП ТК-ның харыысалгалыг ажылдакчылары, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, эртемденнер, бүдүрүлгениң мурнакчылары.

Съездиде акы-дуңма социалистиг болгаш өске-даа дашты чурттардан аалчылар, делегей организацияларының төлээлекчилери киржип турар.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң Төп чөвүлелиниң ажылының дугайында отчёт илеткелди чөвүлелдиң даргазы Е. И. Тюрин кылган.

(СЭТА).

УЗБЕКИСТАНДА ЧОРУП ТУРАРЫ

ТАШКЕНТ. (СЭТА). Хөвөң волокнозу, алгы, удазын ээрер машиналар, электронниг дериг-херекселдер — бо болза Узбекистанның найысылалындан Чехословакиже чыл санында хөй миллион рубльге чорудуп берип турар барааннарның болгаш чиг эттиң долу эвес даңзызы-дыр. Совет болгаш чехословак улус ажыл-агыйларында болуп турар улуг хемчээлдиг чаартылгалар ЧССР болгаш Узбек ССР-ниң аразында экономиктиг харылзааларны улам ыңай калбартырынга болгаш быжыглаарынга эки арганы берип турар. Ону ЧКП ТК-ның Президиум кежигүну, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусактың Узбекистанның компартиязының ТК-зының бирги секретары Р. Н. Нишанов-биле беседазының үезинде демдеглээн. Аалчының республикада эде тургустунуушкунуң канчаар чоруп, ажыл-агыйы механизминиң сайзыраңгайжыдар, ниитилел амыдыралын демократчыдар талазы-биле сорулгаларны боттандырып чорудуп турары-биле таныштырган.

ЧССР-ниң Президентизи В. И. Лениннің тураскаалынга чечектер салган. Билдинмес солдаттың хээрүнге чечектерни салган.

КҮРҮНЕ ШАҢНАЛЫН ТЫВЫСКАН

«Мөген-Бүрен» совхозтуң ажылчы чонунуң кодээ Культура бажыңынга болган хуралынга ол совхозтуң сарлык кадарчызы, комсомолчу Вечеслав Иргитович Комбуга ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреадының дипломун болгаш медалын Тыва АССР-ниң Агропромышленниккомунуң даргазының бирги оралакчызы, министр И. М. Сувандим тывыскаш, шаңнатканга болгаш совхозтуң ажыл-ишчилеринге байыр чедирип, чүве чугаалаан. Совхоз директору Ө.-С. А. Ооржак ажыл-агыйның моон соңгааргы сорулгаларының дугайында чугаалааш, бедик шаңналды шынзыдары-биле мөген-бүренчилерни улам хол дыңзыг ажылдаарынче кыйгырган. Хуралга Мөңгүн-Тайга районкомунуң даргазы К. С. Дилек база чүве чугаалаан.

Лауреат В. И. Комбу Коммунистиг партияга, Совет чазакка өөрүп четтиргенин илереткейлеп, кадарган малын омчемешди ажаап кадарары, чаш төлүн чидириг чокка өстүрүп, доруктуралы дээш кызымак ажылдаарын хүлээнген.

СЭКП-НИҢ XIX БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНГА УТКУШТУР

ПЛАНДАН АЖЫР 157 МУҢ ТОННАНЫ

Чурттуң коммунистериниң ам болур шуулганынга алдар болдурган күш-ажылчы ээлчегде «Тыва автотранс» каттыжыышкынның ажыл-ишчилери шалыпчы ажылдап турар. Каттыжыышкынның чолаачылары бо чылдың эрткен үш айларында план ёзугаар улус ажыл-агыйының 2 миллион 311 муң тонна чүъктерин сөөртүр даалгазын 157 муң тоннага ажыр боттандырган. Чүък сөөртүлгези эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 3 хуу өзүлделиг болган.

Чарлынган керээ ёзугаар чүък сөөртүр планын транспортчу л а р база-ла ажыр күүсеткен. Бо талазы-биле онаалдазын чүгле Хову-Аксының автобүдүрүлгезин күүсетпейн барган.

— Чедип алган чедиишкиннерниске сеткиливис ханмаан. Чүге дээрге, кышкы үеде ажылдаарынга орук ажылдакчылары белени белеткел чорутпайн турган. Орукчуларның орук септээр техниказы бо-ла үрели бээр турду. Оон ужун автосамосвал чолаачылары бүдүрүкчүлүг эвес ажылдаан. Долу бот-орулга-чарылгада болгаш бот-акшаланыышкында ажылдап турар болганывыста ол бисче моондак болган — деп, каттыжыышкының чиңгине директору Анатолий Владимирович Рудзинский чугаалап турар.

Ол чептүг. Ажыл-агыйны башкарарының чаа экономиктиг байдалдарында ажылды кылыр дээш хүлээнген организация-даа, чагыкчы-даа сырый херылзаалыг ажылдаар ужурлуг.

Бо чылдың бирги кварталында каттыжыышкын ниитизи-биле пландан ажыр 157 муң рубльдиң арыг орулгазын киирип алган. Республиканың транспорт ажылдакчылары партияның ам болур XIX Бүгү-эвилел конференциязын телептиг ажыл-ижи-биле уткуур дээш кызымак ажылдап турар.

Николай ВАНЬКОВ.

ЗВЕНОНУҢ АЖЫЛ-ИЖИ

Бай-Тайгада «Бай-Тал» совхозтуң ыяш дилдирер пилорамазында Андрей Салчакович Терештейниң удуртуп турар звенозунуң кежигүннери менза дилдирер планныг онаалдазын доктаамал ажыр күүседип келген. Звено бо чылын 750 кубометр диниг материалы кылыр планныг. Бо чылдың эрткен үш айларында ыяш дилдирикчилери 250 кубометр ажыг манзаны белеткээн. Оларның белеткээн манзаларын чурттаңга бажыңнарының база малчын коданнарда кажааларның үүрмек септелгезин чорударынга ажыглап турар.

Дилер чудуктарны тайгадан сөөртүрүнге чолаачы Чимис-оол Даржаа тепептиг үлүүн киирип, хүнде үш чедир рейстерни кылып турар. Чүдүрүкчү Незыты Хертек кызымак ажылдап турар.

Хертек КАРА-ООЛ.

Өг-бүле керээзи

ДЕМНИИ-БИЛЕ КЫЛЫР БОЛЗА...

Бистиң совхозтуң хойжу бригадалары өг-бүле керээзинче бо чылдан эгелеп кирген. Малчын 40 өг-бүлениң шуптузу-биле совхоз керээни чарып алган. Малчыннарның хөй кезии, ылаңгыя Иштии-Хем, Арыг-Үзүү бригадаларында өг-бүле керээзи-биле ажылдаарга боттарынга-даа болгаш күрүнеге-даа ажыктыын билип, чекти ажыглаарынга өөренип, орулгазын, чарыгдалын санап турар апарганнар.

Ынчангаш ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевириниң депшилгелиг чаа хевирлерин ажыглап эгелээнивистен совхозтуң экономиктиг кергүзүглери эки талазынче өскерлип турары чигзиниг чок деп болур.

Ынчалза-даа ол ажыл чаа болганда, ону шиңгээдип алырында шуудавайн турар чүүлдер чок эвес. Специалистерниң база парткомнуң, профкомнуң талазындан малчыннар ортузунга өөредилгени, тайылбырны чедир чорутпайн турарывыстан чек-биле санажып шыдавайн турар малчыннарывыс ам-даа бар.

Чекти долдуруп, санажып шыдавас кижилер барда, оларның боттарынга болгаш өске ажылчыннарга даа берге болуп турар. Ылаңгыя колдуу машина-трактор хөй ажыглаттынар кышкы үеде чолаачылар, трактористер ындыг чыдагаан-биле путёвкаларын (орук бижиин) бухгалтерияга үе-шаанда дужаавас, отчёт-учёттуң кергүзүглери дүүшпес болгулаар. Чамдыкта ол чолаачы азы тракторист дуза чедирген деп чек бижиттирип алырда, бригадирни дилеп, суругглаар ужурга таваржыр. Азы ол-ла чекти бижидип алырда, Арыг-Үзүүнден Арыскаңга, Иштии-Хемге-даа чедир машиналыг халыткаш, келген болгулаар. Ол дээрге артык үе-шак болгаш чарыгдалдар үндүргени болур. Ол үениң иштинде машинаны өске ажылга ажыглаан болза, орулга кирер болгай.

Черле ынчаш, бо-даа, оон аңгыда-даа чамдык ажылдарда таптаашкынныг чаңчылдан уштунуп, эде тургустунарының эге базымы дыка хөй бергелерлиг болуп турар. Ону ажып эртеринге чүү шаптыктап турарын дизе, ажылга кижилерниң хамаарылгазында эрги бодаашкыннардан чарылбааныывыста, ниити дем-биле бот-бодувусту деткижерививстиң бодавайн, бүрүүнү өске кижилерже чаа хаарым бодаар чоруктар барында.

Мал ажылының өске адырларынга, хаван фермазынга керээлиг ажылдаар звенону тургузар дээш, хову ажылынга, сүт-бараан фермезынге бригаданың керээлиг ажылдаар аргазын ажыглаар белеткелди, санаашкыннарны кылып турар бис.

Хаван оолдарын азыраарынга өске областарның дуржулгазын ажыглаарын бодап турар бис. Чылыг үе келирге совхозтуң хаван оолдарын азыраар күзелдиг кижилер кээп турар. Олар-биле керээни чарып алыр деп дугурушкан бис.

Бөдүүн ажылчын кижилерниң талазындан ажылдың чаа аргаларының чек-биле санажылганың ажыктыын эки билип алган болгаш бот-боттарынга дузалажып, биске, специалистерге-даа, ажыктыг арга-сүмени кадып кээп турары өөрүнчүг.

Шаптыктыг, бир берге чүве — хемчээшкин херекселдери, деңзилер чогу болур. Деңзи чокта, чиңээ, мал чемин кайы малчынга чеңени дужуруп бергенин шын тодарадыры берге.

Ындыг-даа болза, чек-биле санажылга үезинде, мурнундаазындан черле эки деп түңнел үндүрүп турар бис. Чижээлээрге, кижи бүрүзү кымның кайы хирени кылганын, хөй азы ээзэш-тир деп маргыжып, шынзыдып, санап турар апарган.

Лариса БАЛЧИЙ,
«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң кол экономизи.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ФОНДУЗУНГА

Коммунистиг субботникке республиканың күш-ажылчы коллективтери канчаар белеткенгенин, кандыг ажылдарны кылырын чугаалап бээрин бистиң корреспондентивис профоблчөвүлелдиң киидис эргелекчизи, субботник эрттирериниң талазы-биле республика штавының кежигүнү Николай Иннокентьевич ЗВЕРКОВТАН дилээн.

— Бо чылгы коммунистиг субботниктиң онзагай ылгавылары чүү болуп турарыл?

— Коммунистиг субботник бо чылын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелдиң, аңаа уткуштур социалистиг чарыштың сорук киирикчи, бедик кодурлуушкуннуг байдалынга эртер. «Кызыл субботага» белеткел база-ла ол социалистиг чарыштың илередикчизи боол турар. Республика найысылалының болгаш районнарның бүдүрүлгелеринге, организацияларынга, ажыл-агыйларынга эрткилээн ажылчын хуралдарга күш-ажылчы коллективтер коммунистиг суббөтник хүнүн эң бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажыл-биле демдеглээрин, эң эки шынарлыг продукцияны бээрин, ажылды кергүзерин шиитпирлээн.

Чурттуң мурнакчы бүдүрүлгелериниң коммунистиг субботник эрттирер дугайында эгелээшкинин бистиң республикада бир дугаар деткээннерниң аразында «Тыва тудуг» тресттиң № 48 тудуг эргелелиниң тудугжулары кирген. Оларны тресттиң бүгү тудугжу коллективтери чүүлдүгзүнүп деткээн. Шевергекчилер болгаш бызанчылар ол хүн 9 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылырын, 600 ажыг рубльди беш чыл фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

Ооң мурнунда чылдарда дег, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң хөй кижилиг коллективи субботникке идепкейлиг киржип, боттарының ажылчын туруштарынга ажылдааш, 2 муң тонна хөмүр-дашты херегленикчилерге чедирип чорударын, хөмүр-даш кырының 4 муң кубометр дааш-довураан чайладырын көрген. Экскаваторжуларның чамдызы камнап алганы электри энергиязы-биле ажылдаар. Дежурлар ажылдап алган акшазындан бир муң ажыг рубльди беш чыл фондузунче шилчидер.

— Час дээрге кодээниң ажыл-ишчилеринге база бир бачым иштиң үези болгай. Кодээниң ажыл-ишчилери субботникке канчаар белеткенгенил, кандыг ажылдарны кылып бүдүрерил?

— Совхозтарның ажыл-ишчилери, суурларның чурттакчылары субботник эрттирериниң эгелээшкинин база бедик кодурлуушкунуп деткээн болгаш ол хүнну часкы хову ажылдарынга белеткелди доозарынга, мал кажааларын септеп, арыглап белеткээрнинге тураскаадырын шиитпирлээн. Чижек кылдыр Улуг-Хем районну адаалыңар. Даарта ол районнуң кодээ ишчилери мал, чер ажылдарынга хаара туттунар. Механизаторлар агрегаттарын хөвүже үндүрер. 1590 гектар черниң шыгын базыраары кордүнген. 60 тонна тараа үрезинин шуут чаштырар кылдыр арыглаар. Сүт-бараан фермаларынга 315 тонна мал чемнерин немей чедирер, 39 кажааның аштапгазын кылыр. Чаа тургустунган өшкү ажыл-агый «Эйлиг-Хем» совхозка өшкү кыргылдазынче кирер, 1500 хире өшкүнү кыргыыр болгаш бир тонна хире чөөкту складка дужаар.

Бии-Хемниң «Ээрбек» совхозунуң ажыл-ишчилери субботникче бир демниг үнер. Малчыннарга суурнуң чурттакчылары, албан-хаакчылары барып дузалажыр. Ажыл-агыйның коллективи «Кызыл субботада» 3 муң рубльдиң ажылдарын кылыр болгаш беш чыл фондузунче 750-ден ээзэш эвес рубль түңнүг акшаны киирер. «Саян» совхозтуң ажыл-ишчилери беш чыл фондузунче 550 рубльди шилчидерин шиитпирлээн.

— Оон өске кайы коллективтерни демдеглеп болурул?

— Коллектив бүрүзү субботникке киржир болгай. Ынчалзажок беш удур белеткел ажылдарының шынарын, берген медээлерин, организастыг чоруун барымдаалап, ам-даа каш коллективтерни адаксайдыр мен.

«Тыва суг тудуг» тресттиң бүдүрүлгелеринге, организацияларынга субботникке 1166 кижи киржир, ооң иштинде 809 кижи боттарының дорт бүдүрүлге ажылдарынга ажылдаар. 24,1 муң рубль түңнүг тудуг-монтаж ажылдары кылдынар, ол дээрге аңаа хүннерде ортумак хемчээлден ниң муң рубльге хөй болур. Коллектив беш чыл фондузунче 4760 ажыг рубльди шилчидерин планнаан. Тресттиң демир-бетон кылыглар заводунуң ажылчыннары субботниктиң күш-ажылчы үлүүн ийи ээлчегге эрттирер, 8,7 муң рубльдиң продукциязын, ооң иштинде 70 кубометр демир-бетон кылыгларны бүдүрер.

Кызылдың дааранылга фабриказының коллективинден 360 кижи — дааранықчылар, быжыкчылар боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаар, оларга инженер-техниктиг ажылдакчыларның чамдык кезии база каттыжар, ынчангаш 20 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер.

Кызылдың № 14 механизация эргелелиниң механизаторлары 3900 кубометр оңгарларны казар, чылыг, канализация четкилериниң, бажың тудуунуң орнун белеткээр. Кран башкарыкчылары тудугжуларны тудуг материалдары-биле үзүктел чок хандырары дээш беш удур ыяш белеткенген.

Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының коллективи 10,2 муң рубльдиң барааннығ продукциязы-биле кады 400 рубльдиң чоннуң херегле барааннарын бүдүрер.

Ак-Довурак АТБ-зиниң 130 чолаачызы боттарының машиналарын ол хүн рейсче үндүрер, оларның ээзэн хөйү камнап алган кывар-чаар материалдары-биле ажылдаар. Ниитизи-биле коллективтен 480 кижи «Кызыл субботага» киржир, 1450 рубльди беш чыл фондузунче киирерин шиитпирлээн.

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелдиң коллективи күжениишкинин туттунуп турар кол тудугларга: 60 аал иштиг чурттаар бажыңга, универсам магазиниң, Кызыл-Мажалыктың туйбу заводунуң тудугларынга, комбинаттың артынчылар чайладыр трассазының септелге-чаартылга тудуунга мөөңнээр, 5,3 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр.

— Ниити республиканга субботниктиң баш удур түңнээн кергүзүглери кандыг болурул?

— Беш удур санаашкыннардан алгаш көөрге, республиканга субботникке 153,4 муң ажыг кижи киржир, ооң иштинде 48,4 муң кижи боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаар. Үлетпүр бүдүрүлгелери 266,5 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер, ооң иштинде чоннуң херегле барааннарын 78,4 муң рубльге бээр. Керээлиг тудуг организациялары 345,3 муң рубльдиң ажылдарын кылыры, автотранспортка улус ажыл-агыйының 41,6 муң тонна чүъктерин сөөртүрү кордүнген. Камнап алдынган материалдар болгаш одалга-энергетика курлавырлары-биле 1500 ажыг ажылчыннар, чеди бригада, цех, участок ажылдаар.

Ниитизи-биле ажылдап алдынган акша-хөреңгилерден беш чыл фондузунче 205,5 муң рубльди шилчидип киирери кордүнүп турар.

Мижит-оол СААЯ белеткээн.

Бай-Тайга районда автобүдүрүлге чери тургустунгандан бээр бир чыл ажып, ол районда ажыл-агыйларга улуг дузаны чедирип турар. Ооң чолаачылары бо чылдың бирги кварталында планныг даалгаларын бедик кергүзүглерлиг дооскан.

Ол АТБ-ның бригадаларының чолаачылары бо хүннерде часкы тарылгага херегләэр үрезиннерни сөөртүп турар. Хоочун чолаачы Кужугет Успунович Кошкендей башкарган техниказын камныг ажыглап, совхозтарже чүъктер чедирериниң даалгаларын ажыр боттандырып, чарышка тиилекчи болуп турар. Тургустунга-ла үр болбаан бо АТБ-ның бүгү ажыл-ишчилери ленинчи коммунистиг субботникте бир демниг, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар сорулга салганнар.

ЧУРУКТА: чолаачы Кужугет Кошкендей.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ҮЛҮҮВҮС КИРЕР

Республиканың башкылар билиин бедидер институдунуң ажылдакчылары, Кызыл хоорайның өске коллективтери-биле бир демей, бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниктиг күш-ажылчы тура-сорук тыг эки ажылдаар дээш белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Институтта партия эге организациязының секретары М. О. Дамдынчап даргалаан коммунистиг субботниктиң штавы кылыр ажылдарны тодараткан. «Кызыл субботага» чүгле институттуң ажылдакчылары эвес, республиканың районнарындан билиин бедидип келген биология, география болгаш химия башкылары база киржир. Ол хүн Кызыл хоорайның № 4 микрорайонунда ясли-сад тудуунга шупту 120 кижи ажылдап хүнээр.

Кок-оол САЛЧАК,
башкы.

Танды районда «Революциянын чалбыыжы» совхозтуң хойжузу БУМБА ЧАЛЧЫККА

ЧАРЫШТЫГ МООЛ ӨҢНҮҮНҮҢ ЧАГААЗЫ

Эки, чарыштыг тыва өңнүүм Бумба Чалчык болгаш өөнер ээзи, уруглары!

Амыр-мендилерни айтырбышаан, силер бүгүдеге аас-кежикти, чаагай кадыкшылды күзээн чагаамны бистиң аалывыска ажыл-иживис-биле таныжып чораан тыва журналистерниң дамчыштыр чорудуп олур мен.

1985 чылда силерниң аалыңарга кирип, ажыл-ижиңер-биле таныжып чораан болгай бис. Ынчан көргүзүглериңерни чугаалажып, канчаар ажылдап турарывысты хөөрежип, ниити түңнелививс черле багай эвес тир дээрзин түңнедивис. Оон эгелээш-ле аравыста чарыштыг ажылдаар дугайын дугуржуп алган болгай бис.

Ниитиниң малының баш санын өстүрер, оон алыр продукцияның шынарын улам бедидер дээш өөм ээзи Б. Церенжав-биле кады кызымак ажылдап, багай эвес көргүзүглерни чедип ап турарывысты чагаамның эгезинге дыңнаддым.

Бистиң Завхан аймактың Номрог сумузунуң «Их эвлэлт» каттыжыышкынының Харганныг деп черде кыштап олур бис. Малывыстың күш-деңгели шыырак, амгы үеде хой ооладаашкыны адакталып тур. Чаш төлдү бүрүн камгалап алыр талазы-биле алган хүлээлгевистиң күүсеттинип турарын чарыштыг өңнүүм силерге дыңнадыры өөрүнчүг-дүр.

Коданывыста төрүүр 572 хой болгаш 50 өшку бар. Олардан чаш төлдү бүрүн камгалап алыры — бистиң кол ажылывыс, хүлээлгевис дээрзин билдиңир. Ынчангаш бүгү күжүвүстү, билиг-мергежилививисти, арга-дуржулгавысты ол талазы-биле ажылче углаан бис. Ниитизи-биле сумунуң малчыннары төрүүр 100 хойга онаашпыр 87 баш хураганны камгалап алыр хүлээлгелиг. Бис боттарывыстың арга-курлавырларывыста санап көргеш, төрүүр чүс хойга онаашпыр 101 хураганны камгалап алырын хүлээнген бис. Ол хүлээлгевистиң күүсеттинеринге быжыг бүзүрелдиг бис, чүге дээрге, хой ажылынга 18 чыл ажылдап келген чылдарывыс дургузунда малчынның берге, солун, эң харысалгалыг мергежилинге чаңчыгып, мергежип, өөренип-даа келген бис. Өөм ээзи — дузалакчы малчын. Ооң кызымак, мал дээнде тура-сорукхур ажылы —бистиң чедиишкиннеривистиң кол үндезини деп санап чоруур мен.

Малдап орар малывыстың чыдар, турар чери, оъттаар одары —шупту-ла чүве бистиң хайгааралывыста. Эрткен чылын мал чеминге 15 тонна сигенни боттарывыс белеткеп алдывыс.

Күш-ажыл кижини каастаар деп чүве бар болгай. Аймактың чону бистиң бедик көргүзүглерлиг, кызымак ажылдап чорууруувусту бедии-биле үнелээш, «Аймактың рекордчулары» деп бедик атты ийи удаа тывысты. Мен — МАРН-ның кежигүнү, суму депутады мен.

Чарыштыг өңнүүм силерге боттарывыстың ажылывыстың дугайын кысказы-биле таныштырарга мындыг-дыр.

Хойжу өңнүүм! Бистиң чарышты эгелээнивистен бээр каш чыл эрте берди. Ынчалза-даа ол чарыжывыс сөөлгү үеде арай эреңгей байдалче шилчип бар чыдар хевирлиг-дир деп бодап тур мен. Ону ала-чайгаараашкынның байдалындан чайлаткаш, харын улам хөрлээдедир ужурлуг бис. Ынчангаш бот-боттарывыстың аалдарывыска четчип, киржип, күш-ажылчы маргылдаавысты түңнеп, арга-дуржулгавысты дамчытчып ажылдаары чугула деп санап турар мен. Ынчангаш аравыста чарыштың одун улам хөрлээдедир деп саналымны силер деткиир боор силер дээрзинге улуг-биле идегеп олур мен. Ынчангаш бистиң аалывыска арга-дуржулга солчуп, аалдап чедип келириңерни сеткиливистиң ханызындан чалап олур бис.

МАРН-ның XIX съездизиниң болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш Моолдуң болгаш Совет Тываның ажылчы чоннары күзел-сорукхур ажылдап, кайы-даа чуртта калбарган эде тургустунуушкуннуң программазын боттандырып турар бо магалыг үеде силер-биле чарыштыг ажылдаары кайывыстың-даа чедиишкиннеринге чүгле дуза болур дээрзинге быжыг бүзүрелдиг мен, чарыштыг өңнүүм Бумба Чалчык.

Бо чагааны силерниң «Шын» солунга парлаарын ажыгаап алгаш, республиканың бүгү хойжуларынга, ажыл-ишчилеринге аас-кежикти, күш-ажылчы чедиишкиннерни өг-бүлевистиң мурнундан күзедим. Чедип келириңерни манап тур бис. Байырлыг!

М. БУЯНБАТ.

МАР-ның Завхан аймактың Номрог сумузунуң хойжузу.

(Моол хойжунуң чагаазын аңаа чораан журналист Маадыр-оол КАЛЧАН белеткээн).

ЧЕДИ ЧҮЗҮН МАЛЫМ ТУРДА...

АНЫЯК-ДАА, ШАЛЫПЧЫ-ДАА

«Аялга» агитбригадазы-биле кады «Мурнакчы» совхозтуң Базарам-Адаа хойжу бригаданың малчыннарының ажыл-ижин сонуургап, ээлчеглиг үнүүшкүнге чораащ, бо аныяк малчынның дугайында дыңнап, аңаа ужуражып, ажыл-ижин сонуургаан мен.

Аңчы-оол Куулар хойжулап эгелээ-ле, чаа-ла үш чыл болган. Ол үениң иштинде мурнакчыларның одуруунче кирген. Аныяк малчынның көргүзүглери мал ажылынга үр ажылдаан чамдык эштерниң көргүзүглериниң ыракта бедик. Ооң чажыды аныяк кижиниң ажылынга кызымаа, малды онча-менди ажаап өстүреринге херек болгу дег шупту-ла чүүлдү эскерип, аңаа өөренип, хүн бүрүде ажылынга ажыгаап чоруурунда. Мал ажылының экономиктиг билиглериниң өөредилгезинге идепкейлиг киржип, бодунуң мергежилин, билиин бедидип ап турар. Малчыннарның мал ажылының специалистерниң сүмелерин, санал-оналдарын солун, сеткүүлден номчааш, ол дугайында бодунуң бодалдарын эш-өөрү-биле бо-ла чугаалажы берген турар. Сонуургак, бодунуң билиин бедидип алыр дээн чуткулуг аныяк малчынның бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга дузалыг болган.

Бо кыштаглаашкынга ол кончуг хынамчалыг белеткенген. Тар-Үзүк-Аксы деп черде кыштаанда кажаа-хораазын эки чылыглаан. Хураганнарга суг, дус, сиген кээп бээр шагжалары четчир. Кажаа иштиниң агаарын таарыштырып турарындан хураганнар, хойлар чылыг, куруг черде турар. А кол-ла чүве —28 тонна сигенни бодунуң күжү-биле малчын белеткээш, кыштаанда эккеп дүжүрүп алган турган. Ынчангаш ооң азыраан малы чемге кызыгдаваайн турар.

Ажыл-ишчи аныяк малчын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш бо улуг болуушкунга тураскааткан социалистиг чарышка киржип, 1988 чылда төрүүр 100 хойдан 85 хураганны камгалап алырын хүлээнген. Ооң магадылалын хүн бүрүде кызымак ажылы-биле ол туругускан. Бо хүннерде малчынның коданында хой ооладаашкыны адакталган. Төрүттүнген хураганнар онча-менди доругуп турар.

ЧУРУКТА: аныяк мурнакчы хойжу Аңчы-оол Куулар.

Мадыр МОНГУШТУҢ сөзү, фотозу.

Тыва хойга хамаарыштыр бодалдар

БОДАЛЫМ МЫНДЫГ

Бо чылдың февраль 27-де «Шын» солунга Роман Очур-оолдуң тыва хойну база өстүреринге хамаарышкан саналынга бүрүн каттыжар мен. Ам тыва хойнуң уксаазын тывары берге-ле боор. Ону Барыын-Хемчик районнуң Ак база Алаш деп хемнеринде улустуң хуузунда малындан, ол ышкаш Бай-Тайга районнуң девискээри Кара-Хол, Хемчик-Бажы ол ынчаар тып ап болур чадавас.

Тыва уксаалыг хойну шуптузун чок кыла бербейн, шаандан тура, бир районга эвес-даа болза, оода бир совхозка азыраан болза, ам бистиң «шоңарлап» алган хоювус-биле аразында деңнээрде-даа эптиг турбас бе.

Бистиң ада-өгбелеривистиң мал азырап чорааныңга бодаарга, ам амыр ышкажыл: кажаа-хоразы-даа эптиг, сайгылгааныг, улуг делгем, мал чеми мырыңай янзы-бүрү апарган.

Ол хире минералдыг чемнерни берип, сигенни тонна-тонназы-биле чарыгдап азырап турзувусса-даа, бистиң амгы малывыстың (хоювустуң) өзүлдези оожум, харын заажеп, эът-дүк талазы-биле продуктуу кудулап турар апарганының чылдагааны чүдел?. Азы эмин эрттир, «шоңарлап» уксаажыдып алганывыс ол бе?

Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң малчыны Лопсан Кечил-оолдуң материалынга бистиң республиканың мал ажылының специалистери хой ажылын улам хөгжүдер дугайында «Шын» солунга үнген чугаага киришпес, чон-биле сүмелешпес улус дээрзи-ле чеп.

Мен бичиимде ачам сугга бир ирт бар чүве. Боду улуг болгаш шыырак, семдер-даа. Ийи кулаа доңнак. Авамдан ону соңнуургаарымга, черге төрүттүнгеш, доңгаш, кулаа дүжүп калганын чугаалаар чоржук. Ол ирттиң дүгүн чазын кыргааш, садарга, 4 килограмм ажып турарын шуут-ла караам-биле көрген мен. Чогум бодун килдеп деңзилээн болза, та чеже килограмм болур турган. Ол дээрге өзүлүг-ле чедишкен ирт турган деп билир мен. Ам бистиң кайы-даа совхозувуста чедишкен ирттиң көөр-дүр бис бе? Чок. Кыжын төрүттүнген хураганнарны күзүн эът планынга садып чорудуптар, артканнарын база келир чылын диже безин чедишпээн турда-ла, арган-дорган малды садыптар-дыр бис. Бо таварылгада мал ам канчап көвүдээрил — чиик деңзилиг малды ынчалдыр хөй-биле садып турда аан!

Шаанда тыва хойларны эрте төрүдер, март-апрельде-ле иелери-биле кады одарладып үндүрер туржук чоп. Харын часкаар хойну саар ышкажыгай. Ам бистиң хойларывысты саар хамаанчок, оларның чамдыктары хураганнарын безин тоттурбастар-дыр.

Бо-ла бүгү четпестер малдың уксаазын кайы хамааннокка холуп каапканывыстың чылдагааны. Ам канчаарыл? Чон-биле сүмележир херек. Уксаажыдылга ажылын чөптүг организастаар, оон башка хоюустуң баш саны-даа кудулады, соң алыр продукциявыс эвээжеди. Ол бүгүнү хой ажылының талазы-биле эртем-практиктиг конференцияга чугаалажырын четтикпейн манап турар, мындыг кижи мен ийин.

Михаил ХЕРТЕК.

«Коммунизмче оруқ» совхозта малчын.

Өвүр район.

ШЫДАМЫК МАЛ

Тыва уксааның хою кандыг-даа соокка шыдамык, эрес мал чүве. Кыжын-даа, чайын-даа өдээн кагбас, чаныган. Ооң төлү доругуучал, кыжын черге безин төрүттүнгеш, доңуп өлбес. Тыва хойнуң дүгү дыгый, узун. Хир-чам-даа аңаа белен чыпшынмас. 1 хойдан ортумаа-биле 2 килограмм дүктү кыргып ап болур.

Мен бодаарымга, тыва хойнуң шынарын эртемденнер чедир үнелевейн, чүгле дүккүр уксааның хоюн үндүрер дээш, ооң эъткир, сүткүр шынарларын чидирип каан хевирлиг. Бир эвес арыг тыва хой кайы-бир черде арткан болза, ону өөренип көрүп, тыва уксааның хоюн катап тургузарының аргаларын дилээри чугула. Ылап-ла кандыг уксаалыг хой деп илередир дизе, Тываның күрүнениң төп архивинде чыдар тыва хой дугайында материалдар-биле эртемденнер таныжып алыры күзенчиг. Ол материалдарның дугайында күш-ажылдың хоочуну, амгы үеде архивте ажылдап турар Н. Кунчуң «Шын» солунга бижип турду. Тыва Арат Республиканың чалалгазы-биле кээп, өзүлүт арыг тыва хойну шинчилеп турган ол эртемденнерниң ажылдары тыва хойнуң шынарының дугайында ылаптыг чүүлдерни бээр боор.

Мээң бодалдарым шын эвес-даа боору чадавас. Ынчалза-даа агаар-бойдустуң шилип, тургузуп кааны салгалдан эки салгал чок деп чүвени база дыңнаан мен. Хойнуң уксаазын экижидип тургаш, ооң азыралынга чарыгдалдар чүү хире үнерил деп санаашкынны кылыр ужурлуг болгай. Амгы үеде совхозтарда тудуп турар хойлардан алган продукцияның бот-үнези чарыгдалды дуглап шыдавайн турары билдингир. А тыва хой хөй чем-даа хереглевес, даглыг-даштыг черлерже безин үнүп, оъттаар мал-дыр.

Оон ыңай, солун, сеткүүлден бир эскерер чүвем — хой уксаазын экижидеринде кандыг-даа система чогу. Бир кезек эртемденнер тыптып келгеш, уксаажыдылганы мынчаар чорудаалы, өскелери тыптып келгеш, ынчаар чорудаалы деп чугаа-соот кедүрген, ажылды эде-хере тырткан турар. Олар өске ажылдарже шилчип, хар-назын вайы-биле ажылдан үнүп чоруй баарга, соонда арткан ажылының түңнелдери чок боор. Харын-даа мырыңай хамык чүүлдү будап каантар.

Тус черниң агаарынга таарышкан, шыдамык, аъш-чемге хөй негелде чок тыва хойну өстүрер дээш чугаада ужур-ла бар-дыр.

Сандю ТЮЛЮШ.

Сүт-Хөл район.

«Саар инээм чүге чогул?» деп айтырыгга хамаарыштыр

ИНЕКТИГ БОЛЗА СҮТТҮГ ОРГАЙ

«Шын» солунда парлап турар «Саар инээм чүге чогул?» деп айтырыгга хамаарыштыр бодумнуң билир, көрген чүүлдеримни, саналдарымны бижип көрейн. Чадаана хоорайда чурттап турар мен. Инектиг бис харын. Төрүүр хуусаазы чоокшулаан болгаш инектеривис соглу берген. Ынчангаш хүннүң-не сүт садар дээш магазин баар ужурга таварышкан бис. Аңаа колдуунда бир шак бүрүнгаар баарга эки. Оон башка озалдааның ол. Оочурлап чеде бээрге, колдуунда-ла кырганнар болгаш бичии улус болур. Ынчалза-даа оларның аразында ажылдап турарлар база ылап-ла таварыжылаар. Олар хүндүс ажылдап турар кижилер, сүт садып алыр дээш чеже шакты чидирип, кылыр ажылын чедир кылбайн турарыл? Ат чүве.

Чадаана хоорайда черле чеже хире инек барын хоорай Советиниң күүскомунуң даргазы К. Тувактан сонуургаан мен. Ниитизи-биле 9200 хире кижи чурттакчылыг, оларда саар инек 450. А хоорайның сүт заводундан хүннүң-не 40 бидон сүттү эккеп садар. Уруглар, эмнелге албан черлеринге, столоваяларга киирер. Эвээш-тир. Эртемденнерниң санап турары-биле алыр болза, бистиң хоорайның чурттакчыларынга хүннүң-не 13 тонна 800 килограмм сүт херек. А херек кырында кандыгыл дээрге хүнде 3 тонна 850 килограмм болуп турар. Өскээр чугаалаарга, чурттакчылар боттары хандыртынар дээр болза, амдаа 1990 инек херек.

Бистиң хоорайны долгандыр инек кадарар, сиген кезип алыр черлер бар. Шаанда орус хамаатылар хөй чурттап турда, инек-даа бар турган. Ам бистиң хоорайның чоок-кавызында одар-белчиирни бодаарга 500 инекти тудуп болур. Хоорай Советиниң күүскомунуң санап турары ындыг. Ам чүгле күзел, сорук херек болган-дыр.

Юрий ШАГЖЫ.

Тудуг инженери.

ДЕТКИДИМ

«Шын» солунуң арыннарынга «Саар инээм чүге чогул?» деп айтырыгга хамаарыштыр хөй-ле материалдар үнүп, ол талазы-биле улус бодунуң санал-оналын киирип турары солун-дур. Амыдыралга дорт хамаарышкан айтырыг улусту хөлзедир, бодандырар, санал-сүмезин киирериңче албадаар дээрзи билдиңир. Ынчангаш саар инек азыраарынга хамаарышкан айтырыгны солуннуң көдүргени аажок чөптүг-түр. Ону деткижип, сүмележип тургаш шиитпирлээр ужурлуг.

Бистиң Тээв-Хая суурда 350 өреге бар, а чурттакчыларындан 1600 ажыг кижи. Суурда чонунуң хууда мал-маганы чылдың не өзүп, көвүдеп турар. Ынчангаш сүт база эът талазы-биле хандырылгавыс чүгээр. Артыкшылдыын чон совхозунга-даа дужаап турарлар.

Бистиң суурга эрткен чылга чедир 49 өреге мал чок турган. Хууда мал азыравайн турар улус-биле депутаттар база Советтиң күүскому боттуг ажылды чорудуп келген. Чижээ, Айлык-Ойнуң № 24 округунда депутат Д. Кара-Сал артык малдыг улус-биле чугаалажып тургаш, 7 өрегени малдандырган. Оон ыңай депутаттар Кара-кыс Сат, Лина Сат, Маадыр-оол Сарыгларның организастыг ажылындан оларның округтарындан өг-бүлелер шупту мал-маганныг апарды. Мындыг ажылдың түңнелинде ам суурда чүгле 16 өреге мал-маган азыравайн тур. Сорулга болза, суурда өг-бүлелер шуптузу хуузунда малдыг болурун чедип алыры.

Биске тоң берге чүүл — мал чемин белеткеп алыры. Бо талазы-биле Чыраа-Бажы суурдан Ослукей Монгуштуң саналынга каттыжар кижи-дир мен. Шынап-ла, совхозтуң сиген планының 80—90 хуу чедерин менээрге дыка орайтаар, августуң төнчүзү, сентябрьның эгези апаар. Ол үеде сигенниң хоолулуу баксыраар, кургап калыр-ла болгай.

Ойдан-оол КУУЛАР.

Чөөн-Хемчик район.

Эртем-практиктиг конференцияга уткуштур

АРГА-СҮМЕ ХЕРЕК

Мал ажылы тыва улустуң амыдыралының кол үндезини болуп чораан болгаш амгы-даа үеде республиканың ажыл-агыйының чугула адыры болуп арттышаан. Ынчалза-даа ооң баш саны, продукциязы кудулап турарын чон солуннардан номчуп, телевидениеден, радиодан көрүп дыңнап турар. Бо дүвүреңниг байдалда бисте хой ажылының дугайын эртем-практиктиг конференцияга чугаалажыр деп турары эки-дир.

Амгы үеде бистиң республиканың хой ажылында бир дүвүрээзин: назылап пенсиялаар малчыннарның орнунга киирер аныяктар тывылбас. Ынчангаш арга чадаарда ам идегел чок, ак сеткилдиг эвес, харын күрүне өнчүзүнге «хол дээпп», ол дээш буруудадтырып шиидтирип чораан кижилерни чамдык совхозтар мал кадартыры-биле хүлээп ап турары чажыт эвес болгай. Ындыгларның коданнарында өзөн мал читкен, оорга алыскан, бөрү «ээзи» малдыы саны көвүдеп турар.

Кижи болуру чажындан деп мерген сөстер бар. А бир эвес кижилерни бичии чажындан тура мал ажылынга өөретпес болза, оон өзүлүг малчын үнүп болур бе, кандыгыл! Хоржок-ла боор.

1965 чылдың күскээр Тес-Хемниң «Кызыгаар» совхозка чораащ, сиген кезип турар аныяктар бригадазынга таварыш бердим. Бир хой баглап каан тур. Айтыра-айтыра бээримге, бригадир ону ниитиниң чеминге хереглезин дээш эккеп каан, а бригадада чүгле аныяктар болгаш ону өзеп-дегерип алыры кым-даа билбес болган. Хой бир хонган. Мал аразынга өскен кижи бар эвес, оларның билбези-ле чеп. Муркузу бичии оолдар, уруглар 6—7 харлыында анай-хураган хавырып, бызаа-мозурга кадарып, улуг улуска дузалажып, оларның кылган ажылын көрүп, холу-биле кылып чораан болза, амгы бистиң аныяктарывыс мал эъдинден янзы-бүрү чемнерни кылып билир турган ийик. Оон аңгыда аътты канчаар ээртээрин, шалактаар, тергелээрин безин билбестер болгай. Мындыг турда, моон соңгаар мал-маганны кымнар азыраарыл, малывысты канчаар бис?

Мал ажылынга аныяктарны хандыкшыдар — эң чугула кол сорулга ол. Амыдыралды аныяктар уламчылаар болгай. Чамдык школалар улуг класстарның өөреникчилерин сеңмаашырадып, мал кадартып чорудуп турары өөрүнчүг-дүр. Мөңгүн-Тайга, Тес-Хем районнарда школачыларны чайгы дыштанылга үезинде малчыннарга дузалаштырып, харын боттарының фермаларын, коданнарын безин тургузуп ап турары дыка-ла мактанчыг.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң доктаалында: «Школа болза сургуулдарны бүдүрүкчү күш-ажылга, хөй-ниити күш-ажылчы харылзаалар системазынга идепкейлиг киржиринге дузалаар, оларга күш-ажылдың янзы-бүрү арга-мергежилин бээр хүлээлгелиг» деп айыткан. Бо айтыышкынны күүседир, черле бистиң республикага малчын кадрларны белеткээр талазы-биле бодумнуң чамдык бодал, саналдарымны киирер бодап турар мен.

Бирээде, кедээде ниити билиг школаларының өөреникчилерин дыштанылгалар үезинде фермаларга, малчыннарга берип ажылдаар кылдыр херек кырында быжыглаар. Теория биле эртемни чеже-даа тайылбырлаарга, ажылды холу-биле кылбаан, караа-биле көрбээн шаанда, ону билип алыры берге болгай. Ынчангаш ам кедээ школаларның чанынга каш мал турар өөредилге-практика баазазын ажытса эки. Аңаа 20 хире хой, өшку, 2 хире инек, бүрүн дериг-херекселдиг 1 аът, ийи хэван, 10—15 хире дагаа-даа турган-ла.

Ийиде, шаандагы тывалар хой, өшкүзүн октябрь, ноябрь айларда сула эдериштиргеш, март—апрельде төрүдүп ап турган. Ам болза, кыштың кончуг соогунда хойну төрүдер апарган. Янзы-бүрү хайнаатаашкындан бистиң хоюустуң соокка быжыг шынары читкен.

Ындыг хойлар одарга чораащ төрүүр таварылгада оларның хураганнарын кадарчы кижи аалче дажыглап күш четпес, ынчангаш чаа төрүттүнген чаш мал челбиннип, соокка доңуп, аарыыр, ооң уламындан өлүр.

Бистиң специалистеривис хойну кыжын төрүдерге ажыктыг деп санап турар. Ындыг болганда хой төрүүр үеде, оларны аңгы кажаалаар, мал чемин хөй-биле белеткээр. Хойларны күзүн тарып боозадырда, коданнар аразын 10—15 хонук чапсарлыг чоруткаш, хой төрүүр үеде ол-ла чурум-биле график ёзугаар төрүүр хойларны кажаалерге эккеп төрүткеш, орта азыраар болза ажыктыг хевирлиг.

Үште, малдың одар-белчиирин таарыштырары күш-деңгелинге улуг рольдуг. Ынчангаш шаанда тывалар хой, өшкүнү эки оъттуг дагларга кыштадыр чораан, чүге дизе ында агы-каңгылыг, кадар оъттуг, өске талазында даглар чылыг, а иштик черлерге чыварлыг болуру билдингир. Ам бисте өзүлүг кыштаглар кагдынган. Кыштагларны ам машина-техника оруу черлерде туткан, ооң чоогунда хову-шөлдерни тарып, аңдарып каапкан, оон малга чемиштиг оът-сиген үнместээн. Ынчангаш кыштаглар чоогу чашпанныг эрги аңгыстарга ам сиген тарып, хөрзүннүң эки шынарын катап тургузар болза эки-дир.

Бисте мал чеми чедишпезинден бүдүк-бүрү белеткээр-ле чүве дээш, арга чадаарда, ону кезип, дорту-биле чугаалаарга, арга-арыгны хыдып турар. Бүдүк-бүрүнү ыңай-бээр дажыглаарга, ооң бүрүзү дүжүп каар, ажык чок. «Сөөк» бүдүктү мал чиир боор бе! Ооң орнунга ортулуктардан, арга-ыяш аразындан, даглардан, арык-бута үнүндең үнген сигенни хол кадыыры-биле кезип белеткээриниче бүгү күштү салыр болза, ажыктыг болгу дег.

Дөртте, бисте өдекти, кажаа-хораны ажыглап турары дыка-ла чедимче чок деп бодаар мен. Тываның агаар-бойдузунга таарыштыр кылган хой, өшкүге чылыг кажааларның чаңгыс вай телевилели мынчага чедир чок. Бар кажааларны ажыглап турары четпес. Шаанда кажаалар өл-шык деп чүве турбаан. Ол ышкаш бүрүңгү тывалар кажаага от салып, чылыдып чораан төөгү турбаан. Мал дээрге бойдустан чалаттынган, черге чоруур, черге хонар, черден амыдыраар, чер оъттаар амытан-дыр. Ынчангаш отка-ышка кеңгүс таарышпас.

Эрзин районнуң чамдык малчыннары кажааның хевазын ийи дакпыр кылгаш, аразынче өдек тырып уруп ап турарын Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркомунуң мал ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи, кедээ ажыл-агый эртемнериниң кандидады Б. Б. Балчыр эки деп санап, солун парлалгага бижип, ындыг кажааларны тударын малчыннарга сүмелеп турду. Бо чылдың март 4-те үнген «Шын» солунга ол-ла авторнуң «Катон кажаа херек» деп чүүлү үнду. Ында катон кажааларны тударын республиканың ажыл-агыйларынга сүмелеп турар. Ону тайылбырлап бижээнин көөрге, нарын, берге хевирлиг. Саваңны, хыыргыышты пресстевейн, кажаа шып каарга, хат чүнү арттырарыл? Ынчангаш кедилиг кажаа болуру берге болгу дег. Ындыг кажааны кылырда шууттуг: хөй чер казар, хөй чагы кадаар, 30 градус ийленчек чагының дөзү ириирге, кажаа буступ кээп дүжер, айыылдыг. Эжиин база ийи дакпыр кидис-биле чылыглаар.

Хойжу кижи эртенниң-не кажааның өдээн ортузунче беле эжер, кежээ катап-ла чада тарады эжер. Чай-шөлээн чок болур. Шаг ындыг шууттуг кажаалар тудуп турбайн, ыяш кажааларны туткаш, кырын аргалыг болза, соңгалап алыр, чырык болгаш хүн кирер, а баарынга, чамдык районнарда ышкаш, кыры дуглаглыг сери кажаа кылып алыры дыка эптиг болур ужурлуг. Ынчангаш ам хой, өшкүге таарыжыр чаңгыс вай чылыг кажааларның телевилелин кылып, оон хевирин, схемазын чураш, солуннарга парлап, ажыл-агыйларга сүмелезе кандыгыл! Бо дугайын республиканың Агроүлетпүркому кичээңгей салыры чугула.

Беште, амгы үеде республикада мал ажылының дугайында түңнелдерден көөрге, хойнуң ара салыры аажок хөй: чүстүң үжен хире хуузу, кызыраары база хөй-дүр. Оон аңгыда хураганнарның өлүрү черле кызырылбайн турар. Ынчап кээрде 100 хойдан чүгле 50—60 хире хураганнарны камгалап ап турар. Дыка хөй малды чидирген, оорга алыскан боор. Мындыг турда, мал бажы канчап өзерил ам? Мындыг четпестер дээш кымнар буруулугул?

Мал ажылының технологтары — зооветспециалистер бар. Олар малчыннарның боттарынга, бригадирлерге даанып алгаш, янзы-бүрү аарыгларга удур демисежир, чаш малды азыраарының бүгү чурумнарын, негелделерин сагыыр, малдың кызыраар чоруун болдурбас, одар-белчиирни таарыштырар, чем курлавырын тургузар, малга таарымчалыг, чылыг кажааларны туттурар, эргилерин септедир дээш мал ажылынга хамаарышкан бүгү ажылдарны олар дорт харыылаар ужурлуг. Оларның харысалгазы черле чавыс-тыр. Оон башка хөй мал-маган чүге өлүп, хорап турарыл? Зооветспециалистерниң шалыңын совхозунуң, фермазының көргүзүглерин барымдаалап төлээр херек.

Алдыда, малдың хоралыг дайзыннары болур оорлар-биле онза шыңгыы демиселди чорудар херек. Ажыл кылбас, ажылдаар хөөн чок, ында-мында товарчылап чоруур, күш-ажылчы эвес орулга-биле чурттаксаар кижилерни суурнуң чурттакчылары, совхозтарның ажылчыннары эки билир. Хээкүй малды колдуунда ындыг кижилер оорлап, бичии-ле ажыт черде мал көргеш, чаразын сыыртынып чоруурлар. Ындыгларның шыңгыы учёдун тургускаш, оларның ыңай-бээр хөделиин чорупт турарын доктаамал хынап, көрүп турза кандыгыл? Хөй-ниитиниң төлээлери — улусчу дружиналарны, депутаттарны, улусчу контрольчуларны эвилелдеп алгаш, милиция ажылдакчылары оорлар-биле өзүлүг «дайынныг» чорудар херек.

Малдың баш санын өстүрер, ооң продуктулуун көвүдедир дээш ак сеткилдиг ажылдап чоруур, ол дээш бодун бердинген мурнакчы малчыннарның үлегер-чижээн бүгү талазы-биле өөренип, нептередир, хожудап турарларны оларның деңнелинге чедирер херек.

Көргүзүглери кошкак малчыннарны бүгү бригадазы, фермазы шуут-ла шефтезе кандыгыл? Организастыг ажылдың ындыг бир хевирин база ажыглаза чогуур деп бодаар мен.

Бир-тээ хой ажылының талазы-биле эртем-практиктиг конференция болур чүве болганда, анаа улустуң санал-оналын база чыгааш, өөренип көөр, дыңнаар апаар чүве ыйнаан. Ынчангаш мындыг бодалдарым чонңун улуун бүдүреринге хензиг-даа болза, дузалыг апаар чадавас дээш мону бижидим.

Оюн ПОЛАТ,

Персоналдыг пенсионер.

Кызыл хоорай.

ЧУРТТААР БАЖЫҢ АЙТЫРЫЫ ШИИТПИРЛЕТТИНЕР БЕ?

Мөңгүн-Тайгада байдал мындыг

Районну катап тургусканындан бээр бо чылын таптыг-ла 20 чыл болур. Бо үениң дургузунда районнуң экономиказы, социал-культура байдалы элээн шапкын хөгжүп, бурунгаар базымнарны кылып келген. СЭКП-ның XXVII съездизиниң болгаш ТК-ның оон соондагы Пленумнарының шиитпирлеринге, айтымышкыннарынга дүүштүр чуртталга, социал-культура тудугларын дүргедедир талазы-биле боттуг хемчеглер алдынып келген.

Беш чыл планы езугаар районга 14,3 млн. рубльдиң капитал салыышкыннары чуртталга, социал-культура тудугларынга бо беш чылда шиңгээттинер. Кызыл-Хая суурга 50 орунуг ясли-садтың тудуу бо чылын эгелээр. Аңаа 60 орунуг интернаттың болгаш Мугур-Аксынга 140 орунуг уруглар садының тудуунуң дугайында айтырыг база шиитпирлеттинер ужурлуг. Бо беш чылда ниитизи-биле 14850 дөрбелчин метр шөлдүг чуртталга бажыңнарын тудары планнаттынган.

Эрткен ийи чылда 3473 дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын, 18 санныг янзы-бүрү объектилерни ажыглалдага кииргени. Оларның санында Мугур-Аксында электростанция, 300 номерлиг телефон станциязы, колбаса цеги, Кызыл-Хаяда 10 олуттуг чунар-бажың, участок эмнелгезиниң немелде тудуу. Мөген-Бүрен бажында фельдшер-акушер пунктузу болгаш өске-даа тудуглар хамааржыр.

Районга тудуг ажылын чорудуп турар ийи организация, совхозтарның бригадалары база эвес ажылдап, салдынган сорулгаларын күүседип келген. Ылаңгыя «Мөген-Бүрен» совхозта тудуг бригадазы (прорабы Аңчы-оол Хомушку) эрткен чылдарда эки ажылдап, планныг даалгаларын хүлээлгелерин ажыр күүседип келген. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның районда бот-орулга-чарылгалыг тудуг участогу (начальниги Дастай-оол Хомушку) он ийиги беш чылдың ийи чылының планныг даалгаларын 120 ажыг хуу күүсеткеш, районга социалистиг чарыштың тиилекчилериниң санынга кирген. Ол ышкаш «Тыва хамааты тудуг» трестиң септелге-тудуг участогу эрткен чылдың планын 105 хуу чедирген. Оон-биле кады тудуг-суурну хөгжүдеринге тудуг организацияларының, тус-тус бүдүрүлге, албан черлериниң киирип турар салыышкыны негелдеге четпес дээрзин айтыр апаар.

Чижээ, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхоз бодунуң күжү-биле тудуг кылырының эрткен чылгы планын чүгле 87,5 хуу чедирген. РАУК-туң автотранспорт бүдүрүлгезинге тускайлап берген 367 муң рубль капитал салыышкыннары 69 хире хуу шиңгээттинген. ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхоз Мугур-Аксында 50 орунуг уруглар садын ийи чыл ажыг тудуп келгени, оон мынчага ажыглалда кирбээни совхозтуң дирекциязының, директорунуң тудуг талазы-биле оралакчызы М. Иргиттиң четпес ажылының түңнели.

Тудугну хөгжүдер талазы-биле бурунгаар базымнар бар-даа болза, районнуң тудуг организацияларында ажылды организастап турары куду деңнелдиг, темпилер чавыс, тудугларының кылдынган шынары негелдеге четпес, тудуг ажылын механизастаарынче, тудугжуларының билиг-мергежилин бедидеринче кошкак кичээнгей салып, ажыл шагының янзы-бүрү чылдагааннардан чедириглери эвээжевейн, тудуг кылыр хуусаа кызырылбайн турар. Тудуг-суур хөгжүлдезиниң айтырыгларын район, иедээ Советтерниң күүскомнары, агроүлетпүр каттыжыышкыны тодаргай план езугаар удуртпайн, бо талазы-биле практиктиг ажыл-херектерже шилчивейн турар.

Районда чурттакчы чонну 2000 чылга чедир чурттаар бажың-биле хандырарының боттуг программазы тургустунмаан, бо талазы-биле тодаргай санаашкыннар кылдынмаан. Чыл бүрүде районда 45—50 чаа өг-бүлелер немежип турар, а оларга хуунунда бериптер бажың чок, оон кадында чыл эгезиниң санаашкыны-биле районда 86 өг-бүле тускай бажың чок, 173 өг-бүле аргажок тар бажыңнарда, 94 малчын өг-бүлелер өглерде чурттап турар. Районга 2000 чылга чедир өг бүле бүрүзүн чуртталга нормаларынга дүгжүп турар тускай бажың-биле хандырар дээр болза, чыл санында 70—75 өг-бүле тааржыр бажыңнар-биле хандыртынып турар болза, ынчан чуртталга программазы күүсеттинеринге чоокшулап болур деп санап турар. Амгы үеде чуртталга тудуунуң байдалы бисте кандыгыл? Эрткен чылын нииті районга 54 өг-бүле чаа бажыңнарже көжүп кирген болгаш чуртталга байдалдарын экижиткен. Бо чылын хуузунда бажым тудуу-биле кады санаарга, 45 бажыңче өг-бүлелер көжүп кирип болур. Бир эвес бо-ла байдалдыг ажылдаар болза, чуртталга программазы 2010 чылга чедир-даа күүсеттинмес.

Совхозтарның малчыннарының чуртталга болгаш социал-культура байдалын бедидеринче угланган хемчеглери кошкак. Беш чылдың эрткен ийи чылында малчыннарга чүгле 10 чуртталга бажыңын, чаңгыс кызыл-булуңну туткан, чаңгыс-даа чунар-бажың кылбаан. Бо чылын планнаттынганы — малчыннарга чүгле 3 бажың тудар. Оон-даа өске бүдүрүлге, организациялар, албан черлери ажылдакчыларын чурттаар оран-бажың-биле хандырар талазы-биле тодаргай угланыышкынныг ажылдавайн, шүшпең хөделип турар. Ынчангаш ажыл-агый, бүдүрүлге, албан чери, организация аайы-биле чуртталга программазын төлевилеп, үстүкү удуртур органнары-биле сүмележип, чуртталга айтырыын шиитпирлээриниң талазы-биле саналдарын район Совединиң күүскомунга киирери чугула.

Чурттаар оран-бажың айтырыын шиитпирлээринге бир чугула угланыышкын болза, чурттакчыларның боттарының күзели-биле хууда чуртталга бажыңнарын тудары болур. Бодунда аргалыг кижилер күрүнеже албан черлеринче көрүп алган бажың эккел деп орар азырадыкчы хөөн деп чүве билдинир. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чаагы доктаалы-биле хууда бажың тударынга оон мурнунда тургулаан кызыгаарлаашкыннарны чок кылган, ам күзелдиг кижилерге күрүне бүгү талалыг дузаламчыны көргүзерин ында айыткан. Күрүнеден узун хуусаалыг чээлини бээр, хамааржыр организациялары, өске-даа күрүне албан черлери материалдарны садып, тып алырынга, черин алырынга дузаны чедирери көрдүнген болгай. Бистиң районда эрткен ийи чылда 13 кижи күрүнеден чээлини алган, олардан беш кижи бажыңнарын тудуп алган, чурттап орар, артканнары бажың тудар материалдарын белеткеп, сөөртүп ап, тудуун эгелээр. Ам хуузунда бажым тудар күзелдиг 27 кижи чээли алыры-биле билдириишкиннерни кирген, ону тааржыштыр шиитпирлээри негеттинип турар.

Мугур-Аксында хуузунда бажың тудар девискээрни райкүүском ангылап айтып берген, ол девискээрни суурнуң чиңгине планынга киирер, нииті суурнуң тудуг архитектуразын чараш көрүштүг болурун барымдаалааш, хуузунда тудугларның төлевилелин чагып кылдырган. Бо чылда тудары-биле республиканың Курпланың дамчыштыр 56 дөрбелчин метр шөлдүг үш өрээлдиг болур ыяш 15 бажыңны Кызылда чагып каан. Олар болу бээрге күзелдиг кижилер көжүрүп эккеп, тудуп ап болур. Ындыг бажыңнарның өртээ 10 муң рубльден ашпас.

Хамаатыларның хуузунда бажың тудуп алыр чүткүлүн бүгү талалыг деткип, дузаны чедирери эргежок чугула. Чижээ «Мөген-Бүрен» совхозта 7 малчын өг бүле боттарының акша-хереңгизин бажың тудуунга киириштир салырын санал даан. Совхоз ол киириштирген акша-хереңгилерни ажыглап бажыңны туткаш, малчынга чурттаар кылдыр бергеш, өртээниң арткан кезиин чоорту төледип ап болур аргазы бардыр. Чуртталга тудуун хөгжүдеринге, чурттаар оран-бажың айтырыын шиитпирлээринге хөй янзы аргаларны ажыглап болур, чүгле чүткүл, күзел, тывынгыр чорук херек боор турар.

Мөңгүн-Тайга районга тудуг-суурну хөгжүдеринге эң нарын болгаш берге айтырыгларның бирээзи болза тудуг материалдары-биле хандырылга болур. Ол чүгле тудуг организацияларынга эвес, а хууда чуртталга тудуунга база улуг доктар боор турар. Тудуг материалдарын кайыын садып, чедирип алырыл деп айтырыг доктаамал тургустунуп турар. Мону барымдаалааш, райкүүском районну дамчыштыр тудуг материалдарын садарының чагыгларын кылып, ону садарын организастап турар. 1987 чылда райпо шугуму-биле цемент, шифер, дилиг материалдары, кадаг, шил, өске-даа чүүлдерни эккеп саткан. Бо чылын тудуг материалдарының фондузун улам көвүдеткен болгаш ону сөөртүп чедиририниң талазы-биле чамдык организастыг хемчеглерни алырын райкүүском планнап турар.

Тудуг ыяжы чок бистиң районнуң байдалынга өскээртен белеткээн ыяш материалдарын сөөртүп алырының айтырыы база чидиг-биле тургустунуп турар. Бо талазы-биле шыырак күчүлүг лесовозтар район организацияларында чок. Ыяш материалдар барык чок болганда тус черниң тудуг материалдарын бүдүрериниң айтырыын боттуг шиитпирлээри эргежок чугула. РАУК-ке хамааржыр чайгы үеде ажылдаар тууйбу бүдүрер цехтиң күчүзүн эң долу ажыглаары чугула. Ол эрткен чылын 200 муң тууйбу бээриниң орнунга чүгле 150 муң тууйбу бүдүрген. Бо чылын 250 муң тууйбуну бүдүрери көрдүнген, ону ыяап чедип алыры, харын-даа ажырары дээш амдыгааштан эгелеп хемчеглерни алыры, белеткенири чугула.

Чуртталга тудуундан аңгыда социал-культура айтырыгларында шиитпирлеттинмейн келген айтырыглар база хөй. Чижээ, районда школа назылы четпээн уругларның чүгле 15 хуузу уруглар албан черлеринде хаара туттунган. Мугур-Аксынга 140 орунуг ясли-садтың тудуунуң дугайында хөй чылда тургустунуп келген айтырыг, мынчага оон төлевилели бүтпээни-биле, кандыг-даа шиитпир чок, чыл санында тудуг планынга кирбейн турар.

Эрткен чылын район Совединиң сессиязынга «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр районга чуртталга болгаш социал-культура тудугларын дүргедедир талазы-биле Советтерниң сорулгалары» деп айтырыгны чугаалашкан. Районга чурттаар оран-бажың программазын күүседир, 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн тускай бажың-биле хандырар сорулганы чедип алыр дээш Советтер, ажыл-агыйларның, бүдүрүлге, албан черлериниң коллективтери чаа хамаарылганы илередип тывынгыр, чогаадыкчы езу-биле ажылдап, болдунар бүгү хемчеглерни алыр ужурлуг.

Салчак ОЧУР.

ХАРЫЫСАЛГАНЫ БЕДИДИП, НЕГЕЛДЕЛИГ АЖЫЛДААР

Профоблчөвүлелдиң пленумундан

СЭКП-ның XXVII съездизиниң болгаш ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң негелделеринге дүүштүр эде тургустуушкунну удуртур талазы-биле профоблчөвүлелдиң президиумунуң отчедунуң дугайында айтырыгны пленумга чугаалашкан. Илеткелди профоблчөвүлелдиң даргазы Ш. П. Куулар кылган.

Пленумга белеткел ажылы чоруп турар үеде профоблчөвүлелдиң президиумунуң илеткелиниң тезистерин профоблчөвүлелдиң кежигүннеринге, кежигүннерге кандидаттарга болгаш ревизия комиссиязының кежигүннеринге баш бурунгаар таныштырган. Президиум кежигүннери профэвилелдиң организацияларынга, ажылчын коллективтерге отчёдун берген.

Профоблчөвүлелдиң президиум кежигүннеринге болгаш аппараттың ажылдакчыларының адресинге ажылчы чон бүдүрүлге ажыл-чорудулгазының, социал айтырыгларны шиитпирлээринге хамаарышкан хөй санныг саналдарны, бодалдарны кирген.

Сөөлгү үеде президиумга чугаалажыр айтырыгларның санын кызырган. Профоблчөвүлел янзы-бүрү хуралдарга ажылдакчыларны болгаш активистерни кыйгыртырын эвээжеткен, профэвилел организацияларынче, хоорокомнар, райкомнарже, адырлар аайы-биле обкомнарже чорудар бижиктерниң санын кызырган.

Аппараттың ажылдакчыларының комплекстиг үнүүшкүннерин чер-черлерже кылып, аңаа практиктиг дузаны чедиреринче харыысалгалыг ажылдакчыларны сургакчыладырын көвүдеткен.

Республиканың экономиказын, аъш-чем программазын хөгжүдеринче ажылдап турарларның амыдырал хандырылгазын экижидеринче, оларның күш-ажылын, кадыкшылын камгалаарынче, ажылчы чоннуң болгаш оларның өг-бүлелериниң дыштанылгазын эки организастаарының айтырыгларынче кол кичээнгейни профэвилелдер угландырып турар.

Профоблчөвүлелдиң болгаш профэвилелдиң адырлар аайы-биле обкомунуң ажылдакчылары ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны оларның ажылдап болгаш чурттап турар чериниң аайы-биле хүлээп ап турар.

Профэвилел кадрларын шилип алырын болгаш ажылга киирерин ажык-чаргыг болурунче кичээнгейни угландырган. Кадрлар-биле беседалажып, отчёттарын дыңнап, характеристикаларын бадылап, аппараттың ажылдакчыларының аттестациязын эрттирген.

Эрткен чылын болуп эрткен отчёт соңгулдалыг хуралдарга профэвилел комитеттериниң даргаларының составының 99 хуузу дээди болгаш ортумак эртемниг кижилер соңгуткан. Оларның иштинде 81 хуузу ажылчыннар болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар, 71 хуузу херээженнер.

Ындыг-даа болза, олар бүдүрүлге ажыл-чорудулгазынга болгаш социал амыдыралчы айтырыгларны шиитпирлээринге боттарынга берген эргелерин болгаш хүлээлгелерин долу ажыглавайн турарын илеткелчи болгаш санал бергеннер чугаалааннар. Ажылчы чоннуң болгаш профэвилел кежигүннериниң киирген хомудалдарын чогуур үезинде харыылаваас узамдыктырар фактылар бар. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң профэвилел комитеди (даргазы Тюлюш) ажылчын Лопатинаның шаңнал акшазын шын эвес казааның дугайында билдириишкинин үш ай ажыг харыылаваан. Профэвилел комитеттери шак ындыг хажыдыышкыннарны боттары кылып турар. Ындыг фактылар Мугур-Аксы ортумак школазында болгаш өске-даа бүдүрүлгелерде бар.

Ол ышкаш профоблчөвүлелдиң президиум кежигүннериниң болгаш адырлар аайы-биле обкомнарының ажыл-чорудулгазының дугайында илеткелчи ханы анализти кылып, илеткелинге шүгүмчүлекчи езу-биле демдеглээн.

Агроүлетпүр секторунуң ажылында эде тургустунуушкунуң чоруп турарында четпестерге илеткелчи болгаш санал бергеннер доктаагааннар. Республиканың экономиказында кол черни мал ажылы ээлеп турар. Ында ажылдап турар кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургуспайн турар. Ам бо хүннерде муң ажыг малчын өг-бүле өглерде чурттап турар. Нииті малчыннарның чүгле 20 хуузунда чунар-бажың бар. Сүт-бараан фермаларының хөй кезиинде дыштаныр, хеп уштур өрээлдер чок. Хойжулар кодаңнарының чүгле 55 хуузу электрижиттинген. Социал айтырыгларны чедир шиитпирлевейн турарындан ажылчы чоннуң негелделери улгаткан. Мал кыштаглаашкынының организастыг эттирерин, часкы тарылгага белеткел ажылдарын эки шынарлыг доозарын, күш-ажылчы коллективтерге сагылга-чурумну быжыглаарын кижи бүрүзүнүң ажылга харыысалгазын бедидерин илеткелчи чугулалап айыткан.

Профэвилелдер организацияларының ажылында эки талалар-биле кады базымнар бар-даа болза, хөй-хөй күш-ажылчы коллективтерде чорудуп турар ажыл-чорудулгазында хожудаашкыннар бар, оларның ажылында ажыл-херекчи тодаргай чүүлдер ам-даа эвээш.

Ажылчы чоннуң социал амыдырал хандырылга байдалдарын экижидери, күш-ажылдың камгалалы, бот-башкарылганы хөгжүдери-биле холбашкан күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралының эң чугула айтырыглары профэвилелдерниң салдарындан болгаш контролюндан үне бээр таварылгалар бар. Чоннуң профессионал өзүлдезиниң, күш-ажылдың бедик сагылга-чурумунга оларны кижизидериниң, ажылдаар чер бүрүзүнге боттарының хүлээлгелерин шынарлыг күүседириниң дугайында айтырыглар профэвилел комитеттериниң ажылында ам-даа чогуур кичээнгейге чедир тургустунмаан.

Эң бедик экономиктиг көргүзүглер күш-ажылдың болгаш амыдыралдың бедик культуразы дээш, социалистиг чарыштың өзүлүг организакчылары болурун профэвилел комитеттери чедип албаан. Чамдыкта ам-даа нииті санын, хемчээлин барымдаалаар, а ажылдың шынар талазы-биле көргүзүглеринче кичээнгей салбайн баар, чарышты организастаарының эрги аргаларындан шиитпирлиг-биле чайлаары чугула дээрзин санал бергеннер демдеглээннер.

Профоблчөвүлелдиң президиум кежигүннери чер-черлерге барганда чүгле сургакчылаан ажылынче кичээнгейни салыр, ында күш-ажылчы коллективтерге ховар барып турарының мурнакчы арга-дуржулганы нептередир хемчеглерни четпес организастап турар.

Профоблчөвүлелдиң эргезинде турар «Мөңгүлек» аалчылар бажыңының ажылдакчылары келген кижилерге эптиг-ээлдек эвес, каржы, оон столовазында болгаш буфединде аъш-чемниң ассортиментизи кызыы, чемниң шынары багай, тыва шай чок боор турар.

Ажыл-агыйларның удуртукчулары боттарының эрге-хүлээлгелерин соора ажыглаар, боттарының туразы-биле хамаанчок ажылдаар таварылгалар бар. Оон чижээнге Каа-Хем районда СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң директору И. П. Лавриненкону хамаарыштырып болур. Совхозтуң ажылчыннарындан бир кижи ажылга үнмээнде, азы бир саанчы хүнде саар судун күүсетпээнде торгаар фактылар бар болуп турар.

Чамдык совхозтарның директорлары улусту ажылга хүлээп алырда дужаал бижээш, совхоз кежигүнүнге хүлээп алыр дээр утказыг бижип каар. Ол ышкаш улусту ажылдан үндүрерде ында профэвилел комитеди-биле сүмелешпейн үндүрер, улуг хажыдыышкыннарны болдуруп турар.

Ажыл-агыйларда күш-ажыл дептерин долдурарда шын эвес долдурар, чамдыкта ол хевээр, кандыг-даа демдеглелдер кылбас фактылар бары пленумга илерээн. Аңаа чижек кылдыр Эрзин районнуң «Нарын» совхозун хамаарыштырып болур. Ол совхозта 1977 чылдан бээр ажылчыннарның күш-ажыл дептеринге кандыг-даа демдеглелдерни кылбаан.

Улуг-Хемниң ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы бир ажылчынны кадыкшылга хоралыг цехке ажылдааны дээш пенсияже 55 харлыында үндүрер турган, 60 харлыында пенсиялаткан, администрация, профэвилел комитеди херекке албааны профоблчөвүлелдиң күш-ажылдың эрге-хоойлу инспекциязының эргелекчизи М. Ф. Глазырин бодунуң саналынга чугаалаан.

Пленумнуң ажылынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Парунин олар киржип чүве чугаалааннар.

СЭКП обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак пленумнуң ажылынга киришкен.

Николай ДАЖИНМАА.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН СЛОВАРЫ

ССРЭ-ниң Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хоойлузун ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязынга 1987 чылдың июнь 30-да хүлээп алган. Ону хүлээп алыр мурнунда ук Хоойлунуң төлевилелин бүгү улус чугаалажып көрген. Хоойлу болза экономиктиг реформа үндезиннериниң бирээзи болур. Долу бот-орулга-чарылга аргазында тургустунган амгы ажыл-агый механизминиң нормаларын бүдүрүлгеге демократчыдылганы быжыглаары-биле, массаларның чогаадыкчы чорудундан тывылган бот-эргелелдиң чаа хевирлери-биле ол холбаштырып турар. **Эде тургустунуушкунуң алыс утказын үндезин ажыл-агый реформазын демократчыдылга-биле чайгылыш чок холбаштырарын ук хоойлу илергейлеп турар.**

Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлу, бир талазында, Күш-ажылчы коллектив дугайында болгаш бүдүрүлгелерни, албан черлерин, организацияларны эргелеп башкарарынга оларның ролюн бедидер дугайында хоойлудан, өске талазында, Социалистиг бүдүрүлге дугайында 1965 чылда үнген дүрүмден чогум-на оозу-биле ылгалып турар.

Хоойлунуң принципиалдыг чаа негелделери оон хөй-хөй чүүлдеринде тодараттынган.

Күш-ажылчы коллективтер бүдүрүлгениң (каттыжыышкынының) ажыл-чорудулгазының эң чугула айтырыгларын (Күш-ажылчы коллективтер дугайында хоойлуда ышкаш, чөвүлээр эвес) ам шиитпирлээр эргелиг апарган. Ынчангаш күш-ажылчы коллективтерде бот-эргелел аргалары юридиктиг тодаргай үндезиннерлиг болу берген. Бүдүрүлгениң удуртукчузу биле күш-ажылчы коллективтиң аразында харылзаазы база өскерилген, удуртукчуларны соңгулдалыг принцип езугаар депшидер. Соңгааны коллективтиң мурнунга олар харыысалгалыг болгаш боттарының отчёттарын бээр.

Кырбүдүрүлге дугайында хоойлу экономиканы эргелеп башкарарының бюрократчы, чагырып дужаар методтарының тыптып кээр чылдагааннарын чайладыр. Улус ажыл-агыйының эң чугула сорулгаларын шиитпирлээринге төптен эргелеп башкарылга ханылаар, оон-биле кады эргелеп башкарылганың экономиктиг методтары күштелир. Ынчангаш Хоойлу болза демократтыг централизмниң чурумунче ажыл-агый харылзааларын чайгылыш чок бактаадып киирер, оон түңнелинде экономикага күрүне удуртулгазы бүдүрүлгелерниң инициативазы болгаш бот-тускайлаң чоруу-биле херек кырынга ханызы-биле тудуш холбашы бээр. Дужуметсиг езу-биле аңаа-ла хайгаарап олурар чорук чайлаттынар. Ам чогуур төптен бүдүрүлгеге чүгле контроль чурагайлар, күрүне чагыглары, эртемге үндезилеттинген үр хуусаалыг нормативтер болгаш лимиттер бээр. Бүдүрүлге планнарны боду ажылдап кылыр база бадылаар, керээлерни чарар, ол оон-даа өске эргелерлиг.

Бот-орулга-чарылга дээрге ол чүгле бот-тускайлаң чорук эвес, а харыысалга деп чүвени маңаа барымдаалап көрбүшаан, бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының түңнелдерин бүдүн коллективтиң болгаш ажылдакчы бүрүзүнүң чаагай чоруу-биле хоойлу шыңгыы дүүштүрер. Чижээлээрге, ажылдап алган ажыктың чартыын (доктааткан нормативтер езугаар) бюджетче, банк болгаш үстүкү органнар мурнунга хүлээлгелер күүселдезинче шилчиткен соонда, ажылдап алганы ажыктың (арыг орулганың) арткан кезээ бүдүрүлгениң эргезинге бүрүнү-биле артар, ажыл төлевиринге акша-хереңги-биле кады коллективтиң бот-орулга-чарылга орулгазын ол тургузар. Биргээр чугаалаарга, бүдүрүлге эки ажылдаан тудум, бот-орулга-чарылга орулгазы хөй болур.

Кубүдүрүлге дугайында Хоойлу моон соңгаар улам сайзырангайжыыр. Амдызында оон чүүлдери, тодарадыглары ам-даа чедир ажылдаттынмаан.

Күш-ажылчы коллективтерге бот-эргелел — социал эргелеп башкарылга хевири-дир, аңаа эргелеп башкарып турар кижилер дээрге-ле коллективке база башкартып турар кижилер болур. Ынчангаш коллектив болза эргелеп башкарылганың хары угда субъектизи-даа база объектизи-даа болуп турар.

Бүдүрүлгеге демократияны хөгжүдери, күш-ажылчы коллективтериниң ажылынга езулуг бот-эргелел аргаларын чайгылыш чок нептередири — ниитизи-биле социалистиг демократияны ханыладырынга болгаш калбартырынга эң чугула угланыышкын-дыр.

Бот-эргелелди шынар талазы-биле чаа бедикче көдүрер дугайында идеяны, бот-эргелел аргаларын күрүне тургузуундан дашкаар эвес, а оон иштинге хөгжүдер дугайында принципиалдыг чугула түңнелди СЭКП-ниң XXVII съездизи үндүрген. Демократияны күш-ажылчы коллективтерге калбартыр дугайында ленинчи идеяны катап тургузарының теоретиктиг үндезинин съездиге салдынган, оон соонда СЭКП ТК-ның январь болгаш июнь (1987 ч.) Пленумнарынга ол улам тодараттынган болгаш Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлуга юридиктиг чурум-биле магадылаттынган.

Бүдүрүлгелер, каттыжыышкыннар коллективтери боттарының бот-тускайлаң болур чоруунуң аайы-биле бистиң күрүневисте нииті доктааткан нормаларга болгаш дүрүмнерге чагыртыр хүлээлгелиг. Күрүнениң эрге-ажыктарын болгаш хамаатыларның эргелерин сагыыры дээш, хүлээп алган хүлээлгелериниң күүселдези база оруналыг болурунуң деңнелин хандырары дээш бүдүрүлге бүрүзү харыысалгалыг болур, күрүне, бүдүрүлге, күш-ажыл сагылга-чурумун ол быжыглаар.

Бот-эргелел байдалдарында бүдүрүлгениң бүрүн эргелиг ээзи болур күш-ажылчы коллектив бүдүрүлгениң организакчыларын демократтыг арга-биле соңгуп алыр, бүдүрүлгениң ажылын удуртурунуң хүлээлгелерин оларга дагзыр, тодаргайлаарга, ыяап-ла күүседир айтыышкыннар бээр болгаш ону үрээни дээш күүседикчилерни хемчег эмыо эргелер оларга тыпсыр. Удуртуңганы оларның дээштиг чорудары дээш харыысалганы соңгуттурган удуртукчуларга база онаар. Оон-биле кады коллектив кежигүннери (бот-эргелелге кандыг-даа чорупаас эвес) күш-ажыл чорудулгазының үезинде удуртукчунуң кандыг-даа айтыышкынынга чагыртырын хүлээнип алыр.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПЛЕНУМ ДООЗУЛГАН

ПРАГА. Чехословакияның компартиязының ТК-зының пленуму бодунуң ажылын дооскан. Аңаа экономика механизминиң эде тургузуушкунунуң болгаш социалистиг демократияның улам ыңай хөгжүлдезиниң байдалдарында партияның ажылының чугула сорулгаларын чугаалажып көрген. Пленумнуң киржикчилери ЧКП ТК-ның Президиумунуң илеткелин чугаалажып көрген. Илеткелди ЧКП ТК-ның чиңгине секретары Милош Якеш кылган болгаш аңаа долу деткимчени пленумга илереткен. Ян Фойтик болгаш Игнац Янакты ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүннеринге соңгаан.

КӨРҮЛДЕ АЖЫТТЫНГАН

ВАРШАВА. «Совет фильмнер-биле часкы ужуражыышкыннар» Варшаваның «Релакс» кинотеатрынга совет кинорежиссер Эльдар Рязановтуң «Лимбиге уттундурган аалга» деп кинозун көргүзери-биле эгелээн. Советтер чуртунуң кино уран чүүлүнүң чыл санында болур ол көрүлдезин ам болур ленинчи хүннерге болгаш ССРЭ болгаш ПУР-нуң аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш боттарынга дузаламчы дугайында Керээге ат салганының 43 чыл оюнга туразкааткан. Ол хүннер апрель 24-ке чедир бүгү Польшага болур. Экраннарга сураглыг кинорежиссерларның болгаш аныяк авторларның чаа болгаш көрүкчүлерге катап тургускан фильмнерни көргүзер. Александр Прошкинниң «Бежен үш чылдың соок чайы», а ол ышкаш Кира Муратованың «Үр байырлажыышкын» база «Кыска ужуражыышкыннар» деп ажылдары улуг сонуургалды болдурган.

«Совет кино-биле часкы ужуражыышкыннарның» ажылдарынга кинонуң совет мастерлериниң ССРЭ-ниң улустуң артизи Всеволод Санаевке баштаткан делегациязы киришкен.

(СЭТА).

ТУДУП ХОРУГДААН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Пенсильвания университединиң студентилериниң расизмге удур теделиишкинин америк эрге-чагыргалар күш-биле Газып каан. Удурланыышкын теделиишкиннинге киришкен чүс хире кижини олар тудуп хоругдаан болгаш ам судтаар деп турар. Университеттиң удуртулгазы оон президентизинге баштадып алгаш, расалыг ылгал көрүүшкүнүң чидиг айтырыгларын чугаалажып көөр-биле студентилер-биле ужуражырындан ойталааны ук теделиишкинге чылдак болган.

ЧАА ПАРТИЯ

АММАН. (СЭТА). Израильде баштайгы политиктиг араб партияны тургускан. Соңгу Израильде Назарет хоорайга митинг болган, аңаа Израильдиң араб чурттакчы чонун төлээлеп турар политиктиг болгаш хөй-ниитиниң он-он сураглыг ажылдакчылары, оон иштинде араб хоорайларның мэрлери киришкен. Демократтыг партия дээр ол партия эжелеттирген араб черлерни хостаары, Израиль-биле кожа, хамааржыпас палестин күрүнени тургузары дээш демисежир.

Тайылбырлакчының булуңу

ЧӨӨН ЧҮК БИЛЕ БАРЫЫН ЧҮКТҮҢ ХАРЫЛЗААЛАРЫ: ЧӨРҮЛДЭЭЛЕР

Ортумак болгаш биче ыраккшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк дугуржулганы чедип алырынче угленген оруктга чүгле Совет Эвилели эвес, социалистиг демкаттыжылгазының өске-даа чурттары база чаже күштү болгаш чаагай тура-соруктту үндүргени билдингир. Барыын Европаның боттарының улустарының күзел-чүткүлдеринге черуштур америк ракеталардан чарлыр күзели чок чамдык чазактарының «тура соруунуң муңчуреаныны» дугайында бир чыл мурнунда чер болганга чугаалажып турар дүшта, ССРЭ-ниң эвилелчилери Варшава Керээзиниң күрүнелериниң планнарынга болгаш бодалдарынга хамаарыштыр Барыын чүктүң чигзиниишкиннерин болдурбайн баар сорулгалыг дыка хөй желекчи саналдарны үндүрген.

Рейнден Бугка чедир бүгүде ядролуг чепсектерни болгаш улуг күчүлүг аңаа боо-чепсектерни узуткаарын көрген «Ярузельскийниң планы» дээр планны Польша чогум-на харын ынчан үндүрүп келген. Ядролуг чепсектен хостуг коридорну Төп Европага тургузар дугайында саналды Германияның Федеративтиг Республиказының чазаанга ынчан харын Герман Демократтыг Республика биле Чехословак Социалистиг Республика киирген.

Ам керээге ат салдынган, ону соңгаарладыышкын болгаш эдилгелер чокка күштүг болдуруп киирер дугайында аңаа эвес демисел америк сенатта чоруп турар душта, ССРЭ болгаш оон эвилелчилери тайбың ядролуг чепсек чок Европаже боттарының хамдыкшылдыын база дагын практиктиг ажыл-херектери-биле көргүзүп турар.

Ортумак болгаш биче ыраккшылдыг ракеталарны узуткаарының соонда Варшава Керээзиниң чурттарынга ажыктыг кылдыр ийи талага артар ыраккшылы 500 километрден эвээш эвес ядролуг ракеталар талазы-биле чамдык удурланыышкак айтырыглар тыптып келип чадавас деп чүвени олар билип турар. Ынчалзажок ССРЭ-биле оон эвилелчилери ол ракеталарны бүрүн узуткап тургаш, ол-даа айтырыгны эң ажыктыг кылдыр шиитпирлээринге белен.

Вашингтон керээзинге ат салганының соон дарый ГДР-ниң удуртукчузу Эрих Хонеккер ол ракеталарны узуткаарының болгаш оларны чаартырының планнарындан ойталаарының дугайында санал үндүрген. Ол базымның соонда ГДР-ниң болгаш ГФР-ниң бүгү девискээрин ядролуг чепсектен хостуг зона болдурарының дугайында чаа санал үнген.

Социалистиг чурттарның эгелекчи саналдарының боттуг, кедилиг, мөзүлүг бүдүжү болгаш харын-даа эптешкинчи чепшээрежикчи бүдүштүү ол саналдарга наточу чурттарның политиктиг дыка хөй партиялары каттыжып турары-биле база бадыткаттынып турар. Чижээлээрге, Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының болгаш Германияның Социал-демократтыг партиязының февраль 11-де Варшавага кады үндүрген инициативазында боо-чепсектиң шаар хандакчы системаларын боттуу-биле кызыраарынче, бот боттарынга бүзүрежирин быжыглаарынче кыйгырыг кирген. ПКАП-тың болгаш Германияның Социал-демократтыг партиязының төлээлекчилериниң онзагап демдеглээнин езугаар алырга, ол инициатива «Ярузельскийниң планынга» дыка хөй чүүлдер талазы-биле домейлешкек болган.

Каш хүннер эрткенде Копенгагенге болган чугаалажылга-конференцияга Болгарияның Компартиязының болгаш Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының, Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының база Данияның, Бельгияның болгаш Нидерландының социал-демократтыг партияларының төлээлекчилери ыраккшылы 500 километрден эвээш эвес ядролуг боо-чепсекти узуткаарын деткээннер.

Бир эвес наточу чурттарның чагырыкчы бөлүктериниң көрүүшкүннери социалистиг чурттарның көргүзүп турар чаагай тура-соруунуң езузунга дүгжүп турар болган чүве болза, кайгамчык-ла эки болур турган ийик. Ынчалзажок делегей мыраңай өске хевирлиг байдалды көрүп турар болгай. Совет-америк керээни чаргаының деткиишкин база чазалгалар, эдилгелер болгаш чылдырыышкыннар чокка америк сенатка күштүг болдуруп бадылаары дээш ыткыр үн биле санал даашаан. Барыын Европаның чамдык чурттарының удуртукчулары болгаш АКШ-тың администрациязында чамдык кижилер чогум утказы-биле алырга, ол керээни боттуг ажыы чок чүве болдурарын күзеп турар. Биче ыраккшылдың чепсектериниң талазы-биле чугаалажыышкыннар дугайында социалистиг чурттарның саналдарын ыыт чокка оюп эртпишаан, Европаге наточу ядролуг боо-чепсектерниң «орнун катап тургузарының» болгаш оларны чаартырының дугайын чудуруп турарлар.

«Орнун катап тургузар» деп чүл ол? Варшава керээзиниң чурттарының девискээрлеринде четсин дээш черлеринге барып дээптер аргалыг чалгыныг 1300 ракеталарны бомбалакчыларга сайгара тургузар дээш ол-дур, оларның аразында «першингилер» чер кырынга биче ыраккшылга ужугар ядролуг системаларны өске-даа 600 ракеталары база бар.

Ынчаарга Европаның айыыл чок чоруун езулуг быжыглап алырынга ядролуг чепсектерниң орнун катап тургузары эвес, харын чугаалажыышкыннарга идепкей болгаш чаагай тура-сорук херек.

Александр КОНДРАШОВ.
(СЭТА).

Европа биле Азияның шырайы

«Иениң салым-хуузу» деп документалдыг тоожудан эгелер

Москва чоокшулаан тудум, Наташаның сеткили хөлзеп чораан. Каш чыл мурнунда оон сеткилин арай сырыннадып ушуп чорупка турганын ол утпаан. Орук-ла, орук. Чаңгыс черге турум чурттаза деп ол ынчан күзеп чораан. «Ырак тудум ынаа дендээр» дээш ышкаш, кады чурттап чорбааны бээ куйнуун көрүксей-даа берген. Ам оларга улуг-ла белекти аппар чорааны ол.

Поезд доктаай берген. Суртаглыг Казань вокзалы биле хевээр дүймевишаан. Кижи дээрге ымыраан кымыскаак-ла. Николай Константинович уруун эде чергей берген кадайының шенээнден тырткаш, соңгаже айыткан. Ында таныш эргим арыннарны көрүп кааш, Наташаның арны хүлүмзүрүй берген. Бичии Надяның кырган-авазы холдарында улуг-ла боодал чечек тудуп алган, оозун чайып турган. А кырган-ачазы кымдан-даа кээшпегей, бо-ла вагон иштинде кире халып келген. Экилежип чорүй, ол дораан Надяда барган.

Аныяк Рушевтер вагондан үнгеш, дораан-на төрелдериниң кускаанче дүйн бергилээн. Шоваалаң кара карактарлыг, чээ-ле чылчайты каттырып чыдар апарган Надюшазы шуптуу улустуң кичээнгейиниң төвүнде барган, холдан холче дамчып чорууп турганын авазы чоргаарал-биле хайгаарап турган.

— Өг-бүлеңер өзүп, немешкен ине ат улус-тур силер але— дээш, Константин Николаевич кырган-ачай болганым ам чээ-ле өзүлүг медерел билген чүве дег, өөрээнинден бичии кижизин өру октай каап турган.

— Ой, кырган-ачазы, ол чеш кижи бүзе октап алдың—деп, кырган-авазы девидеп алгырган.

— Бүзе деп чүзүл моон, шаажан езы хрусталь ээес-тир бо — дээш, кырган-ачазы уруум улам-на хөрээнге чыыре туткан.

Каш чыл мурнунда шоолуг үр-даа көрбээни көнниче куччуу элээн тоттап көргеш:

— Арның агара берген, арта-ла арыкан ышкаш-тыр сен, уруум, кадыың анаа бе!— деп сагыш човап айтырган.

— Ибе, көңгүс анаа мен — деп, Наташа биезин перуу чок, чазык хүлүмзүрбүшаан чугаалаан. Ол ам мурнундагы дег перуук аныяк артист ээвес, дуржулгалыг башкы, оон кадында ээ кижи.

— Уруум оруқка шылагзыңды ыймаан. Оон кадында бо хем.

(Төнчүзү. Эгези №№ 86, 87, 88 «Шында»).

эвг амытан анаа кайын амырдыш шаңнап чораан деп — дээш, бээ улештир чугаалаан.

—Көрбес сен бе, моон ийи баш чоруткан улус ам үш баш чеде берген ээп келдилер ышкажыл. Бистиң полугүвүс немешкен ышкажыл, кырган-авазы.

Николайның ада-иези ам боттарын энирги ышкаш ээлзы, ачазы дишпейн, кырган-ачазы, кырган-авазы диким бергенин Наташа дораан эскерип каан. Оглу-келининиң үргүлүг болганынга олар дыка-ла өөрээннер.

Дөөртезинде даштыкыдан ээп келген уругларынга база Рушевтерниң төрел укеезынга немешип келген бичии хамаатын Надюшага тураскааткан өг-бүле байырлалы эрттиргеннер. Орта Рушевтерниң хөй-ле төрел-дөргүлдери, эш-өөрү чыглып келген. Моон мурнунда оларның ындыг хөй төрелдери чыглып турганын Наташа көрбээн-даа. Оларның чамдыызын ол бир-ле дугаарында көрген. Николайның адазының дуңмалары, авазының дуңмалары, дуңмаларының уруглары дээш-ле баар. Ол хөй улус шупту-ла кончуг маңыраалдыг дээрзин Наташа чазыг чок билген. Оларның аразында кымнары чок дээр. Шупту-ла улуг-улуг ажылдакчылар. Николайның кады төрээн угбазы Татьяна Константиновна Москваның Ленин аттыг педагогика институдунуң доцентизи, филология эртемнериниң кандидады. Оон-биле алышкылар уруглары болур Зоя Анатольевна МКУ-да баш кылап турар, оон дуңмазы Наталья Анатольевна ында испан дыл башкызы. Николайның дайылары архитектор Алексей Николаевич, оон дуңмазы биология эртемнериниң кандидады Владимир Николаевич Кариевтер дээш, кыммарны чок дээр. Шупту-ла бедик культуралыг улуг эртемденнерниң аразынга девидемчиг-даа, сүрээдемчиг-даа. Ынчалза-даа олар шупту бедүүн сеткилдиг, сагыш човангыр кижилер. Шынап-ла угаанныг, бедик культурлуг болган тудум, улус бедүүн, бүзүмүг сеткилдиг болур чүве-дир дээрзин Наташа ынчан ылап билген.

Ол кежээ шупту-ла кижилерниң кичээнгейин бичии кижиде — Надяда болган. Кижи бүрүзү-ле ону чаптап оон арын-шырайында кымны дөзээн ин-дедек барын маргылдып-ла турганнар.

— Че, мээң ол моол кызымны ол-бо дижип турбаңар. Ол дээрге Азия биле Европаның арын-шырайын катай хаара чыып алган кыс чүве — деп, кырган-ачазы хөөрээвишаан, пианинозунуң артынга олуруп-кааш, ойнаавышаан ырлай берген. Опера ыраажызы кырган-ачазының чараш күштүг үнү өрээл иштинге сыңышпайн, дашкаар кудумчуларже, бульварларже чүткүп үнүп турган-зыг. Бөлерниң чорваан кырган-авазы таныш тевве бергенде, кым оон-биле маргыжып шыдаар боор. Танцылаарын ам-даа элээ деп ашаа хорууп турза-даа, Наташа туттунуп шыдаваан, кунчуу-биле кады теп үнүпкен.

— Кенниңисти моол кижи деп билбээн-не болгай мен— деп, Коля-биле угбашкылар уруглары боор Зоя Анатольевна ам чаа миннип чугаалаан.

— Моол деп чүнүл, тыва деп даан. Тыва кижи-ле болгай — деп, Наташаның күнчүү тайылбырлаан.

— Тыва? Адырам, билир-ле ышкаш мен. Чогум ол Тыва кайда турарын сактып чадап ор мен.

— Ону бо Коля тайылбырлап бээр ыйнаан. Мээң-не билип алганым— тыва келин эңне топтуг-томааныг, эгениичел, сагыш човаачал, хүндүлээчел боор чүве-дир. Ол дээрге кижиде үнелиг шынар-ла болгай—деп, Коляның авазы сеткил ханган дег чугаалаан.

— Тыва дугайын сонуургайдыр силер бе! Ынчаарга-ла ам география талазы-биле билиглерни шыңгаптайн. Енисей хемин кым билирил?

— Енисейни билбес боор бе. Ол Сибирьниң улуг хеми-ле болгай.

— Чугээр-дир. Ынчаарга ол хем кайын эгезин алган ийик?

— Адырам, кайын ийик моң..

— Ынаар-ла бедик дагларла ышкаш чүве.

— Ийе, ийе, Саяннар деп даан.

— Углуун углуг-дур силер. Өдүрээн часса-даа хөлүн часпадыңар. Тыва дээрге Азия диптиң төп оргузу. Оон төп хоорайында Азияның географтыг төвүн айыткан байзаңы ында тургускан. Тывалап Улуг-Хем деп адаар Енисейниң бажы, меңги берттүг бедик Саян сыннарының аразында ыраажылар ырлап ханмас чуруккулар чуруп төтпес чараш ораны Тыва деп адаар чүве-дир, ам билип алдыңар бе!—деп, Николай Константинович баштактаны аарак тайылбырлаан. Адазы аңаа улаштыр немеп каан:

— Бо Коля ол каас, чараш оранны доозун чуруп ханмайн, оон чараш кыстарының бирээзин эдертип келген кижи-ле болгай. Тыва дугайында оон чогаалдары ам-даа үргүлчүлээр деп билиңер.

— Ол чогаалдарының бирээзи сээң хоюнуңда олур ышкежыл, ачай—деп, Коляның угбазы кырган-ачазының хойнунда орган бичии Надяже айыткаш баштактанган.

Аалчылар орай тарап чанганнар. Байырлажып чорупктура, кижи бүрүзү-ле Азия биле Европаның шырайы сиңген Евразия Надежданың дургени-не улуг кижи кылдыр өзерин күзеп чорупткан турганнар.

Чоок кижилериниң кичээнгейинге бүргетпеш, кунчуң-не өзүп-доругуп орган чаш төлүнүң чассыг чырык арнын көргеш, аныяк иениң өөрүшкүзү чайгаар кылтыгып турган. Ол шаанда кырган-авазының «уругларының уруглары дег чараш, эргим, оон артык чүве чок» деп органын сактып келген. Кандыг-даа чонда кырган ада-иелер домей-ле. Олар шупту-ла чаагай сеткилдиг, ажы-төлүнге чүгле эки ну ужээр. Оон Надязы база кырган ада-иезинге эң-не чараш, чаптанчыг, угаанныг кылдыр сагындырып тур боор. Олар аңаа дыка-ла ынак-тыр деп, Наташа бодангылай бээр.

Уруг-дарыы өзүп-доругкаш, ол-бо чүкче, уязындан ушуп үнгеш куш оолдары дег, тарап чоргулай бээрге бажыңынга дыңнаңла ийилээн артчаан улуг Рушевтерниң Москвада Городская кудумчузунда бажыңынга база катап шимээн-даштыг, хөглүү кончуг апарган. Оон-биле кады бажыңның ээлеринге чаа сагыш човаашкын, чаа хөрыкысалга немешкен.

Аас-кежикке бүргеткен чамы-ла чаш уруунуң кажан-ырлым чүгле атпаңнады безып ээвес, хорун ужа-тура маңнап турар апарганын улуг-ла эскербейн барган. Ол шимээн-даштыг бичии кижи өрээлдерге бир кылдыр маңнап, чугтуп, дукпуртуланып, канчап турбас дээр. Оон сооңдан эдерип, кылаштаан кырган-авазының шоо тене бээрге, ол сандайга олуруп алгаш, уруун хайгаарап, эң-бээзин чүүнерлабиле оозунга хойлең аргып берип орар. А бирээзи өрээл иштинге куштаалдырбышаан. Ол саазын, карандаш тудуп алза, ынчан чүгле оожум, шимээн чок апаар.

Бичии уруглар шупту-ла ындыг. Саазын, карандаш тудуп алган болза, шыйып, шокарлап-ла билирлер. Надя база ындыг болган. Оон оозунче улуг сагыш салган кижи-даа чок. Бир-ле хүн Коля биле Наташа ажылдан кээрге, Надяның кырган-ачазы оларже саазын сунган.

— Уруумарның баштайгы чогаалы-биле таныжып көрүңер — дээн.

Саазында кижи баштыг аъттар дүрзүлөп каан болган. Николай Константинович каттыра берген. Наташа аайын тыппаан.

— Бо чүзүл моон. Кижи баштыг аъттарны кайыын көрүп алганы ол?

— Тоолдан бер дээш кижи амырадыр ийикпе. Дүүн кежээ бүрүнгү грек тоол ыдып бергенмен. Тоолда кентаврны (кижи баштыг аъттар) ажок сонуурган, катап-катап айтырып орган чүве. Бертен ыдтаа чок чуруттунуп-ла орду. Оон көөрүмге ол кентаврлерны дүзүрлеп алган болду ышкажыл — деп, кырган-ачазы чугаалаан.

Николай Константинович чуруучу кижи болгаш ынчээрлы ол ийикпе, уругуң шорберлап каан дүрзүлеринче үр-ле кайгап турган.

— Бо Надя кончуг-ла чогаадыр хире-дир. Адазы оон салдыкпайн кайгап турун берди ышкажыл—деп, Наташа кыжырыма чугаалаан.

Николай Константинович кадайының кыжырымаан-даа эскербейн:

— Бичии кижилер холдуунда карак-биле көрген, билир, таныыр чүвелерин дүрзүлээр болгай. А Надя дээрге сагыжынга киргенин бодап тургаш чураан ышкажыл. Оозун бодаарга ында чогаадыкчы сумду черле бар ышкаш-тыр — дээн.

— Оо, бо Надя кончуг-ла шыырак чогааткан ышкажыл. Адазы оон талантызын ажыдып турары ол ыйнаан. Че, бичии уруглар черле ындыг ышкажыгай. Мен-даа бичиимде шыкпыыш туткаш, харга азы хөм кыдыынга элээнниннге инектер, сарлыктар, тевелер дүрзүзүн шыйып-ла чоруук мен.

— Ол дээрге сээң билир, таныыр дириг амытаннарың ышкажыл. А кентаврны кым көрген деп бодаар сен!

— Че, сээ Надяң-на көрүп кааны ол ыйнаан.

— Ынчангаш ол-дур. Сеткили-биле көргеш, чураан ол-дур. Чогаадып деп чүве ол-дур. Чуруучу болур ээвес деппе.

— Ой та. Мен-не бодаарымга ол музыкант болур хире. Оон ыры-музыкага сундулуу кончуг хире-дир. Ам безин пианинога сонтаары улуг дивес силер бе—деп, кырган-ачазы үзе кирген.

— Дыка маргышпаңар. Оон музыка дыңнааш танцылаай бээрин көрбээн силер бе, тект черле часпас. Оон бөлериндге болурунуң бүгү барымдаазы бар-дыр. Авазының болгаш кырган-авазының талазы черле чаа база бээр болду бе—деп, кырган-авазы база-ла чыда келбээн.

Улустуң чогум чүнүң дугайында маргыжып турары аңаа бичии-даа хамаарылга чок чүве дег, ынаар бичии-даа сагыш салбайн Надя ойнаарызын хенперип орган. Оон хензиг чинге салааларының эптиг, туттунгуруун эскерип тура, Наташа бодунуң кырган-авазының шагда оон чинрбей дег ээлгир, хөртеш салааларын көргеш, «Мээң кызым шевер дааранныр кижи болур, салааларының ээлгир чаражын көрбес бе. Урууң өзүп кээрге тон даарадып кедер мен» — деп органын сактып келген. Кырган-авам Надяны көрген болза, база ынча дээр ийик. Кижи бүрүзү-ле бодунуң бүдир, чоок чүвезинче тыртар чүве ышкажыл. Че, урууң, кым-даа болур болза хамаан ээвес. Ону төлептиг, мөзүлүг кижи кылдыр өстүрүп каар болза, мөңээ аас-кежик ол-ла ыйнаан кылдыр бодап турган.

Николай Константинович ол хүндөн эгелээш, урууңуң саазын шокарлааррын бүдүү хайгаарап эгелээн. Аңаа чуруур альбомнар, карандаштар садып бээр апарган.

— Сен урууңну шимал-ла чуруучу кылып алыр дээш шырбайып-ла тур сен бе, Коля —деп, Наташазы айтырган.

— Чок, аңаа хайгаарап турарым ол-дур ийин. Ону албадап болбас. Хенну калып каар. Оон өзүлүг чурулгага сундулуу илерей бээрге ынчан деткиир мен. Амдыызында бодунуң аа хөнну-биле чуруп турган ээн— деп, адазы харыылаан.

— Оозу-ла чеп боор. Улуг бүрүзүнде Моцарт бар дээр ийикпе. Ону улус аңаа ээвес сөглеп каан-на болгай. Чүгле төрүттүнген талантыны үезинде деткиир, ажыдар херек. Оон башка ол уругиуң аналы элегчеэнг тур сонуурганы боол, эстип байы бээр-ле болгай. Чеже-чеже Моцарттар, Рафаэльдер, Пушкиннер, Шаляпиннер үезинде ажыдылбайн, деткимче чок сайзыравайн, ис чок барган деп бодаар силер—деп, Надяның кырган-ачазы Константин Николаевич оглун деткээн.

Төрелдериниң кичээнгейинге бүргеткен Надя-Найдан билдиртпейн өзүп орган.

Екатерина ТАНОВА.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

ССРЭ-НИҢ КУБОГУ ДЭЭШ

Чоокта чаа Ак-Довуракның спортчуларынга өөрүнчүг медээ келген: «Асбест» командазының хол бөмбүүнге Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк зоназынга ССРЭ-ниң кубогу дээш ойнаар шилиндек командаларның составынче киирген. Моон мурнунда бистиң республикадан спорттуң бо хевиринге чаңгыс даа команда шак ындыг улуг маргылдааларга киржип шыдаваан.

Тюменьге апрель 15-17-де, Якут АССР-ниң Черск хоорайга май 13-15-те, Кызылга май 27-29-туң хүннеринде, сөөлгүзүн Владивостокка июнь 10-дан 12-ге чедир 4 команда ойнаан соонда тиилекчизи тодараттынар.

«Асбест» командазының хол тренери Сергей Иванович Маннин биле ужурашкаш аңаа киржир эргени канчап чедип алганын, белеткел ажылдарын канчаар чорудуп турарын айтырдым.

— Бистиң командавыс республиканың районнарының, Шагаан-Арыг, Кызыл, Минусинск хоорайларның шыырак командалары-биле каш удаа ужурашкаш, бирги черни ап келгенниң түңнелинде бо улуг маргылдаага барып киржир эргени чаалап алган. Белеткел ажылдарын дыңнадышкышныы алганывыс соонда дораан-на эгелээш, хүн санында чорудуп келдивис. Район шиитпиирин өзүгээр 15 кижини ажылдан хостаан турду. Оон иштинден 6 кижини сөңмер, 4 кижи курлаавырга чорүр кылдыр шилип алган.

Спорт килдизиниң директору Сергей Маннин, «Тыва даг-дугуу» комбинаттың дузалал транспорт гаражының механиги Андрей Маннин, Кызыл-Мажалыктың уругларның спорт школазының тренерлери Николай Монгуш, Мерген Монгуш ышкаш эң шыырак ойнаакчыларның аразынче Шагаан-Арыгда башкы Валентин Балыкоолду киирип алыры чөпшээрээн.

«Тыва даг-дугуу» комбинаттың директору Ю. Т. Комаров, ында партком секретары А. Н. Шулепов бүгү талабиле практиктиг деткимчени көргүзүп, идик-хевин садып берген болгаш шуудеймечече ачыш-херегиниң тускайлаан.

Команда кежигүннериниң сеткил хөөну кандыгыл, тиилелге чедип алырынга хорадап турар бе дээрзин айтырдым.

— Ужуражырывыс командаларны көрбээн, билбес болгавыыста, ону баш удур догаажыырары берге. Республикавыстың адын камгалаар улуг онаашкан-дыр, идегелди шыдаар, шаңналдыг чер дээш ойнаарын кызыдар бис—деп, Сергей Маннин чугаалады.

Команда Тюмень хоорайже чорупкан. Чоруушкар чогузун, ойнакчылар.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.)

БАЗА КАТАП ИЙИГИ ЧЕРДЕ

Россияның профэвилелдериниң эки тура куш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Смоленск хоорайга болган хостуг хүреш маргылдаазынга Маадыр Допуй-оол 57 кг деңзизинге ийиги черни алгаш, шыңдаа командазының кежигүнүнге артып калган турган.

Чоокта чаа Бүгү-эвилелдиң эки тура куш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Гродно хоорайга болган маргылдаазынга киришкеш база шаңналдыг ийиги черни алган. Ам апрель орган үезинде ССРЭ-ниң аныяктар аразынга болур маргылдаага киржири-биле Россия Федерациязының төлээзи хүрежир дээш база катап чыылдада артып калган.

Бо чылдың февраль айда Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумун ол дооскан.

(Бистиң корр.)

КУБОК АРТЫП КАЛГАН

Куш-ажылдың болгаш дайынның хоочуну Калдың Монгуша тураскааткан бокс маргылдаазы Баялы-Алаак ортумак школазынга болуп эрткен. Аңаа 62 боксер киришкен. Оларның аразында республика маргылдаазының чемпионнары болгаш шаңналдыг чер ап турган спортчулар база бар.

Чидиг демиседиң түңнелинде команда аайы-биле бирги черни Баялы-Алаак ортумак школазының командазы алгаш, кубокту арттырып алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Ак-Туруг болгаш Ак-Довурактың командалары төлептиг болган.

Дмитрий СААЯ,
Чадаана хоорайда тренер.

Төрээн дылың өөрен

ДЫЛДАРНЫҢ ХАРЫЛЗААЗЫ

Бодунуң грамматиктиг болгаш фонетиктиг шынарлары-биле тыва дыл түрк уктуг дылдарның уйгур-тукюй бөлүк кезээнге хамаарышыр. Тыва дыл, бир талазындан, эске түрк дылдар-биле демей хевирлиг болбушаан, эске талазындан, бир-ле онзагай, ук дылдардан ылгалып турар демдектерлиг.

Дылдың сөс байлаандан ук чоннуң төөгүзүн билип ап болур.

Тыва лексика чиигиме түрк сөстерден ангыда, өске дылдардан сөстерни хөйү-биле үлегерлеп алган. Оон иштинде моол дылдан келген сөстер хөйү черни ээлеп турар. Бо талазы-биле тыва дыл Мурнуу Сибирьниң түрк дылдарындан (чижээлээрге, алтай, хакас, шор) элээн ылгалдыг. Үлегерлеп алган моол сөстерниң хөйү-биле Сибирьниң түрк дылдарындан чүгле ачыт дыл тыва дылды мурнап турар.

Төп Азияның өске-даа төрел бөлүктери дег, тыва моол улустарның аразында харылзаалары бымыг болгаш бурунгу дазылдарлыг. Эң-не күжениишкинниг, хамы, политиктиг база социал-экономиктиг харылзаалар XII чүс чылдан эгелеп, XX чүс чылга чедир уламчылааныңдан, тываларның амгы үеге чедир артып калган материалдыг болгаш угаан-бодал культуралары моол улустуң культуразы-биле элээн холбаалыг. Ол дугайын ол ийи улустуң аас чогаалының турескаалдары, амыдырал-чурталгазының, урам мүүлүүн болгаш дылдарының байдалы көргүзүп турар.

Моол дыл дамчыштыр тыва дылдың лексиказынче чүгле чиигине моол (азы ниити түрк моол) сөстер ээвес, харын кыдат, тибет, санскрит (Бурунгу Индияның литературлуг дылы), иран, араб, грек дээш өске-даа дылдардан сөстер кирген. Оларның иштинден төвүт (тибет), санскрит сөстерни көрээлиңер. Ол төвүт, санскрит уктуг лексемалар («сөс» дээн эртем термини) кажан, канчаар, тыва дылдың составынга кирип келгенин дизе, мынчаар тайылбырлап болур. Тибет (тывалап моолдар төвүт деп адаар) дээрге делегейниң эң-не бедик Гималай дагларының аразында чурттап турар, ажыл-агыйының байы-биле мал болгаш чер амыдыралдыг, чогум боттары тибет-бирма дылдарда чугаалажып турар, аңгы-аңгы төрел бөлүк улустуң чурту. Төвүт улус шаандан тура сайзырап келген тускай чаңчыл болган культуралыг. Оларның төөгүзү, байлак аас чогаалы, литературазы, философиязы, шажын-чүдүлгези бүрүнгү дазылдардан үндезилеттинип ук талган. Тибеттиң угаан-бодал культуразы бүрүнгү болгаш амгы Индияның культуразы-биле холбаалыг. Ол чорукка ийи чурттуң географтыг байдалы улуг салдарын чедирген.

Чаңчыл езугаар санаттыңың турары-биле алыр болза, бистиң эрабыстың мурнунда 6—5 чүс чылдарда Бүрүнгү Индияга тывылган «буддизм» деп шажын (азы Бурганның өөредии») VII чүс чылдар үезинде Тибетке нептерей эгелээн. Чогум «буддизм» деп термин Европага тывылган. Буддизмниң үндезилекчизи Гаутама Сидхартха таңмы бодан деп шаштың дөзүнге олуруп алгаш, чер делегейниң амыдырал-чурттаганың, аас-кежик, өлүмнуң дугайында «бижилгел» (хамы болгаш кичээнгейлиг бодалыры) кылып органды дириг амытаннарны (кижилер база дириг амытаннарга хамаарышыр) човулаң-хилинчектен уштурунуң аргазы болур бир бодал бажынга кирип кээрге, «будда» азы тываларга «Бурган башкы» апарган деп турар. Будда деп сөс санскрит дылдан очулдурарга «угааны чырааны» дээн утгалыг. Чоорту «Бурган башкының өөредиин» делегейниң, ылангыя Азия чурттарынга тарап эгелээн. Буддизм Тибетке кээп делгерэп турда, төвүт улустуң аразынга бон деп национал чүдүлге сайзырап турган. Ынчалза-даа «Бурган шажынының» талалакчылары боттарының чүдүлгезин күш-биле чуртка таратканнар.

XV чүс чылда Цзонхава деп эртемден лама буддизмге үндезилеп, бодунуң эгэлүг-лаа деп өөредиин тургускан. Ук чүдүлгени сөөлүнде Европаның улустары ламаизм, а моолдар шар шашин (тывалап сарыг шажын) деп адай берген. Сарыг шажын дээниниң ужуру болза, ол өөредигниң эдерикчилери ламалар сарыг өңнүг бөрт кедер. Ам-даа ону сагып турар.

XVI чүс чылдарның эгезинде Моолдуң чагырыкчы ноённары Төвүттүң лама-шажының албан ёзу-биле хүлээп алганнар. Чоорту сарыг шажын моолдарның боттарының чүдүп чораан хамнарын кызып, истеп, сүрүп, узуткап кааптан. Хамнарга чүдүүр чүдүлгени сарыг шажындан ылгап кара шажын дээр турган. Сарыг шажынны тарадыры-биле Төвүттен ламаларны хөйү-биле чалап, хүрээлерни тудуп, төвүт санскрит дылдардан шажынның ном-судурларын очулдуруп эгелээн.

Ламаизмни хүлээп алган чорук, бир талазындан, чоннуу дарлап, бүдүүлүк чорукка тударынга Моолдуң феодалдарынга эптиг болбушаан, өске талазындан, моолдарның боттарының тускай культуразының эрги моол литератураның, аас чогаалының, эртемниң сайзыралынга улуг идигни берген.

Моол ламаларның аразынга көвей санныг очулдурукчулар ажылдап, чамдыктары харында санскрит, төвүт дылдарны төрээн дылы дег билип өөренип алган болгаш ол дылдарга чогаалдары бижип турган. Ортаакы вектер үезинде Моолга төвүт дыл Европага латынь ышкаш ужур-дузалыг боол, классиктиг дыл апарган.

XVII вектиң ортаакы үезинде ламаизмниң чамдык салдары Тывага кээп даа турган болза-чугле XVIII векте, 1757 чылдан эгелеп, манчы-кыдат эжелекчилер сарыг шажынны тываларның албан ёзу чүдүлгези кылдыр албадап киирип эгелээн. Ол үеде хүрээ-хийт тудуу кончуг идепкейлиг нептеренгей турган. Тыва хүрээлерге моол ламалар база албан хаап, шажын-чүдүлгениң ажыл-чорудулгазынга киржип турган. Чоорту моол дыл тыва хүрээ-хиитке, күрүне бештеп газынга албан ёзунуң дылы апарган.

Ажыл-агыйга, бажың-балгатка хамааржышкан тибет уктуг сөстер тыва дылдың сөс составынга бымыы-биле доктааттынган. Чижээ, тывалап тоо (тоо-бүдаргай), тибеттен тхо—сам-түң тывалап таңма, тибеттэм-га, тывалап назын, тибеттэп не-со. Оон-даа өске.

Азы дөрээзинде чамдык тыва аттарны, фамилиаларны көрээлиңер. Эң-не делгерэнгей тыва ат азы фамилияларның бирээзи **Доржу** тибет дылдан «эртине» деп очулдуртунар. **Чүльдүм** тибеттеп «мөзү-шынар» дээн. **Сотпа**, очулгазы «ышдамыккай чорук». **Сундуй** «кызымаккай чорук». **Самдан** «хүжүн азы кичээнгейни мөөңнээрин» деп утказыг. **Серен** «узун назы азы чурттала». **Чиганит** сарыг шажынның «коргудукчулар азы сүртенчилер» деп бурганнарының бөлүүнүң ады. **Чимит** «коргуш чок». **Конгар** «шынчы ак сеткилдиг». **Дембирел** «аңдыг-ла-бир эки чүвениң демдээ». **Чамзырың** бурган ады. Дамдын, Чамыян, Чамбал, Саңдан аңгы-аңгы бурганнар аттары болгаш оон-даа ыңай.

Тыва дылдың словарь составынга кирген тибетизм санскритизмнер үстүнде адаттынган сөстер-биле кызыгаарланмас. Ылаңгыя тибет, санскрит уктуг тыва аттар фамилиялар дыка нептеренгей. Тыва дылдың бо бир онзагай солун талазын эртем ажылдакчылары өөренип шиңнилеп турар.

Антонина ДОНГАК,
ТДЛТЭШИ-ниң эртем ажылдакчызы.

ЭЛЕКТРОННУГ ПОЧТАЛЬОН

Дон-да-Ростовта электроника-биле чепсеглеңген телеграф харылзааларының төвү ажылдап кирген. Харылзааның элээн хайлы салбырларында безин ындыг чарлалдар коступ турар болу берген: «Телеграмманы чедер черинче силер көрүп турарда-ла дамчыдылтар апарган».

— Шагда болза аңыткан хоорай-биле харылзажырда тускай номер дамчыштыр харылзажыр турган. Чамдык берге хүннерде тускай «долгаар кижилерни» безин хөлезилеп турдувус. Телеграммалар саны 120 муң ажа бергенде хүлээп алышкыын болгаш дамчыдылгага 1100 чедир кижилерни олуртуп турган.

Ам электроннуг санаалга машиназы чүс-чүс кижилерниң ажылын, оларның харыысалгазын бодунга алган. Харылзааның каналдары областың чер бүрүзү-биле тудуш. Оператор бүрүзү телеграмманың адресин болгаш сөзүн дамчыдып элээр дээрге машинаның кайгамчык угаанынга кире бээр. Ам электроннуг санаалга машиназы боду чогумчалыг харылзаа шугумун тывкаш, тодаргай адресче «телеграмманы салып киириптор».

— Электрониканың дузазы-биле телеграф албаның ажылдакчылар санын 500 кижи чедир кызырар арганы берген—деп, эгелелээ даргазы тайылбырлады.

«СОВЕТСКАЯ РОССИЯ» солуннадан.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

Апрель 15-те «Тыва тудуг» трестиң клуувунга

«Хулиган уругларның дээш харыысалга дугайында». Лекция-беседаны Бадмаев, Сальникова эртирер. Эгелээри 19 шакта.

«ЕНИСЕЙ» Культура бажыңынга

Апрель 16-17-де дыштаныырга кежээлер» 19 шакта эгелээр.

«КОЛОС» Культура бажыңынга

Апрель 17-де дыштаныр хүн клуву. «Бисте ойнаарактар аалдап келдия». Эгелээри 12 шакта.

Пионерлер бажыңынга

Апрель 17-де ажык эжиктер хүнү — бөлгүмнер киржикчилериниң чогаадыкчы отчёттары. Бот-тывынгыр урам чүүл концерти, делгелгелер, эл-сетиин каттыштырынгазыының ярмаркалары. Эгелээри 11 шакта.

«Октябрятчы сылдыс корабли ужудуп чоруптур» деп оюн-аян-чорук. Эгелээри 14 шакта.

Культураның болгаш дыштанылганың Н. ГАСТЕЛЛО аттыг паркызы

Дыштаныр хүннерде ойнаар автоматтар залы, теннис болгаш бильярд залдары, аттракционнар 11 шактан ажылдап эгелээр. Дыштаныырга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

Автоорук техникумунуң боодалга залы

Боодалгага хоорайның бирги чери дээш өөредилге черлериниң аразында маргылдаа апрель 16-да 16 шакта, апрель 17-де 10 шакта эгелээр.

«ХЕРЕЛ» спорт залы

Апрель 16-17-де волейболга хоочуннар аразынга республиканың бирги чери дээш маргылдаа 11 шакта эгелээр.

«САЙЛЫК» кафениң чанында шыпта

Апрель 17-де школачылар аразынга чедаг чарышка республиканың бирги чери дээш кросс 10 шакта, өөредилге черлериниң аразында хоорайның бирги чери дээш кросс 12 шакта эгелээр.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 15-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минутка». 8.35—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 10-гу сериязы. 9.40 —Штраустарның ог-бүлезиниң музыказы. Концерт. 10.25 — Медээлер. 10.35—«Киржикчилер». «РАФ чыл эртгенде». 11.20 — 12.25 — Улуг Пресняден шуруунчу. В. Маяковский. 15.25 —Медээлер. 15.35 —Эде тургустуушкун прожектору. 15.45—Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.15 —Пхеньянның «Мансудэ» урам чүүл ансамблиниң концерти. 16.50 — Новосибирск телестудиязының программазы. 17.35 — «Чүүден болгаш чүге». 18.05 — Бүгү-эвилелдиң XIX парткоференциязынга уткуштур. Теория айтырыглары. Төөгүнүг медерелди кижизидери. 18.35 — Мультфильмнер. 18.55 —Бөгүн делегейде. 19.15 —Эде тургустуушкун: чугула айтырыглар болгаш шиитпирлер. «ССРЭ-де кооперация». ССРЭ Хоойлузунуң телевидение чугаалажып тур бис. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустуушкун прожектору. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 10-гу сериязы. 22.50 —Бөгүн делегейде. 23.00 —23.45 —Эстрада программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 —9.35— М. М. Пришвин. «Хүн шыгжамыры». 5 класс. 9.05 — Англи дыл. 10.05 —Антарктиданың амгы үеде шинчилээшкиннери. 10.35 —11.35 — В. П. Катаев. «Полктуң оглу». 4 класс. 11.05 —Англи дыл. 12.05 — «Бисти билиңер». Уран-чечен фильм. 13.30 — Шуруучу Г. Тукайның амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында телефильм. 14.15 — Медээлер. 14.25 —15.30 —«Оон амыдыралының эртектери». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 18.05 —Медээлер. 18.15 —Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 —«Сонуургактарга». С. Токаның «Араттың сөзү» деп романының дугайында. 19.05 —«Азия төвү». Ундурукгээде. Медээлер. «Апрель 17—Совет эртем хүнү». 19.35 —Медээлер.

МОСКВАДАН

18.05—Медээлер.
18.15 — Телефильм. 18.30 — Урам чүүл мастерлериниң концерти. 19.45 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». 20.00 —«Аян-чорукчулар клуву». 21.00— «Үе». 21.35 —Эде тургустуушкун прожектору. 21.45 —22.45 — Док. фильм экраны. Саратов областа Пугачев районнуң ажыл-агыйларында эде тургустуушкун дугайында.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

АПРЕЛЬ 15

«НАЙЫРАЛ»: «Ганг, твои воды замутились» 9.30, 13.10, 16.50, 19.30. Бичии залга: «Мультсборник» 9.30, «Цветок в пыли» 11.40, 14.40, 17.40, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 153» 9.40, «Коронный номер» 11.10, 13.20, Кино-клуб «Подросток и закон» 15.00, «Кордебалет» 17.00, 19.20, 21.20 шактарда.

агаар

Бөгүн республикага болгаш Кызылга шокар булуттаар, чамдык черлерге ол-хар чаар. Соңгу-барыын углуг хаттың күжү секундада 9—14, күштелгенде 20—25 метр чедер. Агаарның температуразы хүнүүс 5—10 градус чылыг, чамдык районнарга кежээ 2-ден чедир 3 градус. Кызылга 4—8 градус чылыг болур.

Агаар-байдалын ниити байдалын бо хонуктарда 4-кү хевирни деп ылгап, аарыг кижилерге онзагай эмчи контролунуң хүннери кылдыр көөр.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. Солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аймазы. Тиражы 24637 экз. Солунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыышның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2797 ТС—00496

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 90 (13690) | 1988 чылдың апрель 16, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу апрель 14-те болган бодунуң хуралынга СЭКП Төп Комитединиң Бүгү-делегейниң ажылчы чоннарының эл-сеткил каттыштырылгазының хүнүнге — Май 1-де кыйгырыгларын бадылаан.

Хуралга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Узбек ССР-же аян-чорууну дугайында информациязын чугаалажып көрген. Ужуражыышкыннар болгаш беседалар үезинде ажылчы чоннуң, партия болгаш ажыл-агый активиниң идип үндүрген айтырыгларын ажылдап кылырын экономиктиг төп ведомстволарга, министерстволарга болгаш ВЦСПС-ке саналдаан. Оон-биле кады экономиктиг күчүнү ажыглаарын экижидериниң болгаш оон үндезининге республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң эргежок чугулазынче онза кичээнгейни угландырган. Чогуур саналдарны СЭКП ТК-га чугаалажып көөрү-биле киирерин дааскан.

Чуртта улус өөредилгезин органзастаар дугайында болгаш эргелел башкарарының структуразының дугайында саналдарны чугаалажып көрген болгаш ону чүүлдүгзүнген. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң айтыышкыннарынга дүүштүр эргелел башкарарының чаа структуразы ол адырга күрүнениң чаңгыс аай политиказын улам дээштиг-биле чорударын хандырар ужурлуг.

ССРЭ-ниң Улус өөредилге талазы-биле катап тургускан эвилел-республика күрүне комитединге өөредилге болгаш кижизидилге талазы-биле стратегияны ажылдап кылырын беш бурунгаар айтырын болгаш преспективтиг пландаарын дааскан. Бүгү-нити ортумак өөредилгени тургузарының болгаш боттандырып чорудуунуң концепциязының талазы-биле, өөредилге черлерин бүдүрүүге база эртем-биле холбаштырарының дээштиг хевирлерин калбаа-биле ажыглаар, ортумак болгаш дээди школаны өөредилгениң амгы үениң техниктиг чепсек-херекселдери-биле хандырар, кадрларның мергежилин болгаш билиин бедидер системаны эртем-методика база органиизас талазы-биле удуртур, дээди өөредилге черлериниң эртем күчүзүн ажыглаарын экижидер талазы-биле сорулгаларны ол шиитпирлээр хүлээлгелиг. Улус өөредилгезин эргелеп башкарарының чер-чер органнарының, өөредилге, кижизидилгелиг албан черлериниң эргелери калбарар. Эргелеп башкарылга аппаратының саның ээзи кызырары көрдүнген.

Апрель 7-де М. С. Горбачевтуң Ташкентиге Афганистан Республиканың Президентизи Наджибулла-биле ужуражыышкынының, апрель 3—6-да Кабулга ажыл аайы-биле аян-чорук үезинде афган удуртукчулар-биле Э. А. Шеварднадзениң чугаалажыышкыннарының түңнелдериниң дугайында дыңнадыгны хуралга чугаалажып көрген. Совет-афган кады ажылдажылганың болгаш демниг хөделиишкиннериниң хөгжүп турарынга, оон иштинде афган айтырыгның дештыкы талаларын шиитпирлээриниң херээниң чоруп турарынга сеткил ханыышкынны илереттинген. Оон түңнели Женевада дипломаттыг чорудуушкуннарның доозулганы болгаш Афганистанны долгандыр байдалды политиктиг таарыштыр шиитпирлээр дугайында документилерге ат салганы болур.

Түңнели совет-афган кады кылган медеглел болган дээди деңнелге совет-афган ужуражылгазын афган айтырыгын бүгүдени хаара туткан таарыштырылганы чедип алырынче угланыышкын-биле ийи талазының моон соңгаар-даа шиитпирлиг хөделириниче чүткүлдүүн бадыткаан. Женевага чедип алдынган дугуржулгаларга дүүштүр амгы үеде афган айтырыгның иштики талаларын шиитпирлээри онза ужур-дузалыг болу берген. Афганистанга национал эптежилгеже, афган иштики айтырыгларны таарыштыр шиитпирлээри чүгле афганнарның боттарының эргези болгаш онза эргези болурун барымдаалап көөрүнге үндезилээш, калбак коалицияныг чазакты тургузарынче угланыышкынны чүүлдүгзүнген быжыг болгаш шиитпирлиг деткимче илереттинген медеглелде аңаа хамаарылга чигге тодараттынган.

ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак биле М. С. Горбачевтуң беседазының болгаш А. А. Громыконуң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин Политбюрога чугаалажып көргеш, чүүлдүгзүнген. Ол аян-чоруктуң үезинде кылган ажылдың ажыктыын, ССРЭ болгаш ЧССР-ниң акы-дуңмалыышкы найыралын база политиктиг эвилелин быжыглаарының чугулазын демдеглээн. Эде тургустунууушкунче болгаш демократчыдылгаже угланыышкын янзы-бүрү талаларга совет-чехословак кады ажылдажылганың күчү-шыдалын ажыдарынга, Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның улустарының угаан-бодал талазы-биле чоокшулажырынга принципиалдыг чаа байдалдарны тургузар дээрзинге бүзүрелди илереткен.

ССРЭ-ге ажыл аайы-биле аян-чорук кылып келген ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы З. Месснер биле М. С. Горбачевтуң беседазының түңнелин болгаш Н. И. Рыжковтуң чугаалажыышкыннарын СЭКП ТК-ның Политбюрозу чүүлдүгзүнген. Аян-чорук үезинде чедип алдынган дугуржулгалар бүдүрүлгениң болгаш технологтуг ханы кооперацияның, экономиктиг кады ажылдажылганың депшилгелиг чаа хевирлерин калбаа-биле ажыглаарының үндезининге каттышкан харылзааларны бедидеринге эки медээлер тургузар. Идеология, эртем болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылга дугайында 1987 чылдың апрельде ат салганы совет-польша декларацияның чүүлдерин боттандырып чорудар талазы-биле күженииишкиннерниң идепкейжидериниң чугулазын хуралга демдеглээн.

СЭКП-ниң болгаш ПКАП-тың ийи чурттуң улустарының акы-дуңма найыралын улам ыңай быжыглаарынга, совет-польша харылзааларының бүгү комплекизин хөгжүдеринге болгаш сайзыраңгайжыдарынга М. С. Горбачевтуң Польшаже удавас кылыр аян-чоруу принципиалдыг ужур-дузалыг болур деп демдеглээн.

Социалистиг интернационалдың даргазы, Германияның Социал-демократтыг партиязының хүндүлүг даргазы В. Брандт биле М. С. Горбачевтуң ужуражыышкынының, а ол ышкаш А. А. Громыконуң, А. Ф. Добрынинниң беседаларының дугайында информацияны хуралга дыңнаан. Чепсеглениишкинни дужурери, ёзулуг нити-европа кады ажылдажылганы, «Соңгу чүк — Мурнуу чүк» харылзааларның регионалдыг чөрүлдээлерни чогумчалыг болдурары дээн ышкаш айтырыгларны чугаалажырынга болгаш политиктиг шиитпирлерни дилеп тыварынга боттуг арганы СЭКП биле Социнтерниң коммунистер биле социал-демократтарның, Европаның өске-даа чөөн үзелдиг болгаш демократтыг күштерниң кады ажылдажылгазы бээр дээрзин демдеглеттинген.

Москвага ажыл аайы-биле кыска хуусаалыг аян-чорууң кылып чораан ПКО-нуң күүскомунуң даргазы Я. Арафат биле М. С. Горбачевтуң беседазының, а ол ышкаш Э. А. Шеварднадзениң болгаш А. Ф. Добрынинниң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин Политбюро деткээн, араб-израиль чөрүлдээзин политиктиг чаа ёзу-биле бодаашкынның үндезининге, бүгү талаларның эрге-ажыктарын деңнештирип дүүштүрерин хандырарының болгаш чөрүлдээниң бүгү талаларынга боттуг болгаш кайы-кайызынга-даа ажыктыг шиитпирлерин дилеп тыварының принцивинге үндезилеп шиитпирлээр туруштуң шыныын бадыткаан. Чоокку Чөөн чүкте байдалды чавырылдырарынга таарымчалыг байдалдың чедип алдынып турарын демдеглээшкээн. Чоокку Чөөн чүк талазы-биле делегей конференциязын ол сорулгага дарый чыылдырарынче күженииишкиннерни, ылаңгыя КНО-нуң кавызынга улгаттыларының эргежок чугулазын Политбюро демдеглээн.

Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында совет-финн керээге ат салганының 40 чылынга тураскаадып Финляндияга болган хемчеглерге Совет Эвилелиниң Л. Н. Зайков баштаан делегациязының киржилгезиниң түңнелдерин чугаалажып көрген. Керээниң күштүг болуп турары 40 чыл дургузунда быжыглап келген совет-финн кады ажылдажылганың дуржулгазы ядролуг чепсек чок, күш дөгеевес делегейни тургузарынче угланган делегей ниитилежилгезиниң күженииишкиннеринде бистиң чурттарывыстың болгаш улустарывыстың кескү салыышкыны бар дээрзин демдеглеттинген. Финляндияның президентизи М. Койвисто биле өске-даа финн удуртукчулар, ол чурттуң ниитилел-политиктиг болгаш херектиг белүктериниң төлээлекчилери-биле Л. Н. Зайковтуң беседаларының түңнелдерин деткээн.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга совет экономиканы хөгжүдериниң болгаш делегейге кады ажылдажылганы быжыглаарының өске-даа чамдык айтырыгларын чугаалашкан.

БӨГҮН—ШУ КОММУНИСТИГ СУББОТНИККЧЕ!

Владимир Ильич Ленин коммунистиг субботникте.
Плакатты Ян Чолдак дужуруп чураан.

КОЛЛЕКТИВТЕРНИҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМНАРЫ

КИЕВ. «Ленинская кузница» заводтуң судно тудар черинде далайга балык тудар чаа траулерниң хевири илдеңи-биле-ле кестүп келген. Тудугнуң графигин чартык ай бурунгаар мурнап, корабль тудукчулары ону хуусаа бетинде — апрель 16-да сугже киирерин шиитпирлээннер.

В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнүң 118 чыл оюнга аадар болдурган чарышка Н. Пачтовойнуң, И. Полищуктуң, Ф. Борисенконуң мурнакчы бригадалары мурнап турар. Күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүүг ажылының үлегерин «Ленинская кузницаның» бүдүрүлге участоктарының хөй-хөй коллективтери көргүзүп турар. Субботник хүнүнде олар немей 11 кочая агрегаттарын, силос ажаар комбайннарның кезектерин, чоннуң хереглел барааннарын — ниитизи-биле 300 муң акыг рубльге барааннарны бүдүрүп үндүрерлер.

КИРОВ. Чүгле камнап алган технологтуг чиг этке дөрт муң акыг дугуйларны бүдүрүп үндүрген. Ол болза дугуй заводунуң коллективиниң ленинчи коммунистиг субботникке киирген салыышкыны болган. Бот-орулга-чарыгдалдыг күш-ажылчы коллективтер ээзээш мес салыышкынны киргеннер. Ындыг коллективтер барык-ла заводтуң чартыы болуп турар. Долу бот-орулга-чарыгга болгаш бот-акшаланыышкынче бүгү заводтуң шилчип кирери эээм чарын-даа болза, дугуй кылыкчылары ленинчи субботникке эргежок чугула белеткелди кылып, бодунуң сорулгаларын күүседип шыдаар.

ВОЛГОГРАД. Бо чылдың баштайгы судноларын ол черниң судно тудуунуң заводу коммунистиг субботниктиң хүнүнде чагыкчыларга дужаар. Корабль тудукчулары боттарының хүлээлгелерин күүседирин үш неделя дүргедеткен. Ындыг чедиишкинни олар СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга аадар болдурган чарыш үезинде чедип алганнар. Ындыг чарыш областың күш-ажылчы бүгү коллективтеринде калбарган.

(СЭТА).

МӨГЕН-БҮРЕНЧИЛЕРНИҢ ҮЛҮҮ

В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 118 чыл оюнга тураскааткан коммунистиг субботникче «Мөген-Бүрен» совхозтан 317 кижи ажылдап үнер. Бөгүн ниитизи-биле 7360 рубльдың ажылдарын кылып бүдүрер болгаш беш чылдың фондузунче 1600 рубльди олар шилчидер.

Мөген-бүренчилер коммунистиг субботник хүнүнде хөйжү бригадаларының кыштаглеларынга 15 чунар-бажыңны, малчын кыштагга бир аал ишти чурттаар бир бажыңны тудуп, ажыглаалга киирер болгаш олар субботникке киириштир беш бурунгаар ажылдап эгелээннер. Чунар-бажың тудар тудуг материалдарын кыштаглаарга неделя бурунгаар чедиргилээн, тудуг орнун казып дескилеп, чудуктарны чонуп белеткегилээн. Кыштагларга чунар-бажыңны, чурттаар бажыңын тударынга Кызыл-Хаяның чурттакчылары совхозтуң специалистери, тудугжулар, малчыннар боттары идепкейлиг киржип турар.

Субботникке үнерлерниң иштинден 159 кижи боттарының ажылчын туруштарынга ажылдап хүнээр.

Бүгү ажылдарны бүдүрерин ге 79 ажылчын атты, 21 автомашинаны, 9 тракторну, суг сөөртүр 5 машинаны хаара тудкан.

Ол ышкаш суурнуң чурттакчылары, өөреникчилер, албан организацияларының коллективтери девискээрлерин, бажың белеттарын аштап, арыглаарынга, чугайлаарынга киржир.

Н. ООРЖАК.

СЭКП ТК-да болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

«Чурттаалга бажың кооперациязын хөгжүдерин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп алган.

Чурттаалга бажың тудуун акшаландырарынче хамаатыларның акша-хереңгизин эки тура эгелээшкин-биле киириштирери 2000 чылга чедир үеде совет өг-бүле бүрүзүн аңгы квартиразы хууда бажың-биле хандырар дээн партияның XXVII съездизиниң салган сорулгаларын шиитпирлээрин дүргедедир, кадрларны быжыглаарынга, өнчүге хумагалыг хамаарылганы тургузарынга, чурттакчы чоннуң өзүп турар акша орулгаларын болгаш чарыгдалдарын улам-на долузу-биле деңнештиреринге, ажылдакчыларның күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидеринге болгаш ажыл төлевирин улгаттырарынга ажылдакчыларның сонуургалдыын күштелдирерин-ге идиг бээр дээрзин доктаалда демдеглээн.

Чурттаалга-тудуг кооперациязын хөгжүдер талазы-биле чуртта тургустунган байдал чурттакчы чоннуң аргаларынга болгаш негелделеринге дүүшпейн турар.

Эвилелдешкен республикаларның хөй-хөй Министрлер Чөвүлелдери, ССРЭ-ниң Күрпланы, ССРЭ-ниң Күртудуу, тудуг болгаш өске-даа министерстволар база ведомстволар чер-черниң партия, совет болгаш ажыл-агый органнары чурттаалга-тудуг кооперациязының социал-политиктиг ужур-дузазын чедир үнелеп көрбейн, чурттаалга бажыңнарын колдуунда-ла күрүнениң акша-хереңгизиниң күсели-биле тударынче кичээнгейни угландырып турар. Оон түңнелинде миллион-миллион хамаатылар чурттаалга-тудуг кооперативтеринге киирип алыры-биле чыл чылы-биле ээлчегге турар ужурга таваржып турар. Кооператив бажыңнарын тударының пландары үргүлчү күүсеттинмейн турар. Оон хемчээлдери сөөлгү 20 чыл иштинде херек кырынга улгатпайн келген. Ёзу барымдаалаан дужуметсиг хамаарылганың ужурунда чурттаалга-тудуг кооперативтериниң организастап чорудары ның участоктар үндүрүп бээриниң төлевилел-смета документацияларын ажылдап кылырының айтырыглары үр үе иштинде узамдыгып келген. Тудуг организациялары кооператив бажыңнарын тударынга сонуургалы чок, оларны тударының болгаш ажыглалга киирериниң нормативтиг хуусааларын удуу-биле ажыр эрттирип турар. Бүдүрүлгелер, каттыжыышкыннар болгаш организациялар чурттаалга-тудуг кооперативтеринге кирген ажылдакчыларга дуза көргүзеринге оларга бажыңнар тударынга, тудуп турар девискээрни чаагайжыдарынга оларга берген аргаларны кошкак ажыглап турар.

Кооперативтиг бажың тудуунуң айтырыгларының талазы-биле күштүг болуп турар хоойлужудулгада үндезин чок кызыгаарлаашкыннар бар болгаш оон хөгжүлдезин, ол оожумнадып турар. Чурттаалга бажыңнарын тударының хевирин калбартырынга чер-чер органнарының эргежок чугула сонуургалдыг болурун планнаашкынның болгаш акшаландырыышкынның ам бар системазы хандырбайн турар.

Чурттаалга бажың тудуун калбартырының база чурттаалга бажыңнарынга чурттакчы чоннуң өзүп турар херегленин хандырарының кол угланыышкыннарының бирээзи кылдыр чурттаалга бажың кооперациязының ролюн үндезини-биле бедидерин СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели эргежок чугула деп санаан. Ону барымдаалааш эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-лары, партия край болгаш область комитеттери, эвилелдешкен болгаш автономнуг областарның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары, ССРЭ-ниң министерстволары болгаш ведомстволары, бүдүрүлгелер, каттыжыышкыннар болгаш организациялар, бүгү партия, совет, ажыл-агый, профэвилел болгаш комсомол организациялары кооперативтиг чурттаалга-бажың тудуунга боттарының хамаарылгазын шиитпирлиг-биле өскертир, чурукка чурттаалга бажыңнарын тударының ниити хемчээлинге он ушку беш чылдың төнчүзүнге чедир оон үлүүн ээзэшле дээрге 2—3 катап бедидер хүлээлгелиг. Чурттаалга бажың кооперациязын хөгжүдеринге аныяктарның идепкейин бүгү-ле хемчеглер-биле деткиир.

Ам туруп турар чурттаалга-тудуг кооперативтеринге немей боттарының чурттаалга бажың байдалдарын экижидеринге боттарының акша-хереңгизи-биле хамаатыларның киржилгезиниң чаа хевири—бүдүрүлгелерден, каттыжыышкыннардан, организациялардан болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарындан чаа азы капитал септелге эрткен бажыңнарны садып алыры база оларны оон соонда ажыглаары-биле эгелээшкиннер ёзугаар туттунуп турар чурттаалга бажың кооперативтери тодараттынган.

Чурттаалга-тудуг кооперативтеринге капитал септелгеге кирер болгаш чаартыр ужурлуг чурттаалга бажыңнарын садып алыр, оларның септелгезин чорудар болгаш оон соонда ажыглаар эргени база берип турар.

Кооперативтерни органзастаарының болгаш акшаландырарының айтырыгларын улуу-биле бөдүүнчүдер сорулга-биле ССРЭ-ниң Күрпланынга, ССРЭ-ниң Күртудуунга болгаш ССРЭ-ниң Сан министерствозунга ССРЭ-ниң Чурттаалга-социал банкызының, ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының, ССРЭ-ниң Статистика талазы-биле күрүне комитединиң, ВЦСПС-тиң болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң киржилгези-биле кооператив чурттаалга бажыңнарын тударын планнаарының болгаш акшаландырарының база садарының чурумун 1988 чылдың октябрь 1-ге чедир ажылдаа кылырын болгаш бадылаарын дааскан.

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарының материалдыг сонуургалын тургузары-биле оларга чурттаарынга эң-не таарымчалыг микрорайоннарда болгаш черлерде турар кооператив бажыңнарының өртек-үнезинге 15 хуу чедир немелдени тургузарын чөпшээрээн. Чурттаалга бажың кооперативтериниң кежигүннериниң баштайгы дадывырының болгаш квартиралар өртээнге ай санында төлеп турар акшазының түңүн ол кооперативтерни тургускан чогуур бүдүрүлгелерниң база чер-чер органнарының чурттакчы чонга өртектиг ачы-дуза чедирер талазы-биле онаалдаларының күүселдезинге киир санаары база көрдүнген.

Социал чөптүг чоруктуң принцивин-биле дүүштүр кооперативтерге кирер эргелиг болгаш оон иштинде чиигелдер ап турар хамаатыларның категорияларындан кирер эргелиг кижилерниң даңзызын тодарадып тургускан. Кооперативтерге киреринге артык эргени чурттаалга бажың байдалын экижидер талазы-биле учётта турар хамаатылар, чүнүң-даа мурнунда бүдүрүлгениң мурнакчылары, инвалидтер болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, өлген шериг албанныгларның өг-бүлезин болгаш оларга деңнээн кижилер, прапорщиктер, мичманнар болгаш офицер составтың кижилери, хуусаазын дан ажыр албан эрттирип турар шериг албаннылар, хар-назыны-биле азы кадыкшылының байдалы-биле шуут шериг албанындан халашканнар болгаш оларга деңнээн кижилер, а ол ышкаш күш-ажылдың хоочуннары база күрүнениң болгаш ниитиниң чурттаалга бажыңнарының фондузунда боттарының чурттап турган бажыңнарын бүдүрүлгелерге болгаш улус депутаттарының күүскомнарынга дамчыдып берген хамаатылар алырлар.

Кооператив бажыңнарының калбак кезээ чиик өртек-биле садып алырын хандырар сорулга-биле чурттаалга кооперативтерин акшаландырарының болгаш чээли бээриниң чиигелделериниң негелделери көрдүнген. Кооператив кежигүннери садып алган квартиразының өртээниң 25-тен эвээш эвес хуузун, а Кыдының Соңгу чүк районнарынга болгаш ол черлерге деңнээн черлерге, Ыраккы Чөөн чүкке, Сибирьге, Казах ССР-ге шахтерлар суурларынга болгаш чедээ черлерге 20-ден эвээш эвес хуузун хуусаазында акша-хереңгизиниң күсели-биле төлээр. Квартираларының артып калган өртээниң кезиин 25 чыл иштинде төлээр. Оон аңгыда баштайгы дадывырны төлээри-биле 10 чыл иштинде төлээр кылдыр 5 муң чедир рубльди ССРЭ-ниң Ажаалга банкызындан чээн алыр арганы оларга бээр.

Кооператив чурттаалга тудуун улам ыңай хөгжүдер сорулга-биле экономиктиг идиг бериишкинниң фондуларының акша-хереңгизин калбаа-биле ажыглаарын бүдүрүлгелерге, каттыжыышкыннарга, колхозтарга болгаш өске-даа кооператив болгаш хөй-нити организацияларынга сүмелээн. Ажылының стажын база ажылга хамаарылгазын барымдаалап тургаш, садып алган квартиразы дээш өрезиниң 10-дан 50 хуу чедир хемчээлдиг кылдыр кооператив чурттаалга бажыңының өртээн дуглаарынга дедир эгитпес саң-хөө дузаламчызын боттарының ажылдакчыларынга көргүзерин оларга саналдаан. Чамдык тывырылгаларда күш-ажылчы коллективтерниң шиитпирин ёзугаар ёре дуглаарынга шак ындыг дузаламчының хемчээлин улгаттырып болур.

Бюджетте турар чырыдыышкын, кадык камгалал албан черлериниң болгаш организацияларының база бүдүрүлгениң эвес адырның өске-даа албан черлериниң болгаш организацияларының ажылдакчыларынга, а ол ышкаш чурттаалга байдалын экижидери-биле күүскомнарның учедунда турар Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидтеринге болгаш киржикчилеринге, өлген шериг албанныгларның өг-бүлелеринге болгаш оларга деңнээн кижилерге кооператив чурттаалга бажыңын садып алырынга саң-хөө дузаламчызын шак ындыг чурум-биле болгаш шак ындыг хемчээлдиг кылдыр улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары көргүзүп болурун доктааткан.

Хуузунда акша-хереңгизи чедишпейн барганда, бүдүрүлгелер болгаш организациялар, а ол ышкаш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары чурттаалга бажыңнары тудары-биле сөөлүнде барып чурттаалга кооперативтеринге садыптар кылдыр бажыңнарын сметада көрдүнген өртээниң 50 хуу чедир хемчээлдиг банк чээлизин ажыглаар арганы ап болур. Кооператив чурттаалга бажыңнарын тудар шелду белеткээри-биле база чаагайжыды тудары-биле холбашкан чарыгдалдарының чартык кезээн акшаландырарын оларга сүмелээн.

Чурттуң өске черлеринден келген база Кыдының Соңгу чүктүң районнарынга болгаш аңаа деңнээн черлерге 10 чылдан эвээш эвес ажылдаан хамаатыларның чурттаалга байдалын экижидери-биле ол кижилерге чурттаалга-тудуг болгаш чурттаалга бажың кооперативтерин органзастаарынга бүгү таланыг дузаны көргүзүп, янзы-бүрү районнарда болгаш хоорайларда социал-демографтыг байдалдың онзагай чүүлдерин барымдаалап, шак ындыг кооперативтерни чегыртып турар девискээрниң аайы-биле чөптүг хуваарын хандырарын эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга дааскан. Ынчангаш шак ындыг кооперативтерни эвилелдешкен республикаларның найысылалдарындан, Ленинград болгаш Москва хоорайлардан, Москва облазындан болгаш эвилел болгаш республика ужур-дузалыг курорт черлерден аңгыда, чурттакчылыг бүгү черлерге тургузуп болур.

Кооператив чурттаалга бажыңнарын төлевилээринде болгаш тударында шыңгыы четпестерни чайладыр талазы-биле дээштиг хемчеглерни кыска хуусаада алыр, оон иштинде архитектура-планнаашкын шиитпириниң деңнелиниң бедии-биле, тудар өртээниң чиигү-биле ылгалып турар бажыңнарның депшилгелиг төлевилелин калбаа-биле ажыглаар сорулга салдынган. Кооперативтерниң дилээн ёзугаар база оларның күсели-биле гаражтарны, спорт, культура-амыдырал болгаш ажыл-агый тудугларын бажыңга киир тударын төлевилелдерге көөр. Кооператив чурттаалга бажыңнарын тудар өртээн күрүнениң чурттаалга тудуунга доктааттынган өртектер болгаш нормалар ёзугаар төлевилелдерге болгаш сметаларга үндезилеп тодарадыр.

Планнааны сайзыраңгайжыттынган квартираларның чаа чаңгыс аай төлевилелин ёзугаар конструкцияларны болгаш кезектерни бүдүрерийче шилчилгени он ниити беш чылдың эрткен үезинде бажың тудар комбинаттарга, демир-бетон кылыглар болгаш ыяш болбаазырадыр бүдүрүлгелер кылыр заводтарга доозарын ССРЭ-ниң Күртудуунга, тудуг министерстволарынга болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан.

Чурттакчы чоннуң негелделерин улам долу хандырары-биле база квартираларны шевергеп турар үеде херегээр материалдарны чөп ажыглаары-биле чурттаалга болгаш чурттаалга-тудуг кооперативтериниң чагыглары ёзугаар оларның күсели-биле кооператив чурттаалга бажыңнарының болгаш квартираларның иштики ажылдарын база дериглелерин экижиди кылыр талазы-биле практиканы калбартырын айыткан. Ол ажылдарны күүседирде, ылаңгыя тудуг кооперативтерин болгаш чоннуң амыдырал хандырылга талазы-биле кооперативтерин идепкейлиг ажыглаарын көрүп турар.

Бажыңнарны чедир кылдынмаан чүүлдерлиг хүлээп алыр чорукту болдурбазы-биле бажыңнарны төлевилээриниң, тударының болгаш ажыглаалга киирериниң стандартын, нормазын база дүрүмнерин шыңгыы сагыыр талазы-биле ажылды идепкейжидерин күрүнениң архитектура-тудуг контроль органнарынга, а ол ышкаш күрүнениң хүлээп алыышкын комиссияларынга дааскан. Кооператив чурттаалга бажыңнарын ажыглаалга хүлээп алган соонда ийи чыл дургузунда магадылалдыг хуусаа иштинде чедир кылдынмаан чүүлдер илерээр болза, боттарының бурууу-биле эрттирген четпестерни тудуг организациялары боттарының күсели-биле чайладыр хүлээлгелиг.

Чогуур кооперативтиң кежигүннериниң хөй кезиинин ажылдап турары бүдүрүлгелерден болгаш организациялардан чоок черге, оруктар болгаш магистралдыг инженер тудуглары бар чурттаалга тудуунуң девискээринге кооператив бажыңнарын тударын эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга сүмелээн. Чаа органзастаттынып турар чурттаалга болгаш чурттаалга-тудуг кооперативтеринге, а ол ышкаш ажылдап турар кооперативтерге кооператив бажыңнарын ажыглаарынга база септээринге бүгү таланыг дузаны көргүзер.

Ажыл-агый органзы-биле чурттаалга бажыңнарын тударын улам ыңай хөгжүдер сорулга-биле ындыг арга-биле чурттаалга тудуун кылып турар бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга тудуг материалдарын, конструкцияларны база кылыглары керээлиг негелде ёзугаар бээрин, тудуг машиналарын хөлезилээрин, механизастаттынган болгаш ажылдарның өске-даа хевирлерин кылырын тудуг индустриязының болгаш үлетпүр тудуг материалдарының бүдүрүлгелеринге база организацияларга саналдаан.

Ажылды кылырының тодаргай негелделерин барымдаалап тургаш, төлевилел-смета документациязын ажылдап кылырының болгаш бээриниң хуусаазын бот-тускайлаң тодарадыр эргени чурттаалга бажыңнарын ажыл-агый органзы-биле тудуп турар бүдүрүлгелерге, каттыжыышкыннарга болгаш организацияларга берген.

Кооператив чурттаалга тудуун хөгжүдүп турар күш-ажылчы коллективтерниң мурнакчы дуржулгазын, чурттаалга тудуунуң ол хевириниң артык күжүнүн, чурттаалга кооперативтериниң кежигүннеринге берип турар чиигелделерниң болгаш негелделерниң дугайында телевидениеге болгаш радио дамчыдылгаларынга, парлалгага доктаамал чырыдарын ССРЭ-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединге ССРЭ-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединге дааскан.

Кооператив бажыңнарын тударын калбартыры дээш бүгү күженииишкиннерин партия болгаш совет органнар, хөй-нити организациялары болгаш күш-ажылчы коллективтер үндүрер, оон-биле совет кижилерниң чурттаалга байдалдарын экижидеринге болгаш чаагай чоруун бедидеринге кескү салыышкынны киирер дээрзинге бүзүрелин СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илергейлээн.

ДҮРГЕДЭЭШКИННИҢ МАГАДЫЛАЛЫН— ЧААРТЫКЧЫЛАРНЫҢ ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУУНГА

• Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң VII съездизи •

Москвада, Кремльдиң Улуг ордузунда, апрель 14-те чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң (ЧЧБН) VII съездизи ажыттынган.

Президиумда — эштер В. И. Долгих, Н. В. Талызин, О. Д. Бакланов. База-ла ында— ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. С. Силаев, ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненко, СЭКП ТК-ның харыысалгалыг ажылдакчылары, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, эртемденнер болгаш бүдүрүлгениң мурнакчылары.

Съездиде ачы-дүжүк социалистиг болгаш өске-даа даштыкы чурттардан аалчылар, делегей организацияларының төлээлекчилери киржип турар.

ЧЧБН-ниң Төп чөвүлелиниң ажылының дугайында отчёт илеткелди чөвүлелдиң даргазы Е. И. Тюрин кылган.

Бөгүн эде тургустунуушкун ниитилел амыдыралының анзы-бүрү талаларын, миллион-миллион совет кижилерниң херек кырында ажыл-херектерин улам ханы болгаш калбаа-биле хаара тудуп турар деп, илеткелчи чугаалаан. Ол кижиниң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазынга, ооң салым-чаяанын болгаш талантызын ажыдарынга, инициативазы болгаш тывынгыр чорукту хөгжүдеринге улуг деңгемнерни ажыдып турар.

Бир эвес бис чуртта техниктиг чогаадылганың эң улуг хөй-ниитичи организациязының ажылының түңнелдерин ажыы-биле база бот-шүгүмчүлекчи өзү-биле сайгарып көөр, ЧЧБН-де эде тургустунуушкунуң чоруп турарын чөптүг-биле үнелээр, үениң амгы бедик негелделеринге дүгжүп турар моон соңгаарты ооң базымнарын тодарадыр болзувусса, бистиң съездивис бодунуң сорулгазын чедип алыр. Улус ажыл-агыйында амгы үеде боот турар нарын болгаш хөй талалыг чорудуглар чогаадыкчы болгаш чаартыкчы ажыл-чорудулганың түңнелдеринге шыңгыы салдарын чедирип турары билдингир. Ынчангаш чуртта боотуп турар өскерлиишкиннерниң ханы база бүгү талалыг үгээп билир, ындаа үндезилээш ЧЧБН-ниң эде тургустунуушкунуң ниити системазында ролюн болгаш турушун тодарадыры эргежок чугула.

Бодунуң туруп келгени ужен чылдарының дургузунда Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилели бодунуң хүрээлеңинде он дөрт миллион кижини хаара туткан, чуртта эң массалыг техниктиг организация болу берген, хүрээлениниң чартык кезии ажылчын аңгының мурнакчы кезээ боор турар. Чаартыкчыларның салыышкыны база улуг: чижээ, чүгле сөөлгү беш чылда 119 муң чаартылгаларны ажыглап киирген, ол дээрге мурнунда беш чылдаазындан үс чок хөй.

Ынчалзажок чедип алганын талептии-биле үнелеп көрбүшаан, ооң-биле чергелештир чогаадыкчы болгаш чаартыкчы ажылда эки эвес талалыг чүүлдер илдең апарганын эскерип турар бис. Ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш эртемденнерниң ортузунда чогаадыкчы база чаартыкчы ажылдың ат-алдары элээн кудулаан деп, оратор демдеглээн. Улус ажыл агыйында хээрэ туттунган ажыл-ишчилерниң чүгле дөрт хуузу ында киржип турар.

70 чылдарның төнчүзүнден чуртта авторларның саны шуут өспестээн, а инженер-техниктиг ажылдакчыларның, специалистерниң, эртемденнерниң аразында чогаадыкчы идепкейи кээредирге, муң инженерге чүгле 6 чогаадылга, муң эртемденге — 52 чогаадылга онаажыр. Мындыг чорук бистиң чуртувусту техниктиг чогаадылга талазы-биле өске чурттардан дудап каарынга чедирип келген.

Чогаадылгаларны ажыглап киирерниң хуусааларында болгаш хемчээлдеринде бурунгаар базымнар база чок. Чогаадылгаларны ажыглап киирерниң хуусаалары улуг — ортумаа-биле 7.9 чыл. Чогаадылгаларның колдуг кезии (90 хире хуузу) чүгле чаңгыс бүдүрүлгеге ажыглаттынып артып калыр. Даштыкыга патент бүрүткелинге кирер чогаадылгаларның саны ээзэш — чаңгыс-ла хуу.

Агроүлетпүр комплекизиниң системазында чаартыкчыларның чогаадыкчы аргаларын четпес ажыглап турары кончуг дүвүренчиг. Ылаңгыя ооң мурнунда өске адырларга хамаарышкан тургаш ам ынаар шилчээн бүдүрүлгелерде безин чогаадыкчы ажылдың кудулааны кончап дүвүренчиг эвес боор. ЧЧБН-ниң Төп чөвүлелиниң хөй санныг сагындырыгларынга ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркому харыы бербээни чүнү херечилеп турарыл?

Моон кол чылдагааны болза, ажыл-агый механизминиң эртем-техниктиг депшилгени дүргедедирин деткивейн турганында, техниктиг чаа чүүлдерни ажыглаарынга улус ажыл-агыйының сонуургалдыг эвес боор турганында. Амгы үеде Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында ССРЭ хоойлузунуң күштүг боор киргени-биле, ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарынче шилчип турары-биле холбаштыр чогаадылгага болгаш чаартылгага таарымчалыг байдалдар тургустунуп турар. Ынчалзажок ол чүүлдер чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чорукка каалама орукту ажыдып турар дээш орар болза чүве бүтпес. Экономиканы эргелеп башкарарында болуп турар чорудуглар бистиң ЧЧБН-ниң эде тургузулгазынга чүгле салдар чедирип, чиигедип болур, чаартыкчылар болгаш чогаадыкчылар-биле бүгү ажылды үндезини-биле эки жиндеринге базаны тургузуп турар. А эде тургустунуушкунуң чедиишкини ЧЧБН-ниң чөвүлелдериниң ботторының ажылын чаа байдалдарга дүүштүр эдеринге, чаартырынга белениңде болгаш ынчаар боттандырып шыдаарында.

Отчёттуг үениң дургузунда чуну кылып четтиккен бис? СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүсетпишаан, ЧЧБН-ниң организациялары чаартыкчыларның эң үнелиг чогаадылгаларын ажыглап киирери дээш салдарын күштелдирген. Оларны шилип алырынче, эртемни болгаш техниканы хөгжүдериниң планнарынче киирери дээш чүткүдүп, үр үеде ажыглаттынмайн чыдар чогаадылгаларның даңзызын тургузуп турар. Шак ындыг ажылдарның делгелгелерин бир дугаар ССРЭ-ниң УАЧД-ге, Украин болгаш Казах ССР-лерге эрттирген, оларны чогаадыкчылар, бүдүрүлгелер болгаш министерстволар бедии-биле үнелээн.

Чүгле сөөлгү дөрт чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң күрүне планынга база министерстволарның болгаш ведомстволарның планнарынга Төп чөвүлелдиң саналдаанын өзүгээр 637 чогаадылганы хаара тудуп турар чаа техникаларның 112 хевирин киирген.

Партияның XXVII съездизиниң демократчыдылганы болгаш социалистиг бот-эргелелди хөгжүдериниң талазы-биле шиитпирлери ЧЧБН-ниң ажыл-чорудулгазынга принципиалдыг ужур-дузалыг. Олар чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның чурттуң амыдыралында эң чугула айтырыгларын шиитпирлээринге калбак киржилгезинге эргежок чугула байдалдарны тургузуп турар. Ам кол-ла чүүл болза ниитилелдиң бүгү кежигүннериниң инициативазын, бот-тывынгыр, чогаадыкчы чоруун хөгжүдериниң курлавырларын ажыдарында, оларны улус ажыл-агыйының тодаргай негелделери-биле сырый холбаштырарында, ажыл-агыйны эргелеп башкарарының реформазын боттандырарынга идепкейлиг киржиринде.

Илеткелчи ооң ыңай чаартыкчы болгаш чогаадыкчы ажылга бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның хевирлерин ажыглаарының эргежок чугулазынга, чогаадыкчыларның эргелериниң болгаш эрге-ажыктарының камгалалының чогуур системазын тургузарынга тодаргай доктаап, бо талазы-биле чогаадылга дугайында ССРЭ Хоойлузун хүлээп алыры улуг салдарлыг болурун демдеглээн. Бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарында чогаадылганың болгаш чаартыкчы саналдың үнелелиниң кол негелдези болза ооң экономиктиг азы социал ажыктыы болур ужурлуг.

Илеткелчи ЧЧБН-ниң ажыл-чорудулгазында улуг ужур-дузалыг болуп турар даштыкы харылзааларынга доктааган. Съезд ЧЧБН-ниң Уставының чаа эдилгезин чугаалажып көөр. Ону ажылдап кылырының эргежок чугулазы чурттуң экономиказында болгаш ниитилел амыдыралында болуп турар хаяы чаартылгалардан үнүп турар.

Чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң кежигүннери партияның XXVII съездизиниң, СЭКП Төп Комитединиң ооң соондагы Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш бүгү күжүн, энергиязын болгаш дүржүлгезин бээр, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге улам ыңаайгы салыышкынын киирер дээрзин СЭКП Төп Комитединге съездиниң делегаттарының мурнундан Е. И. Тюрин бүзүреткен.

ЧЧБН-ниң ТЧ-ның ревизия комиссиязының илеткелин ооң даргазы А. М. Жлудко кылган.

Ооң соонда санал-онал солчулгазы эгелээн.

Ленинградтың болгаш областың дыка хөй бүдүрүлгелеринде бот-үнениң чиигелдезиниң үштүң бирин, материалдарның, металлдың, энергияның аңгы-аңгы хевирлериниң камналгазының барык чартык кезиин чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чорук хандырып турар деп, чаартыкчыларның Ленинград областы чөвүлелиниң даргазы, «Ленполиграфмаш» бүдүрүлге каттыжыышкынының токары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **В. Ф. Захаров** бодунуң саналынга чугаалаан. Москваның «Карактың микрохирургиязы» эртем-техниктиг каттыжыышкынының чиңгине директору, ССРЭ-ниң ЭА-ның корреспондент-кежигүнү, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **С. Н. Федоров** саналынга медицина болгаш эмнелге техниказының талазы-биле чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чорукта шаптараазыннарга доктааган. ЧЧБН-ниң Украина республика чөвүлелиниң даргазы **В. И. Разанцев** ында ажылдап кылдынган «Чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чорук — 90» деп комплекстиг программаның боттанып чоруп турар байдалын чыыйганнарга таныштырган.

Москва областың чаартыкчылар чөвүлелиниң даргазы **А. П. Грязев**, чогаадылгаларны ажыглаарын дүргедедириниң талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының даргазы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазының бирги оралакчызы **А. А. Реут**, Щекинода «Азот» бүдүрүлге каттыжыышкынының ЧЧБН чөвүлелиниң даргазы, цех начальнигиниң оралакчызы **Е. В. Вдовина** болгаш өскелер-даа боттарының саналдарынга чаартыкчыларның база чогаадыкчыларның ажыл-чорудулгазында чедиишкиннерге, арга-дуржулгага, оларны дүвүредип турар айтырыгларга, шаптараазыннарга доктаап, бо ажылды улам шапкынчыдарының талазы-биле боттарының саналдарын бергеннер.

Съездиниң делегаттарынга Болгарияның, Венгрияның, Вьетнамның профэвилелдериниң төлээлекчилери — **Г. Атанасов, Л. Мюллер, Фам Тиен Ми** олар байыр чедирип, чүве чугаалааннар.

Съезд ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

Үндезин реформаның оруу-биле

ӨӨРЕНИР, ШИҢГЭЭДИР

Долу бот-орулга-чарылганың, бүдүрүлге амыдыралын демократчыдарының болгаш бот-эргелел байдалдарынга ажылдаарының аргаларын шиңгээдир

Ажыл-агыйны эргелеп башкарарының үндезин реформазын чедиишкинниг боттандырып чорударының эргежок чугула негелдези болза, кадрларның экономиктиг кызыы билиглерин ажып эртери болгаш оларга чаа өзү-биле угаап-бодап база ажылдап билирин, күзел-чүткүлдүүн чедип алыры болур деп, СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленуму айыткан.

Бо чылдың эгезинден үлетпүрнүң, транспорттуң, харылзааның, садыгның, тудуг материалдар үлетпүрүнүң болгаш тудуг индустриязының 103 бүдүрүлгелери, 71 совхоз долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчип кирген.

Бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилгеге белеткелдиң үезинде болгаш амгы үеде кадрлар өөредилгезинге кол кичээнгейни экономиктиг чаа угаап билиишкинни хевирлээринче, эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын, долу бот-орулга-чарылганың, бүдүрүлге амыдыралының демократчыдылгазының болгаш бот-эргелелдиң байдалдарында ажылдаарының арга-хевирлерин ажылчы чоннуң херек кырында шиңгээдип алырынче угландырган. Экономиктиг бүгү-ниити өөредилгениң үндезиннин кылдыр «Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынның) дугайында» ССРЭ хоойлузун өөренирин киирген. Ол хоойлу өзүгээр бүдүрүлге, организация долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның принциптерин өзүгээр ажыл-агыйны чорудар. Бүдүрүлгениң бүдүрүлге болгаш социал талазы-биле ажыл-чорудулгазы болгаш ажыл төлевири күш-ажылчы коллективтиң ажылдап алган акша-хөреңгилериниң күжү-биле боттаныр.

Удуртукчулар, экономиктиг өөредилгениң организакчылары бо өөредилге чылында экономиктиг өөредилгениң чаа хевирлерин болгаш аргаларын дилеп, ооң түңнелдерин чедип алырының дээштиг чепсектерин тывар талазы-биле ажылдап турар. «Тыва даг-дүгү» комбинатта, Кызылдың пассажир АТБ-зинде, даараныгла фабриказында, Енисей пароходствозунуң Кызыл район эргелелинде кичээлдерниң идепкейлиг хевирлерин, практиктиг болгаш семинар кичээлдерин ажыглап, даалгаларны болгаш рефераттарны, планнарның болгаш хүлээлгелерниң күүселдезиниң канчаар чоруп турарын чугаалажып көөрүн, тодаргай байдалдарны сайгарарын боттандырып турар. «Тыва автотранс» каттыжыышкынның № 2, 3 АТБ-леринде, Шагаан-Арыгның болгаш Сарыг-Сепның район үлетпүр комбинаттарында, Тываның электри четкилериниң төп аппарадында, «Найырал», «Ак-Туруг», «Торгалыг» «Тиилелге», «Ээрбек» совхозтарда, Кызылдың күш фабриказында, чоннуң амыдырал хандырылгазының Бии-Хем, Каа-Хем районнарның бүдүрүлге эргелелдеринде болгаш чамдык өске-даа черлерде кичээлдер организастыг эртип турар. «Тудуг кезектери» комбинатта, № 2 АТБ-де, күш фабриказында, «Найырал», «Тиилелге», «Шамбалыг» совхозтарда кичээлдер эрттиреринге таарымчалыг өрээлдерни дерип кылган.

Чурт үлетпүр болгаш коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң база автотранспорттуң болгаш шоссе оруктарының ажылчыннарының профэвилелдериниң обкомнары министерствозунуң болгаш каттыжыышкынының бүдүрүлге-экономиктиг өөредилге талазы-биле чөвүлелдери-биле кады кадрларның өөредилгезиниң программазын эде көрүп, бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени ол бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазынга чоокшулаткан. СЭКП хоорkомунуң, Садыг, Чоннуң амыдырал хандырылга министерстволарының кадрларының бүдүрүлге-экономиктиг өөредилге талазы-биле чөвүлелдериниң ажылы элээн идепкейжээн.

Ынчалзажок чер-черде бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени организастап турарын сайгарып көөрге, дыка хөй удуртукчулар, партия, профэвилел организациялары ажылчы чоннуң экономиктиг бүгү-ниити өөредилгезин үндезини-биле эжиндериниң эргежок чугулазын долузу-биле медереп билбээн, ацаа боттарының хамаарылгазын эде көрбээн, пропагандистерниң информация-методиктиг хандырылгазынче, өөредилге-материалдыг баазаны быжыглаарынче чогуур кичээнгей угланвaан боор турар. Чижээ, Таңды, Улуг-Хем, Бии-Хем районнарга бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгениң байдалын хынап көөрге, ажылчы чоннуң экономиктиг белеткелинде шыңгыы четпестер бар болган.

Бо районнарның совхозтарының хөй кезинге өөредилге белеткел чок, эрги-ле өзү-биле улуг озалдаашкынныг (декабрь-январь айларда) эгелээн. «Коммунизмниң херели», С. К. Тока, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Улуг-Хая», «ҮТКА 25 чылы» совхозтарда бүдүрүлге-экономиктиг өөредилге талазы-биле чөвүлелдер тургустунмаан.

Таңды, Улуг-Хем, Бии-Хем РАҮК-терниң (даргалары Т. А. Хунданов, Н. Г. Букша, И. В. Шушенчев) талазындан совхозтарга экономиктиг бүгү-ниити өөредилгени организастаарынга тодаргай дуза чедирбейн турар, бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгениң тургустунган чөвүлелдери ажылдаавайн келген. «Сосновское» бүдүрүлге-дүржүлге ажыл-агыйынга, «Улуг-Хая», «ҮТКА 25 чылы» совхозтарга механизаторлар, малчыннар, хаван фермазының ажылдакчыларының ортузунга, С. К. Тока аттыг совхозка тудугжулар ортузунга кичээлдер бо чылдың январь, февраль айларда үстүнген. Совхозтарның специалистерниң ортузунга ортумаа-биле 2-3 хире кичээл эрткен.

Үстүнде адаттынган районнарның РАҮК ажылдакчыларының профэвилел райкомнары (даргалары С. И. Зайцев, Б. О. Бонаштай, А. С. Кошкарова) бо өөредилге чылында социалистиг ажыл-агыйны эргелеп башкарарының аргаларын өөренир школаларны чүгле четчелээн дээрден башка, удуртуп башкарбаан. Профэвилел комитеттериниң хуралдарынга экономиктиг бүгү-ниити өөредилгениң организастаанының, массалыг мергежилдерниң ажылчыннарының билиин бедидериниң айтырыгларын чугаалашпайн турар. Ол хиреде ол районнарда малчыннарның класы чавыс. Чижээ, Таңды районда мал ажылында ажылдап турар 883 кижиниң чүгле 165-и класстыг азы 18.5 хуузу, Улуг-Хем районда хойжуларның — 12.5 хуузу, саанчыларның — 15.9 хуузу, бызаа ажаакчыларының — 16.3 хуузу класстыг.

Кызылдың автосепелге заводунда, «Тыва автотранс» каттыжыышкынның КМК-зында, Кызылдың дыка хөй тудуг организацияларында, «Шагаан-Арыг тудуг» тресте, «Тыва обувьбыт», «Тыва фото», «Телерадиобыттехника» каттыжыышкыннарда, Каа-Хемниң, Улуг-Хемниң, Барыын-Хемчиктиң, Тожунуң чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелдеринде, Чурт үлетпүр министерствозунуң СТУ-зунда, Ак-Довуракты, Бай-Хаактың хлеб заводтарында, «Коммунизмче орук», «Өөк», «Хадын», «Сүт-Хөл», «Бурунгаар», «Октябрьның 30 чылы», «ҮТКА 25 чылы», «Улуг-Хая», С. К. Тока, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтарда, Өвүрнүң орук септелге-тудуг эргелелинде социалистиг ажыл-агыйны башкарып чорударының школалары, бүдүрүлге-экономиктиг семинарлар эрги өзү-биле ажылдаавышаан. Оларда экономиктиг өөредилгени ажыл-агый чорудулгазының хүн бүрүдеги практиказы-биле сырый холбаавайн турар. Дыңнакчылар кандыг-даа демдеглелдер, бижимелдер кылбас, идепкей чогу кичээлдерге олурушканының, пропагандистер болгаш дыңнакчылар-биле беседалар үезинде илерээн. Моон түңнелинде ажылдакчыларның дыка хөй кезии хаяы экономиктиг билиглерни чедип алгаан, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң экономиктиг быраларын чедир шиңгээтпээн, ажыглаавайн турар.

Бо чылдың январь 1-ден эгелеп долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн бүдүрүлгелерде болгаш организацияларда, экономиктиг бүгү-ниити өөредилгениң деңнели база чавыс, специалистер ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарын өөренип турар-даа болза, ону ажылчыннарга чедирип турары четпес. Шак ындыг байдал Шагаан-Арыг АТБ-зинде, «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң организацияларында, Чурт үлетпүр министерствозунуң, Агроүлетпүркүркомнуң дыка хөй бүдүрүлгелеринде, ажыл-агыйларында таваржып турар.

Дыка хөй таварылгаларда өөредилге лекция хевирлиг эртип, идепкейлиг хевирлер ажыглаттынмайн турар. Бо дээрге экономиктиг өөредилгеге партийжи контрольдуң чавыс деңнелиниң түңнели болур. Ажылчы чоннуң бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгезинге партийжи удуртулганы «Тыва кобальт» комбинаттың парткому (секретары С. М. Климошенко), Тываның кедээ ажыл-агый дүржүлге станциязының (В. В. Мартай-оол), «Хемчик», «Чыраа-Бажы», «Чодураа» совхозтарның (М. Д. Саая, А. С. Ооржак, А. Ш. Күжүгет) парткомнары сулараткан.

Экономиктиг бүгү-ниити өөредилгениң республикада тургустунган сула байдалының бир кол чылдагааны болза, министерстволарның болгаш ведомстволарның дыка хөй удуртукчулары бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени организастаарындан хоорулган, долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарынче шилчиириинге ажылдакчыларның белеткелиниң экономиктиг деңнели дээш кандыг-даа харыысалга чүктевейн турарында. Маңаа агроүлетпүр комплекизиниң, чурт үлетпүр болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый, автотранспорт болгаш шоссе оруктарының ажылдакчыларының профэвилелдериниң обкомнарының (даргалары А. Т. Сотпа, А. К. Бакулин, Д. С. Оюн) болгаш чер-черде профэвилел комитеттериниң экономиктиг бүгү-ниити өөредилгени организастаар, ооң амыдырал-биле харылзаазын быжыглаар талазы-биле сула ажылының салдары база илереп турар. Профэвилел обкомнарының даргалары, секретарьлары кичээлдерге ховар баар, школаларның болгаш семинарларның ажылын сонуургавас.

Профэвилел обкомнары, ажыл-агый удуртукчулары, министерстволарның, ведомстволарның, партия комитеттериниң чанында экономиктиг өөредилге талазы-биле чөвүлелдер пропагандист кадрларны өөредир, оларга практиктиг дуза чедирер талазы-биле сула ажылдап, кичээлдерни эрттирип турарын, ооң шынарын чедир контрольдаавайн турар.

Бо өөредилге чылында чүгле үш министерство болгаш Агроүлетпүркүрком адырлар аайы-биле сүмелерни белеткээн. Профэвилел обкомнары, адырлар чөвүлелдери пропагандистерни болгаш дыңнакчыларны чогуур адырларының ажылының түңнелдерин өзүгээр информация-тайылбыр материалдары-биле четче хандырбайн турар.

Кедээ ажыл-агыйның, амыдырал хандырылгазының, чурт үлетпүрүнүң, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының, тудугнуң дыка хөй бүдүрүлгелеринде, организацияларында, ажыл-агыйларда экономиктиг өөредилгениң кабинеттери болгаш булуңнары чок, долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарында ажыл-агый чорудулгазының болгаш ажылдаарының арга-хевирлеринге хамаарыштырган көскү агитацияның хевирлери четпес, техниктиг чепсек-херекселдер ажыглаттынмайн турар.

Экономиктиг өөредилгениң бүдүрүлгениң иштики курлавырларын дилеп тыварынга, дыңнакчыларга хумагалыг ээ болурунуң сеткил-хөөнүн кижизидеринге аргалары чедир ажыглаттынмайн турар. Өөредилгениң кол сорулгаларының бирээзи — чаа өзү-биле ажылдаары деп чүл деп чүвени сайгарып, ажылдакчы бүрүзүнге тургузуп турар негелделерни билип алырынга дузалаары болур. Өөредилге иштики бот-орулга-чарылганы хөгжүдеринге, күш-ажылды организастаарын болгаш ооң идиг бериишкинин, бүдүрүлгени эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдарынга салдар чедирер ужурлуг.

Экономиктиг албаннарның ролюн бедидери, оларны бүгү талалыг быжыглаары, бүгү ажылдакчыларга хаяы экономиктиг өөредилгени организастап чорудары эргежок чугула. Өөредилгеге цехтерниң, участоктарның, ээлчеглерниң, бригадаларның удурукчуларын долу хаара тудары онзагай чугула.

Амгы үеде бүгү школаларга болгаш семинарларга кичээл бүрүзүн СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.), февраль (1988 ч.) Пленумнарының материалдары, Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынның) дугайында ССРЭ хоойлузу дыңнакчыларның кичээнгейиниң төвүнге турар кылдыр ынчаар тургузары чугула. Өөредилгеге түс черниң партия организацияларының пленумнарының, отчёттуг хуралдарының материалдарын, күш-ажылчы коллективтерниң бо чылдың бирги кварталында канчаар ажылдаанының дугайында, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга үткүштүр кандыг хүлээлгелерни алганының дугайында янзы-бүрү медээлерни ажыглаарын сүмелеп болур. Кол-ла чүве — экономиктиг өөредилгениң дээштиин, практиктиг ажыл-ишке, эде тургустунуушкунга, чаа аргаларже шилчилгеге салдарлыын чедип алыры.

В. СЕМЕНОВ.
СЭКП обкомунуң үлетпүр-транспорт килдизиниң эргелекчизи, ажылчы чоннуң бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгезиниң республика чөвүлелиниң даргазының оралакчызы.

ЧУРУКТА: Сүт-Хөл райпозунуң чолаачызы Шапир Михайлович Ондар 32 чыл дүргүзунда чолаачылаан. Садыг шугумунга он беш чыл ажылдап турар. Ол автомагазинни янзы-бүрү бараанныр-биле долдургаш, Кызыл-Тайганың, Ишкинниң, Шом-Шумнуң, Алдыы-Соорнуң малчыннарын эргип чоруптар. Ооң чедип келири ыракта малчыннарга улуг өөрүшкү дег болур.

Малчыннарга чедер дээш, ооң эртер оруу каалама эвес, кадыр-берттиг черлер хөй. Сүт-Хөлдүң деңгемнеринге ол оваарымчалыг чоруп чораш, малчыннар-биле чугаалажып, оларның хереглээ чагыгларын база бижип, демдеглеп ап чоруур. Райпода бо улуг чолаачы коллективте чолаачыларның ажыл-ижин база башкарып, оларның ортузунга мурнакчы ажылдаарының социалистиг чарыжын калбартып турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«Шынга» чагаалардан

БИСКЕ ДУЗА ХЕРЕК

«Мурнакчы» совхозта Шуйнуң суггарылга системазы 1975 чылда ажыглалга кирген. Ниитизи-биле 1000 ажыг гектарны суггарар. Эрткен чылын каналды «Тыва суг тудугу» трест эде кылып, мурнунда суг барбас турган 270 гектар шөлдү суг-биле хандырган. Бо талазы-биле тереажылар оларга өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис. Ынчалза-даа биске дүвүренчиг болуп артып калган бир айтырыг бар: суггарылга системазының бажын кылбаан, таарыштырбаан. Ол системаны бир буга унундан алган. А кол буганың дөзү кандыг-даа инженер тудуг чок. Ол арaзы 12 километр. Ынчангаш буга дөзүн бистер, совхозтуң ажылчыннары чылдың-на чазын хөй даш, сай-биле дуглаар-дыр бис. Чылдың-на ацаа хөй күш үнер. Чайын суг тереңнээш, бистиң хол-биле кылып каан ол моондактар, чалдарывысты чүүй шаап аппаар. Ол хамаан чок, суурларывысты безин бергедеди бээр, совхоз төвүнүң үстүнде кадыкшылга школазын суг чартыктыра бээр болгай.

Бо талазы-биле дуза чедирерин каш удаа хурал-суглаага тургузуп, дилеп келген бис. Шуй системазынга кол десту кылып бээрин «Шын» солун дамчыштыр Тыва АССР-ниң Мелиорация болгаш суг-ажыл-агый министерствозундан, Агроүлетпүркүркомдан дилээр-дир бис. Каналдың бажынга ажыдып, хаап турар хаалга кылып бербес болза бергедедивис-ле.

Арбай-оол КАНЧЫЫР,
Совхозта гидротехник.

ЧАРЫШКА ТИИЛЭЭН

Бо чылдың бирги кварталында «О. Шынаа» совхозтуң Деспең хойжу бригадазы чарышка бирги черни ээлээн. Ында бригадир Василий Манчык-оолович Доңмит ажылды билдилиг организастааның түңнелинде коллектив 100 хойдан 88.9 хураганы камгалап алган, улуг хойнуң баш саны 99.4 хуу болган.

Бригадада кыштаглаашкын бедик деңнелде эртип турар. Бирги черни алган коллективке совхозтан шилчип чоруур ыымлеңди, хүндүлел бижиктин база малчыннарга өртектиг шаңналдарны тывыскан.

Сарыг-оол АРТЫНА.
Тес-Хем район.

ОЛАРГА АЛДАР БОЛДУРУП

Бай-Тайгада «Бай-Тал» совхозтуң дирекциязы, партком, профком база коллектив чөвүлели малчыннарның бирги кварталда социалистиг чарыжының түңнелин үндүрген. Ажаа Туралыг, Мешкен-Хөл, Даштыг-Тей хойжу бригадалары, а тус-тус хойжулардан Маадыр-оол Бегзи, Өнер-оол Хаван-оол, Өзер-оол Мөңге олар чүстен 96-дан 107 чедир хураганнарны алгаш, чарыштың тиилекчилери болган.

Бо шалыпчыларга турескаадып, совхозтуң күш-ажылчы алдар тутун көдүрген.

Хертек КАРА-ООЛ.

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

ДАҢЗЫ КӨРҮП ОРБАЙН...

Бо чылдың апрель 5-те үнген «Шын» солунга Агроүлетпүркүркомнуң юризи А. С. Ооржактың чүүлү парлаттынган. Автор Эрзин суурда В. Чопуйнуң айтырыгларынга харыылаан. Ол дугайын бөгүн бижиир бодап алдым.

Юрист А. Ооржак авторнуң айтырыынга харыылаарда «Хууда күш-ажыл чорудулгазының дугайында» ССРЭ хоойлузун ажыткан, ооң көөрге, мал азыраар кооператив дугайында чүүл ында кирбээн боорга, ацаа чылдагааннааш В. Чопуйнуң кооператив тургузар дээн саналын деткивээн. Шак ол тоомча чок чорук мени хензетти. Чүве-ле болза доктаал-саавыр көөр, кандыг-бир чүве болу бээр ийне деп сестир, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эргижирээн турузувус ам-даа хевээр дээрзи оон кеступ турар ышкажыл (мону чүгле А. Ооржакка хамаарыштыр чугаалавайн тур мен), бурунгаар базым дилединм, ындыг ажылдакчылар, удуртукчулар ам-даа хөй боорге чугаалап тур мен).

Мал азыраар кооперативти тургузуп болур деп бодум куумда саваар мен. Ооң бадыткалы — бистиң чурттуң өске областарында, крайларында мал өстүрер кооперативтериниң ажылдап турары. Ол дугайын төп парлалга-даа бижип, телевизорга-даа көргүзүп турду. Төп солуннарның бирээзинде «Архангельский мужик» деп чүүлдү хөй кижи номчаан боор, ооң үлегерин чүге эдерип болбазыл?

Мал өстүрер кооператив тургузар арга бистиң республикада бар. Ылаңгыя каттыжып турар хөй суурларны чүге ажыглап болбас деп! Ол талазы-биле партияның болгаш чазактың доктаалы-даа хүлээп алдынган болгай. Эзи бажыңнарны, участоктарны кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериңге ажыглаар деп ында тодаргай айыткан-дыр.

Бир-ле айтышкын, саавыр манап, боттары идепкей чок олурар болза, чүү-даа бүтпес — мээң саналым ол. Кооператив тургузуксаар кижи бодунуң хамаарыжыры чер-чер Советтериниң күүскомнунга барып, бүрүткеткеш, ниити чурумда кордүнгенин өзүгээр ажылдап эгелей бээр. Ол-ла. Чүгле чоңга ажыктыг үүлени бүдүрерин бодаар болза эки. Манагзынган. шын эвес чүүл кыныптарындан сезинген хереэ чок.

Сандан САЛЧАК.
Эрзин суур.

КҮҮСЕЛДЕЖЕ КИЧЭЭНГЕЙНИ УГЛАНДЫРДЫВЫС

Улус депутаттарының Сүт-Хөл район Соведиңде 10 доктаамал комиссия бар, ооң составында 48 депутаттар хаара туттунган. Ол комиссиялар район Совединиң сессиязынга отчёттуг. Ынчангаш доктаамал комиссияларга район Совединиң күүсекчи комитеди бодунуң хуралындан үндүрген шиитпирлерни оларга дагзыр болгаш оларның отчёттарын дыңнаар эргези чок. Ындыг-даа болза, оларның ажылын күүском башкарар, сессияларга болгаш күүском хуралдарынга айтырыгларны белеткээринге хаара тудар.

Ол угланыышкында бисте чүү кылдынып турарыл? Доктаамал комиссияларны тургузарының мурнунда бир дугаарында комиссияның даргазын болгаш ооң кежигуннерин шилип алыр. Ол база белен эвес айтырыг. Бо айтырыгны бисте мынчаар тургускан: депутат кайда ажылдап турарыл, ооң тускай эртеми, ажылга болгаш Советтер ажылынга арга-дуржулгазы, мурнунда чыышта депутат турганы, активчизи, кандыг доктаамал комиссияның составынга турганын барымдаалап тургаш, СЭКП райкомунуң секретарьлары-биле болгаш организастыг киндистиң эргелекчизи-биле баш бурунгаар сүмележип тургаш, район Совединиң сессиязынга бадыладыры-биле киирип турар бис.

Доктаамал комиссияларны сессияда тургускан соонда оларның даргаларын болгаш кежигуннерин өөредир. Бистиң он комиссия даргаларының ужу чаа соңгуткан. Комиссияның эргелерин болгаш хүлээлгелерин, ажылды канчаар планнаарын өөредир талазы-биле кылган.

Эрткен чылын бай-тайгажыларның арга-дуржулгазының талазы-биле бис район болгаш кожуун Советтерниң депутаттарының слёдун эрттирдивис. Комиссиялар кежигуннеринге болгаш депутаттарга улуг өөредиг болган. Доктаамал комиссиялар аайы-биле үстүп алгаш, көргүзүг хуралдарны база организастап эрттирген бис.

Ол ышкаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму бо чылдың февральда Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл районнарның район болгаш кожуун Советтерниң доктаамал комиссиялар даргаларының семинар-хуралын Кызыл-Мажалык суурга эрттиргени улуг өөредиг болду. Оон дыка хөй чаа чүүлдерни билип алдывыс.

Райкүүском комиссияларның ажыл планын тургузарынга дузалажып турар. Ажыл планын тургузарда кандыг айтырыгларже кичээнгейни салырының, боттарының хуралдарынга чугаалажыр айтырыгларының кайы аңда хуралдарны эрттирериниң талазы-биле сүмелерни берип турар. Мурнунда чылдарның практиказындан алгаш көөрге, 5-6 комиссия чаңгыс айда хуралдар эрттирер, чамдык айларда куруг кылдыр планнап турган. Комиссияларның хуралдарын эрттиреринге аңаа келдирер кижилерни райкүүском хандырып турар. Ол хуралдарга райкүүскомнуң кежигуннери олуржуп турар.

Райкүүскомнуң ажылының планын тургузарда, баштай доктаамал комиссияларның ажылының планын көрүп, олар сессияларга болгаш күүском хуралдарынга кандыг айтырыгларны белеткеп киирерин барымдаалап көрүп турар бис.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязының даргазы А. Ч. Моңгуштуң бо чылдың март 11-де үнген «Шын» солунга «Чогаадыкчы ажыл, инициатива херек» деп чүүлүн номчуурувуска ында өөредиглиг чүүлдер, кодуруп турар айтырыглар бар болду.

Район Совединиң мандат комиссиязында 5 кижи ажылдап турар. Оларның бис арга-дуржулгалыг, мурнунда чыыштарда депутатка соңгудуп чораан кижилерден тургускан бис.

Мандат комиссиязы ажыл планын тургузарда, «ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң дугайында» ССРЭ хоойлузунуң күүселдезинче кичээнгейни салып, райкүүскомнуң организастыг киндизи-биле сүмележип тургаш ону кылып турар.

Комиссияның хуралдарынга район Совединиң депутаттары О. К. Моңгуш, О. К. Куулар, Д.-Б. К. Ондар, Ч. А. Ондар оларның депутат хүлээлгелерин күүседип турарының дугайында илеткелдерин дыңнаан. Комиссияның кежигуннери тус-тузунда даалгаларлыг. Олар чер-черде депутаттар-биле чугаалажып, чамдык депутаттарның округтарында соңгукчулар-биле беседаларны кылып турар.

Бо чылын «Октябрь 30 чылы» совхозтуң директорунуң «ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң дугайында» ССРЭ хоойлузун күүседип турарының дугайында айтырыгны чугаалажырын планнаан.

Мурнунда чыыштарда мандат комиссиязы сессияларга чүгле депутаттарның бүрүн эргелерин тыпсып каар дугайында илеткели-биле кызыгаарланып турган болза, ам олар боттарының ажылын үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, чаа чүүлдерни ажыглап турар апарган.

Транспорт, харылзаа болгаш тудуг талазы-биле доктаамал комиссия (даргазы Д. К. Черлик-оол) «Алдан-Маадыр» совхозта иштики оруктарның байдалы, «Сүт-Хөл» совхозта планныг тудугларының күүселдезиниң дугайында айтырыгларны боттарының хуралынга чугаалашкан. Ооң-биле черлелештир район Совединиң күүском хуралынга районнуң харылзаа белдириниң ажылының дугайында айтырыгны белеткеп киирген. Ооң ажылында четпестерни эдер талазы-биле хүлээп алган шиитпирни боттарының контролюнга алган. Ооң түңнелинде Ишкин, Алдан-Маадыр, Ийме Кызыл-Тайгадан телефон харылзаазының, радио болгаш солуннар чедирилгезиниң талазы-биле хомудалдар эвээжээн.

Улус өөредилгезиниң болгаш культура талазы-биле доктаамал комиссияның хуралынга бюджет талазы-биле райкүүскомнуң даргазының оралакчызы С. К. Ондарның илеткелин дыңнаан. Ол талазы-биле аңаа хамаарылгалыг организацияларның удуртукчуларын чалап олуруштурган. Комиссияның кежигуннери болгаш чалаткаңнар боттарының санал-оналын берип, Алдан-Маадыр суурда ийи аал иштин чурттаар башкылар бажыңының тудуун дүргедедирин, узаткан хүнүң бөлүктеринге уругларның санын көвүдедирин саналдаан.

Комиссияның хуралындан дараазында сүмелерни киирген: совхоз бүрүзүнге чазаныр цехтерни ажыдып, пилорамаларны доктаамал ажылдадыр болгаш ийиден эвээш ыяш сөөртүр автомашиналарны быжыглаарын, чурттаалга бажыңнары болгаш мал кажаалары септээр бригаданы тургузарын болгаш оон-даа өске ажылдарны олар саналдаан.

Бо-ла бүгү чүүлдерни 1988 чылда районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планын тургузарда база барымдаалаан.

Бистиң район болгаш кожуун Советтерниң доктаамал комиссияларының ажылында четпестер ам-даа бар. Ынчангаш оларның ажылында четпестерни эдер, ажылды экижидер, оларның ат-алдарын көдүрери-биле доктаамал комиссияларның үнүүшкүннүг хуралын 6 удаа, оларның киржилгези-биле райкүүскомнуң хуралынга 6 айтырыгны белеткеп киирерин, үндүрген шиитпирлериниң күүселдезин доктаамал хыналдага алган турарынче кичээнгейни угландырган бис.

Тыртый-оол ТЮЛЮШ.
Улус депутаттарының Сүт-Хөл район Совединиң күүскомунуң секретары.

СОВЕТТЕР БУЛУҢУ

ТОДАРГАЙ ДУЗАНЫ КӨРГҮЗЕРИ-БИЛЕ

Барыын-Хемчик райкүүскому соңгукчулар чагыгларын күүседиринче, доктаамал комиссияларның ажылын экижидеринче улуг кичээнгейни салып келген. Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планын тургузарда ол чагыгларны барымдаалап көрүп турар.

Эрткен чылын соңгукчуларның чагыгларын барымдаалап Аянгаты, Эрги-Барлык, Аксы-Барлык, Барлык суурларга хөй санныг чурттаалга бажыңнарын, Дөң-Терезин, Бижиктиг-Хая суурларга школаларны, Шекпээр суурда өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазының төвүн, Ак-Довурак хоорайда дүрген дуза чедирер станцияны, 800 номерлиг телефон станциязын тудары планнаттынган болгаш чамдыктары ажыглалда кирген. Район Совединиң депутаттарынга күүседири-биле 44 чагыгны киирген. Оларның 8-и күүсеттинген. Артканнары бо чылын болгаш келир чылын күүсеттинер.

Район болгаш чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери организас-массалыг ажылдарже кол кичээнгейни салып турар. Ажылчы чоннарның хуралдарынга күүскомнарның, ооң киндистериниң отчеттарын организастап, чоннуң шүгүмчүлелдиг саналдарын сайгарып, четпестерни эдер хемчеглерни ап турар.

Хамаатыларның болгаш бүдүрүлге черлериниң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле тодаргай ажылдар кылдынып турар. Амгы үеде ниити чурттакчыларның 70 хуузу огород ажылын кылып, мал-маганны болгаш куушту өстүрүп турар. Оларга чер-чер Советтериниң күүскомнары одар шөлдерин аңгылап бээри база кажаалар-биле болгаш өске-даа дузаны көргүзүп турар.

Эрткен чылын район Совединиң 4 сессиязын, 17 күүском хуралын эрттирген. Оон 210 шиитпирни күүском хүлээп алган. Ооң иштинден 33 шиитпир контрольда турар. Оларның күүселдезин дээш 12 удаа аппараттың хуралынга чугаалашкан. Райкүүскомнуң хуралынга чугаалажыр айтырыгларның санын сөөлгү үеде кызырып, аңаа келдирер кижилерниң санын эвээжеткен. Күүском хуралынга чугаалажыр айтырыгларны баш бурунгаар белеткеп, үе-шакты камнап алыры-биле ооң материалдарын күүском кежигуннеринге баш бурунгаар берип турар бис.

Сөөлгү үеде район болгаш кожуун советтерниң күүскомнарының ажылдакчылары боттарының ажылын эде тургузуп, бүдүрүлге черлеринге барып, ында ажылчы чон-биле беседалажып, күш-ажылчы коллективтерде кижилерни хууда айтырыглар талазы-биле аңаа хүлээп алыышкыннарны организастап турар.

Советтер ажылдакчыларының профессионал билиин бедидери-биле райкүүскомда Советтер активиниң школазын организастап тургускан. Ол школа ай санында тускай план ёзугаар эртип турар.

Эрткен соңгулдада Советтерниң күүскомнарының даргаларынга болгаш секретарьларынга эртем-билииниң, шынар составының талазы-биле дээди база ортумак эртемниг кижилер соңгуткан.

Чер-чер Советтериниң күүскомнарының ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунуп, материалдыг баазазы экижээн. Херек мебельдер-биле хандыртынган. Ындыг-даа болза Ак, Аянгаты, Эрги-Барлык болгаш Ак-Довурак хоорай Советтериниң конторалары ажылдаарынга таарымча чок.

Советтерниң организас-массалыг ажылдарында кылдынып турар ажылдарывыстың бо чамдык кезээ-дир. Ол дугайында хуралдарга чугаалажып, четпестерни эдер талазы-биле ап чорудар хемчеглерни ажылдап кылып турар бис.

Моон соңгаар бистиң мурнувуста кылыр ужурлуг ажылдарывыс хөй. Советтерниң организас - массалыг ажылдарын амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузар, депутат бүрүзүнүң болгаш доктаамал комиссияларның база хөй-ниити организацияларының ажылын экижидер, оларга практиктиг дузаны көргүзер дээш ажылдап турар бис.

Зоя ООРЖАК.
Улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң күүскомунуң секретары.

МЫНЧААР ЭРТТИРИП ТУРАР БИС

Бистиң № 2 хөй мандаттыг депутат бөлүүнде 17 кижи хаара туттунган. Ында №№ 4, 5, 6, 7 хөй мандаттыг округтар кирип турар. Бөлүк ажыл планын чартык чылдап тургузуп ап, ол ёзугаар ажылдап, ийи ай болгаш хуралывысты эрттирип турар бис.

Бөлүктүң девискээринге МТМ, контора, ферма, клуб, чунар-бажың хамааржыр.

Ол черлерниң кышка белеткелинге, оларның одалгазын, арыг-шевергин, ында ажылдап турар кижилерниң ажылга хамаарылгазын, корум-чуруму, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны, канчаар тургусканынга хамаарыштыр хыналда-рейдилерни кылып-даа келдивис. Ооң түңнелдерин бөлүктүң хуралынга чугаалашкан. Ол талазы-биле четпестер кайы депутаттың округунуң девискээринде болуп турарын ооң депутадынга дыңнадып, ону эдер талазы-биле даалгаларны берип, контрольга ап, ооң күүселдезин дараазында хуралга дыңнаары чаңчыл апарган.

Хөй-ниитиниң чыыштары, ажылчы чоннар хуралдары, темалыг кежээлер, спортчу маргылдаалар организастаарынга хөй-ниити организацияларын болгаш депутаттар дамчыштыр организастаарга кончуг эптиг.

Бистиң бөлүктүң төвү совхозтуң МТМ-де. Ында бөлүктүң тускай булуңун кылып аскан. Булуңда бөлүктүң ажылының планын, социалистиг хүлээлгезин, депутаттарның округтар аайы-биле даңзызын болгаш оларның хөй-ниити ажылынга киржилгезин демдеглеп турар кыдырааштарны аскан.

Биске хамаарылгалыг № 4 хөй мандаттыг округка чаа кудумчу немешкен. Ооң байырлалын эрткен чылын организастап эрттирдивис. Аңаа кодээ Советтиң депутаттарын шуптузун чалаан бис. Ол байырлал хөй кижи киржикчилиг болган. Кудумчунуң адын «Юбилейная» деп адаан. Аңаа янзы-бүрү хевирлерге спортчу маргылдаалар—шыдыраа, шашки, хар-мазы аайы-биле чадаг чарыш болгулаан. Аъш-чем, дайраан, өргаан чүүлдерниң делгелгези база организастаттынган.

Түңнелинде чаа кудумчунуң чурттакчылары солун программалыг концертти чыыганнарга көргүскен.

Бо бүгү чүүлдер школада хоочун башкы Валентина Седиповна Шуруктуң удуртулгазы-биле баш бурунгаар планнаттынганын ёзугаар, солун болгаш кижизидикчи утка-шынарлыг болуп эрткен.

Байырлалдар хүннеринде шак ындыг янзылыг хөй кижи киржикчилиг чыыштарны хөй-ниити организациялары-биле депутаттар бөлүктери катай организастап эрттирип турарывыска, чон хостуг үезин чеп ажыглап, дыштанып, ойнап хөглеп алырынга таарымчалыг болуп турар.

Бөлүктүң хуралдарынга ында кирип турар депутаттарның боттарының округтарынга кылып чорутканы ажылының дугайында информацияларын дыңнап турар. Ол чорук депутаттарның соңгукчулар-биле ажылдаарынга, бот-боттарының округтарынга кым канчаар ажылдап турарын, моон соңгаар чүнү кылза эки дээрзин билип алырынга ажыктыг болуп турар.

Ам болур хуралывыска фермада мал чеминге камналгазы болгаш амгы үеде кыштаглаашкынның байдалын чугаалажыры планда көрдүнген. Ол ышкаш чунар-бажың, клуб, библиотекага чамдык депутаттар хыналдаларны организастаан. Ооң түңнелин база аңаа чугаалажыр бис.

Бөлүктүң депутаттары боттарының округтарында дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче улуг кичээнгейни салып турар. Ол ажылдарның чамдык чурттакчыларның талазындан элээн ажылдарны кылып турза-даа, чамдыктарының бажыңнарының херим-кажаалары эргижирел калган. Ону септеп алырынга материалдар чок. Ооң-биле хандырарының дугайында дилеглер хөй.

Бо талазы-биле айтырыгны бөлүктүң өмүнээзинден кодээ Советке болгаш совхозтуң дирекциязынга тургузуп көөримге, ону чөптүг-биле шиитпирлээр хемчеглерни ап эгелей берген.

Соңгукчуларның чагыг, негелделеринге дүүштүр, ону күүседиринге хамаарыштыр депутаттар бөлүүнүң ажылын эде тургузуп, чаа-чаа чүүлдерни дилеп тып ажылдаары — бистиң кол сорулгавыс.

Клара СЕЧЕК.
Барыын-Хемчик районда Барлык кодээ Соведиңде № 2 депутат бөлүүнүң даргазы.

ДУГУРЖУЛГАЛАРГА АТ САЛГАНЫ

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Афганистанны долгандыр байдалды политиктиг таарыштыр шиитпирлээр талазы-биле Женева документилеринге ат салыышкыны апрель 14-те Женевада Нацияларның ордузунга байырлыг байдалга болган.

Оларның аразынга Афганистан Республика биле Пакистан Ислам Республиканың аразынга бот-боттарының аразында харылзааларның принциптериниң дугайында, чижээлээрге, холгаарлап кириппезиниң болгаш интервенциядан ойталаарының дугайында ийи талалыг дугуржулга; делегей магадылалдарының дугайында декларация: Афганистан Республика биле Пакистан Ислам Республиканың аразында девискээрниң эки тура-биле чанып кээриниң дугайында ийи талалыг дугуржулга; Афганистанга хамаарышкан байдалды таарыштыр шиитпирлээринге бот-боттарының аразында харылзаа дугайында дугуржулга кирип турар.

КНО-нуң чиигине секретары Х. Перес де Куэльяр болгаш ооң хууда төлээлекчизи Д. Кордовес олуржуп турда, Афганистан Республиканың даштыкы херектер министри А. Вакиль болгаш Пакистан Ислам Республиканың даштыкы херектериниң күрүне министри З. Нурани бот-боттарының аразында харылзааларның принциптериниң дугайында, чижээлээрге, холгаарлап киришпезиниң болгаш интервенциядан ойталаарының дугайында дугуржулгага, а ол ышкаш девискээрниң эки тура-биле чанып кээриниң дугайында дугуржулгага болгаш Афганистанга хамаарышкан байдалды таарыштыр шиитпирлээринге бот-боттарының аразында харылзааларның дугайында дугуржулгага ат салганнар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе болгаш Американың Каттышкан Штаттарының күрүне секретары Дж. Шульц делегей магадылалдарының дугайында декларацияга болгаш Афганистанга хамаарышкан байдалды таарыштыр шиитпирлээринге бот-боттарының аразында харылзаалар дугайында дугуржулгага ат салганнар.

Афганистанны долгандыр байдалды политиктиг таарыштыр шиитпирлээр талазы-биле хоэбаштыр дипломаттыг чорудуганың доозулганы ол чуртка политиктиг национал эвилелгениң политиказын бурунгаарладырынга, афганнар аразынга хан төгүүшкүнүн соксадыр болгаш афган черге тайбыңны тургузар сорулгаларга таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Афганистанны долгандыр байдалды политиктиг таарыштыр шиитпирлээрин чедип алганы регионалдыг маскалдажыышкыннарны соксадырының херээнге чугула базым, делегей политиказынга чаа ёзу-биле угаап-бодаашкынның тодаргай илерели болур.

Дугуржулгаларга ат салыышкынны швейцар болгаш делегей парлалгазының аажок улуг сонуургалын болдурган.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ДЕЛГЕЛГЕ АЖЫТТЫНГАН

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның найысылалында «ССРЭ-де профессионал-техниктиг өөредилге» деп делгелге ажыттынган. Ооң көргүзүг чүүлдеринде профессионал-техниктиг школаларның өөреникчилериниң янзы-бүрү ажылдарын—сан программалыг башкарткыр станоктардан эгелээш, торгудан кылган кончуг чараш кылыгларга чедир чүүлдерни делгеп көргүскен. «Делгелге Индияга профессионал-техниктиг өөредилге системазын хөгжүдеринге улуг дузаны көргүзер. Өөредилгениң ол адырын индий чазак улуг ужур-дузалыг деп санап турар» деп, делгелгени ажыдып тура, Индияның чырыдыышкын болгаш культуразының күрүне министри Л. П. Сахи медеглээн. Индия болгаш ССРЭ бодунуң кады ажылдажылгазын янзы-бүрү талаларга хөгжүдер, бүгү делегейге тайбың дээш демниг демисежир ужурлуг улуг күрүнелер-дир дээрзин министр демдеглээн.

БУРУУДАТКАН

МАНИЛА. (СЭТА). Филиппинде албанның аян-чорук кылып чоруур Австралияның даштыкы херектер болгаш даштыкы садыг министри Джордж Хэйден чамдык «мерик албан-дужаалдыг кижилерниң азия-оожум океан девискээринде совет шериг кезектериниң көвүдээшкининиң дугайында бадыткаашкыннарын бүрүү шапкан. Президент Корасон Акино-биле ужуражыышкын соонда журналистер-биле ужуражыышкынның үезинде, ол девискээрде турар бодунуң шериг корабльдериниң санын Совет Эвилели сөөлгү чылда харын эвээжеткенинге бүзүрелдиин ол медеглээн—ССРЭ-ниң талазындан кандыг-даа айыылды көрбейн турар бис. Оожум океанның соңгу-барыын талазында совет суднолар чүгле балык тудуп турар—деп, министр онзалап демдеглээн.

ЧЕДИП АЛБААН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ Панамага хамаарыштыр экономиктиг кызамдаашкынны салган сорулгазын — национал камгалалдың күштериниң кол командылакчызы генерал Мануэль Антонио Норьеганы албан-дужаалындан дүжүрерин болгаш ооң чурттан үнүп чоруурун чедип ап шыдаваан. Ол фактыны миннип, Панаманың шериг баштыкын политиктиг удуртукчу ажылдан чайладырының кара чаңгыс оруу—боо-чепсектиг интервенциялыг оруу болур деп, «Вашингтон пост» солун айтып турар. Амгы үеде солуннуң айтып турары-биле алырга, «АКШ Панамага боо-чепсекти кандыг-бир хевирге холгаарлаашкынга чоокшулап келген. Адактың сөөлүнде, дорамчылалдыг аштырыышкындан чайлаары-биле АКШ оон быжыг моңну алыр чадавас деп, дипломаттар болгаш хайгааракчылар санап турар». Панаманың черинге бодунуң шериглерин 2000 чылга чедир арттырып алыр дээш америк администрациязы Панама каналының дугайында керээни эде көөрүнче чүткүп турар Норьеганың таарышпайн турары билдингир болгай.

УРУГВАЙЖЕ АЯН-ЧОРУК

МОНТЕВИДЕО. (СЭТА). Национал хосталганың сандинолуг фронтузунуң үндезилекчилериниң бирээзи, Никарагуаның даштыкы херектер министри Томас Борхениң аян-чоруу Уругвай болгаш Никарагуаның аразында найыралдыг харылзааларны хөгжүдеринге улуг салыышкын болган.

Беш хонук иштинде болган аян-чоруктуң программазы эңне улуг болган. Күрүне айтырының аайы-биле Борхе элээн каш ужуражыышкыннарны болгаш беседаларны чүгле республиканың президентизи болгаш оралакчы президентизи база парламентиниң депутаттары - биле чоруткан эвес, харын политиктиг партыларның болгаш профэвилелдерниң удуртукчулары-биле, уран чүүлдүң сураглыг ажылдакчылары-биле база ужурашкан. Никарагуаның культуразының хөгжүлдезинге революцияның салдарының дугайында лекцияны ол университетке номчаан.

Никарагуа революциязының элдарлыг маадырынга уругвай улус эң-не чылыг хүлээп алыышкынны кылган. Хосталге болгаш бодунуң төрээн чуртунуң хамаарышпас чоруу дээш демниг демисежир ужурлуг улуг күрүнелер-дир каттыштырылгазын илереткен Монтевидеонуң ажылчы чонунуң массалыг митингизинге Борхе киришкен.

ОБЪЕКТИВТЕ—ВЕНЕСУЭЛА

ЧУРУКТА: бөгүн хөй балык туттунган.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Чээли. Ону чүге бээрил?

СЭКП-ның XXVII съездизиниң база ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар сорулга-биле ССРЭ-ниң банк системазы чамдык ажылдарны чааткан. Ооң түңнелинде ССРЭ-де күрүнениң күш-ажыл ажаалга кассаларын ССРЭ-ниң күш-ажыл ажаалга болгаш чоннуң чээли банкызы кылдыр эде тургускан. Азы ССРЭ-ниң Ажаалга банкызы кылдыр эде көрген. Ажаалга банкылары хамаатыларның акша-хереңгилерин чүгле шыгжап кадагалаар эвес, а харын чоңга узун хуусааларлыг тускай чээлилерни бээр хүлээлгелиг апарган. Чээли бээр сорулгалар моон соңгаар оон-даа сайзыраар.

Амдыызында чээлини бистиң республикада дараазында сорулгаларны боттандырарынче бээри көрдүнген. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың февраль 11-деги «Хууда чурттаалга тудугларын сайзырадыр хемчеглерни дүргедедир дугайында» доктаалынга үндезилеп, кодээ черлерде чурттап орар хамаатыларга бээр чээлиге хамаарыштыр дараазында пунктуларны киирген:

а) хууда бажың болгаш ооң кодан девискээринге дузалал ажыл-агыйның тускай тудугларын тударынга 20 муң рубльге чедир чээлини берип болур. Чээлини төлээриниң хуусаазы, ону алганының соонда, үш дугаар чылындан эгелеп, 50 чыл иштинде төлээр. Чурттап орар бажыңны эде тударынга болгаш капитал септелге кылырынга база дузалал ажыл-агыйның тудугларын септээринге (мал, дагаа, куш кажаалары) болгаш тударынга, кодээ ажыл-агый продуктуларын шыгжап кадагалаар черлерни кылырынга чээлини 4 муң рубль хемчээлге, ону 10 чыл дургузунда, алганының үш дугаар чылындан эгелеп төлээр;

б) хоорайларга болгаш хоорай хевирлиг суур төлерлеринде чурттап орар хамаатыларга чурттаалга бажыңы болгаш дузалал ажыл-агыйның бажың-балгаттарын тударынга 20 муң рубль хемчээлге бээр. Төлээр хуусаазы 25 чыл. Чээлини алганының соонда, үш дугаар чылындан эгелеп төлээр. Дузалал ажыл-агыйынга хереглээр чурттаалга бажыңын эде тударынга база капитал септелгеге, газ, суг хоолайлары тудуштурарынга (мал, дагаа, куш кажаалары), кодээ ажыл-агый продуктуларын шыгжап кадагалаар черлерни кылырынга 3 муң рубль чедир бээр. Ол чээлини 10 чыл хуусаалыг төлээр. Ону алганының соонда үш дугаар чылындан эгелеп төлээр;

в) хоорай болгаш хоорай хевирлиг суурларга, кодээ черлерде чурттап турар хамаатыларга чурттаалга бажыңнарын, ооң дузалал ажыл-агый тудугларын-биле катай элендизин барымдаалаан өртээн ёзугаар садып алырынга 20 муң рубль чедир чээли бээр. Оон 25 чыл дургузунда ол чээлини төлээр. Ону алганының үшкү чылындан эгелеп төлээр.

Сад эштежилгезиниң кежигүннеринге дача бажыңнарын тудуп база садып алырынга, ооң шөлдерин чаагайжыдарынга чээлини 5 муң рубль чедир бээр. Ону чээли алганының үш дугаар чылындан эгелеп 10 чыл дургузунда төлээр. Чурттап турар чери хамаарылга чокка инек садып алырынга бир муң рубльди бээр. А хунажын инек садып алырынга 500 рубль чээлини чөпшээрээр. Ол акшаларны чээли алганының 2 азы 3 дугаар чылындан эгелеп, 5 чыл дургузунда эгидер. Кодээ черлерде чурттап орар хамаатыларга дузалал ажыл-агыйын сайзырадырынга хереглээр бичии хемчээлдиг механизация дериг-херекселдерин садарынга бир муң рубль чээлини бээр. Ол алган чээлини үш чыл иштинде дедир эгидер.

Дээди болгаш ортумак өөредилге черлери дооскаш, кодээ черлерде ажылдай берген аныяк специалистерге дериг-херексел садып алырынга бир муң рубль чээлини берип болур. Ол алган чээлини беш чыл иштинде төлээр. Ооң төлевирин чээли алганының үш дугаар чылындан эгелеп төлээр. Үстүнде айыттынган аныяк специалистерге кымнар хамааржырыл? Кодээ ажыл-агыйның дээди болгаш ортумак тускай эртемниг аныяк специалистери — салбыр болгаш ферма эргелекчилери, бүдүрүлге бригадаларының бригадирлери, совхозтуң болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлге адырларынга томуйлатканнар аңаа хамааржыр. Ол ышкаш башкының дээди болгаш ортумак өөредилге черлерин дооскаш, кодээ школаларда ажылдап бергеннер, дээди болгаш ортумак тускай эртемниг специалистер кодээ черлерде профессионал техниктиг училищелериниң директорларынга, башкыларынга, кижизидикчи башкыларынга, улуг мастерлеринге, бүдүрүлге мастерлеринге ажылдаары-биле быжыглатканда эмчиниң дээди болгаш ортумак өөредилге черлерин дооскаш, кодээ школаларда ажылдап турарларга, оон аңгыда кодээ черлерде ажылдап турар дээди болгаш ортумак эртемниг культура база кино четкилериниң ажылдакчылары оларга кирер.

Кандыг-даа чээлини алганда, ону ажыглааны дээш тускай хууларны ажаалга банкыларынга төлээр ужурлуг. Чээли алган хамаатылар чээлилерниң янзы-бүрү хевирлерин барымдаалап 0,5-тен 4 хуу чедир немей төлээр ужурлуг. Бир эвес кодээ черге чурттаар бажың тудуп алыры-биле алган болза, ону дедир эгидерде ооң ийи хуузун немей төлээр. А хоорай болгаш хоорай хевирлиг суурларга 3 хуузун немей төлээр. Дача бажыңнары тударынга болгаш садып алырынга, ооң шөлдерин чаагайжыдарынга чээли алган болза, ооң 0,5 хуузун немей төлээр. Өске арткан чээлилерниң 2 хуузун немей төлээр.

Чээли алгаш, ону ажыглааны дээш төлээр хуулардан чамдык хамаатыларны хостап турар. Ындыгларга Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери болгаш инвалидтери, дайынга өлгеннерниң өг-бүле кежигүннери хамааржыр.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын ёзугаар совхозтар болгаш өске-даа бүдүрүлге черлери профэвилелдер комитеттери-биле дугуржулга кылгаш, ол черлерге хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылдап келген ажылчыннарның, албан-хаакчыларның база ол-ла девискээрде ажылдап, чурттап турар эмчилер, башкылар, культура ажылдакчыларының үк черлерге үр чылдарда ажылдааш, пенсиялай берген кижилерниң алган чээлилериниң 50 хуузунга чедир экономиктиг идиг бериишкиннер фондуларындан төлеп берип болур.

Чээлилерни бээрде ажыл-агыйлар, бүдүрүлге организацияларын демчыштыр, оларның ниити дилээн ёзугаар, ында ажылдап турар бүдүрүлгениң мурнакчыларынга, хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылдап келген ажылчыннар болгаш албан-хаакчыларга ажыл-агыйның бүдүрүлге черлериниң киирип келген даңзызын барымдаалап берип болур. Бо таварылгада ажаалга банкыларының салбырлары ол организациялар-биле керээ чорар апаар. Бо чорук, бир талазында, ажыл-агыйларга кадрларны быжыглаарынга дузалыг. Ийиде, ажыл-агыйлар болгаш бүдүрүлге черлери боттарының ажылдакчыларының арга-шинээзин эки билирлер. Үште, тускай тудуг бригадаларын тургузуп, янзы-бүрү тудуг материалдары-биле бажың тудуп дузалажырда эптиг. Ажаалга банкызы ажыл-агыйлар болгаш бүдүрүлге организациялары-биле санажыр. А чээли алыкчылары ажыл-агыйлар, бүдүрүлге организациялары-биле санажыр апаар. Хамаатылар чээлилерни боттары ажаалга банкызының салбырлары-биле хууда хүлээлгелерин ап тургаш база ап болур. Чээлилерни бир дугаарында улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттериниң болгаш бүдүрүлгелерниң организация черлериниң чурттаалга амыдыралын экижидер дугайында деңзыда турар хамаатыларга бээр ужурлуг.

Сарыг-оол ХОВАЛЫТ.
ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының Тыва республика эргелелиниң начальниги.

СЕТКИЛИМНИҢ АЯЛГАЗЫ

1. Кижи хөңнү

Кижи хөңнү
Хире-хире
Амыдырал эвизинге,
Ажылынга чоргаарланып,
Чассыдыгдан, өөрүшкүден
Сагыш амыр, хөглеп ырлаар.
Кижи хөңнү
Хиимренип,
Муңгаралга таварышкаш.

Бүгүүп келгеш, мөлээр чыгыы,
Кара чааскаан ээн черге
Карааи чодуп, ыжыртынер.
Кижи хөңнү
Килеңнээштиң
Сеткили бак кижилерни
Сегирип ап, хорээн көзеп.
Кара сагыш—бужар күүрниң
Халап_хайын сөйгелептер.

2. Кара сагыш

Чазык, чаагай кижилерге сеткил ханып,
Сагыш чырык, хей-аът кирген чурттап чордум.
Азыын шалып, дузаан салып, кедеп чораан
Авывастыг чашпаачының, хоолургактың,
Өзү кара, ишти ирик өкпээргектиң
Өдээмге, маа турганын ам билип алдым.
Частырыг-ла кылган сен дээш, сүзүүм базып,
Чалымдан-даа чая идип бадыргы дег,
Хайнып чыдар ээремдиве октаар чыгыы,
Карарткаштың туруп бээри хомуданчыг.
Тендирип кээп, тайып ушкан кижи көргеш,
Демнежипкеш, чыттыр идер — таан-даа кончуг.
Ирик сеткил капказынга кактырыпкаш,
Ишти-хөңнүм ажыңайнып, саргып чору—
Кажан-на ийик кедеп чораш, аспактапкаш,
Кара сагыш кижиниң чиир халап ол-дур.
Дош дег соок, даш дег кадыг кижилерниң
Доңгайты соп, шиштеп чору, демир-үжүүм!

3. Арыг сеткил

Арыг сеткил
Аалга дег,
Ээлдек, эргим чону-биле
Эргеленчип, соругдажып,
Чүрек ырын, сеткил хөөнүн
Сүмележир сорунза_дыр.
Арыг сеткил
Актыг шын дээш,
Караң көрнүр, хоран дылдыг,

Караа чиртим, холу кадыг,
Куурумчу кижилерни
Хуюктаптар чалбыраар-тыр.
Арыг сеткил
Ашпас хүн дег,
Амыдырал узун оруун,
Аас-кежиин чырыткылап,
Мөңге шагда тиилеп чоруур
Бөдүүн чоннуң иштүү ол_дур!

Саая МАЙНАК.

САРЫГ БҮРҮ ҮЕЗИНИҢ САРЫННАЛЫЫ

Чылдар соңнуп эрткен тудум
сеткилимге ээр чүъттер
Чыый салган аттаре дег,
баскылааштын чыдып алган...
Чидиг үнүг хензиг чораан,
сагыш сырыр чүвеенс чок —
Чадыргылаар, оскуугулар
чигги-биле эрте бээрлер...
Чаптыг чытчан ногаан шыйым
сугның дүвүнче кире берген.
Авам күжүр амыдырда
аңызын-дустаа чорүй берген.
Ачам хөөчүй ооң соондан
элээн чурттааш аъттаныпкан...
Чаашкы шааның эжи оолдуң
аъдының бажы хоюп каапкан.
Шуңгу-ырга ынакшылым
хөрээ одун чүшкүрүп каан
Чугагы чиңгул, мерген сөстүг
башкыларым база чораан...
Сеткилимниң сөгүүзин кээп,
ажа тыртпыш, көрүп тур мен:
Чөөг-хөөрлер маанайлары
кууразып ода берген,
Чаңчаээн дег, шимээн-дааш чок,
кудараачыг кыныын алган
Черглэээштир чыскаалыпкан
шыгырт дивейн тургулаар-дыр...
Сарыг бүрү черже торлааш,
ширтектендир чыдып алды.
Саргыг база үнүн тыртып,
томаарганың шимээн берды.
Шаарарган эрге кежир
ээзиргей хову-шөлче
Чаңгыс-ла мен сагыш саарзып
шала муңгаа көрүп тур мен.
Чырээ-соок аъттар мунган
ырлыг-шоорнуг чагыдыы оол, кыс
Шынаадызе доозун үндүр
чындыңнадыр түтсүп олур —
Шууушкан чылдар аар чүъгү,
сеткилимден хензиг чөөн дег.
Шуптуу арлып, сааргын-хатка
эстей берген кыныым кенде.

Александр ДАРЖАЙ.

АҢЧЫЛАР БОЛГАШ АҢНААШКЫН ДУГАЙЫНДА ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Чыт, даваш билири-биле аң онзагай.
Чыдын, исти ыңгаарда аңчы урак.

Дүрүмүн билгеш, түңнелин кыл.
Дүүргеш тургаш, оруун бодаа.

Черин дажындан ыяган биир.
Аңчыны дылындан танып билир.

Ыдының ызын көргеш, дырбактыг дээн.
Бодунуң ызын көргеш, эжиниң дээн.

Оолдуг ыдан кара ырат.
Омактыг аңчыдан ховуң ырат.

Тоңчегленчи деңгүрерин тонер.
Ажырымчы ашпастап тонер.

Алексей НУГУУРАК
чыып бижээн.

ТУРУГЛАРНЫ ДУГЛАЙ БЭЭР

Кыштың соогу дүштү,
Кыдын хары чагды.
Эртен, кежээ чывар, соок
Эргелердиг хаара берди.
Кадыр, кашпал даглардан

Чаан ышкаш тейте чедир
Туман, булут ырааастап
Туругларны дуглай бээр.

Хомушку ЧЕЙНЕШ.

Чечен чугаа

ХҮНДҮНҮҢ «БЕЛЭЭ»

Бир эвес Шораан даргадан чаңчылдар, шажын өзулелдар деп чүл дээрзин айтырар болза, улуг-даа боданмайн, ындыг-андыг чүвелерже кичээнгей салбайн чорууруң чугаалаар. Шажын-чүдүлге деп чогум чүл дээр болза, эргиниң артыышкыны, эртем-техниканың амгы бо үезинде шагда чайгаар чиде берген чаңчыл-дыр деп тайылбырлаар. А бир эвес шажын-чүдүлгеге хууда хамаарылгаң кандыгыл дээр болза, төрүмелинден чайгаар бүткен, быжыг туруштуг атеист кижи мен дээр кижи.

Элээн улуг, район чергелиг эрге-дужаалдыг ажылдакчыга, тускай эртемниг кижиге бузуревес аргажок, ынчалза-даа чайгаар бүткен атеистиң «быжыг туружу» амыдыралдың баштайгы шыяггалдазынга-ла божаңайны бээрин кым-даа, ыңаа сөөлүнде барып, Сагылга деп шола ат тывыскан эш-өөрү-даа билбээн. Ийет, кижиге шола бээри ужурлуг. Шораан дарганың Сагылга деп шола четтиргениңде база ужур-ла бар болган-дыр ийин.

Сагылга дарга кызыгаар чоогунда бир ажыл-агыйның малчыннарын кезиир, оларның ажыл, амыдыралы-биле таныжар дээлге алган. Совхозка чедип кээрге, малчыннары шагда-ла чайлаглап үне берген болган. Дарга-даа, ооң чолаачызы-даа баар оруун орта билбес болганда, оларга орук айтыкчызы кижи база кожуп берген. Орук айтыр семиссимээр, сергек, ээлдек чаңныг, чугаакыр кырганы Хүнду. А адазыныы-биле Чотчуевич дээрзин алыс интеллигент кижи болгаш Сагылга дарга ылавылап алган.

Хүнду Чотчуевич машинага олура сал-ла, даргаларның чүнүң ужун чорук кылып чорууруң айтырган. Кварталдың сүт планы бергедеп турар, ынчангаш малчыннардан сержаг садып аарын организастап чорууруң, бо ажылга харын малчыннарны эки билир кижи Хүнду Чотчуевичиниң дузалажырын баш удур дилеп турарын Сагылга дарга сагындыра шаап каан.

— Дузалашпайн канчаар. Болур-чогуур-ла болза, дузалажыр мен —деп, оозунуң аазаамын-даа шала дыңнап, тывызы черлерниң бойдус чурумалын сонуургаар дээш ынаар сагыш салбайн барган. Даргазының ол черлерни сонуургап чорууруң эскере тыртып кааш, ооң кулаанче эге аарак:

— Дее турган бедик тейни Дагыыр-Тей дээр. Ооң баарында шала бичиизи Саң-Салыр, шала кедек талада Дагыыр-Тейни шаанда болза чөй эгезинде бир дагыыр, чамдык кадыг болгу дег чылдарда, кузун сарыг-бүрү үезинде база дагыыр. Дагыыр-Тей алыс ыдыктыг чер, ынчангаш ооң бажынче хөрээжен кижи үнүп болбас — деп, орук айтыкчызы машина даажы-биле хөөннештир бадырып эгелээн.

— Дее ол, оруувус уунда кестүп турган бедик кожагарны Дүңгүрүүг дээр. Ында дедир аастыг күй бар. Шаанда улуг хам чораан кижиниң дүңгүрүн дериг-херекселин ында шыгжаан. Дүне боолп эртерге, дүңгүр даажы дыңналып кээр. Ынчангаш улус сестир, оюп эртер.

Дее айгадаң төс дег Улу-Сүүр-Дүр, а ооң чанында хаш куу дег Куу-Даг. Улу-Сүүрнү улус Улу-Даа дижип-даа чугаалажыр-ла. Чүге дээрге ооң бажынга үргүлчү чаңныг дүжер боорга. Амырга-Моос кидеңнеп турар-дыр деп, улуг улус шаанда ынча дижир. Шынап-ла ындыг, Улу-Сүүрге чаңнык дүжерге, Куу-Дагга чедир куржалдыр кызаңнаар. Ынчангаш бо даглардан оът-сиген, арга-ыяш-даа үнместээн, өрттендир чип каапканы ол чүве ыйнаан.

Ынчан харын Сагылга дарга эртем-билиглиг кижи болгаш:

— Адырам, кырган. Чаңнык дүжүп турарын бодаарга, ол Улу-Даа деп черинде казымал байлак бар боор чадавас-тыр. Чижээлээрге, демир рудазы дээн ышкаш аан, демириң сорунзалыг-ла болгай. Куу-Дааң база анаа эвес, чугай будумел-диг боор чадавас—деп тайылбырлап бар чорда, чолаачызы хенертен алгыра берген:

— Дилгини, дилгини! Кончуг-ла чараш кызыл дилги!

Шынап-ла, силин кончуг дилги оларның оруун кеже халааш чоога иштинче бурт дээн. Сагылга дарга сонуургалым илередип:

— Койгун, дилги ховар шагда чаңгыс дилги-даа көрүп ээры солун-на-дыр —диген.

А Хүнду кырган дарганың өөрүшкүзүн үлешпээн:

— Ийет, ийет, дарга. Биске кызыл дилги эвес, ак койгунек таварышкан боору кай—дээш, уткаызы хөй улуг тынган.

— Ол чүү дээриң ол?

— Эрги ёзуда болза, чорук чораан кижиге дилги таварышырга, чорук чогувас. Бо дилги бисти артында дедир эрти кёрем.

— Дедир эртерге кандыг боорул?

— Багай оштуг, чүве вайлашпазының демдээ. Аай эртпен болза, оруувус чогунгур болур.

Сагылга ийи бодаан: чүвени канчап билир, улуг кижи чугаазы уткалыг-даа боор магат. Ындыг-даа болза дилги хемдаачок кара моортай безин чеже катап оруум кеже маңнаваан.

Дүъш чедип, хүн хээреп келгениңден изинчиин, суксанчыы-даа кончуг апарган. Дежемирлээн дудум орук малгештелып, машина тайгактап чораан. Баштайгы аалга арай деп чедип келгеннер. Суксаан улустуң сагыжы-ла сарыг шайда. Шай бар болбайн аан, сержаг хоржок болган. Аалдан ак чем үндүрбес хүн дээш, ээлери Хүндүже көргеш орар болган. Ээрежирге-даа, бөгүн черле хоржок, аалдан ак чем үндүрүп болбас хүн дээш кара шору. А орук бештакчызы аңаа дузе кадар хире чүнү-даа кылбаан.

Башкы олчазын хайган чорумалдар ол-ла чорүп орда, бакка бак улажып дээн ышкаш, бир черге малгашка кадалгаш, шаг болганнар. Өл-шык, тайгадаскыл черге машина малгашка дүшпес боор бе, ынчалза-даа ол черден улуг ыравайн чораш, кадыр элден чайлы бер часкаш, ооң соонда дугүю чарлып каарга, Сагылга дарганың сагыжынга чиктиг бодалдар кирип эгелээн. «Элдептиин. Шынап-ла, орук эгезинден-не чүве вайлашпайн чор. Шынап-ла, чорук кылып үнмес хүн турган чоор бе?»—деп бодап, сагыжы саарзыктелып чорда, Хүнзүдү:

— Дем орук эгезинде болур-чогуур болза, дузалашпайн канчаар дээн мен але, дарга?—деп мынчалган. —Чорувус чогуксавайн чорууру кончуг-дур, хор бар эвес, шотолгеден салып көрзе чүл, дарга?—дээш, харыы-даа маневейн, хойнундан торгу боошкун уштуп эккелген. Сагылга элчоксунза-даа, черниң черинге канчаар ону деп бодаан сеткили-биле шуудунга кирген.

Хүнду торгу аржыылын тавар часкаш, оон дөрбелчин шокар төлге дажы уштуп, өөренген чаңы-биле ол-бо каап көргүлээш, чоорту дүргедеди үш удаа төөрептей октагылааш, катап адыштааш, ийи холун хөрээнге, ексынга, хаваанга үстүргүлеп, эриннерин борбаңнады элээн химиренген.

Сагылга дарга торгу аржыыл адаанда чүү кестүп кээр ирги дээн ышкаш, төлге дажының чуулган ваыйынче эглицейип, чаңгыс катап төлге көрүнкэш, чүдүүчү апаар эвес мен, оруум-на чогуза, аалгам-на күүседип алзымза ол ыйнаан деп иштинде тейлеп орган. Ийи холун тейлей тудуп алган Хүнду дээш кожээ дег агарган, шимчевес карактары-биле дээр шаар кайгап алгаш, орза-ла орган. Дергезы Хүнду-биле кады булуттарже кайгап, мойну шылагыже, карае харыкшыже көрүп орган.

— Сум-баа, дериги! Дугар-Дамбаа, дериги!» — дээн үн чык дээрге, аамчырап олурган Сагылга дарганың кулду чайлы бер часкан.

Караң көрнүр Хүндүнүң дээр-биле сүмелешкеш, черже бадып келдим дээн медээзи болган.

— Мындыг-дыр, оглум дарга, — деп, Хүнду тывызыксыг үну-биле чугаалаан. — Силер бо чүкче чорук кылып үнмес турган-дыр силер. Үнер-үнерде артында ай төнчүзү, эр кижээ таарымча чок, бүдүү хүн. Аалдан аъттанырда база өштүг, каржы шөк болур даң бажының чылан шагында үнген улус-тур силер. Бертен дээрниң өңү өрттең кызыл чорбажык бе. Бо чыл от-халаптың кызыл өңнүг чылан чылы болдур ийин. Чорук-херек кылыр кижи чылан шагында чер бээрындан кичээнир херек. Чорук кылырда үнер хүнүнүн моон ылавылап ап чоруур силер — дээш, хойнундан ууштадып келгеш, арынннарында ужуру билдинмес сен-чурагайларлыг календарь хеврлиг, кожуп каан калбак саазыннар ужуулгаш, даргага сегүре аарак ийи холдап сунган. Сагылга ону кандыг-ла-бир хайырлыг эртине ышкаш кылдыр хүлээп алган. Ыңай-бээр сезиктиг харангылааш, чажыт карманынче супкан.

— Төөүт судур-дур. Сээң сагыжызының боол чорааи аан, оглум—дээш, Хүнду хүлүмзүрүп чорүй арлы берген. Ол хүлүмзүрүгнүң чиктин кончуг болган...

Сагылга дарга сургакчылаар сеныңда-ла чажыт карманында сагыызының уштуп, шаанга кирр ылавылаар чаң тып алган. Хайлыг-ла чүве, судурде бижээн чүүлдүң ужур-утказын билип чадаан. Ам канчаар, Тибеттен лама чалаар эвес. Хүнду канчап үр шыгжаан деп, Сагылга база шыгжаай. Сагыызының уштуп кээр сеныңда-ла, Хүндүнүң чиктиг хүлүмзүрүү сагышка кирер, чаңгыс оон аңчыгзынер.

Чап ЧУЛЬДУМ.

СОНУУРГАКТАРГА

ЧУРТТАКЧЫ ЧОННУҢ САНЫ

Делегейде чурттакчы чоннуң санының, төрүттүнген болгаш өлген уругларның санының деңнелиниң, хар-назынның узаанының дугайында чылдыңне үнүп турар «Демографтыг ежегодникте» санап, бижип каан.

Сөөлгү 20 чылдарда төрүттүнген кижилерниң саны эвээжээн. 1960-1965 чылдарда муң кижи чурттакчылыг черге онааштыр 35 чаштар төрүттүнүп турган болза, 1980-1985 чылдарда ол сан ортумаа_биле 27 болган. Делегейниң бүгү чурттакчыларының 80 хуузу чурттап турар 25 улуг күрүнелерден эң-не хөй уруглар Нигерияда төрүттүнүп турар. Ында 1000 чурттакчыга онааштыр чылдың-на 50 уруг төрүттүнер. ГФР_де эң-не эвээш уруг төрүттүнүп турар. Муң чурттакчыга онааштыр 10,2 кижи болуп турар. Сөөлгү 20 чылдарда ГФР, Италия, Япония, АКШ, Великобритания болгаш Францияда уруглар эң_не эвээш төрүттүнүп турары-биле делегейде чурттакчы чоннуң өзүлдезинге доктар болуп турар. Кижи саны хөй беш чурттарда (КУР, ССРЭ, Бразилия, Таиланд, Испания) бичии уругларның төрүттүнүп турарының деңнели эвээжээн. Амгы үеде узун назылыг хоорээжен кижилер (80 хардан ору) Исландияда, Японияда болгаш Швейцарияда чурттап турар. Статистиканың көргүзүп турары_биле алырга, эр улустуң назыны бичиг болуп турар.

(СЭТА).

Францияның Нормандия чурттуг Гэзтан болгаш Кристина Балайларның өг-бүлезинге Чита деп шолалыг сарбашкын үш чыл бурунгаар тывылган. Ону аныяк өг-бүлениң чоок танышы Урьен деп оглунуң төрүттүнгениңге белек кылдыр берген. Урьен-биле чажыт сарбашкынны оолга домейлештир хепкерип, аъш-чемин безин чаңгыс аай берип турган.

Ынчалза-даа оглу үш хар чедип турда, ооң аажы-чаңында бир чиктиг чүүлдү адаме эскерип кааннар. Оол Читаның кыргырээш алгызын аваазының чассыткан үнүнден безин оранчок үнелиг дыңнап, олче улуг кичээнгейлиг болу берген. Ооң кылаштаарында сарбашкынның шимчээшкиннериниң аяннары бары илдең билдиниип келген. Амдыызында бодунуң үнүп шыдавазы бедик ыштар баштарынче оол көрүп алгаш, шала сарыннаалган шииччилиг олургулаар. Ынчан-на ада-ие девидеп, Читаны тускай черге тудуп, оолду уруглар «садынче чорудупкан. Ындыг-даа болза өңнүүтерниң найыралын ада-ие шуут үзүп кагбаан. Хүнде-ле үш шактан көвей эвес үе иштинде оларны кады ойнадып турар.

ЧУРУКТА: Чита чаш уругну «өөредип» олур.

СЭТА-ның фотохроникасы.

«САКТЫЫШКЫН»— ЧАА БЛОК-ХЕРЕКСЕЛ

Япон «Мацусита» фирма дүрген сактып алырының 16 мегабит (бит—информацияның эге хемчээли, мега —миллион) хемчээлдиг ховар дээн электронуг дериг-херекселди чогаадып тургусканын чарлаан. Чаа чогаадылганың күчүзү ооң мурнунда турган сактып алыр эң сайзыраңгай дериглерниңден 4 катап хөй. 94 дөрбелчин миллиметр шөлчүгештер 3,5 миллион түс-түс аңгы кезекчигештер бар, оларның бирээзиле солунннуң 64 арыннарынга кирер хире ынча медээни сактып ап болур.

«Сактыышкынның» чаа блок-херекселин бүдүрүлгеге 1991 чылга чедир шиңгээдирин телевилээн. Ону эң бичии хемчээлдиг санаалга машиналарынга, чаа марканың телевизорларынга, магнитофоннарынга болгаш көргүзер аппаратураларга салыр.

ЧУРУКТА: «Мацусита» фирманың дүрген сактып алырының чаа херекселиниң даштыкы хевири.

Киото—СЭТА-ның фотозу.

Тоолчургу чугаа

ШООРЛАРНЫҢ ТЫВЫЛГАНЫ

Актың бажында Эңге-Белдир болгаш Коолааш деп черлерге ондарларда чок дээн сураглыг Узун-Аңчы деп кижи чурттап чораан дээр. Бир-ле катап Узун-Аңчының өөнге Таштып чурттуг Чалчымай аңчы олурда, тыва төлгечи келгеш:

— Кудашкылар болур улус-тур силер. Узун-Аңчыда оол бар, а Чалчымай аңчыда кыс бар — деп, оозу шо-төлгезин салгаш чугаалаан.

Шынап-ла, чугаалажып кээрге, Узун-Аңчыда Шоор-оол дээр опаң-чипең, чажындан аа, дузак, ча-согун-биле аңнап билир он харлыг оол бар, а Чалчымай аңчыда амдыгааштан кандыг-даа хепти быжып, даарап билир Кондома дээр төс харлыг кыс бар болган. Ийи аңчы, шынап-ла, кудашкылар болур боол улуг өөрүшкү-биле дугурушкан.

Ак тывазы-биле Тайга артында Таштып татары (ынчан хакастарны адап турганы) барып-барып ийи өске сөөк кудашкылар болур дээн солун медээ удатпаанда ийи аңчының чоок-кавызында тываларның-даа, татарларның-даа аалдарында дыргын болу берген. Чамдык улус дылы чаңгыс төрел аймак-сөөк чаңгыс өг-бүлеге чурттаар болза улам эки дижип, а өскелери— ийи чаңгыс кижилер кайын болур чылыгы биле инекти азы хой-биле өшкүнү эдерииштирип чаңгыс кодан кылыр дээнибиле демей-дир» деп-даа тургулаан.

Ол чугааны ынчан Хемчикке болгаш Таштыпка чурттап турган Хаан-Херети куш дыңнап кааш, бо ийи сөөк-аймакты төрелдештирбес, а төлгечини чон мурнунга мегечи кылдыр кылыр дээш чыганга киргени.

Хаан-Херети Таштып ховузунга хөй кадарып чораан Чалчымай аңчының уруу Кондоманы алгыртыр-кышкыртыр теп алгаш чорупкаш, черниң черинде ээн тайгага аппарып салып каан. «Бо уругга чем эккеп бербес болза, хилинчек болур»—дээш, Хаан-Херети ужуп чорупкан.

Узун-Аңчының чедишкен шарызы Коолааш хемниң эксында кадыр ийден чуулгаш, оорганын сый дужуп алган. Дөрт-беш эр шарыны соккаш, кежин бажы-биле кудурууга дудуш кылдыр сойгаш, иштин уштуп алгаш турда, шайдан ижип алымар деп, Узун-Аңчының оглу Шоор-оол бо келген. Эътти Шоор-оол ыт-куштан кадарып турар боол чыдып калган. Чорууурда эрлер балды, бижектерин шарының улуг хырнының иштинге каггылап каан.

Шоор-оол дыңнаарга үстүнде чүве шиилээр, көрүптер дээрге, сүлде бо, медээжок улуг куш кылыйтып бадып орган. Корткан оол чүнү-даа канчаар ааин тыппайн шарының улуг хырнының иштинче кире халаан. Оон сиг-сиг-ла дээн. Ам бодаарга, дээрде ужуп чораан. Шоор-оол үштунгаш, черге чыяча дүшпезин бодааш, быжыгланып туттунуп чораан. Дыка үр чайганып келгенниң соонда черге сирт кылдыр дүшкени илдең. Бакылап көөрге, арыг иштинде. Шоор-оол корткаш, хырын иштинден үнмейн чыткан. Ынчап чыдырда, чанында бичии үнүг кижи ыжкырнагып турар болган. Дидимненип, бажын уштуп алгаш, кижи ыглаан үнже көөрге, бичии уруг ыглап турган. Долгандыр көөрге, демги улуг куш чок. Шоор-оол үне халып келген. Уруг оолду баштай көре сал-ла корткаңындан алгырыпкаш, харлыга берген турган.

Шак ынчаар Шоор-оол биле Кондома чурттап эгелээн чүве-дир. Олар чадыр-бажың тудуп алганнар. Чоорту дылчугаазы чаңгыс апарган. Ынчалза-даа оларның дылы тыва-даа, татар-даа эвес, холушкак дыл апарган.

Хаан-Херети куш ужуп кээп, бир-ле чүвени эккээр турган. А Шоор-оол куш бараны кестүп кээрге-ле, чашты бээр. Чүге дээрге Шоор-оолду ол көрбээн, а Кондомага ол дег-бес, азырап турар хевирлиг. Куш ийи-даа катап огнуң дээвиирниң чидистерин эккеп салган. Ээн өгнү теп алырга чүгле дээвиири кээп турганы ол ыйнаан. Каш-даа катап инек, бе, хой, өшкү теп алгаш эккеп турган.

Хаан-Херети куш тыва төлгечиниң төлгези бүтпейн турарынга, ону ынчаар кылып кааныга өөрүп турган. Каш чыл эрткенде, Хаан-Херети куш ужуп келгеш, көөр дээрге, сүлде бо, Шоор биле Кондома шагда-ла өгленген, ажы-төлдүг апарган болган. Ол Шоор-оолдуң чаштынып турганын билбээн. «Тыва төлгечи-биле эннежип болбаан чүве-дир, бурган өршээ»—дээш, ужуп чорупкан. Ол олчаан Хаан-Херети куш Тывага-даа, Таштыпка-даа келбестээн.

Шоор-оолдарның аалынге үргүлчү долгандыр турар сөөк-аймактардан аңчылар үзүлбес, кыш-чай чок кээп турар апарган. Ынчангаш ол аалды «шоорлар» деп адай берген.

Шоорларның тывылганын Хемчик тывалары ынчаар тоолдап чугаалаар. Шоор-оолдуң ады-биле шоорлар болган. А Кондоманың адын тураскаадыры-биле шоорларның кол хемниң адын бөгүнге чедир Кондома деп адап арткан.

Ондар СЕГЛЕҢМЕЙ.

ТЫВЫЗЫКТАРНЫ ТЫВЫҢАРАМ

Ортун кадай он эдерииниг. (Дириг амытанда).

Оглу оюнзак, адазы хамзак. (Дириг амытанда.)

Улуг боду уязында, узун кудуруу унунда. (Дириг амытанда).

Арзылаң дег боттуг, агый дег үнүгт. (Эдилелде).

Шокар хоюм хүннүң төрүүр. (Эдилелде).

Сен тарнигм, мен тарнигм, ийи арныыс көрүшпээли. (Эдилелде.)

Чараш дээш көрбес, шынчы дээш көөр. (Эдилелде.)

Узун-оол уургай дег чыдынныг. (Эдилелде.)

Чем чивес чарашпай, Черге чорбас чаңнытбай, Чучак хептиг чарашпай, Чугаазы чок чассыгбай. (Ой-нааракта.)

Саяна ИРГИТ.
Бай-Тайга району.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 16-ДА.
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.30 —Арменияның Күртелерадиозунуң камерлиг ниити ырының концерти. 8.55 — Н. П. Горбунов. Намдарындан үзүндүлер. «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 9.05 — «Чүүден болгаш чүге». 9.35 —В. Серов. «Хүнге чырыткан уруг». Бир чуруктуң төөгүзү. 10.15 — ССРЭ-де Индияның фестивалы. 10.55 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Воронежте божуур-бажыңнарның чугула айтырыглары. 11.25 — «Бистиң үежилеривис». Уран-чечен фильм. «Мээң хөрээм». 1-2 сериялары. 13.40 —Бөгүн делегейде. 14.00 —«Дириг амытаннар дугайында». 15.00 —Бүгү-эвилеңниң XIX партконференциязынга уткуштур. Алыс утка-биле чугаа. Норильск, Чита, Свердловск областарның өңнүг металлургия бүдүрүлгелеринде парткомнарның социал сагыш салыышкыннарының дугайында. 16.30 —Р. Шуман. Концерт. 17.05—Улуг кижилерге мультфильмнер. 17.10 —Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «Бистиң европейжи бажыңывыс». «Европаның соңгу чугунде. Норвег барымдаалар». Айыыл чок чорукту быжыглаар, совет-норвег кады ажылдажылганы сайзырангайжыдар дугайында. «Гетто-газа». Док. фильм. (Швеция). Палестин улустуң айтырыгларының дугайында. 18.20 — Субботниктиң хүн демдеглели. 18.30 —«Мультипликацияда элдептиг чүүлдер». 18.50 —Поэзия минуталары. 18.55 — А. Г. Новиковтуң чогаалдарының концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — «Суббота кежээзинде». «Ойнаарактар театрының оран». 22.35 — 00.10—Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Студия көргүзүп тур...» «Киевтиң Софиязы». 9.00 —«Чаңгыс үннешкээ»: Марк Твен, И. Ильф, Е. Петров. 10.40—Онкологиняң чугула айтырыгларынга турас-кааткан совет-америк телеконференция. 10.40 —11.40 —Компьютер-биле диалог. 12.30 — Сээң ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин. «Улуг эгелээшкин». 13.10—Чыл үелери. Апрель. 14.15 — «Кижи. Чер. Октаргай». 15.15 — «Аншлаг. Аншлаг». Тележурнал. 16.30 —«Олеся». Уран-чечен фильм. 17.50 — Музыкалыг портрет. Денеш Гүйяш (ВУР). 18.35 — «Дүвүрээзиниг воскресенье». Уран-чечен фильм. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Аът спорту. Делегей маргылдаалары. Англиядан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 —К. Ваншенкин. «Бодун дилээри». 22.45 —23.35 —Теледоңчулал «Перспектива». ЧССР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программалары. Корреспондент В. Лебуда чорудар.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Кино

АПРЕЛЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Ганг, твои воды замутились» 9.30, 13.10, 16.50, 19.30. Бичии залга: «Волшебное наследство» 10.00, «Курьер» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 153» 9.40, 12.30 «Коронный номер» 11.00, 14.20 «Кордебалет» 16.00, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Золотая цепь» 15.00, «Загадочный наследник» 16.50, 19.30 шактарда.

агаар

Республиканга шокар булуттаар. Агаар хүндүс 0—5 градус чылыыр, дүне 7—12 градус соор. Чамдык черлерге хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Кызылга хүндүс 1—3 градус чылыыр, дүне 7—9 градус соор. Хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер.

Бөгүн, апрель 16-да, кежээкиниң 19.00 шакта эгелээр «КАПИТАН БЛАД» деп шии болбас.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегтүр килдизиниң 3-36-73, чегее килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кадээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн бергенде 2-32-75-же долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арын. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитетиниң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2797 ТС—004500

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 17 воскресенье
№ 91 (13691)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

РЕСПУБЛИКА КҮШ-АЖЫЛ БАЙЫРЛАЛЫНДА

В. И. Ленинниң «Улуг эгелээшкин» деп адааны күш-ажылга коммунистиг хамаарылганың илерели болур эки турачы ёзу-биле күш-ажылга киржилгениң хевири —коммунистиг субботниктер бистиң улуг Төрээн чуртувустуң ажылчы чоннарының чаңчыл болган байырлалы. Баштыңчының төрүттүнген хүнүнге тураскааткан бо чылгы коммунистиг субботник партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш күш-ажылчы болгаш политиктиг бедик кадырлуушкуннуң байдалында эрткен. Республиканың күш-ажылчы коллективтери, ажылчы чону «кызыл субботада» тудугларга, бүдүрүлгелерге, хову шөлдерге шалыпчы күш-ажыл-биле, хоорай, суурларның чаагайжыдылгазынга, ногаанчыдылгазынга эрес-кежээ, омак-хөглүг ажыл-биле демдеглээн.

Кызыл хоорай

Агаар-бойдус чагып каан-на чүве-биле дөмей. Дээрниң хиндиинде хир безин чок, чөөн чүктен кадырлуп үнген хүннүң херелдери чаптылып, хөй каът бажыңнарның соңгаларынга чайынналып, ойнай бээри билек хоорай дойлуп, кудумчуларга ажылчын хептерлиг кижилер шуужуп эгелээн — ажылдаар туруштарже субботник киржикчилериниң чоруп турары ол.

Республика найысылалын бөгүн шынап-ла кайгамчык улуг тудуг шөлү деп болур.

Бистиң хоорайның тудугжулары-биле деңге мында Москваның, Ленинградтың, Горькийниң, Челябинскиниң, Красноярскиниң, Иркутскиниң тудугжулары ажылдап турар. Бүгү-ле бедип үнген тудугларның кол кезии — чурттаглга болгаш социал-культура тудуглары.

Коммунистиг субботниктерниң эгезин салган москвачыларның төлээлекчилери эрткен чылын 320 орунныг уруглар садын дужааргаш, амгы үеде 1200 өөреникчиге школаның тудуун шалыпкын тудуп турар.

Чаагай чаңчылдарга шынчы москвачыларның участок начальниги Евгений Константинович Лавтев субботникке канчаар киржип турар силер деп бистиң айтырывыска мынча диди:

— Бөгүн бистиң тудугжулаарывыс камнап алдынган түүй-бузу-биле ханалар салыр. Ол дээрге 150 муң түүйбуну, оортан 37 кубометр хананы салыр бис. Оон аңгыда эжиктер эптеп тургузар, одалга, канализация четкилериниң дериглерин кылыр... Ажыл кайыдаа хүнден хайнышкыныг. Хоорайның албан черлеринден, школаларындан келген шефчилерге ажыл база четчир. Беш чылдың фондузунче 500 рубльди шилчидер бис.

А ниитизи-биле школа тудуун бо чылдың төнчүзүнге чедир доозар планывысты хуусаа бетинде, келир өөредилге чылы эгелээринге чедир доозар дээш кызыдар бис. Бирги кварталдың планын ажыр күүсеткенивис улам улуг бүзүрелди хайныктырып, сорук киирип турар.

Интернаттыг, 780 өөреникчи өөренир школа тудуунда ажылдап турар Ленинград тудугжуларының удуртукчузу Иван Гордеев-биле субботник бүдүүзүнде чугаалажырывыска: «Халаптыг берге чүве-дир, мындыг хаттыг, соок болур чүве болза, дээрта ажылдаттынар чүве бе?» деп, дүвүрелин илеретти. А эртен чеде бээривиске ооң арын-шырайы аяс, кааң хүннүң херелдеринге ажык, чаагай, өөрүшкүлүг чайнап турду. Тудугда студентилер, башкылар — кедээ ажыл-агый институдунуң филиалының, башкы институдунуң коллективтери дузалажып чедип келген, хайым, бачым ажыл диңмирээн тур.

Хоорайның чурттаглга тудуунуң кол шөлү болган, тос каът бажыңнар бедээн мурнуу районда тудуг ажылдары кайыдаа хүнден хайнышкыныг. Ында тудугжулардан аңгыда, хоорайның организация, албан, өөредилге черлеринден хөй кижи ажылдап барган. Ол-ла чоокта үшкү бажыңны тудуп эгелээн иркутскижилерге база ла хөй кижи дузалажып хүнээн.

Ниитизи-биле хоорайның тудуг объектилеринге дүүн 165 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары кылдынган. А үлетпүр бүдүрүлгелеринге 176 муң рубльдиң янзы-бүрү продукциязын, ооң иштинде чоннуң хереглел бараннарын 63 муңга бүдүрген.

Кызылдың хоочун бүдүрүлгелериниң бирээзи—түүйбу заводунга ажыл кидин түлүк турда бардывыс. Эптей чыгган түүйбуларны улуг-улуг машиналарда чүдүрген, цехтерде тус-тус туруштарында ажылчыннар бодунуң ажыл-хиинден чардыкпайн ажылдаан турду. Ында партия организациязының секретары Лидия Андреевна Пономарева мынча диди:

— Бистиң коллективтен 193 кижи субботникте киржип турар, а 140 кижи боттарының ажылдаар черлеринде. 35 муң түүйбуну, 550 кубометр сай, элезинни бүдүрер бис. Коллектив беш чыл фондузунче 800 рубльди шилчидер.

Автосентелге заводунуң коллективи 5400 рубльдиң продукциязын бүдүрген — угулзалыг шой херим кезектери, септээн моторлар, агрегаттар, өске-даа кезектер пландан дашкаар кылдынган.

Хоорайның автобүдүрүлгелериниң чолаачылары субботникке киириштир хөй-хөй тонна чүъкту чедирип, дыка хөй чолаачылар ол хүн рейстерге чоруп турган.

Кудумчуларга, хоорай даштының аллеяларынга, сесерликтерге ыяш олуртур оңгарлар каскан, өзүмнерни олурткан кижилер —субботниктиң чаңчыл болган аян-шинчизи дүүн база-ла хөй кижини хаара туткан. Ылаңгыя Агроүлетпүркүрскомнуң чаа бажыңының чанынга ыяш олуртканнарны эрткен-дүшкен чон мырыңай адаарган-биле көрүп турган— оларның ажылының шынарлыы, баш удур белеткелдии ол хире. Дүүн-не белеткээн оңгарларга олар чиңгир ногаан шивилерни, үстүг дег кара довурак-биле шуглап олуртуп турда канчап мактавас боор.

Хоорайның ажыл-ишчи чонунуң субботник хүнүнде бүдүрген үүле-херээнден бистиң байлаавыс улам немешкен, а хоорай улам чараш шинчи кирип, аныяксаан.

ЧУРУКТАРДА: субботник киржикчилери: (солагай талазында) Кызылдың хлеб комбинадының кондитер цегинде: № 48 тудуг эргелелиниң шеверлекчилери бригадири Н. Доңгак-биле.

(Төнчүзү 2-ги арында).

СЭКП ТК-ГА ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

Электроэнергетиканы амгы үениң бедик шынарлыг дериг-херекселдери-биле хандырарының айтырыгларының талазы-биле СЭКП ТК-га апрель 15-те чөвүлел хурал болган. Ооң ажылынга эртемденнер, конструкторлар болгаш эртем-шинчилел институттарының, каттыжыышкыннарның болгаш машина тудуунуң база энергетиканың специалистери, министерстволарның, өөр ведомстволарның удуртукчулары, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының секретарьлары, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

Чөвүлел хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Н. Н. Слюньков ажыткан.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Б. Е. Щербинаның болгаш И. С. Силаевтиң дыңнадыгларын чугаалажып көрген.

Электроэнергетикада байдал дүшкүүрлүг болуп артпышаан деп, чөвүлел хуралга чүве чугаалааш, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары В. И. Долгих онзалап демдеглээн. Элээн каш девискээрлерде энергия күчүлер чедишпейн турар, энергия хандырылгазында бергедээшкиннер бар.

Бистиң энергетикавыс бодунуң хөгжүлдезинде онзагай, улем-не нарын болгаш харыысалгалыг үе-чадаже шилчип кирген. Чаа энергокүчүлерни ажыглалга кииририн улуу-биле көвүдедири болгаш ооң-биле кады электростанцияларны чаартыры болгаш сайзыраңгайжыдары, энергия камнаар болгаш бойдус камгалаар талазы-биле улуг хемчеглерни ап чорудары эргежок чугула. Атомнуг энергетиканың улам ыңай хөгжүдер болгаш ооң ынаныштыг магадылалын хандырар талазы-биле хөй чүүлдерни ам-даа кылыр. Гидроэнергетиканың хөгжүдериниң айтырыгларынче кичээнгейни күштелдирери негеттинип турар.

Чугаалажып турар айтырыглар 1988 чылдың март 10-да СЭКП ТК-ның доктаалын күүседири-биле дорт хоабаалыг деп, түңнелинде Н. Н. Слюньков чугаалаан. Чугаа болза чурттуң энергетика ажыл-агыйын хөгжүдерин дүргедедириниң, техниктиг деңнелди доктаамал сайзыраңгайжыдарының, шынарны үндезинни-биле экижидериниң, электростанцияларга машиналарның болгаш агрегаттарның камналгалыын дыка өстүрериниң үндезининге хереглекчилерниң энергия-биле хандырылгазының ынаныштыын бедидериниң дугайында болуп турар.

Энергетиканы дериг-херекселдер-биле доктаадып тургускан хуусаада чугаа чок хандырары тэп соруулга болур деп, онзалап демдеглээн. Техника бээринге киржип турар министерство бүрүзү херектиң байдалын ханызы-биле сайгарып көөр, хандырылганы ыяап күүседир талазы-биле тодаргай хемчеглерни боттандырып чорудар херек. Партия комитеттери бодунуң контрольдаар эргезин долузу-биле ажыглаар болгаш энергетика объектилеринге эргежок чугула машиналарны чогуур үезинде белеткээри болгаш чүдүрүп чорудары дээш харыысалганы бедидер ужурлуг.

Бүгү-ле угланыышкыннарны улуг ажылды кылыр апаар. Ону партияның неген турары ыңкаш чүткүлдүг, бедик харыысалгалыг чорудар херек. Кол чүүл — партияның бүгү кудуку организацияларын, күш-ажылчы коллективтерни идепкейлиг-биле хөделдирери. Ажыл-агыйның чаа механизминиң берип турар экономиктиг быраларын болгаш идиг беришкиннерин бүгү хемчеглер-биле ажыглаары, энергетиканы хөгжүдериниң чорудуунгаларын болгаш угланыышкыннарын ханызы-биле сайгарып көөрү эргежок чугула.

Чөвүлел хуралга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Ю. П. Баталин, СЭКП ТК-ның килдис эргелекчилери А. И. Вольский, А. Г. Мельников, И. П. Ястребов киришкеннер.

(СЭТА).

ЧОГААДЫКЧЫЛАРНЫҢ БОЛГАШ ЧААРТЫКЧЫЛАРНЫҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ НИИТИЛЕЛИНИҢ VII СЪЕЗДИЗИНДЕ

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның шимчээшкини —бистиң национал байлаавысты немээриниң чугула курлаавыры. Ол болза бүгү улустуң угаан-бодал талазы-биле күш-ажылының ниитилештирген продуктузу, ооң чогаадыкчы мерген угаанының боттандырылгазы. Ол болза экономикада чаңгыс черге тептаашкынныг болуушкуннарны ажып эртериниң бырлазы, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң чугула аргазы, делегей рынокунга адааннажып шыдаар ада-чурт продукциязын дүрген бүдүрүп үндүрериниң магадылалы. Ол күчүлүг чаартыкчы күштү эң-не дээштиниң-биле ажыглаарының дугайында чугаа чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның Бүгү-эвилел ниитилелиниң VII съездизинге болган. Ол бодунуң ажылын апрель 15-те Кремльге уламчылаан.

Съездиниң делегаттарының хөй кезии —чогаадыкчылар. Ол кижилер карек кызыл, заводка, тараа шөлүнге, тудугга тывылган чаартыкчы идеялар патентилер библиотекаларынга өлүт чүък болуп чытпайн, улуска бараан болзун дээш демисежип турар кижилер дээрзи билдингир болгай. Ынчангаш ниитилелдиң отчёт илеткелин чугаалажып көрүп турда, оожум, даамай саналдар чок болган. Олар улуу-биле сагыш салып, дорту-биле чугаалап, бөгүнде бистиң чуртувуста чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның байдалы эде тургустуушкунунуң ёзузунга, ниитилелдиң чаартыкчының соруулгаларынга дүүшпейн турарының дугайында айтырыгны чидиг-биле салып турганнар.

Бөрүк-ла санал бүрүзүнге идеяларны боттандырып чорударынга чаа чүүлдерни нептередиринге бергедээшкиннер-биле холбаштыр сагыш човааш-кыннар үнүп турган. Чогаадыкчының эрге-ажыктарынга хоойлуларны өскертири байдалды үндезини-биле өскертир аргазы бээр деп, съездиниң индиридеп. Череповецкиниң металлургиг комбинадының кол механиги Л. И. Данилов медеглээн. Улус ажыл-агыйынга чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның саналдарын нептередип киирери дээш юридиктиг харыысалганы тургузар, чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның эргелерин камгалаарының ынаныштыг магадылалын тургузар.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның ажылынга бүдүрүлгелерниң удуртукчулары улуу-биле бүзүрээр ужурлуг деп, съездиниң делегаттары саналдааннар. Ол чорудулганы бюрократ бухгалтерниң холундан үндүргеш, ону чаа машиналарга болгаш чаа технологияларга сонуургалдыгаарга хамыктың мурнунда дамчыдып бээр ужурлуг. Ындыг чорук Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында ССРЭ Хоойлузунуң алыс утказынга дүүшкек болур. Чаартыкчыларның ол болгаш оон-даа өске саналдарын бодунуң саналынга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Улус ажыл-агый академиязының кафедра эргелекчизи профессор Ю. В. Яковец үндезилеп чугаалаан. Чогаадыкчыларга хамаарылгага үндезини өскерилгени чогаадыгны бараан болдурбайн, ону ниитиниң күш-ажылының өске продуктуларынга деңневейн, амгы үеде тургустунуп турар ажыл-агыйның чаа механизминиң тургустунган кезээ болдурбайн тура чедип ап шыдавас.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның эргелерин камгалаарын магадылап турар ынаныштыг системаны тургузарынче угланган тодаргай саналдарны Минскиниң «Горизонт» бүдүрүлге каттыжыышкынының нарын ажылдар слесары Н. Я. Баркин, Челекенскиниң шинчилел өрүмнээшкин далай эргелелиниң токары А. Х. Софиев, ажыктарның эртем-техниктиг чогаадылгазының Одессада төвүнүң килдис эргелекчизи Н. С. Фещенко олар саналдааннар.

(СЭТА).

ЭРТЕМ ХҮНҮНГЕ ТУРАСКААТКАН

Үндезин шинчилелдерни хамыладыры, дээди өөредилге болгаш эртем албан черлериниң харылзааларын быжыглаары, эртем ажыл-чорудулгазын организастаарын сайзыраңгайжыдары, ооң түңнелдиин бедидери — эртемденнер н и ң мурнунда бөгүн туруп турар сорулгалар бо. Москвага, Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга, апрель 15-те болган Эртем хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралга эртемниң эде тургустунуушкунга салыышкынын канчап улгаттырарының, ону ооң улуг чаартыкчы күжү болдурарының дугайында чугаа болган.

Президиумда — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ның Эртем болгаш өөредилге черлериниң килдизиниң эргелекчизи В. А. Григорьев, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, сураглыг эртемденнер, найысылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи Г. И. Марчук хуралга илеткел кылган.

Эртемденнер Төрээн чурттуң үлетпүрүнүң, кедээ ажыл-агыйының кадык камгалалының улам ыңайгы хөгжүлдези дээш, ооң эртем-техниктиг күчү-шыдалын быжыглаары дээш бүгү күжүн болгаш билиглерин бээрин бүзүреткен.

(СЭТА-ның корр.)

МЕХАНИЗАТОРЛАР СЛЁДУ

Районнуң мурнакчы механизаторларының болгаш хову ажылдакчыларының слёду «Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга салбырынга болуп эрткен.

Шөлдээ-Тейде хову турлаанга эртенгиниң 10 шак турда, районнуң совхозтарының механизаторлары, хову ажылдакчылары, ажыл-агый удуртукчулары, чер ажылының специалистери болгаш школалар директорлары четкилеп келгилээн. Барык 250 кижи киржикчилиг слётту организастап эртериринге СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң, райкүүскомунуң болгаш РАУК чөвүлелиниң ажылдакчылары киришкен. Хову турлаазынга техника талазы-биле көргүзүг өөредилгени РАУК инженери С. Д.-Н. Ооржак эрттирген. Механизаторлар Бора-Тайга салбырының часкы хову ажылдарынга киирер дээш белеткеп, хову турлаанда чыскаап тургускан техниказы-биле таныжыкканнар. Тараа чаштырар СЗП-3,6 болгаш кукуруза тарыыр СУПН-8 маркалыг сеялкаларның чанынга хөй айтырыглар салдынган.

«Сүт-Хөл» совхозтуң Серго Свердловка удурткан кукуруза өстүрер звено СУПН-8 маркалыг сеялка-биле кукуруза үрезинин чаштыргаш, эрткен 1987 чылда бир гектардан-на 128 центнер ногаан масса ажаап силостаар тургаш, 161 центнер дүжүттү ажаап алган. Мурнакчы механизатор ук сеялка-биле канчаар чаштырарын көргүскүшаан, тайылбырны берген. Херзүн болбазырадыр, шык бээзирээр, буга-сумун тыртар болгаш хөмер кожуг машиналарын, чамдык мал чеми белеткээр техника-биле таныышканының соонда, хову турлаанда тараажыларның ажылдап, дыштаныырынга тургускан байдалы-биле таныжыкканнар.

Удуур чер, столоваа, кызыл-булуң, чунар-бажың, ында кожээр библиотека булуңу болгаш көскү агитация... Бо бүгүнү кандыг-даа айтыышкын, албадал-биле кылбас, амыдыралдың негелдези апарган. Кайыдаа совхозтарга бээрге хову турлагларынга ындыг байдалды тургузуп өөрени берген. Ынчалза-даа хову турлагларының арыг-шевери, культуразы уттундура бээри таварылга эвес. Шөлдээ-Тейниң хову турлаанда бо талазы-биле байдал база бедик деңнелде эвес, бок-кузуурумү арыглаттынмаан, кайнаар-даа көөрге демир. Ынча хөй демир кесиндизин маңаа черле «үүжелеп, шыгжап» турган ажыы чок. СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң бирги секретары М. Д. Кара-Сал бо талазы-биле чугаалап, тарылга эгелээриниң мурнунда бир хүн бүгү хову турлагларынга санитарлыг арыглаашкынның хүнүн чарлаарын сүмелээн.

Бригада төвүнге көргүзүглүг өөредилге төнген соонда, Бора-Тайга суурнуң Культура бажыңынга слёт ажылын уламчылаан. «1987 чылда чер ажылының түңнелдери болгаш 1988 чылда сорулгалары» деп илеткелди РАУК-туң кол агроному Д. М. Монгуш кылган.

Районнуң совхозтары 1987 чылда 7250 тонна тарааны, 2150 тонна картофельди, 350 тонна ногааны, 7500 тонна сенажты, 12000 тонна сигенни бүдүрер планныг ажылдап турган. Планны совхозтар канчаар күүсеткенин анализтеп көөр болза, бөгүн колдуунда мында чыглып келген агрономнарның, гидротехниктерниң, суггатчыларның, механизаторларның эрткен чылын канчаар ажылдааны көстүп келир. «Алдан-Маадыр» совхоз 3070 тонна тараа бүдүрер планныг тургаш 2365 тоннаны азы планын 77 хуузу күүсеткен. Бир гектар шөлден эң куду—4,7 центнер дүжүт алган «Сүт-Хөл» совхоз 2050 тонна тараа бүдүрер тургаш чүгле 512 тоннаны азы планын 25 хууга күүсеткен.

Тарааның эки дүжүдүн «Октябрь 30 чылы» (гектардан 22,9 центнер), Карл Маркс аттыг (гектардан 15,4 центнер) совхозтарның ажыл-ишчилери өстүргеш, ажаап алганнар. Бо ажыл-агыйлар тараа бүдүрер пландарын 177 болгаш 154 хуу күүсеткилээн. Район тараа бүдүрер планын 83 хуу, а күрүнеге садарының планын үш катап ажыр күүсеткен. Картофель болгаш ногаа бүдүрериниң пландарын район 21 болгаш 23 хуу күүсеткен.

Слёттуң киржикчилери, районнуң механизаторлары, тараажылары, чер ажылының специалистери, ам чогуур түңнел үндүрер үе келген. Чер ажылының хожудаңгай чоруундан уштунуп, ону орулгалыг болдурар дээш канчаар ажылдаза эки? Хемчиктиң оң талазында чыдар «Октябрь 30 чылы» совхозтуң тараажылары чүгле районда эвес, республикада бедик дүжүттү ажаап ап турда, солагай талазында кожазы «Сүт-Хөл» совхоз чүге куду көргүзүглүг боор турары? Ол-ла «Сүт-Хөлде» Серго Свердловтуң кукуруза өстүрер звенозу гектардан-на 161 центнер ногаан массаны ажаап ап турда, Карл Маркс аттыг совхозта ооң дүжүдү чүге кудул?

Районда чылдан чылче суггаттыг шөлдерден доктаамал бедик дүжүттү өстүрүп ап турар «Алдан-Маадырда» А. К. Кызыл-оол, С. М. Бызыттаа, Иймеде О. Ч. Байлаң-оол, Баян-Талада К. С. Монгуш ышкаш арга-дуржулгазын нептередип өөредип болур мурнакчылар болгаш бот-орулгалыг звенолар бар. Чижек кылдыр «Октябрь 30 чылы» совхозта Ак-Шат бригадазын ап көрээлиңер. Сөөлгү үш чылда бригада кержээзи-биле ажылдап турар бо коллективтиң чедип ап турар чедиишкиннери билдингир.

Бо бригадада чер, техника оларның ёзулуг ээзи боол ажылдап турар кижилерде доктаамал быжыглаттынган. Черни ажылдап кылырының технологиязын механизаторлар шын чорудуп турар болгаш ам бо чазын тараа культураларын чажар 900 га шөл белен. Чайгы чер аңдарылгазын эки шынарлыг чорутканындан ында бок үнүштер чок. Минералдыг семиирткичигилгени чүгле үрезин-биле кады чажып турар. Чажып турар үрезиннери: кызыл-тастың 1, арбайның 2, чүгле суланы 3 класстыы боол турар.

Районнуң совхозтарында каш санныг чамдык бригадаларның чедиишкиннери бар-даа болза, чедир кылдынмайн турар чүүлдер хөй. «Алдан-Маадыр» совхозтуң звено бүрүзүнде 3—6 чедир янзы-бүрү культураларны өстүрер кылдыр быжыглааныпдан олар берге байдалга таварышкан. Чүге дээрге культура бүрүзүнүң ажылдап кылыр технологиязы аңгы-аңгы болгай. Бо таварылгада техниканы звеноларга доктаамал быжыглаары берге. «Сүт-Хөл» совхоз салбыр бүрүзүнден механизатор, суггатчы чыггаш, тараа культураларын өстүрер чаңгыс бригаданы тургусканындан ажылды углап-баштаарынга таарымча чок байдал тургустунган. Техникага, черге, дүжүтке ээ-харыысалга чок, сандаргай чоруктуң уржуу чегенчиг көргүзүгге чедирген. Ногаа, картофель өстүрер тускай звенолары чаңгыс-даа совхоз организаставаан.

Күш-ажылды организастаарының, суггаттыг черлерни ажыглаарының, продукцияның бот-үнезин чиигедириниң талазы-биле өөренир, дуржулга солчур чүүлдер-ле хөй.

Слёттуң киржикчилери 1988 чылда салдынган сорулгаларны, ам кылдынган болгаш чедир кылдынмаан ажылдарны чугаалашкан. Үрезин дүжүттүң магадылалы болганда, районнуң совхозтарында бо айтырыг чугула черни ээлеп турар. Бо хүннерде ниитизи-биле 1241 тонна үрезин урдунган. Ооң иштинде 996 тонна езы планның 88 хуузу негелдеге дүгжүр. Районда кукуруза, тооруг үрезинин четчир кылдыр сээртүнген. Эң дүвүренчиг байдал картофель үрезини. Ам бары 120 тонна. Чазын тарыыр 510 тонна картофель үрезини ам-даа херек. Ону кайыын алыры билдинмес.

Интенсивтиг технология-биле тараа культураларын өстүрерин районга бо чылын эгелээр. Ындыг технология-биле «Алдан-Маадыр» —200, «Сүт-Хөл» —100, Карл Маркс аттыг совхоз 100 гектар шөлдерге ажылдаар ужурлуг.

Чоннуң сүтке негелдезин хандырар дээш мал чеми бүдүрер талазы-биле тускай программаны амыдыралга боттандырары негеттинип турар. Слёт киржикчилери маңаа хамы анализти кылып, хөй-ниитиниң болгаш чоннуң хууда малынга быжыг чем-суурну тургузарынга чаа курлавырларны тывар, мал чемнериниң шынарын экижидер болгаш өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТА: кукуруза өстүрер звенонуң удуртукчузу С. С. Свердлов сеялкага ажылдаарын механизаторларга көргүзүп турары.

Авторнуң фотозу.

РЕСПУБЛИКА КҮШ-АЖЫЛ БАЙЫРЛАЛЫНДА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арынга).

Чадаана

Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-ишчилери В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюнга алдар болдурган субботник хүнүнге идепкейлиг киришкеннер. Күш-ажылдың байырлалынга ниитизи-биле 12329 кижи киржип ажылдаан.

Ажыл-агыйларының ишчилери шык базырыышкынынга, мал кажаалары тударынга, септээринге ажылдааннар.

Оон иштинде «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажыл-ишчилеринден 1360 кижи үнүп, ол хүн 3140 рубльдиң ажылын кылган. Совхозтуң автопарыгындан 51 машина, 27 трактор ажылдаан. Ол хүн 140 кубометр одаар ыяшты белеткээн. Кыштагларга 3 мал кажаазын септээн, 2 баажыны туткан. Бензин кудар черни ажыглаарга киирген. Хову ажылдакчылары 41 гектар черниң шыгын базырган. Ферманың саанчылары 3390 килограмм сүттү бүдүрген.

Чадаана АТБ-ның чолаачылары каннап алган кывар-чаар материалдары-биле 1,6 муң тонна янзы-бүрү чүъктерни сөөрткен.

Чадааннаң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылдакчылары 440 рубльдиң продукциязын бүдүрген.

Районнуң чурттакчылыг суурларының ажылчы чону суурларының чаагайжыдылга ажылын кылырынга киришкен.

Субботник хүнүнде ниитизи-биле 20700 рубльдиң ажылын кылган болгаш оон иштинден 11311 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

Кызыл-Мажалык

Күш-ажылдың байырлалының хүнүнде Барыын-Хемчик районнуң үлетпүр бүдүрүлгелеринден, агроүлетпүр каттыжыышкынының ажыл-агыйларындан, албан черлеринден болгаш организациялардан 12 муң кижи бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан. «Кызыл суббота» хүнүнде үлетпүрге 2500, тудугга 420, автотранспорт-биле янзы-бүрү чүъктер сөөртүрүнге 410, районнуң совхозтарының 2580 ажылчыннары онаашкан ажылын ак сеткилдиг күүсеткен. Ак-Довурак хоорайның, Кызыл-Мажалык суурнуң база совхозтар төптериниң суурларының чаагайжыдылгазынга 6200 кижи киришкен. Олар дыка хөй ыяштарны тарып олуртуп болгаш кудумчуларда штакетниктерни чугайлаан. Частың болгаш күш-ажылдың байырлалының хүнүнде 15 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрген.

Ак-Довурак

Даг-дүгү тывыкчылары Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботник хүнүн шалыпчы ажыл-иш-биле демдеглээн. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының бүдүүзүнде эртип турар күш-ажыл байырлалының хүнүнде кижи бүрүзү ажылдаар черлеринге эртежик-ле чедип келген. Субботник эгелээр мурнунда күш-ажылчы коллективтерге митингилер эрткилээн.

«Кызыл суббота» хүнүнде ниитизи-биле 10 муң ак-довуракчылар ажылдаан. Олардан 3600 кижи хоорай чаагайжыдылгазынга шалыпчы ажылдап хүнээн. 14 муң 200 рубльдиң керээлиг ажылдарын кылган болгаш 9200 рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрген. Автотранспортчулар болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң ишчилеринден 70 кижи боттарының каннап алган материалдары-биле ажылдаан. Транспортчулар ол хүн 705 тонна чүъкту сөөрткен. Арыглал фабриказының коллективи 440 тонна дагдүгүн бүдүрген.

Коммунистиг субботник хүнүнде ажылдаан акшазындан 14 муң рубльди ак-довуракчылар беш чылдың фондузунче шилчидер. Хоорайның уран чүүл коллективтери субботник киржикчилеринге солун концерт көргүскен.

Шагаан-Арыг

Ол хүн районга ниитизи-биле он дөрт муң кижи коммунистиг субботникке ажылдап хүнээн. Шагаан-Арыг хоорай болгаш өске-даа суурларның тудугларынга ийи муң тудугжулар бедик бүдүрүкчүлүг ажылдааннар.

Күш-ажылдың байырлал хүнү районнуң бүдүрүлгелеринге, албан черлеринге, организацияларынга эң-не идепкейлиг чорукту демдээ-биле эрткен. Ылангыя кодээ ажыл-агый ажылдакчыларынга ук байырлал хүнү кажангызындан-даа артык хайныышкынныг болган. Сөөлгү ийи хонукта бораңнааш, кургаг хат хову-шөлдерни камзайыра чок таварып эрткен. Ынчангаш механизаторлар хөрзүннүң шыгын камгалап алырының дарый хемчеглерин алгылап, иштик болгаш ыжык черлерде тарылга дилиндектериниң шыгын базырар ажылды районнуң ажыл-агыйлары ол хүн чорудкан. Ниитизи-биле субботникте ук адырга үш муң кижи ажылдап, часкы хову ажылдарынга белеткел болгаш өске-даа үнелиг чүүлдерни бүдүрген.

Субботник хүнүн бедик организастыг эрттиргениниң түңнелинде ол хүн 6,7 муң рубльдиң бараан продукциязын бүдүрген, 3,2 муң рубльге чоннуң херегле бараанарын кылып үндүрген, чээрби чолаачы мурнунда каннап алганы кывар-чаар материалдарга ажылдап хүнээн. Ол хүн кылдынган ажылдардан кирген он беш муң рубльди беш чыл фондузунче шилчиткен.

Бай-Хаак

Субботникче районнуң 10 муң ажыг ажыл-ишчилери үнген. Оон иштинде совхозтарның 3 муң ажыг, үлетпүрнүң 1 муң ажыг ажылчыннары, специалистери, өске-даа адырларның коллективтери, школачылар ажылдаан.

Бодунуң ажылдаар черлеринге 4499 кижи ажылдаан. Беш чүс ажыг тудугжулар, 73 транспортчулар, 3144 кодээ ажыл-агый ажылдакчылары субботникче киириштир ажылдап хүнээн. 5 муң кижини чаагайжыдылгага киириштирген.

Коммунистиг субботник хүнүнде үлетпүр бүдүрүлгелери 570 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрген. Ыяш ажыл-агыйы 520 рубльге чоннуң херегле бараанарын кылган. 14 муң ажыг рубльдиң керээлиг ажылдарын тудугжулар дооскан.

Ол хүн каннап алган чиг эди-биле ийи коллектив — Дуржулга станциязы болгаш Дургенде АКМК-ның чолаачылары ажылдаан. Ниитизи-биле субботникке 18 муң 350 рубльди ажылдааш, ону беш чыл фондузунче шилчиткен.

Хову-Аксы

«Тыва кобальт» комбинаттың бүгү ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары коммунистиг субботникче үнген. Оларның чартык кезии боттарының ажылчын туруштарынга турган. Бүдүрүлге 2390 рубльди беш чыл фондузунче шилчидер. Хову-Аксында хлеб заводунуң, эмнелгениң, каттышкан садыгның коллективтери болгаш өске-даа албан черлери субботникке идепкейлиг киришкен.

Самагалдай

Чаңчыл болган күш-ажылчы байырлал — коммунистиг субботникке тес-хемчилер идепкейлиг киржип, күш-ажылчы коллектив бүрүзү, улуг-биче кижилер аңаа тодаргай үлүг-хуузун киириштирген. Районнуң ажыл-агыйларының үлетпүр бүдүрүлге коллективтери боттарының ажылдаар черлеринге ажылдап эрттиргеннер.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, каннап алган материалдар кывар-чаар материалдар-биле ажылдаарынче база сагыш салдынган.

Шуурмактың ыяш белеткээр пунктузунуң ажылчыннары 150 кубометр тудуг материалдарындан тудугга херегләр рейкаларны кылган. Районнуң хлеб быжырар чери ол хүн кылган хлевин база 400 кг хлеб-булка кылыгларын сатканындан кирген акшаны беш чыл фондузунче киирер.

«Кызыгаар» совхозтуң бир чамдык ажылчыннары теве кыргылдазынга киришкен, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ишчилери малчыннар кыштагларынче электри шугумнары шеериинге херегләр ыяш кезип белеткээннер. «Чодураа» совхозтан элээн хөй кижи малчыннарга дузалажып ажылдааннар. Школалар болгаш уруглар албан черлериниң коллективтери боттарының девискээрлерин чаагайжыдарынга киришкеннер.

Ниитизи-биле коммунистиг субботникке школачылар-биле кады Тес-Хем районда 4934 кижи киришкеш, беш чылдың фондузунче 5016 рубльди шилчидер. Социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге киириштирер акша-хереңгилерни ажылдап кылыр, чурттакчылыг черлерниң чаагайжыдылгазын экижидер сорулга чедип алдынган.

Күш-ажылдың байырлалының үезинде байырлыг митинг-хуралдар чер-черге болгулаан, культура хандырылгазын организастаан.

Каа-Хем суур

Коммунистиг субботникке Кызыл районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуг, садыг организацияларының, совхозтарының болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының ажыл-ишчилери хынамчалыг белеткенген. Оон уламындан күш-ажылдың байырлалының хүнүнде олар шалыпчы ажылдааннар.

«Кызыл субботага» районда ниитизи-биле тос муң ажыг кижи киришкен. Олар он алды муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын, дөрт муң ажыг рубльдиң үлетпүр продукциязын, алдан чеди муң рубльдиң кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрүп, аңаа ажыл хүнүнден хөй продукцияны бүдүрген. Совхозтарның чамдык ажыл-ишчилери кажаалар аштаарынга, үрезин арыглаарынга, хоранаарынга, суггарылга бугаларын аштаарынга ажылдап хүнээн.

Суурлар чаагайжыдылгазынга дыка хөй кижи ажылдаан. Олар ыяштар, чадаң үнүштер олуртур оңгарларны каскан, кудумчуларны, бүдүрүлгелерниң, организацияларның девискээрлерин чаагайжыткан.

Кызыл районнуң ажыл-ишчилери ажылдаан акшазындан 11800 ажыг рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Хандагайты

Субботникке Өвүр районнуң ажыл-ишчилери идепкейлиг киржип, бир демниг ажылдааннар, ниитизи-биле 3711 кижи киришкен.

Кодээ ишчилер шээр малдарга 5 кажаа тудар, малчын кыштагларга 35 чунар-бажың кылыр ыяшты тайгада кезип белеткээн. Кыштагларда малга сүт кудар 80 доскаарларны чылыглап, кажаалаан. 246 малчын боттарының ажылдаар туруштарынга ижэнгеннер. «Коммунизмче оруу» совхозтуң ажыл-ишчилери Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазынга инек кажаазын кылыр тудуг материалын белеткээн.

Хандагайты АТБ-зиниң чолаачылары «Кызыл тук» совхозка Чадаанадан хөмүр-дашты сөөрткен. Совхозтарның чолаачылары 145 тонна янзы-бүрү чүъкту сөөрткен. «Кызыл тук» совхозтуң төвүнүң чурттакчылары Советская кудумчузунуң чаагайжыдылгазынга ажылдап, херим кажааларын кылган.

Районнуң 6 школазының өөреникчилери суурлар чаагайжыдылгазынга болгаш тарылга шөлдериниң дажын аштап арыглаан. Хандагайты суурда туттунуп турар 784 олуттуг школаның тудуунга район төвүнүң он организациязының коллективтери ажылдааннар.

Ол хүн ниитизи-биле 20018 рубльдиң ажылын кылган. Оон иштинден 3898 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Сарыг-Сеп

Дүүн эртен Каа-Хем районнуң чурттакчылыг черлеринге күш-ажыл байырлалының бүдүүзүнде митингилер эрткилээн. Каш-ла минута дургузунда болгулаан чыыштарга субботник киржикчилери канчаар ажылдаарын, кымның чүнү кылырын дугуржу каапкан болгаш дораан ажылдаар участоктарын ээлепкен.

Район төвүнүң дыка хөй ишчилери боттарының ажылдаар черлеринге хүнээн, Сарыг-Септе 280 олуттуг уруглар садиинге 100 хире кижи ажылдаан. Ол ышкаш чамдык бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң ажылдакчылары совхозтарже үнүп, мал кажааларының кержеңин коптарган.

Ниитизи-биле дүүн Каа-Хем районга субботник эрттиргеннер 500 п/метр орукту септээр, 5 бажыңның дажын шыпкан. А кодээ ишчилерден хөй кижи сөөлгү каш хонукта шык базырыышкынынга киришкен. Чижээ, «Енисей» совхозтуң Василий Салчак, Чес-оол Салчак оларның удурткан звенолары 45-45 гектар черниң шыгын базырган.

«Кызыл суббота» хүнүнде ажылдаан акшадан 10 муң рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер. Ол дээрге чүгле дүүн үнген 6,5 муң кижиниң эвес, бо бүрүнгаар субботниктээн каа-хемчилерниң база каттышкан күш-ажылчы салыышкынының түңнели-дир.

Сүт-Хөл

Коммунистиг субботник хүнүнде Сүт-Хөл районнуң ажылчы чоннары идепкейлиг ажылдаан.

Алды муң ажыг ишчилер ол хүн ажылдап хүнээш, он чеди муң ажыг рубльдиң продукциязын бүдүрген. Тудугжулар чуртталга бажыңнарын, чунар-бажыңнарны, 550 дөрбелчин метр херимни болгаш өске-даа тудуг-монтаж ажылдарын кылган. Транспортчулар улуг ажыл-агыйының 1250 тонна чүъгүн сөөрткен.

Малчыннар бичии эвес таңнаалдыг ажылды кылганнар. Кажааларны септеп, аштап, кержеңин хоорган. Олар үш муң ажыг өшкүнү кыргаан.

Суурлар чаагайжыдылгазынга хөй кижи киришкен. Олар кудумчуларны ногаанчыдар, чаагайжыдар хемчеглерге идепкейлиг киришкеннер.

Күш-ажылдың байырлалының хүнүнде ажылдаан акшазындан 4670 рубльди сүт-хөлчүлер беш чылдың фондузунче шилчидер.

Коммунистиг субботникке республиканың өске-даа бүгү хоорай, суурларының, үлетпүр бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының ажыл-ишчилери идепкейлиг киришкен болгаш боттарының күш-ажылын СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелге салыышкын кылдыр киирген.

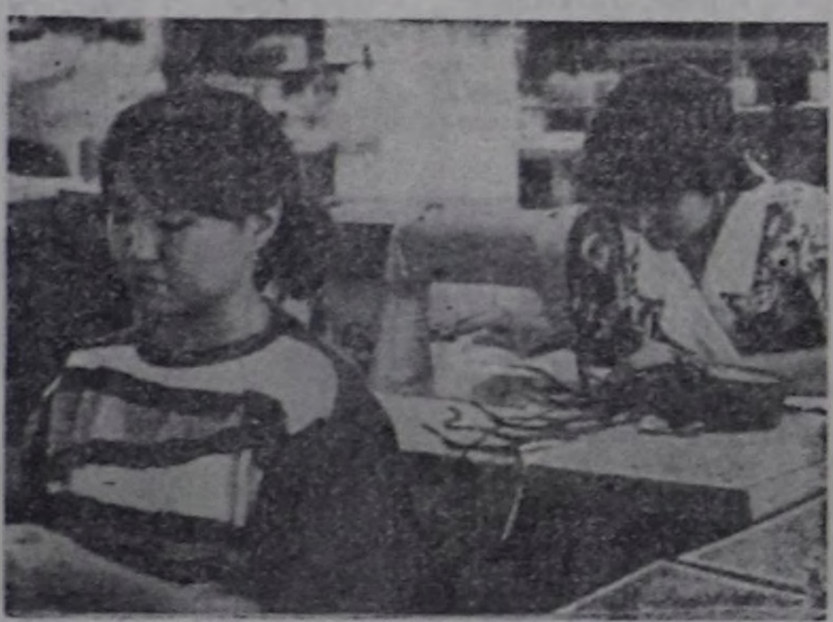

ЧУРУКТАРДА: В. Дубинскаяның бригадазының кежигүннери Алексей Кужугет биле Фёдор Иргит; даараныкчылар шалыпчы ээлчегде. Кызылдың башкы институдунуң студентилериниң ленинградчыларга дузалажып чеде бергени; Абакан оруунуң сесерлиинде; красноярскилерниң тудуп турары чаа түүйбу заводунуң тудугжулары бирээзи.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ХОВУ АЖЫЛДАРЫНГА БЕЛЕН

«Хемчик» совхозта бо хүнде янзы-бүрү марканың 54 автомашиназы, 30 трактор, 6 комбайн бар. Комбайннардан база агар септелгеде 2 автомашинадан өскезин шупту ажылдап турар. Кожуг машиналарын база бүрүн дооскаш, оларны цементилээн шөлде чыскааган.

Бо ажыл-агыйның машина-трактор паркы көрүлде-конкурска чылдың-на эки черни ээлеп келген. Ында кожуг машиналарындан өске ажыы дээр адаанда аңаа-ла турар чаңгыс-даа техника чок. Техниканың камналгазы эки. Оон уламындан эрткен чылын 38 автомашина план өзүгээр 1300 тонна-километрни эртер турган, херек кырында көргүзүүн 340 тонна-километрге ажырган. Чолаачылар Шен-пеш-оол Кара-Сал, Виталий Салчак, Валерий Саая, Дондуктаа Салчак, Николай Саая, Геннадий Кара-Сал, Андрей Саая техниказынга камныг, планнын сорулгаларын доктаамал ажыр күүседип келген. Автомашинаны ээзи чок башкарар чорук шуут болбастаан.

38 автомашинаның 36-зы хүн бүрү ажылче үнүп турар. Бот-орулга-чарылганы, бот-акшаланыышкынны шиңгээдип эгелээнинден чамдык автомашиналар артыктаап, харын аңаа турар тавартылгалар бар. Мурнунда болза чаңгыс чүдүк, хөлээн сиген-даа сөөртүр дээнде автомашина, трактор-ла берицер дээр турган. Ам ындыг эвес. Оон төлезинин кассага төлээш, оон техниканы ап турар. Ынчаар алган машиназын, тракторун бичии-даа ортыкка туттас, дораан дужаар апарган.

База бир чаа чүүл: чолаачылар каннап алганы бензинниң өртээниң 95 хуузун төледип алыр. А ажыы чарыгдаткан болза, оон өртээн шуптузун төлээр. Ол чорук чолаачыларның материалдыг сонуургалын көдүреринге, камналгага улуг дөгүм болган.

Совхозтуң чолаачылары, механизаторлары-даа колдуунда 30—35 харлыг улус. Олар төрээн суурунда доктаамал чурттап турар, ынчангаш ажылдан үнүп-кирер чорук эвээш.

Ажыл-агый автотранспорт-биле чүгле бодунуң хереглелин хандырып турар эвес, харын кожазы районда Шуйнуң кадыкшылга школазынга база дузалажып келген. Техниканы чөптүг ажыглап турарындан Ак-Чыраа, Улуг-Хем база Хакасияның девискээринден мал чемин өскелерниң дузазы чокка чүгле боттары сөөртүп алыр.

Механизаторлардан Амыр-оол Доңгак, Достак-оол Кара-Сал, Борис Доңгак, хөрээшен механизатор Очур Доңгак, ачыктар Григорий Доңгак, Андын-оол Саая онаашкан ажылынга кызымак, камныг.

Бо хүннерде совхоз часкы тарылгага кирер бүгү техниканы белеткеп дооскаңын кол инженер Кара-оол Эртинеевич Моңгуш меңээ дыңнатты. Шынап-ла, белениниң шугумунда турар техниканы сонуургап көрген мен.

Экономиканың чаа өзү-биле башкарар талазы-биле «Хемчик» совхозтуң чер ажылында база чаа чүүлдер тыптып келген. Хамыктың мурнунда артык штаттарны кызырган. Кижилерниң ажылга харысалгазы илдең-не бедээн. Ажылдап турар черинге, эдилелинге өзүлүг ээлер апарган. Ажыл-агый эрткен чылда районнуң совхозтарының машина-трактор мастерскаяларының аразында чарышка техниканы эки ажыглап кадагалааны дээш бирги черни ап, бирги черниң дипломун база 150 рубль-биле шаңнаткан.

Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлуга дүүштүр МТМ-де 10 кижи составтыг чөвүлелди тургускан, оон даргазынга чогаадыкчы механизатор Мартан-оол Сааяны өөру чаңгыс үн-биле соңгуп алган. Чаа чүүл болза ол чөвүлел коллективке хамаарышкан айтырыгларны боттары үзе шиитпирлээр, инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш ажылчыннарның отчёттарын ай санында дыңнап турар. Бо тавартылгада кижилерниң харысалгазы бедиир, кижизидилгеге улуг рольдуг болур-дур.

МТМ коллективи моон мурнунда-даа чылдарда техника септелгезин районга мурнай доозуп турган. Совхоз бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээнде ажылдың темпизи болгаш шынары улам бедип, экижээн. Септээн техниканың шынарын хынаар комиссия дыка хынамчалыг көөр. Ону кол агроном Светлана Доңгак удуртуп турар. Бир эвес техниканы септээниниң шынары багай болза, ону чүгле бурууллуг кижилер боттарының күсели-биле катап кылыр.

Техниканы комиссия оон ээлеринге хүлээдир. Часкы хову ажылдарының үезинде техниктиг дузаның машиназын ам белеткеп дерээн. Ында канчаар аппарат база бар. Суггатчыларга база чогуур техниканы быжыглааның кол агроном чугаалады. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, «Хемчик» совхоз 1988 чылдың часкы тарылгазынга кирерине бөгүн-даа болза белен.

Чкалов МАНДЫЫЧЫ.
Барыын-Хемчик район.

ХООЧУННУҢ БОДАЛЫ

1950 чылда Улуг-Хем районнуң Баян-Колдуң Кара-Тал деп черге колхоз тургустунган. Кыргыс Чаш-оол ол артельге бодунуң эки туразы-биле киргеш, ниитиниң 50 тевезин кадарары-биле хүлээнип алган. Ол шагда тевени ыңай-бээр чүък сөөртүрүнге калбаа-биле ажыглап, дүгүн кыргып ап, баш санын көвүдедир өстүрүп эгелээн. Бөгүн Кызыл районнуң «Х Улуг хурал» совхозунда хөй тевениң барында Кыргыс Солаановичиниң үлүү улуг. Барык бүгү назынының иштинде теве малды өстүреринге хоочун малчын өөнүң ээзи Калчанай Доңчаеевна-биле кады күжүн, сагыш-сеткилин берип келгеннер. Тевени канчаар кадарарын, ажаарын, оон ажыы чанын, чаш төлүн доруктурарын олар кончуг эки билирлер. Хоочуннарның кайызы-даа амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада. Ынчалза-даа оларның кадарчыларга боттарының дуржулгазын дамчыдып берип, тевени канчаар өстүрерин, ажыглаарын сүмелеп чорууру. Эң ылаңгыя малчыннар тевени кожээр-дужеринге, янзы-бүрү үүрмек чүък сөөртүрүнге, ырак эвес чер аразынга чедиишкинниг ажыглап болур деп хоочун тевежи санаар. Ол шынап-ла ындыг. Ырак эвес черге теве 300 килограмм чүъкту чүъктеп, 1 тонна чүъкту сөөртүп берип болур. Малчын бүрүзүн тевени шаңнактаарынга, тергелээринге өөредирн, бо малды транспорт кылдыр ажыглаары, өг-бүле керээзинде ажылдап турар малчыннарга сүт болза, ээзэш эвес камналганы берип болур. Хоочун тевежиниң бо бодалы черле чөптүг.

Бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылы дээш Кыргыс Солаанович Күш-ажылдың Кызыл Тук, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнер болгаш медальдар-биле шаңнаткан. Хоочуннуң соонга арттырып каан күш-ажылчы изи — «Х Улуг хурал» совхозтуң теве ажыл-агыйы. Оон баш саны Кыргыс Солаановичиниң кадарып эгелээни ээзэш тевелериниден өзүп көвүдээн болгай.

Василий УЙНУКАЯ,
Күш-ажылдың хоочуну.

ШЕФ ДУЗАЗЫ

Самагалдай суурнуң албан черлерин база организацияларын «Таңды сыны» совхозтуң өшкү кыргылдазынга дузалажыры-биле быжыглаан.

Райкуусхомнуң, сан-хоо киндизиниң, Курстрах инспекциязының, Агроүлетпүр банк салбырының болгаш ажаалга банкызының ажылдакчылары быжыглааттынган кодаңы — Вячеслав Даваңның аалынга ийи хондур шефтээш, 320 ажыг өшкүнү кыргып, 300 ажыг килограмм дүкту совхозка дужааган.

Кыргыкчылардан сан-хоо киндизиниң ажылдакчылары Лапчатмаа Маадыр-оол, Вера Куулар, Елизавета Баткар, Татьяна Ширимел, Курстрах инспекциязындан Эмма Бичинниң, Айлан Бадарчы, Урана Хангай, агроүлетпүр банк салбырындан Светлана Куулар, ажаалга банк салбырындан Кунзенмаа Ондар, Тамара Тирчин олар шылгараан.

Барзо ТӨМҮР.
Тес-Хем район.

Бөгүн—Совет эртем хүнү

Партия эртемни бүдүрүкчү күштерни хөгжүдериниң болгаш ниитиниң харылзаазарын сайзырадырының кол үндезини кылдыр көрүп келген. Бистиң шинчилекчилеривистиң ажыдыышкыннары болгаш чедиишкиннери бойдус болгаш ниитилел эртемнериниң барык бүгү адырларын байыткан. ССРЭ-де шинчилел ажыл-чорудулгазын хөгжүдери күрүне чергелиг чугула айтырыг боол турар. СЭКП-ниң XXVII съездизинге хүлээп алдынган төөгүлүг сорулгаларны боттандырарының эртемниң ролюн шиитпирлиг-биле бедидери чокка болдунмас деп партия көрүп турар. Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири—политиктиг болгаш ажыл-агыйжы кол сорулга. Эртемге хамаарыштыр эде тургустунуушкуннуң алыс ужур-утказы—кол эртем угланыышкыннарының талазы-биле шинчилелдериниң делегей деңнелин хандырары, эртемниң хөгжүлдезин кижиниң болгаш ниитилелдиң сонуургалдары-биле сырый холбаштырары. Эртем шинчилелдерни бедидериниң, оларның түңнелдерни дүрген шиңгээдирииниң калбак аргалары адырлар аайы-биле эртемнерге бот-оругла-чарылгаже шилчиириниң оруун ажыдып турар. Совет эртемденнер боттарының хүн бүрүдеги күш-ажылы-биле партияның дүргедээшкинче, эде тургустунуушкунче, ниитилел амыдыралының бүгү талаларының үндезин чаартылгаларынче угланган стратегтиг угланыышкынынга улуг деткимчени берип турарлар. Төрээн чурттуң хөгжүлдезинге, социализмниң херээн быжыглаарынга болгаш Черге тайбыңны быжыглаарынга оларның чогаадыкчы күш-ажылының ужур-дузазы кайгамчык улуг.

БАШКЫЛАРНЫҢ, СТУДЕНТИЛЕРНИҢ ЭРТЕМ ШИНЧИЛЕЛДЕРИ

«Негелделиг чорукту бедидери-биле чергелештир, тергиин эки өөренирилге идиг берикшикиннерни күштелдирери, эртем болгаш эртем-техниктиг чогаадылгага аныяктарның киржилгезин деткиири, ол ажылдың хевирлерин янзы-бүрү болдурары чугула».

(СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң доктаалындан).

Сөөлгү чылдарда эртем-депшилгениң дүргедээшкининге болгаш специалистер белеткелиниң шынарын экижидеринге дээди өөредилге черлериниң ролюн улгаттырарынче улуг кичээнгейни угландырып турар.

Кызылдың педагогика институду республиканың эртем ажылдары чорудуп турар кол черлериниң бирээзи. Институттуң башкыларының болгаш студентилериниң эртем ажыл-чорудулгазында эде тургустунуушкунну кафедралар, факультеттер хуралдарынга, ректоратка, институттуң эртем чөвүлелиниң, ол ышкаш партия болгаш профэвилел хуралдарынга ургулчу чугаалажып келген. Институттуң чорудуп турар эртем-шинчилел ажылдарының кол сорулгалары — шинчилелдериниң ажыктыын бедидери, эртем-шинчилел ажылдарының түңнелдерин республиканың ниити билиг школаларынга болгаш профессионал өөредилге черлеринге, улус ажыл-агыйының бүдүрүлгелеринге шиңгээдири.

Бо өөредилге чериниң эртем-шинчилел ажылдарындан дараазында ийи угланыышкынны онзагайлап болур. Бирги угланыышкын — башкылар белеткээр өөредилге черлеринге болгаш школаларга башкылаашкын системазын экижидерииниң аргаларын ажылдап кылыры.

Ийи дугаар угланыышкынны — дузалал ужур-дузалыг деп чугаалап болур. Ол ажылдар республиканың бойдус курлавырларын чөп ажыглаарының болгаш долгандыр турар чүүлдерни камгалаарының талазы-биле улус ажыл-агыйының чамдык айтырыгларын шиитпирлээри. Бүдүрүлге ажылдарын болгаш чурттакчы чонунуң кадыкшылын экижидеринче угланган шинчилелдерни ЭСМ дузазы-биле ажылдап кылып турар.

Институттуң удуртулгазы бедик мергежилдиг башкыларны белеткеп алырынче кол кичээнгейни угландырып турар. Мында амгы үеде бир эртем доктору, 43 эртем кандидады ажылдап турар, бо өөредилге чылында 11 башкы мергежил бедидериниң факультеттеринге, институттарынга боттарының мергежилин бедиткеннер. Дөрт башкы аспирантураны дооскаш, эртем кандидадының диссертацияларын камгалап алганнар, 12 башкы аспирантураже өөренип кирген, институт ажылдакчызының удуртулгазы-биле ийи кижи бот-өөредилге-биле аспирантураны дооскаш диссертацияны чедиишкинниг камгалап алган.

Институтта келир үениң эртем ажылдакчыларының улуг курлавыры бар: доктор диссертацияларын 4 кижи, а 17 башкы кандидат диссертацияларын белеткеп турар.

1987 чылда 8 эртем айтырыгларынга эртем-шинчилел ажылдарын институттуң 15 кафедразы чоруткан, 19 күрүне-бюджет болгаш ажыл-агый дугуржулгазының 4 анзы темазынга ажылдарны күүсеткен. Ол эртем-шинчилел ажылдарын күүседиринге 104 башкы, азы институттуң башкыларының 73 хуузу киришкен. Институтта үүрмек темаларга эртем ажылдары чорударын соксадыр болгаш темаларны калбартыр талазы-биле хемчеглерни алган. Ам шупту темалар улус ажыл-агыйынга ужур-дузалыг угланыышкынныг апарган.

1988 чылдың эртеки айларында ажыл-агый дугуржулгазы-биле 4 теманы ажылдап дооскан. Чижээлээрге, Улуг-Хем районнуң хөмүр-дажының элементилерин тодарадырының аргазын ажылдап кылган. ЭСМ санаалгаларының дузазы-биле чуртталга бажыңнарының телевидениениң одалга системазының чылыдылга болгаш гидравликтиг санаалгазының талазы-биле айтырыгларны шиитпирлээр арганы тыпкан. Элегес-Аксында керамиктиг хана материалдары кылыр заводка сугну электромагниттиг арга-биле болбаазырадыр аппараттың конструкцияларын болгаш ажылчын кыйыгларын ажылдап кылган.

Башкылаашкын системазын экижидер угланыышкынныг эртем-шинчилел ажылдарының хөй нуруузу база-ла теоретиктиг болгаш практиктиг кичээлдерниң аргаларын экижидеринче угланган саналдарны берип турар.

Институт эртем-шинчилел ажылдарын комплекстиг чорударын эгелей берген. Чижээлээрге, 7 теманы чурттуң өске дээди өөредилге черлери-биле болгаш эртем-шинчилел институттары-биле, 4 теманы дээди болгаш ортумак профессионал школаларының башкылары-биле, 2 теманы медицина ажылдакчылары-биле кады чылып дооскан.

Институттуң студентилери эртем-шинчилел ажылдарын кылырынга улуг киржилгелиг. Студентилерниң эртем-шинчилел ажылын организастаарын болгаш хөгжүдерин институттуң студент эртем-шинчилел ажылдарының чөвүлелиниң удуртулгазы боттандырып турар. 1987 чылда 850 студент эртем-шинчилел ажылдарынга киришкен. Оларны институттуң 95 башкызы удуртуп турган.

Студентилерниң эртем ажылдарын янзы-бүрү хевирлерге эрттирип турар. Чижээлээрге, тускай семинарларга, курс болгаш диплом ажылдарынга, бөлгүмнерге, ол ышкаш тус-тус студентилерниң боттарының пландары-биле. Бөлгүмнерге болгаш тус-тус кылыр ажылдарга киржип турган 210 студент 19 күрүне-бюджет болгаш 5 ажыл-агыйжы дугуржулга ёзугаар темаларны кылышкан. 6 аңгы тускай эртемге семинарларны, конкурстарны, ооң иштинде хамааты камгалалының эң эки медицина сестразы дээш конкурсту эрттирген. Студентилерниң эртем-шинчилел ажылдарының түңнелдери-биле 65 статьяны парлаан, 22 диплом ажылын камгалаан. Чижээлээрге, эртем-техниктиг конференцияга 282 илеткелдерни кылган.

Институттуң студентилери школаларда бөлгүмнерни база удуртуп турарлар. Оларда бөлгүмнер удуртукчулары боор 63 студент ажылдап турар.

Студентилерни эртем-шинчилел ажылдарынга кииришкири оларның билип алыышкынын идепкейжидеринге дузалаар, бот-тускайлаң ажылдап өөренирингә чаңчыктырар болгаш угаан-бодалын сайзырадыр.

Чедиишкиннерни демдеглеп тургаш, чамдык четпестерни, чедир кылдынмайн турар чүүлдерни база маңаа айтыр апаар. Студентилерниң эртем ажылдарын бүгү-эвилел болгаш бүгү-российа конкурстарынче чорудуп турары эвээш. Ооң аңгыда эртем-шинчилел темаларының аайы-биле башкыларның болгаш студентилерниң кады кылып, парлаан чүүлдери херек кырында чок деп болур.

Институттуң башкыларының эртем-шинчилел ажылдарының түңнелдери-биле чүгле эрткен чылын безин 3 монографияны, 1 өөредилге номун, 3 өөредилге-методиктиг сүмени, 9 эртем-методиктиг ажылдарны, 65 статьяны парлаан. Ол-ла үе дургузунда республика чергелиг 4 конференцияны эрттирген. Бо бүгү ажылдарны кылбышаан турза-даа четпестерни чок деп болбас. Чамдык темалар долузу-биле тендээнге чедир болгаш айыттынган хуусаазында кылдынмайн турар. Шинчилелдер түңнелдериниң чамдык саналдары кызыы, ажыглаарынга болгаш шиңгээдиринге улуг-ла ажык чок. Институттуң бажының бичии боол турары, эртем-шинчилел ажылдарын чорударынга акшаландырыышкынның четпези, шинчилелдер кылырынга чугула херекстиг фонд дериг-херекселдериниң чогу эртем-шинчилел ажылдарын план ёзугаар чорударынга шаптыкты болдуруп турар.

Амгы үеде институтта ректорнуң, факультет деканнарының албан-дужаалдарын сонгуулдалыг болдурганы, кафедралар эргелекчилериниң харысалгазын бедиткени, демократчыдылганы хөгжүдеринче угланган хемчеглерни ап эгелээни институттуң эртем-шинчилел ажылдарын хамыладырынга болгаш экижидеринге ужур-дузалыг боору чугаажок.

Маргарита ШИЛОВА,
Медицина белеткелиниң болгаш хамааты камгалал кафедразының эргелекчизи, медицина эртемнериниң доктору, институт чөвүлелиниң кежигүнү.

САННАР, ФАКТЫЛАР

● Совет эртем математика, теоретиктиг физика, радиофизика, астрономия талазы-биле мурнуку одуругда чоруп турар. Космос шинчилелдери, лазер техниказы, элементорганиктиг химия талазы-биле болгаш өске-даа эртем-шинчилелдер талазы-биле кайгамчыктыг түңнелдер чедип алдынган.

Шылгараңгай совет эртемденнер Н. Н. Семёнов, П. А. Черенков, И. Е. Тамм, И. М. Франк, Л. Д. Ландау, Н. Г. Басов, А. М. Прохоров, Л. В. Канторович, П. Л. Капица болгаш өске-даа совет эртемденнер — Нобель шаңналының эдилекчилери.

● Сөөлгү уш беш чылда эртем-шинчилел, конструктор организациялары болгаш үлетпүр бүдүрүлгелери чаа машиналарның, дериг-херекселдерниң, аппараттарның, приборларның, автоматчыдылга херекселдериниң барык 56 муң хевирин чогааткан, үлетпүр продукциязының 53 муң ажыг чаа хевирин шиңгээдип алган болгаш машина тудуунуң 28 муң ажыг эргижирээн конструкциязын бүдүрбестээн.

● Эртем болгаш техниканың ажыглалы 12-ги беш чылда куш-ажылдың бүдүрүкчүзүнүң 2—3 немей өзүлдезин, үлетпүр продукциязының ботунезин 28,6 млрд рубльге кызырарын хандырар ужурлуг.

● Чуртта эртем-педагогтуг ажылдакчыларның саны 1,5 млн. четкен. Эртем ажылдакчыларының арызындан уш кижиниң бирээзи-ле эртем доктору азы кандидады болуп турар.

● Эртемденнерниң арызындан 716 муң кижи техниктиг, 145 муңу физика-математика эртемнериниң, 113 муң кижи экономика эртемнериниң, 79 муңу — медицина болгаш фармацевтика, 63 муңу — химия, 57 муңу—биология, 29 муңу — геология-минералогия айтырыгларының талазы-биле ажылдап турар. Чурттуң эртем ажылдакчыларының 11 хуузу ниитилел эртемнериниң аайы-биле ажылдап турар.

● Чуртта эртем төптериниң саны (дээди өөредилге черлерин катай санаарга) 5070. Чылдың-на ортумаа-биле 24 муң эртем ажылдакчылары доозуп үнүп турар.

● ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының системазында 290 ажыг эртем албан черлери бар.

ЧУРУКТА: математика кафедразының эргелекчизи, физика-математика эртемнериниң кандидады О. Б. Бузур-оол болгаш аныяк башкы, физика-математика эртемнериниң кандидады атты чаа камгалап алган С. М. Далаа.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Өртке удур камгалал албанының 70 чылы

ЭРЕС-ДИДИМ, ИДЕГЕЛДИГ

Кижи төрелгетенниң ажыл-чорудулгазынга хөгжүлдениң чаа-чаа эрыннарын ажыдып турар үе-чадалар тургулаар. Өрт камгалалынга болгаш өртке удур демиселдиң эки тура организацияларынга шак ындыг үе-чада В. И. Лениниң «Өрт-биле демиселдиң күрүне хемчеглерин организастаар дугайында» 1918 чылдың апрель 17-де ат салганы декрет болур.

Совет эрге-чагырганың чылдарында өрт камгалалының ажылының ийи кол угланыышкыны тодараттынган. Хамыктың мурнунда өртү баш удур болдурбазынче угланган техниктиг болгаш организастыг хемчеглер-дир. Күрүнениң өрт хайгааралының органнарынга бо талазы-биле кол чер онаажып турар. Өрт хайгааралының органнары өртү баш удур болдурбас талазы-биле чугула ажылды чорудуп, өрт халавының айыыл чок чоруунуң хөй-хөй айтырыгларының талазы-биле контрольду боттандырып чорудуп турар.

Өртү баш удур болдурбас хемчеглер-биле чергелештир өрт камгалалы база бир чугула хүлээлгени — объектилерге, хоорайларга болгаш чурттакчылыг черлерге өөскээн өрттерни өжүрерин организастаар ажылды күүседип турар. Өрт салбырларының чепсегленгени амгы үениң техниктиг чепсек-херекселдери кандыг-даа өрт-биле демиселди чедиишкинниг чорудар арганы берип турар.

Тыва Арат Республикага өрт камгалалы 1926 чылда тургустунган. Ынчан ТАР-ның өзээнының шиитпирин ёзугаар Кызыл хоорайга өрт командазын организастаан. Аңаа ажылдап турган кижиниң саны 12. Өрт командазы доскаарлыг дөрт терегелиг, ону сөөртүр дөрт аттыг турган. Өрт камгалалы Улус ажыл-агый хамызының составынга бектелип, техниктиг дериниң талазы-биле кошкак чепсегленген турган. ТАР-ның Бичи Хурал Президиуму өрт камгалалын быжыглаар талазы-биле чамдык хемчеглерни ап келген. 1937 чылда өрт камгалалын шеригжиткен болгаш Иштики херектер хамызынга дамчыдып берген.

Тываның ССРЭ-ниң составынга киргениниң соонда өрт камгалалы хөгжүлдени алган. Совет өрт камгалалының 70 чыл оюн таварыштыр өрт камгалалының автомобиль парлыгы безин барык 40 катап өскен. Шынар талазы-биле деңнээр чүве чок деп чугаалап болур. Өрт өжүрер кезектер янзы-бүрү марканың автомобильдери техниктиг чепсек-херекселдери-биле, приборлары-биле чепсегленген.

Республиканың өрт ажылдакчыларының профессионал мергежили чылдың-на өзүп орар, өрт камгалалының салбырларының болгаш өрт-биле демисел чорудар эки тура дружиналарының дайынчы арга-шинээзи бедээн. Эки тура өрт дружиналары өрт өжүреринге идепкейлиг киржип турар. Өрт камгалалының дыка хөй эки тура дузалакчылары кижилерни камгалаарынга болгаш өрт өжүреринге көргүскен маадырлыг чоруу дээш күрүнениң шаңналдары болгаш өрттектиг белектер-биле шаңнаткан.

Совет өрт камгалалының 70 чыл оюнга алдар боддурган социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген бис. Өрт камгалалының гарнизоннарындан иштики албанның капитаны А. В. Гавриловтуң удуртуп турары Барыын-Хемчикте гарнизон, өрт кезектеринден И. С. Григорьевтиң удуртканы «Тыва даг-дүгү» комбинатта профессионал өрт кезээ ол чарышка тиилекчилер болган.

Шеригжиткен тускай өрт кезээниң тааныыя начальниги, иштики албанның лейтенанты Й. К. Шайхутдинов, Чөөн-Хемчик райкүүскомнуң ИХК-ның күрүнениң өрт хайгаарал инспекциязының начальниги, иштики албанның улуг лейтенанты Н. М. Монгуш, ШТӨК-1-де күрүн өртхайгааралының бөлүүнүң улуг инспектору иштики албанның улуг лейтенанты А. И. Бардуков, салбыр командирлери Б. Т. Сарыглар, С. С. Монгуш, чолаачылар бригадири С. А. Бондарев, чолаачылар С. Н. Мохов, Г. Т. Аниненко, харылзаа диспетчери В. Г. Быкова, өрт өжүрүкчүзү А. В. Барыбин «мергежилиниң тергиининнери» атты алган.

Ажылываста чамдык эки чүүлдер-биле чергелештир чедир кылбайн турар чүүлдерлис хөй. Бо чылын өрт байдалы дүвүренчиг боол турар. Өрт саны көвүдээн, өрттүң чедирип турар хоралы улуг, өлген кижилер хөй. Өрттерниң улуг нуруузу чурттакчы бажыңнарынга боол турар. Ооң кол чылдагааны суугуларны, электри дериглерин шын эвес ажыглап турарында, бичии уругларның саваажок чоруундан, от-биле оваарымчалыг эвес чоруктан болуп турар.

Бүдүрүлгелерде, организацияларда болгаш совхозтарда өрт амыылының эң бедүүн дүрүмнерин сагывайн, улус ажыл-агыйының объектилерин, чуртталга фондузун оттан камгалаар айтырыгны херекке албайн турар. Шак ындыг харысалга чок чоруктуң уржуу чер боол турар. Чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның, улус депутаттарының Советтериниң күүскомнары, ажыл-агый органнарының удуртукчулары шак ындыг байдал-биле эптежип турар-дыр. Өрт өжүрер деполарны, суг-биле хандырар черлерни тудар, объектилерни автоматиктиң чепсек-херекселдери-биле база телефон харылзаазы-биле дериир ажылды кончуг оожум чорудуп турар. Республиканың дыка хөй совхозтарында дайынчы арга-шиңээлиг чолаачыларны хонуктап дежурнаайладыр, эки тура өрт дружиналарын организастаар ажыл мынчага чедир доозулбаан.

Хамаатыларның хууда бажыңнарынга өрттерниң хөй боол турар чылдагааны чүдел дээрге, электри четкилерни киирип бээр база ону септээр, суугу кылыр ачы-дуза чедирилгезиниң республикада чок боол турарында. Өрт-биле демиселдиң айтырыгларынга хамаарылганы ескертирип удуртукчу-даа, хамааты-даа бүрүзүнден эде тургустунуушкун негел келген. Ынчангаш республиканың өрт ажылдакчыларының мурнунда бөрге болгаш улуг ажыл туруп турар.

Михаил КАЛУГИН.
Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң өрт камгалалының килдизиниң начальниги, полковник.

КЕЗЭЭДЕ БЕЛЕН

Өрт кезектериниң республикада чаңгыс херээжен начальниги Хову-Аксында ажылдап турар Нина Кирилловна Дербенёва. Чаа мергежилинге ол үш чыл ажыр ажылдап турар.

Мооң мурнунда садикке кижизидикчи турган. Шупту херээжен ажылдакчыларлыг коллективтен эр улус колдаан өрт кезээнче ол шилчээн. Бир-ле дугаарында гараждарның иштин, даштын чараштыр будуп, чугайлаан. Ам машина турар чер арыг-шевер талазы-биле кабинеттен ылгалбас.

Начальник өртке удур ажыл чорударынче хөй-ниитини, школачыларны хаара тудуп эгелээн. Инженер-инструктор Тамара Павловна Глущенкова-биле кады өртчүлерниң аныяктар дружиназын тургузуп алган. Уругларга өрт өжүрериниң баштайгы дүрген дуза чедирериниң аргаларын, өрт болганың канчаар дыңнадырын тайылбырлап, кичээлдерни эрттирип турар. Шын дыңнаткан-да, үени камнап ап болур. Олар плакаттарны азып, рейдилерге киржип турар. Аныяк өртчүлерге херек демдээн, шынзылгазын берип каан, өртке удур демиселге хамаарышкан чуруктар делгеттинген. Өрт ажылдакчыларының хүнүнде школачыларның концертин организастаан.

Өртү дүрген өжүрери кижилерниң амы-тынын камгалап алырының, өске-даа чидириглгин эвээжедириниң кол көргүзүү болур. Артыш кывыскан оттан бир бажыңга өрт болган дээн медээ соонда, Николай Куулар ийи минута иштинде орта чеде берген. Өртчү кижи кезээде белениниң шугумунда турар. Өрт болбайн барып болур дээш канчап-даа суларап болбас. Нина Кирилловна удуурда безин идиктерни чанынга салып алыр апарган.

Кол камгалап турар объектилер «Тыва кобальт» комбинат, ийи суурнуң бүдүрүлгелери, албан черлери, чуртталга сектору.

Өрт кезээниң ажылдакчылары «Таежный» универмагка, уруглар садынга, ниити чуртталга бажыңынга кичээлдерни эрттирген. Магазинге өрт машиналары кээрге, садып алыкчылар ажок дүвүрээн. Шак ындыг байдал туруп келзе, чүнү канчап болуруң, чүү туруп кээрин тодарадыры-биле үнүүшкүннүг өөредилгелерни чорудуп турар. Анаа хынаалда кичээл дээрзин тааныыя начальнигинге дыңнаткан. «Солнышко» садиктиң ажылдакчылары өрт болган дугайында медээ бериптерге, уругларны өске черже аппарган, өрт өжүрер бүгү херекселин белеткээн. Чамдык чедир көрдүнмээн айтырыгларны база чугаалашкан. Серемчилелди оттүрер сорулгалыг бо чергелиг кичээлдер мурнунда болбайн турган. Кол-ла чүве алгы-шимээн чокка кончуг дүрген хемчеглерни алыры.

От-биле уруглар ойнатпас, оларны ээн өгге арттырбас, газ-биле, электри приборлары-биле оваарымчалыг болур дээрзин үргүлчү чагып, сургап турары чугула. Пачка ажыглалының дугайында тайылбырны чорудуп турар. Ынчангаш өртчүлер ада-иелер-биле школа, садик-биле быжыг харылзааны туткан. Олар кол-кол объектилерни үлежип алган. Удуртукчулар-биле сырый харылзааны туткан. Кино көргүзер мурнунда лекцияларны номчуп турар.

Он эки тура өрт дружиналарында 140 кижини хаара туткан. Бо актив профилактика чорударынга улуг чөлеңгииш болуп турар.

Үр чыл ажылдап келген ажылчыннар Иван Александрович Панкин, Иван Викторович Алексеев, Василий Алексеевич Пахомов, Михаил Григорьевич Чередников, Николай Саган-оолович Куулар оларны Нина Кирилловна адап орду.

— Кижилер-биле ажыл нарын болгаш солун. Мен аныяктар-биле ажыл кыла бергенимде, назы-харым-даа улгуптар мен. Кижиге хамаарылга кандыг болдур, ындыг харылзаа улус бээр. Чаа келген аныяк оолдар ийи-чаңгыс чурум үрептерге, баштай чылдагаанын эки билип алгаш, оон чагып сургаар-дыр мен. Улус мени чымчактап-даа тур дээр. Ол ындыг эвес. Негелде турар, ынчалза-даа кижини билири чугула. Бажың-балгат чок дээш эки ажылдакчылар чоруй баарга, дыка хомуданчыг. Меңээ улустуң шуптузу тааржыр. Чай чок ажылга киргеш, оглум уруу Катенькамны ийи неделя суг көрбейн баар-дыр мен — деп, ол чугаалады.

Нина Кирилловнаның өөнүң ишти Геннадий Андреевич Дербенёв коммунист, РСФСР-ниң алдарлыг дагжызы, Улустарның найыралы орденниң эдилекчизи. Оглу Валерий ачазы-биле «Тыва кобальт» комбинаттың даг цегинде ажылдап турар. Андрей — кызыгаар шериинде. Ооң кезээнден чоокта чаа ада-иезинге баыр чедиришкинни келген.

Кандыг-даа дуза чедирерине кезээде белен, ол хире эвииргек, кижилерниң сагыш-сеткилин билип аптар, идепкейлиг хөй-ниитичи Нина Кирилловна Дербенёва ол мергежилинге таарышкан-даа.

Артыш ХОВАЛЫГ.
ЧУРУКТА: Н. К. Дербенёва.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайда өрт өжүрер албанының ажылдакчылары (солагай таладан) хайгаарал начальниги, улуг лейтенант Артур Монгуш, сержант Арсен Оюн, бичии сержант Владимир Федоров.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КАЖАН СЕГИДЕРИЛ?

ССРЭ-ниң үндезин Хоойлузунда күрүнениң өнчү-хөреңгизин камгалаары кижи бүрүзүнге кол чугула айтырыг кылдыр дүрүмчүдүп айыткамын хамааты бүрүзү кончуг эки билир.

Ындыг турбуже күрүнениң социалистиг өнчү-хөреңгизин кадагалап камгалаарынче чамдык кижилерниң кичээнгей салбас чоруун көргеш, кончуг хомудап чоруур мен. Шак ындыг фактыларны мен тодаргайы-биле, ажык-чарлыы-биле шүгүмчүлеп, бижип көрейн.

Бистиң Кызыл-Мажалык суурда чаа-чаа тудуглар чыл санында немежип, ажыглалга кирип турарынга кым өөрүвес боор. Ындыг-даа болза, чамдык черлерде оларны камгалап кадагалаар хамаанчок үрегдеп, самчыгдап турарын кижи көргеш, хараадаар-дыр. Ону үрегдеп турда, бо тала-биле харыылап турар удуртукчулар олче кичээнгей салбайн турар.

Аңаа мындыг фактыны киирейн. Кызыл-Мажалык суурнуң Коммунал кудумчузунда шаанда тудуп кылган хөй склад, сарайлыг, конторалыг албан чери тутунган. Ол чер улуг шөлдүг херим кажаалыг суурга база бир кеску кудумчу турган. Ооң девискээриниң артында Кызыл-Мажалык суур Совединиң болгаш чуртталга коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң конторалары-даа турган.

Ол шөлдү ажыглаар хамаанчок сөөлгү үеде үрегдээш, херим иштинде бир складтың эжиинде Барыын-Хемчик райпонуң магазини дээш, адрезин аскаш, ооң ажылдаар шагын ында бижээш, азып каан. Ол чогум чүнү садар магазинин деп билип алыры берге. Бо дугайын сөөлгү үеде чондан тодаргайлап айтырарымга райпонуң чурттакчы чондан шил савалар хүлээп алыр магазини болган. Ооң эргелекчизинде Б. Даңзы ажылдап турар.

Ам мурнунда турган элээн каш складтарның, контораның херимнери бузулган, ону чурттакчы чон одаар чүүлге ажыглап одап эгелээн.

Кудумчунуң херимнерин улам септеп, суурнуң аянгынчызын чараш, кеску кылыр хамаанчок, улам үрегдеп эгелээн. Баштай ону кылырда күрүнениң хөй-хөй тудуг материалдары, хөй түңнүг акша-хөреңгизин чарыгдааны кымга-даа билдингир.

Ол магазинниң эргелекчизи Б. Даңзы ажылдаар шагында аңаа база турбас. Шил савалар душаар дээн чон манап чадааш, хыйланып-хыйланып, дедир сөөртүп алгаш, чоруп турарын бо-ла көөр-дүр мен. Эргелекчи магазинин чылыдыр одаар талазы-биле хемчегни база албайн турар. Ук айтырыгны райпо баштаар черинге магазин эргелекчизи эш Б. Даңзы тургузуп көрбээн боор. Райпо баштаар чериниң даргазы ол девискээрже чаңгыс-даа кээп сонуургап көрбээни илдең.

Шак мынчаар ажылдаар чүве болза, ам кажан эде тургустунуп, ажыл-агыйны сегидерил? Бо садыгны ёзулуг чоннуң садыы кылдыр ажылдадып, ооң үрелген херимин катап эде кылдырарынче кичээнгейни райпо баштаар чери кажан салыр ирги?

Сарыглар СЕРИН ООЛ.

делегей медээлери

РАЙНХОЛЬДТУҢ ЧҮҮЛҮ

БЕРЛИН. (СЭТА). Кыска үе иштинде, эрткен чылдың декабрьдан эгелээш, ГДР-де СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугааларының болгаш чүүлдериниң дөрт томнуг чыындызын, а ол ышкаш ооң «Эде тургустунуушкун болгаш бистиң чуртувуска база бүгү делегейге чаа угаап-бодаашкын» деп номун парлап үндүрген.

«Айнхайт» журналдың апрельде дугаарынга парлап үндүрген бодунуң чүүлүнге ГСЧП ТК-ның кежигүнү, ГСЧП ТК-ның чанында Ниитилел эртемнериниң академиязының ректору Отто Райнхольд М. С. Горбачевтуң чугаалары болгаш чүүлдери ГДР-де кончуг улуг сонуургалды болдурган деп бижээн.

«Эде тургустунуушкун болгаш бистиң чуртувуста база бүгү делегейге чаа угаап-бодаашкын» деп ном бистиң үевистиң политиказының болгаш практиктиг демиселдиң дугайында чугула документ. Марксчы-ленинчи партиялар чаа байдалдарда кижи төрелгетенниң салым-чолунга салдар чедирип турар чаа шиитпирлерни тып алырынче чүткүп база ону кылып шыдаарының дугайын ном бадыткап турар. Ол ном социалистиг хөгжүлдениң бүгү үндезин айтырыгларынга СЭКП-ниң болгаш ГСЧП-ниң бодалдарының дөмейлешкээн херечилеп турар. Бодунуң политиказын тодарадып тура, СЭКП ГСЧП ышкаш бодунуң чуртунуң тускай байдалдарын болгаш негелделерин барымдаалап турары ооң-биле кады илдең. Социалистиг ниитилел доктаамал хөгжүп болгаш сайзыраңгайжып турар үеде чүгле ынчан ол бодунуң артык талаларын болгаш аргаларын долузу-биле ажыглап шыдаар дээрзин коммунистиг партиялар бодунуң херек кырында политиказынга барымдаалап турарлар.

ӨРТКЕ УДУР ДАЙЫНЧЫЛАР

Сөзү Өөлет ЧИҢМИТТИИ. Аялгазы Кан-оол БААЗАҢ ООЛДУУ.

Думбей дүнниң караңгызы
Дуву, шуурган чалындырбас.
Секунда, минут аразында
Серемчизи кошкаш дивес.

Кожумаа:
Өртке удур дайынчылар
Өргүн чонуң оолдары-дыр.
Халап өрттүң кайыын кээрин
Хайгааралда белен турар.
Чайбыыш отка удур тулчур
Чалданыш чок эрес эрлер.

Кожумаа:
Өртке удур дайынчылар
Өргүн чонуң оолдары-дыр.
Хөйнуң бүгү өнчү-байлаан
Хөреңгизин камгалашкан.
Бинниң, кужун харамнанмайн
Бистиң чонга бараалгаткан.

Кожумаа:
Өртке удур дайынчылар
Өргүн чонуң оолдары-дыр.

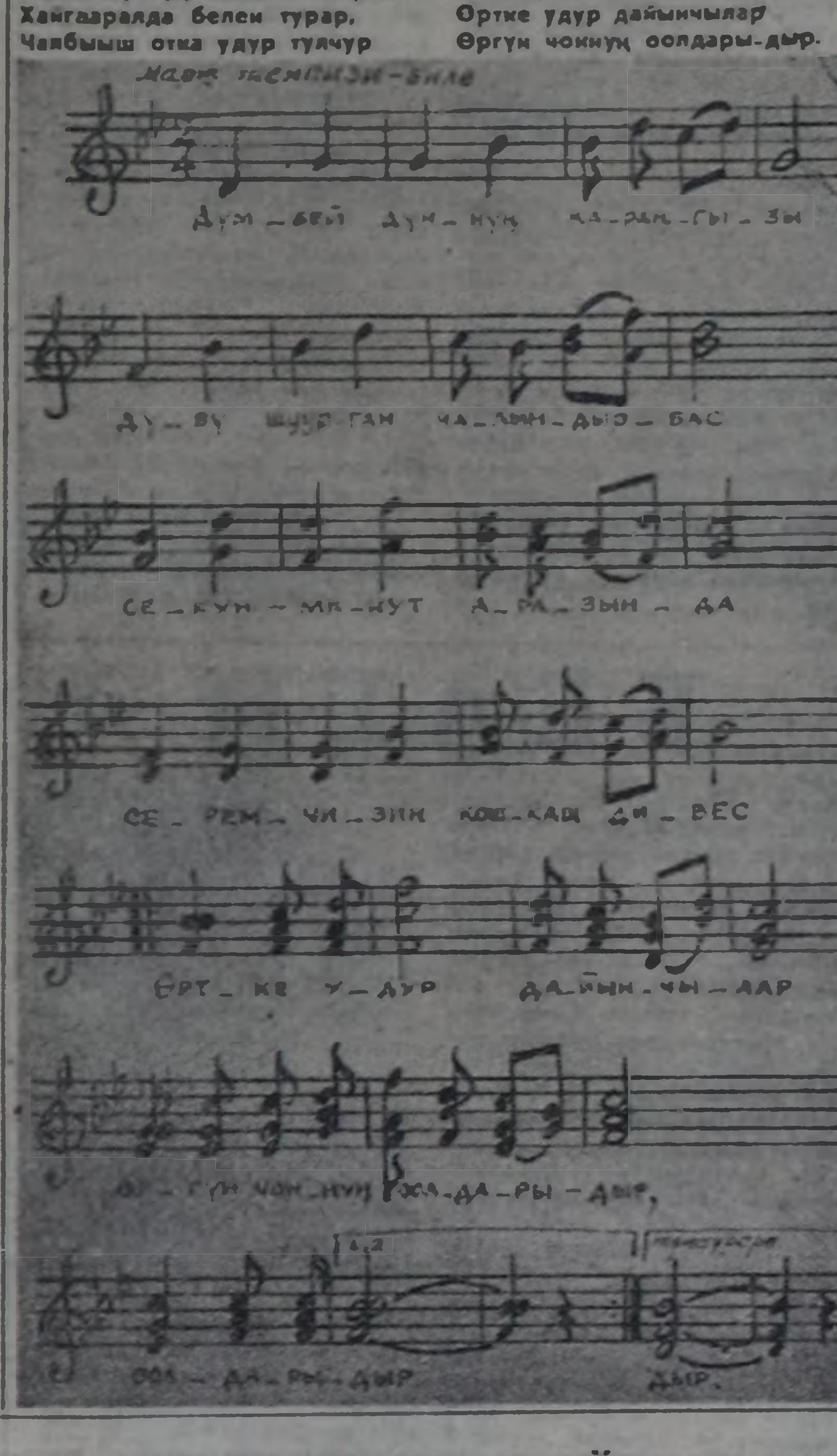

Чылдар болгаш салым-чолдар

ИЛЬИЧ-БИЛЕ КАДЫ

Баштыңчының чурттаалгазының сөөлгү чылында эмчи сестразы Т. М. Белякова ооң чанындан бичии-даа ыравайн кады турган. (Эртген чылын ол 90 харлаан).

Владимир Ильичиниң эмчи сестразы-биле мени Л. А. Фотиева таныштырып каан.

— Беляковааны танывас силер бе кайы! —деп, ол айтырган. — Ылап-ла төлептиг кижи, кандыг-даа макталдан артык. Ылап-ла чугаалажыңар...

Таисия Михайловна бодунуң дугайында хөй чугаалаксавас. Ынчангызынга ол Кремльдиң эмнелгезинге чартык чүс чыл ажылдаан, ийи Ленин ордени-биле, Күш-ажылдың Кызыл Туг ордени-биле, «Хүндүлелдиң Демдээ» ордеңнер-биле шаңнаткан.

РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи, ол Н. К. Крупскаяны, М. И. Ульянованы, Д. И. Ульяновту, А. И. Ульянова-Елизарованы, Ф. Э. Дзержинскийни, М. И. Калининни, А. М. Горькийни, М. В. Фрунзени, А. В. Луначарскийни, Я. Э. Рудзутакты, Е. Д. Стасованы, Г. К. Орджоникидзени чоок билир болгаш эмнеп турган.

Ооң амыдыралының эң-не кескү үези — Ленин-биле кожа эрттирген чылы. Бүдүн чыл! Владимир Ильичиге эң берге, сөөлгү чылы.

Аар аараан Владимир Ильич Ленинни ажаар эмчи сестразы тып бээрин М. И. Ульянова биле Н. К. Крупская Москваның кадык камгалал килдизиниң эргелекчизи В. А. Обухтан дилээннер: бедүүн тараачын азы ажылчын өг-бүледен болза эки деп, Владимир Ильич Ленин дилээн. Таисия Белякованы шилип алган. Москваның акушерство институдунуң студентизи ол уругну Обух «Чайка» деп чазак санаторийинге ажылдап турда-ла билир турган.

— 1923 чылдың январь 2-де эртен институт общежитиезинге Владимир Александрович Обух чедип келген —деп, Таисия Михайловна сактып олур. — Сени алыр дээш келдим диди. Дүрген кеттинигеш, машинага олуруптум. Чоруп ор бис. Кайнаар баарын билбейн чордум. Анаа чолаачы ыйнаан деп бодадым. Хенертен-не Кремльче ээлти. Дүвүреп эгеледим. Таныыылдар чаны-биле эрткеш, ору үнүптүвүс. Ленинни ажаарын чүгле ынчан чугааладылар. Өрээлге кирип келдивис. Профессор Крамер база Кожевников эмчи ында болдулар. Орун кырында Ленин олур, Владимир Ильичини дораан таныы кагдым. Карактары дыка ине. Өттүр көрүп турар, чайынналып турар, чымчак... Обух мени бичии иде каапкаш чугаалады: чаа сестра бо-дур-ла, Владимир Ильич. Ленин солагай холун сунган. «Эки —диди.—Адыңар кымыл? Бодуңар дугайын чугаалаңар...»

Таисия Михайловна ынчан чээрби бештиг турган. Он алды чылдыг кедээге чурттап эрттирген. Өг-бүлеге тос уруг турган тос аас, аш-чуттуг үе болгай... хурээ школазының дөрт класзын доозуп четтиккен. 1917 чылдың Октябрь эвес болза, оон улай кайын өөренир ийик.

Воронежке эмчи сестраларының курузунга өөренип турган. Баштайгы үеде шериг госпитальынга, ооң соонда ынчан Воронежке турган Н. Н. Бурденконуң клиниказынга ажылдай берген. Мергежилдиг эмчи сестразы апаргаш, «Чайка» санаторийинге ажылдап турган. Фельдшер-акушер школазын дооскан. Институтка кирип алган...

Ленин ону кичээнгейлиг дыңнаан. Чүгле бир черге катап айтырган:

— Пушкиннерниң төрел салгаан имениези Болдинодан бир верста черде турар Знаменское суур Белякова ол суур чурттуг ол эвес бе?

Улуг шүлүкчүнүң уруглары ооң адазы, авазы-даа билир чорааннар деп, Таисия бадыткаан.

Таисияның чугаазынга сеткил ханган Владимир Ильич Крамерге болгаш Кожевниковка мынча деп чугаалаан: «Онза таварылга —хөй уругларлыг өг-бүледен тараачын кыс эртемге чүткүп үне берген. Бодунуун ол чедип алыр. Совет эрге-чагырга аңаа черле дузалаар».

Ол-ла кежээ эмчилерден тускай айтырыышкынны алгаш, Белякова Ильичиниң чанынга эң баштайгы дүнеки дежурнайлаашкынынче кирипкен. Ильичиниң оптимизмин, бодун туттунуп билирин, шыдажырын эмчилер кайгааннар. Бижиир арга чок болу бергеш, адап берип эгелээн. Аарыг ону далаштыра берген.

— Кайы-бир-ле минута бүрүзүнде ол бергедей берип болурун Владимир Ильич билип турган —деп, Таисия Михайловна чугаалап олур. Социализм тургузарының эң чугула айтырыгларының талазы-биле бодалдарын чугаалаарынче далажып турган. Бүдүн чартык ай дургузунда (эң берге үе!) ооң политиктиг чагы болган ханы утка-шынарлыг ажылдары ол тургускан. Бичии-ле чүгээр апаргаш, Владимир Ильич адап берип бижидип турган. Январьның 2-де, мээң баштайгы дежурнайлаашкыным үезинде ооң соонда «Правданың» редакциязы «Демдеглел дептеринден арыннар» деп адаан чүүлүн Ленин адап берип бижиткен.

«Рабкринни канчаар эде организастаарыл» деп чүүлүн онза бедик хөөн-биле адап берип турганын сактып келдим. Бодалдар бот-боттарын чаржалажып турган дег, ол далажып турган. Бастактаныы каап, бодунуң ол ажылынга сеткил ханганы илдең турду. Ол кежээ ону шинчип турган Кожевникова мынча деп турган: Бөгөн эвес бүдүрүкчүлүг чорук аа, шупту-ла херек ужун, чүгүлэ. Минута бүрүзү дээш-ле эмчилер хөй-ле ооң-биле чертүжүп турарлар-дыр деп, ол немеп кагды.

— Эмчи персоналынга Ленин онза кичээнгейлиг турган — деп, Таисия Михайловна сактып ор. — Ол бистиң ажылывысты үнелеп, хүндүткел-биле көөр турган. Мындыг чүүлдү безин ап көрээли: ол мени «сестра» дивес турган, адым база адам ады-биле адаар чүве. Бодунуң аарыының эң аар-берге хүннеринде безин Владимир Ильич бистиң амыдыралывыс дугайын, канчаар чемненип турарывысты, дежурнайлаашкын шагзырааныр-дыр бе деп, бо-ла айтырар турган.

Владимир Ильичиге ээзи эки болу бээрге, шуптувус дыка-ла амырап турган бис.

— Мындыг минуталарны сактып келдим. Ленинге кезек када ээзи сегий берген турда чеде бээримге, мээң келгениимге хөлчок-ла өөрду, ээзи каш бутербродтарны алгаш, менче суна-дыр. Ол боду холу-биле чем ап берип турарынга өөрүп турары илдең. Ооң аарыы эң аар турган. Амыдыралының сөөлгү айларында ол кезээнгидээ шимчээшкинни боду кылып шыдавас турган.

Бодунуң аарыының оон соңгаар канчап баарын ол беш удур билип турган. Долгандыр турар кижилерни сагышсыратпас дээш ооң дугайын чүгле ында-хаая чугаалаар турган. Ол чугаалап шыдавас апаарга, эмчилерге берге боор деп бир катап чугаалаан. Ындыг эвес болур деп Таисия Михайловна бүзүреткен. Владимир Ильич олче үр-ле көрүп туре, ол черле болур, удавас боор дээш. Ол шынап-ла ындыг болган...

В. И. Ленин мөчээн соонда Т. М. Белякова ээзи үеде Ульяновтарның өг-бүлезинге чурттап турган. Бир-ле катап Мария Ильинична «Кана ажылдаксаар сен» деп оон айтырган. Кремльдиң эмнелгезинге дээрзин билип алгаш, ол дораан-на бижик бижип берген: «Улут дургунуулгалыг болгаш ак сеткилдиг, эң кичээнгейлиг эмчи сестразы Таисия Михайловна Белякованы силерге саналдавышаан, Кремльдиң эмнелгезинге ажылдаар арганы аңаа бээрин дилеедим. М. Ульянова».

...Кижилерге бараалгаткан ажыл-херектер-биле долдуган хөй-ле чылдар ооң бээр эрткен. Ильич-биле кожа эрттирген үеже угаан-бодал домей-ле эглип келир.

— Бистиң амыдыралывыста бар эң эки чүүлдер Ленин-биле холбаштан —деп, Таисия Михайловна чугаалады.

Н. КОСТИН.

Төөгү эртемнериниң кандидады.
Москва.

УДУУРУҢАР ЭКИ БЕ?

Чүгле кончуг чогумчалыг дыштанылганың болгаш күштүг катап тургузуп турар ханы уйгунуң соонда долу беримчелиг кылдыз ажылдап болур деп, ажок хандыкшылдыг шейцарлар санап турар. Удуурунга канчаар белеткензе чогуурунуң дугайында эмчилерниң сүмелерин ук черниң парлалгазынга удаа-дараа парлап үндүрүп турар. Чижээ, «Бель-Эр» дээр эмнелге черинин психиатр эмчилериниң берген сүмези мындыг.

Доктаамал шакта удуп чыдып алыр болгаш эртен оттуп турар. Бир эвес удуп чыдып алыры ол үезинде болдунмаан даа болза, эртен дөмей-ле ол-ла шагында турар херек. Орунга тамчыктаныл чыдары болгаш хүндүс удууру чогумчалыг эвес.

Атмосфера базыышкыны улуг турда база айның ол бет үезинде улустуң удуурy багай болуру билдингеи. Телевизор көрүп, орайга чедир олурар чорук удуурунга багай салдарлыг. Орай чемненири, арага, чемгир кофе, какао, кока-кола болгаш өске-даа сергедир суксуннар ижер чорук удуурунга окта таарышпас. Удуурда чыдар дежек кончуг эптиг, а өрээлдиң агаары ылап-ла арыг болур ужурлуг.

«Бель-Эр» деп эмнелге черинде эмнедип турар кижилер хаарыктаар чорукту канчап чидирип алырын деп айтырып турар. Хаарыктаар чорукту чидериниң аргалары-ла хөй, аңаа электроннуг техниканың чаа чүүлдерин безин ажыглап турар. Ынчалзажок аңаа удур ажыглап келген эрги арга эң-не дээштиг болгаш ажыктыг деп, эмчилер санап турар.

Бир-тээ ойталап чыдып алган кижи хаарыктай бээр болганда, ынчаар чытпайн, ийленип алыры чүгула.

(«Известия» солундан).

ТЫВАНЫҢ БОЙДУЗУНУҢ ДУГАЙЫНДА НОМ

«Наука» деп Москваның ном үндүрер чери 1989 чылда парлаар чаа номнары-биле чоокта чаа номчукчуларны таныштырган. Ол ном үндүрер черниң парлап үндүрүп турар номнары эртемденнерге, төрээн черин шинчилээрлерге, черле ынчаш бистиң улуг Төрээн чуртувусту, ооң ол-бо булуңнарын өөренип турарларга онза солун болуп келген.

Ол номнарның аразында Тываның бойдузунга тураскааткан ном база бар. Ол дээрге ССРЭ-ниң ЭА Сибирь салбырының Сибирьниң төп ботаника садының бөлүк эртемденнериниң кылганы «Тыва АССР-ниң ховар болгаш чидип бар чыдар үнүштерниң хевирлери» деп ном-дур. Тываның девискээринде үнүп турар, ховартап бар чыдар үнүштерниң хевирлерин тайылбырлап бижившаан, оларның камгалаарының дугайында чугаалап турар. Оларның бир чамдыктарын харылдаа онза кичээнгейге алыры-биле ниити эвилел Кызыл дептеринге кирир бижиирин сүмелеп турар.

Москваның ном үндүрер чериниң ол номун каастап кылганы чараш. Тываның бойдузун билип алырынга ажыктыг чүүлдер ында хөй. Ол ном 1989 чылда үнер, ону холга тудар дизе, «Академкниганың» азы «Академкнига-почта-биле» деп система ёзугаар ол шугумнуң магазиннеринге чагыг кирер. Чаа номнуң тиражы оон тодараттынар.

Георгий ХОБОТЬЕВ.
Москва хоорай.

«Шынның» конкурузунга киржиңер

ЖАНР БҮРҮЗҮНГЕ

Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң он үшкү беш чылы — СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның дараазындагы пленумнарының шиитпирлерин боттандырарынга онзагай үе-чада. Дүргедээшкин болгаш эде тургустунуушкун, ылангыя бот-орулга-чарылгаже болгаш коллективтиг кертээже, бот-акшаланыышкынче болгаш чарыгдалды боду дуглаарынче шилчилге амыдыралдың бүгү адырларын хаара туткан. Совет кижиниң амыдырал-чурттаалгазын экижидерн оларның кайызы-биле-даа сырый холбаалыг. Ол бүгүнү болгаш амыдыралдың совет хевирин, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының үлегер-чижээн, интернационалчы найыралды болгаш патриотизмни солунга чырыдар, а оон-биле чергелештир четпестерни сойгалаар ужурлуг бис. Ынчангаш парлалганың жанр бүрүзүнге конкурсту «Шын» солуннуң редакциязы чарлап тур.

Конкурстуң тиилекчилеринге **эң эки очерк, репортаж, корреспонденция, чугула айтырыг көдүрген чүүл, фельетон азы шүгүмчүлелдиг материал, фото болгаш чураан чуруктар** дээш дараазында **шаңналдарны доктааткан:**

бирги чергениң (чаңгыс) — 75 рубль,
ийиги чергениң (чаңгыс) — 55 рубль,
үшкү чергениң (ийи) —35-35 рубль.
мактал шаңналдар — санын болгаш хемчээлин немей тодарадыр.

Чорудар материалдарыңарны машинкага, фото-чуруктарны кылагар саазынга парлаар, а чураан чуруктарыңарны кылагар саазынга тушь-биле дүжүрер силер. Ажылдап турар чериңерни, ат-сыыңарны болгаш адрезиңерни долу айтыңар.

Бистиң адрезивис: 667000, Кызыл, Красноармейская кудумчузу, бажың 100, «Шын» солуннуң редакциязы. Чагааның даштынга **«Конкурска»** деп демдеглээр.

Конкурстуң түңнели солунга Чаа чылда парлаттынар. Аңаа идепкейлиг киржириңерни күзевишаан, материалдарыңарны манап тур бис.

ОЛУТТА ОЛЧА ЧОК

Тоолда дег чараш шиниң Тожу черде эде тургустунуушкун кайы кире чоруп турарын сонуургаары-биле арбас-турбас аъдымны мунупкаш, артсын ажып, «Май 1» совхозтуң девискээринге малчыннарга, хойжуларга, инек кадарчыларга, саанчыларга-даа ужуражып, ак-кара чокка хөөрежип, чугаалаштым, хөйнү көрдүм, билдим. Хурал-суглаалдарга-даа олуруштум. — Эде тургустунуушкун! Ёот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын! —дээш, илеткелчилер, санал бергеннер-даа салаа базып санап, ажок-ла чечен-мерген чугаалажыр боор чүве-дир. Индир кырынче үнгеде ыйнын бир шак-даа дургузунда чугаалап, санандап, ынчалза эки, мынчалза эки дээш аянныг-уткалыг сөстер куттулуп-ла турар, мындыг боор чорду.

Ындыг чечен-мерген улустуң харыылап, ажылдап турар черинде эде тургустунуушкун-даа, чайның холбең чечээ дег, сөглеңейниң, кудурээде өрт дег хаңылап, черле элээн-не барган боор деп, иштимде амырадым. Чонның чолу чогуп турарга, кымга-даа эки-ле болдурам. «Дылы-биле дыт ужурбас, аксы-биле аал көжүрбес» деп үлегер сөс бар. Ону бисте, тываларда, билбес кижи чок, ону ном-дептерде орус-тыва дылда парлап, чарлап каан болгай.

Кижиниң мөзүзү аксы-дылында эвес, а ажыл-херээнде. Ону бодааш, Ийиниң чону эде тургустунуушкунда канчаар шымнып кире бергенин, ол арыг агаар, алдын хүнның херели дег, биске амыдыралчы ужур-уткалыг шиммээшкинни «Май 1» совхозтуң. Ий кедээ Совединиң күускому, партия, профэвилел организацияларының удуртукчулары чонну канчаар башкарып турарын сонуургап, караам-биле бүзүрээр дээш, аъттангаш, ол-бо коллективтер, аалдар эргип, кезип ужуупгтум эвесте.

Совхоз төвүнүң шуут чанында, ооң-биле кожа инек фермазынга бардым. Бызаалларны килдевес, демдектеп, дугаарлаавас чорду. Малды эки семиртир, ону, бызааларны аан, ай санында деңзилеп килдеп турар ужурлуг. Ол дээш ажылчыннар немелде төлевир алыр — саавыырда-даа бижип кааны ындыг. Бызаа ажаакчыларынга ол дугайын тайылбырлаан, таныштырган. А херек кырында чүге чогул? Совхозта зоотехник, фермада эргелекчи бар-дыр. Оларның дөрт хулээлгези ышкажыл.

Че, ол-даа билдингир эштер-дир Хойжуларда байдал ындыг эвес боор деп идегел-биле бир малчынга бардым. Кажаада хураганнар дешкилешкен, мандып турерлар. Па, кулактарында кадаан «билзек-демдээ кайыл! Дугаарлары аан. База чүү-даа чок. Ол дугаарларны совхоз боду эвес, дөрт Кызылдан хандырар ийик. Бир эвес ажыл-агый боду белеткээр болза, хоржок, шыдавас улус-тур деп, оларның байдалын кижи билгей эртик. Азы оларга эккеп бербээни ол бе?

Шынап, чаңгыс фактыны уттү каапкан-дыр мен, эргим номчукчу. Хуве-Чар фермазында, аңаа чордум деп, девиң үстүнде чугааладым чоп, ажылчыннар-биле ажык чугаалажырымга, бүдүү сымыраанчыг эвес, шуут-ла дорту-биле айтырарымга, сөөлгү үеде үш бригадир солушкан болду. Ол эки бе ынчаш! Душкан-ла кижини — өскээр чугаалаарга, совхозта бир-ле дарганың сеткилинге таарыжыр кижини томуйлап турары ол-дур дээрзин малчыннар чырык-даа чырташ дивейн, чүге сөгледилер. Кижи канчап тывылбас чоор, Ийиниң чонуундан ол чаңгыс-ла фермазын баштап, ооде учёт-отчётту бүт кырынга тургузуптар кижи тывылбас чоор бе? Коллективе шиитпирлээр кылдыр айтырыгны ынчаадыр тургузупса! Ажык-чарлыг, демократчыдылга үези-дир. Чон билзин, шиитпирлезин.

Малчыннарга чоруурумга, назыны дегүй берген кижилер хөй. Элдеп чүве. Назын кырыыр—бойдустуң хоойлузу-дур. А хүн чаңгыс эвес. Хөөкүй малчын бөгүн хоюн, ынзин кадарып-ла олурар-дыр. Даарта, келир чылын канчаарыл, кым кадарарыл? Кадарчы тывылбас дээш ол мал-маганны аң-мең ышкаш, та канчалзын, чоонзун дээш тейгаже салыптар бе? Азы когун үзе садыптар бе?

«Май 1» совхозтуң инжилериин алырга, оларның барык шуптузу пенсиялаар четкен, чамдыктары харын пенсиялыг улус чорбадыве.

Ам чаңгыс идегел — амы... аныяктар. «Май 1» совхозтуң малын азыраар дээш, республиканың ол-бо районнарындан ынаар улус барбас дээрзин билдингир болгай. Ынчангаш боданганы дээре.

Эргим өөрүм «Май 1»-ниң малчыннарынга чораан, олар солун, сеткүүлдерни номчуп, ап турар бе дээрзин сонуургадым де. Кижилерниң делегейде, чурт иштинде база республикада-даа болуушкуннарга сонуургалы дыка-ла үлгеткен, хөй-ле чүүлдү билип алыксап чоруурлар. Культураның бедээзи ол. Малчыннарның негелдези үлгеткен болдур ийин, мал кадарып чорааш-даа, ол номун азы солунун номчуп чоруур. Чүү болган ынчаш! Ол совхозтуң малчыннарында почтачы чок улус чорду ийин. Ажыл-агыйның база районнуң удуртур, баштаар дарганарынга кулактары уюкталгызы чугаалап, дилеп, ээрежип келген малчыннар-дыр. Чадашкан. Дүлей-биле дөмей.

База бир элдептиг чүве бар демер. Чамдык кадарчылар мунар чааш аът чок. Совхозта чылгы бар, мунар аъттарны безин өөретпес-тир. Ол талазы-биле база-ла өртек-хелезиниң айтып каан боор чүве ыйнаан. Тергелээр, шанактаар аъттардан өөредип алза. Хелезини-шүүдели удут тракторларны, машиналарны ажыглаарын эээжеткеш, аъттардан ажыглап турза деп, совхозтуң чонунуң күзели улуг-ла улус чорду.

МЕРГЕЛДЕЙ.

ИДЕГЕЛ-БИЛЕ

Эргим Мергелдей! Ыракты Өөрнүң талыгыр булуңу Саглыдан бижип ор мен. Ажыл-амыдыралымга берге байдалдар тургустунганындан, харыысалгалыг чамдык эштериниң талазындан сагыш салбазындан Мергелдей-ле мени дузалаар боор дээн бодал-биле Силерже чагаа бижип ор мен.

Херектиң ужуру мындыг, Мергелдей. Бодум ийиги бөлүктүң инвалиди кижи мен. Школа назы безин четпээн, ийи уругум, шеригде оглум — дөрт кижиден тургустунган өг-бүле бис. Чер чеде албас, чегей улус боорувуска кады төрээн дуңмам бисти азырап орар. Бодум кылаштай-даа албас, кижи хелегези-биле дөмей, аарыг кижи-дир мен.

Мынча хөй кижиге чаңгыс кижи пенсиязы чедер эвес, дуңмам ажылдаар бодап турар. Ынчалза-даа Сагылда ажыл берге. Ол мурнунда седыг шугумунга ажылдап турган кижи. Ам ажыл айтырып «Кызыл туг» совхозтуң профэвилел комитединиң даргазы Көгел Сатка билдиришкин кирип турган, харыы чаңгыс: «Ажыл чок». Ажыл-амыдыралывысты чеже-даа чугаалаан бис, кек хая-биле дөмей. Ол хирезинде дергүл-төрел тыртар чорук бар. Ооң бадыткалы — совхоз яслизинде төрелдерин чыып алганы.

Бо талазы-биле совхоз директору Болат-оол Куулярга база четкен мен. Аңаа ясли эргелекчизи Светлана Ооржак, Көгел Сат олар база орда директор мени эки-бак сөстер-биле сөглеп турааш, кабинединден үндүр сывырган. Бичии кылаштап турган кижи мен, ол аажылаашкын соонда үш хонук дургузунда орундан турбадым.

Моон соонда дыка-ла хөй чүүл сагыжымга кирди. Кадык чорааш совхозумга ажылдап чордум, багай-даа диртип көрбедим. Ам аарып-аржып туруп бээримге менден хая көрнү бээри ол бе! Партияның болгаш чазактың кижи дээш сагыш салыышкынны күштелдирер дугайында салган сорулгазын бистиң Сагылда чүге тоомчага албайн турары ол!

Бо дугайында эрткен чылдың август үезинде база «Шынче» бижээн кижи мен. Редакцияның ажылдакчылары Өвүр районнуң камгалашкынымдан хемчег алырын дилээн боор, ооң даргазы келгеш, «Ындыг чагаа сонуурга үнмес» деп харыылаан болгай. Үнер-үнмезин хамаан ийикле бажың-балгат айтырыы тургускан дилээмни хандырган болза, а ону хандырбаан болгай. Ам-даа бичии бажыңымда хевээр мен.

Хүндүлүг Мергелдей! Мээң чурттап турар байдалымны өөренип көөрүм, кандыг-бир хемчегден алырын улуу-биле дилеедим. Бир эвес мээңэ ваалдап кээр болзуңарза мен ышкаш чедимче чок байдалда бот-ылар база бар, оларны база кым-даа көрүнмес-тир.

Улуг идегел-биле, **Калдар САAЯ.**

Телевидение

АПРЕЛЬ 18-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.20—Эде тургустунуушкун прожекторү. 18.30 —«Зимбабве —хамаарышпас чоруктуң 8-ки чылы» Телеочерк. 18.50 — Поэзия минуталары. 18.55 —«Үениң судалы». Владимир хоорайның трактор заводунуң куруне хүлээп алыышкынның байдалында ажылының дугайында. ССРЭ-ниң Күрстандарт даргазының оралакчызы Б. Н. Соколов дамчыдылгага киржир. 19.25 —Бүт бөмбүгүнүң дорчуналы. 19.55 — «Балет, балет». 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожекторү. 21.45—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 11-ги сериязы. 23.00—Бөгүн делегейде. 23.10—23.50—Кыска рассказтың антологиязы. А. Платонов—«Туманныг чалыы назынның хаязында».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Уруглар бажыңы—энерелдиг бажың». Кызылдың уруглар бажыңының дугайында. 18.45 —«Ажык чагаа». Теле-көрүкчүлерниң чагааларын ёзугаар дамчыдылга. 19.15 —«Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Коммунист болгаш үе». «Хүнүң айтырыгларынга». 19.45—Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15—«Советская женщина» журналдың шаңналы дээш делегей мергилдээзы. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожекторү. 21.45 — Док. фильм экраны. Тураскаалдар камгалалының делегей хүнүнге. «Александр Попов-биле чугаа». 22.35 — 23.10—«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 —«Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 19.15—«Делегей панорамазы». 20.00 —20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Кино

АПРЕЛЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ганг, твои воды замутились» 9.30, 15.50 18.50, Киноклуб «Отдохнём от телевизора»: «Волшебное наследство» 13.10. Бичии залга: «Курьер» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» № 153» 9.40, 12.40, «Коронный номер» 11.10, 14.20 «Кордебалет» 16.00, 18.20, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тайна старого чердака» 10.00, «Золотая цепь» 11.40. «Загадочный наследник» 13.30, 16.20, 19.00 шактарда.

агаар

Бөгүн хүндүс республикага бүргеп, аазып турар булуттарлыг, онзагай өскерлиишкин болбас агаар болур. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне 5—10 градус соор, чамдык черлерге 14—19 градус чедир соор. Хүндүс 9—10 градус, даглыг черлерге 2—7 градус чылыг турар.

Кызылга шоолуг эвес булуттаар, онзагай өскерлиишкин болбас. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хат секундада 5—10 метр күштелир. Агаарның температуразы дүне 5—7 градус соор, хүндүс 10—12 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

«ЧЕДЕР», «ҮШ-БЕЛДИР» КУРОРТТАРГА кедыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официантылар, кузня ажылдакчылары херек.
Айтырыгны даравызында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок № 7.

ТЕАТР

А. Борисевич, И. Кернаухова. «АК-КЫЗЫЛ ЧЕЧЕКЧИГЕШ»
Эгелээри 12 шакта.
В. Вербин, М. Мишин. «КАПИТАН БЛАД»
Эгелээри 19 шакта.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуу килдизиниң 3-37-11, үлегтур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн баргаңда 2-32-75-же долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аңзаз. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2798. ТС—00453.

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 19 вторник № 92 (13692)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

Ядролуг чепсек чок болгаш күчүлээшкин турбас делегейни тургузарының, делегейге идепкейлиг кады ажылдажылганың политиказы — ССРЭ-ниң чаартыкчы даштыкы политиказы делгерезин!

(1988 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

1988 ЧЫЛДЫҢ МАЙ 1-ГЕ СЭКП ТК-НЫҢ КЫЙГЫРЫГЛАРЫ

1. Ажылчы чоннуң эп-сеткил каттыштырылгазының делегей хүнү — Май 1 делгерезин!

2. Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

3. Маркстың - Энгельстиң-Ленинниң революстуг улуг өөредиг мөңгези-биле чурттап, сайзырап турзун!

4. Большевик-ленинчилерге, партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, социализмниң тиилелгези дээш, бистиң Ада-чуртувустуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш бүгү демиселчилерге мөңге алдар болгаш оларны бүгү чоннуң ынакшылы бүргээр болзун!

5. Эштер! Бүгү күштү ниитилелдиң эде тургустуушкунунче, демократчыдылгазынче, экономиктиг үндезин реформаже угландыраалы!

6. Коммунистер! Партия организацияларының дайынчы арга-шинээзин шиитпирлиг бедидиңер! Чоннуң чаагай чорууңга хууда үлегер-чижээңер-биле, күжениишкиниңг ажылыңар-биле партияның ат-алдарын бышкыгланар! Эде тургустуушкунуң революстуг принциптерин бадыткап боттандырар дээш демисежиңер!

7. Коммунистер! Совет Эвилелиниң ажылчы чону! СЭКП-ниң XXVII съездизиниң угланыышкынының шиитпирлиг боттандырыңар! Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын Төрээн чурттуң чаагай чоруунга күш-ажылчы чедиишкиннер-биле демдеглээли!

8. Советтер Чуртунуң ажыл-ишчилери! Социалистиг Ада-чурттуң экономиктиг күчүзүн быжыглаңар! «Кижи бүрүзүнден — шыдаар шаа-биле, кижи бүрүзүнге — кылган шаа-биле» деп принципти бүгү чер болганга бадыткаңар!

9. ССРЭ-ниң хамаатылары! Бистиң хөй национал-дыг улуг Төрээн чуртувустуң күжүнүң үнер дөзү — хостуг чуртта хостуг улустарның эвилелин болгаш акы-дуңма найыралын могаг-шылаг чокка быжыглаңар!

10. Улус бүрүзүнүң национал чоргааралын болгаш байлааң социалистиг ниитилелдиң интернационализми-биле каттыштырып турар совет патриотизм делгерезин!

11. Ажылчыннар болгаш колхозчулар! Ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын, күш-ажылды организастаарының болгаш анаа идиг бээриниң дештилгелиг хевирлерин дидими-биле шиңгээдип алыңар! Мурнакчы дуржулганы, экономиктиг билиглерни шиңгээдиңер!

12. Совет Эвилелиниң хамаатылары! Бот-боттарыңга негелделиг чорукту, хууда харысалганы бедидиңер, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди, демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту хөгжүдүңер!

13. Ажылчы чоннар! Хөй-ниитиниң бот-башкарылгазын шиитпирлиг бадыткаңар, бюрократизмге болгаш консерватизмге, чүгле хереглекчи болгаш азырадыкчы хөөнүг чорукатарга удур демисежиңер!

14. Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчылары! Аъш-чем программазын күүседир дээш күжениишкиннг демисежиңер! Кооперацияга болгаш бот-орулга-чарылгага чайгылыш чокка үндезилээш, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидиңер!

15. Эштер! Социализмниң алыс сорулгаларын чедип алыр дээш чогаадыкчы, дилеп тывынгыр, инициативтиг, бергелерден кортпас кижилерни бүгү талалыг деткиңер!

16. Совет эртемденнер, конструкторлар, чогаадыкчылар! Экономиканың, эртемниң болгаш техниканың дүрген хөгжүлдезин, Ада-чурт бүдүрүлгезин делегейде дээди деңнелге чедирерин хандырар эртем-техниктиг айтырыгларны чаартыкчы ёзу-биле шиитпирлээрин чедип алыңар!

17. Совет профэвилелдер! Ажылчы чоннуң эрге-ажыктарын камгаланар! Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедирин, ажыл-агыйны шиитпирлээриниң социал угланыышкынын күштелдирерин чедип алыңар!

18. Комсомолчулар! Оолдар болгаш уруглар! Улуг Лениниң номналын шиңгээдип алыңар! Ак сеткилдиг болгаш бедик ажыктыг кылдыр ажылдаарын өөренип алыңар! Идепкейлиг политиктиг амыдыралга күженишкиниңг киржиңер!

19. Ортумак болгаш дээди школаның ажылдакчылары! Өөредилгениң эде тургустуушкунун чогаадыкчы ёзу-биле боттандырыңар! Аныяк салгакчыларны эртем-билиглиг, культурлуг, социализмниң идеалдарынга бердинген кижилер кылдыр кижизидиңер! Оолдарның болгаш уругларның инициативазын, билиглерже, дилеп тывыышкынче чүткүлүн сайзырадыңар!

20. Культураның, литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары! Социализмниң угаанбодал күчүзүн улам байлак болдуруңар, ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларын чаартырынга идепкейлиг киржиңер!

21. Совет дайынчылар! Дайынчы белен чорукту могаг-шылаг чокка бедидиңер, мергежилди сайзырангайжыдыңар, шеригниң сагылга-чурумун быжыгланар! Социализмниң чаалап алыышкыннарын, совет улустуң тайбың, тургузукчу күш-ажылын бүзүрелдиг болгаш серемчилелдиг камгаланар!

22. ССРЭ-ниң хамаатылары! Бойдусту камгалаар дугайында хүн бүрүнүң сагыш салыышкынын илерге йленер! Бойдус курлавырларын чөп ажыгланар!

23. Коммунистиг болгаш ажылчын партияларга Май Бирниң байыры!

24. Социалистиг чурттарның улустары! Социализм болгаш тайбың дээш бистиң чурттарывыстың акы-дуңма кады ажылдажылгазы ханылап база быжыгып турзун!

25. Делегейниң улустары! Делегей байдалын экижидериниң боттуг чорудулгазы дээш, ядролуг, химиктиг болгаш анаа боо-чепсектерни шиитпирлиг кызыгаарлаар база кызырар дээш демиселди күштелдириңер! Космосту милитаризастаарын болдурбаалы!

26. Кижи төрелгетениниң амыдыралындан дайынны узуткаар!

27. Бүгү чурттарның улустары! Социал болгаш политиктиг амыдыралды чон бүрүзүнүң, чурт бүрүзүнүң боттарының хостуг шилип алыры дээш демиселди күштелдирээли!

28. Европаның улустары! Хельсинки дугуржулгаларының чүүлдерин амыдыралга идепкейлиг боттандырып, чурттар аразынга идегежир чорукту болгаш кады ажылдажылганы быжыглаалы!

29. Империалистиг мөлчүлгеге, дарлаалга, неоколониализмге удур, хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш демиселчилерге чалбыыштыг байыр!

30. Ядролуг чепсек чок болгаш күчүлээшкин турбас делегейни тургузарының, делегейге идепкейлиг кады ажылдажылганың политиказы — ССРЭ-ниң чаартыкчы даштыкы политиказы делгерезин!

Бай-Тайганың тараажылары, механизаторлары часкы тарылгага белеткел ажылдарын организастыг чорудуп турарлар. Техниканың септелгези чер-черде доозулган.

Районнуң суггатчылары ховушөлдерде ажылдарын эгелей берген. Чолаачылар, механизаторлар өдек сөөртүлгезинче кирген. Тээлиде тургустунган АТБ-ниң чолаачылары үрезиннерни ажыл-агыйларга чедирип берип турар.

Тээлиде автобүдүрүлгениң чолаачызы Алексей Иргиттиң удурткан комсомолчу-аныяктар бригадазы ол районнуң ажыл-агыйларынга дузалашпышаан, чүък дажыглаарының планныг даалгаларын ажыр боттандырып келген. Олар бо хүннерде шөлдерге чаштырар тараа үрезиннерни дажыглап турарлар.

ЧУРУКТА: ол бригаданың чолаачылары Григорий Болат, бригадир Алексей Иргит, чолаачы Василий Наажаң.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭКИНИ ЭКИ ДЭЭР

Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары кыштаглаашкынны берге байдалга доозуп турар. Одар-белчиир ам-даа долузу-биле ажыттынмаан, а мал чемнериниң курлавырлары чамдык совхозтарда шагда-ла доозулган. Январьдан эгелеп шөйүлген мал оолдаашкыны чаа адакталып турар.

Район эртем чылын 100 бешка онаашпыр 63 хураган алган турган, ам ол санны 53 чедир кызырган. Ынчалза-даа бүгү малчыннарны ог-бүле кеэззимче шилчиткен-биле үре-түңнелдиг ажылдап турар хойжулар ээзээ эвес болду. Чоокта чаа оларның бирээзи-биле ужуражып, бот-орулга-чарылганың бистиң амыдыралывыстың чарыттынмас кезээ апар чыдарынга бүзүредим.

Холунда шприц туткан херээжен малчын-биле менди солушкаш, ооң ажыл-амыдыралын сонуургадым. Бо болза «Искра» совхозтуң хойжузу Александра Амыр-Мидиевна Монгуш болду. Эрткен чылын баштай төрүп турар чүс хойга онаашпыр 64 хураган алган. Ам ол сан 82 чедир улгаткан.

Бо-ла чоруп чораш, чеже малчын ог-бүлелерге кирбедим дээр, ынчалза-даа бо хойжулар ышкаш арыг-силиг чурттап орар хойжулар ховар боор чорааш. Бажыңының иштин «ыжыраа тайып турар» кылдыр кылайтыр чуп каан, кирип ора идиктеримни даштыгаа ушта теп каапсаам кээп турду.

Даштыгаа үнүп келгеш, кыштагның ниити байдалын көрүп тур мен. База-ла кылаң тас — шефчилер чалап алгаш, ширбидип-даа турган ышкаш. Ыяштан оюп тургаш чазап каан коошпаларны черден 15—20 сантиметр бедик кылдыр ассылап каан. Кажаа кырында бир чаа коошпаны база белен кылдыр чазап каан чыдыр.

— Кожааларымар мал чемнерин чедишпес деп хомудап турар чорду, а силерниң хураганнарыңар чоп кончуг сергек чүвел? — деп, Александра Амыр-Мидиевнадан сонуургадым.

— Мал чемнерин камналгалыг чарыгдаанывыстан ам бо чыдар сиген безин артып каар боор деп бодап тур бис. Ооң мол чылдагааны — эрткен чайын 2—3 көжүп чорааш, семиртилгениң эки организастаанывыста кылдыр бодаар мен — деп, ол бодамчалыг харыылады. — Өг-бүле кержээзи-биле ажылдай берген соонда бодум мал эмчизи-даа, бухгалтер-даа апардым. Район Совединиң депутады кижи болганымда, өскелерге үлегерлиг болурумну медереп билип тур мен.

К. ОЮНОВ.

VII СЪЕЗД ДООЗУЛГАН

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң Кремльге апрель 16-да доозулган хуралынга чаартыкчыларның хөй миллион кежигүннериниң беш чылда ажылдаар программазын тодарадып тургускан. Ол шуулганның ажылының сөөлгү хүнүнде ниитилелдиң Төп чөвүлелиниң отчёдун болгаш ниитилелдиң Уставының чаа редакциязын чугаалажып көөрүн делегаттар уламчылаан.

Съездиниң түңнел хуралынга ажылынга эштер В. И. Долгих, Н. В. Талызин, О. Д. Бакланов олар киришкен.

30 чыл бурунгаар техниктиг чогаадылгага ажылчы чонну массалыг-биле киириштирерин-ге тургускан чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилели улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге улуг рольду ойнап турар. Съездиниң индиринден чаа чүүлдү кылып турарларның оруунга бюрократтыг шаптыктаашкыннарны оожум чайладып турарының дугайын олар дувурел-биле чугаалап турганнар. Съездиниң делегаттары ындыг чорукутуң барын хөй санныг чижектер-биле бадыткап көргүскен.

Ниитилелдиң ажылын эде тургузар, аңаа аныяк чаартыкчыларны болгаш чогаадыкчыларны идепкейлиг киириштирер, ниитилелдиң ажылынга шаптыктаашкыннарны дүрген ажып эртер дугайын Татарияның профоблчөвүлелиниң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Г. С. Баштанюк, Махачкалада сепаратор заводунуң чаа техника килдизиниң начальниги В. А. Тарокожев, ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезиниң чиңгине директору В. А. Саюшев болгаш өске-даа хөй делегаттар саналдап чугаалааннар.

Саналдар доозулган. Эрткен үениң иштинде ниитилелдиң ажылын чүүлдүгзүнүп көрген докладды делегаттар хүлээп алган. Төп ревизия комиссиязының отчёдун бадылаан. Хүлээп алган резолюцияда совет чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар революсчу эде тургустуушкунуң идепкейлиг киржикчилери болурунга, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин чедиишкинниг күүседиринге бүгү-ле күжениишкиннерин болгаш билиглерин үндүреринге, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге төлептиг салыышкынны кииреринге делегаттар бүзүреткен.

Ниитилелдиң Уставының чаа редакциязының дугайында доктаалды съезд хүлээп алган.

Ниитилелдиң Төп Чөвүлелиниң болгаш Төп ревизия комиссиязының соңгулдалары болган.

Ниитилелдиң Төп чөвүлелиниң пленумунга ооң даргазынга Е. И. Тюрникин база катап соңгаан.

Ооң-биле съезд бодунуң ажылын дооскан.

(СЭТА).

БЕЛЕТКЕЛ КОШКАК

Шаг-та маңаас Бай-Тайганың хову-шөлдеринде чаггаар эрээн часкы тарылга эгелээриниң кырында келген. Аңаа белеткел чөлир күскү дужуттуң салым-чолун шиитпирлээр. Районнуң ажыл-агыйлары бо чылын тарылганы колдуунда суггаттыг черлерге чорудуп, 814 га тарааа культураларының га бүрүзүнден 17,2 центнер, 35 га картофельден 330 тонна дүжүттү, 5911 га шөлден 82200 центнер чем единицазын белеткеп алырын хүлээнгезинде айыткан Аңаа немей 10 га черге ногааларны өстүрери база көрдүнген. Ук районнуң байдалы-биле алырга, чылыр ажылдарның хемчээли улуг.

Аңаа белеткел кандыгыл? РАУК даргазының оралакчызы, кол агроном Хүлер-оол Одамович Хертек хөй сан-чурага ларлыг слазын уштуп экелгеш, а ажыглаар техниканы, ооң септелгезин баштай тайылбырлады. Районнуң 5 ажыл-агыйларында ынзы-бүрү маркалыг 89 тракторнуң 79-ун кииришкен. Септелгеже киирген 44 тракторнуң 44-үн амдаа кылып чадашкан, ооң иштинде Т-150-маркалыг 12 тракторнуң бирээзи белен эвес. Кол-ла чылдагааны — артык кезектер чогунда. Чер чарар тракторларга 7 насостарны болгаш өске-даа чүгүлө кезектерни Чадааныын, Кызылдың хандырылга баазаларындан суграглаарга тывылбаан. Септезе чугуур 60 автомашинаның 12-зи база саадаан. Четпейн турар 90 илиирни кайыын алыры билдинмес. Эдикчи мастерлерниң четчелээр, механизаторларның өөредилгезин түңнээр, аттестациязын эртирер, эмчи шинчилгезинге киирер ажылдарны шушпаң чорудуп турар. Хову турлагларын септээр, лозуң-плакаттар-биле шимээр, планнарны, көргүзүглерни бижээр азыры чап-чаа эгелээш,

РАУК-туң кол агрономунуң чугаазындан алырга, үрезин база белен эвес. Шөлдерге чаштырар 623 тонна тарааның 127 тоннازы, хөй чылдыг сиген, картофель үрезиннериниң чамдыызын эккеп албаан. «Бай-Тал» совхоз Хакасияның Таштып районунуң белеткел баазазындан картофельди, «Кара-Хөл» совхоз Кызылдың сайгарылга баазазындан суланы алырын дүгүрүшкен-даа, кажан сөөртүрү билдинмес. Шөлдерже органиктиг болгаш минералдыг чемишчидигелерни тегерин ынзы-бүрү чылдагааннар-биле саададып турар. Бот-орулга-чарылгалыг 10 звенону тургузары планда бар, а херек кырында ажылдаар шөлдериниң паспорттаашкыны, хуваалдазы кылдынмаан.

Районда суггарылга системалар эргелелиниң начальниги Дайынчы Долаанович Балчый, инженер-мелиоратору Николай Түлүшевич Ак-Хуурак-биле база чугаалаштым. Ажыл-агыйларга 95 муң рубльге 220 муң кубометр хемчээлдиг буга-сумун септээр кылып керээлер чардынган. Ында Эдер-Күй, Адыр-Мажалык, Ооруг, Сукпак бугаларының чамдык участоктарынга капитал септелгени чорударын база көрген. Эң-не улуг ажыл «Мурнакчы» совхозта мурнуку чылдардан бээр хөнүгүп чадашканы, ол дээш чаргы-чааны үзүлбестээн, узуну 6 километр Базарак бугазында. Ооң бажынга баглык эттирбес шуурун салып, унун дургаар тырылган бокту аштап, сугну шөлдерже өйлеп ажыткаш хаап турар 7 эжикти кылыры, чамдык черин цементилеп, сөй тегери, бульдозер-биле дескиләэри планнаттынган. Ооң аңгыда эгелеп районда 4006 га суггаттыг черлерни технологтуг хайгааралга алыр, суггатчыларны өөредип белеткээринге дузалашыр хүлээлгелиг.

Александр ХЕРТЕК.

Бот-орулга-чарылганың оруу-биле

КЫЗЫМАК КҮШ-АЖЫЛДЫҢ КӨЗЕКЧИЗИ

Эрткен чылын Чөөн-Хемчик район инек бүрүзүнден-не 1565 килограмм сүт саап алыр планын 1858 чедирген. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дергүн фермазының коллективи инек бүрүзүнден-не 2200 килограмм сүттү саап ап шыдаан.

Фермага эртенги саалда үезинде чеде бердим. Ооң кажааларында-даа, саанчыларның сүттү саап ап турарында-даа мээң моон мурнунда чорааным фермалардан онза ылгалдыг чүве чок. Бачым иште саанчылар саггаң судун кочалдар-биле сүт кудар салбырже дажыглап тур. Ооң турар чериниң ыраа-ла кончуг. Бо ажылды база механизастапкан турган болза!

Мында ажылдаарынга таарымчалыг бүгү байдалдар тургустунган дээр болза шынга арай таарышпайн баар. Соодукчу чок болганындан сүттү доскаарларга соодуп турар. Кочалдап дажыглаары саанчыларга эң берге. Флягалар чуур машиналар чогундан ону хол-биле кылыр. Четпестер оон-даа ыңай бар. Ындыг турбуже мында кызымаккай ажылдың көзекчизи бот-орулга-чарылга апарган. Ферма ам дөрт дугаар чылында чаа системазы-биле ажылдап турар.

— Бо фермага 20 ажыг чыл дургузунда саанчылап келдим. Ам пенсияда мен, ынчалза-даа кызыл-булуңда одакчылап турарым бо — деп, мээң аңаа ужурашканым Дуктуг Дукенооловна Ондар чугаалады. — Хол-будум шимчеп турар борганда, төрээн коллективимден ырап кай баар мен. Чаңгыс мындыг чүүлду айтып каайн: бот-орулга-чарылгаже шилчээн соонда, кижилерниң ажылга хамаарылгазы шуут өскерилген.

Хоочун саанчының ол сөстеринге бүзүрээр аргалыг болдум. Сүт, мал чеми дажыглаан кадарчы-даа, сантехник-даа кижилерни көрдүм. Эрги ёзу-биле, кадарчы инек кадарганы дээш, сантехник бодунуң ажылын кылганы дээш шалың алыр болгай. Ам ындыг эвес — олар шалыңны сүт бүдүргени дээш алыр апарган. Чүгле олар эвес, коллективтиң кежигүн бүрүзү. Мал эмчизинден эгелээш, дем чаа чугаалашканым одакчыга чедир. Ооң доктаамал шалыңы 84 рубль болза-даа, ол кажан-даа 100-тен эвээш акша ап көрбээн. Чүге дээрге Дуктуг Дукен-ооловна ниити ажылга бо-ла дузалажы бээр. А ол дээш күш-ажылга киржилгениң коэффициентизи немежип чыдар болгай.

— 300-тен куду шалың албайн турар бис — деп, кадарчы Кызыл-оол Монгуш чугаалады.

— Бо хүннерде инек бүрүзүнден-не 9200 грамм сүт саап ап тур бис — деп, ферманың эргелекчизи Алдын-кыс Монгуш мээң айтырыымга харыылады. — Эвээш-тир.

Ол оожургап билбес эргелекчини-биле ындыг-дыр. А херек кырында частың бо берге үезинде инектен-не 9 килограмм ажыр сүт саап алырын үш муңчулар безин багай эвес көргүзүг деп санап турар болгай.

— Эрткен чылын совхозувуска 169 муң рубльдиң арыг орулгазын киирдивис — деп, алдарлыг саанчы чугаазын уламчылады. — Ол база ындыгла кончуг бедик эвес сан-дыр ийин. Уксаа чок инектеривистен дүрген адырлып алзывысса! Олар эвээш сүт бээр хирезинде симментальдыг инектерден хөй мал чеми ажыглаар-дыр.

Ийе, фермада шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар ам-даа арбын. Коллектив уксаа дугайында ажок сагыш салып турар, ол хирезинде ону дорт харыылаар ужурлуг кижи — зоотехник-селекционер — эрткен күстен бээр ажылдавайн турар. Мында ол хүн боозадылгага хөөн кирген элээн каш инек бар болду, а үре 10 хонук дургузунда экелдиммээн. Ам ол инектер 20 хонгаш катап хөөн кирер. Ынчан кылгаан тарып боозадылганың чүс хуу түңнелдиг болурун бадыткаары берге.

Кызып ажылдап турар кижилер кылагар-тас чурттаар ужурлуг. Ол ындыг-даа. Дергүн фермазының столовазынга кижи бажыңынга ышкаш турарында чемненир. Ооң кызыл-булуңу чамдык суурларда культура бажыңнарындан дудак чок, ханаларында лозунплакаттардан аңгыда, коллективтиң көргүзүглери, партия, комсомол болгаш профэвилел комитеттериниң бүлүңнары, харын-даа классиктерниң уран чүүлге хамаарышкан чуруктары астынган. Ооң бир талазынга хурал эртирип турда, өске талазынга кино-даа көрүп болур. Мында тургустунган телефон дамчыштыр совхоз, район төвү-биле харылзажып болур. Күзээр болза Кызыл болгаш өске-даа хоорайлар-биле чугаалажып болбайн-даан.

Фермага хөй-ле кижилер-биле чугаалаштым. Оларның чаңгызы-даа «эде тургустуушкун» деп сөс этпеди. Олар ону аас-биле эвес, херек кырында боттандырып турар болгаш ындыг ирги бе деп бодадым.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң даргазы кадарчы Биче-оол Сат биле ферма эргелекчизи Алдын-кыс Монгуш мал чемиңиң курлавырларын санап көргеш, 150 хире тонна силос арта бээрин түңнеп үндүрген. Ол дугайын олар совхоз директору Хүлер-оол Дамба-Даржаага мынчаар чугаалаан:

Кызып-кылайып турган белеткеп алган силозувусту каш чыл бурунгаар чыдыдыр-даа шыгжап чыдар турдувус. Ам биске артык чарыгдалдарның хереэ чок. 150 тонна силосту мал чеминге бергедежип турар «Большевик» совхозка-даа садыптыңар...

Бо эгелээшкинниң үстүүртен эвес, адаандан үнгени мактанчыг. Бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын кижилерниң каш чылдар дургузунда дамай чыткан чогаадыкчы бот-идепкейин оттуруп кан.

— Элдеп чүве харын — деп, совхоз директору ооң соонда меңээ чугаалады. — Мурнуку чылдарда автомашиналарга артык кезектер тывылбазы хоочурааш аарыг турду. Ол тывылбас турган кезектер та кайын эдерлип келгени ол чүве, ам чолаачылар боттары ажыл дилеп кылаштажып турар апарган. Бот-орулга-чарылга ажыл-агыйның өске-даа адырларынче дазылданып бар чорууруның херечизи ол-дур ийин.

Фермада күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин ёзулуг кижизидикчи күш кылдыр ажыглап турар. ККК дээрге, өскээр чугаалаарга, акша-биле кижизидилге-дир. Мындыг чижекти ап көрээли. Эрткен айда ийи катап ажыл шагы үскен Урана Сат 55 рубль 40 көпеек алган. Эки ажылдаан саанчы Валентина Саттың шалыңы 249 рубль 21 көпеек болган. Ийи прогулдуң өртээ барык-ла 200 рубль болган ышкажыл! Ол-даа харын барыктыг-дыр, ажылдан үндүрүпсе канчаарыл? Фермага ажылдаар күзелин илереткен кижилерниң билдириишкиннери эвээш эвес чыыгган.

Мурнакчы саанчылар Любовь Сат, Долума Монгуш, Татьяна Сат, Меңгүн-оол Монгуш, Татьяна Сат, Шет Куулар, Надежда Куулар болгаш өскелери и.д-а а айда ажылдап ап турар шалыңы 300 рубль чоокшулап келген. Ынча акша дээш кызып ажылдап болур бе? Болур! Ооң аңгыда оларның ап турар моральдыг деткимчези база ажок улуг болгай.

Ам коллектив инектен-не 2500 килограмм сүттү саап албас-даа болза, аңаа чоокшулаар сорулганы мурнунда салган. Ону кандыг арга-биле чедип алырыл? Моон мурнунда хунажыннарны саар инектерни эвээжээзи саанчыларга 2—3-теп үлеп берип турган болза, ам оларны бөлүк бүрүзүнге 25-тээш, чүгле дөрт саанчыга быжыглаан. Шак ынчаар шуууштурулга аргазынче кирер, ийи ээлчегге ажылдаарын чедип алыр. Ферманың бүдүрүп турар продукциязының өртээ үнези республика деңнелинден 10 рубль чиик, ынчалза-даа демей-ле улуг болуп турар. Ынчангаш аңаа салдарлыг болуп турар мал чемнериниң өртээн чавызадыры-биле тарымал сигенниң шөлүн 460 гектар турганындан 800 чедирери көрдүнген.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дергүн фермазының саанчыларының эчис сорулгазының дугайын чажыды-биле чугаалаар болза, олар үш муңчу аңгы кижилер дээш эвес, үш муңчу коллектив дээш туржуп турар. Бо дээрге бөгүн-даартагының эвес, келир үениң сорулгазы-дыр, ынчангаш найыралдыг коллективтиң кежигүннери оларның биче чажыдын ажыдыпкан дээш меңни дыка буруудатпас боор деп бодадым.

Кодур-оол ОЮН.

КОММУНИСТИҢ ҮЛҮҮ. ОЛ КАНДЫГЫЛ?

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Бистиң районнуң партия организациязы партияның айтыышкыннарынга дүүштүр эде тургустунуушкунну чорудуп, ам оон көвүдүң ниити үе чадазында бодунуң шиитпирлээр үжурлуг сорулгаларын тодарадкаш, планныг ажылдап турар. Партия райкомунуң бюрозунуң 1990 чылга чедир ап чорудар хемчеглерин ажылдап кылгаш, бадыткаан болгаш боттандырып турар. Бюро кежигүннериниң ажылының кол угланыышкыннарын база ында тодараткан.

Партияның айыткан улуг сорулгаларны боттандырар талазы-биле ажыл районда калбарып, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир, удазын экономиктиг реформаны боттандырар, улус ажыл-агыйынга эргелеп башкарылганың ажыктыын бедидеринче угланган хемчеглерни ап чорудуп турар. Корум-чурумну, күш-ажылдың болгаш күрүнениң сагылгазын улам ыңай быжыглаарынче угланган боттуг базымнар кылдынып, районнуң экономиказының кол адыры — кедээ ажыл-агыйга күш-ажылды организастаарының дешпилгелиг аргаларын — бот-орулга-чарылганы, бригада болгаш өг-бүле керээзин нептередип, бот-акшаланыышкынче шилчилгени боттандырып турар.

Амгы үеде районда 32 ферма болгаш бригадалар, совхоз бүдүрүлгезиниң өске-даа участоктары бот-орулга-чарылга аргазы-биле ажылдап турар. 194 малчын өг-бүлелер өг-бүле керээзинче шилчээн. Малдың үксээжидылгазын эккидерин, оон продуктуулуун бедидери-биле «Хой ажылы» болгаш «Суг» деп программаны хойжуларының, инек малдан турар малчыннарының тускай хуралдарындан хүлээп алган, ону күүседип турар.

Партия райкому политиктиг удуртулганың өзүлүг органы болур сорулганы салып алган ажылдап, оон ажылдакчыларының совхозтарже комплекстиг үнүүшкүннерин кварталда саны-биле организастап келген. Ол үнүүшкүннер үезинде партия райкомунуң секретарьлары, килдистер эргелекчилери чонну хууда айтырыглар талазы-биле хүлээп ап, бригада партия организацияларының секретарьларының, идеология активиниң өөредилгезин эрттирип, партия эге организацияларының секретарьлары-биле ажылче кичээнгейни күштелдирген.

Ол ышкаш райкомнуң болгаш районнуң партия организациязының ревизия комиссиязының кежигүннеринге доктаамал даалгаларны бээрин райком практикалап турар. Ону ажык-чарлыг болдурары-биле райкомнуң методиктиг кабинединде болгаш партия организацияларының бүлүүмеринде дерип көргүскен. Партия организацияларының секретарьларының өөредилгезин ай санында эрттирип, ону амыдырал-биле холбап турар. Чижээ, Ленин аттыг совхозта партия организациязының партия хуралдарын эрттирип турарының практиказы-биле эрткен чылдың ноябрьда партия эге организацияларының секретарьлары таныжкан. Олар ук совхозта коммунистерниң ниити хуралынга база олурушканнар. Бо чылдың февраль, март айларда партия организацияларының секретарьлары «Чаа оруу», «Мерген» совхозтарда парткомнарның ажылының дуржулгазы-биле барып таныжканнар.

Бо хүннерде районнуң партия организациязының составында 3 партком, партияның 21 эге организациязы, бригаданың 18 партия организациялары, 9 партбөлүк бактаап турар. Бүгү коммунистерниң 81 хуузу улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында хаара туттунган. Олар шупту инициативалыг, долу күш-биле ажылдап, эде тургустунуушкунче хаңылап кирген турарлар. Оларның ону канчаар чедип ап турарын эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле отчёттар көргүскен.

Принципчидиг шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел, ажык-чарлыг чоруктуң болгаш демократияның калбарыышкынын ажылдың эрги стилинден уштунуп үнеринге, чаа өзү-биле ажылдаарынга идиглиг берип турар. СЭКП райкомунуң пленумнарынга айтырыглар чугаалажырда районнуң коммунистериниң болгаш ажылчы чонунуң санал-оналдарын өөренип көөрүн, пленумнарга, бюроларга чугаалажыр айтырыгларны белеткээринге райком кежигүннерин идепкейлиг киириштирерин райкомнуң килдистери чедип ап турар.

Пленумнарга чугаалажыр айтырыглар дугайында албан черлеринге, организацияларга, совхозтар төптеринге коску кылдыр бижээш азып, ону партия организацияларынга дыңнадып, хүн айтырыгларынга хамаарыштыр санал-оналды организастап турар апарган. Пленумнуң ажылын удуртуру-биле чүгле бюро кежигүннерин эвес, а райком кежигүннеринден президиумга соңгуурун практикалап турар.

Коммунистерниң отчёттарын дыңнаары оларның политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин бедидериниң дээштиг хевири. Чижээ, идеология ажылын эде тургузар талазы-биле районнуң партия организацияларының сорулгаларының дугайында райкомнуң III пленумунуң доктаалын күүседип турарының талазы-биле партия райкомунуң килдис эргелекчизи А. Ч. Комбунуң, «Чаа оруу» совхозтуң директору Д.-Б. Б. Чолуйнуң отчёттарын, социалистиг чарышты организастап турарының талазы-биле райкомнуң бюро кежигүну, Ленин аттыг совхозта бригадир М. Т. Кынырааның информациязын, өске-даа эштериниң отчёттарын партия райкомунуң пленумнарынга дыңнаан.

Райкомнуң бюрозунга удуртукчу кадрларның харыысалгалыг ажылдакчыларның отчёттарын дыңнаарын практикалап келген. Райкомнуң килдис эргелекчилери А. Ч. Комбу, А. С. Намдараа, өске-даа эштер боттарының ажылын эде тургузуп турарының талазы-биле отчёттарны район төвүнде коммунистерниң каттышкан хуралынга бергеннер. Райкомнуң чанында партийжи комиссия даргазы Ш. К. Маажый партийжи комиссияның ажылынга хамаарыштыр отчётту партия эге организацияларының ниити хуралдарынга кылган. Ажылдың ындыг ажык-чарлыг чоруун моон-даа соңгаар боттандырар бис.

Бистиң районда коммунистерниң ниитилел-политиктиг аттестациязын бо чылдың марттан июнь 15-ке чедир эрттирер дугайында доктаалды райкомнуң бюрозу хүлээп алган. «Эде тургустунуушкунга болгаш дүргедээшкинге коммунистиң үлүү» деп тема-биле ону чорудуп турар. Аттестацияның сорулгазы — эде тургустунуушкунуң чоруп турарын анализтээри, коммунист бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазын негелделиг көөрү, оон идепкейин, чогаадыкчы, тывынгыр чоруун көдүрери, бүдүрүлгениң курлавырларын дилеп тывары-че, ажылдың шынарын экижидеринче, тему бедик түңнелдерни чедип алыры-че оон күжүн угландырары. Районнуң экономиктиг болгаш социал сорулгаларын шиитпирлээринге партия эге организацияларының ролюн, дайынчы арга-шинээн ол ам бедидер.

Аттестация — шыңгыы шылгалда. Ажылчындан удуртукчу чедир коммунист бүрүзүнүң партияның съездизиниң соонда үеде ажылынга ол үнелелди берип, эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр ажылдавайн турарлардан принципчидиг негелдени кылыр.

Аттестацияны райком, эге болгаш бригада парторганизациялары эрттирер, районда партия организацияларының учёдунда бүгү коммунистер ону эртер. Аттестацияны ийи угланыышкынга чорудар бис. Райкомнуң номенклатуразында коммунистер — совхозтар директорлары, бүдүрүлге, албан, организациялар удуртукчулары болгаш партия эге организацияларының секретарьлары аттестацияны райкомнуң комиссиязынга, арткан бүгү коммунистер эге болгаш бригада партия организацияларынга эртер. «Эде тургустунуушкунга коммунистиң ролю болгаш туружу», «Коммунистиң ат-алдары—партияның ат-алдары», «Эде тургустунуушкун үезинде коммунистерниң бүдүрүлгеге башкарыкчы чоруу» деп айтырыглардыг партия хуралдарын чер-черлерге эрттирер.

Аттестация комиссиязының ажылы ажык беседалажыышкын хевирлиг болур. Аттестация эртип турар коммунистиң эде тургустунуушкунга, хөй-ниитиниң ажылынга киржилгезиниң, бодунуң мергежилиниң, идей-теоретиктиг деңнелин бедидип турарының дугайында дыңнадыгларын комиссия хаңы сайгарып көөр.

Ол ышкаш Уставтың негелделерин, планныг даалгаларны, социалистиг хүлээлгелерни коммунистиң кайы хире күүседип турарын, оон мөзү-шынарын, идепкейлиин, эш-өөрүнге сагыш човангырын, өске улуска хамаарылгазын база кичээнгейлиг көөр. Коммунистиң четпес талалары бар болза, ону эдер дугайында саналдарны комиссиялар киирер, бот-тускайлаң ажылдаарының арга-хевирлерин тодарадыр.

Аттестация үезинде коммунистиң ажылында, партийжи болгаш хөй-ниити даалгаларны күүседип турарында, мөзү-шынарында улуг четпестер бар болза, оон отчёдун дыңнааш, чогуур түңнелдерни үндүрери-биле партия эге организациязынче аттестация комиссиязы шилчидер.

Эге болгаш бригада парторганизацияларынга аттестация ажык-чарлыг байдалга эртер турар. Тускай стендилерни дерип азар. Аңаа аттестация комиссиязының даңзызын, аттестация эрттирериниң графигин, аттестация үезинде болган шүгүмчүлелдиг саналдарның, социалистиг хүлээлгелерниң күүселдезиниң дугайында медээлерни көргүзер.

Парткомнар, партбюролар, эге организациялар ол чүгүла ажыл эрткен соонда, оон түңнелдерин үндүрер. Шүгүмчүлелдиг саналдарны эдериниң боттуг хемчеглерин ап чорудар. Ол бүгүнүң дугайын партия хуралдарынга, коммунистерге доктаамал дыңнадыр.

Демократияның, ажык-чарлыг чоруктуң калбарыышкынын районда уламчылап, кижилер-биле билдилиг ажылдаары, оларның күженишкинин каттыштырары, кижи бүрүзүнүң эде тургустунуушкунга тепеннег туруштуу ээлээринге дузалаары партия организацияларының чүгүла сорулгазы болуп турар.

Каң-оол ЕНЗУК,
СЭКП Эрзин райкомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи.

«Тываавтоорук» эргелелиниң көвүрүглер кылыр участогунда Александр Красновтуң тудугжулар бригадазы Кызыл хоорайда ийи каът чурттаар бажыңнарын тудуп турар.

Ол бригада эрткен чылда база бир бажыңны ажыглаалга киирген. Олар бо хүннерде ийи каът бажыңның бирги каъдын кылып эгелээн. Саан артындан эккеп турар кылагар ак туйбулар-биле ханаларын салып турарлар. Ол чээрби чедир аал чурттаар бажыңны тудуарының өртек-үнези 495 муң рубль болур.

Ийи каът чурттаар бажыңнарын дүрген тудуп, ажыглалга киирер талазы-биле бо тудуг бригадазы улуг дуржулга апарган.

ЧУРУКТА: бригаданың прорабы Владимир Калдыта биле мастер-бригадир Александр Краснов.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Эде тургустунуушкун: социал айтырыглар

ДУРЖУЛГАЛЫГ ИВИЖИНИҢ ЧАМДЫК БОДАЛДАРЫ

Чугаалажып органым — калбаксымаар арынныг, бодамчалыг карактарлыг, бежен хар чоокшулаан ол кижини эки таныыр мен. Адыр-Кежиг суурга үр үеде киномеханиктеп ажылдап турган чүве. 1985 чылдың чазынында бир-ле хүн оон бажынга ындыг бодал кире дүшкени-ле ол болду ыйнаан: «Иви-даа кадарып ажылдаза чүү ынчаш, шыдаар боор мен, бо суурда бажыңым-даа бар болгай, улгады берген уругларым аңаа боттары баш миннип чурттап тургайлар-ла» деп, ол үзе шиитпирлээш, кадайы-биле ыяк дугурушкаш, совхоз конторазынче дидим базып кире берген. Ол-ла болган—иви кадарчызы кижи совхозка херек турган, ажырбас, ажылдазын, ол берге ажылга күзели улуг кижи-дир дээш хүлээп алган. Иви дээрге нарын, бир янзының малы болур. Ынчангаш, бир талазында ивини шуут-ла аал малы деп санап турары улуг үндезинниг болбайн, ийи талазында «аң мал» (чамдык улус безин «чартык аң»-даа дээр) деп, оон берге талаларын билгеш, база ынчаар санап турар. Ивижи кижи ол малының ындыын эки-ле билип, өөренип, көрүп чораваш, ажылдаар ужурлуг. Ындыг бодалга Чаш-оол бүрүнү-биле каттыжып турар, оон башка оон эки ады совхозунга канчап үне берген деп, бо чылдың кыштаглаашкыны эгелээнден бээр совхозтуң күш-ажылчы алдар түгүнга чүге ады кирген деп.

Иви кадарып, адак дээрге ийи-үш чыл хире ажылдапкан кижилерни бо Тожуда: «Ажылга өөренгени кандыг-ла болду?» деп, безин өзүлүг бүзүрел чок санап турар. Шынап-ла, ол берге ажыл, бергеден коргар, чүвени чиик көөр кижилер аңаа кайын шыдажыр.

Чаш-оол ол эрткен чылдарда хүлээнгени малын Серлиг тайгаларынга кээп, канчаар одарлаарын, чеш төлүн кандыг арга-биле онча-менди ажаап өстүрүп алырын элээн билип ап, черле ынчаш, кызып ажылдаар дээш чүткүдүп чоруурун оон-биле чугаадан кижи эскерер чорду. «Чайын-даа, кыжын-даа мал кадарар болгаш чазын мал оолдадып аар черлерим шилиттинген, тускай планныг. Ол черлерим ажыглаар дугайын бригадир болгаш зоотехник-биле дугуржуп алган мен»,— деп ол чугаалап орду. Улуг, делгем Өдүген туржук, оон кызаа девискээрде Серлиг иштин эки билип алыры безин берге болбайн.

— Ивиниң ис чок чидери, бөрү, хайыракан ассынче болгаайнок кирер чоруу бистиң районда бар-дыр, оон чылдагааны чүде болуп турарыл?

— Ивижи улус бистиң харыысалга чок чоруувус бар—бир кол чылдагаан ол. Менден база чамдыкта мал чидип, четпестээш, өре-даа төлеп турдум, кымче чая каар боор —бодунуң-на четпези. Ону ап көөрге ажылга харыысалга дугайында негелдениң бөгүн шыңгыырап турары шын дээр мен. Оон дугайын бис эки билип турар бис.

Серлиг тайгаларында өске ивижилер ышкаш, Чаш-оол Кол малын хайгаараары-биле чамдык эки аргаларны ажыглап чоруур. Чижээ, чайын болгаш күзүн болза хемнер бажы болур тайгалар эдээнде арбын оъттуг ажык черлерде хайдыңнарга албан-биле көжүп барып хонгаш, аңаа малын кадарар, серемчилелдиг болуру-биле мал одарлаар черлерни деськиндир хоюткулар аскылап каар, ындыг черлеп эртерин араатаннар белен диднимес боор чүве. Эрткен чайын Өзек-Тайгаа, Өөлет хем иштинге, күс апаарга Баржын хемге одарладып турган. Ынчалза-даа араатан кончуг, ол чайын ийи өгден ийи кадарчы селчип кадарып турда, аалче шургуп, шеерген кирген аш хайыракан ийи ивини тудуп чипкен. Шынын алырга, Тожуда ивижилер бөрү, хайыракан ээзир-биле хөй чылдардан бээр демиселжип шыдавайн келген, а оларга дузалажыптар хире шыырак аңчы улус-даа барбас, өзүлүг дуза-даа катпас, шоюкам чүве дег болур, ол дугайында чугаа-соот чүгле кулак дашты-биле шыымайнып эрте бээр, харын-даа эгелээн чугаа ол хевээр читсе хоңну.

Чаш-оол Кол эрткен чылын чүс мындыдан 95 анай алган, социалистиг хүлээлгези 85 турган. Оон мурнунда ийи чылда база-ла хозандан хөй анайны камгалап алгаш, Чаш-оол районда мурнакчы ивижилерниң санынга кирген. Оон «эки арга болур» деп санап турары-биле алырга, чазын иви оолдаар үе чоокшулапкан бергенде, кадарчылар ийи-үш болуп алгаш, аал дээскиндир эки одарлыг, кадыр эвес оргу черлерже көже бээр, аңаа төрүттүнген чаш анайны ол чай чок үеде хүлээп алыр болгаш доруккуже ажаап-карактаар. Ол арганы боду чыл бүрү ажыглап келген. Хөй өг бир черге мөөңнелип кожа хонгулап алырга, оолдаашкын үезинде эң таарымча чок, аңаа улуг бичии ивин холужар апаар, одар ховаргааш, көжер ужурга-даа таваржыр.

1987-88 чылдарның кыштаглаашкыны эгелээнден бээр малчынның кодаңындан чаңгыс-даа баш каража болбаан. Ам ивижи Доораңның Чайынды деп черде кыштап орар, кодаңында 228 баш ивилиг, оон хөй кезин төрүүр мындывар болгаш мындыжактар. Оларны чидириг чок кыш ажырар, төрүүр чүс ивиден 90-дан эвээш эвес анай камгалап алыр деп бо чылын социалистиг хүлээлгени алган. Хүлээлге улуг, ону күүседири дээш чиик эвес ажылды малчын кылыр апаар. Чаш-оол Кол совхозунуң дуржулгалыг хоочун ивижилери Иван Барыын, Чамыян Бадыраа, Чижит Кушкаш оларның арга-сүмезинге даянып, бодунуң дуржулгазын байытпышаан, кызымак ажылдап чоруур.

Иви оолдаашкынынга белеткел үезинде эң-ле аар чүък уругларының аавазы Кол Бичиилеңге онаажыры чугаажок, чүге дээрге чаш анай черге төк кээп дүжеринден эгелээш, ону улгаткыже ажаап өстүрери дээш, өг-бүлениң херээжен ээзи боду-ла чайгаар хол тудуп ажылдап кирип тер, ону кым-даа албадавас, харын бодунче эр кижилерни эвилелдеп аптар. Улуг сакманчы кижиге улуг кадарчы-даа бол, ол үеде ывал чагыртыр апаар. Апрель төнчүзүнде эгелээр иви оолдаашкынынга бо өг-бүле эки белеткенген. Чазаглаар черин билир, чаш анайга, мезинге бөг-маңчак аймаа бүрүнү-биле четчир.

Алексей НУГУУРАК.
Тожу район.

Сүт-Хөл райпозундан медээлер

ЧАА САДЫГ

Өшкү ажылдыг чаа совхозтуң тургустунганы-биле холбаштыр Ишкинге тудуг-суур улам хөгжүүр. Совхозтуң специалистери болгаш ажылчыннары чурттаар чаңгыс аай төлевилелдиң чурттаар бажыңнарындан аңгыда социал-культура тудугларын немежир. Кодээ Культура бажыңының тудуун эрткен чылын эгелей берген.

Сүт-Хөл райпозу боттарының күжү-биле белеткээн тудуг материалын ажыглап, суурда холушкак бараанар магазининге немелде тудугну дооскан. Доорэзы 9, узуну 16 метр немелде тудугну эки шынарлыг, кыска хуусаада доозар дээш райпонуң тудугжулары Коңгар Саая, Юрий Норбу, Чудур-оол Ооржак, чазаныр мастерская ажылчыннары Кызыл-оол Монгуш, Олег Ооржак болгаш өскелер-даа кызымак ажылдааннар.

Чоокта чаа район комиссиязы магазинни хүлээп алган. Аъш-чем садар кылдыр арттырган эрги талазында аныяк садыгжылар Алекмаа Лакпа, Уран Ондар садыгжылап ажылдай берген. Үлетпүр болгаш ажыл-агый бараанарының магазинин Анисья Сат эргелекчилээн.

Холушкак бараанар турган черинге бараан артыын чаа өрээлдерже киирип, райпонуң складтарынга келген бараанар-биле ассортиментизин арбыдаткан. Бараан өртээниң экономизи Светлана Сарыглар, товароведтер Уран Ооржак, Айлаң Иргит олар садыгжыларның ажылынга дузалашкан.

Кыска хуусаада тудугну доозуп, аъш-чем болгаш үлетпүр бараанарының магазиннерин тускайлап тургусканы дээш ишкинчилер өөрүп четтиргенин райпо баштаар черинге илергейлеп турдарлар.

ХОЛУ ЧЕМЗИГ КЫСТАР

Кызылдың садыг училищезиниң Сүт-Хөл райпозунуң столоваязында практика эрттирип турар сургуулдары комсомолчу кыстар Римма Түлүштүң, Людмила Ооржактың, Өлзеймаа Монгуштуң болгаш Алефтина Ондар оларның быжырган кондитер кылыгларын ап четтиргеннер: «Холу чемзиг кыстар» дижир апарган.

Училищениң сургуулдары бо чылдың январь айдан эгелеп практиказын эрттирип, ажылдап эгелээннер. Столоваяның коллективи келир үениң тускай мергежилдиг поварларын, цех мастерлерин күзелдии-биле хүлээп алгаш кады ажылдап турарлар. Кондитер цегиниң мастерлери Дыртыына Монгуш, Елизавета Сарыг-оол аныяктарга арга-сүмезин кадып, дузалажып турарлар. Аныяк практикант кыстар амданныг аъш-чем кылырының технологиязын училищеге багай эвес шиңгээдип алганы-биле янзы-бүрү печеньелерин, торттарны быжырып эгелээн. Оларның бүдүрген продукциязын сүт-хөлчүлер магтаар болгаш күзелдии-биле садып ап турар. Байырлал хүннеринде азы өг-бүле шайлаалгаларынга тускай торттарны безин чагыдып ап турар апарган.

Өлзеймаа Монгуш биле Людмила Ооржак олар Баян-Талага барып кондитер кылыгларын быжырып, ол суурнуң хүндүткелин база чаалап алганнар. Райпо баштаар чери практикант кыстарның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп, чурттаар чер-биле хандырган. Ажылдааны дээш шалыңын ап турар.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

БИР ДЕМНИГ

«Шекпээр» совхозтуң Аңгаты салбырында суурнуң чурттакчыларын агитквартирелер аайы-биле кедээ Советтиң округтарынга хуваап тургускан.

Суурнуң чурттакчыларының ортузунда «Үлегерлиг бажың дээш» социалистиг чарышты организастаан. Оон түңнелинде Наталья, Николай Ооржактарның өг-бүлези социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Оларның өг-бүлези дузалал ажыл-агыйын хөгжүдүп, өшкү хаванны өстүрүп, огородту тарып турар. Бажыңының девискээринде чечектерни, ыяштарны тарып олурткан. Бажыңының ишти, дашты кезээде арыг-силиг турар.

Суурда арагалаар чорук-биле демиселди шыңгыы тургускан. Эрткен чылын суурдан хөй-ниити черинге ээзирик чорааны дээш чаңгыс-даа кижи агитквартирелер хуралынга хемчег алыспаан.

Чоннуң хостуг үелерин, ылаңгыя кышкы үеде школа коллективиниң удуртулгазы-биле массалыг хөктээшкиннерни, чуңгулааашкыннарны доктаамал организастап турган.

Агитквартирелерниң ажылынга школада башкылар Клара Монгуш, Розалия Куулар, Дина Чыргал болгаш өскелер-даа идепкейлиг киржип турарлар.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

УЖУРАЖЫЫШКЫН

Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы А. Д. Ховалыг Бай-Тайга районда Шуй суурнуң ажылчы чону-биле чоокта чаа ужурашкан.

Республикада сээлгү үеде хоойлу-дүрүм камгалалынче кичээнгейниң күштелип, кемтеректер үлгедир, арагалаар чоруктар-биле демиселдиң улам шыңгыырап турарының дугайын тодаргай чижектерге даянып тургаш, Анай-оол Дыштаевич чыылганнарга таныштырган. Арагалаашкын-биле демиселдиң чамдык эки талалары кеступ турар-даа болза, бажыңнарынга ээзиртир суксуннар чажырып кылыры тыптып, оон түңнелинде кемтерек үлгедир, ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар болуп турар.

Күш-ажыл курлавыры суурда бар болуп турар, ону ажыглаарының айтырыглары кичээнгейге доктаамал турарын ол демдеглээн. Ылаңгыя кооперацияның арга-хевирлерин ажыглаары, дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери моңаа чүгула херек.

Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазы чоннуң айтырыгларынга харыыларны берген. Ужуражыышкын сөөлүнде хоойлу-дүрүм камгалалының, корум-чурумну экижидериниң талазы-биле суурга ап чорудар хемчеглерни ужуражыышкынның киржикчилери бадылап алган.

Майны САЛЧАК.

Тайылбыр

СУРГАКЧЫЛААН СООНДА

«ССРЭ-ниң девискээринге албан өзүү-биле сургакчылаарының дугайында» ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы 1988 чылдың апрель 1-ден эгелеп күштүг болган. Ол нормативтиг актының чамдык дүрүмнериниң дугайында парлалгага мурнунда үнген. Чаа документиниң чамдык пункттарының дугайында чугаалап бээрин ССРЭ-ниң Саң-хөө министерствозунуң килдис начальниги В. Ширмюктен дилээн бис.

— Ук доктаал каттыжышкынның бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының удуртукчуларының хамыктың мурнунда эргелерин калбартырынче угланган дээрзин демдеглээр дир мен—деп, Вадим Тимофеевич чугаалады. Бүгү айтырыгларны ук доктаалда хаара тутпайн турары шын. Ынчангаш, ССРЭ-ниң девискээринге албан өзүү-биле сургакчылаар дугайында инструкцияны ажылдап кылган чылдагааны ында. Ук ажыл министрлер-биле доозулган. Чоокку үеде чурттуң бүгү министерстволары болгаш ведомстволары ук документини алыр.

— Бо инструкцияда кандыг немелде информация кирип турарыл?

— Албан ажылы кылып чоруурунуң бадыткап көргүзерин бодуунуңдары-биле сургакчылаашкын шиңгээлгезиниң принципчидиг чаа хевирин тургускан. Өскертинген документини инструкцияда киирген бис. Дорту-биле чугаалаарга, сургакчылап дугайында дужаал солуттунар, чүге дээрге онзагай бижимел шиитпир негеттинмейн турар. Сургакчылаашкын талазы-биле чаа майыктар амдыызында чок, ол үнгүжеге чедир эрги арга-биле ажылдаар апаар.

— Албан өзүү-биле сургакчылаашкын акшазының ниидии дужурер деп доктаалда айыткан дыр. Ол дугайын тайылбырлап көрүңерем.

— Амгы үеде каттышкан чылдар, бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери бот-акшаланыышкынын болгаш бодунуң чарыгдалын боду дуглаар арганы шилип турар үеде лимиттээр чорукту соксадыр деп шиитпирлээн бис. Ажыл-агыйның чорударының чаа аргазы көпеек бүрүзүн камнаарын негеп турар болгай. Сургакчылаашкынның 40 хонук чедир хуусаазының кайы хирезин бээрин администрация боду билир. Сонгуунда чарыгдалдарның хемчээли беш бүрүнгээр билдинмир болза, удуртукчу кижи ол акшаны бадыткаар документ чокта-даа берип болур. Азы сургакчылаан кижи чанып келгеш бухгалтерияга мурнунга санажып турбас дээни ол. Ол үе-шак-даа, херенги-даа камнап алырынга ажыктыг.

— Алган акшазы сургакчылаан кижиге ээзин апарза канчаарыл, ол бодунуң херекгизин чарыгдаар бе?

— Артык чарыгдал үндүргеи чүүлдериниң документилерин ол ынчан киирер апаар. Администрацияның чөпшээрели өзүгээр чымчак вагоннарга, далай флодунуң I—IV бөлүктүң тариф ставкалыг каюталарынга, хем флодунуң суднолорының I болгаш II категорияларының каюталарынга, а ол ышкаш агаар транспортунуң I класстың билеттер өзүгээр чораан кижилер база документилерин ол чурум өзүгээр дужаар.

— Өскээр ажыглаарының аргалары чаа дүрүмде бар ышкаш-тыр. Чижээ, Москва хоорайның чоогунда Ленинград, Киев, Минск дээш ышкаш черлерже самолёттап чоруур аңаа алгаш, поездилепсе канчаарыл? Оларның өртээ аңгы-аңгы болгай...

— Бир эвес сургакчылаашкынның хуусаазын уревейн келген болза, ол дээш негелде кыдыры берге хире-дир харын. Бо таварылгада удуртукчу кижи ажылдакчыларынга бүзүрээр-даа, кандыг транспорт ажыктыг болуруун дээрзин бодаар-даа апаар-дыр. Сургакчылаашкын үезинде чарыгдаар акшаның хемчээли улгаткан-дыр: мурнунда хонукта чемненирин ге 2 рубль 60 көпеек берип турган болза, ам 3 рубль 50 көпеектен бээр. А Кыдыкы Соңгу чуктуң районнарынга, оларга деңнээн черлерге, ол ышкаш Хабаровск, Примор крайларга база Амур облазынга сургакчылаан кижилерге хонукта 4 рубль 50 көпеек бээр.

Хонар чер хелезинин төлээри-биле Москва, Ленинград хоорайларга, эвилелдешкен республикаларның найыслалдарынга хонукта 5 рубль чедир төлээр. Өске хоорайларга болгаш районнар төптеринге 5 рубль чедир, а оон бичии чурттакчылыг черлерге 3 рубль чедир төлээр. Сургакчылар бээр черинге чедир база оон дедир агаар, демир-оруу, далай, хем, автомобиль транспорту-биле чорааның билет өртээ, страхованиези, төлевири, беш бүрүнгээр сатканы дээш киирген төлевирлери-биле кады төлээр.

— Бо дүрүм каттыжыышкын, организация, албан черлери, бүдүрүлге бүрүзүнге хамааржыр бе?

— Чок. Эргелеп башкарылга органнарының, а ол ышкаш бюджетте турар албан черлериниң болгаш организацияларының ажылдакчыларының сургакчылаашкыны лимидин ССРЭ-ниң министерстволары болгаш ведомстволары, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери доктаадып тургузар. Тудуг кылыры-биле, монтаж болгаш септелге ажылдарын чорудары-биле сургакчылаан ажылчыннарының, специалистерниң болгаш удуртукчуларының сургакчылаар үези бир чылдан ашпас ужурлуг. Чамдык таварылгада чурттуң министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчулары, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери ону узадып болур. Сургакчылаан ийи ай болган соонда тудугжуларга, монтажниктерге болгаш септекчилерге хонукта чемненир акшаның орнунга тариф шалыңының 50 хуу хемчээлге чедир немелде төлээр, ынчалза-даа оон түңү үстүнде көргүскенинден ашпас ужурлуг. Сургакчылап чораашкын үндүрген бүгү чарыгдалдарын тус-тус документилер аайы-биле эгидер. Күрүне болгаш ажыл-агыйның эргелеп башкарылгазының үстүкү албан черлеринче сургакчылааларының чуруму эрги хевээр арткан. Ындыг сургакчылаашкынның хуусаазы 5 хонук.

Р. ИГНАТЬЕВ.
(«Известия» солуңдан).

ЧАҢГЫС ЭВЕС УДАА

«Шынга» харыы

1988 чылдың январь 6-да «Шын» солунга парлаттынган «План болгаш кижи» деп эгелиг материалга хамаарыштыр «Тыва автотранс» каттыжыышкынының кол инженери Н. Б. Дьяковтуң харыызы:

«План болгаш кижи» деп чүүлде кедуртүнген айтырыгларны автосептелге заводунуң партия, профэвилел хуралдарынга чаңгыс эвес удаа чугаалажып турган.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынының заводтуң удуртулгазы материалда айыттынган четпестерни билир турган. Оларны эдип алыр дээш хемчеглерни ап турган, ынчалза-даа ол хемчеглер чогуур түңнелди чедип алырынга четпес турган. Ынчангаш январь айда бердинген продукцияны сайгарары чүгле 43,0 хуу күүсеттинген.

1988 чылдың февраль 17-де болган партбюро хуралынга заводтуң коммунистери тургустунган четпестерни шүгүмчүлекчи өзү-биле сайгарып көрген, оларны эдериниң оруктарын сүмелешкен. Чамдык хемчеглерни алганының түңнелинде, январьда 37,0 муң рубльге продукция сайгарарының талазы-биле тургустунган хожудаашкынны дүгээн болгаш февральдыын боттандырган.

Шимчедикчилерниң болгаш агрегаттарның капитал септелгезинге херек металл прокадын болгаш артык кезектерни үндүрген фонд өзүгээр бо хүннерде четчелеп турар. Хандырылганы экижидер болза, завод чүгле ынчан дең-дески ажылдап болур.

Бо чылгы коллективтиг керээде кожуглар септээр болгаш кылыр цехтиң тудуун доозарын көрдүнген. Ону ажыглалга кииргениниң соонда, вентиляцияга хамаарышкан айтырыглар шиитпирлеттинер. Күш-ажыл камгалалынче, ажылдаар байдалды экижидеринче 13,4 муң рубльди чарыгдаар.

«Волга» автомашиналарының септелге участогун калбартыр. Чыл дургузунда 74 тонна хөмүр дашты, 26 муң киловатт-шак электри энергиязын камнап алыр.

Каттыжыышкынның парткому, администрациязы бүдүрүлге планнарының болгаш коллективтиг керээниң күүселдезин контрольга алган.

Советтер амыдыралы

АМ-ДАА КОШКАК

Райкүүскомнуң эрткен чылда кылып чорукткан ажылын район Совединиң сессиязынга чугаалашкан. Ол айтырыгны чугаалажып көөрүнүң бетинде, районнуң чурттакчылыг суурларынга чон мурнунга райкүүском отчёдун берген. Күүскомнуң ажылынга хамаарыштыр чоннуң саналын алыр, дыңнаар сорулга-биле айтырыгларны тараткан турган. Өөр райкүүскомнуң даргазы И. У. Успуң сессияга илеткелин ол санал-оналдарга, сүмелерге үндезилеп тургускан.

Районнуң чер-чер Советтери ажыл-херекти үениң негелдезинге дүүштүр тургузар дээш эде тургустунуушкунуң байдалында канчаар ажылдап турарыл?

Районнуң совхозтары бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын аргазы-биле ажылдаарынче шилчиир сорулга-биле мал, чер ажылынга бригада, звено, өг-бүле кереэзиниче колдуунда шилчип кирген. Бо чорук — хүлээнген ажыл-херэнге кижилерниң харыысалгазын бедиткен. Кедээ черниң социал айтырыгларын чогумчалыг шиитпирлээриниң хемчеглери база алдынып тур... Чуртталга шөлүн калбартыры-биле чаа чуртталга бажыңнары туттунуп, ажыглалга дужааттынып турар. Чээли ап, хууда бажың тудуп алырын чурттакчылар районда ажыглап эгелээн. Дөрт өг-бүле шак ол арга-биле хууда бажыңны тудуп алган. Торгалыг — Хандагайты аразында телефон шугумун чаарткан. Ооң-биле кады он беш километр чазаглыг оруктү ажыглалга киргени база Кызыл— О. Шынаа — Ак-Чыраа аразында автобус шугумун тургусканы пассажирлер аргыштыпарынга таарымчалыг болган. Бо айтырыгларны шиитпирлежиринге депутаттар идепкейлиг киржип турар. Чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйының хөгжүп турары-биле оон бүдүрткүнген эъттиң, сүттүң, дүктүң нинти үнези 7 млн. 345 муң рубль четкен.

Райкүүскомну сессияга чүү дээш шүгүмчүлээнил?

Районнуң экономиказы — кедээ ажыл-агый. Совхозтар мал ажылындан 1,3 миллион рубль түңнүг продукцияны бүдүрүп турар. Ынчангаш кол адыр — мал ажыл-агыйын улам сайзырадыры, оон продуктулуун бедидери чугула айтырыг болуп турар.

Күрүнениң немелде дузалал херечгилери-биле кады санаар болза, совхозтар миштизи-биле орулгалыг ажылдаан, ынчалзажок немей берип турар ол херечгилерни казып каапкар болза, олар карамалыг болуп турар. Ооң кол-ла чылдагааны — ажыл-агыйны интенсивтиг арга-биле хөгжүдерин совхозтар ам-даа чедип ап шыдаваан, продукцияның бот-үнези улуг, шынары чавыс болуп турарында. Районнуң ажыл-агыйлары эът бүдүрериниң эрткен чылда планын күүсетпээн, ылаңгыя «Торгалыг» совхоз 162 центнер эътти чедир бүдүрбээн. Совхозтар дүктү чедир бүдүрбээнинден, күрүнеге дүк садар планы күүсетпээн. Төрүүр 100 баш малдан төл алырының планы күүсеттинмээн. Малдың янзы-бүрү чылдагааннардан өлүп чидер, самчыгдаттынар чоруу хөй болуп артпышаан, оон карааш улуг.

Чер ажылының бериммези ыракта ам-даа чавыс. Бо саны ап көрээлинер. Картофель бүдүрериниң планы районда чүгле 19 хуу күүсеттинген, ону районда чурттакчы бүрүзүнге онаалтыр алыр болза, чүгле беш килограмм-дыр. Ол — кончуг четпес. База бир чугула айтырыг. Улуг күштүг электри энергиязының шугумун ажыглалга кииргениниден бээр хөй чылдар эртсе-даа, сүт-бараан фермаларында ооң күжүн ажыглап шыдавайн турар. Ооң-биле кады малчыннар кодаларынче электри шугуму киирер ажыл барык чоруттунмайн турар.

Районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны түскай эртемниг специалистер-биле хандыртынган. Ынчалза-даа олар кылза чогуур ажылдарын ам-даа чедир кылбайн, боттарының эргелерин чогумчалыг ажыглаавайн турарлар, ажылын үениң негелдезинге дүүштүр оожум тургузуп турар. Кедээ ишчилериниң амыдырал-чурттаалгазының байдалынче кичээнгей салбас, оларның санал-оналын тооп көрбес чоруктар каттыжыышкынының ажылдакчыларында бар. Ону ажылчы чон боттарының хуралдарынга чугаалап турар. Ажылдың эрги арга-хевиринден уштунуп, бүгү талазы-биле эде тургустунуп ажылдаары чугула. Районнуң кедээ ажыл-агыйының мурнунда шиитпирлээр айтырыглар хөй, ынчангаш специалист бүрүзү ажылын түс-түстә шугдунуп көөр болза эки.

Совхоз ажылдакчыларын, малчыннарны чурттаалга бажыңнары-биле хандырарының тодаргай хуусаа салган программазы тургустунмаан. Бо чылын тудар тудугларга кереэлер чардынган-даа болза, совхозтар тудуг организациязын акшаландырбааныңдан олар сеү-хоо талазы-биле берге байдалда туруп турар.

Чонну чурттаалга бажыңнары-биле хандырар, уруглар эселисадтарының четкилерин калбартыр, социал-культура тудуун хөгжүдери — күүскомнуң ажыл-чорудулгазында чугула айтырыг. Ынчалзажок райкүүском бо ажылды ам-даа кошкак башкарып турарын сессияга шүгүмчүлээн. Район төвүнде чурттаалга тудуун харыылап турар тудуг-септелге участогу чаа тудугларны ажыглалга киирериниң эрткен чылда планын 90,7 хуу, чурттаалга бажыңнары септээриниң планын 97 хуу күүсетпени чүнүң-биле тайылбырлаарыл? Чонну чурттаалга бажыңы-биле хандырар айтырыг берге байдалда. Чурттаалга шөлү чогумдан, төрелдериниң бажыңнарында чурттап турар аныяк өг-бүлелер хөй. Районда бир кижиге онаалтыр беш дөрбелчин метр чурттаалга шөлү онаажып турар. Ынчангаш бо айтырыгны шиитпирлээринге тудуг ажылын беш-алды катап көвүдетпес болза, чурттакчы чонну 2000 чылга чедир чурттаалга шөлү-биле хандырары районда берге болуп турар. Хамаатыларга хууда бажың тударынга чээли бээр айтырыг болур-чогуурубиле ам-даа шиитпирлеттинмейн турар. Бо хүннерде 45 кижи чээли диләп турар, ынчалзажок айтырыгга чогумчалыг харыы чок. Райкүүском ону акша чогу-биле тайылбырлап турар. Тудуг талазы-биле чедир шиитпирлеттинмейн турар мындыг айтырыглар бар. Ол ажылдарны харыылап турар эштерден негелде кошкак, тудугжулар-биле ажыл четпес. Сессияга ол талазы-биле чөптүг шүгүмчүлелдер болган.

Советтерниң ажыл-чорудулгазында кол чүүл — ооң органиизас-массалыг ажылын экижидери. Ол айтырыгже кичээнгей угланкан. Советтерниң сессияларынга, күүском хуралдарынга чугаалажыр айтырыгларны беш бурунгаар белеткеп турар апарган. Ооң-биле кады Советтерниң ажылының талазы-биле чон мурнунга отчёт бээрин элээн экижидип турар. Ынчалзажок үндүрген шиитпирлерин күүседир талазы-биле ажыл Советтерниң талазында ам-даа кошкак, ооң уламындан дыка хөй шиитпирлер амыдыралда боттанмайн, саазын кырында артып турар. Район Совединиң күүскому депутаттар дамчыштыр, комиссияларның күжүнге даянып ажылдаарын ам-даа оожум чорудуп турар. Райкүүском кедээ Советтерниң күүскомнарының ажылын кошкак удуртуп турар. Саглы кедээ Совединде органиизас-массалыг ажыл кошкак. Ол ышкаш Чаа-Суур, Солчур кедээ Советтерниң ажыл-чорудулгазында чаа, солун чүүлдер шоолуг көзүлбейн турар. Моон түңнел кандыгыл? Кедээ Советтерниң күүскомнарының талазындан шимченгир, чогаадыкчы ажыл негеттинип турар-дыр. Үе-биле деңге эде тургустунар болза эки. Кадрлар-биле ажылче кичээнгей райкүүскомнуң талазындан кошкак. Ооң уламындан харын удуртукчу турган чамдык кижилерниң талазындан шыңгыы кажыдыышкыннар кылган чоруктар бар, оларны ажылындан хостаан. Кадрларны белеткээр, өстүрер ажыл районда кошкак. Бо айтырыгже чогуур кичээнгейни угландырар болза эки. Райкүүскомнуң даргазының талазындан күүскомнуң ажылдакчыларындан негелдени күштелдирер болза эки. Айтыышкын мынаар, бот-идепкей чавыс чоруктан уштунары чугула.

Сессияга санал берген депутаттар үстүнде четпестерни чугаалавышаан, райкүүском бодунуң мурнунда тургустунган сорулгаларны амыдыралга боттандырар дээш тодаргай хемчеглерни ап чорударын негээн.

Районнуң чурттакчы чонунуң социал хандырылгазында шиитпирлээр айтырыглар хөй. Ооң чогумчалыг шиитпирлеттинери Советтерден улуг хамаарышыр. Ындыг болганда, ол талазы-биле тодаргай хемчеглер алдынган турар ужурлуг.

Сессия чугаалашкан айтырыг талазы-биле тодаргай шиитпир кылган, ону чүгле амыдыралга боттандырар херек, чүге дизе, үениң негелдези ындыг.

Александр СЕМИС-ООЛ.

Республиканың херээженнер чөвүлелдеринде

КИЧЭЭНГЕЙДЕ—БИЧИИ УРУГЛАР, ЭЛЭЭДИЛЕР

Республиканың херээженнер чөвүлелиниң президиумунуң үнүүшкүннүг хуралынга «Тыва тудуг» трестиң салбырларында херээженнер чөвүлелдериниң бичии уруглар болгаш элээдилер-биле ажылының дугайын чугаалашкан.

Аңаа Кызылдың 48 дугаар болгаш үлетпүр тудуг эргелелдеринде херээженнер чөвүлелдериниң даргалары А. В. Кудоярова, Т. И. Фирсова оларның болгаш өске-даа активчилерниң информацияларын дыңнаан.

Үстүнде ийи эргелелдерде чөвүлелдер элээн идепкейлиг ажылдап, өг-бүле дыштаныышкынының янзы-бүрү хевирлерин нептередириниче, уруглар кижизидилгезинче, оларның дыштаныышкынының айтырыгларынче кичээнгейни күштелдирген. Ол эргелелдерде ажылчылыр ишчилериниң бичии уругларын школа назы четпээн уруглар албан черлеринче хаара тударының, школачыларны пионер лагерьлеринге, Дус-Хөлде профилакторийге дыштандырарының айтырыгларын долузу-биле шиитпирлээн. Школа назы четпээн уругларның, школачыларның хөй уругларлыг болгаш долу эвес өг-бүлелерниң үчёдун тургузуп, оларның ортузунга идей-кижизидилгелиг ажылдың янзы-бүрү хевирлерин ажыглап келген.

Чаа чылды эрттирери, хоорай даштынче, кино, театрларже өг-бүлелерниң үнүүшкүннерин органиизастаары доктаамал апарган.

Президиумнуң хуралы 48 дугаар тудуг эргелелинде херээженнер чөвүлелиниң уруглар-биле ажылды идепкейлиг чорудуп турарын демдеглеп, ооң дуржулгазын нинтилештирип, нептередирин хоорайның херээженнер чөвүлелинге сүмелээн. Херээженнер чөвүлели хөй уруглуг келерин алдаржыдып, өг-бүлелерге чаш уруг төрүттүнерге байыр чедирип, уруглар чуруктарының конкурстарын, өг-бүле байырлалдарын эрттирип, коллективтиң херээженнериниң, оларның уруг-дарыгының сеткил-хөөнүнге эң чоок ажылдап турар.

Трестиң чамдык салбырларында чөвүлелдерниң ажылында четпестерниң ам-даа барын президиум хуралы демдеглээн. Уруглар-биле түс-түстә ажылдап, оларның хостуг үезин чөп органиизастап турарында, уруглар күш-ажылчы кижизидилгезинде улуг четпестер бар. Нинти билиг школалары-биле харылзаа кошкак. 81 дугаар тудуг эргелелинде херээженнер чөвүлелиниң ажылы көзүлбейн турар.

Трестиң чамдык салбырларында чөвүлелдериниң күжүн мөөңнеп, трестиң херээженнерниң каттышкан чөвүлелин тургузарын үе негей берген. Ынчангаш бо айтырыгны дараан шиитпирлээринге дуза чедирерин «Тыва тудуг» трестиң партикомунга (секретары Т. А. Воронцова) президиум хуралы сүмелээн.

ЧЫЛЫГ СӨСТЕР-БИЛЕ

«Тыва тудуг» трестиң салбырларында херээженнерниң дөрт чөвүлелдери бар. Оларның иштинде 48 дугаар тудуг эргелелинде Алла Вениаминовна Кудоярова даргалаан чөвүлелдиң уруглар ортузунга ажылында өскелерге өөредиглиг чүүлдер бар. Ол дугайын бөгүн чырыдывыс.

Эргелелде ажылдап турар үш чүс он чеди кижиниң ийи чүс он чедизи херээженнер, хөй уруглуг өг-бүлелер тозан, долу эвес өг-бүлелер он ажыг. Бичии болгаш школа назылыг уруглар 385. Школа назы четпээннерниң уруглар албан черлеринде уруглар чүс хуу хаара туттунган, ээзиш хандырылгалыг чээрби ажыг өг-бүле пособиени ап турар.

Херээженнер чөвүлели хөй-нинти организациялары-биле кады ажылдааш, бичии уругларның, элээдилерниң мөзү-шынар кижизидилгезинге бот-түг салдарын чедирип турар. Чаа чыл, Тудугжунуң хүнүнге тураскааткан өг-бүле байырлалдары, «Уругларывыс асфальтыда чуруп тур» деп конкурс, оларның чураан чуруктарының делгелгелери, коллективтиг кино, театр баары, хөй уруглуг келерге тураскааткан кежээлер, ужуражылгалар чергелиг массалыг ажылдарны органиизастап келген.

«Эргим ада-ие! Уругнуң төрүттүнгени-биле силерге байыр чедирдивис...» деп сөстер-биле эгелээн, өөрүшкүнү үлежиир, аас-кежикти оларга күзээн тураскаал бижиктерни ада-иелерге тывыскып турар. Янзы-бүрү чечектер-биле каастаан ол тураскаал бижиктиң даштында: «Уругнуң төрүттүнгени-биле» деп чараштыр парлааш, байыр чедиришкиниң ол чылыг сөстерин аңаа бижип кааны сагыш-сеткилди өөртүр.

Элээди оол азы уруг он алды хар чедип, паспортту алыр. Ооң амыдыралында ол уттундурбас болуушкунну херээженнер чөвүлели аңаа эрттирип кагбас.

«Эргим чалыы өңнүк! Бөгүн сээң амыдыралыңда уттундурбас болуушкун. Сен паспортту тывыскан. Даштында алдын сүлдени сиилбээн чиңгир-кызыл дептержигеште сээң адыңны—Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң долу эргелиг хамаатызының адын бижип каан.

Ол улуг алдар-дыр. Ону бодуңнуң бүгү амыдыралы, өөредилгези, чогаадыкчы чоруу, ак сеткилдиг күш-ажылы, кижилерге чааг ай сеткилдиг болгаш принципиалдыг хамаарылга-биле шынзыдар херек...» дээш чагыг-сөстерни уламчылап, тураскаал бижикти паспорт алган аныяк кижиге бо-ла туткуп, байыр чедирерлер.

«Шериг баар аныяк оолга» деп сөстерни чараштыр парлап каан тураскаал бижикти Совет Армияның хүрээлениинче аъттанырларга коллективтиң мурнундан тывсып, аныяк кижиниң амыдыралында бо улуг болгаш чугула болуушкун-биле холбаштыр аңаа, ооң чоок кижилеринге байыр чедирерин практикалап турары эки.

Эргелелдиң ажыл-ишчилериниң өг-бүлелериниң эң хөй-мер школачы чаштары октябрятчыларның хүрээлеңинге кирер. Ол аныяк ленинчиге, келир үениң аныяк тургузукчуларынга байыр чедирип, чагыг сөстерни сиңирген тураскаал бижиктерни база-ла тывсырлар.

Эргелелде херээженнер чөвүлели хамаарышкан ясли-садиктер, шефке алганы школа-биле харылзаалыг. Чыл-на чүс ажыг уруглар бригадаларга барып ажылдап, күш-ажылчы кижизидилгени ап турарлар.

Ол ышкаш пионер лагерьлеринге дыштаныр путёвкалар-биле уругларны бүрүн хандырарны коллектив чедип алдынган. Хөй уруглуг болгаш бот келерге материалдыг дузаны чедирип турар. Чехов кудумчузунда ажылчыннарның нинти чурттаалга черинге уруглар ойнаар комнатаны, шевүргештиң дериин тургузуп алганнар.

Валентина МААДЫР.

Эде тургустунуушкун: инициатива, арга-дуржулга

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИНИҢ ХЕВИРЛЕРИ

Өг-бүле ааййы-биле ажылдаары Литвада шагдан бээр чаңчыл болган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң мурнакчы аргазы өг-бүле кереэзи-биле ажылдаарын органиизастаарынга ол кончуг таарымчалыг болган. Амгы үеде хууда ажыл-агыйларда мал болгаш чер продукциязын бүдүрүп турар. Чижээлээрге, сүттүң үштүң бир кезиин ында бүдүрүп турар. Өг-бүле кереэзиниң аңгы-аңгы хевирлери Литвада бар. Оларның чамдыызы-биле танышып көрээлиңер.

Бир дугаарында, кедээ ажыл-агыйның интенсивтиг технологиязы-биле чер продукциязын тарып өстүрери. Республиканың мал ажылының эртем-шинчилел институдунуң «Кайшядорис» деп дуржулга ажыл-агыйы-биле дыка хөй өг-бүлелер мал чемгерер свекла өстүрер дугайында кереэзи чарган. Оларга черни аңгылап берип, эргежок чугула техника аймаан үрезинни дээш өске-даа чүүлдерни бызыглап каан. Өг-бүле ажылының алыс түңнели дээш ажылдап, ажыл төлевирин, ооң хемчээлин, шынарын көрүп тургаш алыр. Мал чемгерер свекланың дүжүдү районда 1 гадан 400—450 центнер, а «Кайшядорис» ажыл-агыйда 700, өг-бүле коллективиниң тарып өстүргени свекланың дүжүдү 1 гадан 900 центнер ажыг болган. Чижээлээрге, М. Бульзгенениң өг-бүлези 0,8 га шөлге 767 центнер свекланы тарып өстүргеш, 1272 рубльди ажылдап алган. Эки шынарлыг свекла-биле ажыл-агыйның инектерин чемгерип, 1 инектен 5000 килограмм сүттү саап алыр аргалыг болу бергеннер. Өг-бүле кереэзиниң ажыл-агыйга-даа, өг-бүлениң кежигүннеринге-даа ажыктыг болганы илдең-дир.

Ийи дугаарында, өг-бүле кереэзинге нинтиниң малын азырап, семиртири. Ажыл-агыйларның хөй кезии бызаалар, молдургалар азыраар талазы-биле кереэлерни өг-бүлелер-биле чарары чаңчыл болу берген. Өг-бүлелерге мал азырадырга, мал чеминиң камналгазы 15—30 хуу, продукцияның бот-үнези ажыл-агыйның бодунга азыраанынга деңнээрге, 10—20 хуу чавыс деп экономиктиг санадашкыннар көргүскен.

Купишкском районда «Тарибине аушра» колхозтуң механизатору Леонас Рудинскас, бодунуң кол ажылындан аңгыда, 100 хаванны өг-бүле кереэзи-биле азырап турар. Бодунуң хууда ажыл-агыйынга ол хире хөй хаванны механизатор азырап өстүрүп шыдавазы чугаажок. Хаван азыраарын механизаторнуң өг-бүлезинге ажыл-агыйның удуртукчулары сүмелээн. Куруг турган эрги кажааны эде дерип, сүт дамчыдыкчызын, хаван чеми белеткээр кухнязы кылгаш септеп берген. 40 тонна холумактыг чем аймаан, сүт ажындызын колхозтан алгаш, 10 тонна эки шынарлыг хаван эъдин бүдүрерин хүлээнген. Бирээзи-ле 100 килограммдан чиик эвес 100 хаванны саткаш, 14 муң рубль арыг орулганы алган. Ооң 40 хуузу совхозтуң агар санынче кирген. Механизаторнуң өг-бүлези 8000 рубльди ажыл төлевиринге алган. Кады ажылдаары кайы-даа талага ажыктыг болган.

Үш дугаарында, нинтиниң малын өг-бүлелерниң хууда ажыл-агыйынга азырап өстүрери. Мал чемин четчир кылдыр белеткеп алган, ынчалза-даа мал кажаалары чедишпес. Кереэ чарган өг-бүлелерге малды эрте чазын-на ажыл-агый берип каар. Частан күске чедир хүлээнип алган малын кондициязынга чедир өг-бүле семиртир азыраар ужурлуг. Аңаа чайгаар үнген оът сигенни, одарларны долузу-биле ажыглаар. Бо арганы мал чемин четчир кылдыр белеткеп ап шыдавас, сиген кезип алыр шөлдери чок ажыл-агыйлар калбаа-биле ажыглап турар. Ол чорук күрүнеге эки шынарлыг эътти күзүн дужаар арганы берип турар.

Дөрт дугаары, өг-бүле кереэзиниң бо хевирин арендалыг өг-бүле кереэзи деп адай берген. Бо таварылгада продукция бүдүреринге бүгү-ле херек чүүлдерни: кажаа-хорааны, малды, техника аймаан ачылап алыр. Продукция бүдүргезин өг-бүле боду чорудуп, бүдүрген продукциязын ажыл-агыйга кереэде көрдүнген өртектер ёзугаар садар. Продукция бүдүреринге ажыглаан дериг-херекселдерниң, техниканың, мал-маганның өртээн кереэде доктааттынган хуу ёзугаар ажыл-агыйга эгидип берип турар.

Турагск районнуң «Шешувис» колхозта Т. Юшкисаның өг-бүлезиниң дуржулгазы мындыг. 60 инекти тудуп болур кажааны бодунуң күжү-биле септээш механизастаар дериг-херексел тургускан. Ам дээрезинде өг-бүле колхозтан ээп алган акшазы-биле кожазында суурларның чурттакчыларындан садып алганы 30 инекти тудуп турар. Өг-бүлениң фермазын мал чеми-биле хандырары-биле 60 гектар сиген шөлүн, 30 гектар мал чеми культураларын өстүрер шөлдү, МТЗ-82 деп тракторну эргежок чугула дериг-херекселдер-биле катай колхозтан ачылап алган. Эрткен күзүн шөлдү өңдарып, чемнишиндин, сула, картофель, дазыл чемниг культураларны тарып өстүрерине белеткээн. Бо чайын четчир хемчээлдиг мал чемин белеткеп алырын планнап турар. Бүдүрген продукцияны саткашының өртээнден колхозтан алганы мал чеминиң, электри энергиязының, техника, кажаа ажыглалының дээш өске-даа чүүлдерниң өртээн колхозка өг-бүле санап бээр. Бүдүрген продукциязының саткан өртээниң 20 хуузун колхозтуң орулга фондузунче шилчидип бээр. Арткан акшаны өг-бүле бодунга ажыл төлевири кылдыр алыр. Шак мындыг экономиктиг байдалда ажылдап турар өг-бүле элээн чарыгдалдарны үндүрүп, хөй продукцияны бүдүрер дээш кызып, чарыгдалдарны база орулгаларны санап ажылдаар апаар-дыр. Ооң түңнелинде бажың-баарат, кажаа-хораа, одарлар, чер ажыглалы кескузу-биле бижип келген.

Өг-бүле кереэзин нептередип турарында чедишкиннер бар-даа болза, четпес чүүлдер ам-даа кайы хөй. Өг-бүлелерге дээштиг дуза чедирбес, кереэде айыттынган хүлээлгелерин ажыл-агыйның администрациязы сагывайн баар, ажылга эргежок чугула чүүлдерни хаарамнаар, кереэ ёзугаар ажылдап турар өг-бүлелерниң ажылдап алган акшазын долузу-биле санап бербейн баар дээн ышкаш оон-даа өске чедир кылдынмайн турар чүүлдер бо чугула ажылдың дүргедедип алырынга шаптыктап турар. Ажыл төлевириниң чавыс деңнели, бүдүрген продукцияны саткан өртээниң 15 хуузундан кудуу кылдыр төлээр турары кереэлиг ажылдаар чорукка шаптык кадып келген. Шынчы күш-ажыл дээш төлевирге кандыг-даа кызыгаар турбас ужурлуг деп бодаар мен. Кижиниң хууда инициативазын идепкейжидер дээш ажыл төлевирин эде көөр ужурлуг бис.

Б. ПОШКУС.
Литваның кедээ ажыл-агый экономиказының эртем-шинчилел институдунуң директору.

Номчукчунуң чагаазы

ЭПЧОК БОЛУР ЧОРДУ

Мөңгүн-Тайга районда ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң Тоолайлыг салбырында чурттап, малчыннап турар мен. Карген, билгеним мындыг чүүлду солун дамчыштыр бижип, бодалымны номчукчулар-биле үлежиксеп турар мен. Кадыым ааййы-биле эмчи шинчилгезы эртер дээш Кызылга кээп, «Мөңгүлек» аалчылар бажыңынга чурттап турдум. Хоорайның аалчылары кажанда үстүр эвес, оларның доктаар черлери—«Кызыл», «Мөңгүлек» аалчылар бажыңы. Чону хөйден эки чүве кайда боор. Черле ынчаш аарыг хамаанчок, алдын кижилерге бээзин аалчылар бажыңынга чурттаарга, дыштыг чорду. Ынчалзажок сеткилим хөлзей берген черим бар. Бир хүн өрээлимге дыштанып олурумда, дежурный администратор кыйгырзы. Кайгап, элдепсиммишаан, чеде бердим. Чүвениң ужуру мындыг болган. Хонуп чыткан өрээн кижиниң ийи чүс акшазы, сумкаязы читкен. Өске өрээлде кижи мээң аңаа хамаарыштыр чүү деп мындыг мен. Мени келгиртипкениниң чылдагааны мындыг: Ол кижиниң чанынга Мөңгүн-Тайгадан келген ийи оол чыттырып каан чүве-дир. Мен база ол районда келген кижи болурумга, таныыр силер бе деп айтырып турганы ол.

Фамилиязын бижээш, адын, адазының адын эге үжүктер-биле айтып каан болду. Таныыс болдум.

Ол дээш эпчоксунуп турдум. Хөй-нинти черинге чурттап тургаш, ындыг чурум чок чүве кылыр оолдар дээш эпчоксунган мен. Оон ыңай мындыг чүве база болган. Январь 23-түң кежээзи чүве. Херээжен кижиниң паспорт, 150 рубль суп каан сумказын элээди оолдар фойеге апкаш, автобусче маңнажып кире бергеннер.

Черле ынчаш аалчылар бажыңынга келгеш, чурум чок чоруун көргүзерге, кончуг-ла ыядынчыг, чаржынчыг чорду. Дыштанылга үезинде янзы-бүрү маргылдааларга киржири-биле келген өөреникчилер база маңаа кээп чурттаар боор чорду. Мээң бо чугаалап турар чүүлдерим оларга дорт хамаарышпас, ынчалза-даа аалчылар бажыңынга бодун канчаар алырын, ооң чурумун удуртуп чоруур башкылар, ада-иелер оларга тайылбырлаары черле артык эвес деп бодаар мен.

Зоя АКААЖЫК.

Хандырылгаңар кандыгыл?

«ЧОК» ДЕП ХАРЫЫЛАДЫ

Болгаазын суурда столоваяның ажылдакчыларының белеткеп турар аъш-чеминиң шынары эки деп аңаа келген кижилер мактаар турган чүве. Шынап-ла, ындыг чүве. Кызыл—Самагалдай аразынга доктаамал аргыжып турар болгаш ону билир мен. Республиканың мурнуу районнары —Тес-Хем, Эрзиндеи болгаш өске-даа черлерден келген эртнен-дүштен кижилерниң чемнениринге эптиг столовая ол. Столоваяның белеткеп турар чеминиң шынары сөөлгү үеде кээзүндүр-ле баксыраан. Ону дараазында чүүл-биле бадыткап чугаалаайн.

Бо чылдың март он үште бир автобус кижи чемненип алыр дээш аңаа дүштүвүс. Шуптувус, баардан кылган гуляш алдывыс. Мун иштиммес, ажыг, а гуляш база ындыг. Столга олурган улус «дүүнгү-ле эрги чем-дир» дижи берди. Ам канчаар боор эргижирээн чемни ижип алыр эвес, каггылапкаш, шай ижип алдывыс.

Чем үлей каап турган поварга келгеш, саналдар, хомудалдар дептерин диләэрвиске, «Ону канчаар силер» диди. Чүвениң ужурун тайылбырлаавывыска, «Ындыг чүве бисте чок» дей тыртыпкагды. Ол дептер кескү черге турар ужурлуг болгай. Бо столоваяда ол талазы-биле байдал мындыг болду. Оон башка, бо дугайын аңаа бижип каар турган бис.

Столоваяның чеминиң шынары баксыраан дижип турарыла шын-дыр.

Доңгак МИЖИТ.
Тес-Хем район.

Айтырыңар, харыылап берээли

ТӨЛЕП БЭЭР УЖУРЛУГ

Оглум январь айда бир харлады. Ясли-садикте турар чер чок болганы-биле, оглум чанымда улаштыр олуруп, 1 чыл 6 ай хуусаалыг уруг азыраар шөлээге олурар апардым. Ийи ай болгаш ийиги уругну божуурубиле божуур мурнунуң шөлээзиниче үнер мен. Бо шөлээже үнеримде база божааным соонда алыр бюллетеньнеримни канчаар төлээрил? Ажылдап турар черимниң бухгалтерлери ону билбес-тирлер.

Валентина ОЮН.
Самагалдай суур.

Уруг азыраары-биле 1 чыл 6 ай хуусаалыг шөлээге орган кижи база катап ийиги уругну божууру-биле шөлээже үнер апарганда, божуурунуң мурнунда болгаш божааныңың соонда шөлээзиниң акшаларын ооң ажылдап турган органиизациязы долузу-биле төлеп бээр ужурлуг. Баштайгы уругну божуурда кайы хирени төлээни болдур, шак ынчаар төлээр.

1984 чылдың ноябрь 12-де ВЦСПС-тиң президиумунуң бадылааны «Күрүнениң социал страхованиезиниң дузаламчы акшалары-биле ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны хандырарының кол негелде-байдалдары» деп документиниң 37, 38 дугаар пунктуларында ол дугайын айтып турар.

Валентина КУУЛАР,
Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнү.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БЕЛГРАД. Югослав найысылалда хөгжүп орар 60 чурттардан келген делегацияалар киржип турар шуулган ажылын уламчылап турар. Ужуражылгаларның кол сорулгазы—садыг чингелделериниң делегей системазының дугайында хөй талалыг дугуржулгаларны чарары. Ол чорук үң күрүнелерниң аразында кады ажылдажылганы, ооң иштинде садыглажылгышкынны калбартыр арганы бээр. Дуржулга садыг-экономиктиг харылзааларга бот-боттарынга чингелделерни тыпсырын беш удур көрүп турар болгаш хөгжүп орар чурттарның даштынга өре талазы-биле айтырыын шиитпирлээринге арганы бээр ужурлуг.

Нинти хуралга чүве чугаалап тура, ЮСФР-ниң даштыкы садыг талазы-биле эвилел секретары Немад Крекич экономиканы бызыглаар, даштыкыга өрени төлээр болгаш экономика талазы-биле чедишкиннинг хөгжүп турар чурттар-биле оларның аразында ылгалды ажып эртеринге ол документиге ат салырының чугула ужур-дузалыын демдеглээн.

БУДАПЕШТ. Продукцияның шынарының болгаш ону чаарттырының дугайында доктаамал сөгүш салыышкын — Совет Эвилелинче Дьерде «Рабаа» дээр вагон болгаш машина тудуунуң продукциязын даштыкаар үндүр садарын калбартырының үндезини ындыг болуп турар. Чүгле бо чылын акы-дуңмалыышкы чуртче ооң садар продукциязы 4 хуу көвүдээр, а оларның нинти үнези 40 млн. хире рубль болур.

Совет машина тудуунуң бүдүрүлгелери, «Рабаның» чаңчыл болган садыглажыр бүдүрүлгелери болур. Кайызынга-даа ажыктыг кады ажылдажылганың чылдарында олар автобустарның болгаш троллейбустарның янзы-бүрү хевирлеринге 450 муң хире дугуйларны, а ол ышкаш белдирлерниң болгаш кезектерниң хөй хевирлерин саткан. Ол продукция доктаамал чаартынып турар. Сөөлгү үеде «Рабаның» конструкторлары совет транспорт чепсек-херекселдериниң эптиин бедидеринче күжениишкиннерин үндүрүп турар. Ол сорулга-биле, чижээлээрге, машиналарның ажылдаар кезектериниң шимээниниң деңнелин элээн кудуладырын чедип алган.

СОФИЯ. Фашизмниң аралангызыг чоруу, делегейниң ийиги дайынының чылдарында кижи төрелгетенниң чурттап эрткен коргунчуг чүүлдери кажан-даа уттундурбас. Ооң дугайын чүгле Освенцимниң, Дахаунуң, Бухенвальдыңың, Треблинканың болгаш Майданектиң хоругдаттырганнары сактып турар эвес. Ол үениң төөгүзүн ооң соонда салгалдар база сактып турар, чүге дээрге фашизм бо хүнде уяртаттынмаан айыыл болуп хевээр арткан дең. Фашист концлагерьлерниң хоругдаттырганнарын костааанының делегей хүнүнге тураскаадып фашизмге болгаш капитализмге удур демиселчилерниң Тел Комитединге болган хуралдың киржикчилери ол медерээшиннер.

Болгарияга фашизмге удур боо-чепсектиг демиселдиң чылдарында болгар улустуң он-он муң эң дээре оолдары болгаш кыстары алган дең, Комитеттиң даргазының илеткелинде онзалап айытган.

Хуралдың киржикчилери Удурланыышкынның демиселчилериниң бүгү делегей федерациязынче, Дайын хоочуннарының совет комитединче телеграммалар чорудкан.

(СЭТА)

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

УДУРЛАНЫЫШКЫН ЭГЕЛЭЭН

БОГОТА. (СЭТА). Колумбияда хөделип турар эң-не барыын үзелдиглерниң чартык шериг террорисчи дээрбечилери ханныг чаа кем-херек үүлгедиишкинни кылган. Антьокия департаментиге банан плантацияларының хос ажылчынын өлүргеш, он алды кижини тудуп алгаш чорүй барганнар. Көрген кижилерниң херечилеп турары-биле алырга, шериг хеп кеткен ужен кижилиг бөлүк болгаш тулдур чепсегленген дээрбечилер плантацияны бүзээлеп алгаш, ында ажылдап турган тараачыннарны автоматтардан боолап эгелээннер. Ооң соонда дээрбечилер өске чурттакчыларны бажыңнарындан үндүрүп эккелгеш, оларның холдарын хүлүп алгаш, билдинмес черже алгаш барганнар.

Бир ай бичии-ле бурунгаар үеде ол-ла районга эң-не барыын үзелдиг террорисчи бөлүктерниң өлүрүкчүлери чоон үзелдиг организацияларны деткип турганы дээш чээрби ажыг тараачыннарны өлүрүп кааннар. Кем-херек үүлгедикчилери ам-даа тывылбаан.

Реакцияның чаа кем-херек үүлгедиишкининге удурланыышкынның демдээ кылдыр банан плантацияларының ажылчы чонунуң профэвилели ажыл соксадыышкынын чарлаан.

ПАРИЖ. (СЭТА). Демир-орук транспортунуң ажылдакчыларының нинти национал ажыл соксадыышкынын Чилиде чарлаан. Франс пресс агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, ажыл соксадыышкынының дугайында шиитпирлерни профэвилелдиң 17 удуртукчуларын болгаш 57 албан-хаакчыларын ажылдан үндүргенинге удурланыышкынның демдээ кылдыр ындыг шиитпирни хүлээп алган. Чилиниң 7200 кижи ажылдап турар демир-оруктарында ындыг ажыл соксадыышкынының Пиночеттиң диктатор жу ёзу-чурумунуң эрге-чагыргага келгениниң соонда эң баштай чорудуп турар.

Эрткен неделяда чурттуң демир-оруктарынга шимчээшкин 10 шак иштинде соксааның соонда ажылдан үндүрүп эгелээн. Денационализация политиказы-биле болгаш администрацияның хөй ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны ажылдан үндүрер дугайында шиитпири-биле чөпшээрешпейн турарын ол чыскаал-биле илереткен. Сантьягодан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, профэвилелдерниң төлээлекчилери демир-оруктарның чиңгине директорун ооң ажыл-дужаалындан дужурбээнинге чедир болгаш оларның эштерин ажылга катап тургуспаажеге чедир үе иштинде ажыл соксадыышкынын уламчылаарының дугайын медеглээннер.

Томск. Сургаглыг эртемден Михаил Всеволодович Кабанов — физика-математика эртемнериниң доктору. Сибирьниң физика-техниктиг институдунуң директору, ССРЭ-ниң ЭА-ның корреспондент кежигүнү кылдыр соңгуткан.

М. В. Кабанов аэрозолдарның оптиказының болгаш атмосферага чырыктың оптиктиг өскерлиишкиннериниң айтырыгларының талазы-биле чедиишкинниг ажылдап турар. Ужар-хемелерни хондурарынга болгаш далай база хем судноларын башкарып чорударынга херек лазер херекселдерин тургузарынга калбаа-биле ажыглап турар лазер бөлүктериниң чырыының өскерлиин тыпкан болгаш ону ажыглаарының ажыктыын делгереңгейи-биле ажылдап кылган. Атмосферага чырыктың өскерлириниң чаа теориязын ажылдап кылып, ону шенеп үндезинлээн. М. В. Кабановтуң удуртулгазы-биле далай судноларынга ажылдаарынга ажыглаар автоматчыткан метеорология станциязын ажылдап кылгаш, нептереткен.

М. В. Кабанов 130 эртем ажылының автору, Күш-ажылдың Кызыл Туг ордени-биле шаңнаткан.

Чурукта: Томск университединиң чанында Сибирьниң физика-техниктиг институдунуң директору М. В. Кабанов (солагай талазында) болгаш физика-математика эртемнериниң кандидады лаборатория эргелекчизи Г. В. Майер. М. В. Кабановтуң удуртулгазы-биле атмосфераны болгаш чер кырын аэрокосмиктиг шинчилээринге херек лазерниң херелдениишкинин оптикалыг чаартыкчылар талазы-биле ажылдарны чорудуп турар.

В. КАЗАНЦЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ

Тыва АССР-ның Социал хандырылга министерствозунуң кадыы кошкак уругларның Дерзиг-Аксында бажың-интернады бар. Ол интернатты медээ тудуп тургусканы анаа таварылга эвес. Бир талазында интернаттың девискээринде бойдустуң чайгаар үнген янзы-бүрү ыяштары чылдың дөрт эргилдезинде арыг агаарны, уругларга таарымчалыг байдалды тургузуп турар. Ол уругларның кадыкшылынга чугула.

Амгы үеде кандыг-даа коллективтиң ажыл-ишчилери боттарының ажыл-чорудулгазын үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузар, ажылда бар четпестерни эдер дээш бүгү-ле хемчеглерни ап турар. Бо коллектив база СЭКП Төп Комитединиң 1988 чылдың февральда болган ээлчеглиг Пленумунга М. С. Горбачевтуң чугаазын, СЭКП Төп Комитединиң Политбюро кежигүнү, СЭКП Төп Комитединиң секретары Е. К. Лигачевтуң «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының болгаш ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» илеткелин ниити хуралынга ханызы-биле чугаалашкаш, ону амыдыралга боттандырары-биле ажылдап турар.

Уругларның бажың-интернадында 160 кижи бар. Мында чүгле бистиң республикадан эвес, а харын Москва, Ленинград, Иркутск, Сахалин, Камчаткадан келгилээн уруглар эмнедип, өөренип, чурттап турар. Уруглар угаан-бодал, күш-дамыр, мага-бот талазы-биле өске-өске кемдээшкиннерлиг болган ужурундан класс туржук, кижи бүрүзүнүң өөренир программазы аңгы-аңгы. Чамдык өөреникчилер, кылаштай албас болганындан, орун кырынга чыда өөренир. Ындыг өөреникчилерни өөредириниң программазы база-ле тускай кордүнген. Бажың-интернатта чурттап, өөренип турар өөреникчилерни күш-ажылга кижизидер талазы-биле улуг кичээнгейни салып турар. Ниитизи-биле 104 кижи мында ажылдап турар. Ол дээрге башкылар, кижизидикчилер, эмчилер, санитарлар болгаш ажыл-агыйның өске-даа кол адырларын харылап турар кижилер-дир. Бажың-интернатта хүн чуруму шыңгыызы-биле тургустунган. Ону директор болгаш бажың-интернаттың кол эмчизиниң бадылааны ёзугаар хүн бүрү амыдыралга боттандырып турарлар. Уругларны өөредип, кижизидери-биле чергелештир, оларны күш-ажылга кижизидерниң ужур-дузалыын барымдаалааш, мында чазанырга, дааранырга мастерскаяларын доктаамал организастаан. Ону бүгү-ле чугула херекселдер, материалдар-биле хандырган.

Уругларның өөредилгезиниң болгаш кадыының байдалын директорнуң өөредилге талазы-биле оралакчызы Е. Н. Жуйков, кол эмчи С. Ф. Писаренко үргүлчү хайгаарап, ынаар улуг кичээнгейни салып турар. Чазанырга болгаш даараныр мастерскаяларны күш-ажылдың хоочуннары Ч. И. Хамыына, О. П. Москина билдилиг удуртуп келген. Оларның удуртулгазы-биле кылган янзы-бүрү чүүлдерни Кызылда, Бай-Сөөтте, Авыйганда күш-ажылдың хоочуннарының бажың-интернаттарындан хөйү-биле көрүп болур.

— Шупту-ла чүвени күрүнеден ап, күрүнеге азырадып олурар дээш болза чазыг болур ийик. Боттарывыстың талавыстан дузалал ажыл-агыйны сайзырадыр дээш ээзэш эвес ажылдарны коллективтиң кежигүннери кылып турар — деп, он чыл ажыг үеде мында профэвилел комитедин даргалап келген Александра Сергеевна Дьякова чугаалады.

Шынап-ла, коллектив Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырар дээш партия болгаш чазактың салып турар сорулгаларын күүседиринге боттарының ээзэш эвес улуг хуузун киирип турар. Маңаа дараазында чижектер бадыткап болур. Бажың-интернат 250 ажыг хой, ешкилиг, 50 ажыг хаванныг. Он беш гектар черге чылдың-на картофельди болгаш ногаа аймаан доктаамал өстүрүп ап турар. Ынчангаш олар картофель, ногаа аймаа-биле боттарын чылдың-на четчири-биле хандырып алырлар. Эрткен чылын олар дузалал ажыл-агыйындан 4 муң ажыг рубльдиң продукциязын киирип алгаш, оон-биле бильярд, мандолина, допшулуур болгаш өске-даа херек чүүлдерни садып алганнар.

Профэвилел комитеди коллективтиң кежигүннериниң хостуг үе-шагын шын организастаарынче, оларның кадыын экижидеринче доктаамал сагыш салып турар. Чүгле эрткен чылын безин бир кижи Крымга, үш кижи Үш-Белдирге, сес кижи Чөрөк-Доргун, Шивилиг аржааннарынга дыштангаш келгеннер. Дерзиг-Аксының бо коллективиниң бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмү чүгле ол районда эвес, а харын республикада дээре ажылдыг коллективтерниң бирээзи. Оон тодаргай чижээ, эрткен чылын болган бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинге национал хевирлиг, социалистиг утка-шынарлыг, хөй талалыг программалыг концерттерни көргүскени дээш Тыва АССР-ның Социал хандырылга министерствозунуң культура ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң бирги чергениң дипломну-биле шаңнатканы. Кандыг-даа коллективте ышкаш, бодунуң онаашкан ажыл-херээнге харысалгалыг, эш-өөрүнүң, уругларның хүндүткелин чаалап алган башкылар, эмчилер, ажаакчылар, поварлар мында бар.

Уругларның чурттап, өөренип турар өрээлдерин, чемненип турар столоваязын, эмнелге өрээлдерин, чунар-бажыңның болгаш күш-ажылчы практиказын эртер черлерин улуг сонуургал-биле көрген бис. Бажың-интернаттың директору Алдын-оол Сумбаевич Маадыбиле база катап ужурааштывыс.

— Бүгү-ле чүүлдерни шуптузун бир дески эки дээр болза таарышпас. Шиитпирлеттинмээн айтырыглар, чедир кылдынмаан ажылдар бистиң коллективте ам-даа хөй. Ону бистер кылыр, шиитпирлээр-даа ужурлуг бис. Башкыларның, эмчилерниң, ажаакчыларның чурттаар бажың-биле хандырар талазы-биле айтырыглар нарын. Бо чылын боттарывыстың күжүвүс-биле ийи аал ишти чурттаар бажыңны ажыглалга киирерин пландаан. Тудуг материалдары, шил аймааның талазы-биле Тыва АССР-ның Социал хандырылга министерствозу дузалаар дээрзинге идегелдивис улуг — деп, ол чугаалады.

Иван КЕЛИК-СЕҢГИ.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРДИВИС

Кызылда хоочуннар бажыңында чурттап турар бис. Хөйнү көрген хөй баштыг хоочуннар чыглып келгеш, мындыг кайгамчык бажыңны тудуп берип, бисти мында азырап, карактап турары дээш партияга, чазакка өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис. Шынап-ла бо бажыңда кажан-даа чурттап чораан, кандыг-даа ажыл кылып келген кижилер бар.

Чуртта эгелээн эде тургустунуушкунну изиг-биле деткип турар бис. Хомудаачыг чүве чүү дээрге, амдаа кирип арганың чогу: назын кыраан. Амгы шагның аныяктары ону эчизинге чедирер дээрзинге улуг-биле бүзүреп турар бис.

Ынчалза-даа хол куруг органмайн, чаагай херекке үлүүвүстү киириштирип турар бис. Чижээ, Хоочуннар бажыңының чоогунга эрткен чылын 20 дес дытты, 54 дес талды, 35 дес теректи тарып олурткан бис.

Бисти черле кайда-даа уттпайн турар. Бот-тывынгыр артистер безин бо-ла аалдап кээр. № 11 школаның коллективи, эмчи болгаш уран чүүл училищелериниң сургуулдары, башкылары, өске-даа черлерниң ишчилери биске концерт көргүзүп, лекция номчуп кээп турар. Ол дээш ханы өөрүп четтиргенивисти илереттивис.

Ынчалза-даа «Саян» ансамбльның болгаш наадымылалдың хоочун артистерин көрбээн бис, оларның биске аалдап кээрин манап турар бис.

Дудерва ОНДАР.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

19. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 —Телефильмнер. 9.05 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 11-12 сериялары. 11.30—11.40 —Медээлер. 15.30. — Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Калмык телестудияның программазы. 16.35 — РСФСР-ниң улустуң артизи В. Климов (скрипка) ойнаар. 17.00 — Мультфильмнер. 17.30 —«Дмитрий Налбандян». Телефильм. 18.30 Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Демократияга өөренип тур бис. «Кооперация — совет демократияның бир хевири». 19.00 — Бөгүн делегейде. 19.20 —«Хоорайны хевээр арттырар». Уран-чечен фильм. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 12-ги сериязы. 22.55 —Бөгүн делегейде. 23.05—00.05 — «Кичээндирикгэ». Барыын чүкте неомистиктиг секталарның болгаш чаңчыл болбаал чүдүлгелерниң нептерээниниң дугайында. ССРЭ-ге оларны нептередириниң оралдажыышкыннарының дугайында.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Өөредилге программазы. Кичээнгейлиг болуңар: «Алды харлыглар». 8.35—9.35— Бойдус эртеми. 2 класс. Часкы аалчылар. 8.55 —«Репин Толстойну чуруп тур». Эртем-тайылбырлыг фильм 9.05 —Француз дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Уран чүүл бистиң амыдыралывыста. 10.35—11.35 — Музыка. I класс. Симфониялыг оркестрниң хөгжүм херекселдери. 11.05—Француз дыл. 12.05 —«Кеземче херээ истээр черниң медээлерин ёзугаар». Уран-чечен фильм. 13.15 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 13.40—В. Прокушева ырлаар. 14.05 — Медээлер. 14.15—15.20 — «Гарин инженерниң буураашкыны» 4 сериялыг уран-чечен фильм, 1-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Док. фильмнер программазы. 18.50 —«Комсомол болгаш эде тургустунуушкун». Каа-Хем районнуң комсомол организацияларының ажылының дугайында. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Советтер болгаш амыдырал». «Культура болгаш амыдырал». 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Чоон Сибирь». Киножурнал. 20.30 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Воронеж хоорайның божуур бажыңнарының чугула айтырыглары. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Мээң сээң ырлааным». Иваново хоорайга болуп эрткен патриотчу музыка конкурузу. 22.35—23.35 — Я. Смеляков шүлүкчүнүң чогаадыкчы ажылының дугайында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назыы». 19.00 —Ритмиг гимнастика. 19.30—«Музыкалыг киоск». 20.00—20.15—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

20. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35— «Хоорайны камгалап арттырар». Уран-чечен фильм. 10.10 —Медээлер. 10.20—12.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 12-13 сериялары. 15.30 —Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —«Эким, музыка». 16.35— Канчаар дыштанып турар бис. Калинин областың «Славный» деп суурунуң чурттакчыларының хостуг үезиниң дугайында. 17.05 —«Беш чыл: ажыл-херек болгаш кижилер». 18.00 —«... Он алды харга чедир болгаш оон улуг назыы». 18.45— «Парвана хөлдүң легендазы». Мультфильм. 19.00 —О. Тактакишвили. «Церетелиниң лиразы-биле». Концерт. 19.40— Бөгүн делегейде. 20.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 —«Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 13-кү сериязы. 23.00—Бөгүн делегейде. 23.10—00.00 —Киржикчилер. Новоангарскиниң пос-таавы фабриказының комсомол организациязының ажылының дугайында.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35 — Физика. 8 класс. Чалгыглар. Чайгылыышкын. Үн. 9.05 —Немец дыл. 10.05—ОПТУ сургуулдарынга. Физика. Электроэнергияны бүдүрери болгаш дамчыдары. 10.35 —11.35 —Төөгү. 9. класс. ССРЭ-де культура революциязы. 11.05—Немец дыл. 12.05 — В. Касаткин (саксафон), А. Чернышев (фортепиано) ойнаар. 12.30 — «Чаңчылдарның салгакчылары» Телефильмнер. 13.35 — «Чыл үелери». Уругларның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерти. 14.10 — Медээлер. 14.20 —15.25—«Гарин инженерниң буураашкыны». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 18.00—Медээлер. 18.10 — Россияга болгаш Украинага баштайгы ном парлалгазының үндезилекчизи Иван Федоровтуң дугайында док. фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.20 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның 1-ги класс өөреникчилеринге телешкола. 18.40 —«Реформа —бүгү чоннуң херээ». Кызыл районнуң Суглак ортумак школа коллективиниң ажылының дугайында. 19.15 — «Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур» «Соңгукчу. Депутат. Чагыг». 19.45 — Медээлер. 19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Найысылалга гастрольдар. П. Чайковскийниң романстарын П. Герджиков ырлаар (Болгария). 20.55—Озал-оңдак чок шимчээшкин дээш. 21.00—«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору». 21.45 —«Найыралдың парустары». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.15 —РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Андроповтуң удуртулгазы-биле Күрүнениң үлегерлиг Улуг театрының үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 22.30—00.45—Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов»—«Динамо».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — Россияга болгаш Украинага баштайгы ном парлалгазының үндезилекчизи Иван Федоровтуң дугайында док. фильм. 18.20 — «Геликон» деп үрер хөгжүм оркестри ойнаар. Кемероводан дамчыдылга. 18.35 — Уран чүүл мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Кторов. 19.45—«Кадык болуксазыңза». Дадыгыышкын. 20.00 — 20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

21. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—Шаандакы болгаш амгы ырлар. 9.10 —Док. фильм. 10.10 — Медээлер. 10.20—13.00 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 13-14 сериялары. 15.30—Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —«Агроүлетпүрнүң ажыл-херээ болгаш сагыш салыышкыннары». 16.20 —«Свердловск телестудиязының программазы». 17.35 —Уругларга фильм. «Скрипка хавы» деп опереция» (ГДР). 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10—«Июль алды». Уран-чечен фильм. 21.00—«Үе» 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 14-кү сериязы. 23.10 —Бөгүн делегейде. 23.20—00.00 — «Холдарывыс:стан четтинчиптээлиңер, өңнүктер!». Авторлуг ырлар кежээзи.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35 — Ниити биология. 10 класс. Хайнакташтырган хевирлер генетиказы, азы Динстер болгаш геннер. 9.05 — Испан дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Физика. Чылыг дузазы-биле шимчээр херекселдер болгаш оларның чоннуң ажыл-агыйынга ужур-дузазы. 10.35 — 11.35—Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Өг-бүлеге уругларны кижизидери. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Ырак —чоок». Док. фильмнериң баштайгы көргүзүү. 13.15 —«Башкыга мөгейиишкин». Фильм-концерт. 14.20 — Медээлер. 14.30—15.35—«Гарин инженерниң буураашкыны». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 18.05 —Медээлер. 18.15— Ритмиг гимнастика.

КЫЗЫЛДАН

18.45 —Уругларга фильм. 19.00 — Көрүкчүлерниң дилээ ёзугаар концерт. «Сценада — хоочуннар».

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Апрель 22—В. И. Лениниң төрүттүнген хүнү». Херээженнер чөвүлелдери болгаш эде тургустунуушкун». 20.45 —Медээлер. 20.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Делегейниң П. И. Чайковский аттыг конкурузунуң лауреаттары. РСФСР-ниң улустуң артизи К. Лисовский. 22.30 — 00.45 — Хоккей ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15—Ритмиг гимнастика. 18.45 —21.00—Г. Г. Нейгаузтуң өөреникчилери. Чапсарда (20.00)—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

22. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Июль алды». Уран-чечен фильм. 10.25—Медээлер. 10.35 —12.00 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 14-кү сериязы. 15.30 —Медээлер. 15.40—«Чүүден болгаш чүге». 16.10—«Найыралдың меридианнары». Төрелдешкен хоорайларның уран чүүл коллективтериниң концерттери. 16.40 — «Социализм чурттарында». Тележурнал. 17.10 — «Святослав Рихтерниң исполнениязы». Фильм-концерт. 18.05 — «Мен, сен болгаш бис шупту кадыы». Москваның уруглар бажыңнарының кижизиттирикчилериниң макаренкожу-башкылар-биле ужуражыышкыны. 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10 —А. Глазунов. Симфония № 5. ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң симфониялыг улуг оркестри күүседир. 19.45— «В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары». Кинодокументилер. 20.55—01.30 — В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 118 чыл болганынга тураскааткан байырлыг хурал болгаш концерт. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. Чапсарда —«Үе». Төнгенде — «Үзел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —«Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.40 — Төөгү. 4 класс. Мен —Совет Эвилелиниң хамаатызы мен. 9.00—Док. фильм. 9.10— Англи дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Лениниң ГОЭЛРО планы. 10.35 —11.35 —В. И. Лениниң амыдыралында музыка. 3 класс. 11.05—Англи дыл. 12.05 — «Эжин корабльчигеш». Уран-чечен телефильм. 13.15—«Улуг кижилер болгаш уруглар». Док. фильмнер. 14.05 —Медээлер. 14.15 — 15.20 — «Гарин инженерниң буураашкыны». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.00 —«Сылдысчыгаш». Туран хоорай пионерлери—ВЛКСМ-ниң 70 чылынга. 18.30 —«Культура болгаш амыдырал». РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы И. Г. Мининниң чогаадыкчы ажылының кежээзи. 19.20 —«Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Найырал-биле күштүг бис». «Бот-орулга-чарылга: хүнүң боттуг чүүлү». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Киев) — «Торпедо». Төнгенде —«Үе». 22.40—00.15—«Шынаа кежир казак хаалдып бар чораан». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — «Кедээниң шагы». 19.15 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.45 — «Кадык болуксазыңза». «Дадыгыышкын». 19.45 —20.00— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

23. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Чүүден болгаш чүге». 9.05 — «Революционер, эртемден, шүлүкчү». «Олар баштайгылар турган». деп бөлүктен док. фильм. Г. М. Кржижановскийниң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында. 9.30— Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. Көрүкчүлерниң чагааларын ёзугаар дамчыдылга. 10.10 — Озал-оңдак чок шимчээшкин. 10.40 —С. Прокофьев. Классиктиг симфония. 11.00 — Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 11.10 — Москваның автобүдүрүлгелериниң каттышкан үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 12.00 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.05 — «Шүлүкчү Валерий Алиев». 13.35 —Некрасов база Достоевский. 14.25 —«Мультипликацияда эдептиг чүүлдер». Мультфильмнер. 15.00 — Суббота —ада-иелер хүнү. 16.25— Улус аалгалары. 16.40 —ССРЭ-ниң кадык камгалал министри, академик Е. И. Чазов-биле ужуражыышкын. 18.15—«Бакунуң 26 комиссарлары». Уран-чечен фильм. 19.55 —Вячеслав Малежик силерни чалап тур. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Суббота кежээзинде». «Сактыышкыннар бижип тур бис». 23.15—00.45—«Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15—«Телеоолчулал. «Перспектива». Кубаньның телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программалары. 9.05 —Театр телеоболементизи. А. П. Чехов. «Үш угбашкы». 10.05 —Шажын болгаш политика. Атеизм база ажылчы чоннуң интернационалдыг кижизидилгези. 10.35 —«Эрудит». Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 11.25—Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.40—«Дириг амытаннар дугайында». 12.45—Философия дугайында беседалар. Амыдырал болгаш бойдус. ССРЭ-ниң философия ниитилелиниң президентизи И. Т. Фролов чорудар. 13.30—Өг-бүле академиязы. 15.00 — Спортчу гимнастика. ССРЭ чемпионады. 16.00—«Ээр чүглери». Уран-чечен фильм (Венгрия). 17.20 — «Өлүм чок сестер». Бурунгу орус литератураның тураскаалы «Игорь полугунуң дугайында сөс» дугайында документалдыг телефильм. 18.10 «Эфирде музыка». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Уран гимнастика. ССРЭ чемпионады. 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун. 21.45 —00.00 —«Ыштарда парашюттар». Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары.

24. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Медээлер. 8.15 —Ритмиг гимнастика. 9.00 —Телефотоконкурс. 9.15 — «Спортлото» тиражы. 9.30 —«Будильник». 10.00 —«Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 —«Аян-чорукчулар клуву». 12.30—«Музыкалыг киоск». 13.00 —«Кедээниң шагы». 14.00— «Карамзинниң маадырлыг чоруу». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 14.25 — Чалыы назын ырлап, танцылап тур. 14.40 —Поэзия минуталары. 14.45 —Көрүкчүлерниң дилээ-биле. «Черге амыдырал» (Англия). Эртем-тайылбырлыг телефильм. 8-ки сериязы— «Агаарның тергиидекчилери». 15.40 — «Тоол аалдап келген». «Угааныг чүүлдер». Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 —Воскресеньениң кинозалы. «№ 6 чапсар». Мультфильм. «Бир дугаар». Хаалгачылар дугайында док. телефильм. 19.25 —«Бичии оолдар». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35—«ССРЭ—ПУР»: чаа үе-чадаже». 23.35 —23.45 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15— Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — Портреттер. Н. В. Гоголь. 9.35— Экономика билиглериниң үндезиннери. «Агро» тележурнал. 10.10 — Орус чугаа. 10.40 — «Объективте — дириг амытаннар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.00—«Эртем: теория, шенелде, практика. 11.30—«Аян-чорукчулар клуву». 12.30 — Чернобыль. Келир үе дугайында бодалдар. Академик В. А. Легасов, ССРЭ-ниң ЭА корреспондент кежигүнү Л. П. Феоктистов, Литва ССР-ниң ЭА-ның академиги Ю. В. Вилемас олар дамчыдылгага киржир. 13.05 —«Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильм. 3-кү фильм.—«Чоон кызыгаар». 1-2 сериялары. 15.30—Эстафета. Күш-культура-спорт программазы. 17.00 — Реклама. 17.10 —Музыкалыг телеоболемент. Г. Г. Нейгауз болгаш оон өөреникчилери. 18.30 —Регби. Европа чемпионады. ССРЭ биле Испанияның шилиндек командалары. 19.15 —Киржикчилер. Иваново хоорайның таксомотор паркының директорунуң соңгулдаларының дугайында. 20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15—Киржикчилер. 21.00 — «Үе». 21.35 —«Мээң бичии кадайым». Уран-чечен фильм. 22.55 —Уран гимнастика. ССРЭ чемпионады. 23.55—0.5 — Медээлер.

КИНО

АПРЕЛЬ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Ганг, твои воды замутились» 9.30, 13.00, 16.40, 20.10. Бичии залга: «Мультсборник» 10.00, «Золотые дукаты призрака» 12.00, 14.00, 16.00, 18.20, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Гулливер в стране великанов» 9.30, 13.10, «Третий дракон» 11.10, 15.00. «Цепочка» 16.40, 18.30, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Серебряная маска» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сила любви» 13.00, 16.10, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К 6: «Цветок в пыли» 17.00, 20.00 шактарда.

агаар

Республиканга булуттаар, чамдык черлерге дүне ол хар чаар, соңгу-барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14, күштели бергенде 23—25 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 0-тен 5 градус, чамдык черлерге 7-ден 12 градус чедир соор.

Хүндүс хаттың дүргени 9—14, күштели бергенде 15—20 метр чедер. Агаарның температуразы хүндүс 1-ден 6 градус чылыыр.

Кызылга булуттаар, улуг эвес хар чаар. Соңгу барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14, күштелгенде 23—28 метр чедер. агаарның температуразы дүне 1—3 градус соор, хүндүс 1-ден 6 градус чылыыр.

ЧАРЛАЛДАР

ШКОЛА НАЗЫНЫ ЧЕТПЭЭН УРУГЛАР ӨӨРЕДИР КИЖИЗИДИКЧИЛЕР БЕЛЕТКЭЭР БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ САЛБЫРЫНГА сургуулдар хүлээп алырын Кызылдың башкы училищези чарлап тур. Ук салбырга школа назыны четпээн уруглар албан черлеринде кижизидикчилер болуп ажылдап турар ортумак эртемниг кижилерни хүлээп ап турар. Салбыр уруглар садтарынга кижизидикчилерни белеткээр. Өөренир хуусаазы 3 чыл.

Кирерин күзээннер дараазында шылгалдаларны дужаар: орус дыл (чогаадыг) ССРЭ төөгүзү (аас-биле). Национал школаларга орус дыл өөренип турганнар диктант бижиир.

Кирип алырынга дараазында документилер херек: билдиришкин, ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле). № 086 майык-биле эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептеринден бүзүреттирген ушта бижилге, 3x4 см хемчээлдиг 4 фото-чурук, районнуң улус өөредилгезиниң килдизинден өөредири-биле чоруткан бижик.

Документилерни 1988 чылдың апрель 1-ден эгелеп хүлээп алыр. Киреринин шылгалдаларын 1988 чылдың май 8-тен 15-ке чедир болгаш июнь 1-ден 10-га чедир чорудар. Июнь 11-ден 14-ке чедир училищеге хүлээп алыр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу 56, педучилище. Телефону—2-63-84.

Хүлээп алырының комиссиязы.

Тыва АССР-ның Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди болгаш Кызыл хоорккускомнуң күш-ажыл талазы-биле килдизи «Тыва тудуг» тресттиң салбырларынга ажылдаарын күзээн кижилерниң организастыг чыылдазын чорудуп турар.

Организастыг чыылда ёзугаар келген кижилерни ажылдадып турар, янзы-бүрү мергежилдерге өөредир. Чылда-биле келген кижиге бүдүрүлге 200 рубльдиң, оон өг-бүлезиниң кежигүн бүрүзүнге 50 рубльдиң дузаламчызын төлеп бээр.

Бот кижилерни общежитиеге хүлээп алыр.

Ажылдаарын күзээннер паспортун, күш-ажыл дептериң, шериг билеткин ап алгаш келир.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: **Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 34. квартира 4. (Л. В. Никифорова хүлээп алыр). Советтер бажыңы, кабинет № 113.**

«ЧЕДЕР», «ҮШ-БЕЛДИР» КУРОРТТАРГА кадыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официантылар, кухня ажылдакчылары херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок № 7.

Чадаананың № 1 ортумак школазын 1968 чылда дооскаңнарны ук школага бо чылдың май 21-де эртенгиниң 9 шакта болур ужуражылгага келиринче чалап тур.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: килдистерниң партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39.15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41.16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргандан 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арны. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2792. ТС—00734.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 20 среда № 93 (13693)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязы

Бүгү улустуң сагыш салыышкынын — чуртталга бажыңнарының тудуунга

Россия Федерациязының хоорай болгаш кедээ черлериниң чурумалының чарылбас кезээ тудуг крааннары болу берген, Балтикадан Оожум океанга чедир хүн бүрү улус чаа бажыңнарже кожуп кирип турар. Ынчангаш чуртталга бажыңнарының айтырыы хөй миллион кижилерге эң-не чугула социал айтырыгларның бирээзи болуп турар. Республикада бодунуң чуртталга бажың байдалын экижидип алыр дээш учётта сес миллион ажыг өг-бүле туруп турарын анаа хамаарыштыр чугаалаарга-ла четчир.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге, партияның ооң соонда болган пленумнарынга ону дүрген шиитпирлээринче угланыышкынны салган: 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы хууда бажың-биле хандырарының сорулгазын салган. Москвага апрель 19-та Кремльдиң Улуг ордузунга ажыттынган РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязының кичээнгейиниң төвүнде шиитпирлеттинери өг-бүле бүрүзүн, кижи бүрүзүн сонуургадып турар ол айтырыглар туруп турар.

Эштер **В. И. Воротников, П. Н. Зайков, В. П. Никонов, Н. И. Слюньков, В. М. Чебриков, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов** оларны депутаттар болгаш аалчылар адыш часкаашкыны-биле уткааннар.

Сессияны РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазы **Н. М. Грибачев** ажыткан.

Сессиялар аразында мөчээн депутаттар П. М. Медведев болгаш Ю. А. Овчинников оларны депутаттар сактып, туруп өзулаа кылган.

Катап соңгуттурган депутаттарның бүрүн эргезин хүлээп көөрүнүң дугайында Мандат комиссиязының илеткелиниң талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы хууда бажың-биле хандырар талазы-биле РСФСР-ниң совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында; күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын улустуң чугаалажып көөрүнүң дугайында РСФСР-ниң Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында; РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында сессияның хүн айтырыын бадылаан.

Пенсияже үнгени-биле холбаштыр РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы хүлээлгезинден депутат А. А. Бадиевти сессия хостаан. РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызынга депутат К. К. Шомоевти соңгаан.

«СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн тускай квартира азы хууда бажың-биле хандырар талазы-биле РСФСР-ниң совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында» илеткелди РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы **О. И. Лобов** кылган.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачев чурттаар оран-бажың айтырыын бирги чергениң деп айыткаш, чамдык девискээрлерде бо талазы-биле хожудаашкынның кол-кол чылдагааннарын илереди, совет кижилерниң чуртталга байдалдарын эки болдурарының оруктарын болгаш аргаларын айыткан. Чурттаар оран-бажың айтырыы — бүгү улустуң херээ, ынчангаш ону шупту дем-биле шиитпирлээр херек деп, илеткелчи чугаалаан.

Чогум-на ынчангаш республиканың Дээди Совединиң Президиуму база Министрлер Чөвүлели «Советская Россия» солунну дамчыштыр чурттакчы чонну чурттаар оран-бажың айтырыының байдалы-биле база ону шиитпирлээшкиниң оруктары-биле таныштырары ажылчы чондан сүме айыры эргежок чугула деп санаан. Дүрзүлге дугайында чугаалап турар болгаш шүгүмчүлелдиг санал-оналдыг чүс-чүс чагаалар төп органнарга келген. Оларны шуптузун кичээнгейлиг өөренип көрген, илеткелди болгаш өске-даа документилерни белеткээрде барымдаалаан.

Бөгүнгү чугаалажып көрүүшкүн Россия Федерациязынга чурттаар оран-бажың айтырыын шиитпирлээриниң кол угланыышкыннарын коллективтиг ажылдап кылыр арганы бээр. Беш чылдың эгезинден тура ашаландырыышкынның бүгү үнер дестериниң күсели-биле республикада 138 миллион дөрбелчин метр чуртталга шөлү ажыглалда кирген — ол дээрге планнаттынганындан 11 миллион дөрбелчин метр хөй. Эрткен чылын чуртталга шөлүн ажыглалга киирери эң-не хөй деңнелге четкен, 72 миллион дөрбелчин метр болган. Бир кижиге онаажтыр чурттаар шөлү-биле ниити хандыртынганының ортумак хемчээли 15,4 дөрбелчин метр чедир өскен.

Эрткен чылда ниити билиг школаларын ажыглалга киирери 23 хуу, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин — 11 хуу, профтехучилищелерни — 57 хуу көвүдээн.

Кайда-ла чаагай күзел-чуткулдерни хүн бүрүзүнүң шудургу ажылы-биле бадыткап турган болдур, ында планнар улам чедиишкинниг күүсеттинип турган. Ажыл-херектиң чедиишкинин чер-черге бажың тудуунуң күчүлерин долу ажыглааны, тус черниң тудуг материалдарын бүдүрерин калбартканы, ажыл-агый аргазын хөгжүткени, чурттакчы чоннуң акша-хереңгилерин киириштиргени, аныяктарның чурттаалга комплекстерин организастааны, бажыңнарга кожуп кирер кижилерни квартираларны шевергээринге киириштиргени, коллективтиг кершээни калбаа-биле ажыглааны, чер-черге өске-даа хөй чүүлдерни ажыглааны хандырып турган.

Ынчалзажок ниитизи-биле алырга, чурттаар оран-бажың айтырыы ам-даа кончуг чидиг боор артпышаан. Республикада чурттаалга байдалдарын экижидериниң даңзызында 8,8 миллион, ооң иштинде чер-чер Советтериниң даңзызында ийи миллион ажыг өг-бүлелер туруп турар.

Мындыг байдал турзажок, дыка хөй чер-чер Советтериниң органнары, министерстволар болгаш ведомстволар чурттаалга тудуунуң талазы-биле планнарны боттандырары дээш шудургу чорууң көргүспейн турар. Беш чылдың ийи чылында РСФСР-ниң 73 девискээрлеринден 13-ү чурттаалга тудуун ажыглаалга киирериниң даалгаларын күүсетпээн, школалар талазы-биле — 27-зи, школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң — 39-у, эмнелгелерниң — 36-зы күүсетпээн. Ажылчы чон шыңгыы негелделерни чүнүң-даа мурнунда, кершээлиг кол тудукчуларга — Соңгу-Барыын, Мурнуу чүктерниң, Урал-Сибирьниң Чоон чүктүң тудуг министерстволарынга, ол ышкаш Россияның министерстволарынга — Садыгның, Балык ажылының, Дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң министерстволарынга оларның чагыргазында турар бүдүрүлгелери болгаш организацияларының чурттаалга бажыңнарының болгаш социал адырның өске-даа тудугларын ажыглаалга киирер талазы-биле планнарны күүсетпээни дээш салыр эргелиг.

Чурттаалга тудуунуң планнарын күүседип чадаан министерстволар болгаш ведомстволар, чер-чер Советтери беш чылдың эгезинден барык миллиард рубльди чедир шиңгээтпээн. Ол акша-хереңгилерге чаагайжыттынган 80 муң ажыг квартираларны тудуп болур турган.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын өзүгаар улус депутаттарының Советтериниң чагыргазында турар девискээрлерге социал айтырыгларны, чүнүң-даа мурнунда чурттаар оран-бажың айтырыын шиитпирлээринге ролюн бедиткен. Ынчангаш чогум-на чер-чер Советтери күш-ажылчы коллективтерниң болгаш чурттакчы чонну социал база амыдырал негелделерин долу хандырарының херек кырында оруктарын болгаш аргаларын ханы бодап шиитпирлээр, янзы-бүрү министерстволарның болгаш ведомстволарның хөй санныг бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының хөделиишкиннерин чүүлдештирер ужурлуг деп, илеткелчи демдеглээн. Девискээр бүрүзүнге бодунуң хөделиишкиннериниң тускай программазы херек.

Амгы үеде автономнуг республикаларда, крайларда болгаш областарда чурттаалга оран-бажың айтырыын шиитпирлээриниң талазы-биле программаларны ажылдап кылыры доозулган. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң кол угланыышкыннарын өзүгаар бүдүрүлге, хоорай, район бүрүзүнүң талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылгаш, боттандырып чорудуп турар. Ону кылырда ажылчы чоннуң, депутаттарның киирген саналдарын барымдаалап көрген. Ол документилерни дыка хөй кижилер күш-ажылчы коллективтерге, улус депутаттарының сессияларынга чугаалажып көрген.

РСФСР-ниң Курпланы тус-тус черлерден келген материалдарны ниитилештирип көргеш, херек кырында өг-бүле бүрүзүн тускай квартира азы хууда бажың-биле хандырарының республика программазының төлевилелин ажылдап кылган. Ында чүнү көрүп турарыл? Россия Федерациязының чурттакчы чону, беш үдүр көрүп турары-биле алырга, 2000 чылга чедир 156 миллион кижи ажа бээр. Хоорайларда ортумаа-биле өг-бүлелерниң 80 хуузу, а кедээ черлерде — 90 ажыг хуузу аңгы квартираларда чурттап турарын барымдаалаар болза, 19,4 миллион квартираны болгаш усадьба хевирлиг бажыңнарны, ооң иштинде амгы беш чылда — 5,6 миллион бажыңнарны туткан турар ужурлуг. Ынчангаш бир кижиниң чурттаалга чери-биле ортумак хандырылгазы 19,4 дөрбелчин метр чедер, а чамдык девискээрлерге оон-даа делгем болур.

Ылаңгыя кедээ тудуг организацияларының кылыр чурттаалга тудуунуң ниити хемчээли улгадыр. Олар ниити шөлү 125—130 миллион дөрбелчин метр шөлдүг колдуунда-ла усадьба хевирниң 1,8 миллион ажыг бажыңнарын тударын көрүп турар. Программа өзүгаар кедээге бажың айтырыын 1995 чылга чедир үзе шиитпирлээрин көрген. Хүусаа дыка кыска, ынчалза-даа бүрүнү-биле боттаныып болур. Ынчалза-даа бир ажыл-агыйга онаажтыр чыл санында-ла бүгү аргаларны ажыглап тургаш, амгызы дег 11-11 бажыңнарны болгаш квартираларны эвес, а программада көрдүнүп турарын ышкаш, хөйүн тудар херек.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы чурттаалга тудуунга ажыл-агый аргазын ажыглаарының дугайын чугаалааш, Россияның дыка хөй министерстволары ол арганы некээтдүр-ле чедир үнелевейн турар болгаш чаңчыкканы оруундан уштунуп чадажып, эргижирээн айтырыышкыннардан туттунуп, чер-чер Советтеринден квартираларны аптарыын кордаашывааш турарын демдеглээн.

Чер-черден инициативаны калбартып, деткиириниң улуг аргаларны ажыдып турар хууда чурттаалга бажыңнарын тударын шалыпкыны-биле хөгжүдүп, калбартырын партия болгаш чазактың чугула ужур-дузалыг деп, санап турарын сратор уламчылап чугаалаан. Ындыг турбуже, РСФСР-ге чурттаалга тудуунуң ол хевири чурттаалга бажыңнарының ажыглаалга киирип турарының ниити шөлүнүң чүгле алды хуузу боор турар. Мурманск, Амур, Калинин, Кострома областарда, Карел, Калмык болгаш Тыва АССР-лерде хууда чурттаалга бажыңнарын колдуунда тутпайн турар.

Бо талазы-биле ажыл-херектиң эдер төлээде хууда тудугжуга төлевилелдерни, бажыңның тудар черлерин калбаа-биле шилип алырының, кершээ өзүгаар ажылдаар күрүне болгаш кооператив организацияларын хаара тутпушаан, эргежок чугула ачы-дузамы чедирериниң аргаларын бээр ужурлуг.

Автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, крайкүскомнар, облкүскомнар, министерстволар болгаш ведомстволар, кершээ өзүгаар ажылдаар организациялар кооперастаттынган чурттаалга тудуун калбартып хөгжүдерин чедир үнелевес психологиядан дүрген-не адырылгаш, келир чылдың планын чогаадып тургузарындан эгелээш, чурттаалга тудуг кооперативтеринге чурттаалга шөлүн ажыглаалга киирер хемчээлди дыка улгаттырарын көөр херек. Он үшкү беш чылдың төнчүзүнге чедир чурттаалга-тудуг кооперативтериниң квартираларны ажыглаалга киирериниң хемчээли ийи-үш катап улгадыр ужурлуг.

Ооң соолунда илеткелчи төлевилээшкиниң шынары-биле, чурттаалга бажыңнарының тудуунуң материал-техниктиг хандырылгазы-биле, бажың тудуунуң үлетпүрүнүң күчүлерин ажыглаары-биле, тудуг материалдарын садарын организастаары-биле холбашкан байдалды тодаргай анализтээн. Ам хоор эвес болуп турар ындыг материалды адаары безин берге-дир деп, ол демдеглээн. Ынчангаш республиканың чаза тудуг материалдарының үлетпүрүн хөгжүдериниң программазын бадылаан. 1995 чылда хана материалдарын бүдүрери эрткен чылдың деңнелинден 1,6 катап улгадыр ужурлуг. Тудуг түүйбүзү бүдүрериниң талазы-биле он-он чаа заводтарны тударын болгаш ажылдап турар чүс-чүс заводтарны чаартырын планнаан.

Бажың тудуунуң үлетпүрүн ажыглаарын экижидери бүдүрүлгелерни техника-биле чепсегээриниң программазы-биле сырый холбашкан турар ужурлуг. Келир чылын оларның кылыр ажылының деңнелин 90 хууга чедирер деп планнап турар, ол чорук дөрт миллион дөрбелчин метр немелде чурттаалга шөлүн хандырар арганы бээр.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге болгаш бүдүрүлгелер тударының талазы-биле кол тудуг министерстволарынга онаалдаларны доктааткан, ол бүдүрүлгелер Казаньга, Тамбовка, Омскиге, Курганга, Ленинградка, оон-даа өске черлерге улуг панелдиг бажыңнар тударынга херек продукцияларны бүдүрер апаар.

Түңнелинде О. И. Лобов мынча дээн: эде тургустунуушкун темпилерин улгаттырып турар дээрзин бирги кварталда үлетпүрде болгаш тудугда ажылдың түңнелдери көргүзүп турар. 150 муң ажыг өг-бүлелер чаа квартираларның дуңгуурлерин алган. Поликлиникалардан аңгыда, культура-амыдырал хереглединиң бүгү объектилерин ажыглаалга киирериниң талазы-биле планнар ажыр күүсеттинген. Ынчалза-даа чедиишкиннерге меңээргенири частырыг болур ийик.

Чурттаалга-коммунал болгаш хоорай ажыл-агыйының, тудугнуң болгаш тудуг материалдарының үлетпүрүнүң, агроүлетпүр комплекизиниң, хоойлу-дүрүмнер саналдарының талазы-биле комиссияларның эдеримчи илеткелин **В. Ф. Горулев** кылган.

Ооң соолунда саналдар эгелээн.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ээлчеглиг хуралы апрель 18-те болган.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязының хүн айтырыының болгаш ону эрттирериниң чурумунуң дугайында саналдарны чүүлдүгзүнүп көрген.

«СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы хууда бажың-биле 2000 чылга чедир хандырар талазы-биле РСФСР-ниң совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында» айтырыгны РСФСР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларынга баш удур чугаалажып көргениниң түңнелдерин Президиумнуң хуралынга чугаалашкан.

«Күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын бүгү улустуң чугаалажып көөрүнүң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында РСФСР-ниң Дээди Совединиң Хоойлу-дүрүм саналдаар комиссиязының дыңнадыын чугаалажып көрген.

Аъш-чем бараанарын бүдүрерин көвүдедир болгаш оларның-биле чурттакчы чонну хандырарын экижидер талазы-биле Ульяновск областың улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында айтырыгны Президиумга база чугаалажып көрген. Амгы беш чылдың иштинде кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң болгаш ону күрүнеге садарының хемчээлиниң өскениниң облкүскомда даргазы Ю. Ф. Горячевтуң дыңнадыынга, депутаттарның белеткел комиссиязының удуртукчузу депутат М. Ф. Сычевтуң эдеримчи илеткелинге болгаш саналдарга демдеглээн. Үлетпүрнүң болбаазырадып кылыр адырларында аъш-чем бараанарын бүдүрүп үндүрери улгаткан, чиг эт курлавырларын улам-на чогумчалыг ажыглаары-биле хемчеглерни ап чорукткан.

Ооң-биле кады аъш-чем продуктулары-биле чурттакчы чонну хандырарының үндезиниң кылдыр аъш-чем курлавырларын бүдүрериниң эргежок чугула доктаамал өзүлдези облеста ам-даа чедип алдынмаанын хуралга демдеглээн. Хөй-хөй колхозтарда болгаш совхозтарда черниң дүжүткүрүн бедидер, интенсивтиг технологияларны нептередир талазы-биле ажылды кошкак чорудуп турар. Хамаатыларның хууда ажыл-агыйын, ол ышкаш бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларының дузалал кедээ ажыл-агыйларын хөгжүдеринче чогуур кичээнгейни салбайн турар.

Областың совет болгаш ажыл-агый органнары кондитер кылыгларын болгаш ногаа-чимис консерваларын бүдүрерин хөгжүдер талазы-биле четчир хемчеглерни ап чорутпайн турар. Арага-водка кылыр бүдүрүлгелерни ээртпес суксуннар бүдүрүп үндүрериниче эде тургузарын четпес чорудуп турар. Шыңар чок продукцияны бүдүрери үргүлчүлээн турар. Колхозтарның болгаш совхозтарның хөй кезии планныг ногаа-чимис продукциязының 30 хуузун база пландан ажыр бүгү продукциязын колхоз рыноктарынга азы херегленкчилер кооперациязының дамчыштыр садып саарар эргезин ажыглаавайн турар.

Областың чурттакчы чонунуң аъш-чем хандырылгазын организастаарын экижидер талазы-биле хемчеглерни алырын улус депутаттарының Ульяновск область Совединиң күүсекчи комитединге саналдаан.

Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң дүрген өзүлдезин хандырарының, кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш белеткээриниң планнарын чугаа чокка күүседири дээш агроүлетпүр комплекизиниң болгаш херегленкчилер кооперациязының органнарындан негелдени бедидериниң эргежок чугулазынче күрүне эрге-чагыргазының чер-чер органнарының онзагай кичээнгейин угландырган.

Ульяновск область Совединиң күүсекчи комитеди-биле кады кедээ ажыл-агый продукциязын шыгжап кадагалаарының болгаш болбаазырадып кылырының, садыгның болгаш ниитиниң чемненилге базазын хөгжүдерин база техника-биле эде чепсегээрин дүргедедирин РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркомунга, РСФСР-ниң Хлеб продуктулар министерствозунга, РСФСР-ниң Садыг министерствозунга, Россияның херегленкчилер эвилелинге дааскан.

1987 чылда РСФСР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң организастыг ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Эде тургустунуушкуннуң чаа үе-чадазында, ниитилелдиң улам ыңай демократчыдылгазының болгаш экономиктиг үндезин реформаны боттандырып чорудуп турарының байдалдарында организастыг ажылының хевирлериниң болгаш аргаларының дээштиниң бедидериниң, тус черниң амыдыралының айтырыгларын шиитпирлээринге, он ийиги беш чылдың үшкү чылының планнарын болгаш Бүгү-эвилелдиң XIX партия конференциязынга алдар болдуруп алган социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге боттарының бүрүн эргезин долузу-биле ажыглаарын улус депутаттарының Советтеринге саналдаан.

Президиумнуң хуралынга республиканың күрүне амыдыралының чамдык өске айтырыгларын база чугаалажып көрген.

(СЭТА).

ОРГАНИЗАСТЫГ ЭРТТИРЕР

«Бай-Тал» совхозтуң директорлаазы, партком, профком болгаш хөй-ниити организациялары мал кыштаглаашкынын организастыг доозарынче бүгү ажыл-ишчилерни эвилеңдеп турар. Суур чоогунда Мешкен-Хөлдүң хыыргыыжын кескеш, ону хээндектеп болбаазыраткаш, чыл эгезинде ооң-биле малды чемгерип, аңаа шиви будуу холуп берип турган. Ооң аңгыда, Улуг-Хем районнуң девискээринден саваңны прессттеп сөөртүп, Успа-Нурдан хыыргыышты механизаторлар белеткеп турган.

Бо ажылдар-биле чергелештир совхоз төвүнде коллективтерни, өгиткеартиралары малчыннарга бышкылгаан. Ооң түңнелинде совхоз бирги кварталда 100 хойдан-на ниитизи-биле 84 хураганы камгалап доруктурган. Ылаңгыя Меңге Өзер-оол, Далай Мыдык, Сандык Кызыл-оол, Хаван-оол Өнер-оол, Аракчаа Борбаан, Иргит Адыг-оол, Лаа Иргит, Владимир Биче-оол, Бегзи Маадыр-оол оларның көргүзүглери эң эки болуп турар.

Амгы үеде совхозта өшкү кыргылдазынга белеткел доозулган. Ниитизи-биле 13 коданда 4450 өшкүнү чоокку үеде чылыг бээрге кыргып эгелээр.

Хертек КАРА-ООЛ.
Бай-Тайга район.

ЧЕРГЕ ЭЭ ХЕРЕК

СЭКП Каа-Хем райкомунуң пленуму

СЭКП Каа-Хем райкомунуң пленумунга «Районнуң ажыл-агыйларынга чер ажылының ажыктыын бедидер болгаш ону доктаамал болдурар талазы-биле хемчеглер дугайында» илеткелди СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү, РАҮК даргазы Б. А. Морозов кылган.

Черни ажыглаарын экижидер талазы-биле, чер ажылының зона системазынга сайзыраңгай технологияларны шиңгээдип алырынга, күш-ажылды организастаарының болгаш соң төлевириниң депшилгелиг хевирлерин нептередиринге үндезилээш, үнүш өстүрер ажылдың продуктуларын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле хемчеглерни районнуң совхозтары ап чорудуп турар.

Ооң-биле чергелештир үнүш өстүрер ажылдың ниити продукциязы тараа, ногаа, картофель болгаш мал чемнери чоннуң херегледерин хандырып шыдавайн келген, ол чоруктуң черни ажыктыг кылдыр ажыглавайн турарындан болуп турар.

Мал ажылында байдал оон чүгле чүгээр. Күрүнеге эът садарының планын 105 хуу, сүттүүн 110 болгаш дүктүүн 99,8 хуу күүсеткен. Ынчалза-даа сүт биле дүк бүдүрериниң чыл планы күүсеттинмээн. Кедээ ажыл-агый малдарының продуктулуг чоруу чавыс. Тераар чүс инектен 70,7 бызаа, чүс хойдан 69,2 хураган алган. Малдың өлүп хораар чоруу кончуг хөй.

Үнүш өстүрер ажылдың адырында байдал оон-даа дора. Бүдүрүлге планының болгаш онаалдазының чаңгыс-даа көргүзүү күүсеттинмээн.

Районнуң совхозтарының хөй чуруузу эртемге үндезилеттинген тарылга ээлчештирилгезин четпес шиңгээдип ап турар, ол чоруу чер ажылының хөрзүн камгалаар технологиязынга дүүшпес. Ажыл-агыйларга киирген 53 тарылга ээлчештирилгезиниң сезн ниити шөлү 6,4 муң гектар черге шиңгээдип алдынмаан. Совхозтарга эрткен чылын хөрзүн камгалаар хемчеглер чүгле 49 хуу күүсеттинген. Бүгү ажыл-агыйларда хөрзүннер хаттан эрозияга таваржып, чашпан-биле бокталган. Агротехниктиг болгаш организастыг ажыл-агый хемчеглериниң бирээзи тарылга ээлчештирилгези ол болур. Ындыг турбуже амгы үеде районнуң совхозтары чүгле 45 тарылга ээлчештирилгезин 58,6 муң гектар шөлде азы 86,6 хуу кылдыр шиңгээдип алган. Ээзэш дүжүт — ол дээрге чер ажылының чавыс культуразының түңнели-дир.

Черни болбаазырадырының болгаш кедээ ажыл-агый культураларын ажаап өстүрериниң бөдүүн агротехниктиг негелделерин хажыдарының фактылары «Енисей», «Кызыл тук», «Улуг Октябрь» совхозтарда болгаш оон-даа өске чамдык ажыл-агыйларда бар болуп турар. Чайгы чер аңдарылгазын чогуур үезинде шынарлыг кылдыр чорутпайн келген. Ооң технологиязын, хуусааларын болгаш катап кылыр ажылдаарын сагывас, ооң ужурундан бок үнүштер эндере үнүп келир. Аңгыс аңдарарының болгаш чайгы чер аңдарылгазының төлевилеттинген планнары районга чылдың-на күүсеттинмейн келген.

Сайзыраңгай технология өзүгаар кедээ ажыл-агый культураларын ажаап өстүреринде дыка хөй четпестер бар, дүжүтке шоолуг эвес немелделер оларны алырда үндүрген чарыгдалдарны дуглаавайн турар. 1987 чылда районнуң совхозтары 18 муң ажыг тонна тарааны, 2,9 муң тонна картофельди, а ол ышкаш дыка хөй ногааны болгаш чулуктуг мал чемнерин чедир албаан.

Органиктиг болгаш минералдыг чемишчилгелерни ажыктыг кылдыр ажыглавайн турар. Оларны ажаап, кадагалап турары багай. Суггаттыг черлерге ажаап өстүрген культураларның дүжүдү төлевилелде көрдүнгениниңден оранчок куду болуп турар.

Тараа болгаш мал чеми культураларының үрезиннериниң тарылга шөлдериниң структуразын сайзыраңгайжыдарының, техниканы ажыглаарын экижидериниң айтырыгларынче четпес кичээнгей салып турар. Ниитиниң малынга чемнерни чүгле 60-70 хуу хандырып келген. Шыктарны болгаш мал одарларын экижидериниң, чемиштиг сиген холуксааларын нептередириниң, люцерна, донник, рапс болгаш белок-биле байлак оон-даа өске мал чеми культураларны ажаап, өстүреринниң талазы-биле хемчеглерни четпес чорудуп турар. Дазылчемиштерни ажаап өстүрүп турары кончуг кошкак.

Партия организациялары, улус депутаттарының чер-чер Советтери, (РАҮК кадрларны шилип, таарыштыр тургузуп база кижизидип турарында четпестерни кончуг оожум чайладып турар. Совхозтар удуртукчуларының болгаш специалистериниң халажыр чоруу көвүдээн, ортумак звенонуң ажылдакчыларының шынар составы шоолуг экиживестээн. «Бүрен», «Улуг Октябрь», «Енисей» совхозтарда механизаторлар-биле четчелеттингени четпес, оларда партия кежигүннериниң саны кызырлы берген.

СЭКП райкомунуң бюрозу, райкүском, РАҮК агроүлетпүрнүң совхозтарының болгаш РАҮК-туң оон-даа өске бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазының эде тургустунуушкунун оожум боттандырып, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг чаа аргаларын, күш-ажылды организастаарының болгаш ооң төлевириниң депшилгелиг хевирлерин амыдыралга нептередири дээш кадрларның харыысалгазын кошкак бедидип турар.

Районда кондиционнуг үрезиннер 71,7 хуу, оларның иштинде бирги болгаш ийиги класстың үрезиннери 24,8 хуу, а «Енисей», СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, «Совет Тыва» совхозтарда чаңгыс тонна-даа класстыг үрезиннер чок. Үрезин айтырыы районнуң партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының доктаамал контролюнга турар ужурлуг. 15 муң ажыг гектар чер бо чылдың дүжүдүнге белеткеттинмээн. Ылаңгыя «Бүрен», «Кызыл тук», «Енисей», «Улуг Октябрь» совхозтарда хөрзүн белеткээри-биле кылыр улуг ажылдар бар. Бо чылдың хову ажылдарын агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдарында кылыр апарган, ынчангаш белем черде шык безырыышкынын кедергей кыска хүусаада шынарлыг кылдыр эрттирери чугула. Ол агротехниктиг арганы чамдык совхозтарга 10-15 хүн дургузунда чорударын болгаш ылаңгыя сайзыраңгай технологиязын шөлдеринге дыка саададырын болдуруп болбас. Ол «Енисей», «Улуг Октябрь», «Кызыл тук» болгаш «Бүрен» совхозтарга хамаарыр. Ук ажылды оларга чүгле 3-4 хүн дургузунда кылып шыдаар хире техниканы четчелеп белеткээри чугула апарган.

Илеткелчи болгаш санал бергеннер — «Ленинчи орук» совхозтуң кол агроному В. С. Штыров, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозта бригадир Г. В. Новиков, «Бүрен» совхозтуң директору М. А. Мусихин, «Бурунгаар» совхозтуң партком секретары В. Т. Дудупей болгаш оон-даа өскелер үстүнде айыттынган четпестерни демдеглевишаан, боттарының санал-оналдарын болгаш дилеглерин чугаалаан. Пленумнуң ажылынга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазы М. Е. Абрамов биле Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри Н. А. Жоголь киришкен. М. Е. Абрамов районнуң кедээ ажыл-агыйын шүгүмчүлекчи өзу-биле хандыр анализтеп тургаш, делгереңгей чүве чугаалаан.

СЭКП Каа-Хем райкомунуң IX пленуму чугаалашкан айтырыының талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Пленумну белеткээниниң болгаш эрттиргениниң дугайында чамдык бодалдар. Илеткелди партийжи туруштан тургуспаан, ажыл-агыйларда партия организацияларының, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринде ажылдап турар коммунистерниң ажыл-чорудулгалары-биле, оларда эде тургустунуушкун-биле холбаштырбаан, тодаргай ханы анализтерни кылып турган, ажылда четпестерниң тыптып келген чылдагааннарын, аңаа буруулугларны шүгүмчүлекчи өзу-биле ылавылап илереттээн, ол чүгле ажыл-агый талазы-биле колдаан, узун, шөйдүнчек, эреңгей, чаңгыс аай болгаш шыланчыг болган, ынчангаш пленарлыг хуралдың чамдык киржикчилери даамчырап, ном номчуп олурганы таварылга эвес. База ол ышкаш парткомнарга, партия эге организацияларынга болгаш коммунистерге адрестеп, кандыг партийжи угланыышкын берип турары тодаргай эвес, илеткелдиң темазын районнуң партия организациязының сорулгалары-биле холбаштырбаан, ол аңаа-ла ажыл-агый активиниң, бүдүрүлгениң хуралынга чугаалажыр айтырыг ышкаш кылдыр кижиге сагындырар. Ынчангаш санал берген ораторлар боттарының саналдарынга пленумга чугаалажып турар ук айтырыгның талазы-биле парткомнарның, партия эге организацияларының чорудуп турар ажылдарының дугайында чүнү-даа чугаалаваан нар. Чижээ, «Совет Тыва» совхозтуң партком секретарының чугаалаан чүүлү совхоз директорунуң санелы хевирлиг болган. Михаил Евграфович Абрамовтуң районда кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң бүдүрген продукциязының бот-үнезиниң кедергей улуг болуп турарының черден чүгле алырының эвес, харын аңаа бээриниң ээ болурунуң дугайында тодаргай деңнелгелерни, анализтерни кылып тургаш, чугаалаан шыңгыы шүгүмчүлелдери дээштиг болган.

Ооң аңгыда, эде тургустунуушкунуң үезинде, демократияны улам хөгжүдериниң болгаш ажык-чарлыг чорууктуң байдалдарында партия организацияларынга коммунистерниң ажык хуралдарын эрттирерин практикалап, ол хуралдар эгезинден төнчүзүнге чедир ажык болурун сүмелеп турар болгай. Ындыг турбуже ук пленумнуң ажылы доозулгакта, чалаткан активчилерни силер ам хостуг силер дээш чорудупканы оларга этика талазы-биле таарымчалыг болур бе? База партия эге организацияларынга коммунистерниң ажык хуралдарын төнчүзүнге чедир ажык болдурарынга ол үлегер болур бе ынчаш?

Меңге МОҢГУШ.

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЭДИП АЛЫРЫ-БИЛЕ

СОВЕТТЕР БУЛУНУ

Ниитиниң малының кыштаглаашкыны хөй талалыг нарын айтырыг. Ада малчыннарның боттарының кызымаа, күжениишкининиг ажылы, совхозтуң специалистериниң талазындан харысаалгалыг болгаш шимченгир чорууру, хөй-ниитиниң дузазы негеттинер. Берт-Даг кодээ Совединиң ээлчегииг сессиязынга Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта мал кыштаглаашкынының эртип турарының байдалын база уксааждыышка шынарын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Хой оолдаашкынын чорудуп турар үеде малчыннарның саанчылар-биле четчелээр, оларның өвүш-чем-биле хандырылгазын экижидер айтырыг чогумчалыг шиитпирлеттинип турар. Кыштагларже сиген сөөртүлгезин үзүктелиишкин чок чорудурун организастап келгени таарымчалыг. Хой оолдаашкынын түлүктээн үеде чамдык коданнар хоюн чер одарынче үндүрбейн, тургузу азырээр арганы ажыглап турганнар. Бо бүгүнүң түңнелинде, ажыл-агыйда мал кыштаглаашкынының эртип турер байдалы эрткен чылдың бо үезинде турганындан эки талаже өскерилген. Амгы үеде совхозта төрүүр 100 баш хойга онаалдыр 80 хураган камгалап алдынган болуп турар, хорамча ээзи кызырлып турар.

Ынчалза-даа мал кыштаглаашкынының үезинде илерээн четпестерге хамаарыштыр сессияга чугаа шыңгыы болган. Совхозтуң чамдык коданнарында мал чемгерер черлериниң дериглезин багай чорудуп болуп турар. Оон-биле кады малды ажаарының, чемгерериниң технологиязын чамдык коданнарда шыңгыы сагывайн турар. Кыштаглаашкын чорудуп турар үеде мындыг чүүлдер база илерээн: кышка бүгү талазы-биле белеткелдиң чугулазын билир тура, чамдык малчыннар ону эреңгей чорудкан болуп турар. Ооң бир чижээ бо. № 2 хойжу бригаданың хойжузу Ч. Дондугур кажаазын кышка багай белеткээн. Ооң дээвиирин өдек-биле кылып кылдыр хөммээниинден, кажааның иштики хаазы ак хырба болган. Хураганнар тургузар черни баш удур белеткеп албаанындан бергедээшкиннер тургустунуп турган, элээн хураган хораан. Ажыл-агыйжы ээс чорук мындыг күзенчиг ээс түңнелдерге чедирип болур деп чүвениң бир бадыткал чижээ бо-дур. Хүлээнген ажылынга мындыг хамаарылгадан моон соңгаар уштунар херек.

Малдарның уксаазын экижидер талазы-биле ажылда четпестер бар. Совхозтуң специалистери бо айтырыгны кичээнгейге ап, чогумчалыг шиитпирлээр болза эки. Сессияга саналдар бергеннер оон аңгыда, малчыннарның ээвете-ээредилгезиниң шынарын экижидериниң дугайында чугаалап турганнар.

Ажыл-агыйның хойжулары өг-бүле бригада керээзи-биле ажылдаар аргаже кирген. Ооң түңнелдери кандыг болуп турарыл? Сессияга ол дугайын база чугаалашкан. Ажылдың ол арга-хевиринин ажыктыын кижилер билип эгелээн болгаш хүлээнген керээнге оларның харысаалгазы бедип турар. Карыыга ээрежеп, орулга кирип турар аргазының кодээзиниң ишчилери көрүп, билип турар. Совхозтуң мурнунда турар сорулгаларны күүседиринге, чаа байдалдарда ажылдаарынга ол идиглиг болур деп чүве билдингир.

Мал ажылын, хүлээнген керээн эки билир ишчилер ажыл-агыйда бар. Оларга Ч. Чооду, А. Монгалбии, К. Булчуң, Д. Чооду болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Совхозтуң ишчилериниң амыдырал - чурттаалгазының байдалынче кичээнгей улгаткан болгаш социал айтырыгларны болур-чогуур-биле чогумчалыг шиитпирлээр хемчеглер алдынып турар. Механизастаттынган сүт-бараан фермазының чаа комплекизин ажыглалга кииргени — фермага уксаалыг малдарны тудар, сүт бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир, оон-биле кады ол ферма ажылдакчыларының күш-ажыл байдалдарын экижидер арганы берип турар.

Малчыннарның кышкы турлагларында үжен бажыңны туткан, он үш кыштагда электри шугумун кииргени. Ол ырак-узак коданнарда чурттап турар малчыннарның амыдырал-чурттаалгазынга таарымчалыг байдалдарны болдурган.

Совхозта хову бригадазы (бригадири В. И. Чаткар) малды четчир хемчээлдиг чем-биле хандырар сорулгазын багай ээс күүседип турар.

Сессия чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпир хүлээп алган. Совхозтуң мал ажылында бар четпестерни чайладыр тодаргай хемчеглер ында айыттынган.

Биче-оол ДОЮНДУП.
Тес-Хем район.

ЧУРУКТА: Өвүр районда Торгалыг суурнуң столовазының повары Омуя Дамдыновна Кара-кыс амданныг чемнер кылырынга бедик мергежилдиг. Ол 1963 чылдала кулинарная сургуулун дооскаш, ниитиниң чемненилге черлеринге ажылдап келген.

Дуржулгалыг повар 1987 чылда ол районнуң поварларының конкурузунга киришкеш, бедик мергежилдиин база катап бадыткап, бирги черни алгаш, чемпион атты чедип алган.

Торгалыгның бо столовазының ажылдакчылары планның даалгазын ай санында ажыр күүседип турар. Ында үш повар чемниң ассортиментизин янзы-бүрү болдурарынче, амданныг кылырынче сагыш салып турарлар.

Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

ЧУРУКТА: Бай-Тайганың Тээлиде даараныга цегинде платьелер даараар бригаданың бригадири Оржумаа Салчаковна Шыырап ында аныяк даараныкчы Сайзаана Күдерниң ажылынга дузалажып, бодунуң арга-дуржулгазын дамчыдып берип турар.

Хоочун даараныкчының бригадазы эрткен айларда планның даалгаларын ажыр боттандырган. Олар бо айда кирген чагыгларны дүрген болгаш эки шынарлыг кылдыр кылып бээр дээш бир демниг ажылдап турарлар. Бригаданың бедик көргүзүглерлиг ажылдаарынга ында аныяк даараныкчылар ээзэш ээс үлүүн киирип турарлар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГЫГЛАРЫ

1987 чылдың май-июнь айларында соңгуудалар бүдүүзүнде эрткен хуралдарга 3046 чагыгны чизелеп алган, каны өөренип көргенинин соонунде 2242 чагыгны арттырган. 803 чагыгны, чагыгларның 26,4 хуузун ооң соонунде чүге хүлээп албайн барганыл! Ол хуунун деңзигүүрү Өвүр, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Бии-Хем, Барыын-Хемчик районнарга 44-тен 66 хуу чедип турган. Ооң кол чылдагааны болза, соңгукчуларның чагыгларын тургузарынга чер-чер Советтериниң күүскомнарының төлээлери соңгуудалар бүдүүзүнүң хуралдарынга харысаалга чок болганы.

Соңгукчуларның чагыгларының дугайында негелдени хамы болгаш кичээнгейлиг көөр, хуралга соңгукчунуң саналдыг, дилег бүрүзүн чугаалажыр херек. Ол ажыл чорутпунмайн барган. Чамдык чүүлдерин боттандырарынга акша-хереңги, материалдар курлавыр чедишпес болган. Чижээ, кудумчуларны, шөлдерни, оруктарны асфальтылаарын дыка хөй соңгукчулар ынчан тургускан. Ону чер бүрүзүнге чорударының аргазы республикада тургустунмаан. Чамдык дилеглерни ол-ла дораан шиитпирлеп алыр аргаларлыг болган, ынчангеш оларның бир кезиин хүлээп албайн барган.

Ол четпестерден чер-чер Советтериниң күүскомнары үнер ужурлуг. ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтеринге ээлчеглиг соңгуудалар 1989—1990 чылдарда болур. Соңгуудалар бүдүүзүнүң хуралдарынга ынчан база-ла соңгукчуларның чагыгларын тургузар. Мурнуку үеде турган четпестерни катаптавазы-биле тайылбыр ажылын чорудары чугула. Үстүнде демдеглеттинген фактылар чагыглар-биле холбашкан ажылдың чугула талазы даа болза, улуг ээс кезии. Кол чүүл болза, хүлээп алган чагыгларны күүседир талазы-биле доктаамал ажылды организастаары.

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң он тоску чыыжының депутаттарының бүрүн эргелери 1987 чылдың июль 21-де доозулган болгай. Аргалар болгаш курлавыр турган-даа болза, кодээ, район, хоорай Советтериниң депутаттарынга берген 154 чагыг ол хүнге чедир күүсеттинмээн. Өвүр, Бай-Тайга, Таңды, Тес-Хем болгаш Барыын-Хемчик районнарда эң хөй чагыгвар күүсеттинмээн. Соңгукчуларның чагыгларынга шак ындыг хамаарылгалыг болуру таарышпас деп чүвени ук Советтерниң күүскомнарының удуртукчуларынга сагындырары артык ээс.

Соңгукчуларның чагыгларының күүселдезин улус депутаттарының күүскомнары хүн бүрү контрольдаар база ону боттандырар дээш боттуг хемчеглерни алыр ужурлуг. Оларның ап чорудар ужурлуг хемчеглери болза, соңгукчуларның ол-бо чагыгларын күүседирин даасан бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның ажыл-чорудулгазын дүүштүрер, күүскомнарның хуралдарынга, Советтерниң сессияларынга албан-дужаалдыг кижилерниң отчёттарын доктаамал дыңнаар, черлерниң курлавырларын ажыктыг ажыглаарының хемчеглерин алыр, чагыгларны күүседириниң ажылынче чурттакчы чонну хаара тудар.

Маңаа демдеглеп каалы, 1985—1987 чылдарда чагыгларның чүгле үштүң бири чурттакчы чоннуң киржилгези-биле күүсеттинген. Ол дээрге ылаңгыя кодээ черлерге, коннуг ээзэш киржилге-дир. Соңгукчуларның чагыглары-биле объектилерни тудуп турар деп бижиктерни соңгукчуларның чагыы-биле тудуп турар дыка хөй тудугларда бижиээн. Тудуп турар тудугларда депутаттарның постуларын тургуспаан. Чамдык районнарда Советтерниң күүскомнарының чанында соңгукчуларның чагыгларының күүселдезин контрольдаар комиссиялар ажылдавайн турар.

Күүскомнарның отчёттарын, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планнарын база бюджеттерниң күүселдезин чугаалажып көрүп тура, соңгукчуларның чагыгларының күүселдезиниң кайы хире чорун турарын чамдык Советтер кичээнгейге албайн турар. Соңгукчуларның чагыгларын боттандырарын хандырар ужурлуг күрүне органнары, бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар болгаш албан-дужаалдыг кижилер чагыгларның күүселдезиниң дугайында отчёттарны улус депутаттарының Советтеринге бербейн турар.

Статуста көрдүнгени ёзугаар, чагыгларны күүседиринге депутаттың бодунуң ужур-дузазы улуг. Бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның депутаттарның чагыгларын күүседип турарын контрольдаарынга ол киржир хүлээлгелиг. Чагыгларның күүселдезиниң талазы-биле айтырыгларны күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң кайы-даа органнарынга, бүдүрүлгелерге, албан черлеринге, организацияларга депутат тургузар болгаш кедүүрген айтырыгларны чугаалажып көөрүнге киржир эргелиг.

Соңгукчуларның чагыгларын күүседиринге ак сеткил-биле киржип турар депутаттар хөй болуп турар. Бай-Хаак соңгуулда округундан Г. Н. Сухова, Ак-Довурак соңгуулда округундан Е. И. Смирнова, Бүрен-Хем соңгуулда округундан В. Т. Дудупей, Таңды соңгуулда округундан Ф. А. Радионова, Бии-Хем соңгуулда округундан, Г. В. Новикова, Барыын-Хемчик соңгуулда округундан А. А. Хертек болгаш өске-даа депутаттар оларга хамааржыр.

Соңгукчуларның чагыглары күүсеттинмейн турар депутаттар база бар. Шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларның белен ээс, а нарын болуп турарын ол чорук херечилеп турар. Чижээ, Бай-Тайга соңгуулда округундан Б. Д. Тейнинниң, Кызылдың соңгуулда округундан В. А. Оюннуң, Ишкинниң соңгуулда округундан Ч. Б. Монгуштуң, Булуң-Терек соңгуулда округундан Ш. Д. Ооржактың болгаш өске-даа депутаттарның соңгукчулардан алган чамдык чагыглары хевээр артып турар.

Чагыгларның күүселдезиниң ажык-чарлыг чоруу чедир хандыртынмайн турар. Ынчангаш күүселде оожум чорун турар. Ылаңгыя хойжу турлагларны электрижидери, хойжуларга бажыңнарны тудары. Чылдың дөрт ээлчээниң дургузунда өглерде чурттап турар хой кадарчылары ам-даа бар. Эрги-Барлык суурга ортумак школаның, Тээли — Кызыл-Даг аразынга автооруктуң, Ленин аттыг, «Хөндергей», «Нарын» совхозтарга инек кажааларының тудугларын тудары дыка ур шиитпирлеттинмейн турар. «Барлык» совхозка инек кажаазын эде кылыры, Кызыл хоорайның агаар бассейнин улам арыг болдурары болгаш он-он өске-даа чагыглар күүсеттинмейн арткан.

Соңгукчуларның чагыгларын күүседири, бо талазы-биле боттуг ажылдарны чорудары — депутат кижи бүрүзүнүң чугула сорулгазы.

М. ТАХВАТУЛИН.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң инструктору.

НЕГЕЛДЕГЕ АМ-ДАА ЧЕТПЕС

Моңгун-Тайга районнуң төвү Мугур-Аксы суурга депутаттар слёду болуп эрткен.

Эде тургустунуушкунга, Советтер амыдыралынга депутаттарны калбаа-биле хаара тудары, депутат ажыл-чорудулгага оларның бот-идепкейин, бот-тускайлаңын бо тур чоруун бедидери болгаш хүлээлгезин күүседиринге өөредири, оларның-биле доктаамал харылзаа тудуп ажылдаары—Советтерниң, ооң күүсекчи комитеттериниң чугула сорулгазы.

Район девискээринде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң бир, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ийи, район, кодээ Советтериниң 105 депутаты ажылдап, чонга бараан болуп турар. Оларның ажыл-чорудулгазының ажызында районнуң экономиказы улам ыдай хөгжүлдени ап, социал-культура, амыдыралдың чугула айтырыглары шиитпирлеттинип турар. Олар янзы-бүрү ажыл-агый угланыышкынныг күш-ажылчы коллективтерден дешпиттиргени аныяк оолдар, кыстар, улус ажыл-агыйның мурнакчылары болуп турар.

Организастаттынган чыышка район, кодээ Советтериниң депутаттары киришкен. Слёттуң киржикчилеринге оларның моон соңгаар ажыл-чорудулгазынга ажыктыг чүүлдерни район, кодээ Советтериниң күүсекчи комитеттери организастап кылган. Депутаттарны ажыл-херектерже хөй-хүүн киирген лозуң, плакаттарны аскан. Үш Советтиң ээлчеглиг хамы солуннарын үндүрген, депутаттарның чыыжының ажыл-ижиниң дугайында чуруктарлыг стендилерни, оларның бүдүүшкүнерин дерип аскан. Мурнакчы ажылдыг депутаттарның, оларның бөлүктериниң, доктаамал хөй-ниити комиссияларының папкаларын аңаа делгеп салган.

Слёттуң район күүскомунуң даргазы К. С. Дилан ажыткаш, депутаттарның ажыл-чорудулгазының дугайында кыска информацияны кылган.

Округтарга соңгукчулар-биле ужуражылга, отчёт кылып турар чыыштар эртирип турда, чагыглар, дилеглер, санал-шүгүмчүлелдер РАУК-ке, райпо баштаар черинге, районнуң кадык камгалал, иштики херектер килдистеринге хамаарылгалыг айтырыглар хөй. Ол килдистерниң удуртукчулары ажылының талазы-биле кыска-кыска информацияларны кылган.

Депутаттар үстүнде удуртукчулардан хөй санныг ажыл-агыйжы, амыдыралчы айтырыгларны салган. Оларның айтырыгларынга харыыларны берген. Килдистер күүскомунуң удуртулгазы-биле ажылдап турар. Ынчалза-даа чоннуң депутаттарга берип турар чагыглары, дилеглери, негелде-хомудалдары бо адырларда хөй. Ооң күүселдезин чогумчалыг шиитпирлээри бо килдистерниң эде тургустунуп ажылдап турарындан кол хамааржыр.

Дараазында депшиткен коллективинге, соңгуткан округунга депутаттарының ажыл-чорудулгазының дуржулгазының дугайында Мөген-Бүрен кодээ Совединиң депутаты, башкы Г. Б. К. Сааяның, Каргы кодээ Совединиң депутаты С. С. Ооржактың, доктаамал комиссиялар даргалары С. Х. Мамыш-оолдуң, К. М. Кежениң, С. Б. Доңгактың дуржулгаларын дыңнаан.

Депутат ажыл-чорудулганы кылыр дээш хамы өөренип, практиктиг ажыл-херектерге ёзулуг боттандырып турарлар Советтерде хөй. Оларга Каргы кодээ Совединден депутат С. С. Ооржакты, К. М. Кежени, пенсионер депутат К. Д. Аракчааны, район Совединиң депутаттары М. Б. Адан-оолду, З. Б. Сепчакты, Ч. И. Тарынбазырны хамаарыштырып болур.

Советке соңгуткан депутат болуру — хүндүлүг хүлээлгe белен ээс, берге ажыл. Ооң арын-нүүрүндан, бот-идепкейжи чоруундан ол ажыл эки болур. Оларның хөй кезии бир-ле ажыктыг чүвени соңгукчуларынга кылып бүдүрерин оралдажып чорууру. Чамдыктары ол хүлээлгени боттандырып, бадыткаар хемаанчок соңгукчуларга бактадып чорууру. Ындыг депутаттар удуртур эрге-дужаалдыг кижилерде бар. Чамдыктары округтарында соңгукчу бүрүзүнүң өг-бүлезин эргивейн, кижилер-биле амгы үениң негелдезинге дүүштүр хамы чугаа, беседа кылбайн турар.

Ооң уламындан чоннуң чамдык кезээнде таарымча чок чүүлдер бар. Школа дооскаш, шериг эрттиргеш, ажылга хөй-ниитиниң ажыл-херээнге хаара туттунмайн турар аныяктар чок деп болбас. Арагалап, бражга кылып ижип, янзы-бүрү хоранныг сууг чүүлдерже хандыкшылдыг кижилер бар. Чамдык бажыңнарга улус чыгыыр, бүдүү ижип турар кижилерниң бары чажыт ээс. Бо чылдың бирги кварталында ээрик чорааны дээш милицияга 57 кижи кирген.

Ол ышкаш улуг-дарыы школага багай өөренир, корумчурум үрээр ада-иелер хөй. Бо бүгү депутаттарның дээш чок, сула ажылы-биле холбашкан. Кодээ Советтерде депутаттар бөлүктери, доктаамал комиссиялар чогуур деңнелге чедир ажылдавайн турар. Ылаңгыя социалистиг хоойлу дүрүм, аныяктар херектериниң талазы-биле доктаамал комиссиялар, күүском чанында арагалаашкынга удур демисел чорудар административиг, хайгаарал комиссиялары кончуг четпес ажылдап турар.

Күүсекчи комитеттерниң талазындан депутаттар-биле күүском кежигүннери-биле ажылга негелде, контроль ырак-та четпес. Депутат бүрүзү, доктаамал, хөй-ниити комиссиялары, депутаттар бөлүктери чогуур деңнелге чедир ажылдаан турарынче Советтерниң күүсекчи комитеттери кол кичээнгейни салып, организас-массалыг ажылдарны эде тургузуп, чаа ёзу-биле ажылдаарын слёттуң киржикчилери негээн. Слётка болган арга-дуржулга солчулгазы чамдык эки чүүлдерни депутаттарга берип болур, ынчалза-даа бо чедишкиннерни улам быжыглаар талазы-биле чамдык сорулгалар салдынмааны четпес болган.

Маспый-оол ОНДАР.

Эде тургустунуушкун: баштайгы базымнар

1. ХОЙЖУЛАРНЫҢ ЧЫМЫЖЫ

«Хемчик» совхозтуң № 1 бригадазында бо кыжын 9700 хой шупту 17 коданда турар, бөгүнде төрүүр 2450 хойдан 1560-ы оолдапкан. Олардан 103 хураганны чедир албаан. Коданнарда тургузу азырап турар хөй мал чок. Кодан бүрүзүнге ортумаа-биле 3 тонна хире сиген болгаш саваң бар. Төрүүр хойларга база эрткен чылгы хураганнарга суланы, сиген далганың, брикеттерни берип турар. Совхозта дус курлавыры хөй. Чылыг сугну ийи автомашина Ак-Довуракта ТЭЦ-тен чедирип турар. Чогум хар кылын турда, ийи бригадага хар далбыйлаары-биле 4 тракторну быжыглаан турган.

Базыр Хомушку, Мичит Саая оларның коданнарында улуг-даа, биче-даа мал хурменди. Ниити совхозта эрткен чылгы хураганнардан 45-и өлүп хораан.

№ 1 бригадада мал-маганның ниити байдалының дугайында ооң удуртукчузу Хирлигбей Кылын-оолович Сарыглар-биле сайгарып, элээн чугаалаштывыс.

— Бисте чамдык чедишкиннер дээрге ажылды план ёзугаар чорудуп турарывыста — деп, ол тайылбырлады. — Бүгү-ле чүве малдың семиртилгезинден улуу-биле хамааржыр. Ынчангаш чайны долу ажыглаар дээш туржуп турар бис. Кыргылдаңы июнь 15-тен июль 1-ге чедир доозуптар, хойну улаштыр чуггаш, Чес-Адыржe, Ак-Хемче тайгаладыр. А төрүвес малды оон-даа эрте үндүрүптер бис. График ёзугаар хуусаазы кээрге, оларны тайгадан бадырып эккелгеш, кыргааш, чуггаш, оон катап-ла тайгаладыр.

Чайын коданнарны таарып, аңгылаар. Сентябрьда ол коданнар күзеглеп кирип кээр, дүжүт ажаалдазы доостурга, тараа хоорзуннарынга кээр. Ынчангаш малчын кижи чазаандан кыштаанга чедир 4-5 катап көжер. Бригадирниң тайылбыры ындыг болду.

Эрткен чылын бо коллектив бир хойдан 1,9 килограмм дүкү кыргып алган, пландан ажыр 2 тоннаны күрүнеге дужааган. Бо дээрге районда эң дээре көргүзүг. А четпес-ле чүүл — 100 хойдан чүгле 62 хураган алган. Пат көргүзүг. Ооң чүге ындыг болганын малчыннар боттары база совхозтуң специалистери-даа хандыр сайгарып көрген, чогуур организастыг хемчеглерни алган. Бо чылын бригада 100 хойдан 80 хураган, бир хойдан 1,8 килограмм дүк алыр сорулгалыг. Ынчангаш № 2 хойжу бригаданы чарышка кыйгырган.

Чаа чүүлдер: эрткен чылын хураганнарны хойжулардан деңзилеп тургаш хүлээп алыр апарган, а бо чылын совхоз бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээн. Ынчангаш отчёт-үчёт саназылга чүрүму шыңгыыраан. Бригадада чүък машиназын быжыглаан, олар ону кайы хамаанчок ажыглавас апарган. Ээзэш чарыгдал-биле эки шынарлыг, өвей продукцияны алырының чугулазын малчыннар биле билген.

Ам хой оолдаашкыны адакталган. Бо чугула ажылга Долзаң Хомушку, Бек-кыс Хомушку база аныяктар Айлан Доңгак, Ирина Саая олар улуг дузаны көргүскен. Совхоз саанчыларны түскай хеп-биле хандырган. Эрткен чылын хойнуң деңгилдези эки болганындан төрээн хойлар сүткүр.

Бригадада ажылынга кызымак, өскелерге үлегер-чижек болуп чорууур малчыннарга Күш-ажылдың Кызыл Туг орденниг Базыр Ананович Хомушку, Сат Сүрүнович Хомушку, аныяктардан Андрей Очурович Доңгак, Иван Комбуевич Хомушку олар хамааржыр. Коллективте бир дүвүренчиг чүүл — хоочуннарны солуптар аныяктар тывылбас. Ам канчаарыл? Хойжуларның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг чүүлдерни тургузары болур. Партия бөлүү бо айтырыгны дирекцияның, парткомнуң база профэвилеле болгаш комсомол организацияларының мурнунга шыңгыы салып турары чеп.

«Хемчик» совхоз план күүседир дээш мал чеми белеткээринге мөге сан-медээ берип, ооң көрттеминде турган таварылга бар. Ону болдурбазы-биле учётту шыңгыыраткан. Мал чемиинң чарыгдалын шыңгыы хайгаараан. Ооң ачызы-биле сиген, сула далганы безин ам-даа бар болуп турар.

Бир чаа чүүл: эрткен чылын совхозтуң хойжулары боттары мал чемин белеткевээн. Ам бо чылын малчын өг-бүле бүрүзү 10 тоннадан ээзэш ээс сигенни ылап-ла белеткеп алыр деп шиитпирлээн. Бо дээрге бот-орулга-чарылгаже киргениниң база бир ачызы. Бригадада мал эмчизи Галина Саая ажылын шыңгыыраткан. Кыштаглаашкын үезинде Эрги-Барлык суурнуң чурттакчылары малчыннарга улуг дузаны көргүзүп келген. Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң үлегери-биле хой чуулдазынга транспортёрларны ажыглаары-биле чогаадыкчы шевер Мартан-оол Сааяның удуртулгазы-биле ажылдап эгелээн.

2. ИЙИ МУҢЧУЛАР КЛУВУ

Бо совхозтуң сүт-бараан фермазында байдал база багай ээс. Ында 10 саанчы 122 инекти саап турар. Ниити төрүүр инек 210. Оларны шуптузун тарып боозаткан. Инектерниң колдуу үезинде төрүп турар. Бирги кварталда күрүнеге 70 тонна сүт садар планын күүсеткен. Эрткен чылын 329 тоннаны дужааган болза, бо чылын ол көргүзүгнү 346 тоннага чедирер хүлээлгени коллектив алган.

Инектиң саны-даа өспээн, ол хиреде 17 тонна сүттү хөйнү садар. Ында кандыг аргалар барын ферма эргелекчизи Зоя Кер-ооловна Хомушкудан сонуургаан мен. Иштики курлавырларны ажыглаар бодап турар улус болду. Эң ылаңгыя Шыраа-Булакта чайгы баазаны электрижидер. Бо чылын кыштаглаашкын багай эртип турар.

Бо чылын саткан судунуң 61,5 хуузу бирги, эрткени ийиги сорттуу болган. Мону көвүдедириниң аргалары база бар. Мал чеми четчир. Бедүүн чемнерни чымчаткаш, сиген далганы, чарба болгаш минералдыг чүүлдер-биле холааш, берип турар. Силос бир инекке 20 килограмм онаажыр.

Сөөлгү үеде фермада уксаажыдылганы эки чорудуп келгениниден ам Ыйгылак фермазында чүгле симменталь уксааның инектэри бар. Ол дээрге хөй сүт саарының бир кол магадылалы-дыр. Эрткен чылын Лидия Саая бир инектен 2089 килограммны сагган. А Галина Саая биле Лидия Сааяның көргүзүү 1916—1997 килограмм болган. Ынчангаш бо коллективке ам ийи муңчуларның клувун тургузар дугайында айтырыг тургустунуп келген.

Фермада ажылчыннарның составын көөрге, оларның кол мурнуузу партия кежигүннери болгаш комсомолчулар. Олар шупту 23 кижи.

Коллективте күш-ажылдың сагылга-чурумy илдең-не бедээн. Бир эки чүүл мурнакчыларны шөлчап мактаарының чүрүму черле таарымчалыг. Эрткен чылын бир кижи Ленинградка экскурсиялап чораан келген, база бир малчын Болгария чораан. Ам ийи кижи Моол Арат Республикаже экскурсиялаар. Бо дээрге кижи факторунче улуг кичээнгейни салып турарының бадыткалы-дыр.

Фермада инек өдээн аштаарын механизастаан, а суггарарын механизастаарын бодавайн турары канчап-даа четпес. Бот-орулга-чарылгаже кирген болганда, ээзэш күш-биле хөй ажылды кылыр ужурлуг. Бо фермада мал чеми сөөртүрүнде база өдек аштап арыглаарында 4 тракторну быжыглаан. Ынчангаш чарыгдал хөй болуру билдингир.

Бызаа ажаакчылары, механизаторлар, кадарчылар-даа ажылга харысаалгазын билип, чүткүлдүг чорууун көргүзүп турар. Ынчангаш бо коллективтиң чедишкини илдең.

Фермада тургустунуп келген байдалды өөренип көргеш, ийи муңчуларның клувун тургузарын планнап, бодап турарлар.

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.
Барыын-Хемчик район.

КОМСОМОЛЧУ САКМАНЧЫЛАР

«Сүт-Хөл» совхозтуң Чечектиг хойжу бригадазының малчыннары комсомолчу путевка-биле сакманчылап келген кыстар Сайзанак Ондар, Айлан Ховалыг, Алимаа Сарыглар оларны ваажок мактаар. Ажылынга кызымак болгаш биче сеткилдиг бо уруглар ыракты коданнарда хонуп-дүжүп, чаш хураганнарны кээргээчел ёзу-биле ажаап-тежээп турарлар. Боларның кижи бүрүзү-ле чүс ажыг хураганны ыдып, тудуп турар. Олар чаш малды эмнээриниң бедүүн аргаларын шиңгээдип алган.

Ажаап турары хураганнарын улуг, шыырак кылдыр доруктургаш, малчыннарга дужаап бээр деп, олар сорулга салган.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

Редакцияга чагаалар

ТУДУГЖУ ДЕПУТАТ

Алексей Демир-оолович Ондар—хоорай Совединиң депутаты. Ооң ажылдап турар чери «Тыва хөмээты тудуг» трестиң Чадаанада септелге-тудуг участогу.

Ол бодунуң округунга соңгукчулар-биле ужуражып, отчёдун берип турар. Хоорай Совединиң сессияларынга чугаалашкан айтырыгларны соңгукчуларга таныштырып, аңаа хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезинче чонну организастаарынга ооң киржилгези улуг.

Ооң бригадазы эрткен чылын дөрт аал ишти чурттаар ийи бажыңны тудуп, ажыглалга киирген. Тос бажыңның капитал болгаш үүрмек септелгезин кылган.

Бо чылдың эгезинден бээр ийи аал ишти чурттаар бажыңны хоорайның шахтерлар клувунуң чоогунда тудуп эгелээш, бригада ам бо хүннерде ажыглалга кииреринин кызыдып келген. Алексей Демур-ооловичиниң бригадазының мурнунда бо чылын кылыр ужурлуг ажылдары хөй. Ийи аал ишти чурттаар ийи бажыңны, беш бажыңның капитал септелгезин кылыр. Кулун-Дужер аргазындан 1000 кубометр тудуг материалын белеткээр социалистиг хүлээлгелиг.

Аракчаа ОНДАР.

ДУГУРЖУП ЧУГААЛАШКАН

Экономиканы эргелеп башкарарының чаа аргазы — бот-акшаланыышкын база бот-орулга-чарылгаже кирген моон соңгаар чер ажылын канчаар чорударының дугайын «Шекпээр» совхозтуң механизаторлары болгаш суггатчылары семинарга чыглып келгеш чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди партком секретары О. Куулар кылган. Дараазында кол агроном Х. Саая бо ажыл-агый чылында тараажыларның сорулгаларынга доктааган. Часкы тарылгага белеткел кошкак дээрзи кол агрономнуң дыңнадыында илерээн. Кукурузаның 4 тонна үрезини ам-даа четпес, бо чылын тарыыр картофельдиң 80 тонна үрезини чок.

Часкы тарылгага совхозтуң тракторлары барык белен, ынчалза-даа андазын, илиир чедишпес. Оларны садып алыр дээрге, амдыызында акша-хереңги чок.

Аңаа санал берген механизаторлар, суггатчылар чаа аргаже киргенинге байыр чедирип, ону ваажок сонуурган турарын айыткааннар. Оон-биле кады тарылгага белеткел кошкак болуп турарынга дүвүреп, ону эдер талазы-биле саналдарны киирген.

Бо хүннерде совхозта арык-буганы белеткеп турар. Кукуруза звенозу 160 кубометр сай-довуракты буга бажында төккен. 90 кубометр дошту шаптылаан. Ийи трактор чемишчилгелерни чештырып турар.

Аңгатыда Монгуш Шуужуктуң суггатчылар звенозу арык-сумуннарны белеткеп эгелээн. 200 метр узун дүрттүг дошту кошпалаан, 80 тонна довурак-сайны буга үнүнде чалдап төккен.

Ооржак ДОНДУП.
Барыын-Хемчик район.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СУДУНУҢ ПЛЕНУМУ

В. И. Теребиловтуң даргалаашкыны-биле ССРЭ-ниң Дээди судунуң ээлчеглиг пленуму болган.

1988 чылдың февраль 4-те ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң «Экономиканы эргелеп башкарарын эде тургузары-биле холбаштыр Күш-ажыл дугайында ССР Эвилелиниң Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында» Чарлыының үнгени-биле холбаштыр 1984 чылдың апрель 26-да үнген «Күш-ажыл керээзин чарары, өскертирин болгаш соксадырын таарыштырып турар хоойлуну судтарның ажыглаарының дугайында» доктаалынга өскерилгелерни болгаш немелделерни ССРЭ-ниң Дээди судунуң кежигүнү А. Ф. Демьяненконуң илеткелин өзугаар киирген.

Күш-ажыл дугайында хоойлу үндезиннериниң 18 чүүлүнге дүүштүр ССР Эвилелиниң хоойлузунда көрдүнген таварылгалардан өңгүде, администрация күш-ажыл керээзин үзерин профэвилел комитединиң чөпшээрели чокта болдурбас. Адаттынган Чарлыктың киирген тодарадылгаларны барымдаалааш, профэвилел комитединиң чөпшээрели чокта кижи үндүрген фактыны тодараткаш, суд ук айтырыгны профэвилел комитединиң күш-ажыл керээзин үзер дугайында чөпшээрелин бергижеге чедир соңгаарладырын, бир эвес болдунар болза суд сайгарылгазының өске хүнүн тодарадырын пленум тайылбырлап турар. Бир эвес профэвилел комитеди ол кижиниң ажылга эртирер дугайында чөпшээрелди бербес болза, бот-тускайлаң шиитпирни хүлээп ап болур.

Профэвилел комитеди шиитпир үндүрер составы бүрүн эвес турда, шиитпир хүлээп алган таварылгада үнген маргылдааны база ындыг чурум өзугаар шиитпирлеп болур.

Бир эвес ажылдакчы кижини үндүрерин өске органнарның (улус депутаттарының Совединиң, сессиялар аразында күүскомунуң, үстүкү профэвилел организациязының, күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң, назы четпестер херектериниң талазы-биле район (хоорай) комиссиязының, районнуң, хоорайның, хоорайда районнуң улусчу контроль комитединиң болгаш өске-даа черлерниң) чөпшээрели негеттинип турар болза, суд маргылдаа шиитпирлээрин соңгаарладыр хүлээлгелиг. Ол органнар айтырыгны чугаалашкан соонда оларның үндүрген шиитпирин барымдаалап тургаш, суд маргылдааны үзе шиитпирлээр.

Бир эвес ажылдакчы кижини суд шиткелиниң күштүг болуп киргени-биле, эмнелге-күш-ажыл профилакторийинче чорутканы-биле, ону ол ажылга хүлээп алырда хамыдыышкын болдурганы-биле ажылдан үндүрүп турар болза, профэвилел комитединиң чөпшээрели негеттинмес. Ол ышкаш бүдүрүлгениң, албан чериниң, организацияның дүжүрүп турда ажылдакчыларны хостап турар үеде база профкомнуң чөпшээрели негеттинмес.

Бүдүрүлгениң, организацияның, албан чериниң дүжүрүп турда, азы ажылдакчыларның санын кызырып турда, кижини ажылдан үндүрген дугайында маргылдааны сайгарар бетинде, суд баштай бүдүрүлге, албан чери, организация шынап-ла дүшкен бе, штат кызырып турда ол дугайын ажылдакчыга 2 ай бурунгаар дыңнаткан бе дээрзин шылавылаар ужурлуг. Ажылдакчыларның штадын кызырып турар үеде администрация дөмейлешкен мергежилдерни база албан-дужаалдарны солуштуруп болур турган бе дээрзин база суд шылавылаар. Бо таварылгада бедик мергежилдиг ажылдакчыны өске черже, аңаа турган мергежили чавыс ажылдакчыны хостааш, ооң орнунга киирип болур.

Пенсия назыны четкен болгаш назылап кырааны дээш долу пенсия алыр эргелиг ажылдакчылар-биле күш-ажыл керээзин үзериниң чурумун пленум тайылбырлаан. Бир эвес ындыг ажылдакчылар ак сеткилдиг ажылдап, коллективтиң хүндүткелин чаалап ап турар болза, администрация биле профэвилел комитеди олар-биле күш-ажыл керээзин күштүг кылдыр арттырып ап болур. Ындыг категорияның өске ажылдакчылары-биле керээни ийи таланың чөпшээрели өзугаар күш-ажылдың хуусаалыг керээзин ийи чыл чедир чарып болур азы профэвилел комитединиң чөпшээрели өзугаар администрация хостап болур. Чүгле ийи неделяның дыштаныгга пособиезин төлеп бээр.

Ол маргылдааны чарып турда, суд пенсия назыны четкен ажылдакчының хар-назыны четкен бе (эр кижи 60 хар, херээжен кижи 55 хар) дээрзин база назылап кырааны дээш долу пенсия алыр эргелиг бе дээрзин барымдаалаар. Бир эвес ол ажылдакчыларны күш-ажылчы коллектив соңгаан азы ол категорияның ажылдакчыларының назыының барымдаалап ажылдан хостаарын хоойлуда өске дүрүм өзугаар көрген болза, ынчан ону ажыглаары болдунмас.

Ажылдаар черинге ээрик келген азы наркотиктиг, токсиниг чүүлдер ажыглаан дээш ажылдан хостаан дугайында маргылдааны чарарда, суд ук кижи ону ажылдаар черинге, ажыл шагында ажыглаан бе дээрзин шылавылаар. Бо таварылгада ажылдакчыны ээрик дээш ажылдан чайлаткан бе, чайлатпаан бе дээрзин барымдаалавас.

Ажылдап турар черинден күрүне азы хөй-ниити өнчүзүн (бичии-даа хемчээлге) оорлаан болза, ол ажылдакчыны буруулуг дээрзин бадыткааш, ам ажылдан үндүрер. Ону улус судунуң шиткели-биле, күш-ажылчы коллективтиң, эш хуу судунуң, хөй-ниити организациязының шиитпири-биле бадыткаар.

Бир эвес ажылдакчыны шын эвес үндүрген, а ону катап ажылга тургузар дээрге соң ажылдап турганы бүдүрүлгезиниң, албан чериниң, организациязын дүжүрүп каапкан болза, суд дөмей-ле ону ажылдан үндүргенин шын эвес деп көрген соонда, ук бүдүрүлгени дүжүрген комиссияга азы органга, а чамдык таварылгада ук бүдүрүлгениң хүлээлгезин бодунга алган организацияга ажылдаваан турган үезиниң шалыңын төледир, бо таварылгада база үш айдан хөй эвес үениң шалыңын төледир. Эргежок чугула апарганда суд чери ук организацияга ажылдакчыны ажылга киирерин айтып болур.

Өске ажылче ук ажылдакчының чөпшээрели чокта шилчиитпес дугайында дүрүм хевээр арткан, чүгле бүдүрүлгеге эргежок чугула апарганда азы аңаа турушкун болганда, ол ышкаш чурум хажытканда ону чөпшээрел манавайн шилчидип болур.

Ажылдакчының чөпшээрелин айтырар шилчилге дээрге ооң мергежилинге, албан-дужаалынга таарышпас ажылды ынчаар санаар. А бир эвес ол-ла бүдүрүлгеге, албан черинге, организацияга азы структурлуг бүдүрүлгеге ол-ла албан-дужаалга, мергежилге шилчидер болза, чөпшээрел айтырары албан эвес. Бо таварылгада девискээр база ол-ла турар ужурлуг.

Бир эвес бүдүрүлгеге азы организацияга өскерилгелер болуп, ажылдакчының ажылдаар байдалынга, шалыңынга, чиигелделеринге, ажылдаар чурумунга өскерилгелер болганда, мергежил солуур апарганда, разрядын өскертир ужурга таварышканда, ол дугайын аңаа ийи ай бурунгаар дыңнадыр. Бир эвес чаа негелдеге ол чөпшээрешпес болза, ооң биле күш-ажылчы керээзин үзер.

Бир эвес бригада кежигүннериниң санын кызырар деп шиитпирни бригада хүлээп алыр болза, кымның штадын кызырар дээрин бригада администрация мурнунга тургузуп болур. Ол кижини бүдүрүлгеге ажыглап болур деп администрация санаар болза, ону өске ажылче мергежилин барымдаалап шилчидер. Ындыг ажыл чок болза өске ажылды база саналдаар. Ажылдакчы оон ойталаар болза, күш-ажыл керээзин үзер.

Пленумнуң ажылынга ССРЭ-ниң Чиңгине прокурору А. М. Рекунков, ССРЭ-ниң юстиция министри Б. В. Кравцов олар киришкен.

(СЭТА).

Номчукчу айтырыг көдүрүп тур

КАЖАН КАМНАП ӨӨРЕНИР БИС

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың ачызында, ленинчи национал политиканың авыралы-биле төрээн Тывавыс хүн бүрү сайзырап турар. Аңаа бистер, республиканың ажылчы чону, сеткил ханып өөрүп чоруур бис. Мындыг кайгамчык үеде ажылдап, чурттап чораш, ооң алыс дөзүн, кедизин углап билбес, чүгле бодунуң хүнде эрге-ажыын бодаар, онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чок, кылган ажылының шынарынче кичээнгей салбас, чуду-каралаар, күрүнениң өнчү-хөреңгизинге кам чок, «мээңии эвес, хамаан бе» дээр хөөннүг чамдык кижилерниң бары хомудаачыг. Бистиң эде тургустунуушкунувуска ындыглар дыка хоралыг.

Мен бо удаада үрегдекчи чорук дугайын бижип, бо талазы-биле черле чүнү кылзывысса эки дээрзин эш-өөрлер-биле солун дамчыштыр санал-оналымны солчур бодай-дыр мен.

Республиканың кайы-даа булуңунга чоруурга (ол чүгле бистиң Тывада ындыг деп бодаар мен) суурларда, хоорайларда чирик-курзук хериммер, штакетниктер, ойбак-дежик соңгалар база вокзалдарда, клубтарда, культура бажыңнарында, автобустарда элдепээзин бижимелдер, шыймактар, орук-самдар сандайлар кижиниң караанга чаржынчыг, өске черден келген улус көөрге, та кандыг, оларның сагыш-сеткилинге чүү кирер ийнаан. Кижи олурган бажыңының херимин, херээжен-даа кижи болза, канчап черле чаңгыс кадаг алгаш, ону быжыглап септеп албас чүве ийик? Чок болза чаны-биле эртип бар чорааш кижиниң айбылаза, дилезе, ол чажам дээр деппе! Канчап черле кижиде ээ сеткил чок боор чүвел? Янзы-бүрү «тураскаал» бижиктер, аттар, чер-чурт ады Кызылда Политиктиг чырыдылгының бажыңының биче залында безин сандайларда эдерик. Элдепле чүве. Бижек-биле оюп, «читпес, балалбас» кылдыр бижээн «тураскаалдарны» чеже дээрил! Ону аныяктар бижээн деп дидим чугаалаар мен. Улуг улус залга олуруп алгаш, канчап бижек-биле ону оюп бижип олурар деп? Боттарының балалбас аттарын эки ажыл-херекке, спортка, культурага арттырып турар болза тергиин-не эки-дир ийик.

Бир эртен Кызылда Советтер бажыңының театрның чоогунга кылаштап чор мен. Ында бок тегер, саазын октаар урналарны шуптузун доңгайты октагылап каан чыдыр, богу артында текту берген, сактырга, олап кандыг-бир хат-шуурган, үрегдекчилер-дээрбечилер хамык чүүлду чүлгүй шаап эрте бергензиг. Ол кандыг ындыг «күчүтеннерниң» сүр күжул? Эриин ашкан үерлээн хем дег, кужун канчаар-даа аайын тыппайн чоруур кижилер ол эвес ыйнаан?!

Ам малчыннарның кыштаг-хоразының дугайын чугаалажылыңар. Суурлар, хоорайлар чоогу, улустуң эргижар оруу кыштагларлыг малчыннар түрээр, түрээр! Хөөкүй малчыннарның бажың-балгадын, кажаа-хоразын ээн черге үптеп тонап, үрегдеп кааптар. Кужур малчын кыжын кежуп кээрге, кыштаанга «дээрбечилер-үптекчилер» үеннеп каапкан, чоннуң чугаалажыры ышкаш «адыг ойнап каапканы-биле» дөмей болур. Соңга шили, түүйбу диленир. Печканың херекселдерин тонап апарган боор, ол хамаанчок бажыңның шалазын безин чудуруп-кеш чорупкан болур. Бичии тудугларны —чунар-бажыңнарны база арттырбас. Хамык материалдар тыптынар, ону катап кылыр — кайы хире күш болгаш шуудап үнүп турарыл? Чыл санында үрегдээн чүүлду катап кылырының орнунга, чыл санында чаа тудугларны кылып турган болзувусса, тудуг-суурларывыс сайзырап-ла тургай эртик! Ол бүгүге бистиң шуптувустуң акша төгериивис, эт-хереңгивис үнүп турар ышкажыл. Ону чүге бодавазыл!

Ээн коданнардан бодунга херек янзы-бүрү чүүлдер-ле кавырыктанып чоруурларывыс база бар харын, чежыргаш чоор. А кол-ла үрегдекчилер 5-6 класстардан өрү назылыг оолдарывыс-ла болгай.

Шак ындыг кижилер—улуглар, бичиилер-даа бистиң экономикавыска база моралывыска аажок улуг каража-когаралды чедирип чоруурлар. Ам канчаарыл? Чамдык суурларда, Эрги-Барлыкта база Барлыкта кудумчулар аайы-биле өөреникчилерниң бөлүктери бар, хостуг үеде оларны хайгаараар, янзы-бүрү ажылдарны чорудар. А дыштанылга үезинде ажылы улам дыңзыыр. Бүгү чуртка безин таакпылавас талазы-биле бүдүн хүнну чарлап турар-дыр. А бистиң республикага камналга чылын, үрегдекчи чорукка удур демисел чылын чарлаза чул! Бодап көөрге, бүдүн чыл дургузунда кым чүну-даа үреввээн, харын үрелген чүүлду катап кылган дижик, чеже хире чүүлдерни камнап ап болур-дур?

Кам чок чорук-биле кижи бүрүзүнүң демисежир үези келген. Ону ам боттарывысла көрээвис-биле көрүп тур бис.

Мээң бо саналым талазы-биле эш-өөрлер чүү деп бодап турар ирги?

Хүргүл-оол КАН-ООЛ.
Күш-ажылдың шиваанды.
Тээли суур.

Агаар дугайында чүнү билип ап болурул?

БАШ УДУР БИЛИП ТУРГАН БИС БЕ?

Бо чылдың март 11-де «Шын» солунга «Бай-Тал» совхозтан сакманчы Дагжы Хертектиң «Шуурган соонда...» деп материалынга хамаарыштыр харыылы бижиирин оралдажып көрейн. Январьда чамдык районнарга, ооң иштинде Бай-Тайгага, күштүг хат-шуурган болган, ооң түңнелинде улус ажыл-агыйынга база хамаатыларның хууда өнчү-хөреңгизинге улуг каража-когаралды чедиргени билдингир. Автор ук чагаазында агаар-бойдустуң хай-халавының баш удур чоокшулап олурарын, кажан боорун чүге дыңнатпайн турарын база метеостанцияларның аразында харылзаазы бар бе. Космостан безин агаарның байдалын көрүп шинчилеп турар үеде хат-шуурган дугайын баш удур шинчилеп, ону дыңнадып болгу дег дээрзин бижээн. Шын айтырыг.

Мен бодум Бай-Тайга районнуң метеостанциязының начальниинде ажылдап турар мен. Ынчангаш Д. Хертектиң ол айтырыг-чагаазы меңээ дорт хамааржыр-дыр. Бистиң станциявыс агаарның байдалын бүгү хевирлер талазы-биле үш шак болгаш-ла дүн-хүн дивейн, Кызылче, Красноярскиже дыңнадып турар. Районда чүү боор, чүгле чаңгыс хүннүң болур агаарын баш бурунгаар билип ап болур дериг-херекселдерлиг бис, а ону шинчилеп билир аргавыс шуут чок. Бир ай бурунгаар азы келир айның агаарын Иркутскиниң гидрометтевүнүң тускай эртемниглери тургускаш, ону өөренгеш, сайгаргаш, оон бисче чорудар, ол бюллетеньнерни чогуур албан черлеринге чедирип турар бис.

Чогум шуурган болурун бисти мурнай-ла Кызылдың, Красноярскиниң метеостанциялары билип каар, ында тускай эртемниг синоптиктер боттарының нарын дериг-херекселдериниң дузазы-биле бичии-бичии метеостанциялардан баргылаан медээлер өзугаар тодарадып кылгаш, районнарже, удуртур ажылдакчыларже чорудуптар. Ону, чижээ, бистиң Бай-Тайга райкүүском, районнуң агроүлетпүр каттышкыышкыны алгаш, оон ам совхозтарже дыңнадып, чарлаар ужурлуг. Олар силерге, малчыннарга, дыңнадыр, хамык айыыл-халап дугайын сагындырар, чогуур хемчеглерни алыры-биле ажылды организастаар. Оон аңгыда телевизор, радиоприёмниктер дамчыштыр база ол дугайын билип ап болур. Агаарның чылыг, соогун, хат-шуурган дугайын үргүлчү дыңнадып турар болгай.

Чамдык таварылгаларда атмосфераның (агаарның) болуушкуннарының үгленыышкынын дораан база өскерлип болур: чер-черниң географтыг туружунуң болгаш агаарының аайы-биле. Чижээ, район төвү— Тээли суурга ынчангы шуурганнаттың күжү Бай-Тал биле Кызыл-Даг суурларга бодаарга, кошкак болган.

Бир хараадаанчыг чүүл болза, районнуң кедээ ажыл-агыйының тускай эртемниглери база өске-даа удуртукчу эштер бистиң ажылывыстың кол утказын билбес, херекке албас боор-дур. Ону бо мергежилимге хөй чылдарда ажылдап келгеш көөдүм, билдим. Чүгле кажан бойдустуң хай-халавы болган соонда, олар ам-на дүвүреп үнер, ынчан бисти харын сактып кээрлер, чүге дизе өлген мал-маганның, долу хаккан дужуттуң өртээн доктаадып, курстрахованиеден төледир алырда, бистиң дузавысты ам-на дилей бээрлер. Орте бистиң киржирибис дорт хүлээлгевис харын.

Ынчангаш ам бистерниң районнарда метеостанция ажылдакчыларының, дилээвис чүл дээрге, бистиң медээлеривисти специалистер база удуртур эштер тоомчага ап, агаар талазы-биле кандыг-кандыг медээлер кээп турарын черле эки өөренип көөр, айыыл-халапка удур баш удур хемчеглерни алыр херек. Күрүнеден акша-хереңгини үндүргеш, ындыг штаттарны тудуп турары таварыырга эвес-ле болгай.

Бистиң малчыннарывыс хоочуннар, өгбелер кандыг агаар болурун янзы-бүрү демдектерден база билип ап турганын черле өөренири, барымдаалаары чугула. Оларның чамдыктары бо-дур. Бир эвес долу тырыкы айны долгандыр кареңгызымаар кестүр болза, чаъс азы хар чаар, ол кареңгы хелеге 2-3 каът болур болза, шуурган болур. Тулаа, суг куштары үргүлчү эштип, суже шымнып турар болза, хадыыр. Ийи каът челээш турупса, чаъс оштаар. Дурувалар аажок дүрген-дүрген ужуп чоруур болза, хат хадыыр. Хойлар дешкилежирге—шуурганнаар. Чочагай хөй база чылгы мал дууру-биле чер казып, бажын соңгу чүкче угландырып алгаш оъттаар болза, узун кыш болур. Хүн ажып бар чорда, булуттар ора соккулап каан хевең ышкаш самдарланып, тараар, кызыл-булуттаар болза, чаъс чагбас, аяс агаар болур дээн ышкаш.

Светлана БАЙДОС.
Тээли суурда метеостанцияның начальниги.

СУУРУВУС ӨЗҮЛДЕЗИ

Хем эриинде турар Эрзин суурга ажылдаары-биле 1943 чылда кээримге каш бичии бажыңнарлыг, 90 ажыг өөреникчилиг чеди чыл школалыг, үш өрээл бичии эмнелгелиг, чаңгыс бичии магазинниг, бичии столоваалыг чер болган. Район төвүнүң харылзаалыг ажылдакчылары колдуунда кидис өглерге чурттап турган.

Төпке автомашина турбаан, почта мүн-не бар, Кызыл-биле телефон харылзаазы бар-даа болза, неделяның ужу-бажында арай боорда чугаалажып болур. Ону безин улуг чедиишкин кылдыр көөр турган.

Бистер, эмнелге ажылдакчылары, аъттар мунуп алгаш эмчи дузазын чедирип, чүс ажыг километрлерни безин эртип турдувус. Хем ол чарыынче шөйген демир дамчыыштыр-даа аргыжып турган таварылгаларывыс бар. Ол үеде Эрзин хемин кежир көвүрүг-даа турбаан. Кызылче чедер кижилер Шуурмакка аът-биле чедип алыр, оон улаштыр автомашинага олурар турган.

Райпо бараанннарны Балгазындан аът-шары-биле сөөртүп ап турду. Хлебти чүгле школага чорудуп берип турган. Ол дээрге ам төөгү болу берген.

Бо чылын суурувус тургустунганындан бээр беженнээн. Ол үениң иштинде ол шуут таныттынмас болган. Үш каът школа, ийи каът эмнелге, райпо баштаар чериниң бажыңнары, райкомнуң чараш бажыңы, хөй-хөй чуртталга бажыңнарлыг кудумчулар.

Электри чырыы бистиң амыдыралывыстың тудуш кезии апарган. Теледамчыдылганың ийи программаларын көрүп турар бис. Бо чылын райповуста колбаса кылыр цех база ажыттынган. Кылдынган өске-даа чүүлдерни моон-даа хөйү-биле санап болур.

Ынчангаш кижи чаагай амыдыралга өөрүп, чалыы салгалды сургап, эде тургустунуушкунуң амгы үе-чадазы уламна ханылазын, калбарзын деп күзеп, боттуң ээээш-бичии үлүүн ол улуг херекке киириксээзи улам келир-дир.

Кыргыс ЛАМАЖАП.
Күш-ажылдың хоочуну.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

АЯС ХҮНДҮС «ЧАҢНЫК»,

азы Чөөн-Хемчик районда коллективтиг арагалаашкын

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселдиң күштелгенинге, хөй-ниитиниң килеңинге шыдашпайн, бистиң кудумчуларывыска тендирип, чурум хажыдыышкыны кылыр кижилерниң ховартаанынга өөрүп турдувус. Ынчалзажок, бистиң ол өөрүшкүвүс үр болбаан. Арагалаашкынга удур демиселди арагага удур демисел-биле солуп, шала даамчыргай байдалче шилчий бээривиске, арагага хандыкшылдыг кижилер база катап бажын кожайтып келген. Хөй-ниити организациялар ажылын бичии-ле суларадырга, арагалаар чорук катап хөндүрлүп эгелээн. Оон туржук коллективтиг арагалаашкыннар келтерээн. Ооң чижээн Чөөн-Хемчик районда көрүп болур.

Бирги кварталдың төнчүзүнде «Искра» совхозтуң кол специалистери болур мал эмчизи Сергей Ондар, кол зоотехник Бүрбү Монгуш, бригадир Григорий Хомушку олар коллективтиг арагалаашкынны организастаан. Бирги кварталда Чадаана хоорайга арага шуут сетпаан болгай, а совхозтуң девискээри арага ишпес зонага санаттынып турар. Специалистер ээиртир суксунну кайыын тып алганыл? Олар күрүне малын эмнеп, сыкыртырда ажыглаар спиртти ижип алган болган.

Шак ындыг арагалаашкыннар өске-даа совхозтарга, профессионал-техниктиг училищеге болгулаан. Хендергейге спирт ишкен кижилерниң кол нурууззу херээженнер болганы чудаи дора.

Март айның төнчүзүнде чоруткан профилактика хүннериниң дургузунда чурттакчылардан 600 ажыг литр браганы тыпкан. Ол дээрге чүгле чеди хонук дургузунда чоруткан профилактика-дыр, чүгле самыыг бажыңнардан тыпкан пиво, брага-дыр. Районда кемхерек үүлгедиишкиннери эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, 45 хуу өскен. Ол үүлгедиишкиннерниң 60 хуузу чүгле Чадаана хоорайга онаашкан. Оларның үштүң бир кезини ээиртир суксуннар ажыглаан кижилер үүлгеткен болуп турар.

Чадааның ийи каът аалчылар бажыңынга хонуп чыткаш, ооң бир ажылдакчызынга мындыг айтырыгны салдым:

— Дүне база аалчылар хүлээп алыр ажылыңар чай чок-ла-дыр аа?

Оон харыылааны:

— Дүне када келген аалчылар-дыр дээш эжикти ажыдыптарга, чок болза ээрик кижилер, чок болза школачы оолдар болур чорду. «Сут ижип алыылы» дээш дилениp келген оолдарның соонда, одеколон шилдери-даа артып каар, бир кижиниң карманындан чыдыг чашпан-даа уштунуп калды...

Оон бадыткалы кылдыр хоорайның үш школазының чээрби өөреникчизиниң арагалааның айтып каайн. Дугаары ийи школада байдал эң дүвүренчиг.

Чадааның кудумчуларынга орайга дээр маннажып турар школачыларны бо-ла көрүп болур. Келген хүнүвүстүң кежээзинде рейд кылып чораш, Зинаида болгаш Александр Рыковтарның бажыңынга кирдивис. Оларның 3 класста өөренип турар Игорь дээр оглу портфелин школага каапкаш, бажыңынга 2 хондур келбээн. Чербиниң школа-интернадында өөренип турар уруу Галя ам бир ай чартык дургузунда ында-даа, мында-даа чок. Бажыңның херээжен ээзи уругларын чаш турда арагалаашкынче сундуккааш, оларның кижизидилгезинче сагыш салбайн келген. Арагалаашкынга дүлдүнген турган чылдарның ажыг үре-түңнели бо-дур: беш уругларының ийизи бажыңда-даа, школада-даа чок.

Ам ажыл чок орар Владимир Лопсан-Серенович Сат бодунуң ээириктер сергедир черге сөөлгү катап киргенин коллективтиг арагалаашкынга шамнаар болду. Ооң өөнүң иштин, музыка школазының башкызы Сайым Куртулековнаның бадыткалы-биле, белеткел конторазынга март 6-да коллективтиг арагалаашкын ылап болган, оон түңнелинде дөрт кижи ээириктер сергедир черниң аалчылары апарган. Контораның директору Хеймер-оол Ондар ол фактыны шын эвес деп санап турар. Ооң ылап болган, болбааның чогуур органнар тодарадыптар, ынчалза-даа ол улуг эвес организацияның дөрт кежигүнүнүң ээириктер сергедир черге хонганы бадыткаттынган.

Чөөн-Хемчик районда нептерээн коллективтиг арагалаашкыннар шынап-ла чырык хүндүс чаңнык ышкаш апарган. Бүгү кижилер эде тургустунуушкуннуң революстуг херээнге киржип, үндезин чаартылгаларны боттандырып турда, арагачылар амыдыралдың хөлегезинде артып каап турар. Арагачылар удур демисел шиитпирлиг үе-чадазынга ам-даа четпейн турар-дыр. Районнуң ээириктер сергедир чери өзулүг ээн турбас орам апарган. Бо чылдың баштайгы үш айларының дургузунда аңаа 132 кижи кирген. Оон чорутканы дыңнадыгларга чүгле 27 харыы келген. Албан, организация черлериниң удуртукчулары, хөй-ниити организацияларның арагалаан кижилерниң херээн хурал-суглааларга чугаалажып көрбейн турар-дыр. Ооң түңнелинде арагачылар ээириктер сергедир черге улай-улай кирип турар. Чижээ, үстүнде адааныывыс Владимир Сат эрткен чылын 5, бо чылын 3 катап кирген. А бо дээрге дээди болгаш тускай—ийи эртемниг кижи ышкажыл!

Арагачылар-биле демиселди дээштиг болдурарының бир аргазы — ажылчы чоннарның культурлуг дыштанылгазын чөптүг организастаары болур. Районда бо талазы-биле ажыл кошкак тургустунган. Апрель 1-де районнуң Культура бажыңының директору Маадыр-оол Борбаа-ды ол-ла чериниң бухгалтери болур кадайы Раиса Алексеевна-биле кады ажылдаар черинге арагалаан. «Кежээкиниң 9 шак ажып турда бисти шагдаалар тудуп аппарды. Чүгле ийи шил водка ишкен улус бис» деп, Раиса Алексеевна берген тайылбырынга бижээн.

Бо чылын Чадааның ээириктер сергедир черинге ортаакы звенонуң 34 удуртукчузу киргенин демдеглеп каалы. Районда арагалаашкынның массалыг болуп турарының дөзу мында эвес бе? СЭКП Чөөн-Хемчик райкому болгаш райкүүском удуртукчу кадрларга негелдени кошкак тургускан. Чаңгыс чижек. Эрткен чылын нефтебааза директору Виктор Ковалёв ээириктер сергедир черге үш катап кирбээн шаанда ону ажылындан дүжүрбейн, ооң үлегер чок чоруу-биле эптежип келген. Барык-барык партия райкомунуң бюро кежигүнү, районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы турган Хожур-оол Монгуш канчап ээриктер сергедир черже кирерин чедир арагалапканыл?

Чадаана хоорайда арагачыларга удур демисел чорудар ужурлуг комиссиялар-ла хөй, Хоорай Соведи, ооң күүскомунуң даргазы Калдар-оол Күүлар бо талазы-биле чүнү кылыпканыл? Эрткен чылын ийи рейд чорудкан. 365 хонук дургузунда ийи-ле рейд дээрге, эээш эвес ышкаш-тыр бе, Калдар-оол Комбуевич?

Кодур-оол ОЮН
(«Шынның» корр.).

БАДЫТКААРЫНЫҢ ЭГЕ БАЗЫМЫ

Бай-Тайга районда Тээли ортумак школазының башкылар коллективи (директору А. Б. Саая) районнуң Культура бажыңынга «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези» деп эртем-практиктиг конференцияны ада-иелерге организастап эрттирген.

Чыглып келген ада-иелер боттарының сагыш-сеткилинден араганың уржуктарындан адырлырының аргаларын чугаалап, ажы-төлүнүң өөредилгезинге, кижизидилгезинге салыышкын салырын саналдааннар.

Ылаңгыя сөөлгү үелерде район төвүнде, чурттакчылыг суурларда неделяның среда хүнүнде бир күш-ажылчы коллектив спортчу оюн азы темалыг кежээни организастап эрттирип турары чаңчыл апарган.

Бо чаа эгелээшкин чоннуң хостуг үезин шын ажыглаарынче чаңчыктырып, ээзр чорукту бадыткаарының эге базымы деп ада-иелер үнелеп чугаалааннар. Шак мындыг темалыг конференцияны районнуң өске-даа суурларынга эрттирерин олар саналдаан.

Көк-оол САЛЧАК.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

Делегей медээлери

ПРАГА. Эрткен субботада болгаш воскресеньеде Чехословакияның Коммунистиг партиязының 62 район организацияларынга партконференциялар эрткен. Оларга ииштилелди эде тургузарының, социалистиг демократияның хөгжүлдезиниң байдалдарында партийжи ажылды сайзырадыр айтырыглар, ЧКП-ның XVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырып чорудуп турар үеде чедип алдынган түңнелдерге үнелелди кылган. Хөй-ниити херектерин эргелеп башкарарынга ажылчы чоннуң киржилгезин калбартырының айтырыглары чүгле черни ээлээн. Партия конференцияларының ажылдарында ЧКП-ның удуртукчулары киржип турар.

ГАВАНА. Куба-совет найыралдың ассоциациязының (АКСД) чыл санында болур отчёттуг ассамблеязы болуп эрткен. Аңаа Хосталга ортуулуунуң бүгү-ле булуңнарындан келгилээн АКСД-тың удуртукчулары болгаш активчилери, хөй-ниитиниң төлээлекчилери киришкен. Шуулганның президиумунга республиканың партия, күрүне болгаш хөй-ниитиниң албан черлериниң удуртукчулары киришкен. Ассамблеяның ажылының үезинде АКСД-тың ажыл-чорудулгазынга эрткен чылын кол кичээнгей ССРЭ-ниң тайбың политиказын, чепсегленнишкинниң дужурерилче болгаш чаавырлылышкынны база быжыг тайбыңны чедип алырынче угланган Совет күрүнениң эгелекчи саналдарын, а ол ышкаш СЭКП-ның XXVII съездизиниң болгаш ооң соонда болган пленумнарның шиитпирлерин пропагандалаарынче угланган.

(СЭТА).

МАССАЛЫГ ЧЫСКААЛДАР

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). «АКШ, Панамадан, бүгү Төп Америкадан холуң ырат!», «Панамадан америк шериглерни үндүрер!», «Кариб бассейнинде болгаш Төп Америкада АКШ-тың шериг өөредилгелерин соксадыр!». Ындыг лозуңнар-биле удурланыышкынның массалыг чыскаалдары ында эгелээн. Ооң эгелекчилери дайынга удур демократтыг организацияларның эвилели болган. Чыскаалганнар мурнунда Панама каналынга америк зонаның губернатору, чоокта, амгы үеде АКШ-тың күрдепартаментизиниң консультантызы генерал Дэвид Паркерниң доктааганы «Холидей инн» дээр аалчылар комплекизиниң чанынга таңныылдарны тургузуп алганнар.

«Каттышкан Штаттарның администрациязы Панаманың чазаан ажыы-биле дүжүрерин оралдажып турар» деп, чыылганнарга чүве чугаалааш, «Дайынга удур улусту мобилизастаары» организацияның төлээлекчизи Пол Гринберг медеглээн.

Каттышкан Штаттар Панамаже шериг болгаш экономика талазы-биле ыыдыышкынны күштелдирип турар. Ол чуртче чаа шериг кезектерни болгаш шериг техниказын доктаамал чорудуп турар. Чоокта чаа ынаар 1300 кижи составтыг америк шериглерни «америк хамаатыларның камгалаары-биле» деп сылдап алгаш чорутканы. Каналдың зоназынга АКШ-тың шериглерин көвүдеди тургузарын ол чоокта улуг хемчээлдиг шериг өөредилгезин чорудары биле кады кылып турар.

ЧУРУКТА: өөредилге үезинде.
АП—СЭТА-ның телефотозу.

Коммунист дугайында чугаа

ТӨЛЕПТИГ ЧОРУУ-БИЛЕ

Бо чүүлүмге коммунист, хөй чылда ажылдап келген, хоочун башкы Д. Х. Демчик дугайында чугаалаксадым. Демир-оол Хертекович 1960 чылда Красноярскиниң башкы институдун дооскаш, Чыраа-Бажы ортумак школазынга башкылап, хөй чылдарда өөредилге эргелекчилеп ажылдаан. Эрткен чылын башкылар коллективи Д. Х. Демчикти школаның директорунга соңгуп алган.

Кижи башкы боор төрүттүнмес. Башкы болуру — талант, кызымак, үйгу-дыш чок күш-ажыл, дилээшкин база катап дилээшкин. Амгы үе кандыг-даа мергежилдиг кижилерниң башкы, директор замагнчок кижи бүрүзүнүң шугдүнүп, чогаадыкчы бөзү-биле эде тургустунуп ажылдаарының үези. Ону дуржулгалыг башкы коммунист эки билир. Демир-оол Хертекович 27 чыл дургузунда хоочун, дуржулгалыг башкылардан өөренип, боду билиг-мергежилин доктаамал бедидип, чаа чүүлдерни ажылынга дилеп тып, хөй-хөй кижилерни эртем-билигге өөредип келген. Ол бодунуң эртеми — химияны кончуг эки билир, билиглерин өөреникчилерге дамчыдып бээринге үрен талантылыг. Химия эртеминиң улус ажыл-агыйынга ужур-дузазын өөреникчилерге хандыр тайылбырлап, бодунуң өөреникчилеринге бызыг, таны билиглерни берип чоруур.

Школаның башкыларының хөй кезии — Д. Х. Демчиктиң доостурган өөреникчилери. Школада өөредилге эргелекчизи Бора Даваевна Ондар, класстан дашкаар ажылдар организакчызы Таисия Чиктоловна Анр-Самаа, партия эге организациязының секретары Тамара Кызыловна Куулар дээш оон-даа өскелер ооң өөреникчилери-дир. Бо өөредилге чылының эгезинде бистиң 4 кижи башкының тускай эртемин чедип алгаш, школазынга башкылап чедип келген. Дыка хөй өөреникчилери улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларында ажылдап чоруур. Оларга башкы Д. Х. Демчик чоргаарланыр.

Д. Х. Демчик идепкейлиг хөй-ниитичи, аныяк башкыларның дагдыныкчызы, школада теоретиктиг семинарның доктаамал удуртукчузу, «Билиг» ниитилелиниң лектору, чон ортузунга кижизидилге ажылынга бодунуң билиин, арга-дуржулгазын харам чокка берип келген. Ону школа директорунга соңгаан соонда, школага ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазын боттандырар талазы-биле ажылдар эккээн. Школада күш-ажыл өөредилгезинче болгаш кижизидилгезинче, профессионал угланыышкынга хамаарыштыр хөй ажыл кылдынып турар. СЭКП ТК-ның (февраль 1988 ч.) Пленумунуң шиитпирин амыдыралга боттандырары-биле кол кичээнгейни өөредилгениң шынарын бедидеринче, өөреникчилерниң билииниң болгаш күш-ажыл кижизидилгезиниң шынарының бедик болуруун хандырарынче кол кичээнгейни салып турар. Пленумнуң шиитпирлеринде херек кырында байдалы болдунар аргазы берип турар школаларга өөреникчилерниң профессионал белеткелин үргүлчүлеп болурун айыткан болгай.

Бистиң школаның бөгээзэ совхозка чолаачыларны болгаш трактористерни өзүлүг мергежилдиг кылдыр белеткеп шыдаар чер апарган. Башкы Макар Кууларның удуртулгазы-биле эрткен өөредилге чылында безин тракторист мергежилиниң тускай шынзылгазын 46 өөреникчи чедип алган. Чайгы үеде өөреникчилер совхозтуң 600 хоюн башкы Андрей Кара-Салдың удуртулгазы-биле кадарып чайлааш, оон 11 тонна немелде деңзини алгаш, совхозтуң дирекциязындан тускай шаңналды алганнар.

Школа реформазын боттандырарынга башкының ролю, үениң негелдезинге дүүштүр башкының чогаадыкчы өзүлдезин, СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш башкы бүрүзү чүнү кылза экил деп айтырыгларны башкылар чөвүлелинге, партия хуралдарынга сайгарып, башкыларның онаашкан ажылынга харыысалгазын кедүрер талазы-биле хемчеглерни ап турар. Чыраа-Бажы школазының Чөөн-Хемчик районда мурнакчы арга-дуржулгазы өске школаларга нептередир методиктиг төп апарганында Д. Х. Демчиктиң улуг-хуузу улуг.

Кижизидилге ажылы төнчү чок, кижизидилгеге үзүктелиишкин, оожургаашкын турбас. Бо ажылдарны чорудуп тургаш, Д. Х. Демчик партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары-биле бир демниг ажылдап, оларның дузазынга даянып турар. Бодунга болгаш эш-өөрүнге негелделиг, кижилерге сагыш човаңгыр, дузааргак, ону деткип билир, четпестерге элдеш чок, тура-соруктуг коммунист Демир-оол Хертекович удуртукчу атка төлептиг. Ынчангаш ооң удуртуп турар коллективи СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга бүзүрелдиг улуг.

Алдын-оол ХОВАЛЫГ.
Чыраа-Бажы школазының башкызы.

ТЭЭЛИНИҢ УРАН ЧҮҮЛ ШКОЛАЗЫНДА

Бай-Тайга районнуң Тээли суурда уругларның уран чүүл школазында эвээш эвес кижи өөренип турар. Мында башкылар уругларны музыканың билиглери-биле эки чепсеглээр, чаа танцыларны, ырларны өөредир дээш кызымак ажылдап келген.

Ол школаны дуржулгалыг башкы Чечек Салчаковна Моңгуш директорлап турар. Класстарда музыка херекселдери четчир. Өрээлдерде каасталгалар база чараш. Танцы өөредир улуг залдың бир талазын дургаар улуг көрүнчүктерни тургускан.

Танцы класстың башкыларындан Урана Монгушовна Лопсан-Серен үшкү класстың өөреникчилеринге чаа танцыларны өөредип турар. Бо чылдан эгелеп ол школада уругларның «Челээш» аттыг ыры, танцы ансамблин тургускан. Ону башкылар Раиса Моңгуш, Галина Чыдым олар удуртуп турар. Владимир Херелчап удурткан тыва хөгжүм херекселдериниң клазы база бар.

ЧУРУКТА: танцы өөредилгезинде үшкү класс өөреникчилери.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХЕРЭЭЖЕННЕР БАЗА ОЙНААР

спорт

Профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Тыва область чөвүлели эрткен дыштаныр хүннерде хол бөмбүүнге эр улус аразында хоочуннарның маргылдаазын организастап эрттирген. Командаларны үш бөлүкке үскеш, ойнатган.

Маргылдааның баштайгы хүннеринде Эрзин биле Чөөн-Хемчик районнарның командалары ужурашкан. Үш катап ойнааның түңнелинде 2:1 санга эрзинчилер уткан. Ынчалза-даа Чөөн-Хемчик районнуң командазы бодунуң бөлүүнден арткан командаларны удуп алгаш, финалга ойнаар эргени чаалап алган.

Ол ышкаш финалга ойнаар эргени боттарының бөлүктеринден Кызыл хоорайның болгаш Улуг-Хемниң командалары чедип алганнар.

Маргылдааның сөөлгү хүнүнде баштай Кызыл хоорайныы-биле Чөөн-Хемчик районнуң командалары ужурашкан. Оюннуң эгезинден тура кызылчылар улай-улай санны алгылаан, сан 9:0 апарган. Бирги оюн кызылчыларның тиилелгези-биле доозулган. Ийиги оюнда Чөөн-Хемчиктиң ойнакчылары удаа-дараа санзарны ап тургаш уткан. Үшкү оюн. Бо удаада чадаанажылар турупканындан аштырган.

Ийи дугаар оюн эгелээн. Улуг-хемчилер биле Кызыл хоорайның командазы ужурашкан.

Кайы-даа команда шала сүрээдексеп, сан ап чадап турган. Санны улуг-хемчилер ажыткаш, үлештир 6-ны апты. Командаларның аразында бир-бир узуй, ийи-ийи күштүг кежигер кижилер бар. Улуг-Хемниң командазындан Арыш-оол Шыгжап эки ойнаан. Ийиги оюн база улуг-хемчилерниң биле доозулган.

Командалар удур-дедир уттуп каапканының соонда бирги черни кым-даа алыры билдинмес турган. Судьялар боттары безин чапсар үезинде санааш, чадап каанныр. Бир болза, ындыг болза... деп тургаш, Чөөн-Хемчик биле Улуг-Хемниң ойнаарындан хамааржыр апарганынга доктааганнар.

Баштайгы санны чөөн-хемчиктер алган. Кайы-даа команда эки ойнап турган. Ынчалза-даа чадаанажылар дыштанып алган болгаш шыырак ойнап тургаш, бирги оюнну удуп алган. Бир эвес олар ийиги оюнну удуп алган болза чемпионнаар турган. Ийиги оюнну ортен үезинден эгелээш, улуг-хемчилер ам-на «оттуп» кээп, ийи үлештир утчааш чемпион болганнар. Оларга кожааларны, кубокту, хүндүлел бижиктерни болгаш өртектиг белектерни тывыскан.

Ийиги болгаш үшкү черлерни кызылчылар биле чөөн-хемчикчилер үлешкен. Оларга база шаңналдарны тывыскан.

Бо чылдың октябрь-ноябрь айлерда хоочун херээжен спортчулар аразынга маргылдааны эрттирерин эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң президиуму доктааткан.

Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ДИШ КЫЛДЫРТЫР КАБИНЕТ

Ортопедия стоматологиязының кабинеди Чадаана хоорайда ажылдап эгелээнден бээр беш ай чедип турар. Ааргы диштерин турдурган, өске-даа чылдагааннар-биле диш чок калган кижилерге кылымал диштер салдырып алырының айтырыы моон мурнунда Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл районнарга дыка берге турган. Диш кылдыртыр кабинетти тургускан соонда, ол айтырыг шиитпирлеттинип эгелээн.

Красноярскиниң эмчи институдунуң стоматология факультединиң доозукчузу аныяк эмчи Андриан Дорохов биле кылымал диш кылыр техник Мерген Моңгуш мында ажылдап турарлар.

1989 чылдың төнчүзүнге чедир диш кылдыртыр улустуң баш бурунгаар даңзызы тургустунган. Бо кабинеттиң клиентилериниң хөйүн даңзы херечилеп турар.

— Ам бир техник штадын бээр болза, хүнде элээн хөй кижилерге кылымал диштерни салып, бо талазы-биле эмчи хандырылгазын эки кижидип болур бис—деп, А. Дорохов чугаалап-дыр. Район эмчилгезиниң кол эмчизи мону шиитпирлээр дээш республиканың Кадык камгалал министерствозунуң мурнунда айтырыы тургузуп турарын ол улаштыр чугаалады.

Диш кылдыртыр кабинетти эмчилгениң дүрген дуза чедирер чериниң турган өрээлдеринде ажыткан. Олар делгем, таарыжыр. Ынчалза-даа диш кылыр техниктиң өрээлинде вентиляция кылдынмаан. Янзы-бүрү демир-дес, химиктиг бүдүмелдер-биле ажылдап чоруп турар. Демир хайындырар, эзээр ажылдар кылыр кабинетке агаар үрдүрүкчүзү албан турар ужурлуг.

Борис КУЖУГЕТ.

КӨДЭЭГЕ НОМНАР ХЕРЕК

Каа-даа чорааным да, дөкти мурнай хайгаараар чүвем — номнар. Олар чокта, амыдыралым чемдик-дудуу, адыы болгаш солун эвес апаар боор деп бодаар мен. Эрткен үелерге бодаарга, кижилерниң номчулгаже сундулуу улгатаан. Ном, сеткүүлге кайы хире хандыкшыл бергенин эскерери берге эвес: бот-боттарынга тайылбырлашкан, ачылашкан, сургаглашкан, а бар черлеринге четкенде ийи-чаңгысты эвес, куспак чедир садып ап тургулаар боор-дур. Эки номнарны көрүп каанда, мурнунда дег, акша-көпеек-даа харамнанмас болур чорду.

Ынчалза-даа көдээ суурлар бүрүзүнде ном магазиннери бар эвес. Бүгү Тываның хемчээли-биле безин алырга, кончуг эвээш. Бистиң Ак-Туруг — районнуң база бир улуг суурy, ындыг аттыг совхозтуң база төвү-даа болза, ында тускай ном магазини мынчага дээр чок. Он беш, чээрби чылдар мурнунда, бо суурнуң чурттакчылары ном магазини тургузуп бээрин дилеп-даа турган чүве. Ол дээрезинде аазаашкын бердингеш, күүселдези бүттүнмейн сураг баар турду. Ам пат-ла чегенип калган бис. Бисти хандырар ужурлуг Арыг-Үзүүнүң ажылчын кооперациязының баштаар чери ам-даа ыыт чок хевээр.

Бо суурнуң кижилери номга ынак. Эрткен чылын мында үлетпүр бараанныр садыынга элээн номнар таварылга боор келген: хөй кезии хоорайларның ном магазиннеринге үргүлчү турар номнар чораан. Ол хиреде-ле дораан арлы берген. Бо чылын база ынчаар келирге, арттырбайн барган. Номнарны кижилер ол хире чоктап турар-дыр. Ынчалза-даа ону ном-биле чедимчелиг хандырылга деп болур бе ынчаш? Ак-Туруг суурнуң алдыы талазында улуг эвес аъш-чем садыы бар. Сөөлгү чылдарда ооң бичии булуңунда каш номнар бараан кестүп турар-ла харын. А номчукчу кижи номнарны холу-биле тудуп, арыннарын ажып, долчу утказы-биле таныжып тургаш алыр-ла болгай.

Чорук аайы-биле Шагаан-Арыгның ном магазининге барып болур. Ол улуг болгаш чаа хоорайның ном магазини өкпеленчиг бичии өрээлде турар. Тываның ном үндүрер черинге парлаан номнарны ооң таарымча чок кыдыг булуңунда баскылаштыр тырып кааныңдан чамдык кижилер эскербес. А ол садыгның турар черин тывары база берге — чаны-биле эртип-даа чыткаш эскербес сен. Суурлардан мында-хаая келгеш, сураглап чеде бээримге, «дой доосту берген» болгулаар.

Тываның чамдык сураглыг чогаалчыларының шилиттинген чыындылары элээн каш чылдар мурнунда 1-ден 5 томга чедир үнүп тургулаан болгай. Ол эки номнарны Кызылдың төп ном магазининде тырып каан, өлүг байлак боор тургулаар. Чүге ындыгыл? Номчукчуларның сонуургаваамы бе? Кижи бүрүзүнге четчи бергениниң артыы бе? Кайын ындыг боор: номну суртаалдаарының чон аразынче кирер ажылдың четпези-дир. Садыг четкилериниң буруузу-дур. Тыва дылда номнарның өзүлүг ээлери, хөй санныг номчукчулары көдээде. Оларже колдады тарадыр ужурлуг турда, хоорайларга эндере тырып каан чыткан херээ чүл?! Тыва чогаалдың классиги С. Пюрбюнүң, Ю. Кюнзегештиң, Б. Хөвеңмейниң, М. Кенин-Лопсанның болгаш оон-даа өскелерниң ол шынарлыг үндүрген, көрүштүг томнары бистиң көдээ суурларывыска мынчага четпээн. Садыг организациязы номнарны кабинеттерге хуваап олурбайн, чоннуң хөй херектээр черлерин барымдаалап, ажыл-херекчи бөзү-биле ылап сайгарар чүве болза, 3000—4000 кезекке үндүрген ол номнар далайга дамды-биле демей ышкажыл! Кызылдың база чамдык район төптериниң ном магазиннеринде шимчевейн, чыл-чылы-биле чыткылаар ол номнарны бистер, көдээниң чурттакчылары, тыппайн турар бис. Кижи бүрүзү ном садып алыр дээш, ол ырак-узак хоорайларже чедип шыдавас-ла болгай. Бодаарга, оода-ла совхозтар төптеринге ном магазиннериниң туруру албан болгу дег.

Чамдык чогаалчыларның сүрүшкек томнарының четче эвес артып калгылааныңга ном садар черлер база буруулуг болур ужурлуг. Ынчаар артып калган четче эвес томнарны кижилерниң алыр хөңнү чок болуру билдингир.

Он беш, чээрби, харын-даа оон безин хөй чылдар мурнунда тыва дылга үнгүлээн орус совет чогаалчыларның ам кайын-даа тывылбас, сураглыг номнарын катап парлаар дугайында санаалдар мурнунда көдүрлүп тургулааны чөптүг. Мен аңаа долузу-биле катташып турар мен. Эрткен чылын Тываның ном үндүрер черинге кире бээримге, Н. Островскийниң «Каң канчаар каткаргаңыл» деп романын катап үндүрериңге белеткеп берген турдулар. Шаанда ол номнуң ийи кезээ ийи аңгы номнар кылдыр үнгенин сактыр кижи мен. Аңаа өөрээн сеткилимни илереттим. Мында редактор ажылдакчы мынчаар чугаалаан:

— Бисте чүү боор, күзелдиниес-биле, өөрүп парладыр бис. А мында садар организация удур боор чүве ышкажыл! Мону безин чөпшээрежир хөөн чок турдулар: саарылбайн баар дижир...

Ынчанмыже ук номну парлап үндүрүпкен. Кырзаны-кырзаны парлалканы 5000 кезек ном каш хонукта-ла делгирлерден өрлы берген. Харын-даа дыка хөй садып алыкчыларга чедишпейн барган. Ам номчукчуларның күзелинде дыка хөй номнарны дагын үндүрерин негеттинип турар. Оларның аразында М. Шолоховтуң «Аңдарган кур чер» деп романы база адаттынып турар. Барык-ла ужен хире чылдар мурнунда, ийи кезээ ийи аңгы үнгүлээн, Тываның шыырак очулдурукчулары кирижкен ол номну катап үндүрер болза, улус демей-ле идепкейлиг алыр.

Номнарны масса чонга ылаптыг чедирип, долузу-биле хандырар ужурлуг садыг организациялары, оларның хөй санныг четкизи ажылының эрги стилиндеи уштунгаш, чеязы-биле, дириг тура-соруу-биле эде тургустунуп ажылдаар үе келген. Номнарны масса чонга чедирерде, үнер номнарны кызагдап, тиражын ээзжедип тургаш эвес, билдилиг ажыл-херек-биле чедип алза кандыгыл? Ынчаарда ам төп ном магазиннеринге өлүг үүжелер чыглып чытпас апаар.

Моңгуш ӨЛЧЕЙ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ИДЕПКЕЙЛИГ КААСТАКЧЫ

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң чурукчу-каастакчызы Маскай Ширнецович Салчак Тээли суурда албан черлериниң, организацияларының контораларының иштиин, даштыкы каасталгазын көрүштүг, уткалыг кылдыр каастап турар. Көдээ суурларга, хойжу бригадалар төптеринге каасталга ажылын кылырынга ол идепкейлиг киржип келген.

Маскай Ширнецович—район төвүнде тургустунган чечен чогаалга болгаш уран чүүлге ынакчыларның «Мөңгүлек» каттыжыышкынының идепкейлиг киржикчизи. Ооң чуруп каастап кылганы «Мөңгүлектиң үнү» хана солун байырлап салымында үнер. Эш хуунуң баштаан илереткен шаржтарны ол чуруур. Ооң чуруктарының, шаржтарының утка-шынарының улус мактаар.

СЭКП райкомунуң чанында агитас-пропагандисчи төптүң каасталга-шимелдезин доктаамал чаартып, районда парлалга төвүнүң редколлегия кежигүнү хүлээлгезин М. Салчак ак сеткилдиг күүседип турар.

Сарыг-оол ДЕМДЕК.

ИВИЖИЛЕРГЕ

Районнуң Культура бажыңының болгаш «Тоора-Хем» совхозтуң бот-тывынгыр артистери каттыжып алгаш, солун концерттиг Серлиг-Хемниң ивижилеринче аъттанып кан. Кино, концерттиг бөлүктү совхозтуң парком секретары А. В. Семис-Көк удурткан, ивижилерге лекция, беседаларны база планнаан.

Ооң мурнунда ивм бригадазының турлаанга районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының даргазы О. С. Даргын болгаш СЭКП райкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының даргазы Д. Х. Малдык олар чедип, ивижилерниң чуртталга, амыдырал байдалдары-биле таныжып, доктаамал чурттаар бажыңнар тударының болгаш өске-даа социал-амыдырал айтырыгларын шиитпирлээриниң талазы-биле сүмележип, чурттуң, республиканың, районнуң амыдыралынга хамаарышкан беседаларны, делегей байдалының дугайында лекцияны кылган.

Мижит-оол СААЯ.

ХАЛАПТЫ БОЛДУРБАС

Кышкы үеде печканы хүндүн дивейн одаар апаар. Печкадан болганчок-ла өрт айыылы болуп турар. Ынчангаш соок дүжериниң бетинде, от одаар печканы өрт болдурбас дээш септеп-селир, өске-даа хемчеглерни алыр.

Чамдык таварылгада хуу чунар-бажыңның от одаар печкаларын шын эвес тудканындан өрт үнер. Чүгле эрткен чылдың октябрьда безин чурттаар бажыңнарынга 20 өрт болган. Ол өрт болдууда өртке удур чурум сагывайн кылган печкалардан болуп келген. Чижээлээрге, Кызыл хоорайда Клубная кудумчузунда 11 дугаар бажыңның чунар-бажыңы өрттенген. Бо ышкаш чижектерни хөйү-биле уламчылап бижип болур.

Кухняда газ плитаны бүгү дүрүмүн сагывайн, шын эвес ажыглаар болзувусса, айыылга чедирип болур. Газ хып тура, янзы-бүрү хоралыг бүдүмелдерни агаарже үндүрер. Ынчангаш бажыңның форточказын ажык тургусса эки. А кухняның эжиин хаап турар. Бир эвес чүгүла эвес болза, кухняның соңгаларын кыдыы чылыглаваза эки. Чөөн-Хемчик те Теве-Хая суурнуң чурттакчызы газ плитаны шын эвес ажыглааныңдан ол чазылган. Түңнелинде бажың болгаш иштинге эт-херексел дегерези өрттенген.

Шак ындыг айыыл-халаптан кандыг янзылыг чайлаза экил! Өрттүң үнүп турар кол чылдагааны —боттарывыстың оозерымча чогувуста. Чамдык чурттакчыларның электри удазыннарын кара туразы-биле шөйгеш, ажыглап турарында. Каа-Хем суурга чурттаар бажыңы өрттенген. Ол өрт электри удазыннарындан өөскээн. Өрттүң когарели 6382 рубль болган.

Бир эвес өрт болу бэрзе, девидеп черле болбас. Өрттү өске чурттаарга черлеринче тыратпазының хемчээ баш бурунгаар алыр херек. Өрт үнүп болгу дег бажыңда байдалды баш бурунгаар көөрүн утпаңар. Электри удазыннарының чогумчалыын, телевизор азы плита удазынын розеткадан ужулганын шалбылап көөрү черле артык болбас. Уругларның сөөңги-биле кайы-хамаанчок ойнаарын хоруза эки. Газ плитазы, от салыр печка өртке удур дүрүм өзугаар салдынган бе, бажыңнарда дүрген кывар бүдүмелдер (бензин, керосин, ацетон) шыгжаттынган бе? Оруңга чыда таакпылаары, от салыр печка азы газтыг печка кырынга чүгаан хеп кургадыры айыылдыг дээрзин кижи бүрүзү сагыш апаар. Бир эвес ол бүгүнү эки билир болзувусса, өрттү баш бурунгаар болдурбайн баар бис.

Татьяна СЕМЕНИКОВА.
Тыва АССР-ның ИХМ-ниң өртке удур камгалал килдизиниң инструктору.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КЫЗЫЛДА КҮРҮНЕНИҢ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУДУ «Педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказы», «Орус дыл болгаш литература», «География» тускай эртемнерге бот-өөредилге салбырының 1 курузунга сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур.

Киреринин шылгалдаларын июнь 1-ден 14-ке чедир дараазында эртемнерге чорудар:

«Педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказынга»— орус дыл болгаш литературага (бижимел болгаш аас-биле), математикага болгаш ССРЭ төөгүзүнге.

«Эге класстар башкызы» тускай эртемге башкы училищезин доосказ, эге класстарда башкылап турар кижилерни беседа чорутканының соо-да киреринин шылгалдалары чокка хүлээп алыр, оларның-биле беседаны май 26, 27-де эрттирер.

«Орус дыл болгаш литературага» — орус дыл болгаш литературага (бижимел болгаш аас-биле), ССРЭ төөгүзүнге.

«Географияга» — орус дыл болгаш литературага, (бижимел-биле), географияга болгаш ССРЭ төөгүзүнге.

Билдириишкиннерни апрель 25-тен май 25-ке чедир дараазында документилерни ыяап-ла кожкан турда, хүлээп алыр: ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле), сөөлгү ажылдап турган черинден характеристика (сүмелээшкин), № 086-У майык өзугаар эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептеринден ушта бижилге, 3х4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук. Паспортун боду эккээр.

Документилерни дараазында адресте хүлээп ап турар: **Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 36, бот-өөредилге салбыры, 101 кабинет, телефону — 2-20-36.**

ШКОЛА НАЗЫНЫ ЧЕТПЭЭН УРУГЛАР ӨӨРЕДИР КИЖИЗИДИКЧИЛЕР БЕЛЕТКЭЭР БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ САЛБЫРЫНГА сургуулдар хүлээп алырын Кызылдың башкы училищези чарлап тур. Ук салбырга школа назыны четпээн уруглар албан черлеринде кижизидикчилер болуп ажылдап турар ортумак эртемниг кижилерни хүлээп ап турар. Салбыр уруглар садтарынга кижизидикчилерни белеткээр. Өөренир хуусаазы 3 чыл.

Кирерин күзээннер дараазында шылгалдаларны дужаар: орус дыл (чогаадыг). ССРЭ төөгүзү (аас-биле). Национал школаларга орус дыл өөренип турганнар диктант бижиир.

Кирип алырынга дараазында документилер херек: билдириишкин, ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле), № 086 майык-биле эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептеринден бүзүреттирген ушта бижилге, 3х4 см хемчээлдиг 4 фото-чурук, районнуң улус өөредилгезиниң килдизинден өөредири-биле чорудкан бижик.

Документилерни 1988 чылдың апрель 1-ден эгелеп хүлээп алыр. Киреринин шылгалдаларын 1988 чылдың май 8-тен 15-ке чедир болгаш июнь 1-ден 10-га чедир чорудар. Июнь 11-ден 14-ке чедир училищеге хүлээп алыр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу 56, педучилище. Телефону—2-63-84.

Хүлээп алырының комиссиязы.

«ЧЕДЕР», «ҮШ-БЕЛДИР» КУРОРТТАРГА кадыкшылга сезонунуң үезинде эмчилер, эмчи сестралары, поварлар, официантылар, кухня ажылдакчылары херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейный переулок № 7.

Кино

АПРЕЛЬ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ганг, твои воды замутились» 9.30, 13.00, 16.40, 20.10. Бичии зал: «Перемена участи» 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Гулливер в стране великанов» 9.30, «Третий дракон» 11.10, 13.10, Киноклуб: «Профессия гордая моя» 15.00, «Шура и провирии» 17.10, 19.00, 20.50 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сила любви» 13.00, 16.10, 19.20 шактарда.

агаар

Республикага бүрген агаар. Чамдык черлерге бичии хар чаар. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаар 7—12 градус соок. Чамдык черлерге 0—5 градус чедир чылыг болур. Хүндүс агаар 5—10 градус чылыыр, чамдык черлерге 2 градус сооктан 3 градус чедир чылыыр.

Кызылга бүрген агаар. Хар чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 8—10 градус соок, хүндүс 4—6 градус чылыыр.

Автоорукчуларга бичии хар чаар, оруктуң кестүрү эки.

Телевидение

АПРЕЛЬ 20-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35— «Хоорайны камгалап арттырар». Уран-чечен фильм. 10.10 —Медээлер. 10.20—12.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 12-13 сериялары. 15.30 —Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —«Эниң музыка». 16.35—Канчаар дыштанып турар бис. Калинин областың «Славный» деп суурунуң чурттакчыларының хостуг үезиниң дугайында. 17.05 —«Беш чыл: ажыл-херек болгаш кижилер». 18.00 —«... Он алды харга чедир болгаш оон улуг назыы. 18.45—«Парвана хөлдүң легендазы». Мульт-фильм. 19.00 —О. Тактакишвили. «Церетелиниң лиразы-биле». Концерт. 19.40—Бөгүн делегейде. 20.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 13-кү сериязы. 23.00—Бөгүн делегейде. 23.10—00.00 —Киржикчилер. Новоангарскиниң пес-тааьы фабриказының комсомол организациязының ажылының дугайында.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35 — Физика. 8 класс. Чалгыглар. Чайгылыышкын. Үн. 9.05 —Немец дыл. 10.05—ОПТУ сургуулдарынга. Физика. Электроэнергияны бүдүрери болгаш дамчыдары. 10.35 —11.35 —Төөгү. 9. класс. ССРЭ-де культура революциязы. 11.05—Немец дыл. 12.05 — В. Касаткин (саксафон). А. Чернышев (фортепиано) ойнаар. 12.30 — «Чаңчылдарның салгакчылары» Телефильмнер. 13.35 — «Чыл үелери». Уругларның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерти. 14.10 — Медээлер. 14.20 —15.25—«Гарин инженерниң бууравгы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 18.00—Медээлер. 18.10 — Россияга болгаш Украинага баштайгы ном парлалгазының үндезилекчизи Иван Федоровтуң дугайында док. фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.20 —«Орус дылды өөренип тур бис» Национал школаларның 1-ги класс өөреникчилеринге телеурок. 18.40 —«Реформа —бүгү чоннуң херээ». Кызыл районнуң Сукпак ортумак школа коллективиниң ажылының дугайында. 19.15 —«Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур» «Соңгукчу. Депутат. Чагыг». 19.45 — Медээлер. 19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Найысылалга гастрольдар. П. Чайковскийниң романстарын П. Гердижиков ырлаар (Болгария). 20.55—Оэалондак чок шимчээшкин дээш. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору». 21.45 —«Найыралдың» парустары». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.15 —РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Андроповтуң удуртулгазы-биле Күрүнениң үлегерлиг Улуг театрының үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 22.30—00.45—Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов»—«Динамо».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — Россияга болгаш Украинага баштайгы ном парлалгазының үндезилекчизи Иван Федоровтуң дугайында док. фильм. 18.20 —«Геликон» деп үрер хөгжүм оркестри ойнаар. Кемероводан дамчыдылга. 18.35 — Уран чүүл мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Кторов. 19.45—«Кадык болуксазыңза». Дадыгыышкын. 20.00 — 20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчу 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, өөредилге килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агыйы килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн баргаңда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажызы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2799. ТС—00737.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 94 (13694) | 1988 чылдың апрель 21, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязы

БҮГҮ УЛУСТУҢ САГЫШ САЛЫЫШКЫНЫН— ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢНАРЫНЫҢ ТУДУУНЧЕ

СЭКП Камчатка обкомунуң бирги секретары депутат **П. И. Резников** бир дугаарында саналдаан. Чартык ортулукта чуртталга бажыңнарының айтырыын делгереңгейи-биле сайгарып көргеш, бүгү чуртта ышкаш ында тудуг бүдүрүлгезин организастап чорударын сайзыраңгайжыдып, ооң бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилгезин боттандырып чорудуп турар деп, ол демдеглээн. Беш чылдың ийи чылының иштинде нийтизи-биле чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирерин 12 хуу ажыр күүсеткен, ынчалза-даа ындыг темпилер ооң чедишпейн турарын чайлатпайн турар.

Бис Ыраккы Чөөн чүктүң бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезиниң үр чылдыг программазынга улуу-биле ынанып турган бис деп, оратор чугаалаан. Ынчалза-даа беш чылдың чыл бүрүзүнге капитал тудуг планын тургузуп турар үеде, ону РСФСР-ниң Күрпланы-даа, эвилел министерстволары болгаш ведомстволары-даа барымдаалап көрбейн турар. Балыкчыларның болгаш балык болбаазырадып кылып турарларның чуртталга бажыңнарының талазы-биле аар-берге байдалының дугайын санал берикчизи сагыш аарып чугаалаан. Соок далайга ажылдың берге байдалдары эрикке социал талазы-биле эки таарыштыр тургустунмаваны, аныяк өг-бүлелерниң багай чуртталгазы кадрларның хөйү-биле үнүп чоруурунга чедирип турар.

Москва ышкаш ындыг улуг хоорайга чуртталга бажыңнарының айтырыы онза чугула деп, Моссоветтиң күүскомунуң даргазының бирги оралакчызы депутат **И. Д. Писарев** медеглээн. Амгы үеде москвачыларның чүгле 80 хуузу аңгы квартираларда чурттап турар. Он бирги беш чылда Москва чуртталга бажыңнары-биле хандыртынганының талазы-биле Россия Федерациязының регионнарының аразынга ийиги черден бешки черже шилчээн. Ооң элээн каш чылдагааннарын —чуртталга бажыңнарының тудуунуң эрткен беш чылда хемчээлиниң элээн кызырылганын, хоорайны тударынга ажылдап турар черлериниң ажыын караар чорукту, учёттуң болгаш хуваалданың сайзыраңгай эвезин, нийти дөрбелчин метр аайы-биле планнаашкынны, ону чогумчалыг эвес ажыглап турарын, ооң багай камналгалыын оратор демдеглээн.

Моссоветтиң сөөлгү сессиязынга найысылалга чуртталга бажыңнарын тударын хөгжүдериниң программазын чугаалажып көрген болгаш ону чүүлдүгзүнген. Сөөлгү документиге 1000 ажыг саналдар болгаш шүгүмчүлелдер киирген. Чүс чылдың төнчүзүнге чедир дөрт чартык миллион москвачыларның чуртталга бажыңнарының байдалдарын экижидери көрдүнген. Ол программа кончуг улуг-даа болза, ол боттуг деп чүвени санаашкыннар көргүскен.

Хемудалдарның хөй кезии чуртталга бажыңнарынга хамааржыр деп, Липецкиниң «Промстрой» трестиң № 1 тудуг эргелелиниң комплекстиг бригадазының бригадири депутат **А. С. Дворникова** чугаалаан.

Бис хөй чылдар иштинде чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирерин бүзүрелдиг-биле күүседип, ооң шынары экижип-даа турар болза, бистиң облазывыс ылгалбайн турар. Ындыг чаагай байдалда нарын айтырыг тургустунуп турар. Бир эвес бис ам шиитпирлиг хемчеглерни ап чорутпас болзувусса, 2000 чылдың бүдүүзүнде кончуг улуг күженишкиннер негеттинер апаар. Херектиң ужуру чүл дээрге, хөй-хөй районнарда болгаш коллективтерде чуртталга бажыңнарының тудуунуң тодаргай болгаш үндезилеттинген перспективазы чок, кооператив болгаш хууда тудугну оожум чорудуп турар. Ажыл-агыйжы арга-биле тудуг чорударын чамдык удуртукчулар күзел чокка чорудуп турар.

Деткимче албайн турар солун саналдар эвээш эвес. Чижээлээрге, бажың тудар комбинатка чыл санында пландан ажыр ийи бажыңны туткаш, квартираларны чурттакчы чонга садарын саналдаан. Министерство-даа, область-даа ону деткивейн барган.

Хууда тудуг эң чугула социал айтырыгны шиитпирлээриниң улуг курлавыры болур ужурлуг деп, Кабардин-Балкар АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы депутат **Б. К. Чабдаров** чугаалаан. Чурттакчы чоннуң акша-хереңгизинге чурттаглга бажыңнарын тударының хемчээлин элээн улгаттырарының программазын республикада хүлээп алган. Чурттаглга бажыңнарының айтырыы онза чидиг туруп турар Нальчикте, чижээлээрге, хуу бажыңнар туткан беш эдеринчи суурларны чурттакчы чоннуң акша-хереңгизи-биле тударын шиитпирлээн. Ол чорук бо беш чылда чурттаглга бажыңнарынга ээлчеги 30 хуу кызырар арганы бээр. Хөй санныг күш-ажылчы коллективтерде болгаш өөредилге черлеринде тудугнуң бүгү-нийтизи өөредилгезин тургускан. Кыска хуусаа иштинде тудуг профессиязының үндезиннерин 10 муң ажыг кижи өөренип алган.

Бажың тудар бүдүрүлгелерниң күчүзүн долузу-биле ажыглаарының айтырыгларынга депутат доктааган. Оларны багай ажыглап турары дээш СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленуму автономнуг республиканы шыңгыызы-биле шүгүмчүлээн. Бо чылын Нальчиктиң бажың тудар комбинадының дериг-херекселдерин долузу-биле шиңгээдип алыр, а ону чаартканының соонда бүдүрүлгениң күчүзү ийи катап улгадыр. РСФСР-ниң Чурттаглга-хамааты тудуг министерствозунуң тудуг кезектериниң ажылы улуг сагыш човаашкынын болдуруп турар. Олар сөөлгү он чылда автономнуг республиканың девискээринде кергээлиг ажылдарның хемчээлин херек кырында улгаттырбааннар. Оларның техника, транспорт-биле багай хандыртынганы-биле, оларның кошкак социал болгаш индустриалдыг баазалыг чоруундан ол болуп турар.

Ленинградта чурттаглга бажыңнарының бир онзагай хевиринче кичээнгейни пластикалыг массаларны болбаазырадып кылыр талазы-биле «Комсомольская правда» аттыг бүдүрүлге каттыжыышкынының инструктор-аппаратчызы депутат **Т. М. Захарова** угландырган. Амгы үеде хоорайда хөй санныг кижилер хөй кижилиг, революция мурнунда-ла туткан бажыңнарда чурттап турарын чугаалаан.

Партияның салган сорулгаларын шиитпирлээринде кол угланыышкыннарының бирээзи хоорайның төөгүлүг төвүн чаартырын дүргедедири болур. Маңаа эвээш эвес нарын чүүлдер-биле таваржыр. Бажың бүрүзү —чүгле аңаа тудуг эвес, ол архитектура, уран чүүл болгаш культура талазы-биле улуг үнелиг чүүл. Ынчангаш тудуг бүрүзүн чаартырынга тускай хумагалыг хамааржыр ужурлуг. Ол айтырыглар «Жилище —2000» программада киирген. Ону амгы үеде ленинградчылар чугаалажып көрүп турар. Ынчалза-даа чаа чурттаглга бажыңнарын тудары кол сорулга болуп арткан. 2000 чылга чедир Невада хоорайга 660 муң квартираны тудары эргежок чугула. Тудугнуң кол эргелелиниң күжү-биле бир эвес ол үлетпүр бүдүрүлгелеринге ажылдарның хемчээлин эвээжедир-даа болза, ону кылып шыдавас.

ССРЭ-ниң Мурнуу районнар тудуунуң министри **А. Н. Щепетильников** адырда чурттаглга тудуунуң программазын чедиишкинниг боттандырарының курлавырларынга доктааган. Ол кол кичээнгейни планнаашкынны сайзыраңгайжыдарынче угландырган. Хамыктың мурнунда чер-чер Советтериниң бо чылдагы программазы дыка саадаашкынныг тургустунган. Тудар шөлү-даа, төлевилел-смета документациязы-даа, саң-хөөзү-даа чок объектилерни планда киирген. Ооң уламындан кергээ чарары-даа, бүдүрүлгениң инженерлиг белеткелин-даа, кергээлиг организацияларның планнарын тургузары-даа саадап турар. 1983 чылдың эгезинде чер-чер Советтериниң программазында 300 миллион рубльдиң кергээлиг ажылдарының кергээзи чардынмаан, ол дээрге чыл хемчээлиниң бештиң бир кезии-дир.

Планнаашкын ажылын сайзыраңгайжыдарынга чаңгыс бөй чагыкчы системазынче шилчилгени дүргедедири эргежок чугула деп министр демдеглээн. Чурттаглга шөлүн ийи чылдың планы-биле ажыглалга киирерин сөс кырында эвес, ажыл-херек-биле боттандырары чугула.

Эде тургустунуушкун-биле холбашкан сорулгаларны боттандырарынга ажылчын аңгы идегелдиг чөленгииш болуп келген-даа, ол болур-даа, чүге дээрге ол бүгү-ле чүве кижиниң чаагай чоруунга кылдынып турар дээрзин тергиин эки билир деп, Архангельск областың Главархангельскстройнуң № 3 трезиниң № 1 тудуг-монтаж эргелелиниң бетонщиктер бригадири депутат **Б. П. Пирогов** чугаалаан. Ол дээш эрес-шудургу, бүрүн бердинмелиг чурттаар болгаш ажылдаар херек.

Ооң ажылдап турар трезиниң бир чыл мурнунда коллективтиг кергээже шилчээн дээрзин ол чугаалаан. Ол чорук 1990 чылга төлевилээни тудуг-монтаж ажылдарының деңнелинге чедер арганы берген. Социал угланыышкынныг дыка хөй объектилерниң тудуу аажок дүргедээн, чурттаглга бажыңын ажыглаалга киирери экижээн. Ооң-биле чергелештир чурттаглга тудуунуң чедип алдынган хемчээли чоннуң негелделеринге четпейн турар. Нийтизи-биле областа 140 муң өг бүле бажың оочурунда турар. Тускайлаттынган капитал салыышкыннарны бүрүнү-биле шиңгээдип албайн, тудугларны чедир кылбайн, куду шынарлыг дужаап турар тудугжуларның бүрүүзү база мында бар.

Партия Тула хоорkомунуң бирги секретары **А. П. Фирюлин**, улус депутаттарының Москва область Совединиң күүскомунуң даргазы **И. М. Черепанов**, партия Чуваш обкомунуң ийиги секретары **П. А. Левин**, Пермь областа ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг торгу пес-комбинадының аргыкчызы **А. Я. Панина**, РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының оралакчызы — РСФСР-ниң министри **В. М. Видьманов** болгаш өске-даа депутаттар санал бергеннер.

Олар чурттаглга программазын чогуур үезинде хүлээп алганының, ону боттандырарының оруктарының дугайында, бо чугула айтырыгны шиитпирлээрде четпестер дугайында чугаалап турганнар. Республиканың дыка хөй бичии болгаш ортумак хоорайларында бажың тудар индустриалдыг бааза барык чок, дыка хөй эвилел министерстволарының делгем панельдиг бажың тудар бүдүрүлгелери күчүлерин долу ажыглаавайн турар дээрзин олар айыткаан. Чурттаглга фондузунуң ажыглалын сайзыраңгайжыдар айтырыгларже чогуур кичээнгей чамдык черлерде ам-даа четпес. Дыка хөй бажыңнар, квартиралар болгаш өрээлдер үр үеде ээн тургулаар. Чурттаглга хоойлузун хажыдып турган фактылар база бар. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң, интернационалчы дайынчыларның чурттаглга айтырыгларын шиитпирлээрде ёзу барымдаалаашкынын болдуруп турар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязы ажылын апрель 20-де үргүлчүлээн. **(СЭТА).**

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң ээлчеглиг хуралынга «Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарын хандырар болгаш совхозтарны бодунуң чарыгдалын боду дуглаарынче болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидер талазы-биле СЭКП Тожу райкомунуң ажылының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Тожу районнуң кедээ ажыл-агыйы таптаашкынның байдалын оожум ажып эртип турар деп хүлээп алган доктаалда демдеглээн. Районнуң чурттакчы чонунуң кижи бүрүзүнге онаалтыр продукцияның кол-кол хевирлерин бүдүрер деңнели республика көргүзүүнден дыка куду.

Кедээ ажыл-агыйның хөгжүлдезиниң экстенсивтиг оруундан интенсивтиг оруунче үндүрер талазы-биле шын аргаларны болгаш методтарны СЭКП райкому ам-даа тыппаан. АҮК-түң кол угланыышкыннарының талазы-биле комплекстиг тодаргай программа чок. Ук адырны хөгжүдериниң айтырыгларын райкомнуң пленумнарынга болгаш бюроларынга үргүлчү көрүп турар, ол хирезинде шиитпирлер чогуур организакчы ажыл-биле бызыглаттынмайн келген. АҮК адырларын хөгжүдериниң үндезин айтырыгларын, оларны интенсификастаарын шиитпирлээринче РАҮК-түң болгаш совхозтарның партия организацияларын райком угландырып шыдаваан.

Удуртукчуларны болгаш специалистерни белеткээр болгаш кижизидер, бүдүрүлгени интенсивтиг чорудары дээш оларның харыысалгазын бедидер талазы-биле райкомнуң, партия организацияларының ажылында четпестер эвээш эвес. Ажылдакчыларның экономиктиг өөредилгези болгаш аттестастаашкыны, кадрлар курлавыры-биле ажыл кошкак чоруттунуп турар.

Кедээ ажыл-агый хөгжүлдезиниң чавыс темпилери, кедээниң комплекстиг хөгжүлдезин хандырарынга план, саң-хөө болгаш ажыл-агый органнарының ажылын дүүштүрерин экижидери дээш райкүүскомнуң удуртукчуларындан шыңгыы негелдени СЭКП райкому тургуспайн турар.

АҮК адырларын хөгжүдеринге, ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдарынга РАҮК-түң ролю чавыс. Ооң специалистери ам-даа бүдүрүлгениң организакчылары болгаш технологтары болбайн турар. Черни районда ажыглап турары багай. Шөлдерниң продуктулуг чоруу өспейн турар, тарааның, мал чеми культураларының, картофельдиң дүжүдү чавыс, оларны болбаазырадып кылырының интенсивтиг технологиязын шиңгээдип албайн турар.

Мал ажылын хөгжүдериниң, ылаңгыя малдың баш санын өстүрериниң өйү келген хөй-хөй айтырыглары районда чедир шиитпирлевейн турар. Малдың, ылаңгыя чылгы малдың болгаш иниң баш саны хөй хорап турар. Инекти болгаш хойну тарып боозадыр ажыл ажыл-агыйларда чорбайн турар, бызаа өстүрер угланыышкынныг ажыл эгелевээн, фермаларда шуушторулга-цех системазы шиңгээдип алдынмаан. Ажыл-агыйлар бүдүрүкчүлүг аныяк мал-биле хандыртынып алырынче сагыш салбайн, үксаалыг малды өскээртен экиеп алырынче сагыш салып турар. Районнуң чаңчыл болган адыры — инек ажылы берге байдалда таварышкан. Иниң баш саны чылдың хорап турар, чидирии улуг.

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин механизастаар айтырыгларны совет болгаш ажыл-агый органнарының дарый шиитпирлээрин СЭКП райкому чедип албаан. Сүт-бараан фермаларынга бүгү ажылдарны хол-биле кылып турар. Мал чемин бүдүреринде, ногаа, картофель ажылдарында хол-биле кылыр ажылдың үлүү улуг.

Совхозтарны, оларның салбырларын долу бот-орулга-чарылгаже база күш-ажылды организастаарының кергээлиг хевиринче шилчидеринде ёзу барымдаалаар чоруктар хөй. Ажыл-агыйның чаа механизмин шиңгээдирин, ажыл-агыйларны бот-акшаланыышкынче шилчидерин чогуур белеткел чок эгелээн. Планнаашкын нормативтерин, ажыл-агыйлар иштиниң саналга өртектерин, күш-ажыл төлевириниң болгаш идиг бээриниң системазын, контрольдуң чеч системазын бодамчалыг кылып албаанындан кергээлиг коллективтерниң 1987 чылда үндүрген чарыгдалдары кээку түңнеп бербээн.

Социал-амыдырал хандырылга айтырыгларын шиитпирлээринге партия организациялары идепкейлиг чоруун көргүспээн. Амыдырал, садыг, медицина хандырылгазы ферма, бригада бүрүзүнде организастаттынмаан.

Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның, а ол ышкаш хамаатыларның кедээ дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле тодаргай хемчеглерни совет болгаш ажыл-агый органнары албаан. Кедээ өрегелериниң 43 хуузу мал тутпайн турар. Оларның хөй кезии картофель болгаш ногаа өстүрбейн турар. Черлик кат болгаш мөөгү курлавырларын, балык болгаш аңныыр ажыл-агыйын аъш-чем хандырылгазын экижидеринче хаара тутпайн турар.

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарын хандырар болгаш совхозтарны бодунуң чарыгдалын боду дуглаарынче база бот-акшаланыышкынче шилчидер талазы-биле партия Тожу райкомунуң, ооң бюрозунуң ажылын СЭКП обкомунуң бюрозу четпес деп санаан. Кедээ ажыл-агый хөгжүлдезинге партийжи удуртулганың шыңгыы четпестери дээш райкомнуң бирги секретары С. Ы. Монгушка шыңгыы айыткан.

Партия райкому, ооң бюрозу организакчы болгаш политиктиг ажылдың стилин идепкейлии-биле эде тургузар, бар четпестерни чайладыр талазы-биле дээштиг хемчеглерни ап чорудар хүлээлгелиг. Аъш-чем программазын күүседиринге парторганизацияларның, бүгү коммунистерниң ролюн бедидер, бүдүрүлгениң шиитпирлиг участоктарынга оларны таарыштыр тургузарын сайгарып көөр. Кадрларны белеткээр болгаш кижизидер, оларның ролюн болгаш харыысалгазын бедидер, оларның өөредилгезин организастап чорудар, массалыг профессияларның ажылдакчыларының профессионал белеткелиниң, эртемниң чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы, дөпшиңгелиг технологияларны шиңгээдип алырынга болгаш нептередиринге, күш-ажылды организастаарының хевирлерин болгаш төлевирин чорударынга хаңы бодамчалыг ажылды чорудар. Бүдүрүлгени эргелеп башкарарының болгаш организастаарының амгы үениң методтарын шиңгээдип алырынче удуртукчуларны болгаш специалистерни доктаамал болгаш билдилии-биле угландырар.

Үнүш өстүрер ажыл-агыйның интенсификастаар талазы-биле тускай программаның комплексин ажылдап кылырын болгаш боттандырып чорударын, бедик белоктуг мал чемин бүдүрерин улгаттырар дээш тарылга шөлдериниң структуразын эде көөрүн, мал чеминиң шыгжамырын, мал чеми бүдүрер цехтерни, мал чемин борбаандылаар пунктуларны тургузар талазы-биле, оларны белеткээриниң дөпшиңгелиг аргаларын нептередир болгаш интенсивтиг технологияларны шиңгээдип алыр талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорударын партия райкомунга, совхозтарның парткомнарынга, райкүүскомга, РАҮК-ке СЭКП обкомунуң бюрозу хүлээндирген.

Мал ажылын чорударын үндезини-биле экижидерин, малды тарып боозадырының методтарын, чаа технологияларны шиңгээдип алырын, үксаажыдылга болгаш селекция ажылын экижидер талазы-биле практиктиг хемчеглерни боттандырып чорударын райкомга, райкүүскомга болгаш РАҮК чөвүлелинге дааскан. Иви ажылында чаңгыс черде таптаашкынныг байдалды эртемденнерни болгаш практиктерни киириштирип тургаш хаңызы-биле ужуруп тывар, ол адырны хөгжүдер талазы-биле хемчеглерниң комплексизин төлевилеп кылыр болгаш боттандырып чорудар, малчыларның ажылдаарынга болгаш чурттаарынга эргежок чугула таарымчалыг байдалды тургузар.

Эргелеп башкарылганың экономиктиг методтарын идепкейлии-биле шиңгээдип алыры дээш удуртукчуларның болгаш РАҮК специалистериниң харыысалгазын бедидерин партия райкомунга, райкүүскомга, партия эге организацияларынга СЭКП обкомунуң бюрозу хүлээндирген. РАҮК-түң салбырларының болгаш совхозтарның долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчилгезин 1988 чылдың дургузунда доозар. Бот-орулга-чарылганы, күш-ажылды организастап чорударының кергээ хевирлерин болгаш интенсивтиг технологияларны нептередириниң практиктиг айтырыгларының талазы-биле кадрларның өөредилгезин болгаш аттестастаашкынын организастап чорудар. Ажыл-агыйжы эвес, тэтчеглекчи чоруктар-биле демиселди күштелдирер, техниканың, материалдыг, чиг эт курлавырларын, саң-хөө акша-хереңгизин дээштиг, чогумчалыг ажыглаарын хандырар.

Социал талада хожудаашкынны чок кылыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни партия райкому, райкүүском, РАҮК чөвүлели ап чорудар. Чурттаглга бажыңнарын, уруглар садтарын болгаш яслилерин тударын үндезини-биле көвүдедир. Оларны ажыл-агый аргазы-биле тударын калбартырынга бар турар курлавырларны долузу-биле ажыглаар. Хамаатыларның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларының дузалал ажыл-агыйларын хөгжүдер, белеткел органнарының ажылын үндезини-биле экижидер талазы-биле практиктиг ажылдарны чорудар. Коллектив бүрүзүнүң күженишкиннерин, азырадыкчы хөөннерни ажып эртеринче, аъш-чемниң кол продуктулары-биле боттарын хандыртынарының курлавырларын дилеп тывырынче угландырар.

Ажылчы чоннуң аныяктарының аразынга масса-политиктиг, кижизидикчи ажылды СЭКП райкому, райкүүском, партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары бүгү хемчеглер-биле күштелдирер. Экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге, социалистиг чарышты организастап чорударынга улус депутаттарының кедээ Советтериниң, профэвилел болгаш комсомол организацияларының ажылын идепкейжидер.

1988-1991 чылдарда республикага улусчу чогаадылга фестивалын эрттирериниң дугайында доктаалды хүлээп алган.

1988 чылдың бирги квартелында районнарның, хоорайларның, республиканың күш-ажылчы коллективтериниң шефтеп турар тудуг организацияларының социалистиг чарыжының түңнелдерин чугаалажып көрген, ону парлап үндүрер.

СЭКП обкомунуң бюрозунга өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалажып көрген болгаш ол талазы-биле чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

Кызылдың № 43 тудуг эргелелинде Чүлдүм Эрес-оол (чурукта) удурткан комсомолчу-аныяктар бригадазы бар. Ооң кежигүннери тудугларның ханаларын, шалаларын плиталар-биле каастап кылыр ажылдыг. Маны болгаш хаш даштан кылган каастапгаларны чараш кылдыр кылып билирлер. Аңаа чуруп каан сайны база ажыглап турар.

Ол бригада эрткен айда 13.5 муң рубльдиң ажылын кылыр тургаш, ону он беш муң рубльга күүсеткен. Ам апрельде база бедик көргүзүглерлиг ажылдаар сорулга салганнар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Өг-бүле керээзи

ЧАА АРГА-БИЛЕ АЖЫЛДААШ

Эрткен күстен эгелээш, өг-бүле керээзинче шилчип, 100 хойдан 86 хураганны, тус чер уксаалыг хойдан 1,8 килограмм дүктү кыргып алырын дирекция-биле чарган керээзисте айыткан бис. Керээде мал чеминиң хемчээлин, өртээн, ол ышкаш дусту, эм-таңны чежеми чарыырын, кажаа-хораны септээринге, машина-техниканы ажыглаарынга чижек-нормаларын айтып каан.

Ынчангаш бүгү-ле чүүлдерни экономиктиг санаашкыннар-биле дүүштүрген болганда, чарыгдалың, орулгаң-даа билдингир. Кичээлдерге доктаамал барып, ол ышкаш «Шын» солуннуң арыннарындан хойжуларның дуржулгазының дугайында материалдарны номчуп алгаш, ону ажыглаарын оралдажып тур бис.

Кыш черле берге болду. Январьда улуг шуурган эрткен. Хар кылын болган. Ынчангаш малды кыштан хүр-менди ажырар дээш уругларым мээн база кыс уруум —ужелээ кызып-ла ажылдап тур бис. Кодан ывыста хойларывыс февральда дооза солдапты, оон 261 хураганны доруктуруп тур бис. Ам 100-тен 94 хураган четкени ол.

Чоокта чаа өг-бүле кежигүннери аравыста чугаалажып, төнчү түңнел дээш ажылдаар, артык чарыгдалдар үндүрбес, хураганны черле хоратпайн дужаар, чазагга үр болбайн, тайгага оът-сигенниң үнүп кээрин көрүп тургаш, чоорту чайлаглаарын, малды ынчалдыр дурнуктур семиртип алырын, келир кышка 15 тонна сигенни белеткээрин дугуруштувус.

Херел ХОЛАК,
«Тээли» совхозтуң хойжузу.

Звено удуртукчузунга сөс

СААВЫРЛАР ШАПТЫКТААН БЕ?

«Тыва кобальт» комбинаттың капитал септелге участогунуң дөрт тудуг бригадалары коллективтиг кергээ ергазы-биле ажылдап турар. Тускай хамааржып турар трезивис чок, комбинаттың бир салбыры болуп турар бис. Мээң удуртуп турарым он алды кижи составтыг звеном Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Анатолий Петрович Глуховтуң бригадазында кирип турар. Бо хүннерде бригада гаражтыг, дузалал ажыл-агый сайзырадырынга таарымчалыг огородтуг, сарайлыг коттедж бажың тудар планын ажыр күүседип, ийи бажыңны адакталдырган.

Он ала чурттаар туүйбу бажыңны чыл төнчүзүнде ажыглалга киирер бис. Өг-бүлелиг улуска нийти чурттаглга бажыңының ханазын доозуп тур бис. Ийи-үш хүн кылыр ажылды шифер чок болганындан ийи неделя чедир шөйүп келдивис. Шифер орнунга чүге демир кезип салып эгеледивис. Күш-ажыл чарыгдалдары улуг, манзаларны үш катап хөйнү чарыгдаар ужурга таваржып турар бис.

Чурттаглга бажыңнарындан аңгыда музей, уруглар садының тудуунга, ТЭЦ-ти делгемчидеринге киржир бис. Кандыг-даа объектиге ажылдап тургаш, материалдар-биле хандырылгада четпестерден чайлап чададывыс. Бот-орулга-чарылгаже бүдүн комбинат шилчип турда, тудугжулар кирип шыдавас болган. Та чүге киирбейн турар, хандырылганы долузу-биле күүседири болдунмас боорга, оон ойталап турар ирги бе деп-даа бодаар-дыр мен.

Чооккy чылдарда дөртүнити чурттаглга бажыңы дужаадывыс, шала манзазы чок олуруп турарывыс хөй болган. Туүйбу, цемент бо-ла келбейн баар. Тудуг ажылын механизастаары оожум чоруп турар. Крандан, ыяш дилер станоктан аңгы чаартылга чок. Автокран үргүлчү үрелип турар. Объектилер хөй, тарамык болгаш ону ыңай-бээр дажыглаарынга хөй үе үнүп турар.

Дашчылар, бызаңчылар, сантехниктер кады холушкак бригада болгаш чүүй кагжыр чүве чок, эде кылыр ажыл артпас, шупту харыысалгалыг. Ынчалза-даа эки ажылдаарынче чүткүлдү кедүрери четпес деп бодаар мен. Звенолар, бригадалар аразында чарыш чорбайн турар.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдиргениниң түңнелинде, коллективте кижизидилге ажылын экижиткениниден нийтизи-биле сагылга чурум экижээн. Мооң мурнунда чудаңгы чоруп турган оолдар, ам артында арны чырык, ажылга хөглүг кээр апарганнар. Черле байдал экижээн.

Тускай тудуг эргелели чок боорга ындыг ийикпе, капитал тудуг участогунуң ажылчыннарынга он үшкү шалыңны, хөй чыл ажылдааны дээш немелде төлевирни бербейн турар. Чогум капитал септелге участогунуң ажылчыннары адааның немелде төлевирлерни ап турар. Оларның ажылының хемчээли-даа бистиниңден эвээш. Күш-ажыл болгаш шалың килдизиниң ажылдакчылары капитал тудугга ону чөпшээревес деп турар. Чаа ёзу-биле ажылдаарынга саавыр шаптыктааны ол бе? Ону эде көөрүнүң аргазы черле чок чоор бе? Бо айтырыгны участок начальниги Юрий Михайлович Литвинцев-даа үг-шиин билбес. Өске ындыг участоктарның шалыңын та канчаар төлеп турар чүве. Мен бодаарымга, эргелел хевээр турган болза эки, ажыл-агый аргазы-биле бүдүн суур тудуп деп чүве амыр эвес херек.

Бистиң звенода беш коммунист бар. СЭКП Таңды райкомунуң кежигүнү Мерген Бадыжык, аныяк коммунистер Вячеслав Сат, Борис Күулар, бригаданың өске кежигүннеринге бүгү талазы-биле үлегерлиглер. Мурнакчы коммунистер А. Б. Чолдак-оол, А. П. Тараканов оларның бригаданың чедиишкиннеринге киирип турар үлүү улуг. Мен бодум тудугда элээн үр болу бердим. Амгы үеде оолдарым Вячеслав, Геннадий, Мирослав олар-биле тудугда кады ажылдап турар бис. Үш оглум мээң соом салгап, тудугжунуң мергежилин шилип алганнар. Интернационалчы коллективинде өске эш өөрү-биле эп-найыралдыг ажылдап чоруур — меңээ өөрүнчүг-даа.

Ажылды организастап, удуртуп турарында чамдык четпестер, туруушкуннар аныяктарның турумчуп бижыгарынга шаптыктаар боор чүве-дир. Ол эки үлегер болбас. Ынчангаш эң тайбың мергежилдиң кижилери бодунуң ажылы дээш арын кыспас кылдыр оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузары база артык эвес. Үениң негелдези-даа ындыг.

Экер-оол САТ,
«Тыва кобальт» комбинатта капитал тудуг участогунда звено удуртукчузу.

Кижээнгейниң төвүнде — кижи

Телефон: 3-41-23

Социал айтырыглар килдизиниң үндүрүлгези

Дыңнадыглар, саналдар, айтырыглар, тайылбырлар

ЧУРТТАКЧЫЛАР ХУРАЛЫНДАН ЭГЕЛЭЭН

Мал-маган азыраар, хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дугайында номчукчуларның чагааларын, чүүлдерин солунга доктаамал парлап турары эки. Ол талазы-биле байдал республиканың чурттакчылыг суурларында кандыгыл деп чүвени оон билип ап турар бис. Сүт-Хөл суурда чурттап турар пенсионер башкы Галина Очур-оол суурунда дузалал ажыл-агыйының байдалын «А бистиңиинде мындыг» деп эге-биле солунга бижээн. Сүт-Хөл суурнуң чурттакчы чонунга хууда мал азыраарынга, дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге шаптараазыннар таарымча чок чамдык чүүлдерни автор сеткил-сагыжындан дүвүреп, айтып бижээн. Социал айтырыг көдүрүп бижээн бо чагааны районнуң партия, совет органнарынга чугаалажып, сайгарып көрген. Оон соонда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дугайында айтырыгны суурнуң чурттакчы чонунуң хуралынга чугаалашкан. Сүт-Хөл кодээ Совединиң күүсеком даргазы Д. Д. Ы. Моңгуш ол айтырыг талазы-биле илеткел кылган.

Кодээ Советтиң девискээринде 562 өреге бар. Дузалал ажыл-агыйының ажыын билип, мал-маган тудуп, огород тарып өстүрүп турар өг-бүлелер ээзэш эвес. Ынчалзажок 285 өреге мал тутпайн турар, ажыы-биле чугаалаарга, оларның кодаанында саап ижер инээ чок. Оон-биле кады чурттап олурар бажыңының чанында картофель, ногаа тарып өстүрбейн турар өрегелерниң саны — 190. Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул? Байдал ындыг-ла кончуг эвес деп чүве билдингир. Район төвүнге аъш-чем айтырыын чогумчалыг шиитпирлээринге чоннуң дузалал ажыл-агыйындан кирип турар үлүг хөй эвес болуп турар-дыр. Магазиннерге сүт оочурунуң кыш, чай чок хөй болуп турарының чылдагааны база ында.

Чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле айтырыгны кодээ Советтиң күүсеком хуралдарынга, сессияга, чоннуң ниити хуралынга эрткен чылын чеңгис-даа катап чугаалажып көрбээн. Ол айтырыгга мындыг хамаарылга бо ажылды чогумчалыг шиитпирлээр арганы бербейн турган. Ынчангаш ол талазы-биле четпестерниң бар болуп турары-даа ында. Чугула бо айтырыгже сөөлгү үеде чогуур кичээнгейни угландырып, тодаргай ажылдарны мында чорудуп эгелээн. Депутаттар агиткарттандарның өреге бүрүзүнге чедип барып, өг-бүлелерниң ээлери-биле хууда мал өстүрер, бажыңнар чанынга картофель, ногаа тарыыр айтырыгларны чугаалашкан. Черле чүнү канчалза айтырыг чогумчалыг, үре-түңнелдиг шиитпирлеттинип болурул дээрзин сүмелешкеннер. Оон түңнелинде 164 хамааты картофель, ногаа үрезинни садып алыр, оларны олуртур чер бээр чагыгларны киирген. Инек садып алыр күзелдиг 15, хууда бажың тудуп алыры-биле 20 кижи күрүнениң ажаалга банкызындан чээли бээрин дилеп, билдиришкин киирген. Ону деткиир болза эки.

Сүт-Хөл кодээ Совединиң күүскомунуң хамаатыларның хууда малынга сиген кезип алыр черни тускайлап, айтып бербейн турарын, мал чеми сөөртүп алыр транспорт айтырыының бергезин, хууда малдың, ылаңгыя инек-кададын багай организастап турарын болгаш шиитпирлеттинмейн турар чамдык өске-даа айтырыгларны февраль 16-да үнген «Шын» солунга чөптүг-биле бижээн болгай. Чурттакчы чоннуң хуралынга ол айтырыгны база чугаалашкан. Аңаа ажыктыг саналдар болган. Сегбе Моңгуш, Даваа Ооржак, Бавуужап Ондар, Даш Дулуш, Сергей Моңгуш болгаш оон-даа өскелерниң саналында өөренип көөр хире чүүлдер бар. Ол санал-оналдар-биле каксы-даа бол, таныжып көрээлиңер. Суурнуң чурттакчыларының хууда малының одары кызырлып турар дээрзи шын. Ону шиитпирлээрде, «Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга болгаш Кара-Чыраа салбырларының тараа, сиген шөлдеринче мал барбас кылдыр чоннуң кужу-биле кажаа тудары чугула. Суурнуң чурттакчыларының инээн чүгле Хемчик арыынга эвес, кавуруглеп кежиргеш, тараа, сиген шөлү чок одарларны ажыглап кадарза деп санал база кирген. Бо болгаш өске-даа саналдарны өөренип көөр апаар.

10—20 чедир харын оон-даа хөй баш бода малдыг өрегелер бар. Суурнуң чурттакчыларының инектеринге олар инээн катпайн турарлар. Чүге дизе, кадат дээш хелезини оларга хөлүн эттир кевүдей бээр болгай. Суурга көрдүнген норма-чижектен хөй малды тудуп, ниити чурумга чагыртпайн турары канчап таарзырыл? Ол талазы-биле кирип турган саналдар база шын. Оон ыңай мындыг чүве бар. Инээн кадатче киирбес кижилер база бар. А олары Хемчик арыынга, суурнуң огород кажааларының аразынга кыштажып, дөвээлеп тура хүнээр. Оларның ээлерин тодаргаткаш, торгаарын негеп турары шын.

Хууда мал кадарары бергедээ, харысалгалыг-даа ажыл ол. Ынчангаш аът-холдуг, хүлээнген херээнге ак сеткилдиг, кызымак кижилерни тып ажылдадыры чугула деп чүвени хуралга чугаалашкан. Чоннуң хууда шээр малын кадарарының, аныяк бода малды үскеш, чайлагладырының айтырыын база чугаалашкан.

Чурттакчы чоннуң бо хуралынга Сүт-Хөл райкүүскомунуң даргазы Ч. Б. Моңгуш, район баштаар черлерниң даргазы Б. Д. Ховалыг, «Сүт-Хөл» совхозтуң директору Н. С. Ооржак киришкен. Аъш-чем, сүт хандырылгазынга, мал чемнери садарын организастаарынга, мал одарынга, сиген кезип алыр чер айтырыынга хамаарыштыр чоннуң айтырыгларынга харыыны олар бергеннер.

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйларын, коллективтиг сад болгаш огород өстүрүлгезин хөгжүдери-биле дээштиг хемчеглерни боттандырып чорударын чер-чер Советтериниң күүскомнарынга СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээндирген болгай. Сүт-Хөл кодээ Совединиң күүскому аңаа хамаарыштыр чамдык ажылдарны кылып эгелээн. Эки ажылдың эгези чоннуң хуралындан эгелээн дизе, частырыг болбас боор.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ДУЗА ДИЛЭЭН ЧЕРЖЕ

Казань хоорайның чурттакчызы Асхат Галимзяновтуң совет ниитилел фондуларынче киирген акшазы 70 муң рубль чедип турар.

Асхаттың чаш назыны өөрүшкү чок эрткен. Дайын чылдарында ол аштап, суксап, кедер хеп чок өскен. Галимзяновтуң хары ам 50 чоокшулап орар, ол Казаньда магазиннерниң бирээзинде сөөртүкчү болуп ажылдап турар.

110 рубль шалыңның хирезинде ол уруглар бажыңнарынче, Тайбың фондузунче, школа-интернатче хөй акша шилчидер талазы-биле сурагжыг апарган. Чернобыльге айыыл болу бээрге, олче 10 муң рубльди шилчиткен, Грузияга бойдус халавын чайладырынче 8 муңну...

Ындыг акшаны ол кайыын тып ап турарыл? Аңаа харыы бедүүн: Асхат бодунуң хуу фермазынга молдургалар азыраш, ону эът комбинадынга колхоз дамчыштыр дужаап турар. Оон алган акшазын үстүнде черлерже шилчидип турар. Оон бодунуң сарайынга хаван өстүрүп эгелээн. А оон ындыг чаагай сеткилин өөнелээни». ОБХСС истелге кылып, Асхатта кандыг «кара сагыш» барын дилеп эгелээн. Санэпидстанция база хорууп турган, бок төгер чер турганынга чылдагааннаан. А ол черни Асхат Галимзянович бодунуң холдары-биле аштап алганын уткан. Архитекторлар аңаа мал кажаазы турбас ужурлуг деп негелде кылган. Шак ынчаар кеземче херээ төрүттүнген.

А ол херекте Галимзяновтуң эртенгиниң 5 шактан кара дүнеге чедир ажылдап турганын биживээн, оон акшазы-биле Казаньның уруглар бажыңында медицина дериг-херекселдерин, пианинону, телевизорну, мебельди садып алганын демдеглевээн. «Нива» деп автомобильди оон белекке бергенин киирбээн.

Ынчалза-даа чон оон ак сеткилин көрүп каан. Ам аңаа 100 гектар участокту тускайлап берген. Мал өстүргеш алган акшазын дуза дилээн черже шилчидер деп бодап турар.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) алышкылар Толгат, Асхат, оглу Радик болгаш татар чогаалчы Диас Валеев.

М. МЕДВЕДЕВТИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

БО АРЫНДА:

- Чурттакчылар хуралга дугурушкан.
- Инектиң ажык-дузазының дугайында.
- Дузалал ажыл-агыйын өстүргеш...
- Деткимче дилеп турар черлер.
- Бир-ле школада.

ИНЕКТИГ КИЖИ ТОДУГ...

Аъш-чем программазын боттандырарының бир чугула кезээ дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери. Ону хөгжүдеринге партия болгаш чазак доктаамал сагыш салып турар. «Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад база ногаа өстүрерин хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1987 чылдың сентябрь 17-де доктаалы үнгенин чон билир. Ынчалзажок чоннуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер хемчеглер чамдык черлерде боттанмайн турар.

Район төвүн болгаш кодээ суурларны сүт-биле хандырар айтырыг кончуг чидиг байдалда. Кызыл-Мажалыктың сүт заводундан сүттү неделяда ийи удаа сөөртүп турар. Ол сүт чонга дөмей-ле четпес. Моон уламындан чон сүт айтырыын канчаар шиитпирлээриниң аргаларын тывары оралдажып турар. Удуртур черлерниң «Боттарыңар малдан тудуп алыңар. Боттарыңар хандыртыныңар» дижирин чон болбайн аан. Ийе, ол харын шын. Малды тударындан кым-даа ойталавас.

Бистиң Тээли суурда чонда хуу бода мал—587. Оон иштинде инек —239. Шээр мал 2384 баш чедип турар. Ынчалзажок суурда кандыг-даа чүзүн мал тутпайн орарлар—212 өг-бүле. «Инектиг кижи тодуг, хойлуг кижи каас» деп чоннуң чиге сагыыш домаа бар. Район төвү мал тударынга таарымча чок апарган. Чүге дээрге суур девискээриниң мал оъттаар черин кызыы болу берген. «Тээли» совхоз суур-биле кожа болгаш, мал оъткарар черлери тараа шөлдери апарган. Чүгле Тээлиниң артында хөл-чүгешти долгандыр шык бар. Аңаа үстүнде адааным чоннуң мал-маганын оъткарып болур бе? Чок. Хемчиктиң кыдыында оъыг бар дээр чадавас. «Тээли» совхозтуң чурттакчыларының малы база бистиң суурдан ээзэжевес болгай. Ынчангаш бо айтырыг чи-ле нээзын.

Малды өреге бүрүзү тудуксаар, оон ажыын көөрүксээр. Ынчалзажок мал азыраарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын өөренип көөрү черле чугула болгу дег. Чоннуң хууда малын кадарар кижини тускайлаары албан. Ынчалбас болза, суур инектери чайны чайладыр бажыңнар хөлегезинге дөвээлеп хүнээр. А кыжын суурнуң бот саазыннарын көгжеп тургулаар. Мыңчаар бударгай хүчээзи инектерден саар сүт кайын турар, деңгиидезин-даа чегей болур. Эрткен чайын бир ай ажыт үелерде кодээ Совет күүскому ийи кадарчыны тускайлаан. Ол кадарчылар малды шынарлыг оъткарарынче эки-ле кижээнгей салбаан. Эртен 10-с шакта үндүргеш, кежээ алды шакта киирип эккээр. Бо үениң иштинде мал каза чедир оъттаарыл.

Хуу малдыг өрегелер сиген белеткеп алырынга бергедежи бергиляэр. Күзүн совхозтарның кезип каапкан черлериннден бичии сиген белеткеп алыр ужурга таваржып турар. Чамдык таварылгаларда совхозтуң сиген планы күүсеттинмейн барган дээш хавырып аппаар. Мындыг байдалдар турда, чон хуузунда мал тудар дээш канчаарыл? Ырак-чоок төрелдеринге малын кыштадыр ужурга-даа таваржып кээр. Бир эвес сиген кезер черлерни аңгылап берген болза, аңгы-ла ийик. Чайын чон хуузунда инектерин эккеп алыр. Ол чайлаан инектер кызырап, дараазында чылда төрүвейн баар. Бо айтырыгга хамаарыштыр кодээ Совет хемчегни ап, чоннуң хууда малын тарып боозадырынче сагыш салза.

Хуузунда малын бажың чанынга тудар дээрге, чамдык өг-бүлелерниң кажаазы чок. Тудуг материалдары тывылбас. Бирде одар-белчиир, кадат таарымча чогундан, төрелдеринге чагыыр ужурга таварышып турар. Чижээлээрге, шээр малдыг өг-бүлелер оларны эккеп алган дижик. Кыш, чай чок кадарчы херек болгай. Бир эвес өг бүрүзү ээлчежип кадарар дээр болза, ажыл хүнүн канчаар таарыштырарыл? Ол хүнну табельге канчаар демдеглээрил? Бо айтырыгларны кодээ Совет дарый шиитпирлеп чурттакчыларга дуза чедирзе чогуур.

Чоннуң малын кыш, чай дивес оорлап турар. Чижээлээрге, Шуй кодээ Совединиң хууда мал кадарчылары Б. Хертек, О. Иргит оларның бо чылдың февраль төнчүзүнде, эртенгиниң беш шакта кажаазының кырын үрээш, 6 эшкиниң «Нивалыг» оорлап аппарган. Бо дугайын район шагдаалгарынга дыңнадырга келгеш, демдеглеп алгаш чорупкан. Херектиң түңнели чүү болганы амдыгаа чедир сураг. Оорлар-биле демисел чугула айтырыгларның бирээзи. Оларның-биле шыңгыы демисел чорудаары — бүгү-ниитиниң херээ. Оорларны тывар ындыг маңгыстарны амыдыралдыг кижилерни сойгалап илередир талазы-биле хөй-нити организациялар демин каттыштырып, дружина ажылын шыңгыыладыры күзенчиг.

Екатерина ИРГИТ.

Бай-Тайга району.

ӨӨРЕНИП КӨРЗЕ

Чоннуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери кол айтырыг. Ол чурттуң Аъш-чем программазын боттандырарынга улуг салыышкынны киирер. Бистиң Эрзин суурда чурттакчылар мал-маган тударынга чүткүлдүг. Ынчалзажок суурга мал-маган тударынга бергелер база тургустуна бергилээр. Чурттакчыларга сиген кезер черни Кодээ Совет тускайлап бербээниңден, сигенни совхоз кескен соонда оон бөктээнин алыр. Сентябрь эгезинден кезерге, ол сиген кадып, шимээры бөксырай берген боор. Каа-Хем, Тандыр районнарының удуртукчулары чурттакчыларынга сиген кезер шөлдү тускайлап бээрин, ол бөксыраан берген шөлүн ээзиниң арттап, аштап ап турарын кардум. Баштай кижилерниң амыдыралынче сагыш салыр дээн чүве бо-дур. Ынчангаш бо айтырыгны Эрзин кодээ Совединиң күүскому өөренип көөрү чугула. Тестиң Салдамдан өру сүт оралзынга чедир черни суурнуң хуу малдыг чурттакчыларынга берзе канчаар? Оон-моон бичии сиген кезип алырга ону сөөртүп алыр машина база тывылбастай бээр-дир.

Хуу малды тарып боозадырының айтырыын көрзе чүл? Мону РАУК хемчег алыр болза деп саналдыг мен. Оон аңгыда хаван, дагаа, тоолай азырап орар чурттакчылар картофельди болгаш өске-даа ногаа аймаан өрбыдадыр тарыыры дузалыг.

Лемажап КЫРГЫС.

«Саар инээм чүге чогул» деп чүүлге хамаарыштыр

ДЕТКИМЧЕ НЕГЕТТИНИП ТУРАР

Чоокта чаа таныжым эшке ужуражы бердим. Амыр-менди солушкаш, бистиң чугаавыс чоорту-ла ажыл, амыдыралче шилчий берди.

— Мал-маганың онча-менди тур бе? Каш саар инектиг сен? — деп, демги эштен чугаа эгеп айтырдым.

— Мал тудары бергедээн чүвени. Каш инек саар деп чүнүл? Айтырыыңның солуну ва. Инектеримниң согу үзүлген болбазыкпе. Эрткен чылын күскээр саап ижип орган инээмни когун үзе оор алгаш барган. Инектеримни суреглааш, кайын-даа тып шыдавадым. Шагдаа черинге демдеглеп каарымга, кандыг-даа түңнел чок болган. Чамдык оорлаашп чоруур кижилер бажын ажыр байып чоруур чүве-дир — деп, таныжым хомудаан сеткилин илеретти.

Бо эштиң чугаазында үндезин бар болдур ийин. Кава-даа чоруурга, чоннуң чугаазы-биле алырга, мал тудары бергедээн дижир.

Хамаатыларның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дугайында партия, чазак чугула доктаал шиитпирлерни хүлээп алган. Оон күүселдезин боттандырар талазы-биле чер-черлерде кодээ Советтер ол ажылды четпес чорудуп, хуузунда мал тударынга эптиг байдалдарны тургуспайн турар.

Чоннуң хуузунда малының кадагын, хайгааралын эрең гей, ат чодуп организастаан болуп турар. Кижилерниң малын оорлаар кижилер-биле демисел кончуг четпес тургустунган. Ылаңгыя Сүт-Хөл кодээ Соведи чайгы үеде ол ажылды чүгле организастаан болуп турар. Ол дугайын кодээ Советтиң күүскомунуң ажылдакчыларындан айтырып чугаалажырга, инек кадарар кижилер тывылбазынга, чамдык кижилер инек хелезинин төлевейн турарынга чылдак кагарлар.

Бистиң суурда Дииңмей, Чылбак Куулар дээр пенсионер ирей-кадай бар. Олар чыл бүрүде чоннуң инээн ак сеткили-биле кадарып чайлаарлар. Кодээ Советтиң болгаш ында хөй-нити организацияларының талазындан үстүнде адааным кижилерниң инек кадарарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бербес, аът-хөл-биле хандырып бербейн келген. Оларга кадатка инээн киирген кижилерден өртек-хөлезинин үешаанда чыып бээринге дуза көргүспейн турар. Ол ажылды доктаамал организастаары күзенчиг.

Чамдык кижилер мал-маганын совхозтуң кадарчыларынга аппарып каарга, ниитиниң малы-биле хуу малдарны тургуспас ужурлуг дээш чорудуп болгай. Ынчап кээрге, суур чонунуң мал тударынга берге байдалдар тургустунуп кээр-дир. Кижилерниң мал азырап тударынга шаптыктыг чүве оорларның когу үзүлбейн турарында.

Элээн каш чыл бурунгаар август айның магалыг чылыг хүннеринде кежээликтей инээвистиң сүдү-биле чиңге-тарааны хайындырып чип, хоют хойтпаан ижип алгаш, дыштанып удуп чыдып алган бис. Эртенинде туруп кээривиске, саап ижип орган чаңгыс инээвисти оор алгаш барган болду. Төрээш ай безин четпээн чаш бызаазы өдекке алгырып туруп калган. Шак моон алгаш көөрге, оорларда кандыг-даа кээргээр сеткил чок боор-дур. Ол-ла олчаан инекке чедимээн мен.

Кайда-даа, кандыг-даа малдарның чизе-даңзызы кодээ Советтерде эрең гей тургустунган деп бодаар мен. Коданында мал чок, ону азырап көрбээн чамдык кижилер хөй малды кайыын, чүден тып алгаштың садып, саарып турарыл? Бо бүгүнү үктап тодарадыр ужурлуг.

Кодээ Советтер, мал эмчилери улустуң чизе-даңзызында малын шүүштүрүп көрбейн турган, мал садар дээн кижилерге кайы хамаанчок шынзылгаларны чүге бижип берип турарыл? Мен бодаарымга, ол ажыл кайда-даа четпес тургустунган.

«Агаардан» хөй мал тып, кодан сыңмас кылдыр бажын ажыр байып чоруур кижилерниң чизезин тодарадып, чогуур түңнелди үндүрзе кандыгыл! Маңаа эрге-чагырга болгаш хоочун журум органнары болгаш хөй-нити организациялары улуг рольду ойнаар ужурлуг.

Бистиң Сүт-Хөл суурда пенсионер Даваа Ооржак, ажылчын Хүр-оол Ондар болгаш өске-даа хамаатылар кызымаккай, чүткүлдүг-биле кодаанында саап ижер инектерни тудуп, оорларга алыспас дээш ээлчежип кадарбышаан, өскелерге үлегерин көргүзүп чоруурлар.

Малды кым-даа тудуп шыдаар. Бо дугайында бир эш мындыг чүүлдү чугаалады:

— Чамдык кижилер чалгаашушпеңи-биле саар инекти тудуп шыдавас эш-тир деп бодаар чадавастар. Кижи кижиден дора эвес, малды кым-даа азырап шыдаар-ла болгай. Ынчалза-даа оор алгаш баар дээш үргүлчү-ле оон кудурууңдан туттунуп алгаш кылаштап чорбас-ла болгай. Кысказы-биле чугаалаарга, оорлар кижиге мал эдилетпес-тир. Оон ол чугаазы-ла шын.

Маңгысталчак амыдыралдыг оорларның оруун доза туруп, оларга өршээл бербес ужурлуг.

Бистиң суурувуста дыка хөй кижилер саар инектер тутпайн турар. Ол бүгүнү барымдаалааш, чоннуң амыдыралын өөренип көргеш, Сүт-Хөлдүң херeглекчилер ниитилели сүт седарын кыш, чай чок организастап турары эки.

Чоокта чаа Кодур-оол Оюннуң «Шын» солунга парлаттынган «Саар инээм чүге чогул?» деп чүүлүнге хамаарыштыр бодумнуң бодалдарымны бижидим. Автор чугула айтырыгны көдүрүп турар-дыр. Ону деткиир-дир мен.

Бораш ОНДАР.

БИСКЕ ДУЗА ХЕРЕК

Ниитилелге ажыктыг күш-ажыл кылып турар хамаатылар, а ол ышкаш пенсионерлер, инвалидтер, хөй уруглуг иелер хууда малды тудар эргелиг. Хуу малдыг хамаатылар ону улус депутаттарының чер-чер Совединиң күүскомунда ажыл-агыйның дептеринге № 1 майык езугаар бүрүткедир хүлээлгелиг. Ол ышкаш өске улус-биле чаңгыс өг-бүледе чурттап турар чаңгыс бот хамаатылар, ада-иези-биле кады чурттап турар назы четкен уруглары, уруглары-биле чурттап орер ада-иелер тус-тус мал тударын чөпшээрээн.

Маңаа бистиң Арыг-Үзүү суурун чижекке ап көрээли. Кодээ Советтиң девискээринде 633 өреге бар. Оларның 556-зы ажыл-агыйның ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары. А 77-зи өске организацияларда ажылдап турар ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар. Бо чылдың январь 1-деги чизеден алгаш көөрге, кодээ Совет девискээринде 842 бода мал (оон иштинде 362 инек), хаван — 1138, өшкү—1421, хой —387, аът — 98, тоолай—21 бүрүткеттинген. Кандыг-даа мал аймаа тутпайн орарларның саны — 63.

Эрткен чылын чурттакчы чон 647 хаванны, 200 бода малды (оон иштинде 71 инекти), шээр малды 84-тү, ийи аътты ажыл-агыйжы, ажылчын кооперациязынче, белеткел конторазынче дужааган. Чоннуң хөй кезии хаван тудуп орар. Инек тудуп орар улус ам-даа ээзэш. Ынчангаш аргалыг-ла болза, өреге бүрүзү оода саар инек тударын кызыдар болза чогуур. Ниитиниң ажылы-биле черлештир боттарынга ээзэш бичее-даа болза малдыг орарга, ол дээш кызымак болза, кымдаа амыдыралы үспес. Мал тудары белен эвес. Эртен эрте туруп, кежээ орайга чедир кызымак, туттунгур болур-ла болза, ам чуртталга байшыырак болур. Инек сүдү бичии уруглары өг-бүлелерге кончуг ажыктыг. Бир эвес боттарывыс шимченмейн, садыг-магазиннерден негелде кылгаш орар болзувусса, чүү-даа бүтпес. Эки чурттаар дизе, шимченип, ажылдаар апаар бис.

«Шын» солунга «Саар инээм чүге чогул?» деп ажык чугааны чөптүг көдүрген. Бодум хуумда аңаа база катчыр мен. Бистиң совхозта ында бижээни дег, бергедээшкиннер база тургулай бээр. Моон мурнунда чылдарда совхоз хуу малдыг кижилерге шөлдү берип турган. Ынчалзажок баштай совхоз сигенин белеткеп алган соонда ам хуу малга сиген кезерин чөпшээрээр. Бо чорук чонну берге байдалга таварыштырып турар. Чүге дээрге сиген кезериниң өйү эртип, ол сиген када бергенде, белеткеп алырга кандыг-даа хоолу чок.

Оон аңгыда хаван тудуп турарлар база хөй. Оларны чемгерер чарба, сула садып алыр чер тывылбазы берге. Күскү дүжүт үезинде совхоз тараа артынчызын садып турду. Часкы үелерде чарбаны, суланы өске черлерден картофель-биле орнап ап келген. Чамдыкта ол болдунмайн-даа баргылаар. Картофель, ногаа аймаан чоннуң хөй кезии тарып өстүрүп келген. Ынчалза-жок чамдык сүг четпес кудумчулар база бар. Оларны сүг-биле хандырар дээш моон соңгаар хемчеглерни алыр апаар. Чүге дээрге ногаа аймаан өстүрүп алырга, хаван азыраарынга база улуг дуза болгай.

Суурда чурттакчыларның малын чайгы үеде кадарар, хайгаараар ажылды организастаары кончуг чугула. Мурнуку чылдарга деңнээрге, эрткен чылын хуу малды кадарарынче хемчеглерни алган. Ынчалзажок чамдык кадарчыларның ажылынга ээ-харысалгазының кошкаандан ийи инек читкен, оон тывылбаан. Чурттакчылар чайгы үеде бызаалар оъткарар черни тускайлап бээрин күзээрлер. Суур мурнунда шөлдү тускайлаарын саналдап турар. Чурттакчыларның чамдызы инектерин аңаа-ла сула салып турар. Бо чылын ол чорукту болдурбазының хемчээн алыр бис.

Суурга шээр мал тудар айтырыг база элээн нарын байдалда. Бо айтырыгны ханызы-биле сайгарып тургаш, оларны кадарар кижини тускайлап болурунуң аргазын тывар болза чогуур. Кадат чок чорудуп каарга, черлик ыттар тудуп чип турган-даа таварылгалар бар. Ынчангаш чоннуң дузалал ажылын ам-даа хөгжүдер, ону тударының, азыраарының дузазын Арыг-Үзүү кодээ Совединиң күүскому, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң дирекциязы өөренип көөрү черле артык болбас.

Татьяна МАНДАН-ООЛ.
Кодээ Совет күүскомунуң секретары.
Улуг-Хем району.

БИР-ЛЕ КАТАП, ШКОЛАГА ЧОРААШ...

Дузалал ажыл-агый ам албан, бүдүрүлге черлеринде туржук, өөредилге черлеринде болгаш школаларда безин кевүдеп. Аъш-чем программазын боттандырарынга оон ээлеп турар чери улам улгадып турар апарган. Бир ындыг дузалал ажыл-агыйынга чорааным-ны сактып келдим.

Часкаар кызыгы чүве. Соогу аажок. Хар база кылын, кижиниң дискек карда чедип турар. Арта-ла хөртүктеп кээн. Күчүлүг тракторларлыг болгаш хөй далбыйларлыг совхозтар безин малын чемгерип четтикпейн турган. А бо аалда хөй болгаш өшкү каттыштыр 340 баш, оларны канчап оътка чедирерил?

Дузалал ажыл-агыйның кол ээзи Алдын-оол Сумбаевич Маады коллективтиниң кежигүннерин чыыпкан. Айтырыг билдингир —тургустунган байдалдан малды канчап менди үндүрүп алырыл? Мал чеми малдың шуптузун чер кааргыже чемгерерине чедишпес. Далбыйлыг тракторну кым бээр дээр силер, ап-даа алырга, оон хелези-үнези продукцияның бот-үнезин та кайы хире аартадыр чүве. Бо бүгүнү сүмележип көргеш, сигенниң саванның болгаш комбикормуның четчир шаа-биле, арган малды тургузу азыраар, артканнарынга харны эжип бээр деп дугурушканнар. Ийе, харны хүрек-биле эжип бээр.

Коллектив-биле таныш эвес кижи «бо канчап бардыңар, чүге «ададыр хөгжүй» бердиңер, хамык улузуңарны түредип, чарыгдал-төтчегделди бажын ажыра берген эвес силер бе» деп хөзээй бээри чугаажок. Ынчалза-даа бо коллективтиң кежигүннери ындыг шиитпирни, бирээде боттары үндүрген ийнде, олар бо берге ажылды халас кылыр, ында үндезинниг чылдагаан бар — ук коллектив угаан талазы-биле аарыг уругларның бажың-интернады болганда, оларга шимченири болгаш күш-ажыл кылыры эмненириниң бир чугула аргазы болуп турар.

Аарыг уруглар бажың-интернады Каа-Хем районнуң Дерзиг-Аксында турар. Оон бир кодан шээр малы Сой-Бүреңниң Авыйган чоогунда. Кажаазы чылыг, делгем, куруг. Чадагай кажаада сигени-даа, дыттер аразында асылап каан боондак бүрүлер-даа — уругларның чайгы ажылының түңнели. Улуг доскаарга боттары сүг чылыдар, малчынның одаар ыяжын база олар белеткээн.

— Хар эжер хүүректерни бажың-интернаттың оолдары боттары кылган. Мен бөгүн хар эжер уругларны эдертип келдим. Даарта өске кижизидикчи келир —деп, республиканың хоочун башкыларының бирээзи Кара-оол Кыргысович Чолдак-оол тайылбырлады.

Уругларның эшкен хары дегидың эдектелип баткан немдиин дургаар каът-каът одуругленип чоруп кээн. Карартыр эшкен черде хойлар болгаш өшкүлер дистиннипкен. Харны каспайн-даа оъттап чор. А уруглар немдикти куду алзы эжип-ле турлар: даарта эртенги одарны бөгүн белеткээр. Ынчалза-даа оларда далажыр кижи чок, тире-хире дыштанып каап, карандыа дургаар маңнажып, өөрүшкү-маңнайлыг ойнаар турлар. Арыг агаар, ак хар болгеш ажыл оларның сагыш-сеткилин көдүрүп, хөй-аъдым киирип турары ийин.

Дерзиг-Аксының аарыг уруглар бажың-интернадында 160 урут бар. Дерт хардан 18 хар иштинде бо уругларның 42-зи ажыл кылып шыдаар. Тускай программа езугаар өөренип турарлары база бар. Сегип келген уругларны чурттуң профессионал-техниктиг өөредилге черлеринче чорудуп турар. А ужен ажыг уруг чыдар, орундан безин турбас. Ынчангаш бистиң күрүневис бо уругларның шуптузун бүрүн хандырылгага тургузуп, халас эмнеп, бүгү кижээнгейни оларның өөс-кежиктиг болурунче угландырган. В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң Тыва салбыры тургустунгандан бээр олерже сагыш салыышкын улам улгаткан.

Уругларның амыдыралында кол чүүл — күш-ажыл, күш-культура, шимченгир оюннар. Аңаа таарымчалыг байдалдар мында бүрүн тургустунган. Бильярд, хөгжүм болгаш спорт херекселдери четчир. Бажың-интернат девискээринде ногаа шөлү, дааранырга болгаш чазанырга мастерскаялары чайлагда күш-ажыл лагери уругларның өзеринге, угаан болгаш күш-дамыр талазы-биле сайзыраарынга — аарыгдан адырлырынга салдарлыг болуп турар.

Мастерскаяларга уруглар хол-кавы, хөйлең болгаш плательни даарап, оолдар хүүрек, далган өөр борбак-ыяш болгаш өске-даа эт-херекселдерни бүдүрүп, ону чонга сайгарып азы боттарынга ажыглап турар. Оон ыңай 40 баш хаван барын база чугаалап каайн. Бо чылын оларны 140 баш чедирери, шээр малды 450 чедир өстүрерин көрдүнген, ол соруга боттаныл турар. Коллектив ажылчыннарының дузалал ажыл-агыйлыг болурунга дуза көргүзүп, эрткен чылын оларга 35 анайны, элээн каш хаван оглун саткан.

Бажың-интернаттың дузалал ажыл-агыйын Салчак Сарыг-оол эргелекчилээн, мал эмчизи — Владимир Кол. Шээр малды Кол Чалчыма биле Кол Норжумаа малдап, хаванны Анатолий Итпиккей ажаап турар.

В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң Тыва салбырының тургузукчу конференциязынга ук коллективтиң удуртукчузу Алдын-оол Маады бодунуң саналынга ында дузалал ажыл-агыйны онзалап демдеглээн. А мен оон чүгле аъш-чем кургаалдарынга ажыктыын эвес, харын ук уругларның кадыкшылынга болгаш кижизидилгезинге чугулазын база эскердим. Ындыг дузалал ажыл-агыйларын өске-даа уруглар албан черлеринге, ылаңгыя школаларга организастаары чугула. Чижээлээрге, Тес-Хемде Чыргаланды ортумак школазы 50 инек саар сүт-бараан фермалыг, бир кодан хойлуг болгай. Малының кажаазы школа чанында, өөреникчилер малды бүдүн чыл дургузунда ажаап, чемин белеткеп, сүттү, дүктү, эътти, быштакты, таракты болгаш ээжегейни бүдүрүп турар. Маңаа база бүдүрүлге «Чодураа» совхозтуң (директору Маадыр-оол Арапчор) көргүзүп турар дузазы улуг. Бо ийи коллективтиң кады ажылдажылгазындан үлегерден алза.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.
В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузунуң Тыва салбырының президиум кежигүнү.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 95 (13695) | 1988 чылдың апрель 22, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 коп.

Богүн — В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнү

Маркстың—Энгельстиң—Ленинниң революсчу улуг өөредии мөңгези-биле чурттап, сайзырап турзун!

(СЭКП ТК-ның Май 1-ге Кыйгырыгларындан).

ВЛАДИМИР ИЛЬИЧ ЛЕНИН.
СЭТА-ның фотохрониказы.

СЭКП ТК-га чөвүлел хуралдар

Апрель 11, 14 болгаш 18-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының бирги секретарьлары-биле чөвүлел хуралдар эрттирген.

Эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле партия организацияларының ажыл-чорудулгазын чугаалажып көрген. СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелдиң чорудун туралының дугайында делгереңгей санал-онал солчуушкуннары болган. Эде тургустунуушкуннуң сорулгаларынга эң улуг хемчээлдиг чергези-биле дүгжүр, социализмниң херээнге, ооң амгы үе-чадада шынар талазы-биле өскерлиишкиннеринге улам идепкейлиг бараан болур ужурлуг политиктиг системаны сайзырадгайжыдарының эргежок чугулазы-биле холбашкан сандарны кызымак анализтеп көрген.

Эде тургустунуушкуннуң чорудулгаларын хамыладырының эргежок чугулазын, үндезин экономиктиг реформаны бүрүнү-биле чайгылыш чок боттандырары дээш, чоннуң дереглел барааннарын, чем продуктуларын бүдүрерин көвүдедири, чурттаалга бажыңнарының тудуун калбартыры дээш ышкаш шак ындыг бирги черлениң сорулгаларын шиитпирлээри дээш демиседир чүткүлдүг чорударының эргежок чугулазын чөвүлел хуралдарның киржикчилери онзалап демдеглээн.

Ниитилел амыдыралын бүгү талалыг демократчыдарынче, ажык-чарлыг чорукту калбартырынче, партияның иштики демократиязын хөгжүдеринче, улус депутаттарының Советтериниң ролюн бедидеринче, ол чорудулгаларже чоннуң калбак массаларын киириштиреринче партияның угланыышкынын шиитпирлиг боттандырары-биле эде тургустунуушкуннуң чедиишкиннериниң аразында хамы харылзаазын чөвүлел хуралдарга чүве чугаалажкаңнар демдеглээн болгаш ол талазы-биле оларның бодалы чаңгыс ай болган.

(СЭТА).

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязы

РОССИЯ: дүргедээшкин угланыышкыны-биле

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязы бодунуң ажылын апрель 20-де Москвага уламчылаан.

Президиумда — эштер **В. И. Воротников, В. М. Чебриков, П. Н. Демичев, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова.**

Республиканың «Чурттаар оран бажың —2000» программазының дугайында РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң илеткелиниң талазы-биле депутаттар—РСФСР-ниң Тудуг херектериниң талазы-биле кураже комитединиң даргазы **В. Н. Сабанеев**, Ханты-Манси автономнуг округта Октябрь районнуң № 1 Нягань ортумак школазының башкызы **А. И. Гордиенко**, ССРЭ-ниң Урал болгаш Барыын Сибирь районнарында тудуг министерствозунуң Ортаачы Уралда кол тудуг эргелелиниң (Свердлов область) начальниги **В. И. Сабанов** Кемерово облкүүскомнуң даргазының бирги оралакчызы **В. С. Уранский**, Мурманскиниң балык болбаазырадып кылыр комбинадының ажылчыны **А. А. Мельгузова**, Горький областың Ковернинск районда Ленин аттыг колхозтуң даргазы **М. Г. Варгин** олар сенал бергеннер.

Олар кижилерниң чурттаалга бажың болгаш социал-амыдырал байдалдарын экижидер талазы-биле совет болгаш ажыл-агый органнарының тодаргай сорулгалыг ажылының дугайын чугаалап, эки дуржулгаларын солушканнар. Эвээш эвес чүүлдер кылдынган: беш чылдың чүгле ийи чылының иштинде республикада чурт-

(Төнчүзү 3-кү арнында).

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

Немелде хемчеглерни алыр

1988 чылдың бирги кварталында районнарның, хоорайларның болгаш үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, чоннуң садыг болгаш коммунал-амыдырал хандырылга коллективтериниң аразында социалистиг чарыжының түңнелин СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому үндүрген.

Бо чылдың бирги кварталында үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, чоннуң садыг болгаш коммунал-амыдырал хандырылга бүдүрүлгелери күрүне планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле чамдык эки түңнелдерни чедип алган деп бо талазы-биле хүлээп алган доктаалда демдеглээн.

Үлетпүрде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпизи эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 6,7 хуу, продукциянын хемчээли 6,8 хуу өскен. Арыг орулга 4,2 миллион рубль, азы планнаанынга дүүштүр 132,4 хуу болган. Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрериниң үш ай планнарын 103,7 хуу күүсеткен, ол дээрге эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге оларның бүдүрүүшкүнү 9,2 хуу өскени ол. Долу бот орулга-чарылгаже болгаш бот акшаланыышкынче шилчээн бүдүрүлгелерниң арыг орулга планы 156,9 хуу күүсеттинген, барааннынг продукция бүдүрериниң хемчээли 5,5 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 8,3 хуу көвүдээн.

Республиканың үлетпүрү хөмүр-даш казып тывар, дагдүгү, тудуг туүйбузу, дилиг материалдары, дааранылга кылыглары, кидис болгаш хөм идик, чалаң сүт продукциязы, ээмртпес суксун, кондитер кылыглары бүдүрер талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин күүсеткен.

Чаа техниканы болгаш технологияны шиңгээдип алыр, бүдүрүлге чорудулгаларын механизастаар талазы-биле күрүне планнарын Арга-ыяш ажыл-агый, Чурт болгаш Одалга үлетпүрү, Чоннуң амыдырал хандырылга министерстволары, хлеб продуктулары, хлеб быжырар чер болгаш макарон үлетпүр эргелелдери, «Тываагроүлетпүр тудуг» каттыжыышкыны күүсеткеннер.

Тудугжулар 11,8 миллион рубльдиң кол фондуларын ажыглаалга киирген, ооң иштинде чурттаалга бажыңнарының ниити шөлү 17,2 муң дөрбелчин метр. Капитал салыышкыннарны эрткен чылдың чедип алдынган деңнелинден 12,6 хуу хөйнү шиңгээдип алган, кэрээлиг ажылдарның хемчээли 8,6 хуу өскен.

Ниити ажыглалдың автомобиль транспортунуң бүдүрүлгелери кэрээлиг хүлээлгелерин күүсеткен, чүък сээртүлгезиниң хемчээли 106,8 хуу, маршрут автобустарындан орулга—100 хуу, чиик таксиден—101,8 хуу күүсеттинген. Агаар транспорту пассажир аргыштырылгазының хемчээлин 104,2 хуу, чүък сээртүрүн 179,1 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 112 хуу күүсеткен. Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң бүдүрүлгелериниң коллективтери продукция хемчээлиниң талазы-биле планын 103,8 хуу күүсеткен, 3408 муң рубльдиң орулгазын киирген, ол дээрге планаттынган дааладан 2,6 хуу хөй.

Бо чылдың бирги кварталында үүрмектеп садар бараан саарылгазының хемчээли эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 3,3 хуу хөй болган. Бо чылдың үш айларында чонга ачы-дуза чедирериниң планы 102,8 хуу күүсеттинген, ооң хемчээли эрткен чылдаазындан 15,2 хуу көвүдээн.

Ооң-биле чергелештир бо чылдың бирги кварталында үлетпүр кэрээлиг хүлээлгелер талазы-биле планын 99,5 хуу күүсеткен, 191 муң рубльдың продукциязы чедир бердинмээн. Продукция бээриниң кэрээлиг хүлээлгезин 8 бүдүрүлге күүсетпээн, ооң иштинде Ак-Довурактың дааранылга-трикотаж фабриказы, Сарыг-Сепниң рай үлетпүр комбинады, Кызыл-Мажалыктың сүт заводу, Бай-Хаактың хлеб заводу болгаш өске-даа черлер бар. Долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарында ажылдап турар бүдүрүлгелер кэрээлиг ажылдар талазы-биле планын 99,6 хуу күүсеткен. Бо чылдың бирги кварталында кол фондуларны ажыглаалга киирериниң күрүне планы чүгле 74,2 хуу күүсеттинген, ажыглалче чурттаалга бажыңнарын эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге 16,9 хуу эвээшти киирген. Ниити билиг школаларын, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, эмнелгелерни, поликлиникаларны тударының планы күүсеттинмээн.

Күрүне болгаш кооперация садыгларының бүдүрүлгелери үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын чүгле 97,4 хуу күүсеткен. Чонга төлевирлиг ачы-дуза чедирериниң бирги кварталда планын чүгле 98,4 хуу күүсеткен. Транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелериниң база организацияларының ажылында четпестер хөй.

Улус ажыл-агыйының адырларынга, бүдүрүлгелериниң социал хөгжүлдезинге эде тургустунуушкунну хандырар талазы-биле тодаргай хемчеглерни СЭКП обкомунуң адырлар аайы-биле килдистери, партия хооркому, райкомнары, профэвилел обкомнары, хоорайкүүскомнар, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары албан бар аргаларны ажыглаарынче, ажылдың эң эки түңнелдерин чедип аларынче күш-ажылчы коллективтерни мобилизастап шыдаваан деп хүлээп алган доктаалда айыткан.

Социалистиг чарыштың негелделерин күүсетпээнин барымдаалааш, үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, садыг болгаш коммунал амыдырал хандырылга талазы-биле хоорайлар, районнар аразынга бирги черни бо чылдың бирги кварталының түңнели-биле тывыспас деп шиитпирлээн.

Бирги кварталда дараазында черлерни социалистиг чарыштың тиилекчилери деп санаар болгаш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун акша шаңналы-биле кады тывыспас деп шиитпир хүлээп алдынган:

Үлетпүр бүдүрүлгелеринден:

«Тыва дагдүгү» комбинаттың коллективинге — кэрээлиг хүлээлгелер талазы-биле планын 100 хуу, арыг орулганы—219,1 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 120,7 хуу күүсеткени дээш.

Тудуг организацияларындан:

«Тыва тудугу» трестиң № 48 тудуг эргелелиниң коллективинге —тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлиниң талазы-биле планын 114 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 139,2 хуу күүсеткени, арыг орулга планын дыка ажыр боттандырганы дээш.

Транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелеринден:

«Тыва автотранс» каттыжыышкынының № 2 АТБ коллективинге — кэрээлер-биле чүък сээртүрүнүң хемчээлин 100 хуу, арыг орулганы —103,7 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 106,2 хуу күүсеткени дээш.

Садыг болгаш ниитиниң чемнениинге бүдүрүлгелеринден:

Ном садыының республика конторазының коллективинге— үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын 108,3 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн—109 хуу, орулгалар киирерин—110 хуу күүсеткени дээш.

Чоннуң коммунал болгаш амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринден:

Бии-Хем районда чоннуң амыдырал хандырылгага бүдүрүлге эргелелиниң коллективинге —ачы-дуза чедирериниң планын 103,6 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 103,7 хуу күүсеткени дээш.

Кызылдың дааранылга фабриказының, «Востоксантехмонтаж» трестиң Кызылда КМК-зының, «Тыва суг тудугу» трестиң механизация эргелелиниң, Минусинск АТБ-зиниң, «Водоканал» эргелелиниң, Кызылдың кооперация садыының эки ажылын ук доктаалда демдеглээн.

1988 чылдың бирги кварталының ажылын анализтээрин, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының организакчы, экономиктиг болгаш ажыл-агый чорудулгазында четпестерни чайладыр талазы-биле немелде хемчеглерни ажылдап кылырын болгаш боттандырарын партия обкомунуң адырлар аайы-биле килдистеринге, СЭКП Кызыл хооркомунга, райкомнарга, парткомнарга, хоорайкүүскомнарга, профэвилел обкомнарынга, ВЛКСМ райкомнарынга, министерстволарга болгаш ведомстволарга дааскан. Күш-ажылчы коллективтерниң кужениишкиннерин кэрээлиг хүлээлгелерин күүседиринче, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпизин, продукцияның шынарын бедидеринче материалдыг болгаш күш-ажыл курлавырларын чеп ажыглаарынче, бүдүрүлгениң иштики бот орулга чарылгазын шиңгээдиринче угландырарын, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуурун ук доктаалда айтып турар.

Бүгү күштү мөөңнээр

1988 чылдың бирги кварталында мал продуктуларын бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедир, малдың баш санын камгалап, өстүрер талазы-биле районнарның база совхозтарның социалистиг чарыжының түңнелин СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профэвилелдериниң область чөвүлели болгаш ВЛКСМ обкому үндүрген.

Республиканың агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчылары 1988 чылдың бирги кварталында эът база чүүрга бүдүрер, ону садар талазы-биле планнарын күүсеткенин демдеглээн. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, хаваннарның, чылгының, куштуң баш саны көвүдээн. Мал продуктуларын бүдүрерин база садарын көвүдедир. Малдың баш санын өстүрер талазы-биле социалистиг чарышка «Ак-Чыраа», «Суглак», «Кызыл тараачын» совхозтар эки көргүзүглерни чедип алганнар.

Ооң-биле чергелештир чамдык районнар болгаш совхозтар бедик алыс түңнелдерин чедип алыры дээш чарышты кошкак организастап, мал ажылын хөгжүдериниң үндезин айтырыгларын оожум шиитпирлеп турарын демдеглээн. Малдың чылу хораар чоруу бо чылдың бирги кварталында эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге 26,4 хуу, Бай-Тайгада—2,4 катап, Мөңгүн-Тайгада — 83,7, Тожуда—64,4 хуу көвүдээн.

1987 чылдың деңнелинден инектиң баш саны 9 район, шээр малдыың Тес-Хем, Өвүр, Улуг-Хемден өскелери кудулаткан. Күрүнеге эът садарының кварталда планын Бай-Тайга район биле 11 совхоз сүттүн — Каа-Хем биле Кызыл районнар база 21 совхоз күүсетпээн. «Октябрь 30 чылы», «Кызыл тук», «Чаа орук», «Кара-Хаак», «Х Улуг хурал», «Тере-Хөл» совхозтар мал продуктуларын садарының чаңгыс-даа хевириниң талазы-биле планын күүсетпээн.

Дыка хөй районнарда база совхозтарда мал ажылының хөгжүлдериниң шынар көргүзүглери эжок чааыс. Бир инектен сүт саарын эрткен чылда деңнелинден Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Каа-Хем, Кызыл, Тес-Хем районнарның совхозтары кудулаткан. 1987 чылдың бо-ла үезинге бодаарга, бызаа алыры он бир районнуң совхозтарында, а анай, хураган алыры 5 районда эвээжээн.

Мал ажылын хөгжүдер, ол адырның эң кол айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле удуртулганың стиль болгаш методтарын СЭКП райкомнары, райкүүскомнар база РАҮК чөвүлелдери ам-даа оожум эде тургустунуп турар. Ол ышкаш хожудап турар совхозтарның ажылын хамызы-биле сайгарбайн, дааскан участоктар дээш кадрлардан шыңгыы негевейн турар.

Социалистиг чарыштың негелделерин күүсетпээни-биле холбаштыр 1988 чылдың бирги кварталының түңнели-биле районнарга база совхозтарга шаңналдыг черлерни кымга-даа тывыспас деп СЭКП обкому, республиканың Министрлер Чөвүлели, профэвилелдериниң область чөвүлели болгаш ВЛКСМ обкому шиитпирлээн.

Мал ажылынга байдалды хамызы-биле бүгү талалыг сайгарып көргеш, четпестерни чайладыр, мал кыштаглаашкынының организастыг доозарынче бүгү күштү салырын СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, РАҮК чөвүлелдеринге, парткомнарга, партия эге организацияларынга, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга, совхозтарның удуртукчуларынга болгаш специалистеринге хүлээткен. Интенсивтиг технологияны, ажылды организастаарының болгаш ооң төлевириниң дэпшилгелиг хевирлерин совхозтарга калбаа-биле ажыглаарын, кижилер-биле ажылды бүгү талалыг күштелдирерин, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын, 1988 чылдың бирги кварталының планнарын чедиишкиниг күүседир база СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш чарышты коллектив бүрүзүнге эвээштиг организастаарын СЭКП обкому, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профэвилелдериниң область чөвүлели болгаш ВЛКСМ обкому чогуур организацияларга хүлээткен.

ЛЕНИНЧИ ЧАГЫГЛАР-БИЛЕ

Коммунистиг партияның үндезилекчизи, делегейде баштангы социалистиг күрүнениң тургузукчузу Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылын бүгү совет улус, делегейниң бурунгаар дэпшилгелиг кижи төрелгетени демдеглеп турар.

Владимир Ильич Ленинниң ады-биле амгы үениң кол чедиишкиннери, болуушкуннары болгаш революсчу чорудулгалары тудуш холбаалыг. Ленинизм дээрге бодунга улам-на чаа дуржулгаларны сиңирип ап турар амыдыралчы өөредиг, чайгылыш чок революстуг метод-тур. Ооң эгээртинмес кужу —улус массаларының эртем ёзугаар тодараткан эрге-ажыктарынга, ниитилел хөгжүлдезиниң дүрүм ёзугаар чүүлдеринге шылаптыг харылап турарында, өйү келген чугула айтырыгларны тодарадып база оларны шын шиитпирлээриниң оруктарын айтып берип шыдаарында болуп турар.

В. И. Ленинниң чогаадыкчы бодалының хамызы болгаш коргуш чок, социал-экономиктиг болгаш политиктиг анализке ооң уран-мергени, ооң организакчы салымчааны, ажылчын айгының эрге-ажыктарынга кызыгаар чок бердингени—бо бүгү чүүлдер амгы үеде партияның стратегтиг планнарында база шиитпирлеринде херек кырында боттанып турар. Олар бистиң чуртувустуң амыдыралында шиитпирлиг өскерилгелерже, шынар талазы-биле чаартылгаларже, бистиң хөгжүлдевистиң төөгүлүг үе-чадазында Улуг Октябрьның херектерин уламчылаарынче угланган. Владимир Ильичиниң ниитилелдиң боттуг шинчээшкинин көргүзүп турар байлак номналын өөренип, ооң-биле ажыл-чорудулганы шуушттүрериниң эргежок чугулазын эде тургустунуушкуннуң базым бүрүзү бадыткап турар.

Партияның бүгү чуртуң амыдыралынга эргилделиг болуушкунунуң хүнү—СЭКП Төп Комитединиң апрель Пленуму болуп эрткенден бээр үш чыл болур. Программалыг идеяларыг, шыныың кичээндириглерин айыткан партияның төөгүлүг XXVII съездизиниң соонда ийи чыл иштинде ажылдап турар бис. Совет ниитилелде хамы эде тургустунуушкунну чаартыкчы ужур-дузазының талазы-биле Владимир Ильич Ленинниң удуртулгазы-биле партияның, чоннуң калбак массаларының социалистиг тургузугже кирип турган үезинде революсчу чаартылгалар-биле деңнежип турарын партия айыткан.

Эде тургустунуушкун эгелээнден бээр үш чыл эрткен. Ниитилел амыдыралында бүгү өскерилгелер, чаартылгалар ооң баштайгы түңнелдери болур. Күш-ажылдың кижилери амыдыралдың ээлери кылдыр боттарын улам хамы медереп билип, бодунуң күрүнезиниң амгы болгаш келир үези дээш, социализмниң салым-хуузу дээш харыысалгазын биле бергеннер. Ниитилелге эде тургустунуушкунну боттандырбышаан, ленинчи чагыглар ёзугаар партия кол чугула айтырыгларже кужениишкиннерин мөөңнеп турар. Оларның арасындан эң-не чугулазы экономика — Төрээн чуртувустуң кучу-шыдалының үндезини-дир. Чүнүң-даа мурнунда ажыл-агыйының бүгү системазын массаларның ниитиматвазынга болгаш чогаадылгазынга делгем оруку ажыдып турар үндезини-биле эде тургустунары болур. Ол дээрге интенсификацияның оруу-биле шапкын хөгжүлде, өзүлдениң темпилеринге шынар талазы-биле чаа утка-шынарны сиңирерилир. Хамы чаартылгаларның фронтузу хүн келген тудум-на калбарып орар. Улус ажыл-агыйының бүгү участоктарында хөй талалыг ажыл-ниш чорул турар. Коммунистиг партия бодунуң бүгү бодалдарын болгаш ажыл-чорудулгаларын өндүр чаагай сорулга —чоннуң чаагай чоруун бедидеринге, кижиниң бүгү талалыг сайзыралын хандырарынга бараалгадып турар. Чурттаалга бажыңнарын, уруглар садтарын, школаларны, эмнелгелерни, амыдырал хандырылга бүдүрүлгелерин ажыглаалга киирерин көвүдеткен. Хереглел барааннарын бүдүрериниң, чонга ачы-дуза чедирериниң, оларның ассортиментизин көвүдедириниң болгаш шынарын экижидериниң хемчеглерин ап турар. Тодаргайлаарга, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң чуртуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргеледириниң программазы чедиишкиниг боттанып турар.

Социализм дээрге массаларның дириг чогаадыкчы чоруу-дур —деп, В. И. Ленинниң соксаал чокка чугаалап чораан сөстерин хандыр бодаарын, бедик-биле үнелеп көөрүн амыдырал биске өөреткен. Социалистиг ниитилелдиң хөгжүлдезиниң эрге-ажыктары ол чогаадыкчы чорукту хостуг калбартырынга таарымчалыг байдалды тургузарынга, чоннуң инициативазын моондактап турар бүгү чүүлдерни чайладырын негеп турар. 1985 чылдың апрельден эгелээш партия хүн бүрү ажыл-чорудулгазының кижи факторун идепкейжидеринче, чоннуң социалистиг бот-эргелелин сайзырадгайжыдарынче, демократияны, ажык-чарлыг чорукту калбартырының эргежок чугулазынче угландырып, бо талазы-биле эвээш эвес чүүлдер кылдынган.

В. И. Ленин дайынның болгаш тайбыңның айтырыгларының, эртемге үндезилеттинген системазын тургускан, янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың догуннаашкынының концепциязын чогаадып кылган. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде айыткан Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың тайбыңч даштыкы политиказы ажаа үндезилеттинген, ооң дээди сорулгазы — быжыг тайбыңны хандырары болур. Ынчангаш социалистиг күрүнелерниң кады хөделиишкинин хандырарын СЭКП делегей ажыл-чорудулгазынга бодунуң чиңгине угланыышкыны кылдыр санап турар. Бистиң чуртуң иштики болгаш даштыкы политиказында бүгү чаа чүүлдер социализмниң бүгү чурттарының, бөмбүрзектиң бүгү демократтыг күштериниң, бүгү кижи төрелгетениниң эрге-ажыынга долу дүүшкен турзун дээш шудургу ажылдап турар.

Совет эрге чагырганың чылдарында Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдезинде, ажылчы чонунуң күш-ажылында, амыдыралында, культуразында үндезин чаартылгалар болган. Ол бүгүнү Владимир Ильич Ленинниң өндүр бедик, шынчы өөредииниң, чагыгларының амыдыралга боттанганы кылдыр тыва улус чоргаарал-биле санап, улуг баштыңчыга болгаш башкыга өөрүп четтиргениниң эргим үнелиг сөстерин сеткилиниң хамызындан илередип, революсчу эде тургустунуушкунну амыдыралга боттандырар дээш ленинчи чагыгларга, өөредигге шынчы болур, ленинчи ёзу-биле демисежир, ажылдаар, чурттаар изиг кызелдиин, быжыг туразы соруктуун илередип турарлар.

Эде тургустунуушкун дээрге чаа идеялар, бодалдар, бүдүрүүшкүннер-дир. Олар В. И. Ленинниң мерген угааны-биле, тиилээриниң ленинчи эртеми-биле сорук киирткен. Ынчангаш улуг Ленинниң чагыгларын төлептиг-биле күүседири кижи бүрүзүнүң ыдыктыг хүлээлгези болур.

ЛЕНИНЧИ ЁЗУ-БИЛЕ ЧУРТТААР, АЖЫЛДААР

БӨГҮНГҮ СМОЛЬНЫЙ

Ленинградка моон мурнунда чорбаан-даа болзумза, ол базымны ыракташ-на таныш кааш мен — Смольный. Ону, мен ышкаш, чуруктан болгаш кинодан көрген, номдан номчаан болгаш улустан дыңнаан кижи черле часпас: бичежек соңгаларлыг үш каът бажың, кызыл туг, чоон ак чагылар, В. И. Ленинниң турасаалы.

Смольный төөгүге Октябрьның социалистиг Улуг революциязының штабы, бөмбүрзекке эң баштай тургустунган хостуг күрүнениң паарлыы болуп кирген. Ол бүгү Владимир Ильич Ленинниң ады-биле так тудуш. Пролетариаттың улуг баштыңчызының төрүттүнген хүнүнүң бүдүүзү турган болгаш, ону эки билип, көрген болгаш билген чүүлдериниң утааныымга сиңирип алырын оралдажып турдум. Ыңчан-ла, мында базым бүрүзүнде — Ленинниң изи, Ленинниң тыныжы. Ленинниң көрүп, тудуп, кылып турган чүүлдери. Ынчангаш Смольный совет кижилерге, делегейниң хосталгага хандыкшылдыг кижилеринге эргим, чоок болгаш үнелиг.

Владимир Ильич Смольныйга 1917 чылдың октябрь 24-түн кежээзинде келген. Оон 1918 чылдың март 10-да чораан. Ийе, 1918 чылдың март 10-да. Ол хүнүү — Совет чазактың Петроградтан Москваже көшкен хүнүү — эрткен айда бүгү чурт демдеглээн бис. Ам самап көрүнер — Ленин Смольныйга 124 хонук чурттаан болгаш ажылдаан. Ол 124 хонук — Коммунистиг партияның төөгүзүнге, тиилээн революцияның болгаш Ада-чурттуң төөгүзүнге чугула үе-чада. В. И. Ленинниң амыдыралының болгаш ажыл-херээниң Смольныйга эрткен кезии делегейниң революстут шимчээшкининге байлак дуржулга болган.

Мурнунда бай уктуг өг-бүлелериниң кыстары өөренир институт турган Смольныйже ажылчын болгаш солдат депутаттарның Петроград Соведи 1917 чылдың августа Таврия ордузундан көжүп келген. Удаваанда большевиктер партиязының Төп Комитеди база мааңа келген. Ол-ла чылдың октябрьда мааңа чепсектиг тура халышкынның ажык штабы—Шериг-революстуг комитет тургустунган. В. И. Ленин баштаан большевиктер партиязының Төп Комитеди Октябрь революциязының чепсектиг тура халышкынын моон, бо Смольныйдан удуртуп турган. Ол бүтүнү бодап көөримге, Николай Погодинниң «Боолут кижи» деп шиизинде болуушкуннар, ылангыя Ленин биле «Эштер, эштер, мен Ленинни көрдүм!» деп далып турар Шадрин сагыжымга кирди. Улуг баштыңчының бөдүүнү, аңаа кижиден ылгалбазы, чоннан адырылбазы шиңде ылап көргүстүнген.

Социалистиг революцияның тиилелгезиниң тугу эң баштай мааңа кедүрүлген. 1917 чылдың октябрьның 25-те (ноябрь 7-де) Владимир Ильич Ленин делегейниң кайгадыкчалы сестерин Смольныйның хуралдаар залынга чугаалаан: «Чугулазының дугайында большевиктерниң үргүлчү чугаалап келгени ажылчын болгаш тараачын революция бодараан-дыр».

Кижи төрелгетенниң төөгүзүнде кажан-даа көзүлбээн болуушкуннар Смольныйга эң баштай төрүттүнүп турган: ажылчыннарның болгаш тараачыннарның чазаа Совет чазактың баштайгы декреттери — тайбың дугайында, чер дугайында, дарлалды ап октаар дугайында. Национал айтырыгны чептиг шиитпирлээрниң эгези база мааңа салдынган. Революцияның тиилелгелерин иштикинин идегеттеринден болгаш даштыкчының дайзыннарындан камгалаарының органнары база эң баштай мааңа тургустунган. Ашты ажып эртериниң болгаш сандараан ажыл-агыйны катап тургузарының хемчеглери база Смольныйга алдынып эгелээн. Төөгүге кеступ көрбээн ол революстут шимчээшкинин Ленинниң тургускан большевиктер партиязы удуртуп турган.

Смольный — Нева хемниң солагай талакы эрини дургаар 220 метр чаптыы чоруктаа улуг бажың. Ону 1808 чылда сураглыг архитектор Д. Кваренгиниң төлевилелин ёзугаар туткан. Ам бо төөгүлүг бажыңда СЭКП Ленинград обкому, СЭКП Ленинград хооркому болгаш В. И. Ленинниң музейи турар. Мен аңаа экскурсиялап улус-биле бир катап, ажылым аайы-биле ийи катап кирер аас-кежиктиг болдум.

— Тыва номнар болгаш солуннар экеп бергеннерге улуу-биле четтирдим. Тывалаш чугаалаар кижилерге хөнчүт ховар таварыжыр-дыр мен, силерниң келгеннерге өөрүп тур мен — деп, партияның Ленинград хоорай комитединиң ниити килдизиниң сектор эргелекчизи Владимир Карбый-оолович Чооду холум тудуп, уткуп алды. Ол мааңа ур ажылдаан болган. Мээң айтырыгларымга долу болгаш тодаргай харыыларны берип, Смольный-биле таныштырды. Ооң дузазы, сагыш човангыры эвес болза, бир дугаар кээп турар кижиге мону бижиири болгаш Смольный дугайын чугаалаары хөнчүт берге болур ийик.

СЭКП Ленинград хоорकому Смольныйның ийиги каъдында турар. Оон кол коридорунуң ужунда В. И. Ленинниң турасаалы бар, оон чоруткан кыска коридорнуң ужунда өрээлге Владимир Ильич мааңа келгениниң баштайгы хүннеринде, аңгы демиселдиң чиңгиг үезинде чурттап турган. Оон үнүп, бо мынчаар кылаштааш, үшкү каътта ажылдаар өрээлинче базыптар турган. Баштыңчының ол оруун топтап, мынчаш чүнү боданып чоразының боттанган ажыл-херээ-биле бадыткап, улуг кижиниң шимчээшкининден, аажы-чаңындан бээр демги хоорком ажылдакчызы-биле чугаалажып тур бис. Коридор-биле кылаштажып, үстүкү каътче үнер чадаңың тепкиштерин базып, туттунар чөлеңгиштеринге холувус-биле дээп, сүйбагылап көрдүвүс. Сактырымга, Ильичиниң холунуң изи ам-даа чылыг олчазын ышкаш болду.

— Владимир Ильич назынының чүгле 124 хонуун мааңа, Смольныйга чурттап база ажылдап эрттирген — деп, Владимир Карбый-оолович тайылбырлады. — Ынчалза-жок ол кайгамчык улуг болгаш хөй теоретиктиг база органзакчы ажылды кылган. 124 хонук дургузунда ол 110 статьяларны, декреттер төлевилелдерин, резолюцияларны, айтырыгларга харыыларны бижээн, 70 ажыг илеткелдерни кылган, номчаан болгаш чуве чугаалаан. Ол чүүлдер шуптузу стенограммаларда, протоколдарда, солуннарда арткан. 120 ажыг чагааларны, телеграммаларны болгаш бижиктерни ылай-бээр чоруткан. Күрүнениң 40 ажыг документилерин болгаш декреттерни редакторлаарынга киришкен. Ленинниң ажылының ол үези 350 хире документилерде демдеглеттинген.

Смольныйга Владимир Ильич ыя ол үеде Улус Комиссарларының Чөвүлелиниң (Совнаркомнуң) 77 хуралын даргалап эрттирген, партия Төп Комитединиң 28 хуралын удуртуп эрттирген. Бүгү-российаның Төп Күүсекчи Комитединиң (ВЦИК-ның) болгаш ооң Президиумунуң 17 хуралынга киришкен. Ол бүгү-биле чергелештир Ленин Советтерниң ийиги болгаш үшкү Бүгү-российа съездилериниң, тараачын депутаттарының Бүгү-российа Онза съездизин болгаш партияның VII съездизин база белеткээшкен. Ажылдың ленинчи стилин, харын, Смольныйга ол дөрт ай дургузунда тургустунганы ол. Ол стильди салбас, улам сайзырадыр ужурлуг бис.

Смольныйның ийиги каъдында Ленинниң турасаалынга Владимир Чооду-биле база катап келдивис. Турасаалдан каш базым черде эжикти ажыдыпты: «Кирнер, мээң ажылдаар өрээлим бо». Бетики өрээлде үш кижи ажылдап ор. Бижик кагар машиналар, телефоннар, хаалга — шкафтар. Ындында — бодунуң өрээли: ыяш стол, оон кырында — календарь, саазын кезер болгаш көктээр херекселдер, үш телефон. Хажызында столчугашта —бижик кагар машина. Ханаларда — шкафтар. Ол-ла, өске онза чүве чок. Чаңгыс бичежек соңга Нева хем талазынче көрүнген. Тыва кижиниң мында ажылдап орарын Улуг Октябрьның тиилелгезиниң, ленинчи национал политиканың боттанганының болгаш Коммунистиг партияның ада сагыш салымыкынының ачызы деп бодап, аңаа улам бүзүреп ор мен.

Владимир Карбый-оолович Төрээн Тывазының дугайын, ооң хөгжүлдезин, кады өөренип база ажылдап чораан өөрүнүң дугайын заажок сонуургаар болду. Совет Тываның 40 чыл оюнда Кызылга чораан, уткулга хуралга олурушкан. Тывадан Ленинградта өөренип база чурттап турар кижилер-биле сырый харылзаалыг. Мен аңаа турумда Кызылдың педагогика институдунуң башкызы Серот Седенович Салчак Смольныйга келзин. Оон тургузуп келген айтырыыш Владимир Карбый-оолович көрүп олурумда-ла, шиитпирлеп бергеш, саазынга бодунуң телефонунуң дугаарын бижип берди: «Херээнерниң бүткен-бүтпээнин кежээликтей меңче дыңнадып көрүңер, оон башка сагыжым амыравас».

СЭКП Ленинград хоорко-мунда партияның 21 райкому бактаап турар. Беш миллион чурттакчылыг хоорайга ол чындыг болур-даа. Ол бүгүнү — Октябрь революциязының дагынчы штабы турган. В. И. Ленинниң 124 хонук ажылдаан болгаш чурттааны Смольныйдан билип, көрүп алган чүүлүмнү «Баштыңчының төрүттүнгеш хүнүнде кижи бүрүзүнге чугаалаксаам кээрдир, мону бижээн ужурум ол.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.

НАЙЫРАЛДЫҢ АЧЫЗЫ

Тыва улустуң салым-чолу Владимир Ильич Ленинниң ажыл-амыдыралы-биле, ооң өөрединиң тиилелгези-биле дорт холбашкан. «Делегей капитализми болгаш 1905 чылдагы орус шимчээшкин Азияны туюлунга чедир оттурган» деп В. И. Ленинниң сөстери 1911 чылда Кыдатка өскээн революцияга хамааржыр. Ол революцияның салдары-биле Цин империязының дарлалындан хосталыр дээш, моол, тыва араттарның каттышкан демисели эгелээн, 1912 чылда маньчжур эжелекчилерни боттарының девискээринден үндүр сывырган. Цин империязы буураан — моол улус тускай догуннаар автономнуг күрүнезин тургускан, а тывалар Россияның составынга 1914 чылда каттыжар аргалыг болган. Ол болуушкунуң ужур-дузазын төөгү эртемнериниң доктору Ю. Л. Аранчын «Тыва улустуң социализмче төөгүлүг оруу» деп ажылынга тайылбырлаан. Ынчаардагы араттарның демиселиниң чорудулгазын С. Токаның «Хомду дайыны», С. Удвалдың «Улуг салым», К. Кудажының «Үйгү чок Улуг-Хем» деп чогаалдарындан тодаргай билип ап болур.

В. И. Ленинниң дугайында баштай номчаан чогаалдарымдан «Башкы Ленин» (1931 ч.), «Ленинниң намдары» (1938 ч.) деп номнардан аңгыда, белорус улустуң «Ленинниң шыны» деп тоолун сакты-дыр мен. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээниниң соонда улустарның улуг баштыңчызы, башкызы, революцияның генийиниң дугайында ындыг янзылыг тоолчаан домактар, ырлар, шулуктер, шулуглелдер ССРЭ-ниң бүгү улустарының чогаалдарынга калбаа-биле нептерээн. Оларның аразында, чижээлээрге:

Хамыызындан харап көөрге,
Хана хаалыг Тыва чурту.
Каш-ла сөөктү каттыштырган
Карл Маркс, Ленинни —

дээн сөстерлиг улустуң ырын 1930 чылдың чайынында Чадаана чурттуг кадарчыдан тыва дыл шинчээчизи А. А. Пальмбах дыңнап бижээш, «Бистиң ажыл» деп өөредилге номунга парлап үндүрген. Ол дээрге бижимел тыва литература тывылгалак үеде чогааттынган араттарның аас чогаалы-дыр. А бижимел литератураға ленинчи теманы Степан Сарыг-оол «Чырык хүн», Сергей Пюрбю «Өлүм чок күш» деп шулүктери-биле ажыткан. Ам бо хүннерде ол темага чогаал биживээн шулүкчү, тоожучу болгаш шиичи Тывада барык чок. Оларның чогаалдарын Ленин болгаш Октябрь дугайында тускай чыынды ном кылдыр парлап үндүрген.

В. И. Ленин бистиң республиканың мырыңай чоогунга үш чыл дургузунда шөлүлгеге чурттаан, амгы Шушенское суур Тыва-биле аргыжар сүүктан шоолуг ырак эвес. Россия империязының кыдыг-кызыгаарында сүүрнүң чону «Шушьтан ымайлаарга Саян сыны бар, ооң артында чер чок» дижип, ынчаарда чугаалажып турза-даа, ол үеде орус-тыва садыг харылзаалары хөгжүп эгелээн, орус чурттакчылыг суурлар бар апарган. Томскиниң, Иркутскиниң, Казаньның эртемденнери Тываже эртем экспедицияларын организастап турган. Ол үениң дугайында тоолчаан домактар чоңга билдингир. Оларның бирээзи Тываның улустуң чогаалчызы Кызыл-Эник Кудажының «Белек-вис эмчи» («Феликс Кон») деп шиизинде Владимир Ильич биле Феликс Яковлевич Конуң аразында Тыва дугайында чугааны 1907 чыл үезинде болган деп бадыткап турарын бээзин сактып көрээли. Н. Строковскийниң «Чыдага демир-үжүк (Ф. Я. Кон)» деп очеригинге үндезилээш, чогаалчы бодунуң шиизинге ол диалогту киирген...

Улуг-Хемниң эрининге Ленин-биле ужурашкан аңчы Саян ажыр бай садыгжының малын сүрүп чорааш, баштыңчыны көрген арат дугайында шулүктер өске-даа чогаалчыларда бар. Олар колдуунда-ла эртем ёзузу-биле тодараттынган барымдаалыг таварылгалар эвес болбайн аан. Ынчалза-даа, пролетариаттың улуг баштыңчызының чырыткылыг овур-хевирин чогаалга чуруп көргүзеринче чүткүл тыва кижилерниң сеткилинге үргүлчү зып чоруур өшпес чула болу бергениниң херечизи боол, ол чогаалдар тыва литератураның төөгүзүнге артары чугаажок.

Владимир Ильич Ленинниң намдарын, ооң удуртулгазы-биле Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээнин Тываның чону 1917 —1921 чылдарда-ла дыңнаан, орус большевиктерден, кызыл партизаннардан ленинчи идеяларны шиңгээдип ап эгелээн. Ленинниң номналының шынның, ооң шылгараңгай ажыл-херээниң өлүм чок күштүүн үнелээн чон Владимир Ильичини хүндүткеп, Ленин башкы деп адай берген.

«Шаг шаа-биле турбас, чевыйдак көгү-биле турбас» деп үлегер сөсте ышкаш, сарыг шажынның «чагырга-төреге удурланып болбас», амылыг амытанның тынынга чедип болбас» дижир хуурмак философиязындан араттар ойталааш, ак гвардейжилерге удур демисежип турган орус эш-өөрүнүң үлегерин ап, боо-чепсектиг дайзыннарга ойтур харыыны берип, политиктиг дадыгшышкынны алган. Феодал-теократтарның эрге-чагырып дүжүрер, эдыыларны бай херенгитеннерниң дарлаар чорууң узуткаар, чонну чырыткылыг оруксе баштаар хувискаалчы намны тургузар дээш улустуң кедүрүлгезин С. Токаның «Араттың сөзү», М. Пазомовтуң «Таңды сынының эдектеринде», С. Пюрбюнуң «Кызыл үер», С. Сүрүң-оолдуң «Озалааш хем», Э. Донгактың «Эрги хонаштар» болгаш өске-даа чогаалдарда тодаргай овур-хевирлер дамчыштыр чуруп көргүскен.

Тыва улустуң аас-кежикче оруу ындыг-ла белен, каалама болбаан. Ол дугайын Тывада байдал дугайын РКП (б) ТК-ның Пленумунга 1921 чылдың март айда чугаалажып көрген. Ол хуралды В. И. Ленин даргалап эрттирген. Ооң протоколунда Урянхай крайның тараачын чонунга деткимчени көргүзери чугула деп айыткан. Ол болза Кыдаттың Ян-Шичеога, баштаткан камың шериин, Чамзырың бээзи командылаан моол эжелекчи отряд болгаш Мелегин, Софронов, Шмаков оларга удурткан ак дээрбечилер Тывага кара туразында аажылап турган калыг-дошкун үе болган. Барыын Моолдан генерал Бакич, поручик Подполэухин Тываже чаза таварыышкын оралдашкылаан.

Ындыг берге өйде Ленинниң дорт айтыышкыны-биле Кызыл Шеригниң кезектери, орус кызыл партизаннар тыва улуска чылыг холун сунуп келген. РСФСР-ниң Даштыкы херектер улус комиссары Г. В. Чичеринниң телеграммазын ёзугаар Тывага турган коммунистер Чугунов, Фальский, Медведев болгаш өске-лер-даа Урянхай крайның орус, тыва чонунуң салым-хуузун чептүг шиитпирлеп, ленинчи национал политиканы боттандырып турганнар.

Экономика болгаш культура адырларынга бистиң республиканың чедиишкиннери ленинчи национал политиканың тиилээниниң чайынналчак херечизи болур. Кыска хуусаада эртем-билиглиг кадрларны белеткээн, литература, уран чүүлдүң кесүү чедиишкиннери кижилерниң сеткил-сагыжын өөртүп турар. Үлетпүр, тудуг калбарган. Үжен-дөртен чылдарда ээн чыткан дазырларда хоорай, суурларның оттары чайынналып келген. Ак-Довурактың даг-дүгү, Хову-Аксының кобальтызы, Каа-Хем биле Чадааннаның хомуру, Терлиг-Хаяның меңгүн суу болгаш республиканың өске-даа казымал байлактары ниити-эвилелдиң экономиказынга ужур-дузалыг эртинелер болу берген. Орук, харылзаа сайзыраан. Чиң дээр теве, шары, улагаар аът орнунга, күчүлүг КАМаз-тар, ылгын «Икарус»-тар болгаш самолёттар күм бүрүнүң амыдыралынга ажыглаттынып турер апарган.

Ол бүгү— Совет Эвилелинге каттышкан бистиң чурттуң хөй национал улустарының акы-дуңма дузаламчызының ачызында чедип алдынган.

Демократчыдылга, ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел, демократчыдылганың ханылап турар чорудулгазы бүгү чуртта, ооң иштинде бистиң республикада ажыл-херектерниң байдалы дээш ажылчы чоннарның харыысалгазын бедидип турар.

Ленинниң ады, ооң өөредии бүгү делегейде мурнакчы кижилерниң тугу апарган.

Юрий КЮНЗЕГЕШ,
Чогаалчы.

ЧОРГААРЛАНЫП ЧОРУУР МЕН

«УТКА 25 чылы» совхозка эң баштай келгенимден бээр хөй-ле үе эрткен. Ынчан хым дээн чалыы кыс турдум. Совхозумга 32 чыл дургузунда хаван азырапчылап ажылдадым. Мээң күш-ажыл дептеримде чүгле ийи бижилге кылдынган: хаван азырапчылап ажылдап киргеш, пенсияже үнген.

Уруг-дарыывыс улгатнаш, ол ленин баштаныш алган. Ирей, хадай ийилээ артывыс. Ынчалза-даа олар бисти өөртүп, бо-ла аалдап келирлер.

Чурттап эрткен амыдыралымче хая көрүнгеш, чонумга, чуртумга ажыктыг чүнү кылган деп бо-ла айтыртына бээр мен. Күрүнем дээди шаңналы — Ленин орденин мөңээ тывысканы каравамга чуруттуп келир. Аас-кежиктиг чурттап чор мен деп бодал мени чалгыннандырар. Аас-кежик дээрге эртен ажылынче, кежээ бажыңынче өөрүшкүлүг далажырын ынча дээр дээрзинге бүзүрээн мен. Ажылымга бүрүнү-биле бердиним, ажы төлүм өстүрүп, чонумга бараан болуп чорумда, мени бедүүн ышкын, 1966 чылдың мартта пролетариаттың улуг баштыңчызы Владимир Ильич Ленинниң ады-биле адаан орден-биле шаңнаан. Кызымак күш-ажыл чогуур үнелелди алыр деп чүве ылап-ла олдур.

Чонумнуң хүндүткелинге бүргеткен, чоргаар чурттап орар пенсионер мен. Дыштанылгаже үне бээримге, совхоз мени утпаан. Ооң ачы-дузазын көрүп чор мен.

Бөгүн, В. И Ленинниң төрүттүнген хүнүнде, база катап чугаалап каайн: чонумга, партияга улуу-биле четтирдим.

Екатерина ЖИРНОВА.
Ленин орденниң эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну.
Улуг-Хемде Арыг-Үзүү суур.

Ленинден өөренир, Ленин-биле сүмележир

УДУРТУКЧУНУҢ ЭҢ ЧУГУЛА ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

Социалистиг тургузуушкунга бистиң баштайгы базымнарывысты Владимир Ильич Ленин башкарып турган. Ол бөгүн база бистиң-биле кады: революстут ленинчи ёзуну партияның болгаш чурттуң амыдыралынга ам тургустунуушкун улам-на ханызы-биле бадыткап турар.

(Совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыындан).

Чоннуң күзел, бодал турарын шын илергейлээр болзунза, чүгле ынчаарда улус массаларны удуртуп шыдаар, массаларны чүгле өөредир эвес, харын-даа олардан өөренир херек деп, В. И. Ленин онзалап демдеглээн. Ийи талалыг ындыг өөредилгениң эң чугула хевирлериниң бирээзи болза партия, совет, ажыл-агый болгаш өске-даа удуртукчуларның кижилер-биле боттарының ужуражышкыннары, харылзаалары болур деп, ол айыткан. Бодунуң салдар чедирери болгаш хураддарга чугаалаары — бистиң политиказының кайгамчык чугула ужур-дузалыг — деп Владимир Ильич чугаалаан.

В. И. Ленин 1918 чылдың март 12-ден 1922 чылдың ноябрь 20-ге чедир үениң дургузунда Москваның болгаш Москва чоогунуң ажылчы чонунуң мурнунга 200 ажыг катап чуве чугаалаан. Оон чугаалары, илеткелдери, лекциялары ажылчы чонунуң кайгамчык бедик көдүрлүүшкүнүн болгаш бүгү-нитти сорук кириишкинин болдуруп турган.

Мындыг тодаргай факт бар. Симонов районга 1918 чылдың июнь 28-те болган митингиге В. И. Ленин чуве чугаалаан. Оон чугаазының темазы — камааты дайынның дугайында. Диргелип келген [illegible] дугайында ол ажыы-биле айыткааш, чүдүрүк байлар тараазы чажырып, ооң-биле бажып, аш-чутту өскүткенин сойгалап чугаалаан. «Кижениишкиниң ажыл чокка, кайгамчык улуг күжениишкинисиз тиилдүрбейн, социализмниң оруунче кирип шыдавас бис»— деп, Владимир Ильич байдалды тодаргайлап көрбүшаан онзалап демдеглээн. Замоскворецк болгаш Рогожск районнарының ажылчыннарының мурнунга ол хүн база чуве чугаалаан.

Төөгүнүң өөредии болур В И Ленинниң чугааларынга ооң соратниктериниң политиктиг илеткелдерин ам өөренип көөрге, ынчаарда үе дендии берге турган. олар илеткелдерин, чугааларын ханызы-биле бодап тодаргай сорулгалыг органзакчы ажылды чорудуп келген.

Колдуунда политиктиг бир темага 1918 чылда пятница хүннеринде эрттирип турган митингилер бүгү ниитиге чүвенчиг болуп сурагжаан. Чооң митингилерин «Ленинчи пятницалар» деп адаан. Митингилер болур дугайында чурттакчы чоңга баш бурунгаар чарлап, дыңнадып турган.

1918 чылдың август 2-де үнген «Правда» солуннуң номерин ап көрээли. Даараазында чарлалды ооң бирги арнынга парлаан: «РКП-ның Москва комитеди бөгүн, август 2-де улуг митингилерни эрттирер. оларның темазы — «Совет республика айыылда» В. И. Ленин, Я. М. Свердлов, партия ТК-ның кежигүннери, Төп Күүсекчи Комитеттиң ажылчыннар депутаттарының Москва Совединиң кежигүннери митингилерге чуве чугаалаарын база чарлап дыңнаткан.

Владимир Ильич Ленинниң чугааларының, илеткелдериниң, лекцияларының онзагай чүүлү болза оларның чедингири, билдингири, тодаргайы-дыр. 1918 чылдың июль 26-да Пресненск районнуң ажылчы чонунуң мурнунга ооң чугаазының дугайында протокол кезээнге мынчаар демдеглеп бижиттинген: «Эш Ленин сөс алган болгаш Совет конституцияның утка-шынарының дугайында дыка тодаргай, билдингир, чедингир кылдыр чугаалаан, ол Конституцияның кол чүүлдерин ханызы-биле тайылбырлаан».

Янзы-бүрү темаларлыг митингилерни база эрттирип турган. Чижээ, янзы-бүрү темалыг митингиниң 1919 чылдың февраль 28-те, пятница хүнүнде партияның Москва комитеди эрттирер деп турарын «Правда» солуну 1919 чылдың февраль 27-де чарлап дыңнаткан. Ынчаарга ол дээрге политиктиг эң чугула темалар болган, мындыг темаларны болгаш митингилерни тодаргай сорулгаларга, кижилерге, болуушкуннарга сырый холбаштырып турган.

Митинг үезинде массалар оңу канчаар көрүп турарын партия Төп Комитеди кичээнгейлиг хайгаарап, өөренип келген. Ол дээрге Совет эрге-чагыргазын политиказы-биле, ооң тодаргай хемчеглери-биле холбаштыр хөй-ниитиниң бодалын, санал-оналын хандыр өөренип көргени болур. Ажылчы чоннуң салган айтырыгларын, киирген саналдарын болгаш кылган дилеглерин В. И Ленин, улуг баштыңчының соратниктери, партия Төп Комитеди эң-не кичээнгейлиг өөренип көрүп келген. Ажылчы чоннуң мурнунга чуве чугаалап турган үеде массаларның санал-оналынга хамаарыштыр боттарының бижимелдерин, демдеглелдерин редакцияга хоолгалап бээрин «Правда» солуну бодунуң арыннарын дамчыштыр илеткелчилерден дилээн.

Совет эрге-чагырганы быжыглаарынга, ооң чаалап алышкыннарын камгалаарынче массаларны мобилизастап эвилелдээринге калбак ажык-чарлыг чорук дузалаар деп, В. И Ленин айыткан. Ол мынча деп бижээн: «Бистиң тиилелгелеривистиң чылдагааннары: ажылчы чоннуң массаларынга Совет эрге-чагырганың болгаш партияның кыйгырыы, эзилчеглиг кандыг-даа бергелерни болгаш эзилчеглиг сорулганы чоңга айыткан; кайы-бир үеде совет ажылдыи база бир өске талазынче бүгү күштү чүге угландырар апарганын массаларга тайылбырлап шыдааны; эзилчеглиг эң чугула сорулгага бүгү күжениишкиннерни революстут ёзу-биле мөөңнеп шаан, массаларның энергиязын, маадырлыг соруун болгаш соруун кириишкинин көдүрүп шыдааны-дыр».

Амгы Совет республиканың удуртукчуларының политиктиг чугаалары, илеткелдери болза массаларга ындыг хорт кыйгырыг кылырының эң-не дээштиг хевирлериниң бирээзи болган. 1918 чылдың июнь 21-де Сокольники клубунга болган митингиге Владимир Ильич мынча деп чугаалаан: «Совет эрге-чагырганың тавары шкаяны байдалче ажылчын ангының кичээнгейин угландырар, тургустунган байдалды ажып эртер тиилелгени чедип алырынга кайы хире күжениишкиннерни ооң кылыры чугула дээрзин айтыр дээш бөгүн болдувар-ла шаа-биле хөй санныг митингилерни Москвага эрттирер сорулганы бистиң партиявыс салган».

Кижилерге чугаа, кыйгырыг ыяап-ла шынчы, эк сеткилдиг болур ужурлуг деп, Владимир Ильич онзалап демдеглээн. Чүгле чедиишкиннерни болгаш шиитпирлеттинген сорулгаларның келир үеде чүгле пландарының дугайында эвес, харын-даа частырыгларның, четпестерин, шиитпирлеттинмээн айтырыгларның дугайында, а ол мышкаш ажылда дорт буураашкыннарның дугайында база чугаалаар херек деп, ол айыткан. Ажык-чарлыг болур чоруктуң чогум-на ол талазынче онза кичээнгейни Владимир Ильич угландырган Бүгү-российаның Төп күүсекчи Комитединиң, Москва Совединиң, фабрика-завод комитеттериниң болгаш профессионалдар эвилелдериниң 1918 чылдың октябрь 22-де каттышкан хуралынга чугаазынга ол мынча деп айыткан: «Калбак массаларга чүгле дааныышаан, ам чедиишкиннг хозелап болур бис. Совет эрге-чагырганың төлээлекчилериниң кол сорулгазы чүдел дизе, байдал үе-үеде чеже-даа берге турза, амгы байдалдын бүгү шынын ол массаларга дамчыдып угаарында болур».

Ажылдаа частырыгларны болгаш четпестерин ажык-биле илередип, ол частырыгларны болгаш четпестерни чылдагааннарын боттуу-биле анализтеп көөрү ажылдаарының шын дуртумун ажылдап кызырынга, эй-не боттуг шиитпирлерин хүлээп алырынга кезээде изаглыг болур келген. «Аштырышкын бүрүзүнден билиглерни амгы үеде үзүп алыр ужурлуг бис, кылдынган ажылдың чижээнге ажылчыннарны болгаш тараачыннарны өөредир херек дээрзин билип алыр ужурлуг бис. Багай чүүлдерден моон соңгаар чайлаар төлээде, бисте багай чүүлдерни айтыр херек» деп, В. И. Ленин чугаалаан.

Ажыл-херектиң ёзулуг байдалын биччии-даа бол, хөөредип мактаары, мегелээри болгаш бот-сеткил оожургаар чорук массаларны будалдырып, оларның хөй-ниитичи, күш-ажылчы идепкейлиниң демиселин чавызадып турар. «Пролетариатка шын херек, кээскоя, хоозун, шаарланчак мегечи чорук пролетариаттың херээнге чүден-даа артык хоралыг. Ынчангаш бистиң бүгү пропагандавыстың болгаш агитациявыстың хереэи шын ыг чорукка үндезилеп турганзар ужурлуг бис... Аңгыларны мегелеп болбас»—деп, В. И. Ленин айыткан.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, партияның XXVII съездизиниң айыткан сорулгаларын шиитпирлээринче совет кижилерни партия эвилелдеви шаан, органзакчы, идей-кижизидилгелиг хөй талалыг улуг ажылдың амгы үеде чорудуп, социалистиг демократияны улам ындай хөгжүдериниң болгаш ханылазырының эң чугула методзи болур ажык-чарлыг чорукту калбартыры бирги черге ниң чугаа ужур-дузалыг херээ кылдыр сакап турар.

А. ЗАКАЛИН,
СЭКП ТК-ның чанында Ниитилел эртемнериниң академиязының идеологтуг ажыл кафедразының удуртукчузунуң оралакчызы.

БАШТЫҢЧЫНЫҢ МАВЗОЛЕЙИ — СИБИРЬДЕ?

— Бо бажыңга дайын үезинде В. И. Ленинниң мага-боду чыткан дээрзин билир силер бе!

Ук айтырыгны бистер, бо чүүлдү бижээн кижилер, үр үениң дургузунда янзы-бүрү кижилерден айтырып келген бис. Ынчалзажок ону билир кижилер барык-ла таварышпас болду. Чүге дээрге ооң дугайын аас-биле-даа, парлалгага-даа ыттаары чарлаттынмаан-даа болза, херүглүг турган. Ленинниң мага-боду чыткан бажыңның даштында ону демдеглээн бижик безин чок. Ындыг болганда ону кымның-даа билбези чөп.

1941 чылдың июль 7-де Москваның Ярославль вокзалындан В. И. Ленинниң мага-бодун салган тускай демир-орук үнүп чоруткаш, үш хонганда Тюменьге чедип келген. Ленинниң Мавзолейинде эртем лабораториязының удуртукчузу профессор Б. Збарский сөөлүнде мынчаар чугаалаан:

— Ленинниң мага-боду он чеди чыл дургузунда чаңгыс черге, чаңгыс аай температуралыг, чырыктыг черге чыткан. Ону үш хондур орукка сиңгидип кээрге... Саркофаг безин чок, аңаа хааржак агаар өскерлип турар, ынчалза-даа бүгү чүве чогумчалыг болган. Тускай чогаткан амортизаторлар, агаар таарыштырар херекселдер болгаш өске-даа хемчеглер аңаа дузалаан.

Ленинниң мага-бодун кедээ ажыл-агый институдунуң он тавакы ийиги каъдынга салган. Таарымчалыг байдалдарны тургускан шериглер тенниндлап турган. 1945 чылдың мартының төнчүзүнге чедир. Ол-ла чылдың сентябрь 16-дан Москваның чурттакчылары болгаш аалчылары «Кызыл Шөлде» мавзолейже кээп үнгээн.

В. И. Ленинниң Сибирьде мавзолейиниң коллективи боттарының хүлээлгезин төлептиг күүсеткен. Ынчалзажок бо хүндүлүг, алдарлыг болгаш турасгаалдыг ол болуушкунну барык-ла кижи бүрүзү билир. Тюменьде Ленинниң сибирь мавзолейиниң дугайында амдыгаа чедир ажык-чар чок. Он-он журналистер, чогаалчылар, эртемденнер 1946 чылдан 1987 чылга чедир парлалгага чырыдар дээш азы чырытпас чылдагааннын тывар дээш чадажып каапкан.

Ленинниң сибирь мавзолейиниң дугайын ажык-чарлыг болдурар дээш чон партияның болгаш парлалганың тус чер болгаш төп органнарынга, өске-даа черлерге чедип турган —түңнел чок. Улуг Тиилелгениң 40 (1985 чыл) оюу. Тюмень хоорайның 400 чылы (1986 чыл). Улуг Октябрьның 70 чылы оң төөгүлүг болуушкун дугайында, Ленинниң онзагай кезиниң дугайында сурус чок эрткилээн. Мындыг байдал чүгле революстуг эде тургустунуушкунунуң принциптеринге болгаш ажык-чарлыг чорукту калбартырынга дүүшпес эвес, ниитилелдиң политиказынга база дүүшпес: улуг Ленинниң ады-биле холбашкан чүүл-бүрүзү совет кижилерге кызыгаар чок үнелиг.

С. ГАРЯЕВ,
«Тюменьгазтехнологиянын» эртем-бүдүрүлге каттышкыышкынының улуг эртем ажылдакчызы В. КОПЫЛОВ, профессор, РСФСР-ның Эртемниң болгаш техниказының алдарлыг ажылдакчызы Ф. СЕЛИВАНОВ, профессор, философия эртемнериниң доктору. Тюменьниң индустрия институдунуң кафедра эргелекчизи.

РСФСР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

Апрель 20-де РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралы болган. Аңаа СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин боттандырарының талазы-биле совет болгаш ажыл-агый органнарының сорулгаларын чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның февраль Пленуму — бистиң партиявыстың болгаш чурттуувустуң амыдыралынга улуг болуушкун болган дээрзин илеткелге болгаш саналдарга онзалап демдеглээн. Пленумнуң документилеринде эде тургустунуушкунуң ам үе-чадазының ханы анализин берген, оон идеологтуг хандырылгазының үндезин айтырыгларын бүгү талазы-биле үндезилээн, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелдиң калбак программазын айыткан. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң сөөлүнде эрткен чылдар дургузунда ниитилел амыдыралының бүгү адырларында чогумчалыг чорудулгалар Россия Федерациязынга чайгылыш чок болгаш шапкын хөгжүп турар дээрзин айыткан.

Оон-биле чергелештир РСФСР-ниң Чырыдыышкын министерствозун, РСФСР-ниң Профессионал өөредилге талазы-биле күрүне комитедин, РСФСР-ниң Дээди өөредилге министерствозун, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң чамдык күүскомнарын ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунун боттандырарынга шыңгыы четпестери дээш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели чиңгине шүгүмчүлээн.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин боттандырарының талазы-биле хемчеглерниң планын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели чүүлдүг деп көрген.

РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң күрүне планының күүсеттинерин болгаш 1988 чылдың I кварталында РСФСР-ниң күрүне бюджединиң түңнелдериниң дугайында айтырыгны ол хуралга база чугаалашкан.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралының ажылынга автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, райкүүскомнарының, облкүүскомнарының даргалары, ВЦСПС-тиң, РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, дыка хөй эвилел министерстволарының болгаш ведомстволарының харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

Хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. И. Воротников чүве чугаалаан.

(СЭТА).

ЭКОНОМИКТИГ СЕМИНАР-ХУРАЛ

Бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынының байдалында бо чылдың бирги кварталында кайгаар ажылдааны «Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжыышкынының бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, специалистери түңнеп чугаалашкан. Экономиктиг семинар-хурал Кызылдың № 3 автобүдүрүлгезинге болуп эрткен. Ук чөвүлел хуралга каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, партия организацияларының секретарьлары, профэвилел комитеттериниң база күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдериниң даргалары киржип, экономиктиг реформаның оруу-биле кайгаар ажылдап турарының дугайында санал-оналын солушкан.

«Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжыышкынының чиңгине директору А. В. Рудзинский ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарында каттыжыышкынның бүдүрүлгелери бо чылдың бирги кварталында кайгаар ажылдааның дугайында чыылганнарга таныштырган. Минусинск АТБ-зинде чолаачылар бригадири, күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң даргазы С. А. Вишневский, № 3 АТБ-ниң начальниги А. М. Самойленко, № 2 АТБ-де колонна начальниги Е. А. Кузовлев болгаш өскелер-даа бот-орулга-чарылганы, кайгаар шиигээдип турарының дугайында чугаалаан.

СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов семинар-хуралдың ажылынга киржип, транспортчуларның ажылында чединиишкиннер болгаш четпестериниң дугайында чугаалааш, республиканың автотранспортчуларының мурнунда туруп турар шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларже семинар-хуралдың киржикчилериниң кичээнгейин угландырган. СЭКП обкомунуң үлетпүр-транспорт килдизиниң эргелекчизи В. С. Семенов семинар-хуралдың ажылынга олурушкан.

Бистиң корр.

Шык базырыышкыны

ШЫЛГАЛДАНЫҢ БИРГИ ЧАДАЗЫ

Тараажылар часкы шык базырылгазын техника белеткелиниң шенелдези кылдыр көрүп турар. Ук ажыл бо чылын агаар-бойдустуң ширинин болуп турары-биле арай саадаан. Амгы үеде Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды, Кызыл база Каа-Хем районнарының ховү-шөлдеринде аралап шык базыры эгелээн.

Апрель 20-ге чедир барык 20 муң гектар чериң шыгын механизаторлар базырган. Совхозтар бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээн үеде часкы ховү ажылдарын шынарлыг болгаш чогуур үезинде чорудары—кол сорулгаларның бирээзи. Ынчангаш шык базырылгазы дээрге оларга шылгалданың бирги чадазы болур.

Николай ВАНЬКОВ.

АДАКТАЛЫ БЕРГЕН

Бии-Хемниң ховү-шөлдеринге бо чылын час эрте дүшкен. Ынчангаш ында шык базырыышкыны адакталып турар. Бо агротехниктиг ажылды «Савы» биле «Кызыл тараачын» совхозтарның механизаторлары дооскан. Ниитизи-биле районда 2000 ажыг гектарның шыгын базырган. Үрезинни чажары-биле белеткел ажылы районда үргүлчүлеп турар. Техниканы часкы тарылгага эки белеткээни баштайгы хүннерде-ле билдине берген.

Чечек КЕНДЕН.

Арага ишпес чорук—амыдыралдың негелдези

ӨСКЕЛЕРГЕ ӨӨРЕДИГ БОЛЗУН

Арагалаар чоруктар-биле демиселди күштелдирген түрүүже, ээзиртир суксуннарны боттары кылыр чоруктар амдаа илередиттинип турар. Ындыг кижилерни милиция ажылдакчылары, хөй-нииити илередип турар. Хажыдыышкыннарны тодарадып көөрге, чамдык кижилер самогонну, браганы ону «херегләэр» улустарга садып саарып, боттарынга ажык-кончаа киирип алыр сорулга-биле белеткеп турар. Оон чижээн республиканың хоорай, суурларындан көрүп болур. Ээзиртир суксуннарны боттары кылыр чоруктарның болдурбас сорулгалыг хемчеглерин, тайылбыр ажылын административтиг органнар хөй-нииитиниң киржилгези, хуузы-биле чорудуп турар. Ынчалза-жок самогон, брага кылырын чамдык кижилер уламчылавышаан. Ээзиртир суксуннарны хуузунда орулга киирип алыр сорулга-биле кылып турар чоруктар кончуг айыылдыг, ол үүлгедиг дээш харысалга база улуг. Чугаалап турарым бо айтырыгга хамаарыштыр мындыг чижекти манаа киирип көрейн. Кызыл районнуң Каа-Хем суурда чурттап турар В. Пятайкина дээрзи бодунуң бажыңынга брага белеткеп, ону садып саарып турган, тутурган. Пятайкинаның садыг алыкчылары «харам эвес» кижилер турган. Ээзиртир суксунуң ээзиниң кашты-даа ааларын оларга дөмей-ле, а оларга кол-ла чүве — самогонуң «төнмези». Бир литр самогонну олар ● 20 рубльга садып ижип турганнар. Хажыдыышкын кылып турган бо херээжен кижи ол үүлгедиглери дээш судтаткан. Назы четпээн уругларын база бурууну чиигедип турар өске-даа чамдык байдалдарны өөренип көргеш, Пятайкинаны Кызыл районнуң улус суду үш чартык чылда шенелдеге хосталгазын казып, ийи чылда хыналда хуусаага шииткен.

Ээзиртир суксуннарны боттары кылып турар кижилерге дараазында чүүлдү сагындырып каары черле артык эвес. Ээзиртир суксуннарны бажынга садып саарар сорулга-биле кылганы база шыгжааны азы ол-ла сорулга-биле ону бүдүрер аппараттарны белеткеп кылганы дээш, ээзиртир суксуннарны саарып турганы дээш буруулуг кижиниң эт-хөреңгизин хавырбышаан, бирден үш чылга чедир хосталгазын казып, азы эт-хөреңгизин хавырып, азы хавырбайн, ийи чыл чедир элип-чазаар ажылдарга шиидер, чок болза беш чүстен муң рубль чедир штрафтаар. Бир эвес ук кижи ол чүүлдерни база катап кылыр болза, эт-хөреңгизин хавырбышаан, үштен беш чылга чедир хосталгазын казып шиидер.

Ээзиртир суксуннарны боттары белеткээр чоруктуң түңнели алызында барып, мындыг болур-дур. Ынчангаш брага, самогон кылып ап турар кижилер моон түңнел үндүрер болза эки.

Леонид ЛИХАТИН.
Тускай комендатура инспектору.

РОССИЯ: дүргедээшкин угланыышкыны-биле

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

талга байдалдарын үш миллион хире өг-бүлелер экижидип алган.

Ол чугула сорулганы шиитпирлээринге шаптыктап турар четпестерни сайгарып көөрүнче депутаттар хөй кичээнгейни салган. Ажыл-херектиң байдалын экижидер аргалар ээзш эвес. Бажың тудар үлетпүр улам ыңай хөгжүлдени негеп турар. Тудугнуң шынарын экижидери, планнаашкынны, тудуп турар объектилерниң материал-техниктиг хандырылга системазын сайзырангайжыдары негеттинип турар. Чуртталга бажыңнарының тудуунуң хемчээлин өстүрер дээш немелде курлавырларны диләп тыварынга эргежок чугула кызымаккай чорукту министерстволарның болгаш ведомстволарның көргүспейн турарын, чуртталга бажыңнарын тударынга бүдүрүлге тудуунга үндүрген капитал салыышкыннарның он хуудан ээзш эвезин үндүрериңге оларга берген эргелерни кошкак ажыглап турарын онзалап демдеглээн.

Амгы үеде оожум темпилер-биле хөгжүп турар ажыл-агыйжы арга-биле тудугнуң хемчээлдерин калбартырының эргежок чугулазын депутаттар айыткан. Чурттакчылыг суурларның тудуун комплекстиг эвес, эргижирээн төлевилелдер-биле, чуртталга бажыңнарын дем-деңки эвес, чедир кылдынмаан чүүлдерниг база девискээрни чедир чаагайжытпайн тудар хоорай тудуунуң практиказын өскертир ужурлуг. Кодээ суурларны чаартып тургузар талазы-биле хөй чүүлдерни кылыр ужурлуг. Чер-чер Советтериниң күүскомнары, бүдүрүлгелер болгаш организациялар удуртукчулары чуртталга бажыңнарын хуваарда социал чөптүг чоруктуң принцивин шыңгыызы-биле сагыыр, калбак ажык-чарлыг чорукту, хөй нииттиниң болгаш күш-ажылчы коллективтериниң чуртталга бажыңнарының айтырыгларын шиитпирлеп турар үеде киржилгезин хандырар ужурлуг деп, санал бергеннер онзалап демдеглээннер.

Түңнел состу РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы **О. И. Лобов** чугаалаан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дууштур 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы хууда бажың-биле хандырар талазы-биле РСФСР-ниң совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында РСФСР-ниң Дээди Советиниң доктаалын чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын сайзырангайжыдарының дугайында илеткелди РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы **Ф. А. Табеев** кылган.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш партия ТК-ның оон соондагы Пленумнарының телевилээзи социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедириниң угланыышкыны эргелеп башкарылганың чаңгыс аай бүрүн, дээштиг, таарыштыныышкылыг чаа системазын тургузарын негеп турар деп, оратор чугаалаан. Ындыг система эргелеп башкарылганың албан ёзузу-биле айтып дужаар аргаларындан экономиктиг херекселдеринче шилчиир, эргелеп башкарылганы калбаа-биле демократчыдар, Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузун дээштиг ажыглаарынга кижи факторун бүгү талалыг идепкейжидео арганы бээр.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачев: «Бис хүлээп алдынган шиитпирлерни амыдыралга боттандырары дээш демиселдиң шиитпирлиг үе-чадазында кирген бис, эде тургустунуушкунуң улуг делгемнерже үнген, эргелеп башкарылганың организастыг структураларын сайзырангайжыдарынга өскерилгелер эргежок чугула апарып, үези шуут-ла келгени — деп демдеглээн.

Экономиктиг үндезин реформаны боттандырарының эң чугула чепсээ болур организастыг структураларны эде тургузарының айтырыгларын республиканың Министрлер Чөвүлелиниң ажылдап кылырын организастааны РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының кол схемазында комплекстиг шиитпирлеттинип турар. Схеманы партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь, июнь (1987 ч.) Пленумнарының шиитпирлеринге, ол ышкаш ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарында планнаашкынны, акшаландырыышкынны болгаш чээли механизмин, өртек тургузуунарының системазын, республиканың эргелеп башкарылга органнарының, министерстволарның болгаш ведомстволарның ажыл-чорудулгазын эде тургузарының дугайында принципиалдыг саавыр чүүлдерге дүүштүр белеткээн. Ол эргелеп башкарылганың бүгү деңнелдерин: РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинден кодээ болгаш суур Советиниң күүскомунга чедир, министерстводан бүдүрүлгеге чедир хаара туткан.

Эргелеп башкарылганың кол схемазының төлевилелин ажылдап кылырда ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарында ажылдың республикада бар апарган дуржулгазын кичээнгейге алган. Таптааштыңның чамдык чүүлдери ам-даа доктар кадып турар-даа болза, долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилге ам безин ажылдың алыс түңнелдеринге эки салдарын чедирип турар. Эргелеп башкарылганың төлевилеттиниип турары эде тургустунуушкуну ажыл-агыйның чаа аргаларында бар курлавырларын улам долу ажыглаар арганы бээр.

Эргелеп башкарылганың кол схемазын ажылдап кылып тура кол кезектиң — бүдүрүлгениң шынар талазы-биле өскерилгезинче онзагай кичээнгейни угландырган. Күш-ажылчы коллективтериниң чогаадыкчы идепкейин, кодурериңге байдалдар тургустунар, а ол дээрге чүгле экономиктиг эвес, а эң чугула политиктиг болгаш социал сорулга болгай.

Агроүлетпүр комплекзиниң бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын эргелеп башкарарынга улуг өскерлиишкиннер база болур. Кооперацияны ажыглаар сорулга-биле бүгү цикли — продукцияны бүдүрери, ажылдап кылыры, сайгарары, технологтуг база эртем хандырылгазы дээш — аңгы-бүрү хевириң агроүлетпүр каттыжыышкыннары тургустунар апаар.

Оон ыңай оратор эргелеп башкарылганың экономиктиг чаа аргаларының байдалдарында бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның эргелериниң дыка калбарган үезинде министерстволарның болгаш ведомстволарның, ол ышкаш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң планнаашкын, акшаландырыышкын, социал хөгжүлде талазы-биле ролюнга доктааган. Оларны дериг шиитпирлеп башкарар ажылдардан хостааны, тус черлерге эргелерни дамчытканы, оларның ажылын организастаарын экижиткени, бюрократизм-биле шиитпирлиг демисел, аппаратка каттыштырарынга төп аппараттың структурлуг кезектерин дыка (37 хуу) кызырар арганы берген.

РСФСР-ниң Дээди Советиниң сессиязынга депутаттар: СЭКП-ниң Ставрополь крайкомунуң бирги секретары **И. С. Болдырев**, улус депутаттарының Горький областъ Советиниң күүскомунуң даргазы **А. А. Соколов**, Челябинск областың Чесма районда «Красный герой» колхозтуң кол экономизи **А. Н. Сычева**, РСФСР-ниң автомобиль транспортунуң министри **Ю. С. Сухин**, Марий АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **А. А. Васильев**, СЭКП-ниң Оренбург обкомунуң ийиги секретары **В. Д. Лозовой** олар санал берген.

Оон соонда Россия Федерациязының Дээди Советтиң РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын сайзырангайжыдар дугайында доктаалды хүлээп алган.

Күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын улустуң чугаалажып көөрүнүң дугайында РСФСР-ниң Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында илеткелди Россия Федерациязының Дээди Советиниң Хоойлу-дүрүм саналдаар комиссиязының даргазы депутат **В. К. Фотеев** кылган.

Хоойлу-дүрүм саналдаар комиссияның өмүнээзинден күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын улустуң чугаалажып көөрүнүң дугайында Хоойлуну хүлээп алырын РСФСР-ниң Дээди Советинге депутат саналдаан.

Күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын улустуң чугаалажып көөрүнүң дугайында Хоойлуну чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Оон соонда РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары **С. И. Чистоплясов** Дээди Советтиң чарлыктарын бадылаар дугайында илеткелди кылган.

Чарлыктарны сессия бадылаан болгаш чогуур хоойлуларны база доктаалдарны хүлээп алган.

Оон-биле сессия бодунуң ажылын дооскан.

(СЭТА).

Айтырыңар, харыылап берээли

ДҮРҮМДЕ КӨРДҮНМЭЭН

Редакцияның почтазында чагааларның темазы хөй янзы. Оларның аразында пенсия, пособие хандырылгазынга хамаарышкан айтырыглар салып, солун дамчыштыр аңаа харыылап бээрин дилеп бижээн чагаалар база бар. Оларның чамдыктарынга харыылап бээрин Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң улуг инспектору З. П. Аракчаадан дилээн бис.

«Солун дамчыштыр дараазында чүүлдү билип алыксап турар мен. Самагалдайның машина-трактор станциязынга трактористтеп, комбайнерлеп турган мен, оон соонда ол бүдүрүлге чери септелге-техниктиг станция апарган, ам септелге-техниктиг бүдүрүлге деп адап турар — аңаа шуптузу үжен дөрт чыл иштинде слесарьлап ажылдап келдим. Оон соонда, инженер-технологтап ажылдап турумда, ол албан-хүлээлгениң штаты кызырылган. Март айда бежен тос-таптым. 34 чыл слесарьлап келген үемниң хөй кезиин тракторларның одалга системазының аппаратуразын хынаар цехке ажылдап келдим. Ол цехти кадыкка хоралыг деп санап турар болгай. Ындыг болганда, пенсияже бир чыл эрте үнүп болур мен бе?».

Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Оюн Домакпанович Кунчүй мындыг айтырыгны салып турар-дыр. Аңаа дараазында харыыны берип болур. **Машина-трактор станциязынга, кодээ ажыл-агый** салбырынга үр чылдарда ажылдааны дээш база тракторларның одалга системазының аппаратураларын хынаар цехке ажылдааны дээш мазыхар талазы-биле чиңгелде көргүзери күрүне пенсиязын тыпсырының болгаш ону төлээриниң дүрүмүнде көрдүнмээн. Ындыг болганда, силерге ону сүмелээр-дир бис. «Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору» деп хүндүлүг аттыг-дыр силер. Ынчангаш 60 хар четкеш, күрүнениң нииити пенсиязынга кирзе-даа, персоналдыг пенсияга кирери-биле районнуң партия-совет органнарынга дилегден кииринер. Бо таварылгада кандыг документилер негеттинерин районнуң социал хандырылга килдизинден билип ап болур силер.

СТАЖЫ САНАТТЫНАР

Ам дараазында чагааны ап көрээлиңер. Каа-Хем районда Ильинка суурда чурттап турар Борис Дондупович Дондук-оол мындыг айтырыгны салып турар. Б. Д. Дондук-оол—1973 чылдан бээр күш-ажылдың бирги бөлүүнүң инвалиди. Инвалид апарза-даа, кадык-байдалының хире-шаа-биле ол ажылдап турган. 1986 чылдан эгелээш кадыкның байдалы-биле ажылдавайн турар.

«1986 чылдан бээр шуут олуруптум, зарыг-човулаңның уржуу-биле ийи будумдан чарылдым. Ынчангаш өг-бүлевисте үш инвалид бар бис. Бистерге дуза чедирер дээш ном иштинде 1987 чылдың сентябрьдан эгелеп ажылындан үнүп алган, ажылдаары-даа берге болу берди. Ак сеткилдиг, эки ажылчын деп мактадып чораан документилерим даа бар. Ынчангаш мындыг чүвени билип алыксап тур мен: ажыл кылбайн турар кижилерниң санынче ол кире бербес бе, ажыл стажы канчап баарыл?»—деп, ол айтырган.

Борис Дондуковичтиниң айтырыынга мындыг харыы берип болур: **ажыл үезинде бертингеш, бирги бөлүктүң инвалиди апарган кижиниң ажаап-тежээри-биле ажылдавайн турган кижиниң күш-ажыл стажын санап болур. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1984 чылдың июль 3-те 690 дугаарлыг доктаалынга үндезилээш, РСФСР-ниң социал хандырылга министриниң ол-ла чылдың июль 17-де ат салганы 93 дугаарлыг дужаалында ол дугайын айыткан болуп турар. Оон аңгыда, чуртталга шөлү чогундан, төрелдер кижиниң бажыңында чурттап олурар-дыр силер. Ол айтырыгны чурттап турар черниң аайы-биле ол девискээрде Советтиң күүскомунга тургузар эргелиг силер.**

Дузалал ажыл-агыйы

ГАЛИНА АЛЕКСЕЕВНА

Бир эвес Сүт-Бажынга чеде бээр болза, мнда чурттакчы бажыңнарының херимнериниң иштинде огород үнүштерин өстүрүп ап турары шала хирелии дораан көскүлен. Ол суур Каа-Хем районда, а каа-хемчилер картофель, ногаа ажаап өстүреринге өөренип чаңчыкканы республикада сураглыг берген. Ынчалза-даа Сүт-Бажының чурттакчылары огород үнүштерин өстүрүп алыр талазы-биле чаңгыс чер чурттугларындан элээн чыдыы кажан.

Ол байдалды эзери-биле суурда херээженнер чөвүлели, оон активи сөөлгү үеде хемчеглерин ап эгелээн. Чоокта чаа херээжен чурттакчылар Культура бажыңынга чыглып кээп, огород үнүжүн өстүрериниң талазы-биле айтырыгны көдүрүп, арга-дуржулгазын-даа солушкан. Ногаа өстүреринге мергежилдиглер, аас-биле агитация чорудары-ның оруунга, боттарының бажыңнарындан рассадаларны, үрезиннерин эш-өөрүнге көргүзери, арга-дуржулгазын тарадыры-биле эккелген.

Ногаа өстүрүп турар ээлээ каш өрегелериниң, кижилериниң бажыңнарынга база четтим. Олар ногаа өстүреринге сонуургалдыг, боттарының үлегерин көргүзүп турар улус болду. Чижээ, «Совет Тыва» совхозтуң партком секретары А. Б. Кара-оол сугга кирдим. Оон чурттап олурар бажыңының кухнязын, бир өрээлин рассадалар ээлей берген.

— Хөйүн аа! — дей магададым.

— Оолдарым улгаткан, бажыңдан тарап үнген. Ынчангаш ада-ие чүгле боттарывыс арткан. Ийи кижиге хөй херегжел кайыын турар ийик. Биске каш рассада-ла четчир, арткаинарын ногаа өстүрүксеп турарларга бээр мен, огород үнүштерин өстүрерин көвүдедир дээш суурда херээжеңнер чөвүлелиниң чорудуп турар ажылынга киржип турарым ол-дур ийин — деп, Анай Балчыровна чугаалады.

Суурнуң чурттакчыларының аразында картофель, ногаа өстүреринге шуут чаңчыга берген, боттарының бажыңнарының девискээринге аңгы-аңгы ногааларны өстүрүп ап турар өг-бүлелер 65 чедип турар. Ээлээ мергежилдиглерге Валентина Койгунмай, Ирина Ондур болгаш өскелер-даа санаттырып турар.

Ылангыя суурнуң хоочуннарының бирээзи Галина Алексеевна Дмитриева кожаларынга, Сүт-Бажының бүгү чурттакчыларынга эң үлегерлиг, дузааргак кижилерниң бирээзи болуп турар.

— Бо суурда 29 чыл чурттап тур мен — деп, ол эрткен үезин сактып, мээн-биле чугаалашкан кижи.

Шуптуу чурттакчылары тыва суурда үр үениң дургузунда чурттап, амыдыралдың өөрүшкүзүн болгаш муңгаралын деңге үлежип, кожа-хелбээлери-биле төрелдежи берген кижи болду. Бичии када-ла үениң дургузунда оон эжикти ажыдып, улуг-биче кижилер киргилеп кирип ора-ла, «Галина Алексеевна, ону-мону кайгаар кылыйн» деп, олар сүмележип турдулар.

— Холга бир каш чүс акшалыг кижи мен, дөгерезин чээлиге берипкеш, шуут куруг калдым, ам чаа кирген кожамдан акша чээп алдым шейин — деп, кире дүшкен аныяк кижиниң дугайында эки сестерин чай кадында чугаалаай каапты.

«Боттарыңар база эки кижи-дир силер» деп сестерин сөглекседим. Ынчалза-даа, чугаалажып оргаш, дораан мактал сестер эдерге кайызын болур дээш, аксым тыртып алдым.

— Өстүрүп алган ногаамны чорга садар чаңчылым чок — деп, ол чугаалады. — Ногаачымыс үрезинни ногаа өстүрүксеп турарларга үлеп берип турар мен.

Галина Алексеевнаның огородунуң шөлү улуг эвес. Тарып турар ногаалары: капуста, огурец, помидор, морковь. Чимис аймаан база өстүрүп турар. Эрткен чылын бичиижек шөлчүгежинден тос шоодай картофельди ажаап алган. Бичии черден ажаап ап турар дүжүдү күске чедир четчип турар. Черге ёзулуг ээ болурга, оон дүжүдүн ажаап, шыгжап база кадагалаар билирге, магалыын деп түңнелге келдим. Ногаа өстүрүп турар алдын холдуг кижиниң столга делгээн ногаа-чимизин аас деп, оон эш-өөрүнге, үнген-кирген кижилерге хүндүткелдиин билип алдым.

Огород үнүжүн өстүрериңче кичээнгейни кодээ Советтиң күүскому сөөлгү үеде үндүрүп турар. Суурда бөгүнде 12 кудук, суг курлавырын шыгжаар үш шыгжамыр саваа бар. Оон суг дамчыдар хоолайларны улустуң хууда огородтарынче чоруткан. Ээлээ каш бажыңнарже кара хөрзүнүү совхозтуң автомашиналары-биле сөөртүп чедирген.

Ынчалза-даа суггат, кара хөрзүн болгаш өске-даа чүүлдер херек болуп турар. Оон-биле чергелештир чамдык өрегелер ногааны өстүрерин, янзы-бүрү чылдагаан хап, терекке албайн турары шилдей. Ол бүгү таарымча чок байдалдардан үнүп алыр болза, Сүт-Бажының чурттакчылары хөй картофельдиг, ногаа-чимистиг болу бээринге бүзүрел бар.

Арапчор ОКСУР.

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫН ДООЗУЛГАН

МАНАГУА. СЭТА-ның корреспондентизи А. Кургузовтуң дамчытканы болза: Атылажыышкынны шуут соксадырының айтырыгларының талазы-биле Никарагуаның чазааның болгаш боо-чепсектиг контрреволюцияның удуртулгазының аразында дөрт чугаалажыышкыннарының баштайгы ээлчээ доозулган. Чугаалажыышкыннары апрель 28—30-де Манагуага уламчылаарын ийи тала дугурушкан.

Никарагуаның президентизи Даниэль Ортеганың медеглеп турары-биле алырга, контрастың буруузу-биле чугаалажыышкыннарга тодаргай түңнелдер чедип алдынмаан. Ол дугайын ол Манагуага болган хөй муң кижилиг митингиге медеглээн. Атылажыышкынны шуут соксадырынга республикага удур боо-чепсектиг халдаашкынга ынанып турар америк администрациязының консервативтиг бөлүктери шаптыктап турар деп, онзалап айыткан. Хоралакчы ажыл-чорудулганы уламчылаарын мурнунда сомосачы национал гвардияның полковниги турган Э. Бермудеске баштаткан контрреволюстуг күштер негеп турар. Контрастың боо-чепсектиг кезектериниң баштыңчыларынга, бо чылдың март айда Сапоага ат салган дугуржулгаларны хүлээп албазының дугайын медеглээн. Ол чорук Манагуага болган ужуражыышкынга шыңгыы бергедээшкиннерни тургускан.

САНАЛДААН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ болгаш ССРЭ-ниң аразында кайызынга-даа ажыктыг садыг-экономиктиг харылзааларны бүгү хемчеглер-биле калбартырын сураглыг америк херекчи тен, америк-совет харылзаалар болгаш солчуулга талазы-биле Чикагода төптүң баштыңы Эрвин Солк саналдаан. Совет Эвилелинче ыйыышкын кылырым Вашингтоннуң чазаа оралдажып, янзы-бүрү хевирниң садыг талазы-биле кызыгаарлаашкыннарын болгаш хоругдалдарын чорудуп турганы алызында барып Каттышкан Штаттарга чедимче чок болганын «Пиплз дейли уорлд» солунга парлаттынган чүүлүнге ол ээзэн тодаргай чижектер-биле көргүскен. Америк компанияларның болгаш фирмаларның хөй миллиард долларны чидирип турарын, америк ажылчы чоннуң чүс-чүс муң ажылдаар черлерни оскунуп турарын ол көргүскен. Каттышкан Штаттар кончуг улуг когаралдарга таваржып турар.

МЕДЕГЛЕЛ

НИКОСИЯ. (СЭТА). Бир эвес АКШ Иранга удур чаа агрессчи хөделиишкиннерни кылыр болза, оон чурту ону харыы чокка арттырып шыдавас деп, Иранның шериг албанының төлээлекчизи аңаа медеглээн. Вашингтоннуң талазындан Тегеранга удур хөй санныг кыжаныышкыннарны болдурган Персид мугулдурунга минага таварышкан АКШ-тың шериг-далай күштериниң кораблиниң дугайын чугаалап тура, «ол чорук АКШ-тың агрессчи шериглериниң мугулдурда турарының ала-чайгаар түңнели болур. АКШ-тың ында туруп турары ол девискээрде айыыл чок чорукту үреп болур кол факторларның бирээзи-дир» деп, ол чугаалаан. Иранның Персид мугулдурунуң суглаарынга мина салып турарын ол шын эвес деп көрген.

Латин Америкадан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, ол кавыда наркотиктерни чажырып садары ээлзэн идепкейжий берген. Латин америк наркомафияда баштакчы рольду Каттышкан Штаттардан келген наркотиктер садыгжылары ойнап турар. АКШ-ка наркотиктер сатканындан оларның орулгазы сөөлгү каш чылдарда 110 миллиард доллар ажа берген.

Венесуэланың «Насиональ» солунунуң бижип турары-биле алырга, наркотиктерни чажырып садары кезек кезек херектеринден ажа берген. Ол ам политиктиг бизнес болуп турар, ында Төп разведка эргелели, АКШ-тың өске-даа тускай албан черлери, а ол ышкаш улуг банкылар ээлери киржип турар.

Латин Америкада мафияның кол турар чери Боливия болгаш Колумбия болур. Ол чурттарның эрге-чагырагалары наркобизнес-биле эптеш чок демиселди чорудуп турар. Санның талазы-биле чединиишкин улуг даа бол, ол чурттарда «ак өлүмнүң» агымы чүгле ээзэжевээн эвес, харын көвүдей берген.

ЧУРУКТА: кокиниң колумбий «плантациязы».

СЭТА-ның фотохрониказы.

КИНОЛЕКТОРИЙ СООНДА

САМАГАЛДАЙНЫҢ төп эмнелгезиниң хоочун эмчизи, үжен ажыг чыл дургузунда чоннуң кадыкшылы дээш ак сеткилдиг ажылдап келген Чооду Дарзыгович Борбай-оол районнуң ажылчы чонунуң мурнунга медицина темазынга лекция, беседаны доктаамал номчуп турар. Бо удаада ол өртке удур албанның коллективиниң мурнунга «Арагалаар чорук болгаш чаштар» деп темага кинолекторийни кылып, тодаргай чижектерлиг, сыннарлыг, фактыларлыг кылдыр тайылбырлап, диафильмге көргүскениниң дыңнакчылар улуг сонуургал-биле көрүп, улуг кижиниң организмин дамчыштыр чаш кижиниң организминге араганың кайы хире хоралыын билип алганнар. Кинолекторий соонда, коллективиге ол темага ажык чугаа болган.

Мотори ТИРЧИН.

Ленинчи ёзу-биле

БАШТЫҢЧЫГА ТУРАСКААТКАН

«Ажылчын аңгының хостаары дээш демиселдиң эвилели» деп ажылы дээш карабажыңга он дөрт ай хоругдаттырганының соонда В. И. Ульянов Петербургтан Чөөн Сибирьже шөлүттүрүпкен. 1897 чылдың март 4-те ол Красноярскиге чедип келген.

Большевиктиг кудумчуда № 33 бажыңга чурттап турган Клавдия Гавриловна Поповаңың бажыңынга ол доктааган.

Аныяк Ульянов хоорайның чоок-кавызы-биле таныжып, чоруп тура, хүндүс хоорайның болгаш Юдинниң библиотекаларынга ажылдап чоруп турган. Ооң Шушенскоеже шөлүлгезиниң оруу — Енисей-биле пароходтап чоруурү. Владимир Ильичиниң амыдыралының 1063 хүнү Красноярск крайбиле холбашкан. Ол үеде Ильич кайгамчык улуг күш-биле организас-практиктиг ажыл-херектерни кылып чорупкан. Ужен ажыг ажылдарны бижээн, чаа хевирниң пролетар партиязының идейлиг үндезинин ажылдап кылган.

Улуг кижиге, Октябрь революциязының баштыңчызынга хүндүткелдиң ёзузу кылдыр В. И. Ленинниң музейиниң филиалын ажыдарының дугайында шиитпир хүлээп алдынган. Кыска үениң дургузунда ындыг музей Красноярскиде Кача хемниң аксында ажыттынган.

Музейни 1987 чылдың апрельде, В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнде, байырлалчыг байдалга ажыткан. Архитектуралыг тургузуунуң талазы-биле ховар чараш ол бажыңче кижилер бөлүк-бөлүү-биле болгаш ииичангыстап-даа үзүктелбейн шужуп турар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылының байырлалының бүдүүзүнде музейниң чүс муң дугаар аалчызы Красноярск хоорайның чурттакчызы, күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуну Эш Яровиков болган. Ол музейниң дирекциязының омунээзиндеи тураскаалдыг белекти алган.

Иван ЦЕЛИЩЕВ.

ЧУРУКТА: В. И. Ленин музейинче кирер эжиктиң даштыкы хевири.

Фотозу авторнуу.

ЭҢ-НЕ КИЖИЗИГ КИЖИ

Ооң ады —меңгеде өлбес, балапбас.
Ооң боду — бодууң, ишчи, ээлдек, эрес.
Ооң чагыы — бүгүдеңи хей-аът киирген.
Ооң соруу — Тайбың, Хостангa, Күш-ажыл.
Эң-не кижизиг кижи—
Эргим башкы Ленин
Ам-даа бисти бурунгаар
Ажыл-ишче кыйгырар.
Ооң ады —хоорай, суурлар бүрүзүнде.
Ооң боду — хоор чоннуң аразында.
Ооң чагыы — Атоммаш, КамАЗ, БАМ с…
Ооң соруу — чырыткылыг келир үе.
Эң-не кижизиг кижи —
Эргим башкы Ленин
Базымывыс дешеп.
Партиявыс баштап бар чор.
Ооң ады— диптер сээй тарай берген.
Ооң боду — Тиилелгеңис кызыл тугунда.
Ооң чагыы — үүле-иште, чурттаалгада.
Ооң соруу — сенде, менде —шуптувуста.
Эң-не кижизиг кижи —
Эргим башкы Ленин
Хоор чон-биле кады
Кожа базып чоруп ор.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

122 ДЫЛГА

Совет эрге-чагырганың чылдарында (1918-1986) В. И. Ленинниң чогаалдарын 122 дылга, ооң иштинде ССРЭ-ниң улустарының 68 дылынга болгаш даштыкы чурттарның улустарының 54 дылынга 16526 катап парлаан. Оларның ниити тиражы 635251 муң экземпляр болган.

Төрээн дылың өөрен

КАМНЫГ БОЛГАШ ЫНАК БОЛУУЛ

(Уламчызы. Эгези № 94 «Шында»).

Аныяк тыва литературлуг дылдың орфоэпия айтырыглары черле чидиг боор келген. Ооң чамдык талалерын адаанга көрээлиңер.

а) ЧЕР-ЧЕРНИҢ УЛУСТУҢ ЧУГААЗЫНДА чаңгыс ол-ла сөстү ун талазы-биле домей адап турар: дораан — дораа, ини—ижи—ики, бис — биъс, оттулар — оккулар, сыырткыыш— сыырттыыш, демдек— темдек, (бичe) када. (бичe) кады, ырак—ыраак, шапладыр—шапладыыр, бетинде —бертинде, ай дээр—айдаар, чүңгү — чүңгүү —чүъңгү, күшкүя —үяшуя, сыыңайныр— сыыгайныр, чиңчейнир —чиңгайнир.

Үстүнде чижектерниң баштайгыларын словарьларда литературлуг норма кылдыр доктааткан. Ынчалза-даа диалект янзыларын башкылар, студентилер безин бо-ла чугаалай берген тургулаар-дыр.

Бижип каары-биле адаарга дүүшпес чамдык сөстер бар: херээжен, харысаалганыг. Радио, телевидение дикторлары безин бо сөстерни (херешэ:н), (хэрыса:лгалыг) кылдыр адай бергилээр. Чамдыкта нормалар чоорту өскерли бээр деп чугаалаан бис. Бо таварылгада чогум канчаар адаарын дугурушкаш, доктаадып чурумнудар апаар. Амдызында бижиири-биле демей адаарын бөрымдаалаза чогуур: херээжен (херэ:жен), харысаалганыг (хары:салгалыг).

б) СӨСТЕРНИ БИЖЭЭНИ БИЛЕ АДААРЫ дүүшпейн бээр, ынчалза-даа фонетиктиг дүрүм ёзугаар адаарын норма деп көөр сөстер бар: аксы (аскы), барыксаар (барыска:р), аксыр (аскыр), дагиың (дагиың-даңның), дүнгүш (дүңгүш).

Дыка хөй сөстерде ок-биле адаар үннерни чаңгыс ажык үжүк биле бижип турар: агар (аъгар), будук (буъдук), дүрт (дүърт), дүт (дүът), дүштээр (дүъштэ:р), идик (иъдик), кыш (кыъш), кижи (киъжи), могаг (моъгаг), одар (оъдар), өрт (өърт), сиггиир (сиъгги:р), угаан (уъга:н), ыт (ыът). Мындыг үннерлиг сөстерниң бөлүүнде чамдык сөстерни чок болза ок-биле адаар үннүг кылдыр, чок болза ок-биле адавас үннүг кылдыр адап турар сөстер база бар: аппарган (аппарган) — (аъппарган), эккелген (эккелген) — (эъккелген), культура (куъльту:ра) — культу:ра), аңгы (аъңгы)—(аңгы) (класс), артист (аърти:с). Ындыг сөстерниң адаар нормаларын шиитпирлээш, үзе дугуржуп дүрүмчүдер апаар-дыр. Амдызында кайда ол болгаш ол чижектиг өске-даа сөстерни ок-биле адаар үннерлиг кылдыр адап турарыл, кайда ок-биле адавас үннерлиг кылдыр адап турарыл дээрзин тодарадыры берге.

в). ТЫВА ДЫЛДА моол болгаш чөөн чүктүң өске-даа дылдарындан үлегерлеп алган сөстер хөй. Оларны адаары шуут тыважып калган болгаш нормалары бышкыккан. Орус дылдан шаанда үлегерлеп алган сөстерни адаары база тывашкан болгаш нормалар апарган, чижээлээрге: шымыва, дуга, дүүрге, хапаачык, сугарай. Ынчаарга ужен-дөртен чылдардан бээр орус дылдан үлегерлеп алган сөстерниң, хөй нурууңунда чүве аттарының дөстерин, орус орфография чурумун ёзугаар бижиирин доктааткан. Амгы үеде орус дылдан үлегерлеп алган сөстерниң саны үш-дөрт муң чедип турар. Орус дылдан үлегерлеп алган сөстерниң үннерин тыва дылдың үннери-биле солуп, үлегерлеп алган болгаш бижиири биле адаарының аразында эээш эвес ылгалдарлыг. Орус сөсте ударениелиг ажык үнну узун ажык үн-биле дамчыдар болгаш ол сөстүң сөөлгү слогунга тывa ударение тургустунар: авария (ава:рия), гранит (грани:т), Таня (Та:ня): сөстүң эгезинге, иштинге, соонга киирилде ажык үннер адаттынар бээр: шкаф (ышка:п), школа (ышкоъ:ла) трактор (тыра:ктор), акт (а:кты), студент (студэ:нти), рубль (ру:бил): чамдык сөстерниң баштайгы ажык үнү ок-биле адаар апаар: артист (аърти:с) куъльту:ра); орузунда сөс эгезинде ыткыр (б), (д) деп үннерни кошкак дүлейзимээр үннер-биле дамчыдып турар (олар дүлей үннерге чоок): булка (бу:лка), борщ (бо:рүш) дыня (ды:ньа), директор (ди:рэ:ктор); орус сөстерде (ф), (ц) деп үннерни тывазынга муң-не ол үннерге чоок үннер адаар чүткүл көстүп турар: фартук (фа:ртук), циркуль (ци:ркуль): ынаа кара чугаада оларны (п), (с) деп үннер-биле дамчыдып турар: фабрика (па:брика), цирк (си:рик): дикторларның адаарындан ап көөрге, орус сөстүң эгезинде ыткыр (г) деп үнну база орузунга чоокшулаштыр ыткырзымаар кылдыр адаары билдинип турар. Орус дылдан үлегерлеп алган сөстерни адаарда тыва дылдың фонетиказының дүрүмнери-биле тыптып чээр кол-кол онзагай чүүлдерни нормалар деп көөр апаар. Бо айтырыгны ам-даа хайгаарап шиитпирлээри негеттинип турар.

г) ТЫВАДА ИЙИ ДӨСТЕН ТУРГУСТУНГАН, дефистеп бижиир, ынчалза-даа тудуштур адаттынар дыка хөй ононимнер (күргег черлерниң хүу аттары), гидронимнер (суг объектилериниң хүу аттары) база олардан үкталган административтиг бөлүктер, совхозтар, сөлбырлар, фермалар аттары бар, чижээлээрге: Каа-Хем, Бии-Хем, Улуг-Хем, Сүт-Хөл району, «Ак-Чыраа» совхоз. Бо болгаш бо дег өске-даа нарын аттарны тудуштур (Каа хем), (Би:хем), (Улугхем), (Сүтхөл районы), (Акчыра: совхо:с) кылдыр адаар —нормалары ол. Ынчалза-даа сөөлгү он ажыг чыл иштинде ындыг нарын аттарның кезектерин аңгылай адаар чаңчыл бар апарган, ылаңгыя дикторлар чугаазында ындыг, артында-ла нарын сөстүң баштайгызын ударениелиг кылдыр адап турар: (Ка:хем), (Би:хем), (Сүт хөл райо:н), (Ак чыра: совхо:с) дээн янзылыг. Дикторларны дыңнаарга, чамдыкта Улугхем-даа дээр, чамдыкта Улуг хем-даа деп турар-ла. Ынчаар нарын сөстерни аңгылай адаарын нормаларны хажыткан деп санаар апаар. Ооң-биле кады дефистеп бижиир-даа болза, шынап-ла, кезектерин аңгылай адаар аттар база бар, олар үстүнде сөстерден ылгалдыг: Алдын-Ишкин (Аълды Ньшкин), Анын-Чыргакы (Анынак Чыргакы), Бестиг-Ажык (Бестиг Аъжык).

4. ДЫЛДЫҢ НОРМАЛАРЫ морфологияга база хамааржыр. Ол болза фонетика-морфологтуг нормалар, улам тодаргайлаарга, фонетика-морфологтуг орфоэпия нормалары болур. Морфологияга хөй нуруузунда өскерттилге кожумактары — падежтер, арын, сан, хамаарылга, үе, а ол ышкаш залогтар, виндтер кожумактары хамааржыр болгай. Айтырыг бөдүүн эвес. Каш чижектен көрээлиңер: эжиңден ~ эжииннен, эжимге ~ эжиме; барыңар ~ барыгар, тонуңар ~ тонугар; чиңдейнир ~ чингейнир, сыыңайнир ~ сыыгайныр; кылаңайнир ~ кылаңгайныр ~ кыланңдыржыр: салыптас ~ салывыттас ~ салыппас болгаш өске-даа. Аразында тильда деп адаар дыйлагар (~) демдектиг чижектер чаңгыс ол-ла хевириниң янзылары болур: баштайгы ийи чижек— үнериниң падежиниң кожумактары, норма — эжимден, ээрээзында ийи чижек —бээриниң падежиниң кожумактары, норма — эжимге, үшкү ийи чижек — дужаал наклонениезиниң ийиги арын кожумактары, нормазы — барыңар, дөрткү ийи чижек—хөйнүң саныныц ийиги арында хамаарылга кожумаа, норма— тонуңар, бешки болгаш алдыгы эжеш чижектер —ритмиктиг вид (шимчиш) кожумактары, нормалары — чиңдейнир, сыыңайныр, чедиги үш чижек — база ритмиктиг вид кожумактары, нормазы — кылаңайныр. сески үш чижек — — доостунган вид кожумактары, нормалары — салыптас—салывыттас.

Фонетика-морфологтуг нормаларга хамаарыштыр дараазында таварылгаларны демдеглээри чугула. Ритмиктиг вид хевириниң дужаал наклонениезиниң хөйнүң санынын ийиги арынының кожумаанын янзыларын ажыглаарында чайгылыышкыннар черле хөй таваржып турар: шыыңайнырышыыгайныр, барыңар барыгар, номуңар номугар. Бо чижектерде кол нормалар баштайгы чижектер болур. Ооң ышкаш дужаал наклонениезиниң бирги арыны үш санның бараан (чаңгыстың саны), бараалы (ийиниң саны — чаңгыс кижиге бараалы деп чугаалаар бодуу-биле «ийи кижи баар» деп утказы), бараалыңар (хөйнүң саны). Сөөлгү чылдарда хөйнүң санының орнунга ийиниң санын ажыглаар таварылгалар бар апарган (чижээлээрге, көрээлиңер дээриниң орнунга көрээли деп турар). Хөйнүң санының хевириниң орнунга ийиниң санының хевирин ажыглаары таарымчалыг эвес.

Литературлуг дылдың удерениелериниң, орфоэпиязының (фонетиктиг, фонетика-морфологтуг) нормаларын бышкыттырып нептередирде дузалап ажылдар чорудары чугула. Орта орфоэпияның кол дүрүмнерин чогаадыры, орфоэпия словарын тургузуп кылыры, оларга даянгаш школаларга болгаш өске-даа өөредилге черлеринге шын адаарынга чаңчыктырып өөредир талазы-биле дээштиг хемчеглерни алыры хамааржыр. Мындыг практиктиг ужур-дузалыг ажылдарны тургузарда, хөй-хөй хайгааралдар болгаш түңнелдерге даянмас болза хоржок. Чүүл-бүрү янзыларны (вариантыларны) илередир, системажыдар, кайы янзызы норма деп тодарадыр — өзек сорулга мындыг. Аныяк литературлуг дыл болганда база фонетиканың чамдык онзагай чүүлдериниң вайы-биле вариант нормалар база турар апаар. (чижээлээрге: келир — кээр, олурар — орар, меңээ — маа, салыптар — салывыттар).

5. СӨС КАТТЫЖЫЫШКЫННАРЫНЫҢ БАЗА ДОМАКТАРЫНЫҢ нормаларының талазы-биле чамдык чайгылыышкыннар барын айтыр ужурлуг бис. Чижээлээрге, мындыг хажыдыышкыннар таваржыр: бирээ кижи (бир кижи дээр болгай); бистиң сүт-бараан фермазында (бо таварылгада сүт-бараан фермазында дээр болза чүүлдүг ыңай); он хойлар (он хой дээр болгай); кулу аалга баарыц бе! Бо дээрге ынаа чижектер-дир. Хандыр, делгеренгей көөр дээр болза, хөй хайгааралдар, улуг ажыл кылыр апаар.

6. ЧУГАА КУЛЬТУРАЗЫ дээрге арыг, шын чугаалаары ол.

Солуннарга үнгүлеп турган чугаа культуразының дугайында чүүлдерде тыва чугаага орус сөстерни азы сөс каттыжыышкыннарын киирип турар. Ынчангаш хайнак чугаа тыптып келир деп айтып турар. Дыл эртеминде өске дылдың сөстерин, сөс каттыжыышкыннарын аваа-ла механиктиг ёзубиле чугаага холуй киирерни макароннуг чугаа деп адап турар, тывалап чугаалаарга — хойтпак чугаа дээни ол.

Эң ылаңгыя студентилерниң, өөреникчилерниң тыва чугаазынга тыва сөстер бар турда-ла, орус сөстерни бо-ла ажыглай бээр. Ооң байтык эвээн улгады берген-даа тыва кижилер молоководан садып эккеп огнум, папазы, мамазы, дедушкавыс деп сөстерни база ажыглап турар. Ындыг таварылгалар хөй. Ынчаар ажыглаан сөстерни литературлуг норма деп санавас болгаш оларны кара чугаага херегленир турар. Чамдык ажылдакчы улус безин чугаазынга партия обкому, комсомол обкому дээриниң орнунга обком партия, обком комсомол деп-даа чугаалай бергилээр.

Бо-ла бүгү бейдалдар чүден боор турарыл дээрге, бир талазында, тывалар ийи дылдыг апарган, орус чугааны хөй дыңнап турар, орус сөстер болгаш сөс каттыжыышкыннары угаанынга сиңе бергенинден, өске талазында, олар боттарының чугаа эзээ шын тургузарынче кичээнгей салбас, төрээн дылын камныг көрбес чорукта боор турар. «Чугаалаарының мурнунда бодаңыр, шугум чазаарда шыгаар» деп үлегер домак чиге сөглеп турар. Кижи чугаалаарда, бештай бодалдың темазы тыптып келир, ооң ол бодалды дылдың дузазы-биле орта, топтуг илередир болгай. Хөй-ниити херээнге азы башкылаашкын үезинде-даа тыва дылды шаандан-на бышкыгын калган хаак, хааткаар, кичээл, самбыра, кыдырааш болгаш өске-даа сөстер түрбүже, оларны солуй ыжылааар: урок (уро:к), доска (до:ска), тетрадь (тетырадь) деп сөстерни ажыглап турар. Тыва сөстерни херегләэринде бегай апарган чүве чок болгу дег. Бодап көөрге, мындыг орус чугааның салдары күштелип турар.

Ооң-биле кады чамдык тыва тайылбыр хевирлиг аттарны орус дылдан үлегерлеп алган эвтиг, чаңгыс сөстер-биле солуп турары таарымчалыг: доктаар чер —остановка (остано:пка), ужар-хеме—самолет (само:ло:т). Мооң мурнунда-даа ындыг чүве хөй турган: сүт тырттырар машина — сепаратор, үраа бастырар машина—молотилка, баш таарар чер —парикмахерская.

Орус болгаш тыва дылдарны холуй бээриниң база бир янзызы бар. Ооң чылдагааны —дыка хөй албан, организация, бүдүрүлге черлериниң, кудумчуларның аттары чугаа орус дыл кырында, тыва дылда очулгазы чок боор турарында. Ынчангаш ам тывазында чок болганда бедүүн кижилер чок-ла болза аза-мүне очулдурар, чок-ла болза орузундаазы-биле хевээр салыр—чиик аргазы ол боор турар. Мындыгның төлээзинде эн ылаңгыя чер-черде Советтер күүскоммары янзы-бүрү албан, организация, бүдүрүлге, кудумчулар, колхозтар болгаш совхозтар, фермалар, сөлбырлар аттарын орус болгаш тыва дылга адаарын чурумчудары эргежок чугула. Ол аттарны бижээш азар болза эки. Борта хамаарыштыр алырга, чижээлээрге, Кызыл хоорайда дыка хөй албан, организация, бүдүрүлге черлериниң, өөредилге черлериниң, школаларның, кудумчуларның, эмнелгелерниң, магазиннерниң тыва дылда аттары чок боор турарын айтыр апаар. Чижээлээрге, театрның эжиинде «Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театры» деп бижээш, азып каан эдыи чок. Пединститутуң безин бижээш аскан тыва ады чок боор турар. Черле Кызыл хоорайның янзы-бүрү объектилериниң тыва аттарын чурумчудар, оларны бижээш, азар үе келген. Ынчангаш бис Кызыл хоорукүүскому бо айтырыгже кичээнгейни угландырарын күзээр-дир бис.

Аттарны шын тургузарда, очулдурарда бергедээшкин тааржып келзе, Тываның ДЛТЭШИ-ниң редакцияларның ажылдакчылары-биле сүмележип болур.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында терминология комиссиязы бо херекче сагыш салыр хүлээлгелиг. Сөөлгү чылдарда, чижээлээрге, «Шын» солунга, кинолардың аваа-ла очулдуртуну бээр аттарын-даа чүгле орузундаазын берип турар. Ооң ужуру билдинмес. Кинофильм дээрге-ле уран чүүлдүн чогаалы болур. Ооң адын очулдурун херы утказын билиринге онза чугула. Черле чечен чогаалдың-даа адын очулдурбас деп дүрүм чок-ла болгай. Кижи бодаарга, чогаалдарның, кинофильмнерниң аттарын бир-ле дугаарында «Шын» солун очулдурар ужурлуг. Амдыызында ындыг чүве бүгү-ле афиша —чарлалдарны хоорай, суур бүрүзүнге орузунга база тывазынга катай кылыр болза таарымчалыг.

Тывазында болгаш орузунда чаңгыс ол-ла чер азы суур, хоорай адын аңгы-аңгы, домей эвес бижип, адап турар (Шагаан-Арыг — Шагонар, Чадаана — Чадан, Тожу—Тоджа). Мындыг таварылгада ылаңгыя хоорайлар болгаш суурлар аттарын орустап, тывалап адаарын катай тургузары чугула. Орузунда шаандан бээр бижиири болгаш адаары тыва дылдаазындан чиңгелдыг апарган сөстерни элееи херек кырында бөддүнмес. Шаандан бээр туруп келген мерген чугаа бар: «Каш дыл билир сен, ынча катап кижи сен». Тывалар совет үеде ийи дылдыг апарган — төрээн дылы-биле кады орус дылга база чугаалажып турар апарган. Ол дыл улуг чедиишкин. Ооң-биле кады төрээн дылынга база орус дылга өөр чугаалаарын медерелдии-биле чедип алыр ужурлуг бис.

Мону чугаалап тургаш, тываларның орус чугаазынга төрээн дылының салдары (интерференция) барын, ону чоорту чоокшадырының чугулезын демдеглеп каар херек. Орустаарда, чоннун чугаазында ышкаш «чодазын сый орустаптар» кылдыр кижи бүрүзү өөренип алыр болза эки.

7. БИЖИМЕЛ ЧУГАА КУЛЬТУРАЗЫНГА СӨСТЕРНИ ШЫН БИЖИИРИ. Бижик демдектерин салырының дүрүмнерин сагыыры база хамааржыр. Херек кырында парлаттынып турар номнарда, солуннарда хөй-ле чазыглар таваржып турар. Борта чижектер киирген херээ чок боор, чүге дээрге бодунда билдингир чүве-дир. Сорулга — орфографтыг чурумну сагыырын күштелгирери. Бижик демдектериниң талазы-биле частырыглар эвии эрттир хөй боор турар деп чугаалап болур. Хамыктың мурнунда орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнерин эки өөренир, сагыыр херек.

Орфографтыг чурумну күштелдирбишаан, орфографияның чамдык дүрүмнерин улам тодарадыры эргежок чугула. Пунктуация талазы-биле чедир кылыр чүвелер ам-даа хөй деп бодаар бис.

Бо чүүлде чугаа культуразын бедидериниң кол-кол угланыгларын көргүзерин оралдашкан. Айтырыг бүрүзүнгеле аңгы чүүл-даа, ном-даа бижип болур — бо хире делгем болгаш нарын херек-тир. Ынчангаш дыл эртемденнери, башкылар, чогаалчылар, а ол ышкаш парлалга, радио болгаш телевидение ажылдакчылары, артистер, эртем болгаш культура ажылдакчылары төрээн чугаа культуразын сайзырадырынга идейлиг киржир дээрзинге идегээр-дир бис.

Тыва чугаа культуразының дугайында бодалдарны болгаш ап чорутса чогуур чамдык хемчеглерни бо чүүлдүң иштинде айытылган. Чугаа культуразынга хамааржыр өске-даа ажылдарны кылза эки: радио болгаш телевидениеге чугаа культуразының дугайында дамчыдылгалар кылыр, солуннарга чугаа кылыр, чон ортузунга, лекция, беседа чорудар, тускай ном кылыр. Чугаа культуразының дугайында делгем программалыг эртем-практиктиг конференция эртгирери онза чугула. Ооң программазынга чугаа культуразының айтырыглары, парлалга дылының дугайы, орфография болгаш пунктуация айтырыглары, төрээн дыл биле литератураны башкылаарының айтырыглары, сцена чугаазы, радио болгаш телевидение дылының дугайы дээш өске-даа айтырыгларны киирип болгай.

Шүлүү САТ.
Филология эртемнериниң доктору, профессор.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

23-те. В. Белов. «Арыг СУГ КЫРЫНДА». Эгелээри 19.00 шакта.

24-те. А. С. Пушкинниң тоолдары. Эгелээри 12.00 шакта.

В. Вербин, М. Мишин. «КАПИТАН БЛАД». 19.00 шакта эгелээр.

«ЕНИСЕЙ» Культура бажыңы

22-де. В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге тураскааткан «ШКОЛАНЫҢ АТ-АЛДАРЫ» деп байырлал. 12.00 шакта эгелээр.

23-24-те. Дыштанылга кежээлери. Эгелээри 19.00 шактарда.

«КОЛОС» Культура бажыңы

24-те. Школачыларның дыштаныр хүн клувунуң кичээли. 12.00 шакта эгелээр.

«ПОЛИГРАФИСТ» клуб

23-те. Май 1-ге тураскаатканхоочуннарга ужуражылга кежээзи. Аңаа Пионерлер бажыңының бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң концерти болур. Эгелээри 15.00 шакта.

«ТЫВА ТУДУГ» трестиң клуву

(Улуг-Хемская кудумчузу, 17)

23-те. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.

Культураның болгаш дыштанылганың ГАСТЕЛЛО аттыг паркы

Аттракционнар, ойнаар автоматтар, теннис болгаш бильярд залдары дыштаныр хүннерде 10.00 шактан эгелеп ажылдаар.

Спортчу ужуражылгалар

24-те. «САЙЛЫК» кафениң чоогунга чиик атлетика талазы биле республиканың бирги чери дээш кросс болур. Маргылдаа 11.00 шакта эгелээр.

«БООМГА» дельтапланмаргылдаазы.

23-24-те. Томск болгаш Туран хоорайның командаларының киржилгези-биле дельтапланер спортунга Кызыл хоорайның бирги чери дээш ажык маргылдаа. Эгелээри 11.00 шакта.

МОТОЧАРЫШ

АК-ДОВУРАК. (Телефон-биле). Тыва АССР-ниң бирги чери дээш моточарыш маргылдаазының бирги этавы болуп эрткен. Аңаа сес командадан 55 спортчу киришкен. Моточарыштың беш хевиринге бирги черлерни Гали Ахметов, Алексей Касьянов, Михаил Тарасов, Александр Птицын (шупту Ак-Довурак), кожуглуг мотоциклге Владимир Яковлев биле Андрей Шлаков (кайызы-даа Кызылда автоорук техникуму) алгылаан.

Моточарыштың ийиги этавы апрель 29-та Кызылга болур.

Виталий БАЙЫР.

ШУПТУ ЧЕМПИОН БИС

«Улуг-Хая» совхозтуң тееү Хайыраканда суурга хол бөмбүүнге хоочуннарның маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа 30 хардан өрү хереэжен, 40 хардан өрү эр кижилер киришкен.

Бистер арыг-үзүүжүлер, районнуң эрткен чылгы кубогунуң эдилекчизи бис. Бо удаада база ол адывысты сыкпадывыс. Ол биске өөрүнчүг. Улуг улустуң үлегери-биле Арыг-Үзүүнүң оолдар, уруглар командалары — ВЛКСМ райкомунуң шилчиир кубоктарының эдилекчилери. Школачыларывыс база район чемпиону. Ынчангаш шупту чемпион бис. Ол-даа канчаар, хемыр ужур ында эвес.

Мээң командам шагаан арыгжыларны удуп алза-даа, сагыжым ында хевээр артып калган. Чүге дизе Шагаан-Арыг командазындан алдан хар чоокшулаан бешкым, Сюрооол Хургулекович Ондар чиик чараш ойнады. Бодундан он ажыг хар улуг кижи ойнап, маргылдааларга киржирге солун-даа, хүндүлүг-даа-дыр. Дөртен чеди харлыг бодум безин Ондарга чедир ойнап албазымга чегендим. Бичиизинден тура спортка ынак болурга ол-дур ийин, ол амдаа эки ойнаар деп сагыжымда арты. Аныяктар оон үлегер алыр боор деп идегедим.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ, Спорттуң хоочуну.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

АПРЕЛЬ 22-ДЕ.

«НАЙЫРАЛ»: «Конец вечности» 9.00, 11.50, 14.40, 17.30, 20.20. Бичии залга: «Мультсборник» 9.30, «Золотые дукаты призрака» 11.30, 13.10, 15.00, 17.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР». «Бал сказок» 9.40, 13.20, «Третий дракон» 11.10. Киноклуб «Меридиан» 15.00, «Гаиг, твои воды замутились» 17.00, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Посланники вечности» 15.00, «Свои среди чужих, чужой среди своих» 16.50, 18.30, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Октябрь» 14.30, «Тихая радость» 16.20, 18.20, 20.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К-6: «Серебряная маска» 18.00, 20.00 шактарда.

АГААР

Республиканы шоолуг эвес булуттаар, аязыр. Хар чагбас. Барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 3 градус чылыгдан 2 градус медир соок. Хүндүс 15—20, а чамдык девискээрге 5—10 градус чылыыр.

Кызылга база-ле шоолуг эвес булуттаар. Хар чагбас. Барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне чылыы 1—3, а хүндүс 15—20 градус чылыыр.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 22-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Июль ал-дыы». Уран-чечен фильм. 10.25—Медээлер. 10.35 —12.00 —«Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 14-кү сериязы. 15.30 —Медээлер. 15.40—«Чүүден болгаш чүге». 16.10—«Найыралдың меридианнары». Төрелдешкен хоорайларның уран чүүл коллективтериниң концерттери. 16.40 — «Социализм чурттарында». Тележурнал. 17.10 — «Святослав Рихтерниң шоненназы». Фильм-концерт. 18.05 — «Мен, сен болгаш бис шупту кады». Москваның уруглар бажыңнарының кижизиттирикчилериниң макаренкожу-башкылар-биле ужуражыышкыны. 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10 —А. Глазунов. Симфония № 5. ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң симфониялыг улуг оркестри күүседир. 19.45—«В. И. Ленин. Амыдыралының арынкалары». Кинодокументилер. 20.55—01.30 — В. И. Лениниң төрүттүнгениниң бээр 118 чыл болганынга тураскааткан байырлыг хурал болгаш концерт. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. Чарлаада —«Үе». Тенгенде — «Узел бодал». Кежээки информация-музыкалыг дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —«Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.40 — Төөгү. 4 класс. Мен —Совет Эвилелиниң хамавтызы мен. 9.00—Док. фильм. 9.10— Англи дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Лениниң ГОЭЛРО планы. 10.35 —11.35 —В. И. Лениниң амыдыралында музыка. 3 класс. 11.05—Англи дыл. 12.05 — «Эжии». чорабльчигеш». Уран-чечен телефильм. 13.15—«Улуг кижилер болгаш уруглар». Док. фильмнер. 14.05 —Медээлер. 14.15 — 15.20 — «Гарин инженерниң бууреашкыны». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.00—«Сылдысчыгаш». Түрен хоорайның пионерлери—ВЛКСМ-ниң 70 чылынга. 18.30—«Культура болгаш амыдырал». РСФСР-ниң культураның алдарлыг ажылдакчызы И. Г. Мининниң чогаадыкчы ажылының кежээзи. 19.20 —«Азия тееү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Найырал-биле күштүг бис». «Бот-оруунга-чорылгаа—хүннүң боттуг чүүлү». 19.50—Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удужар, чештер!».
20.15 —Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Киев) — «Торпедо». Тенгенде —«Үе». 22.40—00.15—«Шынаа кежир казак келдып бар чораан». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — «Кедээниң шагы». 19.15 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.45 — «Кадык болуксалзыза». «Дадыгыышкын». 19.45 —20.00— «Тамчыктыг удужар, чештер!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, улегтур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39.15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41.16, социал өртмурлгес килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн баргенда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназа. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күртүже комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2779. ТС—00713.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 23 суббота
№ 96 (13696)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

Коммунистер! Партия организацияларының дайынчы арга-шинээзин шиитпирлиг бедидиңер! Чоннуң чаагай чоруунга хууда үлегер-чижээнер-биле, күжениишкинниң ажылынар-биле партияның ат-алдарын быжыглаңар! Эде тургустунуушкуннуң принциптерин бадыткап боттандырар дээш демисежиңер!

(СЭКП ТК-ның Май 1-ге Кыйгырыгларындан)

КРЕМЛЬГЕ БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Эде тургустунуушкунче, ниитилел амыдыралын бүгү талалыг чаартырынче, партияның угланыышкынын боттандырары дээш демиселдиң байдалында, СЭКП-ның болгаш совет улустуң амыдыралында политиктиг чугула болуушкуннуң бүдүүзүнде — партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының бүдүүзүнде совет кижилер Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюн уткуп турар. Кремльдиң Съездилер ордузунга апрель 22-де төөгүлүг хүнге тураскааткан байырлыг хурал болган. Аңаа Москваның болгаш Москва чооғунуң бүдүрүлгелериниң мурнакчылары, СЭКП-ның хоочуннары, партия, совет, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, Совет Чепсектиг Күштерниң дайынчылары чыглып келген. Даштыкы дипломаттар, даштыкыдан келген аалчылар олурушкан.

17 шакта. Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, И. В. Капитонов оларга байырлыг хуралдың киржикчилери адыш часкаашкыннары биле байыр чедиргеннер.

Президиумда ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргаларының оралакчылары, СЭКП МХК болгаш МК-ның секретарьлары, ленинчи партияның хоочуннары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, эртемденнер, культура ажылдакчылары, шериг начальниктери, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери.

Байырлыг хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары, СЭКП МХК-ның бирги секретары Л. Н. Зайков ажыткан.

Кремльдиң Съездилер ордузунга Совет Эвилелиниң Гимнизи байырлалдыы биле чаңгыланып үнген.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Г. П. Разумовскийниң кылганы «Социализмни чаартыры дээш, ленинизм дээш» деп илеткелди улуг кичээнгей-биле дыңнаан.

Байырлыг хуралдың киржикчилери «Интернационалды» улуг кедурлүүшкүн биле ырлааннар.

Оон соонда байырлыг улуг концерт болган.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМНИ ЧААРТЫРЫ ДЭЭШ, ЛЕНИНИЗМ ДЭЭШ

В. И. Лениннин төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга тураскааткан байырлыг хуралга эш Г. П. РАЗУМОВСКИЙНИҢ илеткели

Эштер!

Бүгү кижи төрелгетенге төөгүлүг апарган, улустарның үглен-сарыылындан үттүндүрбес хүн турар. Апрельдиң 22 — кижилерни бодунуң чуртунуң салым-хуузунга, делегей сегиндезиниң чорудулгазынга революсчу салдарны сөзү болгаш ажыл-херээ-биле чедирген өндүр улуг бодалдыг Владимир Ильич Ленинче угланыдып турар. Совет улуска бо хүн — Октябрьның баштыңчызының, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизиниң төрүттүнген хүнү — биске онза эргим.

Ленинниң төрүттүнген хүнүнде чылдың-на үе бодунуң түскай демдээн арттырып турар. Бөгүн база ындыг. Ону бис партияның болгаш чоннуң эң чугула херээ — эде тургустунуушкуннуң делгем оруунче үнген болгаш он-он миллион кижилерниң эрге-ажыктарынче улам ханылап кирип бар чоруур революсчу байдалдарның үезинде ону демдеглеп турар бис. Бистиң хөй националдыг улуг чуртуувуска калбарган чаартылгаларның хемчээли болгаш ханызы, амгы делегейге оон харыысалгалыг туружу, шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларның чидии болгаш нарыы эде тургустунуушкуннуң чорум турарын ленинчи бедел-биле тулгаарын, ленинчи туруш-биле болгаш чайгылыш чок чорук-биле ажылдаарын негеп турар.

Эде тургустунуушкунның эчис сорулгаларының өндүр улуу партияның болгаш чоннуң кылганы маадырлыг чоруунуң өндүр улуу-биле тудуш холбаалыг. Чаа социал организацияның тудуун, экономиктиг болгаш интеллектуалдыг улуг күчүнү, байлак болгаш хөй талалыг культураны, амыдыралга чаап тургускан бүгү чүүлдерни, социализм тургузукчуларының салгалдарының энергиязын болгаш талантызын тудуп тургускан бис. Совет кижилер боттарын, бодунуң амгы болгаш келир үезин социализмден хоорук, оон үндезин эртинелеринден дашкаар кылдыр бодап-даа шыдавас. Большевизмниң революсчу чаңчылдарынга партия шынчы, чоннуң деткимчезин билип турар. Бодунуң күжүнге, марксчы-ленинчи өөредигниң амыдыралчызынга бүзүрелдиг.

Эде тургустунуушкун бистиң Ленинче, Ленинни бисче улам чоокшулаткан. Партияның ажылдап кылганы, чоннуң билгени болгаш хүлээп алганы эде тургустунуушкуннуң теориязы болгаш политиказы ленинизмниң идеялары болгаш практиказы биле эң сырый холбашкан дээрзин бистиң социалистиг ниитилеливисти бүгү талалыг чаартыры дээш демиселдиң үш чылдары бадыткап көргүскен. Тургустунган байдалды боттуу-биле үнелеп көөр, революсчу улам чылдаар-биле эргежок чугула кичээндириглерни тып алыр арганы партияга барын бо чылдар көргүскен.

Ленинни номчуур, кажан-даа, ниитини болгаш делегей амыдыралының динамиказын барымдаалап турган, үелерниң боттуг негелделериниң төөгүлүг эргилделериниң бүрүзүнде политиктиг удуртулгачың ленинни уран аргазын ажыглаар дээн бистиң бүгү дуржулгавыс өөредип турар. Ленинизмниң революсчу-шүгүмчүлекчи, тургузукчу ёзузун бадыткаарын, бодунуң төөгүлүг харыысалгазының бедиинге турарын СЭКП бодунуң хүлээлгези деп санап турар.

Лениннден өөренмишаан, партия болгаш чон эде тургустунуушкуннуң угланыышкынының эргежок чугулазынга бүзүреди, социализмниң идеялары дээш демиселге идея болгаш мөзү-шынар күштерин тып ап турар. Ленин-биле — кижизиг кижи-биле, улуг бодалчы-биле, политик-биле, демисечи-биле холбашкан бүгү чүүлдер биске эң үнелиг. Оон партийжы принципчилдиг чоруу болгаш революсчу коргуш чогу, политиктиг шынчы чоруу болгаш оон биче сеткилдии биске бедик үлегер-чижек болуп турар болгаш болуп артар-даа.

Ленинниң ёзулуг политиказы массаларның хөделип эгелээн черинге эгелеп турган. Ынчалза-даа масса оон кижини чардыктырбайн турган. Кижи, оон амыдыралчы эрге-ажыктары болгаш күзел-чүткүлү, оон мөзү-шынары болгаш аксыным кежии кажанда-даа Ленинниң политиказының төвүнге турган. Партия ону ленинизмниң эң кол политиктиг болгаш мөзү-шынар талазы биле чагыы деп хүлээп көрүп, бодунуң ажыл-чорудулгазынга ону быжыг, чайгылыш чок эдерер дээш демисежип турар.

Социализмниң ленинчи концепциязы — эде тургустунуушкуннуң ажыл-херектеринде

Эштер! Социалистиг тургузуушкунның салым-чолунга эргиделиг болган 1985 чылдың апрельден бээр бистиң чуртувус соксаал чок шимчээшкининде, чаартылга үезинде туруп турар. Ниитилел өскерлип турар. Бистер боттарывыс база өскерлип турар бис. Эде тургустунуушкун талазы-биле эгелээн ажылывыстың камчаарлап кажар улуг ужур-дузалыы улам-на тода ажыттынган тудум, социализмниң ленинчи концепциязының байлаа болгаш үре-түңнелдии бистиң мурнувуста улам кескү илереп. Лениннин теоретиктиг болгаш политиктиг номчалын чогаадыкчы ёзу биле көөрүнүң чугулазы улам тода негеттинип турар. Ленинизмге бердинген чорук цитаталар ажыглаарының саны-биле хемчээттинмес. Хоозун шээжилээшкин мурнунда холун эрттир көвүдээн турган, ол революсчу теорияның утка-шынарының үнезин кудулаткан турган. Совет коммунистер ленинчи өөредигни барымдаалаарын ужур эдертпейн чорбайн көрбейн турар.

«Чаа тургузугнуң ленинчи овур-хевирин амгы байдалдарда катап тургузарынче, ону шын эвес чүүлдерден, хамыдыышкыннардан арыглаарынче, ниитилелди бектей тудуп, социализмниң арга-күжүн долузу-биле ажылдар арганы бербейн турган бүгү-ле чүүлдерден адырлырынче чүткүп турар бис — деп, М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга демдеглээн. — А кол-ла чүве — амгы делегейниң бүгү-ле боттуг чүүлдерин барымдаалап турган, социалистиг ниитилелдиң чаа шынарлыг болген турарын чедип алырынче чүткүп турар бис». Партияның болгаш чоннуң бөгүнгү ажыл-херектериниң, оларның келир үеге пламарының революсчу-чаартыкчы ужур-утказын долузу-биле көргүзүп турар ниити тодарадыг ол-дур. СЭКП-ның политиктиг шүгүмүнүң угланыышкыны ол-дур.

Социализмниң улам өзери дээрге-ле, бөгүн ленинизмниң улам өзүлдези-дир. Ол чүл дээрге — социализмниң ленинчи концепциязын теорияга болгаш практикага долузу-биле катап тургузары, оон массаларның чогаадылгазының дугайында, ажылчын аңгының, тараачыннарның болгаш интеллигенцияның сырый эвилелиниң, экономика, ниитилел болгаш улган-бодаа амыдыралының хөй янзылыының дугайында идеяларын катап тургузары-дыр. Ол чүл дээрге — чаа тургузугну Ленинниң өөреткени ышкаш быжыглаар, сайзыраңгайжыдар: «Чүгле энтузиазм-биле эвес, а улуг революцияның тывылдырганы энтузиазм-биле, хууда эрге-ажыкка, хууда сонуурганга, бот-орулга чарылгага даянып».

Ленинниң тодараткан оруктү даап доорттаары, үе-чадаларны арте хагыры социализмниң хөгжүлдезин саададырын, дыка нарыычыдарын, социализмниң утка-шынарын кудуладырын төөгүнүң практиказы көргүскен. Чүгле тода, бедик үнелиг социалистиг принциптер эде тургустунуушкун талазы-биле ажылга идегелдиг үг-шиг боол болур.

Ийе, Ленинниң ажыткан ышкаш, социализм бодунуң дөшшилгелиг чоруун чүгле эң мурнакчы бүдүрүлге-техниктиг баазага ажыдып шыдаар дээрзин партия барымдаалап турар. Бөгүн ол дээрге эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннериниң үндезининге чурттуң бүдүрүкчү күштеринге ханы эргилдени боттандырары, хөгжүлдениң экстенсивтиг оруундан интенсивтиг оруунче шиитпирлиг шилчилири-дир.

Ийе, Ленинниң баш удур көргени ышкаш, социализмниң экономиктиг системазының кол дааныр чүүлү бүдүрүлге чепсек-херекселдеринге ниитиниң өнчүзү болуп артып турар. Ынчалза-даа оон «кымныы-даа эвес» апарганындан, ажылдакчыларның оон хоорук чоруундан чайлаар, бүгү улустуң коллективтиң болгаш түс кижиниң эрге-ажыктарын дүүштүрүп турар чогумчалыг ажыл-агыйы механизмни ажылдадып киирер, бистиң ниитилеливистиң бүдүжү болуп турар социал чептиг чоруктуң принциптиң чайгылыш чок боттанган турарын хандырар апаар.

Ийе, Ленинниң санап тургаы ышкаш, социалистиг күрүне чаа ниитилелди тургузарының дээштиг чепсээ болур ужурлуг. Советтерниң боттуг долу чагыргазынга, ёзулуг демократизмге, күрүне болгаш ниитилел херектеринге ажылчы чоннуң бодунуң калбаа биле киржилгезинге даянган, бюрократчы хамыдыышкыннар чок күрүне чүгле ындыг болуп болур.

Национал политиканың ленинчи принциптери эң-не бедүүн эвес болгаш нарын айтырыгларның бирээзинге — национал айтырыгга шынчы айтыкчы болуп бөгүн-даа хевээр артар. Ханы бодамчалыг анализтиң болгаш ылаптыг үнелээшкинниң үндезининге кичээнгейлиг ажылдап кылдынган национал политиканы ленинчи ёзу-биле боттандырып чорудары дээрге-ле — нация бүрүзүнүң болгаш ниитизи-биле чурттуң эрге-ажыктарын улам долу чергезе-биле барымдаалап көөр, ССРЭ-ниң бүгү улустарының акы-дуңмалышкы найыралын болгаш интернационалчы чаңгыс эвин быжыглаар дээни ол.

Ленинниң бодалы-биле алырга, социализмни долузу-биле бедыткап тургузарынга культураның болгаш цивилизацияның бедик деңнели эргежок чугула. Ынчангаш социализмниң культура талазы-биле үндезини улам-на күчүлүг болгаш байлак болган турарын эде тургустунуушкун хандырар ужурлуг.

Социализм — ол гуманизм-дир дээрзинге бис Ленинни барымдаалаар бис. Чаа тургузуг бодунуң хүлээлгезин — кижиниң кадтүрерин херек кырынга күүседир ужурлуг. Эде тургустунуушкуннуң төвүнде — кижи, оон чаагай чоруу, оон сагыш човаашкыннары, оон күш-ажылы болгаш амыдыралы.

Ынчангаш, эштер, ленинчи бодалдар, ленинчи идеялар — ол дээрге эде тургустунуушкуннуң үндезин туруштары-дыр. Партия амгы үеде олче коммунистерниң, бүгү ажылчы чоннуң кичээнгейин мөөңнеп турар. Олар чаа туруушту ажылдап кылырынга дузалап турар, оларны барымдаалап көөрүнден чедиишкиннер болгаш бергелерни шиитпирлээри хамааржыр.

Апрель соонда ажылдың политиктиг кол түңнели болза 80 чылдарның эгезинде ниитилелдиң тура берген кризис мурнунуң үезинден шиитпирлиг базымны партияның болгаш чоннуң кылганы, ниитизи-биле чурттуң хөгжүлдезинге чогумчалыг угланыышкыннарның күштелип эгелээни болур. Ол чорук боттуу-биле бодап билир, баш бурунгаар есккэр бодавас кижи бүрүзүнге илден. Эде тургустунуушкун амыдыралдың бүгү талаларын чымчадып, чоннуң күжүн оттуруп турар. Кижилер социал хээнзүргей чоруктан үнүп, мөзү-шынар талазы-биле чаартылып, бодунуң хамааты ат-алдарын медереп биле берген.

Ниитилелдиң чаа байдалы — ажык-чарлыг чоруктуң, өйү келген айтырыгларны хостуг чугаалажып көөрүнүң, негелделиг чоруктуң, көөргеттинер болгаш психология талазы-биле кандыг-даа чоруктуу хүлээп көрбезиниң байдалы бадыткаттынып турар. Ниитилелде, бүдүрүлгеде, коллективте ажыл-херек дээш кижи бүрүзүнүң харыысалганы медереп билир чоруунуң өзүп турары күш-ажылчы болгаш политиктиг амыдыралдың хевнүн кедүрүп турар. Ол чорук ленинчи коммунистиг субботник үезинде база илергейлеттинген.

Материалдыг бүдүрүлге талазында принципиалдыг ужур-дузалыг чорудулгалар болуп турар. Бистиң экономикавыс кадык-чаагай үндезинде өзүп эгелээн. Бүдүрүүшкүннүң хемчээлиниң калбарыышкыны күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң бедиириниң күселибиле херек кырында долузу-биле хандыртынып турар апарган. Беш чылдың баштайгы ийи чылының иштинде үлетпүрге немелде өзүлдениң чылда ортумак темпилери эрткен беш чылда 3,7 хуу турганындан 4,4 хуу четкен. Продукцияның бот-үнези ийи бүдүн чартык катап дүргени-биле кудулап турар. Кедээ ажыл-агый туруму-биле хөгжүп, тараа ажаап алыры, эът болгаш сүт бүдүрери өскен.

Эде тургустунуушкунның төвүнде — кижилерниң хүн бүрү херекселдерин болгаш негелделерин хандырып эгелээрин, социал адырны хандырарынга артканын барымдаалап көөр принципти ажыл эртип турарынче экономиканы боттуу-биле шиитпирлиг эглип келгени болур. Ону хөгжүдеринге капитал салыышкыннар баштайгы планнаттынганындан 10 ажыг хуу өшкен, а оларның немелде өзүлдезиниң темпилери бүгү улус ажыл-агыйының деңнээрге, үш катап бедик болган. Чурттага бажыңнарын ажыглаарга киирери үндезини-биле көвүдээн. Ээлгү ийи чылда 4,4 млн. квартираларны туткан, ол чорук барык-ла 22 млн. кижиниң чурттага бажың байдалын экижидер арганы берген.

Чедиишкиннер, көрүңер даан, бар-дыр. Ынчалза-даа оларны эртир үнелээр, а харын эде тургустунуушкуннуң тавартып турары бергелерниге карак шимер үндезин чок. Харын хөй-ле чүүлдү кылып ап болур турган.

Улус ажыл-агыйының техниктиг чаартылгазынче угланган улуг-улуг программаларны боттандырары ам-даа дыка оожум чоруп турар. Экономикада депшилгелиг структураның бүрүкгаарлаашкынын боттандырарында, курлавыр камналгазын боттандырар, продукцияның техниктиг деңнели база шынарын бедидер, фонд эгидилгезин өстүрер талазы-биле ажылда нарын чүүлдер эвээш эвес. Шак бо стратегиг угланыышкыннарда шимчээшкин болур-чогуур-биле ам-даа шуудавайн турар. Ол сорулгалар аажок улуг, үр хуусаалыг болгаш оларны күүседири-биле ниитилелдиң бүгү-ле күштериниң эң улуг күжениишкинин, бедик сагыш-чурумну болгаш организастыг чорукту, ажылдакчы бүрүзүнүң инициативазын негээр. Ниитизи-биле кызып ажылдаар, шупту улус кызып ажылдаар херек.

Эде тургустунуушкун — ол дээрге күш-ажыл болгаш демисел, социализмниң келир үези дээш, оон эрткен үезиниң инерциязынга удур, дедир тыртып турар чүүлдерге удур демисел-дир. Бистиң эгелеп киргенивис оон чаа үе-чадазында ол демиселдиң кол төөгү болза, бот-бодунга холбаалыг ийи сорулганы — үндезин экономиктиг реформаны база ниитилелдиң болгаш партияның амыдыралын демократчыдарын шиитпирлээри болур. Экономиктиг реформа ол дээрге социализмни чаартырының чарылбас кезээ, ооң мурнакчы, демократтыг хевирлерин немээри-дир. Бодунуң ээлчээнде демократчыдылга чокта чоннуң эде тургустунуушкунче киирери хоржок, кижи факторун идепкейжидер дугайында кыйгырыглар түүгай болуп артар. Бо ийи болуушкунуң кады холбаазындан, бот-бодунуң күштелиишкининден бүгү-ле адырларга бистиң бөгүнгү шимчээшкиннивистиң темпилери хамааржыр. Эргелелдиң эмин эртир төптүттүнген чагырып дужаар системазындан колдуунда экономиктиг арга-методтарга, төптүдүлгени база бот-башкарылганы чогумчалыг холбаштырарынга үндезилеттинген, демократтыг системазынче чоокку чылдарда шилчирини хандырар тодаргай сорулга салдынган. Реформа дээрге бүдүрүлгелерниң эргелерин болгаш бот-эргелелди аажок күштелдирери-дир. Үениң кол сорулгаларының аразында планнаашкынның чаа чурумун шиңгээдип алыры, эргелелдиң организастыг структуразын өскертири, өртек доктаадырын сайзыраңгайжыдары, садыг-наадымжылдары, бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин мөөңү-биле садарынче шилчири туруп турар.

Ынчалза-даа эргелелдиң янзы-бүрү деңнелинге хамык-ла кол айтырыглар амдызында шиитпирлеттинне бээрин меңнарга база хоржок. Чедиишкин алызында барып күш-ажылчы коллективтерниң боттарынга чогуп бүдер. Ажыл-агыйны башкарарының эде тургустунуушкунунга — оларның идепкейлиг киржилгези чокка реформа шуут болдунмас. Чаартылганы кайда-ла күш-ажылчы коллективтерни «ажылдыр», ажыл-ишчилерниң ажылчы идепкейлинге база сонуурганынга дөзүмейн, аппараттың айтышкынныры-биле чорударын оралдежыр болдур, ажыл-херек алдаа тыртыла бээрин баштайгы дуржулгавыс бүзүреткен. А бир эвес кудуку звенолер шушпеп болур болза, ынчан бот-орулга-чарылганың, чарыгдалдарны боду дугаарының, бот-акшаланыышкынның болгаш бот-башкарылганың принциптери — ажыл-агыйның чаа механизминиң бо кол шимчедикчилери ажылдавас.

Экономиктиг эде тургустунуушкуннуң стратегиязы шаптыктаашкынның механизмин буза шавары-биле база чаа байдалче шилчири-биле холбашкан чарыгдалдар хензиг эвээш болур, ындыг тактикага боттанган турарын ажыл-херектиң эрге-ажыктары негеп турар. Экижиишкинни эки, ажыктыг ажылдап турар ындыг коллективтер, ындыг ажыл-ишчилер дүрген-не эскерип көре бээр ужурлуглар.

Экономиктиг чаартылгаларның кол чугула талазы — социалистиг ажыл-агыйны башкарып чорударының янзы-бүрү хевирлеринче угланыышкын болур. Бистер чаңгыс өй социалистиг экономиктиг система бар болгаш артар-даа. Хөй янзы болбушаан, ол болгаш аажок эде тургустунгур болгаш аажок быжырымчалыг, ынчангаш херекчилерниң негелделерин хандырарынга аажок хөй аргаларлыг апарган.

Кооператив шимчээшкининиң катап тургустунганы, ону күрүне бүдүрүлгелери-биле дең эргелиг партнерлар кылдыр хөгжүдери, ажыл-агый амыдыралының янзы-бүрү адырларынга кооперативчи эгелээшкинни хөй-биле нептередип турары — оон үткезы ында. Күш-ажылчы ажыл-чорудулганың хууда хевири экономиканың эрге-ажыгынга, ниитилелдиң херегдеглелинге дүгжүп турар.

Экономиканы хөгжүдер талазы-биле бүгү күжениишкиннер кол чүүлге: совет кижилерниң амыдыралын улам эки болгаш бай-шыырак болдурарынга, а ону ыракты кайы-бир келир үеде эвес, чогум-на амгы үеде боттандырарынга чагырткан. Чоннуң аъш-чемге, чурттага бажыңнарынга, бараанларга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге херегледерин херек кырынга хандырар дээш, кадык камгалалынга, улус өөредилгезинге үндезин эргилдени эң кыска хуусаада чедип алыр дээш бүгүдениң доктаамал күжениишкиннери, кызымаккай болгаш күжениишкиннинг ажылы бо хүннерде негеттинер.

Бо талазы-биле шиитпирлер күрүне деңнелинге хүлээп алдынган. Бо талазы-биле кескү бурунгаарлаашкыннар чуртта коступ келгилээн. Ону чон эскерип турар. Ол талазы-биле байдалдың дең-десин эвези дүвүреңни болдурбайн баар аргажок. Экономиканың кедурлүүшкүнүн кескүзү-биле чедип ап, дузалал ажыл-агыйны болгаш колхоз рыногун хөгжүдүп, ачы-дуза чедирилгезиниң болгаш кооперативтиң чурттаага бажыңнарын тударын калбартыр талазы-биле инициативаларны деткип т… черлерде, чаңгыс сес-би… гаалаарга, кижилерниң … де-херегледериниң дү… ёзулуг сагыш сель… черлерде чаартылгаг… болуп турар. А кайд… кей чок үстүүрде… кын манаар, бар т… вырларны мобили… рарып, ында түңн… Бо хүннерде кым … чер-чер органнар … ажылчы коллект… циал айтырыгла… зынга артып каа…

Бо хүннерниң … загай талазы аж… ның хөй-ниити … идепкейиниң … Ол дээрге — демо… рудулгаларны деткү… энергиязын үнер д… хүннерде демократы… тиг, күштүг тал… ажык-чарлыг чорук, … лел болгаш бот-шуг…

(Уланчызы 2-ги арында).

Эртем болгаш техника талазы-биле 1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын тыпсыр дугайында

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың апрель 15-те

ДОКТААЛЫ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Эртем болгаш техника талазы-биле ССРЭ-ниң Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының комиссиязының саналдарын өөренип көрген, СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаадыры болза:

Эртем болгаш техника талазы-биле 1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын дараазында авторларга тыпсыр.

1. Гургем Ашотович Аскарьянга, физика-математика эртемнериниң кандидады, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының … физика институдунуң улуг эртем ажылдакчызы, Владимир Николаевич Луговойга, физика-математика эртемнериниң доктору, кол эртем ажылдакчызы, Владлен Васильевич Коробкинге, физика-математика эртемнериниң кандидады, кылдыс эргелекчизи, ол-ла институттуң ажылдакчылары Владимир Ильич Талановка, физика-математика эртемнериниң доктору, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының дузалал физика институдунуң кылдыс эргелекчизи, Николай Федорович Пилипецкийге, физика-математика эртемнериниң кандидады, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының механика айтырыглар институдунуң лаборатория эргелекчизи, Анатолий Петрович Сухоруковка, физика-математика эртемнериниң доктору, Москваның М. В. Ломоносов аттыг университединиң салбыр эргелекчизи — электромагниттиг толгааларның херел-бөлчектериниң бот-мөөңнелдиишкининиң болуушкунун ажыткаңы болгаш шинчилээни дээш.

2. Александр Михайлович Балдинге, академик, ядролуг шинчилелдерниң каттышкан институдунуң лаборатория директору, Павел Николаевич Боголюбовка, физика-математика эртемнериниң доктору, ол-ла институттуң сектор начальниги, Виктор Анатольевич Матвеевке, физика-математика эртемнериниң доктору,

(Уланчызы 3-кү арында).

Литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле 1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын тыпсыр дугайында

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың апрель 15-те

ДОКТААЛЫ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле ССРЭ-ниң Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссияның саналын чугаалажып көрген, СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын тыпсыры доктаадыры болза:

1. Тенгиз Евгеньевич Абуладзеге, ССРЭ-ниң улустуң артизи, режиссер — «Дилег», «Кузелдиң ыяжы», «Миннинишкин» деп «Грузия-фильм» киностудиязының үндүргени уран-чечен үш фильмнери дээш.

2. Станисловас Антанович Каликага, архитектор, Дожшас Станисловович Зигмантаска, совхоз директору — Литва ССР-ниң СЭКП-ның XXV съездизи аттыг совхозтуң Юкнайчей суурунга архитектуразы дээш.

СЭКП Төп Комитединиң секретары
М. ГОРБАЧЕВ.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы
Н. РЫЖКОВ.

СОЦИАЛИЗМНИ ЧААРТЫРЫ ДЭЭШ, ЛЕНИНИЗМ ДЭЭШ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

сонгуудалыг болуру, эргелел, башкарылгага болгаш контрольга ажылчы чоннарның боттуг киржилгези совет ниитилелге чугула херек. Чаартылганың политиказы ынчаар эки шиңгээдип алдынар, миллион-миллион кижилерниң ону деткээн шимчээшкини калбарар болгаш күштелир.

Эреңгей эвес, ниитилелдиң үндезин структуразынга, ооң политиктиг системазының хөгжүлдезинге салдар чедирер ындыг демократчыдылганы чорудар партия айтып турар. Ооң кол айтырыы — бистиң социалистиг күрүневистиң политиктиг үндезини болур улус депутаттарының Советтериниң ролюн эң чугуулап бедидери, оларның бүрүн эргелерин хандырары болур. Чогум-на Советтер массаларга даянгаш, бүгү чаартылгаларга идепкейлиг киржир, чоннуң бот-башкарылгазының ат-алдарлыг болгаш ажылдап шыдаар эргелиг органы болуп, ажыл-агый тургузуушкунунга шаптыктап турар эң улуг хоралыг чүүлдерниң бирээзи деп Лениниң чугаалааны ведомстволарның дүмчүүн хараар чорууу-биле чайгылыш чокка демисежир ужурлуг. Ажылчы чоннарның күш-ажылының, амыдыралының болгаш дыштаныышкынының айтырыгларын комплекстиг шиитпирлээри дээш олар харысалгалыг болур. Ажыл-агыйны чорударынга, культура тургузуушкунунга, амыдыралдың овур-хевирин чаагайжыдарынга бүгү мурнакчы чүүлдерни нептередиринге Советтер инициативазы-биле идигни берип бо-дурлар.

Үстүнден адааңгаа чедир чоннуң контролюнда турар эрге-чагырганың болгаш эргелел башкарылганың ындыг механизми чаартылганың сорулгаларынга дугжуп турар. Азы ол — демократтыг эрге-биле тургустунар болгаш боттарының башкарылганы калбартырының күзели-биле сайзыраңгайжып, күрүне айтырыгларын шиитпирлээринге субъективизмни, кижилерниң хөй-ниитиниң санал-оналын болгаш эрге-ажыктарын тоол көрбес чоруктарны болдурбайн турар. Эргелел башкарылга аппаратының эде органзастаар талазы-биле ажылды бөже үгленсыырып турар, ооң сорулгазы — аңаа амгы үениң таарымчалыг эрге-хевирлерин тургузары, хөлүн эрттир шуутуг болгаш эргижирээн чүүлдерден хосталыры, чаа чүвени дилеп чорууур, эки билир кижилерни идип үндүрери болур. Чорудуп турар эде тургустунуушкунуң түңнелинде аппарат шынар талазы-биле өскерлип, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап, эде тургустунуушкунуң идеялары-биле чурттап турзун дээш эргижирээн чүүлдер чаа хевирге катап тургустунмазын чедип алыры чугула.

Ёзулуг демократчыдылга хоойлу-дүрүмнү бышыглаарынга, хоойлуларны чер-черге сагыырынга болгаш оларны үрээни дээш кеземчениң чайгаар чогунга үндезилеп чоруттунуп болур болгаш чоруттунган турар ужурлуг. Эде тургустунуушкунну хоойлу-дүрүмнер-биле хандырары саададып база болбас: ол чорукту чагырып дужаарының талалакчыларынга ажыглап болур, хоойлу-дүрүм нигилизминге, хөй-ниитиниң өзедип турар харысалга чок идегеттерниң демократияга удур үүлгедиглеринге дегүм болу бээр. Моон соңгаар-даа хоойлу-дүрүмнерни болгаш корум-чурумну бышыглаар, хоойлу-дүрүмнер үндүрерин сайзыраңгайжыдар, чоннуң бүгү ниити юридиктиг чырыдыышкынын эде тургузар апаар. Ол чокка социалистиг хоойлу-дүрүмнүг күрүне дугайында бодаан-даа дужук чок.

Боттарының эрге-ажыктарының болгаш негелделериниң бүгү янзыларын илередир арганы кижилерге берип турар хөй-ниитиниң бот-идепкейлиг чоруунуң хевирлериниң өзүп база хөй янзы болуп турарынга партия байыр чедирип турар. Чаа-чаа каттыжыышкыннарның, оларның иштинде эреңгей эвес деп адаар каттыжыышкыннарның тыптып турары дыка хөй хөй-ниити институттарының ажылдап турарынга, оларның ажыл-чорудулгазының ужур-утказынга болгаш методтарынга таарзынмас чоруктуң дугайын херечилеп турар. Профэвилелдер болгаш комсомол, ооң-даа өске массалыг хөй-ниити организациялары, чогаадыкчы эвилелдер болгаш эки тура ниитилелдери чоннуң бүгү калбак кезектериниң эрге-ажыктарын эң улуг хемчээлдиг-биле бүрүн барымдаалап көөр, илередир, оларны ниитилел депшилгезинге бараан болдурар ужурлуг. Кижилерниң социал чогаадыкчы чоруунуң калбарып өскениниден эде тургустунуушкун дээш ниити чоннуң шимчээшкининиң өскерлиишкини хамааржыр болган.

Ол өскерлиишкиннерге профэвилелдериниң эң-не идепкейлиг киржилгези чокка ындыг өскерлиишкиннер болу бээр деп партия бодаваан турар. Ол дээрге экономиктиг реформаны болгаш социал программаларны боттандырарынга, күш-ажылчы коллективтериниң бүгү амыдыралын органзастаарынга бодунуң салыышкынын улгаттырар ужурлуг күчүлүг хөй-ниити күш-тур.

Ниитилелди чаартырынга аныяк салгалдың туружунуң дугайында онзалап чугаалавайн. Ам база эде тургустунуушкун — чургулайнында аныяктарның херээ апарган. Моон соңгаар оларның ролю хемчээл чокка өзер дээрзи мырыңай илдең-дир. Бо байдалдарда оолдар болгаш кыстарны кижизидери дээш ленинчи комсомолдуң харысалгазы улгадып, ооң аныяктар шимчээшкининиң ёзулуг политиктиг удуртукчузу болурунга, эде тургустунуушкунга, демократтыг чорукка аныяк кижилерни калбаа-биле хаара тударынга, оларның эрге-ажыктарын камгалаарынга чаа-чаа болдунар аргалар тургустунуп турар. Ол сагыш салыышкын бистиң хоочун салгалдың, партияның база сагыш салыышкыны бо-дур.

Улуг күрүнениң хамаатылары болза чогууру-биле бүрүн берлиниип, үре-түңнелдиг, эгелекчи ёзу-биле, билдилиг ажылдап өөренир херек деп бөдүүн ышкаш кылдыр сагындырар ындыг шынны ниитилелдиң, совет кижи бүрүзүнүң медерел билгенинден бистиң тоолевилеп алган бүгү мүүлделеривистиң күүселдези хамааржыр.

жири оларның херегледерин болгаш негелделерин билири, оларның дуржулгазын мөөңнеп билири — партийжи ажылдың эң-не солун болгаш эң-не чугула талазы ында.

Ажык-чарлыг чорук, демократчы чорук, ажык чорук, коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң санал-оналын хүндүлел-биле кичээнгейлиг көөрү партияның политиказын массаларның эрге-ажыктары-биле эң угаанныг директиваларден бышкыг кылдыр холбаштырар арганы бээр. Кажан кижилер кайы-бир партия комитединиң ажылының дугайында дамчыыр чугаадан эвес, а ылап шынныы-биле түңнел кылып турар болу бергенде массаларның аңаа идегели өзер, олар эрге-сүмезин болгаш шүгүмчүлелдиг санал-оналын албан кирип келир күштүг кайнаар угларын чугаалап бээр.

Чаартылгаларның эргежок чугулазын коммунистерниң медерел биле бергени партийжи ажыл-чорудулга адырынде тептаашкыннарны божаңнадып эгелээн. Партия комитеттериниң пленумнарының болгаш коммунистер хуралдарының органзакчы салдары өзүп турар. Меңнээргеттиниң көөргеттинер чорук кыстынген шүгүмчүлел барымдаалыг болу берген, партийжи ажык-чарлыг чорук хөгжүп, сагылга-чурум бышкыгып турар. Партия организацияларында ёзу барымдаалаар чорукту, бош билбес эреңгей удуртулганы коммунистер ылдажыр эрге чок кылдыр көөр апарган.

Партияның бодун демократчыдарынга, ооң организацияларының ажылын сайзыраңгайжыдарынга эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дугайында соңгудалыг органнарның отчёттары улуг базым болган. Шак ындыг отчёттар бүгү партияның хемчээли-биле хары үгде бир дугаарында чоруттунган болгаш соңгудалыг органнарның, ооң удуртукчуларының, партия комитеттериниң аппарадының күштүг-даа, кошкак-даа таларын илередип тывар арганың байдалынга эрткен. Эде тургустунуушкунуң чоруп турары коммунистерни ханызы-биле дүвүредип, бүгү-ле чүүлдерни сайгарып көөрүнге оларның улуг кызылдыг боол турарын чугаалажып көрүүштүннер көргүскен. Ажыл-херектиң байдалын үнелеп көөрү шынныг чорукка чооку-лажып турар болу берген. Дыка хөй үнелиг болгаш шүгүмчүлелдиг саналдар болгулаан. Бо бүгү партийжи амыдыралды шуудадыпканы чугаажок.

Ажыы-биле, бот-шүгүмчүлелчи ёзу-биле чугаа партийжи удуртулганың ленинчи принциптерин долу хемчээлдиг-биле катап тургузарының ниити херегледин тодаргайы-биле илереткен. Бир эвес демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту «сайлээре», командылап айтышкын бээриниң арга-методтарындан салдынмас, хөй-ле сөзин шокарлаар болгаш курал-сугаа кылып хоязээрин үргүлчүлээр, совет болгаш ажыл-агый органнарын, хөй-ниити организацияларын солуур болза, кижилерниң деткимчезинге кордаан херээ чогунга коммунистер бүзүрел турарлар.

XXVII съездиниң соонда коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң массалары партияның иштики айтырыгларының талазы-биле ооң айтышкыннарын ханызы-биле билип, детчээн. Партийжи амыдыралдың ленинчи негелделерин болгаш нормачыжектерин хууда эрге-ажыктарга таарыштыр тайылбырлаарының кандыг-даа оралдажыышкыннарын ойтур шеппишаан, оларны долузу-биле сагып ажыглаарынче чүткүл улам бышкыгып турар. Баштыңчызырактарның алдарынга алыскан, албан-дужаалдыг кижилерге чудуур, удуртукчуларның контроль чок чорууун болгаш удуртуп турарларның чүнү-даа херекке албас, тоомча чок байдалдарын хевээр арттырарынче чүткүп турар, ындыг кижилерниң партийжи кижилерниң аразында ам-даа бары хараадаанчыг. СЭКП кежигүнүң кижиге Уставы ёзугаар чуртталары дээрге, коммунист кижиниң бодунуң бодап турган чүүлдерин шаптыктаашкын чокка илередип, оозун хостуу-биле камгалаар, шүгүмчүлелге дорт харыыны негээр аргалыг, ёзулуг партийжи эш хуу ёзузунуң байдалын партия организациязы бүрүзүнге деткиири ол-дур.

Ажылчы чон эде тургустунуушкунну боттарының каңчаар көөрүн тодаргайлышаан, оларның-биле кожа амыдырап, ажылдап турар партия кежигүннеринче топтап көрүп, оларның туружун, оларның сагылга-чурумун болгаш оларның мөзү-шынар бүдүжүн, коллективтиг ниити ажылынга оларның түс-түүзүнде салыышкынын хайгаарап көрүп турар. Ынчангаш олар бир эвес партия билеттиг чаагаа, чашпаачы эрге-дужаал сүрер бодунуң эрге-ажыын хараар азы хоозун чулчуруушкун кыгыр кижилерни көөр болза, партияга кайы хире хоралыг болурун билип алыры берге эвес болур. Чогум-на ынчангаш бистер партийжи сагылга-чурумдан болгаш моральдан хажыыр чорук-биле эптешпейн, СЭКП-ге кирип турарлардан негелдени улгаттырып турар бис. СЭКП кежигүнүнүң адын болгаш ужур дузазын улам кедүрери — партияның чоннуң мурнунга харысалгазы ол-дур.

Коммунист кижи каяа-даа ажылдап, кандыг-даа албан-дужаалды ээлеп турар болза, ол, партияның бүрүн эргелиг төлээлекчизи болбушаан, ооң угланыышкыны дээш демисежир дайынчызы болур хүлээлгелиг. Кижилерге салдарын чедирер ужурлуг. Бөгүн кым-на чаа чүүлдерниң диимин-биле, бодунуң сөс-чугаазы болгаш хууда үлегер-чижээ-биле камгалап, ажылга эң-не берге чүъкту бодунга ап, туруштарының эң шыңгыы сегиржип алыышкыннарының үезинде хөлеге адаанга чаштынмас болдур, бир эвес партийжи туруш хажыттынар, бир эвес ажыл-херек бууруур азы шынчы эвес чоруктар кылдынган болза, коргуш чокка маргылдып, бадыткаар кижи коллективке ат-алдарны, долгандыр турар кижилерниң хүндүткелин чедип алыр. СЭКП чогум-на ындыг коммунистер-биле күштүг боол турар. Чон ындыг коммунистерни эдерер болгаш эде тургустунуушкунга идепкейлиг киржири ындыг коммунистерге амыдырал-чурталганың ужур-утказы, хууда ат-алдарының, хууда төлептиг чоруунуң херээ апарган.

Партияның ниитилел чорудулгаларынга салдарының улгадыры кадр политиказындан дорту биле хамааржыр. Амгы үениң байдалдарынга дүүштүр ооң кол-кол негелделерин СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму тодарадып тургускан. Сөөлгү үеде ажыл-херек дээш бүгү кужу-биле хөделип эгелээн, дыка хөй чаа, улуг арга-мергежилдиг эштерни удуртукчу албан-хүлээлгелерже депшиткилээн. Кадрлар-биле ажылга волюнтаризмни, дужуметсиг чорукту болдурбас, кижилерни удуртукчу албан-дужаалга депшидериниң үезинде анкетаның, таныш-көрүш болур чоруктуң азы протекцияның шиитпирлиг роль ойнаар таварылгаларын баш удур болдурбазын партия чедип ап турар. Ол чорук кадрлар талазы-биле ажылды улам-на ажык болдуруп, угаан-бодалдың, талантыларның болгаш арга-мергежилдиң маргылдаазын кылырынга делгем орукту ажыдып берип турар.

Ооң эде тургузуушкунунуң баштайгы дуржулгазы чүгле чайгылыш чок демократизмниң байдалдарында, кадрларны шилип депшидеринге шиитпирлиг сөс массалардан үнүп турар үеде, кадр политиказын шын көөр, чедип алдынарын бадыткаан. Удуртукчуларның оларның-биле кады партийжи удуртукчуларның ёзулуг конкурсту барымдаалаарынга үндезилеттинген соңгулдалыг чоруу, ажылчы чоннуң болгаш коммунистерниң мурнунга отчёттарын бээри доктаамал болур болза, ынчан шын туруш чедип алдынар. Кадр ажылын моон-даа соңгаар улам демократчыдарының эчис сорулгазы — чон ортузунда эң-не ат-алдарлыг, эде тургустунуушкунуң идеязынга бердинген, ёзулуг кижизиг кижилерни удуртукчу кылдыр депшидери дээш бүгү чүүлдерни кылыры ол боор турар.

Кадр айтырыгларынга партияның туружун мынчаар тодаргай болгаш дорт илереткен: партияның идеязын чүрээниң ханызындан хүлээп алган, үе-шагның ёзузунга дүүшпейн турар бүгү чүүлдерни бодунуң угаан-медерелинден болгаш ажылының стилинден арыглап, ажыл эртип турар, чаа чүүлдерниң эдилекчизи боол, ак сеткилдиг ажылдаар кижи бүрүзү перспективалыг болгаш удуртукчу кылдыр өзерининң моральдыг эргезин алыр апаар. Бир эвес ындыг эвес болза, ол бодунуң олудун чайлап бээр ужурлуг. Ол дугайын СЭКП ТК-ның февраль Пленумунга база катап ажыт-чажыт чокка дорт чугаалаан. Шын кадр политиказы —демократчыдылга болгаш чаартылгаже угланыышкынның шиитпирлиг, чайгылыш чокка чоруттунарының магадылалдарының бирээзи боол турар.

Чуртта партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткел идепкейлиг чоруп турар. Аңаа СЭКП-ның XXVII съездиниң шиитпирлериниң күүселдиниип турарын анализтээр, беш чылдың баштайгы чартыының түңнелдерин үндүрер, партияның болгаш ниитилел амыдыралын моон-даа соңгаар улам демократчыдарының айтырыгларын чугаалажыр апаар. Ол конференцияга уткуштур социалистиг чарыш калбарган. Массалыг информация чепсектеринге, хөй санныг хуралдарга болгаш ужуражыышкыннарга кижилер демократчыдылга ажылдарын улам-на ханыладырын идепкейлиг деткип, оларның бодал турары-биле алырга, партийжи чыышка кичээнгейге алзын дээш төлептиг саналдарын кирип турарлар. Оларның кирип турар бүгү саналдарын ханызы-биле анализтеп, бодап көөр чорук эде тургустунуушкунга улустуң арга-дуржулгазы-биле, ооң айтырыгларын болгаш ажылчы чоннуң сагыш-сеткилин эки билири-биле конференцияга ужуражыр аргалыг болдурар.

Чаартылга идеологиязының туружу-биле

Эштер! Шиитпир бүрүзүнүң практиктиг хөделиишкин бүрүзүнүң социализмниң, марксизм-ленинизмниң классиктериниң хевирлеп тургусканы алыс бүдүжүнге болгаш эчис сорулгаларынга дүүштүр шыңгыы шыңгандарга таваржыры чаа ниитилелди тургузарының төөгүзүнге эң улуг, ынчалза-даа белен эвес шиңгээттингир өөредиглериниң бирээзи боол турар. Ол өөредиг партияның диими биле социализм дугайында мурнунда бодалдардан, чамдык байдалдарда, -ылангыя —чижиге чудуур чоруктуң салдарының үезинде бодалдардан хосталыр чоруу амгы үеде онза чугула боол турар.

Ону чорулдээлериниң боол турары бөдүүн эвес байдалда кылыр ужурлуг боол турар. Бир талазында, чаартылганың чорудулгаларының массалыг баазазы калбарып, эде тургустунуушкун дээш туржуп турар ниитилел күштериниң эвилели бышкыгып турар. Ол дээрге бистиң бүрүңгаар шимчээшкинивиске идиглиг күчүлүг фактор-дур.

Өске талазында — хөй-хөй кижилер чаа байдалдарда психологтуг шиңгээлдени ам-даа ап четтикпээн, ону чамдык кижилер чедип албаан, а чамдыктары харын ол ниити ажылга киржирин күзевейн турар. Ол чорук —эде тургустунуушкунга шаптыктап турар боттуг доктар-дыр. Чогум-на ооң ужурундан чаартылганың идеологиязы ындыг политиктиг чаңгыланыышкынны болдуруп турар-дыр: чурттуң шилип алганы оруун тодаргай билип алырынга ол коммунист бүрүзүнге, совет кижи бүрүзүнге дузалап турар. Улустуң революстуг чедип алыышкыннарын чүгле эде тургустунуушкунуң оруунга камгалап хөгжүдүп база байлакшыдып болуруң, ооң өске туруш ниитилелди эрткен үеже катап кижилерни билип алырынга дузалап турар.

XX чүс чылдың делегейниң чорулдээлериниң болза-даа, бот-боттары-биле сырый кол баалыг, хөй хевирлиг, ынчалза-даа улам-на бөдүүн бүдүштүг боол кел чыдар төнчүзүнүң байдалын көөрүнүң боттуг системазын СЭКП-ниң XXVII съездинге ажылдап кылган. Социализм — ол делегейниң кезин боол турарынга, келир үе аңаа онаажып турарынга бышты-биле бүзүрел-даа турар бис. Чаартылганың идеологиязы болза социализмге хамаарыштыр ленинчи үзел-бодалдарының хөгжүлдези болгаш байлакшыдыышкыны, үндезини-биле өскерилген байдалдарда ооң төөгүлүг ажыл-херээ-дир.

Чогум-на чаа политиктиг угаап бодаашкынының үндезинге СЭКП социалистиг угаан-медерелди хевирлээриниң чорудуун баштап, социализм болгаш тайбың дугайында ёзулуг ленинчи идеялдар бүгү совет улустуң угаан-бодал байлаа болуруң чедип ап турар. Чогум-на шак ындыг көрүш-биле СЭКП кижиниң сайзыралының, чаа кижиниң — чурттуң ээзиниң, тургузукчузунуң, патриот болгаш интернационалчының, социалистиг ниитилелдиң төлептиг хамаатызының бышкыгып тургустунарының айтырыгларын сайгарып көрүп турар. Кижи бодунуң ажыл херектери, хөделиишкиннери дээш харыылап шыдаар, оларны шүгүмчүлекчи ёзу биле үнелеп база угаап билир, эде тургустунуушкунуң политиктиг болгаш мөзү-шынар сорулгалары-биле шүүштүрүп билир ужурлуг деп, ол санап турар.

Эде тургустунуушкунуң салым-чолу ындыг болганда, чурттуң-даа, социализмниң-даа салым-чолу коммунистерниң, бүгү ажылчы чоннуң угаан-бодалының эде тургустунуушкунундан хамааржыр. А бо дээрге, эштер, херектиң чүгле чаңгыс талазы-дыр. Кижи чаартыкчы ажыл-чорудулгага херек кырында киржип тура, чүгле ынчан төөгүнүң долу чергелиг киржикчизи апаар, ниитилел чорудугларының ханы сорулгаларын билип эгелээр, амыдыралдың өндүр улуг утказын медерел билир.

Социалистиг угаан-медерел дээш демисел дээрге эде тургустунуушкунга удур үзелдерни болгаш хөөннерни, эрги угаап бодаашкынның таптаашкыннарын ажып эртери-дир. Дедир, соңгаар көрдүнген үзел-бодалдардан хоорлуруунуң дугайында чугаа чоруп турары ол. Партияның политиказын долгандыр ниитилелдиң каттыжарынга бараан боол турар ындыг хоорулуушкун дугайында чугаа боол турар. СЭКП бүгү кижилерни социалистиг чаартылганың туружун ээлээринче кыйгырып турар. Ол бодунуң сорулгазын стратегтиг угланыышкын дээш демисежип, боттандырбышаан, эде тургустунуушкунуң принциптеринге үндезилеттинген ниитилелдиң боттуг, медерелдиг морально-политиктиг чаңгыс эви бышкыглаарында кылдыр көрүп турар.

Кол чүүлге чаңгыс эп-сеткилдиг болуру дээрге үзел-бодалдарны албадал-биле демейлештирери дээни ол эвес. Ол дээрге тодаргай айтырыглар талазы-биле янзы-бүрү бодалдарның туруп болуру, кайы-бир сорулганы шиитпирлээриниң хөй янзылыын көрүп турар. Эки коллектив бүрүзүнге, ниитизи-биле ниитилелге ындыг-даа болур ужурлуг. Кол айтырыгларга чаңгыс эп-сеткилдиг боол тура, бодал-саналдарның карышкак болуру, диләэшкиннер болгаш маргылдаалар — чаңгыс эп-сеткилдиг болурунга шаптык эвес, а ооң быжыгарының негелдези-дир. Демократия болгаш ажык-чарлыг чорук социализмни эвес, а дужуметсиг болгаш эргиден халбактаныыр чоруктарны үзе шаап турар. Социалистиг тургузугга олар күштерни харын немээр.

Чамдык кижилер бо чүүлду харын медереп билип чадап турар. Олар бергедээшкиннерни эде тургустунуушкунуң түңнели кылдыр көргүзерин кызыдып, демократчыдылганы болгаш ажык-чарлыг чорукту «эмин эрттире бергенин» буруу шаап, оларны анархизм болгаш «эрге үндезиннерин чуүй шаап турары»-биле салчаштырып турар. Мындыг туруш чүгле политика талазы-биле хүлээп көрдүнмес эвес, а харын эде тургустунуушкунга херек кырында шаптыктыг. Чижээ, бир черге —Будуругге дугайында хоойлуну херекке албайн баар, өскезинге — билдилиг болгаш дөскел чок, ынчангаш кайы-бирээзинге таарышпас кижини кызып кыйя бээр, үшкүзүнге — хөй ажылды кылырынче, ындыг болганда хөйнү ажылдап алырынче чүткүлдүг кижилерге орук бербес боор-дур. А чамдык черлерде принциптер камгалаарывыс ол деп сылдаг алгаш, эде тургустунуушкунче шуут-ла дорт халдап-даа турар.

Дорту биле чугаалаарга, эде тургустунуушкунга хөөн чок консерватыктиг күштерниң удурланыышкынының дугайында чугаа чоруп турар. Чамдыкта ол, Лениниң чугаалары дег, «бистиң күрүне аппарадының эң боктуг булуңнарындан» кээп турар-даа болгулаар. Ол таарзынмас чоруктуң артында эрге-ажыктар, амыдырал-чурталганың тапталган хевирин буурады шаап турар, бир чамдыызының чедип албаны эрге-дужаал кежиктерин, өскелериниң — ажылдап албааны орулгаларын чок кылып турар өскерлиишкиннерниң мурнунга коргуушкундан тывылган чүгле бодун бодаар эрге-ажыктар туруп турар. Оларның кайылары-даа эде тургустунуушкунга чагдыныл алган, бүрүңгаар шимчээшкинниң чүгле өттүнүп, а херек кырында дугуйну дедир талазынче долгап турарлар болгай. Чогум-на олар партияның салган сорулгаларының боттанырынга бүзүрел чок чорукту тарып турарлар. Ол дээрге кижилер-биле ажылды улам идепкейлиг чорударының, амгы үеде айтырыгларының чылдагааннарын, эде тургустунуушкунуң сорулгалары болгаш алыс утказын тайылбырлаарының база бир үндезин болур барымдаазы-дыр.

Чурттуң Октябрь сөөлүнде төөгүзүн бодамчалыг ёзу-биле сайгарып көөрү чугула деп партия санап көрген, чүге дээрге социализмниң политиктиг, экономиктиг болгаш мөзү-шынар принциптеринден мооң мурнунда ойталап турган чоруктарның уржуундан амгы үениң хөй бергедээшкиннери болдуна берген. Төөгүнүң шынныг чоруу-биле кижизидери — ол дээрге чиик эвес ажыл, хөй кижилерге ол дорту-биле хамаарышкан. А эрткен үениң дугайында чугааны ак сеткилдиг кылырынга кым-бир кижилер шуут-ла хөөн чок турган. Чедиишкиннерни болгаш частырыгларны шын-биле көрүп, бүгү совет салгалдарның, оларның шылгараңгай төлээлекчилериниң чаа ниитилелдиң тургузуушкунунга салыышкынын боттуу-биле үнелевишаан, өөренип ап турар бис. Революцияга, социализм дээш демиселге идепкейлиг киржип чораан хөй-хөй коммунистерниң чаагай адын катап тургускан. Бистиң хөй националдыг культуравыстың болгаш эртемивистиң ажылдакчыларының хөй черге уттундурган чогаалдары болгаш ажылдары чоңга катап эгиттиннип эгелээн.

Келир үеже орукту арыглаарынга ол ажыл дузалап турар. СЭКП чүнү-даа чажырбайн, чеже-даа ырма сынныг болза, шынныг чорукту суг-зутпайн, ол ажылды уламчылаар апаар. Политикага, идеологияга, культурага, национал харылзааларга хамаарыштыр амыдыралдың ап октааны эрткен үениң багай чүүлдерин амгы үеге удурланыштыр төөгүнү эвилелчи кылдыр ажыглаар дээн оралдажыышкыннарның хүлээп алдынмазы черле билдингир.

Эде тургустунуушкун чүнү саналдап, кижиден, бүгү ниитилелден ол чүнү негеп турарынга хамаарыштыр бүгү-ле чүүлдерни үндезини-биле ылап билип алырын кижилер амгы үеде күзеп турар. Ынчангаш бүзүредиириниң методу — чоннуң сырый каттыштырарының эң-не кол, дээштиг чепсээ-дир. Ажылдакчыларның политиктиг кижизиттинген чоруунуң бедик деңнелдиин, массалар-биле харылзаага чайгылыш чок демократизмни ол методту ажыглаары негеп турар. Бүзүредири — ол дээрге кижилер-биле хүндүткелдиг байдалды ёзугаар чугаалажыры, дужаар, тоомча чок көөр хөөнден чайлаары, барымдааларның кужунге даянары-дыр. Ол дээрге чугаалажыышкын кылырының культуразынга өөренири-дир. Бодунуң хүүзүнде туружун камгалаарын үзе шаап албадаары-биле, бодунуң шынныын бадыткап көргүзери — чарлап сыгаары-биле солууру канчап-даа таарышпас.

Чүгле бодувуска хамаарыштыр эвес, харын-даа долгандыр турар бүгү делегейге хамаарыштыр чаартылганың идеологиязының туруштарындан көрүп турар бис. Чаа ёзу-биле бодаашкын болза бистиң чуртувуста айтырыгларны болгаш перспективаларны кижи төрелгетенниң хөгжүлдезиниң айтырыглары-биле болгаш перспективалары-биле тудуш холбаштырып турар. Ядролуг векке чедир үениң эргижирээн билиишкиннери кижи төрелгетенге дүүшпес болгаш төргиндекчи чоруктуң болгаш үргүлчү удур туржурунуң, өжээннежилгениң болгаш шыжыгар чоруктуң империалистиг концепцияларынга удурланыштыр эң чугула айтырыгларны, хамыктың мурнунда дайынның болгаш тайбының айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле бүгү күрүнелерниң демнежиринче база кады ажылдажырынче, хөгжүлдениң оруун улус бүрүзүнүң хостуг шилип алыр эргезин хүндүлеп көөрүнче, бүгү чурттарның аразынга сайзыралдың харылзааларын доктаадып тургузарынче чаа бодаашкын кыйгырып турар. Социализм болгаш тайбың бот-боттарындан адырылбас тудуш холбаалыг. Бистиң аңгы талазы-биле эрге-ажыктарывыс бүгү кижи төрелгетенниң амгы үеде кол эрге-ажыктары-биле, чер кырынга амыдыралды камгалап арттырар дээн ооң чүткүлү-биле бүрүн дүгжүп турар.

Октябрьның оруу-биле чедиишкиннииг бүрүңгаарлаарын бодунуң интернационалчы кол хүлээлгези кылдыр партия санап турар. Делегей хөгжүлдезинге бистиң чуртувустуң салдар чедирери ооң экономиктиг күчүзү-биле улуг хемчээлге тодаргайлаттынар, чаа тургузугнуң кайгамчык улуг аргаларын ажыл-херек-биле, үлегер-чижек-биле бадыткап көргүзүп билиривистен база шыдаарывыстан хамааржыр апаар. Эде тургустунуушкунуң, демократчыдылганың, бистиң иштики болгаш даштыкы политикавыстың, бистиң ниитилел амыдыралывыстың ажык-чарлыг чоруунуң үш чылдары Совет Эвилелиниң дугайында даштыкыда билиишкинни хөй чүүлдер талазы-биле өскерткен, коммунизмге удур хоозун хөй билиишкиннерни чайладырынга идигни берип турар. Бистиң чуртувустуң социализмниң идеяларының болгаш практиказының делегей ареназынга ат-алдары болгаш салдары бедээн.

Ленинчи ёзу-биле көөрүнге үндезилеттинген партияның чогаадыкчы, чогумчалыг делегей угланыышкынының характери, утка-шынары, сорулгаларын чаартылганың идеологиязы тодаргайлап турар. Политиктиг чаа бодаашкынны ажылдап кылырынга үндезин болган кол идеялар чоргум-на Ленинге хамааржып турар. Эртем болгаш техниканың шапкын депшилгезиниң, кижи төрелгетенниң амыдыралынга кол айтырыгларның ролюнуң өзүлдезиниң байдалдарында улустарның болгаш күрүнелерниң салым-чолу улам сырый холбажырынче — делегей хөгжүлдезиниң кол угланыышкынының ленинчи анализи бадыткаттынган. Боо-чепсектерниң сайзыраңгайжыыры бистиң өртемчейге бүгү-ниити халаптың кыжаныышкынынга чедирер болгаш дайын дугайында чаңчыккан эрги билиишкиннерни чайладыр апаар дээрзин Ленин баш бүрүңгаар билип көрген. XXVII съездиге ТК-ның Политиктиг илеткелинде, партияның өске-даа документилеринде айыткан түңнелдер — делегейниң амгы үениң ленинчи анализиниң дүрүм ёзугаар уламчылаашкыны болгаш хөгжүлдези-дир.

Политиктиг чаа бодаашкын — туугай хоозун майык эвес-тир. Партияның делегей политиказынга ол улам-на боттанып турар. Ядролуг чепсек чок, күчүлээшкин турбас делегейниң принциптерин болгаш ол сорулганы чедип алырының аргаларын айыткан М. С. Горбачевтуң 1986 чылдың январь 15-те Медеглели делегей ареназынга бүрүңгаарлаашкынга идигни берген политиктиг болгаш моральдыг күчүлүг фактор болган. Чепсегленииишкинниң дужурер дугайында чугаадан боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүн кызыгаарлаарынче болгаш шериг чепсектерин кызырарының практиказынче делегей ниитилежилгези шилчип кирип турар. Ортумак ыракшылдың болгаш ооң эвээш ыракшылдың ракеталарын узуткаар дугайында совет-американ керээ, Ракетага удур камгалал талазы-биле керээни шыңгыы сагывышаан стратегтиг шаап халдаар чепсектерниң бежен хуузун кызырар дугайында дугуржулганы кылырының багай эвес перспективалары — массалыг узуткаашкынның чепсээнден хосталырының Совет программазының боттанып болурунуң херечизи-дир. Афганистан талазы-биле Женева дугуржулгаларынга ат салганы — чаа ёзу биле бодаашкынның ёзузунга үндезилеттинген политиканың чогумчалыының база барымдаазы-дыр.

Бистиң чуртувус — социалистиг күрүнелерниң хөй талалыг кады найыралдажылгазының кезээ-дир, ынчаарга ол күрүнелерниң кайызы-даа кады ажылдажылгага болгаш дем каттыжылгазынга даянмышаан, бодунуң хөгжүлдезиниң оруктарын боду тодаргайлап, делегей политиказынга инициативазын дугуруштунган ниити угланыышкын-биле сырый дүүштүрүп турар. Чогум-на социализм болза делегей харылзааларын чаагай болдурарының ёзулуг пионери болур ужурлуг болгаш болуп-даа шыдаар, ооң дээди сорулгазы —кижи дээрзин делегей харылзааларын социалистиг чурттарның чогумчалыг кылдыр шиитпирлеп турары бадыткаан.

Бистиң чурттап турарывыс база келир үениң салгалдарынга арттырып бээривис амгы делегейни калбак болгаш ажыы-биле көөрүн бадыткаары — совет кижиниң социалистиг медерелин хевирлээр талазы-биле партияның ажылының чугула угланыышкыны-дыр. Ынчаар көөр чорук чаа бодаашкынның алыс утказын илергейлеп турар, ооң тол звенозу — кижи төрелгетенниң ниити үнелиг чүүлдериниң чаа ролю-дур.

Идейлиг, политиктиг, мөзү-шынар кедүрлүүшкунунуң үезин бистиң ниитилеливис чурттап эртип турар. Бодунуң кужун массаларның кужу-биле каттыштырбышаан, ол күчүнү бистиң ниитилеливистиң үндезин чаартылгаларының программазын боттандырарынче, ядролуг халапты болдурбазынче, делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгү-ниити системазын тургузарынче угландырар сорулганы Коммунистиг партия салып турар. Эде тургустунуушкунуң идеяларын, ленинизмниң идеяларын долгандыр совет улусту сырый каттыштырбышаан, стратегтиг ол сорулганы шиитпирлээринге социалистиг чаартылганың идеологиязы дузалап турар.

Эштер!

Политиктиг ажылдакчының адынга ёзулуг төлептиг болган кижи политикага өлүм чок болур. Бо дээрге — Лениниң илергейлээн бодалы-дыр. Ол бодалды Лениниң бодунга хамаарыштырып болурунуң бүрүн барымдаазы бар.

Күчүлүг ниитилел чорудулгаларының үндезиннерин ол эгелеп тургускан, бистиң чуртувустуң болгаш бүгү делегейниң овур-хевирин XX чүс чылда чаарткан болгаш өскерткен үргүлчүлеп турар политиктиг күштерниң организакчызы болган. Ооң революстуг намдары төнчү чок болгаш политиктиг ленинчи портретти төөгү хүн бүрүде чедир чурууп турар.

Лениниң эгелээн херээн уламчылаары болгаш хөгжүдери бистиң улуувуска онаашкан. Бистиң мурнувуска салдынган сорулгалар — кайгамчык улуг, ёзулуг революстуг, а ынчангаш дыка берге.

«Ынчалзажок берге чорук— күүсеттинмес чүүл эвес-тир. Орукту шын шилип алганынга бүзүрел чугула, кайгамчык чаагай чүүлдерни бүдүрүп шыдаар революстуг энергияны болгаш революстуг сорук кириишкинни ол бүзүрел чүс катап күштелдирип турар»—деп, Ленин онзалап демдеглээн. Лениниң салгакчылары бистер бөгүн мынча деп чугаалаар бис: шилип алган оруувус — шын деп бистиң бүзүреливисти чүү-даа божаңнадып шыдавас.

Эде тургустунуушкунуң үш чылдарының дургузунда партияның болгаш чоннуң чедип алган чүүлдери — ол дээрге ажылдың чүгле эгези-дир, эштер. Ынчалзажок социализмниң ленинчи овур-хевирин катап тургузарының, бодунуң хөгжүлдезиниң шынар талазы-биле чаа чадазынче совет ниитилелдиң кедүрлүрүнүң перспективазын ажыдып берип турар ол ындыг эге-дир.

[Илеткелди улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыннары чаңгыс эвес удаа болуп турган].

Политиктиг удуртулганың ленинчи уран аргазын шиңгээдип алыр

[illegible]штер! В. И. Ленин револю[illegible] төөгүнүң локомотив[illegible] деңнээринге ынак чо[illegible] «Локомотивти дүргеде[illegible] ону рельстерге ту[illegible]ке—эргилделиг үеде [illegible] удуртулганың уран [illegible]ым-на ында дээрзин [illegible] Массаларны баш[illegible] чоннуң идепкейин [illegible] революстуг со[illegible] чедип алырынче [illegible]шкарар —партия[illegible]лээлгезин Влади[illegible] ынчаар билип чо[illegible] партия нииті[illegible]люстуг чаартылга[illegible] баштап бар чо[illegible]на СЭКП нииті[illegible] келген негелдезин [illegible]ен, чуртта бүгү [illegible]ре тутпан өскер[illegible]риниң чорудулгазын [illegible] инициативазы-биле [illegible] Партия бодунуң удур[illegible] ролюн чаартылгаларны шапкын бүрүңгаар шимчедиринде, социализмниң күчүзүн улгаттырарында, ону кижиге бараалгадырында деп көрүп турар.

Партия — эде тургустунуушкунуң сорук киирикчизи, ленинчи улуг херектиң уламчылалының магадылалы. Ол, чаңгыс аай күчүлүг күрүнеде ССР Эвилелиниң бүгү национарларының болгаш улустарының сырый каттыжыышкынын хандырып турар бүгү улусчу интернационалчы күш боол турар.

Ниитилелге коммунистиг авангардтың удуртукчу ролюн болгаш алдар-хүндүзүн бадыткаарынга кандыг-даа ала-чайгаарлаашкынны В. И. Ленин хүлээп көрбейн чораан. Кандыг-даа алдарлыг, төөгүлүг болза, партияның авангардчы ролю ооң политиказындан, массалар-биле харылзаазындан, ажыл-чорудулгазының стилинден болгаш методтарындан, ооң түңнелдеринден үжүктелир деп, ол санап чораан. Чаартылгаларның өскерлиишкиннерден, массаларның сеткил-хөөнүнден партияның кандыг-даа хожудаашкыны ниитилел медерелин хевирлээринге шыңгыы четпестерниң үржүктары болуп, тургузукчу ажылдың чорудуушкунунга узуктелиишкинни болдуруп бээр.

Лениниң политиктиг уран арганың өөредиглиг чүүлү — ол чүгле төөгү эвес-тир. Ол бөгүн-даа диириг. Удуртулганың уран аргазын доктаамал шиңгээдип алырының эргежок чугулазын, ниитилелди чаартыры партияны чаартырын дүрүм ёзугаар база негээр дээрзин ол сагындырып турар. Лениниң илередиин ёзугаар алырга, аң чугула чаартылганы, «партийжи ажылдың хевирин» эде кылыр апаргыже чедир чаартылганы негээр. Ам партия органзацияларының мурнунда хөй-ниитиниң өзүп орар идепкейиниң байдалдарында ажылдаарынга өөренир, бүгү-ле айтырыгларны политиктиг туруш-биле көөр база оларны политиктиг чепсек - херекселдер-биле шиитпирлээр сорулга тургустунуп келген. Партия комитеттери бо сорулгаларны шиитпирлээр дээш бедик деңнелге турары — эде тургустунуушкунуң ёзулуг штабтары болуру, бүгү коммунистерни ажылче хаара тудары ол-дур.

Политика талазы-биле илештелип хыналттынган ажыл-чорудулга дээрге-ле, байдалды болгаш чорудулгаларны хоны база чогуур үезинде сереглиг, хөй-ниитиниң санал-оналын барымдаалап көөр, чидиг тургустунган айтырыгларны чазамыктаар дээш кандыг-даа оралдажыышкыннардан ойталаар дээни ол. Ынчан ниитилелде чүү боол турарын ылап көрүп база билип ап, болуушкуннарны билдилиг тодарадып, ындыг чоруктарның таарымча чок чүүлдерин баш удур болдурбайн барып болур. Кабинеттерден үнүп, кижилер-биле доктаамал харылзажып, олар-биле сүмеле-

ДҮҮН КЫЗЫЛГА

Апрель 22 — совет улуска, делегейниң депшилгелиг бүгү кижи төрелгетенинге тураскаалдыг хүн. Чылдар шуужуп эрткен тудум баштыңчының чырыткылыг ады кижилерге улам-на чоок апар чыдар. Чүге дээрге В. И. Ленин, сураглыг совет шүлүкчү Владимир Маяковскийниң бижээни ышкаш, «эң-не кижизиг кижи», чүге дээрге Ильич бодунуң бүгү чуртталгазын күш-ажылчы кижилерни хостаарының, оларга аас-кежиктиг ниитилелди тургузуп бээриниң херээнге тураскааткан.

В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюнга тураскааткан найысылалдың партия, совет, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилериниң, партияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннарының, бүдүрүлгениң мурнакчыларының, Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының байырлыг хуралы республиканың «Хүндүлелдиң демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрынга болуп эрткен.

«В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюнуң дугайында» илеткелди СЭКП Тыва обкомунуң секретары А. К. Канзай кылган.

Хурал соонда ооң киржикчилери байырлал концертин көрген.

Эртем болгаш техника талазы-биле 1988 чылдың Ленинчи шаңналдарын тыпсыр дугайында

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың апрель 15-те

ДОКТААЛЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ядролуг шинчилелдер институдунуң директору, Альберт Никифорович Тавхелидзеге, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү, Грузин ССР-ниң Эртемнер академиязының президентизи, Рудольф Мурадович Мурадянга, Армян ССР-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү, Армян ССР-ниң Эртемнер академиязының Бюраканда астрофизика обсерваториязының бөлүк эргелекчизи — 1965—1977 чылдарда парлаттынган «Чаа квантылыг сан-өң болгаш хензиг кезекчигештерниң база атом ядрозунуң кварктыг тургузуунуң динамиктиг хоойлуларын ажытканы» деп бөлүк ажылдар дээш.

3. Владимир Александрович Тепляковка, техниктиг эртемнерниң доктору, улуг күчүлүг энергия физиказының институдунуң директорунуң оралакчызы, Илья Михайлович Капчинскийге, техниктиг эртемнерниң доктору, теоретиктиг болгаш эксперименталдыг физика институдунуң килдис эргелекчизи — пионнар бөкпээн квадруполдуг бедик частоталыг электромагниттиг шөл-биле мөөннеп чыырар чаа хевириниң дергеделдикчизин ажылдап кылганы болгаш чогаадып тургусканы дээш.

4. Николай Константинович Кочетковка, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Н. Д. Зелинский аттыг органиктиг химия институдунуң директору — углеводтарның чаа хевирлерин каттыштырып тургузар болгаш оларның тургузуунуң талазы-биле 1962—1986 чылдарда парлаттынган ажылдары дээш.

5. Юрий Александрович Косыгинге, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Ыраккы Чөөн чүк салбырының тектоника болгаш геофизика институдунуң директору — 1983 чылда парлаттынган «Тектоника» деп ному дээш.

6. Леонид Викторович Крушинскийге, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү —1986 чылда парлаттынган «Угаан-бодал ажыл-чорудулгазының биологтуг үндезиннери» деп ному дээш.

7. Тамаз Валерианович Гамкрелидзеге, академик, Грузин ССР-ниң Эртемнер академиязының Чөөн чүк шинчилелдериниң Г. В. Церетели аттыг институдунуң директору, Вячеслав Всеволодович Ивановка, филология эртемнериниң доктору, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының славян болгаш балкан дылдар шинчилелиниң институдунуң сектор эргелекчизи — 1984 чылда парлаттынган ийи атомнуг «Индоевропейжи дыл болгаш индоевропейжилер» деп ному дээш.

8. Борис Афанасьевич Галяиге, Украин ССР-ниң Эртемнер академиязының Е. О. Патон аттыг электрилиг кайналга институдунуң конструктор-технология дуржулга бюрозунуң төлевилелиниң кол конструктору, Анатолий Андреевич Тылдинге, ол-ла конструктор-технология бюрозунуң бригада начальниги, Владимир Иванович Хоменкога, техниктиг эртемнерниң кандидады, Магистралдыг хоолай дамчыдыкчыларының бүгү-эвилелдиң эртем-шинчилел институдунуң лаборатория эргелекчизи, Владимир Григорьевич Чирсковка, техниктиг эртемнерниң кандидады, ССРЭ-ниң нефть болгаш газ үлетпүр тудуунуң министри, Николай Петрович Драгуновка, «Куйбышевтрубопроводстрой» трестиң хоолай дамчыдыкчыларының тудуунуң № 4 комплекстиг эргелелиниң прорабы, Анатолий Викторович Лукинге, инженер-механик — улуг диаметрлиг дамчыдыкчы хоолай системазын контактылыг каннаарының бедик бүдүрүкчүлүг технологиязын болгаш дериг-херекселдериниң комплексизин чогаадып тургусканы дээш.

9. Авенир Аркадьевич Вороновка, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының системалыг шинчилелдериниң Бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң дирекциязының чанында чөвүлекчи — автоматтыг эргелеп башкарылга теориязының талазы-биле 1957—1985 чылдарда парлаттынган бөлүк ажылдары дээш.

СЭКП Төп Комитединиң секретары
М. ГОРБАЧЕВ.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы
Н. РЫЖКОВ.

ЧАА АРГАЛАРНЫ АЖЫГЛАП АЖЫЛДААР

Тываның кооператорлары ажыл-ижинге үениң негеледээнге дүүштүр эде тургустунуп, дүргедээшкин талазы-биле салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырарынга идепкейлиг киржип, кедээ черлерге социал айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлежип, садыг хандырылгазын экижидер дээш ажылдап турар.

Респотребсоюзтуң бараан саарылгазы республиканың бүгү хандырылгазының 44.6 хуузун ээлеп турар. Кооперация организациялары болгаш бүдүрүлгелери экономиканы эргелеп башкарарының реформазын боттандырарынче, бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче эрткен чылдың июль айдан эгелеп бүрүнү-биле шилчээн. Бо чорук—ажылдакчыларның хүлээзинген ажылынга бот-харыысалгазын бедиткен. Ажыл-агыйывысты чыл эгезинден тура анализтеп, четпестерин чогуур үезинде эскерип, илередип, ону чайладырының хемчеглерин ап, кылдынып турар эки чүүлдерни быжыглап турарывыстың түңнелинде, баштайгы көргүзүглеривис багай эвес болуп турар. Аңаа үстүнде чугаалааным ажылдың чаа арга-хевирлери база ажылчыннарның, тускай эртемниглерниң билиин бедидип турары болгаш чамдык өске-даа айтырыгларның багай эвес шиитпирлеттинип турары идиглиг болуп турар. Бо сан-түңнү көрүп көрээлинер. Январь айның бараан саарылгазының планы 100 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, бараан саарылгазы 650.4 муң рубльге көвүдээн. Ниитиниң чемненилге чери, хлеб бызырыкчылары планныг онаалдазын база багай эвес боттандырып турар. Бо чылдың ийиги кварталында бараан саарылгазының нийти планы эрткен чылдың бо-ла үезинге деңнээрге, 5.75 хуу өзер. Ниитиниң чемненилге чериниң планныг онаалдазы ол-ла үеде 147 хуу өзер. Ол ышкаш боттарывыстың бүдүрүп турар продукциявыстың хемчээли элээн улуг өзүлдени алыр. Нийти бараан саарылгазының планы бо чылын 147 млн. рубль болур, эрткен чылдың планныг онаалдазынга деңнээрге, өзүлде 8.2 хуута деңнежир. Чүгле бо сан-түң безин кооператорларның мурнунда сорулгалар улуг деп чүвени көргүзүп турар. Мурнувуста салдынган сорулгаларны боттандырары-биле дараазында чүүлдерже улуг кичээнгейни угландырар ужурлуг бис. Чижээ, кадрлар айтырыы, херекчилер ниитилелдериниң ажыл-чорудулгазын эргелеп башкарар быжыг билиг, тускай эртемниг кижилерни шилип, ажылга быжыглаары. Оон-биле чергелештир, эртем-техниктиг чедиишкиннерни, мурнакчы арга-дуржулганы шиңгээдип, ажылга ону ажыглаарын чугулалап турар бис. Кооперацияның материал-техниктиг баазазын быжыглаары чугула айтырыгларның бирээзи болуп турар.

Салдынган сорулгаларны, планныг онаалдаларны боттандырарынга бирги ээлчегде, иштики арга-курлавырларывысты ажыглаар, ону дилеп тывар ужурлуг бис. Артыкшылдыг продукцияларны чурттакчы чондан садып алыр ажылды Респотребсоюзтуң белеткел эргелели моон-даа сонгаар күштелдирер. Чүге дизе, садыг алыкчыларның негелде-херегцелдерин долу хандырар херекке ол чүүл база идиглиг болур деп чүве билдингир. Ону сайзырангайжыдары чугула. Ол ышкаш колбаса бүдүрер заводтарның, эът ыштаар пехтерниң күчү-шыдалын долу ажыглаар апаар. Ынчангаш кооперацияның белеткелчилери оларны үе-шаанда четчир санныг эът-биле хандырар ужурлуг. Ол заводтарның чогумчалыг ажылын тургузуп алырывыстан хандырылганың деңнели база чугула хамааржыр.

Ниитиниң чемненилге черлериниң ажылын экижидер сорулга-биле чамдык тодаргай хемчеглер алдынар. Кооперативтерни сайзырадырын көрүп турар бис. Кедээниң чурттакчыларының негелде-херегцелдерин хандырарынга оларның улуг, ужур-дузазы биче эвес болур ужурлуг.

Эзиртпес суксуннар, кондитер кылыглар бүдүрериниң хемчээлин улгаттырар сорулга-биле ону кылып турар черлерниң санын көвүдедири, чаа дериг-херекселдер-биле четчелээри көрдүнүп турар. Шагтың эзиртпес суксуннарны садарын көвүдедирин садыглакчылар дилеп, негеп турар болгай. Ону өөренип көөр апаар бис.

Кооператорларның мурнунда турар сорулгаларның чамдызы бо. Ону боттандырарывыс — кедээ чонну садыг хандырылгазын экижидериивис ол болур. Ынчангаш ол бүгү чүүлдерни ажыл-херек кырынга боттандырар дээш чаа ылавылашкын, тывызыктыг арга-биле ажылдаар апаар бис.

Бо чүүлдүң соолунде, эрткен чылдың төнчүзүнде Чадаанага болган Ажык чагаа хүнүнде бараанга немелде талазы-биле салдынган айтырыгга харыылаарын оралдажып көрейн.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1951 чылдың августа доктаал үндүргеш, улуг өрүк чоогунда хоорайларга, суурларга садар кооперация бараанарынга немелде киирбес дээрзин айыткан. Аңаа үндезилээш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели Туран, Кызыл, Шагаан-Арыг хоорайларга, Кызыл-Мажалык суурга кооперация садыгларының бараанынга ийи хуу немевес, а республиканың өске черлеринге немээр дугайында доктаалды 1980 чылдың июль 29-та хүлээп алган. Ынчангаш Чөөн-Хемчик район аңаа кирбээнинден ону немеп турар ужуру-даа ында.

Марк АРАКЧАА,
Респотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазының оралакчызы.

Бойдус камгалалы — бүгүдениң херээ

ШИИТПИРЛЕТТИНМЕСТЭЭН АЙТЫРЫГ

Хирлиг сугнуң биологтуг арыглаашкынын организаставаан

Кызыл-Мажалыктың эът комбинадының ажыглаан сугларының арыглал дериглериниң байдалының дугайын болгаш ооң суунуң ол чоок кавызынга болгаш Хемчик хемге багай салдарының дугайында парлалгага чаңгыс эвес удаа бижип келген. Бо-ла арыглал дериглериниң дугайында ам база катап бижиир ужурувус чүге тургустунганыл? А ооң чылдагааны болза бо бүдүрүлгениң арыглал дериглериниң байдалы экижиир тудум, дам дорайтап бар-ла чыдар.

Төөгүнү коптарып көрээлинер. Кызыл-Мажалыктың эът комбинадының тудуу 1978 чылда ажыглалга кирип, бүдүрүлге чери ажылдап эгелээн. Ынчан бижип турганы-биле, Сибирьниң бо чоогунда шак ындыг техниктиг эки дериттинген эът комбинады кара чаңгыс ол болган. Хемчээли-даа улуг. Чүгле арыглал дериглери безин ийи гектар шөлдү ээлээн. Бүдүрүлгеге ажылдаар кижилерниң саны 400 чедер дээш-ле мактадар хөй дыңналып турган. Баштайгы өөрүшкүлүг чалгыг эрткен, комбинат бодунуң ажыл-ишчи хүннерин, чылдарын санап эгелээн. Ам бүдүрүлгениң туруп келгени бо барык он чылдарының дургузунда хем суун хирлендирбес талазы-биле камгалал хемчеглерин канчаар боттандырып келгенин сайгарып көрээлинер.

Комбинатты ажыглалга киргенинден чүгле чаңгыс чыл эрткен. Дашкаар аксып турар хирлиг сугларының биологтуг арыглаашкынын организаставаан. Арыглал дериглериниң эдиктирилгезин специалистер болгаш аңаа ажылдаар штаттыг ажылдакчылар чорудуп турган. Ынчан-на арыглал дериглериниң «чүрээ» —биологтуг арыглалдың тургузуу—аэротенктерниң дериглери ажылдавазастаан. Төлевилел ёзугаар хонукта 1600 кубометр хирлиг сугларны арыглаар ужурлуг арыглал дериглериниң ажылын 21 штаттыг ажылдакчы хандырар болгаш контрольдаар, үрелиишкин чокка эдилээр, септеп-ажаар ужурлуг. А херек кырында комбинат аңаа ынча ажылдакчыларны тудар харыы чок, дең-дески эвес ажылдап, массалыг мал согар үеде суг продукция бүдүреринге штаттыг пат боорда четчелеп ап турган. Арыглал дериглеринге 6—8 хире-ле кижи ажылдаар турган. Ол кижилерни биологтуг арыглаашкын деп чүл, ооң технологиязы кандыгыл деп чүвени безин мөлдүк-калдык билир. Моортан кандыг түңнел үндүрүп болурул? Арыглаашкынның технологиязы хажыттынар, арыглаттынган дээр суунуң составы чогуур нормаларга дүүшпес.

Дараазында ийи-үш чылда байдал база экиживээн. Ажыглаан сугну хемден алган арыг суг-биле холааш үндүрүп турар апарган. Ол үеде арыглал дериглериниң байдалы дээш харыысалгалыг кижилерге торгаал онаар дугайында баштайгы доктаал үнген. Бүдүрүлгеде ол дериглерни эдип, септээринге акша-херекси чок. Балык камгалалының республика инспекциязы ол үеде комбинаттың чагыртып турганы эът үлетпүрүнүң Красноярскиде каттыжыышкынынга хажыдыышкыннарны эдериниң талазы-биле хемчеглерни алыр дугайында сагындырыгны киирген.

Арыглал дериглериниң турнуктурар саваларынга кышкы үеде хирлиг сугнуң доңганындан, олар чара теп, оон эрээш хирлиг суг шуут өскээр агарынга, арыглалдың технологиязы шуут буделганынга четкен. Ынчан база-ла чоок-кавы девискээр хирлиг суг-биле шыва алдынып, Хемчикче ол суг агып кирген. Инспекция хемчеглерни алырын негеп, сагындырыгларны кылып-даа келзе, орта түңнел чок.

Арыглал дериглериниң байдалынга бир экижириинин аргазы 1983 чылда илереп келген. Кызыл-Мажалыктың сүт заводунуң тудуу дооступ, ооң арыглал дериглерин комбинаттыынга кадар шиитпир үнген. А комбинаттың ол дериглери шынап-ла күчүзү-биле ажылдаар чүве болза, ол ийи бүдүрүлгениң хирлиг суун арыглаарынга четчир. Ынчангаш сүт заводунуң аңаа көрдүнген херекселдерин ол дериглерниң септелгезинге ажыглаар болган. Арыглал дериглериниң капитал септелгезин кылырының керээзин «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелел 1984 чылда алган. Ынчалзажок дараазында чылда-даа объект орта ажылдаваан. Кышкы үеде хоолайларының доңганындан хирлиг суг база-ла ол чоок-кавыга мөөңнелип, Хемчик суунче кирип эгелээн. Ындыг байдал дээш комбинаттың удуртукчуларын, арыглал дериглериниң харыысалгалыг кижилерин торгаан. Бо айтырыгның байдалының дугайында бижиктерни республиканың Министрлер Чөвүлелинге, эът үлетпүрүнүң Красноярскиде каттыжыышкынынга, Тываның гидрохимия лабораториязынче киирген. Тываның гидрохимия лабораториязы комбинаттың ажылдаарын түр соксадыр дугайында доктаалды 1985 чылдың октябрь 5-те үндүрүп алган. Оон удатпаанда октябрь 25-те Министрлер Чөвүлелиниң чанында эпидемияга удур онза комиссия айыттынган четпестерни кыска хуусаада эдериниң тодаргай хемчеглерин алырын комбинаттың удуртулгазынга дааскан. Ынчалзажок комбинаттың ам чагыртыр чери апарган Агроүлетпүркүрком акша-херекгилер-биле чедир хандырбааныындан айыткан хемчеглерни чедир күүседип шыдаваан.

Бо бүгүден кандыг түңнелдерни үндүрүп болурул? Комбинаттың удуртулгазындан аңгыда бо талазы-биле сонуургалдыг, бойдус камгалалының талазы-биле харыысалгалыг органнар, районнуң партия, совет, санитар, хоойлу-дүрүм камгалаар органнар мындыг байдалче кичээнгей салбайн, бодунга хамаарышпас ышкаш кыдыр көрүп турары дыка четпес. Ол ышкаш республиканың Агроүлетпүркүркому база-ла ындыг турушта. А бо кадында эът комбинадында айыттынган четпестерни эдип алырының пландары-даа, чүткүлү-даа илеревейн турар, акша-херекгилери-даа чок. Мындыг болганда байдал экижииринин дугайында чоокку үеде бодаан херээ бар бе? Комбинаттың туруп келгени 10 чылдарының дургузунда бойдуска чедирген каражазы дээш аңаа 43 муң рубльдың торгаалын онааган, ооң удуртукчуларынга болгаш ажылдакчыларынга 18 торгаалды онааган, ооң түңү 820 рубль четкен. Кандыг-даа хемчеглерге алыспас бо берге байдалды бис ам эде тургустунуушкун үезинде олуг төчкезындан шимчедип ап болур бис бе?

Вера СМИРНОВА,
Республиканың балык-камгалал инспекциязының инспектору.

Виктор НИКОЛАЕВ,
Тываның гидрохимлабораториязының начальниги.

МЕРГЕЖИЛИНГЕ БЕРДИНГЕН

Ажыл-херек дээш сагыш-сеткили кезээде оожургавас, сагылга-чурумнуг, идепкейлиг чоруу-биле өөрүнүң арызындан онзаланып көстүр кижилер хөй.

Оларның бирээзинге В. И. Ленин аттыг «Тыва дагдүгү» комбинаттың чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң шеверлекчизи Клара Кертик-ооловна Монгуш хамааржыр.

Өскен чери Доң-Терезинниң чаңынга бурунгу Кара-Даш сыннарының муң-муң чылдар иштинде шыгжап келген эртинезин улус ажыл-агыйынга ажыглаары-биле улуг Төрээн чуртунуң бүгү булуңнарындан комсомолчу путёвка-биле аңгы-аңгы националдыг аныяктар чыглып кээп, чаа хоорайны, күчүлүг арыглал фабриказын, бүдүрүлгелерни, өөредилге черлерин тудуп эгелээни школачы уругнуң ажылчын болур күзелин оттурган.

Ажылдаарда мергежил негеттинген. Ынчангаш сес чыл школазын дооскан дораанна, Ак-Довурак хоорайның Постоянный суурунга ажыттынган профессионал-техниктиг училищеге өөренип кирген. Сургуул чылдар билдиртпейн эрте берген. Ортумак школа дооскаының аттестады-биле кады даг-дүгү арыглакчызының, тудуг шеверлекчизиниң шынзылгазын башкылары тыпсып, ажыл-ишче үдеп, чедиишкиннерни күзеп, чагып турганын ам-даа утпаан.

Баштай комбинаттың төп бүдүрүлге лабораториязының лаборантызынга элээн каш чылдарда ажылдаар, өөренип алганы ийиги мергежилинче шилчээн.

— Сөөлүнде кирген коллективте чеди чыл ажыр ажылдап турар. Шеверлешпээни бажыңнар хоорайда чок дизе, хөөрем чок. Ажылынга бердинген, алдын холдуг ажылчыныывыс — деп, эргелел начальниги Кендем Монгушовна Ак-кыс ону мактады.

Шалыпчыларның мурнуку одуруунда чоруур К. К. Монгуштуң улуг портреди чыл дургузунда Ак-Довурак хоорайның кудумчуда хүндүлел самбыразынга бүдүн чыл иштинде турганын чурттакчылары болгаш аалчылары көрген. Ол ам бир чыл ажыр шеверлекчи звенону удуртуп турар. Чоокта чаа К. К. Монгушту Постоянный суурда ажылдап турар чериндeн тып алгаш, чай аразында каш сөстер солчур аргалыг болдум.

— Алдан ажыг орээлдерге беш каът нийти чуртталга бажыңының капитал септелгезинде тос кижи ийи ай ажылдап келдивис. Чоокку хүннерде шынарлыг доозуп, комиссияга хүлээдир бис — дээш, арнында дерин чоттунуп, чазык-чаагай хүлүмзүрдү.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: К. К. Монгуш ажыл үезинде

Ч. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ХАЖЫДЫЫШКЫН БОЛДУРБАС

Тес-Хем районнуң улус судунда өре-самчыгдалдар болгаш алимент төлекчилериниң күүседир хуудустарының саны хөй. Оларның иштинде совхозтарга мал өрелери, алимент төлекчилери болгаш садыг шугумунда өре-самчыгдалдар кол черни ээлеп турар.

Районнуң беш ажыл-агыйындан мал өрези 50048 рубль болган. Ооң иштинде «Чодураа» совхозтуң малчыннарының өрези сөөлгү чылда 4 катап өскен. Бо талазы-биле совхозтарның малчыннарының болгаш специалистерниң онаашкан ажылынга харыысалга чогун үстүнде сан-чурагайлар херечилеп турар.

1987 чылда чамдык алимент төлекчилериниң адынга хомудалдар хөй болган. Оларның хөй кезии Шуурмак суурда, сүт, ыяш ажыл-агый черлеринде ажылдап турарлар. Ол черлерниң бухгалтериялары акшаны чогуур үезинде тырткаш чорудуп берип турары эки. Ындыг-даа болза, чамдык организациялар, ылаңгыя районнуң улус өөредилге килдизиниң, АКМК-1070-ниң бухгалтериялары күүседир хуудустарны хажыдып турар фактылар бар.

Моторк ТИРЧИН.

ИДЕПКЕЙЖЭЭН

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Ажылчы чоннуң кадыкшылын камгалаарынга моол профэвилелдериниң ролю элээн идепкейжээн. Оларның эгелекчи саналы-биле республиканың хөй санныг бүдүрүлгелеринде инженер-эмчи бригадалары дээр чүүлдү тургускан. Оларның сорулгазы күш-ажылдың байдалдарын экижидер талазы-биле, профессионалдыг аарыглардан аарыыр чорукту кызырар талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыры болгаш боттандырып чорудары болур. «Монголпресс» агентилелдиң медээлери-биле алырга, оон түңнелинде 1981—1986 чылдарда бүдүрүлгеге эмнээрниң деңнели 12 хуу кызырылган.

Кедээ ажыл-агыйның, культура болгаш чырыдыышкын ажылдакчыларының, үлетпүр болгаш тудуг ажылчыннарының, транспорт, харылзаа, садыг болгаш амыдырал хандырылгазының ажылдакчыларының адыр профэвилелдери министерстволар болгаш эргелелдер-биле кады эмнелге-профилактика албан черлериниң материалдыг баазазын быжыглаарының комплекстиг планын боттандырып чорудуп эгелээн. Амгы үеде чуртта 130 хире санаторийлер болгаш дыштанылга бажыңнары ажылдап турар. Оларга хары угда 20 муң ажыг кижи дыштанып турар. Ол кадыкшылга албан черлеринче баары колдуунда-ла чиигелделиг. Ажылдакчы кижи оларже баарының өртээниң чүгле 15—20 хуузун төлеп турар, а арткаанарын социал страхование фондузундан үндүрүп берип турар. Хөй уруглуг өнерге, инвалидтерге, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга халас путёвкаларны берип турар.

ЧЫСКААЛ БОЛГАН

МАНИЛА. (СЭТА). Филиппинниң найысылалында АКШ-тың элчин чериниң чанынга чыскаалганнар биле полицияның аразынга месилдежиишкин үезинде үш кижини тудуп хоругдаан болгаш элээн каш он чыскаалганнар белыглаңган. Америкага удур лозуңнарлыг чыскаалды корум-чурум чок чорук-биле демисел чорудар тускай кезектер тарады ойлаткан.

Ол чыскаалдарның бирээзин Филиппинниң девискээринде туруп турар Пентагонуң шериг баазаларын чок кылырын негээн студентилер чорудкан.

Ооң соонда элээн каш чүс мусульманнар киришкен чыскаал база болган. Ону Ливияның тайбың хоорайларынче америк ужар-чүүлдүң араатанзыг халдаашкынының ийи чыл оюнга тураскааткан.

Делегей медээлери

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

ВАРШАВА. (СЭТА). Кедээ ажыл-агый талазы-биле ПУР болгаш ССРЭ-ниң аразында кады ажылдажылга калбак болгаш бүгү талалыг шинчилиг болуп турар деп, ПУР-нуң кедээ болгаш арга-эртиг ажыл-агыйының, аъш-чем үлетпүрүнүң министри С. Земба онзалап демдеглээн. ЭДЧ талазы-биле демниг хөделиишкиннер-биле кады чазактар аразының дугуржулгаларының, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркому-биле чарган протоколдарының үндезининге совет-польша ийи талалыг кады ажылдажылга чединишкиниң хөгжүп турар.

Он-он күрүне ажыл-агыйлары, кедээ ажыл-агыйының бүдүрүлге кооперативтери, эртем-шинчилел төптери, а ол ышкаш аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери совет бүдүрүлгелер-биле дорт кады ажылдажылганы калбартып турар. Экономика болгаш садыг талазы-биле кызыгаар чоогунга дорт кады ажылдажылга перспективтиг болгу дег. Кедээ ажыл-агый талазы-биле ийи чурттуң эртемденнериниң кады ажылдажылгазын хөгжүдери чугула ужур-дузалыг болуп турар. Үнүш ажыл-агыйының интенсификастаарынга хамаарыштыр 30 дугуржулганы ам чарып алган. Үнүштерниң хоралакчылары-биле демисел чорудар биологтуг чаа чүүлдерни ажылдап кылыры-биле каттышкан 6 эртем-шинчилел бөлүктерин тургускан. ССРЭ-ниң Агроүлетпүркому-биле ат салган протокол ёзугаар 1990 чылга чедир 34 теманы ажылдап кылыр.

Үнүш ажыл-агыйының талазы-биле Совет Эвилели-биле технологтуг солчулга чединишкиниг чоруп турар. Мал чемиңиң свёклазын болгаш күзүн тарыыр рапсты ажылдап кылырының технологиязын болгаш үрезиннерин ССРЭ-ге берген. Совет технологияның үндезининге свёкланың болгаш кукурузаның плантацияларын эки түңнелдерни берген. Үрезин, селекция болгаш тускай өстүрген материалдар, тускай машиналар болгаш дериг-херекселдер, бүдүрүлге-техниктиг дуржулга солчулгазын улам-на калбаа-биле чорудуп турар апарган.

ДЕЛГЕЛГЕ

АФИНЫ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Малышевтиң дамчытканы болза: Афинының политехниктиг институдунуң бажыңында эртем-техниктиг совет ном делгелгези ажыттынган. Ону «Культура» дээр грек фирма болгаш «Делегей ному» дээр совет дашкыкы садыг каттыжышкыны организастап чорудкан. Ол делгелгени Грецияның эң улуг өөредилге чери болур ук институттуң бо чылын бөлүр 150 чылынга таварыштыр ажыткан.

Делгелгеде ССРЭ-ге парлап үндүрген, эртемниң болгаш техниканың янзы-бүрү талаларынга тураскааткан хөй санныг номнар болгаш эртем-техниктиг журналдар бар.

Делегей эртемниң хөгжүдеринге Совет Эвилелиниң улуг салыышкыны, ооң техниктиг чедиишкиннерин Грецияның үлетпүр, энергетика болгаш технология министри А. Пепонис делгелгени ажыдып турда чуве чугаалааш, демдеглээн. Ол янзы-бүрү талаларга Греция болгаш ССРЭ-ниң аразында харылзааларны хөгжүдерин ол саналдаан.

Делгелгеде көргүскен номнарны политехниктиг институттуң библиотеказынга белекке бээр, оларның хөй кезии англи дыл кырынга парлаан.

Японияның дашкыы садыг болгаш үлетпүр министерствозу эң-не айыылдыг ажылдарга ажыглаар роботту чогаадып тургузарынче киргенин чарлаан. (Ындыг роботтуң бир хевирин чурукта көргүскен). Ооң кылып шыдаар ажылдарынга улуг өрттерни өжүрери, ядролуг реакторларга, океан дүвүнге янзы-бүрү ажылдар хамааржыр. Ооң нийти хевири үе-дуптуң тоолчургу амытанын сагындырар: улуг эвес «бажы» узун моюн кырында, ында телекамера-карактар чүнү-даа эскерип көрүп болур узун холдары күштүг.

Төлевилелди шуут боттандырып эгелээринге чедир ол министерствонуң удуртулгазы-биле чээрби ажыг хуу компаниялар беш чыл дургузунда шинчилел ажылдарын чорудуп келген. Төлевилелдиң нийти өртек-үнези 20 миллиард иен акша болган. Бүгү талалыг шинчилел, шенелде ажылдарның түңнелинде эң изиг температураларны болгаш элээн улуг базыышкынны шыдап болур роботту тургузар ындыг онзагай технологияны ажылдап кылган. Робот-биле харылзааны лазерлиг тургузуг дамчыштыр тудар, а ол боду тургускан даалганы күүседири-биле кончуг нарын байдалдарда эң эки аргазын бодап тывар ындыг «угаанныг» болур.

Чуртта ядролуг энергетиканың шапкын хөгжүлдези, ажыктыг казымалдарны океан дүвүндең дилеп тывар, казып алыр талазы-биле улуг программа япон инженерлерни кижиниң аргаларын калбартып турар ындыг чаа чүүлдерни дилээринче албадаан.

СЭТА-ның фотохроникасы.

МУҢГАРАЛЫМ КЫМ ҮЛЕЖИРИЛ?

Муңгаралым, ажыг-шүжүүмнү бо хүнге чедир кара чааскаан эдилеп чор мен. Түрегделим 1982 чылдың июнь айының 4-те эгелээн. Бот кижи болгай мен, өгленип-даа көрбээн, ынчангаш бүгү-ле өөрүшкүм, аас-кежиим чаңгыс оглумда деп бодап чоруур мен.

Херектиң ужуру мындыг чүве. Үстүнде айыткан ай, хүнде эртенги саалда сөөлүнде бистиң сөөртүп турар чолаачы Виктор Сан-оол автобузун тургузуптарга, улус дүрген-не орар чер эжелеп аарын бодап, маңнажып чедип кээрге, чолаачы автобузун та чүге, аяы хек бодап, дедирлендирер орта, мээң оглум автобуска үскен. Түңнелинде ол аар кемдээшкинге таварышкан, дорту-биле чугаалаарга, сыныйы чарлы берген. Чолаачы Виктор Сан-оол бистиң ийи-чаңгыс «кижикен»-даа сөөртүп турганын чон билир.

Чайгы үеде ынчап Чаа-Хөлдең Үрбүнге кээп инек саап турган бис. Саанчылар уругдарын элдертип-даа алыр турган. Милиция органы, та кандыг түңнел үндүргенин-даа билбес мен. Дээди суд черипче шүүделим эгидип бээрнин дугайында башкы кижиге билдириишкин бижидип алгаш, почта хааржаанче суккан мен. Та канчап Викторнуң холунга кирген, ол билдириишкинни тудуп алгаш, «Бо чүнү канчаар турар кижи сен!?»— деп келди.

Ам канчаар ужурлуг турган кижи мен? Чеди ай иштинде оглумну ажаап олурдум, хөөкүй оглум 2 кезиишкин эрттирген. Түңнелинде сидик оруун быктынга кылгаш, шиазындырып каан. Орган дээш менээ кым дузалаарыл?

1982 чылдан эгелеп оглум 5 кезиишкин эрттирген. Ам бо чылдың март айда Ростов хоорайга алдыгы кезиишкинин эрттирген. Хөөкүй оглум та канчап тур ыйнаан, холум-будум-даа туттунмас, арга-чадаарда ажылдап (бүгү-ле сагыш-сеткилим ында) тур мен.

Оглум ам 16 харлыг. 1982 чылдан эгелеп оглум өөредиггезин-даа уламчылаар аргазы чок болган, пешкилер мындыг ажыг-шүжүгге туттурдувус. Ынчангаш эргим редакция, силерден дуза дилеп, бистиң муңгагдалывысты дээрге үлежип, шыныы тып бээрин дилеедим.

Виктор мени куду көрүп, бо чүнү шыдаар, эртем-билии бар эвес, аксы-сөзү бар эвес дээш буруузун-даа билинмээн, оодачааларда: «Оглуң кандыгдыр» деп сагыш човап-даа келбээн. Адам-немден шагда чарылган өскүс кижи-ле болгай мен. Чаңгыс оолдуг апаарымга, чаа-ла мандып, 10 хар чедип чорда, мындыг човулаң таварышты. Алды чыл иштинде каракталым суун кадыр ыглап алдым. Оглум 6 дугаар кезиишкинин та канчаар эрттирген. Ол дугайы-даа ажырбас, эмчилер дыңнадыптар болган.

Чолаачы Виктор Сан-оол чүге буруу чок артканыл? Чаш төлдүн аар бертинип кемдээни, кадыын чидиргени дээш канчап черле харыысалга аңаа онаавазыл? Кым харыылаарыл?

Өшкү-Саар САМБА.
Чаа-Хөл суур.

Шулук кыдыраажындан

КИЖИНИҢ САЛЫМЫ

I

Кужур кижи төрүттүнгеш,
Чазы дүжүп — чечектелир.
Хүнүмзүрээш, ыглап ырлааш
Чавалгаже түдүп кирер.

Ажы-төлү тыптып, өзүп.
Алдын кузу харап кээрге,

Мааныым, ырак бодангылаар.
Базымнарым дүргедедир.

Кадыг черни кажык чедир
Кадалдыр теп чоруп орда.
Кара башка кырээ дүжер.
Харлыг кыжы үткүжүп кээр.

II

Шилип алган сыгдызынче
Чыга шыгаап, ыглап, бодап уткуп ор.
Оруг дүргээр хуулгаазын хөй.
Оңуң алдап, бедээннерге адаартаа.
Өлгенге-даа-, диргге-даа шупту чатчыр.
Мурнундан-даа, артындан-даа
Бузураан өт, шуурганныг дүн холужуп кээр.
Буза чуткуп мурнаанларга
Буян күзе! Кажан-даа бол адаартаа.

III

Эртине бунаа үнген бажым
Эглип хараш, пактап көөр сен—
Ажык дери, чоннуң хөрээ оруктап кээн
Арын-башта чылдар изи хөйүн сөглээр.
Чулчургайда судал-биле
Сугда агым каттыжарга —
Шокар сайга бурунгуус сунезиннн
Шолбан сыдыс херелиндан кыладнажыр.
Сунезинним аъттаныры
Чүрек согуу далашпырбас
Чурттаглагадан алган болгаш бээрмисти
Шуурган харлыг бедиктерге сөнажыр бис.
Чалым кырлап, келир хүнче
Салгалывыс эдертилкеш.
Эргилделит бойдус-биле маргылшпышаан.
Эртер, үнер оруувусту изеп каар бис.

Алексей АРАПЧОР.

УТПАС-ТЫР МЕН

Өскө черге эртем-сургуун чедип алгаш.
Өскен суурум— Ак-Тургум эргип келдим.
Өлбүк ыылдыр кежтиг шыгым чада салып.
Оглуң мени дөрже чалап уткуп алдың.
Хараачыгай, кеге куштар дойлуп ушкан
Кара-Туруг биеэ хевээр харап туру.
Арыгда ынаар Чаа-Хөл хемим каргыраазын
Ам тутпам. улам өтүр дыңналы дыр.
Херек долдур арыг агаар тына-тына.
Хөлбең шыкка аңдаашталып чыткыладым.
Эң-не баштай ынакшылдың ужуун сыптаан.
Эртемдиве базым кылган черим-дир сен.
Чоннуң кадыын, алдын тынын камгалаар дег.
Чолдуг чаагай кежик бар бе!! Эмчи болдум.
Кара чаштан өйнап өскен Ак-Тургум
Кажан шагда каза-даа бол, утпас-тыр мен.

Алексей ЧЫМБА.
Диш эмчизи.

ИЛЬИЧИНИҢ ДЫШТАНЫП ЧОРААНЫ

1917 чылдың чайынында Владимир Ильич аажок могап турупканын эскерипкен. Уйгузу келбестээн, арын-шырайы куурара берген, бажы аажок аарывыр апарган. Владимир Ильичиниң кадыы арай баксырап турарын бис көрүп, билип турган болгаш, ону дыштаныып алырынче албадап турдувус.

Ынчан мен дачада чурттап турар ог-бүлемче баар дээш Мустамяки станцияже чоруур деп белеткенип турдум. Владимир Ильич бистиинче баарын каш удаа аазаан, ынчалза-даа ооң ежылы көңгүс чай чок турган. Чоруп тура, Владимир Ильичиге, Надежда Константиновнага болгаш Мария Ильиничнага өрээлдерни тускай белеткеп кааным чугаалаан мен. Ынчалза-даа Владимир Ильич ол баш үгдунмас ажылындан адырлып шыдавас боор деп чогенип турган мен.

Ооң даартазында, хенертен, кежээ беш шак үезинде, көрүп тургаш, караамга бүзүревээн мен: Демьян Бедный калбак-делгем оорганзы-биле өскелерни ажыттап алган бо чоруп ор, а ооң артында Владимир Ильич бичежек чемодан тудуп алган, Мария Ильинична база ында кады. Владимир Ильич черле дыштаныр деп шиитпирлеп алган-дыр.

Чажыт ажылдың чурумун сагааш, вокзалдан ол бистиинче дорт келбээн. Баштай ол Демьян Бедныйга четкен, а оон сөөртүкчү чоруй баарга, бир километр чартык черге бисче чадаг кылаштажыпканнар.

...Кежээ дүжерге, бис балкон кырынче үнүп келген бис. Ыржым шапшыңы аажок. Хат кежээки туманны бичии доюлдуруп каап турар. Ашкан хүнүң хаваазы ыраккы делгемнерни алдынналдыр каастапкан. Кыдыг-уш чок хөлдүң кырыкаң ышкаш кылаңайнып чыткан. Дүн куштары баштай оожум, а оон чоорту үн алчып, чиртиңейндир эдип турганнар. Часкылар ыя мында шимээн чок шаараңайндыр ужуп турдулар.

Владимир Ильич турган бедик сандайның оорганзынга чөленип алгаш, бодаваны берген. Бис база ыыт чок бис. Шимээн...

— Экизин ээр! — деп, Владимир Ильич оожум чугаалады.

Ол тургаш, тал-бизээ базып чорупту. Мээң кадайым—Вера Михайловна Владимир Ильичиниң уйгу келбестээнин билир болгаш, ногаанзымаар өңнүг уйгу эмин баш бурунгаар белеткеп каан турган. Кээрге, ону ижиртипкен. Оон ол кыйгы каътче оожум үнүп каан.

— Удуй-ла берзе, ол-ла! — деп, Вера Михайловна чугаалаан.

Бис адаанга артып калгаш, июньнуң кайгамчык кежээзиниң ыржымын үревес дээш сымыраныл чугаалажып, бут баштап кылаштап турган бис. Владимир Ильич, шынап-ла, удуп хонганын эртенинде дыңнадывыс. Ильич омак-сергек туруп келди.

Хүнниң-не улам эжижип орарын ол эскерип турган. Чамдыкта Мария Ильинична-биле-даа, а бир чамдыкта бистиң шуптувус-биле-даа кады хөлче селгүүстеп чоруур апарган. Хөлдүң эриинге олурарынга ол ынак. Мен ооң-биле кашдаа катап эжинген мен.

Владимир Ильич аажок эштир кижи. Ырадыр эштип чоруй барганда, чалгыгларге өпейледип, таалап чыткылаар.

Хөл булкандан тургустунган болгаш ооң терең болганын, соок агым барын, ында борлагак ээргиништер барын, аңаа хөй кижилер дүлнуп турганын, ынчангаш ырадыр эжинмезин, оваарымчалыг болурун Владимир Ильичке сагындырып турдум.

— Улус дүлнуп дужуп турган бе, дужуп!..—деп, Владимир Ильич катап-катап айтырар.

— Ийе, дужуп өлүп турду. Бо чоокта чаа база...

— Че, бис кайын дүже бээр деп бис...

— Соок агым дидимер бе! Ол харын берге-дир... Ажырбас оң, хүнге дөгеленир бис...

— Терең бе?

— Ындыг болбайн канчаар!

— Дувунга чедип көөр херек.

Аңаа чүве чугаалаан дужуу чок тур деп бодаан мен. Ол, ёзулуг спортсмен ышкаш, мээң чугаамга шораул туруп берген. Бир көөрге, суг дугундэ маңнап чоруур, бир көөрге, шымны бергеш, сурег-ле бээр... Кижи девидей бээр, ол мыйталарда башка чүү кирбес дээрил!

Шымнып киргеш, чүү шаг болганда, кайы ырактан көстүп кээр оон октапел алган селдеп чоруур-даа, оон хорээн өндейтип келгеш, бажынын дүгүн эде-хере суйбагылаар-даа. Оон арнын адыны-биле чода туткулааш, менче алгырар:

— Силер канчап бардыңар! Мында кайгамчык эки-дир!

Эштип, шымнып каап-ла чоруур, шаа-даа тенмес. Суглан үнүп келгеш, база-ла аңаа турбас. Чолгыглар сурун маңнап туруп бээр. Оон арай боорда, оожургаар. Оон сеткили ханып чугаалаар. Холду мактаар, суунуң температуразының аңгы-аңгы болганын магадаар. Соон шонуп каан чүве дег черге барганым, а оон соонда хүннээрек дег чылыг черге барганым чугаалаар.

Владимир Ильич дээш корттуп турдум. Шынап-ла ол кол айыылдыг болгай. Мейээ төрүттүнген сиин белыкчылар безин эрикт... ырадыр эштиринден коргаарлар.

Ам канчаар!

Эштир черден ырааңа Владимир Ильичиден чамырып, хеме тывар деп шиитпирлеп алган мен. Хеменин ээзин эки билир мен, ынгда маргыннаарга бир дугаарында-даа каап турган мен. Бир хүн мен хеме ээлеп алыр дээш чорупкан мен. Мээң дүшкен кижилер айтырарлар:

— Дүүн сиеер-биле кады кым эштип турду!... Аажок эштир-дир оо!

— Ол — мээң төрээним — Балтий флодунуң моряагы-дыр. Дыштаныр дээш чедип келгеш, торээн ынаа холун көргеш, өдүрен дег, эштип-шымнып турганы ол дур ийин—деп, ону чамырар арга-биле дүш чок мегеледим.

— Моряк болуру-ла шын-дыр. Моряктар ынчаар эжинмейн канчаар!..

Балтий флодунуң офицерикайгамчык эштир кижи дугаайында чугаа бистиң черге ынчаар дургун тарай берген турган.

В. БОНЧ-БРУЕВИЧ.

СОВЕТ УРАН ЧҮҮЛДҮҢ МАСТЕРЛЕРИ

Евгений Вахтангов аттыг театрга Эжен Скрибтиң «Стакан суг» деп шиизиниң баштайгы көргүзүү болган. Француз драматургтуң сураглыг водевилинге кол рольду ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. В. Яковлев ойнап турар. Виконт Болинброкту ойнаан ол чаа рольду улустуң артизи 60 харлаарының бүдүүзүнде тургускан.

Апрель 25-те, Ю. В. Яковлевтиң төрүттүнген хүнүнде, «Стакан суг» деп шии болгаш актёрнуң бенефизи база болур. Сөөлгү бенефистер биске хөй он чылдар мурнунда. 20 чылдарның төнчүзүнде болуп турган. Вахтанговчулар ол эки чаңчылды катап диргизер деп бодап турарлар.

ЧУРУКТА: Э. Скрибтиң «Стакан суг» деп шиизинден көргүзүг үезинде. Анна хааның ролюнда — Юлия Борисова, виконт Болинброктуң ролюнда — Юрий Яковлев.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ТӨРЭЭН ТЫВАВЫСТА

Тываның хоорай болгаш суурларында онзагай турасклаалдыг черлер эвээш эвес. Ылаңгыя уран-шеверлериниң кылган амылдары чоннуң кичээнгейинде болу берген. Аңаа хамаарыштыр Кызыл хоорайны чижеңке ап болур.

Бай-Тайга районнуң Тээли суурда ышттер тараан парктың мурнуу талазында кылган дириг амытаннарның дүрзүлери база культураның турасклаалдары боол, чонга бараан боол турар. Оладып эрткен кижи ол уран кылган ажылдарны сонуурган туруксаазы келир.

Ол дыштанылга парыгының иштин талазындан кел чоруурга, ында бедиди тургускан аңнарның хевири дириг олчеан кылдыр көстүп, тайгасыннарны кежилдир харап каап турган ышкаш сагындырар.

ЧУРУКТА: Тээли суурнуң парыгында аргар-кошкарның дүрзүзүн парктың иштин талазындан тырттырганы.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КНО-нуң дыңнадып турарыбиле алырга, 1987 чылдың ортаа үезинде 5 миллиард чеде берген делегейниң чонунуң 60 хуузу Азияда чурттап турар.

СӨС ДЫҢНАВАСТЫ КЕЗЕТКЕНИ

«Чүү дээш кара-бажында олуруп турарымга кым-даа бүзүревес боор. Мээң уруумга хемчегни онаавайн канчаар, ынчалза-даа бо хемчеглер эмин эрттир-дир»—деп, округ судунуң шиитпирин чарлаан соонда, Колорадо штатта Джефферсон округта ресторан ээзи Альфред Брайант чүгле ону чугаалаарынга өй болган.

Өөредилге чылының баштайгы чартык чылында безин ооң 15 харлыг уруу 43 хүнну «дыштанган». Кичээлдерге 19 катап озалдаан болган. Кичээл үзер, сөс дыңнавас уругнуң үүлгедии дээш уруглар аңгыла, ооң ада-иезинге база хемчеглерни онааган. Округ суду өөреникчи уругнуң штаттың эдип чазаар лагеринге бир ай херээн эрттирер кылдыр шиитпирлээн. Уругнуң ада-иезинге суд база хемчеглерни онааган. Чүге дизе эрге-чагырга черлери оларны уруунарны албадап өөредииер деп 20 ажыг катап сагындырган чүве-дир. Альфред Брайант боду кара-бажынга 10 хонар, а ооң кадайы Джеймис бир ай болур. Ынчалза-даа аңаа кара-бажындан ажылынче чоруп турарын чөпшээрээн. Оон ыңай өг-бүлени 300 долларга база торгаан.

Өг-бүлеге ындыг хемчеглерни онаарынга 1963 чылда Колорадо штатка хүлээп алганы хоойлу үндезин болган. 16 хар четпээн бүгү уруглары ыяап өөренирин үн хоойлу күлээндирип турар.

СОНУУРГАКТАРГА

БОТ КИЖИЛЕРГЕ ДЕЛГЕЛГЕ

Француз майыкылелдың «Эспас Вагрим» дээр сураглыг залынга бот кижилерге турасклаткан чанчыл болган салонну (делгелгени) организастаан. Бо эр болгаш херээжен кижилерни каттыштырган онгон каттыжыышкыннар, ассоциациялар үлетпүр болгаш садыг фирмалары-биле делгелгени организастааннар.

Чүгле бот кижилерге турасклаткан салоннарны Францияда эрттирип турарында ужуру бар. Чуртта 2 миллион хире долу эвес ег-бүлелерни санааска, 4,8 миллион бот кижилер бар.

Бот кижилерниң амыдырал байдалын чиигедиринге дуза дүрген белеткеттинигир аъш-чем болгаш янзы-бүрү амыдырал хандырылга барааннары аңаа делгээн. Чаңгыс бот эр, херээжен улустуң көвүдеп турары социологтарны дүвүредип турар. Болуп эрткен салон социологтарга ээзи дузалыг болган.

Салонга келген дыка хөй бот кижилер «бот чурттаганың чыргалдыг талалары» көргүзерин оралдашканнар. А «Фигаро» солуннуң бадыткап турары-биле ындыг эвес. «Чурталгага эш болур шынчы кижини канчап тып ээр чоор?— деп чаңгыс-ла чажыт күзелдиг келгеннер-дир ийин олар» деп, ун солун бижээн.

ЧУРТТАКЧЫЛАРЫ КАЖЫЛ?

1988 чылдың ийиги чартыында Азияның чурттакчыларының саны 3 миллиард чеде бээр деп специалистер санаан. Ол дугайын Малайзияның төвүнге болуп эрткен парлалга конференциязынга Азия чурттарының парламентарийлериниң чоң өзүлдезиниң айтырыглалары чугаалашкан хуралга улуралдың секретары Осман Рахман медеглээн. Ынчангаш чырыдыышкын ажылын дилке чорудары чугула, чон өзүлдезиниң бергелериниң дугайында кижилер билип алыр ужурлуг —деп, ол чугаалаан. Бо талазы-биле семинарларны, делгелгелерни эрттирерин ол саналдаан.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Бодунуң байырын бодаваан,
Бойдусту камнап, хумагала.

Чеш кижини—чаптаар,
Чалгаа кижини — кочулаар.

Эрткен үе эгиттинмес,
Эткир үн боолбас.

Чоңдан бедик эрге турбас.
Чоктан күштүг чүве чок.

Ажыл үнелиг,
Ары хоранныг.

Доң эътке бижек дыынмас.
Доңгун кижиге төл ижиклес.

Оруу төнчүлүг,
Ооргу чүстүг.

Узун оруу шыланчыг,
Үен кижи ыглаан.

Өшкү анайын каг бас,
Өзенни аң каг бас.

Бузут сеткил чонге дейзын.
Буянныг сеткил хөйге дуза.

Өлүм чаңгыс,
Өөрүшкү кевей.

Чаа-дайын ханныг,
Чалбыыш—өрт хөөлүг.

Кестен өрт өөскүүр,
Хертуктен үер бадар.

Хем чер булуктаачал.
Хенче мал чудаачал.

Төл төрүттүнген адалыг,
Төөгү баскан истиг.

Тамыны довурак десинлээр,
Даллалды демисел узуткаар.

Мартына КУУЛАР.
Пенсионер.

ЭХ, ХЕРЕЛ, ХЕРЕЛ...

Чечен чугаа

Июльдуң баштайгы хүннериниң бирээзи. Автобус хоорайкын вокзалындан айыткан шагында үнүпкен. Хилиң-оол соңга дужунда сандайга олуруп алган. Ооң чанынга ортумак сиинаг, оожум характерлыг, Хилиң-оолдуг-биле дыка дөмей, бичежек кызыл сумка туткан аныяк оол олуруп алган. Автобус хоорайдан үнгеш, асфальтылыг оруг-биле маңнап улам дүргедедип орган. Ол өйде Хилиң-оолдуң кожазы:

— Кайы четер силер, дуңмам?— деп айтырган.

— Ажыктыг суур — деп, ол кыскалы-биле харылаан.

— Мен база аңаа четер мен. Ында ажылдап, чурттап турар кижи мен. Силер кандыг херектиг ол суурже бар чор силер, дуңмам?—деп улам сиңниигип айтырган.

— Мен канчап силерни танывас кижи боор мен. Мен ол суурга төрүттүнгеш, аңаа өскен, орта ортумак школаны дооскаш, ам институтта өөренип турар мен — деп, Хилиң-оол бодунуң дугайын кысказы-биле тайылбырлаан.

— Мээн силерни, силерниң меңи танывазыңар-даа чоп. Тур. Мен кедээ ажыл-агыйт техникумну дооскаш, Ажыктыг суурда чаа-ла бир чыл ажыг ажылдап тур мен. Агроном кижи мен — деп, ол бодунуң дугайын чугаалаан.

Ол аразында автобуска олурган аныяктар ырлажып эгелээннер. Хилиң-оолдуң чугаалажып орган эжи база ырга катчып, аныяктар-биле кады ырлай берген. Ыры улам-на күштелип, ырлажыр кижилерниң саны көвүдеп-ле орган. Аныяктарның чугаасоолу көвүдеп, ыры улам-на күштелзе-күштелзе, кожамыктарже шилчий берген. Артыкы сандайларга орган аныяктар ырны ээлчег ёзугаар эгелээр деп санал үндүрүп келгеш, ол ёзугаар ырлажып эгелээннер. Хилиң-оол аныяктарның ырызын чүгле дыңнап чораан, чаңгызынга-даа кириштээн. А херек кырында ырлашкан ырларның сөзүн-даа, аялгазын-даа билир болган.

— Ыры эгелээр ээлчег бисче чоокшулап-ла олур, бодангаш болзувусса, хоржок боор — деп, Хилиң-оолдуң кожазы бир сөксай бээр аразында чугаалаан:

— Силер дээрден бапка, мен черле ыры билбес-тир мен — деп, Хилиң-оол кыскасы-биле чугаалаан.

Ол чугааның соонда ийи кижи кожамыктап эгелээн, ам ээлчег Хилиң-оол суглар-да келген. Хилиң-оолдуң кожазы илдик-даа чок ырлап эгелей берген:

Чаа-Хөлдүн бажында
Чаптап харның эривезин.
Чараш кыстың —
Херелмааның
Сагыжымдан ыравазын.

Хилиң-оол сырбаш дээн. «Херелмааның, Херелмаа!» Ол чүү дээри ол? Артында-ла «Херелмаа». Кандыг-даа кожамык эштиг болур болгай. Хилиң-оолдуң кожазы ол-ла ырызының ийигизин база эгелей берген:

Хендергейниң бажынайда
Хертук харның эривезин
Хөөкүй кыстың —
Херелмааның
Хөрээмейден ыравазын.

Херелмаа деп атты дыңнааш, Хилиң-оол сагыжынга янзы-бүрү бодалдар кирип, мага-боду дерилип, сиринейни берген ышкаш болган.

— Ам кожааларын эштээ...

— Ырлап билбес-ле болгай мен. Черле ырлаваайн-даа чордум .— деп, Хилиң-оол сирилээш үн-биле чугаалаан.

— Билбес кижи болза ону канчаар силер че, аразында бижиде барган-дыр-ла — деп, база бир үн артындан дыңналган. Хилиң-оол ыттааш кайнаар-даа көрүнмейн олурупкан. Ол аразында мурнуку олурганда выстарын бирээзи бир ырны эгелей берген.

Хилиң-оол соңга өттүр көрүп алгаш, эрткен үелерин эргилдир бодан чораан. Кожазы ооллдуң ырызында Херелмаа деп ат ону чүден артык хөлзедип эгелээн. Аныяктарның оон ыңай ырлашкан ырызын-даа сонуургаваан. «Ам дораан төрээн суурум Ажыктыгга чеде бээр. Ында эш чоок кижилерим, авам, үгбам, дуңмаларым болгаш ийи чыл бүрүнгаар ортумак школаны кады дооскан эш-өөрүм. Оларның аразында ооң баштайгы ынакшылы —Херелмаа! Мээң чагааларымга харыы бербейн турду чоп. Ону бодаарга, өскерли бергени ол чоор бе? Кайынам!

Ийи чыл... Дыка-ла дүрген эрткен-дир. Сактырымга, дүүн чаа-ла ортумак школаны дооскан омак-хөглүг кежээниc болган ышкаш... Москва. Институт. Студент үнөрү, оларның аразында студент амыдыралының баштайгы хүннеринден эгелеп эң чоок таныжа берген өөрү, орус оол Владимир Покидов, кезээде омак-хөглүг чоруур, литва оол Видас Кетлерис, эстон кыс Аллас Криста дээш кымнарны чок дээр!..»

Хилиң-оол ол-ла бүгү бодалдарга алзыышкан, оруктуң эрткенин безин эскербээн. Чадыы чараш суурy Ажыктыгга чедип келген. Автобус доктаай берген.

Үгбазының бажыңынга келгеш, кезек хөөрешкен соонда, бичии кызыл сумказындан дунмазынга конфеталар ап бээр дээш ажыдa бергеш, алгырыпканыв боду безин эскербээн.

— Ой, сумкам өске-дир. Мээнии эвес-тир!

Чүнүң-даа ужуруи эки билбээниинден бажында ыттаар кижи чок болган.

— Канчап өске апарганы ол? — деп, ээзи болганда үгбазы айтырган.

Хилиң-оол ам-на чүвениң ужуруи билип калаш: демги кожа олурган ооллдуу-биле солужа берген. Ол ооллдуң бажыны кайдал?

— Кончуун аа, үгбай! Автобуска мээң-биле кожа бир агроном кижи мен деп оол олурган чүве, ооң сумказы-биле солужа берген хире-дир. Мээнии база шак-ла ындыг бичии кызыл сумка-ла болгай.

«Канчаарыл? Ол кижини кайын тывары?» деп бодалдар Хилиң-оолдуң бажынга кирип келген.

— Агроном че? Ал, мында чаа шайлаза ажыттан олдур ийин. Оон бажыңы суурнуң ыяк талазында-ла болгай — деп, үгбазы чугаалаан, уламчылаан: — Че, ам канчаар, ынчаш ээн-чемден ижип алгаш, бо дүкмаи-биле кады баргаш солуп алыр сен, че — дээн.

Агроном оолдуң бажыңын айтырып чораан, ыяк кудумчузунуң бир ужунда бичии бажыңчыгашка келгеннер. Херимни ажыткаш, бажыңче чоокшулап орда, бажыңның эжиин ажыттынган соонда, Херелмааны бо уткуштур үнүп орган. Хилиң-оол чүнү-даа ыттаар айыы тыппайн туруп-туруп:

— Экии, Херел!— деп, арай дыйылаазы үн-биле, артында дыштыкан айыы-биле Херел дөңмейин безин эскербейн болган. Мандааны бо тааралыгага, ужуражылгага чоокшулгаазы ладеп апарган Херелмаа чүгле «Экии» дежеен, дедир бажыынче карап дигеа.

Хилиң-оол бодуун кызыма-чылап туттунуп турда-ла, сагыш-сеткили доступмейн. Херелмааның соондан халып барып ону дыңнадыр күсепкениш, катап-катап салып-ла туруушкаан келген. Ол аразында демги агроном бажыңдан бо үнүп келген. Ам-ла дидимненип-дидимненип:

— Сумкаларывыс солужа берген хире-дир, эш — деп, дыйылаазы үн-биле чугаалаан.

— Кайы, ындыг бе? Мен сумкам-даа эскербес-тир мен але. Бээр бажыңче кириңер— деп чалап берген.

— Ажырбас оң, маңаа турайн — деп, Хилиң-оол удурланган. Оол дедир кире халааш, сумканы алгаш үнүп келген.

Аныяктар бажыңынче чаныпканнар. Хилиң-оол чүнү-даа чугаалавайн, боданып-ла чораан: «Эх, Херелмааның кончууну! Ам канчаар, салымы-дыр ийин, але. Школа дооскан кежээнсте конгүг-ла омак-хөглүг турдувус. Бот-боттарывыска шынчы сестерлээрин безин чугаалап турган-на болгай бис. Ам чүү болганы ол? Ында-ла бичии көөрежир чүвемин... Мен өөренип чорууруумда «келир чылын сээң соондан өөренип чеде бээр мен, уткуп алыр сен» деп турганын-даа сагынтывааа. Ол-ла бодалдарга алзыышкаш, Херелмааның ада-иезиниң бажыңынын дужунда келгенин безин эскербээн. Бажын дужу-биле эртип чыдап, Хилиң-оол улустарга билдиртпейн ынаар бүдүү карак ушталп көргүлээн-даа. Манаа, бо херимниң ижинге чедир ол Херелмааны та чеже катап үдээн! Эң ынакшылдыг өөрениир чоруурунуң бүдүүзүнде, олар мында чардыл чадаа, бот-боттарынга чогыг сестерни бержип, даң бажынга чедир турганнар. Ынчан Хилиң-оолга Херелмаадан эргим, оон үнелиг кижи бо чырык өртемчейде чок ышкаш болган.

Эх, Херелмаа, Херелмаа! Ам канчаар! Бүттээн күзелдиң болдунмааны маакшылды! Сеңээ чүгле эки күзээр-дир мен!

Маадыр-оол ДАНЗЫН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Чүүден болгаш чүге». 9.05 — «Революционер эртемден, шүлүкчү». «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. Г. М. Кржижановскийниң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында. 9.30— Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. Көрүкчүлерниң чагааларын ёзугаар дамчыдылга. 10.10 — Озал-ондан чок шимчээшкин. 10.40 —С. Прокофьев. Классиктиг симфония. 11.00 — Мульт-фильмниң баштайгы көргүзүү. 11.10 — Москваның автобудуруулгелериниң каттышкан үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 12.00 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.05 — «Шүлүкчү Валерий Алиев». 13.35 —Некрасов база Достоевский. 14.25 —«Мультипликацияда элдептиг чүүлдер». Мультфильмнер. 15.00 — Суббота —ада-мелер хүнү. 16.25— Улус аялгалары. 16.40 —ССРЭ-ниң кадык камгалал министри, академик Е. И. Чазов-биле ужуражыышкын. 18.15—«Бакунун 26 комиссарлары». Уран-чечен фильм 19.55 —Вячеслав Малежик силерни чалап тур. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунгуушкун прожекторy. 21.45—«Суббота кежээзинде». «Сактыышкыннар бижип тур бис». 23.15—00.45—«Дүн ортузунга чедир болгаш ооң соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15—«Теледопчулал. «Перспектива». Кубаньнын телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программалары. 9.05 —Театр телеабонементизи. А. П. Чехов. «Үш үгбашкы». 10.05 —Шажын болгаш политика. Атеизм база ажылчы чоннуң интернационалдыг кижизидилгези. 10.35 —«Эрудит». Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 11.25—Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.40—«Дириг амытаннар дугайында». 12.45—Философия дугайында беседалар. Амыдырал болгаш бойдус. ССРЭ-ниң философия ниитилелиниң президентизи И. Т. Фролов чорудар. 13.30—Өг-бүле академиязы. 15.00 — Спортчу гимнастика. ССРЭ чемпионады. 16.00—«Эзир чүглери». Уран-чечен фильм (Венгрия). 17.20 — «Өлүм чок сестер». Бүрүнгү орус литератураның турасклаалы «Игорь полугунуң дугайында сөс» дугайында документалдыг телефильм. 18.10 «Эфирде музыка». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар чаштар!». 20.15 —Уран гимнастика. ССРЭ чемпионады. 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун. 21.45 —00.00 —«Ыяштарда парашюттар». Уран-чечен теле. фильм. 1-2 сериялары.

КИНО

АПРЕЛЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Конец вечности» 9.30, 13.30, 16.20, 20.10, «Коронный номер» 12.10. Бичии зал: «Золотые дукаты призрака» 12.00, 14.20, 16.40, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бал сказок» 8.00, 9.30, 12.40, «Третий дракон» 11.10, «Ганг, твои воды замутились» 14.10, 17.40, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сила любви» 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

АГААР

Республиканың бүдүүттаар, аазыр. Чамдык черлерге шоолуг эвес ой хар чаар. Хат күштелип бергенде секундада 18—22 метр чеде бээр. Дүне 0—5 градус чылыыр, чамдык районнарга 2—7 градус соор. Хүндүс 3—6 градус чылыыр.

Кызылга хар чагбас. Хат чоорту күштелир. Дүне 2—4, хүндүс 6—8 градус чылыыр.

Автоорукчуларга кестирү эки.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай. Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжы амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн баргаңда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ямазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле «Трүче «Комитетиниң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 2799. ТС—00746.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 97 (13697) | 1988 чылдың апрель 24, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИН ЧЫЫЛДЫРАР ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза: Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының тоску сессиязын 1988 чылдың май 24-те Москва хоорайга чыылдырар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Г. ГРОМЫКО.**

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.**

Москва, Кремль.
1988 чылдың апрель 22.

* * *

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының тоску сессиязынга чугаалажып көөрү-биле дараазында айтырыгларны киирерин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму дыңнадып тур:

1. Кооперация дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында.
2. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр чурттаалга болгаш культура-амыдырал тудуунуң программазын күүседирин хандырар талазы-биле совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында.
3. ССРЭ-ниң Дээди Судунуң ажыл-чорудулгазының дугайында.
4. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыктарын бадылаар дугайында.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ОРУЛГАЛЫГ, КАМНАЛГАЛЫГ

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарыштың эгелекчилериниң инициативазын «Тыва автотранс» каттыжыышкынының коллективтери хөлбээ-биле деткип турар. Кызылдың № 3 автобудүрүлгезиниң коллективи эгелекчилерниң саналын бир дугаарында деткээн. СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнү — июнь 28-ке чедир улус ажыл-агыйынга херeглээр чүъктерни сөөртүр талазы-биле чартык чыл планын күүсеткеш, пландан ажыр 10 муң тонна чүъкту сөөртүр база 10 рубльдиң немелде орулгазын алыр социалистиг хүлээлгени ол коллектив алган.

Олар сөглээн сөзүнге ээ боор, бо чылдың бирги кварталының планын ажыр боттандырган. Коллективтиң ажыл-ишчилериниң кызымак ажылының ачызында пландан ажыр 28,4 муң рубльдиң арыг орулгазы алдынган. 178,5 тонна бензин, 875,9 тонна дизель одаар чүүлү камнап алдынган.

Автобудүрүлгениң чолаачылары Валерий Танзыбаев, Леонид Боропаев, Илья Байбородин, Владимир Дажи, Анатолий Жданов, Василий Тюрнев болгаш өскелер-даа партия конференциязынга алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турар. Олар квартал планын хуусаа бетинде күүсеткен.

Минусинск АТБ-зиниң чолаачылары база-ла шудургу ажылдап турар. Бо автобудүрүлгеде Михаил Иванюшинниң, Валерий Краевтиң, Михаил Зольниковтуң удуртуп турары бригадалар чүък сөөртүр талазы-биле бирги кварталдың планныг онаалдазын ажыр күүсеткен.

Бо чылдың бирги кварталында социалистиг чарышка Кызылдың № 2 автотранспорт бүдүрүлгези тиилекчи болган. Коллективтиң чолаачылары кезээ ёзугаар чүък сөөртүр планын ажыр күүсеткеш, пландан ажыр 11,6 муң рубльдиң арыг орулгазын алган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, 5 хуу өзүлделиг болган. Чаа техниканы бүдүрүлгеге нептередир онаалда база ажыр күүсеттинген. Бо бүдүрүлгениң 13 чолаачызы беш чылдың үш чылының планын күүседип алган. Оларга Владимир Засс, Николай Гаркушев, Эдуард Ковалев болгаш өскелер-даа хамааржыр. Вениамин Граблинниң чолаачылар бригадазы бирги кварталдың онаалдазын хуусаа бетинде күүсеткеш, мурнакчыларның одуруунга кирген.

Партийжи конференцияны төлептиг ажыл-иши-биле уткуур дээш бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган коллективтер каттыжыышкынында хөй. Пассажир АТБ-зинде Владимир Кулештиң удуртканы автобус чолаачыларының бригадазы бирги кварталда пландан көргенинден 4 муң рубль хөй орулганы киирген. Юрий Козлов, Юрий Малышев удуртуп турар бригадалар база-ла арбын орулганы киирген. Владимир Никифоровтуң, Виктор Васильевтиң, Алексей Маевскийниң такси чолаачыларының бригадалары бирги кварталда эки ажылдаан.

Тываның автосептелге заводунуң коллективи бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алган. Константин Тимофеевич Кукарин удурткан бригаданың кежигүннери планын ажырган. Шагаан-Арыгда тудуг участогунда Оолак Уйнуктуң тудугжулар бригадазы бирги кварталда алган социалистиг хүлээлгезин хуусаазындан эрте боттандырган.

Кызылдың № 1 автобудүрүлгезинде Михаил Сухоносовтуң, Александр Шевченконуң, Виктор Арчумаевтиң чолаачылар бригадалары чартык чыл планын партия конференциязының ажыттынар хүнүн таварыштыр күүседир хүлээлгелиг ажылдап турар. Виктор Арчумаевтиң бригадазының кежигүннери үени мурнап, 60 хүнгерде майның үлүүнде киириштир ажылдап турар.

Республиканың автотранспортчулары чурттуң коммунистериниң шуулганынга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш ажылдың участок бүрүзүнде бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турар. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын «Тыва автотранс» каттыжыышкынының бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилери шалыпчы ажыл-иши-биле уткуур дээрзинге чигзиниг турбас.

Серафима ДУШИНИНА.
Автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылчыннарының профэвилел обкомунуң секретары.

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

ТЕМПИЛЕРНИ УЛАМ БЕДИДЕР

Алтай, Красноярск крайларының, Башкир АССР-ниң, Москва, Ленинград, Саратов, Горький, Челябинск, Томск, Иркутск областарының шефтеп ажылдап турар тудуг организацияларының коллективтери 1988 чылдың күрүне планнарын болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседир дээш социалистиг чарышка кирипшшаан, чамдык эки түңнелдерни чедип алганын шефчи тудуг организацияларының 1988 чылдың бирги кварталында социалистиг чарыжының түңнелдериниң дугайында СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалында демдеглээн. Ол коллективтер шеф дузазы-биле бүдүрүлге, социал-культура болгаш чурттаалга тудугларынга 3,3 миллион рубль түңнүг керээлиг ажылдарны кылган. Планныг даалгаларын «Мособлстрой» № 5 трестиң Тывада бот-орулга-чарылгалыг участогу, «Ленобластрой» каттыжыышкынының № 21 КМК-зы, «Алтайэлеваторстрой» трестиң кежүп чоруур механизастаан отряды чедиишкинниг күүсеткен.

Оон-биле чергелештир шефтеп турар чамдык организациялар эгелээн тудугларында ажылдарны кудуу темпилиг чорудуп турар. «Горькийгэсстрой», «Красноярсклеспромстрой» трестерниң тудуг-монтаж участоктары, Ангарскиниң № 16 тудуг эргелелиниң № 1 тудуг-монтаж участогу, «Братскгэсстройнуң» тудуг участогу керээлиг ажылдарның планын күүсетпээн. Чамдык чагыкчылар — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында капитал тудуг эргелели, Агроүлетпүркурком, Красноярскиниң кадээ ажыл-агый институдунуң филиалы керээлиг организацияларынга төлевилел-смета документацияларын чогуур үезинде белеткеп берип, дамчытпайн турар.

Шефтеп турар тудуг организацияларының 1988 чылдың бирги кварталында социалистиг чарыжының тиилекчизи кылдыр керээлиг ажылдарның хемчээлиниң талазы-биле планын 112 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 1,6 катап күүсеткен, тудуг-монтаж ажылдарының бот-үезин 10,7 хуу кызырган «Ленобластрой» каттыжыышкынының Тывада № 21 КМК-зының коллективин (начальниги И. Г. Горюнов, профком даргазы Ю. А. Иванов) санаан болгаш аңаа СЭКП Тыва обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун тывсырын шиитпирлээн. «Мособлстрой» № 5 трестиң Тывада бот-орулга-чарылгалыг участогунуң эки ажылын демдеглээн.

СЭКП Кызыл хоорайкомунга, Таңды, Кызыл райкомнарынга, хоорайкүүскомнарга, шефтеп турар тудуг организацияларының удуртукчуларынга бо чылдың бирги кварталында ажылдың түңнелин ханы болгаш бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көөрүн, турган четпестерни эдеринин талазы-биле хемчеглерни алырын, тудугларга болдунган хожудаашкынны ийиги кварталда ажып эртерин, тудугжулар коллективтеринге партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур, чурттаалга болгаш социал-культура тудугларын хуусаазындан эрте дужаар талазы-биле организастыг болгаш масса-политиктиг ажылды күштелдирерин доктаалда айыткан.

Часкы хову ажылдары

ДЕМНИГ, ОРГАНИЗАСТЫГ КИРЕР

Республиканың хову ажылдакчылары бо чылын чаа байдалга — совхозтар долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче кирген үеде часкы тарылганы чорудар апаар. Ынчангаш харысалга база ажыл-даа улуг. 1988 чылда бистер 212 муң тонна тарааны, 30,4 муң тонна картофельди, 14,6 муң тонна ногааны тарып өстүрер, 224 муң тонна сигенни, 303,4 муң тонна силосту, 124 муң тонна сенажты, 44 муң тонна дазылында чемиштиг үнүштерни мал чемиинге белеткээр сорулгалыг бис.

Ону күүседири-биле ам совхозтарда ажыл кидин-тулук чоруп турар. Ол чүл дээрге техника, үрезин, хову бригадаларының төптериниң белеткели, хову шөлдерже чемишчидилгелерни аппарып төгери, арык-бугаларны белеткээри, кадрлар белеткели-дир. Оон аңгыда бригада, звено бүрүзүнге даалгаларны онаап берип турар.

Апрель 20-де медээ-биле алырга, республиканың ажыл-агыйларында бар үрезинниң 90 хуузун негелдеге чедир белеткээн, бирги, ийиги сорттуң үрезиннери 55 хуу четкен. Ол болза эрткен чылдың деңнелинден 11 хуу хөй. Бии-Хем, Улуг-Хем, Кызыл районнар үрезинин шуптузун белеткеп алганнар. А «Тиилелге», «Көк-Тей», «Суглак», «Улуг-Хая», «Ак-Туруг», «Кызыл тараачын», «Шамбалыг» совхозтар четчир үрезинин шынарлыг белеткеп алгаш, ам ону хораннап эгелээн.

Амгы үеде ниити республикада бүгү үрезинниң 10 муң тонназын азы 27 хуузун хораннап белеткээн.

Кандыг үрезинни тарыыр бис, дүжүт ындыг болур. Бо хүннерде бар үрезинниң 25 хуузу боктуг-чамныг болган. Эң ылаңгыя Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Каа-Хем, Эрзин, Тес-Хем районнарда ындыг үрезиннер 20-ден 32 хуу чедип турар. Совхозтарда үрезин арыглаар техника четчир. Ынчангаш үстүнде адаанывыс районнарның ажыл-агыйлары үрезинин арыглап белеткээр дээш немелде хемчеглерни алыры чугула. Күрүне фондузундан солуп алыр ужурлуг үрезин база хөй. «Большевик», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Чыраа-Бажы», «Торгалыг», «Чаа орук» база «Х Улуг хурал» совхозтар аргалары бар турда-ла, үрезинин солуп алырынче далашпайн турары элдептиг. Чүнү манап, кымга идегеп турары билдинмес.

Хой дүжүттү алырының бир магадылалы — чемишчидилге. Ол дээрге шагдан бээр билдингир айтырыг, агротехниканың кол негелделериниң бирээзи. Бо чылдың бирги кварталында республиканың ажыл-агыйлары хову шөлдерже 61 муң тонна органиктиг чемишчидилгени аппарып төгер ужурлуг турбуже, чүгле 31,5 муң тоннаны чедирген. Эрткен чылын оон хөйнү сөөрткен турган бис.

Өдекти чүгле Кызыл, Таңды база Бии-Хем районнарының совхозтары сөөртүп турар, а артканнары чүгле чугаа-биле кызыгаарланып, кандыг-даа практиктиг хемчеглер албайн келген. База чүнү манап, чүге идегеп турары билдинмес.

Бо чылын республиканың совхозтары интенсивтиг технология-биле 55,6 муң гектар шөлге тараа культураларын тарып өстүрер ужурлуг. Бо сорулганы күүседири-биле бо кыжын база чазын районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының база совхозтарның агрономнарын, инженерлерин, бригадирлерни, үнүш камгалал станциязының агрохимиктерин, агрономнарын «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйынга, Агроүлетпүркурком удуртукчу ажылдакчыларының билиин болгаш мергежилин бедидер школазынга база Красноярскиниң кадээ ажыл-агый институдунга белеткеп өөреткен. Аңаа чүгле ол айтырыгны эвес, а бот-акшаланыышкынның, өг-бүле болгаш бригада кээрэлериниң негелделериниң дугайын база тодазы-биле чугаалажып көрген. Амгы үеде бригадаларның болгаш звенолардың кежигүннерин, бүгү механизаторларны, тараажыларны ажыл-агыйларның боттарында өөредип турар. Часкы тарылганы организастыг эрттирер, аңаа чаа аргаларны ажыглаар талазы-биле семинар-хуралдар Улуг-Хем, Таңды, Бии-Хем, Тес-Хем, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл районнарга эрттирилээн. Өскелеринге бо хүннерде болур.

Бөлүүмнерге, семинарларга өөренип алган чүүлдерин ам ажыл-херек кылырынга бүрүн ажыглаар, ынчангаш бедик дүжүттү өстүрер херек.

Ам чамдык ажыл-агыйларда хову ажылдары эгелээн. 2626 гектар шөлдерде минералдыг чемишчидилгелерни чашкан, шык базырылгазы чоруп турар. Рассадаларны тарып олуртурунче онза кичээнгейни угландырар ужурлуг бис. Аъш-чемниң эң кол хевириниң бирээзи — картофель тарып өстүрер талазы-биле бисте улуг четпестер бар. Ам бо чылын ол культураның үрезини бистиң чамдык ажыл-агыйларыысында чедишпес. Ону чурттакчы чондан садып алыр, ол ышкаш республикадан дашкаар тыптынары-биле бүгү хемчеглерни алыр херек.

Аъш-чем программазын боттандырары-биле совхоз бүрүзү бодунда байдалды тыдамчалыг сайгарып көргеш, чер ажылының талазы-биле чүну кылза эки дээрзин сүмележир, арга-курлавырларны ажыглаар, дүжүт өстүрериниң планын ыяап-ла күүседир дээш бүгү-ле практиктиг хемчеглерни алыры чугула.

Михаил ХАЗБУЛАТОВ.
Агроном.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

НЕМЕЛДЕ ОРУЛГА — КУРЛАВЫРДА

Эрткен чылын «Шын» солунуң арнынга журналист Куулар Аракчааның «Кара-Хөл» совхоз мал чемин белеткээрин ковудедир талазы-биле бодунуң санал-оналын киирген. Ында журналистиң бижип турары аажок шын. «Кара-Хөл» — мал ажылдыг совхоз. Экономиканың ол чугула адырын чер ажылы чокка демей-ле хөгжүдүп шыдавас. Шаанда аңаа араттар арык-бугаларны казып алгаш, черни суггарып, тараан ажаап ап турган, оларның шаңнарының оруннары ам-даа көстүп чыткылаар.

Мен ук совхозтуң девискээринге тараа тарызын дивейн-дир мен. А мал чемин хөйнү, шуут-ла четчир кылдыр тарып ап болурунуң бүгү аргалары бар. Суглак, Туралыг, Кежээлиг-Хову, Борлуг-Хову бо черлерге барык 500 гектарга көк-суланы тарыырга, чамдык чаъстыг, кыжын улуг харлыг болган чылдарда, ооң үнүжү шуут-ла уттунмас болур чер. Борлуг-Хову биле Кежээлиг-Хову тайга эдээ болгаш олшык, а Туралыг Алаш хемниң хүннээрек талазында, чамдык черлери элезинниг. Ону барык 20 чыл дургузунда доора база узун дургаар-даа тарып келген. Ол чер хатчыл, ынчангаш хөрзүнүн хат аппаар. Мен бодаарымга, ол ховуга хөрзүн болбаазырадыр херек, өдек дээрге ол чоок-кавы кыштагларда сүстүп чыдар, оон аңгыда хар тудары-биле ыяштардан барып олуртса эки деп бодаар мен. Кандыг-даа чемишчидилге чокка, чаңгыс ол-ла черни чылдың-на катап-катап аңдарып, тарып турарга чүү үнерил?

Бо кыжын Кара-Хөлдүң девискээринге кылын хар чагган. Мал чеми чедишпезинден улуг-даа, бичии-даа мал хораан. Кара-Хөлдүң девискээринде сиген тарыыр черлер бар ийин. Бар. Ону чүге ажыглавас чүве? Суглакта, Дүктүг-Ой ховузунда арга эдээн дургаар тарып болур. Совхозтуң улузу ырак черлерден сиген, саваң сөөртүп, бо-ла бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын үезинде хөй чарыгдалдар үндүрүп турарга хараадаанчыг-дыр.

Тарып болур кур черлер бар, ынчалза-даа хамыктың мурнунда хемнер унунда суггаттыг черлерни ажыглаарын кол дадыр херек. Шаанда араттарның суггарып турган шөлчүгештери бар болдур ийин, ам оларның арыктарының изи арткан чыткылаар. Оон аңгыда мал оъттаар ийикпе, сиген кезип ап болур шөлдерде чолаачылар хөй-ле орук үндүргенин эскерип болур. Дажын аштап арыглаар черлер база бар.

Келир чайын ол-шык, чаъстыг болурунуң бүгү-ле демдектери бар. Муңгаш-Кыйыг деп черде эрги арыктар бар, ону ам ийи чыл улаштыр тарывайн келди. Аңаа эң ылаңгыя меде тарып алыр болза, магалыг-ла үнер деп бодаар мен, ынаар мал кирбес кылдыр чүгле бир талазын кажаалап алыр.

«Кара-Хөл» совхоз бо чылын база-ла 540 гектар черге көк-сула тарааш, ооң бир гектарындан 17 центнер дүжүттү алырын планнап турар. А ооң кырынга 160 гектарны чүге тарып болбазыл? Чер бар-дыр, арык-буга бар-дыр. Совхоз боду бодун акшаландырар болганда, ындыг иштики курлавырларны дилеп тывар херек. Чылдың-на өске ырак черлерден мал чеми дилээр, колданыр чоруктан уштунар болза эки. Иштики аргалар барда, ону черле чүге организастап шыдавас чүвел, совхозтуң директору Александр Чылбарович Хертек аныяк кижи, ынчангаш ол-ла бүгү чүүлдер дугайында улуг назылыг улус-биле сүмелешсе, айтырыгны чон мурнунга тургусса.

Хар эрип турда, сиген шөлүнче сугну дозуп, ону суггарарының аргазы бар. Ол база курлавыр ышкажыл. Мынчалбас болза, эде тургустунуушкун дугайында чеже-даа аваа чугаалажырга оон чүве бүтпес ийин.

Эрткен чылын тарып алган көк-суланы четче ажаавадывыс, мажактадывыс. Оон аңгыда Узун-Ойнуң оймактары, Ара-Ой иштир, Таспы иштир бо черлерде сиген кестинмейн, аңаа артып калды. Кара-Хөлге чер ажылын сайзыратпайн, мал ажылын хөгжүдер бис дээр болза мега апаар. Механизаторларның чылдың-на чазын, күзүн кол-ла ажылдаар черлери — Суглакта, Туралыгда, Кежээлиг-Ховуда чурттаар оран-сава чок, олар малчыннар кыштагларынга хонаттап турар.

Экономиканы чаа ёзу-биле башкарар апарган үеде бодал херек, бодал. Оон башка дээрден «мааңай манап олурарга» ажыл бүтпес ийин.

Маңзырыкчы ООРЖАК.
Бай-Тайга району.

Кызыл хоорайда мебель кылыр цехтиң бир өрээлинде чазаныгга өрээли бар. Бо (чурукта) ажылчын — Владимир Николаевич Ерошенко ында чазанып турар. Калбак маңзаларны ол кенчээр-даа чазап, хоюглап, дилдирип каар. Бо бедик мергежилдиг ажылчын эрткен чылдың чарыжының тиилекчизи болуп, «Тергиин чазаныкчы» деп хүндүлүг атты чаалап алган. Ол хөй-ниити ажылдарынга база киржип турар. СЭКП Кызыл хоорайкомунуң кежигүнү.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

РСФСР-де чурттап турар хөй уругларлыг иелерге «Маадыр ие» атты тывсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Он болгаш оон хөй уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерге «Маадыр ие» орден-биле кады «Маадыр ие» атты тывсыры болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

Өлзеймаа Сундуйевна Монгуш — ажылчын, Чөөн-Хемчик район.

Анна Нооваевна Сарандоо — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны, Тес-Хем район.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **А. ГРОМЫКО.**

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.**

Москва, Кремль.
1988 чылдың апрель 18.

КОЛ КӨРГҮЗҮГ — КЕРЭЭЛИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕР

Үлетпүр — бирги кварталда

Эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге, бо чылдың баштайгы үш айында үлетпүр продукциязын 6,8 хуу хөйнү бүдүрген-даа болза, ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарында эң кол көргүзүг болур — кээрэлиг хүлээлгелер ёзугаар продукция бээриниң бирги кварталдың планын республиканың үлетпүрү чедир күүсетпээн. Кээрэлер ёзугаар 191 муң рубльдиң продукциязы чедир бердинмээн. Бо чүнү көргүзүп турарыл дээрге, дыка хөй бүдүрүлгелерниң удуртукчулары ам-даа эрги ёзугаар ажылдап, продукцияның шынарынче, ону кээрэлер ёзугаар хажык чок бүдүрүп, чагыкчыларга бээриниң талазы-биле чедир ажылдавайн турары ол. Кээрэлиг хүлээлгелерин 8 бүдүрүлге күүсетпээн. Оларның санында Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинады, Кызылдың болгаш Кызыл-Мажалыктың сүт заводтары, эът-сөөк далганының заводу, Кызылдың болгаш Бай-Хаактың хлеб заводтары бар. Бо чорук ол бүдүрүлгелерниң экономиктиг байдалынга, моон соңгаарты ажыл-чорудулгазынга улуг салдарны чедирери билдингир.

Чоннуң хереглел бараанныарын (арага аймаан санаваска) 14,9 млн. рубльге бүдүрген, азы бо талазы-биле планныг даалга 103,7 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың-биле деңнээрге, чоннуң хереглел бараанныарын бүдүрери 9,2 хуу көвүдээн. Аъш-чем эвес бараанныарны бүдүрериниң планын — 106,1 хуу, чиик үлетпүрнүң бараанныарын — 106,4 хуу, аъш-чем бараанныарын — 102,6 хуу күүсеткен. Ынчалза-жок 16 бүдүрүлге чоннуң хереглел бараанныарын бүдүрериниң планын күүсетпээн. Оларның бо талазы-биле өрээзи 336 муң рубль түңнүг. Ындыг бүдүрүлгелерге «Тудуг кезектери» комбинат, «Шагаан-Арыг» тудуг трестиң үлетпүр-бүдүрүлгелер комбинады, Кызылдың сүт заводу, эът комбинады, Бай-Хаактың хлеб заводу хамааржыр.

Бирги кварталда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 6,7 хуу өскен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң күзели-биле үлетпүр бүдүрүлгезиниң немей өзүлдезиниң 98,5 хуузу чедип алдынган.

Республиканың үлетпүрү бирги кварталда көмүр-даш казып тыварының, даг-дугу, түүйбу, эжик блоктары, дилиг материалдары, кидис болгаш хом идик, дааранылга кылыгларының, чалаң сүт продукциязы, далган, комбикормнар, ээртпес суксуннар, кондитер кылыглары бүдүрериниң даалгаларын күүсеткен. Бирги кварталда 900 кубометр демир-бетон кылыглары, 2,2 муң кубометр керамзит-сайы, 55 муң рубль түңнүг культура-амыдырал бараанныарын, 2,2 муң кезек трикотаж даштыы хепти чедир бербээн.

Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиткен бүдүрүлгелер кээрэлиг хүлээлгелер талазы-биле даалгаларын 99,6 хуу күүсеткен, а арыг орулга алырының планын 156,9 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың-биле деңнээрге, бүдүрүлге хемчээли 5,5 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 8,3 хуу өскен.

Ажыл-чорудулганың чаа байдалдарында тывылгыр чорук, чарыгдалдарны болгаш орулганы санап билири онзагай чугула апарганда, чамдык бүдүрүлгелер эрги ёзу-биле ажылдап, чүгле бүдүрүлге хемчээли сүрер, шынарже, продукцияның сайгарылгазынче сагыш салбас чоруу камгалдаа таварышпас.

Допчуналды республиканың Статистика эргелелиниң специалистери белеткээн.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

1988 чылдың апрель 29-та 8 шактан 13 шакка чедир улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы **АЛЕКСАНДР ДАМДЫНОВИЧ МОНГУШ**-биле коллективтиг сад болгаш огород ажылының, чурттакчы чоннуң картофель олуртур айтырыгларының талазы-биле телефон дамчыштыр дорт чугаалажып болур. Телефону — 3-39-10.

Беш чылдың фондузунга

Республикага эрткен коммунистиг субботниктиң түңнелдери

В. И. Лениннин төрүттүнгенинден бээр 118 чылынга түрескээткен коммунистиг субботниктиң республикага эрткениниң түңнелдерин республика штавы үндүрген. Субботник беш чылдың фондузунга төлептиг салыышкын болган.

Үлетпүрнүң, транспорттуң, чоннуң амыдырал хандырылгазының адырының бүдүрүлгелеринге, албан черлеринге, тудуг организацияларынга, совхозтарга, хоорай, суурларның чаагайжыдылгазынга 157370 хире кижи ажылдаан. Олар ажылдап алдынган акша-хөреңгиден 211 муң ажыг рубльди беш чыл фондузунче шилчиткен.

Боттарының ажылдаар туруштарынга 51 муң хире кижи ажылдаан, олар 281 муң рубльдиң продукциязын, оон иштинде 93 муң рубльге чонну хереглел бараанныарын бүдүрген. Эң хөй хемчээлдиг продукцияны В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинат, Кызылдың эът комбинады, «Тыва сүт агроүлетпүр» каттыжыышкын, «Тудуг кезектери» комбинат, дааранылга фабриказы, алгы заводу, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези, Элегес-Аксының хана материалдарының заводу берген. Шупту бүдүрүлгелер субботникке уткуштур планнаан ажылдарын күүсеткен. Ажыл-ишчилер эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылды көргүскен.

Субботник хүнүнде 2300 тонна хөмүр-дашты казып тывкан, 285 кубометр эптээр демир-бетонну, 447 кубометр дилиг материалдарын, 476 эжеш кидис, 366 эжеш хом идиктерни, 29,9 муң рубльге дааранылга кылыгларын, 12,6 тонна эътти, 3,5 тонна колбасаны, 7,2 тонна кондитер кылыгларын, 90 тонна далганы, 130 тонна холуксаалыг мал чеммерин бүдүрген.

Республиканың тудуг шөлдеринге субботник хүнүнде ажыл эң хайныышкынныг чоруп турган. Тудугжуларга өске организациялардан, албан черлеринден хөй кижи дузалажып келген. Ниитизи-биле 351 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары кылдынган. Дыка хөй бригадалар аңаа хүннерниң үлүүн үсчок ажырган. Күштүң кол кезиин ажыглалга кирер тудугларга мөөңнээн. «Тыва тудуг» трестиң, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының тудуг шөлдеринге эң улуг хемчээлдиг ажылдар кылдынган. Шефтеп турар тудугжулар — «Мособлстрой», «Ленобластрой», «Саратовагропромстрой», «Алтайэлеваторстрой» болгаш өске-даа тудуг организацияларының төлээлекчилери шалыпчы ажылдаан.

Транспорт бүдүрүлгелериниң коллективтери база күжениишкинниг ажылдаан. Чолаачылар улус ажыл-агыйының 41300 тонна чүъктерин субботникке киириштир сөөрткен. № 2 АТБ-ниң, Ак-Довурак АТБ-зиниң, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының, «Тыва суг тудуг» трестиң АТБ-ларының коллективтери улуг үлүүн киирген.

Республиканың совхозтарынга субботник организастыг бедик деңнелге эрткен. Кадээ ажыл-агыйның 40,5 муң ажыл-ишчилери продукция бүдүрериңге, техника септелгезинге, часкы хову ажылдарынга белеткелге, а чамдык совхозтарга шык базырылгазынга, суггарылга системаларының, мал кажааларының арыглаашкын, септелгезинге ажылдаан. Улуг-Хем, Таңды, Мөңгүн-Тайга районнарның ажыл-ишчилери эң организастыг чоруун көргүскен.

Камнап алдынган чиг эт, материалдар, энергия курлавырлары-биле ажылдаары — ленинчи коммунистиг субботниктерниң бир онзагай талазы ол. Бо чылын 1500 ажыг кижи, оон иштинде 500 чолаачы камнап алдынган курлавырлары-биле ажылдаан.

Ленинчи коммунистиг субботник республиканың ажылчы чону партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседир, беш чылдың планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерни чедир болгаш ажыр боттандырар дээш эрес-шудургу ажылдап турарын база катап көргүзүп, эде тургустунуушкунну уламчылаашкыны-биле хамык чок чоруп орарын бадыткаан.

Улусчу контроль

АЖЫЛ-АГЫЙЖЫ ЭВЕС ЧОРУКТУҢ УРЖУКТАРЫ

Районнуң улусчу контроль комитеди ажыл-агыйларда эът бүдүрүлгезин көвүдедириниң курлавырларын канчаар ажыглап турарының дугайында февраль, март айларда совхозтарга массалыг хыналдаларны организастаан. Аңаа чер-черлерде улусчу контроль бөлүктериниң удуртукчуларын, комитеттиң штаттан дашкаар ажылдакчыларын болгаш кедээ ажыл-агыйның специалистерин киириштирген.

Эрткен чылын күрүнеге эът садар планын күүсеткен-даа болза, районнуң беш ажыл-агыйы эът бүдүрериниң планын күүсетпээн.

Янзы-бүрү чылдагааннар-биле чыл санында малдың өлүп хораар чоруу кызырылбайн турар. Чүгле эрткен чылын 611 баш бода мал, 5848 шээр мал, 1216 хаван, 134 чылгы мал өлүп хораан. Ол дээрге 660 тонна хире эът-дир. Оон ажыл-агыйлар 1 млн. 134 муң рубль когаралга таварышкан. Оон уржуундан малдың баш санын өстүрериниң планын күүсетпээн. Чүгле «Бүрен» совхозтан 200 бода мал, 1536 шээр мал, 169 хаван өлүп хораан. «Кызыл тук» совхозтан хаванның өлүрү 3 катап хөй болган.

Ниитиниң малының өлүп хорап турарының чылдагаазы совхозтарның удуртукчуларының болгаш зооветспециалистериниң ажыл-агыйжы эвес чоруундан болгаш мал ажылының технологиязын хажыдып турганындан болганы хыналдадан илерээн. Чайгы үеде малдың семиртилгезинге кичээнгейни база кошкаткан. Күрүнеге саткан бода малдарның 13 хуузу ортумактан куду, 4 хуузу арган болган. Шээр малдың база ындыг. Оон уржуундан совхозтар 370 муң рубльди чедир албаан. Ниитиниң малын чидирери, оорладыры хөй. Эрткен чылын 78 бода, 1120 шээр мал, 100 хаван болгаш 14 инек читкен. Оон нити когаралы 360 муң рубль болган. Янзы-бүрү чылдагааннар-биле бода болгаш шээр малдарны эътке херег-лээри-биле өлүрери көвүдээн 419 баш бода малды, 2768 шээр, 80 чылгы, 311 хаванны анаа хереглеп ажыглаан. Чамдык совхозтарда мал арып баксыраарга өлген малдың учётунга киириштирбези-биле өлүрер чоруктар бар.

Ажыл-агыйларда малдың баш санының өспейн турарының бир чылдагааны болза, чыл санында төрүүр чүс малга онаалтыр чаш төлдү эвээшти ап турарында. Эрткен чылын чүс малга онаалтыр 70 бызааны, 68 хураганы камгалап алганы куду көргүзүг-дүр. Районда 503 инек кызыраан. «Бурунгаар» совхозта төрүүр инектерниң 42 хуузу ындыг. «Кызыл тук» совхоз база эвээш бызааларны алган. «Бүрен» совхозтуң төрүүр хоюнуң 40 хуузу хураган бербээн.

Мал ажылында чамдык түскай эртемниглер ээ-харысалга чок болуп, ажыл технологиязын каржызы-биле хажыдып, аарый берген малдарны эмневейн турар. Янзы-бүрү чылдагааннар-биле бруцеллёз, туберкулёз сөөлгү үеде көвүдээн. Районда 600 баш сүттүг инектерни бруцеллёзтан аараанындан күрүнеге саткан. Амгы үеде муң ажыг бода мал аарып турары хыналдадан илерээн.

Бо талазы-биле районнуң улуг мал эмчизи В. П. Казанцев четпес ажылдап, ону чогуур үезинде хемчээн албайн келгенин хынакчылар тодараткан.

Амгы үеде районда мал кыштаглаашкынының эртип турары берге байдалда. Оон кол чылдагааны ажыл-агыйлар чайгы үеде малга четчир мал чемин белеткеп албаан. Оон уржуундан районнуң чамдык совхозтары мал чеми-биле чүгле 35—47 хуузу-биле хандыртынган. Бар арга-курлавырларны ажыглап турган болза, хөй мал чемин белеткеп ап болурунуң аргалары турган. Маңаа «Улуг Октябрь» совхозун чижекке киирип болур. Ол совхоз интенсивтиг технология-биле 200 гектар чериниң тараазын эрткен күзүн харга бастырган. Бир гектардан 20 центнер дүжүттү ажаап ап болур турган. Ол хар адаанда тарааны кыштың эгезинде совхозтуң чылгызынга чидиртип каан.

Шак мындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуундан малдың янзы-бүрү чылдагааннардан өлүп чораар чоруу көвүдээни ол. Бо чылдың февраль 26-дан март 21-ге чедир районда 115 бода, 1976 шээр мал, 80 хаван өлүп хораан. Эң хөй мал «Совет Тыва» болгаш «Улуг Октябрь» совхозтардан өлүп хораан. Ол совхозтарның удуртукчуларынга районнуң улусчу контроль комитеди шыңгыы хемчеглерни онааган.

Амгы үеде комитет, оон чер-черлерде бөлүктери кичээнгейни районда тургустунуп келген берге байдалдарны ажып эртеринге угландырып турар.

Климент ОЧУР-ООЛ.
Каа-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

СУСПАРАНЧЫЫН

Чамдык албан черлериниң бажыңнарының чанынга кижи шак-шагы-биле туруксаазы келир. Ооң чижээнге республиканың Иштики херектер министерствозу, Кызылдың 2, 3, 15 дугаар школалары, беш дугаар ясли-сад. Бухтуев кудумчузунда 30, 28, 20 дугаар бажыңнар, Рабочая кудумчузунда Михаил Кузнецовтуң бажыңы... Чараш черлер, «ногаан өңнүктеривистиң» бүргей үнген шөлдери найысылалда хөй. Ону шак ынчаар тудуп, хоорай чаагайжыдылгазынга күжүн, энергиязын, шак-үезин үндүрүп турар чүс-чүс кызылчыларга мөгейбес арга черле чок.

Ынчалза-даа найысылалдың нити хевирин суспарадып турар кудумчулар, бажыңнар, шөлдер эндерик болуп турары хомуданчыг. Улуг-Хемниң үлетпүр ажыл-агыйының, уран чүүл училищезиниң общежитиези, ногаа ынактар ниитилели, 50, 5, 40 дугаар садыглар, бир дугаар ПТУ, автоорук техникуму болгаш өске-даа черлерниң чаны кончуг багай чаагайжыттынган.

Ыяш үлетпүр ажыл-агыйынга хамаарыштыр айтырыгны маңаа кедүрүп көрейн. Улуг-Хемниң көвүрүг адаандан куду эрик-биле кылаштаар арга шуут чок. Ында чээрген, улуг-улуг ыяш материалдар дагланы берген чыдар. Ооң дагланы берген хуусаазы каш-каш чыл-биле санаттынар. Ыяшка «пөкнениң» аажок организациязында ажылдап турар. Боктан адырып алыры-биле дыка хөй ыяшты Дөге баарында өрттедип турар! Тайгазынга будун-будун өзүп турган арга-ыяшты хыдып кескеш, ону албан-биле бүдүрүлгениң девискээринче эккелгеш, ону ам катап сөөртүп, өрттедип-хуюктап турары ол.

Бүдүн улуг чудуктар хемаанчок, хыртың, эскинди, хирээнди, төжектер безин ажыктыг болгай. Ону чөптүг ажыглап, ооде дачаларга садарын чүге организастап болбазыл? Ынчаан чаңгыс улуг хемниистиң кыдыынга бок ыяштан бүткен даглар кайызын турар ийик. Ынчан хемниң арыг агаары база үргүлчү кижилерге бараан болур болгай.

Ам асфальт заводунуң дугайында. Ооң чыт-бузу кижилерге хораны чедирип турар. Оон ыжы-биле езулуг демиселди чорудары, ук бүдүрүлгени хоорай кызыгаарындан ындур көжеринге чедир айтырыгны тургузары күзенчиг. Хөй элезинниг, асфальт кылырынга херегләәр чайгаар бүткен материалдарлыг элээн ырак черге бүдүрүлгени тудуп алза кандыгыл.

Эң чүттүг черлерниң бирээзи — бир дугаар профтехучилище. Ооң өөредилге корпузунуң чанында бок төгер чер керакка чаржынчыг. Ону херим-биле чажыра тудуп каан. Ырак эвесте өрыгланыр черлерниң хир-богу эмин эрттир. Ындыг чүдек шөлдү хоорай иштинден дилеп тывары берге. Ол бүгү чылдан чылче катаптап-ла турар. Ынчалза-даа улус депутаттарының хоорай Совединиң күскому, найысылалдың санэпидстанция ажылдакчылары ону көрбээчеңнеп эртип турар. Чалыы салгалды өөредип, кижизидип турар өөредилге чериниң девискээри ындыг багай болурга канчап-даа таарышпазы кымга-даа билдингир.

Хоорайывыстың аян-шинчезин, арыг-шевергин таарымчалыг кылдыр тудуп тургузаалыңар, чаагайжыдылгаже, ногаанчыдылгаже кичээнгейден салып көрээлиңер.

Иван КОМБУ.

КОМИТЕТТЕРДЕ

Сүт-Хөл

Сүт-Хөл районнуң херелгекчилер ниитилелинде социалистиг өнчү канчаар кадагалаттынганын районнуң улусчу контроль комитединден тургускан комиссия хынап көрген. Бо талазы-биле партия болгаш чазактың айтыышкыннарының күүседиириниң хемчеглери алдынып турар, ынчалза-даа четпестер ам-даа бары хыналдадан илерээн.

Материал харысалгалыг ажылдарга ажылдакчыларны быжыглаарының чурумнары сагыттынып, олар-биле керээлер, оларның хууда херектери шын долдуртунуп, кадрларның билиг-мергежилин курстарга бедиттиниип, кооперативтиг өнчүнүң кадагалалын күштелдирер. Төтчеглекчи болгаш күш-ажылчы эвес орулга алыр чоруктар-биле демисел чорудар түскай комиссия план ёзугаар ажылдап турарын демдеглээн. Ук комиссия өртек комиссиязының, улусчу контроль бөлүүнүң кежигуннери-биле демнежип, удаа-дараа хыналдаларны чорудуп, оон түңнелдерин херелгекчилер ниитилелиниң баштаар черинин кичээнгейинге чедирип, сайгартырып турар апарган.

Ынчалза-даа баштаар черниң ап чорудуп турар хемчеглерин ам-даа күштелдирерин негеп турар четпестер, шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар бар болгулаан: ховар бараанн арны чажырып садар, садып алыкчылардан артыкка акша-көпеек алыр чоруктар садыглар-да болгаш столоваяда читпейн турар. Өре-самчыгдалдар, оорлаар чоруктар ам-даа бар боор турар. Хенертен чоруткан чаңгыс хыналдадан безин үлетпүр бараанн арының садыынга 153 рубльдиң, ажыл-агый бараанн арының садыынга 45 рубльдиң бараанн арны чажыртынган чыткан ы, столоваяга порция бүрүзүнүң өртээн 2 көпеекке улгаттырганы, чемненген улустан 13 көпеектен 1 рубльге чедир артыкка ап тары билдинген.

Ниитилел-биле ниитилелге эрткен чылын 98 үүрмек самчыгдал болдунган, оларның түңү 28 муң рубль, улуг хемчээлдиг самчыгдалдар 22 муң рубль ашкан, 4 оор чоруктуң түңнелинде 26 муң рубль ажыг түңнүг бараан читкен. Өре-самчыгдал кылган кижилерниң аразында чүнү-даа төлевейн турар улустар бар. Муң-муң рубль самчыгдалдар кылган хиреде-ле 2 кижи материал харысалгалыг ажылдарда хевээр артпышаан.

Ниитилелиң өнчүзүнүң кадагалалын хандырар, төтчеглекчи чоруктарны узуткаар, өре-самчыгдалдарны долу эгидер талазы-биле ажылды баштаар чер четпес чорудуп турарын комитеттиң хуралы хыналда түңнелин сайгарып турган демдеглээн. Баштаар черниң даргазы Б. Д. Ховалыгның, кол бухгалтер О. О. Ондарның четпестерни эдериниң хемчеглерин улам күштелдирер дугайында аазаашкыннарын контрольга алган.

Сарыг-Сеп

«Ленинчи орук» совхоз бот-орулга-чарылгалыг ажылдаарынче 1983 чылда-ла шилчээн. Амгы үеде чаа экономиктиг байдалга ажылдаарының чамдык дуржулгазы бо ажыл-агыйда бар апарган. Ынчангаш бригада болгаш өг-бүле керээлерин ёзугаар күш-ажыл организастаары канчаар ботташып турарын улусчу контроль комитеди бо совхозка хынап, чединикшиннерин болгаш четпестерин илередип, оларны совхозтуң удуртукчулары-биле эрткен хуралга сайгарган.

Бо ажыл-агыйда чер ажылының түскайлаң 5 звенозу, 2 сүт-бараан фермазы, бода малдың болгаш хаванның семиртилге звенолары, 13 хой-жу өг-бүле керээлиг ажылдап, боттарының составында 180 чыгам кижини хаара туткан. Чамдык эки түңнелдер эрткен чылын чедип алдынган. Белеткеттинген сигенниң болгаш сенажтың бот-өртээ планнаттынган турганындан чиигээн. Бода мал семиртилгезинде өг-бүле звенолары немелде девизиин планнаттынганындан база ажыр алган. Мерген сүт-баразн фермазында саан ал-бээн, өг-бүле керээзинде хой-жулар өскелериниден дээре көргүзүгтерлиг боор ылгалып, хураганны-даа, дүктү-даа планда кудулатпайн алгылаан.

Ынчалза-даа керээлиг коллективтерниң ажылының бүдүрүкчүлүү улуг өспээн. Ол болза, чаа арга-биле ажылдаарының курлавырлары ырак-та чедир ажыглаттынмааның көргүзүп турар. Керээлиг ажылдаан кижи бүрүзүнге онаалтыр бүдүрген продукцияның өртээ нити адырда бир ажылчынга хамаарыштыр бүдүрген продукцияның өртээнден 12-ден 30-ке хуу көвүдээн, совхозтуң нити түңнел көргүзүглерин экижидеринге неску салдар бербээн. Совхоз чылда чүгле 326 муң рубльдиң орулгазын алган. Бригада болгаш өг-бүле керээзин ёзулуг шиңгээдип албааны звеноларның, өг-бүлелерниң төнчү түңнелдери оон-даа эки болурунга ажылдың чаа хевирин ёзу барымдаалап удуртканы, өөредилге болгаш тайылбырның четпес болганы, учеттуң негелдеге дүүшпези, ажык-чарлыг чоруктуң эвээжи шаптыктаан. Ол чоруктарның түңнелинде керээлиг коллективтерниң кежигуннери дорт чарыгдалдарның камналгазынга сонуургал чок боор арткан. Ындыг камналгалар бар-даа болза, оон кезиң-чамдызын шаңнал кылдыр чаңгыс-даа керээлиг кижи албаан. Чер ажылдыг звеноларның ажылы сезоннуг боор артпышаан, оларның ажыл-ижи-биле хандыртынганы 60 —70 хуудан ашпайн турар болган.

Удуртукчуларның болгаш адырлар специалистериниң бот-орулга-чарылганың керээлерин, даалгаларын, негелделерин чедир ажылдап кылбайн, тайылбыр, өөредилгени чедир организаставайн, түңнелдерин, анализтерин өй-шаанда үндүрбейн турарын комитеттиң хуралында демдеглеп, совхоз директору Н. И. Котов, кол бухгалтери Никифорова, улуг экономист О. А. Шелехова оларның бригада болгаш өг-бүле керээлери-биле ажылды организастаарын сайзырангайжыдар дугайында аазаашкыннарын хүлээп алгаш, мурнакчы аргаларның шиңгээдип алырынга күш-ажылчы коллективтерниң боттарының санал-оналынга идепкейинге даянырын сүмелээн.

Каа-Хем суур

«Кара-Хаак» совхозта минералдыг чемишчидилгелер складтары чок, оон орнунга ажыглап турар серизиниң кыры дыттын, эргижирээн. А чылдың-на кээп турар чемишчидилгелерниң шыгжамыры баксыраш, чамдызы үрелип, төктүп, өл-шыктан дашталып турар. Эрткен чылдың күстен тура, совхозка келген 209 тонна чемишчидилгениң 30 тоннаазы ногаа шөлүнүң кыдыынга, ажык дээр адаанда, чамдызының шоодайлары чарылгаш төктүп, карга, довураккa боражып чыдар. Арткан 159 тоннаны Хавырга деп черде хову бригадазының турлааның чоогунда беш аңгы черде дүжүрген, база-ла төктүп, хорап, шынарын чидирип чыдар.

РАУК-түң удуртукчулары минералдыг чемишчидилгелерниң багай кадагалааның айтып, оларны бөлүп, савалап чылгаш, кырын шып, бөлүп кажаалаарын каш-даа удаа саналдаарга-даа, совхозтуң агрономнары кандыг-даа хемчег албаан. Ол сөзелар ниваар кыштаан, хар эрип эгелээрге, 20 тонна хире чемишчидилгге ажыглаттынмас кылдыр үрелген, ол 1660 рубль түңнүг когарал болгурган.

Совхозтуң кол агроному М. В. Петров биле агрохимик-агроном Е. В. Куницкинниң ажыл-агыйжы эвес чорук болдуруп турарының дугайын районнуң улусчу контроль комитеди дыңнааш, оларны донгуткан. Дыңнангыр эвес, ажыл чылзыр, күрүне өнчүзүнге ээ-харысалга чок чоруктуң түңнелинде болдунган когаралдың чамдызын эгидер сорулга-биле М. В. Петровтуң бир айда алыр шалының казыырын шиитпирлээн. РАУК-түң айтыышкыннарын дарый күүседирин эш Петров аазаан.

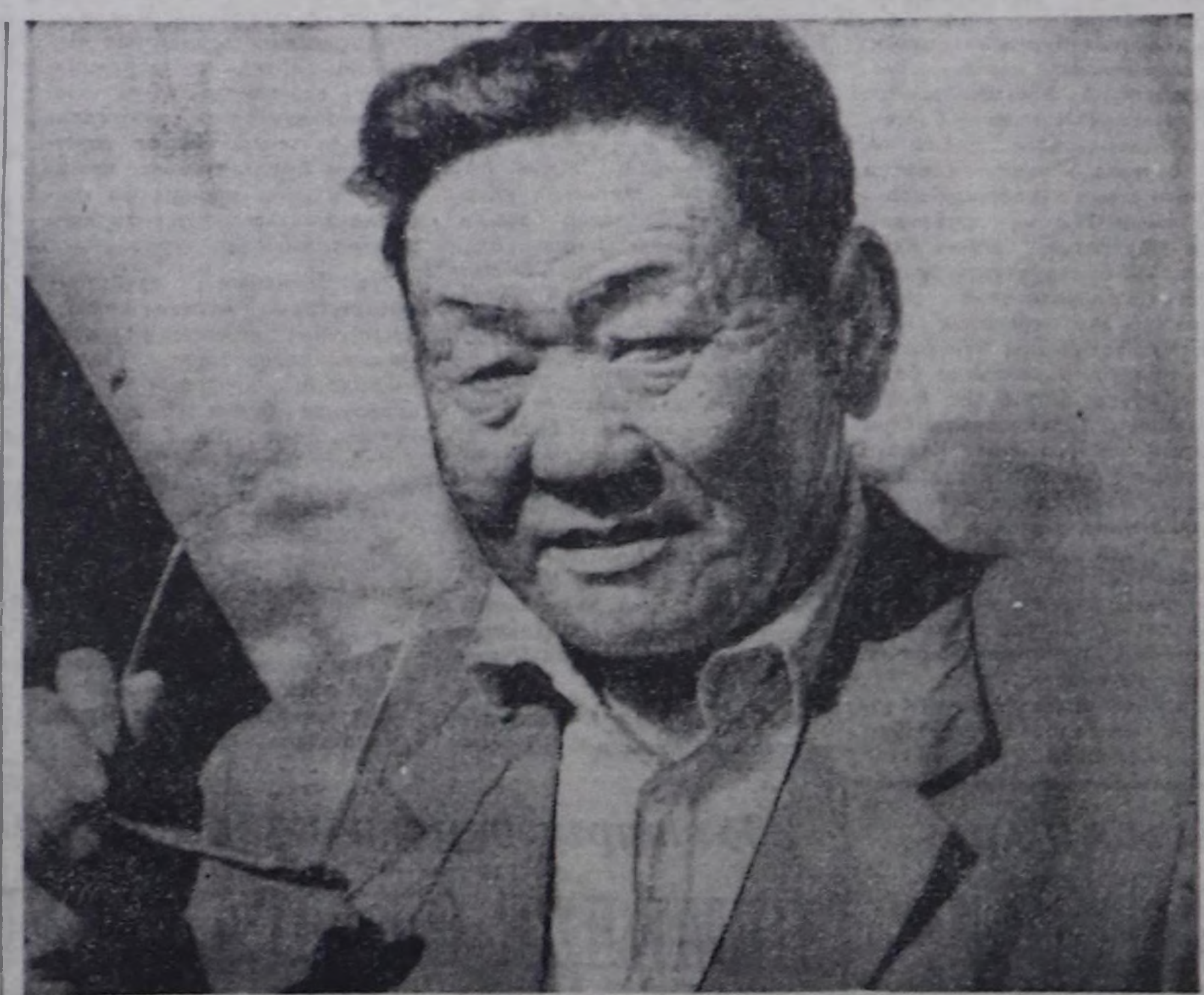

ЧУРУКТА: Бай-Тайганың «Бай-Тал» совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы Багдыр-оол Иргитович Өнүгү 21 кежигуннүг бөлүктүң ажылын доктаамал удуртуп, хыналдаларны аңгы-аңгы участоктарга чорудуп турар.

Эрткен айларда ниитиниң малының кыштаглаашкынында байдалды хынап көрген. Совхозтуң машиналарының өске-даа техниказының ажыглалының кандыг болуп турарын, ында столоваяның ажылын база хынап, бар четпестерни чайладырының талазы-биле хемчеглерни алганнар.

Бо ажыл-агыйда улусчу контроль бөлүүнүң ажылын районда эки деп санап, четпестерни илередип, ону дарый чайладырынга улуг дузаны чедирип келгенин демдеглеп турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДУЗАЛАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫ БОЛГАШ СОВХОЗ

Чоннуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге чедир кылыр ужурлуг ажылдар ам-даа хөй

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге «Сукпак» совхозтуң каңы хире киржип турарын Кызыл районнуң улусчу контроль комитединге дыңнаан. Аңаа илеткелди совхоз директорунуң хүлээлгезин күүседип турар Г. П. Дербин кылган.

Бо чылдың март бирге чедир байдал-биле алырга, Сукпак суурнуң чурттакчыларының хууда ажыл-агыйында 437 бода, 114 шээр мал, 463 хаван бар. Ол сан-чурагай малдың кайы-даа чүзүнүнүң өзүп турарын херечилеп турар. Суурнуң бүгү өрегелериниң тозан чеди хуузу янзы-бүрү ногаа аймаан өстүрүп, артыкшылын чоңга садып турар.

Совхозтуң удуртулгазы хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дээш мал чемин чоңга доктаамал садып турар. Чүгле январь, февраль айларда 23,5 тонна комбикормну, 99,1 тонна суланы, 106,4 тонна тараа кужурун, 40 тонна сигенни, 390 тонна эки шынарлыг пресстээн саванны чурттакчыларга саткан. Мал чемиинң белеткелиниң планы ажыр күүсеттинерге, тараа саванын кедээ ажыл-агыйның мурнакчыларынга халас сөөртүп берип турган. 1987 чылда мал ажылында социалистиг чарыштың эртемниинерге он баш бызааны (совхозтуң бодунуң дузалал ажыл-агыйындан) саткан.

Суурнуң чурттакчыларының хууда малының кадарылгазы апрель бирден ноябрь бирге чедир организастыг чорул турар. Хууда малдың ээлериниң дилээн ёзугаар, мал суггарар кудукту өрүмнеп дооскаш, электрижиткен. Ынчангаш малдың суггады кончуг тааржымчалыг болуп турар. Кур-Чер, Шамбалыг ышкаш, агып чыдар суу чок суурларда скважина кудуктардан хоолайларны ногаа өстүрер черлерже чоруткан. Ол бүгү ажылдарны чорударынга кедээ Совет күүскомунуң улусчу контроль бөлүктериниң удуртукчулары Ш. Дилгижек, Т. Козлова оларның боттуг үлүү кирген. «Алдын күс» деп делгелгени чыл бүрүде эрттирип турары огород ажылын хөгжүдеринге улуг идиг болуп турар.

Ынчалза-даа чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге чедир кылыр ужурлуг ажылдар хөй. Бо талазы-биле перспективтиг план ачыдаа тургустунмаан. Кедээ Советтиң депутады совхоз директору В. Бессонов, кедээ Совет күүскомунуң даргазы Д. Монгуш, профком даргазы ону чедир кылып албаан болган. Оон уламындан хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери эла-чайгаарлаашкынының агымынче кире берген. Хууда дузалал ажыл-агыйларының малын эмнээри кичээнгейден дашкаарлап турар, элээн каш мал арыгдан өлген. Кол мал эмчизи С. Плотников, мал ажылының килдис начальниги В. Усков маңаа кол буруулуг. Хуузунда малы, кужу, огороду чок кижилер ам-даа бар.

Аныяк малды, кушту чоңга садарын чедир организастап, чадап турар. Кожазында күш фабриказындан, кожа турары хаван ажаап өстүрер комплекстен кушту, хаванны, тоолайны чоңга чүге организастыг садып болбазыл?

Үстүнде четпестерни дарый чайладырын совхоз директору В. Бессоновка, кедээ Совет күүскомунуң даргазы Д. Монгушка, профком даргазы М. Сарыгларга районнуң улусчу контроль комитеди даскан.

Доржу ЧЫМБА.
Районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар инспектору.

МАЙДА, ИЮНЬДА

Республиканың Улусчу контроль комитединиң хыналдалары

Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларында хуу малды ниитиниң малындан аңгылап тургузарын организастап турарын болгаш хамаатыларның хуу малынга одар-белчиир, сиген кезер черлерни аңгылап берип турарының байдалын хынап көөр.

Мал чеми болгаш картофель, ногаа бүдүрерин улгаттырарынга сугаттыг черлерни шын болгаш ажыктыг ажыглаарының талазы-биле партияның, чазактың айтыышкыннарының күүселдезиниң хыналдазын республиканың ажыл-агыйларынга чорудар.

Чоңга медицина дузазын экижидериниң хемчеглерин республиканың Кадык камгалал министерствозунуң, чамдык районнарда кижи эмнелгелериниң кайы хире ап турарын хынап көөр.

СЭКП обкомунуң бюрозунуң болгаш Тыва АССР-ның Министрлер Чөвүлелиниң 1987 чылдың июнь 2-де хүлээп алганы «Кызыл хоорайның төп-чүткен чылыдылга системазын сайзырадырының болгаш хоорайның агаар бассейнинге газталыышкынны эвээжедириниң талазы-биле чорудар немелде хемчеглер дугайында» доктаалының күүселдезинге хамаарыштыр хыналданы июньда организастаар.

Хыналдаларны районнарның улусчу контроль комитеттериниң, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының калбак активиниң киржилгези-биле чорудар. Ам болур хыналдаларга хамаарыштыр санал-оналдарны болгаш медээлерни республиканың Улусчу контроль комитединге киирип болур. Телефоннарның дугаарлары: 2-23-04; 2-22-27; 2-34-88.

ХАЙЫРААН ХАДЫҢНАР

Арга-арыг — чоннуң байлаа. Ону камгалап кадагалаарынга кижи бүрүзү киржир хүлээлгелиг. Ындыг болбайн турганындан чамдык черлерде дег, бистиң Кызыл-Тайга суурда бойдус камгалалының талазы-биле ажыл чорул турар дээрзи берге.

Бодум шаам-биле кызыдарымга-даа, оон чүве үнместир. Суурувус баарында кезек хадыңнар үнген арыг турган. Чүгле хадың эвес, чыжыргана, чодураа, долаана, ыт-кады болгаш өске-даа ыяштар эвээш эвес турган. Чайын арга иштинге чоруурга, онзазын чүге деңнээр!

Хаван фермазы тургустунгаш дөрт чыл ажып турар. Хайыраан чараш хадыңныг арыгны хаваннар шуут хоозурадып каапкан. Ак мөөгүлер, чадаң каттар үнүп турган черлерниң соргаа безин артпаан.

Бо дугайында айтырыгны салбыр эргелекчизинге тургузуп, хаваннарның ажаакчызынга-даа чугаалап турган мен. «Чайын хаванны канчап кажаага тудар, дөмей буза чүктүп үне бээр» деп харыы алган мен.

Хемчик хем кежилдир бистиң кожаларывыс хем доңуп, дүрт туруптарга-ла, машинага богун чүдүргеш, бистиң арывыска төп каар. Та чеже машина бок чыылган. Алдыы Хадыңныг-Арыг шуут күзүрүм долган чер болган. Ында чоонле чүве чок. Үрелик демир-орунна р, даараныр, хеп чуур, сүт тырттар янзы-бүрү машиналар сектери, шил бузуу ооваланы берген чыдар.

Хайыраан арывыс бок-күзүрүм октаар чер болганынга хомудап турар бис. Бок төгер өске чер тывылбааны ол ийикпе, ол «чүъгүн» сөөрткен чолаачылар хадыңнарны сый база-база орук кылып алган. Харын-даа чамдык черлерниң ыяштарын чорууру нга таарымчалыг кылдыр одура шапкылап каапкан.

Чадаң ыяштарны, чаш өзүмнерни бок-биле базырып каапкарга, чүү үнер боор. Улуг кижилер ынчап турда, бичии чаштар бойдуска камныг болуп болур бе? Үлегер чокта, ону чугаалаан хереэ бар деп бе?

Лидия ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

СУЛАРАТКАНЫНЫҢ ТҮҢНЕЛИНДЕ

Рейд

1987—1988 чылдарда мал кыштаглаашкынының эртип турар байдалын Өвүр районнуң улусчу контроль комитеди биле ВЛКСМ райкомунуң «Комсомолчу прожектор» штавының каттышкан рейдизи «Кызыл тук» совхозка хынап чорааш.

Совхозтуң ажыл-ишчилери 1819 тонна бөдүүн мал чемин белеткеп, планын 101 хууга күүсеткен. Кышкы үеде 417 тонна кыыргынышты кезип белеткээн. Республиканың сайгарылга бөвазындан 50 тонна суланы, 54 тонна комбикормну малчын коданнарга сөөртүп чедиргилээн.

Ниитиниң малы 72 кыштагда кыштап турар. Кодан бүрүзүнде мал чеми дүжүртүнген. Оон аңгыда совхозтуң курлавырында 660 тонна бөдүүн мал чеми ам-даа бар.

Мал кыштаглаашкынының үезинде дузалакчы кадарчылар болгаш чаш хураганнар ажаары-биле 66 кижини немей үндүрген. Совхозтуң девискээринде хар чугаа дүшкен, агаар-бойдустуң байдалы эки, улуг соок чок болган, кышкы одарларны ажыглаарынга таарымчалыг турган.

Ындыг-даа болза, совхозтуң дирекциязының, мал ажылының түскай эртемниглериниң талазындан дээштиг хемчеглерни алырын кошкак организастап турар. Бойдустуң таарымчалыг байдалынга малдың ажаалдазынче кичээнгейни кошкадып, ылаңгыя чаш төлдү бүрүн камгалап алыр дээш ажылдың суларатканын рейд кежигуннери илереткен.

Чаш мал аарыгларынга удур алыр зооветеринарлыг хемчеглерни өй-шаанда боттандырбайн турар, чамдык коданнарны кижи күжү-биле чедир хандырбаан. Ажылынга мергежиивээн, харысалгазы чавыс, олутпай малчыннарның коданнарын хүн бүрүнүң хайгааралынга тургуспаанындан улуг-даа, чаш-даа малдарның өлүп хораар чоруу көвүдеп турар. Эрткен чылдың бо үезинде турган байдал-биле деңнээрге, шээр малдың хорамчазы көвүдеп, ооң иштинде чаш төлдүң өлүп хораар чоруу хөй болган. Чүгле бир кварталда 1126 чаш хураган, 5 бүдүрүкчү кошкар азыралы баксыраарындан чудап өлген.

Совхозта чаш хураганнарга минералдыг немей чемгерилге болур брикеттерни кылып-даа турза, ону кодан бүрүзүнге чедирип чемгерерин орайтап эгелээн. Ол ышкаш чаш малга ногаан шиви будуун, талдың чиңге чиирбей будуктарын хээмдектеп, чемингге немээрин практикалавайн турар.

Семиртилгезин кошкак, хураганнарын тоттурбайн турар коданнарга (Казараң, Хүлер-оол Ооржактар, Базыр Сат) болгаш өске-даа малдарга хураган эмискиктеп, ижиртир сүттү фермадан үзүктелиишкинниг сөөртүп турар.

Мал чемиинң курлавыры четчир-даа болза, малдың чемгерилгези болгаш суг-биле хандырылгазы четпес. Чаш хураганнарга чемни оңгачаларга, шагжааларга каап берип турза-даа, улуг малдарга чем каап бээр шагжа, коошпа, деспилери чедишпес. Бөдүүн мал чемин чер кырынга каап берип турарындан өдек, довураакка боражып, саза бестылып төтчеглеттинип турар.

Хойжу бригадаларда ийи-чаңгыс суг доскаарларын чыыглап, кажаалап алган малчыннардан өскелеринде улуг малды суггарбайн турар. Суг доскаарлары ажык черде малчыннарның суглары доңган, машиналар сугну сөөртүп турза-даа, оон чүгле малчыннар боттары ижер, чаш хураганнарга бээрин ап турар. Төрүүр хойлар сугну четчирибиле ишпейн турарындан хураганнарын тоттурбас, суду эвээш. Кудуктарны ажылдадып, хойларны ээлчештирип суггарбайн келген.

Чемгерилгези четпес, кошкак, хырны аш, арган хураганнарның организминге витаминнер болгаш микроэлементилер четпезинден холтактаар, кажаа, клеткалар чылгаар, дүк чиир чоруктар тыптып, оларның аксы кемдип, аарып, өлүп турар фактылар бары хыналдадан илерээн. Борис Саяның коданында хураганнарга аксы кемдиир аарыгның демдектери көстүп келгенде чаар эм, йодтуң ээлдирин чок болган. Калдар-оол Ооржактың коданындан 20, Маңнай-оол Кара-Салдан 80 ажыг хураган өлген.

Ол аарыгга удур ажыглаар эмнерниң курлавыры совхозта эвээжиндем ук аарыг хамылап, ок-боостаа, өкпе-хөректе шылчып турар. Аарыг эгелеп турда хураган кажаазынга, клеткаларга сеңмтарлыг арыглаашкынны кылып, чугайлаар, дезинфекциялаар ажылдарны чорутпаан.

Совхозта мал эмчилери ол ажылды суларадып, шүшпен ажылдап турар. Ооң тодаргай чижээ бо. Хорумнуг-Ой бригадазынга февраль 20-21-де мал санаашкынын кылган. Ол үеден март 3-ке чедир бригаданың мал эмчизи малчын коданнарга барбаан. Ол бригадада байдал дүвүреңчиг. Малчыннар Севек Ооржак, Болат-оол Саая, Шаалы Доңгак, Сарыг Ооржак, Михаил Ооржак, Орус-оол Саая оларның коданнарында хөй хураганнар болгаш улуг хойлар өлүп, хорап турар.

Ол ышкаш аптекада-даа, малчын коданнарда-даа чаа төрүттүнген хураганнарның хиниин чаар ээлдиригле р чок. Хиникге чурум ёзугаар эмнээшкин кылбайн турарындан ону дамчыштыр аарып турар хураганнар бар болганын хыналда үезинде түскай эртемниглер тодараткан.

Агаар-бойдустуң байдалы малга таарымчалыг эки-даа болза, төрүүр хойларның ара салыр, өлүг хураганнар төрүүрү көвей. Хой оолдаашкынының эгелээнден бээр 498 хой ара салган.

Бригадада малчыннарның акт документилерин чедир долдурбайн турар. Санаашкын үезинде өлген малдарны кодан актызынга «өлген» деп графага чаңгыс-даа башты айытпаан. Мал эмчилери өлген чаш малга өй-шаанда акт тургуспас, кажан ай отчёду келирге ара салгаң, четпес төрүттүнген кылдыр көргүзүп турган фактылар бар.

Мал ажылының специалистери коданнарга ховар барып, ында байдалды чедир билбес, ажылынче хамылаваc, малдың чемгерилгезинче, суггадынче кичээнгейни кошкаткан. Зооветспециалистер кыштаглаашкынның эки эрттирериниң совхозка штат кызырылгазы шаптыктап, зоотехниктер, мал эмчилери ажылынга четтикпейн турар деп тайылбырлап турары чөптүг эвес.

Совхоз төрүүр чүс хойга онаалтыр ам бо хүннерде 68 хураганны камгалап алган. Чаш малдарны кииир бижип, дугаарлаары-биле 3 хойжу бригадада түскай учётчиктерни тургускан. Ол хирезинде-ле чаш малда ол ажыл багай. Ооң чижээнге, Хорумнуг-Ой бригадазында учётчик, ол бригадада суг сөөртүр машинада чолаачы Даш-оол Саая февраль айда отчёт соонда малдарда төрүттүнген хураганнарның дугаарлаашкынын чорутпаанын айтып болур. Орус-оол Саяның коданында 68 хураганның кииир санаашкын актызы кылдынмаан. Халымы хойжу бригадазында 12 кодан санындан 3—10 чедир хураганнар дугаарлап, кииир бижиттинмээн турган.

Улуг-даа, чаш-даа малдың хорамчазын болдурбас, ооң чемгерилгезинче кол кичээнгейни угландырып, чаш хураганнарга борбак суланы үүрмектеп, ногаан шиви будуу, талдың чиңге чиирбей будуктары, терек карты, янзы-бүрү витаминнер, микроэлементилерлиг холуксаалар-биле хандырылгазын хүн бүрүнүң кичээнгейинге тургузары чугула. Харысалгазы чавыс ийи-чаңгыс малчыннарның ажылынге шыңгыы контрольду тургузуп, кижи күжү чедишпейн турар коданнарга немелде күшту үндүрүп, бүгү хемчеглерни алыр.

Рейд бригадазының кежигуннери: Мандыр САТ, Александр МОНГУШ, Владимир ДАПЫК, Анатолий ООРЖАК. Районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар инспекторлары.

Виктор ОНДАР. ВЛКСМ райкомунуң «Комсомолчу прожектор» штавының кежигүнү.

САЛБЫР ЭРГЕЛЕКЧИЗИ

Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң Кызылга ажыткан курузун доскаш соонда, Надежда Куулар Шемиге харылзаа салбырының эргелекчизи болуп ажылдай берген. Ажылынга харысаалгалыг, хөй акша-хөреңги-биле холбашкан ажылга бедик негелделиг, шынчы мөзү-шынарлыг ажылдакчы кылдыр Надежда Ойдуповна оон дараазында чылдарда Иймеде, Тере-Хаяда харылзаа салбырларын эргелекчилеп ажылдап чорааш бодун көргүскен.

Оон бээр он үш чыл эрткен. Надежда Ойдуповна Сүт-Хөл районнуң «Алдан-Маадыр» совхозта харылзаа салбырының эргелекчизи болуп ажылдаандан бээр база каш чыл болу берген. Оон ажылдап турар черинге чон хүн бүрүде хөй кээр. Ай санында пенсиязын, дузаламчы акшазын алыр дээш, пенсионерлер, иелер, ажаалга кассазында шыгжамырлыг ажылчы чон, солун, сеткүүл чагыдылгазының чедирилгезиниң айтырыгларын тургузуп келген кижилер... Телефон-биле хоорайлар аразының чугаалажышкыннары, телеграммалар хүлээп алыры — ажыл хүнүнүң-не чай чок болур. Харылзаа салбырынга кырганнар, аныяк-чалыылар — кымнар келбес боор. Надежда Ойдуповна оларның кижи бүрүзү-биле эптиг, ээлдек чугаалажыр. Келген херээн бүдүрүп, айтырыын шиитпирлеп бээр.

Алдан-Маадыр суурда радио доктаамал чугаалап турар. 50 номерлиг АТС-тиң ажылы багай эвес. Ол дээрге техниктиг билии элээн шыырак Сергей Кенденович Иргиттиң кызымак ажылындан хамааржып турар.

Районнуң харылзаа бөлүгүнден почта чедирилгези дыка, берге байдалга турган. Сөөлгү үеде бо ажыл чүгээртээн, почта хүннүң чыгыы кээп турар апарган. Почтачылар Чылбаа Моңгуш, Хүна Ооржак, малчыннарга почта чедирикчизи Зоя Ооржак олар чоннуң парлалга чагыдылгазын, чагаа-бижиин саадал чокка чедирип турарлар.

Алдан-Маадырның Н. О. Куулар удурткан харылзаа салбырының коллективи районнуң харылзаачыларының ортузунда социалистиг чарышка оон мурнунда-даа чылдарда улаа-дараа тиилекчи болуп, шилчиир кызыл тукту чаалап ап келген. Эрткен юбилейлиг чылда бүгү көргүзүглер талазы-биле планныг онаалдаларын күүсеткеш, бо коллектив база катап бирги черни алган.

Ажылынга ак сеткилдиг, кызымаккай чоруу дээш, чедип алган бедик көргүзүглери дээш, Надежда Куулар хөй удаа өртектиг белектер, хүндүлел бижиктер-биле шаңнадып келген. Оларның аразында бир шаңнал—1985 чылда Москвадан келген хыналдага бадыткаттынган эки көргүзүглери дээш шаңнаткан диплому, шынап-ла, оон ажылының эки шынарлыын көргүзүп турар.

Надежда Куулар—беш уруглуң иези. Өөнүң ээзи школада бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери Борис Комбуевич Куулар-биле уругларын эптиг, демниг кижизидип турарлар.

Ажылынга негелделиг, кижизиг чаагай мөзү-шынарлыг аныяк ажылдакчы иени түс черниң партия, совет органнары, хереэженнер чөвүлели кичээнгейге ап, хөй-ниити ажылдарынга база идепкейлиг киириштирери күзенчиг.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТА: почта салбырының эргелекчизи Н. Куулар. Авторнуң фотозу.

«Шынга» парлаттынган соонда

КУРОРТТАРЫВЫС БАЙДАЛЫ

Бо чылдың февральда «Шын» солунга «Үш-Белдир таптаашкында хевээр» болгаш «Чедер-Хөлдүң ыйгылы» деп корреспонденциялар парлаттынган. Ында дүвүренчиг байдалды көргүскүлээн. Аңаа хамаарыштыр номчукчуларның саналдарын, сүмелерин «Шынга» чырыдып-даа турган. Ам база оларга холбаштыр Тыва профоблчөвүлелдиң секретары Ч. С. Моңгуштуң чүүлүн парладывыс.

Ол парлаттынган чүүлдерни профэвилелдериниң область чөвүлелинге чугаалажып көрген. «Тыва автотранс» каттыжышкыны Үш-Белдир курорт талазы-биле чагыкчы-даа, күүсекчи-даа болуп турар. Чогум-на ол каттыжышкынының шуптең ажылының уржуу-биле мында бир эмнелгер чаа корпустуң тудуун үр үе иштинде тудуп келген. Дыштанмышаан, эмнедип турар кижилер озал-ондак болгу дег ирип, эргижирээн корпуста кирип турар. Чаа корпустуң тудуун ол каттыжышкын 1980 чылдан эгелээн. Оон шуудавайн турар чылдагааны планда киирбээнинден акша-хөреңги болгаш тудуг материалдары-биле хандырылга кошкак, а оон ыңай херек чүүлдерни сөөртүп алырынга аргыжылга байдалы база кончуг шаптыктаар-дыр деп ук каттыжышкын санап турар. Ол база харын чөптүг чылдагааннар боор болур, ынчалза-даа оон ужунуп үнер арга мынча хөй чылдар иштинде канчап тывылбайн турары? Чогуур черлерге айтырыгны тургузуп, боттуг дузаны ап, өске-даа аргаларны база бодап тып көрзе? Ол курортта самолет ужудуп үнер шөлдү ам он дөрт чыл иштинде кылып келгеш, «Тыва хамааты тудуг» трест мынчага чедир доозуп чадап каан. Чүък сөөртүлгезинге болгаш пассажирлерниң ыңай-бээр аргыжарынга ол кончуг таарымча чок боор турар.

Чамдыкта үстүкү черлерден деткип, идигип берип турдала, боттарывыстың-на идепкей чок чоруувусту көргүзе бээр-дир бис. Чижээ, санаторий-курорт албан черлериниң тудуун. Тыва АССР-те 1981—1989 чылдарда туристиг баазаларын болгаш өске-даа объектилер база Үш-Белдир курортка 300 олуттуг клуб-столовая тудугларын кылып алыр акша-хөреңги көрдүнген. Республиканың тудуг организацияларының чаңгызы-даа аңаа күүсекчи болур хөөн чок болганы элдеп. Чагыгларны күүседири шуут, берге дээш чаңгыс-даа организация аңаа чөпшээрешпээн. Ындыг болганда, бо чылын профэвилелдериниң курорттар талазы-биле эргелелдиң Төп чөвүлели, Красноярскиниң девискээр аайы-биле курорттар чөвүлели болгаш Тыва профоблчөвүлел кады дугурушкаш, Үш-Белдирге 200 олуттуг клубту ажыл-агыйжы арга-биле тударын шиитпирлээн. Амгы үеде белеткел ажылдары чоруп турар, а тудугну бо чылын эгелээр.

Февраль 26-да Үш-Белдир курортка Красноярскиниң девискээр аайы-биле курорт чөвүлелиниң улуг инженери П. Е. Шипулин, «Тыва автотранс» каттыжышкынының начальнигиниң оралакчызы П. А. Морозов, Красноярскиниң девискээр курорт чөвүлелиниң даргазының кадыкшылга талазы-биле Тывада оралакчызы Д. М. Кара-Сал олар барып, эмнээшкин корпузунуң тудуун бо чылда кады тудуп доозарын дугуржуп алган.

Амгы үеде курорттуң чаартылга тудуунуң ажылын удуртуп башкарарын Кызыл районнуң эргезинде кылдыр шилчиткен. Районнуң болгаш курорттуң удуртур ажылдакчылары аңаа келген кижилерниң паспортун ыяап-ла хынап көрүп тургаш, хүлээп алырын чурумчуткан. Бо чылдан эгелеп, курорт биле Кызыл аразынга радио харылзаазы доктаамал турар. Үш-Белдир курортту республиканың харылзаазының бүдүрүлге-техниктиг эргелели улуг күштүг радиостанция-биле хандырган.

Профэвилел чөвүлели курорттуң директору В. С. Доспанга хамаарыштыр оон ажылының стилиниң болгаш методиказын шын эвезиниң талазы-биле сагындырыгны берген. Ылангыя кадрларны шилип алыр болгаш оларны ажылга хуваар, кижизидер талазы-биле ажыл кошкак, эреңгей байдалга турган. Илереттинген четпестерни эде тургустунуушкуннуң негелдезинге дүүштүр чаартып, экижидерин ол хүлээнген. Оон ыңай, бо чылдың июнь бирээге чедир дөрткү сезонда келген кижилерге белен турар кылдыр чурттаалга корпустарынче чылыг дамчыдылгазының херекселдерин тургузар хуусааны айыткан. Ол ышкаш курорттуң дузалал ажыл-агыйының малын өлүрген болгаш чидирген буруулуг кижилерден оон өртээн төлеттирерин директорга даалыдырган.

Оон-биле кады Чедер хөлдүң, оон эмнелгезинге ужур-дузазының талазы-биле чугула ажылдарны кылып, ону долгандыр турар бойдусту камгалаары-биле харылзаа чогуур албан, организациялар чамдык хемчеглерни ап эгелей берген. 1985 чылдан бээр үш чылдыг план ёзугаар Тываның геология экспедициязы хөлдү долгандыр дустуг болгаш эм болур шынарлыг сугларны хынап, шинчилеп эгелээн. Баштайгы түңнелдерни ёзугаар алырга, хөлдүң чоон талакы эриинде дус чок, эки аржаан суг болгаш рапа тывылган боор турар. Ол курлавырны 1989 чылдың бирги чартыында долузу-биле ажыглап эгелээр. Чедер хөлдүң эм шынарлыг курлавырын камгалаар, ону камныг, ой-чижектиг ажыглаар талазы-биле тускай документилерге даянгаш, тодаргай шиитпирин үндүргеш, ону сагыыры болгаш барымдаалаары, ынчаар чурумчудары база кончуг чугула апарган.

Сөөлгү чылдарда хөлдүң суунуң соглуп-сыыган, хирлээн чылдары, биезги ышкаш, ындыг куштар болгаш дириг амытаннар аймаа барык чок апарганын чамдык авторларның бижип турары черле чөптүг. Кызыл — Эрзин оруун кылбаанда хөлче Кара-Суг деп бичии хемчигеш агып кирип чыдканын билир бис. Ол, далайга дамды дуза дээн ышкаш, хөлдүң суун улам элбекшидип, эриктерниң кежты, оът-сигенин, үнүш-бойдузун хөлбең ногаан кылдыр суггарып турган. А кажан улуг чаа орук тургустунган соонда, ол хемчигеш чер четпейн, ара боглуп калган. Оон Чедер хөлдүң бичии, «ажылчын» чемгерикчизи чок апаарга, оон суу чоорту сыыгап эгелээн. Бир чылдагаан база мында боор деп санап турар бис.

Оон ыңай, Чедер хөлдү долгандыр хову-шөлдү каш-каш чыл улай тарып, ындарын каапкан. «Тиилелге» совхозтуң төвү Кур-Чер суур база хөлдүң чоогунда. Бо база-ла хөлге багай салдарны чедирген. Хөлдү долгандыр өлезиннер тыптып келген, хорлуг дустуг апарган, дус чок кара суглар читкен.

Ынчангаш чамдык бижикчилер хөлдү долгандыр ногаан ыяш тарыырын сүмелеп турар-дыр. Ол болдуур бе, кандыг? Чедер хөл дээрге бодуң база-ла бойдустуң бир онзагай чаналгазы-дыр. А ыяштар тарып олурткурунга минералдыг болгаш химиктиг чемиштирдиглер негеттинер бо. Ындыг болганда, хөлдүң суунуң эм болур шынары кошкаары, азы шуут чиде бээри магат чок. Оон ыңай, ылангыя часкы болгаш күскү үеде мындыг-ла ховартаан суг куштарын тотчеглекчилерниң оорлап өлүрер чоруу — хөлдүң «арыы», көрүш чок апар чылдарынга салдарлыг боор турары хомуданчыг.

1987 чылда геология экспедициязының саналын ёзугаар алырга, хөлдүң эм шынарлыг чиңгенир малтаашкынныг курлавыры ийи миллион кубометр чедип турар болгаш каш-каш чүс чылдар иштинде четчир деп көрген. Оон ыңай дустуг, рапа бүдүмел холумактыг курлавыры мында база хөй тывылган.

Чедер хөлдүң болгаш ону долгандыр турар бойдустуң амгы байдалын экижидер, оон «амы-тынын» камгалап алыр улуг хемчеглерни эртем-шинчилел черлериниң сүмезин, саналын ёзугаар калбаа-биле боттандырып эгелээр. Ол организациялар шинчилел ажылының түңнелин 1989 чылда дыңнадырын аазап турар. А бижикчилерниң саналдарын профоблчөвүлел өөренип көрген, деткип, хамаарылгалыг өске албан, организациялар-биле бир демниг хөделир.

Чаагай-оол МОҢГУШ, Тыва профоблчөвүлелиниң секретары.

«ПЛАН КҮҮСЕТТИНГЕН»

Шак мындыг харыыны «Шын» солуннуң редакциязы Туранда ыяш белеткээр пункттуң начальниги В. Я. Чудовсковтан алган.

Күрзайгаарал лабораториязының болгаш «Шынның» кады чоруткан рейдизиниң «Сорттары будалчак дилиг материалдары» деп эгелиг чүүлү бо чылдың март 5-те № 55 «Шынга» парлаттынган турган. Дилиг материалдарын сорттап турарында хажыдыышкыннарны, соңга блоктарының тургузуу шын эвезин, ону тудуштурган черлери болгаш хемчээли стандарттарга дүүшпезин, соңга блоктарының кезектерин хырбалавайн, аңаа-ла эптеп каап турарын рейд материалдарынга шүгүмчүлээн.

Шак мындыг хажыдыышкыннар боор турда, техниктиг хыналда килдизиниң мастери А. Г. Кирюшкин бүдүрген продукцияның шынарын хынаарын кошкатканы, негелде чок ажылдап турарын, технологтуг дериг-херекселдер эргижирээнин, ажылчыннарга ажылдаарынга, чемненириинге таарымчалыг байдалдар тургустунмааның, столовая шуут хагдынганын база айыткан турган.

Мону хемчег ап, эдип алыры-биле чорударывыска, ыяш белеткээр пункттуң начальниги В. Я. Чудовсков эреңгей харыыны редакцияже чоруткан. Бирээ кварталдың планы күүсеттинген. План 460 муң рубль, күүсеткени дээш чүнү-даа биживээн база элдеп. Ыяш чондурар ийи станокту март айда алган, ам оларны эптеп турар. Артык кезектер чок боор турарындан механизмнерни үр үениң иштинде септеп турар. «Тыва агролеспур тудуг» каттыжышкынының тудуг лабораториязында стандарттар талазы-биле сургаалдалыг бижиктер чок боор турарындан мастер А. Кирюшкин дүрүм-саавырлар-биле четче хандыртынмаан.

Бо үстүнде харыыдан алгаш көөрге, солунга парлаттынган шүгүмчүлелдиг чүүлден кандыг түңнелди үндүргени, четпестерни чайладыр, эдип алыр талазы-биле кандыг хемчеглерни ап чорудуп турары билдинмес боор турар. Ынчангаш ук харыы эреңгей болган.

«Шынга» харыы

ЭЛЕКТРИЖИДЕР ДЭЭН

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырының кадарчызы Норбу Куулярның «Дузалап көрүңер» деп чүүлү «Шынга» март 31-де парлаттынган.

Кыштаанга чедир электри шугумун киирип каандан бээр 2-3 чыл эрткен болза-даа, ону төнчүзүнге чедир кылбаанындан малчын электри чырыын чаңгыс-даа ажыглап көрбээнинге хомудап турар. Шүгүмчүлелге харыыны «Чыраа-Бажы» совхозтуң дирекциязы берген.

Ук чүүлге хамаарыштыр сайгарылганы совхозтуң техниктиг чөвүлелинге кылганын харыыда дыңнаткан. Аңаа Ак-Довуракта электри хандырылгага чериниң, Чадаанада кодээ электри хандырылгага чериниң төлээлерин киириштирген.

Шүгүмчүлел шын болуп, бадыткаттынган. Бо талазы-биле совхозтуң дирекциязы ол ажылды кылыр ужурлуг үстүнде адаттынган организацияларга чыл санында айтырыгны тургузуп келген. Ынчалза-даа Ак-Довурактың электриктери «трансформатор чок» дээш мынчага чылзып келгенин харыыда тайылбырлаан.

Насостуг кудуктуң суунуң эвээш болганындан ажылдаваанын ажыглап турган малчыннар бадыткап турар.

Техчөвүлелдиң шиитпирлээни: бо чылдың майга чедир ук кыштагны электрижидер, кудукту ажылдадыры-биле үш таладан демнежип кылыр.

ТҮҢНЕЛ ХУРАЛ

КАБУЛ (СЭТА). Афганистан Республиканың Национал чөвүлелинге соңгулдалар талазы-биле төп комиссияның түңнел хуралы афган нийысылалга болган. Чыылганнарга чүве чугаалааш, Афганистанның Национал фронтузунуң Төп чөвүлелиниң даргазы, Национал чөвүлелге соңгулдалар талазы-биле төп комиссияның даргазы А. Р. Хатеф соңгулдаларга 1,5 миллион ажыг кижи киришкен деп демдеглээн. Ол сан-түң соңгукчуларның медерелиниң болгаш идепкейлииниң өскенин херечилеп турар. Соңгулдаларга ниитилелдиң бүгү бөлүктериниң, бүгү политиктиг партияларның, оппозицияның төлээлекчилери, шериг албанныглар, мурнунда чурттан үнүп чорутканнар, көшкүннер киришкени фактызы соңгулдаларның демократтыг характерин бадыткап турар.

Хуралга Афганистан Республиканың президентизи Наджибулла чүве чугаалаан. Эрткен соңгулдалар чурттуң политиктиг болгаш хөй-ниити амыдыралынга чугула болуушкун болган деп, ол демдеглээн. Олар афган улустуң тайбыңче чүткүлүн көргүскен. Каттышкан чазакты болгаш хөй партиялыг системаны тургузары национал эптежилге политиказын чедиишкинниг боттандырып чорударынга барааш болур деп, оратор демдеглээн.

делегей медээлери

ЧССР-НИҢ ЧАА ЧАЗАА

ПРАГА. (СЭТА). ЧКП Төп Комитединиң болгаш ЧССР-ниң Национал фронтузунуң ТК-зының Президиумунуң саналдааны ЧССР-ниң чаа чазааның составын ЧССР-ниң президентизи Г. Гусак бадылаан. ЧССР-ниң президентизиниң киржилгези-биле Прага Градынга ЧССР-ниң чазааның министрлериниң даңгыраа хүлээп алыр ёзулалы болган.

Чаа чазактың өмүнээзинден оон даргазы Л. Штроугал көргүскен бүзүрел дээш өөрүп четтиргенин илередип, ЧКП-ниң XVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып чорудар дээш чаа чазак бүгү күштү үндүрерин бүзүреткен.

Бодунуң ажыл-чорудулгазынга чазак ЧКП Төп Комитединиң, ЧССР-ниң Национал фронтузунуң болгаш республиканың президентизиниң талазындан долу деткимчени алырынга идегеп болуру Г. Гусак бүзүреткен болгаш ажылга чедиишкиннерни чазак кежигүннеринге күзээн.

МУРНУУ-АФРИКА РЕСПУБЛИКА. Мурнуу-Африкага демократтыг 17 организацияның, оон иштинде Каттышкан демократтыг фронтунуң ажыл-чорудулгазынга эрге-чагыргаларның тургускан хоругдалынга хамаарыштыр Кейптаунга болган маршка чүс-чүс мурнуу-африка студентилер киришкен. Чыскаалганнарга удур расисчилер полицияның кезектерин чоруткан.

ЧУРУКТА: марш үезинде. Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

Дузалал ажыл-агыйы

Боттуң күжү...

Баян-Кол. Ол атты эдилээн черлер республиканың девискээринде каш-даа бар. Оларның онзагай ылгавыры —оът-тут-суглуу. Улуг-Хемче, Тываның улуг өске-даа хемнеринче агып баткан суглардыг ол черлерде чайлаглар, кыштаглар, мал чемнериниң шөлдери, шынап-ла, байлак болуп турарын Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң шээр малының кыштаглары элээн Баян-Кол маңаа база бир бадыткал. Ол турлагларның бирээзинде хоочун малчын, кошкар кадарчызы Мижит-оол Салчак чурттап олурар.

— Мал ажылында элээн үр болу бердим — деп, бодунуң ажыл-ижин меңээ ол таныштырып эгеледи. — Шээр мал кадарарга кижиниң чай чогу кончуг боор-дур. Шөлээзэрн, дыштаныры, ол хамаанчок эмчилээри чамдыкта барык болдуннас-тыр. Хөй кадарчызы кижиниң оруунга түр када безин ажылдаар кижи тывылбас, ол чорук бистиң районнуң кайы-даа совхозтарында ындыг боор. Мал ажылының чымыжы аажок болурга, хойжулаар күзелдиглер, совхозтарда кижи күжүнүң курлавыры бар-даа болза, амдыызында эвээш.

Бир эвес хойжуларның амыдырал-чуртталгазынче кичээнгей салыр болза, хөй кадарыксаарларның саны өзер болгай аан—деп демдеглеп, бо талазы-биле байдал амдыызында чөжемейниң-даа берге болза, «хойлуг кижи каас» деп үлегер домактың шынныын бодунуң амыдыралында бээ болуп турар чижектер-биле малчын шыңзыдар кижи болду.

— Ажыл телевиринден аңгыда, хойжунуң хууда ажылы база бар. Ол дээрге оол хуу малы-дыр ийин. Чүгле хууда ийи-чаңгызын ажаап өстүрер, ооң ажыкын көөр дээш ниитизин малын кадарып олурарлар эвээш эвес. Бо таварылгада кижиниң база совхозтуң материалдыг эрге-ажыының дүгжүп турары ол — деп чугаалады.

Бо хойжу хуу малын чүзүн аайы-биле тудуп турар, чээрби өшкүлүг, чээрби хойлуг. Шээр малды тударга черле таарымчалыг. Бир эвес кандыг-бир таварылганың уржуунда өре-ширеге таваржы бээр болза, бодунуң малы-биле ону дуглап болур. Ангор өшкүлер дугун эрткен чылын совхозка садарга 700 рубльди аңаа төлээн. Хөй дугунуң өртээ оон элээн чиик, чүгле 400 рубль болган. Уксаалыг өшкүлерни өстүрерге кайы хире ажыктыг болуп турары оон-на илден.

Ынчан бир шарызын база саткан, оон өртээ 500 рубль болган. Аныяк ийи хаваның өртээ 400 рубль чеде берген. Бүдүргени саржаан база саткан.

— Саар инектериңерниң сүдүн канчаар ажыглап турар силер? — деп сонуургадым.

— Дөрт инек саап турар мен, колдуунда ооң саржаан совхозка дужаап турар кижи-дир мен. Чалаң сүттү садып чедирери болдунмайн турар. Бир эвес совхоз, сүт хүлээп алырынга сонуургалдыг өске-даа албан черлери, организациялар болгаш бүдүрүлгелер ону сөөртүп ап шыдаар болза, бо таварылгада, чүгле деткиир мен. Сүттү ажытпайн, сөөртүп чедирер транспорт бар болза, хойларны, өшкүлерни база улус саай бээр деп бодаар мен. Шээр малдың сүдүнүң шынары эң эки болуп турары билдингир.

Бир эвес бо айтырыгны шиитпирлептерниниң аргазы тыпты бээр болза, сүттү бүдүрерниң курлавыры улуг. Чүге дээрге «Совет Тыва» совхозта безин хуу саар инектиң саны бир сүт-бараан фермазында инектерниң санындан ийи катап хөй болуп турар. Сүттү ээ ажыглап билбезинден ону ажыдып, төтчелеп, харын-даа чамдык кижилер чажырып, хөреңги кылып, хойтпак хайындырып турарының чижектери бар болгай. Сүт продуктуларының артыкшылын күрүнеге садарының аргаларын тургустунза бээр болза, дузалал ажыл-агыйында мыйыстыг бода мал, хөй, өшкү тудуп турар хамаатылар боттарының артыкшылын садарынга белен.

Хууда база күрүнениң эрге-ажыктарын дүүштүрүп, бодунуң күжүн дузалал ажыл-агыйынга үндүрүп, кошкар кадарчызы аъдын тергелеп-шимактап турар. Ылангыя оттулар ыяжын аът-биле сөөртүп ап турар. Одаар кол материалы —көржең. «Хамур-дашка деңнээрге арыг, ыжы база хоралыг эвес, ажыктыг талазы болза, чарыгдал барык үндүрбес, камналгалыг» —деп, ол санап турар.

— Ам бир аът садып алыр мен. Тыртар күш барда, сиген-даа, малга бээр өске-даа чемин хөй белеткээриниң аргазы тургустунар, ынчан малчын бүрүзү эвээш эвес мал чемин белеткээр дээш кызыдар — деп, ол чугаалады.

Оон ыңай хойжу үш гектар черге суда тарыырын бодап турар. Бир эвес мал одарын, сиген, мал чемин өстүрер шөлдү кыштаг бүрүзүнге шын куваар, хойжуда бээр курлавыры долу ажыглаар болза, малчынга-даа, совхозка-даа кайы хире ажыктыын М. Салчак чугаалап, бо талазы-биле үлегерни көргүзүп турар.

Арапчор ОКСУР.

Хоорай, суурларывыстың аян-шинчизи

КЫМНАР КЫЛЫРЫЛ?

Эрткен чылдың ноябрьда «Шын», «Хемчиктиң сылдызы» солуннарга «Ажылчын суурнуң чаржынчыг байдалы» деп эгелиг рейд парлаттынган. Ак-Довурак хоорайның ажылчыннар суурунда бирээзинге 16 аал чурттаар ийи-ийи каът бажыңнарның үр үе дургузунда септеттинмээнин, ишти-даштының көрүш чогун, девискээрнинге чаагайжыдылга кылдынмайн турарын шүгүмчүлээн.

Оон бээр чартык чыл ажыг үе эрткен. Мынчага адаттынган четпестерни эдер талазы-биле кандыг-даа ажыл кылдынмаан. Шүгүмчүлелди Ак-Довурак хоорккүүском-даа, чурттал-га-коммунал ажыл-агый эргелели-даа, «Тыва даг дүгү» комбинаттың удуртулгазы-даа херекке албаан.

Ук бажыңнарның бөгүнгү байдалы кандыгыл! Үнер-кирер эжиктери ам-даа септеттинмээн, херимни-даа кылдынмаан. Чүгле ол эвес, Асбестовая, Майская кудумчуларда чамдык бажыңнарның чылыг дамчыдар системазын септеп көрбээнинден чурттакчылар чамдык өрээлдерин дуглааш кышты электри күжү-биле эртнен. База бир 16 аал чурттаар бажыңның капитал септелгезин дарый доосааш, бажыңы чок кижилерни ынаар көжүрер дуганында сүме база киирген турган, ол база тарыы чок арткан.

Аргажок апарган үезин келген бажыңнарывыска септелгени кылып бээрин бистер, бо одуругларның автору, уруглар садында повар Роза Лопсаң, АТБ-де слесарь Артыс-оол Содунам, Леонид Загвоздкин олар каш удаа диилээн бис, ол хандыртынмаан. Кажан даа септээрин билдинмес. Ол ышкаш девискээр ногаанчыттынмаан, чечек олуртур, ыяш тарыыр талазы-биле ажыл шуудавайн турар. Бажыңнар чанында уруглар ойнаар шөлчүгеш безин чок.

Чуртталга бажыңы-биле хоорайжыларны хандырар талазы-биле ажыл бистиң хоорайда чүгээр чоруп турар. Ол талазы-биле «Шын» солунга парлааны шын. Ынчалза-даа чамдык мындыг үүрмек болгу дег, ынчалза-даа онза чугула чүүлдер хомудалды болдурар-дыр. Ынчалза-даа хомудап орган терээ чок, хөделир, айтырыгны тургузар. Бодуун чүүлдерни боттары кылып алыр херек дээш бодап-биле солунче бижип ор мен. Боттарывыс шимченмес болзувусса, кымнар кылып бээрил!

Ольга ЖУКОВА. Хлеб заводунуң ажылчыны.

Редакцияга чагаалар

СОВХОЗ-БИЛЕ КЕРЭЭ ЧАРЫП АЛГАШ...

«Тыва агроүлетпүрспецмонтаж» тресттиң Чадаанада боторуугa-чарылгалыг орук-септелге участогунуң коллективи бо чылын план ёзугаар 891 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Коллективиниң ишчилери орук септелгези чорударындан аңгыда чурттаалга бажыңнарын база тудуп турар. Участоктуң тудугжулары бо чылын ийи аал чурттаар ийи бажыңны тудуп бээр кылдыр «Чыраа-Бажы» совхозтуң дирекциязы-биле керээ чарган.

Керээлиг онаалданы күүседири-биле совхоз төвүнде ийи тудугжу бригада ажылдап эгелээн. Бригаданың тудугжулары ол бажыңнарның курун салыырын доозупкан. Хорум-Даг суур-биле асфальтылыг улуг орукка чедир оруктуң тудуунда 2 дугаар бригада ажылдап турар.

Орукчулар Хайыракан суурнуң кудумчуларын, тротуарларны асфальтылаар, Улуг-Хемде «Ак-Туруг» совхозтуң төвүнде кудумчуларны болгаш тротуарларны чогуур хуусаазында кылгаш, дужаар сорулгалыг. Маңчүрекке чөвүрүг тудар керээ база чардынган.

Сюр-оол ОНДАР.

КӨСКҮЛЕҢ АПАРГАН

Бистиң Хадын суурнуң чону чурттап турары девискээрни арага ишпес зона кылдыр ажылчы чоннуң хуралындан шиитпирни үндүрүп алганындан бээр элээн үр үе эрте берген. Ындыг-даа болза, суурувуста ажыл-даа, дыштаныр-даа хүннерде ийи-чаңгыс эзирик чоруур кижилерни бо-ла көрүп болур. Амгы үеде ындыг кижилерниң көскүлеңи илдең апарган.

Чамдык кижилер бажыңнарынга ээзиртир суксунну кылып тургаш туттургаш, хоойлу ёзугаар торгаалга таваржып турар. Чамдыктары ол чүүлдерин арагачыларга садып, ажык-кончаага-даа чедирип ап турары чажыт эвес.

Бо чылдың март 6-да Туран хоорай чурттуг аныяк ие Зоя Сандан бистиң суурувуска чедип келгеш, кезек арагачыларны эжелдеп алгаш, чырык хүндүс үрегдекчи херектиг үүлгеткенин хадыңчылар билир.

Степан ДАНГАА. Бии-Хем район.

КЫЗЫМАК БОЛУП

«Алдан-Маадыр» совхозтуң кодааннарында ажыл хайныышкынныг. Төрүүр бүгү хойнуң хөй кезии оолдапкан. Куртуг-бай Ондар, Адар-оол Моңгуш, Болуун Ооржак олар хураганнарны шуптузун онча-менди доруктуруп турар. Сакманчылар Дайыза Ондар, Сеээн Ондар, Чүрүш Ооржак, Ымыймаа Моңгуш, Айбек Моңгуш, Роза Адар-оол олар хамаарышкан ажылынга кызымак чоруун көргүзүп, хөй хураганнарны ыдып, тудуп турарлар.

Дадар-оол Моңгуш. Чадаана хоорай.

КАИ экраны

ХАЖЫДЫЫШКЫННАР УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Бо чылдың апрельдиң ийиги он хонуунда байдал баштайгызындан дээре эвес болган. Автотранспорттуң оруукка озал-ондак кылыр чоруу 7 удаа болган, оон түңнелинде 1 кижи амызындан чарылган, 6 кижи балыгланган. Автоавариялар Улуг-Хем, Бии-Хем, Барыын-Хемчик районнарга болгаш Кызыл хоорайга болгулаан.

Апрель 20-де Садыт министерствозунуң септелге-монтаж комбинадында ажылдап турар Виктор Лапин дээрзи хуу «Москвичизиниң» ээрин башкарып чораш, уткуштур келир машина оруунче кире халый берген. Оон түңнелинде бодунуң оруу-биле чоруп орган машина-биле үскүлешкен. Буруу чок чораан чолаачы кемдээшкинге таварышкан.

Эрткен он хонукта машинаның ээрин башкарып чорааны дээш 50 чолаачыга хемчег хүлээткен, оларның 28-и хуу машина ээлери. Туттурганнарның аразында Чаа-Хөлден келген Кара-оол Сарая, Кызылда «ВАЗ» септелге станциязының слесары Чиңгер-оол Ховалыг, Мугур-Аксы чурттуг Ким Кара-Сал, Суглуктан келген Владимир Чимит болгаш өскелер-даа бар.

БУЯН НОМУ

Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналының лауреады, культураның алдарлыг ажылдакчызы, хоочун шүлүкчү Ю. Ш. Кюнзегештиң «Ынакшылдың буяны» деп чаа номун улуг сонуургал-биле номчудум. Бодум хуумда үнелелимни авторнуң эске бүгү номчукчулары-биле үлежикседим. Чараш деңнелгелерлиг, метафораларлыг, аллээртиглерлиг шүлүктер, шүлүглелдер сеткилимден ыравас-тыр.

«Ынакшылдың буяны» — чогаалчының чечен мергежилиниң, мергежилиниң дээжизи дизе чигзиниг чок. Сөөлгү чылдарда бодараан лириктиг шүлүктер, шүлүглелдерни улуг сонуургал-биле номчудум.

«Сеңээ», «Ынакшылдың буяны», «Ынакшыл болгаш ви-

Дуржулгалыг шүлүкчүнүң эрес-кежээ күш-ажылче, найыралче, ак сеткилдиг шынчы ынакшылче чалывыларны кыйгырганы мындыг:

«Айдың турда үнмээн шолбан
Кажан үнүп келир чүвел?
Асбеске келбээн уруг
Каяа чедип келир чүвел?»..

Хайыралыг ынакшылды хумагалап камгалаарын автор аныяктарга мынчаар чагып турар:

«...Ынчангаштың чүрээнерде
Чайынналган чайгы хүн дег,
Ынакшылдың чылыг, чырыын
Чалданыш чок камгаланар!»

Дириг жидилге, уран тодарадыгалар болгаш оон-даа эске тывыгыр чурумаллар шүлүк бүрүзүнде элбек. Чи-

Бижикчиниң бодалы

лен дугайында ыры» деп ханы патриотчу шүлүглелдерден ангыда, «Ынакшылга йөрээл», «Чылгычы биле хойжу», «Алыс шынчы элержинер», «Кырывыста сылдыстар», «Аас-кежиктиң ышкынмас мен», «Кодээден келген оол», «Долем хорээн сыртанынкаш...», «Бир-ле хүн бар», «Кыстар кожамыы», «Ыры», «Йөрээр дээн боор», «Доора-Хемниң хадарчызы» болгаш өске-даа лирика-эстетиктиг, ханы утка-ларлыг шүлүктерни Юрий Шойдакович сөөлгү үеде аныяктарга сонниээни мактадыг. Шүлүкчүвүстүң бир кол өерелдиг быразы ынакшыл биле күш-ажыл бот-боттарын хаажылажып чоруурунда. Ындыг хей-аът кириишкиниг элдээртиглерлиг чогаалга «Ээир биле ынакшыл» деп дөртле строфадан тургустунган лириктиг шүлүк чижек болурун көрээлиңер:

...Эргим кыска ынакшаан
Экер эриин сеткили
Салым хууга чарбывас,
Чарлышкынндан чалданмас.
Шуурганныгда ээир дег,
Чурттаганын аас-кежиин
Чиннык, бертке каннаарын
Чалым чүрек эндевес.

жээлээрге, «Чаъстыг чай», «Чаңгай дээр», «Чоткан-хагсыт соок караан», «Каалама орук», «Өзүм кескен өнчүктүг сөс», «Хөлүгүр дээр», «Кожегелеп каан ышкаш көк-көк даглар» болгаш оон-даа өске.

Бо чүгле «Чаъстыг чайын» деп чаңгыс-ла шүлүкте кирген чечен чурумалдар-дыр.

Хоочун-даа, аныяк-даа авторларга шыңарның негелделери чаңгыс аай болурун уттас ужурлуг бис. Бо чаа номда утказы кагылчак, будалчак сөстер, домактар база эскертинглээр. Бежен ийиги арында «Аас-кежиин ышкынмас мен» дивейн, «...ышкынмас мен» дээн болза, а мындыг олуруглар база бар:

«...Чалыы оолдуң
Саннаар-Ою
Чайнын оълун кезерден
бээр.
Чараш уруг сени сурап,
Шайын бузуп, дүгеп
кээр боор»..

Мында оолду душтук кыс боду дүгеп кээр дээни шын эвес, а оол кижи кыстың баш буруңгаар дүгээр болгай. Мону автор оваарып көөр турган. Сандан САНДЮ.
Номчукчу.

БИР ДУГААРЫНДА КЫМНАР ТУРГАНЫЛ?

Ленинниң Мавзолейиниң чанынга хүндүлел таңнылының баштайгылары — Советтерниң Бүгү-российаның Төп Күүсекчи Комитеди аттыг Кремльде шериг школазының курсантылары Григорий Коблов биле Арсентий Кашкин олар болган. Олар 1924 чылдың январь 27-де таңнылдап үнгеннер.

«Кызыл Шөлге мээң беликтээштиң кырынга Ильичиниң хааржазының чанынга Арсентий Кашкин биле мени солуксу Янош Мейсарош 16 шакта аппарып тургузуп каан чүве— деп, хөй чылдар эрткен соонда Григорий Коблов сактып чугаалаан. — Партияның болгаш чазактың удуртукчулары хааржакты кедургеш, Мавзолейже ооргуу кире берген. Мен солагай талазынга, Арсентий Кашкин оң талазынга кылаштажып олурган бис. Заводтар гудоктарының алгызы улам өзүп, дыңзып орган. Ооң соонда улуг боолардың даашшимээни кулактарны шимээн дыңналбас кылдыр дүй бериңкен. Мавзолейниң эжиктеринге чеде бергеш, Кашкин-биле бот-бодувусче ээлдир тургаш, ланчыларывыс туткаш, шак турупкан бис. Кызыл хааржакты бистиң чанывыс-биле хүмагалаадыг эрттирип, Ильичиниң тереллери, ооң дайынчы суруктулары хаңы кажыыдал-биле эрте берген».

№ 1 постунуң баштайгы таңнылдары — хелечиктер оолдары. Олар хамааты дайынының киржикчилери, Советтерниң Бүгү-россия Төп Күүсекчи Комитеди аттыг школазын дооскаш, Кызыл Армияга албан эрттирерин уламчылаанар.

Григорий Коблов (1898 — 1988) полк командылап чораан. Шериг академиязын дооскан, 1937 чылда Кыдатка шериг чөвүлекчизи турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Москва генерал-майор Кобловтуң гвардейжи аттыг шериг дивизиязының тиилелгелеринге 15 удаа салют кылган. Москва болгаш Сталинград дээш тулчуушкуннарының киржикчизи бо кижи дайыны Берлинниң соңгу-барыын талазынга барып дооскан. Бо баштайгы таңнылы 6 катап балыглаттырган, 1 удаа бертинген. 12 ордениниң болгаш 19 медальдың, оларның аразында польша үш шаңналдың эдилекчизи. 1988 чылдың февраль 29-та Москвага мөчээн.

Арсентий Кашкин (1901 — 1979) басмачыларга удур тулчуп турган. Аар балыглаттырганының соонда, Киргизияга ажылчын-тараачын инспекциязынга ажылдап, эң улуг дээш совхозтарны баштап, Фрунзениң «Мектиг» дээр ном үндүрер черинге ажылдап чораан. 1963 чылда пенсияже үнзэ-дээ, коллективтиң хүндүлүг кежигүнү болуп арткан. № 1 постунуң баштайгы таңнылы Киргизияның нийсылалынга дайынчы алдар эзулалдар-биле орнукшуткан.

Ленинниң Мавзолейиниң чанынга хүндүлел таңнылының баштайгы солуксу венгр Янош Мейсарош (1897 —1956) 20 чылдарда Москваның аттыг шериг бригадазынга албан эрттирип, а ооң соонда Моолга барып, доктаамал аттыг шеригни тургузарынга дузалажып чораан. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Смоленск тулчуушкунунга киришкен, а ооң соонда венгр-фашист экспедиции корпузунче дезип кирген кижи болуп, аңаа ийи чыл ажылдаан. 1945 чылдың февральда Будапештиниң хостаарынга киришкен. Ону Москвада Введенск хөөрүнде орнукшуткан.

Ильичиниң Мавзолейиниң чанынга баштайгы хүндүлел таңнылының баштайгы начальниги Николай Дрейерниң (1821—1969) салым-чолу солуп. Дворян кижи, хаан черииниң штабс-капитаны, беш орденниң эдилекчизи Кызыл Шеригге эки тура-биле кирген. Дутовка, Антоновка, басмачыларга удур тулчуп чораан. Полк командылап, Фрунзе аттыг шериг академиязынга башкылап чораан. Гвардейжи адыгжы корпустуң командири генерал-лейтенант Н. Дрейер Ада-чурттуң дайынын Австрия Альпыларынга барып дооскан. Румынияны, Болгарияны, Югославияны, Венгрияны хостаарынга киришкен. Мавзолейниң чанынга хүндүлел таңнылының баштайгы начальнигин Омскиде орнукшуткан.

А. АБРАМОВ.
Төөгү эртемнерниң кандидады.

Өрт албанының кижилери
ЭРЕС-ДИДИМ, ИДЕГЕЛДИГ

Өжүрери эң берге өрттерге сержант Сергей Монгуштуң салбыры дежурнайлаашкын үезинде каш-даа таварышкан. 1983 чылдың марта от хорлээлеп турган муңгаш ыштың аразындан ышка моорап калган кижини айыыл чок черже үндүрүп, амы-тынын камгалаан. Өрт үезинде дидим болгаш шиитпирлиг хөделиишкиннери дээш Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң хүндүлел бижик-биле салбырның командирин шаңнаан.

Хөй-ле өртүү өртчүлер өжүрүп келген, оларның кайызы-даа белен уттундурбас. Бир катап медээ дүн ортузунда келген. Луговая кудумчузунда 26 дугаар бажыңга олар дораан келгеннер, ынчалза-даа дуза оройтап калган болган. Конебейскиттерниң беш кижилиг өг-бүлези: Константин болгаш Ольга, оларның ажы-төлү —Андрей, Елена, Сергей ышка өлүп калган. Өртчүлер өртүү өжүрүп, истелге ажылдакчыларынга дуза чедирген. Демисел эрес-дидим болган-даа болза, ооң түңнели сагыш-сеткилге дыка-ла аар болган. Бир эвес оон бичии-ле эрте дыңнаткан болза, кижилерниң амы-тынын камгалап алырының аргазы турган. Өлүм-биле холбашкан озал-ондак кымга-даа аары билдингир. Өрт албанынга он ажыг чыл үеде шак бо ышкаш (ол озал-ондак бо чылдың апрель алдыда болган) хөй өлүм-чидимни Сергей Монгуштуң салбыры көрүп көрбээн.

Чээрби харлыг оолчугаш тургаш, С. С. Монгуш өрт албанының черинге —Владивостокта шеригжиткен өрт кезээнге күш-ажылчы базымын эгелээн. Төрээн Тывазындан, төрүттүнген Хандагайтызындан ырак, эки-ле таныывазы улуг хоорайга ажылдаары, чурттаары чаңгыс-паам кижиге чиик эвес болган. Өрт өжүрери берге, кижи базым бүрүзүнде от-биле, изиг челим-биле демисежир деп чүвени ол билип апкан. Чажындан тура күш-ажылга кижизиттинген, сонуургаачал болгаш, аныяк кижи танывазы ышты шиңгээдип апкан.

1978 чыл төнүп орган, ол үеде ооң мергежили бедий берген. Ынчангаш ол улуг өрт-чү-радиотелеграфист албан-хүлээлгени күүседи берген. Эки күш-ажылы дээш ол шаңнадып-даа турган. Сеткилинге чоок апарганы хоорайга оол таарзына берзе-даа, төрээн черин сактып турган. Ынчангаш 1981 чылда Кызыл хоорайже шилчиттирип алган. Амгы үеде ол Иркутскиниң өрт-техниктиг училищезиниң дөрткү курузунуң дыңнакчызы болуп турар. Өг-бүлелиг, ийи уруу өзүп орар.

Өөренген аайы-биле хөй-ниити ажылдарынга база идепкейлиг киржип турар. Аныяктарның дагдыныкчызы, эш хуу судунуң, улусчу контроль бөлүүнүң кежигүнү. Болуп турар спортчу бүгү маргылдааларның идепкейлиг киржикчизи. Бодунуң профессионал мергежилин бедидеринге шак-үени үргүлчү тып ап турар. Ооң өөредип алганы аңаа дайынчы Андрей Барыбин бодунуң мергежилиниң талазы-биле эң тергиинернерниң бирээзи болуп турар. Сергей Седен-ооловичиниң салбырының дайынчылары В. Дьячук, О. Бичеией, С. Барыбин—олар база эрес-дидим болгаш кезээде идегелдиг өртчүлер.

Өртчүлер боттарының профессонал байырлалын бедик күш-ажылы-биле уткаан.

Татьяна БРУХ.
Тускайжыткан шеригжиткен өрт кезээниң улуг инспектору.

«ШААЛДАЗЫ» — БАЛЫК

Кызылдан үнгеш. Чедер бетинге чорааш, хоюмда чагааны база катап уштуп номчудум. Сөзү бо:

«Эргим Мергелдей, «Тиилелге» совхозтуң ажылчын кооперациязының аъш-чем магазининиң иштин-даштын чыдыг балык тудуп чиир берген. «Канчап» деп айтырар боор силер. Чүвениң ужурун бистер силерге тайылбырлап берээли. Ур-ле көзүлбээн продуктулар — кургаг сүт, ак үс, консервалап каан эът суур магазининде кирген деп чугаа суурга тарай берген. Садыглап алыр дээш чеде бээривиске, ол бүгү чүүлдү «шаалдалыг» садып алыр чүве боор-тур. Адааныывс үстүнде ол продуктуларны садып алыр дээр болзуңза, ооң эдеринчизи кылдыр албан балык алыр апаар сен, балык артында чыдыг дивес силер бе. Оон башка, ак үс, консервалап каан эът, кургаг сүт-даа албас. Мындыг дүрүмнү кым тургусканыл деп айтырарга, садыгжылар «ажылчын кооперацияның баштаар черининң даргазы» деп харылаар болдулар. Ам канчаар боор, 5 килограмм чыдый берген балыкты садып алыкчылар алза чогуур продуктулар-биле кады ап турдулар. Илчирей берген балыкты чонга сыгап садып турда-ла, бистиң эмчилеривис билбээчениеп эртип турганнар. Ону та чүге чыдыыже чедир үүжелеп чыткан чүве?

Бистиң бижип турар бо айтырыывыска хамаарыштыр бодалыңар чүү ирги, Мергелдей?

Нима ОНДАР,
Эрензен ТЕЖИТ,
Роза ОНДАР
болгаш оон-даа өскелер».

Кур-Чер суурнуң чурттакчылары—он сес кижиниң адын салган «Мергелдейге» адрестеп бижээн өске бир чагаада база-ла ол дугайын бижээн.

Чагаалар-биле таныжкаш, дүвүрээн аайым-биле Кур-Чер сууржэ халдып чорупорганым ол. «Тиилелге» совхозтуң ажылчын кооперациязының баштаар черинең даргазы А. К. Оюнга ужурашкаш, садып алыкчыларның ол хомуданын аңаа дамчыттым. Ол ону мынчаар тайылбырлады:

— Консервалаан эътти, ак үстү, кургаг сүттү балык-биле кады садып алыр кылдыр чоруткаывыс шын. Садып алыкчыларның аңаа хомудап турары чөптүг-дүр, ону хүлээп ап турар бис. Чүге ынчаар организастаан бис деп айтырыг тургустунуп турар. Ону тайылбырлаарын оралдажып көрейн. Доңуруп каан ставрида, баш чок минтай бисче февраль эгезинде хөйү-биле кирген. Суурнуң чурттакчы чонунуң ону ээзэш ап турарындан, балыктың саарылгазы саадап турган. Чем складтарында соодукчу чогундан ону дарый сатпааже хоржок апарган, чылыг душкен болгай. Ол сорулга-биле балыкты чугаалап турарывыс ол продуктуларга кадып, катай сатканывыс ол. «Чыдып, үрели берген балык садып турган» деп чугаа маңаа тургустунуп турду. Бодап көрүңер даан, үрели берген балыкты көре тура, канчап сада бээр бис? Бичии эрий берген дээрден башка, үрелбээн балык чүве.

Ажылчын кооперациязының садыг эргелекчизи С. И. Амбар бистиң чугаавыска киржип, ол-ла чүүлдерни бадыткааш, шинчилге актызы эккеп көргүстү. Кур-Чер участок эмнелгезиниң санитар эмчизиниң дузалакчызы В. О. Химгет, кодээ Совет күүскомунуң чанында улусчу контроль бөлүүнүң даргазы Ч. К. Доңгак, кежигүнү А. Б. Ондар база ажылчын кооперациязының садыг эргелекчизи С. И. Амбар оларның ат салып тургусканы ол актыда дараазында чүүлдү номчудум: «Доңуруп каан ставрида, баш чок минтай деп балыктарның шинчилгезин чоруткаш, комиссия дараазында түңнелге келген: № 1 аъш-чем магазининде база 1, 5 аъш-чем складында 18 хааржак балыктың үрелген, үрелбээнин комиссия хынаан. Ооң түңнелинде, үрелип чыдыксай берген хире балык илереттинмээн, чемге ажыглаарынга дүгжүп турар».

Ховар деп санап турарывыс ол продуктулар-биле кады ол хүннерде ниитизи-биле тонна хире балык шак ынчаар саттынган.

Ол продуктуларны чүге «шаалдалыг» саткааныың чылдагааның ылавылаарынга баштаар черниң даргалары ынчаар тайылбырладылар. Бо таварылгада садып алыкчылар-даа, мен-даа ол «тывынгыр чоруку-биле каттышпайн турар бис. «Балыкты канчапчоон саарыптар» — оларга кол сорулга ынчан ол турган. Ынчангаш садыглаашкын чурумун кержызы-биле хамыктан. Садып алыкчыларның аңаа хамаарылгазы кандыг болуру тоомча чок артканы меңээ тайылбырындан безин билдинип тур. «Албас чорду...» дээш, буруу чок дег оргулаар.

Садып алыкчыларның бижип турары шын: шынап-ла, ол продуктулар магазиннерге ында-хааа кестүп келир болгай. Ажылчын кооперациязының ажылдакчыларындан ону айтырар болзуңарза, база-ла ынча деп харылаарлар. Байдалды биле тура-ла кооператорлар ховар бо бараанарны совхозтуң ишчилеринге чедиштирериниң хемчээн алыр туржук, хажыдыышкын-биле «шимээн» үндүрүп алганнар-дыр. Садыглаашкынның культуразын бедидип турарывыс ол бе?

Садып алыкчыларның редакцияже бижээн чагаазында «Балык чокта, өске бараан сатпас бис дээр боор-дур. Садыг чурумунга мындыг чүве турар бе?» дээш одуругларны катап-катап номчуп ор мен. Ол ведомствонуң эрге-ажыым хараан бюрократчы айтыышкынны кым үндүрүп келгенил, «эгелекчи» ол саналды кым киирген ил? Айтырыгны ажылчын кооперациязының баштаар черниң даргаларындан сонуургадым. Садыг эргелекчизи Совет Иргитович Амбар саналдаан, ону баштаар черниң удуртур ажылдакчылары деткээн болду.

Кооператорларның дүвүрели бо ышкажыл: ачылыг дүшкен, соодукчу база чок, саарылга чок чыдып берген бараанны дарый шимчедир». А ол продуктуну та чизин, та октапсын — садыг херээ эвес. Садыглаашкынның өске хевирлерин чүге ажыглап болбас турганыл? Чижээ, балыктан кандыг чемнер кылып ап болурун садып алыкчыларга чүге тайылбырлап болбас деп. Кооператорлар бо удаада эң белен аргазын ажыглааннар-дыр.

Балыкты садып турар ол хүннерде ону көрбээн, аңаа турбаан болгаш балык үрелген турганы шын бе дээрзин чугаалап шыдавас-тыр мен. Балык саттыныа берген. Садып турган балык үрелик эвес деп чүвени шинчилге чоруткан комиссияның актызы бадыткаар. Документиге ат салыры аңаа-ла чүве эвес болгай, харыысалга-дыр. Аңаа бүзүрээр апаар. Ооң-биле кады балыкты садып турган № 1 магазининиң эргелекчизи Дарья Айр-Санаaевна Ондар «чылыырга эрип эгелээнден башка, үрелбээн балыктар» деп чугааланды. Холу-биле тудуп, чонга садып турган кижиниң сөзүнге база бүзүрээр апаар. Мени олар «ыттан эрттирипкен» болза, чаңгыс чер чурттугларының чемезин дыңнаарлар ыйнаан.

Ажылчын кооперациязының баштаар черниң удуртукчуларынга мындыг чүүлдү сагындырып каар бодап турар мен. Шинчилге-хыналданы чорудуп, комиссия актызы ат салган болганда, ол дугайын садып алыкчыларга чүге ажыы-биле чарлап дыңнатпааныл? Хомудал кирбээн бе? Кодээ Советтиң күускому-биле сүмележип чугаалашкаш, ону чонга дыңнадырының хемчээн алыр турган-дыр. Улуг эвес суурга ону кылыры берге бе? Ховар бараанарны чонга садарда «шаалда» кылдыр «чыдый берген» балык садып турган хажыдыышкынны «Тиилелге» совхозтуң ажылчын кооперациязының удуртукчуларының арын-нүүрүнге эртырып каалыңар. Ону катаптавас боор деп идегел каалы.

МЕРГЕЛДЕЙ.

БӨРГҮН АЛЗЫПКАН...

Хүндүлүг Мергелдей!

Күш-ажылдың хоочуну, назылап кырааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген кырган мен. Аъш-чем үлээш, азы дугураан сеңнээш, боду куругаан кижиниң шаанда кырганнар «бөргүн алзыпкан» дижир чүве ийин, олут орбас, чыдын чытпас, четпестерин оюп эртпес, мерген сөстүг Мергелдей.

Бо удаада болган таварылга, шынап-ла, бөрт болган болбазыкпе. Бо чылдың март айда Ак-Довуракта Постоянный суурдан Кызыл-Мажалыкче «Экспресс» деп бижиктиг автобуска олурупкан мен. Улус-даа арбын. 5 көпеек өртектиг ийи билетти даа садып алдым. «Экспресс» деп каан автобуска олурарга, бир кижиниң төлээри 10 көпеек боор чүве-дир.

Билеедим садып алгаш, Кызыл-Мажалыкче хап-ла олур мен. Кезек чорупп олурувуста контролёрлар бисти хынап эгеледи. Чанымда орган бир херээжен кижиден контролёр билет айтырды. Ол кижиде билет чок хирезинде менче көргеш, «билеедим бо кижиде, холунда ол тудуп олурган-чык» дей тыртып, чуле-ла мегеледи.

Автобус доктаар черинге кээп туруптарга, контролёр улустуң билеттерин хынап көргеш, билеттиг кижилерни автобустан үндүрүп-ле тур. Дөртен хар ажа дүжүп чоруур эриниң биледи база чок болду. Биледи чок ол «койгунну» контролер: «Автобустан үнмеңер. Олудуңарга олуруңар» деп чорда, контролёрну күш-биле бөле тудкаш, оруундан чайладыр теңдирти идип чорупту. Контролёр уруг аваангыр уруг болгаш баарды. Теңдирип бар чорааш, ол эр кижиниң бөргүн ушта соп четтигипти. Бөргүн алзыпкан ол эр кижи хая-даа көрүнмейн, дербузу буругайнып, дезип чоруй барды. Автобуска халас олуруксаар шак ол «койгунну» автобуска олурган пассажирлер шоодуп чыдып калды.

Күрүне транспортунга халас чоруксаар, ооң өртээн төлевес, билет садып албас, арын-нүүрүн оскунган кижилер бистиң аравыста ам-даа бар боор турары хомуданчыг-дыр. 10 көпеек төлеп шыдавас, арын-нүүрүн он көпеекке садып чоруур ада кижи уруглаарынга кандыг үлегер-чижек көргүзүп шыдаарыл деп бодап сагыжымга кирер чорду. Бистиң аравыста халас чүве чиксээр, чүгле алырын бодаар ийи-чаңгыс кижилер ам-даа барын караам-биле көргеш, сеңче бижип олурарым ол-дур ийин. Херек кырында болган, караам-биле көрген чүүлүмнү бүлүңүмнүң бир черинге киирип ап көрем, эргим Мергелдей.

Бистиң Ак-Довуракта болгаш Кызыл-Мажалыкта чоруп турар автобустарда халас «койгунактап» чоруур пассажирлер, хөй-ниитиниң болгаш чогуур албан черлериниң контроль-хыналда чогун ажыглап алгаш, сөөлгү үеде көвүдеп турар. Контролёрларны болгаш кондукторларны безин тоовастай бээр чоруктар бар. Шак мындыг кижилер-биле демисежириниң арга-сүмезин биске айтып берип, дуза чедирериңерни дилеедим, Мергелдей.

Л. КУУЛАРОВ.

спорт

БООДАЛГАДА—АҢЧЫЛАР, БАЛЫКЧЫЛАР

Кызылга аңчыларның болгаш балыкчыларның эки тура ниитилелиниң ДОСААФ эге организацияларының болгаш күш-культура коллективтериниң аразынга Тиилелге хүнүнге тураскааткан боодалга маргылдаазы болган. Аңаа 84 команда киришкен.

Эң-не чидиг демисел Тываның геология-шинчилел экспедициязының болгаш Тываның электри четкилериниң, Кызылдың автоорук техникумунуң база «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң командаларының аразынга болган. Аңаа чогуур 300 санның 289 санны аткаш, Тываның геология-шинчилел экспедициязы хоорайның чемпиону болган. Команданың составынга В. Федосовский, Н. Петров болгаш Л. Забродина олар киришкен. Тываның электри четкилериниң адыгжылары тиилекчилерге чаңгыс сан четпээн. Үшкү черде — 287 санныг Кызылдың автоорук техникумунуң адыгжылары.

Хууда бирги чер дээш 252 кижи маргышкан. Тываның геология-шинчилел экспедициязының адыгжызы В. Федосовский биле геология-шинчилел бөлүүнүң төлээзи Н. Бедаш кайызы-даа 98—98 санны аткаш, бирги, ийиги черлерни үлешкеннер. Үшкү черде Тываның электри четкилериниң төлээзи Н. Терентьев болган.

Маргылдаага киришкен 252 адыгжы шуптузу ГТО нормативтерин, а оларның ииттинден 116 кижи массалыг разрядтарны дужааган.

Шаңналдыг черлер алган командаларга дипломнарны, а адыгжыларга өртектиг белектерни болгаш хүндүлел бижиктерни тывыскан.

Алексей ЕФИМОВ.
ДОСААФ-тың хоорай комитединиң даргазы.

АМ ЧӨӨН-ХЕМЧИККЕ ОЙНААР

Бай-Тайгада Шуй ортумак школаның спорт залы куруг турбас. Чоокта чаа Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның школачыларының хол бөмбүүнге маргылдаазы база аңаа болуп эрткен.

Чөөн-Хемчиктиң оолдары бирги черни алган. Бай-Тайгажылар — ийиги черде. Барыын-Хемчикте Эрги-Барлык школазының өөреникчилерни үшкү черни ээлээн. Шаңналдыг чер алган командаларга хүндүлел бижиктерни болгаш өртектиг белектерни тывыскан.

Удавас Чөөн-Хемчик районга ойнаарын дугурушканнар.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.

ШИЛИНДЕК КОМАНДА

Аныяк өскенге хоочуннарның арга-дуржулгазын дамчыдып турар, оларның боттарының спортчу куржун шенежир оюннар кайде-даа эртип турары солун. Бистиң районнуң хоочун хол бөмбүкчүлери Көк-Хаак суурга маргышкан.

Чидиг демиселдиң түңнелинде бирги черни Сарыг-Септиң найыралдыг командазы алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Көк-Хаак биле Дерзиг-Аксы суурларның спортчулары төлептиг болуп, суй-белектер-биле шаңнатканнар.

Районнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчызы В. Савочкин «Эң эки халдакчы» болган. «Эң эки камгалакчыга» Б. Орустукту санаан, «Тиилелгеже чүткүл дээш» шаңналга В. Даны (кайызы-даа Көк-Хаак суурдан) төлептиг болган.

Маргылдааның түңнелинде шилиндек команданы тургускан. Олар Кызылга болган маргылдаага киришкен.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

АПРЕЛЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Конец вечности» 9.30, 13.30, 16.20, 20.10, «Коронный номер» 12.10. Бичии зал: «Как Иванушка дурачок за чудом ходил» 11.00, 12.50, «Золотые дукаты призрака» 14.50, 16.50, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бал сказок» 8.00, 9.30, 12.40, «Третий дракон» 11.10, «Ганг, твои воды замутились» 14.10, 17.40, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Похищение в тютюрянстане» 10.00, «Сила любви» 11.30, 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Волшебное наследство» 11.20, «Все против одного» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К.б: «Мальчик с большой чёрной собакой» 14.00, «Акселератка» 15.30, 17.20 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Серебряная маска» 16.00 шакта.

агаар

Республикага бүрүп, аязыр, хар чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 0—5, хүндүс 6—11, чамдык районнарга ийи градус соокта үш градус чедир чылыыр.

Кызылга булуттаар, бичии хадыыр. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне кайысылалга 0—2 градус соор. Хүндүс чылыыр 8—10 градус болур.

ТЫВАНЫҢ КООПЕРАТИВ ПРОФТЕХУЧИЛИЩЕЗИ 1988—1989 өөредилге чылында аъш-чем эвес бараанарының садыгжызы, аъш-чем эвес бараанарны садып билир аъш-чем бараанарының садыгжызы, белеткелчи-садыгжы, повар-кондитер, быжырыкчылалган хеодукчузу, быжырыкчы-кондитер мергежилдерге сургуулдар хүлээп ап турар.

Кодээ черде чурттап турар 10 класс дооскан 17-ден 30 хар чедир назылыг кижилерни хүлээп алыр. Профессиялар аайы-биле өөренир хуусаазы: повар-кондитер — 1 чыл 8,5 ай, белеткелчи-садыгжы, быжырыкчы-кондитер — 1 чыл 5 ай, өске артканнарынга — 1 чыл.

Дараазында документилерни киирер: ортумак эртемниң дугайында аттестат, паспорт, районнуң, кодээниң херектер килдизилеринден, ажылчын кооперациязындан өөредири-биле чоруткан бижик, 3х4 см хемчээлдиг 5 фото-чурук, № 286 майык өзугаар эмчи шынзылгазы. Хүлээп алырының комиссиязы 1988 чылдың июль 1-ден август 15-ке чедир ажылдаар. Кирерин күзээннер-биле беседа чорудар. Училищеге хүлээп алганының дугайында дыңнадыгны ооң бодунуң бажыңының адресинче чорудуп бээр.

Өөреникчилерниң айда стипендиязы 70 рубль. Чурттаар чери чок кижилерни ниитиниң чуртталга бажыңы-биле хандырар.

Училищеге өөренип турган үезин күш-ажыл стажынга киир санаар.

Доозукчулар херегленкчилер кооперациязының системазынга ийи чыл ажылдаар хүлээлгелиг.

Училищениң адрези: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 41, телефону — 2-55-07, 2-36-54.

Телевидение

АПРЕЛЬ 25-ТЕ.
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—Бүт бөмбүрзүнүң допчулалы. 9.20—«Бичии оолдар». Уран-чечен фильм. 10.50—11.00— Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 15.50 — «Беш чыл: ажыл херектер болгаш кижилер». Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 16.40 — «Дириг амытаннар дугайында». 17.10 —Док. телефильм. 18.00 —«Колхети» аас-чогаал ансамблиниң концерти. Грузияның күрүне филармониязы. 18.15 —«Джо Половски — америк күзекчи». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. (Барыын Берлин. 1986 ч.). 19.35 — Мультфильм. 19.45 — А. Н. Островский. «Угаанныг кижиниң чаңы бедүүн». Фильм-шии. 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — «Угаанныг кижиниң чаңы бедүүн». Фильм-шииниң уланчызы. 23.15 —Бөгүн делегейде. 23.25—00.15 — Бүт бөмбүрзүнүң допчулалы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35 — Төөгү. 8 класс. В. И. Ленинниң революсчу ажыл-чорудулгазының эгези. 9.05 —Орус чугаа. 10.05—ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. Саналга алгоритмнери. 10.35 — 11.35 — А. Т. Твардовский. «Делгемнер ындында делгемнер». 10 класс. 11.05—«ВАЗ. 87 чылдың чайы». Док. фильм. 12.05 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». Док. фильм. 12.25 — 14.50—«Бирги аъттыг шериг». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. Чапсарда (13.30)—Медээлер. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильмнер программазы. 19.05 — «Азия тоолу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга». «Хүннүң чугула айтырыгларынга». 19.30 — Медээлер. 19.40 — Чергелдер.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар». 20.00 —«Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 21.00—«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45—Док. фильм экраны. 22.35—23.35 — «Карлуш ду Карму ырлаары» (Португалия).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05—Медээлер. 18.15—Бүт бөмбүрзүнүң допчулалы. 19.00 —«Делегей панорамазы». 19.45 — 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адревивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуя келбейн бергенде 2-32-75-же долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арын. Тиражы 24637 экз. Солунунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле чуртте комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 2799. ТС—00749

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 98 (13698) | 1988 чылдың апрель 26, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын Төрээн чурттуң чаагай чоруунга күш-ажылчы чедиишкиннер-биле демдеглээли!

(1988 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

ЧАС БОЛГАШ ОГОРОД

Хуу дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер

Чылыг частың келгени-биле холбаштыр кодан девискээрлерде эткен малдың үнү, чаагай дүжүттү өстүрүп алырынга белеткенген чурттакчыларның огородтарда хайныккан ижи сагыш-сеткилди өөртүп келир. Бо кампания ылаңгыя кодээ черде амгы үеде калбарып турар. А хоорайларда дача участоктарының база часкы чымыжы келген.

Чугаа хуу дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер дугайында киди-түлүк чорупп турар бо үеде кодээде огородунга чашпан үнген, ниек, мал бараааны көзүлбес өрегени көөрге безин эпчок. Ындыг өг-бүлелер бистиң республиканың суур бүрүзүнде бар. А картофельди, ногааны огородунга өстүргеш, аъш-чем программазын күүседиринге салышкынын киирип турарлар база эвээш эвес. Амгы үеде ындыгларның дуржулгазын нептередири чугула. Ол дугайында чугаа Тыва АССР-ның Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң эрткен айда болган хуралынга, республиканың Улусчу контроль комитединиң, «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарының ажылдакчыларының «төгерик столунга» база болган. Хуу дузалал ажыл-агыйының улуг ужур-дузазы, ооң чамдык талалары ол дугайын ам база катап чугаалаарынче албадап турар.

Огород ажылын ниитизи-биле алырга, бистиң республикада амгы үеде эвээш сайзырап турар. Агаар-бойдузу, черниң хөрзүнү таарымчалыг черлерде хоорайларның, суурларның чурттакчыларындан огород тарывайн, ногаа өстүрбейн турарларның саны кызырлып кел чыдар. Девискээринде чашпан үнген чалгаапайларны депутаттар, херээженнер чөвүлелдериниң өске-даа хөй-ниити организацияларының кежигүннери сойгалап, ыттырып турар апарган.

Хамаатыларның хуу малының баш саны өзүп турар. Сөөлгү он чыл дургузунда бистиң республиканың чурттакчыларының хуу мыйыстыг бода малының баш саны 29 хуу, хой болгаш өшкү—66 хуу, хаван —2.8 катап өскен. Амгы үеде 100 өг-бүлеге онаажтыр 209 ниек, 82 баш хаван, 511 баш шээр мал бар болуп турар.

Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле багай эвес ажылды Бай-Кол, Шуй, Ишкин суурларда чорудуп турар дээрзин чоокта чаа «төгерик столга» демдеглээн. Бо черлерде партия, совет, ажыл-агый органнарның ук ажылче кичээнгей салып турарындан байдал чылдың экижип турар. Мал-маганы чок, огород тарывайн турар өг-бүлелерже кичээнгей улуг.

Нииты байдалды сайгарып көөрге, улус депутаттарының чер-чер Советтери, Агроүлетпүрккурком болгаш ооң чер черде органнары, совхозтар хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйынга аъш-чем продуктуларын бүдүрерин көвүдедир ажылче кошкак кичээнгей угландырып турар. Көрүкмер даан: кодээ черде беш өг-бүлениң бирээзинде дузалал ажыл-агыйы чок. Тожу, Тес-Хем, Өвүр районнарда мал-маган, огород чок хамаатылар хөй. Хөндергей, Чыргаланды, Бүрен-Хем суурларда мал-маганныг кижилер саныг. А республиканың чамдык чурттакчыларында 15-20 баш мыйыстыг бода мал, 100 ажыг баш шээр мал бар. Ол малды ниитизи-биле кады тудуп, одарларны, мал чемин чөп ажыглаар арганы бербейн, отчёт-учётту будалдырып турар.

Бажың чанының участоктарын ажыглап турары негелдеге четпес. Ылаңгыя Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл районнарда, Бии-Хемниң, Каа-Хемниң чамдык суурларында чашпан «таараан» өг-бүлелер ам-даа бар.

Шак мындыг тоомча чок чорук кодээде чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарынга үзүктелиишкиннерни болдуруп турар. Оон түрлүк чамдык кодээ бижикчилер «Шынче» чоруткан чагааларынга эът, сүт продуктуларының, ногаа аймааның чогунга хомудал, бо талазы-биле садыг организацияларының кошкак ажылы деп шүгүмчүлеп турар. Кодээ ажыл-агыйы продукциязын чондан чыып, хүлээп албайн, ону сатпайн турары дээш кооператорларны чемелээри чөп, а кодээ черде олуруп алгаш хоорайдан эът, сүт манаар чорукту база деткивес апаар.

Кодээге мал азыраарынга, огород тарыырынга таарымчалыг байдалдар тургустунган бе! Бо айтырыгны ам хаяны өөренип көөр ужурлуг бис. Бо талазы-биле чугаалажыр чүүлдер хөй. Бирээде—малга чем, одар-белчиир. Суурларда хаван азырап турар өг-бүлелер комбикормну кооператорларның эвээшти садып турарынга хомудап турар, ол чөптүг, чамдык Советтерниң мал одарладыр черлерин тускайлавайн, хуу мал кадарчыларын дилевейн, олар-биле керээ чарбайн турары база чажыт эвес.

А оор-сук. Сөөлгү үеде редакцияның почтазы-биле кээп турар чагааларда дыка хомудаан кижилерниң херек өйген бодалдары бар. Ылаңгыя чаңгыс арткан кырган кижилерниң саап кежип орган чаңгыс инээн сүг алгаш барган чоруктар барын дыңнадып турган. Кодайда мал-маганындан ийи бирээни чылдың оорладыр кижилер бар. Бир таварылгада, ээлерин серемче чок деп буруудадыр-ла ыйнаан, а өске талада, шак ындыг чазый-чилбы кижилерниң каяын тыптып кээп турарын кым илередир ужурлугул! Хамыктың мурнунда—административтиг органнар.

Милиция ажылдакчыларының чылыш чок апаар чоруктарының тургулааны шын. «Бир эвес чогуур үезинде истээн болза, оорларны тыптар турган ийик» деп, хөй-хөй кижилерниң чугаалап турары чөп. Ынчангаш бо органнарның ажылдакчыларының эде тургустунары, улусчу дружина дээн ышкаш хөй-ниити организацияларынга даянып ажылдаары, оорларны кыңчыктырбазы чугула.

Мал чеми—комбикормну, чарбаны чедир сатпайн турары база чөп. Ону Респотребсоюз фондузунга эвээшти берип турар. Ону кооперация садыгларынга чедиштир үлеп турдала, бирээзинге хензиг чүве онаажыр. Мал чемин көвүдедип бээрниң аргазы чок бе! Бир эвес хоржок хире болза, совхозтар болгаш керээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелери девискээрде хуу кижилерге ону садарының аргазын ажыглаза. Ажыл-агыйга хары-даа орулга кирер эвеспе. Ылаңгыя таралаң ажыл-агыйлар мал чемин хуу кижилерге садып тургаш кассазын долдуруп ап болбас бе! Бот-акшаланылгазының негелдезинге ол таарыжыр чадавас.

Хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери бо үеде негеп турар. Чүге дээрге аңаа бүдүрген продукция күрүнеге-даа, ооң ээлеринге-даа, чоңга-даа ажыктыг. Ынчангаш ону сайзырадыры-биле элээн хөй чигелделерни көргүзүп турар. Ол дугайын СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалында тодаргай айыткан. Ында кодээ черге хуу чурттаалга бажыңын тударынга, дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге, мал болгаш куш кажаапарын кылырынга, бичии механизацияның чепсек херекселдерин садып алырынга чээлии бээрин база көрген.

Ол ышкаш үе доктаал ёзугаар кодээ черде чурттап турар мал, куш азыраар, картофель, ногаа, кат-чимис тарыыр күзелдиг хамаатыларга чер участоктарын үр хуусаалыг кыдыр бээрин кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге сүмелээн. Дузалал ажыл-агыйга мал болгаш куш төлүн садарын көвүдедир талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылырын Агроүлетпүркүрпромга, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга даасан.

Бо бүгүнү алгаш көөрге, дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге орук кайда-даа ажык. Кодан девискээри ээзи, огороду ажыглаттынмайн турар кижилерни чүгле чалгаапайлар дээр апаар. Ындыглар ажылгыр кожаларындан үлегер алыр. огородта ногаа өзүп, коданда мал эдип, полисадниги чечектер кааштап турар кылдыр ажылдаар ужурлуг. Ындыг өг-бүлелер хөй болган турарын чедип алыр дээш партия комитеттери, чер-чер Советтери, профэвилел болгаш комсомол организациялары боттуг хемчеглерни алгаш, ооң күүселдезинче кышту мөөң нээр апаар.

ТӨП ЛАБОРАТОРИЯДА

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың төп бүдүрүлге лабораториязы арыглал фабриказының үүрмектеп-сорттаар цегин дамчыштыр эртер даг рудазының составында даг-дүгүнүң шынарын, сортун, ал-шыгын тодарадыр харысалгалыг ажылдыг. Лабораторияның начальниги Любовь Александровна Хоменко-биле ужураштывыс.

— Сөөлгү сес чылдарда бо коллективти удуртуп келген болгаш, мында ажылдап турар 85 кижиниң ажыл-ижинге хамаарылгазындан аңгыда, амы-хуу чурттаалгазын, ажычаңын безин эки билир апардым. Бисте херээжен сеттээр чаңгыс эр кижи-биле өскези шупту херээженнер. Ортумак назынныы 26 харда ашпас. Мында шупту-ла ортумак школа, профтехучилище, техникум доозкан кижилер ажылдап турар — деп, Л. А. Хоменко чугаалады.

Бо лабораторияга билии чавыс кижилер таарышпас. Ынчангаш ортумак школа доозкан уруглар баштай өөреникчилеп, руда шинчир мергежилдии эгелээш, билиин бедидип, лаборант болгуже чедир өөренир. Любовь Анатольевна чоокта чаа даг техникумун бот-өөредилге-биле дооскан. Ирина Ларионова диплом ажылы кылып турар. Эрес-кыс Хомушку, Оюмаа Сарыглар, Амыртаа Саая эки өөренип, башкыларынга мактадып турар.

Сөөлгү үш чылдарда ажылдан былдаар, ажылга харысалга чок чоруктар, чурум үрээшкиннериниң дугайында чугаа коллективке шуут болбаан. Куш-ажылдың сагылга-чурумунуң талазы-биле лабораторияның коллективи комбинаттың өске бүдүрүлгелеринге үлегерин көргүзүп турар. Эки ажылдаарга, алыр акша база хөй болур. Лабораторияның ишчилериниң айда ап турар шалыңы ортумаа-биле 255 рубльден кудулаавас.

Онзашкан ажылынга кыйымак, өске эш-өөрүнге үлегерлиг мурнакчылар хөй. Район Совединиң депутады, райкүскомнуң кежигүну, эжегер мастери Ольга Савина, Антонина Кара-Сал, Алдынчы Делег-оол, Мария Кужугет, Зоя Күнгаа, Саида Саая, аныяктарның дагдыныкчызы Долума Ооржак ындыгларга хамааржыр.

Эки ажылдап турар кижилерни Москва, Ленинград болгаш өске-даа хоорайлар база дыштанылга бажыңнары баар халас путёвкалар-биле шаңнап турар. Марина Моңгуштуң, Ольга Савинаның удуртуп турары 2, 4 дугаар эжелчегерниң ажыл-ишчилери Шушенскоеже экскурсиялааш келген. Маргарита Моңгуш, Лидия Доңгак Грузин ССР-де пансионатка дыштаныры-биле чорупкан.

Лабораторияның кыстары хостуг үелеринде спортчу секцияларда, Культура ордузунда бөлгүмнерге идепкейлиг киржип турар. Ак-Довурак хоорайга чоокта чаа болуп эрткен хол бөмбүүнге болгаш баскетбол маргылдаазынга шаңналдыг черни ээлээн. Коллектив кежигүннери школаның чамдык класстарын шефке база алган.

Бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланылгаже шилчээн соонда, кылган ажылын, бүдүрген үүлезин кижи бүрүзү санап өөренир ужурлуг. Ынчангаш экономиктиг өөредилгени неделя санында эрттирип турар.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: Саида Саая болгаш Антонина Кара-Сал (адаанда чурукта) ажылдаар черлеринде; Долума Ооржак (ортузунда) дагдынып алган кыстарның аразында кылган ажылын түңнеп, чугаалажып турары.

Чыйбан-оол КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ДАШТЫКЫГА ЫНЧААР ДЕМДЕГЛЭЭН

ПРАГА. В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюнга турескаткан байырлыг хурал Прагага болган. Аңаа ЧКП ТК-ның Чиңгине секретары М. Якеш, ЧССР президентизи Г. Гусак, республиканың өске-даа удурткукчулары, чехословак найысылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери олурушкан.

Илеткелди ЧКП-ның Президиумуң кежигүну, ТК-ның секретары Я. Фойтик илеткел кылгаш, В. И. Лениниң ады-биле Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязын тургусканы, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгези болгаш делегейде ажылчыннарның болгаш таравачыннарның эң баштайгы күрүнезин тургусканы тудуш холбаалыг деп, онзалап демдеглээн. Ооң чагыглары бөгүн-даа хостаалга, хамаарышпас чорук, дараалга болгаш ылгай келгүшкүннерге удур бүгү делегейде хөй миллион демисечилерни соруп киирип турар.

Амгы үеде кажан кижи төрелгетен амыылдыг эрүүге кирип турда, Черге амыдыралды камгалап, эрттырып алыры онза нарын байдалга таварышканда В. И. Лениниң идеялары болгаш чогаадыкчы номналы онза чугула болуп, эдролуг талазы чайладыры дээш демиселге чаа күштү берип турар деп, оратор демдеглээн. Лениничи идеяларның амыдыралчы күжү социализмниң чаартырыының, совет ниитилелди эде тургузарының, социализмниң эртиг күштерин улам-на долузу-биле ажыглаарының оруунче шилчип кирген дээрзин СЭКП-ниң политиказында онзагайы-биле илерээп турар. Ол политика улам-на улуг деткимчени ап, делегейде социализмниң эт-алдарын кедирүп үндүреринге арганы берип турар.

В. И. Ленин социализмни тайбың-биле шуут тудуш холбаалыг деп санап чораан. Ону камгалап алырынга, цивилизацияны улам ыңай хөгжүдеринге бистиң шыдаптарывыс бүгү-ле чүүлдерни кылыры эргежок чугула. Удур туржуушкунуң болгаш душиттүрдүг чоруктуң орнунга кады ажылдажылга, чевырлылдышкын болгаш янзы-бүрү ниитилел-политиктиг тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа хелбээ догуннаашкынын келир ужурлуг деп, Я. Фойтик айыткан.

ДЕЛИ. В. И. Лениңге турескаал тургускан бүгү-ле индий хоорайларга — Делиге, Калькуттага, Висакхапатнамга улуг революсчунуң, гуманистиң, эртемденниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюн демдеглээн дипшилгелиг индий хөй-ниитиниң төлээлекчилериниң митингилери болгулаан.

Индияның найысылалынга Владимир Ильичтиң турескаалынга чечектерни Делиниң мэри М. С. Сетхи, ИКП-ның Национал чөвүлелиниң чиңгине секретары Ч. Раджешвара Рао, Индияның национал хамаарышпас чоруу дээш демиселдиң, коммунистиг шимчээшкинниң хоочуннары, индий-совет культура ниитилелиниң активчилери, профэвилел, аныяктар болгаш өске-даа массалыг организацияларның төлээлекчилери салганнар.

Социал чөптүг чорук дугайында кижилерниң хөй муң чылдыг күзелин боттандырып чорутан Лениниң ады индий улуска онза эргим деп, митингиге чүве чугаалааш, М. С. Сетхи айыткан. Индияның хамаарышпас чоруу болгаш оңу быжыглаары дээш демиселге сорук кириишкинни Лениниң идеяларындан ап турган бис.

Лениничи идеялар өлүм чок. Олар совет улуска орук айтыр сылдыс болуп турганы болгаш арткан ышкаш, олар биске база ындыг болуп турар деп, Раджешвара Рао медеглээн.

«Ленин — кижи төрелгетенниң төгүзүнде эң-не кайгамчык кижи. Ооң ады тайбың болгаш социал депшилге дээш демисежип турарларга түк болган деп, байырлыг хуралга Калькуттаның мэри Камал Кумар Басу чугаалаан.

(СЭТА).

ТАРААЖЫЛАР СҮМЕЛЕШКЕН

Эртенгиниң 8 шак чедип турда, районнуң совхозтарының механизаторлары, хову ажылдакчылары, ажыл-агыйларының удурткуучулары, чер ажылының тускай эртемниглери септелге-техниктиг бүдүрүлгениң чанында чыскаай тургускан кодээ ажыл-агыйының кожут машиналарының, тракторларның чанынга чыглып келгеннер. Ол дээрге Чөөн-Хемчик районнуң механизаторларының слёдунуң киржикчилери-дир. Ниитизи-биле слётка 150 ажыг кижи киришкен. Олар хову ажылдаарынга белеткел, бо чылын кылыр чорудар ажылдар дугайында чугаалашканнар.

Амгы үеде кодээ ажыл-агыйда бар техниканың ажыглалының талазы-биле арга-дуржулга солчулгазындан слёт эгелээн. РАҮК-туң кол агрономну Каадыр-оол Моңгуш БИГ-3А деп марканың шык базырыкчызының техниктиг тургузуу, ону билдилиг ажыглаарының аргалары-биле таныштырган, ооң ажыглалында четпестерге доктааган. Ажыктыг сүмелерин слётка келген механизаторларга берген. Даразында септелге-техниктиг бүдүрүлгениң кол инженери Эрес-оол Ондар, РАҮК-те техниктиг хайгаарал талазы-биле инженер Эрес-оол Сат, районнуң кол агрохимиги Кой-оол Моңгуш слар чемиштидилге, чер ажылының янзы-бүрү культураларының үрезиннерин чажар сеялкаларны шын өйлээриниң аргаларын, канчаар ажыглаарга чедимчелиин дээрзин тайылбырлап бергеннер. Эң ылаңгыя техниканы шын өйлээриниң аргаларынга хамаарыштыр айтырыглар механизаторларның талазындан хөй болган.

Техниканы шын ажылга белеткээр, ажыглаарының аргалары-биле таныжкан соонда, чер ажылының культураларын өстүрериниң технологиязының айтырыгларын чугаалажып, арга-дуржулга солушканнар. Эки дээн көргүзүглүг тараажы коллективтерниң дуржулгазын сонуурган, чедир кылдынмайн турар ажылдарның чылдагаанын сайгарганнар. Районнуң чамдык совхозтарында керээ ёзугаар ажылдап эгелээн тараажы коллективтер тараа культураларын, мал чеминиң бедик дүжүдүн өстүрүп ап турда, СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг, «Большевик» совхозтарда бригадалар чүге куду көргүзүглүг ажылдап турарыл? Тараажыларның хүн бүрүде ажылынга хамаарылгалыг шак мындыг айтырыглар слёттуң киржикчилериниң сонуургалын хайныктырган. Тракторларны, кожут машиналарны шын ажыглап, тараа болгаш мал чеминиң культураларын тарып өстүрериниң интенсивтиг аргаларын ажылдап турган, чер ажылының хожудачгай чорудундан уштунар үези келген деп бодал чугаага, арга-дуржулга солчулгазынга өзек болган.

Бора-Хөл. Шаг-шаандан тура, араттар мажаа тарааны тарып өстүрүп чорааны бөлак орай. Бөгүн мында байдал кандыгыл? Черни андарганы дең-дески эвес. Бора-Хөлде тараа шөлүнүң чамдык кезии хар, чаъс суунга үрелген. Чүге дээрге тараа шөлүн камгалаар талазы-биле ажылдар кылдынмайн турган. Өлен хөй үнгениниден чер шириктелген. Ону канчап чидирерил, оон-биле канчаар демисежир ийик? Слёттуң киржикчилери адырылганиш дарый уютказын. Черни хумагалаарлыг эдилээр, оон мурнунга ээ-харысалгалыг бооруун чугаалап турдулар. СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтуң улуг агрономну Кенен Мунгужапов аңаа салган айтырыгларга оттуут харыыны бербээн харааданчыг. Аңаа хамаарыштыр районнуң агрономнарынга СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары Чыйбаа Хелесевич Ооржактың чугаазы өөредиглиг болган. Чер ажылының тускай эртемниглери тараажылар-биле бир дөмей, черге эки хамаарылгалыг, оон ёзулуг ээлери апаар болза, ынчан черден бедик дүжүттү өстүрүп ап болур бис деп, ол чугаалаан.

Белдир-Шат. Мында Ахмед Ооржактың удурткан бот-орулга-чарылгалыг бригадазы ажылдап турар. Агроном Чылбар-оол Моңгуш ККЗ-10 деп хөрзүн дескилекчизин каяаар ажыглап турары-биле таныштырбышаан, үрезин биле чемиштидилгени чазын канчаар чажарын чыыганнарга көргүскен.

Районнуң Культура бажыңынга Чөөн-Хемчиктиң тараажыларының слёду ажылын уламчылаан. «1987 чылда чер ажылының түңнелдери болгаш 1988 чылда сорулгалар» деп илеткелди Чөөн-Хемчик РАҮК-туң кол агрономну Каадыр-оол Моңгуш кылган. Оон соонда «Кызыл-тасты интенсивтиг технология-биле өстүрери» деп илеткелди агрохимик Кой-оол Моңгуш номчуп, интенсивтиг арга-биле ажылдаарының чугулазын онзагайлап демдеглээн. Чадаана сорт участогунуң ажылы-биле ооң эргелекчизи Галина Ондар таныштырган. Илеткелдер соонда санал-оналдар солчулгазы эгелээн. «Хөндергей» совхозтуң хову-трактор бригадазының учётчизи Чотпа Ондар картофель, капуста дээш ногаа аймаан тарып өстүрүп турарында четпестерге доктааган. Чижээлээрге, капустаны чайны өттүр хол-биле суггарган, аңаа хөй ажылчын күшту кириштирип, продукцияның бот-үнезин аарраткан ажыл-агыйжы эвес чорук деп, ол демдеглээн. Бо хүннерде 190 тонна картофель үрезини чедишпес. Ону кайын тып алырыл? Ажыл-агыйжы эвес чорукту ажып эртер дээш ажылды баш бүрүнгаар планнап, бир ийи чыл бурунгаар көрүп ажылдаарының чугулазын ол чугаалаан.

«Тыва» совхозтуң хову бригадирлери Роман Ондар, Ахмед Ооржак районнуң септелге-техниктиг бүдүрүлгезинге септеттинген тракторларның шынар чогун, ол бүдүрүлге хову ажылдакчыларынга оголуг дуза чедирбейн, дуза кадар тудум, дужамык халдадып турарынга хомудааннар.

«Искра» совхозтуң кол агрономну Юрий Бичиижик часкы хову ажылдарынга киржир күчүлүг тракторларның аккумуляторлар чогундан ажыглал чок турарын, тараа хоранаар машина садып алырга, ону ажыглаалга кииреринге септелге-техниктиг бүдүрүлгениң тускай эртемниглери дуза чедирбейн барганынга хомудаан.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Чөөн-Хемчиктиң тараажылары хову ажылын слётка хаяы сайгарып көргеннер. Сайгарылга үезинде кылдынган ажылдарга, четпестерге, бо чылын болгаш чоокку үеде кылыр ажылдарга доктааган. Бо чылгы хову ажылдарының углаңчышкынын тодаратканнар.

Виктор ХОВАЛЫГ.

Чадаана хоорай.

Кызылчыларның кичээнгейинге

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң бешки сессиязы 1988 чылдың май 20-де болур. Аңаа дараазында айтырыгларны чугаалажыр:

1. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштур чурттакчы чоннуң хостуг үезин ажыктыг организастаар талазы-биле культура болгаш спорт албан черлериниң ажылын экижидер талазы-биле улус депутаттарының хоорай Совединиң сорулгаларының дугайында.
2. Хоорайның улусчу контроль комитединиң ажылының дугайында.

Саналдарны Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 36 бажың деп адресче бижиир азы 2-34-51, 2-43-40, 2-35-61 деп телефоннарже долгаар.

ХООРКҮҮСКОМ.

КЕРЭЭ-БИЛЕ АЖЫЛДААШ...

«Ак-Чыраа» совхозтуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын чедиишкиннерниң уткуур дээш күженишкинниг ажылдап турар. Ажыл-агыйда ам хөй оолдаашкының барык адакталган. Төрээн 2470 хойдан 2400 хураганны доруктуруп турар. Совхозта 14 хойжу өг-бүле керээзи-биле ажылдап, чек системазын ажыглап, камналгалыг ажылдаар дээш туржуп турар. Өг-бүле керээзиниң негелделерин экономист Анатолий Кежикей база партия, профэвилел организацияларының удурткучулары малчыннарга тайылбырлап өөредип турар. Хойжуларның аразында чарышка Торлук Маадыр тиилээн, 100 хойдан 92 хураганны камгалап алган, ол ышкаш улуг хойнуң баш санын 99 хуу камгалап алган.

Бо малчын эрткен чылын өг-бүле керээзи-биле ажылдааш, планныг даалгаларын шуптузун ажыр күүсеткеш, чыл төнчүзүнде немелде төлевирге 3000 рубльди алган. Бо чылын ооң хураганы керээде көргеннинден чүске онаажтыр 10 хураган хөй.

Керээ ёзугаар ажылдап турар хойжулар Бюро Базыр-оол—88, Сонам Домчаа — 82, Александр Натпий-оол—86 хураганы чүске онаажтыр алгылаан. Оларда ниити мал дыка хүр.

Совхозтуң хойжулары өг-бүле керээзи-биле ажылдап эгелээн болганда, сакманчыларның саны база кызырылган. Вера Түлүш, Күнзенмаа Шыырак 116 хураганы доруктургаш, малчыннарга улуг дузаны көргүскен.

Малдың хүр-менди болуп турарының бир кол чылдагааны болза, эрткен чылын совхозка бот-орулга-чарылга-биле ажылдаан ийи звено хөй сигенни белеткээн, ооң ачызы-биле бо чылын өске ажыл-агыйларга 1500 тонна сигенни садып дузалаан.

Бо чылын «Ак-Чыраа» совхоз чылыктыг чемнерни база тарып шенээр деп турар. Эде тургустунуушкунун үезинде хемыш-ла арга-куреелерни дилеп тывар херек.

Ким-оол ХЕРТЕК.

Кызыл хоорай.

ЧАА КЫШТАГ ТУДУУНДА

Хемчик аңныыр-тывыыш ажыл-агыйында Николай Куулараның удурткан тудугну звено керээ ёзугаар «Хөндергей» совхозтуң Кара-Даг деп черде узуну 36, дооразы 12 метр хемчээлдиг хой кажаазын тудуп турар. Бо хүннерде ооң кырын чылыглап доозар, ынчангаш өске немелде тудуглар артар.

Звенонуң кежигүннери хөй чылдарда кады ажылдап келген болгаш бот-боттарын эки билчир, мергежилдиг. Ажылчын бүрүзүнүң төлевири ооң куш-ажылга киржилгезинден дорт хамааржыр. Оларда «чуду-караалаар», үрей кылыр деп чүве чок.

Керээлиг звенода Даңзы биле Лен-оол Ондарлар, Владимир Седип, Семен Түлүш, Николай Куулар олар эң кызымаа ажылдап келген.

Аалчы ДОҢГАК.

Чадаана хоорай.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Партийжи амыдырал

АТТЕСТАЦИЯ: ХАРЫЫСАЛГАНЫ БЕДИДЕР

Эде тургустунуушкунуң чедиишкинниг болуру партия ажылын чаа ёзу-биле улам сайзыраңгайжыдарындан, эге организацияның, оон коммунистерниң башкарыкчы ролун улам бедидеринден улуу-биле хамааржыр.

Партияның шиитпирлериниң, Уставта айыткан хүлээлгелерин күүселдези, коммунист кижиниң арыг, шынчы мөзү-шынары дээш, ленинчи партияның кежигүнү атка түлептиг болуру дээш негелде улам күштелип турар.

Оон бир кескү хевири — коммунистерниң аттестациязын эрттирип турары. Аттестация — коммунист бүрүзүнүң ажыл-ишчи болгаш моральдыг мөзү-шынарларынга, Уставтың негелделерин оон амыдыралга бадыткап чорууругга шыңгыы шылгалда.

Бистиң «Ак-Туруг» совхозтуң партия организациязы бо чугула ажылды база чорудуп. Коммунист бүрүзү-биле негелделиг, принципиалдыг болгаш хүндүткелдиг чугааны чорудуп, эде тургустунуушкунга оон салымышкынын шылгап көрүп турар. Партия Уставының талазы-биле коммунистерниң билиинге, ону практика кырынга канчаар күүседип турарынга хамаарышкан айтырыгларга харыы бээр метод-биле аттестацияны ында чорудуп турар. Бо бүтүге чогуур үнелелди бээр болгаш оон түңнелдерин коммунистерге дыңнадып, санал-сумелерин партия эге организацияларынга комиссия киирип турар.

Аттестация үезинде чамдык коммунистер Уставты эки сайгарып билбес, ол хирезинде политчырыдылгашкын четкилзинде өөредилгениң кайы-бир кезиинде ёзу барымдаалап киржип, өөренген чүүлүн амыдырал-биле холбавас, пландарын, социалистиг хүлээлгелерин күүсетпезин кижилер безин бар болгулаан. Ам канчаарыл? Ындыг коммунистерниң отчёттарын доктаамал дыңнап, оларның партийжи даалгаларны күүседип турарын хынап, үе-үелеп хууда беседалажып, характеристикаларын оларның ажылдап турар коллективи-биле кады көөрүн комиссия партия эге организацияларынга сүмелээн.

Ол ышкаш Уставты билириниң, партийжи даалгаларын, планныг онаалдаларын-даа күүседип турарының талазы-биле багай деп үнелелди алганда, үк коммунист партия хуралынга көөрүн сүмелеп турар бис. Харын-даа аңаа аттестация бээрин бир чыл чедир соңгаарладып база турар бис.

Коммунистерниң Устав талазы-биле билии, ону ажыл-херек-биле бадыткап турары кандыгыл? Март айда совхозта 48 коммунист аттестацияга кирипкен. Олардан 12 кижиге аттестация тыпсырын түр соңгаарлаткан.

Партия Уставын бодунуң ханы билирин көргүзүп, ону ажыл-ишке, партийжи даалгаларны күүседиринге хотбаштырып турар коммунистер бисте хөй. Оларның иштинде хойжулар И. В. Данзырын, А. Х. Сүүр-оол, Р. С. Сайбуу, саанчылар Н. С. Девер, С. Дарый, С. Кызыл-оол, ажылчын А. Б. Куигаа, бызаа ажаакчызы Б. Шойдаа, өске-даа коммунистер бар.

Чамдык Ш. Чыртык, А. Биче-оол, В. Дадар олар болгаш өске-даа коммунистер Уставты эки-ле сайгарып билбезин, бодунуң политбилиин бедитпес, кичээлдерге ёзу барымдаалап киржип келгенин көргүскен.

Ол ышкаш К. Дамбуу, Н. Саиты, Ө. Доржу олар Уставты билир-даа болза, партийжи даалгаларын чедир күүсетпейн, идепкейи чавыс, бодунуң бактааганы партия эге организациязының ажылынга тодаргай киржилгези көзүлбейн турар. Тракторист Б. Дорта, малчын Ч. Арапчор олар чергелиг чамдык коммунистер Уставка хамаарышкан айтырыгларны эки билбес, планныг онаалдаларын-даа, партийжи даалгаларын-даа күүсетпейн турары аттестациядан илереэн.

Аттестация үезинде коммунистерден янзы-бүрү айтырыгларны салгылаан, аңаа харыы кандыг болганын дараазында чижектерден көрүп болур.

— СЭКП ТК-ның ам болур ээлчеглиг Пленумунга кандыг айтырыгны көрзе эки деп санап турарыл?

— Делегей байдалын чугаалажыр — деп, инженер Н. Санчын харыылаан.

— Кандыг партийжи даалгалыг силер?

— Амдызында даалгам чок — деп, суггатчы А. Биче-оол харыылаан.

Ол-ла коммунистен мындыг айтырыг салган:

— СЭКП-ге кым кирип болурул?

— Колхозчу-даа, кандыг-даа кижиниң хүлээп ап болур.

Чолаачы Э. Шойдан-оолдан мындыг айтырыгны салган:

— Кым партия кежигүнү боор болурул?

— Политбилии бедик, кажы-бир партия эге организациязында ажылдап турар кижиниң хүлээп ап болур — деп, ол харыылаар болду.

Үстүнде айтырыгларга кымның канчаар харыылаанындан алгаш көөрге, ол коммунистер партияга киргениниң соонда Уставты, СЭКП ТК-ның сөөлгү Пленумнарының материалдарын-даа номчуваанын херечилеп турар.

Ындыг болганда партия эге организациязының идепкейлиң, дайынчы арга-шинээзи кымнардан хамааржырыл деп айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир. Партия кежигүнү кижиниң алыы болгаш ужур-дузазын бедик-биле көдүрер, бодунуң билиин болгаш ажыл-херээн, коммунистиң бедик мөзү-шынары-биле дүүштүрүп хемчээр чүве болганда, бо партийжи көрүлдезиниң кижизидикчи, ажыл-херекчи тодаргай негелделиг ужур-дузазын демдеглевес аргажок. Аттестация бистиң совхозтуң партия организациязында мындыг-дыр. Чер-черлерде ол канчаар чоруп турарыл? Бо дугайын солунга номчуп, санал-онаалдан солушса деп бодаалдыг мен.

Роман ХУНАЙ-ООЛ.
«Ак-Туруг» совхозта парткомнуң кежигүнү, аттестация комиссиязының даргазы.
Улуг-Хем район.

Хана парлалгазы

ПАРТИЙЖИ УДУРТУЛГА ХЕРЕК

Күш-ажылчы коллектив бүрүзүнде хана солунну үндүрүп, ону бүгү-ниитиниң таныылгазынга арттырып турар. «Шагаан-Арыг коммунэнергоэда» партия организациязының секретары Г. А. Круглова-биле бүдүрүлгеде хана парлалгазының болгаш оон иштинде хана солунуң байдалының дугайында кыска чугааны кылдывыс. Коллективтиң ажыл, амыдыралын чырыдар, ажылчыннарның идей-политиктиг кижизидилгезинге дузалаар, боттарының бүдүрүлгениң онаалдазын, социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг күүседиринче ажылчыннарны мобилизастаар, хөй-нитти ажылдарынче оларны идепкейлиг хаара тудар сорулга-биле үк бүдүрүлгеде ниити хана солуну—бүдүрүлгеде партия, профэвилел организацияларының органы «Теплоэнергетик» (редактору электри цегиниң мастери В. Коньков) биле комсомол организациязының хана солуну (редактору Ю. Иргит), «Чаңныктар», «Олар бисти бужартадып турар» база «Олар чүү дээш бурууданмаал?» деп шүгүмчүлелдиг хуудустар үнүп турар.

Бүдүрүлгеге чоорааным түн, март төнчүзүнде, ажылчыннарның шеф чорую барганы-биле кайы-даа хана солунуң редакторлары, редколлегия кежигүннери-биле ужуражыр арга чок болган мен. Ынчалза-даа эрги үндүрүлгелерин көрүп, кызыл-буланга кирип, Галина Африкановна-биле чугаалашканым ол. Чүгле бо коллектив эвес, Кызыл хоорайның-даа, районнарның-даа бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының практиказындан алгаш көөрге, хана солуну чүгле байырлалдарда үндүрүп, ону үндүрерде чүгле редколлегия кежигүннери киржип турары-биле оон чүрүк кавсталгазындан эгелээш, материалдарының идей-ниг-утказынга чедир кызыыл, чаңгыс ээ болуп турарының чылдагааны ында. Бо коллективте хана солунну база чүгле байырлалдарда үндүрүп турар. Ажылчыннардан, албан хаакчылардан тургустунган авторлар коллективин делгем киириштирип тургаш, хана солунну оода-ла ай санында бир катап доктаамал үндүрүп турар болза, ынчан хана солун ёзуулуг номчуштуг, шүгүмчүлелдиг, бот-шүгүмчүлелдиг, ажылагыйжы материалдар-биле байлак болур ийик. Бир эвес партия, профэвилел, комсомол организациялары хана солуннарының редколлегияларынга доктаамал дузалажып, оларның ажылын сонуурган, редколлегия кежигүннеринге, авторларга өөредилгени, семинарны эрттирип, хана солуннарга үнген материалдарны сайгарып, оларга сайгарылгаларны кылып, ам эки хана солун дээш конкурстарны чарлап эрттирип турар болза, авторларның саны-даа көвүдээр, редколлегия кежигүннериниң чогаадыкчы ажылы-даа сайзыраар турган. Бо талазы-биле партийжи удуртулга ук бүдүрүлгеде кошкак деп чүвени чугаа «эдынде» эскерген мен.

Социалистиг чарыштың чорудуун, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн, продукцияның шынарын, материалдыг чиг эт камналгазын, спортчу маргылдаалар түңнелин хуудустарда, «Чаңчыктарда» чырыдып турары багай эвес. Кандыг айтырыгларны олар хаара тудуп, чырыдып турарыл? Коллектив кежигүннериниң политиктиг, күш-ажылчы, мөзү-шынар кижизидилгезиниң, сагылга-чурум болгаш организастыг чорук айтырыгларын кол даткан.

Хана парлалгазы бар, оон иштинде хана солун бүдүрүлгеде ында-хаая-даа боя үнүп турар, редколлегия ажылдап турар. Ынчалза-даа оларның партийжи амыдырал-биле холбаалыг болур, шаап халдакчы, боттуг, шынныг болур шынарларын ам-даа чидиглендирип, аңаа партийжи удуртулганы күштелдирип, редколлегияга дуза, сүме көргүзүп, шиммеңгир ажылдаары бүдүрүлгеде партия, профэвилел, комсомол организацияларындан негеттинип турар.

Валентина САТ.
Улуг-Хем район.

Беш чылдың кижилери

ДУГААР-ООЛ БИЛЕ ЧАСЫГ

Карл Маркс аттыг совхозтуң 13000 ажыг шээр малы, чертык муң хире чылгызы Сесеге биле Хураганныг-Ховуда кыштаглаан. Улу чылдың кыжы кадыг-дошкун, хат-шуурганныг, шат, хову одарларын доң хөртүк шыва алза-даа, Ийменниң малчыннары кыштаглаашкынны организастыг эрттирип, мал ооладаашкынының чымыштыг ажыл-ижинге бечым-чымыш ажылдап турарлар. Төрүүр хой каданнары колдуунда Сесегеде. Ниитизи-биле 5652 баш төрүүр хойлуг 18 кыштагже электри шугумун эрткен юбилейлиг чылда чорудкаш, сайгылгааны киирген. Ынчангаш хойжуларның чүгле амыдыралынга эвес, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган.

ЧУРУКТА: Дугаар-оол, Часыг Ондарлар.

Бо хүннерде Сесегениң хойжу коданнарын эргип, ажылчын-биле таныжып чорууруга, ында ажыл хайымныг. Кымның-даа аальнга баарга, хураган-на хураган. Хой оолдаашкыны адакталган. Хураганны хоратпайн, онча-менди камгалап доруктуруп аар дээш хойжулар, сакманчылар, мал ажылының специалистери олуттуудын чок ажылдап турарлар. Ынчанмайн канчаар, совхоз долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчип кирген соонда, чаңгыс баш чаш мал төлү, грамм дүк дээш айтырыг шыңгыыраан, харыысалга бедээн. Хойжулар үнген чарыгдалдарын киирип алган орулгазын күн бүру чок дептери-биле санажып ап турар апарган.

Совхозтуң мурнакчы хойжузу Дугаар-оол Ондарның кыштаанда ажыл-ижи-биле таныжарга солун.

Дугаар-оол Довай-оолович биле оон өг-бүлезиниң херээжен эзи Часыг Сотпаевна Ондарларның хар-назыны кижи орту ажып бар чорууру-даа болза, оларның чүгле хой кадарып ажылдаан стажы 6 чыл боор турар. Д. Ондар—1956 чылдан бээр колхоз, совхозка тудуг ыяжы, сүт, суг, кывар-чаар материалдар сөөртүр автомашиналар башкарып ажылдап келген хоочун чолаачы. А Часыг Сотпаевна Ийме школазының интернадынга 16 чыл иштинде повардап ажылдаан. Малчыннаар кузел оларга шагда-ла турган. Уруглары өзүп, школаны дооскеш, ажыл-амыдыралының оруун тып чорулай баарга, ам-на, 1982 чылдың эгезинден малчыннар кирипкеннер. Ажылга чаңчыгып, хойжуларның арга-дуржулгазын өөренип көрүп тургаш, үш чыл бурунгаар төрүүр коданны хүлээп алганнар.

Он беш, чээрби, харын оон-даа хөй чылдарда малчыннааш, бедик көргүзүглер чедип албас, ортумак болгаш оон-даа куду көргүзүглерден үнмес, өөнделевес малчыннар кайда-даа бар. Ындыглар ажылдап турар бригадазын-даа, совхозун-даа өрү тыртпас, «кудуруундан» куду сөөртүр. Дугаар-оол биле Часыг Ондарлар оларның санынга каттышпайн, ажыл-ижинге кызымаккай, чүткүлдүг малчыннар кылдыр мактады бергеннер.

Малчын кижи тывынгыр болгаш сагынгыр ажылдаар, мал ажылында дөпшилгелиг, чаа технологияны ажыглаары чугула чүве-дир дээрзин Дугаар-оол Довай-оолович биле берген. Хойну төрүдерде, хураганны ажаап, азырап өстүрерде, сакман арга эки үре-түңнелдиг болурун бо малчын өг-бүле биле бергеннер.

— Хураганнар куспактап алгаш, кажаа иштинге хой дилеп эртен, кежээ кылаштаар чоруктан шуут үнген бис. Сакман арга-биле хураган доруктурарга, бир талазында, клеткада азырап, суггарып турар хой тодуг, дыш болгаш сүттүг, хураганы-даа семис шылырак боор-дур. Ийи талазында, сакманчыларга база дыш. Бир кежээ 40-50 хураганны кезин тып тургаш эмзиреп кончуг берге. Ынчангаш чаш хураганнар тоттур ээп албаанда-ла, дедир кажаазынче аппарып каап тар таварылгалар тургулаар. Оон уламындан хураган аарыыр, өлүп хораар аан — деп, Часыг Сотпаевна чугаалап орду.

Шынап-ла, сакман аргазы-биле канчаар ажылдап турар улус эвес бо дээш, оларның хоюнуң кажаазынга барып көрдүвүс. Дугаар-оол Ондарның коданында 298 төрүүр хою бо хүннерде доозазы оолдаан. Чаш мал төлү 100 хуу алдышып турар. Ийнистээн хойлар дугайында коксы айтырдым.

— Ийнистер база бар болдур ийин — деп, кадарчы харыылааш, хүлүмзүрүп кагды. Ону хынылап айтырбадым-даа. Бот-орулга-чарылга, кежээ-биле ажылдап турар хойжу совхозу-биле боду-ла саназы бээр болгай. Кол-ла чүве мында мандып, доругуп турар хураганнары көргеш, сеткил өөрүүр. Төрүүр чүс хойга онаалтыр 85 хураганны камгалап алыр дээш социалистиг хүлээлгезин Ондарларның өг-бүлези ам безин херек кырында ажыр күүседип алган.

Бичежек клеткалар. Бирээзинге 2-4 чедир чаа төрээн хой чаш хураганы-биле азыралда турар. Оон улуг клеткаларга 10-15 чедир хой турар. Ында хураганнар доруга берген. Иелерин хостуг ээп, баглап каан ногаан сигенни чыттап, сугну пактагылай каап, дешкилежип тургулаар. Сакманчы бүрүзү клеткада хоюн, хураганын кайгаарап азыраар. Оглун тоттурбас хой бар болза, сүттүг хойларны ужуктап саап алгаш, оон хураганын эмискиктээр. Кажаада аптечка база бар. Аарый берген хураганны эмнээрин Часыг Сотпаевна мал эмчилериниң дузазы-биле өөренип ап турар. Төрээн хойну хураганының байдалын көрүп, 7-15 хонук азырап кайгаараар. Оон соонда хураганнарны аңгылап аарга, олар иелерин боттары тып, ээп ап турар апаар. Хойларга, хураганнарга өңнүг пөс союндактар баглап демдектээр чоруктан база сакман арга-биле ажылдап тургаш уштунар. Сакман аргаа кижи билбес, кылып албас берге чүве-даа чок. Чүгле ынчаар ажылдаар. Хой төрүп эгелээш, хураганнар майның көк оът-сигенин оъттаар кылдыр доруккуже чедир ажылдаар.

Дугаар-оол биле Часыг Ондарларның ажылынга кол дузалакчылары — сакманчылар. Оларга дуржулгалыг сакманчы Мая Сундак база Чадаананың профтехучилищезинден келген практикант комсомолчу кыстар Лариса Кимм-оол, Нина Сайыт-оол олар дузалажып ажылдап турганнар.

— Сургууя кыстар кончуг ажылдаар, кежээ улус-тур. Амырап тур мен. Келир үеде олардан ажыл-ишчи, кежээ малчыннар болуру магат чок—деп, Часыг Сотпаевна мактаар болду. Улуг сакманчы боду 80, аныяктарның кижи бүрүзү 60 баш хураганны азырап доруктуруп турар. Оларда дузалакчы кадарчы Борис Монгушту база-ла мактап чугаалавас аргажок.

1987 чылда Дугаар-оол, Часыг Ондарлар багай эвес ажылдааннар. Төрүүр хойга ажылдааныының чүгле ийиги чылында олар малчыннар оргузунда чарышка тиилекчи боол, төрүүр чүс хойга онаалтыр 90 хураганны камгалап ап, тыва уксаалыг бир хойданна 2 кг дүктү кыргып, улуг кадарчы чылдың чемпиону атка төлептиг боол шылгараан.

— Чартык чыл түңнели-биле 200 рубль өртектиг чадыг-биле шаңнаттывыс. Чыл түңнелинде чемпионнуң кожазын 200 рубль акша шаңналы-биле катай тывысты. Малчыннарның ажыл төлевиринче болгаш материалдыг сонуургалынче совхозтуң дирекциязы ажылагыйның сан-хөөзүнүң амгы байдалынга дүүштүр багай эвес кичээңгей салып турар — деп, малчын чугаалады.

Малчынның кыштаанга чедербээрге, чамдык хоорай, суур чурттакчыларының амыдыралындан ылгалыр чүве чок. Хоюнуң кажаазында, кодан девискээринде, чурттап орар бажыңында электри лампочкалары чайынналган. Бажың даштында «Нива» деп чиик машинаны брезент-биле шып каан. Бажыңның ишти хөвис, чадыг-биле шиметтинген. Хостуг шактарында телевизорун көрүп, радиозун дыңнап орарлар. Аныяктар амгы үениң хөглүг хөгжүмүн бижээн пластинкаларны, кассеталарны магнитофонга салгаш, танцылап ап-даа болур.

Хеп чуурда, чем хайындырарда, суг чылыдарда хеп базарда электриниң ажыглаар.

Эде тургустунуушкун бистиң малчыннарывыстың мурнунда безин шиитпирлээр ужурлуг дыка берге болгаш харыысалгалыг хөй-хөй сорулгаларны тургузуп турар. Бир-ле дугаарында долу бот-орулга-чарылгага, бот-акшаланыышкынга ыяк ажылдап өөренири негеттинип турар. Экономиктиг эргелел башкарылганың чаа аргазынче кирип турар Карл Маркс аттыг совхозта ам-даа шуудап, шиитпирлеттинип чедап турар айтырыглар чок деп болбас. Эде тургустунуушкунуң дүргедээшкининиң үезинде бергелер ыяап-ла турар деп партия-даа ажыы-биле чоңга чугаалап турар. Сорулга ону ажып эртери. Сесегениң малчыннарында безин өг-бүле кэрээзин, оон негелделерин чедир билбээн, совхозтуң дирекциязының санажылга аппаратының ажылдакчылары-биле чедир ажылдап, өөренип, шиитпирлеп чадап турар карышкактары хөй.

Ынчалза-даа бо бергелерни ажып эрттеринге Дугаар-оол Довай-оолович биле Часыг Сотпаевна оларның болгаш Ийме-де өске-даа ажыл-ишке кузел-соруу күштүг кижилер дузалап, төлептиг улуг-хуузун киирер дээрзинге чигзиниг чок.

Тыва улустуң «Хойлуг кижи каас» деп үлегер чугаазы кайгамчык мерген, чиге болгаш чараш. Дугаар-оол, Часыг Ондарларның ажыл-ижин, амыдыралын көргеш, шынап-ла, ёзулуг каас, чараш, солун амыдыралдыг улус-тур деп чугаалавас аргажок. Олар амгы үеде СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажылын эки эзээр үезинге чедир малдың баш санын хоратпайн, дүк кыргып алыр планныг онаалдазын болгаш социалистиг хүлээлгелерин ыяап күүседир бедик сорулгалыг ажылдап турарлар.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.

Авторнуң фотозу.
Сүт-Хөл район.

ААЛДАРГА БО-ЛА КЕЛИР

«О. Шынаа» совхозтуң малчын коданнарынга Александр Кыргысович Хартааның автомагазини бо-ла чеде бээр. № 3, 4 хойжу бригадаларының малчыннары оон кажан кээп садыглаарын кончуг эки билир, а садыгжы-чолаачы садып алыкчыларынга кандыг-бир эргежок чугула барааны албан чедирерин бодаар. Ырак-узак черлерде ажылдап, чурттап турар ишчилерниң садыг хандырылгазын экижидери чугула айтырыгларның бирээзи. Чүге дизе кодан-суурдан ырак чурттап турар ол кижилерниң чуртталга байдалы, ажылының түңнели оон база улуу-биле хамааржыр болгай. А. К. Хартаа ону кончуг эки билир, ынчангаш ол малчыннарга чедип барып садыглаар хүнүнде аңаа албан чедер чаңныг кижи.

Хууда алган планныг онаалдазын ол эки күүседип турар. Чижээ, бо чылдың бирги кварталының планныг онаалдазын Александр Кыргысович күүсеадан эрте күүсеткеш, дөрт муң рубльдың бараанын пландан ажыр саарган. Ол ону кызымак ажылы-биле чедип алган. Тес-Хем райпозунуң садыг-чолаачызының ажылын Хоолуда, Ак-Чыраада, Сөөскенигде чурттап турар малчыннарның үнелеп турары таварылга эвес.

Найгын-оол ДАМДЫН.

САГЫШ ДААМАЙ ОЛУРГУЛААР,

ЧЕРЛЕ КАЙГААР КИЖИ-ДИР МЕН

Бо чылдың апрель 1-де байдал-биле алырга, Мөңгүн-Тайга районунуң совхозтарында 81.851 хире хой, 7149 өшкү, 1944 хире чылгы, 6105 ажыг сарлык бар. Бо сан түңге чоннуң хуузунда мал-маганны кадарга, шынап-ла, Мөңгүн-Тайганың чогу бай, кижи бүрүзүнге онаалтыр санаарга, бо районда мал республикада эң-не хөй. Ол экидир. Бойдустуң хоойлузу ындыг: мал-маган ыяап-ла өзүп көвүдээр. Оон-биле холбаштыр бир мындыг айтырыг чаңын-биле тургустунуп келди. Чүл ол? Одар-белчиир кайы-даа ажыл-агыйда, хамыктың мурнунда ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозта кезулдүр-ле чедишпестей берди. Бо совхозтуң 700 ажыг чылгызын кызыгаарда сыныарга кыжын, чайын кадарар. База бир чижек: «Мөген-Бүрен» совхозтуң Кара-Белдир бригадазының чамдык хойжулары база ындыг байдалдыг.

Ынчангаш ам бо районда мал-маганның одар-белчииринин дугайында бир янзы шиитпирлевес чүве болза, моон соңгаар ол айтырыг улам-на нарыылдаар дээрзин амыдырал ам безин сагындырып, бадыткап турар.

Бирээде, мындыг. А ийи хугаар дүвүренчиг айтырыг бар. Бисте шээр малдың ара салыр ийикве, чаш төлү өлүп хораар чорук черле көвүдеп турар. Ол дугайын черле ыттавас арга чок апарды.

Бо чылдың апрель 1-де медээ ёзугаар алырга, районда 586 хой ара салган, 1439-у өлүг хураганнар төрээн. 1058 хой ижин-шөйүнду аарыы, өкпеге дегдиргеш база өске-даа чылдагааннардан өлүп хоразы. Мен бодаарымга, бо дээрге дүвүренчиг айтырыг. Кайы-даа совхозта мындыг. Ынчалза-даа бригадаларда аңгы-аңгы. Чижээ, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң Кара-Хову № 2 бригадазында (удуртукчузу Х. Салчак, партия эге организациязының секретары, СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү К. Бораргаа) ам чүгле 98 хой ара салган болгаш өлүг хураганнар төрээн. Бо коллектив ниитизи-биле 100 хойдан 87 хураганны ам доруктуруп турар, ынчангаш районда бирги черде. Ол-ла совхозтуң Белде № 1 бригадазында 395 хой ара салып, өлүг хураганнар төрээн. Оон аңгыда № 3 бригадада оон арай-ла эвээш. «Мөген-Бүрен» совхозтуң № 2 бригадада 376 хой ара салган, өлүг хураганнар төрээн.

Хой ажылында бир дүвүренчиг айтырыг ол-дур. А ийиде, улуг малдың өлүп хораар чоруу хөй. Чүгле бо чылдың үш айында ийи ажылагыйдан 1286 хой хораан. Хойнуң бажы мээликтээр аарыглар хөй.

Бо чүүлдер — малдың аралыыр, ара салыр, өлүп хораар чоруу — бисте анаа бир мындыг болур ужурлуг, азы өскээр чугаалаарга, чаяаттынган болуушкун ышкаш апарган чоор бе деп-даа бодай бээр мен. Чүге черле удуртур-баштаар черлер дүвүрээзин көдүрбезил? Мен бодумнуң ажылым аайы-биле районнуң радио дамчыдылгазының редактор-организакчызы болгаш, дамчыдылгаларга ол дугайын чугаалап, оон аңгыда, аппараттын-даа хуралынга база чаңгыс эвес удаа дыңнадып турдум. Черле комудаачыг ышкажыл. Малды кижи ажыын көөр дээш азыраар чүве ийнаан.

Мээн сагыжымны дүвүредип чорууп база бир айтырыг — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң Тоолайлыгда өшкү бригадазы. Эрткен чылын ол коллектив 100 өшкүден 50—60 хире анай алган. Таан-даа чавыс көргүзүт. Оон мурнундан бээр мындыг турган бе? Чок. Ында ол бригадада, ангор өшкүлер бар. Ол коллективте малдың ара салыр чоруундан аңгыда, анайлар, ол черниң малчыннарының база специалистерниң чугаазы-биле алырга, «кош-хиннеп» турар. Чогум ол чүл? Ындыг «кош-хиннинг» анайлар хөйү-биле өлүп хорап турар. Оон чылдагааны чогум чүдел дээрзин РАУК-туң база совхозтуң-даа специалистери оглут тайылбырлап шыдавайн турар. Ындыг «аарыг» хойда база тыптып турары дүвүренчиг.

Бо чылдың апрель 1-де медээ ёзугаар Тоолайлыг бригадазында 264 өшкү төрээн, олар шуптузу ара салган, анайларын көөрге, «кош-хиннинг» болган. Мындыг дүвүренчиг байдалды көре турала, специалистер кандыг-даа хемчег албас, айтырыгны шиитпирлевес, ол дугайын республиканың Агропромышленный комитединче-даа дыңнатпас боорга, кайгаар кижи-дир мен, а районнуң удуртур органнары база аңаа олурар-дыр. Демнежип, сүмележип тургаш, хемчеглерден алза! А республиканың Агропромышленный комитединиң, уксааажылга каттыжыышкынының база ветлабораторияның специалистери ону билбес дээр ужур чок, дыңнаачаннаа олургулаар. Чүге дизе салмедээ оларга барып турар болгай. Малдың чаш төлү ынчалдыр чыл санында массалыг өлүп турда, ону харыылаар удуртукчулар, специалистер чүге хемчеглер албазыл?

Мөңгүн-Тайганың совхозтары бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээн. Эрткен чылын кайызы-даа орулгалыг ажылдаан-на харын. Орта чылдагаан-наашп, ам сагыш амыр олургулаары ол эрги бе? Чок. Эштер, мал — чоннуң, күрүнениң байлаа. Районнуң мал ажылында мындыг дүвүренчиг байдалдар эде тургустунуушкунуң негелдезинге дүгжүр бе? Черле таарышпас деп бодаар мен.

Адыг-Түлүш БЕГЗИ.
Кодээ корреспондент.

МАТЕРИАЛДАР ЧЫЫНДЫЗЫ

1988 чылдың апрель 6-8-те М. С. Горбачевтуң Узбекистанче аян-чоруунуң дугайында «Эде тургустунуушкунуң чедишкини — чоннуң холунда» деп чыындыны парлап үндүрген. Ында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының Афганистан Республиканың Президентизи, АУДП ТК-ның Чиңгине секретары Наджибулла-биле ужуражылгазының дугайында материалдар, совет-афган кады кылган медеглел, Узбекистанның удуртукчу ажылдакчыларынга М. С. Горбачевтуң чугаазы, өске-даа материалдар кирген.

«Правда» солунуң болгаш СЭТА-ның материалдары кирген чыындыны политиктиг ном үндүрер чер парлап үндүрген.

(СЭТА).

КҮҮСЕТТИНМЭЭН ЧАГЫГ

Депутаттың чагаазы

Депутат хүлээлгени күүседири белен эвес деп чүвени ам билип чор мен. Мээн Шагаан-Арыг хоорайда округум—12 дугаар чурттаар бажың. Соңгукчуларым-биле ужуражып турар мен. Оларның аразында арга-сүме-даа кадарлар бар. «Депутаттарга бузуревес, чүү-даа олар кылып шыдавастар» деп чугаалаарлар база бар болду. Ам тос ай чедир депутат хүлээлгемни күүседип, бүзүреддин чаалап алыры чиик эвес болуп турарын көрүп тур мен.

Мени депутаттың кандидадынга идип үндүрген коллективтиң чаңгыс-ла киирген чагыы — чурттаар бажыңныг апарынга дузалаары. Шагаан-Арыгда бажың айтырыы кайы хире чидиг турарын кататпаандаа ажыы чок боор. Дадай кедурлуп, бо күске чедир эрги хоорайда шупту чоннуу дарый кожурерин негеп келген. Аңаа чаңгыс өг-бүле-даа ортлайн барза, хоорайга бажың айтыры хевээр артар. Чүге дээрге хөй-хөй общежитиелерде болгаш төреллериниң бажыңнарында чүгле аныяк өг-бүлелер эвес, үргү-дарыы көвей өг-бүлелер кайы эдерип. Хоорайда аныяк өг-бүлелер «емижип»-ле турар, амыдырал чаңгыс черге турар эвес—кижилер өзүп орар.

Ынчалза-даа социал чөптүг чорукту сагыттынмайн турарын көрүп тур мен. Бажың хуваалдазын чорударда чижээ чүгле «Шагаан-Арыг тудуг» тресттиң тудуг организацияларының мурнадып турар. «Северовостокэлектромонтаж» «Востоксантехмонтаж», «Востокпромсвязьмонтаж» болгаш кежээ-биле ажылдап турар өске-даа организациялар бар болгай. Бо бүгүнү чүге тайылбырлап бижип бердиң дизе, электромонтаж участогу чокта тудуг база туттунмас деп чүвени чугаалаарым ол.

«Северовостокэлектромонтаж» ажылчыннарындан сөөлгү бүдүн чартык чыл иштинде чурттаар бажыңны алган кижи чок. Участоктуң девискээринде вагончиктерде 2 өг-бүле чурттап турар. Бир бригадир өг-бүлезин Ак-Довурактан арттырып кааш, боттары турар. Общежитиелерде өг-бүлелер база бар. Ылаңгыя Нурлан Маннакоевтуң үш чаш уруглуг (бичезин алды айлыг) өг-бүлезин кыжын вагончикке ажыл алган. Вагончикке чурттаар бергезин бижиир сөстер тыппас-тыр мен. Ол үлүзүмга кыш бетинде бажың чугаалажып бээр дээш чадаштым.

«Шагаан-Арыг тудуг» тресттиң эргелекчизиниң оралакчызы Дудак Ооржакка, райкүскомның даргазы Дандар-оол Ооржакка киргиледим. СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Неделинге кирер ужурга база таварыштым. Владимир Сергеевичи хоорайкүском даргазы С. Ф. Киреевке даалга берген. Чүге-ле чүве ийик: «Анай-оолге, специалист кижиге, чурттаар черин улгаттыр —2 өрээл бажыңны, ам орар бажыңын (бир өрээл) «Северовостокэлектромонтажка» бериңер» дээн. Бо дугайында чугаа күзүн чоруп турган.

1987 чылдың түңнели-биле «Шагаан-Арыг тудугга» тресте хамааржыр тудугжулар 18 чаа квартира алган. С. Ф. Киреев өөзеп-ле турган, ынчалза-даа «Северовостокэлектромонтаж» участогу куруг калган. Ол участокче ис-даа базар, ажылчыннарның орнун-даа көөр харык чок болдум. Өгнүг-баштыг кижи мен, ажы-төлдүг ырак-узак черде өгде чурттап орар чурган-нелиг-даа болза, кижиниң орнун-нүүрү кончуг болгай бодумга аазаан бажыңны негээрин улуг ыызытпадым. «СВЭМ-ге чурттаар бажыңнарындан берип көрүңер, ынчаалыс болза, ажылга өөренип берген кадрларны Шагаан-Арыгга тудары бергедээр» деп, С. Ф. Киреевке солуун дамчыштыр бижип орарым бо.

Үстүнде чаңгыс чагыгның канчаар күүсеттинмейин турарын бижидим.

Мерген АНАЙ-ООЛ.
Улус депутаттарының Шагаан-Арыг хоорай Совединиң депутады, «Шагаан-Арыг тудуг» тресте комсомол комитединиң секретары.

Бөгүн—социал хандырылга органнарын тургусканының 70 чылы

ЛЕНИНЧИ ДЕКРЕТТИҢ БОТТАНЫЫШКЫНЫ

Бистиң чурттувустуң ажылчы чоннарының социал хандырылгазының тургустунуп база хөгжүп келгени коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң ады-биле сырый холбаалыг. Социал хандырылга айтырыгларын чаа эртем ёзузу-биле тургузуп, амыдыралга боттандырарынга дээрем орук оон бээр ажыттынган.

1918 чылдың апрель 26-да Социал хандырылга талазы-биле Улус комиссариадын тургузар дугайында декретке В. И. Ленин ат салган. Ол төөгүлүг хүнден эгелеп бо ажылды хөгжүдер талазы-биле айтырыг партияның болгаш чазактың кичээнгейиниң төвүнге турган. 1918 чылдың октябрь 31-де «Ажылчы чоннарның социал хандырылгазының дугайында» дүрүм база хүлээп алдынган. Назылап кырааннарга, инвалидтерге пенсия тывсыры-биле чергелештир аарып-аржаан кижилерге, келерге болгаш чаштарга пособие бээр, назылап кырааннарга интернат-бажыңнар тудар дугайында система ол дүрүм ёзугаар тургустунган. Совет иштиледиг кижи дээш сагыш салыышкынының гуманныг шынары оон көстүп эгелээн.

Назылап кырааны дээш пенсияны эң баштай хамаатылар 1928 чылда ап эгелээн, пенсиялаар назыны ынчан тодаратпаан, ол бо үеге чедир өскерилге чок арткан. 1936 чылда хүлээп алдынган Совет Конституцияга ажылчы чоннарның социал хандырылгазы алыр эргелерин бүрүнү-биле магадылаан.

Ол үеден бээр ажылчы чоннарның социал хандырылгазы доктаамал өзүп, сайзырап келген. Совет эрге-чагырганың тургустунганының бүгү чылдарында кижи дээш сагыш салыышкын көскүзү-биле улгаткан. Оон бир көскү чижээ—1956 чылда «Күрүне пенсиязының дугайында» хоойлуну хүлээп алганы болур. А 1964 чылда колхоз кежигүннериниң пенсиязынга хамаарыштыр база хоойлу хүлээп алдынган.

Чоннуң социал хандырылгазынче улуг кичээнгейни улгандырып турарын партияның XXVII съездизиниң, ТК-ның дараазындагы Пленумнарының материалдары бадыткап турар. Ол ышкаш 1986 чылдың сентябрьда СЭКП ТК-ның Политбюрозу ССРЭ хамаатыларының пенсиязының дугайында айтырыгны чугаалашкан болгаш бо талазы-биле хоойлуну ажылдап кылырын хамааржыр черлерге даалган. Оон телевиделени амгы үеде ажылдап кылып турар. Назылап кырааннарже болгаш инвалидтерже сагыш салыышкынны ында күштелдирип турар дээрзин бээ бурунгаар улуг бүзүрел-биле чугаалап болур.

Ажыл кылыр шинээн оскунган кижилерге төлеп турар пенсияның болгаш пособиениң түңү доктаамал улгадып турар. 1987 чылда чүгле РСФСР-ге безин 29,9 миллиард рубльди пенсияга болгаш пособиеге төлээн, ону 1957 чылдаазы-биле деңнээрге сес катап өскен. Үжен чыл бурунгаар 10 миллион кижи пенсия ап турган болза, ам Россия Федерациязында 32,3 миллион пенсионер бар.

Тыва АССР-ниң социал хандырылга органнарының учётта дазызында 50 249 кижи пенсия болгаш пособие ап турар. Оларның иштинде 882 кижи персоналдыг пенсионер. Түс чер ужур-дузалыг 630 пенсионерниң чартыындан хөйүнүң партийжи стажы 30-тан хөй чыл болуп турар. Ол дээрге республиканың улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге улуг улуг-хуузу киирип келген, коммунист атка хөй-хөй чылдарда төлептиг болган хоочуннар-дыр.

Хоочуннар болгаш инвалидтер дээш сагыш салыышкынның бир көскү херечизи — эвээш орулгалыг пенсионерлерге, оларның өг-бүлелеринге болгаш назылап кыраан чаңгыс бот хамаатыларга материалдыг байдалы эки жиндер талазы-биле деткимче көргүзер дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң доктаалы. Үк доктаал ёзугаар бичии хемчээлдиг пенсияларга эде санаашкынны чорудуп турар. Ол ышкаш бичии хемчээлдиг пенсия ап турар, оозу чедишпезинден дарый дуза көргүзер ужур таварышкан хамаатыларга түс чериниң бюджединиң чүгели-биле ай санында немелде пособиени бээр. I болгаш II бөлүктүң бүгү инвалидтери эмчиниң бижиин ёзугаар эм өртээн 50 хуу чиигеделиг алырын бо чылдың январь 1-ден эгелеп көрген.

Хөй уругларлыг өг-бүлелер база кичээнгейниң төвүнде. Оларга дузаламчыны көргүзер талазы-биле доктаалдарны база партия болгаш чазак хүлээп ап турар. Ачаа янзы-бүрү чиңгеделер хамааржыр, ол ышкаш шериг албанында хамаатыларның уругларынга бээр пособиениң түңү өскен.

Бистиң республиканың социал хандырылгазының 1986—1990 чылдарда комплекстиг программазын ажылдап кылган, ону Министрлер Чөвүлели бадылаан. Хүн бүрү ажыл чорудулгавыска үк документини үзүртүлгэ болдуруп турар бис. Бо чылын районнарның социал хандырылга кииндистериниң эргелекчилериниң болгаш улуг инспекторларының аттестастаашкынын эрттирген бис. Ачаа белеткел ажылдарын баш бурунгаар планныг чорутканывыстан, аттестастаашкынны бедик негелделиг чоруктуг байдалдарынга эрттиргенивистен оон түңнели эки болган. Ажылга тура чок, чүвеге өөрениксевес, хоочуннар-биле ажылдап билбес чамдык кижилерни хостаан бис. Черле ынчаш ниити четпестерин чайладырынга ол идиглиг болган.

Социал хандырылга органнарының ажылдакчылары бо үеде эле тургустунуп, үе-биле деңге базарының аргаларын дилеп турар. Районнарда органнарга практиктиг дуза көргүзери-биле бүгү специалистерниң үнүүшкүнү—база оон бир бадыткалы. Олар суурларга барган чүгле социал хандырылга органнарының ажылдакчылары-биле ужуражыр эвес, чурттакчылар-биле база ужуражып, боттарының отчёттарын берип турар. Чооката чаа ындыг үнүүшкүнү Кызыл районга кылгаш, плереттиңген четпестерин районнуң Совединиң күүскомунга дыңнаткан бис. Ындыг ажылдар ам бо хүннерде Каа-Хем, Эрзин районнарда чоруп турар.

Кандыг-даа ажыл-иштиң үре-түңнели кадрлардан хамааржыр болгай. Ол дугайын СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунга база тодаргай айыткан. Социал хандырылга министерствозу, оон чер-черде органнары Пленумнуң салган сорулгаларын амыдыралга боттандырар дээш бүгү хемчеглерин ап турар. Ылангыя аныяк түскай эртемниг кадрларны белеткээринче кичээнгейни углаандырган. Оларны төп курстарга өөредип, чон-биле ажылдап билир, билдинг эштерин кииндистер эргелекчилеринге дешпидип турар бис. Оларның аразында М. Дадар-оол, М. Ондар олар чедишкиннига ажылдап турар. Райкииндистер эргелекчилери Г. Семенованың, В. Дугарның, Ч. Тюлюштуң, Г. Арапчынның, Л. Рябцеваның, министерство ажылдакчылары Н. Коноваловоның, М. Даржайның, З. Арапчаның болгаш өскелерниң-даа дуржулгазы улуг.

Бистиң ажылывыста бүгүле чүүлдерни чогумчалыг, негелде ёзугаар кылып турар дээр болза, шын эвес. Пенсия, пособиени өй-шаанда бербес ийикпе, ону тывсырының дүрүмнерин хажыдып турар деп чөптүг хомудалдар база үнүп турар. Ылангыя ындыг хажыдыышкыннар Тес-Хем, Өвүр, Кызыл, Тожу районнарга болгулаан. Ол талазы-биле чогуур хемчегни алган бис, ындыг фактыларны моон соңгаар болдурбас дугайында түскай хемчеглер алдынган, даалгаларны түс-түс ажылдакчыларга берген бис.

Хоочуннарның болгаш инвалидтериниң амыдырал-чурттаалгазын экижидер, оларның негелде-херегделдеринге дыңнангыр чорукту күштелдирер дээш ам-даа куженииишкиниг ажылдаар ужурлуг бис.

Ол бүтүну бодап, райкүүскомнарның социал хандырылга кииндистери чер-черлерде хоочуннар чөвүлелдери-биле демниг ажылды чорудуп эгелээн. Чиңээ, Бии-Хем, Таңды, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик районнарда социал хандырылга кииндистери хоочуннарның болгаш инвалидтериниң амыдырал-чурттаалгазын анализтеп көрүп, оларны шыңгыы учётка ап, ачы-дуза херек апарган таварылгада оларның ажылдап турган албан черлеринге, организацияларга чедип, негелдени тургузуп турар.

Социал хандырылга министерствозунуң чаңында назылап кырааннарга дуза чедирер салбырны тургускан. Үк салбыр амгы үеде назылап кыраан 80 ажыг кижиге дузаны көргүзүп турар, 20 кижини үк салбырны дамчыштыр интернат-бажыңга тургускан.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, ылангыя дайындан инвалид ээп келгеннерге хамаарыштыр партияның болгаш чазактың салып турар кичээнгейин дараазында фактылар бадыткаар. Эрткен чылын эмчи комиссиязының шиитпири ёзугаар «Запорожец» деп 28 автомашинаны, 26 мотоколясканы, 39 велоколясканы халаска берген. Ол ышкаш күш-ажылдың хоочуннарынга болгаш дайын инвалидтеринге «Москвич» маркалыг машиназын 40-ия чиигеткен өртек-биле саткан. Машиналыг дайын инвалидтериниң чарыгдалын эгидеринге болгаш пенсионерге материалдыг дуза чедиреринге 82,7 муң рубльди күрүне чарыгдаан.

Улуг Ленинниң чеден чыл мурнунда ат салып үндезилеп каан буянныг документизиниң улам сайзырангайжып, оон эртемге үндезилеп тургузуп каан күзел-бодалдарын бистиң партиявыстың бо түңнелде төлептиг-биле уламчылап турарын юбилей хүнүнде демдеглээри өөрүнчүг-дүр.

С. КИРОВ.
Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри.

КВАРТАЛ ТҮҢНЕЛИ ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

Мактанышкы дег чүве чок, квартал түңнели багай болган. «Барлык» совхозтуң профэвилел конференциязының кежигүннери ындыг түңнелге келген. Эрткен чылдың бирги кварталында совхоз күрүнеге 4 млн 626 муң рубль өрелиг турган болза, бо чылын ол өре 5 млн. 84 муң рубль четкен. Совхозтан 1277 мал өлген. Аксы-Барлык салбырында хойжу бригада 100 хойга онаалтыр 75, а Бижиктиг-Хая — 55, а Хөнделен салбыры 36-ла хураганы алган. Бижиктиг-Хая СБФ-де чүгле үш саанчы квартал планын күүсеткен. Бүдүн совхозтан чүгле ийи кижи —Аксы-Барлыкта Содунам Даязыны биле Эрес-оол Хертек 100 хойдан 100 хураганы алган. Бо салбырдан Демир-оол Ооржак, Василий Монгуш, Бижиктиг-Хаядан Каадыр Сечек, Өлчей-оол Доңгак, Даязычы-оол Ооржак, Хөнделенден Карап-оол Тойбаның көргүзүү чүс хойдан 30 шаа хураган.

Бо чылдың эгезинде совхоз бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Мурнунда эвээш орулгалыг ажыл-агый дээш совхозтуң дужааганы продукциязының өртээнге 75 хуу чедир немелде төлевирни берип турган болза, бо чылын ону казып каапкан. Тудугга, ясли-садикке бюджеттен акшаны база бербестээн. Өрениң өзе бергениниң чамдык чылдагааны база ында. Экономиканы эргелеп башкарарының чаа системазынче кирер белеткел ажыл дыка кошкак болган. Бот-орулга-чарылганы, бот-акшаланыышкынны шиңгээдип алыры шарын, ол дээрге үр үениң айтырыы. Ынчалза-даа бирги кварталдың түңнелиниң ындыг чогумча чок болганының чылдагааны — бот-орулга-чарылгаже шилчээнде эвес, а мал чемин чедир белеткеп албаанында, чайын, күзүн малды эки семиртип албаанында, кыштаглаашкынга багай белеткелдиң уржуунда болган.

Конференцияның чамдык киржикчилери, чижээ, Бижиктиг-Хаяның хойжузу Окпан-оол Күжүгет кол экономист Алдын-оол Ооржакты сигең белеткээриниң хөлезинин кудулатканы дээш шыгамы шүгүмчүлээн. Оон түңнелинде чамдык звенолар акшадан өкпелээш, тарай бергилээн, чамдыкта харын улуг түң хууда сигенниң белеткежип чоруп турганын күш-ажылдың хоочуну Монгуш Бойду малчының бодалын улам тодараткан.

Чогум херек кырында сигең белеткээриниң хөлезинин экономист кызырбаан, оон бот-үнезиниң кудулай бергенин сигенниң шынарының бааксыразында деп, кол экономист тайылбырлаан. Ону шагда-ла, мал чемин белеткеп турда, ажылчыннарга ынчаар тайылбырлаар ужурлуг турган. Шынап-ла, эрткен чылын совхозка 1 класстыг сигенни белеткевээн. Ажыл-агыйның 2136 гектар шөлүнүң чүгле 836 газы арыг меделиг, арткаины чашпан, өлең холумактыг. Ынчангаш ам совхозтуң сиген шөлүн база чаартыр өй келген. Ону специалистер мынчага чедир бодаваан.

Бухгалтерлер, экономистер кабинетке сан-түң санап олурбайн, сиген кезиилдезиниң үезинде бригадаларга боттары барып, бир талазында, ажылдың шынарын, ийиде, сигенниң шынарын хынаалам, улуска тайылбырлап берген болза эки-ле ийик. Ынчан артык чугаа, билдикмес чүүлдер турбас ужурлуг.

Мал чемниң камгалазының дугайында чугаа база изиг болган. Хөнделенде хойжу Соян Биче-оол, үстүнде адаанывыс Монгуш Бойду, Окпан-оол Күжүгет бүдүн сараттар совхозтуң сиген шыгжамырынга четпейн турда-ла, мал-маган саза базып, үреп кааптканын, оларны кажаалап, карактавааны хомудап чугаалааннар. Сиген кажаазы тударынга, ачаа таңнывыл тургударынга акша-төгерик чарыгдаарындан дагаалзааш, алызында барын, оон каражага таварышкан дыр. Бо чылын совхоз өскээртен мал чеми садып алырынга 33 муң рубльди үндүрген. Мал чемниң чарыгдалын хүн бүрү контрольга албааны дээш совхозтуң улуг зоотехниги Уран Монгушту дыка хөй кижи чемелээн. Чүгле аңаа эвес, өске-даа түскай эртемниглерге бо кыш черле улуг кичээндириг, өөредиг болур боор.

Эрткен чылын чайлаглаашкын мурнунда бо ажыл-агыйның малчыннар хуралынга олурушкан мен. Кайызар чайлаглаарының дугайында маргылдаа үнген чүве: чамдыктар болза, Хөнделеннер бижы, Кызыл-Тайга, Алдыы, Үстүү Ак-Ойларны, а арткааннары Час-Адыр тыртылып турдулар. Адак соонда Час-Адыр оруун шефтеп турган, септээш, ынаар малчыннар көшкеннер. Баш бурунгаар тода план чок болган, түңнелинде мал семиривээн. Бо чылын ону болдурбазы-биле баш бурунгаар хемчеглерин алыр херек.

Ылангыя Бижиктиг-Хая салбырында кыштаглары үнелдезини-биле эде көөру чүгүла апарган. Ачаа кыжын шээр мал таарышпас. Хар орай эрир, а Алаш, Ак талазынга хар чүгэ дужер. Чамдык малчыннар Дулаан-Карада, Ангалыкта, Алаштың Кызыл-Хаяда ээн кыштаглар дугайын аразында ачаа чугаалажып турза-даа, херек кырында тодаргай санал киирген кижи чок болган. Кыштаглаашкыны бо хире берге эртип турда, Бижиктиг-Хаяда Окпан-оол Күжүгет баштаан бригада чөвүлеля база бирээни бодап-ла тур боор он. Хирезин бодаарга, ол конференцияга олурушкан малчыннар база специалистер-даа келир кыштың дугайында черле хаңы бодаан.

Удуртукчуну томуйлавас, а карын ажылчыннарының боттарының күзели-биле соңгуп алыр апарганынга чаңчыгып бар чылдар бис. Демократчыдылганың негелдези ындыг. «Барлык» совхозтуң профэвилел конференциязының делегаттары ажыл-агыйның директорун база ажык бадылаашкын-биле соңгаан. Хүн айтырыынга ону киирген турган. Кандыг удуртукчуну коллектив шилип алырыл, чедишкин оон улуу-биле хамааржыр. Бистиң районга совхоз директорун бир-ле дугаарында коллектив бадылап турар болгаш ол черле солуп эрткен. Конференцияга санал бергеннериниң чугаазы дөмей эвес, амгы-амгы бодалдарны ажыт-чажыт чокка чугаалаан. Ол бир чаа чүүл.

Директорнуң эрге-дужаалынга баштайгы дээреде үш кандидатураны — СЭКП райкомунуң кедээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи Владимир Сагаанович Монгуш, РАУК-туң улуг зоотехниги Эрес-оол Мэскырович Куулар база совхозтуң кол бухгалтери Лариса Санааевна Монгуш оларны киирген. Конференцияның үезинде оон киржикчилери дөрткү кандидатураны — мурнунда совхоз директору турган инженер Чыртак-оол Хертекович Дожулааны база адап үндүрүп келген. Ажык соңгулданың түңнелинде совхозтуң директорунга Владимир Сагаанович Монгушту соңгааннар.

Ажык бадылаашкын деп сөстү, номчукчулар, эскериңер. Мен бодаарымга, чажыт бадылаашкын-биле соңгаан болза эки болур ийик. Чамдык эштер ынчалдыр чугаалажып-даа турдулар. Мен бо соңгулдаа демократияның негелделерин хажыткан дивейн-дир мен. В. С. Монгуш дээш конференцияның делегаттары барык-ла чаңгыс үн-биле бадылаан. Ол эки. Ынчалза-даа бот-боттарывыстың арынынарывысче дорт көржүп алгаш, удуртукчувусту ажык бадылаашкын-биле соңгуурунга арай белен эвес кезиглиг чордувус. Ол хуралга олура ынчаар бодадым.

Оон аңгыда директорга соңгудаар дээн кандидатураларга сөс бербээн, олар аңаа-ла ялчылар болуп артып калгылаан. Оларны кандидатуралар саны көвүдедип, карак чаар дивээн болгай. Бир-тээ бодунуң кандидатуразын бадылаашкынның ат-данзызынга киирген болганда, ол улус чүве чугаалаары чадавас, кижи сагыш-сеткилин, чүнү кылыр деп турарын чонунга таныштыргай.

База бир ындыг бодал бар: директор болуру харылаалгалыг болган берге. Ынчангаш баштай-ла бүү-даа эвес, ол кандидатуралар-биле ужуражылгаларны түс-түс коллективтерге эрттирген болза эки турган боор.

Бистиң районга шак ындыг соңгулда бир дугаарында эрткен. А дараазында ындыг ажылга черле хыналчалыг болуп, маңаа илереэн четпестерни болдурбазы эргежок чүгүла.

Алексей БЕГЗИН-ООЛ.
Кызыл-Мажалык.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

МЭЭҢ БУРУУМ ЧҮДЕЛ?

«ХҮНЧҮГЕШ» ясли-садка 1984 чылдан бээр түр няня болуп ажылдап келдим. Яслиниң улгаттырган соонда, ажылдаар черлер немешкен. Ынчан бодумну мен турум ажылдаар черлиг болган боор мен деп бодап турдум. Херек кырында ындыг эвес болду: адым яслиниң штадында киир санатпышаан болду. Бир хар четкиже уруг азырап олурар кижиниң орнунга чайын няналап ажылдай бердим. Бо үениң дургузунда кижизидикчи башкы болуп ажылдаары-биле коллективке аныяк ажылдакчы немешти. Яслиге үр чылдарда ажылдаан К. Монгуш ажылын чайлап берди. Оон соонда, айтырыг меңээ кээп душту: мээң орнумга К. Монгушту ажылдадыр, ынчангаш ажылымны хостап бээрин эргелекчивис Светлана Ооржаковна Ооржак негеди. «Ажы-төлдүг кижини кыжын ажылдан үндүрүптерге кайыын боор» дээш, К. Монгуш ынавайн барды. Кочегар негеттиниp турар-дыр, мен орта штат немешкиже чедир ажылдаавайн дээн күзелин-даа илеретти. К. Монгуш ам дузалакчы поварның чартык шалыңын албышаан, кочегарлап база турар. Сезон удавас төнер болгай, от салбастай бээрге, ол кижи ам каяа барып ажылдаарыл? Сес уруглуг кижи турум ажылдаар чер чок болурга, берге деп чүве билдинчиг болгай. Мен бодум школа назыны четпээн үш уруглуг мен. Уруг азыраары-биле чыл хуусаалыг олурар шөлээже база удавас үнер мен. Чыл болгаш келгеш, база-ла түр ажылдаар черлерге ажылдаар мен бе!

Бо чагаам-биле дараазында чүүлдү тайылбырлаар бодап турар мен. Яслиде түр ажылдап киргеним шын. Мен ынчаар ажылдап турумда, штат немежип турган-дыр, иштинде ажылдап турган улустар, бистер, чүге ынаар кирбейн барган бис? Чаа штатка бистен аңгы үш чаа кижи турум ажылдаары-биле кире берген болду. Эргелекчивис Клара Монгушту турум ажылдаар штатка өске ажыл сүмелээрге, ынаваан дээш киирбээн болду. Мээң орнумга ажылдаваан дээш турум ажылче ол кижини киирбейн баарга мен буруулуг мен бе!

Штат немежирге, ону түскай комиссия сайгарып көрген болгай. Ынчан яслиниң эргелекчизи түр ажылдап турар улузун утпайн, кичээнгейге алган турган болза. Ам ийи кижи ажылдаар чер чок, кызырлып турарывыс бо.

Яслиге ажылдап кирер бетинде, совхозтуң профкомунга билдиришкин бижип киирген кижи мен, ам херек апарганда дилээрге, ол чок болду. Чаа штат немежирге билдириишкин биживаан мен, ол мээң буруум бе! Сагындырар турган кижи мен бе! Иштинге ажылдап турган кижи штатка кире бээр боор мен дээн бодалга ынанганым ол. Херек кырында ындыг болбааны ол-дур. Совхозтуң дирекциязынга-даа чедип турдум, аңаа мени бичии-даа тооп көрбээн: «Катап хамык чүве ынчап турбас бис» деп каан. Бистер шак мынчаар ажылдаар чер чок артып каар бис бе!

Полина ООРЖАК.
Өвүр район.
Саглы суур.

ӨӨРЕНИП КӨӨР БООР

Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдынычызы Д. Карыманың «Бодалымны илередийн» деп материалы «Шын» солунга үнген болгай. Ында бижээн чүүлдерни мен бодум хуумда дыка-ла деткиир мен. Шынап-ла, 30 чыл иштинде ныш-чай чок малчыннаары дыка берге. Мен ынча үеде ажылдааш, чүну көрбедим, чүге таварышпадым дээр. Хат-шуурганга, диммирээшкин, кызаңнаашкын-даа болуп турда, мал-маганым-биле кезээде кады чор мен, оларны карактаары албан. Мынчалдыр ажылдап чорааш, кижиниң кадыы, шынап-ла, дыка-ла үрелир-дир. Эң ылаңгыя соокка, ол-шыкка алыскаш, чүс аарыыр. Бисте шөлээ бар эвес, дыштаныр хүннер турбас-тыр. Чылдың кайы-даа үезинде чай-чапсар чок ажылдаар. 20-30 чыл дургузунда малчынның суббота, воскресеньеде база шөлээ чок, ажылдааным чыып санаар болза, чеже хүн, ай болурул? Оон аңгыда малчыннарның ажылы үе-шак чок, дүне чамдыкта дежурныйлаар сен, ажыл кара даң бажында эгелээш, орай дүне доостур. Эң ылаңгыя мал төрүп турда, кандыг ийик?

Ынчангаш шак ол хире хөй чыл стажтыг малчыннарны эрте пенсияладыры чөп. Ол айтырыгны черле шиитпирлээр үези келген боор.

Алды уруглуг мен. 1957 чылда-ла саанчылап эгеледим. Уругларымның эң бичези 7-ги класста өөренип тур, өскелери шупту доругуп ескүлээн. Оларым чаш-даа турда, ажылымдан салдынмадым. Багай-даа диртпедим. Шаңнадып, мактадып чоруур-дур мен.

Ам назы-харым улгатты. Кадыым биезгизи ышкаш эвес. Харык-шинээм кошкаан. Пенсиялаарымга чедир 2 чыл арткан. Амгы үеде пенсия дугайында чаа хоойлунуң төлевилелин ажылдап кылып турар болгай. Ынчангаш үр чылда ажылдап келген малчыннарны эрте пенсияладыр деп төлевилелде киирген боор деп бодаар мен.

Дадар-оол КЕРТИК.
Улуг-Хем район. Иштии-Хем суур.

Номчукчулар чагааларындан

БОДУНГА-ДАА, ЧОНГА-ДАА

Сүт-Хөлдүң чурттаалга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң хоочуну, чунар-бажың кассири Светлана Бойдуевна Доңгактың дугайын каш сөс чугаалаза артык эвес. Чүге дээрге ол амгы үениң негелдезин эки билген хоочуннарның бирээзи.

Светлана Бойдуевна — пенсионер, ынчалза-даа ол ниитиге ажыктыг ажылдан чажам диваан, ол кассирлевишаан. Бодунуң даанган ижин эки билири-биле, чоннуң ачы-дузазын чогумчалыг хандырары-биле күженииишкинниг ажылындан аңгыда, ол чунар-бажыңче келгеннерге немелде ачы-дузаны чедирериниң аргаларын бодап келген. Оон түңнелинде тыпкан-даа. Чүл дээрге ваалчыларга чыжыргана чүлүү садар талазы-биле бичии кооперативти тургузуп алганы.

Светлана Бойдуевна ол ажылды аваа-ла кыла бербээн. Чогуур черлерден чөпшээрелди алган. Чунар-бажыңнап келген кижилер оон белеткээн чүлүүнүң амданныын магадап турар. Изиг буска шаптанган соонда чыжыргана чүлүүн бир стаканны 20 көпеек-биле кымдаа садып ижикээр. Шак ынчаар ол айда 120 рубльдың орулгазын киирип турар.

Ол акшаны С. Б. Доңгак бодунга бүрүнү-биле албас. Чурум ёзугаар айыттынган хуузун районнуң саң-хөө килдизинче шилчидип, бюджетке салыышкынны киирип турар. Ол ышкаш чүлүк садары-биле чунар-бажыңда өрээл амыглап турары дээш төлевирни эргелелге база киирип турар.

Ындыг-даа болза, хоочунның бодап тыпкан бо аргазы оон бодунуң өг-бүле бюджединге-даа, чунар-бажыңнап келгеннерге-даа, ажыктыг талазын көргүзүп турар. Оон доктаамал болуру болгаш улам чаа, өске хевирлерни дилеп тывары сүт-хөлчүлер манап турар.

Бораш ОНДАР.

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Венгрияда төрээн дылдың чаңчыл болган неделязы эгелээн. Ол хүннер иштинде венгр дылдың чаңчылдарын хевээр арттырып алыры-биле, ону башкылаарының деңнелин бедидери-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле эртем конференциялары болур. Венгрияның Коммунистиг аныяктар эвилелиниң хайгааралы-биле университеттерге болгаш өске-даа дээди өөредилге черлеринге уран номчулга конкурстары, дыл олимпиадалары болуп эртер. Уругларның болгаш аныяктарның библиотекаларынга бичии номчукчулар боттарының ынак чогаалчылары-биле ужуражырлар. Чаңчыл болган байырлалга чурттуң ном үндүрер черлери эки белеткенип алганнар. Магазиннерниң көзнектеринде төөгүнүң болгаш венгр дылдың чугула айтырыгларының талазы-биле эртем-тайылбырлыг номнар көстүп келген.

СОФИЯ. Массалыг информацияның чепсектери — ажыл дуңмалышкы чурттарның хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазында чугула фактор. «Профэвилел парлалгазы болгаш амгы үениң байдалдарында социал-экономиктиг хөгжүлде — дургужулга болгаш айтырыглар» деп, болгар найысылалга эгелээн ужуражыышкынның киржикчилери ол дугайын чугаалап турар. Ужуражыышкынны болгар профэвилелдериниң Төп чөвүлелиниң секретары Руси Караусинов ажыткан. Эде тургустунуушкунну бот тандырып чорударынга совет профэвилелдериниң, оларның парлалга органнарының ролюнуң дугайын «Труд» солунуң кол редактору Александр Потапов чугаалап берген.

ПРАГА. «Одаар чүүлду болгаш энергияны чогумчалыг ажыглаары дээш» ниити күрүне конкурузунуң тиилекчилери Остравада К. Готвальд аттыг «Нова гуть» металлургия комбинадының чаартыкчылары болган. Оон түңнелин Прагага үндүрген. Оларның саналдааны техниктиг аргазы шой бүдүреринге энергия чарыгдаарын элээн эвээжедир болгаш чыл иштинде барык-ла 80 млн кронну камнап алыр арганы берген. Чехословакияда нептерээн ол конкурска барык 200 чаартыкчы саналдарны болгаш чогаадыгларны киирген, оларның экономиктиг ажыктыы 500 млн крон болган.

ВАРШАВА. Польшаның найысылалында ажыттынган делгелге Уралдың эртем талазы-биле чедишкиннериниң, оон бойдус байлактарының дугайын көргүзүп турар. Ону польша-совет найырал ниитилелиниң кол баштаар чери болгаш Варшавада Совет эртемниң болгаш культураның бажыңы организастап чоруткан.

Делгелгениң эң улуг кезээ — «чаа материалдар болгаш технологиялар». Ында кара болгаш өңнүг металлдарны болбаазырадып кылырының технологиязының талазы-биле сан-түңнерни, электротехниктиг каңның чаа хевирлерин көргүзүп турар. Бедик температура байдалдарында эң-не улуг дамчыдыкчы шынарлыг материалдарны көргүскен стенд көрүкчүлерниң улуг сонуургалын болдуруп турар. Уралдың специалистериниң ажылдап кылган «чүүлдери шуткулга-прокат бүдүрүлгезиниң янзы-бүрү машиналарының болгаш агрегаттарының ажылдап турар макеттери болур. Ону сөөлгү чылдарда ажылдап кылган.

(СЭТА).

ДУЗАЛАП ТУРАР

МАНАГУА. (СЭТА). Ол чоокшувуста үр болгаш быжыг тайбыңны тургузар дугайында Гватемала дугуржулгазынга дүүштүр политиктиг ээлчеглиг чугаалажыышкыннарны Никарагуаның чазааның болгаш оппозиция партияларының төлээлекчилери эгелээннер.

Бо чылдың март айда Сапоага ат салган тайбың дугуржулгалар турбуже, контрастың баштыңнары мурнукузу ышкаш бодунуң террорисчи ажыл-чорудулгазын уламчылаарынга база чуртта политиктиг таарыштыр шиитпирлээшкинни болдурбазынга ынанып турарлар. Нуэва Никарагуа информация агентилелиниң дыңнадып турары-биле алырга, Гондураста туруп турар сомосчу кезектер АКШ-тың «гуманитарлыг» деп адаар дузаламчызының аайы-биле чорудуп турар чүүктериниң баштайгы бөлүүн алганнар. Агентилелдиң санап турары-биле алырга, ол болза Сапоага чедип алдынган дугуржулгаларны чүгле каржызы-биле үрээни эвес, харын Гватемала дугуржулгаларын база үрээни болур.

Контраска соксавайн турар америк деткимче Никарагуаның чазаа-биле боо-чепсектиг контрреволюцияның удуртуңгулгазының аразында Манагуада чоруп турар чугаалажыышкыннарның болдунмайн турарының шыңгыы чылдагааннарының бирээзи болур.

Тайбың таарыштыр шиитпирлээр талазы-биле бодунга алган хүлээлгелерин Никарагуаның чазаа тодаргайы-биле күүседип турар.

ХҮЛЭЭП АЛБААН

ЛОНДОН. (СЭТА). Хамаарышпас палестин күрүнени тургузарының идеязын Израильдиң премьер-министри Ицхак Шамир база катап хүлээп албаан. Рейтер агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, Израиль күрүнениң тургусканының 40 чыл оюбиле холбашкан кежээге чүве чугаалап тура, палестиннер-биле кандыг-даа чугаалажыышкыннарга кандыг-бир черни оларга бээринге удурланып турарын ол медеглээн.

Израильдиң президентизи Хаим Герцог араб дыңнакчыларга бодунуң түскай радио кыйгырыынга оларны Израильге удур массалыг хөделиишкиннерден ойталаарынче кыйгырган. Ол хөделиишкиннер эжелеттирген девискээрлерде ам беш неделя үргүлчүлеп турар.

Бодунуң талазындан тура халыышкынның удуртулгазы Иордан хемниң барыын эриниң болгаш Газа секторунуң чурттакчы чонун «палестин килеңнээшкин хүннериниң» эгелээринче кыйгырган хуудустарны нептереткен. Массалыг чаа хөделиишкиннер Тунисте Израильдиң түскай албан черлериниң агентилериниң Палестинаны хостаарының организациязының удуртукчуларының бирээзи Абу Джихадты өлүргени-биле холбаштыр уламчылаар.

Удурланыышкын хөделиишкиннеринден айыылзынып, израиль эжелекчи эрге-чагыргалар Иордан хемниң барыын эриниң болгаш Газа секторун «хаалгыг шериг зоназы» кылдыр чарлаан. Оон-биле олар эжелеттирген девискээрлерден Израильче кандыг-даа шимчээшкиннерге шаптыктаарынче, ол районну даштыкы журналистерге хаалгыг болдурарынче чүткүп турар.

АЙЫТКАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Панама каналының зоназында хөй санныг америк шериглерниң туруп турары оон нейтралитедин үреп турар деп, Панаманың даштыкы херектер министри Хорхе Абадиа Арнас КНО-нуң чиңгине секретары Перес де Куэльярге чоруткан чагаазында айтып турар. Океаннар аразының ол оруунуң айыыл чок чоруун хандырар талазы-биле бодунуң хүлээлгелерин Панама шыңгыызы-биле сагып турар. Оон-биле кады Каттышкан Штаттарның «америк хамаатыларның амы-тынын камгалаар» деп сылдак-биле каналдың зоназынче немелде шериг кезектерин чорудуп турары Панама каналының дугайында оон нейтралитедин хандырарынга хамаарышкан америк-панама дугуржулгаларны үреп турары болур деп документиде онзалап демдеглээн.

АКШ-тың талазындан республиканың агаар делгемин болгаш девискээр суглaрын үргүлчүлеп үреп турарын Панаманың даштыкы херектер министри айыткан.

КНО-нуң Уруглар фондузу (ЮНИСЕФ) «Үшкү делегейниң чаш уругларының» айтырыын шиитпирлээрин оралдажып, дугуреэзинни үндүрген. Латин Америкага түрескээткан ЮНИСЕФ-тиң илеткелинде экономиктиг кризиске хаара туттунган ол кавының чаш уругларының эң-не берге байдалдарының дугайында сан-түңнү дыңнадып турар.

Латин Американың даштыкы өрези барык-ла 383 миллиард доллар болуп турар болгаш улам-не дүрген өзүп турар. Кадык камгалалынга, өөредилгеге болгаш социал хандырылгага чарыгдалдар кызырылган. Оон түңнелинде ол кавыда амыдыралдың баксыраары уламчылавышаан.

КНО-нуң үнелеп турары-биле алырга, 130 миллион латин американнар ядараңгай байдалда чурттап турар. Долу болгаш чартык ажыл чок чорук улам-на өзүп турар. Ядыы өг-бүлелер, хамыктың мурнунда чаш уруглар болгаш херээженнер багай чемненип азы шуут ыштап турарлар. Элээн каш чурттарда чаш уругларның өлүрү көвүдээн.

Оон аңгыда амыдырап чурттаарынга акша-хереңги дилеп, хөй санныг бичии оолдар болгаш уруглар дилениры-биле азы ажыл тып алыры-биле кудумчуже чоруп турарлар. Ындыг чорук Латин Америкада улуг хоорай бүрүзүнүң боттуг чүүлү болу берген деп, КНО-нуң Уруглар фондузу херечилеп турар.

ЧУРУКТА: бо бичии оол ыыш-чем ажылдап ап турар.

Пресса Латина — СЭТАның фотозу.

1988 чылдың май 6-да совет чогаалчы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, РСФСР-ниң Дээди Советиниң депутады, «Москва» журналдың кол редактору Михаил Николаевич Алексеевтиң (чурукта) төрүттүнген хүнүнден бээр 70 чыл болур. Ооң чогаадыкчы ажылы совет номчукчуларга эргим болгаш билдингир. Ада-чурттуң Улуг дайынының дугайында, совет кодээниң эртеми болгаш амгы үезин көргүзүп турар ооң номнары: «Хлеб—ат созу», Краюха», «Ыглаавас талчыгаш» болгаш өскелер-даа онза нептерецгей. Совет литератураны хөгжүдеринге бодунуң салымышкыны дээш чогаалчы ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң А. М. Горький аттыг Күрүне шаңналдары-биле шаңнаткан. Хөй күштүг болгаш энергиялыг чогаалчы ай санында үнер уран чечен литература журналы «Москва» деп журналды үндүреринге киирген. Ол ону 1968 чылдан бээр баштап турар.

В. МАСТЮКОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы.)

МАССАЛЫЫН ЧЕДИП АЛЫР

Ак-Довурак хоорайда ышкаш ындыг бүгү тала-биле эки дериттинген, чылдың дөрт шак ээлчеглеринде секциялар, оюннар, маргылдаалар эрттирерин тээрымчалыг байдалдарны тургускан спорт комплекизи бистиң республикада чок.

Бистиң корреспондентивис Александр Хертек ында барып, ооң директору Сергей Иванович Манчылдан интервью алган. Ону моон адаанда киирдивис.

— Материалдыг баазаңар, ажылдап турар кижилериңер дугайында чүнү чугаалап болур силер!

— «Тыва даг-дугу» комбинатка хамаарышкыр спорт комплексизиниң бажыңының иштинде эштир бассейн, хол, бут, бөмбүг болгаш өске-даа хөй кижи киржикчилиг оюннар эрттирер залдар, стол теннизинге маргыжар, шой кодурер өрээлдер, хүнүнүң ажылдаар буфет, даштыкы хериминиң иштинде спорт херекселдерин ачыладыр пункт, чадаг чарыш, бут бөмбүү, хоккей, гимнастика шөлдери бар. Спорт херекселдери-биле эки хандыртынган.

Ында 32 кижи ажылдап, чылда 65 муң рубль түңнүг шалыңны ап турар. Кадрларның билиг-мергежили четчир. Бодум Ростов хоорайда башкы институдунуң күш-культура факультедин бот-өөредилге-биле дооскум. Улуг тренер Иэрприс Кузнеа Нальчиктиң күрүне университедин дооскан. Тренерлер Алексей Намзырай, Вера Эрген, эмчилер Ия Абрамова биле Николай Игнатов тускай ортумак эртемниг. Эштир бассейнниң суунуң арыг-шеверин хынаар лаборант Алёна Маскыр-оол Канскиге фармацевт техникумун дооскан. Штаттан дашкаар тренерлеривис база-ле алыырак. Оларга хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Федор Ондар, ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Виктор Кужугет, спорттуң национал хевирлеринге РСФСР-ниң спорт мастери Севил Ондар болгаш өскелер-даа бар.

— Каш секциялар барыл, ында чеже кижи киржип турарыл!

— Спорттуң 9 секциязында хүнде ортумаа-биле 220 кижи киржип турар. Хостуг хүрештиң, самбонуң, шой кадуреринин, баскетболдуң, хол бөмбүүнүң, бокстуң секцияларында эң-не хөй киржикчилер хаара туттунган. Иэрприс Кузнецтиң удуртканы дзюдо секциязында 25 харга чедир 60 херээженниң киржип турары солун, чаа чүүл кылдыр демдеглээр апаар.

— Эрттирип турар маргылдааларыңарга, планнарыңарга хамаарыштыр чүнү сонуургадып болур силер, Сергей Иванович!

— Янзы-бүгү маргылдаалар дыштаныр хүннерде эртер болганда, оларның шуптузун санаары берге. Чүгле бо чылын эрткен улуг маргылдааларны чугаалап көрейн. Хол бөмбүүнге Минусинск, Кызыл, Шагаан-Арыг, Ак-Довурак хоорайлар аразынга ажык турнир эрткен. Республиканың бирги чери дээш хоккейжилер күжүн шенешкен. Профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелдериниң 100 ажыг кижи киржикчилиг маргылдаазынга районнуң бүгү командалары кирипти. Спорттуң 10 хевиринге хоорай спартакиадазы удавас доостур.

Апрель айда бистиң комплекстиң кубогу дээш эртер хүрешке бистиң республиканың, Хакасияның Аскиз, Таштып районнарының шыырак мөгелерин чаладывыс. Ооң соонда хол бөмбүүнге Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Калдар-оол Данзырык аттыг кубок дээш 6 команда ойнаар. Ооң-биле кады чайгы сезонга белеткел база эгелээн. Бо чылын спорт херекселдери садарынга, агар септелгеге комбинат 25 муң рубльди бээрин шиитпирлээн.

— Күш-культура болгаш спортту массалыг болдурар, спорткомплексти ажыглаарынга коллективтериниң, ооң удуртукчуларының сонуургалы, киржилгези кандыгыл!

— Ол чүгле айтырыг-дыр. Чылыг-биле ажылдаар электростанцияның, ажылчын хандырылга килдизиниң, даг рудниктиниң, төп эмнелгениң, төп бүдүрүлге лабораториязының удуртукчулары В. В. Поцулек, Н. М. Кудрявцева, Г. В. Парамзин, Л. Н. Саая, Л. А. Хоменко ажы ок сонуургалдыг, олардан хөй кижи кээп турары өөрүнчүг.

Хоорайның улуг коллективтери болур «Тыва даг-дугу тудуг» эргелелиниң, АТБ-ниң, № 3 школаның, хлеб заводунуң удуртукчулары Э. Е. Пацук, В. П. Селюк, Д. А. Ондар, Б. А. Тян кичээнгейге албайн турары хомудаачыг. Хоорайда ВЛКСМ комитеди (секретары Т. Г. Бас) бистиң-биле багай харылзаалыг. Ынчангаш чамдык аныяктар хостуг үелеринде чалгаарап, чылыр чүүлдер тыппайн турарындан, арага-дарыжа суңдулаар, кем-херек үүлгедир чорукторының хээзжевейн турарының чылдагааны ында.

Партия, профэвилел, комсомол организацияларын күш-культура болгаш спортту массалыг болдурарынче угланган дээштиг хемчеглерни ажылдап кылырын «За асбест» солунга, түс черниң радио дамчыдылгазынга пропаганда ажылын калбартырын, коллектив удуртукчуларын хуралдарга дыңнаарын, спорт активин ажылдадырын манап турар бис.

Бүгү ниитиниң деткимчези чокка комплекстиң коллективи күш-культура болгаш спорттуң массалыын чедип алыры берге.

ОН КАТАП ХӨЙ

1987 чылда спорт лотереяларының 52-ги тиражының түңнели Красноярскиниң зона эргелелинге мегадаашкын-даа, өөрүшкү-даа, кээргээшкин-даа турган. «Спортлотонуң» доктаамал ойнаваан турган кижи кээргенчиг болуп арткан. Ону хөй түңнүг акшага ойнадып алган кижиге өөрүнчүг болуп турган. 52-ги тиражты «36-дан 5-тиң» бир билетти-ле он катап шыйыптарга 74420 рубль болган.

Ол канчап ындыг болганыл! Ойнап турган кижи 6 рубль-биле чаңгыс билетти он тиражтыг кылдыр алган. Ону он аңгы тираж кылдыр шыйбайн, ону чаңгыс ол-ла саннарны он билетке шыйып каан. Ол шупту оюннуң дүрүмүнде бар. Чаңгыс билеттиң 5 шыйыган саны 7442 рубль болган. Он тираж шупту таварышкан. Ынчангаш ниити түңү 74420 рубль болган. Шак ындыг билеттиң ээзи Норильск чурттуг кижи. Чаа чылда алган белээн бажыңынга әккел берген.

Ол аназ бодууну-биле он катап аңгы-аңгы билеттерге шыйып каап-даа болур турган. Ону ынчаар кылбайн дидими-биле ындыг шиитпирни хүлээп алганы кижи кайгаар. «Дидим чорук — чаагай херек» дээрин ышкаш чедиишкинни чедип алганы ол-дур.

Ындыг-даа болза, ол ойнап алыышкын таварылга эвес, а дүрүм ёзугаар болган. Ойнап турган кижи чаа ойнап эгелээн-не болгай. Үр үеде ону ойнап келгеш, оюннуң аянын биле бергени ол-дур. Ол дээрге үр үе иштинде манап турганы чедиишкин-дир.

Ынчангаш спортлотону доктаамал ойнаары кымга-даа артык эвес.

Бир эвес тираждан тиражче ойнааашкынны көрүп, ону хамчаар ойнап турарын санап ап турар болза, бодунга доктаамал системаны шиңгээдип ап болур. Ынчан бодунуң үндүрген чарыгдалын эгидип ап болур, харын-даа оон хөйну ап тары чадавас. Норильск хоорайның чурттакчызынга таварышкан ышкаш, оон-даа хөйнү алтары чадавас. Он тиражтыг билет ойнаарынга комчуг этиг. Ындыг билетти садып алыр болзуңарза, чаңгыс тиражка 20 вариантыны шыйып болур силер. Азы «45-тен 6-ның» 360 дугаарын, бир болза «36-дан 5-тиң» 300 дугаарын шыяр. Он тиражтыг чүгле аай вариант турар, он катап ээзжи. Частырыглар база аңаа ээзжи болур.

Ынчангаш кодээде чурттап турар улустарга он тиражтыг билет комчуг ажыктыг. Эң ылаңгыя чаңгыс ол-ла саннарны шыяр улуска эң чугула.

Он тиражтыг билеттиң ойнааашкыны, чүгле он тиражты улаштыр ойнадыры албан эвес, бодунуң күзели-биле чаңгыс тиражка ойнадып болур. Чүгле бодуңарның билеткерге «в» деп үжүктү бижээш, ойнадыр тиражтарны айтып каар силер! Ындыг билеттиң ойнадыышкыны он катап хөй болур. «Спортлотонуң» ойнааашкынының киржикчизи кижи 10 тиражтыг билетке ойнадып турган, 10000 акшаны алган болза, «Волга» автомобильди оочур чокка садып ап болур.

10 тиражтыг «Спортлотонуң» билеттерин садып алыңар!

Геннадий АНДКИН.
Спорт лотереяларының Красноярск зона эргелелиниң Кызылда салбырының эргелекчизи.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

26. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—11.30—А. Н. Островский. «Угаанныг кижиниң чоны бедүүн» Фильм-шии. Чапсарда (9.50) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — Пермь телевидениезиниң программазы. 16.55 — Киноочерк. «Арзыланныг даглар чурттуңун дугайында». О. Сьерра-Леоне. 17.20 — «Автограф». Үстүкү класс өөреникчилеринге литературлуг викторина. 18.35 —Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 18.45—«Эргинде». Москвага чаа зоопарк тударының чугула айтырыгларының дугайында. 19.15 —Док. фильм. 19.45 — Шүлүкчү Л. И. Ошаниниң чогаадыкчы ажылының кежээзи. 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— Шүлүкчү Л. И. Ошаниниң чогаадыкчы ажылының кежээзиниң уламчызы. 23.05 — Бөгүн делегейде. 23.15—00.05 — «Киржикчилер». Алма-Атада аныяк башкы А. Исхаков болгаш ооң школага өөредилгеге ажылдап турар дээштиг чаа аргаларының дугайында.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35— Музыка. 2 класс. И. О. Дунаевскийниң музыказы. 9.05 —Француз дыл. 10.05— ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Уран чүүл бистиң амыдыралывыста. 10.35 — 11.35—Төөгү. 6 класс. Катап тургустунуушкун үезиниң уран чүүлү. 11.05 — Француз дыл. 12.05 — «Ыяштарда парашюттар». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.10—«Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 13.50— Медээлер. 14.00—15.05— Төрүттүнгенинден бээр 10 чыл болганынга. «Карл Маркс. Аныяк чылдары». Чеди сериалыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Док. фильм. 18.45 — «Комсомолчу аныяк үе». Номчукчуларның Ленинчи комсомолдуң 70 чылынга тураскааткан телеконкурузунуң ажыдыышкыны. 19.15 —«Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур» 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00—«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Кинопанорама». 23.15—23.50 — «Эртемги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15—«Музыкалыг киоск». 18.45 — Ритмниг гимнастика. 19.15 —«Ажык рояль». Шопенниң мазуркалары. 19.40 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 —20.15—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

27. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—«Уругларга дириг амытаннар дугайында». 9.05 — «Аян-чорукчулар клуву». 10.05—10.15 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Эртем болгаш күш-ажылдың эвилели». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.25—«Чериниң уруглары чугуң дугайында ыолажып турарыл» Болонуң хоорайда уруглар ырының конкурузундан дамчыдылга. 17.25 — «Хоорайда база хоорай даштында ферма». Казах ССР-ниң автоорук министерствозунуң бүдүрүлгелериниң дузалал ажыл-агыйларының хөгжүлдезиниң дугайында. 17.45 — «Наргис» ансамбльдың концерти (Афганистан). 18.05 — Поэзия минуталары. 18.10 —«Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Партия комитеди болгаш эде тургустунуушкун». Белоруссияның Коммунистиг партиязының Гродно хоорай комитединиң ажылының дуржулгазының дугайында. 18.55—Бөгүн делегейде. 19.15 — Улус аялгалары. 19.25 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 —«Үе». 21.30—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Камера делегейже көрүп тур». 22.35—Бөгүн делегейде. 22.45 —Белоруссияның курфилармониязының улусчу музыканың «Сятэа» ансамблиниң концерти. 22.55 — 00.50 — Бут бөмбүү. Олимпиада маргылдааларынга шилилге оюннар. ССРЭ база Болгарияның алининдек командалары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 8 класс. Чайгылыышкыннар. Чалгыглар. Үн. 9.05 —Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Сылдыстар. 19.35; 11.35 — Төөгү. 9 класс. ССРЭ-ге культура революциязы. 11.05 — Немец дыл. 12.05—«Ыяштарда парашюттар». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10— «Ырак—чоок». 13.55 — Медээлер. 14.05—15.10—«Карл Маркс. Аныяк чылдары». 2-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.25 — Кызылда аныяктарның тудуг кооперативиниң баштайгы базымнары. 19.15 — «Азия товут». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга болгаш шынар». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткаар». 19.45—Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Третьяков (скрипка). 21.00 — «Үе». 21.30—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 —«Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 22.45 — 23.20—«Улус чогаадылгазы». Теледопчулал.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Телефильм. 19.20 —Улуг кижилерге мультфильмнер. 19.40 —Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

28. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Автограф». Үстүкү класс өөреникчилеринге литературлуг викторина. 9.50—11.30 — Бут бөмбүү. Олимпиада маргылдааларынга шилилге оюннар. ССРЭ биле Болгарияның шилиндек командалары. Эш-хуузунуң ужуражылгазы. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары. Чапсарда (10.35) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Агроүлетпүрнуң ажыл-херектери болгаш сагыш салыышкыннары» «Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.15 — Марий АССР-ниң күрүнениң «Марий Эл» ыры-танцы ансамблиниң концерти. 17.05 — Эртем: теория, шенелде, практика. 17.35—«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.20 — Мультипликацияда элдептиг чүүлдер. Мультфильмнер. 18.40—«Кижи болгаш хоойлу». Чуртта өрт камгалалын тургусканындан бээр 70 чыл болганынга. 19.15 — Бөгүн делегейде. 19.30 — Бут бөмбүү. Эш-хуузунуң ужуражылгазы. ЧССР болгаш ССРЭ-ниң шилиндек командалары. ЧССР-ден дамчыдылга. 21.00 —«Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—00.00 —Эфирде музыка. Чапсарда (22.45)—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35— Бойдус эртеми. 4 класс. Курган черниң дириг амытаннарының болгаш үнүштериниң хөй хевирлиги. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05—Испан дыл. 9.55 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Эртем-техниктиг революция амгы үеде. 10.35; 11.35— Физика. 7 класс. Сээң бажыңыңда электри. 11.05 — Испан дыл. 12.05 —«Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.10—Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.30 — Медээлер. 13.40 — 14.45 — «Карл Маркс. Аныяк чылдары». 3-кү сериязы. 18.00—Медээлер. 18.15 — Бут бөмбүү. Эш хуузунда ужуражыышкын. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Май 1-ге уткуштур». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Ритмниг гимнастика. 20.45—Улус аялгалары. 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—22.55— «Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 —Медээлер. 18.15 —Бут бөмбүү. Эш-хуузунда ужуражыышкын. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары. 18. 19.00 — «Кодээниң шагы». 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

29. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 —Күрүнениң Г. Шевченко аттыг үлегерлиг опера болгаш балет театрының аныяк солистериниң концерти. 8.55 — Мультфильм. 9.10 —«Кижи болгаш хоойлу». 9.40 — «Киржикчилер». 10.35—Медээлер. 15.30— Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55— Украинаның «Мартовский» совхозунуң ниити ырының концерти. 16.15 — Уругларга фильм. «Зоопарк дүштери» (ВУР). 17.20—«Чүүден болгаш чүге». 17.50 —Музыка шыгжамыры. В. А. Моцарт. Концерт. 18.40— Телефильм. 19.10 —Бөгүн делегейде. 19.30—Эде тургустунуушкун: нарын айтырыглар болгаш шиитпирлер. «Школа болгаш амыдырал». Л. А. Вознесенский чорудар. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Андрей Миронов ырлаар». Киноконцерт. 22.40 — М Интермедээ. 23.10—00.45 — Кежээги информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бисти долгандыр турар бойдус. 2 класс. «Кезээде хүн чырып турзун». 8.55 — «Фридрих Цандер. Ээп келгениң». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Англи дыл. 9.55 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05— ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Ленинниң ГОЭЛРО планы. 10.35; 11.40— Төөгү. 7 класс. М. В. Ломоносов. 11.00— Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.10 —Англи дыл. 12.05—«Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10— Бүгү-эвилелдиң «Мэрцишор» деп XXII музыкалыг фестивалының киржикчилериниң концерти. 14.00 — Медээлер. 14.10 — 15.15 — «Карл Маркс. Аныяк чылдары». 4-кү сериязы. 18.00—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 —Уругларга фильм. 18.25—«Саваэдээнде кежээ». Делегейниң ажылчыннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү—Май 1-ге тураскааткан литература-музыкалыг программа. 19.15 — «Азия товут». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Май 1-ге уткуштур». 19.45—Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Сүт полозу. Делегей маргылдаазы. 20.45—«Новый быт» колхозтуң Культура бажыңының «Крупицкие музыки» аас чогаал ансамблиниң концерти. (БССР). 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Кыска рассказтың антологиязы. А. Платонов. «Тумаңныг чалыы назыныңда». 22.20 — 22.55—Телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 —Медээлер. 18.10—«Аян-чорукчулар клуву». 19.10—Б. Тищенко. Балет «Он ийи». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

30. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Москва Кремлиниң комендатуразының үлегерлиг-көргүзүглүг оркестриниң концерти. 9.00 —«Чүүден болгаш чүге». 9.30 — А. М. Коллонтай дугайында док. фильм. «Олар баштайгылар турган» деп болуутен. 10.10 —«Дебют». О. Аннамурадова ойнаар (фортепиано). 10.30 — Бүгү-эвилелдиң номчукчулар конференциязы. Журнал «Москва». 11.45—«Тэлэнкуцэ», аас чогаал ансамблиниң концерти. 12.00 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 12.30 —«Социализм чурттарында». 13.00 — «Чайыннарларды хыл-ла...» Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары. Чапсарда (14.05—Бөгүн делегейде. 15.35—«Чеди дидим, эзы... шевер холдаашкын». «Аныяктарның шериг-патриотчу кижизидилгезиниң дугайында. 16.45 —Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур: 1. Политиктиг портрет. ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Карой Гросс биле ужуражылга. 2. «Бистиң европейжи бажыңывыс. Швед пирамидалар» 17.50 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.20—«Ыры-88» 19.40 — «Өг-бүле экраны». «Витя Глушаков —апачыларның өңнүү». Уран-чечен фильм 21.00—«Үе». 21.35 —Суббота кежээзинде. Телетаныылга. Мария Биешу. 23.05—«Телекөрүкчүнүң спутниги». 23.40—Медээлер. 23.45 —00.30 —Даштыкы эстрада артистериниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Студия көргүзүп тур. «Курантылар». 9.00— Аяннашкаа: демиселдиң болгаш удурланыышкынның ырлары. Революсчу плакат. 10.00 — «Кадыкшыл». 10.50—Сээң ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин. «Совет чазактың ээлчеглиг сорулгалары». 11.30 —«Школа: өскерилгелер үези. СЭКП ТК-ның февраль (1988ч.). Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр улус өөредилгезин эде тургузар талазы-биле Литва ССР-ниң Аникщяйск районунуң ажылының дуржулгазы. 12.20—«Делегейни дескиндир». Киноальманах. 13.20 — Орус культура дугайында беседа. «XVIII чүс чыл төнчүзүнүң база XIX чүс чылдың эгезиниң аныяк кижизи». 14.00— «Бузурелчиг-даа болза, элдептиг». Чогаа шагы. 15.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 15.40—«Тыртыжыышкын». Улусчу ырларының «Истоки» ансамблиниң концерти. 16.10 —«Хууда бодал». Уран-чечен фильм. 17.40 — «Мультипликация дугайында тоолдар». 18.25—ССРЭ биле АКШ-тың өөреникчилериниң телекөрүү. Чугааны уламчылаалыңар. 19.30 — Сүт полозу. Делегей маргылдаазы. 20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Үттүндүрбес музыка кежээлери. С. Прокофьев. Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35—23.10—«Кол кудумчулар оркестрлиг». Уран-чечен фильм.

МАЙ

1. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 —«Спортлото» тиражы. 8.25 —«Хөглүг ноталар». 9.25— Док. фильм. 9.45 —Күрүнениң Шостаковичи аттыг оркестри ойнаар. 9.55—«Тайбың. Күш-Ажыл. Май». Шүлүктер композициязы. 10.25 — «Мээң чуртум — чечектелип турар сад». Бот-тывынгыр уран чүүл киржикчилериниң концерти. 11.05 — «Сеңээ ынак мен, амыдырал». Телефотоконкурс. 11.10 — Пионерлерниң байырлыг концерти. 11.40—«Хүлүмзүрүглүг киноконцерт». 12.25 — Док. фильмнер. 13.10—ССРЭ улустарының ырлары болгаш танцылары. 13.40— Москва. Кызыл Шөл. Делегей ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү—Май 1-ге тураскааткан дамчыдылга. Төңгенде — «Москва дугайында ырлар». 16.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.20—«Циркке шупту ынак». 17.05 — «Мультипликацияда элдептиг чүүлдер». 17.35 —Поэзия минуталары. 17.40 —«Радуганың өңнери». Улусчу чогаадылганың телепрограммаларының делегей фестивалының түңнел концерти. 19.15 —Экранда кинокомедия. «Ынакшыл болгаш кеге-буталар». 21.00 — Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалының дугайында репортаж. 22.00—00.20—«Хөре турупталыңар». Эстрада программазы. Чапсарда (23.20) —Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Чалыы назын ырлап, танцылап тур. 8.40 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.00— Концерт-вальс. 9.35 — Мультфильмнер. 9.55 —Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ге тураскааткан Кызыл хоорайның ажылчы чоннарының байырлалдыг чыскаалы.

МОСКВАДАН

11.10 —«Эш Кресин телээлеттирген...» Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.10—Күрүнениң Үлегерлиг Улуг театрының брасс-квинтеди ойнаар. 12.25—Революцияның чурукчулары. 13.10 —ССРЭ улустарының ырлары болгаш танцылары. 13.40— Москва. Кызыл Шөл. Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыжылгазының хүнү—Май 1-ге тураскааткан дамчыдылга. Төңгенде — «Москва дугайында ырлар». 16.00 —Мультфильмнер. 16.20 —«Күрүне кызыгаары». Хөй сериалыг уран-чечен телефильм. 4-кү фильм. — «Кызыл элезин». 1-2 сериялары.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — Кызыл хоорайның ажылчы чоннарының Май 1 чыскаалының дугайында репортаж.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Мода журналы көргүзүп тур...» 21.00 — Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлаанының дугайында репортаж. 22.00—23.45—Иллюзион. Г. Александровтуң фильмнери. «Хөглүг солдар».

агаар

Бөгүн республикага бичии булуттаар, аяс хүн болур. Барыын чүкче угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 17—22, чамдык районнарга 8—13 градус чылыыр.

Кызылга онзагай өскерлиишкин болбас, хат кошкак. Агаар дүне 5—10, хүндүс 20—22 градус чылыг болур.

Кино

АПРЕЛЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Сила любви» 9.30, 12.50, 16.00, 19.20. Бичии зал: «Гулливер в стране великанов» 10.00, «Белое солнце пустыни» 12.20, 14.00, 15.50, 17.40, 19.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Садко» 9.00, 13.10, «К-клуб: «Сказка» 10.50, 15.00, «Гант, твои воды замутились» 17.20, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Акселератка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Семья Тэмасе» 14.20, 17.00, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Корде б-в. лето» 17.30, 19.50 шактарда.

В. И. ЛЕНИН АТТЫГ СОВЕТ УРУГЛАР ФОНДУЗУНУҢ ТЫВА САЛБЫРЫНЫҢ БАШТААР ЧЕРИ Тываның чурттакга-соцбанкызының республика эргелелинде ада-иезиниң карактаашкыны чокка артып калган уругларга болгаш өскүс уругларга күш-ажылчы коллективтериниң болгаш хамаатыларының дузаламчызын хүлээп алыры-биле салбырның № 70701 санын ажытканын дыңнадып тур.

ССРЭ-НИҢ АЖААЛГА БАНКЫЗЫНЫҢ АЛБАН ЧЕРЛЕРИНДЕ ОЙНАП АЛЫЫШКЫННЫГ САЛЫЫШКЫННАР

1988 ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬ 2-ДЕ НОВГОРОД ХООРАЙГА БОЛГАН ОЙНАП АЛЫЫШКЫН ТИРАЖЫНЫҢ

ШҮҮШТҮРҮЛГЕ ТАБЛИЦАЗЫ

РСФСР-ниң Ажаалга банкызының бүгү албан черлеринде ойнап алыышкынныг салыышкыннарының саннарының дараазында дугаарларынга ойнап алыышкыннар таварышкан.

Саннар №№	Салыышкынның ортумак түңүнге хуу-биле ойнап алыышкынның хемчээли	Саннар №№	Салыышкынның ортумак түңүнге хуу-биле ойнап алыышкынның хемчээли
А — 007	Чүс	А — 532	Чээрби беш
А — 053	Чээрби беш	А — 587	Чээрби беш
А — 089	Чээрби беш	А — 608	Чээрби беш
А — 125	Чээрби беш	А — 675	Чээрби беш
А — 194	Чээрби беш	А — 714	Чээрби беш
А — 226	Чээрби беш	А — 741	Бежен
А — 261	Чээрби беш	А — 764	Чээрби беш
А — 293	Чээрби беш	А — 825	Ийи чүс
А — 346	Чээрби беш	А — 844	Чээрби беш
А — 369	Чээрби беш	А — 904	Бежен
А — 437	Чүс	А — 929	Чээрби беш
А — 476	Чээрби беш	А — 964	Чээрби беш
А — 491	Чээрби беш		

Ажаалга банкызының албан черлеринде саннарның дугаары 1000 ажа бергенде, ооң соонда муң саннарның бүгү-ле дугаарларынга баштайгы мууңда ышкаш дугаарлар ойнап алган, өскээр чугаалаарга, №№ А—1007, А—2007, А—3007 болгаш оон-даа ыңай, А—1053, А—2053, А—3053 болгаш оон-даа ыңай.

Тираж чорудар талазы-биле комиссияның даргазы— Новгород хоорккускомнуң даргазының оралакчызы Т. К. КАНАРСКАЯ.
Комиссияның харыысалгалыг секретары В. Д. ЛОГИНОВ.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чогаал килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргарда 2-32-75-же долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арказы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2799. ТС—01683.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 99 (13699) | 1988 чылдың апрель 27, среда | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 кеп.

Советтер чуртунуң ажыл-ишчилери! Социалистиг Ада-чурттуң экономиктиг күчүзүн быжыглаңар! «Кижи бүрүзүнден шыдаар шаа-биле, кижи бүрүзүнге — кылган шаа-биле» деп принципти бүгү чер болганга бадыткаңар!

(1988 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

СЫРЫЙ ХАРЫЛЗААЛЫГ, НЕГЕЛДЕЛЕРГЕ ДҮҮШТҮР

Эде тургустунуушкунунуң кол звенозу

Күш-ажылчы коллектив... Ол болза ангы-ангы профессиаларның, нацияларның, назы-харының кижилерин каттыштырып турар бистиң ниитилелдиң эге үндезини болур. Эш хуузунуң кады ажылдажылгазының болгаш бот-боттарынга дузалажылгазының ачызында материалдыг болгаш угаан-бодалдың байлаан олар тургузуп, ниитилелдиң база кижилериниң хууда чаңгыс аай чоруун хандырып. Коллективтиң мурнунга кижи бүрүзү, ажылдакчы бүрүзү дээш коллективтиң харысалгазының дугайында принцип бадыткаттынып турар. Коллективтиң ажыл-ижинге, хөй-нийти херээнге кижи киришкеш, ооң хууда эң эки төлептиг шынарлары хевирлеттинер, өзер, быжыгар, идея база мөзү-шынар талазы-биле кадыкшылдыр боттаныр.

Каш чыл мурнунда «Кызыл тудуг» эргелелиниң Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Доңгак Чүрдүм-оолдуң удуртканы бригадазынга Биче-оол Кызыл-оол чедип келген. Аныяк тудугжунуң күш-ажылчы салым-чолунга бригаданың найыралдыг коллективи улуг рольду ойнаан. Тудугжунуң мергежилин чедип алырынга, хөй-нийти ажылын кылып чаңчыгарынга эш-өөрү бүгү талазы-биле өөредип, деткип, дузалаан. Ооң ачызында Биче-оол мергежилдиг тудугжу, коммунист, хөй-нииттиг, төлептиг мөзү-шынарлыг кижи болган. Ам ол бригадирлей берген. Күш-ажылчы коллективтиң кижилерин күш-ажылга, төлептиг мөзү-шынарга кижизидип, өөредип турарының дугайында шак ындыг эки чижекти күш-ажылчы коллектив бүрүзүнден тып ап болур.

Күш-ажылчы коллективке социалистиг ниитилел харылзааларының бүгү шынарлары мөөңнеттинген, ооң мобилизаачы, кижизидикчи ролю улуг. Ада социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедириниң планныг онаалдаларын күүседири, ылаңгыя чоннуң чаагай чоруун бедидеринче, негелде-херелдерин хандырарынче угланган айтырыглар шиитпирлеттинер.

Партия эге организациязы болза күш-ажылчы коллективтиң политиктиг өзээ болур. Конституцияда айыткан ооң калбак эргелерин боттандырарынга чогуур салдарны чедирер. Күш-ажылчы коллективтиң чедиишкинниг ажыл-чорудулгазы болгаш бүгү талалыг хөгжүлдези, бызаат найыралдыг, ажылгыр болуру, ооң ниити херекке киирип турар салыышкынын көвүдедири дээш партия организациязы харысаалгалыг. Коммунистер коллектив кежигүннерин партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның ооң соондагы болган Пленумнарының шиитпирлерин күүседиринче, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар болдурган социалистиг чарышка идепкейлиг киржиринче мобилизастап, боттары ажылга, хөй-нийтиниң херээнге, амыдыралга үлегерин көргүзүп турарлар. Ол ышкаш бүдүрүлгениң ажыктыынын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче, бот-орулга-чарылганы, бригада кердээзин нептередиринче, продукцияның шынарын экижидеринче, бүдүрүлгениң курлавырларын дилеп тыварынче, оларны чоп ажыглаарынче, камнатга-хумагалалды экижидеринче, күш-ажылдың, бүдүрүлгениң сагылга-чурумун, корум-чурумну быжыглаарынче, арагалаашкынга болгаш алгоголизмге удур демиселди күштелдиринче кол кичээнгейни угландырган.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың күш-ажылчы коллективтиң мурнунда салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырар, ажыл-агыйн, кижизидилге айтырыгларын шиитпирлээринге ооң ролюн улам бедидер дээш ажылдап турар партия организациялары республикада эвээш эвес. Оларга Тываның автосеткелге заводунда, Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезинде, дааранырга фабриказында, «Тыва дат-дугу» комбинаттың арыглаар фабриказында, рудникте, «Бай-Тал», «Тинилге», «Торгалыг», «Ак-Түруг» совхозтарда партия организацияларын хамааржыр. Үстүнде адаан болгаш өске-даа коллективтерде СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир бо чылдың бирги чартыының планныг онаалдаларын күүседир дээш чарыш калбарган. Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң он чолаачызы конференцияның ажыттынар хүнге чедир он ийиги беш чылдың баштайгы үш чылының планын күүседирин аазаан.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ-ниң хоойлузун күштүг болдуруп бадылааны, ону амыдыралга боттандырып эгелээни күрүнениң болгаш ниитиниң херектерин шиитпирлээринге күш-ажылчы коллективтерниң киржир аргазы калбарган. Ол болза чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге салыышкынын көвүдедири, ада үндезилээш, бодунуң коллективин хөгжүдери база ооң кежигүннериниң ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары болгаш социал хөгжүлдениң өске-даа айтырыгларын шиитпирлээрин дүргедедири, демократияны калбартыры, долу бот-орулга-чарылганы, боду боду акшаландырарын калбаа-биле ажыглаары болур. Ол ышкаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидери, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири, күш-ажылдың бүдүрүлгениң план, технологтуг сагылга-чурумну улам ыңай быжыглаар, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири база хамааржыр.

Амгы үеде бистиң республикада 103 бүдүрүлге, 71 совхоз бот-орулга-чарылгаже шилчээн, чаа ёзу-биле ажылдап турар. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң, совхозтарның, албан организацияларының удуртукчуларын, специалистерин, бригадирлерин соңгууруун практикалап эгелээн. Күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдерин тургускан, олар партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-нийти организациялары, администрациялар-биле сырый харылзаалыг ажылдап турарлар.

Бот-орулга-чарылгаже шилчээн күш-ажылчы коллективтерде партия организациялары ында политиктиг өзек болбушаан, негелделерге дүүштүр ажылдап, бүгү коллективтерниң, ооң бот-эргелел органнарының, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-нийти организацияларының ажылын социал-экономиктиг, кижизидилге айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлээринче угландырган болгаш администрацияның ажыл-чорудулгазын контрольдаарын боттандырарының хемчеглерин ап турар.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың шиитпирлеринге, эде тургустунуушкунунуң негелделеринге дүүштүр күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-чорудулгазын анализтеп көөрге, социал-экономиктиг хөгжүлдениң, ажылчы чоннуң коммунистиг кижизидилгезиниң айтырыгларын ам-даа чедир шиитпирлевейн турар. Оларга кодээ ажыл-агыйның, тудугнуң, амыдырал хандырылгазының, садыгның болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының чамдык коллективтери хамааржыр. Ылаңгыя малдың баш санын өстүрериниң, үнсавазын экижидериниң, продуктулуун бедидериниң, мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының, мал чемнерин белеткээриниң планныг онаалдаларын, чер ажылының культуразын бедидериниң талазы-биле сорулгаларын күүсетпейн турар совхозтар колдуунда район санында барын айтыр апаар. Партия хуралдарынга ол четпестериниң дугайында хөй удаа чугаалажып, доктаалдарны хүлээп ап турза-даа, ооң күүселдезин чедип алыры-биле ёзулуг дээштиг ажылдарны чорутпайн турарындан оларда эде тургустунуушкун оожум чоруп турар. Бо чылдың бирги кварталында Кызылдың, Кызыл-Мажалыктың сүт заводтары, Кызылдың хлеб комбинады кереэлиг хүлээлгелерин күүсетпээн. Каа-Хем, Кызыл районнарның совхозтары күрүнеге сүт садарының планын даалгазын боттандырып шыдаваан. Улустуң херектел бараанналарын бүдүрериниң онаалдаларын Агроулетпүркүрүкомугуң бүдүрүлгелери, «Тудуг кезектери» комбинат, «Шагаан-Арыг тудуг» трези болгаш өскелер-даа күүсетпээн.

Социалистиг ниитилелдиң үндезини болур күш-ажылчы коллективтерниң ролюн болгаш харысалгазын бедидер, ажыл-ижин негелделерге дүүштүр эде тургузар дээш партия комитеттери, партия организациялары партийжи-организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды күштелдирер хүлээлгелиг.

ЧАА КЫШТАГ ТУДУУНДА

«Сүт-Хөл» совхозтуң Чөчек-тиг хойжу бригадазының малчыннарынга кыштагны «Хемчик» аңныыр-тывыыш ажыл-агыйның Очур-оол Ооржакка удурткан бригадазы май 20-ге чедир доозарын хүлээнгеш, тудуп эгелээн. Хөлчүктүгүң Шарланныг-Ойда эрги хонаш турган черге тудугжулар чурттаңга бажыңындан аңгыда, чунар-бажыңны, хой, хураган кажааларын тудар. Сиген салыр сериң, кур кажаа база турар.

Олар ниитизи-биле 35 муң рубльдиң кереэлиг ажылдарын кылырлар. Беш кижи составтыг бригада кежигүннери аңныыр сезонунга чедир кижи бүрүзү муң ажыг рубльди ажылдап алыр. Кешкендей, Шейбээдей, Марастай Ооржак алышкылар, Алексей Ондар олар эптиг-демниглер.

Тудугну доосвеш, аңчылар Хан-Дээржэ тооруктап чорууптар.

Арагачы ДОҢГАК.

ИШТИКИ БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГА: ДИЛЭЭШКИННЕР

Бо айтырыг талазы-биле «Тыва дат-дугу» комбинаттың баазазынга министерстволарның, ведомстволарның үлетпүр бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының, план-экономиктиг албанның ажылдакчыларының семинар-хуралы болуп эрткен. Үлетпүрнүң бирги кварталда түңнелдеринге, адырның мурнунда турупту рар сорулгаларга семинар-хуралды ажыдып тура, СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов доктааган. Кереэ өзугаар хүлээлгелер 99,5 хуу күүсеттинген. Пландан ажыр 1 миллион рубльдиң арыг орулгазын алган. Курлавырлар ам-даа бар. Бүдүрүлге хемчээли мурнуку чылдаазындан 6,8 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 6,7 хуу өскен. Чоннуң херегел бараанналарын бүдүрериниң, чонга төлевирлиг ачы-дуза чедирериниң пландарын чамдык министерстволар үскен.

Кереэлер чарарында четпестер таварышкан, материал-техниктиг хандырылга айтырыы чедир шиитпирлеттинмейн турар. Бот-башкарылганы калбартып, чарыштың ажык-чарлыын чедип алыры, экономиктиг өөредилгени бригадаларның ажыл-херээ-биле холбаары чугула дээрзин ол айыткан.

Семинар-хуралдың киржикчилери комбинаттың септелге-механика цегинде болгаш арыглаар фабриказында чаа кылып турар дыштаныр, чунар өрээлдерин сонуургап көрген. Олар спорткомплекске, теплицага, дузалал ажыл-агыйынга, рудник шелүнге база чораан. Социал айтырыгларны комбинаттың удуртукчулары бир янзы чогаадыкчы ёзу-биле шиитпирлеп турары өске удуртукчуларга үлегер-чижек болуру чугаажок. Ооң мурнунда септелге-тудуг участогу чылда дөрт хире бажың дужаап турган болза, ам бүдүрүлгениң күселиг-биле ажылчыннар боттары үжен бир бажыңны тудуп турар.

Социал айтырыгларны чедимчелиг шиитпирлеп турарындан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү хамааржыр. Күш-ажылчы коллективтер иштики бот-орулга-чарылгаже диди-ми-биле кирген. Ол чамдык түңнелдерни берип эгелээн. Семинар-хуралдың киржикчилери илеткел кылган эштерден комбинаттың чыгыы директору Ю. Т. Комаровтан, рудник директору Г. В. Парамзинден, арыглаар фабриказының директору А. Н. Писаревскийден, технологтуг транспорт бригадазының бригадири В. А. Симаковтан, «Тыва дат-дугу» тудуг эргелелинде партком секретары А. Н. Шулеповтан айтырыгларны салып, боттарының хамаарылгазын, саналын орта чугаалаан.

Арга-дуржулга солчулгазынга чурт-үлетпүр министри В. С. Постников, Элегес-Аксының тане материалдары заводунуң, «Каа-Хем» хемүр-даш разрезиниң директорлары Г. В. Толкачев биле В. П. Смагин, Үлетпүр-тудуг курбанкызының начальниги П. В. Кирдеев, СЭКП Каа-Хем райкомунуң ийиги секретары О. П. Муравьев база «Тыва кобальт» комбинаттың план-экономиктиг килдизиниң начальниги М. А. Иванов олар киришкеннер.

Бот-орулга-чарылганы, бот-акшаланыышкынны шиңгээдириниң, олче шилчиириниң хемчеглери доозулган дээрзи эрте-даа бол, комбинатта эки угланыышкынныг, шын ажыл чоруп турарын Г. Н. Долгополов түңнелинде демдеглээн. Ону эскерип, ажыктыг чүүлдерин ажыглаары чугула. Бот-акшаланыышкынче эрги саңхоо планы-биле шилчээни бергедээшкиннерни болдуруп, эртемге үнезилээн турум нормативтерни тургузары белен эвес болуп турар. Чаа аргаларны быжыглаар дээш, экономиктиг өөредилгени ой-ойлап, ат чоруп эрттирбейн, улам хандылады, коллективтерни чаа ёзу-биле ажылдаарынга белеткээр, кадрларны өөредир ажылды чугулага алыры негеттинип турар.

Артык ХОВАЛЫГ.

Чөөн-Хемчик районда «Искра» совхозтуң Чаңгыс-Хадында бот-орулга-чарылгалыг трактор-хову бригадазының тракторизи Виктор Чапыйлаңның ажылы мактаалдыг. Ооң күш-ажылы өскен-төрээн чери «Искра» совхозунга эгелээн. Ол механизатор мергежилди чедип алгаш-ла трактористеп ажылдааш 20 ажыг чыл болган.

Ооң кады ажылдап турар эш-өөрү Виктор Чапыйлаңның дугайында мынчаар чугаалап турар.

— Ол ажылынга кызымак, ааж-чаңында-даа бүдүштүг шынары бар. Ол боду чогаадыкчы болгаш чаартыкчы саналдарны бо-ла бодап тыпкан турар кижи. Комбайннарга, тракторларга болгаш кожуг машиналарынга кандыг-бир кезек үрели бээрге, ындыг артык кезектер тывылбайн баар орта, ону бодап тургаш чогааткаш, бистер-биле сүмележир. Бистер ону ажыглап турар бис. Ол ышкаш сеялкаларга тараа урүп бээр машинага база чаа чүүлдү чогаадып кыңды.

Ооң ол ажыл-ижин совхозтуң дирекциязы бедик-биле үнелеп, шаңнап-мактап турар.

ЧУРУКТА: Виктор Чапыйлаң ажыл үезинде.

Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

ЧИДИРИГ КЫЛБАС

Эрзин районда «Мөрен» совхозтуң № 3 хойжу бригадазының малчыннары, сакманчылары төрүттүнген хураганнарны чидириг чок доруктуруп алыр дээш кызымаккай ажылдап турар.

Бригаданың удуртукчузу Б. Лопсан малчыннарга доктаамал барып, оларның негелде, хомудалдарынга хамааржыр хемчеглерни дарый ап, эң ылаңгыя хүннүң чугула херегелдиң бараанналарын, аъш-чем аймаа-биле хандырылганы экижидерин чедип алган. Ол чүүл ажылындан өскээр чардыкпайн, төрээн хойларының, оларның хураганнарының азыралын экижидер аргалы малчыннарга, сакманчыларга берген. Хураганнарга бээр ноган сиген, дус кыштагларда четчир-биле бар. Суг-биле хандырылга доктаамал. Бригаданың малчыннары эртен чайын сигенни боттарының кужу-биле немей белеткеп алганындан, хар кылын, хөртүктүг-даа болза, ниитиниң малын хүр кыш ажырып турарлар. Чижээлээрге, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Намдал Орус 100 өшкүге онаалтыр 102 анайны алган. Анайларны чидириг чок доруктуруп алыр дээш малчын ажылдап турар. Совхозта өшкү бажы эвээш. Ону көвүдедири ажыл-агыйның мурнунда бир кол сорулга. Ынчангаш өшкү коданын дуржулгалыг малчынга быжыглааны таварылга эвес. Бир дугаар чыл өшкү кадаргаш, ол хире көргүзүүнү чедип алганы чер-ле өөрүнчүг.

Малчыннарның болгаш сакманчыларның мурнунда кол сорулга хурагаларны, анайларны чаңгы одарже чидириг чок киирери.

А. ТАВА.

КОЛЛЕКТИВ ШИИТПИРЛЭЭР

«Мурнакчы» совхозтуң № 1 хойжу бригадазы бирги кварталда канчаар ажылдааның түңнеп чугаалашкан. Аңаа бригадир Хүлер-оол Салчак, бригада чөвүлелиниң даргазы Бегзи Саая, совхозтуң кол зоотехниги Светлана Шожут-оол олар чүве чугаалаан. Коллектив багай эвес ажылдаан. 100 хойдан 87 хураганны доруктуруп турар, малдың өлүп хораар чоруу эрткен чылдың бо үезинден дыка-ла кызырылган.

Бөгүнде 10 малчын чүс хойдан 90-дан хөй хураганны камгалап алган. Төрүвес малдың чеди кодан шуптузу малының беш санын 97 хуу камгалап алган.

Бирги кварталдың түңнелинде район Совединиң депутады Хертек Арбай-оол, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыннары Мандараа Чугдур, Кара-Доңгак Чагыр база хоочуннардан Доңгак Адыг-оол, Чымба Борарган, Саая Бегзи, Хертек Кылчан-оол, аныяктардан Доңгак Эрес-оол, Алексей Даржаа, Михаил Шаңгыр олар тиилекчи болганнар.

Оон аңгыда бригадага малчыннап кирер дээн 6 өг-бүлениң билдириишкиннерин сайгарып көрген, оларның үжүн хүлээп алган.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга район.

ЧУРТТАЛГА ТУДУУ ЧАА ҮЕ-ЧАДАДА

● «Чуртталга оран-бажың — 2000» деп программаның төлевилелинге хамаарыштыр ●

2000 чылга чедир совет өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы хуу бажың-биле хандырар дээн партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринде айыттынган сорулга—чуртта чурттаалга тудуунуң айтырыгларын шиитпирлээриниң шынар талазы-биле чаа үе-чадазы болур. Бо харысалгалыг сорулганы күүседири-биле СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чурттаалга тудуунуң хемчээлин өстүреринче, хууда чурттаалга тудуун база чурттаалга-тудуг кооперативтериниң дугайзы-биле бажың тударын хөгжүдеринче угланган чамдык доктаалдарны хүлээп алган.

Республиканың Күрпланы ол доктаалдарга үндезилээш, «Чурттаалга оран-бажың—2000» деп программаның төлевилелин ажылдап кылган. Он ийиги беш чылче бистиң республикага 2,9 миллион дөрбелчин метр чурттаалга фондулуг кирген. Ооң 123 муң дөрбелчин метри бузарының кырында келген эрги бажыңнар. 1986 чылдың январь 1-ге чедир бир кижиге хамаарыштыр 10,2 дөрбелчин метр онаажып турган. Чамдык районнарда бо көргүзүг 5,7 дөрбелчин метр.

Чурттаалга бажыңнарын ажыглаалга киирери он бирги беш чылда мурнуку беш чылдаазындан ыңгалбаан, ол 523 муң дөрбелчин метр болган. Ол колдуу төпчүткен капитал салыышкыннарның күсели-биле туттунуп турган. Хууда бажың тударының хемчээли чүгле 4 хууну ээлеп турган. Чурттаалга тудуунуң хемчээли чурттакчы санының өзүлдезинден чыдып каап турган болгаш бо айтырыг чиңг айтырыг болу берген. Чижээ, бажың оочурунда өг-бүле Кызыл хоорайга он чеди чыл болгаш бажың алыр.

Ажылдап кылдынган программаның төлевилелин чугаалажып көөрү-биле, санал-оналы киререри-биле бүгү районнарже чоруткан. Программаның кол сорулгазы —2001 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн тус-кай квартира-биле азы бажың-биле кижи бүрүзүнге 16,7 дөрбелчин метр онаажып турар кылдыр хандырарын чедип алыры. Ол үеге чедир чурттакчы чоннуң саны 100 муң хире кижиге көвүдээр болгаш 381 муң чедер.

Он беш чыл дургузунда 1,4 миллиард рубль өртектиг 3,4 миллион дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн ажыглаалга киирери көрдүнүп турар. Бар болуп турар чурттаалга фондузун 1,1 катап улгаттырар. Ол сорулганы чедип алыр дизе, 230 муң дөрбелчин метр шөлдү чылда дужаар. Он бирги беш чылда ол 104 муң дөрбелчин метр турган. Чурттаалга тудуунуң айтырыын чедиишкиниг шиитпирлээр дизе, ооң хемчээлин улгаттырар, курлавырларга даянып, тудуг материалдарының бүдүрүлгезин көвүдедир апаар.

Он ийиги беш чыл чурттаалга тудуунга эргилделиг үе болур. Ооң соондагы ийи беш чылдарда программаны боттандырарынга күчүлүг баазаа ам тургустунуп турар. Кызылга болгаш Шагаан-Арыгга чурттаалга тудуунуң айтырыын долу шиитпирлээринге күчүлериниң ам чартык хире кезии ажыглаттынып турар «Тудуг кезектери» комбинаттың улуг панельдиг бажың тудуунуң цеги улуг рольду ойнаар ужурлуг.

Каа-Хем суурга кодээ тудуг комбинадын, Куб-1 сериялыг Кызыл-Мажалыкка бажың тудуунуң цегин ажыдарга, «Тыва хамааты тудуг» трест район төптеринге бажың тударын 2,5-3 катап улгаттырып болур. Кодээ бажың тудуунуң бүдүрүлге баазазы «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының кодээ тудуг комбинадын ажыглаалга киирерге, шлак-керамзит-бетон блоктар бүдүрерин улам көвүдедирге, улам быжыгар. Кезектээн хана материалдарының бүдүрүлгези 1989-1990 чылдарда Кызылдың болгаш Кызыл-Мажалыктың туйбу заводтарын чаарты септеп доосканы соонда, он үшкү беш чылда Шагаан-Арыгга силикат-бетон заводун ажыглаалга киирерге, көвүдээр. Бо беш чыл төнчүзүнде тудуг материалдарының болгаш тудуг индустриязының бүдүрүлгелери түс черниң материалдары-биле тудугларны хандырарын боттандырар болгаш чурттаалга тудуун шиитпирлээринге арга тургустунар.

Долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкының байдалында бүдүрүлгелер чурттаалга тудуунга херек акшаны боттары ажылдап алыр. Оларның хөй кезии эвээш орулгалыг болгаш акшаланыышкын айтырыы берген турар. А төпчүткен капитал салыышкыннарны социал объектилер тудуунче угландырар апаар. Школалар, эмнелгелер, уруглар садтары, садыгның болгаш ниитиниң чемненилге черлериниң тудуунче хөй херек үнер.

Мындыг байдалдарда чурттаалга-тудуг кооперативтерин, хуузунда бажың тудуушкунун деткиири чугула. Сөөлгү чылдарда чурттакчыларның күсели-биле, банк кредиди-биле туттунуп турар бажыңнарның саны кызырылган. Күүскомнар, бүдүрүлгелер болгаш организациялар бо ажылче шоолут сагыш салбайн келген. Борта чурттаалга тудуунга чер үндүрүп бээринге, тудуг материалдары садарынга болгаш өске-даа үндезин чок кызыгаарлаашкыннар моондак болуп турган. Бо чылын СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «Чурттаалга-тудуг кооперациязын хөгжүдериниң дүргедедириниң хемчеглериниң дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ол үстүнде кызыгаарлаашкыннарны солаан.

Бажың чанында тудуглар-биле катай кодээ черде чурттап турар хамаатыларга хуу бажың тударынга бежен чыл дургузунда төлээр 20 муң рубльдиң чээлизин Ажаалга банкыларынга бээрин чөпшээрээн. Хоорайда чурттап турарларга чиңгелделер база көрдүнген. Он-он беш чылда төлээри-биле оларга 3 муңдан 20 муң рубль чедир чээлизин бээр. Хуу бажыңны садып алырынга ол хире түңнүг чээлизин бээр.

Чурттакчы чонну тудуг материалдары-биле хандырарын экижидер. Бир эвес бүдүрүлгелер болгаш организациялар материалдыг курлавырларны садар эргези чок турган болза, ам оларга тудуг материалдарын садарын чөпшээреп каан. Бажың тудуунга база септелгезинге материалдарның өртээн түрмектеп садар өртек-биле бүдүрүлгелерниң кассаларын дамчыштыр төлеп болур. Бодунуң бүдүрүлгези болгаш садканы материалдары бүдүрүлгениң чоннуң херегжээ бараанналарын бүдүрериниң планынче кирер.

Чурттаалга-тудуг кооперациязының чурттаалга тудуунга киирер үлүү 3-4 катап өзер. Боттарының чурттаалга байдалын экижидип алырының чаа аргазы болур эки тура кооперативтер бүдүрүлгелерден, организациялардан, күүскомнардан чаа азы капитал септелгезин чорудкан бажыңнарны садып ап, оларның ооң соондагы ажыглалын холга алыр.

Кооператив квартираларны садып алырынга чурттакчыларга оруктү ажыдып, чурттаалга кооперативтерин акшаландырарын болгаш оларга чээли бээринге чиңгелделерни кылыр. Оларның кежигүннери бажың өртээниң 26 хуузун, кодээ черлерге 20 хуузун төлээр. Арткан кезээн чээрби беш чыл дургузунда төлээр. Баштайгы дадыыырны төлээринге он чыл төлээр 5 муң рубльдиң чээлизин Ажаалга банкызындан ап болур.

Ынчангаш кооператив болгаш хууда бажың тудуунга аргалар тургустунган. Күүскомнар кыска хуусаада хууда тудуг тударынга черни хоорайларның суурларының чиңгине планынга тодарадып киирер, хуу тудугжуларга төлевилел шилип алырынга болгаш ону бадылаарынга дузалаар, чээли алырынга, тудуг материалдары садып алырынга болгаш ону чедиринге деткимче көргүзер ужурлуг. Төлевилел болгаш тудуг кооперативтерин тургузары чугула. Тус черниң план органнары, тудуг организациялары бир-ле дугаарында чурттакчыларның болгаш кооперативтерниң күсели-биле тудар бажыңнарга чагыгларны хүлээп алыр ужурлуг.

Беш чылдың ийи чылының түңнели-биле алырга, бажың тудуунуң талазы-биле чамдык экижиишкин бар. 1986-1987 чылдарда чылда ортумак капитал салыышкын 32 хуу өскен. Эрткен чылын чурттаалга тудуунуң планын республика күүсеткен. Бүдүрүлгелер, организациялар, районнар бо талазы-биле планын күүсеткен турарын чедип алыры чугула. Ону бүдүрүлге бүрүзүнүң, кижи бүрүзүнүң херээ кылдыр чарлаары чугула.

Партияның XXVII съездизиниң идип үндүргени калбак хемчээлдиг чурттаалга тудуунуң программазының күүселдези республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң бир үндезини болур.

Валерий САЛЧАК,
Тыва АССР-ниң Күрпланының даргазының бирги оралакчызы.

ЭКОНОМИКАНЫ ЭДЕ ТУРГУЗАРЫНЫҢ УГЛАНЫЫШКЫНЫ-БИЛЕ

ССРЭ-ниң Статкүркому дыңнадып тур

1988 чылдың бирги кварталында ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезиниң түңнелдериниң дугайында ССРЭ-ниң Статкүркомунуң дыңнадыында чурттуң ажылчы чону 1988 чылдың эгезинден бээр ниитилел бүдүрүлгезиниң болгаш ооң ажыктыының улам мынай өзүлдезин, чоннуң чаагай чоруунуң бедидерин хандырып шыдаан деп айтып турар.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ хоойлузунуң күштүг болганы, оларның хөй кезииниң долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилгези күш-ажылчы коллективтерниң бот-тускайлан чоруун калбартырынга болгаш оларның ажыл-чорудулгазының түңнелдери дээш харысалгазын бедидеринге таарымчалыг байдалды тургускан.

Эрткен чылдың баштайгы кварталынга деңнээрге ниитиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү 4 хуу өскен, ооң үндезининге бүдүрүп үндүрген национал орулганың бүгү немей өзүлдезин хандырган.

Үлетпүр продукциязы 11 миллиард рубльге улгаткан, ооң хемчээлиниң төлевилеттингеннемелде өзүлдези чедип алдынган.

Күрүнениң төвүттүнген капитал салымышкыннарының болгаш бүдүрүлгелерниң база организацияларның акша-хөреңгизиниң күсели-биле 0,9 миллиард рубльге кол фондуларны ажыглалга киирген.

Ооң-биле кады планныг онаалдаларны боттандырып чорударынга чамдык көргүзүглер талазы-биле хожудаашкыннарны болдурган. Үлетпүр продукциязын дужаар талазы-биле кээрэлиг хүлээлгелер чедир күүсеттинмээн. Машина тудуунуң комплекизи продукцияның хөй хевирлеринге күрүне чагыын күүсетпээн. Чоннуң херегелиниң чамдык бараанның бүдүрери төлевилээнинден эвээш болган. Чамдык девискээрлерде мал ажылының продуктузун бүдүрери болгаш садып алыры кудулаткан. Бараан саарылгазының талазы-биле онаалда күүсеттинмээн.

ССРЭ-ниң даштыкы садыг саарылгазы 31,6 миллиард рубль болган болгаш 1987 чылдың бирги кварталынга деңнээрге 8,2 хуу өскен. Делегей рыногунче дорту-биле үнер эргелиг министерстволарның болгаш ведомстволарның экспортунуң ниити хемчээлинге үлүү 18 хуу, а киир садарының — 30 хуу болган.

Ажылдап турар бүдүрүлгелерниң техниктиг эде чепсегленииишкининге болгаш чаартырынга 6,7 миллиард рубльди ажыглаан, азы эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге 7 хуу хөй болган. Ол сорулгаларга чарыгдаан капитал салымышкыннарының ниити хемчээлиниң чартымындан хөйү бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның боттарының акша-хөреңгизи болган. Үлетпүрде барык-ла 1,5 муң механизастаан шуушторулга, автоматчыткан, роторлуг болгаш ротор-конвейер шугумнарын болгаш 2 муң ажыг сан программалыг башкарылгалыг металл чонар станоктарны тургускан. Чамдык бүдүрүлгелерниң техниктиг дениелиниң көргүзүглери экижээн.

Энергия-биле хандыртынган тракторларның, өске-даа бүдүрүлге техниказын кедээ ажыл-агыйга садары өскен. Ооң-биле кады элээн каш агрегаттарның ажыглаарынга мианыштыы аңгы үениң негелделеринге дуушпейн турар.

Үлетпүр продукциязының 800 хире чаа хевирлерин бүдүрерин шингээдип алган болгаш бүдүрүп эгелээн.

Күрүне чагыынга киирген чаа техниканы дужаар талазы-биле бирги кварталда бүдүрүлгелерниң планын 86 хуу боттандырып чоруткан. Өннүг металлургия министерствозунуң, Прибор-тудуг министерствозунуң, ССРЭ-ниң Медицина-биология үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелери продукциязын чедир бербээн.

2000 чылга чедир үеде ЭДЧ кежигүннери чурттарның эртем-техниктиг комплекстиг программазын боттандырып чорудуп турар үеде социалистиг чурттар-биле харылзаалар идепкейжээн, каттышкан 60 коллективтерниң, лабораторияларның, эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыннарын болгаш делегей организацияларын тургускан. Ынчалза-даа бүдүрүлге чорудулгаларын комплекстиг автоматчыдарының болгаш электроннуг-чүүлдериниң чепсек-херекселдерин ажылдап кылыр болгаш шингээдип алыр талазы-биле чамдык онаалдалар күүсеттинмейн турар.

Адырлар аразының эртем-техниктиг комплекстерин (ААЭТК) ажылдап кылыр талазы-биле продукцияны берип турган. Ынчалза-даа дуржулга-шенелде баазаларын, лаборатория-шенелде төптери болгаш ААЭТК-ның составынга кирип турар өске-даа объектилерин тударынга капитал салымышкыннарын чедир ажыглавайн турар.

1988 чылдың январьдан эгелээш продукцияның күрүне хүлээп алыышкынынче киирген бүдүрүлгелер болгаш каттыжыышкыннар бодуу 2,2 муң чедир калбарган. Март айда күрүне хүлээп алыышкыны баштайгы көргүзүг-биле 1,3 миллиард рубльге продукцияның 8 хуузун хүлээп албаан; чылдың эгезинден бээр 18 миллион рубльге ону багай кылганы-биле хүлээп албаан.

Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге хөй ээлчеглиг ажылдыг цехтерде ажылчыннарның саны 320 муң кижиге, азы 2,5 хуу өскен. 112 муң кезек дериг-херекселдерин, 1,4 миллион дөрбелчин метр бүдүрүлге шөлдерин хостаан, оларның чартымындан хөйүн дешпилелиг дериг-херекселдерин тургузарынга, үштүң бир кезиин — күш-ажылдың байдалын экижидеринге болгаш чоннуң херегел бараанның бүдүрүп үндүрерин организастап чорударынга ажыглаан.

Ниитизи-биле бүдүрүлгелерниң хөй ээлчеглиг ажыл чурумунче шилчиир талазы-биле ажыл оожум чорун турар. Дериг-херекселдерин ажыглаарында үндезин өскерлиишкин чедип ап шыдаттынмаан, ооң ажылының ээлчеглиниң коэффициентизи кудубозун артпышаан, ажыл чокка аңаа туруушкун улуг.

Катап ажыглалга киирген болгаш чаарткан күчүлерин шингээдип алырында шыгыы четпестер хевээр арткан.

Улус ажыл-агыйында 5 миллион тонна хире чижеглеп алган одаар чүүлдү, 0,5 миллион тонна кара металлдарның пронадын камнап алган, 40 миллион хире гигакалорий катап ажыглаар чылыг курлавырларын ажыглалга киирген. Херегленкчилерни хөмүрдаш болгаш газ-биле хандырарын, электри болгаш чылыг энергиязын бээрин, ССРЭ-ниң Энергетика министерствозунуң чылыг электростанцияларынга одаар чүүл бээрин доктаадып тургускан лимиттер хемчээлинге боттандырып чорудуп турган.

Улус ажыл-агыйында 128,4 миллион ажылчыннар, албан-хаакчылар болгаш колхозчулар ажылдап турар (эрткен чылдың бирги кварталында — 128,1 миллион кижи). Бүдүрүлге адырларында ажылчын күжүн херек кырында хостаарының чорудулгазы дүргелээн: үлетпүрде, транспортта болгаш тудугда ажылдап турарларның саны бирги кварталда 0,4 миллион кызырылган. Хосталган ажылдакчыларны өске организацияларга болгаш адырларга, ооң иштинде чурттакчы чонга ачы-дуза чедирилгезинге ажылдадып турар. Ынаар ажылчын күжүнүң бүгү немелде өзүлдезин чоруткан.

Кооперативтерге бирги кварталда 0,2 миллион кижи (эрткен чылдың бирги кварталында — 15 муң кижи) ажылдап турган. Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулганы 0,4 миллион хамаатылар кылып турган.

1988 чылдың январьдан эгелээш долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынының байдалдарында 76 муң ажыг каттыжыышкыннар, бүдүрүлгелер, колхозтар, совхозтар, организациялар ажылдап турган, оларга 51 миллион кижи ажылдаан. Оларның үлүүнге үлетпүрнүң болгаш кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң 60 ажыг хуузу, харылзаа бүдүрүлгелерниң ачы-дуза чедирилгезиниң 100 хуузу, үүрмектеп садар бараан саарылгазының 97 хуузу, кээрэлиг ажылдарның ниити хемчээлиниң 37 хуузу онаажып турар. Бот-акшаланыышкынының байдалдарында 60 чылдың бодунуң ажыл-чорудулгазын транспорттуң бүдүрүлгелериниң 88 хуузу болгаш чурттакчы чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң чартымындан хөйү ажылдап турган.

Долу бот-орулга-чарылга база бот-акшаланыышкын-биле ажылдап турар үлетпүр каттыжыышкыннары болгаш бүдүрүлгелер продукция дужаалдазының талазы-биле кээрэлиг хүлээлгелерин бирги кварталда 99,3 хуу күүседип, өске бүдүрүлгелерге бодаарга, чүгээр эки болган. Ол-ла үениң дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези (6,6 хуу) болуп, өске бүдүрүлгелерге (4,2 хуу) бодаарга, элээн бедик болган. Ооң-биле кады ажыл-агыйны эргелеп башкарарының чаа механизминиң аргаларын ам-даа четпес ажыглап турар. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ хоойлузун үреп, даалгалар бээр фактылар бар. Материал-техниктиг хандырылгада четпестер бүдүрүлгениң инициативазын боогдап турар. Дыка хөй министерстволар чаа байдалдарда ажылдаарынга, бүдүрүлгениң иштики бот-орулга-чарылгазын нептередиринге бүдүрүлгелерге чогуур практиктиг дузаны чедирбейн турарлар. Дыка хөй бүдүрүлгелерниң кадрлары бот-орулга-чарылганың негелделеринге белеткеттинмээн болганнар.

Күрүне чагыы-биле дуушпур база херегленкчилер-биле кээрэлерге үндезилээш, дорт харылзаалар ёзугаар продукция хандырарының талазы-биле кээрэлиг хүлээлгелер күүселдези үлетпүрде экижээн. Хүлээлгелер эрткен чылдың бирги кварталында 97,8 хуу база эрткен чылын ниитизи-биле 98,3 хуу турганынга удур бо чылын 99,2 хуу күүсеттинген. Кээрэниң сагылга-чурумун каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң 11 хуузу үрээн (1987 чылдың бирги кварталында — 20 хуузу, 1987 чылда — 23 хуузу турган). 1,5 миллиард рубль түңнүг продукцияны чедир бербээн (1987 чылдың бирги кварталында — 3,8 миллиард рубль турган).

Үлетпүр продукциязының бүдүрүүшкүнү 5,0 хуу өскен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези 5,4 хуу болган. Ажылдакчыларның санын шууг кызырган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң ачызы-биле продукцияны өстүрүп шыдаан. Орулга көвүдээн. Орулга талазы-биле планны ниити адыр база машина тудуундан аңгы комплекстер шуптузу күүсеткен.

Доктааттынган даалгалардан ажыр газ конденсады-биле катай 2 миллион тонна нефтини, 5,5 миллиард кубометр газты база 7,5 миллион тонна хөмүрнү, ооң иштинде кокстаарынга — 3 миллион тонна хөмүрнү казып тыпкан. Ооң-биле кады одалга-энергетика комплекизиниң чамдык каттыжыышкыннары болгаш бүдүрүлгелери одалга-энергетика курлавырларын казып тывар талазы-биле доктааттынган даалгаларын боттандырып шыдаванындан кээрэлиг хүлээлгелерин бүрүнү-биле күүседир арга чок болган.

Металлургия комплекизи белен прокат база кан хоорлалар кылып бүдүрер талазы-биле күрүне чагыын күүсеткен. Ынчалза-даа металл продукциязының бедик ажыктыг хевирлерин — биче легирлээн каңдан прокатты, соок арга-биле базып кылган калбак демирлерни, аажок быжыг насос-компрессор хоолайларның планда көрдүнгенинден эвээшти кылып бүдүрген. Ооң түңнелинде херегленкчилерниң муруңуга кээрэлиг хүлээлгелер долу күүсеттинмээн. Өннүг металлургияның бүдүрүлгелери күрүне чагыының номенклатуразының бүгү-ле кол-кол продукциязының хевирлериниң талазы-биле даалгаларны күүсеткен. Металлургия комплекизиниң талазы-биле чыл эгезинден бээр ниитизи-биле 108 миллион рубль түңнүг продукцияны чедир бербээн.

Машина тудуушкун комплекизиниң ажылы элээн экижээш — кээрэ чурумунуң демнели бедээн, эрткен чылдың бирги кварталынга бодаарга, металл болбаазырадыр болгаш энергетика дериглелериниң, санажылга техниказының, өске-даа чамдык продукция кылып бүдүрери дыка өскен. Ынчалза-даа дыка хөй хевирлер талазы-биле күрүне чагыының даалгалары күүсеттинмээн. Ниитизи-биле комплекстиң аайы-биле чедир бербээн продукцияның хемчээли 266 миллион рубль болган.

Машина тудуунуң бүдүрүлгелери комплектилеп четчелээр кылыгларны өй-шаанда удурдедир хандыржырын күүсетпээн. Продукцияның чамдык хевирлерин бүдүрериниң айда хемчээлиниң 40 ажыг хуузу айның соозугу ажыл хүннеринге онаажыр турган.

Химия-арга-ыяш комплекизиниң бүдүрүлгелеринге эптиг тургузуглуг пластика материалдарны, синтетиктиг волокноларны база хендирлерни, якзы-бүрү хевирлиг дугуйларны, шия пластиктерни болгаш олардан кылган чүүлдерни кылып бүдүрери көвүдээн. Ынчалза-даа комплекстиң адырларының ажылының түңнелинге чамдык бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның ажыл-чорудулгазында четпестер саадарлыг болган. Хожудаашкын болза кээрэлиг хүлээлгелерин күүседиринге шаптык болган. Комплекстиң бүдүрүлгелери ниитизи-биле 269 миллион рубль түңнүг продукцияны чедир бербээн.

Тудуг комплекс үлетпүрү бирги кварталдың даалгаларындан артыкка 600 муң тонна цементини, асбест-цементиниң 9 миллион хире чижек калбак плиткаларны (шиферлерни), тудугга херек 564 муң дөрбелчин метр шилди бүдүрүп кылган. Чыып эптээр демир-бетон конструкцияларны болгаш кылыгларны, хана материалдарын, санитар-техниктиг дериглелерниң чамдык хевирлерин бүдүрер талазы-биле даалгаларны күүсеткен. Ниитизи-биле чыл эгезинден бээр тудуг материалдары индустриязының бүдүрүлгелери 23 миллион рубль түңнүг продукцияны кээрээле көрдүнгенинге чедир бербээн.

Январь — мартта чоннуң херегел бараанның (арага аймаа чокка) үүрмектеп садар өртектер-биле эрткен чылдың ол-ла үезинге бодаарга 5 миллиард рубль хөй кылдыр 80 миллиард ажыг рубль түңге кылып бүдүрген, эки ааң-шинчилиг кылыгларны база улустуң аажок херегээри чаа бараанның бүдүрери 1,5 катап өскен. Ооң-биле кады херегленкчилер 87 муң радиоприемник херекселдерин, 42 муң магнитофоннарны, хеп чуур 44 муң база хеп даараар 26 муң машиналарны, 44 муң электропылесостарны чедир албаан. ССРЭ-ниң Чиик үлетпүр министерствозу тодаргай номенклатура талазы-биле 164 миллион рубль түңнүг продукцияны болгаш барааннарны чедир бербээн.

Агроүлетпүр комплекизиниң үлетпүр бүдүрүлгелери аъш-чем продуктуларын бүдүрер талазы-биле бирги кварталдың даалгаларын күүсеткен. Ынчалза-даа чоннуу аъш-чем продуктулары-биле хандырарында чамдык черлерде шыгыы четпестер бар.

Эът бүдүрериниң даалгаларын Грузия база Азербайджан ССР-лериниң үлетпүр бүдүрүлгелери, үнүүн база мал саржаан бүдүрерин — Таджик ССР, чалаң сүт продукцияларын — Азербайджан ССР-ниң бүдүрүлгелери даалгаларын күүсетпээн.

Кедээ ажыл-агыйы бүдүрүлгелери бирги кварталда 5,6 миллион тонна эътти (дириг деңзи-биле) азы эрткен чылдың бирги кварталында турганындан 2 хуу хөйнү, сүттү — 17,3 миллион тоннаны (5 хуу хөйнү), чуургаы — 15,6 миллиард борбакты (6 хуу хөйнү) бүдүрген.

Бирги кварталда мал болгаш куш садып алырының хемчээлин Украин, Грузин, Молдав, Эстон ССР-лериниң; сүттү — Таджик биле Армян ССР-лериниң ажыл-агыйлары кудулаткан.

Украин ССР-ден өскезин, арткан бүгү-ле эвилелдешкен республикалар ниити эвилел фондузунга мал продуктуларын план ёзугаар дужааган. Эът продуктуларының талазы-биле планын Украин ССР күүсетпээн.

Часкы хову ажылдарын чорударынга техниканың белеткелин доозуп турар. Ынчалза-даа ажылдаар техниканы чогуур темп-биле чер бүрүде септеп белеткевейн турар.

Кедээ ажыл-агыйга тракторларны, хөрзүн ажылдап кылыр база үрезин чаштырар машиналарның хевирлериниң хөй кезиин, минералдыг чемишчидилгелерни болгаш мал чемнеринге химиктиг немелделерни бээр талазы-биле кээрэлиг хүлээлгелер күүсеттинген. 89 муң тракторларны, 56 муң трактор аңдазыннарын, дискалыг 10 муң лапирлерни, 55 муң трактор культиваторларын, 42 муң тараа чаштырыкчыларын, хөрзүнге минералдыг болгаш органиктиг чемишчидилгелер чаштырар 27 муң машиналы чорудуп берген.

Минералдыг чемишчидилгелерни (чемгир бүдүмелдерин 100 хуу деп эде санаарга) 7,2 миллион тоннаны берген, ол дээрге эрткен чылдың ол үезинге бодаарга, 153 муң тоннага хөй, мал чеминге химиктиг немелделерни 306 муң тоннаны берген, азы эрткен чылдыындан 41 муң тонна хөй.

Эвилелдешкен 12 республиканың ажыл-агыйлары часкы тарылгаже кирген. Апрель 4-түң байдалы-биле чазын чаштырар культураларны 3,8 миллион гектарда, ооң иштинде тараа болгаш тараа-бобы культураларны— 2,2 миллион гектарда чаштырган.

Агроүлетпүр комплекизинде (кедээ ажыл-агыйны бүдүрүлге чепсек-херекселдери-биле хандырып турар адырларны киириштир) акшалаандырыышкынның бүгү үнер дестериниң күсели-биле 10 миллиард рубльди шингээткен, азы доктааткан лимиттен 104 хуу.

Күрүнениң төвүттүнген капитал салымышкыннарының болгаш бүдүрүлгелерниң база организацияларының фондуларының акша-хөреңгилериниң күсели-биле 17,3 миллиард рубльдиң кол фондуларын ажыглалга киирген.

Күрүнениң төвүттүнген капитал салымышкыннарын 23,2 миллиард рубль түңге, азы доктааткан лимиттиң 99,6 хуузун шингээткен. Бүдүрүлгелер болгаш организациялар боттарының акша-хөреңгилерин 10,9 миллиард рубльге ажыглаан, оларның деңзигүүрү ниити капитал салымышкыннарының 32 хуузу болган.

Тудуг-монтаж организацияларының кээрэ ёзугаар кылган ажылының хемчээли 7 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү — 8,9 хуу өскен, а тудуг комплекизиниң организацияларында ол саннар ол дараалаштыр — 7 болгаш 9,5 хуу болган. Ниитизи-биле тудуг организацияларынга кээрэлиг ажылдарның планы 104 хуу күүсеттинген.

Демир-орук транспорту-биле чүък чорударының ниити даалгазы 105 хуу; далай транспорту-биле даштыкыже сөөртүлгениң — 104 хуу күүсеттинген. Ниити ажыглалдың транспортунуң бүгү хевирлери-биле пассажир сайгарылгазы 4 хуу өскен болгаш 235 миллиард пассажир-километр четкен.

Чурттакчы чоннуң саны 1988 чылдың апрель 1-де 285,2 миллион кижи болган.

Улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак ажыл төлевири бирги кварталда 210 рубль болган, азы эрткен чылдың ол үезинде 202 рубль турганындан 4 хуу өскен, ниитиниң ажыл-агыйында колхозчуларның ажыл төлевири чогуур үелерде эрткен чылын 143 рубль турганындан 148 рубльге четкен (өзүлде 3 хуу).

Бүдүрүлге адырларында ажыл төлевириниң чаа байдалдарынче шилчилге улам чылап турар. Ол Эстон ССР-де барык шуут доозулган. Эвилелдешкен өске республикалардан Азербайджан, Армян, Молдав ССР-лер, Ортаакы Азияның республикалары хожудап турар.

Чурттакчы чон херегледиң ниитилел фондуларындан төлевирлерни болгаш чиигелделерни 40 миллиард ажыг рубльге алган, ол дээрге эрткен чылдың бирги кварталдаазынга бодаарга, 2 миллиард рубльге хөй.

Он болгаш ооң-даа хөй чылдар мурнунда тывыскан пенсияларлыг ажылчыннарның, албан-хаакчыларның болгаш оларның өг-бүлелериниң пенсияларын улгаттырары уламчылап келген. Колхозчуларның болгаш оларның өг-бүлелериниң ондан эвээш эвес чылда ап турар пенсияларының эң кудуку хемчээлин 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп улгаттырган.

Эмчи хандырылгазын экижидеринче угланган хемчеглер алдынып келген. Эмнелге албан черлеринге аарыг кижилерниң чемгерилгезинге, эмнер, дериг-херекселдер болгаш ажыл-агый чүүлдери садып алырынга чарыгдалдарның нормазын улгаттырган. 3 харга чедир уругларны эмнээринге эм чүүлдерин халас бээрин болгаш өске-даа чиигелделерни киирген.

Өскүс уругларның болгаш ада-иелериниң хайгааралы чок арткан уругларның материалдыг хандырылгазын экижидериниң талазы-биле хемчеглер боттанып келген.

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының албан черлеринге чурттакчы чоннуң шыгжамыр салымышкыны бирги кварталда 8,1 миллиард рубльге өскен.

Чурттакчы чонга чоннуң херегел бараанның болгаш төлевирлиг ачы-дуза чедирерин сайгарары эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге 6,5 хуу өскен.

Күрүне болгаш кооперация садыының үүрмектеп садар бараан саарылгазының хемчээли 86,5 миллиард рубль болган болгаш 1987 чылдың бирги кварталдыындан (херек кырында бар өртектерге) 4,6 миллиард рубльге хөй болган.

Эзиртир суксуннарны садары 1987 чылдың бирги кварталдыынга барык деӊ болган. Ынчадзажок водканы болгаш ликер-водка кылыгларын сайгарары 4 хуу кызырылган.

Садыгга эът болгаш сүт продуктуларының кирери көвүдээн-даа болза, чоннуң оларга херегели чедир хандыртынмайн турар. Чамдык хоорай болгаш кедээ чурттакчылыг черлерде карамель конфеталар, печенье, пряниктер болгаш өске-даа кондитер кылыглары үр хуусаада саттынмайн турар. Чамдык таварылгаларда хлебтиң болгаш хлеб-булочка кылыгларының ассортиментизи база шинары чоннуң негелделеринге четпейн келген. Чурттакчы чон картофель, кат-чимис болгаш ногаалар-биле четпес хандыртынып келген. Кат-чимис болгаш ногаа продукциязын кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң база херегленкчилер кооперациязының организацияларының садыглаары чогуур хөгжүлдези албаан. Ооң түңнелинде хоорайларның колхоз рыноктарында өртектер өзери уламчылап келген. Оларның ниити деңнели эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге 8 хуу өскен.

Чурттакчы чонну хеп болгаш идик аймаа-биле хандырарында чүүлдешпес чорук читпейн турар. Магазиннерден шилип алыр арга эвээш. Чурттакчы чоннуң спортчу болгаш туристи утлуг барааннарга херегледин хандырарының айтырыы суга шиитпирлеттинип келген. Ажыл-агыйлар херегээр нарын эвес бараанны садыглаарының байдалы оожум экижип турар. Элээн хөй девискээрлерде оларның дыка хөйүн бүдүрерин организаставаан.

Ыяш болгаш тудуг материалдарын эрткен чылдың бирги кварталдыынга деңнээрге садыгга 1,3 катап хөйнү берген. Ынчалзажок чоннуң аңаа херегели долу хемчээлге хандыртынмайн турар.

Чурттакчы чонга көргүскен төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээли 13 миллиард рубль болган болгаш эрткен чылдың ол-ла үезинге бодаарга 13,8 хуу өскен. Оларны сайгарарының планы күүсеттинген. Бүдүрүлгелерде ындыг ачы-дуза чедирери чогуур хөгжүлдеге четпээн. Ачы-дуза чедирери оларның кол ажыл-чорудулгазы болбайн турар 46 министерстволарның болгаш ведомстволарның чүгле 12-зи ону сайгарарының планын күүсеткен.

Төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээлиниң чартык кезии чурттаалга-коммунал болгаш транспорт хандырылгазынга, а дөрттүң бир хире кезии — амыдырал ачы-дузазынга онаажыр. Амыдырал ачы-дузазын чурттакчы чонга 3,2 миллиард рубль түңге көргүскен. Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге ону 12,7 хуу өстүрген. Планы 101,1 хуу күүсеттинген. Кедээ черлерге амыдырал ачы-дузазын чедирериниң планы 100,8 хуу күүсеттинген.

12,9 миллион дөрбелчин метр ниити шөлдүг чурттаалга бажыңнары ажыглалда кирген, ооң иштинде бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның фондузунуң акша-хөреңгилериниң күсели-биле 2,9 миллион дөрбелчин метрин ажыглалда киирген. Эрткен чылдың чогуур үезин-биле деңнээрге чурттаалга шөлүн ажыглалга киирери 5 хуу өскен. Бо талазы-биле бирги кварталдың планы ниити чуртта күүсеттинген. Даалгалар Молдав ССР-ден өске эвилелдешкен республикаларда шуптузунда хандыртынган.

Эрткен чылдың чогуур үезин-биле деңнээрге, ниити билиг школаларын 39 хуузу, профтехучилищелерин — 72, уругларның школа мурнунуң албан черлерин — 37 хуузу, эмнелгелерин 2,1 катап, поликлиникаларны 11 хууга хөйнү ажыглалга киирген. Ол тудугларны ажыглалга киирер талазы-биле бирги кварталдың планы күүсеттинген. Школаларны, школа мурнунуң албан черлерин, эмнелгелерни болгаш поликлиникаларны ажыглалга киирериниң планы Таджик ССР-де, клубтарны болгаш культура бажыңнарын ажыглалга киирериниң —Армян, Эстон болгаш Молдав ССР-лерде күүсетпээн.

Долгандыр турар хүрээлелди камгалаар талазы-биле ажылга онзагай кичээнгейни экологтуг байдалы эң дүвүренчиг байдалдыг девискээрлерже угландырып келген. Туская тургускан күрүне комиссиязы Арал далайның бассейнинде суг курлавырларының чеп ажыглалының болгаш камгалалының талазы-биле хемчеглерин ажылдап кылып турар.

Ооң-биле чергелештир бойдус камгалалдыг тудугларның тудуунда хожудаашкын болдуруп, бойдус камгалалының хоойлужудулгазын хажыдар чоруктар бооп келген. Бойдус курлавырларын камгалап арттырар болгаш улам байлакшыдар, долгандыр турар хүрээлелдиң байдалын экижидер талазы-биле ажылды сайзыраңгайжыдар сорулга-биле чуртта бойдус камгалалының херээн үндезини-биле эде тургузарының талазы-биле кол угланыышкыннарны төлевилээн.

• • •

Совет Эвилелдиң ажылчы чоннары, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбарткан, экономиканы хөгжүдериниң бирги кварталда чедип алдынган эки бурунгаарлаашкыны быжыглаар база бо чылдың планнарын чедиишкинниг күүседир талазы-биле күжениишкиннерин улам күштелдирип турар.

(СЭТА).

ЧУГААЛАКСААН ИЙИК МЕН

Кымны-даа болза мактаарда ооң ажылының бүдүрүкчүлүүн, планныг онаалдаңы канчаар күүсеткенин көөр болгай. Ындыг чаңчылдан уштунуп, ам мактаар кижимниң көргүзүүнге доктаавазын чепшээреп көрүңер. Ооң көргүзүү мени сонуургатпаан, чүгле ооң ажылчаңы мени сонуургаткан.

Хову-Аксы суурда чунар-бажың ажылчыны, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Александр Степановтуң дугайын чугаалаксаным ол. Бодум база хоочун кижи мен, ынчангаш бо назыда ачы-дуза чедирер хөй-ле черге барган, ооң ажылдакчыларының эптиг-ээлдээн-даа, каржы-хажагайын-даа көрген мен. А Александр Степанов черле онзагай кижи. Ол келген кижи бүрүзү-биле ижин-кара чок чугаалажыр, амыдыралчы арга-сүмени-даа кадар, улугну улуг, бичиини бичии деп хүндүлеп билир.

Ындыг эки сеткилдиг, чугаалкыр кижиниң ажылдап турар черинге кижилер чайгаар-ла хөйү-биле баар. Аңаа чунуп, дыштанып, хоочун-биле хөөрежип оорарга, кижиниң сагыш-сеткили чырыыр, чаңнарда чалгынныг-биле дөмей апаар. «Кайгамчык кижилер бистиң аравыста чурттап чоруурлар» деп бодал төрүттүнер. Ынчангаш хөй-ле ховуаксыжыларның өмүнээзинден А. Степановка «Четтирдим» деп состу солун дамчыштыр сөглексээн ийик мен.

Василий БАДЫЖЫК.

Найысылал Кызыл хоорайның тудугларында ажылдап турар Чүлдүм Эрес-оол бригадазында ортумак школаны дооскан соонда, шериг албанындан халажып келген ажылдай берген аныяктар эвээш эвес. Ында Михаил Салчак аңаа чыл четкен. Плиталар-биле бажың шалааларын болгаш тудугнуң иштики өрээлдериниң хааларын маны даштар-биле каастаарын өөренип алган. Ол ам бригадада бедик мергежилдиг ажылчыннарның бирээзи.

Мижит-оол Белек Кызылдың № 1 профессионал-техниктиг училищезин дооскаш, база шериг албанын эрттирген соонда, тудугжулай берген. Ажыы ажылчын плиталар салырын база шингээдип алган. Бо мергежилге ажылдаарын күзээн аныяктарны № 48 тудуг эргелелинде өөредип турарын олар чугаалап турарлар.

ЧУРУКТА: ол бригаданың ажылчыннары Михаил Салчак, Мижит-оол Белек, Виктор Хомушку.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар болдурган социалистиг чарыш Кызылдың эът комбинадының цехтеринде чоруп турар. Бүдүрүлгениң бүгү цехтери ол чарышты ай санында түңнеп, тиилекчилерни тодарадып келген.

Продукцияны бүдүрериниң болгаш ону сайгарарынга бедик көргүзүглерни мында колбаса кылыр цех чедип ап, чарыш тиилекчизинге санадып турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерни Любовь Булгакова, Камаа Хензит-оол, Ольга Ооржак, Даңзы-Белек Кужугет болгаш ооң-даа өске бедик мергежилдиг ажылчыннар ай санында чедип ап турар.

ЧУРУКТА: эът комбинадында колбаса кылыр цехтиң ажылчыннары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Профэвилел организацияларында

БОТ-БАШКАРЫЛГАНЫҢ ЭГЕ БАЗЫМНАРЫ

Бо чылдың эге хүннеринден эгелээн кандыг-даа хуралга, чөвүлелге удаа-дараа дыңналыр чаа сөстер — бот-акшаланыышкын, бот-оруулга-чарылга, бот-башкарылга апарган. Ажыл-агыйның чаа аргаже шилчииринге-даа, ону башкарарынга-даа бо үш чокта, бурунгаар базым кылдынмас дээрзин ам херек кырында билдир берген бис.

Бистиң В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинат өске бүдүрүлге черлеринден дудак чок, ажыл-агыйны чаа арга-биле чорударын 1987 чылдан эгелеп кирипкен. Бот-акшаланыышкын, бот-оруулга-чарылгаже кирерде, баштай коллективти бүрүну-биле, ажыл-агыйны коллективтиг арга-биле кызырынче шилчидим. Ооң кадында ажылчын-даа, инженер-техниктиг-даа ажылдакчылар чаа акша телевиринче кирген. Немей төлээр акшаны күрүне-даа бербээн, иштики курлавырларны өөренип, ажыглап көргеш, коллективтиң кежигүннери боттары чедип алган. Ол курлавыр кайдаа дизе, цехтерде, участоктарда ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның санын кызырган, бүдүрүкчүлүү чавыс, чамдык ажылдаар черлерни хагган. Комбинат ниитизи-биле 300 ажыг кижини эрткен чылын өске черлерже ажылдаары-биле шилчиткен ийикле азы кызырган. Ээлчеглер, участоктар, бригадалар коллективтиг аргаже шилчээш, ажылчын-даа, инженер-даа кижиге улуг харысалганы онаап келгени бот-акшаланыышкынче, бот-оруулга-чарылгаже кирериниге дөгүм болган.

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинаттың хөй муң кижилиг коллективи эрткен чылдың октябрь төнчүзүнде күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелин тургузуп алган. Комбинаттың күш-ажылчы коллективиниң чөвүлели 30 кижиден тургустунган.

Комбинаттың ниити чөвүлелинден аңгыда, ооң адаанда 12 цехтиң коллективтериниң чөвүлели база бар. Оларның даргалары септелге-энергетика цехинден аңгыда шупту цех начальниктери, фабрика, рудник директорлары. Ынчангаш бистиң бүдүрүлгеде ниитизи-биле 13 чөвүлел ажылдап турар. Олар катай 161 кижи кежигүннүг.

Комбинаттың коллективиниң күш-ажылчы чөвүлелиниң эге базымнарының дугайын чугаалап көрейн. Бир квартал иштинде чөвүлел үш катап чыылган. Бирги чыышка организастыг айтырыгны шиитпирлээн соонда, дараазында чөвүлелге бо чылын алыр планын бадылаан. Ам планны үстүнден көөрин манап турбас, боттары алыр чүве болганда, маңаа изиг маргылдаалар үнгени чугаажок. Бир бодаарга, ам магалыг-даа, коллектив бодунуң хире-шаан бодап алгаш, тап-биле күүседиптер планны алгы дег. Бистиң коллектив оруктуң кысказын бодаваан. Эрткен чылын 135 муң тонна даг-дугу бүдүрүп үндүрдүвүс. Арыглаал фабриказының коллективи бо чылын планын 137 муң тонна чедирер дээш ажылдап турар. Комбинаттың администрациязы бүгү экономиктиг саналгаларны кылгаш, планны 140 муң чедирер деп саналаа киирген. Ол үеде чурттуң өске хоорайларында херегленикчилер 147 муң тонна даг-дугу садар дугайында саналаа киргеннер. Чөвүлелге болган изиг маргылдааның түңнелинде хөйнүң шиитпири-биле планны 140 муң тонна кылдыр бадылаан. Комбинаттың ажылдап эгелээн төөгүзүнде бо хире хөй даг-дугу бүдүрери кажан-даа турбаан. Салдынган сорулга улуг, ону күүседири белен эвес. Арыглаал фабриказының коллективиниң бодунуу дээш туржуп турганы база чылдагааныг болбайн аан. Хөйге чагыртыр апаар.

Үшкү чөвүлелге бо чылын комбинаттың социал айтырыгларынга, эртем-техниканы сайзырадырынга, күш-ажыл, таңмаа болгаш өске-даа телевирлерге чарыгдаар акша түңүн сүмележип бадылааннар. Мооң мурнунда үстүнде адааным айтырыгларны министерство ийикле, азы комбинаттың администрациязы шиитпирлеп каапкан боор, ону ажылчын кижи сонуургавас-даа боор чүве. Ам боду ол бүгүнү шиитпирлежир апарганы, ёзулуг демократия деп чүве ол.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң Хоойлуда айтып кааны кылыр ажылдары хөй. Оларның аразында профэвилел комитединиң кылып турган ажылдары база бар. Бо бүгүнү канчаар үлежирил? Кайызы чөвүлелдиң болур-ла, кайызы профэвилел комитединиң кылыр ажылыл? Ийе, маңаа чазыглар-даа, маргылдаалар-даа үнүп көөр болду. Комбинат чөвүлелинге бо айтырыгны үр үеде шиитпирлеп чадап турдувус. Хоойлу ёзугаар социалистиг чарыштың түңнелин күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели профэвилел, партия, комсомол комитеттери-биле кады бадылаар ийик. Чөвүлелдиң даргазы чарыш түңнелин эрги хевээр профэвилел комитеди көрзүн дээн. Ооң түңнелинде келир чөвүлелге күш-ажылдың түңнелин бадылаар болган бис.. Хоойлуну кичээнгейлиг өөренип көөрге, чөвүлелдиң ажылы профэвилел комитединиң-биле чаңгыс тынныштыг-даа болза, кайы-кайызының-даа оруунга шаптыктавас, харын-даа бот-боттарын деткижип, ажылчын кижиниң идепкейин улам бедидер болду. Арыглаал фабриказының чөвүлелинге профэвилел комитединиң шиитпирлээр айтырыгларын көрүп турары шын эвес. Күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээн ажылчыннарны, оларны ажылдан үндүрери дээш, оон-даа өске айтырыглар чүгле профэвилел комитединиң болгай. Бистиң эргелерни кым-даа хураап албаан. Чөвүлелдиң шын эвес шиитпирин бис дедирлендирип болур бис. Чазыглар турары чөп, оларны болдурбазы бистиң хүлээлгевис.

Комбинатта база баштайгы күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели 1987 чылдың апрельде үүрмектеп сорттаар комплекске тургустунган. Кайы коллектив ажылдың чаа аргазынче шилчээн болдур, ол үеде дораан-на күш-ажылчы чөвүлелди тургузуп ап турган. Чөвүлелдиң дугайында ынчан кандыг-даа сүме чок турганындан цехтерниң чөвүлел даргазынга бирги удуртукчуларны соңгуп эгелээн чүве. Комбинаттың чөвүлелин ындыг аназылыг чиңгине директор баштап эгелээн. Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң база бүдүрүлге удуртукчуларының дугайында сүме февральда үнүп келди. Ында бирги удуртукчуларны чөвүлел даргазынга сүмелевээн болгай. Ам канчаарыл! Ол дугайында ай эгезинде Ак-Довурак хоорайга чурттуң даг-дугу комбинаттарының күш-ажылчы чөвүлелдериниң кежигүннериниң чыыжынга чугаалажып сүмелештивис. Ол чыыш-хуралга бистиң чуртта даг-дугу казып, бүдүрүп турар «Урал даг-дугу», «Оренбург даг-дугу», «Кустанай даг-дугу», «Тыва даг-дугу» база Анатольевскиниң даг-болбаазырадылга комбинаттарының төлээлери киришкилер. Хуралды ССРЭ-ниң тудуг-материалдар министриниң оралакчызы П. П. Зотов удурткан. Шупту комбинаттарда чөвүлелдерни чиңгине директорлар удуртуп турар болган. ССРЭ иштинде хамаан чок делегейде даг-дугу бүдүрер эң улуг «Урал даг-дугу» комбинаттың чөвүлели харын-даа 56 кижи кежигүннүг. Чөвүлел 30 кижиден ашпас деп сүмелээн болгай. Ак-көк өңнүг, стратегтиг ужур-дузалыг даг-дугу казып турар Анатольевскиниң комбинадындан аңгыда, чөвүлелдерде президиум соңгуп каан. Чөвүлел хуралының аразында хөй эвес кижи составтыг президиум хүн бүрүнүң айтырыын дарый шиитпирлеп турар. Ленин орденниг «Урал даг-дугу» комбинат күш-ажылчы чөвүлелиниң ажылының дугайында харын-даа тускай доктаал-шиитпирлер үндүрүп алган улус болду. Даг-дугу комбинаттарының чиңгине директорлары мооң мурнунда министерстводан бадылаттырганнар болгай. Цехтер удуртукчуларын база үстүнден бадылаан. Бо бүгүнү коллективтер тус-тус черинге барып өөренип көөрүн министриң оралакчызы сүмелээн.

Бо хүннерде бистиң коллективтериниң чөвүлелдери чыыжынга удуртукчулар дугайында айтырыгны шиитпирлээр. Келир чөвүлелге ол бүгү долузу-биле билдинмес-даа болза, ам беш удур түңнел мындыг: күш-ажылчы коллективтер чөвүлел даргаларын, цехтер удуртукчуларын келир соңгулдага чедир арттырып каар. Бир эвес кайы-бир удуртукчу хосталы бээр болза, ооң оруунга ажылдаар кижини конкурс ёзугаар чарлааш, ам кирер. Чөвүлелдер даргазынга ынчан ажылчын кижини ийикле азы инженер-техниктиг ажылдакчыны соңгуур. Шыны-биле чугаалаарга, коллективтер ажылчын кижини чөвүлел даргазынга соңгуурундан сестип турарлар болгай. Бүдүн комбинатты ажылчын кижи канчап удуртурул! Ооң эртем-билии, арга-дуржулгазы четчир эвес. Мында кол чүве — ажылчын чөвүлел даргазының бүгү ажылды билири эвес, а ооң шупту айтырыгларга принципиалдыг туружу, негелдели улуг рольду ойнаар.

Бирги удуртукчу чөвүлел даргазы турда, бодунуң администратывтыг эргелерин ажыглап, өске кежигүннериниң санал-бодалын өөренип көрбейн, бот-удуртулгага чаа оруктарын изээвези карааңна-ла коскуу чорду. Ийи талазында, ажылчыннар-даа, инженер-техниктиг ажылдакчылар-даа чөвүлел үезинде боттарының бодалдарын илередип шыдавас, оларның мурнунга чөвүлел даргазы эвес, а ону кандыг-бир чүве дээш хемчээн ап болур бирги удуртукчу боорга ындыг.

Бот-башкарылганың органы — күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлели, бистиң амыдыралывыста чаа солун ажылдыг боор турар. Эге базымнар оваарымчалыг, ынчалза-даа шаптараазыннарга таваржып турар-даа бол, өскелер часпас кокпа үнүп кээрин баштайгы бир, ийи чылдың ажылындан көстү бээр.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.
В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинаттың профэвилел комитединиң даргазы.

Апрель 27 – Афганистан Республиканың национал байырлалы – Апрель революциязының хүнү (1978)

АФГАНИСТАН: БО ЧЫЛДЫҢ ЧАЗЫ

Бир эвес силер өттүп келгеш, силерниң соңгаардан чонунга абрикос ыяжының будуу чиңгир кызыл чечектер-биле шыптына берген болза, чаа афган найысылалга дужуп келгени ол.

...1988 чылдың чазы. Апрель революциязының он чылы. Ол чүгле революцияның он-биле эвес — 1988 чылдың чазы амгы үеде болуп турар болуушкуннарның улуг ужур-дузалыы-биле чугула.

1978 чылдың апрель 27-де Афганистанга революция болган. Ол чурттуң салым-чолунга улуг өскерлиишкинни болдурган — феодалдыг ёзу-чурумну дужурген. Ажылчы чонну дарлаарының эң-не карыкдошкун хевирлериниң илерээшкини болуп, Афганистанның социал-экономиктиг болгаш культура хөгжүлдезиниң оруунга ол шаптык болуп турган. Революция афган улустуң эки амыдыралче, чаа ниитилелди тургузарынче чүткүлүн илереткен. Чон ону деткээн, ол чорук оон келир үезиниң магадылалы болган. Ынчалза-даа революцияның баштайгы үе-чадазында болган шыңгыы частырыглар, эрге-чагырганы шаажылакчы Х. Аминниң келгени болгаш аныяк республикага удур империализмниң база реакцияның кыпсып үндүргени чарлаваан дайыны Афганистанның бот-боттарынга удур турар ийи лагерьге чарлы бээринге үндезинни салып, делегейде эң-не нарын регионалдыг месилдежиишкиннерниң бирээзиниң тыптып келиринге чедирген. Кажан Афганистанга удур дайынның хемчээли оон хамаарышпас чорууңга болгаш девискээриниң будуу-бүрүн чорууңга боттуг айыылдыг кылдыр өзүп келирге, афган чазактың дилээ-биле чурттуң девискээринче совет шериглерниң эвээш санныг кезээн киирген.

...Кажан бистиң чуртувуска совет солдаттар чедип келгенде, дүне када бистиң кишлактарывыска өске кижилер чедип кээп, Совет Эвилели Афганистанны эжелеп алган болгаш бистиң хосталгавыс төнген деп, олар чугаалап турганнар. Мен бижик билбес кижи мен, ынчангаш хелчок корткан мен. Баштай мен бир черже дезип, чаштына бээр деп турган мен, ынчалза-даа мен кырган, а өг-бүлем база улуг, ынчангаш артып калган мен. Сөөлгү чылдарның иштинде мен совет солдаттарны чоогундан ийи катап көрген мен, олардан кандыг-даа багай чүве көрбээнимни чугаалаксап тур мен. Бир катап олар кишлакка бистиң солдаттарывыс-биле кады келгеш, дүне када биске кээп турган кижилерниң буза тепсипкени школаны катап тургузуп бергеннер. Ам ында мээң оглумнуң оглу өөренип турар деп, Кабулдуң чоогунда чурттап турар Мир Хусейн чугаалаар.

Афган чазактың мурнунга эң-не нарын сорулга тургустунуп келген. Албадаан дайынның байдалында чуртту камгалаар болгаш оон-биле кады Апрель революциязының кол сорулгазын — экономиканы хөгжүдер, чоннуң чаагай чорууның деңнелин бүгү хемчеглер-биле көдүрерин боттандырып чорудар ужурлуг турган. Чылдыышкын болгаш кадык камгалалының айтырыглары онза чидиг болган. Кылдынган чүүлдү революция мурнунуң үезинге деңнээрге улуг базым деп санап болур. Ынчалза-даа шиитпирлеттинмээн айтырыглар ам-даа хөй эвес артып калган. Чижээлээрге, чаа өөредилге чылында школаларга парталар артынга 776 муң өөреникчилер олурупкан, ынчалза-даа ол школа назылыг уругларның чүгле 50 хуузу болган. Азы кадык камгалалы. Эмнелгелер, эмчи пунктуларының четкизи доктаамал калбарып турар, ынчалза-даа чуртта чүгле 9600 кижи чыдар орун-нарлыг эмнелгелер бар болгаш афган херээженнерниң чүге 20 хуузу божудуурга бешыңнарынга божуп болур.

...Кишлакка совет кижилер ийи дугаар чедип келгенде, олар ак халаттыг — эмчилер болганнар деп, Мир Хусейн уламчылаан. Оларның берген эмнери мээң хоочураан аарыымны экиртип шыдавас болбайн аан, ынчалза-даа ол кол чүүл эвес. Оларның чымчак характеры, чылыг холдары оларның дугайында оларның дайзыннарының чугаалап турган чүүлдери-биле канчап-даа дүүшпес турган. Он-он чылдарның иштинде бистиң улустарывыстың аразынга тургустунуп келген найыралдың үндезиннерин кандыг-даа мөге-хоп кошкадып шыдавас деп чүвени мен билип алган мен...

Дайын афган экономикага улуг кочаралды чедирген, садыгның чаңчыл болган оруктарын үрээн. Ооң түңнелинде чурттуң янзы-бүрү районнарында аъш-чем, бирги херегделдиң бараанннары чедишпестеп, өртектер улуу-биле улгаткан. Ындыг чорук чурттакчы чоннуң ортузунга таарзынмас чорукту болдурарын күзеп турарларга чүгле ажыктыг. Маңаа Совет Эвилели бодунуң мурнуу чүүте кожазынга дузалаан. Ийи талалыг кады ажылдажылга улам-не идепкейжээн, ооң чаа хевирин — ССРЭ-ниң областары болгаш республикалары-биле Афганистанның провинцияларының аразында дорт харылзаалар тургустунган.

...Бис силерниң ризиңер чип турар бис, мээң хөөмнүн Совет Эвилелиниң чорудуп берген материалындан дааравн деп, кырган чугаалап турар. Самолёттарны дужур адып турар ракеталар, тайбың улустарны өлүрүп турар пулемёттардан өске барын чүк чурттары чүну-даа чорутпайн турар...

Бо чылдарның иштинде он-он муң кижи өлген. Эрткен чылдарның түңнелин үндүргеш, шериг аргазы-биле месилдежиишкинни шиитпирлеп шыдавас деп түңнелди үндүрген бис деп, Афганистан Республиканың президентизи Наджибулла чугаалап турар.

Ынчангаш Афганистанны долгандыр туруп келген байдалды тайбың, политиктиг аргалар-биле шиитпирлээр ужурлуг национал эптежилге политиказын афган удуртулга чаа бурунгаар чорудуп эгелээн. Эптежилге — чаптыг тайбыңны чедип алырының кара чаңгыс оруу, оон өске шиитпир туруп болбас. Пакистандан болгаш Ирандан 120 муң кижи төрээн чуртунче ээп келген, 3200 кошулдектар улусчу эрге-чагырганың талазынче тайбың шилчий кирген, 600-чепсектиг кезектерниң 40 муң ажыг кежигүннери 600-чепсээн дужаап, дужуп берген, а оларның 6 муң кижизи күрүне эрге-чагырганың чер-чер органнарында идепкейлиг-биле ажылдап турарлар.

Эрткен чылын Афганистанның президентизин соңгаан, Республиканың хоойлу үндүрер дээди органынга — Национал чөвүлелге соңгулдалар чаа-ла эрткен. Соңгулдалар бүдүүзүнде афган чазак оппозицияның удуртулгазынга соңгулдаларга киржиринче чалап, оларга күрүнениң бедик албан-дужаалдарын аазап турган. Баштайгы сан-түң-биле алырга, соңгулдаларга 1 миллион 547 муң афганнар киришкен. Оппозицияның бедүүн кежигүннери төрээн чурттуң салым-чолунга үениң чугулазын билип, соңгулда участоктарынга келгеннер.

Чединиң Пешавар эвилелиниң баштыңчылары чүнү кылганыл? Бо бүгү чылдар иштинде чуртка хан төгүүшкүннү соксадырынга арганы берип турар чаңгыс-даа чогаадыкчы саналды олар киирип шыдаваннар. Оларның политика талазы-биле кошкаа оппозицияның бөлүктериниң аразында чидиг чөрүлдээлерниң бары-биле илереттинген болгаш олар ооң түңнелинде алды чаа иштинде үргүлчүлеп келген Женева чугаалажыышкыннарынга хайгаараакчылар кылдыр боттарының төлээлекчилерин чорудаарындан безин ойталааннар.

Соңгулдалар доозулган, ССРЭ болгаш Афганистанның тодаргай болгаш принципиалдыг туружунуң ачызында Женевага чугаалажыышкыннар чединишкинниг доозулган. Улус тайбыңны күзеп турар. Байырлал хүнүнде аңаа чүну күзээрил?

...Женева дугуржулгаларының чүүлдери эң-не дүргени-биле ажыл-херек кырынга бүдерин, афган бажың бүрүзүнге тайбыңның келирин күзеп көрүңер дээш, байырлажып тура, Мир Хусейн хүлүмзүрүп каг-ды.

Андрей СЕМЕНОВ.
СЭТА-ның корреспондентизи.
КАБУЛ.

Хандырылгаңар кандыгыл?

МАНАП ЧАДААШ...

Бажым дүгүн чазай кылдыртып алыр дээш бир-ле хүн Кызыл хоорайда төп парикмахерскаага эртен сес шакка беш минута четпейн турда, чеде бердим. Оочурдаа чок. Чаңгыс мастер тур. Кады келгени херээжен кижиниң бажының дүгүн ол таарып эгеледи. Сес шак он минута турда, база бир мастер келди. Тонун бергеш үштүп аскааш, халадын кедип туруп, элээн чугаалажылар-ла. Үе эртип-ле тур, ол бажының дүгүн чазай дыраан, чугаалашпышаан. Ажыл шагының мурнунда четтикпээр боор мен дээн бодал-биле келген болгаш, хүлээп алырын чеп-шээредип, оон айтырдым. Бичии манаарын мастер сагындырды. Шакты көөрүмге, сес шактан чээрби беш минута аша берген. Оон ыңай манаар эргам чок, ажылче далажып тер ужурга таварыштым. Мастерниң кажан хүлээп алырын манап, бир херээжен кижи аңаа артып калган чүве. Ийи мастер турган хирезинде, ынча үе иштинде чүгле чаңгыс кижи эрттиргени ол-дур. Ээлчегде аңаа беш мастер ажылдаар кылдыр көрдүнген. Мен аңаа турумда, херек кырында чүгле ийи мастер көзүлгени ол.

Таварышканым бо байдалдан мындыг түңнелди үндүрүксеп тур мен. Ажылдың кайы-даа участогунда кижилер эде тургустунуп, чаа байдалда ажылдап турар болгай. Ынчалзажок чамдык коллективтерде, чижээ, бо парикмахерскаада-дыр, чамдык кижилерниң ажылга кижилерге хамаарылгазы эрги хевээр-дир. Далаш чораан болгаш ол мастерниң ат-сывын айтырып ап четтикпейн барган-дыр мен. Адап бижээн болзумза, эки чүве, дээштиг болуру-биле аан. Ынчалзажок ындыг таварылга бо-ла турун болур. Мастер кижи ажыл шагын үезинде эгелеп турар чүве болза, кижи бажының дүгүн тос шакка чедир чүге чазай кылдыртып албазыл? Парикмахерскаада ажылды организастаанындан ол улуг хамаарыжыр. Ажыл-албан черлериниң ажылы харылзаалыг, тудуш, бирээзиниң ажылының үре-түңнели өскезинден база хамааржыр деп билир мен. Бир эвес парикмахерская ажылын үезинде эгелээш, хары үгде беш кижини эрттирип турар болза, ажылынга ол кижилер сагыш-сеткили сергек кээп, «үдүрүкчүлүг ажылдавас бе. Ол — бот-бодунга деткимче болгу дег.

Хоорайның Красноармейская кудумчузунда парикмахерскаага сес шакка каш минута четпээнде барып оочурлап алырга, дөрт мастер келгеш, саадавайн-даа чалай бээр. Ажыл мурнунда аңаа бажым дүгүн чазай кылдыртып четтигип турдум. А төпте ол парикмахерская чүге ынчаар ажылдап турарыл?

Дудаа ООРЖАК.

ҮЗҮКТЕЛИИШКИННИГ

Торгалыг суурда төпчүткен хлеб быжырар чер бар. Ол пекарня ажылдаандан бээр он чыл чедип чоруур. Ында Елена Аржай-оолдуң удурткан бөлүүнүң быжырып турар хлеби дыка чаагай, шынары база эки. Ол чаагай быжырган хлеб-биле Чаа-Суурнуң болгаш Ак-Чыраанның чурттакчыларын хандырып турар. Ол суурларже хлеб чедирерин райпо харыылаар. Чогум чаа чылга чедир хлеб сөөртүр тускай машина ажылдап келген. Оон ол машина үрелген.

Амгы үеде хлебти райпонуң чедагай машиназында дажыглап турар. Ол эквээрде хөй катап чорбазы-биле эдере саалаптар. Ол хлеб неделя болур. Ынчаар үр чыткандан хлебтиң шынары баксырап, мурган каар. Маңаа чаңгыс чижекти киирип көрейн. Февраль 23-29 хүннеринде суурга хлеб келбээн. Оон соонда март 1-10 хүннерде база хлеб чок болган. Чонга далган база сатпайн турар. Ону бичии савалааш, садып турган болза, чурттакчылар боттары туралаан чемин кылып болгай. Чоннуң садыг хандырылгазын экижидер талазы-биле салбыр удуртулгазы, кедээ Совет күүскому кичээнгей салып, четпестерни дарый эдер боор деп идегел бар.

Анай-оол СААЯ.
Өвүр район.

КАЖАН ШИИТПИРЛЭЭРИЛ?

Чоннуң дузалал ажыл-агыйының хөгжүдериниң айтырыы бистиң Тожу районда ам-даа чогуур негелдезинге чедир шиитпирлеттинмейн турар. Ооң кол-ла чылдагааны районнуң кедээ Советтери чайгы үеде чоннуң хуузунда малын организастыг кадат-биле хандырар, организастаар ажылды чедип кылбайн келгенинде болуп турар.

Кадат чок малдар совхозтарның тараа, сиген шөлдеринче кирип, аңаа бичие эвес кочаралды чедирип турары чажыт эвес. Ынчангаш чоннуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге чогуур деткимчени көргүзүп, чайгы үеде инек малдың кадаарын Тоора-Хем, Азас болгаш Ий кедээ Советтери чогумчалыг шиитпирлээри чугула болу берген.

Василий ТАМДЫН-ООЛ.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

БОДАНЫРЫ БОТКА ХЕРЕК

Силерге бижиксээн чүүлүм болза, бистиң дөрткү микрорайонда № 46 арага, пиво садыы бар, ооң чанында ачы-дуза чедирериниң өөредилге бүдүрүлге комбинады туруп турар. Ында хеп быжар, даараар, баш дүгү таарып шеверлээр хып дээн чалыы уруглар өөренип, чурттап турарлар. Сөөлгү үеде 16-18 харлыг бичии оолдарның пиво оочурлаары кедерээн, 3-5 литр банкалар, хумуннар тудуп алган, ында пиволарны булуңнарда ээлчежип ижкен турарлар. Оозу төне бээрге-ле база немей садып ижип, ээлчежип, «эмгене» турары дыка чараш эвес-тир. 22 харга чедирлерге арага садарын чөпшээревес болгай, а бичии сургуулдар, өөреникчилер пиволап туруп бээрге, оон эки кижизидилге үнер бе?

Ук садыгдан ырак эвесте № 4 профессионал-техниктиг училище база бар, оон чамдык оолдар келгеш пивону садып ижип турар-дыр. Шынап-ла, арагага, пивога сундулуг кижилер оон уламчылап үнүп болур-дур, ынчангаш өөредилге черлериниң удуртукчулары мындыг чурум чоктар ортузунга лекция, беседаларны чорудуп, эмчи беседаларын калбартырын сүмелеп ор мен.

Дружинниктер аңаа шуут келбестээн, чамдыкта 17-18 шакта шагдаа кезуглеш чиде хона бээр-дир, чоокта чаа ук магазин чанынга он хире оолдар чогушттулар, аңаа чеңгыс-даа шагдаа келбеди, олар 17-18 шактарда келзе келирлер.

Сандан САНДЮ.
Кызыл хоорай.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БЕЛГРАД. Люблянага Словенияның Коммунистер эвилелиниң конференциязы болган. Аңаа 338 делегат киришкен. Конференцияга Словенияның коммунистериниң партия съездилериниң шиитпирлерин боттандырып чорудар талазы-биле ажыл-чорудулгазын, партия организацияларының ажылының хевирлерин болгаш методтарын сайзырадыгайжыдар талазы-биле айтырыгларны чугаалажып көрген. ТАНЮГ агентилелдиң демдеглеп турары-биле алырга, конференцияга белеткел үезинде Словенияның Коммунистер эвилелиниң эге организацияларынга республикада хөй-нитти болгаш партия амыдыралын демократчыдарының түңнелдерин чогумчалдыг деп үнелеп көрген. Экономиктиг политиканы боттандырып чорудуп турар органнарга хамаарыштыр эвээш эвес шүгүмчүлелди кылган. Элээн каш эгелекчи саналдарны идип үндүрген. Чижээлээрге, конференцияга тодаргай сорулгалар кирип турар база күүседикчилерни болгаш хуусааларны айтып каан хөделиишкиннерниң кыска болгаш тодаргай программазын хүлээп алырын саналдаан.

БУДАПЕШТ. Ында ажылтынган Бүгү-эвилелдиң «Судомпорт» каттыжыышкынының делгелгезиниң организакчылары чүгле совет судно тудуушкунунуң дугайын көргүзер эвес, харын ол талазы-биле совет-венгр кады ажылдажылганы хөгжүдериниң перспективаларын төлевилеп тургузар деп сорулганы салып алган. Делгелгеде балык тудар бичие хемчээлдиг судноларның, пассажирлер аргыштырар судноларның, катерлерниң, судноның янзы-бүрү дериг-херекселдериниң макеттерин көргүзүп турар. Оларның хөй кезин судно тудар талазы-биле совет-венгр бараан солчулгазынга кирер. Делгелге хүннеринде эштип чоруур чаа краннарны, сөөртүр-идер судноларны, өске-даа техниканы ВУР-дан садып алырының дугайында чугаалажыышкыннарны венгр судно тудукчулары-биле чорудуп турар. Ооң орнуну кылдыр совет бүдүрүлгелер суг адаанда чалгыннyг судноларны, шимчедикчилерни, генераторларны, котелдарны, радионавигация дериг-херекселдерин саналдап турар.

ГАВАНА. Бо чылдың сафрезының (чигир тростниигиниң ажаап алыр үези) планын хуусаа бетинде күүсеткениниң дугайын Кубада Вилья-Клара провинцияның 28 агроүлетпүр комплекстери дыңнаткан. Амгы үеде 1987-1988 чылдарның сезонунуң үезинде мурнакчыларның даңзызында ам ийи провинция кирип турар. Неделя бурунгаар ол даңзыны Санкти-Спиритус провинцияның кедээ ажыл-ишчилери ажыткан.

Эрткен чылдың төнчүзүнде чурттуң херек кырында барык-ла бүгү провинцияларынга сафра үезинде агаар-бойдустуң багай байдалы-биле холбашкан бергедээшкиннер дужут ажаап алырынга улуг дүвүрелди болдуруп турган. Вилья-Клара провинцияга онза берге болган. Эрткен чылдың октябрь, ноябрь болгаш декабрьда, өскээр чугаалаарга, сафраның эгезинде аңаа үзүк чок чаашкын чаап турган. Ындыг байдал республиканың өске районнарынга база тургустунуп келген. Ынчалза-даа ол ам эрткен үе болур. Амгы үеде Хостелга ортулуунуң барык бүгү провинциялары чигирни — Кубаның даштыкыже үндүр садар кол чүүлүн бүдүрер талазы-биле планныг онаалдаларны күүседириниче чоокшулап орар.

(СЭТА)

ӨӨРЕНИП КӨРҮП ТУРАР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Персид мугулдурунда турар америк шериглерниң санын көвүдедириниң болгаш АКШ-тың чепсектиг күштериниң мурнунда туруп турар сорулгаларны калбартырының дугайында айтырыгны Рейганның администрациязы чугаалажып көрүп турар. Ол дугайын Ак бажыңның, Пентагоннуң болгаш күрүне департаментизиниң төлээлекчилериниң медеглелинге даянып алгаш, «Нью-Йорк таймс» дыңнадып турар. Солуннуң бижип турары-биле алырга, «ол девискээрге АКШ-тың ролюн калбартыры-биле америк чепсектиг күштериниң операцияларынга өскерлиишкиннерни кылып болурунуң дугайын» Пентагон өөренип көрүп турар.

Токиода чер, мал өстүрер болгаш балык ажыл-агыйы министерствозунуң парлап үндүрген «Ак номунда» бижип турары-биле алырга, Япония кедээ ажыл-агыйы продукциязын даштыкыдан киир садып ап турар эң улуг чурт болу берген. 1960 чылдан бээр аъш-чем болгаш кедээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын чуртка садып алыры 7 катап улгаткан.

Чурттуң кедээ ажыл-агыйының хөй санныг чидиг айтырыглары-биле, ооң-биле кады Америкадан инек эъдин болгаш цитрус чимистерин киир садып алырын улам чиик өртектиг болдурарын негеп турар вашингтон администрациязының улам-на улгадып турар албадаашкыны-биле холбаштыр дүвүрээзинни Японияның хөй-нитти бөлүктери үндүрүп турар. АКШ-тан элээн чиик өртектиг кедээ ажыл-агыйы продукциязын чуртче киир сөөртүрүнге кызыгаарлаашкынны чок кылыры япон тараачыннарның эрге-ажыктарынга шыңгыы согугну таварыштырар деп, ол черниң парлалгазы айтып турар.

ЧУРУКТА: кедээ ажыл-агыйы продукциязын киир садып алыр талазы-биле консерваторларның политиказынга удурланган Токиога болган чыскаалдың киржикчилери.

Джапан Пресс—СЭТА-ның фотозу.

Бөмбүрзектиң судалы

КЫЙГЫРЫГ

БОНН. (СЭТА). Чепсеглениишкинни дүжүрериниң чорудулгазынга бурунгаарлаар арганы бээринче ГФР-ниң чазаанга кыйгырыгны Герман компартияның даргазы Герберт Мис кылган. Шлезвиг-Гольштейнниң черинге ГКП-ның эрттирген митингилериниң бирээзинге ортумак болгаш оон бичие ыраккшылдыг ракеталарны чок кылыр дугайында керээни күштүг болдуруп бадылаары болдунар бе, бо угланыышкынга оон ыңай базымнар кылдынар бе дээрзиниң дугайы тайбың дээш демиселдиң эң чугула кылдыр идип үндүрүп турар айтырыы болур деп, ол демдеглээн.

УДУРЛАНГАН

ЛИМА. (СЭТА). Перунуң даштыкы херектер министерствозу ол латин-америк чурттуң иштики херектеринге АКШ-тың холгаарлаашкынынга удур шиитпирлиг-биле удурланган. Буэнос-Айресте чоруп турар АКШ-тың күрүне секретарының америк чурттар херектериниң талазы-биле дузалакчызы Элиот Абрамо ийи хонук бурунгаар медеглел кылгаш, Перуга күрүне эргилдезиниң айыылы кыжаныр турар-дыр дээрзин ДХМ-ниң ында тараткан медеглелинде айыткан. Ол медеглел долузу-биле мөге болгаш Перунуң иштики херектеринге чөңгээлелдиг холгаарлаашкын болур, ынчангаш ону буруу шавар ужурлуг деп документиде айтып турар.

МЕДЕГЛЭЭН

ГАВАНА. (СЭТА). 18 муң шеригниң киржилгези-биле Панамаже 600-чепсектиг халдап киреринге сылдак кылдыр Панаманың национал камгалал күштери-биле үскүлежиишкиннерни чөңгээ аргазы-биле кыпсып үндүрериче Каттышкан Штаттар бүгү-ле кужу-биле чүткүп турар. Ол шериглер Панама каналында америк шериг баазаларында туруп турар. Ол дугайын Тайбыңның бүгү делегей чөвүлелиниң ында чедип келген делегациязы-биле ужуражылгазында чүве чугаалап тура, Панаманың даштыкы херектер министри Хорхе Абадиа Ариас медеглеп чугаалаан.

Ада-иелер, ургларыңарга номчуп бериңер

АНАЙЛАРЫМ

«Чу-чу-чу-чуу» анайларым
Шүлүтүкер бээр келиңерем!
Шүүштүр салган дескиларга
Чүлүүтүг чем уруп берейн.
Таядар карттаи койгуннар де
Дазырадыр даймап чиггеш,
Кудуруучар содуйдупкаш,
Кожаалыктап шуражарам.
Делбиңнешпеи кулактарлыг

Дески аккыр хоюг дүктүг.
Дешкилежип, сывырташкан
Теневилейлер — анайларым.
Амдызында чаш-даа болза,
Алызында ешкүлер боол,
Анайларым өзүп келгеш,
Ангор дүгүн чүрүкка бээрвер.

Виктор ХОВАЛЫГ.

ЧАПТАНЧЫГБАЙ

Чаш-ла уруг чаптанчыг,
Чаңы черле ынзыяыг:
«Ава-ача» дигилээш,
Дажок бээр деспеслей.
Дактавы бергенде,
Аргалатлас дедирбей.
Авакайны коруп каап,

«Аязы бээр» хөглүгбей.
Ойнаварлар эжеп бээрге,
Ойнап билбес хөктүгбей.
Угда-даа чок октап тургаш,
Үреп алыр теменлей.

Чейнеш ХОМУШКУ.

«Сонуургак оол».
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фоточурумалы.

ЧАПТАНЧЫГ ЧУГААЛАР

Анызы эки-биле ойнап ор-гаш, конфеталарны эжикке бээрге, оозу ыыттавайн ап ал-ган. Үш харлыг Алёна чаныпа коруп туруп-туруп:

— Четтирдим дее билбес ижки-дир аа, ачый — дээн.

• • •

Кыжын авазы уругларының хевин чүгаш, дүштүгеа азып калаш, немээ дедир ынарин турда, бичии Орлан алгыра бергеш:

— Ооң, авам тептерниистиң кадыргаш ынарип эжеп чор.

• • •

Бичии уруг уруглар садыидан келгеш, ачазындан айтырган:

— Ачай, мени чогум ыыт-ома дээрил!

• • •

Кызылда чүрттеп турар уг-базы келгеш, дүмелерии орустап мендилегилээн. 4 харлыг Шолбан авазының күлээ-ге сымыранган:

— Угбазыс орус апаргеш-дыр аа.

• • •

5 харлыг Чодураа бодунуң хелегезин коруп кылаштел-ле тургеш, чамыыга чораан угба-зындан айтырган:

— Хелегенин каратары чоп чүвел! Кижи-биле демей, ол хиреде караа чок, кандазай чоор!

• • •

4 харлыг Оман телевизор-да бодунуң ачызын коруп каап, чугаалаан:

— Аным телевизор иштиге сыда берген.

• • •

4 харлыг Орлан кырган-авазының ооңге чедип кел-геш, бир дугаар диис кергеп. Бир катап диис чүүп олурда, ол коруп каап, шүүт кайган чугаалаан:

— Дисплей, суг чокта кай-чап чүнар сен че, арныц кал-дары арылбады керем.

• • •

Артыш-оол угбазы Аяннадан айтырган:

— Каран шилип чүге недер кижи сен, угбай!

— Кстрадам коорт четпес боорге, недер кижи-дир мен иймм. Оны кедип аларга, ме-дээ кестүүр эки.

— А сен дүне дүжүүнү чү-нүң-биле коор сен!

Эдуард ООРЖАК,
Чейнеш ӨНДАР,
Роберт ДУЮГБАН,
Аясма МОНГУШ.

Владимир Ильич ЛЕНИН

Хакада азып ханы портрет-ке кергеш, Васе ачазынга чугаалаан:

— Ачай, менээ ооң дугайын чугаалап берем.

— Кымыл ол, генылыр сен бе?

— Ийе, Владимир Ильич Ленин-дир. Бистиң ынак баш-тыңчыысыс-тыр.

— Дыңна че. Мен ынчан аныяк турган мен. Ажылчынар бистер багай чүрттап тур-ган бис. Ажылыысыс аар-берге, кара дак баштындан орай дү-некге чедир ажылдап турган бис, ынчалза-даа ош-түрелги чүрттап турдувус. Заводтуң ажылчыннары дыка хей тур-ган. Заводтуң ээзи Даниллов ажылдавас хирезинде кончуг бай чүрттеп турган. Ол кыяган ажылыысыс ээзиш биске дыка ээзээштп төлеп, дорту-биле чугаалаарга, бисти үптеп-то-нап турган.

Ынчан чүгле Даниловтуң за-водунга эвес, есте-даа за-водтарга болгаш фабри-каларга база-ла ындыг тур-ган. Суурларда тараачым-нар база кончуг бегай чүрт-тап турганнар. Помещиктер кончуг бай, а тараачынар адыы-түрелги чүрттеп тургаш-мер.

Помещиктер-даа, капиталис-тер-даа тараачынарны, ажыл-чынарны баттарынга ажылда-дып, байып турганнар. А эң бай помещик хаан турган. Ол помещиктериң болгаш капи-талистерниң талазынга турган. Владимир Ильич Ленин ажыл-чынарның, болгаш тараачын-нарның өөнүү, эжи турган. Ол ажылдап турар бүгү-ле кижи-лер эки чүрттаарын күзеп, хааның эрге-чагыргазын дү-жүрер дээш бедүүш чоннуң талалакчыларын чыып эгелээн. Ажылчыннар Ленинге кончуг ынак, а помещиктер болгаш капиталистер ону көөр хевиң чок турган.

1917 чылдың февральда ажылчыннар солдаттар-биле «ады демнежип алгаш, хаанны ойладып сывырган, а 1917 чылдың ноябрьда помещик-терни болгаш капиталистерни тиилеп ап, оларның черин, заводтарын, фабрикаларын хавырып алгаш боттарының чүрүмнерин тургусканнар.

Ленин болгаш ооң Комму-нистиг партизээ ажылчын-нарга, тараачыннарга амыды-раады чаа ёзу-биле эде тур-гузарынга дузалажып турган. Ленин дыка хей ажылдап тур-ган.

Надежда ЮУПСКАЯ.

Кушкаштар дугайында чечен чугаалар

ХАМНААРАК

Апрельде ховуга болгаш чоогага-даа хар эримээн, а хамнаарактар шагда үжүп келгеннер. Бүгү ховуда хам-наарактарның ырлары чаңгы-ланыр. Хамнаарак боду дыка бичии-даа болза, а үнү дыка өткүр. Керанды ырындан ору, ору, ооң-даа артык ору үше бээрге, ак-кок дээрге ол хөзүлбейн баар.

Ынчаар бүгү ховуу хамнаа-рактарның ыры-биле чаңгы-ланган!

Ырларын тендүүлеш, ол черже доктум үжүп бады хөөр болгаш бүттары-биле дүргеп-дүргеп иттинмишаан, үезинче халыптар.

Хамнаарактың үезы черде— күргеп калган кадмыыларның, сигенмериң сыптарындан ергып кааш.

Хамнаарактың ыры чок боя-ган болза, ховуу олут боор ийик.

Ховуга чорган кижи хамнаа-рактың ырызын дыңнаарга, анда зогтуг-сергек болур бол-гаш шыпап-туруттары безин билдинмес болур.

БОРА-ХИРИЛЭЭ

Кыжын дештың соок. Үүгле бора-хирилээлер изиг чайын ышкаш чыжыртканнадыр эдип, хлеб тогланызы былаажып, чоштуп турарлар, бодаарга, кыш чок-даа ышкаш.

Кижилер бора-хирилээлерге өөренип калганнар, ынчангаш оларны эжикербестер-даа.

Арга-арытны кушкаштер чок кылдыр бодап шыдаавазывыс ышкаш, шак-ла ынчаар черни база бора-хирилээлер чок кылдыр бодаттынмас. Кайда-ла кижи чүрттеп турар болдур, ында бора-хирилээлер бар. Олар Нью-Йорктуң дээрге шаштынган бедик бажыңнары-ның ара-зында-даа, Архангель-скиде-даа, Вологодада-даа, — кижи чүрттеп турар чер бүрү-зүнде үжүп турарлар.

Бора-хирилээ зогтуг-сиген ырын ырлап үшпушаан, кижи-лерге час дужүп келгенин са-гындырып турарлар.

ДАГААЛАР

Дагаалардың чүрту — Мур-муу Азия. Хей чылдар бурун-гаар далай эжиндиргичтери Европаже черлик дагаалар-ны сеертүп эккелгеннер.

Ооң бээр-ле үлүстер аныз-бүрү үксаанның дагааларын ос-тургеннер. Ам оларны кайда-даа көрүп болур. Дагаалар чок суурну бодап безин шы-даавас бис.

Дагаалы азыраары кеңүүс бодүүн. Кандыг-даа соокта ол бодунуң олудунда олурар. Час дужүп, бичии чыыш кээп-ри биле, дагаазы чүүргелеп эгелээрин ээзи биляр.

Геннадий СНЕГИРЕВ.

МУЛЬТФИЛЬМНЕР

Март 3-те № 53 «Шынгы» «Хунчугеш» бүлүүгүнга үнген Игорь ДУВААНЫҢ чурутта-рында мультфильмнериң ат-тары:

1. «Чебурашка».
2. «Винни-Пух».
3. «Ну, погоди!»
4. «Львенок и Черепаха».
5. «Маугли».
6. «Ежик в тумане».

БАЗА КАТАП МОРОЖЕНОЕ

«Хоттабыч ашак» деп тоожу-тоолдан

Бистиң аңчүүтеривис олут-тарывыга олурун алыры биле-ек, ам бадртыктыг, чылагар ам кларынаты этин ажыр коюун, чаш, чүктеп алган уруг Хот-табычыга чылаштап келген.

— Мороженое терек бе? — деп айтырган оол-ла дораан коргуп, алгыра кааптаан.

Чүвениң ышкы терек, ооң орнунга хым-даа болза, корге бээр турган.

Мороженое садыгчызы кан-дыг тарыны маңап болуп тургаиы?

Ынды-ла дизе: «Амырап алыр бис. Меңээ ийиден бе-рип көрүңерем»—дээр. Бети дизе: «Чок, албаавы дээре боор»—дээр.

Бодап-даа көрүңерден са-дыгжының землен айтырыын дыңнаваш, шээлелыг ашактың арны дорлан-на помидор ыш-каш кызыл кээп, кыжанганзыг буруктаар ондейип келгеш, коргунчуг сымыранган-дыр ийин:

— Аа-аа! Сен мени хайлыг мороженое-биле дезидедийн деп де! Чок, ынчап шыдаавас сен. Мен кырган, мелегей чүве циркке чораап дер-тен алдыны тары үгда чилкеп мен. Ол мээң бүгү чазынымда четчир, хензигден-не кызыл-дустап чоруй барбаам мен. Моон ыра, ооң бешка сени мен хевир-дүрзү чок лага кылдыр хуулдуруттер мен!

Ынча деп чугаалаваш, Хотта-быч ашак тура халаап, башы-ның кырынга кадак холдарын чедуруп чээрге, кожазында олурган, арныңда сеңгиндиг ооң ашактың холундан туттун-гаш, чыдыпкан:

Сен чазыйлаш, мороженое «дээледир чий алганыжга ооң бурузу чок... Олудунга олу-руп ап кор!

— Дыңнадым, чагыртып тур мен— деп, ашак чөпшүл хи-рылаваш, холдарын куду ба-дырыпкаш, олудунга олуруп алгаш, корге берген садыгчы-же көргеш, суртеннин кончуг немеп каан: — Чоруп болур сен. Мен сени өршээп тур мен. Сээң амы-тының алган бо солга авруп четтирип кор.

Уруг футбол тенгүжеге че-дир ол чоогунга келбейн бар-ган.

Лазарь ЛАГИН.

КИРЖИКЧИЛЕР ЭВЭЭШ. ЧҮГЕ?

Апрель — чадаг чарыш айы. Анаа улут, бичии ки-жилер киржир. Бо ында республика чергелиг маргыл-даалар хөйү-биле эртиен.

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл-тура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди эртиен дыштанар хүннерде чиик ат-летиканга кросс маргылдаазын эрттирген.

Анаа баштай харээжен улус 2000 метрге чарышкан. Чеөн-Хемчик районнуң телээзи Чечена Хаян-оол баштайгы метр-лерден эгелеп ескелерни мурнай бергеш, ол хевээр кымга-даа аштырбаан. Ол бирги черни алган. Иймизин ооң чаңгыс чер-чүрттүү Айнаа Монгуш эрлээн. Өөвүр район-нуң телээзи Долаана Куулар үшкү черде.

3000 метрге хей эвес кижи маңнашкан. Анаа бирги черни Чеөн-Хемчик районнуң те-лээзи Анай-Хаак Кара-Сал алган. Ооң командазының кежигүнү Урана Куулар иймги черде болган. Кызылдың бир дугаар командазының телээзи Клара Кызыл-оол аиаа дөрт секунда ойнадыпкаш, үшкү черге барган.

Каш минута эрткен соонда эр улус 5000 болгаш 8000 метрге чарышкан. Беш муң метрге болган чарышка Кы-зыл хоорайда дугаары 11 КПТУ-нуң телээзи Аяс Оор-жак кымга-даа четтирбейн, бирги черни бүзүреалии-биле алган. Улуг-Хемде Хайыракан суурда чүрттеп турер Эзир Нас-Сюрюн иймги черни эр-лээн. Кызылда дугаары 11 КПТУ-нуң телээзи Шолбан Бегзи иймги чер алган ышкаш он хире секунда ойнадыпкан.

Сес муң метрге он ажыг кижи маңнашкан. Маргылдаа киржикчилериидеи аңгыда эки туразы-биле маңнашкан улус база бар болган. Чеөн-Хемчик районнуң телээзи Сүрүң-оол Монгуш баштайгы километрден эгелээш кымга-даа четтирбээн. Кызылдың иймги командазының кежигүнү Александр Большешапов безин оон ийи минута ажыг соңнап келген. Үшкүзүн Юрий Бал-дан (Кызыл) алган.

Бо маргылдаа кандыг түүнел көргүскенил? Ол дугайында чугаалап бээри-биле судья В. П. Баклыковтан дилээн мен.

— Бо кросс ээзээш киржик-чилиг болгаш көрүкчүлерлиг болду. Киржикчилериниң кел-бейн барган чылдагааны бол-зе, районнар командаларын материалдыг дуза-биле хам-дырбаанында. Районнарда спорт комитеттериниң өгөр сеңээчи совхозтар акша шил-читтээн. Ооң уламыидан чүгле дөрт райондан командалар келген. Чеөн-Хемчик райондан ескелерни долу составтыг ко-манда эккелбээн. Көрүкчүлер-ниң ээзээш болганын кижи кай-гаар. Саалгы үеде черле спортка хандыкшылдыг кижилер ээзээжээн. Алдан чылдар-ның эгезинде бодуп эртил турган кросстарга кижи-даа сеңээ, спортчулар-даа хей кир-жип турган. Көрүкчүлериниң кайнаар «чидеө» бергенин кимчаар тайылбырлаарыл?

Командалар ээзээш келген. Маңаа чүнү немеп болурул. Ооң чылдагааны чер-черде спорткомитеттерниң четпес ажылында. Чоннуң чүрт-тап турар черииниң аайы-биле маргылдаалар эрттир-бейн турарында. Көрүкчүлер-ниң ээзээш чылдагааны хоо-райның чүрттеткү черлериниң чоогунга чарлалдарны иескү аспайн, ийи-бир үүн бурун-гаар азарга кым-даа эскер-бээн хире.

Тиилекчилерге шаңналдарны болгаш ертектиг белектерни тывыскан. Ынчалза-даа тиилээн командага кубокту болгаш вымпелдерни бербээн. Белен вымпелдер турда, чүге тывыс-паанын? Ол дугайында айты-рыгга республиканың Күрспорт комитеди чүү деп харыылаа-рыл?

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: Сүрүң-оол Монгуш; маргылдаа үезинде.

НАЙЫСЫЛАЛГА ҮНЕР

Чүрттө база эң улуг ном үндүрер черлериниң бирээзи— «Советский писатель» тыва шүлүкчү, драматург Владимир Серен-оолдуң «Ынакшылдың изин» деп шүлүктер чыындызын чырыкче үндүрериниң белеткеп алган.

Республикада сураглыг апарган шүлүкчүүнүң чогаал-дары ынакшылдан эгелээр. Чүнүң-даа дугайын ол бижип тура, бодунуң төрээн делгем-нери болгаш ак-кок хемнерниг дагларының, кайыралды ту-душтурган оруктер-даа дугай-ында номчукчуга чедирерде, оя сагыш-сеткилди доюлду-руп келир ынакшылдың одү-руглеринден эгелеп алыр. Ынакшылдың дээди миннии-кими дээрге-ле сагыш-хөөнүү сес-биле дамчыдып кааи өзүлүг поэтиктиг бодал-дыр. Тыва автордуң чылындызында кирген шүлүктериниң хей иезии лириктиг хевээр-биле доп-дунган.

Владимир Серен-оолдуң чаа ному келир чылдың эгезинде он муң кезектиг чыл-дыр чырыкче үнер.

Наталья КОСЕНКОВА,
Москва хоорай.

ТЫВА АТТАР ДУГАЙЫНДА

Москванын «Русский язык» деп ном үндүрер черн «РСФСР-ниң улустарының хүү аттарының тайылбырына чы-рыкче үндүрген. Ук ном кижи бүрүзүнүң сонуургалын хай-мыктырар. Чаа төрүттүнген уруунга чараш ат тып бээр дээн аныяк ада-мелер, чурт шинчилекчилери, фило-логтар болгаш аттар дугайын-да эртемге сонуургалдыглар дээш, ону хереглевес-ле ки-жи ноо.

Ук тайылбыр номда тыва аттарның дугайында тускай кезекти берген. Тыва аттар-ның тывылганының үезүр-үт-казын тайылбырлаваш, оларны шын бижиирин база айтыган. Ында тыва аттарның тывылге-ның, ескө улустарның аттер-рындан үндезилеттингенин номчукчу билип аларга болгаш ор, керээжен тыва аттарның байлакшылы илереттинер.

Номда бистиң чүрттүн үлүс-тарының муң хире аттары кирген. Үргүлге ат тыпсыры бө-за чүгүлө болгай. Ынчангаш ук ном үргүлге ат тыпсырда ада-мерге дузалакчы болуру чугаажок.

Георгий ХОБОТЬЕВ.
Москва хоорай.

ОТЧЁДУН БЕРГЕННЕР

Чадааннаның культуре одаанга Чадааннаның чадогааны аттыг чечен чогаал каттыжылышы-лының киржикчилери — ыр-руккучулар, уран чүүл сынлыкчылери, бот-тывынгыр компо-зиторлар, бот-чогаалга сундулгалар боттарының отчёдун хоорайның чүрттакчыларынга бергеннер.

Каттыжылышкында киржип турарлар боттарының чогаатка-кан шүлүктерин, чечен чугаа-рарын, ырларын чонга бараал-гадып, аян тутканнар. Чүрүкчү-лер боттарының үлүүнде чү-руктарын делгеп, чонга со-нуургаткан.

В. ХОВАЛЫГ.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

В. И. ЛЕНИН АТТЫГ СОВЕТ УРУГЛАР ФОНДУЗУНУҢ ТЫВА САЛБЫРЫНЫҢ БАШТААР ЧЕРИ Тываның чүрттелга-соцбанкызының республика эргелиинде ада-иезиниң характаашкыны чокка артып калган ургларга болгаш өскүс ургларга күш-ажылчы коллективтериниң болгаш хамаатыларының дузаламчызын хүлээп алыры-биле салбырның № 70701 санын ажытканын дыннадыр тур.

ССРЭ-НИҢ АЖААЛГА БАНКЫЗЫНЫҢ АЛБАН ЧЕРЛЕРИНДЕ АКША-БАРААН ОЙНАП АЛЫЫШКЫННЫГ САЛЫЫШКЫННАР

1988 ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬ 2-ДЕ НОВГОРОД ХООРАЛГА БОЛГАН ОЙНАП АЛЫЫШКЫН ТИРАЖЫНЫҢ

ШҮҮШТҮРҮЛГЕ ТАБЛИЦАЗЫ

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының бүгү албан черлеринде акша-бараан ойнап алыышкынның салыышкыннарның сан-наарының дараазында дугаарларында ойнап алымшкыннар тава-рышкан

Саннар №№	Салыышкын-ның ортумак түңүнге хуу-биле ойнап алыышкынның хемчээли	Саннар №№	Салыышкын-ның ортумак түңүнге хуу-биле ойнап алыышкын-ның хемчээли
В — 017	чээрби беш	В — 513	ийи чус
В — 077	чээрби беш	В — 523	чээрби беш
В — 101	чээрби беш	В — 572	чээрби беш
В — 148	чээрби беш	В — 621	чээрби беш
В — 187	чээрби беш	В — 646	чээрби беш
В — 202	чээрби беш	В — 714	чээрби беш
В — 276	бежен	В — 724	чус
В — 297	чээрби беш	В — 772	чээрби беш
В — 350	бежен	В — 826	чээрби беш
В — 379	чус	В — 849	чээрби беш
В — 402	чээрби беш	В — 912	чээрби беш
В — 475	чээрби беш	В — 946	чээрби беш
		В — 972	чээрби беш

Ажаалга банкызының албан черлеринде саннарның дугаа-ры 1000 ажа бергенде, ооң соонда муң саннарның бүгү-ле дугаарларында баштайгы муңда ышкаш дугаарлар ойнап алган. ескээр чугаалаарга №№ В—1017, В—2017, В—3017 болгаш ооң-даа ыңай, В—1077, В—3077 болгаш ооң-даа ыңай.

Тираж чорудар талазы биле комиссиянын даргазы— Новгород хоорхүүсюмүн даргазының оралакчызы Т. К. КАНАРСКАЯ.

Комиссиянын тарыысалгалыг секретары В. Д. ЛОГИНОВ.

Кино

АПРЕЛЬ 27-ДЕ

«НАИЫРАЛ»: «Сила любви» 9.30, 12.50, 14.00, 19.20, Бичии залга: Клуб друзей кино «Фи-лер» 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Айболит-66» 9.00, 11.00, 13.00, «Киноклуб «Говорит 01» 15.00, «Гамг, твои воды замутились» 17.20, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Аксеператка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шак-тарда.

«КАД-ХЕМ»: «Сокровища византийского купца» 14.20, 16.20, 18.20, 20.20 шактарда.

агаар

Республиканга бүргеп аазыр. Дүне чамдык черлерге ол хар-аар. Хүндүс чагбас. Соңгу-барыын чүк үглуг хаттың күжү секундада 9—14 метр, дүне када 15—20 метр чедир күш-телир. Дүне агаар 1—6 гра-дус чылыыр, чамдык черлерге 0—5 градус чедир соор. Хүн-дүс 17—22 градус чылыыр.

Кызылга бүргээр, хар чаг-бас. Дүне кадымырлаар. 3—5 градус чылыыр. Хүндүс 20—22 градус чылыыр.

Телевидение

АПРЕЛЬ 27-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—«Уругларга дорт амытаннар дугайында». 9.05 — «Аян-коруунчулар клубу». 10.05—10.15 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Эртем болгаш күш-ажылдың эки-лези». Док. телефильмниң баштайгы кергузүү. 16.25—«Черниң уруглары чү-нүң дугайында ырлажып турарыл?» Болонья хоорайда уруглар ырының конкуру-зундан дамчыдылга. 17.25 — «Хоорайда база хоорай даштында ферма». Казах ССР-ниң Автоорук министерствозунуң бу-дурулгелериниң дузалал ажыл-агыйларының зогжулдезиниң дугайында. 17.45 — «Наргиса» ансамбльдиң концерти (Афга-нистан). 18.05 — Поэзия минуталары. 18.10 —«Бүгү-земледиң XIX партконфе-ренциязынга утказуттуру». «Партия комитеди болгаш эде тургустунуушкун». Бе-лоруссияның Коммунистиг партиязының Гродно хоорай комитединиң ажылының дуржулгазының дугайында. 18.55—Бөгүн делегейде. 19.15 — Улус аялгалары. 19.25 —Док. фильмниң баштайгы кергү-зүү. 21.00 —«Үе». 21.30—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Камера делегейже көрүп тур». 22.35—Бөгүн де-легейде. 22.45 —Белоруссияның курфи-лармониязының улусчу музыкаанын «Сөстөв» ансамблиниң концерти. 22.55 — 00.50 — Бут бөмбүү. Олимпиада мар-гылдааларынга шилилге оюннар. ССРЭ база Болгарияның шилиндек команда-лары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Эр-тем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 8 класс. Чайгылыышкыннар. Чалгыглар. Үн. 9.05 —Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Сылдыстар. 19.35; 11.35 — Теогу. 9 класс. ССРЭ-ге «культура революциязы. 11.05 — Немец дыл. 12.05—«Ыяштарда парашюттар». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10— «Ырак-чоок». 13.55 — Медээлер. 14.05—15.10—«Карл Маркс. Аныяк чылдары». 2-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.25 — Кызылда аныяктарның тудуг кооперативиниң баштайгы базымнары. 19.15 — «Азия тевүү. Ундуруледе: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга болгаш шынар». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткаар». 19.45—Ме-дээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удумар, чаштар!». 20.15 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Третьяков (скрипка). 21.00 — «Үе». 21.30—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 —«Чоруу чогуур кижиге. Уран-чечен телефильмниң баштайгы кергүзүү. 1-ги сериязы. 22.45 — 23.20—«Улус чогаадылгазын». Теледоч-чулап.

УШКУ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Бүгудеге болгаш кижиге бүрүзүнге. Телефильм. 19.20 —Улуг кижилерге мультфильмнер. 19.40 —Телефильмниң баштайгы кергү-зүү. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу, 100

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-37-11, уламтыр килдизиниң 3-36-73, аяга килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажел-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, сонуун келбейн баргенде 2-32-75-ке долгаар.

Чыыда 300 катап унер. Хамчээлы 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Сонуунуң индексизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном сеткиринге керектериниң талазы-биле «Түрүү» комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкина биле Кравченко кудумчуу, бажың № 1.

Чагыг 2800 ТС—00683.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 28 четверг
№ 100 (13700)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХУРАЛЫ

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыконуң даргалаашкыны-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы апрель 26-да Кремльге болган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чедиги болгаш сески сессияларынга палаталарының доктаамал комиссияларының база депутаттарының киирген саналдарын болгаш шүгүмчүлелдерин чугаалажып көргенниниң түңнелдериниң дугайында айтырыгны Президиумга чугаалажып көрген. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпленының даргазы Ю. Д. Маслюковтуң илеткелин дыңнаан. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының план-бюджет комиссияларының эдериниң илеткелин Национальностар Совединиң План-бюджет комиссиязының даргазы Н. И. Масленников кылган.

Чурттаалга бажыңнарын тударынга болгаш социал-культура адырын хөгжүдеринге хожудаашкыннарны ажыглаар талазы-биле Казах ССР-ниң улус депутаттарының Советтериниң болгаш оларның күүсекчи болгаш шиитпирлекчи органнарының ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Илеткелди республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Назарбаев кылган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы, Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. С. Шевченко, Президиум кежигүннери «Зеленоградстрой» тудуг-монтаж бүдүрүлге каттыжыышкынының комплекстиг бригадазының бригадири Н. А. Злобин, Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Г. В. Колбин, а оон ыңай ССРЭ-ниң Тудуг талазы-биле күрүне комитединиң даргазының бирги оралакчызы Л. А. Бибин олар санал бергеннер.

(СЭТА).

Ортумак тускай өөредилге черлериниң ажылдакчыларынга «РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы» хүндүлүг атты тывсыр дугайында РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Бедик мергежилдиг специалистерни белеткээринге ачы-хавыйаазы дээш «РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы» хүндүлүг атты тывсыры болза:

Виктор Николаевич Уколовка— Кызылдың автомобиль-орук техникумунуң башкызы. Тыва АССР.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. ОРЛОВ.
РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. ЧИСТОПЛЯСОВ.

Москва, 1988 чылдың апрель 25.

Үндезин реформаның оруу-биле

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛДЕРНИ ҮНДҮРГЕШ...

Тываның автотранспорт бүдүрүлгелери ажыл-чорудулганың чаа үе-чадазы — долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээнден бээр үш ай эрткен. Ажыл-агыйның башкарарының чаа байдалдарында бергелерден, билдинмес нарын айтырыглар-даа турганы чугаажок. Ол бергелерже онза кичээнгейни бистиң бүдүрүлгелеривистиң ажыл-ишчилери углаан турган. Баштайгы үе-чадада бүдүрүлгелерниң ниитики курлавырларынга кол даянган бис.

Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн бүдүрүлгелеривистиң ажылын организастаарының, планнаарының база оларның ажыл-чорудулгазын үнелеп көөрүнүң дугайында дүрүмнү ажылдап кылган турган бис. Ажылды организастаарының кол-кол принциптерин, оларның ажылының планныг көргүзүглерин күүседирин база ажыр күүсеткени дээш шаңнап-мактаарының хевирлерин база ында көрдүнген чүве.

Хол чадап олурбаан бис. Нормативтер төлевилелдерин ажылдап кылгаш, ону каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң коллективтериниң ажыл-ишчилеринге тайылбырлап берген бис. Социалистиг чарыштың чаа негелделерин база ажылдап кылган. Бот-акшаланыышкынның принциптерин тайылбырлаар талазы-биле бүгү черлерге кичээлдерни эрттиргилээн. Долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын талазы-биле экономиктиг өөредилге каттыжыышкынның бүгү адырларында организастаттынган болгаш кичээлдер ам-даа эртип турар.

Чаа байдалдарда ажылдааш, бо чылдың бирги кварталында түңнелдеривис кандыг болганыл? «Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжыышкынның сөөртүлге хемчээлиниң планын 106,8 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 150 муң тонна янзы-бүрү чүъктерни сөөрткен. Сөөртүлге талазы-биле чардыныг керээлерни каттыжыышкынның бүгү бүдүрүлгелери күүседип апкан. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге кылган ажылдарывыстың хемчээлиниң өзүлдези 3 хуу болган. Өскээр чугаалаарга, 70 муң тонна ажыг чүъкту хөйнү сөөртээн боор турар.

Пассажирлер аргыштырарының база пассажир сааргылгазының талазы-биле планныг онаалдаларывыс база ажыр күүсеттинген. Бо бүгүнүң ачызында сан-даа талазы-биле «балдырывыс» ээзен дынзыл келген деп чугаалап болур. План езугаар 10,9 миллион рубльдиң орулгазын киирип алыр турган, херек кырында 11,2 миллион рубльдиң орулгазын алдывыс. Эрткен чылдынга көөрде, 0,6 миллион рубль өзүлделиг болдувус.

Каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң бүгү-ле ажыл-чорудулгазындан алган арыг орулгавыс 2203 муң рубль болду. Арыг орулга киирип алыр планывыс ажырып алганывыс ол. Эрткен чылдың бо үезинге бодаарга 200 муң ажыг рубльдиң арыг орулгазын алганывыс ол болур. Каттыжыышкынның бүдүрүлгелери шалың төлевириниң фондузунуң 60 муң ажыг рубльдии каиналтазын алган.

Хемчээлдериниң бүгү өзүлдезин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүргенниниң ачызында чедип алдывыс. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ажылдап турар бир кижиге онаашткр 2575 рубль болган. Планнап турганывыс 2496 рубль турган. Өзүлде 3,2 хуу болган.

Арыг орулга киирип алырының планын күүсеткенниниң ачызында бүдүрүлгелер экономиктиг идиг бериишкин фондузунче 46 муң рубльдн шилчиткен. Оон-биле кады материалдыг шаңнал фондузу 23 муң рубльге, социал хөгжүлде фондузу 8 муң рубльге, бүдүрүлгениң хөгжүдериниң фондузу 15 муң рубльге өскен.

Ажыл-агыйның башкарарының чаа байдалдарында ажылдап келгенивис эрткен үш айларда чедир кылбайн барган чүүлдеривис хөй. Чамдык бүдүрүлгелер ниити орулга база арыг орулга киирип алыр планнарын күүсетпейн барган. Маңаа бадылтка кылдыр мындыг чижектерден киирип көрейн. Минусинск АТБ-зи ниити орулга киирип алыр планын 78 муң рубльге, № 3 АТБ 16,9 муң рубльге, Чадаана АТБ-зи 30,5 муң рубльге күүсетпейн барган. Ак-Довурак, Шагаан-Арыг, Кызылдыа пассажир АТБ-лери арыг орулга киирип алыр планныг онаалдазын күүседип шыдавайн.

Шак бо көргүзүглер талазы-биле планныг онаалдалар чүнүң чылдагааны-биле күүсеттинмейн барганыл? Кылыр ажылдарның хемчээлиниң кызырылганы база сөөртүлге структуразының өскерилгени бир кол чылдагаан боор турар. Шак бо чылдагаан-биле Минусинск АТБ-зи 200 муң ажыг рубльдиң, Кызылдың № 3 АТБ-зи 50,6 муң рубльдиң, Чадаана АТБ-зи 121 муң рубльдиң орулгазын чедир албаан.

Сөөртүлге структуразының өскерилгени-биле орулга киирип алыр деңнел кудулааныңдан Ак-Довурак АТБ-зи арыг орулга киирип алыр планын база күүсетпейн барган. Кызылдың пассажир АТБ-зи автобус хөлезиниң киирип турарын хүн бүрү контрольдаарын суларатканындан арыг орулга киирип алыр планын күүсетпээн. Харын-даа бот-үнези 21,1 муң рубльге улгаттырып, 22 муң ажыг рубль каражалыг болган.

Кызылдың № 1 болгаш 2 автобүдүрүлгелери долу бот-орулга-чарылганың байдалында ажылдааш, эки түңнелдерни чедип алганын демдеглезе артык эвес боор. Бирги квартал № 1 АТБ пландан ажыр 60 муң хире рубльдиң орулгазын, 9,8 муң рубльдиң арыг орулгазын алган. А № 2 автобүдүрүлге немелде 23,9 муң рубль орулганы болгаш 11,6 муң рубль арыг орулганы киирип алган. Моон түңнелинде № 1 автобүдүрүлгеде материалдыг идиг бериишкининиң фондузу 14,8 муң рубльге, № 2 АТБ-де 8 муң рубльге өскен.

Бо үстүнде киирген чижектерден алгаш көөрге, каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң ажыл-агыйның башкарарының чаа байдалдарында бедик көргүзүглүг ажылдап болурунуң бүгү аргалары бар боор турар. Бот-орулга-чарылга боттанып эгелээнинниң баштайгы айларының түңнелдери бистерни улам сорук киирер ужурлуг.

Мария ТУРБИНА.
«Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжыышкынының кол бухгалтери.

Кызылдың «Чечек» ательезинде бригадалар СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын чедиишкиннерлиг уткуурунуң чарыжынга кирижип турарлар. Валентина Александровна Коневаның бригадазы эр улустуң даштыкы хептерин даараарының планныг даалгаларын ай санында ажыр күүседип келген. Бо чылдың март айда олар эки ажылдап, планын 104,2 хуу боттандырган. Бо бригада чарыштың тиилекчизинге санадып, Май мурнунуң социалистиг чарыжының мурнукү одуруунда чоруп турар.

ЧУРУКТА: ол бригаданың мурнакчы даараныкчызы Татьяна Рябова хүнде кылыр үлүүн чүс хуудан кудулатпайн, чарыштың тиилекчизи болуп турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СУГГАРЫП КИРИПКЕН

«Алдан-Маадыр» совхозтуң Алаш системазының девискээринде бо хүннерде суггатчылар ковудээн. Алаш хемниң суун ажыл-ишчилер хову-шөлдерже бадырган. Буга дозунуң дожун шаптылап аштаарынга, даш чалдаарынга суурнуң чурттакчылары улуг дузаны көргускен. Борта тудуг мастери Люндуп Ооржак, кол инженер Хеймер-оол Ондар, суггатчы звено удуртукчузу Юрий Базытпаа оларга удурткан шефчилер эрес шудургу ажылдааннар.

«Алдан-Маадырның» суггаттыг шөлдеринче суг элбээ-биле агып батканының соонда, 5 звено боттарының бызыгдаан шөлдеринде ажылдай берген. Кызыл-оол Алдын-оолдуң звенозу 61 гектар хөй чылдыг сиген шөлүн суггарып эгелээн. Коллектив ол шөлдүң бир гектарындан-на 42 центнер дүжүттү алыр сорулгалыг. Ол ышкаш Сергей Бызытпаа, Кошкар-оол Ховалыг, Александр Ооржак, Седип-оол Куулларның звенолары сугну чоп ажыглап, бедик дүжүт дээш ажылдап кирипкен.

Арагачы ДОҢГАК.

ӨШКҮ КЫРГЫЛДАЗЫ ДООЗУЛГАН

Сүт-Хөлде Карл Маркс аттыг совхоз 3307 өшкүнү кыргааш, оон 2377 килограмм дүктү алгаш, планын 102,5 хуу күүсеткен. Моңгуш Даваадыр, Янов Сат, Ховалыг Очур-оол, Сат Салчак-оол, Вера Моңгуш олар бир өшкүден алыр планын дыка ажырганнар.

Өшкү кыргыырынга Ийме суурнуң агиткварталдарындан 400 ажыг кижи киришкен. Ийи хүн дургузунда үргүлчүлээн шефке № 1, 8, 7 база № 11 кварталдарның чурттакчылары идепкейлиг киришкеннер. Совхозтуң дирекциязы шефчилерге өөрүп четтиргенин илереткен.

Алдын-оол ОНДАР.

АДАКТАЛГАН

«Доң-Терезин» совхозта өшкү кыргылдазы адакталган. Бо ажылды организастыг чорудар дээш совхозтуң бүгү хөй-ниитизин эвилелдээн. Оон аңгыда Кызыл-Мажалыкта эът комбинадының, райкүүскомнуң, септелге-бүдүрүлге эргелелиниң коллективтери база дузалашкан. Сөөлгү хүннерге чедир 3014 өшкүнү кыргаап, оон 2808 килограмм дүктү алган. Кадарчылардан Галина Ооржак, Владимир Ооржак, Тыкы Ооржак олар дүк кыргып алыр планнарын ажыр күүсеткилээн.

Өшкү дүгүн класстаар, пресстээр, савалаар ажылчыннар дүктү фабрикаже дорт чорудары-биле белеткеп эгелей берген.

• • •

Ол-ла совхозта төрүүр өшкүнүң ниити саны 1352. Олардан ам 620 өшкү оолдаан. Анайлары шупту онча-менди. Эң ылаңгыя Чалбаа Биче-кыс, Кудус-оол Ооржак, Владимир Дапзы-Белек оларның коданнарында 65-тен 100 ажыг анайлар немешкен.

Ажыл-агыйның специалистери өшкү кадарчыларынга хүн бүрүде барып, практиктиг дузаны чедирип турар. Сакманчылары четчелээн, эм-домну, мал чемин база чедирип турар.

Хоюг-оол МОНГУШ.

КҮҮСЕДИРИНГЕ БҮЗҮРЕЛДИГ

Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозка Кара-Тал хойжу бригадага малчыннап ажылдаандан бээр Николай биле Валентина Доржукайлар 4 чыл чеде бергеннер. Ол үениң иштинде аныяк хойжулар кызымак ажылдап, багай эвес түңнелдерни чедип алганнар. 1987 чылда өг-бүле керээ-биле ажылдааш, төрүүр 100 хойдан 88 хураганны камгалап ап, дүк бүдүрер планын ажыр күүсеткен. Мал продукциязын бүдүреринге дөрт чарыгдалдарны ээзжедип, орулгалыг ажылдаан. Эрткен чылда ажыл төлевиринге 2 муң рубль ажыг шалыңны алганнар. Чарыгдалдарны оон-даа ээзжедип болурунуң аргаларын долузу-биле ажыглаваанын малчыннар чажырбайн турар. Аътты тергелеп, шанактап, сиген-шырбыныш сөөртүрүнге ээзш ажыглаваанын Николай чугаалады. Бо чылын малчын 2 аътты тергелээринге база шанактаарынга өөредип алган. Чайын ажыглаар тергези, кыжын херегләэр шанаа-даа белен. Чоок черлерге мал чеми, одаар чүүл сөөртүп алырын машина-техника аймаан малчын моон соңгаар ажыглавас. Аътты шанактап-тергелээри чарыгдалдарны ээзжедириниң бир оруу деп, ону долу ажыглай берген.

1988 чылда 100 хойдан 95 хураганны камгалап, 1 хойдан 1,8 килограмм дүктү кыргып алырын аныяк малчыннар хүлээгеннер. Керээде көрдүнген планын ажырып, социалистиг хүлээлгезин күүседириниң магадылалы малчында бар. Хоюнуң чайгы семиртилгезин оъттуг-суглуг Шаалааш бажында сериин чайлагларга эрттирген. Хоюнуң деңгели шыырак кыш ашкан. Бодунуң кужу-биле 10 тонна сигенни белеткээш, кыштаанга тергелеп чедирип алган. Мал чеми ооң кыштаанда ам-даа четчир болгаш артар деп чугаалап болур.

Түвет-оол ТҮЛҮШ.
Өвүр район.

Өг-бүле керээзи

ХАРЫЫСАЛГА ШЫҢГЫЫРААН

Эрзин районда «Чаа орук» совхозтуң мурнакчы малчыны А. Б. Севилбаа хөй чылдар иштинде үре-түңнелдиг ажылдап келген. Анай Балдановна Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң кежигүнү. Чоокта чаа эрткен пленумнуң ажылынга кирижип чорда, журналист Ким-оол Хертек хоңму-биле ужурашкаш, өг-бүле керээзи-биле канчаар ажылдап турарының дугайында интервьюну кылган. Ам ону парладывыс.

— Силерниң бригадаңарның хойжулары кыштаглаашкынны кандыг эрттиргенил?

— Бистиң № 4 бригадавыстың малчыннары кыштаглаашкынны багай эвес эрттирген деп бөгүн чугаалап болур. Ооң түңнели аңаа хынамчалыг белеткелден кончуг хамааржыр болгай. Эрткен чайын малды эки семиртиреш, кыштаглаашкынга бажың-баздарывысты, кажаа-хораавысты топтап белеткээн бис. Эрзинге кыш база ындыг-ла кадыг эвес болду. Бо бүгү кыштаглаашкынны улуг-ла бергедээшкиннер чок эрттирер арганы биске берген.

Төрүүр хойлуг малчыннарга кыштаглаашкын дыка берге күш-ажылчы шылгалда боор чүве. Бригадада төрүүр хойлуг малчыннар багай эвес көргүзүглүг болган. Амгы үеде сөөлгү ийи коданда оолдаашкын дооступ турар. Оларны апрель ортан үезинден эгелеп оолдаар кылдыр тарып боозаткан.

1987 чылдан эгелеп, өг-бүле керээзинде ажылдай бердивис. Үш өг-бүле. Олар шупту эрткен чылын орулгалыг ажылдаан. Бо хүнге чедир оларга камналга, пландан ажыр бүдүрген продукция дээш төлевирни бербейн турары элдептиг. Бир эвес камналгалыг, хөй продукцияны пландан ажыр эки шынарлыг кылдыр бүдүрер болза, керээде көрдүнген негелделер ёзугаар чыл төнчүзүнде төлээр ужурлуг болгай. Керээде-даа ынчаар бижээн.

Бо чылын бригадавыс малчыннары шупту өг-бүле керээзинче шилчээн. Кижилерниң ажылынга харыысалгазы улам шыңгыыраан, ажылының арыс түңнели дээш сонуургалы-даа улгаткан. Керээ-биле ажылдаарының талазы-биле чогуур өөредиглерни малчыннарга эрттирген. Шыгдалданы-даа дужаадывыс. Чарыгдалдарны, орулгаларны санап турар апарган бис. Ынчалза-даа ам-даа билдинмес чүүлдер бар. Оларны улаштыр өөренип турар-дыр бис. Биске берген эм-таң, сиген-шырбыныш дээш өске-даа чарыгдалдарны чек-биле санаржырга, ооң ужур-дузазы акша-биле демей боор чүве-дир. Мурнуку үеде мал чеми, суг сөөртүп экээрге, чамдыкта дашкаар үнүп безин көрбес чордувус. Чүге дээрге чарыгдалдарны чаңгыс-даа малчын ынчан санавайн турган. Чамдык кижилер малчыннарга чедирер сиген-шырбынышты бодунга бичиини дужүрүп ап турган таварылгалар турганы чажыт эвес. Кажан малчын санап турар апарганда, сиген-шырбыныш кавырыктаар чүүл безин читкен. Эрткен кыжын коданымга 1 тонна 200 килограмм суланы, 1 тонна чарбаны алдым. Ону хемчээримге шын болган. Сөөртүп экелген кижиге чек үзүп бердим. Санап турар чүве болганда сула, сиген, суг аймаан кижи кончуг камналгалыг чарыгдаар, кайы хамаанчок төлея каап берип турбас апаар-дыр. Тускай саваларда малды чемгерип тур мен.

— Чаш хураганнарның деңзизи дээш үзүлде үезинде төлевир ап турар силер бе!

— Моон мурнунда хураганны кыжын камгалап алгаш, 3-4 ай иштинде халас ажаагаш, өске малчынга хүлээдип берип турган бис. Кожавыста Ленин аттыг совхозтуң дуржулгазы-биле эрткен чылын хураганнарны шуптузун деңзилээш, 21—27 килограмм хураганнарны өске малчынга хүлээдип берип, деңзи дээш немелде ажыл төлевирин ап турар апарган бис. Элээн хөй малчыннар 100-300 рубль чедир алганнар. Ажыл төлевирин ынчаар тургузарга, хураганнарны улуг, шыырак кылдыр азыраар дээш малчын кызар бээр-дир. Ажылга ол кончуг дегүм. Ол ышкаш чайын ырак чайлагларже көжүп, мал семирткени дээш шаланың 40 хуузун немей төлеп берип турар апарганы малдың чайгы семиртилгезинге кадарчының сонуургалын улгаттырган. Мурнунда бригаданың эки көргүзүглери кызымак малчыннарның ачызы-биле бедик турган. Өг-бүле керээзинче шилчээн соонда малчын бүрүзү бодунуң ажылынга дыка кызымак апарган. Керээни күүседир апаар. Ооң ыңай канчаар ажылдааш, чүү хире акша алырын база керээде айтып каан болгай.

— Чарыгдалдарны ээзжедир дээш чүнү кылза экил?

— Кылыр ажылын, бүдүрер продукциязын, чарыгдалдарны, алыр акшазын каракка көзүлдүр санап каан болганда, малчын бүрүзү чарыгдалдарны кызырар дээш шимченип эгелей бээр-дир. Бистиң бригадавыстың малчыннары тевени чүък сөөртүрүнге ажыглап тур бис. Ооң мурнунда бүгү-ле чүъкту машина-биле сөөртүп турган. Ам сөөртүп болур-ла чүъкту теве-биле дажып алыр-дыр бис. Тарлашкын хемниң чоогунда кыштагларда малчыннар суг сөөртүр машинаны ажыглавас. Чылдың чылыг үезинде хойну хемден суггарар бис. Машина-балгат-биле сиген кестинмес черлерниң сигенин бригаданың малчыннары хол-биле кезип, белеткеп ап турар. Ындыг черлерден сиген белеткелин көвүдедирин бригаданың хуралынга дугуруштувус. Чамдык малчыннар чайын көжерде тевени ажыглаарын бодап турар.

КӨРГҮЗҮГЛЕР ӨӨРҮНЧҮГ ЭВЕС

Бо чылдың бирги кварталында кол фондуларны ажыглаалга киирериниң планы күүсеттинмээнин эң эгезинге айтылыр. Бо көргүзүг эрткен чылдың чогуур үези-биле деңнээрге, күрүнениң капитал салыышкыннарының-даа, бүдүрүлгелерниң социал-экономиктиг хөгжүлде фондуларының-даа күзели-биле көрдүнгенинден шиигээттингени 25,2 хуу эвээжээн.

Чылдың эрткен үш айында дужааттынган объектилерни санаарга мындыг: мыйыстыг бода малга 240 бажка, хой, өшкүге 346 бажка кажаалар, 6,5 муң гектар одарларны суггаттыг болдурган. Акшаландырыышкынның бүгү үнер дестериниң күзели-биле ниити шөлү 17,2 муң дөрбелчин метр чурттаалга бажыңнары туттунган. Ол дээрге эрткен чылдың бирги кварталынга бодаарга 16,9 хуу ээзш бажыңны ажыглаалга киргени ол.

А оон кадында күрүнениң болгаш бүдүрүлгелериниң акша-хөреңгилериниң күзели-биле капитал салыышкыннарының ниити хемчээли республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга 12,3 хуу өскени дыка улуг күжениишкинни негеп турар. Чурттаалга, коммунал ажыл-агый, культура албан черлериниң тудуглаарынга капитал салыышкыннары болгаш тудуг-монтаж ажылдары улуг өзүлделиг кылдыр көрдүнген.

Капитал салыышкыннарының хемчээли чүгле чурттаалга тудуунда болгаш коммунал ажыл-агый тудугларында долу болгаш ажыр күүсеттинген. Улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының тудугларынга көрдүнген акша-хөреңгилер кончуг ээзш ажыглаттынган болгаш эрткен чылдың деңнелинден безин дыка куду болган.

Чурттаалга тудуунуң ниити шөлүн ажыглаалга киирериниң планы күүсеттинмээн. Республиканың ажылчы чону ийи муң хире дөрбелчин метр шөлдүг чурттаалга бажыңнарын чедир албаан. Чурттаалга шөлүн ажыглаалга киирериниң планнарын Агроүлетпүркуркомнуң бүдүрүлгелери, Улуг-Хем райкүүскомунуң капитал тудуг килдизи чедир күүсетпээн.

Ынчалзажок моон соңгаар ажылдаарынга чамдык эки магадылалдар тургустунуп турарын айтып болур. Керээлиг тудуг организацияларының тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин 8,5 хуу өстүрген. Маңаа «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелелин, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның Кызылда № 1, Тожуда, Чөөн-Хемчикте № 2, Эрзинде, Дүргеңде АКМК-лары, «Тыва хамаатылар тудуг», «Тыва суг тудуг» трестер, көвүрүг тудуунуң эргелели, «Кызылцас тудуг» эргелел, «Кедээ электри тудуунуң» № 118 механизастаан колоннази, «Мособлстройнуң» бот-орулга-чарылгалыг участогу эки ажылдаанын, эрткен чылдың чогуур үезинден үстүк бедик көргүзүглерни чедип алганын айтыр апаар.

Керээлиг тудуг организациялары бирги кварталдың чурттаалга тудуунуң планын күүсеткен. Ынчалзажок чурттаалга шөлүн ажыглаалга киирериниң планы 2,5 катап күүсеттинген-даа болза, мында эрткен чылдың ажыглаалга киирбейн турган тудуглары санаттынып турар.

Ниитизи-биле тудугда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы бирги кварталда 105,6 хуу, керээлиг тудуг организацияларында 106,5 хуу күүсеттинген. Ол эрткен чылдындан өзүлделиг. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң талазы-биле даалгалар ажыр күүсеттинген. Ынчалзажок бодаа талазы-биле тудугжуларда четпестер, хожудаашкыннар илереп турар. Чамдык тудуг организациялары күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын күүсетпээн, а чамдыктары эрткен чылдындан шуут кудулаткан. Оларның аразында «Шагаан-Арыг тудуг», «Тыва хамаатылар тудуг» трестер, Садыг министерствозунуң ТСУ-зу, «Тыва автооруук» эргелелдиң тудуг эргелели, № 833 тудуг эргелели ышкаш улуг организациялар бар.

Тудуг организацияларының ниити ажылының түңнелинге кадрларның чедишпес чоруу салдарны чедирип турар. Ниитизи-биле тудугларның кадрлар-биле четтелеттингени 90 хуу боор турар. Ажылчыннар чедишпези «Тыва тудуг», «Шагаан-Арыг тудуг» трестерде, Чурт үлетпүр министерствозунуң СТУ-зунда улуг боор артпышаан. Ынчалзажок чамдык тудуг организацияларының кижи саны көрдүнгенинден артыкка тудуун туралдыр керээлиг ажылдарның планын күүсетпейн турары, күш-ажылды организастап турарының куду деңнелин херечилеп турар.

Тудуг организацияларының барык шуптузу бот-орулга-чарылгаже шилчээн деп санаттынып турар-даа болза, оон кескү илергей түңнелдери көзүлбейн келген. Оон мурнундаазы дег, тудуг машиналарын болгаш механизмнерни долу күчүзү-биле ажыглаттынмайн, аңаа турар чоруктардан, чепшээрелдиг болгаш чепшээрел чокка ажылга келбезинден ажыл шагының чидирии ээзш кызырлып турар. Тудугларны ажыглаалга киирериниң чылдың төнчү үезинче колдалы планнаары хевээр артып турарындан тудугларның хуусаазы узамдыгып, даалгалар күүселдезинге маажымнаашкынны болдуруп, доозулбаан тудугларның саның өзүлдезинге чедирбишаан.

Допчулааны республиканың Статистика эргелелиниң специалистери белеткээн.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

ВЕНА. (СЭТА). Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң болгаш НАТО кежигүннери чурттарының халажылгада турар генералдарының болгаш адмиралдарының Австрияның найысылалынга бешки ужуражыышкыны «Ортумак болгаш оон биче ырак шылдыг ракеталарны чок кылганының байдалында Европаның айыыл чок чоруу» деп девиз-биле болган. Ужуражыышкынга Болгарияның, Венгрияның, Герман Демократтыг Республиканың, Польшаның, Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның, а ол ышкаш Великобританияның, Грецияның, Италияның, Канаданың, Норвегияның болгаш Португалияның делегациялары киришкен. ССРЭ-ни ужуражыышкынга Тайбың камгалалының Совет комитединиң чанында «совет генералдар болгаш адмиралдар тайбың болгаш чепсеглениишкинни дужүрери дээш» деп хөй-ниитиниң бөлүүнүң делегациязы төлээлээн.

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Соңгу Атлантика эвилелиниң штаб-квартиразынга даштыкы херектер министрлериниң деңнелинге НАТО чөвүлелиниң ээлчег чок сессиязы болган. Ону совет удуртукчулар-биле АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульцтуң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин чугаалажып көөрү-биле чыыштырган.

Москвага стратегтиг шаап халдаашкын чепсээн кызыраарынга хамаарыштыр чугаалажыышкыннарны бурунгаарладыр талазы-биле кайы-даа таладан күжениишкиннерни үндүрген деп, күрсекретарь демдеглээн. Ракетага удур камгалал талазы-биле керээниң концепциялыг айтырыгларынга-даа, ук керээниң чүүлдеринге-даа, а ол ышкаш ийи талада бар чепсектиң янзы-бүрү системаларын санаарынга кичээнгейни үндүрген деп, ол чугаалаан. «Стратегтиг шаап халдаашкын чепсээниң талазы-биле дугуржулганы чедип алыры кончуг чугула, ынчалза-даа ол керээни эки кылып алыры оон ээзш эвес чугула. Талаларны мессилдежиишкин үндүреринден тудуп турар совет болгаш американ күштериниң үндезини болуп турар чепсектериниң ындыг хевирлериниң талазы-биле бис Совет Эвилели-биле тодаргай чүве кылып турар бис. Ону ооарымчалыг көөр херек. Бистер ынчаар кылып-даа турар бис».

ЛОНДОН. (СЭТА). Совет, славян болгаш чөөн-европа шинчилелдериниң британ каттыжыышкыны дээр чаа хөй-ниити организациязын ында тургускан. Ооң кол сорулгазы — амгы үеде делегейде кончуг улуг рольду ойнап турар делгем девискээрниң дылдарын, культуразын, төөгүзүн болгаш социал-политиктиг институттарын Великобританияга өөренип көөрүнге дузалаары.

Чаа организацияның кол сорулгазы — чуртта сөөлгү үеде Совет Эвилелинге сонуургалдың улгатканын хамаарар аргазын тывары болур деп, каттыжыышкынның президентизи Майкл Кейзер парлалга конференциязынга медеглээн. Британ дээди өөредилге черлеринге совет болгаш славян шинчилелдерни калбартырынга акшаландырыышкынны көвүдедирин каттыжыышкын чедип алырын негээр деп, ооң секретары Кристофор Пайк медеглээн.

«Шынның» көрүнчүү

Интенсивтиг технология

Мурнакчы дуржулга

Коллективтиг керээ

Таңдыжылар тарылга бүдүүзүнде

Хар эрип, частың дүшкени-биле кады тараажылгын чымыштыг хүннери эгелээн. Долу бот-орулга-чарылгаже шилчип турар бо чылдың чазынында хову ажылдарын ээзэш чарыгдалдарлыг организастыг чорудуп, дүжүттүң бүзүрелдиг үндезинин салып, тургузуп алыр күзел тараажылгын сагыш-сеткилин дүвүредип, чогаадыкчы бодалырынче албадап турар. Шак ындыг быжыг тура-соруктуг, изиг чүткүл бир-ле дугаарында тарылга шөлүнге төрүттүнер, анаа боттаныр. Чүге дээрге тарааның курлавыры тургузары чүнүн-даа мурнунда совет кижилерин аъш-чем продуктулары-биле хандырар сорулганы чедиишкинниг шиитпирлээринге дузалаар.

Таңдының девискээринде бо хүннерде хову ажылдары калбарган. С. К. Тока аттыг, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы шык базырылгазынче бир дугаарында киргилээн. Район ниитизи-биле часкы тарылгага багай эвес белеткелдиг кирген. Мал чеми культуралары тарып өстүрерин кол угланыышкын кылдыр алган. Районга 1988 чылда болгаш 1990 чылга чедир үениң дургузунда мал чеми бүдүрериниң экижидериниң талазы-биле хемчеглер тодаргай ажылдап кылдынган. «Шынның» корреспондентизи таңдыжыларның тарылга бүдүүзүнде канчаар ажылдап турарын сонуургап, совхозтарга, хову турлагларынга чораан келген. Тараажыларның, мал чеми белеткекчилерниң амыдырал, ажыл-херээнге, арга-дуржулгазынга тураскаадылган арынны номчукчуларның кичээнгейинге бараалгаттывыс.

ҮНҮПТЕРИНГЕ БЕЛЕН. Таңды РАҮК-туң даргазы Тимофей Антонович Хуңдановтуң кабинединге кирип кээрге, кодээ ажыл-агый техниказының септелгезиниң чорудуп турар байдалының дугайында графикти улуг саазынга чураан, хана дургаар азып каан. Бо чылдың апрель 15-ке чедир медээни оон олурар столунуң кырында салып белеткээн. Карактарым чайгаар-ла сай-чурагайларда барды. Ук медээниң утказы-биле таныжа бээрге, тарылгага кирер, хөрзүннү ажылдап кылыр кожуг машиналарының септелгези совхозтарда хожудаашкын чок чоруп турар. Бөгүнге чедир тарылгага кирер техниканың 87—90 хуузу белен. 413 тракторнуң 400 хирези белениниң шугумунда тургустунган. Аңдазынаар чүс хуу септеттинген.

Совхозтарның чамдызы шык базырышкынын чорудa берген. Кайы-даа ажыл-агыйга баарга: «Хову ажылдарынче бөгүн-даа үнүптеринге белен бис» — дижир. Ынчалза-даа белен эвес совхозтар база бар. Ам-даа септелгези доозулбаан тракторлары барык-ла ажыл-агый бүрүзүнден көрүп болур.

Часкы тарылгага киржир сеялкалар септелгезин өй-шаанда чорудары хову ажылдарының белеткелинге чугула черни ойнаар. Оларны күзүн-не чедер, четпезин хынап, чазып, хынамчалыг кылгаш, белениниң шугумунга тургускулап каар. Графикте демдеглээн сай-чурагайлардан түңнел үндүрүп көөрге, чыл эгезинге чедир белен сеялкаларның саны аажок дүрген өзүп турган. Оон чоорту өжүп бады барган. Оон чылдагаанын тодарадып көөрге, механизаторлар сеялкалар кылырын соңгаарладып, чылдырып турарында эвес чүве болду. Херектиң ужуру складтарда артык кезектер төнүп эгелээрге, ажыл саадааш чыдып бээр. Үндүр бижээн, октаттынган техникадан чеже боктаныр боор, чегел тоткеш, графикти үзер ужурга таваржыр. Ол хирезинде-ле бот-орулга-чарылганың негелделери бир янзы боданырынче чайгаар албадай бээрин тараажылар боттары билип турар. Совхозтарның уран холдуг ус-шеверлери боттарының кылып шыдаар чүүлдерин түс черлерге белеткеп, аргазын тып, чогаадыкчы дилээшкиннерже кирип турар.

Часкы хову сезонунга «Россия» совхоз өскелерден дээре белеткенген. Межегейжилер база олардан чыдып калбайн чоруп орар. Владимировкада хову турлагларының бригадирлери, звено удуртукчулары соңгулдалыг чурум-биле шилип базылаан. Чаа тургустунган коллективтер хүлээлгелерин албышаан, тонуу түңнел дээш керээлерни чаргылаан.

ЧАСТЫҢ ТЫНЫЖЫ ДАЛАШТЫРЫП КЕЛГЕН. Хову ажылдары удавас түлүктелир. Бо чугула кампанияны чедиишкинниг чоруткаиындан чылдың болгаш ниити беш чылдың салым-чолу хамааржыр. Районнуң кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезиниң ажыктыг чоруу бедиир. Ооң хандырарының бир магадылалы — быжыг үрезин баазазын тургузуп алыры. Таңды районнуң совхозтары 9862 тонна үрезинин уруп алган. Районнуң күрүрезин инспекциязынга 9149 тоннаны хынадыры-биле белеткээн, артканың эки шынарлыг тараа-биле орнаар кылдыр ажыл-агыйлар арттырып алган. Хыналда соонда 8365 тонна үрезин чогуур негелдеге дүгжүп турар, 2506 тонна бирги класстыг, 2728 тонна ийиги класстыг үрезин болуп илерээн. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы чогуур негелдезинге дүгжүп турар үрезинин чүс хуу белеткеп алгылаан. «Россия» совхозтуң ажыл-ишчилериниң арыглап алган арбайы, кызыл-тасы I—II класстыг. Элээн дүвүрелдиг байдал С. К. Тока аттыг совхозта тургустунган. Ында уруп алдынган 1637 тонна үрезин шуптузу үшкү класстыг, аңгы-аңгы таралар холужуп калгылаан. Ындыг үрезин интенсивтиг технология-биле ажылдап турар шөлдерге чаштынмас, ажыглаттынмас. Ол совхозка эрткен чылын безин 2032 гектар интенсивтиг ажаалданын шөлү турган.

Районда интенсивтиг технологияга ажылдаар кылдыр 14.500 гектар черни тускайлаан. Ол сан эрткен чылын 8294 турган, оортан ортумаа-биле бир гектардан 12 центнер дүжүт алдынган. Ооң чылдагааны шынарлыг үрезинин баш удур тыптынып алырынче кичээнгейни кошкатканы болган. «Коммунизмниң херели» совхозта 270 тонна, С. К. Тока аттыг совхозта 340 тонна кызыл-тас үрезини үшкү класстыг. Үрезинин арыглаары, хоранаары доостурунун кырында келген. Маңаа чугула рольду бир-ле дугаарында совхозтарның агрономнары ойнаары чугаажок.

ИСТЕРИ ЧЫТКЫЛААР. Районнуң ажыл-агый бүрүзүнде минералдыг чемишчидилгелерин садып алыр дээш хөй акшаны үндүрүп турар. Ырак-узак черлерден сөөртүп эккелген чемишчидилгелерин шыгжап, кадагалап турарында шыңгыы четпестер бар. Ылангыя ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта хоран-химикаттарны болгаш чемишчидилге кылдыр ажыглаар бүдүмелдерин чыл чылы-биле ажаап карактавайн келген. Ол дугайын эрткен чылын күзүн «Шынның» арнынга шүгүмчүлеп-даа турган. Байдал өскерилбээн. Складтың эжиктери кылдынмаан. Корум-чурум тургустунмаан. Ойбаксамдар шоодайлары ол-бо чүкче кайы-хамаанчок октап каапкан. Плёнка шывыттарын ак сеткилдиг эвес ийи-чаңгыс кижилер оорлап аппаар. Хайгаарап көрүп турар ээ чок болганындан, черни чемишчидер үнелиг «витаминнерни» төттүлеп турар.

«Коммунизмниң херели» совхозта складтың шоочазын анаа-ла чараш болзун дээш эжик аксында халаңнадып каан. Ол ажыттынмас-даа, хагдынмас-даа. Складтың иштинүн-ле эдие-сексээнг. Чемишчидилгелерни аңгылай чыый салгылап каан болгаш олар арзызында холушпас. Ынчалза-даа складтың девискээринде азоттуг чемишчидилге чер-черде төктүп калгылаан. «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында межегейжилерден дээредээр хире шиңчизи чок. Ында чемишчидилге склады суурдан озалааш черде турар. Чогуур хайгаарал тургуспазынындан «билдинмес» ээлер чемишчидилгелерни теге-чая, туралааны-биле кайы хамаанчок чүдүре бергилээн, оларның машиналарының истери чыткылаар. «Россия» совхозтуң тараа шаңындан элээн ырак ийленчек дөңде турар складындан төктүп үрелген чемишчидилге Сой хемчигешче хар суу-биле кады баткан. Кижилерге, мал-маганга айыыл халдадып болур дег. Ол сагындырыг бүгү совхозтарның удуртулгазын дүвүредип, дарый хемчег алырынче албадап турар.

ГОРБАНЮККА ДЕҢНЕЖИР ДЭЭШ. Тараалан Таңдының девискээринге бедик дүжүт алыр мастерлерниң арасында «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында хоочун механизатор А. Ф. Горбанюктуң ады кеску черде турар. Чер ажылының культуразын болгаш хөрзүннүң дүжүткүрүн бедидериниң талазы-биле Александр Федоровичтиң удурткан коллективиниң хөй чылдарда үндүрген кужениишкиннери хылас барбаан. № 3 бригадада 20 ажылчын бар. Оларны үш звенога үскен. Анай-оол Салчак баштаан 4 кижилиг звено 1840 гектар черге кызыл-тастың ажаалдазын интенсивтиг арга-биле чорудар.

Горбанюктар кожалары-биле бир дөмей байдалдарда ажылдап турар хирезинде көргүзүглери эки талазынче өскерлип, ажыл-херээнге чаа чүүлдерни нептередири-биле ылгалып келген. Ында ажылдап турар механизаторлар чайгы чер ындарылгазының үезинде технологтуг ажылдарны бүгү негелделерин хамыдывышкын чокка, чогуур хуусаазында чорудуп турар. Аңдарып куруктурган чер тарааның өзүлдезин хандырарынга, шыкты мөңнеп, хөрзүннү чемишчидеринге улуг идиглиг болур дег, механизаторлар санап турар.

Бригаданың чедиишкиниң быжыглаарынга бот-орулга-чарылгаже шилчиишкин чугула ойнааңкыныг болган. Ол ажылчын бүрүзүнгэ тонуу түңнел дээш сонуургалын көдүр-гени. Бригада кежигүннери кандыг-даа бергелер турза, чайын аңдарган чер дугайын чаңгыс-даа хүн уттуп болбас деп шыңгыы дүрүмнү удуртулга болдурган. Ынчангаш олар шөлдү дөрт удаа, чамдык диляндектерге беш катап болбаазырадып ажылдаар.

Часкы шөлге ажылдың хынамчалыын чедип алыры тараажыларның шуут дүрүмү апарган. Шөлдүң хөрзүнүн тарылга сезонунга чедир технологтуг харылзааларны шын сагып турганы, кыска хуусаада кылып доозарга, хөрзүннүң шыгы чер кырынче белен үнмес.

Агрохимиктиг хемчеглерни, үрезин шилип алырын чугулалап көрүп, шын турушту ээлеп турар. Чаштырылгага чүгле бир, ийи класстыг үрезинни белеткеп алыр. Өскелерге өөредиглиг кол-ла чүве: чер ажылының бедик культуразы дээш кижи бүрүзүнүң күжениишкиннинг, ак сеткилдиг ажылдап турары.

Бригаданың кол өзээн 20—30 чыл ажыл стажтыг механизаторлар тургузуп, аныяк өскенге арга-дуржулгазын дамчыдып бээри чаңчыл болуп бар чыдар. Оларның чер мурнунга харысалгазын анаа ажаап өстүрген чүс-чүс тонна тараазы-биле тодаргай хемчээп болур.

Тарааның бедик дүжүдүн кандыг-даа бригада ап болурунуң аргазы кайда-даа бар. Ындыг түрбүже эки дуржулганы өөренип, чер-черге тарадырынче РАҮК-туң талазындан боттут хемчеглер алдынмайн турары илдең. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң дедишилгелиг чаа аргаларынче дидим эвес базымнар-биле кирип, саваашкыннар кылырын чамдык совхозтарда саададып турар. Күш-ажылчы коллективтериниң эге үүрлери — звенолар, бүдүрүлге бригадаларының ролюн көдүреринге үндезилеттинген ажыл-агый иштиниң бот-орулга-чарылгалыг хамаарылгаларының элээн сайзырангай хевири — коллективтиг керээ Таңдының девискээринде калбаа-биле нептерээн. Ол хирезинде Горбанюктуң кожазы мал чеми белеткээр № 4 бригада ук ажыл-агыйның кол агроному Юрий Михайлович Злыгостев эрги ёзу-биле эрей-гей ажылдап турарындан керээлиг аргаже мынчага чедир кирбейн турар. Кол агрономнуң чаа чүүлдү нептередиксээр хөнүү чогундан чүгле ол бригаданың ажылчыннары звеноларга үстүнмээн. Анаа баш удур саваашкыннар ам-даа кылдынмаанын № 4 бригаданың агроном-учётчиги Геннадий Бавукович Ооржак хомудалын илередип чугаалап олурду. Евгений Оюн, Александр Саая, Олег Ондар, Олег Минчеймаа, Эдуард Ондар, Эдуард Куулар звеноларга үстүп алгаш, керээлиг арганың долу негелделери-биле ажылдаарын күзеп турар. Хөй болгаш чаңгыс чылдыг сигенни ажаап албышаан, чайгаар үнген сигенни планга дүүштүр кестирип алырын дугурушкан. Черин суггаргаш, азоттуг чемишчидилгени чаштырып эгелээн. Шык чедер, чемишчидилгени уруп турар. Ам чүгле чылыг херек. Механизаторлар бүрүзү шалыпчылары деңнежир дээш ажылдап турар.

ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ ТҮҢНЕЛИ — АТТЕСТАСТААШКЫН. Бүдүрүлге-экономиктиг өөредилге чылы доозулган. Ол үениң дургузунда совхозтар директорларының болгаш кол специалистерниң дорт киржилгези-биле экономиканың үндезин айтырыгларын өөренип, Социалистиг бүдүрүлге дугайында хоойлунуң сайгарылгазын кылып, эргежок чугула лекцияларны, медээлерни дыңнаан.

Барык-ла кичээл бүрүзүн районнуң ажыл-агыйларының чижээнге көргүзүп, амыдырал-биле холбап турган. Ол чорук өөренип эрткен материалдарны эки шиңгээдип алырынга дыңнакчыларга аажок дузалаан. Чижээ, «Россия» совхозка болган сөөлгү кичээлге кол агроном А. Н. Смоляренконуң коллективтиг керээни Владимировканың механизаторлары канчаар нептередип турарын тодаргай чижектер-биле холбап турганы чугаалап берген. Ол кичээлге совхозтуң механизаторлары часкы сезонга белеткенип бүзүреткеннер. Техниканы четчелээш, түс-түс звеноларны тургускан, планныг даалгалар бердинген. Ынчалза-даа планнаашкында чамдык чедир кылдынмаан чүүлдерин ам-даа эде көөрүн кичээлдиң киржикчилери дугурушкан. Чаа чүүлге эдиишкиннер черле турар, ындыг-даа болза хову ажылдыглар шын орукта турарын боттары-ла билип, чедиишкинниң хандырар тонуу түңнелге идеген турар.

Кол агроном Смоляренконуң дыңнадыынга ол-ла совхозтуң экономизи В. С. Басюков немей чүве чугаалаан. Ооң чугаазы колдуунда дыңнакчыларның хөй саныг айтырыгларынга харыы бээр хевирге эрткен.

«Россия» совхозта нургулайында Владимировка суурнуң хоочун чурттакчылары колдаан. Бүдүн-бүдүн ог-бүле династиялары бар. Ынчангаш звеноларны тургузарын механизаторлар боттары-ла шиитпирлеп каантар эки чаңчыл тургустунган. Чүге дээрге кымның-биле канчаар ажылдаары оларның боттарынга билдингир-ле болгай.

Механизаторлар чыл дургузунда өөренип келгеш, экономиктиг билиглер-биле чепсегленген. Ам оларның кижи бүрүзү аттестация эртеринге белеткенир. Ол болгаш сөөлгү кичээлге шын учёт дугайында, ажыл-агыйның специалистериниң, механизаторларының аттестациязының дугайында ажык чугаа кичээлдиң дыңнакчыларынга өөредиглиг болган. Бригадалар аразынга кандыг-бир херек ужурунда техника дузазы херек апарган болза, ону чек системазын ёзугаар дугуржуп алыр. Шупту коллективтер долу бот-орулга-чарылгаже шилчээн болганда МТМ-биле база чек дептерин дамчыштыр санажыр. Бригадаларга аппаар аъш-чемни директорнуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы харылаар. Бир эвес механизаторларны чемгербээн азы багай чемгерген болза, ону харылап турар кижиге чек бербес.

Чаштырылгага чедир сааныг хонуктар арткан. Ам агрономнар, инженерлер, зооветспециалистер аттестацияны доозуп турар. Хову турлагларының бригадирлери белеткелдиг болгаш аттестастаашкынны Кызылга эрттирген.

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, С. К. Тока аттыг совхозтарга механизаторларның аттестациязын эрттирзе-даа, хову болгаш мал чеми белеткекчилериниң керээ ёзугаар ажылдаар звеноларын четчелеп чадашкан.

Владимировканың механизаторлары тарылгага киржар техниканы шуптузун бүрүн септеп алган. Межегейниң механизаторлары база колдуунда бөгүн-даа болза кирилтеринге белен. «Россия» совхозтуң трактористери өске ажыл-агыйларга деңнээрге, МТМ-н чегенчиг байдалда турза-даа, септелгениң графиигин шын сагып, шак-үени чип ажыглап келген. Коллектив кежигүннери боттарының аразында сырый эп-найыралдыг, ажылчын бүрүзү тараажының дадыгыышкынын чежындан тура алган, чемгерикчивис не-черге хумагалыг. Тарылгага киржир техниканы бүрүнү-биле белеткеп алза-даа, сеялкаларга болгаш шимчедикчилерге салыр артык кезектер чогу оларны дүвүредип турар. Ылангыя вкладыштар районнуң кайы-даа совхозунда чедишпес, ону тып аары коңчут берге айтырыг болуп артпышаан.

БОТТАРЫ БАШ МИННИР. Хову ажылдарын мооң мурнунда чылдарда мөөнниеттиинген күш-биле кылыры чаңчыл турган. Бригадага кижи саны хөй болган тудум, техника көвүдээр. Ынчан улуг үүле дораан бүдер кылдыр санап турган. Ам ажыл-агыйның чаа байдалдарынга ындыг турушкан чайлаарын кайда-даа билип турар. Чижээ, «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң администрациязы күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели-биле кады Күш-ажылчы коллектив дугайында хоойлуну удуртулга болдурган, эрги хемчеглерни эде көрүп, бот-орулга-чарылганың, бот-акшаланышкынының чаа байдалдарында канчаар ажылдаарының аңгы пландарын чогаадып тургускан.

Бригадаларда бот-тускайлан тургускан интенсивтиг күш-ажылдың коллективтери бригадирлерин ол албан-хүлээлгезинден хостааш, кайы-бир звенонуң удуртукчузу кылдыр томуйлаан. Ынчангаш бир дугаар бригадага 3 звенону, ийигизинге—2, үшкүзүнге—3 звенону кылган. Ук звеноларны мурнунда-ла ажылдап турган черлеринде ол-ла хевээр быжыглаан. Ам хову турлаанда үш аңгы коллектив азы чаңгыс шөлдүң үш ээзи тыптып келген. Ол хирезинде ол үш звенону бригада деп адап, хевээр арттырып каан. Дужурген бригадирниң оруунга ажыл-агый эргелекчизин киирген. А механик кижи 3 звенону хары угда хандырар.

Бригадалар дүнеки, хүндүскү ээлчеглерге автобусту, харылзаа тударынга телефонну салып бээрин дилээн. Канчаар хөй бериичелиг ажылдаарын коллективтер боттары шиитпирлээр. Оларга совхозтуң удуртулгазы шаптыктавас.

Организастыг бүгү айтырыгларны шиитпирлээрде күш-ажылчы коллективке даянып. Чөвүлелге чогуур эрге-хүлээлгелерин бергениңден совхоз директору дыка хөй сагыш човаашкыннардан хосталган. Ам директорну ооң өт салганы дужаалынга торгааны азы шаңнааны дээш чемелээри болдунмас. Ол бүгүнү күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели көрүп, билип, хайгаарап турар. Чөвүлелдиң үндүрген шиитпирин совхоз директору күштүг болдуруп дүрүмчүдер бо-ла. Ынчап кээрде директорнуң эргезинге коллективтер аразында үүле-херектерин утлап баштаар ниити удуртулга артып каар. Ол демократчы, ажык-чарлыг чоруктуң амыдыралга тодаргай боттанышкыны ышкажыл.

ЧААРТЫЛГАЛАРНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ. Районнуң ажыл-агыйларының удуртукчулары болгаш специалистери РАҮК-биле кады республиканың Агропромкомунуң бадылаазы чаа план-биле хову ажылдарын чорударының хемчеглерин ажылдап кылган. Ол программаны 1990 чылга чедир тургускан. Ону тургузуп турар үеде бүгү-ле технологтуг карталарны эде көрүп, ажыл-агый бүрүзүнүң бар аргаларын, климаттыг туружун, бойдус байдалын, тарылга шөлүнүң структуразын долузу-биле өөренип көрген.

Чылдың-на кыштаглаашкын санында ажыл-агыйлардан дыка хөй мал өлүп хорап турар. Он-он тонна эътти, хөй сүттү, дүкту күрүнге чедир албайн турар. Совхозтар карылгага таваржып турар. Ол чорук материалдыг, социал амыдырал баазазын хөгжүдеринге шаптыктап турары билдингир. Мал чемин чедир белеткеп ап шыдавайн, хөй мал өлүп турарының бир чылдагааны ол.

Бо чылын эрткен чылга деңнээрге, районга бир муң тонна сигенни хөйнү белеткээр. Сенажты 11 тонна, силосту 25 муң тонна көвүдедир. 14 муң тонна хире тараа холумактыг сенажты районга бир дугаарында белеткээр. Дазыл үнүштүглерни тарыырын 3,5 катап көвүдедир. Тараа холумактыг мал чемин ийи катап улгаттырар. Мал чеминиң белеткекчилери бо чылын курган сигенниң хөй кезиин прессээш, шала шыгган механиктиг салгынналашкын аргазы-биле кургадыр. Ол арганы ооң мурнунда «Россия», «Коммунизмниң херели», «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйынга дидим эвес ажыглап турган болза, ам ону ажыл-агыйларга он катап көвүдедирин өөренип көрген.

Гектар чериң бериичелиин бедидери-биле сиген шөлдериң, одарларны үндезини-биле чаартыр. Бо чылын 3450 гектар сиген шөлүн, 1550 га одарларны чаартыр. Оон-биле черлелештир чамдык черлерни суггарар, суггарылга системаларын эде кылып, чаартыр хемчеглерни алыр. Ийи дугаарында, шөлдерни ажылдап кылырының интенсивтиг технологиязын дидими-биле нептередир, колдуунда органиктиг чемишчидилгелериниң ачызы-биле шөлдерниң дүжүткүрүн апбыдалыр. Ооң мурнунда органиктиг чемишчидилгелерни Сосновкага, Межегейге ажыглап турган.

Мал чеминиң шынарынга улуг негелделерни салыр. Чижээ, бир, ийи класстыг сигенни эрткен чылын чүгле 61 хуу болган. Силос салырынга негелделерни шыңгыырадыр. Ооң шынарын ийи катап өстүрер. Силос салырынга херегзээр карбамид болгаш азот бүдүмелдер ышкаш химиктиг холуксаалар ийи катап хөй херегзеттиннер болганда, ол бүгүнү сөөртүп алырынга амдыгаараштан эгелеп белеткенип, ходелари чугула.

Районнуң ажыл-агыйлары бөгүнге чедир хөй чылдыг сигеннериниң, чочак-тараа үнүштериниң үрезиннерин өске черлерден саттынар ужурга таваржып турган. Ам мал чеминиң үрезинин боттары белеткээр. Рапстан тарып өстүрген дүжүттүң чартыын үрезинге херегзээр. Совхозтар холушкак тараа культураларының үрезинин база тарыыр.

Бо чылын витаминниг сиген далганы-биле катай хаара 44.172 тонна мал чеминиң единиизазын бүдүрер. Ол эрткен чылдан 45 хуу хөй болур. Оон-биле холбаштыр хөй чылдыг сигенниң, ооң иштинде чочак-тараа үнүштериниң, оларның холумаан тарыыр шөлдериниң девискээри улгадыр.

Совхозтар удуртукчулары хову ажылдарының бүдүүзүнде чаа салдынган сорулгаларны күүседири-биле механизаторларның күжүн таарыштыр тургузарын планнап турар. Чижээ, «Россия» совхозта керээ ёзугаар ажылдаар звеноларны тургускан. Хову ажылдарының үезинде ол звеноларның кижи саны 10 чедирген болгаш оларны хостаттырган механизатор удуртур. Ында ындыг звеноларның саны 8. Чеди-сес кижилиг 3 звено тараа культураларын өстүрер, 2-зи мал чеми белеткээр, 2 звено ногаа ажаар, бир звено картофель, дазылдыг үнүштер тарыыр. Сиген белеткээр звено ийи кезекке үстүп алган. Оларның бирээзи хөй чылдыг сиген өстүрер, өскези сиген кезер. Чаңгыс чылдыг болгаш силос культураларын өстүрер звенода сес кижини быжыглаан. Оларда бир К-701, үш Т-150, ийи ДТ-75М, дөрт УСК-100, ийи КПСУ-0,75 бар. Звено 1650 гектар тарылга шөлдүг, 425 га аңдарып куруктурган черлиг.

Мындыг хевирлиг ажылдарны районнуң өске совхозтары база калбарткан.

ХАМААРЫЛГАЗЫН ӨСКЕРТСЕ ЧОГУУР. Совхозтарның ажыл-ишчилериниң мурнунда экономиканы көдүреринче, мал, чер ажылының продукциязын бүдүрерин көвүдедиринче, чоннуң чаагай чоруун экижидеринче угланган улуг сорулгалар тургустунуп келген. Ажылчыннар бот-орулга-чарылганың, бот-акшаланышкынының чаа байдалдарынче шилчээш, совхоз акшазы бодувустуу, ниитиниң дел чүвени ылап билип эгелээн. Ону камналгалыг, бодамчалыг чарыырын кым-даа билир апарган. Маңаа хамаарыштыр республика чарыжының тиилекчилериниң бирээзи, «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң тракторизи М. Т. Оюн-оол болуунуң бодалын мынчаар илередир:

— Дөрт чарыгдалдарның камналгазының дугайында чижээн эп чугаалаксай-дыр мен. Январьда 5 аар тракторларның септелгези доозулган турду. Олар шуптузу үш-үш неделя ажылдаан болгай. Оларның шуптузун Кызылдың септелге-техниктиг бүдүрүлгезинге хөлезинин совхоз төлеп турганы кылдырткан. Ол организацияның төлээлери келгеш, үрелген кезектерин солуп бергеш, бистерниң карманывыстан хөлезинин алыр болгай. Септелгениң өртээ дендии аар. Мен бодап көөрүмге, ол бүдүрүлге совхозтан хамаарылгалыг турар болза эки хире. Анаа септеткен техника чогуур хуусаазы четпейн чыткаш үрелип каар болза, катап септелгени чарыгдалын боттарының күсели-биле дүглаар кылдыр көөрү чугула.

Эрткен чылын мындыг таварылганы чугаалап көрейн. Кызылга септеттинген 11 тракторнуң 6-зы турун алган. Трактор үрелген соонда алыр акша шалыным чок дээрзин тракторист бүрүзү коңчуг эки билир. Ынчан ол трактористер септекчилерниң адынга та кайы хире чемелиг сөстерни сөглээн ыйнаан. Чамдыкта тракторну шимчеп чорууруунуң чактыс хемчээлинге салып алгаш, ажылдап турдувус. Өскелери солуттунмас, ажылдавас-тыр. Ам канчаарыл, акша чок олурар эвес. Шык базырышкыны эгелээн. Ол хирезинде 3 трактор Кызылда хевээр.

Оон ыкай үстүнден айтыышкын бээри биезги олчаан. Бригадада бүрүзүнге 100 гектар шөлдү немей чаштырар кылдыр даалгалар берген. Хууда бот-башкарныр чорукту бистиңде шак мынчаар хажыдып, үреп турар.

Районнуң ажыл-агыйларында тарылга кампаниязын чорударының пландарын парткомнарның, партия организацияларының хуралдарынга чугаалажып, оларны бадылаары барык доозулган. Бистер чоруп турувуста ындыг хуралды С. К. Тока аттыг совхозтуң парткому эрттирген. Совхоз 6500 га тарылга шөлдүг. Тарылганы ийи ээлчеглиг арга-биле эң кыска агротехниктиг үелерде эки шынарлыг доозар шиитпирин хүлээп алган. Эрткен чылдың дуржулгазынга даянып, үш хову бригадазын, бир мал чеми белеткээр бригаданы хевээр арттырган. Бир эвес салдынган сорулга күүсеттине берген таварылгада эрткен чылдыындан ийи катап хөй мал чемин совхоз белеткеп алыр аргалыг. Кывар-чаар материалдарны немей тыптынып алыры, хову турлагларында ажылдап, чурттап турарларга таарымчалыг байдалдарны тургузары дээн ышкаш айтырыгларны дарый шиитпирлээри чүгле ол совхозтуң эвес, өске-даа ажыл-агыйларның удуртукчуларындан негеттинип турар.

Данзы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

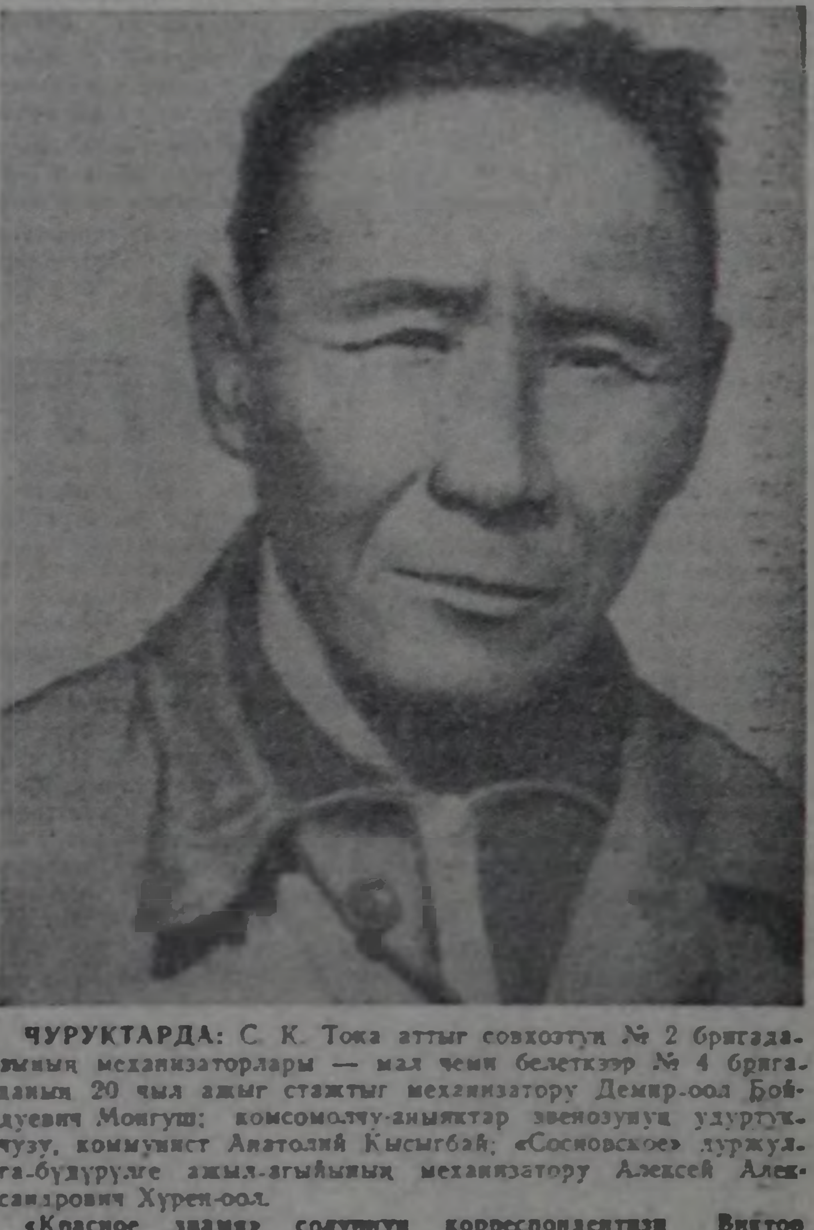

ЧУРУКТАРДА: С. К. Тока аттыг совхозтуң № 2 бригадазының механизаторлары — мал чеми белеткээр № 4 бригаданың 20 чыл ажыг стажтыг механизатору Демир-оол Бойдуевич Монгуш; комсомолчу-аныяктар звенозунуң удуртукчузу, коммунист Анатолий Кысыгбай; «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының механизатору Алексей Александрович Хүрен-оол.

«Красное знамя» солуннуң корреспондентизи Виктор **БОТОВТУҢ** фотолары.

Үндезин реформаның оруу-биле

МАЛГА ШЫНАРЛЫГ, ХӨЙ ЧЕМНИ БЕЛЕТКЭЭР ДЭЭШ

Бо хүннерде агроүлетпүр ажылдакчыларының мурнунда чүгүле сорулгаларының бирээзи — аъш-чем айтырыы. Бистиң республика Аъш-чем программазын боттандырар талазы-биле дыка хожудап турар. Ооң кол чылдагааны — мал чеминиң баазазын четче тургузуп шыдавайн турарывыста.

Бо чылдың апрель 1-де медээ-биле алырга, бир саар инекке онааштыр чүгле 0,4 тонна силос арткан, Улуг-Хемге эрткен чылдың бо үезинде 10,9 тонна турган болза, ам 0,8 тонна. А Каа-Хемде байдал оон-даа дора, чүгле 0,1 тонна. Силос эрткен чылын биске 127458 тонна турган болза, бо чылын ооң чүгле 10 хуузу арткан. Холумак база бедүүн чемнер мурнуку чылдаазындан дыка эвээш. Ооң уламындан мал кыштаглаашкыны бисте дыка нарын байдалда эртип турар. Чыл эгезинден бээр сүт саалдазы кудулаан. Малдың өлүп хорап турарының дугайында чаңгыс-ла сан: бирги кварталда ниитизи-биле 37620 шээр мал өлүп хораан, ол дээрге эрткен чылдың деңнелинден барык он муң мал хөй.

Малды кыштан хүр ажырар дээш республиканың чамдык совхозтары хемчеглерни ап, севаңны, хыыргыышты белеткеп келген. Оон аңгыда чамдыктары Саян ындындан мал чемин база сөөртүп ап турар. Сүт-Хөл районнуң партия, совет, ажыл-агый органнары кыштаглаашкынның эң берге үелеринде шефтээшкиннерни организастаан. Бирги кварталда ында бир инектен сүт саалдазы эрткен чылдаазындан хөй болганы ындыг ажылдың түңнели деп чугаалап болур. Ол районга сигенни, бүрүнү хар адаандан кыжын белеткеп турган. Кыжын безин сиген бар турда, ону күзүн чүге кезип, белдээнил деп айтырыг чайгаар-ла туруп келир. Ук районда агроүлетпүр каттыжыышкынының специалистеринден республиканың Агроүлетпүркүркому негелдени кошкаткан. Чүгле телефоннаар, медээлер чыыры-биле кызыгаарлаттынып, районнарга барып, ажылды организаставаанының түңнели ол деп дорт миннип турар бис.

Суггаттыг черлерни ажыглаар талазы-биле Агроүлетпүркүрком даргазының оралакчызы, тускай килдис, ол ышкаш Мелиорация болгаш суг-ажыл-агый министерствозу (Н. А. Жоголь) бар. Ынчалза-даа суггаттыг шөлдерниң беримчези мал чеминге онаашытыр чүгле 9,10 центнер чем единицазы болган. Бистиң специалистеривис, ажыл-агый база агроүлетпүр ажылдакчыларының эде тургустуммайн чүгле сөс-биле ажылдап турарывыстың бир херечизи ол-дур.

Мал чемин белеткээрин көвүдедир, ону шынарлыг чорудар дугайында эрткен чылын районнарга, ажыл-агыйларга база республикага-даа хуралсуглаа кош удаа болган. Ооң түңнели кайыл?

Мал чеми белеткээрин аңгы адыр кылдыр тургузар дугайында бистер, Агроүлетпүркүркомнуң ажылдакчылары, тус-тус совхозтарга сүмелеп келген бис. База-ла алыс түңнел дээш организастыг ажыл чок болган. Каа-Хем, Таңды, Бай-Тайга районнарның совхозтары бир гектардан силосту чүгле 40 центнерни өстүрүп алган.

Чоокта чаа СЭКП Каа-Хем райкомунуң ээлчеглиг пленумунга РАҮК даргазы Б. А. Морозов районда чер ажылының дугайында илеткелди кылган. Меде, доник, рапсты тарып өстүрериниче кичээнгей салбайн турарын ол ажыы-биле миннип чугаалаан. РАҮК даргазының ол миннишкини база аазаашкыны ылап-ла шын бе дээрзин бо чыл көргүзе бээр. Бо районда бир инектен сүт саары эрткен чылдың апрель 1-де 422 килограмм турган болза, бо чылдың ол-ла үезинде оон 80 килограмм эвээжээн. Девискээринге каан-халыын болган деп чылдагааннааш, ук районнуң ажыл-агыйлары мал чеми белеткээр планын күүсетпээн. Аргалар турган бе? Турган. Чижээ, «Ленинчи орук» совхозтуң төвү — Бөөровка суурнуң дужунга насос станциязының чанынга суггаттыг кезек шөлдү кокгүс ажыглаваан.

Частырыглардан түңнел үндүрер, ону катаптавас деп чугааны барымдаалааш, мен бо чүүлдерни чугаалап турарым бо. Ам чүнү канчаар бис.

СЭКП обкомунуң бюрозу мал чеми белеткээриниң структуразын база шынарын шуут эде тургузар, ынчангаш бир чижек малга онаашытыр 18,4 центнер чем единицазын белеткээр сорулганы салган. Хөй чылдыг сигеннерни база чочак-тарааны тарааг үнүштер биле холуй тарыыр. Улуг-Хем, Каа-Хем, Бии-Хем районнарда хөй чылдыг сиген шөлдерин чаартпайн турар, а Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Таңды, Каа-Хемде ындыг сигеннерниң шөлү харын кызырылган. Ону бо чылын бүрүн ажыглаар херек.

Мал одарларын ажыглаарын үндезини-биле экижидер дугайында тодаргай хемчеглерни республикада ажылдап кылган. Ону ажыл-агыйларның база РАҮК-терниң удуртукчулары, специалистери билир, чүнү канчаарын дугурушкан. Июнь 25-тен ноябрь 1-ге чедир бир инекке хүнде 30—50 килограмм сиген онаажыр кылдыр ногаан конвейерни тургузар ужурлуг. Ооң схемазы кандыг болурул, чүлерни-чүлерни тарыырын чоокта мал Томск обласка чорааш, республиканың районнарының партия, совет органнарының удуртукчулары көрүп, билип алгаш келгеннер. Олар ону бо чылын практика кырынга боттандырып эгелээр боор деп идегеп турар бис.

Мал чеми белеткелиниң материал-техниктиг баазазын үндезини-биле экижитпес болза, малдың баш санын өстүрери, ооң продуктулуг чоруун бедидери болдунмас. Силосту база сенажты-даа амга оңгарларда салып турар ажыл-агыйлар бар. Шак ындыг чоруктан чайлаары-биле бо чылын республиканың совхозтары 17 муң тонна сиген кирер шыгжамырларны, 24 муң кубометр ишкир силос оңгарларын дазылында чемиштиг 4 муң тонна мал чеминге шыгжамырны тудуп ажыглаарга кирер ужурлуг.

Ёзулуг ээ кижи мал чеми кезер, белер техниказын бээш удур-ла белеткеп алыр. Агроүлетпүркүркомда апрель 1-де кирген медээ ёзугаар алырга, трактор-биле сиген кезер 270 машина, силос ажаар 159 комбайн болгаш өске-даа хөй санныг техника белен эвес. Оларны белеткээринче эң ылаңгыя Таңды (РАҮК даргазы А. Хунданов), Каа-Хем (Б. Морозов), Барыын-Хемчик (М. Кара-Сал), Чөөн-Хемчик (С. Долгар), Сүт-Хөл (В. Чимит) районнар кичээнгей салбайн турар.

Бо чылын мал чеми белеткээринге өг-бүле база аренда керээзин бар-ла шаа-биле ажыглаар херек. Иштики арга-курлавырларны бүрүн ажыглавайн турар дугайында чер-черлерден материалдар республика солуннарынга хөйү-биле парлаттынгылаан. Ажыл-агыйларның удуртукчулары, специалистери ол санал-оналдарны кичээнгейлиг өөренип көөр ужурлуг. Бай-Тайганың Кара-Хөлде, Өвүрнүң Бора-Шайда база «Барлык», «Шекпээр» совхозтарның девискээрлеринде сиген шөлдерин четче ажыглавайн турар дугайында чоннуң хомудалы чоп. Ол ышкаш шаанда тыва араттарның сигенни кескеш, ону долгааш, кургадып ап чораан аргазын эң ылаңгыя өг-бүлелер, тус-тус звенолар ажыглаарының аргазы бүрүн бар. Экономиканы чаа ёзу-биле башкарып удуртур үеде специалист, удуртукчу кижи тывынгыр-сагынгыр болур херек. База бир курлавыр — суггаттыг черлерден миңги, харын ушку-даа дүжүттү ап болур. Меде — дүрген үнүүчел үнүш. Ооң ындыг шынарын ажыглаар херек. Хөй чылдыг сиген шөлдерин совхозтуң база улустуң хуудадаа малы чаза базып турар. Борта агроүлетпүр ажылдакчыларынга чер-чер Советтериниң күүскомнарының талазындан улуг дуза херек.

Агрохимиктиг шинчилелдерниң түңнелин ёзугаар алырга, республиканың тарылга, сиген шөлдериниң хөрзүнүнде чемиштиг чүүлдер дыка эвээжеп турар. Мону болдурбазының бир аргазын — химижидиилге программазын ажылдап кылган. Бо хемчеглер совхозтарда бар, ынчалза-даа ону күүсетпейн турар бис. Мында база-ла Агроүлетпүркүркомнуң негелдези кошкак. Ол талазы-биле буруулугларга хемчеглер көргүспээн бис.

Мал чеми белеткээриниң мурнакчы аргалары биске билдингир. 1988 чылда бистер 79 муң тонна сигенни пресстээр, 35 муң тоннаны салгынналдырып кургадыр, химиктиг консервантылар-биле 85 муң тонна силос массазын холуп белеткээр ужурлуг бис. Тараа өстүрериниң технологиязы-биле 14,6 муң гектар кукурузаны тарааш, ажаап алыр, чочак-тараа холумаан 15800 гектарга рапсты 20,8 муң дазылында чемиштиг үнүштерни 2000 гектарга тарыыр. Сорулга улуг.

Ажыл-агыйлар бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче киргенде совхозтар мал чеми белеткээрин эде тургустунуушкуннуң негелдези-биле организастаар херек. Бо ажылга Агроүлетпүркүркомнуң негелдези бо чылын улгадыр.

Ам сорулга болза мал чемин белеткелинге киржир техниканы септеп доозар, аңаа ажылдаар улусту четчелээр, бо адырны тускайлаар херек. Эң чоокку кол ажыл — мал чеми белеткээр шөлдерге хар, дош суун дозуп тургаш, суггарып эгелээри.

Иван ЛАВРИНЕНКО.
Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының оралакчызы.

НЕМЕЖИП ТУРАР

Сүт-Хөл районда «Октябрь 30 чылы» совхозтуң директору К. А. Ховалыг-биле мал продуктуларын бирги кварталда күрүнеге садарының күүселдезиниң дугайында чугаалаштывыс.

— Бистиң район ниитизи биле күрүнеге садар мал продуктуларының — эъттиң, сүттүң пландарын күүсеткен. Ооң иштинде бистиң совхоз ол пландарын кайызын-даа күүсетпээн. Чүге дээрге совхозтуң Сүт-Бараан фермазының инектери эрткен чылын аарыг болганындан оларның шуптузун күрүнеге садыпкан бис. Ол инектерниң баш санынга онаашытыр күрүнеге садар эът, сүт пландары база кирген болгай. Ынчангаш ооң уламындан планывыс күүсетпээн.

Эрткен чылын Хакас автономнуг областың Бегред районунда «Карасук» совхоз-биле дугурушкаш, оон 250 баш симменталь уксаалыг аныяк инектерни садып алдывыс. Күзүн сөөртүп эккеп алгаш, оларны кыштадыр кажаадан база бергедедивис. Оларга кыш удур шеф-биле бичиижек кажааларны тудуп доосааш, ол инектеривисти онча-менди кыш ажырдывыс. Ырак черден улуг өртек-биле садып алган чүве болганда, оларның кыжыкы үеде ажаалдазынче, чемгерилгезинче кол кичээнгейни салып турдувус. Ам-даа салыр апаар. Ол инектеривис хөй продукцияны бээри чугаажок. Ынчангаш фермавыс уксаалыг аныяк инектер-биле чаартынган. Олар ам төрүп турар. Сүдү баштайгы үезин бодаарга, хүннүң-не немежип турар — дээш ол хүннүң медээзин көргүсту.

Шынап-ла, баштайгы үеде бир инекке онаашытыр хүнде 5,4 килограммны саап ап турган. Сөөлгү хүннерде 5,9 килограмм чедир өскен болду. Чоннуң дузалал ажыл-агыйындан малды-даа, саржагны-даа садып ап, өске хемчеглерни алганын директор тайылбырлады.

Сүт-Бараан фермазы совхоз төвү-биле кожа. Мурнунда турган ферманың кажааларын ажыглаарының аргазы чок. Чүге дээрге аңаа турган инектер аараанындан ол кажааларга дезинфекция, ашталга, арыглал ажылы кылдынмаан. Ол ажылдарны ам кылырын планнап турар. Ынчангаш келир кыжын ол кажааларны ажыглаар. Ам турар чери эрги фермадан ырак эвесте. Кыш удур кылган-даа болза, ында кажааларны кылып кааны багай эвес.

Фермада ажылдап турар кижилерниң чурттаар бажыңнар-биле болгаш нииити хандырылгазы эки. Ында бичии садыгны организастап тургускан, хүн бүрүнүң чугула херегселдиң бараанныры бар. Кызыл-булуңну база дерип тургузуп алган.

Эрги турган фермазынга үстүнде ажылдарны кылыптарга, ында ажылдакчыларның чурттаар бажыңнары, кызыл-булуң, эсли-садик болгаш оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдары бар. Ферма механизастаттынган.

Фермада ам бо хүннерде мурнунда-ла ажылдап турган дуржулгалыг кижилер ажылдап турар. Оларның аразында хөй чылдарда ажылдаан дуржулгалыг саанчы, СЭКП райкомунуң кежигүнү, кодээ Советтиң депутады Р. К. Куулярның ажылы мактаддыг. Ол чүгле бодунуң онаашкан ажылынга кызымаккай эвес, а коллективтиң хөй-нииити амыдыралынга ооң киржилгези улуг.

Ферманың инектеринден бо хүннерде 56 инек төрээн. Төрүттүнген бызаалардан 6 бызаа өлген. Ол бызааларның кандыг чылдагаан-биле өлгенин тодарадыры-биле лабораторияже алгаш барган. Ооң чылдагааны ам-даа тодараттынмаан.

Бызааларга сүттен өңгүде суланы чарбалааш, ооң суун болгаш шайны чуданнааш хайындырып берип турар. Төрүттүнген бызааларны ай санында деңзилеп турар. Ында бызаа ажаакчылары Т. С. Куулар, Х. Б. Куулар олар багай эвес ажылдап турар.

Хүнде ниитизи-биле 410 килограмм сүттү саап ап, ооң иштинден 293 килограммны күрүнеге дужаап, артканнарын бызааларга бээр, совхозтуң иштики чарыгдалынга ажыглап турар.

Инектерни ам бо хүннерде чер оъткарып кадарбышаан, оларга немелде чемнерни берип турар. Ында сиген, чарба болгаш саваң бар. Ынчангаш сүт саалдазын оон-даа көвүдедириниң аргалары бар. Ында инек тарыыр пункт ажылдап, тарып боозадырынга ажылын кылып турар.

Ындыг-даа болза ол коллектив бот-орулга-чарылгалыг ажылдаарынче кирбээн. Ол дугайында ферма эргелекчизи мынчаар чугаалады:

— Бистиң амгы туруп турар байдалывысты көрүп тургаш кирер дээр чорду. Ол дугайында совхозте чугаа чоруп турар. Ферманың нииити ажылдалының санаашкыннарын кылып, бот-орулга-чарылгаже кирери-биле белеткел ажылдарын кылып турар.

Ферма симменталь уксаалыг аныяк инектер-биле чаартынган чүве болганда, эде тургустунуушкуннуң депшилгелиг чаа аргаларының бир хевири болур ол аргаже ферманы дарый кирип, ажылды чаа ёзу-биле организастаары негеттинип турар.

Николай ДАЖИНМАА.

ЧУРУКТАРДА: ферманың саанчылары: Р. С. Кужугет биле Д. Б. Монгуш.
Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

СОРУУН, СОНУУРГАЛЫН КӨДҮРЕР

Кызыл районнуң Кунгуртугда «Тере-Хөл» совхозка 23 чыл иштинде малчыннап ажылдап келдим. Сөөлгү үеде чылгычылап тур мен. Совхозтуң ажыл-херектери, эң ылаңгыя мал ажылы-биле чоок таныш болгаш, бодумнуң бодалдарымны илередиксээдим. Кижи бүрүзү бодунуң бодал-сагыжын чон-биле үлежири ажыл-ишке ажыктыг боор деп бодаар-дыр мен.

1988 чылда «Тере-Хөл» совхоз бот-орулга-чарылга-биле ажылдап эгелээн. Ажыл-агыйның удуртуруунуң бо депшилгелиг аргазынче шилчээни кижилерниң бот-идепкейлиг чоруун көдүрген. Ажылдың бүдүрүкчүлүүн канчаар бедитсе эки, ажылды канчап дээштиг кылдыр организастаза чогуурул деп чугаа-соот бистиң аравыска бо-ла үнүп кээр. Эде тургустунуушкуннуң салдары боомнувусту кирип, идепкейивисти көдүрду.

Бистиң совхозта эки-ле шуудавайн турар айтырыгның бирээзи — ажылдап турар кижилерниң, эң ылаңгыя малчыннарның социал байдалынче дамай сагышты салып, ону экижидер дээш практиктиг хемчеглерни албайн турары. Чижээлээрге, чылгы ажылы совхозтуң экономиказында эскү черни ээлей берген. А чылгы тургузар турум кыштаг чок. Чылгычылар чай, кыш дивес майгынга чурттап, көжүп чоруур. Черлер кезип, малчыннарның хөй кадарып каапкан одарларынга чылгыны күзеттеп турар-дыр бис. Чүгле чайын Тарыстың мурнуу арыазының девискээринге кирер арга бар. Чылгы совхозта мал ажылының дээре дээн адырынга санадып туоза-даа, ында четпестер хөй. Ооң бир чижээ белерден кулуннарны чедир албайн турары. Кулуннарның өлүп хораар чоруу кызырылбастаан. Ажыл-агыйның бо адырының ажылын улам экижидер дизе, чылгычыларның ажылдап, чурттап турар байдалын экижидип, чылгы малды азырап өстүрериниң аргаларын, арга-дуржулгазын өөренип көрүп, ажылдың алыс төнчү түңнели дээш кижилерниң сонуургалдыг чоруун көдүрериниң оруктарын дилээр болза чугула.

«Тере-Хөл» совхозтуң даргаларының бригадирлериниң сөзү чаңгыс. Малчыннаар кижилер тывылбас-тыр дээр. Совхоз бүдүрүлгезинге аныяктар хөйү-биле киришпейн турар адыр чок. Ада-өгбезиниң ажыл-ижин уламчылап, малда ажылдап турар аныяктар база бар. Оларга «Күш-ажылчы шылгарал» деп медальдың эдилекчизи чылгычы Александр Оранскийни, хойжулар Андрей Дангыр-оол, Альберт Намгай дээш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалды болур-чогууру-биле тургузуп бээр болза, аныяктар чүге малчыннап ажылдавас деп. Кол-ла чүве ол ажылды үндезини-биле эде тургузары, аныяктарның сонуургалын, күзелин көдүрери. Мааа өг-бүле керээзи-биле ажылдаары дөгүмчелиг боор деп бодаар мен.

Бистиң совхозтуң удуртукчулары, специалистери чон аразынче кирип ажылдавайн келген. Олар кабинет стилинден чарлып чадашкан. Чон аразынче кирбээн, дааңдырган ажылын үгбаан дээш партия комитединиң кежигүннериниң чартыы кезиин бо чылдың февраль айда болган хуралга совхозтуң коммунистери солуур ужурга таварышкан. Шынаа кодээ Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы эш Эрескен алды чыл иштинде хойжу бригадаларже барбаан болган. Эң ылаңгыя Балыктыгда малчыннарже. Алдан хар чоокшулаан-даа болзумза, 100 километр ажыр ырак черде Тарысче ажып, кадарган малымны одарладып турар-дыр мен. Эрескен дарга аныяк кижи ышкажыл. Күүсском даргалап келгеш чылдарының иштинде канчап Балыктыгже чедип шыдаваан ол? Удуртукчуларның талазындан шак мындыг чорук ынчаар «удуртуру» оларны чоннуң хүн бүрүде амыдыралындан хоорук, бөөлүг ажылчын кижилерниң сагыш-сеткилин, чүткүлүн, ажыл-агыйның чер-черде байдалы-биле совхозтуң ажыл-ижиниң организациязында, чорудулгазында четпестер чылдан чылче катаптап келген.

Бо чылын бистиң совхозка кыштаглаашкын ындыг-ла эки эвес эрткен. Ниитиниң малын хүр кыш ажырарынга хөй чарыгдалдарны үндүрген. Ол колдуунда эрткен чайын мал чемин четчир хемчээлдиг кылдыр белеткеп албаанывыстан болган. Чарыгдалдар колдуунда мал чемин өскээртен садап, сөөртүрүнге үнген болгай. 1987 чылда совхоз мал чеми белеткээр планын 50 хуу бичии ажыр күүсеткен. Мен бодаарымга, эрткен чайын оъткиген үнмээн эвес, үнген. Ону кезип, белеткеп алырынга ажылды организастааны багай болган. Бо сөстерге бадыткал кылдыр дараазында чижекти көргүзейн. Эрткен чайын чылгычы Эрес-оол Сат сиген кезер аът машиназын ажыглап тургаш, Каргы хойжу бригадазының шупту малчыннарының белеткээни хире хемчээлдиг сигенни оглу-биле кады белеткээн. Чаңгыс бо чижек сигенни четчир курлавырлыг кылдыр белеткеп алыр аргазы эрткен чайын турганын көргүскен-дир. Балыктыгда бригадаа машина-техника ажыглавайн, хол кадыыры-биле сигенни кезип, четчир кылдыр белеткеп алган. Оон ыңай, малдың чайгы семиртилгезин ырак Тарыс хемче, аът-малым коштап алгаш, көжүп эрттирип турар. Аңаа бодаарга, Каргы бригадазы бир аңгы байдалда. Машина-техниканы долузу-биле ажыглап турар. Ынчалзажок сиген-шарбинжин четчир кылдыр белеткеп албаан. Мал чемниниң белеткелинге Каргының малчыннарының киржилгези эвээш. Малдың чайгы семиртилгезин машина-техника оруу эдерип эрттирер хөөн база оларда бар. Мен бодаарымга, Каргы-биле Балыктыг бригадаларының малчыннарының аразында харылзааны быжыктырып, бот-боттарының арга-дуржулгазын солуштурары-биле ужуражыышкыннарны эрттирип турар болза ажыктыг. Бо талазы-биле база совхозта партия организациязы, мал ажылының специалистери чедир ажылдавайн турар.

Ажыл-агыйны экономиктиг аргаларның дузазы-биле башкарарынче кичээнгейни партия биле чазак сөөлгү үеде шыңгыы угландырып келди. Политиктиг, экономиктиг өөредиилге совхозтуң төвүнде эртип турар-даа болза, малчыннарның аразында ам-даа таныылваан, эреңгей. Ажылды канчаар кылырын, бүдүрген продукциявыстың өртек-үнезин бат бүрүнгээр билип, алызы барып чүү хире шалыңны алыры тодаргай болза, кижиниң холу туттунгур болур.

Ниитиниң ажыл-ижин бүдүрүп чорумда, мээң сагыш-сеткилимни дүвүредип келир чүүлдерни бижидим. Совхозтуң мал ажылының айтырыгларын сайгарып, экижидеринге малчын мээң санал-оналым дөгүм боор деп идегээр-дир мен.

Аракчаа ОЧУР.
Чылгычы.

КАЖААДАН БАЗА ХАМААРЖЫР

Малдың продуктулуг чоруун бедидеринге, баш санын өстүреринге шынарлыг кажаа-хораа база улуг ужур-дузалыг. Ону кайы хамаанчок черге тудуп болбас. Мааа чижек кылдыр мен кыштаамда кажааның дугайын бижип көрейн. Бо кыштаамда 1979 чылдан бээр чурттап тур мен. Бо-ла үениң дургузунда хайгаарап келгеним чүү болганыл дээрге, кажаа ишти черле кургавас-тыр. Ооң даштындан иштинден малгаштап, чаап, бус үндүрер хоолайын узадып, кыскаладып, черле чүнү кылбадым дээр. Түңнел чок. Кажаа иштиниң бузун үндүр тыртпас-тыр.

Мен бодаарымга бо кажааны шын эвес туткан. Ооң иштиүргүлчү өл-шык турарының чылдагааны, хат аайы-биле узун дургаар туткан. Доора туткан болза эки. Хаттың хадыыр чери хөй. Мындыг өл-шык кажаага чүгле чаш хураган эвес, а улуг хөй безин аарыыр, аскактаар, эмигерни ышкып, өлүр боор-дур.

Кашпыдай ЧИГЖИТ.
«Найырал» совхозтуң хойжузу.

«ЧЕТТИРДИМ» ДИВЕС

Шагаан-Арыг хоорайда чаңгыс столовая бар. Ооң белеткеп турар чеминиң шынары дыка багай. Шизи ажыт, амдан чок. Пловтуң рызы кургады кадып калган болур, эъди кезүлбес. Ооң чылдагааны-биле кижилерниң садып алган чеминиң деңкезин чуундуже үнер. Ону ниитиниң чемненилге чериниң директору Раиса Любимова күрүне машиназынга бажыынче дажыглап ап турар. Чүге дээрге районуң бодунуң дузалал ажыл-агыйы чок.

Шагаан-Арыг столовазынга чеже-даа катап чемненгеш, кижилерниң столовая ажылдакчыларынга «Четтирдим» диген сөзүм чаңгыс-даа катап дыңнаан көрбээн мен.

Михаил КЫРГЫС.

Ажыглаңар: ажыктыг дуржулга

СҮТ ЫНДА ЧҮГЕ ХӨЙҮЛ?

Шак мындыг эге-биле бо чылдың апрель 8-те «Шын» солунга материалды парлаан бис. Ында автор Томск обласка «Сүт» деп программаны боттандырып турарында мурнакчы дуржулганың дугайында бижээн. Бөгүн ол-ла теманы уламчылап, ук областың Томск районунда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң «Рыбаловский» сүт комплекизиниң ажылының дуржулгазының дугайын комчукчуларга, бистиң республиканың агроүлетпүр каттыжыышкынының болгаш совхозтарның специалистеринге, удуртукчуларынга база малчыннарынга сонуургадывыл.

Ниитизи-биле Томск обласка кодээ ажыл-агыйны канчаар башкарып чорудар талазы-биле эртем албан черлери биле агроүлетпүр комитединиң кады ажылдап кылган сүмелери бар. Ында фермаларда (комплекстерде) саар инектиң санын, ооң уксаазын барымдаалап тургаш, ажылды организастаарын дыка тода бижип каан.

Бистерни — республиканың делегациязын «Рыбаловский» деп комплекске эккелген. Ол комплекс Томск хоорайдан ырак эвесте турар. Ында эът-сүт угланыышкынныг мал бар. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң директору Александр Кондратьевич Ивлев биске комплексти таныштырды. Чүү дээр боор, ында коллектив улуг: 800 кижи ажылдап турар. Эрткен чылын күрүнеге 5600 тонна сүттү дужааган, бо беш чылдың төнчүзүнде чылда-ла 10000 тонннаны садар апаар. Моон алгаш көөрге перспективазы аажок улуг.

Комплексте малчыннар бажыңы бар. Телевилел ёзугаар тудуп каан ийи каът бажыңда специалистерниң кабинеттери, зал, кижи эмнелгези, чунар бажың (сауна), эштир бас-сейн дээш хамык чүүлдер бар, магалыг-ла чорду. Ооң иштин арыг-силиг, хамык чүүлдерни дерип кылган.

— Бистер хөй сүт дээш үш кол угланыышкынныг ажылдап турар бис: мал чеми, селекция база кижи фактору — деп, директор тайылбырын эгелээн. Шын харын — бир кол чүүл — мал чеми. Оларда кайы хире ынчаш? Эрткен чылын комплексте бир инекке онаашытыр 25—26 чем единицазын белеткээн. Бисте каш шак ийик? Нииити республикада 10,5 чем единицазы болган. Чогум шынары багай дээрзин директор миннип чугаалады. Ынчангаш ооң шынарын экижидер талазы-биле чер ажылдыгларга (цехке) чагыг киирген улус болду. Совхозтуң специалистери ол талазы-биле ам өөренип көрүп турар. Хамыктың мурнунда чер ажылының структуразын өскерткен. Ниитизи-биле 9200 гектар тарылга шөлдүг, ооң иштинде мал чеми биле тараа культураларының шөлү барык деңнели. 1987 чылда мал чеми тарыыр шөлүнүң 15 хуузунга чочак-тараа олурткаш, оон 1000 тонннаны белеткеп алган. Тарааны база мал чеминге хөйү-биле херегле турар.

Мурнунда мал чеминге сигенни эвээшти ажыглап турган. Ам ону көвүдеткен, ону белеткээрде, салгынналдырып кургадып ап турар. А кукурузаны тараа өстүрериниң технологиязы-биле тарып өстүрер. Бисте база ам ындыг сорулга салдынган. Чүге дизе ооң чемин чокта силостаарга, сүт хөй болур, малга уксус кислотазын хөйнү бээр апаар. Кукурузаның үрезинин быштак чем чеде бээр кылдыр тарып өстүргеш, оон силостаар.

Мал чеминиң талазы-биле ол комплексте чаа чүүл тараа сенажын берип эгелээн. Ол чүл дээрге арбай, сула, чочак-тараа холуу. Ындыг сенажты эрткен чылын 6000 тонннаны белеткээн, бо чылын 8000 тонна чедирер деп сорулга салган.

База бир солун чүүл — хөй сүт алыр дээш, дазылында чемиштиг үнүштерни тарыырын көвүдеткен. Бир тонна сүтке бир тонна ындыг үнүштер онаажыр кылдыр ону тарып өстүрер. Мал чеминиң рационун шак ынчалдыр өскертип, чаартырга, сүт саалдазы бир инектен-не 3000 — 4000 килограмм чедир өзер деп санап турар улус болду.

А чайгы үеде база-ла эртемденнерниң, специалистерниң ажылдап кылганы ногаан конвейерге инектерни кадарып турар. Кыжын тургузу азыраар үези 245—273 хонук, а чайгы одарга 92—122 хонук турар. Чайын мал чеминиң схемазы мындыг: июнь айның 10-дан июль 1-ге чедир эрткен чылын тараан хөй чылдыг сигенниг шөлге кадарар, 100 саар инекке-ле 100 гектар онаажыр. Дараазында чочак-тарааны май 3-4-те, 10-15-те, оон июнь 1-2-де, 10-12-де тарааш, ол шөлдерге июль 1-ден август 12-ге чедир кадарар. Дараазында кукурузаны июнь 1-4-те, чочак-тараа, сула холумаан июль 10-12-де, рапсты июль 12-15 база 18-22-де тараан шөлдерге кадарар. Эң сөөлгү хуусаазы ноябрь 1-ге чедир.

«Рыбаловский» комплексте хөй сүт дээш демиселдиң ийиги негелдези — **уксаажыдылга** дээн бис. Ында амгы үеде 2050 инекти саап турар, а чыл төнчүзүнге чедир 2500, а беш чылдың төнчүзүнде 3400 баш чедер. Ол үеде бир инектен-не ортумаа-биле 4000 килограмм сүттү саар.

Амгы үеде инектерниң 80 хуузу экижиди уксаажыткан мал болуп турар. Хунажыннарны чүгле 400 килограмм чедерге ам тарып боозадыр. Комплексте кара-шокар инектер бар чорду. Оларны сөөлгү үеде голштин-фриз уксаалыг бугалар-биле хайнакташтырып турар. Оларның бызаалары үш ай назылыг тургаш, 300 килограмм чеде бээрин биске тайылбырладылар. Малды тарып боозадыры, боос инектерни, бызааларны ажаар азыраары, эмнээри — шупту-ла специалистерниң хайгааралында турар.

Хөй сүт дээш комплексте **бир кол чугула ажыл — кижи фактору.** Ында малчыннар бажыңы барын чугаалаан мен. Бир саанчыга 40—45 саар инек онаажыр. Сөөлгү чылдарда чаагайжыды туттунган 160 бажыңны нииити совхозта дужааган. Бо беш чылдың төнчүзүнге чедир малчыннарны шуптузун чаагайжыттынган бажыңнар-биле хандырар. Мал ажылында улус шуптузу 1984 чылдан бээр керээ-биле ажылдап турар. Специалистер база керээлиг коллективтерниң составынга кирер болгаш ажыл төлевирин нииити орулгадан хамааржыр. Саанчыларның айда ажыл төлевири 230 рубль. Аныяк малды өг-бүле керээзи-биле азырап турарлар база бар.

Комплексте кижилер-биле ажылдың бир эки чүүлү көргүзүглер хөй. Бир инектен сүт саалдазын саанчыларның ады-биле хүн бүрүде көргүзүп турар. Ол самбыраны кылып кааны аажок эптиг. Ында саанчыларның ат, фамилиязы, хожудап, мурнап турары деп үш көзенектиг. Көргүлерни айтырда үттээш, жилкада быжыглап каан үш-булуңчук хевирлиг ыяштар бар. Хожудап, мурнап турарын янзы-бүрү өңнүг будуктар-биле айтып каан. Бир эвес мурнап турар болза, демги үш-булуңчукту кызыл өңге аппарып каар, а озалдап турары кара өңнүг, ортузунда чоруп турарларын база бир өң-биле ынчаар айтыр. Бо схеманы делегацияның чамдык кежигүннери блокноттарында бижигилеп алган чүве. Ындыг схема бистиң республиканың фермаларынга база көстүп кээр боор деп идегел улуг. Ол ышкаш нииити комплексте саалданы айда, чыл эгезинде база эрткен чылдаазы-биле деңнеп көргүзүп турар.

Бир солун чүүл: комплексте бригада чөвүлелиниң составын бижээш, чөвүлелдиң хуралдазын бижип каан. Ол ышкаш саанчыларның ажылдаар турукжунда, инектериниң чанында инвентарь шкафтары бар. Ону бедүүн мээзадан кылгаш, даштын бичии саргарты өртедип каан. Ында малчынның дериг-херекселдерин, ажылчын хевин, ат, фамилиязын, стажын, класын, чылда саап алыр сүт планын, күүселдезин, айлар аайы-биле база чыл түңнели-биле айтып каан. Ол база дыка эптиг-дир дээрзин көрген бис.

Ажыл-ишчилерни аъш-чем-биле хандырар дээш продукцияны боттары болбаазырадыр, совхоз боду сүттен сметананы база творогту боттары кылыр. Амгы үеде совхоз төвүнде кондитер база суксун аймаа кылыр ийи цех бар. Оларның күжү — ээлчегде 500 килограмм кондитер чемин, 200 хааржак суксун аймаан кылып турар.

Совхозта сүт бүдүрүлгези орулгалыг, а эътти бүдүрери амдызында карыжалыг. Эрткен чылын орулгазы 2,5 млн. рубль болган. Амдызында бир хүнде 21 тонна сүттү дужаап турар. Бот-орулга-чарылганың негелдези-биле чурттаар дээр болза, хонукта 25 тоннаны дужаар болза, эки дээрзин директор тайылбырлады.

Ажыл-агый боду чылда-ла 1 млн. рубльди капитал салыышкынынга киириштирип турар. Ажылчыннарның хууда ажыл-агыйын деткиири-биле база кескү ажылдарны чорудуп келген. Механизаторларга сигенни 5 тонна, а тарааны 3 тонна чедир натура-биле төлеп берип турар.

Мал чеми белеткээр ийи цехтиг. База бир эскерген чүүлүм — кажааларда инекке чем салып бээр савалары чок, инектерниң дужунга чемни шала кырынга аңаа-ла төп бээр, оон ону бөлүп берип турар. Чүге ындыгыл дээрзин айтырарывыска, камналга дээш ындыг. Мурнунда хоошпалар турган харын. Оларны чыл бүрүде септээринге хөй материал болгаш акша-хереңги үнер деп тайылбырлаар болдулар. Ооң аңгыда инектерниң адаанга хирээнди чажар, ооң адаанда ыяш шала чок, бетон шала кырында кылыны 3-4 см хире резиналар чадып каан. Инек кажаазын одавас, малдың тынызы-биле чылыдар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, «Рыбаловский» комплексте күш-ажылды организастааны дыка эки. Ону бистиниге таарыштыр ажыглап болур аргалар бар дээш, чамдык чижектерни киирип тургаш, мында бижидим.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ТҮҢНЕЛ ИЙИ АҢГЫ. ЧҮГЕ?

«Мурнакчы» совхозтуң № 1 хойжу бригадазында малчыннарның ажылдап турары дески эвес. Оларның хоюнуң уксаазы, одар-белчири, суг-суггады-даа домей. Ол хиреде түңнел ийи аңгы. Кызыл-оол Хомушку, Аныы-оол Куулар, Чүгдүр Маңдараа, Михаил Шаңгыр, Арбай-оол Хертек олар чүс хойдан 83-тен 98 чедир хураганнарны доруктуруп турар. Төрүвес мал кадарчылары Александр Даржаа, Кылчаң-оол Хертек, Саая Бүрбүнүң кодааннарында мал-маган хүр.

А оларның кожалары Алексей Хертек, Адыг-оол Насык-оол, Владимир Хертек, Эрес-оол Ховалыг оларның кадарган малында хорамча бар.

Чүге ындыгыл! Харыысалга чогунда. Көргүзүглерни куду болгулаар малчыннарже черле совхозтуң специалистери, коллектив чөвүлелдери улуг кичээнгейни салза чогуур.

Сергей ОНДАР.
Бай-Тайга район.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

ХЕНДЕРГЕГЕ МАРГЫЛДАА

Күш-ажылдың болгаш спорттуң хоочуну чораан Тугаржап Тюлюшович Бегзиге тураскаадтан маргылдаа Хендерге суурга болуп эрткен. Хендергежилер ажылчынчы, бедүүн ажылчын чаңгыс чер чурттуун мөңгежидип, спортчу оюн-тоглааны эрттиргени солун болган.

Өөрүдеп келген мөге Орлан Кызыл-оол: «Успа-Хөлге тыыргыыш белетиеп тургаш танышып алган өңнүүмге тураскаадтан спортчу маргылдаага киржир дээш эртсын ажып келдим» — деп, чугаалап орду.

Хол бөмбүгүнге он алды эр, тос уруглар командалары киришкен. Чаа-Хөл, Өвүр, Баян-Кол, Кызыл, Элегес, Межегейден спортчулар четкилеп келген. Олар — Арыг-Үзүү, Иштии-Хем, Арысхан, Чодураа, Хайыракан суурларны санаваска безин Хендергеге баштай келген спортчу аалчылар-дыр.

Түңнелинде Шагаан-Арыг хоорайның «Динамо» командазы эр улустан бирги черни алган, ниитизинде шөлдүң ээлери, үшкүзүнде чодураажылар болган.

Уруглардан Баян-Кол, Шагаан-Арыг, Ак-Тал командалары дараалаштыр алганнар. Хол бөмбүүнге ниитизи-биле бирги черни «Динамо», ниитизин Ак-Тал, үшкүзүн Чодураа командалары ээлээннер.

«Эң эки халдакчы» деп тускай шаңналды «Динамонуң» анык ойнакчызы Андрей Куринов, уруглардан ындыг шаңналды Баян-Колдан Анна Сарээ алган.

Ийи хүн үргүлчүлээн хол бөмбүүнүң соонда алдан дөрт мөгениң хүрежи солун, көрүштүг эрткен. Оларның аразында республика, район-даа чемпионнары бар. Оларга Орлан Кызыл-оол (Өвүр), Чараш-оол Бегзи (Ак-Тал), Владимир Төгүс-оол (Арыг-Үзүү), Тимур Дамдын (Хайыракан) дээш кымнарны чок дээр.

Шыырак дөрт мөге арткан, Орлан Кызыл-оол, Тимур Дамдын онаглорын чиик ашкан, чемпион ат дээш хүрежир апарган. Орлан Кызыл-оолдуң дуржулгазы улуг, күш артык, деңзизи 110 кг ажыг, оон удурланыкчызы Хайыраканда түдүгжү Тимур Дамдын энир чылын хүрежип эгелээн, деңзизи 60 кг, кошпагайы хертыга дег. Ынчаан ол Арыг-Бажынга уштурлешкен, Хайыраканга шүүлгеш аът-биле шаңнаткан. Бо чылын Хайыраканга капитан Кечил-оол аттыг шаңнал дээш хүрешке шүүлген.

Улуг, бичи ийи мөге шөлче девип үнүп келгеннер. «Аарыкчылар» ийи мөгени хей-аът киирип турду. Олар баштай бот-боттарындан сестип пат-ла болдулар. Оон хары карак чивеш аразында бичии мөге чаңгыс тепкен. Чараш тиилелгени Тимур Дамдын чедип алган.

Болган маргылдааларга спорттуң хоочуннары Кызыл-оол Дөтпе, Арыш-оол Шыгжал, Кечил-оол Салчак, Евгений Оюн, Найдан-оол Доспан эки судьялап, оларны организастап эрттирген.

Бичии-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ДОКТААМАЛ ОЙНААРЫ ЧУГУЛА

Бистиң чуртувустуң бүгү бүрүзүнде спортчу лотерея билеттерин садып турар. Олар хөй сайгартыкар-ла болза, спорт түдүглерын хөйну кылыр. Күш-культура болгаш спорт кылып турар кижи саны көвүдээр. Лотерея билеттерин тарадып турар черлер көвүдеп, оон чаа хевирлери база тыптып кээп турар апарган. 1987 чылдың февральда «Спортпрогноз» деп спортчу лотереяның чаа хевири тывылган. Он бир ай иштинде Красноярскиниң зона эргелели ол билетти 1 млн. 22 муң 866 рубльге тараткан. Ооң иштинден 500 муң рубльди ойнап алыкчыларга төлеп берген.

Чаа билеттерни садып алгаш ойнап турар улустуң саны өскен. Спортка ынак кижи кайы-бир команданың шыырааш билгеш, ужуражылганың түңнелдерин баш удур бижип турар. Шын болурга-ла, ол кижи ойнап алган болур. Лотерея ойнакчылары командаларның 13 ужуражылгаларының түңнелин тывар ужурлуг. Командаларның данзызын спорт лотереяларының Кол эргелели болгаш «Спортпрогноз» лотереязының Бүгү-эвилел чөвүлели, спорт хевирлериниң аайы-биле тургустунган специалистерниң киржилгези-биле, спорт темазынга бижип турар журналистер болгаш спортлотонуң Кол эргелелиниң харысаалгалыг ажылдакчылары тодарадып азар. Тираж үнериинге чедир ийи неделя эрткенде пятница санында «Советский спорт» болгаш Красноярскиниң «Культура, спорт, отдых» деп солуннарга ооң программазын парлап турар.

Кол-ла чүве билеттерниң «БВ» кезээн долдургаш, «Спортпрогноз» болгаш «Спортлото» деп бижип кааш хааржактарже суптары эвес, хааржакта айтып каан хуусаадан орайтатпазы, оюнуң дүрүмүн билеттиң артыы талазында бижип каан, ону кичээнгейлиг номчуп алыры болур. Бир эвес ону шын эвес долдурар болзуңарза, боттарыңарны ойнап алыышкынга чедирбейн барып болур силер.

«Спортпрогноз» — шыгыы оюн. Ол ышкаш ойнаксанчыг. Ону ойнап турар кижи бүгү-ле спортчу медээлер-биле чепсегленген болур ужурлуг. Кым-на шилиндек командаларның оюнун үргүлчү көрүп турар болдур, ол кижи оюнуң канчаар төнерин догаадырып болур.

«Ойнавайн турар кижи чүү-даа ойнап албас». Ол черле шын. Бир эвес кандыг-бир кижи бирде ойнадыр, бирде ойнатпас болза, улуг-ла чедиишкин чок болур. Ону доктаамал ойнаар херек. Ынчап ойнакчыга бодунуң ойнаар системазы билдинип келир. Тираждан тираж чедир бодунуң ол системаң-биле ойнап чорупа турар болзуңза, сеелгүнде барып чедиишкин албан келир. Ол сээ бодуңуң күш-ажылың-дыр!

Совет спортка ажыктыг болзун дээш муң-муң кижилер Красноярск крайда спортчу лотереяларны ойнап турар. Спортчу лотереяларны саткашының соонда 50 хуузу ойнап алыкчыларга баар, а 50 хуузу Бүгү-делегей ареназынга совет спорттуң адын камгалаары-биле шилиндек команданы белеткээринге, маргылдаалар чорударыңа, спорт түдүглерынга чарыгдаттынар.

Эрткен чылын 151 кижи 500-тен өрү акшаны ойнадып алган. 10 000 рубльди 11 кижи ойнадып алган. Дөрт кижи оожур чокка машина садып алган.

«Спортпрогноз» лотереязын ойнаңар!

Геннадий АНАНКИН.

АНЫЯКТАРГА ӨӨРЕДИР

Хүрежип чоруур оолдарывыстың аразында ажы-чаң мөзүзүнүң талазы-биле кандыг кижилерни чок дээр. Бодун мактаар, хөөрээр, күжүнге ынанзэргенип эш-өөрүн доромчулаар, улустарны хүндүлеп билбес, ийи-чаңгыс шуглуникенде «чуур» дээш арагаже сундугарлар-даа бар.

Чылдагааны чүдел! Билдинир-ле болгай. Ажыг араганың эмденын холун эртир апканында, күжүнге мөңээргенип теереликенинде, мезиниң чаяап бергени ийи кызыл чудуруун чанып канында. Мөге кижи кезе-даа чоргаада кижизиг, улустарны хүндүлеп билир, ээлдек ажы-чаңныг болур ужурлуг. Бистиң аравыста хүндүлээчел эвес мөгелер бары хомуданчыг. Чамдыкта бичиденнига хүрежип чораан оолдарны көөрге, дыка-ла чаржынчыг. Боду бичии хирезинде улуг улусче шорлур. Ындыг ажы-чаңны чидиргеш, совет спортче хандыкшып, аңаа бүгү чүвени өөренип алгаш, чонунга чоргаарланып, аныяк салгалды өөредиринге улуг-хуузун киирери кижизидилге ажылынга чедирген салдары болур.

Мен бодаарымга, бирээде, хүрештиң киржикчизи кижи чоннуң национал спортунуң уламчылакчызы. Ынчангаш ол идик-хептин тааръштыр кылдыртыр ужурлуг. Ийиде, мөге кижи чүгле бодунуң аргазын, күжүн көргүзер эвес, ол шээндан тура туруп келген чоннуң оюнун көргүзер дээш сцена кырында ойнап турар артист-тир. Үште, мөге кижи бодунуң арга-дуржулгазын аныяктарга өөредир ужурлуг. Чаагай чаңчылдарга кижизиде, амыдырал-чурттаалгажа аныяктарны хаара тудуп, оларның хей-аъдын көдүрүп, культурлуг кижи болурун чедип алыр хүлээлгелиг.

Кызыл-оол МОНГУШ.
Сүт-Хөл суур.

ЖУРНАЛДЫ ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР

«64—Шыдыраа дочуулалы» деп журналдың кол редакторы гроссмейстер А. Е. Карпов биле интервью.

Шыдыраага хандыкшылдыгларга күзелдиинис-биле дыңнадып каал. «64—Шыдыраа дочуулалы» деп журналдың ажык чагыдылгазы бажыңнарга чедирип бээри-биле кады 1988 чылдың май айдан эгелээр. Ону 1989 болгаш оон соондаа чылдарда хостуу-биле азы кызыгаар чогу-биле чагыдып ап болур.

Ол журналдың кол редакторы А. Е. Карповка элээн каш айтырыглар салгаш, харылап бээрин дилээн бис.

— Анатолий Евгеньевич, журналды үндүрерииге Харылзаа министерствозу сеткил ханып таарзынган кире.

— Ийе, журналдың беш дугаар номеринге ССРЭ-ниң харылзаа министриниң бирги оралакчызы Г. Г. Кудрявцевке «Ажык чагыдылгга херек» деп ажык чагаа парладывыс. Аңаа журналды чагыдып алырынга бюрократсыг чоруктарга хамаарыштыр чижектерни киирген бис. Геннадий Георгиевичиден бистиң саналывысты өөренип көргеш, чагыдылганы кызыгаар чогу-биле чорударының дугайында харыны алган бис.

Сеткилиивисти дүвүредип чораан айтырыгны дүрген шиитпирлээни дээш Харылзаа министерствозунга өөрүп четтиргенивисти илергейлеп тур бис. Херек кырында номчукчулардан 60 номерни садып алдым, өскези меңээ, четпейн барды дээн хомудалдар эзээш эвес келир турган. Болуп эрткен улуг маргылдааларны чаңгыс номерге сыңыштырары берге. Бичии уругларны шыдырааага өөредир талазы-биле статья-рекомендацияларны өй-өйлеп берип турган бис. Журналдың шупту номерлерин садып ап четтикпезинге номчукчулар-даа, эң ылаңгыя ада-иелер хомудап турганнар. Алдарлыг педагог Б. Блюменфельдтиң бөлүк лекцияларын парлап тур бис. Ол база-ла кандыг-бир кижиге долу эвес болуру чадавас. Ол ышкаш «Делегейде эге кештерниң идеялары» деп рубриканың статьялары арзында харылзаалыг. Ажык-биле чугаалаарга, редакция-даа, номчукчуларга-даа хөй-хөй таарымча чок чүүлдер тургулаан. Ам бүгү-ле чүве эки болган.

— Ынчангаш кандыг-бир чагыкчы кижи харылзааның дужаалга-на салбырларынга баргаш журналды чагыдып ап болур ышкажыл!

— Ийе, кандыг-даа шаптык чокка күзээн-не кижи бо чылдың кайы-даа айындан чагыдып ап болур. Чагыдылга чорудуп турган айның бир чаазынга чедир чагыдылганы алгаш бижидер ужурлуг. Бир эвес июнь айның 1-ден эгелеп чагыдылганы алыр дээн болзуңза, май 1-ге чедир квитанцияны бижидип алыр ужурлуг.

— Оон-биле чергелештир редакцияның планы өскерлир бе!

— Чугаажок. Бис ам номерни доктаамал бижикчи кижиниң санынга планнап турар бис.

— Артып калган айларда редакцияның портфелин бакылап болур бе!

— Ынчанмайн канчаар, ажырбас. Ол-ла хевээр болуп эртип турар—Делегей кубогу, олимпиадалар дээн ышкаш улуг-улуг маргылдааларда репортежтар чорудары-ле кичээнгейни угландырар бис. Делегейде шыырак дээн гроссмейстерлер партияларын анализтеп тургаш, оон бээрлер. «Делегейде эге кештерниң идеялары», «Школа», «Лаборатория» дээн ышкаш өөредилге кезектери солун болуру чадавас. Гроссмейстерлерниң чогаадыкчы «аптаразы»-биле база таныштырар бис. Шыдыраада чаа-чаа кештерниң сайгарылгазының дугайында база чугаалап бээр бис. Шыдыраа теоргузунуң дугайында ээзин билдинип турар болгаш уттундурган арыннары-биле ужуралгаларны номчукчулар манап турар.

Амгы үеде шыдыраанын амыдыралында кол черни компьютер ээлеп турар. Ол адырның ажылдап кылганы чаа-чаа идеялары-биле «Кижи болгаш компьютер» деп рубрикага парлавышаан таныштырар бис. Ол ышкаш Агата Кристиниң тоожузунуң эгелери номчукчуларны хөөн чоктандырбас боор деп бодап турар мен.

Шыдыраага бодалга бодаарларның, бодалга тургузарларның «Эстетика талазы-биле зло» деп конкурсту массалыы-биле чорударынче кичээнгей салыр болзувусса, хөй кижини киириштирип болур деп бүзүреп турар мен. Барык-ла номер бүрүзүнде чагаалажып ойнаар күзелдиг улустуң адрестерин парлап турар бис. Чагаалажып ойнаар талазы-биле саналдар киирерге-ле он-он кижилер боттары ойнаар эштерин база өңнүктерин тыпкылап алыр. Номчукчуларның саналдарын, дыңнадыгларын, бир эвес солун болур-ла болза, журналдың арыннарынга чырыдарын кызыдар бис. Бо хүннерде гроссмейстерлерниң ассоциациязының дугайында, делегей чемпиону ат дээш маргылдаалар дугайында, дүрген ойнаар шыдыраа дугайында маргылдаалыг айтырыглар номчукчуларның кичээнгейинде турар. Сөөлгү айтырыг талазы-биле хөй-хөй айтырыглар кээп турар. Ынчангаш чартык шак контрольдуг ойнаары-биле шыдыраа дүрүмүн база парлаар бис. Оон-биле чергелештир шыдыраа ойнаар күзелдиг кижилерни журнал-биле идепкейлиг харылзажырынче чалап тур мен. Чагыдылганы чорудары мындыг: кайы-даа айдан эгелеп чыл төнчүзүнге чедир чагыдып ап болур. Июнь айдан декабрьга чедир өртээ 5 рубль 60 копеек. Чагыдылганы кандыг-даа харылзаа салбырынга, азы «Союзпечать» агентствозунга кылып болур. Журналдың индекзи —73506.

МАССАЛЫГ КИРИШКЕН

«Ак-Туруг» совхозтуң культура-спорт комплекизи тургустунгандан бээр доктаамал ажылдар кылдынып турары өөрүнчүг. Дыштаныр хүннер халас барбас апарган. Эрткен культурлуг дыштанылганын түңнелдери понедельник санында-ла совхозтуң эргеги хуралынга чугаалашып, четпестер бар болза ону дораан сайгарып, культура-спорт хемчеглерин эрттирген организацияларын боттарының отчёдун берип турары чаачыл апарган. Кол специалистер-даа, ону удуртуп-баштап турар кижилер-даа чаңчыгып калган.

Частың чылыг хүннери келген тудум, улустуң дашкаар үнүп селгүүстээри көвүдээн. Каяа-ла бичии маргылдаалар болу бээр болдур, чок аңаа баар. Чоокта чаа Ак-Туруг суурга боодалга маргылдаазы болган. Ону ДОСААФ эге организациязы белеткеп эрттирген. Суурнуң улуг, бичи чону аңаа чыылган. Мындыг улуг хемчээлдиг маргылдаа суурга болуп көрбээн. Аңаа 17 команда киришкен. Оларның аразында «дииң карааи часпас адар» анчылар-даа турган.

Бир-ле дутаарында Олег Бадыга удурткан Культура бажыңының адыгжылары «оыгулары» ээлепкен. Адыгжы бүрүзүнге үш шенелде болгаш беш ок-биле караны боолаары-биле үлеп берген.

Судьялар коллегиязы командаларның сан-түңүн протоколдарга бижиш, саннарын толазы-биле демдеглеп турган. «Дииң карааи часпас адар бис» дижир ыяш ажылдагый участогунуң даргазы Я. Сагаан, ында Совет күскомунуң командазының капитаны В. Анай-оол, исли-садтың тоолээзи «аныы» шоодаалыг М. Сержит-оол олар беш ок-биле чээрби сан безин чедир бээннер. «Чымыраарганда чаңна бар, чылбай сугда балыкла бар» дээн ышкаш «аарыкчыларның» сеткилинде сеадичиг чок культура ажылдакчызы О. Бады, кадээ Совет күскомунуң секретары Р. Дензин, совхозтуң дарганы Н. Хирбаа олар өскелерден ылгалып турган.

Херээжен адыгжылар аразындан бирги черни Раиса Дензин алгаш, өртектиг белек-биле шаңнаткан. Ийиги, үшкү черлерин саанчы Чойганмаа Маадыр-оол, Ак-Туруг школазының тоглээзи Алдынмаа Мактап олар ээлээн.

Эр улустан биргизин Намчал-оол Хирбаа, ийигизин Олег Бады, үшкүзүн Үчес Бурбучап тус-тузунда алгылааш, хүндүлел бижиктер болгаш өртектиг белектер-биле шаңнатканнар.

Маргылдаа үезинде ДОСААФ лотереяларын чыылгаш чогаа саткан. Маргылдааны организастап эрттирериниң ДОСААФ райкому улуг-хуузун киирген.

Сөөлгү үеде совхозта культура-спорт комплекизи дыштаныр хүннерин чөп ажыглаап, чон аразынга янзы-бүрү маргылдааларны эрттирип турары өөрүнчүг-дүр.

Бо чылдың эрткен айларында коллективтер аразынга хол бөмбүүнүң, шыдыраанын, бар кагарының маргылдааларын эрттиргилээн. Амгы үеде баскетбол, стол теннизи, хол бөмбүү, лапта маргылдаалары дыштаныр хүннери бүрүн-биле ээлеп кирипкен.

Ол ышкаш культура-спорт комплекизи Культура бажыңынга среда, суббота хүннеринде кежээлерни дискотека-биле эрттирип, ынаар чүгле аныяктарны эвес, элээдилерни хаара тутпушаан, янзы-бүрү темалыг кежээлерни, диспуттарны болгаш байырлал хүннерин эрттирери чаңчылчаан.

Улуг-хуу байырлалдарда агитавартиралар аайы-биле аът-чем делгелгелерин организастап, үнген-кирген чонга кылган чемин садып турар апарган.

Каадыр-оол БЕГЗИ.
Ак-Туругда уругларның музыка школазының директору.

«ШЫННЫҢ» ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалынга тураскаадкан «Шын» солуннуң шаңналы дээш хүреш «Хүреш» стадионга 14 шакта эгелээр.

Аңаа киржирин күзээн мөгелер хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединге кээп бижидерин чалап тур. Данзыны апрель 30-ге чедир тургузар.

Хүрежирин күзээн мөгелер болгаш мөге салыкчылары апрель 29-та 17 шакта «Совет Тываның 5 чылы» стадионга чыглыр.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ЧАРЛАЛДАР

КҮРҮНЕНИҢ КЫЗЫЛДА БАШКЫ ИНСТИТУДУ хүндүскү салбырының 1 курузунга дараазында тускай эртемнерге студентилер хүлээп алырын чарлап тур: математика, немелде тускай эртеми физика; физика, информатика болгаш санаалга техниказы; национал школага орус дыл болгаш литература; орус дыл, литература болгаш төрээн дыл, литература; биология, немелде тускай эртеми химия; география, немелде тускай эртеми биология; педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказы.

Киреринниң шылгалдаларын 1988 чылдың июль 16-дан 30-ге чедир дараазында тускай эртемнерге чорудар:

Математика тускай эртем, немелде тускай эртеми физика; физика, информатика болгаш санаалга техниказы —математикага (аас-биле), физикага (бижимел-биле), орус дыл болгаш литературага (эдертиг, чогаадыг). Национал школа доозукчуларынга — эдертиг. Кол шылгадыр эртеми—математика, физика.

Национал школага орус дыл болгаш литература тускай эртем —орус дыл болгаш литературага (аас-биле), орус дылга болгаш литературага (бижимел-биле), ССРЭ төөгүзүнге. Кол шылгадыр эртеми —орус дыл болгаш литература.

Орус дыл, литература болгаш төрээн дыл, литература тускай эртем —тыва дыл болгаш литературага (чогаадыг), тыва дыл болгаш литературага (аас-биле), орус дыл болгаш литературага (аас-биле), орус дыл болгаш литературага (чогаадыг). Шуптузу кол шылгадыр эртемнер болуп турар.

Биология тускай эртем, немелде тускай эртеми химия — биология (аас-биле), химияга (бижимел-биле), орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле). Кол шылгадыр эртемнери —биология, химия.

География болгаш биология тускай эртем — географияга (аас-биле), биологияга (аас-биле), орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле). Кол шылгадыр эртемнери — география, биология.

Педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказы тускай эртем —орус абитуриентилерге —орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле), орус дылга (аас-биле), математикага (аас-биле), ССРЭ төөгүзү. Кол шылгадыр эртемнери — орус дыл, орус дыл болгаш литература, математика.

Тыва абитуриентилерге—орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле), тыва дылга (аас-биле), математикага (аас-биле), ССРЭ төөгүзүнге. Кол шылгадыр эртемнери орус дыл болгаш литература, тыва дыл, математика.

Билдиришкиннерни июнь 25-тен июль 15-ке чедир дараазында документилерни ыяап кошкан турда хүлээп алыр: ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле), сөөлгү ажылдап турган азы өөренип турган черинден администрацияның бүзүреткени үш кижи ат салган характеристика (рекомендация), № 086-у майык өзүгаар эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептеринден үшта бижилге (ажылдап турган стажтыг кижилерге), 3х4 см хемчээлдиг сес фото-чуруу, паспортту болгаш шериг хүлээлгезинге хамаарылга дугайында документини боду эккеп көргүзер.

Ортумак школаны доозуп тургаш алдын (мөңгүн) медаль-биле, ортумак тускай өөредилге черин азы профессионал-техниктиг училищени кызыл дипломнуг доосканнар хүлээп алыр комиссияның доктаадып тургусканы чаңгыс шылгалда дужаар. «Беш» демдек алыр болза олар өске шылгалдаларны дужаавас болгаш дээди өөредилгеже черинге киир саналдар, а «дөрт» азы «үш» демдек алганда олар өске шылгалдаларны доозазын дужаар.

Документилерни дараазында адресте хүлээп ап турар: 667000, Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 36, хүлээп алыры комиссиязы.

В. И. ЛЕНИН АТТЫГ СОВЕТ УРУГЛАР ФОНДУЗУНУҢ ТЫВА САЛБЫРЫНЫҢ БАШТААР ЧЕРИ Тываның чурттаалга-соцбанкызының республика эргелелинде ада-иезиниң караактаашкынны чокка артып калган уругларга болгаш өскүс уругларга күш-ажылчы коллективтерниң болгаш хамаатыларның дузаламчызын хүлээп алыры-биле салбырның № 70701 санын ажытканын дыңнадып тур.

МЕТОДИКТИГ ДУЗА ЧЕДИРГЕН

Школа реформазының кол негелделериниң бирээзи башкылар бот-боттарының аразында быжыг харылзаалыг болуп, башкылаашкынның мурнакчы дуржулгазын нептереттишээн, өөреникчилерни быжыг билиг-биле чепсеглээри болур. Ону боттандырар дээш чоокта чаа Барыын-Хемчик районнуң Бижиктиг-Хая 8 чыл школазының башкыларынга методиктиг дузаны чедирери-биле районо инспектору Ондар Шожапович Доктуту биле Барлык ортумак школазының эге класстар башкыларының методиктиг каттыжыышкынының удуртукчузу Хөвеңмаа Сурүңовна Сарыглар кээп чораанныр. Олар 2-3 хүн дургузунда башкыларның кичээлдеринге олуржуп, башкылаашкын талазы-биле боттарының хөй чылдарда ажылдаан арга-дуржулгазындан ажыктыг, солун болгаш өөредиглиг чүүлдерни сүмелеишшаан, эге класс башкыларынга улуг дузаны база деткимчени көргүскеннер.

Хөвеңмаа Сурүңовна школаның эге класс башкылары Д. С. Кегел, З. Ч. Куулар, Э. С. Монгуш оларга эге класстарга кол эртемнерни башкылааарының арга-дуржулгазын, кичээлдерни эрттирериниң янзы-бүрү методиктиг аргаларын теория-даа, практика-даа талазы-биле айтып бербишээн, темалар аайы-биле кандыг көргүзүг материалдарын ажыглаары болгаш кичээлдерге белеткел үезинде башкының кандыг литератураларны, методиктиг дузаламчыларны ажыглап өөредирин көргүскен. Хоочун башкы Хөвеңмаа Сурүңовнаның удуртуп турар методкаттыжыышкыны районда эки ажылдыг методиктиг каттыжыышкыннарның санында кирип турар. Ол боду аныяк башкыларга байлак арга-дуржулгазын дамчыдып берип чоруур мурнакчы дагдыныкчыларның бирээзи.

Допар-оол ХОМУШКУ.

МӨҢГҮН-ТАЙГАЖЕ АЪТТАНЫПКАН

Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң чогаадыкчы планын өзүгаар чурукчулар С. Саая, В. Ховалыг, О. Ортун-оол, Х. Киров олар ыраккы Мөңгүн-Тайгаже аъттаныпкан. Республиканың Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, Тываның комсомол шаңналының лауреады Сарыг-оол Саяның чуруктарының делгелгези Мугур-Аксы суурга ажыттынар.

Мөңгүн-тайгажылар бодунуң чаңгыс чер чурттуу чурукчунуң ажылдары-биле бир дугаар долузу-биле таныжар аргалыг болурлар. Ук делгелгеде С. Саяның алдан хире шилиттинген ажылдары бар. Мөңгүн-Тайганың бедүүн болгаш маадырлыг ажыл-ишчилерин, чараш болгаш ширин бойдузу чурукчунуң чуруктарында. Көрүкчүлер оларны улуг сонуургал-биле көөрлер. «Кожавыс Мооль» деп серияның чуруктары—С. Саяның чогаадыкчы аян-чоруунуң түңнели.

Чурукчулар даглар да чурттап, ажылдап чоруур хойжулар, сарлыкчыларга чедерлер, боттарының чогаадыкчы ажылы-биле таныштырар.

Сергей ШААЛЫ.

Агаар

Республикага өскерлип кээп турар булуттаар, чамдык черлерге дымыраш чаъстаар. Соңгу-барыын угланыышкынныг хаттың дүргени 9—14, метр. Дүне 1—6 градус чылыг. Чамдык черлерге 0—5 градус соок.

Хүндүс 14—19 градус чылыг. Чамдык черлерге 7—12 градус чылыг. Кызылга өскерлип кээп турар булуттаар. Соңгу-барыын угланыышкынныг хаттың күжү секундада 9—14 метр. Дүне 4—6 градус чылыг. Хүндүс 15—17 градус чылыг болур.

Телевидение

АПРЕЛЬ 28-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Автограф». Үстүкү класс өөреникчилеринге литературлуг викторина. 9.50—11.30 — Бут бөмбүг. Олимпиада маргылдааларынга шилилге оюннар. ССРЭ биле Болгарияның шилиндек командалары. Эш хуузунуң ужуражыышкыны. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары. Чапсарда (10.35) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Агроүлетпүрнүң ажыл-херектери болгаш сагыш салыышкыннары» Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.15 — Марий АССР-ниң күрүнениң «Марий Эл» ыры-танцы ансамблиниң концерти. 17.05 — Эртем: теория, шенелде, практика. 17.35—«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.20 — Мультипликацияда элдептиг чүүлдер. Мультфильмнер. 18.40—«Кижи болгаш хоойлу». Чуртта өрт камгалалын тургусканнан бээр 70 чыл болганынга. 19.15 — Бөгүн делегейде. 19.30 — Бут бөмбүг. Эш хуузунуң ужуражыышкыны. ЧССР болгаш ССРЭ-ниң шилиндек командалары. ЧССР-ден дамчыдылга. 21.00 —«Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—00.00 —Эфирде музыка. Чапсарда (22.45)—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35—Бойдус эртеми. 4 класс. Кургаг черниң дириг амытаннарының болгаш үнүштериниң хөй хевирлери. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05—Испан дыл. 9.55 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Эртем-техниктиг революция амгы үеде. 10.35; 11.35—Физика. 7 класс. Сээң бажыңында электри. 11.05 — Испан дыл. 12.05 —«Чоруу чогуңгур кижи». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.10—Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.30 — Медээлер. 13.40 — 14.45 — «Карл Маркс. Аныяк чылдары» 3-кү сериязы. 18.00—Медээлер. 18.15 — Бут бөмбүг. Эш хуузунда ужуражыышкын. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Май 1-ге уткуштур». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Ритмиг гимнастика. 20.45—Улус аялгалары. 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—22.55—«Чоруу чогуңгур кижи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 —Медээлер. 18.15 —Бут бөмбүг. Эш хуузунда ужуражыышкын. Венгрия биле Англияның шилиндек командалары. 19.00 — «Кедээниң шагы». 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Кино

АПРЕЛЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ловкачи» 9.20, 11.10, 13.00, 17.10, 19.00, 20.30 (кинопанорама), киноклуб **«Легко ли быть молодым!», «Вам и не снилось»** 14.50, Бичии залга: **«Гулливер в стране великанов»** 10.00, 16.00, **«Белое солнце пустыни»** 11.50, 13.40, 17.30, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ну, погоди!» (6-9 үндүрүлге) 9.20, **«Айболит-66»** 10.40, 13.10, **«Сила любви»** 15.20, 18.00, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Акселератка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ганг, твои воды замутились» 12.30, 16.00, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Шура и просвирняк» 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүрномунуң өөредилге-курстар комбинады кедээ электрижидилгениң электромонтёрлер курстарынга өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. Өөредилге 1988 чылдың май 10-дан эгелээр. **Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр:** Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 1 «в», телефону — 6-14-80.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, өөредилге килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн барганда 2-32-75-же долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арнаазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекзи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыңы № 1.

Чагыг 2800 ТС—00675.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 101 (13701) | 1988 чылдың апрель 29, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 кеп.

АЖЫЛЧЫННАР БОЛГАШ КОЛХОЗЧУЛАР! АЖЫЛ-АГЫЙНЫ ЧОРУДАРЫНЫҢ ЧАА МЕТОДТАРЫН, КҮШ-АЖЫЛДЫ ОРГАНИЗАСТААРЫНЫҢ БОЛГАШ АҢАА ИДИГ БЭЭРИНИҢ ДЕПШИЛГЕЛИГ ХЕВИРЛЕРИН ДИДИМИ-БИЛЕ ШИҢГЭЭДИП АЛЫҢАР! МУРНАКЧЫ ДУРЖУЛГАНЫ, ЭКОНОМИКТИГ БИЛИГЛЕРНИ ШИҢГЭЭДИҢЕР!

(1988 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

Часкы хову ажылдары

ЧЭЭРБИНИ КЫЗЫРГАН

«Сукпак» совхозтуң № 2 трактор-хову бригадазының төвү. Улуг дүъш. Бажыңнар, тараа шаңы, техника, механизаторлар. Апрель 26-да часкы тарылгага кирер хамык техника мында чедип келген. Баштайгы агрегаттар черни болбаазырадып кирипкен.

Техниказын хынап турган механизаторларның аразындан бригадир Сергей Монгушту дораан-на тып алдывыс. Тарылгаже кирери тараажыга байырлал. Чэс бүрүзү мурнуузунга демей эвес болгулаар. А «Сукпактың» № 2 бригадазы часкы сезонче кандыг белеткелдиг, хөөннүг киргенил? Хамыктың мурнунда бир чаа чүүл бар — аренда керээзи-биле ажылдап эгелээн. Механизаторларга бо чаа чүүлдү совхозтуң специалистери ыяк өөреткен. Кол агроном баштаан төлээлер аренда керээзи-биле ажылды организастаарының дуржулгазын көрүп, шиңгээдип ап, Целиноградка чораан келген.

— Бо арганың ажыктыын бодаарыңга, хамык саназашкыннар бөдүүн апаар-дыр — деп, Сергей Бурлеевич Монгуш тайылбырлады. Чүү-даа болза бригада керээзи-биле ажылдап турган болгаш, бо чаа аргаже шилчиирин шоолугла бергедевээн.

Эрткен чылын бо-ла хову-шөлдерге, 2850 гектарга 30 кижи составтыг бригада ажылдап турган. Ам оларның чээрбизин кызырган. Коллективтиң кежигүннерин шилип алган. Ону бригада чөвүлелинге шиитпирлээн. Мурнуузунга бодаарга, ажылдың хемчээли иллеңне улгаткан.

Бо бригадада 2850 гектар шөлдү быжыглаан дээн бис, а оон иштинде 2000 гектарны интенсивтиг технология-биле тарыыр. Ооң бир гектарындан 14 центнер дүжүттү алырын планнаан. Оларның хову-шөлүнде суттат чок, ол ышкаш хөрзүннүң составы пат. Чаңгыс-ла арга: агротехниканың хамык чурумнарын ыяк сагыыры.

Шаңда кызыл-тастың чаагай үрезинин оваалланы берген чыдыр. Василий Сарыгларның удуртканы шаң ажылдакчылары ону хынамчалыг белеткээн. Ниитизи-биле 600 тонна үрезин бар, олар шуптузу бирги-ийиги класстыг. Апрель 27-ге чедир оон 400 тонназы хоранназ. Михаил Иванович Нестеренко хоочун ажылчын, үрезин хораннаар талазы-биле мастер апарган кижи дээрзин шаң эргелекчизи В. Сарыглар биле хоочун механизатор С. Монгуш чугаалады лар.

Шөлдерде чемиштиндиргени эрткен күзүн база чажып төктеп, а бо чылын үрезин чалжарда база кызы ажыглаар.

Бригадада техникадан чүлерин быжыглааныл, канчаар белеткеп алганнарыл? Сес тракторлуг, бирээзи К-701, а артканнары Т-150. Оларда кожуг машиналарын четчелээн. Боттары септеп белеткеп алган. Бо ажылга бригаданың кежигүннери шупту идепкейлиг, шуут-ла ажыл шагы, дыштаныр хүн дивейн кириш кен. Күзүн дүжүт ажаар 10 комбайныг. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ажылдың хемчээли улгаткан, кижилериниң саны кызырылган. Ажылды шыдаар бе? Шыдаар деп салаан, бригаданың кежигүннери ынчалдыр шиитпирлээн.

Бии-Хемде А. Калягинниң бригадазында ажылдың хемчээли оларнындан-даа улуг дээрзин Сергей Бурлеевич чугаа казында айытты. Ийет, мурнакчы дуржулга улусту кыйгырар, хей-ат киирер. Улус ону эдере бээр. Бир эки чүүл ол.

«Сукпактың» № 2 бригадазы керээ ёзугаар бо чылын 270 муң рубль орулганы киирер, а чарыгдалын 220 муң рубль кылдыр санап көрген. Коллективте чүгле механизаторлар эвес, харын поварлар, кывар-чаар чүүл сөөртүр автомашинаның чолаачызы база-ла бригаданың кежигүннери. Ол ышкаш агрономиста ажыл төлевири база-ла хову бригадаларының киирген ниити орулгазындан хамааржыр.

Бригада чек системазы-биле ажылдаар. Бригадирниң документизинде аптечкалар, хову турлаан септээринге чарыгдалдар кестүп келген. А механизатор бүрүзүнде санажылга дептери бар.

— Бис ам хамык-ла чүүлдү совхозтан садып алгаш, алган продукциявысты совхозувуска садар бис. Чижээ, 1 килограмм тарааны күрүнеге садарга, оон өртээ 12 кепеек, а бистиң ону совхозка садар өртээвис 9 кепеек болур. Ажыл-агый ону күрүнеге саткаш, ылгалын иштики херегледерге чарыгдаар — деп, ам 26 часкы сезонче кирген механизатор Соскур Допааевич Монгуш тайылбырлады.

Аренда керээзиниң негелдези шынаар болгаш теми. Чижээ, бригаданың бир тракторун септээр графиги саадап берген болза, ол дээш коллектив бодунуң карманындан төлээр апаар. Ынчангаш бригаданың улузу бот-боттунга дузалажыр, техника бичии-даа туруушкун кылбас ужурлуг. Үжен кижиниң оруунга он кижи ажылдап деп, чүве анаа эвес херек. Ындыг болганда, часкы тарылга үезинде механизаторларның ажылдаар шагы иллеңне узаар апаар.

Бригаданың кежигүннери керээде айыткан бүгү-ле чүүлдерни кылып шыдаарынга бүзүрелдиг. Чүге дизе, олар боттарынга ынанып турар.

«Сукпактың» хову-шөлдериниң хөрзүнү элезиннелчек. Ынчангаш ону хаттан, суглан үрелбес кылдыр ажыглаары эң кол сорулга деп, специалистер база тараажылар санап турар. Черни чүгле чалгын чок андазыннар-биле андарар.

Күзүн андарган черлерде ам кыыр-сиген аажок үнүп турар. Ынчангаш № 1, 2-даа бригадаларның кежигүннери тарылга шөлүнден ону арыглаар дээш черни болбаазырадып турарлар.

Механизаторларның аъш-чем хандырылгазы эки-даа дээрзин боттарывыс бүзүреп көрген бис. Чем шынарлыг, өртээ чиик.

«Сукпак» совхозтуң хову-шөлдеринде механизаторларга чораыш, четпес деп көрген чүүлүвүс — эң ылангыя № 2 бригада төвүн ам-даа чедир белеткеп доостаан чорду. Ийиде, кывар-чаар материалдар сөөртүр автомашина саадап эккеп турарын бригадир С. Б. Монгуш черле хомудап турду. Бригада төвүнден ырак эвесте деи ажылдыр чер болбаазырадып турар ийи механизаторнуң бирээзи Василий Михайлович Потылицынның кывар-чаар чүүлү төнгеи, трактору анаа тур. Чүгле ол хүн эвес, а ооң мурнунда база саадаан.

Часкы сезонунң баштайгы хүннеринден эгелээш-ле, хамык ажыл тода, шак механизм дег ыяк болуру күзенчиг.

Севен ХЕРТЕК.
Бистиң корр.

ЧУРУКТАРДА: тракторист Опан-оол Хомушку биле Кара-оол Доңдур (үстүнде); адаанда Василий Потылицын биле Константин Никифоров.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Көдээ тудугларда

ДОЛУ КҮШ-БИЛЕ

СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг улуг дээш калбарган социалистиг чарышка киришпишаан, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының Эрзинде АКМК-зының коллективи бо чылдың бирги кварталын чединиишкинниг дооскаш, апрель айның планныг даалгаларын күүседири дээш күженниишкинниг ажылдап турар. Коллектив бирги кварталда 374 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр планын 110,7 хуу күүседип, 40 муң рубльдиң ажылдарын пландан ажыр кылган. Чуртталга тудуунга 386 дөрбелчин метрин ажыглаалгага кирер турган, 415 дөрбелчин метр шөлдүг чуртталга бажыңнарын кылган. Ооң планы 107,5 хуу күүседиттинген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүзүнүң планы 119 хууга боттанган, эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге өзүлде 25,5 хуу болган.

АКМК коллективи 34 муң рубльдиң арыг орулгазын ажылдап киирип алыр турган, 40 муң рубльдиң орулгазын алган.

Бирги кварталдың түңнели-биле «Чаа орук» совхозта Александр Данмааның удурткан тудугжу бригада планныг даалгазын барык 140 хуу күүседип, колоннаның тудугжу бригадаларының аразында социалистиг чарышка тиилекчи болган. Ийиги черде «Нарын» совхозка тудуглар кылып турар Владимир Хумбуниң удурткан бригадазы даалгазын 138 хуу күүсеткен. Данияя Совиның бригадазы планныг даалгазын 127,7 хуу күүсеткеш, макталга база төлептиг болган. Социалистиг чарыштың негелделерин ёзугаар мурнакчы бригадаларга шаңнал-макталды тывыскан.

Коллективтиң чединиишкиннерин хандырган мурнакчыларга тудугжулар Игорь Муна, Роман Ынаалай, Дмитрий Куңгаа, Семен Седип, Меңгүн-оол Сержэдар, чолаачылар Меңгүн-оол Кензей, Юрий Ламажап, Отгун Магывал, тракторист Чырындай Лакпаев, Анатолий Сагды оларны болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Чедип алган чедиишкиннер-биле чергелештир коллективтиң улам ыңайгы бурунгаарлаашкынынга шаптыктап турар чүүлдер, бергедээшкиннер, четпестер база бар. Кывар-чаар материалдар, ылаңгыя бензин доктаамал үзүктелиишкиннинг, колонна бирги кварталда өске организацияларга өреиг боор келген. Амгы үеде колоннага каттыжыышкынның талазындан кывар-чаар чүүлдер фондузу-биле дузалавас болза, бирги чартык чылдың болгаш ниитизи-биле чылдың планныг даалгаларын күүседиринге бергедээшкиннер тургустунар. Баян-Колда ыяш белеткеп турар черде чугаа ажыглаар ыяштың төнүп турары-биле ыяш диңдирер пилорама долу күчүзү-биле ажылдавайн келген.

Ол ышкаш Эрзин АКМК-зының коллективинде корум-чурумнуң байдалы бүгү талалыг эде тургустунуушкунунуң негелделеринге ам-даа ырак-те дүгүшпес. Янзы-бүрү корум-чурум үрээшкиннери дээш 4 кижи милицияга хемчээн көрдүрген, ийи чолаачы эзирик чораш КАИ ажылдакчыларынга туттурган. Бо чорук коллективте арагалаашкынга эптеш чок чорук тургустунмааның көргүзүп турар. Чылдагаан чок ажыл шагы үзер, прогулдаар чоруктар эртеи чылдаазындан кызырылбайн келген. Ажылга озалдап кээр, эрте чоруй баар чоруктар-биле тодаргай демисел илеревейн турар. Ылангыя тууйбу цегинде ажылдап турарларның ажылын организастааны чаңгыс деңнелинден ашпаан шагының ажыглалы дыка куду.

АКМК-да күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга хөй-нити организацияларының ролю куду боор артпышаан. Оларның кылып чорудары-биле планнаан чүүлдери саазын кырында артып турар. Профэвилел комитеди администрация-биле кады чамдык хемчеглерни ап турза-даа, оларның дээштиг четпес боор турарын байдал бадыткап турар.

Ооң-биле чергелештир тудугларның шынарынче кичээнгейни күштелдирери онза чугула. Бирги кварталда дужааттынган тудугларның шынары куду деп чүвени шынар комиссиязы тодараткан болгаш мооң соңгаар ол комиссия ажылын шыңгыырадырын хүлээнген. Тудугжуларның билиг-мергежилин бедидериниң эргежок чугулазын бо чорук база бадыткап турар. Ынчангаш тудугжуларның билиг-мергежилин бедидер талазы-биле боттуг ажыл чорувайн, разрядтар, мергежилдер тывыыр талазы-биле өөредилгени организаставаан.

АКМК-ның коллективи бергедээшкиннерин, четпестерин ажып эртип, долу күш-биле, бүгү негелделерге дүүштүр ажылдап шыдаар деп чүвени чединиишкиннер көргүзүп турар, чогум-на оларга даянгаш, улам бурунгаарлаарының аргаларын тургузуп болур.

Агаа ХЕРТЕК.

ҮЛЕТПҮРГЕ ШЫНАРЛЫГ ЧИГ ЭТ

«Берлик» совхозтуң өшкүзүнүң хөй кезиин Алаш хемниң ындыы талазында турар. Хемниң дожу дүжүп батпазда, ында өшкүнү тыргып дооскаш, дүгүн сөөртүп алыры-биле ажыл-агыйның удуртукчулары хемчеглерни ап турар. Ынчангаш Аксы-Барлык, Хөңделең салбырларындан база совхоз төвүнден хөй кижини бо ажылче эвилелдээн. Амдыгаа чедир 2400 ажыг өшкүнү кыргааш, оон 2600 килограмм дүктү алган. Ниитизи-биле совхозтуң бир өшкүзүнүң дүгү 1 килограмм ажып турар.

Дадар-оол Ооржак, Сегды Күжүгет, Болат-оол Хомушку олар бир өшкүден 1,1—1,3 килограмм чедир дүктү кыргып ап, социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткилээн.

Хоюг-оол МОНГУШ.
Барыын-Хемчик район.

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1988 чылдың май 7-ни ажыл хүнү кылдыр санаарын доктааткан.

Май 7-де ажылдааны дээш ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга дыштаныр өске хүнү бээр азы күштүг болуп турар хоойлуда көрдүнген чурум болгаш негелде ёзугаар төлевирин чорудар. Ажылдакчының күзээни-биле ол хүнү шөлээ хүннерин төлээри ышкаш ындыг чурум-биле чыл санында алыр төлевирлиг шөлээзинге немеп болур.

КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭ. ООҢ РОЛЮ

Социалистиг демократияны улам хаңылаткан, бүдүрүлгелериниң болгаш каттыжыышкыннарның ажыл-агыйның бот-туcкайлаң чоруун күштелдирген, күш-ажылчы коллективтерниң бүрүн эргелерин калбарткан амгы үеде коллективтиг керээниң ролю улам өскен. Шынап-ла, коллективтиг керээниң ачызында күш-ажылчы коллективтер бүдүрүлге, экономиктиг болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээжиринге киржип турар.

Нииты ажыглаалдың автотранспорт ажылдакчылары ажыл-агыйны башкарарының чаа аргаларынче республикада бир дугаар шилчээн. Ол шилчилге 1987 чылдың январь 1-де болган.

А 1987 чылдың октябрь 1-ден эгелеп нииты ажыглаалдың автотранспорт бүдүрүлгелери болгаш организациялары күш-ажыл төлевириниң чаа байдалдарынче шилчээн. Коллективтиг керээлер күүселдезиниң база чаа коллективтиг керээлер хүлээп алыр талазы-биле хуралдарны болгаш конференцияларны эрттирген. Автобүдүрүлгелериниң удуртукчуларының база профкомнар даргаларының хөй нүрүүзү коллективтиг керээ ёзугаар ажылдарны харыысалгалыг чорутканын эрткен хуралдар көргүскен.

Ниитизи-биле алырга, «Тыва автотранс» каттыжыышкынының бүдүрүлгелери эрткен чылын чүък сөөртүлгезиниң, пассажир аргыштырылгазының хемчээлиниң, үлетпүр продукциязын сайгарар, чонга ачы-дуза чедирер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле планныг онаалдаларын күүседипкен. Эрткен чылын 291,9 тонна бензин, 381,2 тонна дизель одаар чүүл, 4588 тонна хөмүр-даш, 2925 муң киловатт-шак электри энергиязы камнап алдынган. Экономиктиг ажыктыы 66,4 муң рубль 143 чогаадыкчы саналдарны бүдүрүлгеге нептереткен.

Коллективтиг керээде көрдүнген хүлээлгелер күүселдези канчаар күүседиттингенил? Каттыжыышкынны ниитизи-биле алыр болза, хүлээлгелер күүселдези шору. Ынчалза-даа чамдык бүдүрүлгелерде коллективтиг керээде көрдүнген хүлээлгелер күүселдези багай боор турар. Чижээ, Чадаана АТБ-зи хүлээлгезин деңгүп-ле 62,8 хуу күүсеткен. Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгези хүлээлгелерин база күүсетпейн барган. Күрүне планының күүселдезин хандырар талазы-биле коллективтиг керээде көрдүнген хүлээлгелерин Ак-Довурактың болгаш Кызылдың № 2 автобүдүрүлгелери күүсеткилээн.

Каттыжыышкынның он бир бүдүрүлгелери болгаш организациялары чамдык көргүзүглер талазы-биле онаалдаларын күүседип шыдавайн барган. Керээде чардынган сөөртүлге хемчээлин Шагаан-Арыг АТБ-зи, 1 рубль орулгага онааштыр чарыгдалдар өскени-биле арыг орулга киирип алыр планын Хову-Аксы АТБ-зи күүсетпейн барган. Кызылда чүък сөөртүр автобүдүрүлге одаар чүүл камналгазын чедип албаан болгаш тонна-километрниң бот-үнезин улгаттырган. Чадаана АТБ-зи пассажирлер аргыштырар, чүък база пассажир сээрылгазының хемчээлин күүсетпээн, чүък сөөртүрүнүң болгаш пассажир аргыштырарының бот-үнезин, автосептелге заводу бүдүрүп турар продукциязының бот-үнезин улгаттырган.

Кызылда саваланып каан чүък сөөртүр конторанның коллективи керээде чардынган планнарын күүсетпээн болгаш чүък чудурерде база чүък дүжүрерде автомобильдерниң анаа туруушкуннарын болдурган. Күрүне планнарын күүседиринче күш-ажылчы коллективтерни мобилизастаавышаан, ажыл-агыйны башкарарының амгы байдалдарында бүдүрүлгениң чамдык айтырыгларын хоойлу-дүрүмге дүүштүр чорударынга коллективтиг керээ чугула хевир болуп турар.

Социалистиг чарышты хевирлер болгаш сайзыраңгай мыдар талазы-биле күш-ажылчы коллектив-биле бүдүрүлгениң администрациязының аразында алган хүлээлгелериниң дыка хөйү күүсеттинмейн турар. Ындыг коллективтерге Чадаана (директору В. В. Поздеев, профком даргазы Ю. С. Хомушку), Хову-Аксы (Е. Ф. Есин, В. П. Евланов) АТБ-лери хамааржыр. Чадаана АТБ-зинде септелгеде ажылдап турар ажылчыннарны социалистиг чарышта хаара тутпаан. Хову-Аксы АТБ эрткен чылын социалистиг чарыштың түңнелдерин ында-хаая үндүрүп турган.

Эртемниң болгаш техниканың чединиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы, күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарын нептередир талазы-биле коллективтиг керээде көрдүнген хүлээлгелерни каттыжыышкын ниитизи-биле 72,8 хуу күүсеткен. Бо талазы-биле ажыл Чадаана, Шагаан-Арыг, Кызылдың пассажир автобүдүрүлгелеринде куду деңнелде тургустунган. Пассажир АТБ-зи эрткен чылын план ёзугаар 35 чаа техниканы нептередир турган, чүгле 20-ни нептереткен.

Амгы үеде автотранспорт бүдүрүлгелеринде күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бериишкинниң коллективтиг хевирлерин, бригадаларда бот-орулга-чарылганы болгаш бригада керээзин нептередип турар. Ооң-биле чергелештир ажылдаар черлерниң аттестациязын база чорудуп турар. Бо ажыл ам-даа үргүлчүлевишаан.

Улгаттырган тариф төлевиринче болгаш шалың хемчээлинче шилчип турар үеде ажылчыннарның тарифин доктаадырын эрттирип тура, Чадаана АТБ-зинге автобус септелгезинге кылганын барымдаалап төлээр ажылды доктаадырда Кызылдың пассажир АТБ-зинге (директору В. В. Бойко, профком даргазы В. В. Зубков) хажыдыышкыннарны болдурган. Шагаан-Арыг, Чадаана, Хову-Аксы, Ак-Довурак база Кызылдың пассажир АТБ-лери ажылдаар черлер аттестациязын мынчага чедир доозуп чадашкан.

Күш-ажыл камгалалының дугайында чугаалавайн барып болбас. Бо талазы-биле алган хүлээлгелер куду деңнелде артпышаан. Ак-Довурак, Хову-Аксы, Чадаана АТБ-лери күш-ажыл камгалалының талазы-биле хемчеглерни нептерединге үндүрүп берген акша-хөреңгини долу ажыглавайн турар. Каттыжыышкын ниитизи-биле 4 муң ажыг рубльди чедир ажыглавайн барган.

Бо үстүнде адааным бүдүрүлгелерниң удуртукчулары күш-ажыл камгалалының, ажылчы чоннарның кадыкшылын камгалаарының айтырыгларынче чогуур кичээнгейни салбайн келген. Маңаа мындыг чижекти киирип көрейн. Кызылда № 1 автобүдүрүлгениң администрациязы-биле чолаачылар аразынга мындыг маргылдаа үнген. Кызыл—Абакан, Ак-Довурак—Абаза аразында ажылдап турар чолаачыларга кылганын барымдаалап төлээр ажыл төлевиринден 10 хуу хемчээлдиг шаңнал акшазын материалдыг шаңнал-мактаар фондудан төлээр кылдыр коллективтиг керээге бижээн турган. Автобүдүрүлгениң администрациязы коллективтиг керээде бижиттинген бо чүүлдү хажыткаш, эрткен чылдың июнь 1-ден эгелеп шимчээшкин графиги сагааны дээш шаңнал акшазын төлээрин кыш чок болдурган. Автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылчыннарының профэвилел обкому бо айтырыгны сайгарып көөр ужурге таварышкан. № 1 АТБ-ның (директору Б. Н. Стрельников, профком даргазы Е. Ф. Захаренко) администрациязы чолаачыларга шаңнал акшазын төлээр ужурга таварышкан.

Коллективтиг керээлерниң негелделерин бүдүрүлгелерниң удуртукчулары албан күүсеткен турарын чедип алыр талазы-биле профэвилел комитеттери принципиалдыг чоруун көргүспейн турар. Бурунгу кижилерге харыысалга хүлээдир дугайында бүрүн эргелерин профэвилел комитеттери долузу-биле ажыглап шыдавайн турар.

Серафима ДУШИНИНА,
автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылчыннарының профэвилел обкомунуң секретары.

КИЖИ ДУГАЙЫ УТТУНДУРГАН

«Шын» болгаш «Улуг-Хем» солуннарның рейдизи

Бо чылын тараажының мааңаа чазы эрте моорлап келген. Тайга эдээ черлериниң безин хары арыы берген. Тараа шөлдери доозуналып чыдар апарган. Улуг-Хем районнуң механизаторлары чаштырылгаже кирериниң кес кырында келген.

Рейд бригадазының кежигүннери бир-ле дугаарында «Улуг-Хая» совхозтуң Дүжүт аттыг комсомолчу-аныяктарның Баян-Колда бригадазынга келдивис. Районнуң чер ажылдыгларының улуг шуулганы бо совхозка болган, аңаа Тэрээн чурту элбек дүжүт-биле өөртүрүнүң дугайында ажыл-агыйның профэвилел комитединиң даргазы Василий Ламажай, директор Начын-оол Балчый-оол олар чугаалап турган.

Апрель 26-да мааңаа келирибиске, бригада шык базырыышкынын доозупкан болду. Бригадир Сүктер-оол Кызыл-оол даартазында тараа чаштырылгазын эгелээриниң белеткел ажылдарын удуртуп, Улуг-Артче чорупкан. Салбыр агрономуу Анай-оол Ангакпан болгаш повар Галина Мунзук олар-биле чугаалаштывыс.

Бо бригадага ам дерт хоңдур ъът келбээн болду. Совхозта ниитиниң чемненилге чериниң эргелекчизи Содунам-оол Шерап Арыг-Бажы бригадазында инек ъъди бар диген. Оозу чыдый берген болган.

Механизаторларның удуур-чыдар өрээлдеринге кире бээривиске, артында довураксыг болду. Шаараш соңгалардан кирген элезин шала кырында куурара берген чыдыр. Олурар сандайлар-даа чок. Совхозтуң Арыг-Бажы бригадазында байдал бо ончаан. Кижиниң түр-даа чурттаар чери орап-савага демейлешкек болур чүве ыйнаан! Радио, телевизор дугайында чугаалаан-даа херек чок. Солун-сеткүүл, стол оюннары чайы-даа бригадада көзүлбеди. Бот-орулга-чарылга үезинде кижини чымыштыг күш-ажылче кыйгырган чиңгир-кызыл лозуң-плакат чок.

Арыг-Бажы бригадазының столоваязынга кире бээривиске, поварлар биске чаржый берген агжагар сеектер көргүсту. Ону артында негере берген. Инек ъъди бар деп турган чүвези бо ышкажыл! Механизаторлар ону чиирлиниң орнунга каша чиир бис дишкен. А кашаны сүтке холуй хайындырар болгай, үс, чигир база каар. Ол продуктулар мында шуут чок. Довурак-доозунга ажылдап күнээр кижилерни чүгле сугга хайындырган рис-биле чемгерерге таарыжыр бе!

Совхозтуң боттарының ажылчыннарынга хамаарылгазы ол хире багай турда, Юрий Конгаа, Владимир Шектар-оол, Александр Бүрбү, Алаш-оол Хүүракпан болгаш өскелер-даа часкы хову ажылдарын бедик темп-биле чорудуп турар. Хоочун механизатор Меңге Бора-Тараа оглу Эрес-биле өг-бүле звенозун тургускаш, 40 гектар шөлге картофельди өстүрер болган. Мында эки чүүлдер эвээш эвес, чүгле ол бүгү кижи дугайында сагыш салыышкын-биле хандыртынмааны харааданчыг.

«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа бригадазынга кээривиске күчүлүг Т-150 тракторлар ажыл чок турду.

— Кызылга септедирге мындыг боор-дур — деп, Сандан Кызыл-оол хомудаан сеткилин илеретти.—Кажан черле механизатор бистерге бүзүрел эглип келир чүве. Артык кезектерни бергеш, боттарыңар кылып алыңар дээн болза, бо тракторлар дегере мааңаа эвес, чогуур черинге ажыл бүдүрүп турар ийик.

Лаазын Кок-оолдуң бригадазында звено удуртукчузу Чалбаа Кызыл-оол үрелген тракторунуң валын солчурунга дузалашкан тур.

— Демнежип ажылдаары бистиң механизаторларывыстың бижиттинмээн хоойлузу апарган —деп, бригадир-агроном Алексей Ондар биске чугаалады. —Шупту тенчү түңнел дээш ажылдап турар болгай бис.

Бригаданың аъш-чем-биле хандырылгазы эки, кескү агитация-биле дериттингени багай эвес болду. Механизаторлар бот-орулга-чарылганы саазын кырында эвес, херек кырында боттандырып турар, бо талазы-биле билии өскелериниңден артык.

Кара-Чыраа бригадазы эрткен чылын чүгле «ҮТКА 25 чылы» совхозта эвес, районда дээре көргүзүглерлиг болган. Мында Сүүр-оол Данзы-Белекке удурткан бригада гектардан-на 25,2 центнер дүжүттү ажаап алган. Районнуң өске бригадалары интенсивтиг технологияны ажыглаан шөлдериндеи ол хире бедик дүжүт ап шыдаваан.

— Эрткен күзүн бо чылдың дүжүдүнге онаашты 500 хире гектар черге минералдыг чемишчиңдилгени ажыглаан бис — деп, Сүүр-оол Ондарович биске чугаалады.

Бо дээрге интенсивтиг технология-биле тараа өстүрериниң бир кол негелдезин күүсеткени-дир. Ону сагып турар «ҮТКА 25 чылы» совхозта эвес, районда чок болгай. Кара-Чырааның механизаторлары эр-хейлер!

Элдеп чүве: ажыл-агый талазы экижип турар хире, ынчалза-даа кижилерниң амыдырал-чурттаалгазынче каа көрнү бээрге, байдал баксырай бээр. Механизаторларның удуур-чыдар өрээлдерин, кызыл-булуңун көөр дээривиске, дөрт экиктиң дөртээлдиринде улуг кара шоочалар асылып каан болду. Аштакчы дүлгүүрлерин Арыг-Үзүүнде бажыңында уттуп каапкаш келген болган. Ооң уттуучалы чоп-даа ышкаш болду. Чүге дээрге механизаторлар аңаа хонмайн турар. Хүндүс ажылдааш, дүне бажыңнарынга барып хонар. Аай-дедир машина ойладып турбайн, олар мааңаа хонуп дүжүп турган болза, ажыл оон-даа бүдүңгүр болур ийик.

Мында аъш-чем-биле хандырылга база чегей. Поварлар чоокку хойжу коданнардан бажы десиинчектээн хойгар дилеп чорук турар. Далган непеп ап чадашкан. Столоваяның хаарылдаттынмаан шаваалары будуттунмаан, каш метр клеёнка тывылбастаан. Ол хирезинде совхозтуң ажылчын кооперациязы республикада эң дээре дээн коллектив болгай!

Ажыл чежемейниң-даа чугула болза, шупту чүвениң бажынга кижи фактору турар ужурлуг. Долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээн сообуста, ажыл-агыйывыс үндезин чаартылгаларының оруунче чайгылыш чок кирген. А кижи дугайында сагыш салыышкынывыс биеэги хевээр-дир, харын-даа дорайтаан деп болгу дег. Хову турлаа — кижиниң түр чурттаар чери эвес, ол дээрге амыдыралдың уктазы — чымыштыг иш-биле холбашкан чер ышкажыл. Ынчангаш аңаа ажылдаарынга, дыштанырынга эң таарымчалыг байдалдар тургустунган турар ужурлуг.

Тодуг-догаа чурттаганың үндезинин салып турар тараажының адын холдары дыңзыг, туттунгур болзун дээш акша-көпеектиң-даа, амыр-дыштың-даа харамнанган херек чок.

Дудак ООРЖАК,
Улар-оол ДАГБА.
«Улуг-Хемниң» корреспонденттери.
Кодур-оол ОЮН.
Бистиң корреспондентивис.

Кужувус—найыралда

СУУР, ООҢ КИЖИЛЕРИ

1918 чылдың чайынында тергелиг аъттарлыг бөлүк орус кижилер чоон чүкче углай аккан, кылаң кара суглуг чеңге хемниң унунда хады болгаш хадыңнар үнген чевыс хавак кырынга үне хап (?) келгеннер. Демги кижилер аъттарындан, тергелеринден дүжүгүлээш, оларны баштап чорааны узун дурт-сынныг, семис мага-боттуг, кирбей салдыг кижиден кандыг чорлук болурун манагзынып, мурнунда хем эриинде алаак чедра арезы ырак-ырак хазек кара өглерже хөрүп көрүп турганнар. Чурттаксанчыг кайгамчык-ла чер! Хемниң оң талазында ногаан ээзим шыптыкан улуг-биче дөглер ялчырбелендир ынаар-ла шөйлүп чоруй барган, хемниң шынаазында оът-сиген хөлбең-йиндир чалгып чыдар, ооң солагай талазында кезек-кезек хову-шөлдерлиг, хеминде балык-байлаң, арга-эзиминде аң, куш, кат-чимис, мөөгү та кайы хире хөй чүве?! Узун, семис кижи ыңай-бээр кезек хөрөп көрүп туруп-туруп, алаакта кезек кара өглерже кымчызы-биле айыткаш:

— Силер маңаа бажың-балгат тудуп, сууржуң чурттаңар — дээрге, ырак Саян артындан көжүп келген ядыы орустар амыраап, могейип каапнар. Хадыңныг арга адаа алаакка оон эгелээш-ле чевыс доорбаш бажыңнар көстүп келген. Боттары ышкаш бора бедүүн кижилер боорга, чоок-кавының оюн, салчак кожууннарының араттары олар-биле чооккуулажып, барып, чогун алчып-бержип, чейгээр-ле харылзажы бергеннер. Кошкун амыдыралдыг чораан тыва араттар барза-барза, орус тараачыннардан үлегер ап, боттары бажың-балгат тудуп, суурнуң амыдыралче шилчип эгелээннер. Шак-ла ынчаар Сой-Бүрениниң оң талакы эриинге тус чер чурттуг тываларның Арыг-Бажы деп аддар алаагынга орус, тыва чурттакчыларлыг суур тургустунган. Суурнуң адын Владимировка деп адап каан. Суурнуң үндезилекчилериниң бирээзи тараачын Владимировтуң ады-биле суурнуң ады холбаалыг. Ол үеде хуу ажыл-агыйлыг турган-даа болза, кады чурттап эгелээн тыва араттар биле орус тараачыннарның аразында найыралы улам ханылап, быжыгып эгелээн.

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Владимировка суурдан дайынче чорутканнарның 25-и дайынның кадыг-берге тулчуушкуннарының үезинде амы-тынындан чарлып, маадырлыы-биле өлгеннер. Оларның аттарын суурнуң ортузунда тургускан мөңгү даштан кылган тураскаалда сиилбип бижээн. Ында орус, хакас, тыва владимировкажыларның аттарын кожа бижип каан.

1948 чыл. Маңаа Будённый аттыг колхоз организастаттынган. Колхозту тургускан болгаш аңаа баштай киргеннер база-ла кады-кожа чурттап келген орус тараачыннар, тыва араттар.

«Суурнуң тевээн салган бистиң өгбелеривис база бистер тыва чон-биле эп-найыралдыг, бар-чогуусту алчып-бержип, дем каттыжып, дузалажып чурттап келдивис. Мооң даа соңгаар ынчаар чурттаар, ажылдаар бис»—деп, колхоз шимчээшкининиң хоочуну, пенсионер Акулина Васильевна Шарыпова чугаалап орар.

Тывага баштайгы суурларның бирээзи боор Владимировка суурнуң бөгүнгү хүну-биле таныжыптаалыңар. Ол ам бедик механизастаттынган, хөй адырларлыг ажыл-агыйлыг болур Таңды районнуң «Россия» совхозунуң төвү. Совхоз тараа, эът, сүт бүдүрер угланыышкынныг. Владимировка суур чылдан чылче өзүп орар. Ийи каът Культура бажыңы, 180 уруглар турар чаа телевилел-биле туттунган ясли-сад, эмнелге, садыг четкилери чурттакчыларга бараан бооп турар. Эрткен чылын суурнуң төп кудумчуларын асфальтылаан. Бо чылын ында 520 өөреникчи өөренир ийи каът школаның тудуу эгелээн. Чурттакчы бажыңнарының тудуглары шуудап турар. 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы хууда бажың-биле хандырар деп партия, чазактың салган сорулгазынга хөй-ле кирген ээзи каш аныяк өг-бүлелер боттары бажың тудуп ап күзелин илереткен.

Владимировка — тургустунуу келгениңден бээр интернационалчы суур. Бөгүн ында чурттуң он ажыг нацияларының төлээлекчилери чурттап турар. Совхоз директору А. Б. Тыхеев — бурят, партбюро секретары В. К. Даржаа—тыва, кодээ Совет күүскомунуң даргазы Н. А. Артепова—орус болгаш оон-даа өске. Кол специалистер база-ла аңгы-аңгы улустарның төлээлекчилери.

Суурда интернационалчы өг-бүлелер хөй. Тыва уруг Галина Бугалдай бурят оол Дмитрий Эрдынеевке барган. Маргарита Саяты орус оол Федор Егоров-биле өөс-кежиктиг чурттап орарлар. Корей Ни Ке Ту биле тыва Вера Дажымай өг-бүле туткаңнар. Армян-орус, хакас-тыва үш-үш өг-бүлелер Владимировкада чурттап турар. Мордва, татар, немец кежигүннерлиг өг-бүлелер база бар.

— Өөм ишти Роза Монгуш-оолуң тергээн дылын билирим шору. Хөй дыл билир чорук чон-биле ажылдаарынга хелчок эптиг-дир—дээш совхоз директору уламчылай-дыр. — Бистиң суурда Бутанаевтерниң, Акбашевтерниң, Орешковтарның болгаш өске-даа өг-бүлелерге баар болзуңарза, үш дыл кырынга чугаалажырлар.

Шынап-ла, ындыг болду. Аныяк өг-бүле Алевтина, Артем Бутанаевтерниң бажыңынга баарывыска, бистиң-биле тывалажып чугаалашкаш, боттары хакастажырлар. Садик чоруп турар бичии оглу Семён тыва, орус дылдарга чугаалаарга билир.

Совхозтуң болгаш кодээ Советтиң девискээринде интернационалчы күш-ажылчы коллективтер хөй. Олар совхозтуң экономиказын быжыглаарынга үлүүн киирип турар. 1988 чылдың бирги кварталында күрүнеге эът садарының планын совхоз 117 хуу күүсеткен. Сүт дужаарының планы 127 хуу күүсеттинген. Бистиң кужувус — найыралда. Ооң тодаргай түңнели ол-дур.

Борис КУЖУГЕТ.
(Бистиң корр.)

ОТТУГ ЧЫЛДАР УТТУНДУРБАС

Ада-чурттуң Улуг дайынының төнген чылы ырап бер чок. Ынчалза-даа дайын киржикчизи чораан кижиге меңээ ол чылдар уттундурбас. Дайзын-биле бир дугаарында Москва чоогунга тулуштум. Москвадан фашистиг Германияның өг-шериин дедир сывыртап турганының үези чүве ол. Оон хоорай, суурларны хостажырынга киржиштим.

Ржев хоорайны хостаары кадыг-берге болган. Дайзын аңаа улуг күжүн мөөңнээн турган. А. Твардовскийниң «Ржев чанынга өлүрткен мен» деп сураглыг шүлүүн сактып келиңер. Тулчуушкуннар ол хире берге болган. Эжелекчилер кайы-даа хире удурланза, оларның камгалалын буза шаап, аткаарлаарынче албадапкан бис.

1944 чылдың август ай. Прибалтиканың № 2 фронтузунуң шериглери Рига хоорайны немец-фашистиг эжелекчилерден хостаар дээш бүрүңгээр шаап халдаашкынны эгелээн. Бистиң дивизиявыс Ригага чедир 40 хире километр чоокшулап келген. Кезек-кезек демнерлиг, арганактарлыг хову черде дайзынның шериглери быжыы-биле камгаланган болду. Бир тулчуушкун үезинде аар бажыгааткаш, госпитальга дыка үр эмнеттим. Сочиге эмнедип турумда, дайын төнген деп өөрүнчүг медээ келди.

Дайын соолгуде Омск областың бир кодээ районунга ажылдап турдум. 1962 чылда бо Владимировка суурга бистиң өг-бүлевис көжүп келген. Оон бээр 25 чыл иштинде трактористтеп ажылдадым. Шыдаар шаам-биле кызып ажылдап келдим. 1973 чылда «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаттым. Тергээн чуртувустуң аңгы-аңгы аймак-сөөк улустары-биле кады ажылдап, чурттап келдим. Ада-чурттуң Улуг дайынынга дайзынны тиилээнивистиң магадылалы —совет улустарның бузулбас найыралы. Ол дугайын аныяк-өскенге, ээдилерге кезээде чагып чоруур-дур мен.

Николай ТЕРЕНТЬЕВ.
Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну.

ЧУРУКТАРДА: Алевтина, Артём Бутанаевтер дөрт харлыг оглу Семён-биле.

Эмма Андреевна Бочкарева 1956 чылда Тюменьниң башкы училищезиниң күш-культура салбырын дооскаш, Тывага ажылдаары-биле келген. Владимировка ортумак школазында ол 30 чыл ажылдап турар. Өөредилге болгаш кижизидилге ажылынга көскү чедиишкиннерлиг болганы дээш «Улус өөредилгезиниң тергиини» деп хөрек демдээ-биле шаңнаткан. Э. А. Бочкарева —дагдыныкчы, дуржулгалыг башкы.

● Амгы үеде Владимировка суурда ийи каът Культура бажыны, 180 уруглар турар ясли-сад, эмнелге, садыг четкилери ажылдап турар. ● Суурда интернационалчы өг-бүлелер хөй ●

Партийжи амыдырал

ЧААРТЫЛГАЛАРЖЕ ДИДИМ ШЫМНЫГАР

«Школага, өөредилгеге болгаш кижизидилгеге хамаарышкан бүгү чүве эде тургустунуушкун-биле дорт холбашкан». Президиум столунуң баарынга астынган бо лозуң партия райкомунуң VIII пленумунуң хүн айтырыы-биле бүрүн чуулдежип турган. Аңаа «СЭКП ТК-ның «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чорун турарының база ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» доктаалын күүседир талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгалары» деп айтырыг дугайты илеткелди партия Улуг-Хем райкомунуң ийиги секретары Б. К. Камбаа кылган.

Дөрт чыл уламчылап келген школа реформазы районнуң амыдыралынга үндезин чаартылгаларны болдурган бе? Ам чуну кылза чогуурул? Райком секретары болгаш санал бергеннер бо айтырыгларга долу харыы бээрин оралдашкан. Амгы үеде районда башкылардан улус өөредилгезиниң тергииннери —28, улуг башкылар —3, методист-башкылар—2, кижизидикчи-методистер—4, а бир кижи РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы. Беш башкы ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаткан. Сөөлгү дөрт чылдың түңнелдери ындыг. Ооң мурнунда чүгле 87 башкы кижээлдерин ажык кылдыр чарлаан турган болза, ам ындыг башкылар саны 220 четкен.

Эде тургустунуушкунуң амгы үе-чадазында улус өөредилгезин сайзырадгайжыдары-биле кады экономиктиг болгаш юридиктиг бүгү өөредилгени чедир үнелеп көөр ужурлуг. Ниитилелдиң демократчыттаны школа директорларынга кадрларны боттары үндүрер, киирер эргени, саң-хөөңү боттары башкарар арганы берген. Бистиң амыдыралывыстың үндезинин апарган долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшалалыышкынче шилчилгениң үезинде башкыларның-даа, өөреникчилерниң-даа экономиктиг билиглер-биле чепсегленишкинин пленумга илеткелчи болгаш санал бергеннер эң чүгула деп көрген.

Школаларда кем-херек үүлгедиишкиннери Хайыраканда 6, Арыг-Бажында 5, Эйлиг-Хемде 3 катап өскен. Назы четпээннерниң үүлгедип турар бо херектери кем чок тенектенишкиннер эвес, аар кем-херектер болуп турар. Бо чорук школаларның башкылар коллективтериниң дуувуреллин болдурган. Ындыг багай чоруктарның чылдагааны чүдел? Дөзүнче хандыр көөр болза, школачыларның юридиктиг ниити билиглер чогунга кээп үзер. Маңаа милиция, суд, прокуратура органнары боттарының дузазын көргүзер ужурлуг. Район прокурорунуң азы улус шииткекчизиниң кодээ школаларга лекция номчуп чорап турганын кым көргени? Ооң кадында чүс алдан чедип турар ол ажылдакчыларның чүгле чээрбизин дээди эртемниг деп, прокурор Алы Ахметов саналынга хомудап чугаалаан.

Чамдык школаларда башкыларның өөреникчилерге берип турар билиглери-биле аттестатта демдектери карышкак. Арыг-Бажы, Ийи-Тал, Булуң-Терек школаларының доозукчуларындан чамдык өөреникчилер дээди, ортумак өөредилге черлеринче кириириниң экзаменнериниң үезинде улуг бергедээшкиннерге таваржып келген.

Районда башкыларның 134-ү партия кежигүннери. Чаартылгалар чорударынга оларның башкарыкчы ролю улуг. Коммунист башкылар чаа эгелээшкиннерже чүткүлдүг ажылдап турарлар.

Чурттуң чаартыкчы башкыларының арга-методтарын шиңгээдип ап, боттары чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар башкылар районда бар. Чижээ, Торгалыг школазында орус дыл башкызы Нина Кыргысовна Монгушту ап көрээли. Ооң өөреникчилери район олимпиадазынга 1, 2, 3 дугаар черлерни дөгерезин ээлээн. Шагаан-Арыг школазында химия башкызы Мария Ивановна Белоусованың каш чылдар бүгүнгээр школа доостурган өөреникчилериниң дыка хөйү ам боттары химия башкылары апарганы таварылга эвес. Ажылынга долузу-биле бердинген башкы бодунуң тускай эртеминге өөреникчилерни ол хире ынак хандыкшыткан-дыр.

Үндезин чаартылгалар үезинде частырыглар турбайн канчаар. Ынчалза-даа мынчаар чазып болур бе, ынчаш? Көрүңер даан: Чаа-Хөл школазынга багай өөредилгелиг өөреникчилерниң саны сөөлгү үш чылда дараалаштыр мынчаар өскен —7, 25, 91. Бо динамика ёзугаар алыр болза, бо чылын ол сан ийи чүс ажа бээр. Ол саннар херек кырында байдалга дугжуп турар бе?

Эң кыдыын сүрер чоруктуң өске талазын ап көрээли. Эйлиг-Хем школазы районга өөредилге хуузун 100 чедир илеткеп турган. Хем ол чарыында эрги школага ынча хуу өөредилгелиг болуру дээрге, шыырак чүве-ле! Херек кырында байдал кайын ындыг боор ийик. Ол дээрге хуу сүрүп ажылдаар чоруктуң уржуу-дур ийин.

«Ак-Туруг» совхозта партком секретары Мартыс Дапык пленумга бир дугаарында санал бергеш, ажыл-агыйның ийи школазында 1100 өөреникчиниң чүгле 9-у тергиин эки өөредилгелиг болганын чугаалаан. 122 өөреникчиниң-не чүгле бирээзи тергиин өөредилгелиг болган-дыр. Ак-Туруг болгаш Булуң-Терек школаларында байдал шынап-ла мындыг чүве болза, башкылар коллективтери өөреникчилерге ханы билиглерни бээр дээш кызып ажылдаваан ышкажыл! Совхоз ол ийи школаның өөреникчилериниң бүдүрүлге бригадалары-биле кээрээ чарып алганы мактанчыг. Ынчалза-даа интернатта школачыларга шайны курган сүт-биле сүттеп берип турарлар. Школаларның удуртукчулары совхозтан саар инектер ап алырын аазап-даа турган. А ол хилис эрткени ол бе?

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму улус өөредилгезиниң кадрларын чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарынче кыйгырган. Оон бээр ийи ай эрткен. Ооң шиитпирлерин боттуг ажыл-херектер-биле боттандырып турар коллективтер бар апарган. Чижээ, Чааты школазы. Ында школа кооперативи тургускан. Районнуң үлетпүр комбинады-биле школага чоннуң херегледжинге ажыглаар бараанннар бүдүрер дугайында кээрээ чардынган болгаш школа кооперативи продукцияны кылып эгелей берген. Ам школа буфедин кооперативтиг кафе кылыр айтырыгны өөренип көрүп турар.

— Февраль Пленумунуң соонда партия райкомунуң, райкүүскомунуң ажылдакчылары биске удаа-дараа кээп турар апарды — деп, ол школаның директору Кам-оол Кыргыс саналынга демдеглээн. А совхозувустуң тускай эртемниглери бисче ис баспас хевээр. Ындыг турбуже, бот-орулга-чарылгага үндезилеп, бызаалардан аңгыда, совхозтуң 30 инээн база азыраарын планнап турар бис.

Хоорайда 8 дугаар ПТУ-нуң доозукчуларынга хамаарылгалыг үндезини-биле өскерткениниң дугайын «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң удуртукчузу Леонид Ткаченконуң чугаалааны солун болган. Мооң мурнунда трест ук училищениң доозукчуларының билиин мергежилин чавыс деп чылдагааннап, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспайн келген. Ынчангаш трестиң системазынга доозукчулардан чүгле саннаг кижилер артар турду. 35 кижиден тургустунган сөөлгү доозукчуларны дөгерезин чаагайжыды туттунган ниити чуртталга черинде өрээлдер-биле хандырган. Дуржулгалыг шеверлекчини ажылындан шуут хостааш, доозукчу кыстарны аңаа даандырып каарга, олар хүнде 1,5 дөрбелчин метрниң шеверлел ажылдарын кылып турганындан ам 8 дөрбелчин метр чедире берген. Училищениң мурнуку чылдарда доозукчулары база чоорту трестиң шугумунче ээп кээп турар апарган.

Училищеде партия эге организациязының секретары Сүүр-оол Ондар аңаа 10 класс дооскан уруглар, оолдар хүлээп алырын практикалаар болза эки дээрзин демдеглээн. Өөреникчилер саны чедип алыр дээш-ле бээр кандыг-даа кижилерни чорудуп турары таарышпас. Оларның аразында мооң мурнунда үш училище дооскан бир оолдуң бары база таварылга эвес.

Районда школаларның материалдыг баазазы кошкак.

— Бистиң суурувуста 192 өөреникчиге ийи каът чаа школа тудуп турарынга өөрүвес аргавыс чок —деп, Эйлиг-Хем школазының директору Светлана Шожул-оол саналынга чугаалаан. — Ынчалза-даа ол шынар чок туттунуп турары чоокта чаа кылган хыналдадан илерээн. Тудугжулар ооң телевилелин дыка хажыткан. Чаа школаның одалга системазын шын эвес кылган. Школа ажыглалга кирбээнде-ле дидиреп эгелей бердивис.

Пленумга санал берген Маргарита Монгуш, Дадар-оол Данзын-оол, Кызыл-оол Шивидек, Александра Старченко олар болгаш өске-даа коммунистер школа реформазының боттанышкынында өске-даа четпестерге доктаап, партияның айтышкыннарынга харыы кылдыр идепкейлиг күш-ажылче дидими-биле шымныгып кирериниң дугайын чугаалап турганнар. Четпестерни эдип алырының аргалары тодараттынган.

Пленумнуң ажылынга СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи Л. С. Зорина киришкен болгаш идеология ажылында эде тургустунуушкун талазы-биле сорулгаларны чугаалаан.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаал хүлээп алган. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин болгаш аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаалаан чугаазында айтышкыннарны болгаш түңнелдерни күүседир талазы-биле 48 пунктулуг хемчеглер планнарын бадылаан.

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корреспондентизи).

ЭЗИРТПЕС СУКСУННАР ЦЕГИ

Кызылдың пиво заводунда шупту 182 кижи ажылдап турар. Оларның улуг кезии херээжелер. Чуртта калбарган эде тургустунуушкун үезинде кижи бүрүзү бодунуң ажыл кылып шыдаар шиизин шугдуунуп, чүгле бодунга эвес, а ниитилелге ажыктыг ажылды кылып шыдаарын бодап, ак сеткилдиг ажылдап, бүдүрүлгезиниң ажыл-херектеринге идепкейлиг киржири ол дей санап чоруур.

Пиво заводунуң коллективинде даандырган ажылынга ээ-харысаалгалыг, планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип турар мурнакчылар хөй. Шак мындыг мурнакчыларның бүдүрүкчүлүг ажыл-кижиниң ачызында бо чылдың бирги кварталында планныг онаалда чедиишкинниг күүсеттинген. Заводтуң ишчилери эрткен чылдың чайынындан эгелеп эзиртпес суксуннарның ассортиментизин калбартып, «Бахмаров», «Исинди», «Таргун», «Южанка» деп аттыг эзиртпес суксуннарны бүдүрүп эгелээн. Ол суксуннарның шынары даа эки, садыг аныкчылар-даа ол суксуннарны дораан садып ап турар.

Эзиртпес суксуннарның ассортиментизин ам-даа элбедип, чонну эзиртпес суксуннар-биле үзүктелиишкин чок хандырар сорулга-биле заводтуң күчүзүн улгаттырар бодап турар. Амгы үеде ооң күчүзү чылда 194 муң декалитр газтыг суг болгаш 45 муң декалитр квас бүдүрер. Бо суксуннарны бүдүрерин 310 муң декалитр чедирери көрдүнүп турар.

Бо хүннерде завод часкы, чайгы үелерде ажылдаарының байдалынче шилчээн. Бо чылдың апрель 1-ден эгелээш квасты доскааларга куткаш, садыг четкилеринче чорудар цех ажылдап эгелээн. Ийиги кварталда 91 муң декалитр эзиртпес суксуннарны, оон иштинде 19 муң декалитр квасты доскааларга куткаш, садыгларже чудуруп чорудар. Үшкү кварталда 95 муң декалитр эзиртпес суксуннарны, ооң иштинде 21 муң декалитр квасты бүдүрери планда көрдүнген.

Заводтуң участок, цех бүрүзүнде бүдүрүп турар продукцияның шынарын хынаар комиссияларның ажылы идепкейжээн. Чүге дээрге, заводтуң бүдүрүп турары эзиртпес суксуннарның шынары дыка куду болуп турарының дугайында четтиг хомудалдар чурттакчы чондан кончуг хөй кээп турар апарган. Шынар хынаар комиссия бүдүрүп үндүрген продукцияны хынап көрбээн шаанда, ону садыг четкилеринче чудуруп чорутпайн турар. Продукцияның шынарын экижидеринге бо база-ла дөгүм болуп турары чугаажок.

Амгы үеде кандыг-даа ажылга шынар айтырыы эде тургустунуушкунуң кол негелдези, бүгү чоннуң херээ апарган. Ынчангаш аъш-чем продуктуларын бүдүрүп, чоннуң херегленин хандырып турар бүдүрүлгелер продукциязының шынарынче доктаамал кичээнгейни салыры эргежок чугула дээрзин бодаары чугула.

Аңай-оол ДАРЖАА.

ЧАГЫГЛАР КИРИП ЭГЕЛЭЭН

Барыын-Хемчикте «Шекпээр» совхозтуң Аянгаты салбырында чоннуң аязы-бүрү херегленирин бүдүрер чазанычылар болгаш дарганнар звенозу тургустунган. Чазаныр, дарганнаар, ус-шевер үш кижи ол звенода ажылдап турар. Хөй чылдар иштинде ырак-узак оруктарга ажылдап, совхозтуң мурнакчы чолаачыларының бирээзи чораан коммунист Ооржак Шээжей-оолович Саган ук звенону удуртуп турар.

Хоочун чолаачы бир катап салбыр эргелекчизиниң ажылдаар черинге келгеш: «Чазаныр, узаныырынга ынак кижи мен. Салбырга чазаныр, дарганнаар черден организастап тургускаш, чонга херектиг аязы-бүрү эт-херекселдер кылып көрейин. Мени чолаачы ажылымдан хостап көрүңер» деп диилег кылган.

Ооң ол саналын салбыр эргелекчизи деткээш, ындыг звенону организастаарын Ооржак Сагаанга дааскан. Чазанырынга, дарганнаарынга хандыкшылдыг Маадыр-оол Монгуш, Достаң-оол Хомушку оларны эвилелдеп алгаш, звено тургузуп алган. «Шекпээр» совхозтуң директиязы ус-шеверлерни деткип, оларга чазаныр станокту база тускайлап берген.

Чоннуң хереглел бараанннарын бүдүрери-биле ук звено совхоз-биле кээрээ база чарып алган. Кээрээ ёзугаар өг ыяжы, шкаф, стол, сандай, сошге рамаларын, согааш, бала, хомут, дуга дээш кылыр ажылдар-ла хөй. Аязы-бүрү чагыглар хөйү-биле кирип эгелээн. Баштай кылдынган стол, сандайларны чон садып ап эгелээн. Оларның шынары эки.

Саая СҮРҮҢ.

«ЭЗЕҢГИДЕН ДҮШПЕС» ЧОЛААЧЫ

Чадаанада районнуң харылзаа белдириниң чолаачызы Владимир Кириллович Уваров бо бүдүрүлгеде 28 чыл ажылдап келген. Районнуң чурттакчылыг суурларының болгаш Чадаана хоорайның улуг, биче чурттакчылары ону кончуг таныыр. Ынчангаш ону кыштың соогунда, чайның изиинде «эзеңгиден дүшпес» чолаачы деп чон адай берген. Назы-хары дөгүй берген кижиге ырак-узак, кадыр-берт оруктарга чорууру ындыг-ла белен эвес болбайн аан. Ол чүгле Чөөн-Хемчик районнуң девискээринге почта чедирилгезин харыылап турар эвес, харын кожазы Өвүр, Сүт-Хөл районнарже база-ла үргүлчү чоруур.

Дуржулгалыг чолаачы чыл бүрүде хөй кывар-маар материалдарны, артык кезектерни камнап ап турар. Чүгле эрткен чылын безин 1051 литр бензинни, 348 рубльдиң артык кезектерин камнап алган. Мурнакчы чолаачы хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржип турар. Ол чолаачылар бригадазын ээзи каш чылдарда удуртуп келген. Улусчу контроль постузунуң удуртукчузу, хөй-ниити автоинспектор, дружинник хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

«Эзеңгиден дүшпес» чугурук аъттыг чолаачы бо чылын бедиткен социалистиг хүлээлгени алган.

Он ийиги беш чылдың үшкү чылында бодунга быжыглаан машиназын туруушкун чок ажылдадып, 80 муң километр орукту чүъктүг эртер, 1500 литр бензинни болгаш 500 рубльдиң артык кезектерин камнап алыр сорулганы ол салган.

Аракчаа ОНДАР.

ДЫНДАРГАЙ СУГ-БИЛЕ

Узбекистанның Самарканд хоорайдан автобус-биле чоруп ора, изигде бичии сепкерел алыр дээш тарылга шөлүнүң бугазының унунге доктаадывыс. Улус бүгү суунга сепкерел алыры-биле чүне берди. Мен көөрүмге, чаныбыста бир узбек кижи чер суггарып тур. Чанынга чедебергеш, көрүп турарымга, хензиг чылбас дыңдаргай суг аксын алган, хүүрек-биле уштап баштап тур. А улуг бугада халас агып чыдар улуг суг бар.

— Мындыг дыңдаргай суг-биле кажан-чежен бо черни суггарып доозар сен. Дүү халас агып чыдар сугнуң херээ чүл? Ооң-биле бо шөлүңнү чаа салыпсыңза, дораан доозуплаткай сен—дидим.

— Бажың чок кижи-дир сен! Улуг сугну чаа салыптарыңга хамык довураты суг шырбий шаап аппаар, чүгле сай, даш артар. Бо черни тарылга шөлүнден тарва кезээде үнер. Салгакчылар мени кым дээрил?! Хоралакчы дайзыны болур мен, бүгү төөгү! Бодуңнуң черинни-ле ынчаар үрегдеп чор, хоралакчы! Чоп тур сен, чор!—деп, меңээ дыка хорадап, кырымда-ле келди. Мен автобузумче маңнаптым.

Шаанда эрткен амыдырал ынчан сагыжымга дораан кирип келди. Он беш харлыымда чазын Чаа-Хөлдүң Терезин-Ховузунга бугадан хөй суг аксын алгаш, черни чаа суггарып турумда, бугга шамалы хөл келгеш, мени кымчы-биле орааштыр хаккан. «Хөй суг аксып алгаш, тарылга шөлү үрээр кончуг дайзын-дыр сен!» дээш, суумну дамыргай кылдыр бичииледи кагды. «Ам ынчаар болзуңза!» дээш, менче кымчызын аннып кагды.

Ам бодап көөрүмге, черни довурак албас кылдыр дыңдаргай суггарары тоң-на шын. Бисте, Тывада, суггарылга-биле муң-муң га тарылга шөлдерин үрээн. Суггатчылар хөй шөл суггаргаш, хөй акша алыр дээш үер-чайык суг салгаш, төөгүден бээр ажыглап келген тарылга шөлүнүң довураан шырбий шаптырып, сай биле даш арттырып турар.

«Барлык» совхозтуң төвүнден Аксы-Барлыкка чедир дооразы 2-3 км, узуну 10 км төөгүнүң тарылга шөлү үерледип суггарганындан тарылга шөлү эвес, сай-даштыг хову болу берген. Ол дээрге 3 муң ажыг гектар тарылга шөлү сандан үнген. Ында чүгле эрги бугаларның сомазы арткан. Үер-чайык суг аксын алгаш суггарганындан Бай-Тайгада дыка хөй тарылга шөлү үндүр бижиттинген. А бүгү республикада та чеже муң га эки тарылга шөлдерин ынчаар сандан үндүрген деп! Тываларның бижиттинмээн төөгүден бээр муң-муң чылдарда ажыглап келген чаагай дүжүттүг шөлдерин барып-барып амгы сайзыраңгай үеде боттарывыс өш-биле үреп, сандан үндүрүп турарывыс улуг бүруу. Бистиң келир үеде салгакчыларывыс эрги бугаларның изин көргеш, бисти бүвүннүг өгбелеривис дивес, «Бужар хоралакчылар!» деп болур.

Ам канчаарыл ынчаш?! Суггарылганың шынарын көргеш, суггарган шөлдү хүлээп алза чогуур. Кулак салган черде бичии-даа довурак шырбиттингеш, сай арткан болза суггатчыга төлевир бээр херек чок, үрегдекчи дээш шыгыы торгаар болза чогуур. Хөй суглуг улуг бугалның суун чеже-даа сумуннарга чаргаш, хөй суггатчылар тургузуп болур. Ындыг чуруму тургузар болза тарылга шөлүн меңгези-биле ажыглаар болгаш, бедик дүжүттү чыл бүрүде доктаамал алыр. Черни шаанда ынчаар суггаргаш, тывалар бир шак черден 40 барба тарааны севээп турган болгай.

Суггарылганың хыналдазын, шынарын агрономнар, суг инженерлери, хову бригадирлери бажы-биле харыылаар ужурлуг.

Дүү «Хат эрозиязы», «Суг эрозиязы» деп бойдус-кудайга шамнаар чорукту соксадыр болза эки. Тывада ындыг таварылга ховар эвес.

Феликс СЕГЛЕНМЕЙ.
Барыын-Хемчик район.

КООПЕРАТИВ: чаа дуржулга

Алгы-кеш эттээр станоктар чогаадыкчызы

Чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидеринге кооперативтер улуг ачы-дузаны чедирип болур деп чүвени практика көргүскен. Кооперативтерни тургузар талазы-биле өске черлерде ажылды хайгаарап, арга-дуржулгазын көрүп көрген, бо ажылды Өвүр районда херек кырында чорудуп, баштайгы базымнарны кылып эгелээн. Ажылдап эгелээн кооператив районда бо хүн-де чок-даа болза, тургустунуп турар кооперативтиң кежигүннериниң мурнунда салган сорулгазы, кылыр дээн ажылы солун.

В. Б. Кара-Сал биле Б. К. Монгуш бажыңның дериг-херекселдерин чазаар, алгы-кеш эттээр кооперативти тургузарын шиитпирлээннер. Ону тургусканы дугайында Өвүр районуң Советиниң күүсекчи комитединиң шиитпири, устав дээш өске-даа документилерни долдуруп бадылаан. Кооператив күрүнеден 1 муң 500 рубль чээлиин-даа алган. Ажылдаарынга херек дериг-херекселди коллективтиң кежигүннери боттарының шаа-биле четчелеп алганнар. Чаваныр база алгы эттээр станоктарны шевер, ажылдап эгелеп болур. Ынчалза-даа бөгүнге чедир күштүг электри тогу дамчыдар шугумнуң кылдынмазындан ажылды эгелээр арга чок. Бажыңның даштында турар ыяш хирээлээр, хаарылдаар, өрүмнээр, алгы эттээр станоктарны Бокан-оол Баяндолаевич көргүсту. Станоктарны ангы-ангы кезектерден чыып, ол боду кылган. Оларның аразында алгы эттээр станок солун. Ооң ажылын тыва улустуң шаанда бода мал кежи эттеп чорааны аргазынга үндезилеп чогааткан. Тургузуу бөдүүн. Алгының анаа эттээри база нарын эвес ажыл болур. Бир хой кежин эттээр үези 30—40 минут болур үжурлуг деп ол сачап турар. Кызылда хепти химиктиг арга-биле аштаар черниң алгы эттээр, бүдүүр цегинде станоктарның ажылын, тургузуун көрүп, алгы эттээр станоктуң база бир хевирин кылып эгелээн. Бокан-оол Баяндолаевичиниң чогаадып турар станогунуң тургузуу бөдүүн. Моторларга кошкан ийи өзек алгының иштин талазын даштаар кылдыр ийи-бөөр долгап турда, арматураның кылырык сывырылдактарын чыпшыр кааштап каан үш дугаар өзек алгыны эдиңнээлен, хоска долганып турар. Бир эвес хой кежиниң бо станоктарга эттеттинери эки болза, база мал кежи эттээр улуг станокту ол кылыр. Бо кооперативтиң кежигүннериниң эгелээшкиниң чедиишкининг боор болза, республиканың совхозтарының мурнунда турар, чыл чылы-биле шиитпирлеттинмейн келген, ажыл-агыйларга хөй каражаны чедирип турган бир айтырыы шиитпирлеттинер деп санап болур. Стандарттың негелделеринге дүүшпес шынар-лыг дээш бөле, шээп малдың кештерин хүлээп албайн турган. Складтарга чыда чыдып, тазарып, хөй-хөйү-биле үндүр бижиттиниp келген. Ол ышкаш хүү кижилерден база мал-маган кежин хүлээп албайн турган. Ооң чылдагааны база-ла шынарының стандарттың негелделеринге дүүшпезин. Эгелекчиниң чогаадыкчы ажылының түңнелдерин, чедиишкиннерин ажыл-агыйның удуртукчулары долузу-биле ажыглап шыдаар бе? Бо келир үениң айтырыы болгу чугаажок. Чүге дээрге мурнакчы дуржулганы сонуургап, ону ажыглаары республиканың ажыл-агыйларында кудумеде дээрзи эки билдинир. Алгының чүгле эттээриниң эвес, а бүдүүрүнүң аргазын кооперативтиң кежигүннери өөренип көрүп турар. Хандагайтыдан ырак эвесте Улаатай деп черде шиивит дээр кызыл-хүрең даш бар. Шаанда тыва улус ол дашты алгы-кеш бүдүүрүнге ажыглап чораан. Ол даш кончут чымчак. Хүл далган кылдыр чуурун ап болур. Шиивит-даштың дал-ганын кешке сиир дүрбүп, бүдүүр. Эттеп, бүдээн алгылардан херектээштер, тон ай-маа дааран болур аргазын кооператив дилеп турар. Бир эвес алгыдан тон даарап машина тыпты бээр болза, алгы-кештен кылган белен продукцияны кооперативтиң кежигүннери чоңга садар аргалыг апаар.

Ам Бокан-оол Баяндолаевичиниң дугайында кээп сес. Ол каш янзы мергежилдиг кижи. Чолаачы, электрик, 5 дугаар разрядтыг токарь. Аныяандан тура чуруур, чаваныр. Хөй чыл иштинде Солчур, Хандергей школаларынга күш-ажыл башкылап ажылдап чораан. Үзаныр-чазанырынга, машина-техникага сундулуг болгаш, школаларга техниктиг чогаадылга бөлгүмнерин удуртуп турган. 1979—1981 чылдарда ооң удуртканы Солчур школазының бичии үс-шевери школачыларның техниктиг чогаадылгазының республика делгелгезинге киришкеш, шаңналдыг черлерни ээлээн. Оларның ажылдары делгелгеге үнелелди алган. Бокан-оол Баяндолаевичиниң кадыы баксырап, холдары аараш, пенсияже үнген. Элээн каш чылдар иштинде кылыптар хире ажылдарга ажылдап чораан. Кадыы экижип келгеш, машина-техникага хандыкшылдыг, чазанып-үзаныр чорууп кооператив тургузуп, ажыктыг ажылга кириштирер деп шиитпирлээни ол. Аңаа күш-ажылдың хоочуну база-ла чазаныр шевер пенсионер Биче-оол Кужугетович Монгуш дузалажып турар.

Алгы-кеш эттээриндеп аңгыда, бажың иштиниң дериг-херекселдерин кооперативтиң кежигүннери чазаар деп демдеглээн мен. Ол ажылды эгелээринге шупту чүве белен. Чымчак тудуг материалын, кадагларны, бүдүктарны садып белеткеп алганнар. «Бажың иштиниң дериг-херекселдерин чазаарында кол чүве хөйнү кылып садары эвес, а оларны ажыглаары эптиг, көрүштүг, каастанлгазының чаражы, кижилерниң сеткилинге таарышканы болуру — деп, Бокан-оол Баяндолаевич чугаалады.— Кижилерниң чурттап турар бажыңының иштинге байдалы ангы-ангы болгай. Эт-херексел аңаа таарыштыр чааттынган турар ужурлуг. Ынчангаш чагыглар ёзугаар ажылдаар бис. Чагыг кирер болза, ону эки шынарлыг кылдыр күүседир бис. Бистиң кол сорулгавыс кижилерге херек чүүлдерни кылып бээри.

Кооперативтиң кежигүннери боттарының мурнунга чоңга эргежок чугула ачы-дуза чедирер сорулганы салып турары эки.

Чаа тургустунуп турар кооперативтиң ажылының түңнелдери тус черде эргелеп башкарар органнарның бүдүрүлге черлериниң талазындан өйшаанда дузадан база хамаажыр. Өвүр районга кооперативтерни тургузар дээн баштайгы базым чоңга-даа, кооперативтиң кежигүннеринге-даа ажыктыг боор деп идегээр апаар. Ооң ажылының түңнелдерин номчукчуга дыңнадыр бээр бис.

Шагдыр-оол СУВАЙ,
«Шынның» корр.

ДЕПУТАТ, ООҢ ИДЕПКЕЙИ

Бистиң районда эң ырак девискээрниң иштинде турар Шынаа кодээ Советиниң күүсекому депутаттарының идепкейин бедидерниң аргаларын дилеп тып турар. Ооң уламындан күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглап, ажылдың шынарын экижидип орар. Ылангыя күрүнеге садар мал продуктуларының хемчээлин мурнунда турганындан өскен. 1987 чылда эът садарының планы 117,2 хуу, дүк — 100 хуу күүсеттинген. Сүт садарының талазы-биле байдал база чогумчалыг болуп бар чыдар. Мал бажы чүзүн аайы-биле немежип турар.

Хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар талазы-биле ажылга депутаттар доктаамал киржип турар. Арагалаар, араганы боттары кылыр чоруктар-биле демиселди чедип-биле чоруткан. Ынчангаш арагалап алгаш корум-чурум үрээр таварылгалар үзүткаттынып орар.

Кодээ Советтиң депутады Сарыг-Хая сүт-бараан фермазының эргелекчизи П. С. Хертек сонгукчулары-биле доктаамал ужуражып турар. Кодээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссияның даргазы болгаш долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын дугайында айтырыгларны чурттакчыларга сонуургадып, шиитпирлерниң күүселдезин боттандырар дээш кызымак чорууп көргүзүп келген.

Социалистиг хоойлу-дүрүмнү камгалаар талазы-биле комиссияның даргазы Б. Ч. Хомушку ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктарны болдурбазы-биле боттуг хемчеглерни ап чорудкан. Арагалаашкынның когу үстүн турар. Назы четпээннер, аныяктар-биле ооң беседалары ажыктыг болуп турар.

Элээн каш депутаттарны хөй-нийти организацияларда быжыглаан. Чижээ, кодээ Советтиң чанында улусчу контроль бөлүүн депутат башкы Л. Н. Ендан удуртуп турар. Бөлүктүң кежигүннери рейдилерни, хыналдаларны чорудуп, ажылда четпестерни эдип алырының хемчеглеринче кичээнгейни углап турар.

Доржу ЧЫМБА.

Кызыл район.

«ШЫННЫҢ»

ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалынга тураскааткан «Шын» солуннуң шаңналы дээш хүреш «Хүреш» стадионга май 1-де 14 шакта эгелээр.

Аңаа киржирин күзээн мөгелер хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединге кээп бижидерин чалап тур. Дансыны апрель 30-ге чедир тургузар.

Хүрежирин күзээн мөгелер болгаш мөге салыкчылары апрель 29-та 17 шакта «Совет Тываның 5 чылы» стадионга чыглыр.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПЕКИН. (СЭТА). КУР-нуң чиик үлетпүр министерствозунуң делгелге залында хевистер, олардан кылган шимелде постери болгаш хеп, металлдан уран шуткуулга, хевилен шуткаан, каастап даараан чүүлдер, ойнаарактар, торгуге болгаш бамбукка чураан чүүлдер, ыяштан, сөөктен болгаш даштан чазаан чүүлдер, каастанга-дузалал уран чүүлдүң кайгамчык хоор чүүлдери бар. Оларны чурттуң суурларында шевер кижилер белеткеп кылган. Министерствонуң төлээлекчизиниң тайылбырлап турары-биле алырга, ол бүгү кылыглары даштыкыже үндүр садып турар болгаш экспорттуң чугула чүүлү болуп турар.

1987 чылда даштыкыже берип-ле 2,2 млрд. долларга устывыштың уран чүүл кылыгларын үндүр саткан, ол болза «валюта чылыгдазынга» оларны чиик үлетпүрнүң даштыкаар үндүр садып турар барааннарының аразындан бирги черже үндүрген. Ниитизи-биле сөөлгү 7 чыл иштинде шимелде-дузалал уран чүүлдүң кылыгларын бүдүрер талазы-биле мастерскаялар болгаш үрмек фабрикалар күрүнеге 11,4 млрд. долларны берген. Күрүнеден дузеламчыны ап тургаш, ол бүдүрүлгелер уламчы күш кирип турар. Оларның продукциязын бүдүрериниң чыл санында немелдези 12 хуу ажып турар.

ПРАГА. Чехословакияда районнарның партконференцияларын доозулган. Олар «Партияның болгаш улустуң бүгү күштерин ЧКП-ның XVII съездизиниң шиитпирлерни чайгылыш чокка күүседиринче» деп лозуң-биле эрткен. Эде тургусту-уушкуну, социалистиг демократияны хөңнадырынче партияның угланыышкынын коммунистерниң келбек хөй-ниитиниң деткимчезин ап, чуртта политиктиг байдалга эки салдарны чедирип турары партконференциялар дорзу-биле бадыткааннар.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

КӨВҮДЕДИР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Персид мугулдурга америк шериг-далай күштериниң көвүдедириниң планын камгалал министерствозу чугаалажып көрүп турар дээр дугайында парлалгага үнүп келген медеглелдерни АКШ-тың дээди шериг удуртукчулары бадыткааннар. Эртен воскресеньеде телевидениениң янзы-бүрү программазынга чүве чугаалап тура, камгалал министри В. Карлуччи болгаш штабтар начальниктериниң комитединиң даргазы адмирал У. Кроу Персид мугулдурже эрии камгалалының корабльдерин чорудуп болурунуң аргазын айытканнар. У. Кроуну демдеглеп турары-биле алырга, ол корабльдер Персид мугулдурда АКШ-тың шериг-далай күштериниң боттандырып чорудуп турар операцияларынга кончуг таарыыр. АКШ-тың камгалал министри бодунуң эелчээнде Персид мугулдурга эрии камгалалының корабльдери америк шериг-далай күштериниң «улуг шимченгир чоруктуг» дандырган бээр деп чугаалаан. Олар хайгыыл кылырынга дээре эргаларыг, ол корабльдер бистиң улуг корабльдеривистиң өске сорулгаларын күүседиринге арганы бериш мостаар деп, ол айыткан.

КНО-ДА ХУРАЛ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Тунистиң девискээринге Палестинаның сураглыг ажылдакчызы Абу Джихадты Израильдиң агентилериниң дээрбечи ёзу-биле өлүргени күрүне терроризминиң актызы болур. Ол дугайын Тунистиң дилээзи-биле КНО-нуң Айыылы чок чорук чөвүлелиниң хуралының киржикчилери медеглеп турар. Израильдиң боттандырып чорудуп турары терроризм хеделиишкиннериниң аразында дорт харылзааның бары илдең. Бо бүгү эраатанзыг кем-херек үүлгедикчилерниң —агрессорлар, хылыктээшкиннер, истеп сүрүүшкүннер бөдүнүң хоойлу ёзугаар национал эргелери дээш палестин улустуң демиселин соксадып шыдавас дээн, КНО-нуң чанында ССРЭ-ниң доктаамал төлээлекчизи А. М. Белоногов медеглээн. Хуралга санал берген 30 ажыг чурттарның төлээлекчилери агрессорну шиитпирлиг-биле бүрүү шавары болгаш ооң кем-херек үүлгедикчи хеделиишкиннерин болдурбазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни ап чорударын негээннер.

УЖУРАЖЫЫШКЫН

ЛИССАБОН. (СЭТА). Португал кабинетке аграр реформазын деткээн ужуражыышкын доозулган. Аңаа 1974 чылдың Апрель революциязының сураглыг киржикчилери, профэвилел удуртукчулары, ооң үзелдиг политиктиг партнерлары, хөй-ниитиниң демдыыгиниң организацияларының төлээлекчилери киришкен. Ужуражыышкынның үезинде ооң киржикчилери чоокку үеде Республиканың туралын дамчыштыр мурнунда иатифундистерниң болгаш хууда улуг чер ээлериниң эргелеглерин чуртка херек кырында катап тургузар чаа аграр хоойлуну хүлээп алыр дээн чазактың оралдажыышкынының шынгыызы-биле шугумчуглаашкыннер.

Аграр реформаны камгалаары — португал улустуң демократтыг чаалап алышкыннарын камгалаары болгаш магадылалы деп, ужуражыышкынның киржикчилери онзалап демдеглээн. Боттарының эргелери дээш кодээнниң ажыл-чылдарлыңың демиселин идепкейлиг-биле деткиириниче чурттуң бүгү демократтыг күштерин олар кыйгырганнар.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

КРАСНОЯРСКИНИҢ ПОЛИТЕХНИКТИГ ИНСТИТУДУНУҢ КЫЗЫЛДА ФИЛИАЛЫ хүндүскү болгаш бот-өөредилгелиг салбырларының 1 курузунга студентилер хүлээп алырын чарлап тур.

— Автотранспорт факультеди. Мергежили — автомобильдер болгаш автомобиль ажыл-агыйы.

— Тудуг факультеди. Мергежили — үлетпүр болгаш хамааты тудуг.

Нииги техниктиг факультеттиң катап ажылдын турар хүндүскү салбырының 1 курузунга тускай эртемнери:

— тудуг кылыгларын болгаш конструкцияларын бүдүрери;

— тудуг-орук машиналары болгаш механизмнери;

— машина тудуушкунун технологиязы.

Автотранспорт факультединиң (автомобильдер болгаш автомобиль ажыл-агыйы), тудуг факультединиң (үлетпүр болгаш хамааты тудуг) тускай эртемнеринге КПИ-ниң Кызылда филиалынга өөредилгениң долу курузун эртер болгаш инженерлерниң квалификациязын тыпсыр, а нииги техниктиг факультеттиң тускай эртемнеринге (тудуг кылыгларын болгаш конструкцияларын бүдүрери, тудуг-орук машиналары болгаш механизмнери, машина тудуунуң технологиязы) студентилер нииги эртем билиглерин өөренирин (физика, математика, химия болгаш ооң-даа өске-даа) 2 чыл иштинде КПИ-ниң Кызылда филиалынга доозар, а ооң соонда тускай эртемни чедип алыры-биле оларны Красноярскиниң азы чурттуң өске хоорайларының дээди өөредилге черлеринче чорудар.

Билдиришкиннерни июнь 20-ден июль 15-ке чедир хүлээп алыр.

Өөредилгеже бүгү хевирлеринге кирериниң шылгалдаларын июль 16-дан 31-ге чедир чорудар. Институтка кирерин август 1-ден 5-ке чедир чорудар.

Институтка кирерин күзээннер дараазында шылгалдаларны дужаар: математика (бижимел-биле), физика (бижимел-биле), орус дыл болгаш литература (бижимел-биле).

Кирерниң шылгалдаларының үезинде математикага (июль 8-тен 15-ке чедир) физикага (июль 18-тен 22-ге чедир) неделе иштинде кыска хуусаалыг төлевирлиг курстар ажылдаар.

Белеткел курстарынга июль 8-ке чедир келген болгаш кирериниң шылгалдаларынга келгеннерни хөлезилиг общежитие-биле хандырар.

Институтка кирерин алырын 1988 чылда ССРЭ-ниң дээди өөредилге черлеринге хүлээп алырының дүрүмнери ёзугаар чорудар.

Дээди өөредилге черинге кирериниң күзээннери кирериниң шылгалдаларынга ал ган баллдарының санын ёзугаар институтка хүлээп алыр.

Кирериниң шылгалдаларынга ортумак демдек алган курлавырже халашкан шериг черни болгаш чазактың тускай чингелделерин ажылдаар эргелиглерни, ажыл-агыйлардан, шериглерден хайгаараттыг кандыгл алыр. Ортумак школаны алдын (мөңгүн) медаль-биле доосканнар, ортумак тускай өөредилге черин азы ортумак профессионал-техниктиг училищени кызыл дипломнуг доосканнар хүлээп алыр комиссияның доктаадыы тургузуглары чаңгыс шылгалдаа дужаар. «Беш» демдек алганда, оларны өске шылгалдалар дужаарындан хостаар болгаш өөредилгеге черинге киирип алыр, а «дөрт» азы «үш» демдек алганда — өске арткан шылгалдаларны дужаар.

Бот-өөредилгелиг салбырже кирерлер оларны сонуургалдыр турар тускай эртемниг чоокку дээди өөредилгеге черинче билдириишкин кирер.

Шилип алган факультедин болгаш тускай эртемин айытвышаан, хүлээп алырының дугайында билдиришкинни институттуң ректорунга дараазында документилерни кошкаш чорудар: сөөлгү ажылдап турган черинден бүдүрүлгениң удуртукчузунуң, партия организациязының секретарының болгаш профэвилел организациязының даргазының бүзүредии ат салганы, а ортумак школаларны доозукчулары —директорнуң, класстың удуртукчу башкызының болгаш комсомол организациязының секретарының ат салганы характеристика (рекомендация), (а курлавырже халашкан шериглерниң характеристика бээри албан эвес), ортумак эртемнин дугайында документ (боду-биле), ортумак тускай өөредилге черлери доосканнар — диплом (демдектерин ушта бижээни), 3×4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук, күш-ажыл дептеринин хоолгазы, № 086/У майык ёзугаар эмчи шынзылгазы. Паспорт болгаш шериг билеедин боду көргүзер.

Документилерлиг билдиришкиннерни дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Рабочая кудумчузу, 4.

Кино

АПРЕЛЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Ловкачи» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан). Бичии залга: «Киносборник № 27» 10.00, «Собака баскервилей» 12.00, 15.00, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ну, погоди!» (6-9 үндүрүүнге) 9.20, «Кин-дза-дза» 10.40, 13.20, «Сила кобами» 15.50, 18.30, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Гонцы спешат» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Коронный номер» 14.20, «Ганг, твои воды замутились» 16.00, 19.20 шактарда.

агаар

Республикага өскерилип каап турар булуттаар, чамдык районнарның девискээринге шоорус эвес чаьс чаар, дыңмырээр. Соңгу-Барыын чүк углуг хаттыг дүргени секундада 9—14 метр. Чамдык черлерге хат чүгтелип бергенде секундада 15—20 метр чеде бээр.

Агаарның температуразы хүндүс 17—22, чамдык районнарга 8—13 градус чылыг. Дүне 1—6 градус чылыг, чамдык районнарга 0—5 градус соор.

Кызылга база-ла булуттаар, аазыр. Чөгбес Соңгу-Барыын чүк углуг хаттыг дүргени секундада 9—14 метр. Хат күштелип бергенде секундада 15—20 метр чеде бээр. Дүне нойгусылалга 4—6, а хүндүс 20—22 градус чылыг болур.

Автоорукчуларның чамдык девискээринге шоорус эвес чаьс чаар. Арттар кырынга туманнаар чадавас. 2—4 километр черден көстүр эвес.

Бугү тала-биле

Дузалал ажыл-агыйы

Хамаатыларның дузалал ажыл-агыйын сайзырадыр талазы-биле улус депутаттарының Эрзин район болгаш кодээ Советтериниң күүсекчи комитеттери организастыг ажылдарны чорудуп турар. Районде ам бо хүннерде ниитизи-биле чоннуң хуузунда 16200 ажыг шээр, 5616 мыйыстыг бода мал, 1153 чылгы, 350 хевээн болгаш дыка хөй өг-бүлелер дагаалары тудуп турар.

Ооң-биле чергелештир районда 528 өг-бүле малды туттаай турар. Оларны кодээ Советтер аайы-биле көргүзерге мынчаг: Эрзин суурда 287, Сарыг-Бүгүнде 67, Мөренде 44, Бай-Дагда 70, Нарында 60. Малы чок өг-бүлелерге мал садып алыры-биле ажылды район, кодээ Советтерниң күүскомнары болгаш совхозтарның директорлары ам-даа четпес хемчеглерни ап турарын үстүнде фактылар херечилеп турар.

Нарын кодээ Советиниң девискээринде чоннуң хуузунда магым ниитиниң малындан аңгылааш, үш кодаңга үскеш, оларга эңгы кыштагларны тускайлап берген. Өске кодээ Советтерде хуу малды ниитиниң малындан аңгылаалап районда 142 өг-бүле пенсионерлер урүг-дарыының, дөргүл-төрелдериниң малын тудуп, бичии эштежиглерни организастааны эки эгелээшкин.

Хуузунда мал өстүрүп, малдап турарларга кодээ Советтерниң күүскомнары, совхозтар бүгү талалың деткимчезин бээр. Эртен чылын чоннуң дузалал ажыл-агыйындан районнуң белеткел конторазынга 183 тонна эът, 17 тонна сүт кирген. Районга аъш-чем Программазын амыдыралга боттандырарынга чоннуң дузалал ажыл-агыйы канчаар-даа ажок улуг дузалыын үстүнде санаар херечилеп турар.

Ам бо хүннерде апрель 10-дан май 10-га чедир ниитиниң малындан хуу малды долузу-биле аңгылаар, район, совхозтар төптеринде чурттап турар өг-бүлелерниң малын тус-тус суурларга чыырын организастаары, ол малдарның турар черин, кыштагларын, мал одарын тодарадып ажылдарны кылып чорудуп эгелээн. Совхозтар төптеринге шээр малдың эзежип кадарар арганы база көрүп турар.

Ниитиниң малындан хуу малды аңгылаары-биле СЭКП райкомунуң бюро болгаш райкүүском кежигүннери тайылбыр ажылын калбарткан. Бо ажылга район болгаш кодээ Советтерниң депутаттары, хөй-нийти организациялары, совхозтарның тускай эртемниглери идепкейлиг киржип эгелээн.

Кодээ черлерде мал-маганны тудуп, ногаа, картофельди тарып өстүрерин үе негеп келген. Эртен чылын районга 718 өг-бүле ногаа, картофельди тараан. Ол дээрге районнуң бүгү өг-бүлелериниң үштүң бир кезии-дир. Эртен чылын район төвүнүң дыка хөй өг-бүлелери Ленин аттыг совхозтуң девискээринге картофельди тараан, ооң түңнеги эки болган. Бо чылын ол ажылды база организастап, уламчылап чорудар.

Хуу малдың кыштаан, мал кадарап девискээрин кодээ Советтер, совхозтарның директорлары, чаавылдери тодарадып айтып бээр болгаш кыштаг тудар тудуг материалы, машина-техника-биле дузалаарын база организастап турар. Ооң кададын организастааш, мал кадарар төлептиг кижилерни дилеп тывар, ооң төлевирин тодарадыр ажылды чорудары кодээ Советтерниң күүсекчи комитеттеринден негеттинип турар.

Агаа ХЕРТЕК.

«СЕН БИЛЕ МЕН»

Танцылаар, черле улуг шимченир үезиэрткен улустуң хостуг үезин канчаар организастаарыл? Ындыг кижилер мургулайында телевизор көөрү-биле кызыгаарланып турар болгай.

Ак-Довурак хоорайның чурттакчыларында тар ашкан кижилерге тускай кежээлерни организастап турар. Чижээлээрге, бир субботада «Шулуук-биле чугаа» деп темалыг кежээ эрттирген. Маңаа номга ынактар ниитилели улуг рольду ойнаан. Аңаа хоорай номнар садарын база организастаан.

Кежээге тус черниң шулукчулери чолаан болгаш шулук номчуп, музыка дыңнап, янзы-бүрү оюннар ойнаан. Ооң мурнунда «Аяк шайны ортап орар» интернационалчы найырал кежээзи, «Сен биле мен» деп кежээлерни эрттирген. Ам удаваас хоорай кадын уннерин пландап турар.

А. ГАЙНУДТИНОВА.
Культура бажыңының директорунуң культура-массалыг ажылдар талазы-биле оралакчызы.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

МАЙ 2-ДЕ. Дыштаныгга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

АПРЕЛЬ 30-ДЕ. Ойнаарактар театрының шиизи. Эгелээри 14.00 шакта.

АПРЕЛЬ 30, МАЙ 1, 2-ДЕ. Танцы сезонунуң хаажыны. 19.00 шакта эгелээр.

БАЙЫРЛАЛДАР БОЛГАШ ЁЗУЛАЛДАР ЗАЛЫ

МАЙ 2-ДЕ. Дыштаныгга кежээзи. 19.00 шакта эгелээр.

АЛДАН-МААДЫР АТТЫГ МУЗЕЙ

МАЙ 1—2-ДЕ. Аалчыларны 11.00 шактан 18.00 шакка чедир хүлээп алыр. «Тываның ажылчы чоннарынга белек» деп делгелге база ажылдаар.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

АПРЕЛЬ 30-ДЕ. Эртенгиниң 10.00 шактан эгелеп бүгү аттракционнар ажылдаар.

МАЙ 1-ДЕ. Театржыткан көргүзүг. 13.00 шакта эгелээр. Ооң программазында каттыжан үрер хөгжүм оркестриниң концерти, ойнаарактар театры-биле ужуражылга, хоорай ансамбльниң, бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң, үрүглерниң «Радость» ансамблиниң концерттери кирип турар. Ол хүн чүрүк тырттырынчылары база ажылдаар. «Сладкоежка» кафе аалчыларны чалаар. А аныяктарның дыштанылгга кежээзи 19.00 шакта эгелээр.

МАЙ 2-ДЕ. Аныяктар паркында дыштаныышкын хүнү. 10.00 шактан эгелээр. Дискотека кежээзи. 19.00 шакта ажылдаар.

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

САДАРЫН ЧУРУМЧУТСА

Бистиң республиканың девискээринде араганы садарын талоннуг система-биле чурумчудканындан бээр үш дугаар чылче кирип турар. Бо үениң иштинде ниитизи-биле хөй-ниитиниң корум-чурумун болгаш кем-херек үүлгедиишкиннерин болдурбазы часкуузу-биле экижип турарын кааран-биле көрүп, солуннардан номчуп, радиодан дыңнап орар боор-дур.

Районнарда арага ишпес чорук дээш демиселдиң ниитилелин, ооң эге организацияларын албан черлеринде, организацияларда болгаш бүдүрүлге коллективтеринде тургускан. Ол организациялар чер-чер Советтериниң күүскомнарында хөй-ниити организациялары-биле кады бир демниг ажылдап, арагачылар-биле демиселди ам-даа шыңгыырадыры чугула деп бодаар мен.

Ындыг-даа болза араганы талоннап каан чүве болганда, ону тускайлаан магазиннерге садып турза. Бо чылдың баштайгы айларында талонну ай санында берип турган. Араганы сатпаан. Ынчангаш ол талоннар күш чок болган. Бо чылдың март айның эгезинде бистиң Өөк суурнуң магазининге араганы саткан. Ооң түңнелинде хөй кижилер басылажып, шимчеп турган, магазинниң эжик, соңгаларын безин бузуп, үрээп кагды. Ооң соонда хүндүзүн, дүн-дыш, шош-содаа-даа болур чоокшуулелы.

Талон-биле араганы садарын шиитпирлеп каан чүве болганда, ол ай санында чонга чурум ёзугаар садарын чурумчутса деп бодаар мен.

Мартын САНДАЙ-ООЛ.
Бии-Хем район.

ӨӨРҮНЧҮГ, ЭКИ БОЛГАН

Араганы хоруп каан соонда, чонга дыка-ла эки болган. Оор-даа чок, кем-херек үүлгедиишкиннери эзээжеди. Кижилерниң ажылдаары кончуг эки апарган. Совет чазактың араганы хоруп кааны кончуг эки, өөрүнчүг-даа, сеткил-даа сергек апаар-дыр.

С. ОНДАР,
К. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчиктиң «Искра» совхозта пенсионерлер.

Телевидение

АПРЕЛЬ 29-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минутка». 8.35 —Күрүнениң Г. Шевченко аттыг үлегерлиг опера болгаш балет театрының аныяк солистериниң концерти. 8.55 — Мультфильм. 9.10 —«Кижи болгаш хоойлу». 9.40 — «Киржикчилер». 10.35—Медээлер. 15.30—Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55— Украинаның «Мартовский» совхозунуң ниити ырының концерти. 16.15 — Уруглерга фильм. «Зоопарк душтери» (ВУР). 17.20—«Чуудан болгаш чуге». 17.50 —Музыка шыгжамыры. В. А. Моцарт. Концерт. 18.40—Телефильм. 19.10 —Бөгүн делегейде. 19.30—Эде тургустунуушкун: чарын айтырыглар болгаш шиитпирлер. «Школа болгаш амыдырал». Л. А. Вознесенский чорудар. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Андрей Миронов ырлаар». Киноконцерт. 22.40 — М. Интермедээ. 23.10—00.45 — Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15—Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бисти долгандыр турар бойдус. 2 класс. «Кезээде хүн чырып турзун». 8.55 — «Фридрих Цандер. Эзэ келгени». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Англи дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Лениниң ГОЭЛРО планы. 10.35; 11.40—Төөгү. 7 класс. М. В. Ломоносов. 11.00—Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.10 —Англи дыл. 12.05—«Чоруу чогунгур кижи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10—Бүгү-эвилелдиң «Мэрцишоо» деп XXII музыкалыг фестивалының киржикчилериниң концерти. 14.00 — Медээлер. 14.10 — 15.15 — «Карл Маркс. Аныяк чылдары». 4-кү сериязы. 18.00—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 —Уруглерга фильм. 18.25—«Сээн эдээнде кежээ». Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү—Май 1-ге тураскааткан литература-музыкалыг программа. 19.15 — «Азия тоогу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Май 1-ге уткуштур». 19.45—Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамыктыг удумар, чөштері». 20.15 —Сүт полозу. Делегей маргылдаазы. 20.45—«Новый быт» колхозтуң Культура бажыңының «Крупицкие музыканты» ансамбльниң концерти (БССР). 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Кыска рассказтың антологиязы. А. Платонов. «Туманныг чалыы назының хааазыннары». 22.20 — 22.55—Телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 —Медээлер. 18.10—«Аян-чорук-чулар клуву». 19.10—Б. Тищенко. Балет «Он айы». 20.00 — 20.15 — «Тамыктыг удумар, чөштері».

Арга-арыг — бистиң шуптувуска ажык-дузалыг

АРГАГА ӨРТ БОЛДУРБАҢАР!

Бойдус камгалалы — бүгү чоннуң херээ

ҮНЕЛИГ БАЙЛАКТЫ ХУМАГАЛААР

Сураглыг орус чогаалчы Михаил Пришвин мынча деп бижээн: «Балыкка — суг херек, кушка — агаар херек, аңга — арга, хову, даглар херек. А кижиге Төрээн чурт херек. Бойдусту камгалаары дээрге, Төрээн чуртун камгалааны-дыр». Бо ханы уткалыг сөстер кижиниң бойдуска хамаарылгазын көргүзүп турар.

Кижиге бойдус амыдыралды хайырлап турар. Бистиң республиканың муң-муң чурттакчылары чыл санында-ла ырак, чоок черлерже аян-чорук кылып, парктарга болгаш арга-арыгга дыштанып, хемнер болгаш хөлдер эриинге хостуг үезин эрттирип турар. Ол дыштаныкчылар кайы хамаанчок болур болза, бойдус бокталыр, хөрзүн үрелир, үнүштер саза бастынар, черлик аңның амыдыраарынга байдал баксыраар. Ынчангаш кижилерни эрте чажындан-на бойдуска ынак, оон үнелиг байлаан хумагалаар кылдыр өөредир херек. Үнелиг байлактарның бирээзи — арга-арыг.

Арга-арыгга эң улуг халап — өрт. Ооң иштинге чораан, кайы хамаанчок от октаар болза, дыка улуг халапка — чүс-чүс гектар черниң ыяжын узуткаарынга, аңнарның болгаш куштарның кырлыырынга чедирип болур. А олар чокта бистиң амыдыралывыс кандыг болурул? Ынчангаш арга-арыгга болган өртү өжүрер дээш кайы хире күжениишкиннерни, кайы хире хөй түң акшаны үндүрер ийик бис? Чамдыкта кижилер амы-тынындан безин чарлыр ышкажыгай.

Ындыг халапты болдурбас дизе, арга кирер бетинде, кижи бүрүзү өрттүң айыыл чок чоруунуң дүрүмүн өөренир, ону сагыыр ужурлуг. Ылангыя бо өрт айыылының өөскүп болур үези — апрель 15-тен октябрь 15-ке чедир үеде ону доктаамал бодап чорза эки.

ОЛ БАЙЛАКТЫ КАМГАЛААРЫНГА КИРЖИИЛИ

Пионерлер болгаш школачылар! Комсомолчулар болгаш аныяктар! Арга-арыг иштинге чораш от-биле оваарымчалыг болуңар! Кайы хамаанчок от шакпаңар, от-биле ойнаан херээ чок.

Школалар лесничествозун тургузуп, оон хүрээлелинге кирери чугула. Ногаан патрульдарны органзастап, изиг, курагг болгаш сырыныг үеде арга-арыгны өрттен камгалаар дээш кичээнгейлиг болуңар!

Арга-ыяш, ногаан өзүм хөй болган тудум, агаар арыг болур. Ынчангаш ында чурттап турар аң-мең, куш аймаа хөглүг өзүп, мандызын дээш аргага өрт үндүрбес херек.

Бир эвес аргага от аймаа өөскүп орарын көрүп кагзыңарза, ону өжүрериниң бөдүүн аргаларын ажыглаңар. Ол дээрге отче элезин урары, будук-биле өжүр шавары-дыр. Өрт айыылының дугайын ыяш ажыл-агыйынга, көдээ азы суур Соведиңге, совхозка, милицияга, кижилерге дыңнадыры чугула.

Бойдусту хумагалаңар, арга-арыгның ёзулуг өңнүктери болуңар! Бо ажылга силерниң идепкейлиг киржилгеңер — бойдустуң байлакшылын камгалаарынга улуг идиглиг.

БОЙДУСТУҢ «НОГААН АЛДЫНЫ»

Бойдустуң эң үнелиг эртинези арга-арыгны чамдыкта «ногаан алдын» деп адап турар. Ол ындыг болуру-даа чөп. Чүге дээрге арга-арыг 20 муң ажыг хевириниң продукциязын бүдүрер чиг этти берип турар. Ол ышкаш арга иштинге аң-мең, куш чурттап, эм үнүштер, мөөгү, кат, чимис өзүп турар.

Арга-арыг — ол дээрге бистиң бөмбүрзээвистиң өкпези-дир. Бир гектар арга 18 муң кубометр агаарны углекистиг газтан болгаш доозундан арыглап турар. Фитонцид дээр ужуп чоруур бүдүмел аргадан тыптыр, ол дыка хөй чадан ыяштың агаарын арыглап, нептереп эгелээн хамчыкты доктаадып турар.

Тараажы кижиге дужут дээш демиселге идегелдиг дузалакчы — арга. Чоннуң үнелиг байлаа болур, арганы камгалаары хамаатаы кижи бүрүзүнүң хүлээлгези. Ол үер-чайыктын-даа оруун дуглаар, доозуннуг шуурганны-даа эрттирбейн баар. Хөрзүннүң хаттан үрелирин-даа болдурбас, бойдусту кайгамчык арыг болдурар, хемнерниң долу суглуг болурунга дузалаар. Арга-арыгның кайгамчык чаражы — чогаадыкчы ажыл-ишче сорук кирер, кадыкшылдың үндезини.

Арга-арыгны катап тарып өстүрери, оларны өрттен, хоралакчылардан болгаш янзы-бүрү хамчыктан камгалаар дээш улуг кичээнгей бистиң чуртувуста салдынып турар. Хөй-ниитиниң киржилгезибиле тайылбыр ажылын чорудуп турар. Школа лесничестволарының кежигүннери ногаан өннүүн идегелдиг камгалап турар. Ол ышкаш арга-арыгны камгалаар дугайында тайылбыр ажылын хөй-ниитиниң киржилгези-биле чорудуп келген. «ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның арга-ыяш хоойлузунуң үндезиннерин» канчаар күүседип турарын рейдилер кылгаш, чыл санында хынап турар.

ЧУРУМ ХАЖЫТСЫҢЗА, ХАРЫЫЛААР СЕН

Арга-арыг иштинге өрттүң айыыл чок чоруунуң дүрүмүн хажыткан кижилерге күштүг болуп турар хоойлу-дүрүм ёзугаар административтиг торгаал онаар: албан-дужаалдыг кижилерни 50 рубльге, анаа хамаатыларны 10 рубльге штрафтаар.

Бир эвес үстүнде дүрүмнерни сагываанының түңнелинде арга иштинге өрт болган, а ол өрт хензиг черге өөскүп, каража-когарал чедирбээн болза, албан-дужаалдыг кижилерни 100 рубльге, хамаатыларны — 50 рубльге чедир торгаар. Беш рубль чедир торгаан хамаатылардан квитанцияны ол-ла черинге үзүп бээр.

Албан-дужаалдыг-даа, анаа-даа кижилер арга иштинге өш-биле өрт үндүрер болгаш аңаа когарал чедирер болза, РСФСР-ниң КД-ниң 98 чүүлүн ёзугаар 10 чылга чедир хосталгазын казыдып шииттирер. От-биле оваарымча чок болганының түңнелинде арга-арыгга когарал чедирген ийикпе айыылдыг байдал тургускан кижилерни РСФСР-ниң КД-ниң 99 чүүлү-биле үш чылга чедир хосталгазын казып шиидер ийикпе 1 чыл чедир хуусаада эдип чазаар ажылдарга шиидери көрдүнген.

СИГЕН ӨРТТЕНИП ТУРДА...

Чазын мындыг чүүлдү болганчок көрүп болур: чаштар, оон турҗук чамдык улуг кижилер безин аштап арыглаашкын кылгаш, эрткен чылдагы сигенни өрттедип турар. А ооң түңнели чамдыкта дыка берге апаар: чалбыышты хат өөскүткеш, кожазында арга-арыгже алгаш баар, оон түңнелинде эрткен чылын каас-чараш турган ыяшты «өрт чиир». Хөй-хөй гектар черниң ыяжы узуткаттынар. Аңаа чурттап турган аң-мең, шимээргеп турган ыяш дугайында чүгле сактыышкын артып калыр.

Чамдык кижилер курган каткан ыяштарны, бүрүлерин чыггаш, оларны өрттедипкеш, эки чүүлдү кылган мен деп санап турар. Ол шын эвес. Черни өрттедирге ооң хөрзүнү үрелир, аңаа чүве үнери берге. А кадып кургаан үнүш, бүрү анаа үр чыткан соонда эң үнелиг органиктиг чемишчидилге апаар. Оон аңгыда хөй чыл чытса-даа үлдүргей апарган ол тогланчыже агаар база белен кирер.

Черле ынчаш сиген болгаш бок-күзүрүм өрттедирге хоралыг дээрзин амыдыралдың дуржулгазы бадыткап турар. Чүве өрттедип турган черге үнүш аймаа дыка орайтады үнер. Ол ышкаш ол девискээрге чурттап турган үүрмек амытаннар, доос-каралар база хып каар, ооң түңнелинде хоралыг насекомнарга удур демисежир өңнүктеривисти чидирер бис.

А тайга элээ черге курагг сиген өрттедирге, куш чуургалары база хып каар, ол от улам өөскээш аргага өрт өөскүдүп болур. Ынчан улуг хемчээлдиг аң-мең, оон турҗук кижилер-даа айыыл-халапка таваржып болур.

Ынчангаш бойдусту хумагалаар кижи чүгле болу от кывыспас эвес, өскелерни база хай дээр ужурлуг. Ынчан төрээн бойдузувусту камнап алыр бис.

АПРЕЛЬ 15-ТЕН ОКТЯБРЬ 15-КЕ ЧЕДИР ХОРУГЛУГ ЧҮҮЛДЕР:

— тускай эрттирилгелер болгаш арга-ыяш ажыл-агый черлериниң бүрүткели чокта арга-арыг кирери, тайгада ажылдап турар бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга баары;

— экспедицияларны болгаш шинчилел бөлүктерин арга-ыяш ажыл-агый органнарынга бүрүткевээнде, аэропорттуң оларны тайгаже сөөртүп бараан болуру.

Бистиң кыйгырыгларывыс

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНГА

Кывар-чаар материалдар складтарын арга-арыг чоогунга, оон турҗук арга иштинге тутпаңар, ол чорук өрт өөскүдеринге идиг бооп болур. Складка болган өрт аргага айыылдыг, а аргадан келзе — кывар-чаар материалдарны узуткаар.

ЫЯШ БЕЛЕТКЕЛЧИЛЕРИНГЕ

«ССРЭ-ниң арга-арыгларынга өрттүң айыыл чок чоруунуң дүрүмнерин» сагыңар, арганы өрттен камгалаарының бирээзи-дыр.

Арга иштинге ажылдаар бетинде өртке удур дериг-херекселдер-биле хандырарын удуртукчуларыңардан негеңер, кывар-чаар материалдар шыгжаар черни ылап шилиңер, өрттүң айыылы үнүп келбезин дээш кезээде оваарымчалыг болуңар!

Ажыл доозулганда, чанар үеңер келгенде, хамыктың мурнунда одаг бүрүн өжүртүнген бе, кывар-чаар материал артып калбаан бе дээрзин ылавылаңар!

АҢЧЫЛАРГА, БАЛЫКЧЫЛАРГА, КАТТААННАРГА БОЛГАШ ӨСКЕЛЕРГЕ-ДАА

Силер аргаже ис базар бетинде, кадыкшылыңарны экижидер деп сорулганы салган силер. Ону чедип алырыңарга бүзүрээр бис. Дараазында база ол-ла черге, азы өске арга-арыг иштинге дыштаныр болгай силер.

Ынчангаш, хамыктың мурнунда одаг кагарда, черни эки шилип алыңар. Өрт болу бээрийне деп кезээде бодап чоруңар. Таакпылааш (шуут таакпылавас болза оон-даа эки) шаккан сереңгилерниң кайы хамаанчок октаваңар!

От-биле оваарымча чок болур болза, арга-арыгның дыка улуг девискээрин узутканыңар ол, сонбиле кады аң-мең, куш уялары, оларның чаш төлдери өрттенип каар.

Чорааң черлерни бокталдырбазын бодап көрүңер! Ылангыя шил сава, консерва лаазалары арттырбаңар!

Бир ыяштан миллион кезек сереңги ыяжын кылып болур, а бир сереңги ыяжы-биле миллион ыяшты өрттедип болур.

СИЛЕРНИҢ ДУЗАҢАР ХЕРЕК

«Төрээн чурт, төрээн бойдус!» Бо сөстерниң эргимин көрүңер даан. Бистиң Төрээн чуртувус делегем, бистиң республикавыс байлак. Ынчалза-даа ол байлакшыл кызыгаарлыг, ону төнчү чок деп болбас. Ногаан арыг-даа, каас-чараш оймактар-даа, дээрде куштар-даа, курт-кымыскаяк-даа бистиң дузавысты манап турар. Кам-хайыра чок болур болза, олар төнер, изи-даа артпайн баар.

Бо бүгү чүүлдерниң эң колу — арга-арыг. Аңаа шуптувус ынак бис. Ынчангаш аңаа хумагалыг болуп көрээлиңер. Хүндүткел херек. Кижини чаяаган бойдуска ынакшыылы, аңаа дузалаалы. Ол биске хөй кежик-чолду хайырлап турар дээрзин утпаалы. Арга бисти өөрүшкү-биле уткуп хүлээп алыр, а бис база аңаа ынчаар харыылаар ужурлуг бис.

● Арга-арыг — «чериң өкпези». Аяс, чырык хүнде бир гектарга 220-280 килограмм углекистиг газты агаардан бодунга сиңирер болгаш 180-220 килограмм кислородту үндүрер.

● Үер-чайыкты, дагдан баткан сугларны арга-арыг дозар, ооң уламындан хөй чоогалар тывылдырбас, хат-шуурган үезинде көдүрүлген элезинниң доктаадырынга дузалаар, хаттың күжүн суларадыр, хөрзүнүнүң шын чыдарынга идиглиг болгаш шөлдерниң, садтарның дүжүткүрүн көвүдедир.

● 1 гектар арга-арыг хонукта ийи чүс кижиниң амыдыралчы арга-зын хандырар, мөөң бүрүзү — ийи-бир кижиниң агаар-биле хандырын шыдаар.

● Доозунуң 72 хуузу маштарга, чадаң үнүштерге болгаш өът-сигенге хонар, сераттыг газтың 60 хуузу оларга артып каар.

Тыва АССР-ниң Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай. Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал өйгүрүгүлас килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргаша 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ама-за. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2802. ТС—00678.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың апрель 30 суббота № 102 (13702)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу апрель 28-те болган ээлчеглиг хуралынга СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын белеткээри болгаш эрттирери-биле холбаштыр элээн каш организастыг айтырыгларны чугаалажып көрген.

Электроника үлетпүрүн хөгжүдер талазы-биле чазактың ажылдап кылган саналдарын Политбюро чугаалажып көрген. Ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче, чурттуң эртем-техниканың муруңгу чадазынче үндүрерин хандырарынче угланыышкынның амыдыралга боттандырары улус ажыл-агыйының бүгү адырларын хөгжүдеринге пиктипирлиг салдарны көргүзүп турар продукциялыг электроника үлетпүрүн, ооң ажыктыын улам ынай көдүрер талазы-биле сонгаарладып болбас хемчеглерни ап чорударын негеп турар деп хуралга демдеглээн. Электронныг чепсек-херекселдер-биле башкартынар машиналарны, дериг-херекселдерни болгаш приборларны, саналга техниказын бүдүрерин сөөлгү чылдарда калбартканы-биле электроника техниказының кылыгларынга хереглелдиң өзүлдезиниң темпилери-биле электроника үлетпүрүн хөгжүдерниң төлевилээн перспективаларының аразында дүүшпес ээс чорук тургустунуп келген.

Ада-чурт электрониказының эртем болгаш бүдүрүлге баазазын калбартыр болгаш быжыглаар талазы-биле хемчеглер комплекизин чүүлдүгзүнүп көрген. XII, XIII беш чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде электроника үлетпүрүнүң күчүзүн улгаттырарын, ажылдап турар бүдүрүлгелерни чаартырын болгаш чурттуң янзы-бүрү девискээрлеринге элээн каш чаа заводтарны тударын, микроэлектроника айтырыгларының талазы-биле эртем төптерин тургузарын төлевилээн. Электрониканың техниктиг деңнелин дыка бедидеринче угланган дузалал болгаш үндезин шинчилелдерниң комплекстиг программазын хүлээп алган. Ол ажылдарга ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының организацияларын болгаш дээди өөредилге черлерин киириштирер.

Литваның Компартиязының ТК-зының болгаш Литва ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, Эстонияның Компартиязының ТК-зының болгаш Эстон ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң калбак активтиң киржилгези-биле ажылдап кылганы ол республикаларның улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының кол схемазын СЭКП ТК-ның Политбюрозу чүүлдүгзүнген. Эргелеп башкарылганы сайзыраңгайжыдар талазы-биле саналдарны республикаларның Дээди Советтериниң сессияларынга чугаалажып көрген болгаш оларны деткээн. СЭКП ТК-ның июль (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге болгаш ССРЭ-ниң Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында Хоойлузунга дүүштүр чаа схемалар эргелеп башкарылганы үндезини-биле эде тургузарынче, ооң аппаратын кызырарынче болгаш чиигедиринче, ол республикаларның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле удуртулганың колдуунда экономиктиг методтарынче шилчииринге организастыг баштайгы белеткелди тургузарынче угланган.

Апрель 21-22-де Москвага АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульцтуң аян-чорууну үезинде ооң-биле М. С. Горбачевтуң беседаларының болгаш Э. А. Шеварднадзениң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин Политбюро чугаалажып көрген болгаш чүүлдүгзүнген. Айыыл чок чоруктуң, девискээр айтырыгларының болгаш ийи талалыг харылзааларының айтырыгларының талазы-биле болган сал-онал солчулгазының үндезининге дээди деңнелге совет-америк ээлчеглиг ужуражыышкынның концепциязынга хамаарыштыр билчир чорукту чедип алганын, ону эрттирери-биле холбашкан кол хемчеглерни дугурушканын демдеглээн.

Дээди деңнелге болур Москвага ужуражыышкын тодаргай болгаш улуг түңнелдерлиг болзун дээш эргежок чугула күженишкиннерни үндүреринге совет удуртулга белен. Ону кылырынга америк таладан уткуштур чогуур чуткул, политиктиг боттут чүүлдерни барымдаалап көөрүнге, ооң белеци, өске таланың эрге-ажыктарын барымдаалап көөрү, делегей мурнунга бодунуң харысалгазының хемчээлин ылавылаарды-биле бодаары болгаш өскелерге бодунуң үзел-бодалдарын база үнелелдерин албадаарыдан ойталаары эргежок чугула дээрзи билдингир.

Венгр Улус Республиказының Н. И. Рыжковтуң албанның найыралдыг аян-чоруунуң түңнелдерин Политбюро чүүлдүгзүнген. Совет-венгр харылзааларының эң чугула айтырыгларын боттуу-биле чугаалажып көргени база чедип алдынган дугуржулгалар Совет Эвилели болгаш Венгрияның аразында акы-дуңмалыышкы харылзааларны болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганы улам ынай быжыглаарынга чаа аргаларны ажыдып турар. ССРЭ-де болгаш ВУР-да чаартылга чорудулгаларының сорулгаларының ниитизи болгаш угланыышкыннарының чоокшулашкаа ийи чурттарның аразында экономика, эртем-техника, культура болгаш өске-даа талаларга демниг хедеништиңкиннериниң ажыктыын бедидеринге үндезин ужурлуг болуру демдеглеттинген. Бо бүгү болгаш делегейниң үндезин бүгү айтырыгларынга чаңгыс аай көрүүшкүн совет болгаш венгр улустарның аразында найыралды быжыглаарынга бараан болурунга бүзүрелдиг илереткен.

«Проблемы мира и социализма» журналдың ажылының талазы-биле апрель 12-15-те Прагага болган чөөн̦лел хуралдың түңнелдериниң дугайында А. Ф. Добрынинниң дыңнадыын чугаалажып көрген болгаш СЭКП-ниң делегациязының ажыл-чорудулгазын чүүлдүгзүнген. Ажык-чаргыг болгаш бот-боттарының туруштарын хүндүлээриниң байдалынга болган сал-онал солчулгазының түңнелинде «Проблемы мира и социализма» журналдың ажыл-чорудулгазын эде тургузар болгаш ооң-биле холбаштыр чогуур хемчеглер ышкаш ындыг чугула айтырыгны шиитпирлээринге чогаадыкчы көрүүшкүннүң коллективтиг-биле ажылдап кылганынга сеткил ханыышкынын илереткен. СЭКП ТК-ның бодап турары-биле алырга, ындыг көрүүшкүн үениң ээзүзүнге, коммунистиг, бүгү ажылчын болгаш чөөн үзелдиг демократтыг шимчээшкиннииң херектелдеринге дүгжүп турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга күрүне тургузуушкунунуң болгаш чурттуң ниитилел-политиктиг амыдыралының өске чамдык айтырыгларын база чугаалажып көрген.

СЭКП Төп Комитединде, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде, ВЦСПС-те болгаш ВЛКСМ ТК-да

1988 чылдың апрель 16-да В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чыл оюнга турескааткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниги болган. Ол совет кижилерниң политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейлиг чоруунуң, оларның СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш чүткүлдүүнүң херечилели болган.

Субботникке 157 миллион ажыг кижи киришкен, олар үлетпүрде, кодээ ажыл-агыйда, тудугда, транспортта болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында боттарының ажылдаар черлеринге, ол ышкаш хоорайларның болгаш чурттакчылар черлериниң чаагайжыдылгазынга ажылдааннар. Субботникти белеткээринге болгаш чорудаарынга бедик организастыг болгаш ажыл-ишчи чорук көргүстүнген. Долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-ажылаашкынның байдалында ажылдап турар хөй санныг күш-ажылчы коллективтер улус ажыл-агыйынга болгаш чурттакчы чонга херек продукцияның үндүрерин көдүрүп, кээрээлер ёзугаар хандырар чүүлдерин күүседири-биле ажылдың хемчээлдерин боттары төлевилеп тургузуп алган.

Бодунуң бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылы-биле субботниктиң киржикчилери он ийиги беш чылдың үшкү чылының онаалдаларын күүседиринге төлептиг салыышкынны кииргеннер. Баштайгы сантүң-биле алырга, чүгле үлетпүр продукциязын ол барык-ла 1,4 миллиард рубльге бүдүрүп үндүрген. Хөй санныг күш-ажылчы коллективтер ажаа хүннерге дежнээрге продукцияны хөйнү бүдүрген. Оларның элээн кезээн камнап алган чиг эт болгаш материалдар-биле кылган. Субботниктиң киржикчилери беш чылдың фондузунга ары оруулганы барымдаалаарга, 327 миллион рубльди ажылдап алган болгаш шилчиткен.

Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниинге идепкейлиг-биле киришкен бүгү кижилерге — ажылчыннарга болгаш колхозчуларга, инженер-техниктиг ажылдакчыларга болгаш албан-хаакчыларга, Совет Армияның болгаш Флоттуң дайынчыларынга, аныктарга, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга ыыдымак, халас күш-ажылы дээш чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК-зы илергейлеп тур.

Совет кижилерниң өрээлин, күш-ажылчы коллективтерниң болгаш хөй-нити организацияларының саналдарын барымдаалап, субботникке ажылдап алган акша-хереглинин чаа уруглар бажыңнарын, уруглар бажыңнарын болгаш өскүс уругларга болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларга, школа-интернаттар тударынга, кадык камгалалының кодээде болгаш районнарда албан черлериниң материалдыг баазазын улам ынай быжыглаарынга, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының социал-амыдырал ачы-дуза чедирилгезиниң экижидеринге ажыглаар.

Часкы хову ажылдары

КӨК-ТЕЙЖИЛЕР ШӨЛЧЕ ҮНҮПКЕН

Кызыл районда «Кок-Тей» совхозтуң хову турлаанда машина-техниказы часкы хову ажылдарынче бир деңниг үнүпкен.

Бо ажыл-агыйга чээрби ажыг чылда тараа тарып, ажаажып келген хоочун механизатор Михаил Доржуевич Ондар баштаан тараажыларның агрегаттары эртенгиниң чеди шакта-ла үрезиннерин чаштырып эгелей бээр. Мал чемнеринге ажыглаар көк-тарааны болгаш суланы чаштырарын оларның эгелей бергени ол.

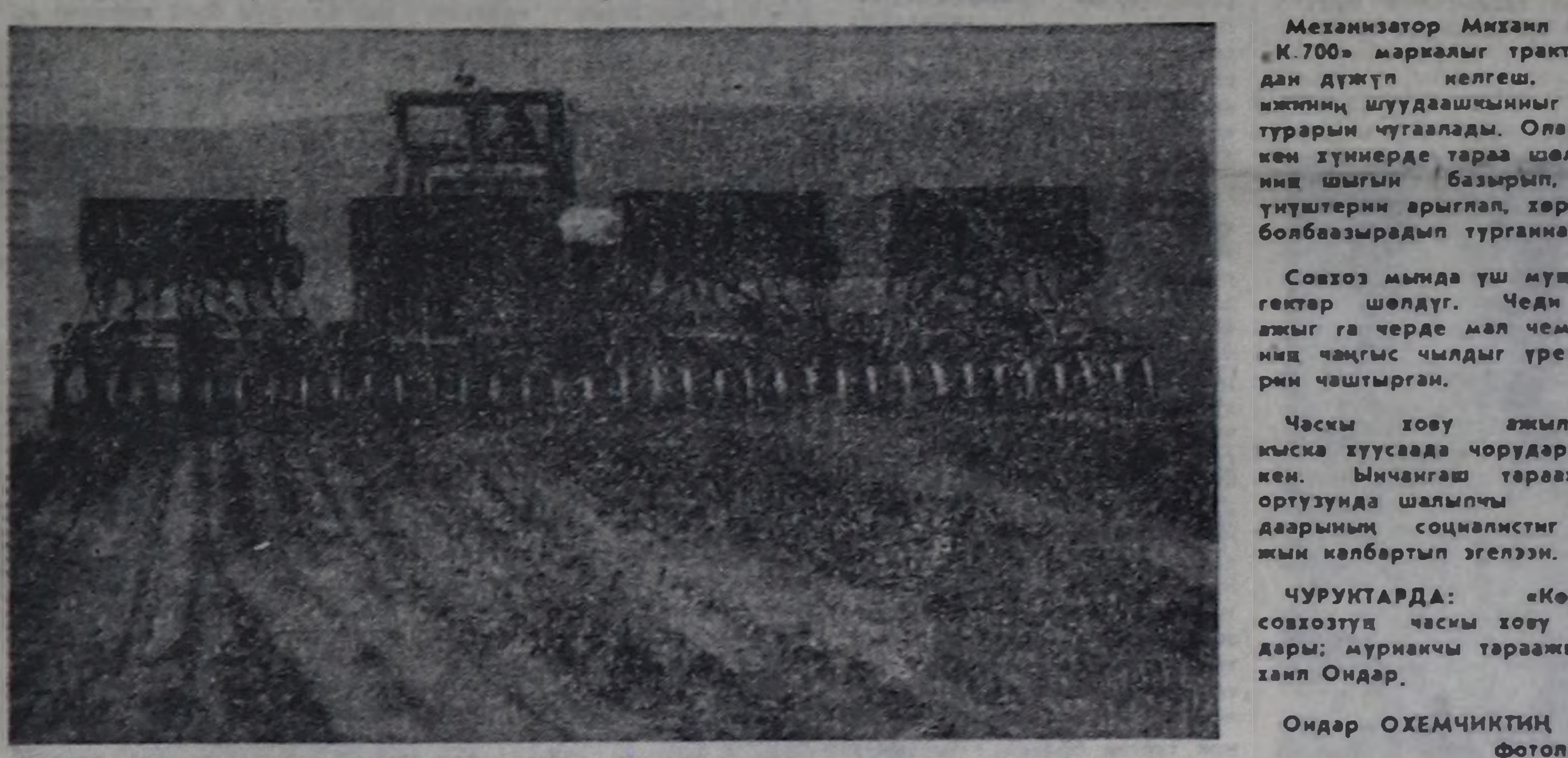

Механизатор Михаил Ондар «К-700» маркалыг тракторундан дүжүп келгеш, ажылыжының шуудаашкынныг чорурп турарын чугаалады. Олар эрткен хүннерде тараа шөлдериниң шыгын базырып, бок үнүштерни арыглап, хөрзүнүг болбаазырадып турганнар.

Совхоз мында үш муң ажыг гектар шөлдүг. Чеди чүс ажыг га черде мал чемнериниң чаңгыс чылдыг үрезиннерин чаштырган.

Часкы хову ажылдарын кыска хуусаада чорудар диишкен. Ынчангаш тараажылар ортузунда шалыпчы ажылдаарының социалистиг чарыжын калбартып эгелээн.

ЧУРУКТАРДА: «Кок-Тей» совхозтуң часкы хову ажылдары; мурнакчы тараажы Михаил Ондар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Шынар — ажылдың көрүнчүү

ХЛЕБТИ СОЛУПТАР ЧҮВЕ ЧОК

Бистиң амыдыралывыска хлеб агаар дег эргежок чугула. Хлеб чокта чаңгыс-даа хүн амыдыраары берге. Ону ог-бүле бүрүзү эки билир. Ынчангаш хлебти солуптар чүве чок. Ол кижиниң аъш-чемниң кол кезээ болуп кээзэде артар. Хлеб-биле чоннуң хандырылгазының айтырыы бисте шагда-ла шиитпирлеттинген болза-даа, хлеб-булочка кылыгларының дугайында чон аразында чүге хөй чугаа чорүп турарыл! Ол дээрге быжырып турар хлебтиң шынарының дугайында чугаа. «Хлеб-булочка болгаш макарон кылыгларының шынарын экижидер база ону бүдүреринге күш-ажылчы коллективтерниң материалдыг сонуургалын бедидер талазы-биле хемчеглер дугайында» ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1986 чылдың октябрь айда доктаал хүлээп алганы таварылга эвес болгай.

Бистиң чуртувустуң хлеб быжырар бүдүрүлгелери ол-ла чылдың декабрьдан эгелеп чемгир, шынары эки, хоолуг чаа хевириниң хлебтерин бүдүрүп эгелээн. Чаа хевириниң хлебтериниң өртек-үнези элээн улгатканы чугаажок. Чиг эттиң, материалдарның немелде чарыгдалдары-биле база хлеб быжырар үлетпүрүнүң ажылдакчыларының шалың төлевирин улгаттырганы-биле ол холбашкан.

1987 чылдың январьдан эгелеп бистиң республиканың Хлеб быжырар болгаш макарон үлетпүрүнүң эргелелиниң бүдүрүлгелери шынарын экижиткен чаа хевириниң хлебтерин быжырып эгелээн. Ол хлеб колдуунда-ла үш хевирниң: дээди сорттуң, бирги болгаш ийиги сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган ак хлеб. Көк-тараа болгаш кызыл-тас далганын холуп тургаш, быжырган Дарницкий база Российский дээр хлебти хөй ээести быжырып турар.

Тураның Бай-Хаактың хлеб заводтарында болгаш Кызылдың хлеб комбинадында быжырып турар хлебтиң шынарын бо чылдың январь-февраль айларда хынап көрген бис. Түңнели шоолуг-ла эвес болду. Бай-Хаактың хлеб заводунуң быжырып турары дээди болгаш ийиги сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган ак хлевин шуптузун хынап көөрүвүске, стандарттарның негелдезинге дүүшпес болган. Хлебтиң дузун ажыдыр салган болгаш ооң дашты тоглап дүжүп турар болган.

Чиг эттиң белеткээриниң эгелээш, быжырыгже чедир хамыдыышкын кылып кээрге, шынар дугайында чугаа кайын турар деп. Ажыткы кылыр далганы шишкивейн база деңзилевейн берип турар. Дрожжини болгаш дусту ажыткыже салырда карак-биле даап салып турар. Технологтуг дериг-херекселдерниң байдалы багай. Ажыткан далган хуваар херексел далганны шын үлеп база шыдавас. Мынчап кээрге, хамыдыышкыннар болуп, хлебтиң шынары багай болуп турбайн канчаар. Хлеб быжырар суугуларда температура хынаар херекселдер чок.

Бо бүдүрүлгеде бүдүрүлге лабораториязы ажылдавайн турар. Үнген, кирген продукцияның хыналдазын чорутпас. Белен продукция стандарттарга дүгжүп турарын база хынап көрбейн турар. Бо бүгүнүң түңнелинде шынары багай хлеб бүдүрүп турар дээш Бай-Хаактың хлеб заводунга экономиктиг торгаал онаар ужурга таварышкан бис. Ийиги сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган 10 муң рубль өртектиг 48,3 тонна хлебти хлеб заводунуң отчедунга киирбейн барган.

Тураның хлеб заводунда байдал Бай-Хаактыындан мүнне чүгээр. Бо бүдүрүлгеге хынаан хлебтиң 14,6 хуузу стандарттың негелдезинге дүүшпес болган. Туран хоорайның чурттакчыларының кол-ла херектеп алыры дээди сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган «Саратовский» дээр калач—бүдүрүлгениң быжырып эгелээни хлевиниң чаа хевири. Ол стандартка дүүшпес болган.

Хлеб заводунуң бүдүрүлге лабораториязы эргежок чугула дериг-херекселдер болгаш приборлар-биле четче хандыртынмаан. Үнген, кирген продукцияны контрольдап хынавайн турар. Калач болгаш хлеб быжырып турар үеде технологияны сагывайн келген. Дусту хөютпайн ажыткыже салып, суугу карак-биле көргеш, кудуп турары канчап-даа таарышпас. Суугуларның температуразын хынаар приборлар мөге айтыр болгаш оларны тургускан олчаан хынап көрбээн.

Кызылдың хлеб комбинадының дугайында черле тускайлап чугаалаза эки. Тываның күрхайгаарал лабораториязы бо чылдың январьдан эгелеп продукцияның шынарын доктаамал хынап турарын доктааткан. Эрткен чылын беш хыналда чорутпувус. Хынаан продукцияның үштүң бир кезии стандартка дүүшпес болган. Бүдүрүлгеге экономиктиг торгаал хемчеглерни дөрт катап онааган. 53,3 муң рубль түңнүг 58,6 тонна хлебти база 132,3 тонна «Барнаул» дээр калачыны план күүселдезинден казаан. Стандартка дүүшпес продукция бүдүрүп турарының чылдагаанын тодарадыры-биле эрткен чылын Тываның хайгаарал лабораториязының күрсадыг инспекциязының болгаш Хлеб быжырар болгаш макарон үлетпүрүнүң эргелелиниң төп лабораториязының төлээлекчилеринден тургустунган комиссия ажылдап турган.

Бо чылын катап хыналда чорударывыска моок мурнунда илереттинген четпестерниң хөй кезиин эдип албааны илерээн. Продукцияның шынарын экижидер талазы-биле бурунгаарлаашкын чедип алдынмаан болган. Хынап көргеннис хлебтиң 29 хуузу стандарттың негелдезинге дүүшпээн. Хыналданың түңнелин ёзугаар экономиктиг торгаал хемчеглерни ажыглааш, дээди сорттуң кызыл-тас далганындан быжырган ак хлебти садарын хораан. Күрсадыг инспекциязы-биле февральда чоруткан хыналда үезинде быжырган хлебтиң 19,3 хуузун дузу чок дээш браактаан. Ооң чылдагааны далганны ажыдып турар үеде хамыдыышкыннар.

Шынары багай, стандартка дүүшпес продукцияны бүдүре бээриниң база бир чылдагааны бригадирлерниң, мастерлерниң, бүдүрүлге лабораториязының талазындан контрольду сулараткандан боор турар. Эргежок чугула хемчээр болгаш шенелде кылыр дериг-херекселдер-биле лабораторияны бүрүн хандыртынмааны база маңаа салдарлыг боор турар.

Кызылдың хлеб комбинадының бүдүрүп турар продукциязының ассортиментизиниң талазы-биле квартал планын күүсетпейн барган. План ёзугаар 100 тонна көк-тараа биле кызыл-тастан хлеб быжырар планын деңгүп-ле 43 тонна кылдыр күүсеткен. Бора далгандан быжырган 102 тонна хлебти садып алыкчыларга чедир бербээн.

Хлеб болгаш макарон үлетпүрүнүң эргелелиниң бүдүрүлгелери 1989 чылдан эгелеп ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарынче шилчиир. Маңаа чедир, арткан үениң дургузунда продукцияның шынарын база ассортиментизин экижидер талазы-биле адырның ажыл-ишчилери улуг ажылды кылыр ужурлуг.

Александра МИРОНОВА.
Күрхайгаарал лабораториязының күрүне инспектору.

ИШТИКИ БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГА: баштайгы базымнар

Үндезин реформаның оруу-биле

Долу бот-орулга-чарылганың кол ужур-утказы—зээш чарыгдалдарны чедип алырынга идиг берип, ажыл-агыйның план ёзугаар үдуртуру. Үндүрүп берген кол фондуларны ажыглаарынга бүдүрүлгелериниң бот-тускайлаң, бот-харысалгалыг чоруун быжыглаары, бүдүрген продукцияның сайгарыгазындан алдынган орулгазының күсели-биле бодун боду акшаландырары, бодунуң чарыгдалын боду дуглап шыдаптары, ооң түңнелинде арыг орулга алыры, материалдыг идиг бериишкинниң ажылдың түңнелдеринден хамаарылгалыг болдурары, керээ ёзугаар хандырылганы шыңгыы сагыыры—депшилгелиг арганың кол шынарлары ындыг.

Бүдүрүлге чаа арганы иштики бот-орулга-чарылгаже шилчээш, улам ханыладып болурун амыдырал бадыткап турар. Бистиң корреспондентивис Артык ХОВАЛЫГ «Тыва кобальт» комбинаттың план килдизиниң начальниги М. А. ИВАНОВТАН интервью алган.

— Бот орулга-чарылга-биле ажылдап эгелээнде, комбинаттың ажылынга үнелелди кандыг көргүзүглер тодарадып болурул!

— Бир-ле дугаарында, күрүне чагыгларының күүселдезин көөр. Керээ ёзугаар хандырылганың чүрүмүн чугулага ап турар. Кенчаар ажылдаанывысты арыг орулга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү, бүдүрүлге болгаш социал-культура объектилерин ажыглалга кииргени көргүзе бээр.

Оон ыңгыда бүдүрүлгениң ажыл-ижин үш хевириниң көргүзүглери бадыткап болур. Бирээде, нийти көргүзүглерни, күрчагыгны пландаары, тудуг-монтаж, геология-шинчилел ажылдарының хемчээлин, орта үнген лимиттерни тодарадыры, курлавырларны хуваары чугула болуп турар. Ийиде, планны хевирлээриниң контроль саннарын шын кылыры —бир кол негелде. Продукция бүдүрериниң (ажылдааның болгаш ачы-дуза чедиргениниң) хемчээлин өртек биле тодарадыр. Арыг орулганы чүден, чеженин ап болурун саңнары —эртем-техниктиг депшилгени бүдүрүлгеге ажыглаанындан бе, технологияны чаартканындан бе, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүргениниң бе! Социал адыр беримчелиг ажылдаарының бир тепкиижи дээрзин утпаза эки. Үште, экономиктиг нормативтерни доктаадыры. Ол дээрге бүдүрүлге фондуларын, күш-ажыл курлавырларын дээш төлеврлер, санап каан орулгадан бюджетче, министерствоже шилчидер акша-херекти, бүдүрүлгени сайзырадырының, идиг бериишкинниң, шалыңның, материалдыг өртектиг чүүлдерниң 1 рубльге онаашытыр сайгарган бараанның продукцияга хамаарыштыр курлавыры дээш өске-даа саналдаашкыннарны баш удур кылыры негеттинген.

— Силерниң бүдүрүлгеде иштики бот-орулга-чарылгаже шилчиилгеге доктаал көрүңерем.

— Негелделер база нийти бүдүрүлгениң дег, ынчалза-даа цехтерниң онзагай талаларын база көрген. Оларны тускайлаан, ажылдаарынга таарымчалыг аргаларны тургускан. Комбинаттың өске бүдүрүлгелер-биле харылзаазы хандырыкчы болгаш херглекчи принциптеринге үндезилеттинген болза, мында харылзаа база бир янзы. Түңнел көргүзүг —арыг орулга, материалдыг идиг бериишкин, социал болгаш бүдүрүлгени сайзырадырының фондуларының үндезини болуп турар болгаш ону цехтерге кайы-хире ажылдааны-биле үлээр апаар.

Дузалал цехтерге продукцияны бүдүргениниң болгаш ачы-дуза чедиргениниң хемчээли, ажылчыннарның саны, ның лимиди, курлавырлар чарыгдалының нормативи колдаар. Администрация биле цехтерниң аразында харылзааны иштики бот-орулга дугайында дүрүм-биле таарыштырар. Цех бир ээс администрацияның керээ ёзугаар хүлээлгезин күүсетпес, ол чылдагааны-биле план үстүнген болза, айтырыг тургузар эргелиг. Чаргы үнүп келгенде, арбитраж комиссиязы үзер. Ында кол-кол специалистер кирген. Буруулуг цехтен шаңналды казыыр, материалдыг чарыгдалдарны оон эгиттирер. Өске талазында, цех план күүселдезин, кол фондуларның шынарлыг ажыглалы, камналга, технология чүрүмүн сагааны дээш харысалгалыг. Ажыр чарыгдал болгаш бот-үнениң 1 хуу өскерлиишкини дээш цехтиң шаңналының 5 хуузун казааш, өске цехтерге берип болур. Бир ээс цех орулгалыг ажылдай берзе, хаарыткан хуузун курлавырдан дедир эгидер.

Хамык-ла айтырыгларны айның бештиң хүнүнге чедир киирер, комиссия ону оңга чедир көөр. Цех бүрүзү бригадаларның бот-орулга-чарылгазын организастап болур. Комиссия цехтерниң ажылын анализтеп, экономиктиг дузаны чедирер хүлээлгелиг.

— Кол көргүзүг — арыг орулганың үнер дөстерин, ооң үлелгезин канчаар чорутканыл!

— Комбинаттың планнатынган арыг орулгазы бо чылын 3209 муң рубль. Күрүнеге төлевирлерден артканындан планнаттынмаан торгаалдарны казып кааптар. Зээш орулгалыг бүдүрүлгеге санаттырып турар болгаш, комбинат бүдүлге фондулары, күш-ажылчы курлавырлар дээш төлевирлерден хостаткан. Санажылга орулгазының 28 хуузу социал айтырыгларны шиитпирлээринче үнер. 400 муңу материалдыг идиг бериишкинче көрдүнген. 1 рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүреринге үнген чарыгдалдарны планга удур 1 хуу чиигеткени дээш материалдыг идиг бериишкин фондузу 5 хуу улгадыр азы 20 муң рубльге. Чарыгдалдар улуг турда, ол хире түңге кызырлыр. Брак кылганы дээш торгаал бо фондудан казыттынар болганда, бот үнени чиигедиринден, камналганы шыңгыырадырындан аңгыда шынар дээш демисел күштелир.

Хандырылга-биле катай санаарга, план күүсеттинген болза, идиг бериишкин фондузу 15 хуу өзер, ол дээрге 60 муң рубль, күүсеттинмээнде 3 хуу кызырлыр азы 12 муң рубльге.

Материалдыг идиг бериишкин фондузундан чоннуң херелгел бараннарын бүдүргени дээш, чаа техниканы чогаатканы болгаш ажыглааны дээш, автор шаңналы дээш үндүрери көрдүнген. Бо бүгү чүүлдерге он ажыг муң үнер.

— Социал айтырыгларже кичээнгей кандыгыл!

— Бо чугула адырже 2940 муң рубль болгаш арыг орулгадан алдынган 2804 муң нормативе ёзугаар өскээр шилчиргелерден арткан калган пландан ашкан арыг орулгадан 136 муң рубль үнер. Чоокку чылдарда Хову-Аксы суурга он сес аал чурттаар бир, ийи аал чурттаар бот бажыңнар, бежен орунныг нийти чуртталга бажыңы, 230 олуттуг уругаар сады туттунар. Пионер лагерьлериниң, санаторийлериниң дериг-херекселдерин четчелээринче, кадыкшылга комплекизинче элээн акшаны киириштирер. Электри четкилерин чаарты кылырынче, чуртталга коммунал ажыл-агыйының херегленинче акша үндүрер.

Бирги кварталдың түңнели-биле курчагыг болгаш керээ ёзугаар продукция бээриниң сөзалдазы күүсеттинген. Керээлиг хүлээлгени 10,15 хуу ажыр боттандырдывыс. Бараанныг продукция бүдүрери 115 хуу, ону сайгарары 113 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 118 хуу азы эрткен чылдың деңнелинге хамаарыштыр 120 хуу болган. Баштайгы базымнар эки түңнелдерни берип турар.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ-КИЖИ

„ШЫННЫҢ" КӨРҮНЧҮҮНДЕ:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДА ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛ ХАНДЫРЫЛГА БҮДҮРҮЛГЕ ЭРГЕЛЕЛИ

Ажылчыннар болгаш колхозчулар! Ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын, күш-ажылды организастаарының болгаш аңаа идиг бээриниң депшилгелиг хевирлерин диданы-биле шиңгээдип алыңар! Мурнакчы дуржуланы, экономиктиг билиглерни шиңгээдиңер!
(СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

Амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели сөөлгү чылдарда районнуң-даа, министерствонуң-даа мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзинге санадып келген. Ук коллектив кедээниң чонунга ачы-дуза чедирерин калбартыр дээш бар аргаларын болгаш курлавырларын ажыглап турар. Оларның бөгүнгү ажыл-ижи-биле номчукчуларны таныштырдывыс.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) бригадир Кара-кыс Дүчүн-оолдуң даараныкчылар Валентина Салчак болгаш Сайбак Айын-оол олар-биле сүмележип турары. Эр улуска чүвүр даараар бо бригада сөөлгү чылдарда мурнакчыларның одуруундан дүшпээн. Оларны чаңгыс ай наряд системазынче киирген соонда, ажылы улам экижээн.

КОЛ БЫРА—ЧАРЫШ

Сөөлгү чылдарда чоннуң амыдырал хандырылгазынга, ачы-дуза чедирилгезинге хамаарыштыр эзээш эвес документилер хүлээп алдынгылаан. Чуну-даа мурнай СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин, «1986—2000 чылдарда чоннуң херектел барааннарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдериниң Комплекстиг программазын» чугулалап демдеглээр апаар. Бо документилер амыдырал хандырылга ажылдакчыларының мурнунга улуг сорулгаларны салган.

Республикада өске амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдери-биле бир демей, бистиң эргелеливис чаа аргаже 1986 чылдың январьдан шилчип кирген. Ол чоруун чурттакчы чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидеринге, ооң культуразын бедидеринге улуг идиглиг болганын демдеглекседим. Бүдүрүлгеде четпестерни чайладырда, бергелерни ажып эртерде база салдынган сорулгаларны күүседирде бригадага, цехке, комплекстиг хүлээп алыр пунктуларга болгаш аңгы-аңгы кижи бүрүзүнге эде тургустуушкунну чорударын оралдажып келдивис. Кол-ла чүве коллектив кежигүннерин чаа өзү-биле кижизидеринче күштү угландырдывыс. Оларның-биле ажылдаарының арга-методтарын бир янзы көрүп база кадр кижиниң бүдүрүлгеге турум ажылдаар шиңээзинче, ооң мөзүзүнче, бергелерге торулбазынче, бот-идепкейинче, үениң негелдезин бедик-биле үнелеп билиринче кичээнгей салдынган. Шынап-ла, мөзү-шынар талазы-биле экижиттинген кижилер коллективтиң мурнунда салдынган сорулгаларны чедип алыр дээш кызып ажылдап, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер, ажылдың шынарын экижидер, бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарын амыдырал бадыткап турар-дыр.

Коллективтиң мурнунда салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырарда, бирээде, күш-ажылды организастаарын база моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкинин экижиткенивис деткимче болган. Тодаргайлаарга, социалистиг чарышты бригада, цех, тус-тус кижилер аразынга доктаамал организастап, ооң түңнелин ай, квартал санында түңнеп, мурнакчыларны, чыдып каап турарларны илередип турарывыс чаңчыл апарган. Эр улустуң чүвүрүн даараар бригаданы күш-ажылчы киржилгениң коэффициентизин барымдаалап тургаш, чаңгыс ай наряд системазынче шенелде кылдыр 1986 чылдың январьда ажылдадып кирдивис. Чоорту бригаданың ажылы экижээш, пландыг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин доктаамал күүседип келген. Чылдагаан чок ажыл шагы үзер, прогулдаар кижи чок апарган. Ажылдың шынары дээш кичээнгей улгаткан.

Чаңгыс ай наряд системазынче шилчээнинден, ажыл төлевиринге өскерилге болган. Мурнунда шалының разряд-даа барымдаалавас, чүгле кылганын барымдаалап санаар турган. Ам разряд чугула болгаш ажылдың шынарын, күш-ажылчы киржилгезиниң коэффициентизин көөр болу берген. А өске кижиниң орнунга ажылдаан таварылгада, немелде төлевир алыр. Бо бүгүден ажылчыннар разрядын бедидерин, холушкак мергежилди чедип алыры кол-дур дээрзин биле бергеннер.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ хоойлузу күштүг болуп эгелээнден бээр түш ай эртип чоруур. Ол бот-акшаланыышкынга болгаш бот-эргелелге кирген бүдүрүлгелерниң амыдыралының хоойлузу болу берген. Хоойлу бедик шынарлыг ажылдаарынче сонуургалды бедидип, күш-ажылчы коллективтерге демократтыг болгаш бот-эргелел башкарылганы хөгжүдеринге таарымчалыг байдалды тургускан. Чогум-на бо бүгүнү хамы билип алыры-биле коллективке экономиктиг өөредилгениң кичээлдерин эрттирип турар бис. Хөй-нити организацияларының ролюн үнелеп, оларга дуза чедирип, ында даянып ажылдаары черле чугула. Коммунистер Устав негелдезин өзугаар хуралдарны эрттирип, чугаалажыр айтырыгларны шын шилиирниче, оларны эрттирериниң шынарынче сагыш салып турар апарган. Партия эге организациязы (секретары В. К. Хүртүй-оол), профэвилел (даргазы Ч. П. Салчак), комсомол (секретары К. К. Дилгижек) организациялары коллективтиң кежигүннериниң идепкейин бедидер дээш чаа аргаларны дилеп тып турар.

Ажылчыннарның билиин болгаш мергежилин бедидеринче угланган хемчеглер алдынып турар. Сөөлгү ийи чылда Кызылда өөредилге-бүдүрүлге курстарынга, чурттуң хоорайларынга (Донда Ростовка, Куйбышевке) ийи быжыкчы, идик мастери дөрт кижи, бир диспетчер, бир цех начальниги билиин бедиткеш келген. Кызылдың өөредилге-бүдүрүлге комбинадынга, бүдүрүлге каттыжыышкыннарынга тускай мергежил чедип алган 10 мастер ажылдап турар. Үениң негелдези-биле ажылчыннарны холушкак мергежилге өөредирин моон соңгаар-даа уламчылаар бис.

Эрткен чылын 1986 чылга деңнээрге, ачы-дуза чедирилгезиниң нити өзүлдезе хемчээли 20,1 хуу болган. А бо чылдың ийи айларын эрткен чылдың ол-ла үелеринге деңнээрге өзүлде хемчээли 24,3 хуу болган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 14,1 хуу бедиткен. Бир кижиге онаалтыр ачы-дуза 8 рубль 42 көпеек болган. Бо чылдың бирги кварталының планын 103,5 хуу күүседип, районда албан черлериниң, организацияларының аразынга чарлаттынган чарышка бирги черни ээледивис. Ынчангаш коллектив СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Коллективте боттарының мергежилинге бердинген, мурнакчы ажылдыг мастерлер бар. Оларга Бай-Тал, Кара-Хөл суурларда комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларының эргелекчилери Л. Иргит, К. Ооржак, Г. Салчак, А. Пиин-оол бис. И кварталда планнарын 100—112,3 хуу күүсеткилээн. Лариса Иргиттиң чуруун эрткен чылдың түңнели-биле республиканың Хүндүлел самбыразынга кирген.

Чарыш — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, пландыг онаалдаларны чедиишкинниг күүседиринге чугула быра. Эргелелдиң администрациязы, профэвилел комитеди социалистиг чарышты он хонуктап түңнеп, «Социчарыш экранынга» мурнакчыларның чуруктарын азып турар. «Мергежилиниң тергиини», «Эң эки мастера», «Эң эки быжыкчы» деп вымпелдерни тыпсыры чаңчылчаан. Ол ышкаш мурнакчы бригадалар, цехтер аразынга тыпсыр бирги, ийиги черлерниң вымпелдери база бар.

Суурларда комплекстиг хүлээп алыр пунктуларның план күүселдезин кедээ Советке сайгарып, практиктиг дузаны чедирип турар. Бай-Тал, Кара-Хөл кедээ Советтери, даргалары Урана Монгуш, Николай Күжүгет, совхоз директорлары Чурумай Хертек, Александр Хертек олар чонга ачы-дуза чедирер черниң ажылынга кескү деткимчени кылып келген. Олар пунктуларның септелгезин шынарлыг кылып, ой-ойда транспорт-биле хандырып турар.

Ынчалзажок Эр-Хавак (эргелекчизи А. Салчак), Шуй (эргелекчизи О. Хертек) суурларда комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларының ажылы негелдеге дүүшпес. Чүге дээрге чон-биле быжыг харылзаа тутпайн турарындан, чагыглар эзээш кирип келген. Кандыг-даа ажылдакчы хүлээнген ажылынга ээ-херымсалгалыг, бүгү күжүн, билиин үндүрүп тургаш ажылдаарынче үе кыйгырып турар. Ынчангаш үстүнде айыткан пунктуларның эргелекчилери четпестерин эдерин, мурнакчыларга деңнештир ажылдаарын чедип алыры — бистен хамааржыр.

СЭКП-ниң XIX бүгү-эвилел конференциязы удавас болур болгай. Ажыл утуштур коллектив кежигүннери ажылдыжын улам экижидеринче бүгү күжүн мооңнээр апаар. Ол ышкаш чаа эгелээшкинни коллективте кежигүн бүрүзү хамы шиңгээдип, чонга ачы-дуза чедирерин мурнукузундан-даа экижидеривис соңгаарлаттынмас сорулгавыс болур.

Б. ХЕМЕР-ООЛ.
Бай-Тайгада чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң начальниги.

ЧАА АРГАЖЕ ШИЛЧЭЭН СООНДА

1986 ЧЫЛДЫҢ эгезинден бээр Күш-ажылды организастаарының бригада кергээзинче шилчидивис. Баштайгы үелерде белен эвес-ле турду. Ажыл-иш бир янзы эде кылдынган. Тодаргайлаарга, чеже квитанция дужааттынгаш, кайы хире түң кирген-дир, алыр шалың оон хамаарыр. Мынчаар чаа арга-биле ажылдаан сөөлүнде, бригадада сагылга-чурум быжыккан, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү-даа экижээн. Кижи бүрүзүнүң ажылга хамаарылгазы экжип, сонуургалы улгаткан. Бо бүгүнү бригадир кижи болганымда эскерип, мурнуку чылдар-биле деңнеп, анализтеп турар мен.

Бригада кежигүннери дөрт кижи бис. Бисти чүгле эр улустуң даштыкы хевин даараар кылдыр тускайлаан. Дөрт даараныкчының ийизи СЭКП кежигүннери, арткаы — комсомолчулар. Кижи бүрүзү харысаалгавысты медереп билип турар бис. Чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер, прогул кылыр кижи чок. Мурнуку чылдар-биле амгы үени деңнээрге ылгалдыг. Шынап-ла, чажырган кончаар: мурнунда ажыл шагын бо-ла үзүптер, прогулдай-даа бергилээр улус турган. Ынчаар прогулдааш, эш-өөрүмнү эпчок байдалга таварыштырдым азы күрүнеге чидириг болдурдум деп эгеннир, сестир безин сеткил чок турган болгай. Чамдыкта бодунуң хуу херээн ажыл үезинде кылырын оралдажыр. Магазиннээр, хөмүр-даш дужуртур дээш, өске-даа хуу ажыл-херээ-биле чорааш, олчаан баар. Таныш-көрүш улузу-биле-даа хөөрешкеш туруп алыр. Үези халас эртип турарын ожаавас боор. Амгы чаа ажыл-иштиң байдалы ындыгларны кыңчыктырбас апарган. Кымдан-даа негелде шыгтыраан. Күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин барымдаалаар апарганда, ам кым-даа ажыл шагын аңаа черге үспес болу берген.

Бүдүрүп турар ажылывысты ай санында бригада кежигүннери сайгаржып ап келдивис. Бирги кварталда 3000 рубльдиң ачы-дузазын чедирер турдувус. Ол планывысты долу боттандырдывыс. Бүдүрген ажылывыс ывал-ла шынар комиссиязын (даргазы Чечек Хертек) дамчыштыр эртер. Бирги кварталда даараан хевинистиң шынарын эки деп үнелээн. Кым-бир даараныкчының даараан хеви четпестерлиг болза, комиссия хуусаазын айыткаш, эде кылдырар. Мынчаар негелдени күштелдирген түңнелинде, хептиң шынарлыг даараарынче онза сагыш салдынып турар.

Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиириниң кол негелдези болза, хамыкты мурнай бригада, цех бүрүзүнге бот-орулга-чарылганы быжырымчалыг шиңгээдири болур. Бригада кежигүннери ол талазы-биле белеткелди уламчылап, экономиктиг өөредилгеге киржип турар бис. Ооң-биле черге-лештир СЭКП ТК-ның сөөлгү Пленумнарының материалдарын өөренип, ында айыткан шиитпирлерни амыдыралга боттандырар дээш кызып ажылдаарын кижи бүрүзү хүлээнип турар.

Кара-кыс ДҮЧҮН-ООЛ.
Бригадир.

ДАГДЫНЫКЧЫЛАР БОЛГАШ АНЫЯКТАР

Аныяктар бисте хөй. Бригадалар, цехтер ажылчыннарының хөй кезии — аныяктар. Бүдүрүлгениң чугула участоктарынга аныяктарның дагдыныкчылары кылдыр Сериң Шагдыр, Сылдыс Ондар, Оржуңмаа Шыырап, Александра Аңгыр-оол оларны быжыглаан. Олар боттарының мергежилинге моожеп алган билиин аныяктарга дамчыдып келген. Аныяктар дагдыныкчыларның арга-сүмезин дыңнап алырындан аңгыда, оларның ажылгырын, сагылга-чурумга үлегерлиг болурун база өөренип ап турар.

Амгы чаартылгалар үезинде аныяк кижи бүрүзүн чуртунуң экономиказын сайзырадырынга бедик харысаалгалыг, хамааты хүлээлгезин хамы билген турарын угаадыры албан. Ынчангаш бистиң дагдыныкчыларывыс бо бүгүнү аныяктарга билиндирер. Үениң негелделери-биле ажылдаарының арга-методтарын ийдик чок шиңгээткен турарынче ажылдарны кылып турар. Бүдүрүлгеде ажыл нормазын ажыр күүседип, хөй-нити ажылдарындан чыда калбас, сагылга-чурумнуг комсомолчулар бар. Валя Салчак, Люба Хомушку, Чечена Донгак, Андрей Хертек, Долчан Салчак олар дагдыныкчыларның үлегерин эдерип, багай эвес ажылдап турар. Бүдүрүлгеде комсомолчулар эрткен чылдың түңнели-биле комсомол эге организацияларының аразынга чарлаттынган социалистиг чарышка бирги черни ээлээш, комсомол райкомунуң вымпели-биле шаңнаткан. Бо шаңналда бистиң дагдыныкчыларның кирип келген үлүү база биче эвес.

Клара ДИЛГИЖЕК.
Комсомол эге организациязының секретары.

ЧУГУЛА АДЫРДА

Чонга шынарлыг ачы-дуза чедирер черлерниң кол адыры — кедээ суурларда комплекстиг хүлээп алыр пунктулар болур. Бай-Тал суурда мээң эргелекчилээним пунктунуң ачы-дузазын тус черде чурттакчылар, малчыннар эки билирлер. Пунктуну дамчыштыр чонга ачы-дузаның 15 хевирин чедирип турар бис. Чурттакчылардан иштики, даштыкы хеп аймаан даараары, амыдыралдың нарын дериг-херекселдерин септээри, хепти химиктиг арга-биле арыглаары, идик болгаш өске-даа хептерни септеп селиири дээш ачы-дузаның өске-даа хевирлерин хүлээп ап турар бис.

Ачы-дуза чедирериниң ол хевирлерин чонга долу барымдаалдырының аргаларын тып ажылдаарынче сагыш салып келдивис. Ол чүү аргаларыл! Хамыктың мурнунда — олутпай чоруктан адырлып, доктаамал шимченип, чон-биле харылзажыры. Оларның ажыл, амыдыралын көрбүшкен, кандыг чагыглар киирерин дацзылап, хүлээп алыр бис. Хүлээп алган чагыгларны айыткан хуусаазында күүсеткеш эгидер.

Ынчалзажок телевизор, соодукчулар дээш ышкаш, амыдыралдың өске-даа нарын херекселдерин, шынап-ла, дыка нарын болур. Оларның чамдыктарын септээр артык кезектер тывылбас. Чагыкчыларның үш соодукчузу артык кезек чогундан, чыл чедир септеттинмээн. Соодукчуларның кезектерин тыпкаш чорударын-биле Кызылче чагыгны киирдивис. Та кажан чээр.

Совхозтуң удуртукчулары, специалистер малчыннарже болза үнүүшкүн организастаар. Оларның-биле кады коштунчуктарывыс чаңчыл болу берген. Ол баргаш белен чагыгларны ээлеринге хүлээдир, чаа чагыгларны хүлээп алыр бис. Эрткен айларның бирээзинде Түрелыгда хойжудар Шойгу Монгуш, Чечен Донгак оларга четтивис, мастер Борис Шогаалак ол өг-бүлелерниң телевизорларын септеп берген.

Телевизор септекчизи, беш таарар мастерлер, чурук тырттырар кижи район төвүнден ай санында келир. Чамдыкта графиктиг үнүүшкүннерде Даштыг-Тейде, Хемчик барынында, Туралыгда, Мешпеш-Хөлде бригадаларга чеде бергилээр. Мынчаар чон аразынга чоруп, оларның-биле тудуш ажылдаарга, ай, квартал-даа планнары күүсетиннер, чонга-даа таарымчалыг чорду.

Чонга ачы-дуза чедирер комплекстиг пунктулар база чаңгыс ай наряд системазынче шилчээн. Амгы үеде кижи бүрүзүнден негелде — шимченгир, чаа аргаларны тып ажылдаары. Ынчангаш үениң негелдезин ажыл-херекке бадыткап көргүзери кижи бүрүзүнүң дөрт хүлээлгези болурун билип турар бис.

Совхоз дирекциязы, кедээ Советтиң күүскому бистиң пунктунуң ажылынга деткимчени көргүзүп турар. Комплекстиг үнүүшкүннер кылырда бисти утпас, ап алыр. Ажылымны кедээ Совет сессияларынга, күүскомга отчёттап турар мен. Ам отчёдумну ийиги кварталда дыңнаар. Мээң ажылда чедер, четпестеримни анализтеп, сайгарарга, моон соңгаар кандыг аргаларны тып ажылдаарынче бодандырып келир. Ындыг сайгарылгалар харын-даа ажылда четпестерни чайладырынга дузалыг-дыр.

Комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузунда идик даараар мастер Чылбак Сат-биле кады ажылдап турар бис. Эрткен чылын пунктулар аразынга калберген социалистиг чарышка бирги черже үндүвүс. Бо чылдың бирги кварталының планын 112,3 хуу боттандырдывыс. Он ийиги беш чылдыктың үшкү чылында, кварталыгаларның ийиги нарын чалазында, улам холувус дыңзыг, туруушкун чок ажылдаар бис.

Лариса ИРГИТ.
Комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузунуң эргелекчизи.

ЧУРУКТА: цехте быжыкчы, коммунист Чечек Хертек. Ол келген чагыкчыларны эмлеп-ээлдек хүлээп алыр, оларның күзелин өзугаар хептерни көрүштүг кылдыр быжар дээш чогаадыкчы аргаларны ажыглап ажылдап турар.

ТААРЫМЧАЛЫГ БАЙДАЛ ДУГАЙЫНДА

БҮДҮРҮЛГЕ эргелели 62 ажылчынныг. Бо ажылчыннарның бүдүрүп турар ажылы-биле черлелештир, оларның боттарының ажылдаарынга, амыдырал-чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдар тургустунган бе? Бо талазы-биле удуртукчу Б. Д. Хемер-оол, партия, комсомол эге организацияларының секретарьлары В. Хүртүй-оол, К. Дилгижек база өске-даа ажылчыннары-биле чугаалашкан мен.

Ажылчыннарның ажылдаар шөлүн делгемчидери-биле чоорту хемчеглерни ап келгилээн. 1978-79 чылдарда бүдүрүлгениң бир өрээлин ээлеп турган котельнаяны даштаар үндүрүп тускайлаан. Ооң орнунга идик цегин ажыткан. Ол үеде одалга системазының септелгезин (хоолайларын, батареяларын) бүрүн кылган. 1981 чылда котельная өрээлин кургаг штукатурлаан, шалаларын тускай материал-биле шыпкан. Даштын малгаштааш, чугайлаан. Бригадалар, цехтер ажылчыннарынга хүндүс ажыглаар чырыкты киирген. Агаар арыглаар черлерни кылдырган. Машина турар гаражты адаанда оңгарлыг кылдыр септелгезин кылган. Бүдүрүлгениң кол адырлары — комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларын дөрт совхозта делгемчиди тудуп берген. Бо ажылдарга совхозтар директорлары, Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу, партия райкому, райкүүском багай эвес дузалаан.

1985 чылда бүдүрүлгениң бир талазынга шөл немээн. Олче чиик болгаш даштыкы хептер даараар бригадаларны, беш таарар, диспетчер орар черлерни аңгылап киирген. Эргелел бажыңының бир талазынга бо чылын 120 дөрбелчин метр шөл база немей тудар. Орта нарын дериг-херекселдер септээр база баш таарар өрээлдер турар.

Ажылчыннарның ажылдаар өрээлдерин болдунар шаа-биле аңгылап келзежок, бухгалтерияга, бөрт даараар черге өрээлдер херек. Чаңгыс ай наряд системазы-биле ажылдап кирген-даа болза, электро энергиязын кайы бригада азы цех чүү хире хамнап азы чарыгдааның көөр счётчик салдынмаан. Ындыг счётчиктерни өрээлдерге салыр деп чугаа чоруп турар. Ону ажыл-херекке дүрген боттандырза эки. Бо база-ла ажылчыннарның материалдыг сонуургалынга шаптык. Ол ышкаш чүвүр даараар бригаданың өрээлиниң ажылдаарынга таарыштырган хүндүскү чырыын амдаа немээри күзенчиг. Арыг агаар киирер форточказы чүгле чаңгыс соңгада кылдынган. Моон уламындан өрээл иштиниң, ол-ла өрээлдерниң дөвиринде кылдынган агаарлыышкын хүртүзү озал-ондаа болдурбазынга удур таарыштыр кылдынмаан. Черле ынчаш эргелел бажыңының иштики аян-шинчизин чайгы септелге үезинде көргүштүг кылыры негеттинип турар. Дээвириниң кургаг штукатураларын солааш, доң-даски кылырының аргазын көрзе.

Эргелелде ажылчыннарның бажың-балгат, ясли-сад-биле хандырылгазы четпес байдалда. Ажылчыннарның чүгле тозу делгемчиткен бажыңнарда. Бөгүнге чедир бажың оочурунда алды кижи туруп турар. А шуут бажың чок, төрелдери-биле кады чурттап орар 11 кижи бар. 1985 чылда Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң дузазы-биле ийи аал чурттаар делгем бажыңнарны ажыглаалга киирген. Оон бир талазында начальниктиң өг-бүлези, өскезинде ол-ла черниң ажылчыннары чурттап орар. Шуут бажың чок, төрелдери-биле чурттап орар аныяктар бажың алыр оочурге туруп албаан. Оочур тургустунмаанда, ол талазы-биле удуртукчудан, райкүүскомдан бажың айтырары эпчок болгай.

Ниитизи-биле районда ясли-сад айтырыы берге байдалда, школа назылыг четпээн 2191 чаштар бар. Оларның чүгле 780-и ясли-садтарда турар. Районда 14 ясли-садтың ийизи чаа хевирниң. 1989 чылда 140 олуттуг ясли-сад тудары көрдүнген. Амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелде ажылчыннарның 10-у ясли-сад оочурунда. Ол черде септелге тудуг участогу, КМК, райпо тудугжулары демнежип, 75 олуттуг эрги школаны септеп-селээш, ясли-сад кылырын көрген. Ол ажыглалга кирерге, өске ясли-садтардан олут хостаарын көрүп, оочурда улустуң ажы-төлүн киирер.

Онаашкан ажылынга ак сеткилдиг болурундан аңгыда, хууда амыдырал-чурттаалгазынга база кызымак, ажыл-ишчи болуру черле чугула. Ол бүгү кижилерниң боттарындан хамааржыр. Эки чурттаар дизе, ниитиниң-даа, боттуң-даа ажылынга кызымак чүткүл негеттинер. Бүдүрүлге эргелелинде ажылчыннар дузалаар ажыл-агыйын сайзырадырынче бичеда болза, демин каттыштырып турар. Ында 13 өг-бүле суурда малдарны тудуп, ажыын көрүп орар. Артыкшылдыг апаарга, күрүнеге дужаап турар. Ылангыя К. Дүчүн-оол, С. Сарыглар бода болгаш шээр малдарны четчип-биле тудуп, өскелерге ажыл-ишчизин көргүзүп келгеннер. Ол ышкаш эрткен чылын картофельди эргелел чериниң ажылчыннары он ажыг кижи чаңгыс черге тарыан. Өскелери бажың участоктарынга олуртуулаан. Бо чылын ол ажылды профэвилел комитеди база организастыг чорударын планнаан.

Ажылчыннарның кадыкын экижидер хемчеглерни эргелелдиң удуртукчузу, профэвилел комитеди ап келген. Кадыы кошкак кижилерни путёвка бээриниң шаа-биле, чурттуң курорттарынче чорудуп турар. Андрияна Хертек Красноярскиде «Шира» курортунга дыштангаш келген. Сылдыс Ондар «Чедер» курортка кадыын быжыктырган. Эки ажылдаан кижилерни халас путёвка-биле аян-чорукче чорудуп келген. Клара Дилгижек эрткен чылын Болгарияже аян-чорук кылгаш келген. Оон аңгыда, ажылчыннар Улаатай, Дустуг-Хем, Шивилиг, Дус-Хөл аржааннарынга кадыын экижидип бээры чаңчыл болу берген.

Дыштаныр хүннер массалыг эрттирериниче сагыш салдынып турар. Культура бажыңынга темалыг кежээлерни, конкурстарны, оюннарны бо-ле эрттиргилээр. Аныяктар оон черле чыда калбастар. Спорттуг оюннарга база киржилге багай эвес. Моон уламындан аныяктарның бот-идепкейи болгаш онаашкан ажылынга хамаарылгазы эки.

Бүдүрүлгениң ажылчыннарының ажылы кызыг-чай чок. Ынчангаш чамдыкта үлетпүр, эът-чем барааннарын ажыл-шагында садып алыры болдунмас. Ындыг болганда хааш тнүүшкүннүг садыгдан бо черге организастаары артык эвес. Херим-даа буфеттен тургусса кандыг деп. Ооде-ле хүндүскү шектерде быжырган далген, чаагай хайындырган сүттүг шайдан садыглаарын райпо организастаза деп күзел бар. Бо-даа болза, оларның бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга дуза болур. Ышкам өрээлдерге күзедир ажылдаар улуска ай чокка берге дээрзин ажылчыннар чугаалап турдулар.

Эргелел черле чаңгыс УАЗ машиналыг. Чурттакчы чону хөй, кадыр-берт оруктарлыг черге чаңгыс бо машина-биле чонга ачы-дуза чедирери берге. Машина берип дузалаары-биле Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунче ийи удаа чагыг киирген. Ол чагыг бүде бээрин бүдүрүлге начальниги дыка күзеп орар. Чурттакчылыг суурларже үнүүшкүн графиктиг райкүүском бадылап каар. Машина чаңгыс болганындан, ол графикти чедир күүсеттинмейн-даа бергилээр. Ындыг болганда бо база-ла ажылдаарынга эки байдалды болдурбайн турар.

Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул? Ажылчыннарның ажылдаарынга, амыдырал-чурттаарынга — тодаргайлаарга нити чурттаалга бажыңы, ясли-сад-биле хандырарынче амгы үениң негелдези-биле хөделир херек. Үстүнде ады кирген, бажың чок аныяктар аңгы-аңгы мергежилди чедип алган кадрлар-дыр. Оларны чурттаар оран-бажың-биле хандырарын эргелелдиң удуртукчузу Б. Д. Хемер-оол, райкүүском даргазы В. Х. Сүге-Маадыр олар хоога алыр боор деп идегедивис.

Чырыңмаа ЧООДУ.
(«Шынның» корр.).

Бо арынның материалдары «Шынның» корреспондентилери С. ЧООДУ, О. ОХЕМЧИК (фотолары) олар белеткээн.

Профоблчөвүлелдиң президиумунда

КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭЛЕР: күүселде кандыгыл?

1987 чылда коллективтиг керээлер күүселдезиниң түңнелдери болгаш 1988 чылдың керээлерин чарарының дугайында айтырыгны профоблчөвүлелдиң президиумунуң хуралынга чугаалашкан. Бо талазы-биле профоблчөвүлелдиң кадыс эргелекчизи Н. И. Зверкоевтуң информациязын дыңнаан.

...ткен чылын бүдүрүлгелерге, организацияларга, совхозтарга коллективтиг 373 керээ күштүг болуп кирген турган. Ында кордунген ийи талалыг хүлээлгелерге үндезилээш, бүдүрүлгелерге, организацияларга экономиктиг болгаш социал чамдык айтырыглар күүселдезин хандырган.

Республиканың бүдүрүлгелери пландан ажыр 9,7 миллион рубльдиң продукциязын бүдүрген, 7,6 миллион рубльдиң сайгарган. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 1986 чылда турганындан өскен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң, чоннуң херевлел барааннарын бүдүрер, үүрмектеп садар бараан саарылгазының, чонга ачы-дузэ чедирер талазы-биле планныг онаалдалар күүсеттинген. Чурттаар бажыңнарын ажыглалга кииреринин талазы-биле ажылдың дециели өзүлделиг болган.

Анализтен алгаш көөрге, коллективтиг керээлер күүселдезиниң дециели ооң мурнундагы чылдан кудулай бергенин президиум хуралы демдеглээн. Ийи талалыг керээниң 1341-и күүсеттинмээн.

Автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылдакчыларының профэвилел обкому бо талазы-биле ажылды кошкак тургускан. Чижээ, ында аныяктарны кижизидер, өөредир, оларның күш-ажылын организастаарынга хамаарышкан 130 хемчеглерниң 15-и күүсеттинмээн. Эртемниң, мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин нептередир, күш-ажылды эртем өзүзү-биле организастаарынче угланган 45 хемчег боттанмайн барган.

Тудуг болгаш үлетпүр тудуг, тус чер үлетпүрүнүң болгаш коммунал-амыдырал бүдүрүлгелериниң, Агроүлетпүр комплекизиниң болгаш медицина ажылдакчыларының профэвилел обкомнары боттарының ролюн кошкадып, түңнелдерин чер-черге чугаалажып көөрүн чедип албаан. Республикада хөй профэвилел комитеттери коллективтиг керээлер күүселдези дээш контроль чок ажылдап, ону массага калбаа-биле билдингир болдурарын четпес организастааның президиум хуралы демдеглээн.

1988 чылда соруяга улуг. Республикада 419 коллективтиг керээ чардынган, эрткен чылдыындан ол 46 керээге хөй. В. И. Ленин аттыг «Тыва дагдугу» комбинат, «Тиилелге», Карл Маркс аттыг совхозтар, «Каа-Хем» хемур-даш разрези, өске-даа коллективтер керээ чарарын калбак демократтыг өзү-биле организастаан.

Профобчөвүлелдиң президиумунуң хуралы үстүнде айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган. Коллективтерниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедиринге, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуурунче ажылчы чоннарны мобилизастаарынга, чылды чедиишкинниг доозарынче ажылчы чоннарны мобилизастаарынга коллективтиг керээлерниң ролюн бедидеринин сорулгаларын ында айыткан.

1987 чылда коллективтиг керээлер күүселдезиниң түңнелдерин болгаш 1988 чылда оларны чарганының түңнелдерин ажыл-агый активтеринге чугаалажып көөрүн. Бо чылдың коллективтиг керээлеринде айыткан хүлээлгелерни долузу-биле күүседирин чедип алырын профэвилелдерниң адырлар аайы-биле комитеттеринге даасган.

Апрель 30—ВСР-ге Тиилелге хүнү: Мурнуу Вьетнамны бүрүн хостааның 13 чыл оюу (1975 ч.)

МЕКОНГ ХЕМНИҢ АГЫП ЧЫДАР ЧЕРИНДЕ

Мурнуу Вьетнамга апрель — эң-не изиг ай. Чаьс чаггаш туруптарының сезону мырыңай эгелээр кырында келген. Амдызында халааданчыг изиг хүннер болуп турар-биле ол ам-даа эгелевээн. Дүъш үезинде суг изин 38 градус чедип турар. Идегел чүгле кежээки сырында. Сооксумаар сырын кээрге, тынарга безин чиик апаар ышкажыгай.

...Меконг хемден адырланы берген черде киир каккылап каан тежектер кырында туткан бичежек кафеде иелээн амданныг, ногаан вьетнам шайны таваар аартап олур бис. Мээң-биле беседалажып орар кижи — бюронуң доктаамал кежигүну, Хаузянг провинциязында перткомнуң идеология талазы-биле секретарының оралакчызы То Быу Зям. Провинцияның административ төвү, 250 муң чурттакчылыг Кантхо хоорайның кежээки оттары чырып тур. Ук черниң чараш аян-шинчизи чугаавысты чоорту херлээледи берген.

— Меконг хемниң далайже кирген черинде болгаш бистиң Хаузянгта кандыг-кандыг эскерлишкиннер болганыл? — деп, ол катап айтырганш, уламчылай дыр.—Силер ам дайынның истерин көгүс-ле көрбейн тур силер. Бомбалаашкындан арткан оңгарлар ам балык өстүрериниң черлери апарган. Ыштарда балыглар сарлыр ар бегуп артып калгылаан. Кижилерде база-ла ындыг. Хоорайга үрегдээшкиннер болбаан. Хостакчы армияның кезектери келгелек турда-ла, тура халышкан чон хоорайны боттары хостап алган. Патриоттар 1975 чылдың апрель 30-де радио станциязын эжелеп алгаш, тиилелге дугайында дыңнадыгны оон дамчыткан. Ол шевер хелдаашкынны Нгуен Ван Лыу удуртуп турган. Ол ам ВКП-ның провинция перткомунуң кежигүнү, бүгүдеге хүндүткелдиг кижи апарган. Ол операция дайзынны аймаарадыпкан. Меконг хемниң ужунда бүгү девискээрге, өскээр чугаалаарга, тос провинцияның девискээринге сайгон дайзынзырактарның көлдеңнир баазазы апрель 30-ның тиилелгезинге чедир Кантхо турган.

Дайын бо черлерге хамы балыгларны арттырып каан. Дайзын бүгү кедээ суурларның үштүн бирн кезээн, кедээ ажыл-агый шөлдериниң бештиң бирн кезээн узуткан каапкан. Чурттакчыларның 60 хуузу өске черлерже көже бергилээн, 28 муң кижи өлген. Хостаалга соонда бүгү-ле чүүлдерни катап тургузар ужурга таварышкан.

— Хаузянг провинция рис өстүрер талазы-биле Вьетнамда сураглыг берген— деп, То Быу Зям чугаазын уламчылады.—Ынчалза-даа күрүне шыгжамырынче ону кииреринин хемчээлин улгаттырар дээш ээзш эвес күштүг үндүрген. Хостаалга соонда баштайгы чылда бистер чүгле 500 муң тонна аъш-чемни алган бис. 1987 чылда ол көргүзүүс 1,56 миллион тонна болган. Чаартылганың кеску чижектери ол дир. Бо бүгү ирригация системаларын катап тургусканының, Кантхо университединин ээлемдел-ээри ын селекция ажылын плен өзүгээр чорутканының түңнелинде чедип алдынган. Оон мурнунда тараачыннар чүгле чаңгыс дүжүт ажаап ап турган болза, амгы үеде олар чаа сорттарның ачызында дүжүттүг ийи-үш удаа ажаап алыр аргалыг болу берген.

То Быу Зям шайын ижип-кеш, бичии боданып ора мынча диди: «Кантхо хостаалга мурнуу чарыында казармаларның, ойнаар-хеглээр албан черлеринин болгаш бичии септелге мастерскаяларының хоорайы турган. Мастерскаялар ам-даа артып калган. Ынчалза даа 33 муң киловатт күчүлүг ТЭС ажыглалда кирген. Эзиртпес суксуннар кылыр завод ажылдап турар. Чамдык хуу мастерскаялар кооперативтер кылдыр каттыжып алгылаан. Суг портунуң тудуу дооступ турар».

Провинцияда ам 16 муң хире коммунист, 30 муң комсомолчу бар. ВКП-ның VI съездизиниң шиитпирлерин пропагандалаарынга улуг роль Кантхо университединиң болгаш чамдык институттарның студентилеринге болгаш башкыларынга онаашкан. Хостуг амыдыралдың 13 чылының дургузунда ооң составы дыка өскерилген. Ам тараачыннарның, албан хаакчыларның, ус-тывыш-чыларының, хелешкен шериг албанныгларның уруглары билиглерни шиңгээдип ап турар.

Ынжык билбес чорукту провинцияга коңчуг дүрген үзүткээн. Бир эвес хосталганың баштайгы чылында мандаа 260 муң өөренчикчилер болгаш студентилер турган болза, ол ам оларның саны 600 муң четкен. Үжен-бижиктиг билир чорук партияның болгаш үлусчу административ политиказының билин алыр арганы чурттакчы чонга берген.

...Кантхо хоорайга совет кижилер — туск эдтемниглер, туристер, чогаадыкчы коллективтер бо-ла чеде бээр. Хоорайның порттарындан совет корабльдер үзүлбес. Олар аңаа янзы-бүрү чүъктерни экеп турарлар. Совет Ыраккы Чеен чүкче чорудары-биле Меконг хемниң далайже кирген аксында чурттап турар тараачыннарның өстүрүп каавы кат-чимистерин, ногаа аймаан чүдүрген корабльдер ССРЭ-же дедир ээп кээрлер.

Владас БУРБУЛИС.
СЭТА-ның корр.

ШЕВЕР КЫС

Чылдар болгаш кижилер

СЕЗЕН БЕШТЭЭН

Алызындан күш-ажылга ынак, оожургал чок, амыдыралды үнелеп билир кижилерниң күзеп чораан күзелдери, бодап чораан бодалы-даа бүдүнгүр болур дээрн-ле шын. Амгы бистиң амыдыралывыстың эге чадазын тургусчуп, чаагай херекке боттарының төлептиг үүргүн киирип чораан хоочуннарывыстың толээзери бистиң аравыста амыдырап, чурттап чоруур. Ындыгларның бирээзинге хоочун коммунист Чадаңмаа Сарыговна Кудажы хамааржыр. Бо удаада хүндүлүг эне-биле Кызыл хоорайда Ленин кудумчузунда чурттап орар оглунуң бажыңынга ужуражып, ооң чурттап эрткен келген амыдыралындан чамдык сактыышкыннарын демдеглеп алыр аргалыг болдум.

— Төрээн черим — көгү, шыгы хөлбеңейнип чыдар Хендерге, амыдырал-биле шуут-ла сегиржип алган черим Улуг-Хемниң Ийи-Тал, Барык, Сенек, Чээнек ынаар ийин. Кижи хостуг эрге-шөлээ дээш төрээн чериниң келир үези, чону, партиязы дээш демисежир, чурттаар чүве — деп чугаалааш, революция мурнунда Хендергеге, Ийи-Талга ядыы араттарның човулаңныг амыдыралын, оон соонда Октябрьның хереледеринден одунган Тыва черге революсчу шимчээшкиннерниң эгелээнин, Барык, Сенек ынчаар буруңгаар үзелдиг араттарның байларны билиндириң, оларның херегги, мал-маганын хавырган, ядыыларга үлеп турганын делгереңгей хөөреди.

— Ынчан ол революсчу шимчээшкиннерге хосталгага ынак кижи бүрүзү киришкен. Мээң өөм ээзи Кыргыс Кудажы, Ногаан-оол Хойтпак-оол дээш өске-даа эштер Барык, Сенекке байларга хөлечиктеп чораан араттарга хавырган өнчүден инек, бызаа, хой, өшкүнү үлеп берип, бо малды өстүрер силер, мал-маган хөй болган тудум, төрээн Тывавыс күштүг-шыырак, байлак болур деп чагыышаан, араттардан хол үжүүн ап турганын утпаан мен.

Чадаңмаа Сарыговна Кудажы апрельде 85 харлаан, ленинниң партияның хүрээлениинге кирге-ле. 58 чыл болур.

1930 чылда чүгле эр улустан эвес, а херээжен кувискаалчы, суртаалчы аныяктардан намга кирер дугайында билдиришкин кээп турган дээр дугайын бо чүүлдүң маадырының чугаазындан билдим.

Ынчан Чадаңмаа Сарыговна таптыг-ла 33 харже кирип турган. Бир-ле катап аалдаа чайлаглап үнериниң мурнунда Кызылдан ооң честези чораан, ТАР-ның Биче хурал даргазы Хемчик-оол Ийи-Талга сургакчылап келген.

— Кызыл аржыылдыг кыстардан, ареэ кежигүнү мурнакчы аныяктардан чыыптардыр — деп, ол айыткаан. Оон Тываның нам хүрээлениин бы... жыглаар, эң-не мурнакчы үзелдиг, ажылгыр суртаалчыларны намга хүлээп алыр дугайында чугаа кылган.

Коммунистер Чадаңмаа болгаш Кыргыс Кудажыларның ог-бүлезиниң фронтуга дузаламчызының дугайын номчукчулар билир. Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады чораан, Ленин болгаш өске-даа орден, медальдарның эдилекчизи Кыргыс Кудажы 1943 чылдың март айда Брянск фронтузунуң 13-кү армиязының дайынчыларынга Тывадан белекти Салчак Токага удуртуп бөлүк-биле чедирип чорааның дугайында документалдыг кино-чуруук ам-даа бар.

Чадаңмаа Сарыговна ол-ла бөлеттынмас, төөгүлүг чылдарда Ийи-Талдың колхозчу араттарының шалыпкын ажылдап, тиилелге черле болур дээзинге бүзүреп турганын мынчаар чугаалады:

— Бодум ог-бүлем-биле ийи-чаңгыстап өстүрүп алган малывыстың эң эксизин шилип тургаш, 75 хуузун үзе сүргеш, өске-даа акше, эът-чем, сарыг эдерингчилиг чорутканнар бис. Шериглерге тоннар, холгаптар, уктар дээрвеарын организастап, удуртуп турган, намчы эштерим-биле кады Тыва республиканың удуртур черлеринден мактал, шаңналды ап турдувус. Бодум назынымда таакпы тыртпас хиремде, 12 хире таакпы хаптарын чинчилеп, чараштап дааравааш, «Кызыл шериг оолдарынга, тыва кадайдан» деп кыска чагаа бижээш, өөм ээзи фронтуга белек чедирип чорууурда, белектер аразынга суп каан мен. Тывадан мен ышкаш, муң-муң не херээженнерниң чүрээнден үнген чылыг сеткил, идегели Кызыл Шеригниң бүгү совет улустуң фашистиг Германияны чылча шаварынга дуза болганы чугаажок — деп, дайынчы чылдарны хүндүлүг эне ынчаар сагынды.

— Оглуңар Кызыл-Эник канчап чогаалчы болу бергенил?

— Алыс угуус тоолдаар ырлаар, тывызыктаарынга ынак улус бис. Аныяк чылдарымда ырак төрелививс Доңгаан Дүктүг-оолдуң Аргууи, Лейзап дээр ийи оолдарының кайгамчыктыг тоолдарын дыңнап чордум. Оглум бичии турда, ол тоолдарны аңаа ыдып бергилээр турдум. Адыс боду сонуургаа-ап ижик. А уран-чечен сөске код-ла ынак апарганынга адазының чеңгези чораан Чолдак-Кадай, кудагайы чораан Көк-Кадай ырган-аваларның төнмес-батпас тоолдары салдарлыг болган деп бүзүрээр мен.

Мээң чоок кижилерим 80-90 харлаптар улус. Көк-Кадай 90-наан, Чолдак-Кадай 80 ашкаш кызыл-дустаанар. Ам дээре-де улуг аарыыр чүвем чок. Ашы-төлүм — Хову-Аксында Крас оглумнуң, Кызылда Кызыл-Эниимниң, Чаа-Кежигде Норжуң кызымның аалдарының аразынга чалаттырып, ажы-төлүмге карак-кулак боол чаа, сайзыралдыг амыдыралды магадап чору мен. База бир аас-кежиктиг чоргаарралым — уругларым уругларының кадык, шыырак, өөр-өнер өзүп төрээн чонунга төлептиг бараан боол чоруурү.

85 харлыг хиреде, Чадаңмаа ырган-авазы ам-даа ажылдыксын салбаан, бир-ле чүвени бышкан, даараан орар болду. Бис чеде бээривиске, ногаан сатиндeн бышкан херектээжин чаа-ла сырып, даарап доосканы эң адаккы өөгүн илип ор.

— Чүге көстүк кетпес силер? —деп айтырывыска:

— Караам шоо эки, көстүк херегләвес кижи мен ийин — деп харылаай тыртып кагды.

Наталья ТЫРТЫК-КАРА.

КАДЫЫН КАМГАЛААЛЫ

Бо 1988 чылда ЮНЕСКО Өг-бүле чылы кылдыр чарлааның билир болгай бис. А ог-бүлениң, ада-иениң эң үнелиг эртинези —уруглары. Уругларының амыдырал-чурттаалгазы, кадыы, кижизидилгези дээш ада-ие коңчуг улуг харыысалгалыг. Уругну чаш үезинден-не ооң үзел-бодалын, культуразын, чурттаалганың янзы-бүрү чугула айтырыгларынга ооң хамаарылгазын, бодун ап билиринге өөредип эгелээривисти утпас ужурлуг бис.

Уруг чажындан эгелеп гигиена принциптерин доктаамал сагыыр—ооң бүгү назынында кадык-шыырак болурунуң эгезин салганы ол болур.

Улуг кижи бүрүзүнүң физиктиг болгаш психологтуг байдалы эки болуру нийти гигиенаны сагыырындан, спорттуң хевирлерин чылыырындан болгаш чемненилгениң чурумун сагыырындан хамааржыр дээрзин шуптувус билир бис. А бичии уругга холдарын чүге үргүлчү чуурун, хүнүң-не диштерин аштаарын тайылбырлаваза эки. Чүге дээрге уруг ам-даа ону билип албас, чеш, бичии, оон аңгыда аңаа ол солун эвес чүүл болур. А бис ынчаар хөй-ле тайылбырлаарының орнунга уругга ол принциптерни оюн хевирин ажыглап, доктаамал күүсеттирер болзувусса, гигиенага хамаарышкан ол чүүлдер чоорту аңаа эргежок чугула чүүл апаар болгаш бүгү назыда кылып чаңчыга бээр. Ол дээрге ада-иениң чугула кижизидикчи сорулгаларының болгаш хүлээлгелериниң бирээзи-дир.

Маңаа бис кадыкшылды камгалаарының бедүүн болгаш хөйге билдингир аргаларын көрээлиңер.

Холдарны чуур. Ону уругга солун кылдыр кылырын чедип алыр ужурлуг бис. Өңгүр, чараш саазында ораап каан саваңны саткаш, уругга сонуургадып көргүзер, саазынны уруг боду чазарынга дузалажыр болгаш саваңның чаагай чыдын чыттадыр. Саваң бичии уруглар чуурунга таарыштыр үндүртүнген болур ужурлуг. Ол кадыкшылга бичии-даа хора чок, эки шынарлыг саван болур.

Уругларның холунуң кежи хорлай бергенде, ол ышкаш соок үеде оларның холдарын уруглар креми-биле чаар.

Диштерни аштаары. Ону шиңгээдип алыры уругларга ындыг-ла белен эвес. Уруглар-даа аңаа шоолуг таарзынмастар, ынчалза-даа диштерни үргүлчү, харын-даа ийи катап аштаар херек. Ындыг болганда уругга «амданныг» болгаш диш шаларының байдалын экижидер, диштерни эки арыглаар пастаны сатса эки. Уругларга тускай пастаны үндүрүп турар болгай.

Баш дугун чуур. Чараш, кадык баш дуктери кижиниң даштыкы хевирин дыка ээн киирер. Ынчангаш уруг бичии турда-ла, баш дугун эки ажаап, чуур кылдыр чаңчыктырар. Уругнуң бажының дугу эки өзүп турар бе, сырый бе, куруг азы үстүг бе деп үргүлчү көөр. Баш дугун баштай адышка уругларга таарыштырган шампуньну куткаш, оожум, эмин эртпир массажтавайн чуур.

Уругларывыстың кадыын бичиизинден быжыглаал.

МАЙ БИРДЕ

Май 1-ниң байырлалы келген. Авазы Петяга кызыл туг-чугаш садып берген.

— Кудумчуга үне бергеш туугуңну бедик тут, улус шуптузу көргейлер аан — деп, авазы оглунга чугаалаан.

Петя кудумчуга үнуп келген. Ында холдарында кызыл туктарны бедик тудуулаан улустар эртип турганнар. Петяның чанындан трамвай халдып эрткен, ооң соондан—автобус оларның кырында база-ла кызыл туктар киискип чораан. Петя өру көөрге, шупту бажыңнарның, школаның, фабриканың, заводтуң кырында база туктар бар болган. Телевидение суургазының эң-не бажында өскан кызыл туг салгынга эстеп турган. Ол туг эң бедик болбайн аан.

«Мен бичии кижи ышкажыл мен, тукту канчап-даа кымдан-даа артык бедик кодуруп шыдавас мен. Сандай-даа кырынга туруп алгаш кодурзумзе, улус дөмей-ле көрбестерде» деп, Петя боданган.

Ынчан ол чуну канчаптарын бодап алган.

Чанында бичии оолдар, уруглар ойнап турганнар. Оларның холдарында янзы-бүрү өңнүг шарлар дээрже чүткүп турганнар. Петяда база-ла шар бар, ол база-ла дээрже, бедикче чүткүп турган, ынчалза-даа Петя оозун хендир-биле баглааш тудуп алган, салбас.

— Мээң тугум кымнывындан-даа бедик болур! — деп, Петя амырап чугаалаңган.

Ол тугун шарга чыпшыр баглааш бажының кырынга бедик кодурген, агаарже салыпкан. Оозу крыштарлардан, телевидение суургазындан-даа бедип үжа берген. Ол хоорай кырынга үжүп турган болгаш бүгү улустарга көскү болган.

— Көрүңер! Көрүңер!—деп улустар дээрже айытпышаан чугаалап турганнар. — Кызыл туг дыка-ла бедик үжүп тур!

Анатолий ПЕЛЬЕВР.

Лейла Мылдык —Кызылдың № 11 үлетпүр барааннар магазининиң аяк-сава салбырының садыгжызы. Мергежилинге бердинген аныяк садыгжы Май мурнунуң социалистиг чарыжынга идепкейлиг киришкен. Ол садып алыкчыларга эптиг-ээлдек.

ЧУРУКТА: Лейла Мылдык.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХЕРЭЭЖЕННЕР, СИЛЕР ЧОКТА

Баштак кара херээженнер, силер чокта
Бажыңывыс ээнзиреп, хозаш кынныр.
Сагыш-сеткил саймаараaлдан куюмналыр.
Сандайга-даа олуртунмас, хоржок апаар.
Аъш-чем-даа орта, таптыг ижиртинмес,
Ала-чайгаар дынзыг холдар суларай бээр.
Чалар от дег ошкаашкынныг тынныш чокта.
Чаңгыс ботту дүнның соогу хаарып келир.
Ынчангаштың, херээжен чон, Силерни бис
Ыдык-бедик дөрже чалап, бараан болуп.
Ак-көк хуваа долдур куткан кежик-чол дээш,
Алгап-йөрээп, алдаржыдып, мактап тур бис.

Лидия ИРГИТ.

Бир чагааның изи-биле

КЫМ КЫМНЫ ХОМУДАДЫПКАНЫЛ?

«Мооң мурнунда солунга чүве-даа бижип чорбаан мен, силерже бир дугаар бижип олурарым бо. Хомудааным күштүг, биживес аргам черле чок болду. Туразы улуг, эрге-дужаалын ажыглаар специалистер бистиң совхозта бар. Чижээ, ажыл-агыйның улуг бухгалтери Сергей Туматович Ангыр-оол эрге-дужаалын ажыглап алгаш, совхозтуң акша-хөреңгизи-биле бодунга беш ээрэ бажың туттурүп алган. Улуг бухгалтер биле кассир К. Ондар кижилерге эмнеш-эзэдек эвес. Билбейн чүү-хөө айтырып чеде бээрге, орта харыы бербес, коңчуттунар. Кассир Кара-кыс Чикеровна Ондар тура четсе ажылдаар, хеңну чок болза, ажылдавас кижи. Ажыл шагында ооң конторага ажылдап олурары ховар, хөй кезиинде чок болур. Уруглар садының, машина-трактор хөлезиниң, газ өртээ төлээр дээш кижилер каш-даа хүн кылаштажып келир. Оон ыңай чоннуң акша-шалыңын ой-шаанда эккелбес. Ынчангаш кажан шалың үлээрин кижи билбес болур.

Мээң өөм ээзи сүт-бараан фермазында инек кадарып турар. Бажыңдан эртен үнгеш, чүгле кежээ чаныр келир. Сүт-бараан фермазынга шалыңны чедирип үлевейн турарындан, акшазынга четпейн баар кижи-дир. Мооң мурнунда чылдарда акшаны фермага чедирип, үлеп турган, сөөлгү 4-5 чылдан бээр үлевестээн. Ооң чылдагааны та чүде чүве.

Өөм ээзиниң авансызын алыр дээш февраль 23-те кассага баарымга, акша төнген болду. Ол-ла хүн үш кижиге ужураштым, киртен акшадан оларның шалыңын кассир берипкен болду. Мооң алгаш көөрге, кассирниң кижилер ылгай көөр чаңы база бар-дыр. Март 3-түң хүнүнде акша алыры-биле конторага база-ла келдим. «Ведомосту хаап кааптым» деп кассир тарылады...»

Чагаа оон-биле доозулбаан. Мооң ыңай чүү бижиттингенин билдиже бээр кылдыр чоорту тайылбырлаарын оралдажып көрээлиңер. Чагааның ээзи — Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң ажылчын кооперациязының өртектер талазы-биле экономизи Е. С. Седен-оол биле совхозтуң кассири К. Ч. Ондар оларның аразында чөрүлдээ март 3-те акша дээш үнген. Чүвениң байдалы-биле таныжааш, ийи кижиниң аразында болган маргылдаа боорге чаңгыс суурда ажылдап, чурттап турар улус-тур, тургустунуп келген ол айтырыглар боттары аразында чугаалажып, дугуржуп алырын чагааның автору Е. Седен-оолга сүмелээримге, хүлээп албаан. «Силер харын бижиңер» диди.

Бир-тээ, мындыг болганда, оон ойталаадым, кым кымны хомудадыпканын сайгарып көрээлиңер.

Е. С. Седен-оол өөнүң иштиниң шалың акшазын март 3-те, шынап-ла, албаан, акша чок болган, ол-ла дораан совхозтуң директору В. О. Оюнга чаргылдажып кирген. Ол дугайын автор мынча деп бижээн: «Директорнуң чарыгдал ордери-биле бо кижиге акшаны бериптиңер дээш айтыышкынын улуг бухгалтер, кассир тоомчага албаан. Шалыңын ой-шаанда ап алган улус олар боттары чуну тоор боор».

Ону сайгарып, совхозка бергенимде ол хүн улуг бухгалтер С. Т. Ангыр-оол чок, Кызылче берген болду. Ынчалзажок ооң оралакчызы В. М. Монгушка, кассирге ужураштым.

Хомудал ужун чорууурумну чугаалаарымга, кассир К. Ч. Ондар:

— Кымның хомудап турарын билир мен, Елена Седен-оол-дур — дей каапкаш, уламчылады.—Кедээ черге кассирлеп ажылдаарга-даа берге-дир. Шалың чогуур үезинде үнмейн, азы үлээрге чедишпейн баарга, буруулуг-ла чүве бо кижи болур. Чамдык улус ону чедир билбес боор-дур. Аасдылын көргүзер-даа улус турар. Ынчангаш харын чамдыкта коңчуттуна-даа бээр мен, ол шын харын.

Ажы-биле чугаалаарга, чагааның автору кымыл деп чүвени билир болганы бо чугааны мооң ыңай уламчылаары менээ элээн чиик болду. Чүге дизе бир дугаар ужуражып турары көңгүс билбези кижи-биле ооң ажы-чаңынга хамаарыштыр чугаа эгелээри, ылангыя силерниң адыңарга мындыг медээ келген деп аңаа дыңнадыры берге.

Банкыдан акшалап чоруткаш, кассир чамдыкта совхозтуң ажылчыннарының шалыңынын чүгле чартыын-даа эккээр. Ону эккелгеш үлээрге, ол шынап-ла, чедишпейн баар. Чүге ындыгыл? Чүвениң ужуруп кассир бодунуң-биле мынчаар тайылбырлады: «Бот-акшаланыышкын-биле ажылдап турар бо үеде банкыда совхозтуң агар саанында кирген акшадан шалың хамааржыр. Ындыг болганда, хөй эки продукцияны бүдүрүп, күрүнеге хөйнү берип, үре-түңнелдиг ажылдап-ла турар болзувусса, шалыңывыс чорун-ла турар, кайы хире ажылдап каар болдур бис, ону алыр ужурлуг улус-тур бис. Чаа аргаже ажылдап кирип тура, ону кижи бүрүзүнге тайылбырлаан, өөреткен чүве.

Апрель чедиде алыр аванс эккээр дээш чоруткаш, кассир база ээзиг акша эккелген. Бо удаада совхоз ажылчыннарынга акша база чедишпээн. Бо таварылгада кассирниң чүү дээш буруудадырыл? Кым буруулугул ынчаш? Совхозтуң удуртукчулары, специалистер, ажылчыннар ол айтырыгны боттарынга тургузар болза эки.

Шалың чогуур үезинде үнмейн баарга, ог-бүлениң амыдыралының материалдыг талазынга бергедээшкин болу бээри чугаажок. Ынчангаш айтырыгның тургустунуп турары чөптүг. Ынчалзажок мындыг байдалда дүрген-не бир кижини буруудадырынче далашпайн, харын байдалды медереп билир, түңнел үндүрер кылдыр өөренири кажан-даа ажыг эвес.

Акшаны кассир баштай малчыннарга үлээр, оон совхозтуң МТМ-зинге бээр. Сүт-бараан комплекизинде ажылдап турар ишчилерниң шалыңын кассирниң аңаа чедип барып үлевейн турганы шын. Совхозтуң дирекциязынга ол талазы-биле чугааны кылган. Кассир оон түңнел үндүрген, шалыңны ам аңаа чедирип эгелээн. Сүт-бараан комплекизинге кассир барбайн турганындан, Елена Салчаковна Седен-оолдуң өөнүң ээзи шалыңын чогуур үезинде албайн турганы база шын. А ог-бүлениң херээжен ээзи ооң акшазын совхоз кассазындан алыр дээш келирге, акша артпаан болуп турганы ол. Ийи херээжен кижиниң аразында үнүп келген чөрүлдээниң ужу шөк мында. Бо бүгү чүүлдерден мындыг айтырыг тургустунуп кээп болур: бир кижиниң адында акшаны өске кижи бүзүредиилге бижиги чокта ап болур бе? Дүрүм негелдезинге хажыдыышкын эвес бе ол? Улуг эвес суурга кижилер бот-боттарын билир, төрээр, ажырбас дижир бис. Ындыызы ындыг-ла харын, а чегеледе, чурум — кижи бүрүзүнден чаңгыс аай болгай. Бир эвес кассир бир кижиниң ажылдап алганы акшаны бүзүредиилге-бижиик чокта өске кижиге, кадайынга-даа дишик, берип турар болза, хажыдыышкын кылып турары ол.

Совхоз конторазының ажылдакчыларының ажыл шагын, оларның ышай-бээр чорааның директорнуң секретары демдеглеп турар. Ынчангаш кымның кайда чоруп турары, кайнаар барганы билдингир. Ажылчыннарга шалың үлээринден аңгыда, алимент, чурт иштинде өөредиинге черлеринде өөренип турар совхозтуң стипендиаттарынче акша шилчидер, посылка алыр дээш кассир кижи почта база чедер апаар, акшалаар дээш Кызылдаа кире бээр үелер турар. Оон аңгыда, К. Ч. Ондар совхозтуң профкомунуң казначей хүлээлгезин база күүседип турар. Ооң ажылы база хөй. Ону улуг бухгалтер, секретарь билип турар, а чүве төлээр дээш кижилер келирге, чүвениң ужурун чүге таптыг тайылбырлап берип болбазыл? Уруглар садының газ хөлезин төлээр дээш кижилер кассаге кассир чок турда, куруг черге катап-катап кээп турбас кылдыр, тодаргай шак тургузар болза эки-дир. Кассир ол үеде кассага албан олурар кылдыр ээн. Ынчан хомудал кирбес. А чогум кассирниң талазындан чылдагаан чок ажыл шагы ускен деп чүве илереттинмеди.

Бо ийи херээжен кижиниң аразында үнүп келген чөрүлдээниң чылдагааны тодарадырын оралдажып тура, кижилерниң бот-боттарынга хамаарылгазының дугайында чугаалаары артык эвес болгу дег.

Ол үеде кайызы-даа изиглепкен деп чүве илдеп, кайызы-даа хомудаан. Ону болдурбайн барып болбас турган бе? Шалың ведомозу хөгдынганда, отчётту тургузуп каапкан турда, айтырыг тургустунган-дыр, бот-боттарын билчип, аңаа чугаалажып ап болбас турган бе?

Айтырыг совхозтуң директорунга четкен диштиивис, ол айтылыышкын күүсеттинмээн. Чүге? Акша чок, отчёт кылдыне берген турган. «Чок» деп тура, чамдык кижилерге берипте акша тыпты бээр болза, ынчан база шын эвес апаар.

Кижини хомудадыптары чүден белен. Чүве тоовас, кижээнгейге албас кижилер харын база тургулаар-ла. Хемзиг-ле эмчок сөстү сагыш-сеткилинге коңчуг аары-биле хүлээп алыр кижилер база турар. Ындыг болганда, улуска чүве чугаалаарда, бодамчалыг, кижээнгейлиг болур болза эки.

Совхоз директорунуң адын салганы № 59 дужаал бар. Шалың үлеп турар үеде кажы чеcун кассирниң талазында бир дээн хомудалдар ажылчыннардан сөөлгү үеде совхоз дирекциязынге кирбээн. Совхозтуң кассири К. Ч. Ондарны ол дээш шыңгыы доңгуткан. Түңнел үндүрүп, ажы-чаңда эскертиглей чораан чамдык чүүлдерни билип, эде көрдүнеринге ооң сандарлыг болуру чугаажок. Кижини чүгле карартырында эвес-ле болгай. А совхозтуң кассазындан акша алыры-биле кээп турар улустар, бистерниң боттарывыстың, сагылга-чурумувус, ажы-чаңывыс кандыгыл? Кассирни хомудадыптар хире сөс кажан-даа сөглеп көрбээн бис бе? Боданып көрээлиңерем.

Беза катап чагааже эглип көрээлиңер. Ында «улуг бухгалтер эрге-дужаалын ажыглап, совхозтуң акша-хөреңгизи-биле бодунга улуг бажың туттуруп алган» дээн одуруглар бар. Совхозта профком даргазы М. А. Амырда ону мынча деп тайылбырлады:

— Совхозтуң специалистеринге чаңдүнген бажың чүве ол. Бир эвес бо бухгалтер кежээ бээр болза, ол бажыңга ооң орнунга ажылдаар кижи олурар.

Маңаа артык тайылбырның херээ чок боор...

Вера КУУЛАР.
(«Шынның» корр.).

Каттырбайн чүнү чаннаар...

Шоодуг болгаш дузаашкын

ӨӨДЕЖОГУҢНУ ЧАА БИЛДИМ

Ол кижиниң адын Бээлдей-оол дээр. Сөөлгү он шаа чыл кады эдержип, шынап-ла, эки-бакты деңге үлежип келген бис. Бээлдей-оолдуң дугайында улус «Чер албас эр», «Шолук угааныг», «Бодун билинмес» дижир, а бодум хуумда аңаа каттышпас турдум. Чүге дээрге он шаа чыл эдержип келгеш, ооң ындыг талазын көрбээн мен. А чоок-те чаа эжим дугайында мээң эки үнелелим ону берген. А чогум бактаар база сөс тыппас мен. Ынчангаш, эш-өөр чүү дээр ийик, ону дес-дараалай чугаалап көрейн.

Он ажыг чыл бурунгаар бир-ле албан черинге ажылдап келген мен. Ортумак албан-хаакчы кижи-дир мен ийин. Ол черниң удуртукчузун Бээлдей-оол Бадыевич дээр болду. Назы-хары мээң-не үем, ынчалза-даа эртеми дээди, ынчангаш удуртукчу апарган. Мээң эккелген хамык документилеримни шуптузун санап, түңнеп, чаңгыс үжүк-даа арттырбайн номчааш, ажылга хүлээп алган.

Ийет, бодум хуумда ажылгыр кижи мен. Отчёт-учётту ой-шаанда кылыр, даргаларның берген даалгазын чадаг-даа кылаштап чораш, күүседирин бодаар. Кандыг-даа ажылды эчизинге чедир чылбаанда оожургавас — чаным ындыг. Мээң ол чорууму Бээлдей-оол дарга эскерип каан. Баштайгы үеде шала шорлуксаар турган, а чоорту мени хамаарыштыр багай сөс чугаалавас, харын чамдыкта мактай сөс кагылаптар. А ооң мени мактап, мактавайн турганы-даа хамаан чок, чүге бодум ажылымны эки күүседип турган мен.

Оон чоорту найыралдажып эгелээн бис. Кандыг-бир айтырыг шиитпирлээр дей бергенде, мени чалаар, сүмележип апардывыс. Ындыг идегелге мээң хей-аът киргенин чугаажок. Ынчангаш улам кызып ажылдап турган мен. Мээң дарган-биле блегажыр барымдаам чок, ол-даа мени чемелеп көрбээн, шак ынчаар чогум иштинге кирип эдерипес-даа болза, эп-эргелдиг эжишкилер болуп чурттап турган бис.

Шаг-шаа-биле турар эвес Бээлдей-оол Бадыевич бодунуң чамдык эки талаларын (ол черле кандыг-даа кижиде бар) үстүнде турар даргаларга көргүзүпкен хире. Алды дугаар чыл кады ажылдап чорувуста, дарганы хоорай иштиниң өске организациазынче, оон улуг албан-дужаалче дээшиндип апарган. Ооң орнунга өске аныяк дарга келген.

Бээлдей-оол бистен чарлып чоруткан-даа болза, харылзаазын үспейн келген. Болганчок-ла чедип кээр. Чаа дарга-биле хөөрежир, мээң холум тудар, бир катап харын-даа мени «Хей чылда кады ажылдап келген эжим» деп өске кижилерге таныштырып-даа турган.

«Билир» кижилер ону чеже-даа «шоолуг эвес эр» дижип турарга, аңаа бүзүревээн мен. Бодум хуумда ону «шымбай эр» деп санап чоруурум шын. Бир таварылгаа эвес болза, та кажанга чедир ооң дугайын эки кижи деп бодап кээр мен ыйнаан. Ол таварылга мынчаар болган.

Бир-ле эртен, чаа дарганың чокта, Бээлдей-оол Бадыевич чедип келгеш, шуптувус-биле ээлдек мендилежкеш, херээжен чонче баштак сөстер чугаалааш, мээң олуруумну дымзыг туткан. Ийи минута хиреде саадааш, даргавыстың кайнаар барганын айтырды.

— Бөгүн кедээ үне берген, кежээ кээр, чогум ажылче даарта үнүп кээр — дижип аңаа тайылбырлаан бис. Бээлдей-оол Бадыевич кезек боданып ора, карманнарындан 5—6 хире ама саазын үштүп эккелди.

— Даарта мээң бээр кээр чайым чок, бо саазыннарны даргаңга бериңер аа. Ооржак — дээш, менче сунду.— Кады комплекстиг хыналда кылган улус бис, ооң тайылбырыдыр, таныышкаш ат салыр кижи. Соңгузу хүн кээп ап алыр мен.

Саазыннарны дамчыдар деп аазааш, көрбейн-даа стол хаайжаанче суп кагдым. Бээлдей-оол дарга байырлашкаш үнген соонда, минута безин четпээнде, ол саазыннар дугайын уттупкан мен. Даргага ат салдырар документ арасында кирип каан кижи ону кайын бодап орар мен, дөмей-ле боду көрүп каар болгай.

Дүъш соонда Бээлдей-оол Бадыевич бо эттүрүп безин эвес, шуут ужугуп кирип келди. Ол эргин аксындан-на менче углай маңнапты.

— Күжүр, эжим, — деп, ол ырактан чугаалады. Демги саазыннарым иштинде чеден беш акша бар-дыр. Шелыым артык.

Мен дораан-на дүлгүүрлерим карманда үштүп, стол хараан ажыттым. Ооң берген саазыннарым ол хевээр тудустум. «Эх, билген болзумза Бадыевичиниң акшазын шиңгээдиптер чүвемни» деп, бир ажылдакчы баштактанды.

Бээлдей-оол саазыннарын чеже-даа катап аңдара-дүңдере тутту. Акша чок. А мен база девидей бердим. Демги столум караанда хамык саазынның шуптузун коптардым. Чок. Катап-катап дилээри-биле стол караан ужуулгаш-даа ужедивис. Куруг. «Канчап билир» дээн ышкаш көңгүс хамаарылга чок өске караактарны-даа ажыттым. Аңаа кайын чыдар. Ынча хей акшаның оода чаңгыс рубли чыткай. Ыттаар кижи-даа чок. Мен шуут албаарап калган мен. Бээлдей-оолдуң арны кызып келди.

— Өске черде каггам боор силер — деп, арай боорда үн үндүрдүм.

— Өске каггам черим чок, шынап-ла шиңгээттине берген-дир аа — дээш, ол бүдүт сарт үне халыды. Сөс-даа сеглеп четтикпээн мен. Ол доментың мээң хамаарышканын билдим-даа.

Ооң соонда сагыжым-даа сегыш эвес болган. Бажым кырынче чуунду кудупкан чүве биле дөмей апарган. Чем безин чиртинмес. «Актыг мен» деп канчаар тайылбырлаарын билдинмес. Чаңгыс арга — шынап-ла, Бээлдей-оолдуң акшаны өске черде каггамы шын, ону тып аар болза-ла, мээң кырымда чуунду адырлыр. Ол идегел-биле чурттап чораан мен.

Бир катап, оон бээр чартык ай хире болганда, ооң-биле чунар-бажыңга ужуражы берген мен. Мендилешкен соонда, дораан-на: «Мындаагы акшаңар тып алдыңар бе?» деп айтырдым.

— Улус алгаш барган чүве каза тыптыр чүвел аан — дээш, ол хая көрнү берди. Чаңгыс чуунду мээң бажымче шак ынчаар ийи дугаар куттулган.

Оон бээр эжимниң мээң хамаарылгазы өскерилген. Мени эскербес чүве дег апарган. Бистиң ажылдап турар черивиске келгеш, менче безин көрүнмес, куруг сандай турганы-биле дөмей-ле. Ийи-чаңгыс ажыл-албан ужуранда ужуражы бергенде, мээң арнымче дорт көрбес, эскээр көөр. Акшазым шемнеешкеенин илдеп.

Шак ынчаар муңчулуп, эжим мурнунга актыымны илередир арга, эп тыппайн турумда, Бээлдей-оолдуң талазындан оон-даа эпчок чүвениң тывылганы. Чүл дээрге ол мени «чүве соора тудар» кижи деп чугаа-домак тарадып, элээн улуг түңнүг акшазын «алзыпканым» чугаалап чораан болган. Шак ынчаар эжимниң «чер албазы» билдине берген. Бир ужурашкаш, кижи-кара чок чугаалажыр деп бодап алдым. Чеже боор, болзуу, ажыы-биле чугаалааш, бодумнуң акшамны берип-тейн кылдыр бодай берген мен.

Оон база бир медээ дыңналып келген. Читкен акшазы байырлалдарга кедер костюмунуң карманынга чораан, шалың ап турар ол хүн бир кижиниң юбилейинден «кылын-халага» келгеш, үттүпкан кижи-дир. Эрги костюмундан дилеп турган. Ол дугайын мээң кадайымның эжи, Бээлдей-оолдуң чуржузу уруг чугаалаан.

Бир хүн ажылдаар черге, чааскаан олурумда Бээлдей-оол бо кирип келди. Эргин артап кирип келген кижи дедир үне халыыр эвес. Мээң чааскаан орарымны билген эвес, кезек чожуй берген туруп-туруп, база-ла амыр-менди чокта дарганы айтырды. Мен ооң айтырыынга харыылавадым. Шуут дорт халдадым.

— Акшаңны кым ечипкен-дир?

— Кижиге акша чиртпээн мен — деп, доңгун харыылааш, ол үне халып бар чыдыр. Тура халааш, холундан тудуп алдым. Хорадааным, хомудааным-даа аажок.

— Актыг черге чүге мени ала караан-биле көрбестедиң, чүге мээң дугайымда нугуп тараттың!

— Өлүрдү, чиндирди, чарын ап көрүңер, ха-дуңма! — деп, ол алгырып эгелээн. Өске өрээлдерден улус дораан кээп чарып каан. Оон башка, та чүү болур турган. Бээлдей-оол буруузун миннир туржук, улам өнемчиди.

— Канчап билбейн чораан кижи боор мен, хулиган кижи-дир сен, «кижиниң шокары иштинде» деп чүве ол-дур ийин.

— Ону чүгле сеңээ хамаарыштырып болур — дидим, ам-на сээң өрээны билдим. Мээң таныырым, билирим бүгү кижилерниң эң өөдежогу сен болдуң.

— А мең ээ — сен! — дээш, ол халып чоруй барды. Че, кымның шыны!

Даңгыт ЧЫДЫМ.

ДАЙЫН БОЛГАШ ТАЙБЫҢ

— Сен шертек болгаш семис сен! — деп, бир оол чугаалаан.

— А сен өрт дег кызыл дагаа чүрбээжи-дир сен — деп, өскези харыылаан.

Сарыг баштыг оол семизин чудурукталкан, демгизи тендирий берген. Оон база неменкен, семис оол кээп душсе-даа, аваангыр тура халааш, эжиниң чаагынче дажаан. Оон-на ыглажып эгелээннер.

Ол шимээнден улуг кижилер чыглып эгелээн. Сарыг баштыг оолдуң иези сарыг баштыг херээжен кижи үнүп кээп, оглун сегирип алган. Семис дурт-сыныг оолдуң семис иези келгеш база оглун сегирип ап, аргалаан. Ийи херээжен ол арасында алгыжар чей тыппаан, ажы-төлүнүң канчаар кемделкергээнин хынаары-биле квартираларынче далажыпканнар.

Сарыг баштыг оолдуң иези бажыңынга келгеш, оглун шинчилеп көрген, чүзү-даа анаа болган. Ынчалза-даа ол аңаа кайын оожургаар, чергыдажыры-биле кожазынче маңнапкан.

Содаага кирипкени дээш буруузун билип турар семис оол кайын ачаа олурар, сарыг баштыг оолдуң иезин көрүп каш-ла, орун адаанче кираш дээн. Демги не кире халып кел-сал-ла:

— Силерниң азыралда хаваныңар кайыл? — деп, айтырган.

— Чүге хаван чүвел, чүге азыралда чүвел? — деп, өске не кыптыккан.

— Хаван болбайн. Шак ынчаар семиртир азырадып алган болза, бодунуң кужун мээң оглумга эвес, а күш-ажылга шенеп чорзун.

— Сээң сарыг баштыг оглуң мээң оглумну эттеп турган эвес чүве бе? — деп, семис оолдуң иези харыылаан.

— Кужун ол шенеп турган-дыр.

Ынча дээш бичии тыныш ап турар арызында, сарыг баштыг оолдуң иези алгыжып турар херээжениниң столовайдан бананнар дажыглап турганын сектып келгеш, ону база чугаалай каапкан. Ол арасында удуур өрээлден семис оолдуң адазы үнүп келгеш, кожазы херээжениниң эжиктен үндүр чедип каапкан. Оон милицияже билдиришкин бижиир дээш столунга олурупкан.

Сарыг баштыг оолдуң иези квартиразынга кире халып кел-сал-ла, удуп чыткан ашаан оттурган.

— Тур, элегер! — деп, ол алгырган. — Хана артында моома мени бажыңымдан үндүр идипти. Чүү деп кончуг чүвел бо?

— Бир шак бурунгаар ооң-биле даалыжып ордувус чоп...

— Сен даалыжып орган сен, а мени аваа-ла үндүр идипти!

— Ындыг бе? — дээш сарыг баштыг оолдуң адазы херектенген. — Мээң-биле найыралдыг, а кадайымны үндүр октап турар ышкажыл. Шагдаа черинче өргүүдел киирерим ол. Ынча дээш ол база столга олурупкан.

• • •

— Ойнаар адыгжыгажыңны ап ал — деп, семис оол чугаалааш, сарыг баштыг оолга адыын берген.

— Ам ойнаалам че, чогушкан херээ чүү боор — деп, сарыг баштыг оол чугаалаан. — Авам биле ачам чок, милиция чоруй барды.

— Ойнаал харын, болган чүүлдү уттуптаал. Мээң авам биле ачам база чок, милиция чорупкан.

— Милицияга чүнү канчаар-лары ол ирги?

— Та, кым билир ол оларны. Чоор сен, бистиң херээжес эвес-тир. Паровозту сеңээ белекке бээрим ол, даарта самолёт эккеп бээр мен.

— А мен сеңээ хола солдаттар белекке бээр мен.

Тайбың оон эгелээн.

А ынаар милицияда дайын уламчылавышаан.

Вячеслав САЯН.

КЫСКА ШООДУГЛАР

— Силерниң оглуңар бар бе!
— Ийе.
— Ол таакпылаар бе!
— Чок.
— Эки-дир. А кежээ дүнге кирип тояр бе!
— Чок.
— Кайгамчык-тыр. Каш харлыгыл!
— Дөрт айлыг.

• • •

— Тос шак четкен-дир, уду. Аваң келгеш чүү дээр ийик!
— Чүү дээр боор. «Аштаарымны, аштаарымны» дээр болгай.

• • •

— Биске Ай чоок бе, Америка чоок бе!
— Ай чоок-тур ийин.
— Чүге!
— Ай көстүп турар, а Америка көзүлбес.

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалынга тураскааткан «Шын» солуннуң шанналы дээш хүреш «Хүреш» стадионга май 1-де 14 шакта эгелээр.

Аңаа киржирин күзээн мөгелер хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединге кээп бижидерин чалап тур. Данзыны апрель 30-ге чедир тургузар.

Хүрежир дээн мөгелер болгаш мөге салыкчылары май 1-де 13 шакта «Хүреш» стадионга чыглыр.

УЛУГ САЛДАРЛЫГ

Самагалдайның спорт школазында 510 уруглар хаара туттунган. Оларның 368-и оолдар. Ында 5 тренер ажылдап турар.

Спорт школазы культураның болгаш күш-дамыр сайзырадырының одаа болу берген. Шыдыраа секциязын Олег Сови, херээжен улусса дзю-доңу Максим Дажываа удуртуп турар. Шой кодурериге болгаш «Маңнаашкын — силерниң кадыкшылыңар» деп клубтар кежээлерде ажылдап эгелээн.

Спорт школазының базазынга Күдерек аттыг клубту ажыдып, баштайгы секцияларны эрттирилээн. Ында хөй-хөй аныяк оолдар тыва хүрежиниң аргаларын шиңгээдип ап турар.

Спорт школазы элээдилерниң болгаш аныяктарның күш-дамыр сайзырадыр төвү болу берген. Уругларга спортту болгаш күш-культураны мергежилгелерин өөредип, кижизидеринге улуг салдарны башкы-тренерлер чедирип турар.

Оларның үндүрген кужун, арга-дуржулгазын өөреникчилери республика чергелиг маргылдааларга көргүзүп, тиилелгени чедип ап турар.

Мотори ТИРЧИН.

БАЙЫРЛАЛ ХҮННЕРИНДЕ КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

АПРЕЛЬ 30-ДЕ

Хербис даанга мотокросс 10.00 шакта эгелээр. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга футбол маргылдаазы 14 шакта болур. Аңаа Абакан, Минусинск, Томск, Кызыл, Туран хоорайларның командалары ойнаар. «Ровесник» деп ыры-хөгжүм ансамблиниң артистери хоорайжыларны 18.30 шакта хөгжүм-шии театрынче чалап тур.

МАЙ 1-ДЕ

12.30 шактан эгелей Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг паркының аксынга үрер-хөгжүм дыштанып келгеннерге аян тудар. Оон чартык шак эрткенде ук парктың байырлыг ажыдыышкыны болур. Ногаан театрга, филармонияга «Саян», «Аян» ансамбльдериниң, «Чалыы назын» бөлүктүң артистериниң оюну 14 шакта болур. Ол-ла шакта «Хүреш» стадионга «Шын» солуннуң шанналы дээш хүреш маргылдаазы эгелээр.

Хүреш соонда ол-ла стадионга «Агаарга демисел» деп оюн 15.30 шакта, футбол маргылдаазы 16.00 шакта болур. «Ровесниктиң» көргүзүү 18.00 шакта театрга уламчылаар.

МАЙ 2-ДЕ

Ногаан театрга пионерлер концерти 12.00 шакта эгелээр. Сибирь хоорайларының футболга түңнел маргылдаазы «Совет Тываның 5 чылы» стадионга 10.00, 12.00 болгаш 14.00 шактарда болур. 10.45, 12.45, 13.45 шактарда аңаа хоорайның школаларының, ПТУ-ларының болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң чиик атлетика эстафетазы эгелээр. А парктың спорт шөлүнге волейболга, баскетболга маргылдаалар 10.00 шакта эгелээр. Атлетиктиг гимнастикага сонуургалдыг кижилер ук маргылдааны «Хүреш» стадионга 11.00 шакта кээп көрүп болур. 15.00 болгаш 18.00 шактарда хөгжүм-шии театрынга «Ровесник» ойнаар.

МАЙ 8-ТЕ

Ол хүн Кызылда аът чарыштырар чер аажок хайнышкынныг болур. Мотоциклдерге маргылдаа 10.00 шакта, аът чарыжы — 14.00 шакта эгелээр. Уран чүүл чогаадылгазының III Бүгү-эвилел фестивалы Ногаан театрга 12.00 шакта эгелээр. Ленин кудумчузунга 10.00 шакта «Тываның аныяктары» солуннуң шаңналы дээш чиик атлетикага эстафета болур. Паркка он ийи шактан эгелеп стол теннизиниң маргылдаазын сонуургаар.

МАЙ 9-ТА

Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының болгаш аныяк кызыл шериглерниң чыскаал болгаш ыры байырлалы Ленин кудумчузунга 11.00 шакта эгелээр. Хөгжүм-шии театры 12 шакта хор ырлар байырлалынче силерни чалаар. «Хүреш» стадионга хүреш маргылдаазы 14.00 шакта эгелээр. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга «Спартак» — «Динамо» командаларының хоочуннарының футбол маргылдаазы 18.00 шакта эгелээр.

11.00 шакта хоорайжылар Боом дааңче баткаш, дельтапланеристерниң көргүзүүн сонуургап болур.

ХОМУДАЛ

Шаг шаа-биле турбас деп улегер чугааны кым деп кижи бир-ле дугаарында чугаалаан ирги? Ону дилеп тывар арга чок. Бир эвес ындыг арга турган болза, ол кижиге тураскаал-даа тургузуп кагза, черле хомудал чок. Шаг шаа-биле турбас дээрзин караам-биле көрүп, кулаам-биле дыңнап чор мен.

Үш чыл бурунгаар цехке мастерлеп ажылдап тургеш, чыл түңнелин үндүрген хуралга кады ажылдап турган эштеримни шүгүмчүлээн мен. Оларның арасында Мария Доңгактың ады база бар. Хурал төнгенде залдан үнүп турувуста, Мария мээң чанымга чеде халып келгеш, чалчык кадайлар дег, чарылбайн берген:

— Чүге мени аадың! Менден өске беш кижиниң адап каарыңга сагыжың ге четпес болду бе? Мени шүгүмчүлеп алырыңга кызыл хандың бе? Ол дээш шаңнал алыр боор сен аа!! Кижи сеңээ шүгүмчүледир дээш ажылдап турар эвес. Моон соңгаар мени сен хей улус мурнунга база катап ынчаар шүгүмчүлээр болзуңза, көрүп тур шиийме, канчаптар эвес мен. Сен утканда, мен сагыжымда болзун!

Марияның аас-дылга туралыын билир турган мен, ынчалза-даа, ооң четпестерин коптарбас арга чок апарган. Дараазында оон-биле мендилежиримге харыы чок, хая көрнү бээр апарган. Ындыг болза ындыг-ла ыйнаан, ыглаар эвес, тейлээр эвес деп бодап алгаш, мастер хүлээлгем күүседип ажылдап турган мен. Мария харылдавас-даа болза, мендилежип-ле турар мен. Бир катап дужуп келиримге, менче кылчаш кылдыр көргеш: «Доңгак уруу тоовастыр ийин, мастер. Сен чеже-даа шүгүмчүлээриңге чер иштинче кире бербээн мен» дээш, казыргы дег халып эрте берген.

Эрткен үш чыл иштинде бичии өскерилгелер база болгулаан: цехтиң начальниги апарган мен. Артында чаа ёзу-биле соңгуп алган. Мария Чүлдүмовна база мени дээш бадылаан. Ону бодаарга урмунда хорадап чорааным уттупкан хире. Каш хонук мурнунда цехтиң хуралы болган. Аңаа санал берип тургеш, элээн каш ажылдакчыларны шүгүмчүлээн мен. Хурал тарап турда, Мария Чүлдүмовна чаным-биле эрткеш, менче дыка кажыы кылдыр көргенин эскерип каан мен. Бо удаада ооң адын адаваанымы шын, ынчангаш ооң мээң хорадаар кандыг-даа барымдаазы чок дээрзинге бүзүрээш, аңаа сагыжым боор дээш бодумну бодум оожуктуруп каан мен.

Ийи хонганда директор мени кел дээн мындыг. Чеде бердим. Столунуң иштинден саазын үштүп эккелгеш, менче сунду.

— Таныжып көргеш, бодаарыңарны чугаалап көрүңер — дээш, дарга телефон долгай берген.

Мария Чүлдүмовнаның директорга бижээн хомудалы болган. Ында мындыг сөстер барын дораан доктаадып алган мен: «Бистиң цехтиң начальниги Мижит-оол Ховалыг эрткен хуралга санал берип тургеш, элээн каш эштерни сойгалап шүгүмчүлээн. Ындыг-даа болза, мени бо удаада шүгүмчүлеваан. Чүге ол мени шүгүмчүлевейн барган чылдагааным билип алыксап тур мен. Кандыг сагыштыг кижи ындыг болур чүвел? Кара сагыштыг кижи ындыг болур дээрзин кончуг эки билир мен. Мени шүгүмчүлевес дээш айтырышкынны аңаа кым бергенил? Кым-даа бербес болур ужурлуг. Ынчап кээрге, ол мени боду кара туразы-биле шүгүмчүлевейн барганы ол-дур. Бодүүн ажылчын кижиниң мээң чаңгыс негелдем бар: мени эки шүгүмчүлезин, четпестеримден дүрген чарлып алырымның кара чаңгыс эми ол. Бир эвес цех начальниги дараазында хуралга мени шүгүмчүлевес болза, үстүкү черлерже хомудалым бижиир мен...

Мария Чүлдүмовнаның хомудалын директорнуң столунуң кырынга салып каан мен. Телефон-биле чугаа ам-даа доозулбаан. Дараазында хуралга Марияны канчаар шүгүмчүлээрин амдыгаштан желеп бодаза эки-дир деп шиитпирлеп алгаш, оожум базып үне берген мен...

Василий МОНГУШ.

Суксаанда канчаар боор... Ындыг ийин бе! Алды арга база-ла херек апаар.

Витька! Бичии болгаш телефоннавыт аа! Мен амдызында...

ТҮР ЫНАКШЫЛ

Кеттинигени, каастанганы
Кедергей дээн чалыы
Хек-кыс
Ол-бо чүүче кайгангылаан.
Оюузунуг чаңнап орган.
Кедээзинден эртип чыткан
Хек-оол ону эскерип каан.
Чараш кысты чаңгыс
көрген. —
Сагыш-сетики дойлуп үнген.
Ынакшылын илеретпен
Ындыныналган ырын ырлаан
Эткен Хек-оол чиңге үнү
Ээзим-арга дыргын тараан.
Хүннер, дүннер солчуп
эрткен
Күжүр Хек-оол үгү-дыш
чок.
Ынакшааны кадын Хектен
Ырап ужар хоон-даа чок.
Ооң чанын эргий ужуп,
Оңгаар, дескээр эде оруп,
Аксы-боску түңгүжеге
Алган келген, мактап
келген.
Үр-даа болбаан, ийи
хектиң
Үүле херээ чогуп бүткен.
Чаңгыс черге уя тудуп
Салым-чолун кожуп алган.
Чараш Хек-кыс идегели
Ша-даа четпээн, ара өшкен.
Эргини боор «ырламыны»
Эткир үнү чоорту читкен.
Бир-ле эртен Хек-кыс оожум
Бирээзинден айтырып-тыр:
— Амырагым, эткир үнүңүм,
Аан ырың чүге читти!
— Ашак, кадай болган
соонда
А ооң херээ чүү боор! —
дигеш,
Шугуядаксаан Хек-оол
дүрген
Шуглангаштың хая көрген.

Александр ШОЮН.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

Кино

АПРЕЛЬ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ловкачи» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан). Бичии залга: «Собака Баскервилей» 12.00, 15.00, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ну, погоди!» 9.20, «Кин-дза-дза» 10.40, 13.20, «Сила любви» 15.50, 18.20, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Гонцы спешат» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ганг, твои воды замутились» 12.30, 16.00, 19.20 шактарда.

агаар

Республикага булуттаар, аазыр. Чамдык черлерге шоолуг эвес чаъс чаар. Диңмирээр чадавас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Агаар дүне 1—6 градус чылыыр, а чамдык районнарның девискээринге 0—5 градус соок. Хүндүс 18—23, а чамдык районнарга 9—14 градус чылыг болур.

Кызылга база булуттаар, аазыр. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 4—6, а хүндүс 21—23 градус чылыг болур.

Телевидение

АПРЕЛЬ 30-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Москва Кремлиниң комендатуразының улегер-чиг-көргүзүглүг оркестриниң концерти. 9.00 — «Чүүден болгаш чүге». 9.30 — А. М. Коллонтай дугайында док. фильм. «Олар баштайгылар турган» деп бөлүк-тем. 10.10 — «Дебют». О. Аннамурадова ойнаар (фортепиано). 10.30 — Бүгү-эвилелдиң комчукчулар конференциязы. Журнал «Москва». 11.45 — «Тэлэнкуца» аас чогаал ансамблиниң концерти. 12.00 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 12.30 — «Социализм чурттарында». 13.00 — «Чайынналдыр хып-ла...» Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары. Чапсарда 14.05 — Бөгүн делегейде. 15.35 — «Чеди диллям, азы... шевар холдарышкын». Аныяктарның шериг-патриотчу кижизидилгезиниң дугайында. 16.45 — Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур: 1. Политиктиг портрет. ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Карой Гросс биле ужуражылышкын. 2. «Бистиң европейжи бажыңывыс. Швед пирамидалар» 17.50 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.20 — «Ыры-88» 19.40 — «Өг-бүле экраны». «Витя Глушаков — апачыларның өңнүү». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Суббота кежээзинде. Телетанышылга. Мария Биешу. 23.05 — «Телекөрүүнүң спутниги». 23.40 — Медээлер. 23.45 — 00.30 — Дештыкы эстрада артистериниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур. «Курантылар». 9.00 — Аннашкаа: демиселдиң болгаш удурланыышкынның ырлары. Революсчу плакат. 10.00 — «Кадыкшыл». 10.50 — Сээн ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин. «Совет чазактың ээлчеглиг сорулгалары». 11.30 — Школа: өскерилгелер үези. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр улус өөредилгезин эде тургузар талазы-биле Литва ССР-ниң Аникшчяйск районунуң ажылының дуржулгазы. 12.20 — «Делегейни дескиндир». Киноальманах. 13.20 — Орус культура дугайында беседа. «XVIII чүс чыл төнчүзүнүң база XIX чүс чылдың эгезиниң аныяк кижизи». 14.00 — «Бузуренчиг-даа болза, элдептиг». Чагаа шагы. 15.00 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 15.40 — «Тыртыжыышкын». Улусчу ырларының «Истоки» ансамблиниң концерти. 16.10 — «Хууда бодал». Уран-чечен фильм. 17.40 — «Мультипликация дугайында тоолдар». 18.25 — ССРЭ биле АКШ-тың өөреникчилериниң телекөөрүү. Чугааны уламчылаарынар. 19.30 — Сүт полозу. Делегей маргылдаазы. 20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». 20.15 — Уттундурбас музыка кежээлери. С. Прокофьев. Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35—23.10 — «Кол кудумчулап оркестрлиг». Уран-чечен фильм.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. Солун келбейн баргаңда 2-32-75-же долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аназы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынга херектерниң талазы-биле күрүнең комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2802. ТС—00690.